

TURAN
Stratejik Araştırmalar Merkezi

Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi

p-ISSN: 1308-8041
e-ISSN: 1309-4033

TURAN
Stratejik Araştırmalar Merkezi

(TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE)

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi için Yazım Kuralları:

- Makaleler word formatında 20 sayfaı geçmemelidir
- Makalelerin 150 kelimeyi geçmeyen Türkçe özet ve İngilizce abstract bulunmalıdır
- Makaleler 12 punto ile Times New Roman ile yazılmalıdır. Alttan, üstten, sağdan ve soldan 3 cm boşluk bırakılmalıdır
- Makalelerde yazarların adı, soyadı, babasının adı, e-posta adresi, telefonu, kurumu ve adresi açıkça belirtilmelidir
- Kullanılan dipnotlarda bilimsel yazım kurallarına dikkat edilmelidir
- Makaleler genel olarak: Özet, Giriş, Alt Bölümler, Sonuç ve Kaynakça şeklinde hazırlanmalıdır.

(AZƏRBAYCAN TÜRKÇƏSİNDƏ)

TURAN-SAM Beynəlxalq Elmi Arbitrlı Mövsümlük Jurnal Üçün Məqalə Yazma Qaydaları:

- Məqalələr word formatında 20 səhifəni keçməməlidir.
- Məqalələrin 150 sözü keçməyən Türk dilində məzmunu (ÖZET) və İngilis dilində ABSTRACT yer almalıdır.
- Məqalələr 12 şrift ilə Times New Roman ilə yazılmalıdır. Altdan, üstədən, sağdan və soldan 3 sm abzas buraxılmalıdır.
- Məqalələrdə yazıçıların adı, soyadı, atasının adı, e-poçt ünvanı, telefon, Təşkilat və ünvanı göstərilməlidir.
- İstifadə edilən haşiyələrdə(index) elmi yazma qaydalarına riayət edilməlidir.
- Məqalələr ümumiyyətlə: Məzmun, Giriş, Alt Hissələr, Nəticə və Ədəbiyyat şəklində hazırlanmalıdır.

(ENGLISH)

TURAN-SAM International Journal for the Scientific Seasonal Writing Refereed:

- Articles should not exceed 20 pages in word format.
- The article does not exceed 150 words of the abstract should include an abstract in Turkish and English.
- Articles must be written in Times New Roman 12 pt. Bottom, top, right and left 3 cm margins should be left.
- Articles of the author's name, surname, father's name, e-mail address, phone and address of institution should be clearly stated.
- Used in footnotes to the rules of scientific writing should be considered.
- The article in general: Summary, Introduction, Sub-Chapters, Conclusion, and References should be prepared in the form.

(РУССКИЙ)

Требования к рукописям, предоставляемым в международный научно рецензируемый сезонный журнал "ТУРАН-SAM"

- Объем статьи не должен превышать 20 страниц в формате MS Word.
- Статьи должны содержать резюме на турецком и английском языках объем которых не должны превышать 150 слов.
- Текст статьи должен быть набран шрифтом Times New Roman, 12пт. Параметры страницы (поля): верхнее, нижнее, левое и правое – 3,0 см.
- Статьи оформляются по образцу: название; имя отчество и фамилия авторов; полное название учреждений, в которых выполнялось исследование, их почтовые и электронные адреса
- Используемые в примечаниях к правилам научного письма должны быть рассмотрены.
- Статьи в целом должны содержать: аннотацию, введение, подзаголовки, выводы и список литературы

VOLUME: 17 YEAR: 2025 MONTH: MARCH WINTER ISSUE: 65

ÇİLT: 17 YIL: 2025 AY: MART KIŞ SAYI: 65

TURAN
Stratejik Araştırmalar Merkezi

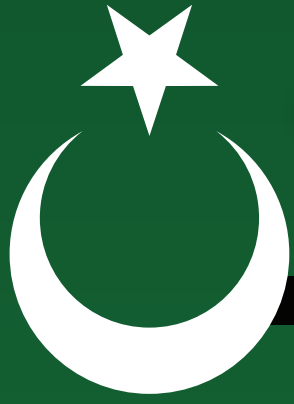
Uluslararası
Bilimsel
Hakemli
Mevsimlik
Dergi

TURAN-SAM
YAYINCILIK
www.turansam.com

TURAN-SAM
YAYINCILIK
www.turansam.com

ÇİLT: 17 YIL: 2025 AY: MART KIŞ SAYI: 65
VOLUME: 17 YEAR: 2025 MONTH: MARCH WINTER ISSUE: 65

TURAN

Stratejik Araştırmalar Merkezi

Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi

TURAN-SAM (TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezinin) Uluslararası Endekslerce Taranıp Dizinlenen Bilimsel Mevsimlik Dergisi, 17 yıldan beri kesintisiz yayımlanan Hakemli bir Dergidir. TURAN-SAM dergisi 3 ayda bir, yılda dört kez olmak üzere yayınlanmaktadır.

CİLT: 17 YIL: 2025 AY: MART KİŞ SAYI: 65
VOLUME: 17 YEAR: 2025 MONTH: MARCH WINTER ISSUE: 65

p-ISSN: 1308-8041 (BASILI * PRINTED) e-ISSN: 1309-4033 (DİJİTAL * DIGITAL)

DERGİ İMTİYAZ SAHİBİ: TURAN-SAM (TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi)
Kurucu Genel Başkanı Prof. Dr. Elnur Hasan MİKAIL

Dergi Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Sabina MİKAIL

Genel Yayın Yönetmeni: Prof. Dr. Ata ATUN

Baş Editör: Prof. Dr. Elnur Hasan MİKAIL

Editörler Kurulu: Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA; TÜRKİYE
Prof. Dr. Ötügen SENER; TÜRKİYE
Prof. Dr. Süleyman DOĞAN; TÜRKİYE
Doç. Dr. A. Nurdan TÜMBEK TEKEOĞLU; TÜRKİYE
Doç. Dr. Hakan ÇORA; TÜRKİYE
Doç. Dr. Haluk YÜCEL; TÜRKİYE
Doç. Dr. Saadet Ela PELENK; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Sahib RAMAZANOV; AZERBAJCAN

Baskı ve Cilt: SAGE Matbaacılık

Baskı Tarihi: 21 MART, 2025

Matbaa: SAGE Yayıncılık Rek. Mat. San. Tic. Ltd. Şti.
Serhat Mah. Uzuncağı Cad. 1128 Sokak No:6
Ostim / Ankara
Tel: 444 9 296 , 0312 341 00 02
Eposta: bilgi@bizimdigital.com

Yönetim Yeri Adresi: Merkez Ofis
TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi
Kars Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
Merkezi Kampüs 36100, Kars/TÜRKİYE CUMHURİYETİ
Telefon / Belgegeçer (Faks): +90 474 225 15 50 (+1842)
Web adresi: http://www.turansam.com
E-posta: emikail@turansam.org

Şube:
Sabina MİKAIL "TURAN-SAM YAYINCILIK"
Ortakapı Mahallesi, Gazi Ahmet Paşa Muhtar Caddesi, Cennet Apt. No: 79
İç Kapı No: 4 Merkez, 36000 Kars / Türkiye Cumhuriyeti
Kars Vergi Dairesi, Vergi Kimlik Numarası: 0900559052

Türkiye Cumhuriyeti Gümrük ve Ticaret Bakanlığı
Esnaf ve Sanatkarlar Genel Müdürlüğü
Esnaf ve Sanatkar Bilgi Sistemi (ESBİS)
Oda Sicil Numarası: 5127
ESNAF ve SANATKAR Sicil Numarası: 27011

TURAN

Stratejik Araştırmalar Merkezi

Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi

DANIŞMA KURULU

Ordinaryüs Prof. Dr. Ermentay SULTANMURAT; KAZAKİSTAN
Prof. Dr. Ahmet ÖZALP; TÜRKİYE
Prof. Dr. Akif MUSAYEV; AZERBAJCAN
Prof. Dr. Alaittin Kazım KİRTİŞ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Ali Osman ENGİN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Alparslan AÇIKGENÇ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Ata ATUN; KKTC
Prof. Dr. Damla BULUT; TÜRKİYE
Prof. Dr. Elman HAZAR; BORÇALI/GÜRCİSTAN
Prof. Dr. Emmanuel OBIESIE; ABD
Prof. Dr. Fatih KİRİŞÇİOĞLU; TÜRKİYE
Prof. Dr. Ferit BULUT; TÜRKİYE
Prof. Dr. Gazi UÇKUN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Giray SAYNUR DERMAN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Hacer HÜSEYNOVA; AZERBAJCAN
Prof. Dr. Hacı DURAN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Halim KAZAN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA; TÜRKİYE
Prof. Dr. Hasan LATİF; TÜRKİYE
Prof. Dr. Hasan TOSUN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Hayati AKTAŞ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Hayriye ATİK; TÜRKİYE
Prof. Dr. Hikmet KORAŞ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Himmet KARADAL; TÜRKİYE
Prof. Dr. İsmail Hakkı NUR; TÜRKİYE
Prof. Dr. Kamile GÜLÜM; TÜRKİYE
Prof. Dr. Karjaubay SARTKOJAOĞLU; KAZAKİSTAN
Prof. Dr. Kaya YILDIZ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Mahire QULIYEVA; AZERBAJCAN
Prof. Dr. Mehmet GÜNAY; TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet KARAGÜL; TÜRKİYE
Prof. Dr. Mikail EROL; TÜRKİYE
Prof. Dr. Minire GARAYEVA; AZERBAJCAN
Prof. Dr. Muharrem KASIMLI; AZERBAJCAN
Prof. Dr. Muhsin HALİS; TÜRKİYE
Prof. Dr. M. Murat HATİPOĞLU; TÜRKİYE
Prof. Dr. Musa QASIMLI; AZERBAJCAN
Prof. Dr. Nadir MEMMEDLİ; AZERBAJCAN
Prof. Dr. Nurten KIMTER; TÜRKİYE
Prof. Dr. Orhan ELMACI; TÜRKİYE
Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA; TÜRKİYE
Prof. Dr. Ötügen SENER; TÜRKİYE
Prof. Dr. Salih ŞİMŞEK; TÜRKİYE
Prof. Dr. Samettin GÜNDÜZ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Sani HACIYEV; AZERBAJCAN
Prof. Dr. Sebahattin BEKTAŞ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Serpil AĞCAKAYA; TÜRKİYE
Prof. Dr. Sevinç MUHARREMOVA; AZERBAJCAN
Prof. Dr. Sharon BURAK; ABD
Prof. Dr. Sibel TURAN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Süleyman DÖNMEZ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Şüreddin MEMMEDLİ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Teymur KERİMLİ; AZERBAJCAN
Prof. Dr. Timur VURAL; TÜRKİYE
Prof. Dr. Toğrul İSMAYIL; AZERBAJCAN
Prof. Dr. Türkan ERDOĞAN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Ufuk TAVKUL; TÜRKİYE
Prof. Dr. Uğur GÜVENÇ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Vefa KURBAN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Yıldırım TORUN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Yücel GELİŞLİ; TÜRKİYE

YAYIN (BİLİM) KURULU

Doç. Dr. Atilla JORMA; MAKEDONYA
Doç. Dr. Ayım YERİMBETOVA; KAZAKİSTAN
Doç. Dr. Aynur FAMILQIZI; AZERBAJCAN
Doç. Dr. Bakıtgül GÜLCANOVA; KAZAKİSTAN
Doç. Dr. Çağatay BENHÜR; TÜRKİYE
Doç. Dr. Dilaram HAMRAEVA; ÖZBEKİSTAN
Doç. Dr. Emin GERİBLİ; AZERBAJCAN
Doç. Dr. Erkan SEZGİN; TÜRKİYE
Doç. Dr. Fuat UÇAR; TÜRKİYE
Doç. Dr. Hakan ÇORA; TÜRKİYE
Doç. Dr. Haluk YÜCEL; TÜRKİYE
Doç. Dr. Hüseyin YILMAZ; TÜRKİYE
Doç. Dr. Gülnare GOCAEVA MEMMEDOVA; TÜRKİYE
Doç. Dr. İbrahim USTA; TÜRKİYE
Doç. Dr. İkin GULUSOY; TÜRKİYE
Doç. Dr. Kamile Bahar AYDIN; TÜRKİYE
Doç. Dr. Kasım TATLILIOĞLU; TÜRKİYE
Doç. Dr. Kazım YILDIRIM; TÜRKİYE
Doç. Dr. Meşkure YILMAZ; TÜRKİYE
Doç. Dr. Mustafa SEVER; TÜRKİYE
Doç. Dr. Nebiye KONUK KANDEMİR; TÜRKİYE
Doç. Dr. Necmettin KARABULUT; TÜRKİYE
Doç. Dr. Neşide YILDIRIM; TÜRKİYE
Doç. Dr. Ramazan BİÇER; TÜRKİYE
Doç. Dr. Ramil QULIYEV; AZERBAJCAN
Doç. Dr. Rısgül ABİLHAMİTKIZI; KAZAKİSTAN
Doç. Dr. Sadagat ABBASOVA; TÜRKİYE
Doç. Dr. Şengül ÇELİK; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Abbas KARAĞAÇLI; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AYTAÇ; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Akif ABDULLAH; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Aleksandr KUZNETSOV; ÇUVAŞİSTAN/RUSYA
Dr. Öğr. Üyesi A. Nurdan TÜMBEK TEKEOĞLU; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Celal GÜLŞEN; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Dursun KÖSE; TAYVAN
Dr. Öğr. Üyesi Efe DÜNDAR; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ekrem Yaşar AKÇAY; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Emine LEYLA KIYAT; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul BAYER; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Fethi Ahmet YÜKSEL; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi İlhan KAÇİRE; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Kadir TUTKAVUL; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Kemal KOÇAK; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali SEVEN; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Faruk ÇAKIR; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Namık HÜSEYİNLİ; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Nurhodjha AKBULAEV; AZERBAJCAN
Dr. Öğr. Üyesi Osman Gazi AKSOY; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Osman Nuri ŞAHİN; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Osman SÖNMEZ; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Refet RAMİZ; KKTC
Dr. Öğr. Üyesi Sefer GÜMÜŞ; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Seyfi KILIÇ; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Shanay QULIYEVA; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Sudan ALTUN; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Şahin BULUT; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Tuba KALÇIK; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Yiğit Anıl GÜZELİPEK; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Zhalı BABASHOVA; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Zülfıyye İSMAYIL; NAHÇIVAN/AZERBAJCAN
Öğr. Gör. Dr. Hande ÖZOLGUN AKKURT; TÜRKİYE
Dr. Aygün MEHREMOVA; AZERBAJCAN
Dr. Gülşen MEHREMOVA; AZERBAJCAN
Dr. Alan CASTLE; A.B.D.
Dr. Andaç KARABULUT; TÜRKİYE
Dr. Aslı KAYA; TÜRKİYE
Dr. M. Dylan CASTLE; A.B.D.
Dr. Rıza ALTUN; TÜRKİYE
Dr. Zekeriya BİNGÖL; TÜRKİYE
Arş. Gör. Dr. Halil ŞENOL; TÜRKİYE

TURAN-SAM Dergisinin Tarandığı Endeksler

www.turansam.com

http://www.turansam.com

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2025; Ay: Mart; Cilt: 17/KİS, Sayı: 65
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2025; Month: March; Volume: 17/WINTER, Issue: 65
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Main cover page for TURAN journal, Volume 17, Year 2025, March/Winter Issue 65. Includes journal title, ISSN numbers, and a QR code.

Second cover page for TURAN journal, Volume 17, Year 2025, March/Winter Issue 65. Includes journal title, ISSN numbers, and a list of authors.

İÇİNDEKİLER

(1)

Prof. Dr. Emine Arzu İmren KARAOSMANOĞLU ; Alibay MAMMADLİ
TEKNOLOJİK İNOVASYONUN İŞGÜCÜ ÜZERİNE ETKİSİ: DOĞU ASYA ÜLKELERİ
ÜZERİNDE AMPİRİK ANALİZ
THE IMPACT OF TECHNOLOGICAL INNOVATION ON LABOUR FORCE: EMPIRICAL
ANALYSIS ON EAST ASIAN COUNTRIES
SAYFA 11

***

(2)

Prof. Dr. Meherrem MEMMEDLİ
TÜRK DİLLERİNDE VE AĞIZLARINDA HÂL SİSTEMİNİN TİPLERİ
THE TYPES OF THE CASE SİSTEM IN THE TURKIC LANGUAGES AND DIALECTS
SAYFA 33

***

(3)

Prof. Dr. Faik Ahmet SESLİ
INVESTIGATION OF THE LEGAL DIMENSION OF THE ESTABLISHMENT OF FISH
FARMS IN THE SEAS AND COASTAL AREAS
DENİZLERDE VE KIYI ALANLARINDA BALIK ÇİFTLİKLERİNİN KURULMASINDA
YASAL BOYUTUN İNCELENMESİ
SAYFA 39

***

(4)

Prof. Dr. Muzaffer ERTÜRK ; Selim KARAER

**İÇ KONTROL, İÇ DENETİM TANIMLARI ŞİRKETLERDE ÜRETİM-STOK, SATIN
ALMA-ÖDEME DÖNÜŞÜMLERİ**

**INTERNAL CONTROL, INTERNAL AUDIT DEFINITIONS PRODUCTION-STOCK,
PURCHASING-PAYMENT TRANSFORMATIONS IN COMPANIES**

SAYFA 43

***

(5)

**Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÇAKMAK , Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Bora ORAN , Dr. Öğr. Üyesi Ahmet
Münir GÖKMEN , Dr. Öğr. Üyesi Hakan KANTARCI , Prof. Dr. Mikail EROL**

**TARIMSAL ÜRÜN VERİMLİLİĞİNİN İHRACAT GELİRLERİNE ETKİLERİ - BRIC &
TÜRKİYE TARIMSAL İHRACATININ KARŞILAŞTIRMASI**

**IMPACTS OF AGRICULTURAL PRODUCTIVITY ON EXPORT REVENUES -
COMPARISON OF BRIC & TÜRKİYE AGRICULTURAL EXPORTS**

SAYFA 53

***

(6)

**Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Kürşad DURSUN ; Prof. Dr. Fikret SÖZBİLİR
KENTTEN KENTE GÖÇ ETME TALEPLERİNİN ARAŞTIRILMASI: ARTVİN İLİ
ÖRNEĞİ**

INVESTIGATION OF MIGRANT TO URBAN MIGRATION: A CASE OF ARTVIN

SAYFA 65

***

(7)

Doç. Dr. Fuat UÇAR

**OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN TOPLUMSAL YAPISININ ÜÇ TARZ-I SİYASET
YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ**

**AN EVALUATION OF THE SOCIAL STRUCTURE OF THE OTTOMAN EMPIRE IN
TERMS OF THREE STYLES OF POLITICS**

SAYFA 74

***

(8)

Doç. Dr. Fuat UÇAR

**OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN KÜLTÜREL YAPISININ ÜÇ TARZ-I SİYASET
YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ**

**AN EVALUATION OF THE CULTURAL STRUCTURE OF THE OTTOMAN EMPIRE IN
TERMS OF THREE STYLES OF POLITICS**

SAYFA 80

***

(9)

Doç. Dr. Kader ÖZLEM

**DOĞU SORUNU VE ALT SORUN ALANLARININ OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİNİN ANALİZİ**

**ANALYSIS OF THE EASTERN QUESTION AND ITS SUB-PROBLEMS AREAS'
EFFECTS ON THE OTTOMAN EMPIRE**

SAYFA 85

***

(10)

Doç. Dr. Murat ALAKEL ; Halil DEMİR
ORTA DOĞU'DA ZAYIF DEVLET YAPILANMALARININ SEBEPLERİ
THE CAUSES OF WEAK STATE STRUCTURES IN THE MIDDLE EAST
SAYFA 93

***

(11)

Doç. Dr. Taylan MARAL ; Ogün ÖZDEMİR ; Cüneyit IŞIK
BÜYÜKÇEKMECE, AVCILAR VE BEYLİKDÜZÜ İLÇELERİNDE SİYASİ PARTİLERİN
INSTAGRAM KULLANIMINA İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA
AN INVESTIGATION INTO THE INSTAGRAM USAGE OF POLITICAL PARTIES IN
THE DISTRICTS OF BÜYÜKÇEKMECE, AVCILAR AND BEYLİKDÜZÜ
SAYFA 120

***

(12)

Emire Beste SÜSLÜ ; Doç. Dr. Nihat DEMİRTAŞ
APPLICABILITY OF GASTRONOMY MUSEUMS TO HATAY: VIEWS OF SECTOR
REPRESENTATIVES
GASTRONOMİ MÜZELERİNİN HATAY'A UYGULANABİLİRLİĞİ: TURİZM
PAYDAŞLARININ GÖRÜŞLERİ
SAYFA 134

***

(13)

Sevil SOYKAN ; Doç. Dr. Ela Ayşe KÖKSAL
DESTEK VE HAREKET SİSTEMİ KONUSUNA YÖNELİK STEM ETKİNLİKLERİ: BİNA
YAPIMI VE KOL KASI
STEM ACTIVITIES FOR THE SUPPORT AND MOVEMENT SYSTEM: BUILDING
CONSTRUCTION AND ARM MUSCLE
SAYFA 145

***

(14)

Dr. Öğr. Üyesi Ceyhun UÇUK
GASTRONOMİDE AKILLI TEKNOLOJİ ÇÖZÜMLERİ İÇİN YENİLEBİLİR
ELEKTRONİKTE YENİLEBİLİR AMBALAJ
EDIBLE PACKAGING IN EDIBLE ELECTRONICS FOR INTELLIGENT TECHNOLOGY
SOLUTIONS IN GASTRONOMY
SAYFA 156

***

(15)

Dr. Öğr. Üyesi Serkan AKGÜN ; Hafize SARIBAŞOĞLU
KAMU KURULUŞLARINDA HALKLA İLİŞKİLER FAALİYETLERİ: MİLLİ PİYANGO
İDARESİ ÜZERİNE BİR PİLOT ÇALIŞMA
PUBLIC RELATIONS ACTIVITIES IN PUBLIC ORGANIZATIONS: A PILOT STUDY ON
NATIONAL LOTTERY ADMINISTRATION
SAYFA 164

***

(16)

Dr. Öğr. Üyesi Sinem Miraç ÖZTÜRK

**ÖZEL EĞİTİMDE MÜZİK AĞIRLIKLIL ÖĞRETİM PROGRAMLARI VE DERS
MATERYALLERİNİN KARŞILAŞTIRMALIL ANALİZİ
A COMPARATIVE ANALYSIS OF MUSIC-ORIENTED TEACHING PROGRAMS AND
EDUCATIONAL MATERIALS IN SPECIAL EDUCATION**

SAYFA 175

***

(17)

Kadir ŞAHİN ; Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ZENGİN

**ZENZEGUR KORİDORU ve KALKINMA YOLU PROJESİ'NİN ÇİN'İN TEK KUŞAK
TEK YOL PROJESİ'NE KATKILARI BAĞLAMINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASINA OLASI
ETKİLERİ**

**POSSIBLE EFFECTS OF THE ZENZEGUR CORRIDOR AND DEVELOPMENT ROAD
PROJECT ON TURKISH FOREIGN POLICY IN THE CONTEXT OF THEIR
CONTRIBUTION TO CHINA'S ONE BELT ONE ROAD PROJECT**

SAYFA 185

***

(18)

Tuğçe KARA ; Dr. Öğr. Üyesi Durmuş Ali KOLTUK

**DOĞU AKDENİZ'DEKİ ENERJİ KEŞİFLERİNİN TÜRKİYE-YUNANİSTAN
İLİŞKİLERİNE ETKİSİ
THE IMPACT OF ENERGY DISRUPTIONS IN THE EASTERN MEDITERRANEAN ON
THE RELATIONS BETWEEN TURKEY AND GREECE**

SAYFA 191

***

(19)

Öğr. Gör. Dr. Sevda GÜL

**DADA HAREKETİNDEN MURAL SANATA HAZIR- NESNE KULLANIMI
USE OF READY-MADE OBJECTS FROM THE DADA MOVEMENT TO MURAL ART**

SAYFA 204

***

(20)

Öğr. Gör. Dr. Nebi SEREN

**THE TRANSITION FROM HISTORICAL MARKETING PRACTICES TO MODERN
SYSTEMS: THE CASE OF JERUSALEM
TARİHSEL PAZARLAMA UYGULAMALARINDAN MODERN SİSTEMLERE GEÇİŞ:
KUDÜS ÖRNEĞİ**

SAYFA 215

***

(21)

Yusuf YILMAZ ; Dr. Elmas Burecu KARATAŞ

**A CITY'S ADVENTURE: TRACES OF RELIGIOUS, ECONOMIC AND CULTURAL
HERITAGE FROM BYZANTIUM TO THE OTTOMAN EMPIRE
BİR ŞEHRİN SERÜVENİ: BİZANS'TAN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA DİNİ,
EKONOMİK VE KÜLTÜREL MİRASIN İZLERİ**

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2025; Ay: Mart; Cilt: 17/KİS, Sayı: 65
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2025; Month: March; Volume: 17/WINTER, Issue: 65
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

SAYFA 224

***

(22)

Dr. Hami AKMAN

**SÜHEYL Ü NEV-BAHÂR'DA Kİ/KİM BAĞLAMA EDATININ KULLANIMI
THE USE OF THE CONNECTING PREPOSITION Kİ/KİM IN SUHEYL U NEV-BAHÂR**

SAYFA 239

***

(23)

Öğr. Gör. Elkhan ALLAHVERDİYEV

**HAZAR KAĞANLIĞI VE HAZARLARIN YAHUDİLİĞE GEÇİŞİ
THE KHAZAR KHAGANATE AND THE CONVERSION OF THE KHAZARS TO**

JUDAISM

SAYFA 252

***

(24)

Ali Erhan EREN

**TANRIYI KIYAMETE ZORLAMAK KAVRAMININ TEOLOJİK VE FELSEFİK BOYUTU
THE THEOLOGICAL AND PHILOSOPHICAL DIMENSION OF THE CONCEPT OF
FORCING GOD TO JUDGEMENT**

SAYFA 260

***

(25)

Bayram KAYA

**DİNLERDE KEFARET VE ŞEKİLLERİ
ATONEMENT AND ITS FORMS IN RELIGIONS**

SAYFA 266

***

(26)

Durmuş Ali BAYINDIR

**MUHASEBE UYGULAMALARINDA DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN MESLEKİ ORTA
ÖĞRETİME ENTEGRASYONU VE MUHASEBE ÖĞRETMENLERİ ÜZERİNE BİR
ARAŞTIRMA**

**INTEGRATION OF DIGITAL TRANSFORMATION IN ACCOUNTING PRACTICES
INTO VOCATIONAL SECONDARY EDUCATION AND A STUDY ON ACCOUNTING
TEACHERS**

SAYFA 272

***

(27)

Ekrem AKÇAY

**THE GREEN SHIPPING
YEŞİL NAKLIYE**

SAYFA 281

***

(28)

Feyzullah FEYYAZ

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2025; Ay: Mart; Cilt: 17/KİS, Sayı: 65
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2025; Month: March; Volume: 17/WINTER, Issue: 65
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

İSLAM HUKUKUNDA KADINLARIN ŞAHİTLİĞİ: TARİHSEL VE MODERN YAKLAŞIMLAR

WOMEN'S TESTIMONY IN ISLAMIC LAW: HISTORICAL AND MODERN APPROACHES

SAYFA 292

***

(29)

Hayrullah KOÇA ; Emrullah KOCA ; Şehmus ASLAN

ETKİLİ OKUL LİDERLİĞİ

EFFECTIVE SCHOOL LEADERSHIP

SAYFA 303

***

(30)

Hüseyin GÜLNAR

27 MAYIS 1960 SONRASI İÇ GÜVENLİK TEDBİRİ KAPSAMINDA TOPLUM ZABITASI

UYGULAMASI

**COMMUNITY POLICE APPLICATION WITHIN THE SCOPE OF INTERNAL
SECURITY MEASURES AFTER 27 MAY 1960**

SAYFA 318

***

(31)

M. Şükran ERDOĞAN

YEZİD b. HÂRÛN (öl. 206/821) ve HADİSÇİ KİMLİĞİ

YAZİD İBN HÂRÛN (D. 206 AH/821 AD) AND HIS TRADITIONIST IDENTITY

SAYFA 323

***

(32)

Mehmed Kasım AĞCA

GÖÇ ULUSAL GÜVENLİK İLİŞKİSİ: 2010 – 2020 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE GÖÇ

POLİTİKALARI ÖRNEĞİ

**THE RELATIONSHIP BETWEEN MIGRATION AND NATIONAL SECURITY:
THE CASE OF TURKEY'S MIGRATION POLICIES BETWEEN 2010 AND 2020**

SAYFA 334

***

(33)

Meryem ÇELİK

BİLİMSEL ARAŞTIRMADA ETİK KONULAR

ETHICAL ISSUES IN SCIENTIFIC RESEARCH

SAYFA 345

***

(34)

Mesude USLU

TÜRKİYE-KIRGIZİSTAN İLİŞKİLERİNİN LIBERAL TEORİ ARACILIĞIYLA ANALİZİ

ANALYSIS OF TURKEY-KYRGYZSTAN RELATIONS THROUGH LIBERAL THEORY

SAYFA 353

***

(35)

Nazrin MİRİYEVA

“İNSANİ KÜLTÜR” KAVRAMI VE PEDAGOJİK ÖZÜ

THE CONCEPT OF “HUMANITARIAN CULTURE” AND ITS PEDAGOGICAL ESSENCE

SAYFA 364

***

(36)

Özlem CEVHEROĞLU

ÖĞRETMENLERİN DUYGUSAL OKURYAZARLIK DÜZEYLERİ İLE NİTELİKLİ İLETİŞİM İLİŞKİSİNE KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

A CONCEPTUAL PERSPECTIVE ON THE RELATIONSHIP BETWEEN TEACHERS' EMOTIONAL LITERACY LEVELS AND QUALIFIED COMMUNICATION

SAYFA 370

***

(37)

Ülvi İSMAYİLOV ; Aytəkin QURBANOVA

GENÇ ÖĞRETMENLERİN KARŞILAŞTIKLARI ZORLUKLARIN FARKLI DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ

THE ANALYSIS OF THE CHALLENGES FACED BY YOUNG TEACHERS BASED ON DIFFERENT VARIABLES

SAYFA 377

***

(38)

Yasemin MEYDAN

**AZERBAYCAN ve TÜRKİYE TARİHİ ROMANLARINDA ŞAH İSMAİL KARAKTERİ
THE CHARACTER OF SHAH ISMAIL IN HISTORICAL ROMANS OF AZERBAIJAN
AND TURKEY**

SAYFA 389

***

(39)

Yusuf CANEVİ

**İSTİHBARAT ALANINDA TEKNOLOJİNİN ÖNEMİ: YAPAY ZEKA VE SİBER
GÜVENLİK İLİŞKİSİ**

**THE IMPORTANCE OF TECHNOLOGY IN THE FIELD OF INTELLIGENCE: THE
RELATIONSHIP BETWEEN ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND CYBER SECURITY**

SAYFA 401

***

(40)

Dr. Bahar MƏMMƏDOVA BƏRDƏLİ

**1980`li YILLARIN AZERBAYCAN EDEBİYYAT KUŞAĞININ BAĞIMSIZLIK
YILLARINDA ŞİİRİ**

1980`S AZERBAIJAN LITERY GENERATION POETRY THE OF INDEPENDENCE

SAYFA 412

***

(41)

Anas ZEİNEDDİN

**2023-2024 GAZZE SAVAŞININ ORANTILILIK İLKESİ KAPSAMINDA
DEĞERLENDİRİLMESİ
EVALUATION OF THE 2023-2024 GAZA WAR WITHIN THE SCOPE OF THE
PROPORTIONALITY PRINCIPLE**

SAYFA 418

***

(42)

Acem YILDIRIM

**TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF EĞİTİM MODELİ VE TÜRKÇE DERSİ
TEMALARINDAKİ EĞİLİMLERİN İNCELENMESİ
TURKEY CENTURY MAARIF EDUCATION MODEL AND EXAMINATION OF THEME
TRENDS IN TURKISH COURSE**

SAYFA 425

***

(43)

**Elif YILDIZ , Emine KILIÇ , Zilfi YAVUZ , Dilek DOĞAN
HAREKET ETKİNLİKLERİNİN OKUL ÖNCESİ DÖNEMDEKİ ÇOCUKLARIN MOTOR
GELİŞİMİNE KATKISI: AİLE GÖRÜŞLERİ
CONTRIBUTION OF MOVEMENT ACTIVITIES TO THE MOTOR DEVELOPMENT OF
PRESCHOOL CHILDREN: FAMILY OPINIONS**

SAYFA 431

***

(44)

Gürkan KARAÇAM

**GÖRÜNMEYEN SAVAŞ: İSTİHBARATIN TANIMI, TÜRLERİ, KARŞI KOYMA
STRATEJİLERİ VE TÜRKİYE İÇİN SOMUT ÖNERİLER
THE INVISIBLE WAR: DEFINITION, TYPES, COUNTER-INTELLIGENCE
STRATEGIES AND CONCRETE RECOMMENDATIONS FOR TURKEY**

SAYFA 438

***

(45)

Ufuk ŞENOL

**KÜLTÜRE DUYARLI PSİKOLOJİK DANIŞMA İLE İLGİLİ TÜRKİYE DE YAPILAN
ÇALIŞMALARIN İNCELENMESİ
ANALYSIS OF STUDIES ON CULTURALLY SENSITIVE PSYCHOLOGICAL
COUNSELING IN TURKEY**

SAYFA 441

***

(46)

**Muhammet BAL , Bekir GAZEZ , Emrah ALTUNTAŞ , Fethi ÖZDAYI , Tacettin APAYDIN
İLKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN DEVAMSIZLIK NEDENLERİ ÜZERİNE İDARECİ
VE ÖĞRETMEN GÖRÜŞLER**

**OPINIONS OF ADMINISTRATORS AND TEACHERS ON THE REASONS FOR
ABSENTEEISM AMONG PRIMARY SCHOOL STUDENTS**

SAYFA 451

***

(47)

Malak HASANLI

**EVLİLİK ÖNCESİ DANIşMANLIğIN AİLE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ
EFFECTS OF PREMARITAL COUNSELING ON THE FAMILY**

SAYFA 458

***

(48)

Nuray Emel KALIPÇI

**KİşİSEL VE KURUMSAL BİLGİ GÜVENLİğİNDE GÜNCEL TEKNOLOJİLER VE
YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ ÇÖZÜMLER
CURRENT TECHNOLOGIES AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE SUPPORTED
SOLUTIONS IN PERSONAL AND CORPORATE INFORMATION SECURITY**

SAYFA 468

***

(49)

Gürkan KARAÇAM

**STRATEJİ NEDİR? KAVRAMSAL ÇERÇEVE, TARİHSEL EVRİM VE TÜRKİYE İÇİN
STRATEJİK YOL HARİTASI
WHAT IS STRATEGY? CONCEPTUAL FRAMEWORK, HISTORICAL EVOLUTION
AND STRATEGIC ROADMAP FOR TURKEY**

SAYFA 478

***

***

(1)

Prof. Dr. Emine Arzu İmren KARAOSMANOĞLU¹; Alibay MAMMADLI²
TEKNOLOJİK İNOVASYONUN İŞGÜCÜ ÜZERİNE ETKİSİ: DOĞU ASYA ÜLKELERİ
ÜZERİNDE AMPİRİK ANALİZ
THE IMPACT OF TECHNOLOGICAL INNOVATION ON LABOUR FORCE: EMPIRICAL
ANALYSIS ON EAST ASIAN COUNTRIES

ÖZ

Bu çalışma, Doğu Asya ülkelerinde (Çin, Japonya, Tayvan, Singapur, Güney Kore ve Hong-Kong) teknolojik inovasyonun işgücü üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, 1996-2021 yılları arasında toplanan panel veri kullanılarak, teknolojik inovasyon (Ar-Ge) ve ekonomik büyüme değişkenlerinin işgücü piyasasına etkisi panel veri analizi yöntemiyle test edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, Ar-Ge harcamalarındaki %1’lik bir artışın, işgücünü %0.1 oranında azalttığı gözlemlenmiştir. Bu sonuç, teknolojik inovasyonun, özellikle otomasyon ve dijitalleşme süreçlerinin işgücü talebini azalttığını göstermektedir. Öte yandan, ekonomik büyümenin %1’lik bir artışı, işgücünü %0.1686 oranında artırmaktadır. Bu bulgu, ekonomik büyümenin işgücü piyasasında pozitif bir etki yarattığını desteklemektedir.

Çalışma, modelde karşılaşılan heteroskedastisite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon gibi sorunları giderme amacıyla, Arellano, Froot ve Rogers (1987, 1989, 1993) tarafından geliştirilen dayanıklı tahmincilerle düzeltilmiştir. Bu yaklaşımlar, modelin geçerliliğini artırarak, daha sağlam sonuçlar elde edilmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca, bu çalışma, teknolojik inovasyonun işgücü üzerindeki etkilerini inceleyen literatüre katkı sunarak, Ar-Ge’nin ve ekonomik büyümenin işgücü piyasası dinamikleriyle nasıl bir etkileşim içinde olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Teknolojik inovasyon, İş gücü, Ar-Ge, Doğu Asya Ülkeleri, Panel veri analizi.

JEL Kodları: C23, E24, O14.

ABSTRACT

This study investigates the impact of technological innovation on the labor force in East Asian countries (China, Japan, Taiwan, Singapore, South Korea, and Hong Kong). Utilizing panel data from 1996 to 2021, the study employs panel data analysis to examine the effects of technological innovation (R&D) and economic growth on the labor market. The results indicate that a 1% increase in R&D expenditures is associated with a 0.1% decrease in the labor force, suggesting that technological innovation, particularly through automation and digitalization, contributes to a reduction in labor demand. In contrast, a 1% increase in economic growth is found to lead to a 0.1686% increase in the labor force, supporting the notion that economic growth exerts a positive effect on labor market outcomes.

To address issues such as heteroskedasticity, autocorrelation, and cross-sectional dependence within the model, robust estimators developed by Arellano (1987), Froot (1989), and Rogers (1993) were applied. These methods ensure the validity of the model and yield more reliable results. Furthermore, this study contributes to the existing literature by enhancing our understanding of the relationship between technological innovation, economic growth, and labor market dynamics in East Asia.

Keywords: Technological innovation, Labor force, R&D, East Asian Countries, Panel data analysis.

JEL Codes: C23, E24, O14.

¹ ORCID: 0000-0001-9751-3918

² ORCID: 0009-0003-6320-801X

GİRİŞ

Teknolojik inovasyon, modern ekonomilerin temel dinamiklerinden biri olarak kabul edilmekte ve işgücü piyasası üzerindeki etkileri uzun yıllardır tartışılmaktadır. Teknolojik ilerlemeler, iş süreçlerini otomatikleştirerek verimliliği artırırken, bazı iş türlerinin ortadan kalkmasına neden olabilir. Bu durum, işsizliğin yapısını ve oranını doğrudan etkileyebilir. 18. yüzyılda Klasik İktisat Okulu'nun önde gelen isimlerinden biri olan David Ricardo'nun ileri sürdüğü teknolojik işsizlik kavramı, 20. yüzyılda iktisadi düşüncenin önemli figürlerinden John Maynard Keynes tarafından da benimsenmiş ve çeşitli çalışmalarla günümüze kadar desteklenmiştir (Campa, 2018). Farklı ülkeler bazında yapılan pek çok çalışmada, teknolojik ilerlemenin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu tespit edilirken, istihdam üzerindeki etkisinin ise azaltıcı yönde olduğu vurgulanmıştır. Emek ve istihdam tasarrufu sağlayan teknolojik gelişmeler, işgücü ile makineleşme arasındaki rekabeti makineleşme lehine çevirdiği ve benzersiz bir teknoloji kaynaklı işsizlik sorununa neden olduğu için eleştirilmektedir (Cengiz, S. ve Şahin, A., 2020).

Doğu Asya ülkeleri, hızlı ekonomik büyümeleri ve teknolojik yeniliklere uyum sağlama kapasiteleri ile dikkat çekmektedir. Ancak, bu ülkelerde teknolojik inovasyonun işsizlik oranları üzerindeki uzun vadeli etkileri hala belirsizdir ve ampirik araştırmalarla daha fazla incelenmesi gerekmektedir.

Bu çalışma, Doğu Asya ülkelerinde teknolojik inovasyonun işsizlik üzerindeki etkilerini ampirik olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel amacı, teknolojik gelişmelerin işgücü piyasasına olan etkilerini anlamak ve bu etkilerin ülkeler arasındaki farklılıklarını ortaya koymaktır. Bu bağlamda, çalışma, politika yapıcılar için daha etkin istihdam stratejileri geliştirilmesine katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Teknolojik inovasyon, ekonomilerin büyüme motorlarından biri olarak kabul edilmekte ve ülkelerin rekabet gücünü artırmada kritik bir rol oynamaktadır. Ancak, teknolojinin işgücü piyasası üzerindeki etkileri karmaşıktır ve bazen işsizliğin artmasına neden olabilir. Doğu Asya ülkeleri, hızlı teknolojik yeniliklere uyum sağlama ve ekonomik büyümelerini sürdürülebilir kılma konusunda önemli başarılar elde etmiştir. Bu ülkelerdeki teknolojik gelişmelerin işsizlik üzerindeki etkilerini anlamak, hem bölgesel hem de küresel ölçekte önemli bir araştırma konusudur.

Bu çalışma, teknolojik inovasyonun işsizlik üzerindeki etkilerini Doğu Asya ülkeleri olan Çin, Japonya, Singapur, Güney Kore ve Hong-Kong'u inceleyerek literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Mevcut literatür, genellikle Batı ülkelerine odaklanırken, Doğu Asya'nın dinamikleri ve bu bölgedeki ülkeler arasındaki farklılıklar yeterince incelenmemiştir. Çalışma, teknolojik inovasyonun işsizlik oranlarını nasıl etkilediğini ve bu etkinin ülkeler arasındaki farklılaşmalarını ampirik analizlerle ortaya koyacaktır.

Kapsam olarak, Doğu Asya'daki büyük ekonomiler olan Çin, Japonya, Singapur, Güney Kore ve Hong-Kong incelenecek ve bu ülkelerdeki teknolojik inovasyon göstergeleri ile işsizlik oranları arasındaki ilişki analiz edilecektir. Çalışma, 1996-2021 dönemini kapsayan bir zaman dilimini ele alarak, teknolojik gelişmelerin işgücü piyasası üzerindeki uzun vadeli etkilerini değerlendirecektir.

Bu çalışmada, Doğu Asya ülkelerinde teknolojik inovasyonun işsizlik üzerindeki etkilerini incelemek için panel veri analizi yöntemi kullanılacaktır. Panel veri analizi, zaman serisi ve kesitsel veri setlerini birleştirerek daha kapsamlı ve güvenilir sonuçlar elde etmeyi mümkün kılar. Bu yöntem, hem zaman içindeki değişimleri hem de ülkeler arasındaki farklılıkları analiz etme imkanı sunduğundan, çalışmanın amacı doğrultusunda en uygun yöntem olarak seçilmiştir.

Çalışmada kullanılacak veri setleri, Doğu Asya ülkelerinin teknolojik inovasyon göstergesi olarak, AR-GE harcamaları kontrol değişkeni olarak GSYİH değişkeni ve işsizlik oranları göstergesi olarak ise toplam işsizlik değişkenleri kullanılmıştır. Bu veriler Merkez Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Stata18 uygulaması kullanılarak, panel veri analizi modelleri kurulacak ve teknolojik inovasyonun işsizlik üzerindeki etkilerini test etmek için sabit etkiler (fixed effects) ve tesadüfi etkiler (random effects) modelleri karşılaştırılacaktır. Model sonuçları, teknolojik inovasyonun işsizlik üzerindeki etkilerini değerlendirmek için çeşitli hipotez testlerine tabi tutulacaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde, teknolojik inovasyon ile işsizlik arasındaki ilişkiye dair mevcut literatür kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. İkinci bölümde, Doğu Asya ekonomilerinde uygulanan teknolojik

inovasyon politikalarına yer verilmiştir. Bunu takiben, üçüncü bölümde işsizlik dinamikleri ele alınmış, dördüncü ve son bölümde ise ampirik analiz sonuçları değerlendirilerek bulgular tartışılmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

Klasik iktisatta teknoloji, dışsal bir faktör olarak değerlendirilmekte ve esas amacının üretim verimliliğini artırmak olduğu ileri sürülmektedir. Ricardo döneminde teknolojik ilerleme, makine kullanımının artması ve işçilerin yerini makinelerin alması anlamına geliyordu. Teknolojik gelişmelerle verimlilik artacak, buna bağlı olarak ihracat ve ticaret yükselecek, böylece ülkenin ekonomik büyümesi sağlanacaktı. Ancak, bu gelişmeler yaşanırken işsizliğin artması, ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir (Ricardo, 1821).

David Ricardo'ya benzer şekilde Karl Marx da makineleşmenin işsizliğe neden olduğunu savunmuştur. Marx, girişimcinin aşırı kâr amacıyla makineleşmeye yöneldiğini ve üretime daha fazla makinenin dahil edilmesiyle, sermaye-emek bileşiminde emeğin payının azaldığını ileri sürmüştür. İstihdam edilen işçiler açısından ise bu durum, ücretlerin asgari geçim seviyesinin altına düşmesi anlamına gelmektedir ve bu koşulları kabul etmeyen bazı işçilerin çalışmayı bırakmasına yol açmaktadır (Marx, 1887).

1930'lu yıllarda Joseph Schumpeter, teknolojik işsizlik kavramını ele alarak, teknoloji odaklı yeniliklerin işçilerin yerinden edilmesine ve işsizliğe yol açabileceğini belirtmiştir. Keynes ise, makinelerin insan iş gücünün yerini almasının yeni bir ekonomik sorun yaratacağını ifade etmiştir (Yazar, A. D., & Çundur, F., 2022).

Araştırmalar, teknoloji, Ar-Ge ve işsizlik arasında pozitif bir ilişki olduğunu saptayarak, Ar-Ge'nin yeni teknolojilerin geliştirilmesine katkıda bulunabileceğini ve bunun da artan üretkenlik ve ekonomik büyümeye yol açabileceğini göstermiştir. Ancak, bu artan üretkenlik ve ekonomik büyüme, otomasyonun yaygınlaşmasına ve çalışanların makinelerle ikame edilmesine neden olabilir, bu da yüksek işsizlik oranlarını beraberinde getirebilir (Stiglitz, 2014).

Teknolojik ilerleme ve değişimin istihdam üzerindeki etkilerini inceleyen çok sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır. Teknolojik ilerleme ve değişimin nasıl ölçüleceği önemli bir sorun olarak görülse de literatürde, bu değişim hızını ölçmek için çeşitli göstergeler temsili değişkenler olarak kullanılmaktadır. Bunlar arasında araştırma ve geliştirme harcamaları, yeni ekipman yatırımları, patent başvuru sayısı ve patent sayısı yer almaktadır. 1990'lı yıllarda, teknolojik değişim ile istihdam arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik yapılan ekonometrik çalışmaların büyük bir kısmının mikro düzeyde (firma bazında) olduğu dikkat çekmektedir. Bu çalışmaların çoğunda, teknolojik değişim ile istihdam arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Örneğin, Vivarelli, Evangelista ve Pianta (1996), İtalyan imalat sanayinde yaptıkları çalışmada, yeniliğin istihdam üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. İtalyan imalat sanayinde teknolojinin istihdam üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğunu ve bunun, yenilik sürecinin baskın rolünden ve firmaların yenilikçi faaliyetlerindeki belirgin teknik değişikliklerden kaynaklandığını ortaya koymuşlardır. Sunulan ampirik kanıtlar, yeniliğin istihdam üzerindeki etkisinin, firmaların izlediği yenilik stratejisine, endüstriler arasındaki farklara ve iş gücünün nitelik düzeyine bağlı olarak büyük ölçüde değiştiğini göstermektedir. Küçük ölçekli sanayilerde yeniliğin istihdam üzerindeki etkisi pozitif bulunurken, büyük ölçekli firmalar ile bankacılık ve finans sektöründe bu etkinin negatif olduğu saptanmıştır.

Pini(1995), teknolojinin kısa vadede olumsuz etkiler yaratma ihtimali olsa da, bu etkilerin uzun vadede ihracat yoluyla telafi edilebileceğini savunmaktadır. Vivarelli (1995), İtalya ve ABD'yi kapsayan zaman serisi analizinde, teknoloji ve işsizlik ilişkisinin İtalya'da negatif, ABD'de ise pozitif olduğunu tespit etmiştir. Bu durumu, İtalya'da süreç yeniliklerinin, ABD'de ise ürün yeniliklerinin baskın olmasına bağlamaktadır.

Dünya Bankası tarafından yapılan bir araştırma, bir ülkenin teknoloji Ar-Ge yatırımlarındaki her yüzde 10'luk artışın, işsizlikte yüzde 1,5'lik bir azalmaya yol açtığını ortaya koymuştur (World Bank Group, 2016). OECD'nin gerçekleştirdiği bir başka çalışmada, Ar-Ge yatırımlarındaki yüzde 1'lik artışın, işsizlik oranını yüzde 0,6 oranında düşürdüğü belirtilmiştir. Avrupa Komisyonu'nun araştırması ise Ar-Ge yatırımlarındaki yüzde 1'lik artışın işsizlikte yüzde 0,5'lik bir azalmaya neden olduğunu bulmuştur. Ayrıca, teknoloji ve Ar-Ge'nin hem istihdam yaratabileceği hem de istihdam kayıplarına yol açabileceği vurgulanmıştır. Kısa vadede, teknoloji Ar-Ge'si, yeni teknolojilerin benimsenmesi ve eski teknolojilerin terk edilmesi nedeniyle iş

kayıplarına neden olabilir. Ancak uzun vadede, teknoloji ve Ar-Ge, yeni endüstriler ve sektörlerin ortaya çıkmasıyla istihdamı artırmaktadır (Pellens ve diğerleri, 2018).

Simonetti ve diğerleri (2000), ABD, İtalya, Fransa ve Japonya'yı kapsayan analizlerinde, süreç yeniliklerinin istihdam üzerinde olumsuz etkiler yarattığını tespit etmişlerdir. Bununla birlikte, telafi mekanizmalarının istihdam üzerindeki etkilerinin ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği sonucuna varmışlardır. Tancioni ve Simonetti (2002) ise, İngiltere ve İtalya'da teknolojinin istihdam üzerindeki etkilerine yönelik telafi mekanizmalarını incelemişlerdir. Araştırma, İngiltere'nin süreç yeniliklerine karşı İtalya'ya kıyasla iki kat daha duyarlı olduğunu ortaya koymuş, ancak teknolojinin genel etkisine dair sonuçlar belirsiz kalmıştır.

Feldmann'ın (2013) 21 sanayi ülkesine yönelik yaptığı panel veri analizinde, teknolojinin istihdam üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu etkinin, üç yıl süren kısa vadeli bir etki olduğu ve üçüncü yıldan sonra kendiliğinden ortadan kalktığı belirlenmiştir.

Evangelista ve diğerleri (2014), Avrupa Birliği ülkelerini kapsayan analizlerinde, teknolojinin etkilerini bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) açısından ele almışlardır. Çalışmada, hizmet sektörü dışındaki sektörlerde teknoloji ile istihdam arasında bir ilişki bulunmazken, hizmet sektöründe bilgi ve iletişim teknolojilerinin istihdam üzerinde olumlu bir etkisi olduğu görülmüştür.

Aguilera ve Barrera (2016), teknolojik açıdan ileri durumda olan Latin Amerika ülkeleri üzerinde gerçekleştirdikleri analizde, teknoloji gelişiminin henüz işsizliği artıracak seviyede olmadığını ortaya koymuştur. Aksine, bu ülkelerde teknolojinin istihdam üzerinde az da olsa olumlu bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir.

Cang (2017), ABD eyaletlerine yönelik gerçekleştirdiği çalışmada, teknoloji ile işsizlik arasındaki ilişki konusunda genel bir etki belirleyememiştir. Ancak, teknolojik değişimden kaynaklanan iş kaybının, teknolojiye daha az ilgi duyan eyaletlerde daha fazla olduğunu tespit etmiştir.

Krousis (2018), ABD eyaletlerine odaklanan ve Cang (2017) tarafından yapılan çalışmanın devamı niteliğinde bir araştırma gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada, ABD eyaletleri için teknolojik değişim ile işsizlik arasında pozitif bir ilişki saptanmıştır. Teknolojinin işsizliği artırdığı sonucuna varılmış olmasına rağmen, bu etkinin oldukça düşük düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Gerçeker ve arkadaşları (2020), G7 ülkeleri için 1990-2016 yıllarına ait yıllık verileri kullanarak, panel Granger nedensellik yöntemiyle Ar-Ge ile işsizlik arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma sonuçlarına göre, Almanya, Fransa, Japonya ve İtalya'da Ar-Ge ile işsizlik arasında çift yönlü bir nedensellik bulunurken, Kanada ve ABD'de bu ilişkinin tek yönlü olduğu tespit edilmiştir.

Ampirik ve teorik çalışmaların bu konudaki bulgularının homojen olmadığı ve özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından tartışmaların devam ettiği söylenebilir. Bu çalışmada, tartışmalara katkıda bulunmak amacıyla Doğu Asya ülkelerinin verileri analiz edilerek bulgular değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

DOĞU ASYA EKONOMİLERİNDE TEKNOLOJİK İNOVASYON DOĞU ASYA ÜLKELERİNİN GENEL EKONOMİK DURUMU VE TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN TARİHÇESİ

Doğu Asya, Japonya, Güney Kore, Çin, Tayvan, Hong Kong, Makao ve Güneydoğu Asya'nın bir parçası olan Singapur gibi ülkelerden oluşmaktadır. Bu ülkeler, farklı ekonomik yapılar ve kalkınma seviyelerine sahip olsalar da, bölgenin genel ekonomik durumu oldukça güçlüdür ve küresel ekonomi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

Çin

Çin, Doğu Asya'nın en büyük ve dünya ekonomisinin ikinci en büyük ekonomisi olarak, bölgesel ekonomik büyümenin lokomotifi konumundadır. Çin'in son çeyrek yüzyılda kaydettiği ekonomik büyüme, özellikle sanayi üretimi, ihracat ve altyapı projeleri üzerinden şekillenmiştir. Çin'in kalkınma modeli, sanayileşmeye dayalı ve ihracat odaklı bir stratejiyi benimsemiş, aynı zamanda yerli teknolojilerin geliştirilmesi ve dijitalleşme süreçlerine yatırım yapmıştır. Çin'in iç pazar büyüklüğü ve artan tüketici harcamaları, bölgeyi dünya çapında büyük bir ekonomik güç haline getirmiştir (Saray, A. G. M. O., & Gökdemir, L., 2007).

Çin, 1980'lerin sonlarından itibaren hızla gelişen bir teknoloji ekonomisi yaratma yolunda adımlar atmıştır. Deng Xiaoping'in reformlarıyla birlikte, Çin, dışa açılarak yabancı yatırımlar ve teknoloji transferini teşvik etmeye başlamıştır. Özellikle 1990'ların başında, Çin'in düşük maliyetli iş gücü avantajı, dünya genelinde büyük üretim tesislerinin kurulmasına olanak sağlamıştır. Bununla birlikte, Çin hükümeti, yerli teknoloji ve Ar-Ge çalışmalarına da yatırım yaparak, kendi teknolojilerini geliştirmeyi amaçlamıştır.

2000'li yıllarda, Çin'in teknoloji sektörüne yönelik büyük yatırımlar yapmaya başlamasıyla birlikte, ülke Ar-Ge harcamalarını önemli ölçüde artırmıştır. Çin, özellikle bilişim, yapay zeka, elektronik ve telekomünikasyon alanlarında büyük gelişmeler kaydetmiştir. Çinli teknoloji devleri Huawei, Alibaba, Tencent ve Baidu, küresel pazarda hızla büyümüş ve teknoloji üretiminde dünya çapında etkili bir oyuncu olmuştur. Çin, özellikle 5G teknolojisi, yapay zeka ve robotik alanlarında önemli ilerlemeler kaydederek, teknolojik gelişmelerin ön saflarında yer almıştır (Oktay, 2020).

Ancak son yıllarda Çin, ekonomik büyüme hızında bir yavaşlama yaşamaktadır. Bu durumu, nüfus yaşlanması, dış ticaret gerilimleri ve iç ekonomik reformların gerekliliği gibi faktörler etkilemektedir. Çin, ekonomik büyümeyi sürdürülebilir kılmak için yüksek teknoloji, yenilikçi sanayi ve çevre dostu kalkınma politikalarına yoğunlaşmaktadır.

Japonya

Japonya, yüksek teknoloji, otomotiv ve elektronik sektörlerinde dünya çapında tanınan bir üretici ve ihracatçı olarak önemli bir rol oynamaktadır. Japonya'nın ekonomisi, sanayileşmiş bir altyapı, güçlü bir iş gücü ve yenilikçi teknolojilere dayanmaktadır. Son yıllarda, düşük doğurganlık oranı ve yaşlanan nüfus gibi demografik sorunlar Japonya'nın ekonomik büyümesini sınırlayan faktörler arasında yer almaktadır.

Japonya, 19. yüzyılın sonlarından itibaren sanayileşmeye hızla adım atmış bir ülkedir. 1868'deki Meiji Restorasyonu, Japonya'nın teknolojiye olan ilgisini artırarak, Batı teknolojilerini hızlı bir şekilde ithal etmeye başlamasına yol açmıştır. Bu dönemde, Japonya sanayileşme sürecini hızlandırarak demir çelik, tekstil, otomobil ve gemicilik sektörlerinde önemli yatırımlar yapmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında Japonya, Amerikan yardım ve teknoloji transferi ile hızlı bir ekonomik büyüme sürecine girmiştir. 1950'lerden itibaren, Japonya'nın üretim gücü, yüksek kaliteli teknolojiler üreten büyük firmaların varlığıyla birlikte artmıştır. Otomotiv sektöründe Toyota, elektronik sektöründe Sony ve Panasonic gibi devler dünya çapında tanınan markalar haline gelmiştir. Japonya, 1980'lere kadar, teknolojik yenilik ve kaliteyi en ön planda tutarak güçlü bir sanayi altyapısı oluşturmuştur. Bu dönemde, Japonya'nın teknolojiye yaptığı yatırımlar, dünya çapında etkili olmuştur ve ülke, elektronik ve otomotiv sektörlerinde küresel lider konumuna gelmiştir (S&T Basic Plan, 2006).

Japonya, bu sorunlara çözüm bulabilmek için teknolojik yeniliklere, otomasyona ve robotik üretime büyük yatırımlar yapmaktadır. Aynı zamanda dijitalleşme, yapay zeka ve yeşil teknoloji alanlarında stratejiler geliştirmektedir. Bununla birlikte, Japonya'nın ekonomisi halen büyük bir sanayi üretimi ve ihracata dayalıdır.

Güney Kore

Güney Kore, teknolojik yenilik ve sanayi üretimi açısından oldukça gelişmiş bir ekonomiye sahiptir. Özellikle bilgi ve iletişim teknolojileri (ICT), otomotiv ve elektronik sektörlerinde dünya çapında tanınan markalara sahiptir. Samsung, Hyundai, LG gibi küresel şirketler, Güney Kore ekonomisinin temel taşlarını oluşturmaktadır.

Güney Kore, 1960'ların sonunda, sanayileşmeye ve teknolojik gelişmeye yönelik güçlü bir devlet müdahalesi ve planlaması ile büyük bir dönüşüm yaşamıştır. Güney Kore'nin teknolojik kalkınma süreci, hızlı bir şekilde ithalat yerine yerli üretimi ve teknolojiyi geliştirmeyi hedeflemiştir. 1960'lar ve 1970'ler boyunca, Kore hükümeti, büyük sanayi şirketlerine (chaebols) teşvikler ve düşük faizli krediler vererek, otomotiv, gemi inşa, elektronik ve ağır sanayi sektörlerinde büyümeyi hızlandırmıştır.

1980'lerin başlarında, Güney Kore teknoloji ve Ar-Ge yatırımlarına yoğunlaşarak, elektronik sektöründe büyük başarılar elde etmeye başlamıştır. Samsung, LG ve Hyundai gibi devler, bu dönemde küresel pazarlarda büyümeye başlamıştır. 1990'lı yıllarda ise Güney Kore, yüksek teknoloji ürünleri üretimi ve Ar-Ge harcamalarını artırarak, bilgi ve iletişim teknolojileri (ICT) alanında önemli bir oyuncu haline gelmiştir. Güney

Kore'nin teknolojiye dayalı ekonomik modeli, Ar-Ge, eğitim ve yenilikçi üretim süreçlerine odaklanarak, dünyanın önde gelen teknoloji tedarikçilerinden biri olmuştur (Eichengreen, B., Perkins, D. H., & Shin, K., 2012).

Güney Kore'nin ekonomik büyümesi, büyük ölçüde dışa bağımlı olup, ihracat odaklı bir ekonomik model izlemektedir. Bununla birlikte, ülke içindeki iş gücü piyasası, özellikle genç işsizlik oranları konusunda bazı zorluklarla karşı karşıyadır. Güney Kore, bu zorluklarla başa çıkabilmek için yenilikçi eğitim sistemleri, teknolojiye dayalı üretim ve küresel ticaret anlaşmaları gibi stratejilere yönelmektedir.

Tayvan

Tayvan, dünya çapında önde gelen yarı iletken üreticilerinden biri olarak, yüksek teknoloji endüstrilerinin gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Tayvan ekonomisi, ihracat ve sanayi üretimi ile büyümektedir, ancak iç pazar büyüklüğü açısından diğer Doğu Asya ülkelerinin gerisindedir. Tayvan, özellikle bilgisayar çipleri ve elektronik bileşenlerde büyük bir küresel tedarikçi konumundadır.

Tayvan, güçlü Ar-Ge altyapısı ve eğitim sistemi sayesinde yenilikçi teknoloji ürünlerinin üretiminde dünya çapında lider bir konuma sahiptir. Ancak, Tayvan'ın en büyük ekonomik zorluklarından biri, Çin ile olan siyasi ilişkilerinin ekonomiye etkileridir.

Tayvan, teknoloji sektöründeki başarısını özellikle yarı iletken endüstrisi üzerinden elde etmiştir. Tayvan'ın teknolojik gelişmesi, 1980'lerden sonra hızla artan Ar-Ge yatırımları ve eğitilmiş iş gücü sayesinde ivme kazanmıştır. Tayvan, küresel çip üretimi konusunda önemli bir oyuncu haline gelmiş ve Taiwan Semiconductor Manufacturing Company (TSMC) gibi devler, Tayvan'ın teknoloji alanındaki başarısını pekiştirmiştir.

Tayvan, bilgisayar çipleri ve diğer elektronik bileşenlerde dünya çapında bir tedarikçi konumundadır. Ayrıca, Tayvan'ın teknoloji ihracatı, ülkenin ekonomik büyümesinde önemli bir rol oynamaktadır. Tayvan hükümeti, Ar-Ge harcamalarına ve eğitim sistemine büyük yatırımlar yaparak, yüksek teknoloji alanlarında inovasyonu teşvik etmiştir (Aktan, 2017).

Singapur

Singapur, küçük bir ada ülkesi olmasına rağmen, dünya ekonomisinde büyük bir etkiye sahiptir. Singapur, finansal hizmetler, lojistik, ticaret ve yüksek teknoloji sektörlerinde küresel bir merkez haline gelmiştir. Ülke, serbest ticaret politikaları, güçlü altyapı ve iş dostu ortam ile dikkat çekmektedir.

Singapur, Ar-Ge yatırımlarına büyük bir önem vermektedir. Ülke, yıllık gayri safi yurtiçi hasılasının önemli bir kısmını Ar-Ge harcamalarına ayırmaktadır. Singapur, teknoloji ve inovasyon alanlarında dünya çapında rekabet edebilir bir ortam yaratmak için devlet desteğiyle Ar-Ge faaliyetlerini teşvik etmektedir. Singapur'un Ar-Ge harcamaları, özel sektörle işbirliği içinde yapılmakta olup, üniversiteler ve araştırma enstitüleri de bu süreçte aktif rol oynamaktadır.

Singapur'daki Ar-Ge yatırımları, biyoteknoloji, nanoteknoloji, yapay zeka (AI), robotik, temiz enerji ve sağlık teknolojileri gibi stratejik sektörlerle yönlendirilmiştir. Singapore Economic Development Board (EDB) ve Agency for Science, Technology and Research (A*STAR) gibi kuruluşlar, araştırma projelerini fonlamakta ve yeni teknolojilerin geliştirilmesi için işbirlikleri kurmaktadır.

Singapur'un ekonomik başarısı, açık ekonomi, yüksek verimlilik ve güçlü Ar-Ge yatırımları ile desteklenmektedir. Singapur'un hedefleri arasında dijitalleşme, finansal teknoloji (FinTech) ve yeşil enerji alanlarındaki gelişim yer almaktadır (Gundy Cahyadi, Barbara Kursten, Marc Weiss, and Guang Yang, 2008).

Hong Kong ve Makao

Hong Kong, dünya çapında bir finans merkezi ve serbest ticaret bölgesi olarak önemli bir ekonomik aktördür. Hong Kong'un ekonomisi, hizmet sektörü, özellikle finansal hizmetler ve lojistik üzerine yoğunlaşmıştır. Çin'in bir Özel İdari Bölgesi olarak, Hong Kong, Çin ile uluslararası ticaretin köprü noktası konumundadır.

Makao ise, dünya çapında bir turizm ve kumar merkezi olarak öne çıkmaktadır. Makao'nun ekonomisi büyük ölçüde turizm gelirlerine dayalıdır ve son yıllarda ekonomisini çeşitlendirme çabaları göstermektedir.

Hong Kong, küçük bir pazar olmasına rağmen, dünya çapında önemli bir finansal ve ticaret merkezi olarak teknolojik gelişmelere önem vermiştir. Hong Kong'un ekonomi politikaları, dijitalleşme ve teknoloji transferi konusunda etkin olmuştur. Hong Kong'daki teknoloji sektörü, finansal teknoloji (FinTech) alanında özellikle büyümektedir.

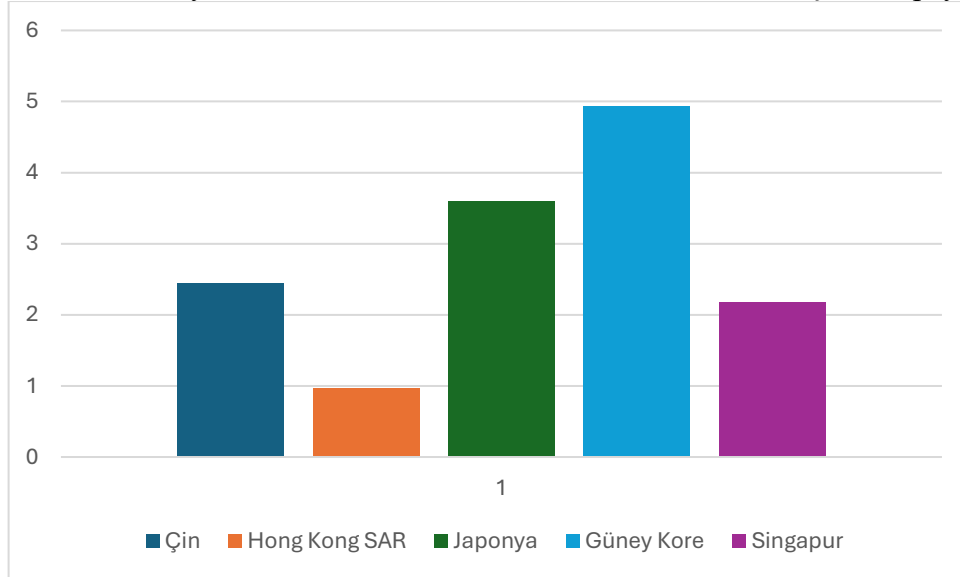
Makao, turizm ve kumar sektörüyle bilinse de, son yıllarda teknolojiye dayalı sektörlerde de bazı gelişmeler kaydetmiştir. Makao, Çin'in teknoloji merkezi olan Shenzhen ile yakın işbirliği içinde çalışarak, teknoloji ve inovasyonun bölgedeki etkisini artırmaya yönelik adımlar atmaktadır.

Doğu Asya Ülkelerinde İnovasyonun Temel Göstergeleri

Doğu Asya, küresel ekonomik büyümenin ve teknolojik gelişmenin öncüsü haline gelmiş bir bölge olarak, inovasyonu teşvik eden bir dizi temel göstergenin izlendiği bir alandır. Bölgedeki ülkeler, hızla sanayileşme ve teknolojik ilerlemeler sayesinde küresel rekabette öne çıkarken, inovasyonun izlenmesinde kullanılan göstergeler de bu sürecin etkili bir şekilde değerlendirilmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda, Doğu Asya ülkelerinde inovasyonun temeli, araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) yatırımları, patent başvuruları, insan sermayesi, dijitalleşme ve teknolojiye dayalı ticaret gibi çeşitli göstergelerle ölçülmektedir. Aşağıda, Doğu Asya ülkelerinin inovasyon süreçlerinin değerlendirilmesinde kullanılan temel göstergeler ele alınacaktır.

• **Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Yatırımları:** Ar-Ge harcamaları, bir ülkenin inovasyon kapasitesinin en önemli göstergelerinden biridir. Doğu Asya ülkeleri, dünya çapında Ar-Ge yatırımlarına en fazla kaynak ayıran bölgeler arasında yer almaktadır. Japonya, Güney Kore, Çin ve Tayvan gibi ülkeler, yıllık GSYİH'nin önemli bir kısmını Ar-Ge yatırımlarına ayırarak, bu alanda lider konumda bulunmaktadır. Şekil 1'de ülkelerin 2021 yılında Ar-Ge harcamalarının GSYİH içinde payları gösterilmiştir. Güney Kore GSYİH'nin %5'ini, Japonya yaklaşık olarak %3.5'ini, Çin %2.5, Singapur %2'den fazlasını ve Hong-Kong ise %1'lik kısmını Ar-ge harcamalarına ayırmıştır.

Şekil 1: 2021 yılında ülkelerin Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payları

Kaynak: (Dünya Bankası, 2024)

Japonya ve Güney Kore, Ar-Ge harcamalarını sürekli artırarak teknolojik yenilikçi süreçlere olan bağlılıklarını göstermiştir. Japonya, özellikle ileri teknoloji alanlarında yaptığı Ar-Ge yatırımları ile dünya çapında büyük bir güç haline gelirken, Güney Kore, elektronik, otomotiv ve robotik alanlarında gerçekleştirdiği Ar-Ge çalışmalarını yüksek katma değerli ürünler üreterek değerlendirmiştir. Çin, son yıllarda Ar-Ge harcamalarını önemli ölçüde artırmış ve dünya çapında Ar-Ge yatırımları yapan bir ülke haline gelmiştir. Çin, 2020 itibarıyla Ar-Ge'ye ayrılan bütçede 163 milyar dolarlık (TUIK, 2021) bütçeyle dünya ikinciliğine yükselmiş ve özellikle yapay zeka, biyoteknoloji ve enerji sektörlerinde Ar-Ge çalışmalarını

hızlandırmıştır. Çin, aynı zamanda büyük ölçekli teknoloji firmaları (Huawei, Tencet, Alibaba vb.) aracılığıyla da Ar-Ge yatırımlarını desteklemektedir.

- **Patent Başvuruları ve Teknolojik Yenilik:** Patent başvuruları, bir ülkenin teknolojik inovasyon potansiyelini ve fikri mülkiyet haklarına verdiği önemi gösteren bir başka önemli göstergedir. Doğu Asya ülkeleri, özellikle teknoloji ve mühendislik alanlarında önemli sayıda patent başvurusu gerçekleştirmektedir. Japonya, uzun yıllardır patent başvurularında lider konumda olup, özellikle elektronik, robotik ve otomotiv alanlarında dünya çapında büyük yeniliklere imza atmaktadır. Japonya'nın patent başvuruları, hem iç piyasasında hem de uluslararası alanda yenilikçi ürünlerin üretimini teşvik etmektedir. Güney Kore ve Çin, patent başvurularında hızlı bir artış göstermiştir. Güney Kore, patent başvurularında özellikle mobil teknolojiler, yarı iletkenler ve dijital cihazlar alanlarında önemli bir oyuncu olurken, Çin, patent başvurularındaki hızlı artış ile dikkat çekmektedir. Çin'in patent başvuruları, son yıllarda özellikle dijital teknoloji, yapay zeka, iletişim ve enerji alanlarında önemli bir yükselme göstermektedir. Tayvan ise, yarı iletkenler ve elektronik donanımlarında patent başvurularında büyük bir başarı elde etmiştir. Tayvanlı firmalar, özellikle dünya çapında bilinen teknoloji üreticileri için temel bileşenlerin tedarikçisi olmaktadır.

- **İnsan Sermayesi ve Eğitim:** İnovasyonun temel göstergelerinden bir diğeri de, bir ülkedeki insan sermayesi ve eğitim düzeyidir. Yüksek kaliteli eğitim, inovasyon kapasitesini artıran en önemli faktörlerden biridir. Doğu Asya ülkeleri, eğitim alanında ciddi yatırımlar yaparak, nitelikli iş gücü yetiştirmeye odaklanmışlardır. Güney Kore ve Japonya, dünya çapında eğitim sistemleriyle tanınır. Bu ülkeler, STEM (bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik) alanlarında yüksek kaliteli eğitim sunarak, genç neslin teknoloji geliştirme kapasitesini artırmaktadırlar. Güney Kore, aynı zamanda öğrencilere inovatif düşünme ve problem çözme becerilerini kazandırmaya yönelik eğitim politikalarıyla dikkat çekmektedir. Çin, son yıllarda eğitim sisteminde önemli reformlar gerçekleştirerek, yüksek teknoloji alanlarında araştırma yapabilen akademisyenler ve mühendisler yetiştirmektedir. Çin'deki üniversiteler, özellikle mühendislik ve teknoloji alanlarında dünya çapında tanınan araştırma merkezlerine sahiptir. Tayvan'ın eğitim sistemi de, özellikle mühendislik ve teknoloji odaklı olup, yenilikçi iş gücünü desteklemektedir. Tayvan, STEM eğitimine verdiği önemle, yüksek teknoloji endüstrisinde güçlü bir iş gücü oluşturmaktadır.

- **Dijitalleşme ve Teknoloji Altyapısı:** Dijitalleşme, modern inovasyon süreçlerinin temel taşlarından biridir. Doğu Asya, dijital teknolojilerin hızla yayıldığı ve teknoloji altyapısının geliştiği bir bölgedir. Özellikle mobil internet, e-ticaret ve fintech alanlarında önemli atılımlar gerçekleştirilmiştir. Güney Kore, dijital altyapı açısından dünyanın önde gelen ülkelerinden biridir. Ülkede, internet hızları, mobil bağlantı oranları ve e-ticaret kullanımı dünya ortalamasının çok üzerinde seyretmektedir. Güney Kore, dijitalleşmeyi teşvik eden güçlü bir hükümet politikasıyla, dijital inovasyonun öncüsü olmuştur. Çin, dijitalleşme alanında büyük bir atılım yaparak, e-ticaret devlerinden Alibaba ve teknoloji devlerinden Huawei ile küresel bir dijital güce dönüşmüştür. Çin, aynı zamanda dijital ödeme sistemleri (Alipay, WeChat Pay vb.) ve yapay zeka uygulamaları konusunda da liderlik yapmaktadır.

- **Teknolojiye Dayalı Ticaret ve İhracat:** Doğu Asya ülkeleri, yüksek teknoloji ürünleri ihracatında önemli bir rol oynamaktadır. Japonya, Güney Kore ve Tayvan, özellikle elektronik, otomotiv ve yarı iletkenler gibi ileri teknoloji ürünlerinin ihracatında dünya çapında önde gelen ülkelerdir. Çin, dünyanın en büyük teknoloji ihracatçısı konumundadır ve yüksek teknoloji ürünleri üretiminde küresel tedarik zincirinin merkezlerinden biri haline gelmiştir. Çin, aynı zamanda kendi teknoloji ürünlerini yurtdışına ihraç ederek, küresel teknoloji pazarındaki etkisini artırmaktadır.

İşsizlik Dinamikleri

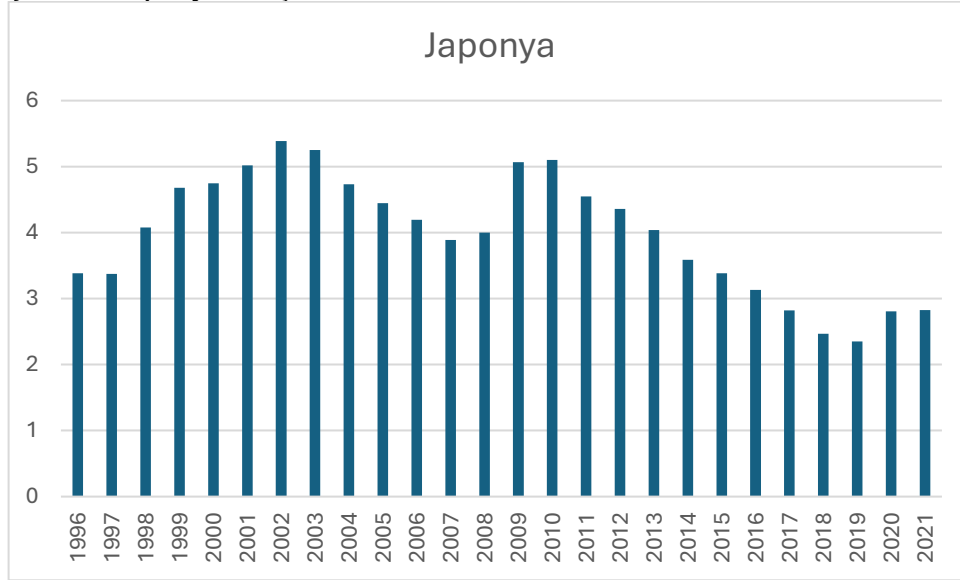
Doğu Asya ülkeleri, son yıllarda ekonomik büyümelerinin yanı sıra işsizlik oranlarında da farklı dinamikler sergileyen bir bölge olmuştur. İşgücü piyasalarındaki değişimler, bölgesel ekonomik büyüme, teknolojik inovasyonlar ve küresel ekonomik etkiler gibi faktörlerle şekillenmektedir. Bu bölümde, Doğu Asya'daki işsizlik oranları, işsizlik türleri ve sebepleri ile teknolojik inovasyonun işgücü piyasasına etkileri detaylı bir şekilde incelenecektir.

Doğu Asya ülkeleri, genellikle yüksek büyüme oranlarına sahip ekonomiler olarak bilinir. Ancak, hızlı büyüme süreçlerine rağmen, işsizlik oranları bazı dönemlerde önemli dalgalanmalar gösterebilmektedir. Bu dalgalanmalarda, bölgenin ekonomik yapısının yanı sıra küresel ekonomik krizler ve içsel ekonomik yapılar da rol oynamaktadır. Özellikle, Çin, Japonya, Güney Kore ve Tayland gibi ülkelerde, işsizlik oranları farklı dönemlerde değişiklik göstermiştir.

Doğu Asya, güçlü ekonomik büyüme oranları ve yüksek düzeyde sanayileşme ile bilinen bir bölge olmasına rağmen, işsizlik dinamikleri açısından ülkeler arasında önemli farklılıklar sergilemektedir. Bölgedeki işsizlik oranları genel olarak düşük seyretse de, her ülkenin kendine özgü ekonomik yapısı ve işgücü piyasası dinamikleri bulunmaktadır.

Japonya, dünyanın en büyük ekonomilerinden biri olmasının yanı sıra, düşük işsizlik oranları ile dikkat çeken bir ülkedir. Geleneksel olarak işgücü piyasasında istikrarı koruyan Japonya, bu başarısını büyük ölçüde kültürel ve kurumsal faktörlere borçludur. Ancak, bu düşük işsizlik oranlarının altında yatan dinamikler, çeşitli zorluklarla birlikte ele alınmalıdır.

Şekil 2: Japonya'da işsizlik oranları 1996-2021

Kaynak: (Dünya Bankası, 2024)

Japonya'daki işsizlik oranları, son yıllarda genellikle %3 civarında seyretmiştir. Bu oran, birçok gelişmiş ülkeye kıyasla oldukça düşüktür. Düşük işsizlik oranlarının başlıca nedenlerinden biri, Japonya'nın uzun süreli iş ilişkileri ve işçilerin istihdam güvencesi sağlayan şirket politikalarıdır. Büyük Japon firmaları, çalışanlarına ömür boyu iş garantisi sunma eğilimindedir, bu da işten çıkarma oranlarını düşürmektedir.

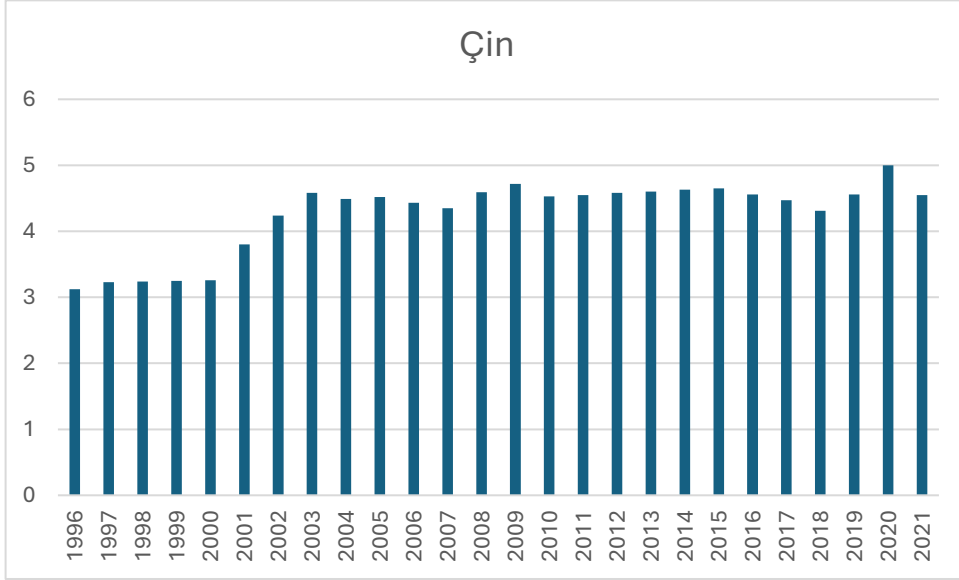
Teknolojik yenilikler, Japonya'nın işgücü piyasasını yeniden şekillendirmektedir. Robotik ve otomasyon teknolojilerinin yaygınlaşması, özellikle düşük vasıflı işlerde işsizliğe neden olabilecek potansiyele sahiptir. Bununla birlikte, Japon ekonomisi genellikle teknoloji yoğun sektörlerde büyüdüğü için, bu değişimler yeni iş fırsatları yaratmakta ve işsizliğin genel seviyesini düşük tutmaktadır.

Çin, dünyanın en büyük işgücü havuzlarından birine sahip olup, son yıllarda hızlı ekonomik büyüme ve sanayileşme ile dikkat çekmektedir. Ancak, bu büyük ve dinamik ekonomi, işsizlik oranlarını etkileyen çeşitli faktörlerle karşı karşıyadır. Çin'deki işsizlik oranlarının analizi, ekonomik reformlar, kentleşme ve teknolojik dönüşüm gibi unsurların etkilerini anlamak açısından önemlidir.

Çin'de hızlı kentleşme süreci, kırsal alanlardan kentsel merkezlere büyük bir işgücü göçüne yol açmıştır. Bu göçmen işçiler, çoğu zaman düşük vasıflı ve geçici işlerde çalışmakta, iş güvencesi ve sosyal haklardan yoksun kalmaktadır. Kentsel alanlarda iş bulmakta zorlanan bu göçmenler, işsizliğin gizli bir yönünü oluşturmaktadır. Göçmen işçilerin işsizlik oranlarının yüksek olması, Çin'in işgücü piyasasındaki eşitsizlikleri artırmaktadır.

Çin'deki ekonomik reformlar ve yapısal dönüşümler, işsizlik dinamiklerini önemli ölçüde etkilemiştir. Özellikle devlet işletmelerinin özelleştirilmesi ve piyasa ekonomisine geçiş süreci, işgücünün belirli sektörlerden çekilmesine ve işsizlik oranlarının artmasına yol açmıştır. Bununla birlikte, hizmet sektörünün ve yeni teknolojilere dayalı endüstrilerin büyümesi, işgücünün bu alanlara kaymasına neden olmuştur.

Şekil 3: Çin`de işsizlik oranları 1996-2021

Kaynak: (Dünya Bankası, 2024)

Çin'de resmi işsizlik oranları genellikle %4-5 civarında seyretmektedir. Ancak, bu oranların özellikle kırsal kesimlerdeki ve kayıt dışı sektörlerdeki işsizlik durumunu tam olarak yansıtmayabileceği düşünülmektedir. Resmi işsizlik oranları, genellikle kentsel alanlardaki kayıtlı işçileri kapsamakta ve kırsal göçmen işçilerin durumu göz ardı edilebilmektedir.

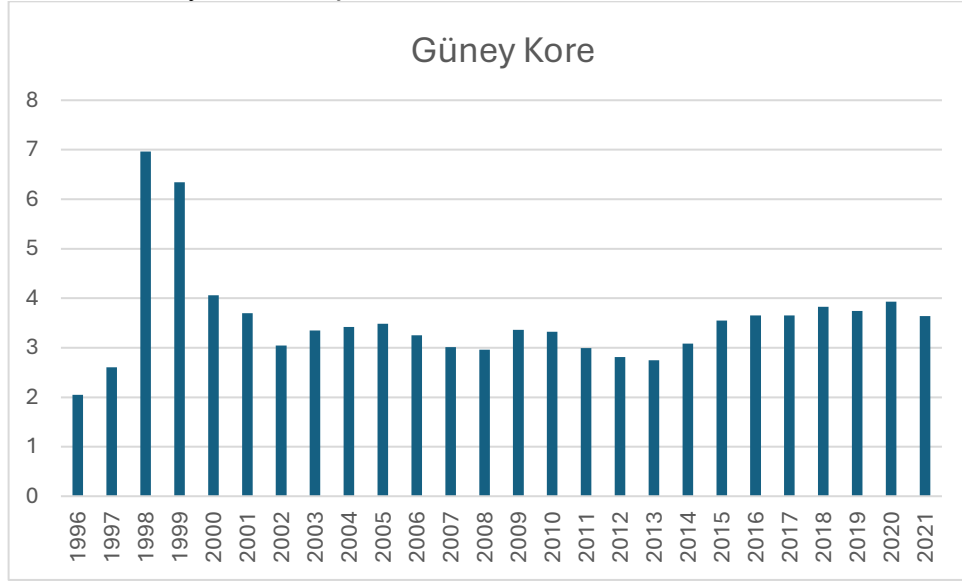
Çin, teknoloji ve inovasyon alanında büyük yatırımlar yaparak, özellikle imalat sektöründe otomasyonu artırmıştır. Bu durum, düşük vasıflı işçilerin işsizlik riskini artırmakta, ancak aynı zamanda yeni iş alanları ve yüksek vasıflı işlere olan talebi de artırmaktadır. Teknolojik yenilikler, işgücü piyasasında dönüşümlere yol açmakta ve işsizliğin sektörel dağılımını etkilemektedir.

Güney Kore, Asya'nın en gelişmiş ekonomilerinden biri olarak, işsizlik oranları ve işgücü piyasasının dinamikleri açısından ilginç bir inceleme alanı sunmaktadır. Ülke, son yıllarda yüksek teknoloji sanayileri ve küresel ticaret başarısıyla dikkat çekmiş olsa da, işsizlik oranları ve istihdam yapısı çeşitli zorluklar barındırmaktadır.

Güney Kore'de genç işsizlik oranları, genel işsizlik oranlarına kıyasla daha yüksektir. Üniversite mezunları ve gençler, iş piyasasına girerken rekabetle karşı karşıya kalmaktadır. Yüksek öğrenim görmüş gençlerin iş bulmada yaşadığı zorluklar, ülkede eğitimli iş gücü için yeterli istihdam alanlarının olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, gençlerin iş arama sürecini uzatmakta ve genç işsizliğin artmasına yol açmaktadır.

Güney Kore'de cinsiyet eşitliği açısından işgücü piyasasında önemli farklılıklar mevcuttur. Kadınların işgücüne katılım oranı, erkeklere kıyasla daha düşüktür. Kadınlar, özellikle çocuk bakımı ve aile yükümlülükleri nedeniyle, iş hayatından daha erken ayrılabilen ya da iş güvencesiz pozisyonlarda çalışmaktadır. Bu durum, kadın işsizlik oranlarının erkeklere göre daha yüksek olmasına neden olabilmektedir.

Şekil 4: Güney Kore`de işsizlik oranları 1996-2021

Kaynak: (Dünya Bankası, 2024)

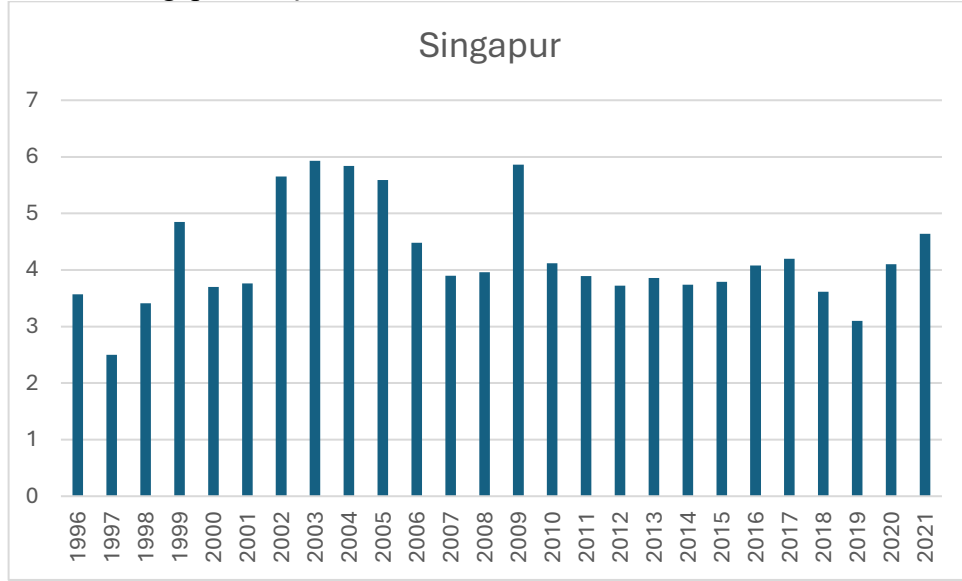
Güney Kore'de işsizlik oranları genellikle %3-4 arasında seyretmektedir. Bu oran, gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça düşük olarak kabul edilmektedir. Ancak, bu düşük işsizlik oranı, iş güvencesi ve istihdamın kalitesi gibi faktörler göz önüne alındığında, işgücü piyasasının tüm dinamiklerini tam olarak yansıtmayabilir.

Güney Kore, teknolojik yenilikler ve dijitalleşme alanında öncü ülkelerden biri olarak bilinir. Ancak bu durum, işgücü piyasasında bazı zorluklara yol açmaktadır. Özellikle otomasyon ve yapay zeka gibi teknolojilerin yaygınlaşması, düşük vasıflı işçilerin işlerini kaybetme riskini artırmaktadır. Bu teknolojik dönüşüm, yüksek vasıflı iş gücü için yeni fırsatlar sunarken, düşük vasıflı işçilerin işsizlik oranlarını artırabilir.

Singapur, Asya'nın en güçlü ve en gelişmiş ekonomilerinden biri olarak, işsizlik oranları açısından dikkat çekici bir konumdadır. Küresel ticaret ve finans merkezi olan Singapur, işgücü piyasasını dinamik ve rekabetçi tutan çeşitli ekonomik politikalar uygulamaktadır. Singapur'un ekonomisi, bilgiye dayalı sektörlerle ve yüksek teknoloji endüstrilere büyük ölçüde bağımlıdır. Bu durum, yüksek vasıflı işgücü talebini artırmıştır. Ülkenin eğitim ve beceri geliştirme politikaları, işgücünün yüksek vasıflı hale getirilmesine odaklanmaktadır. Teknolojik inovasyonlar ve dijitalleşme, işgücü piyasasında yüksek beceri düzeyine sahip bireylerin istihdamını teşvik etmektedir.

Genç işsizlik oranı, Singapur'da da diğer birçok gelişmiş ülkeye benzer şekilde genel işsizlik oranına kıyasla daha yüksektir. Gençlerin işgücü piyasasına girişte karşılaştıkları rekabet, onların iş arama süreçlerini uzatabilir. Ancak, Singapur'un gençlere yönelik eğitim ve girişimcilik programları, bu zorlukları hafifletmeye yardımcı olmaktadır. Singapur'da kadınların işgücü piyasasına katılımı son yıllarda artmış olsa da, cinsiyet eşitliği konusunda hala iyileştirmeler yapılması gerekmektedir. Kadınlar, genellikle esnek çalışma saatleri ve aile dostu iş politikaları sayesinde işgücü piyasasına daha fazla katılabilmektedir. Hükümet, kadınların işgücüne katılımını teşvik etmek için çeşitli destek programları uygulamaktadır.

Sekil 5: Singapur'da işsizlik oranları 1996-2021

Kaynak: (Dünya Bankası, 2024)

Singapur'da işsizlik oranları genellikle %2-3 seviyelerinde seyretmekte olup, bu oran dünya standartlarına göre oldukça düşüktür. Ülke, sürekli olarak düşük işsizlik oranlarını koruyarak, tam istihdam düzeyine oldukça yakın bir işgücü piyasası sunmaktadır. Bu başarı, Singapur'un güçlü ekonomik yönetimi ve çeşitli sektörlerdeki istikrarlı büyümesine dayanmaktadır.

Singapur, teknolojik gelişmelerin ve otomasyonun işgücü piyasasına etkilerini yakından izleyen bir ülkedir. Özellikle yapay zeka ve otomasyonun yaygınlaşması, bazı işlerin yerini makinelerin almasına neden olabilir. Ancak, hükümetin bu teknolojik dönüşümü yönetmek için uyguladığı beceri geliştirme ve yeniden eğitim programları, işçilerin bu değişimlere uyum sağlamasına yardımcı olmaktadır.

Singapur, işgücü piyasasında önemli bir yabancı işgücü varlığına sahiptir. Yabancı işçiler, özellikle düşük vasıflı işlerde önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, yerli işgücünün korunması amacıyla yabancı işçilere yönelik bazı sınırlamalar getirilmektedir. Bu politika, yerli işgücünün istihdamını artırmayı ve işsizlik oranlarını düşük tutmayı amaçlamaktadır.

Hong Kong, serbest piyasa ekonomisi ve uluslararası ticaret merkezi olarak, işgücü piyasasının dinamik yapısıyla dikkat çekmektedir. Ekonomisinin temel taşlarından biri olan finans, lojistik, ticaret ve turizm sektörleri, istihdamın büyük kısmını oluşturmaktadır. Bu bölümde, Hong Kong'un işsizlik oranlarının analizi ve işgücü piyasasının temel özellikleri ele alınmaktadır.

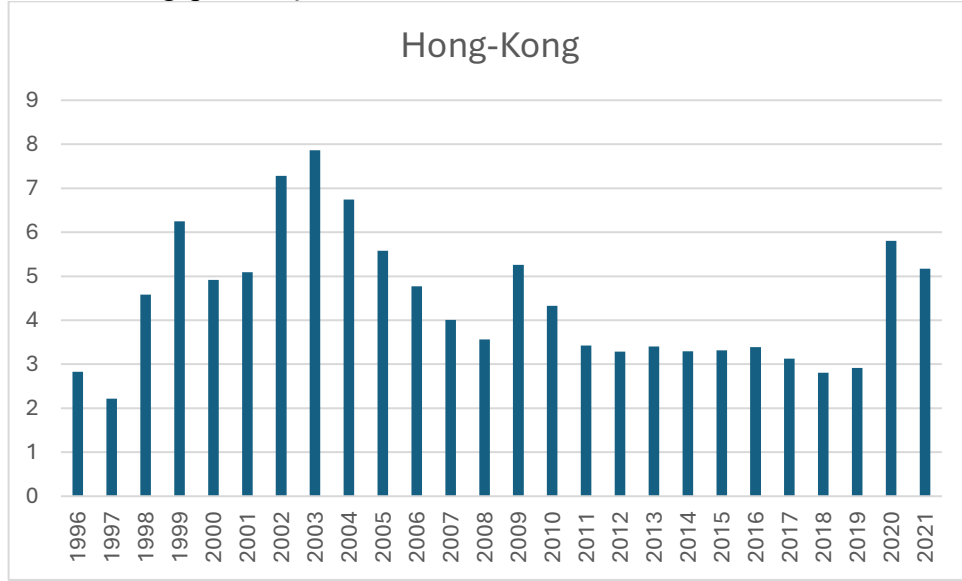
Hong Kong'un işgücü piyasasında, finans, hizmetler ve ticaret sektörleri istihdamın büyük bir kısmını oluşturur. Finans ve lojistik gibi sektörler genellikle daha istikrarlı iş imkânları sunarken, turizm ve perakende sektörleri daha fazla dalgalanmalara maruz kalmaktadır. Turizm sektöründeki işsizlik oranları, pandeminin etkisiyle ciddi bir artış göstermiştir. Ancak, hükümetin turizmi canlandırmaya yönelik politikaları ve teşvikleri, bu sektördeki işsizlik oranlarını azaltmaya yönelik adımlar olmuştur.

Genç nüfus arasında işsizlik oranları, genel işsizlik oranlarına kıyasla daha yüksek seviyelerde seyretmektedir. Bu durum, gençlerin işgücü piyasasına girişte karşılaştıkları zorluklardan kaynaklanmaktadır. Eğitim ve beceri geliştirme programlarının gençlerin istihdam edilebilirliğini artırmada önemli rol oynadığı gözlemlenmektedir.

Cinsiyet eşitliği konusunda Hong Kong, kadınların işgücüne katılım oranını artırmaya yönelik çeşitli politikalar uygulamaktadır. Kadınların işgücüne katılımı, esnek çalışma saatleri ve çocuk bakım destekleri gibi politikalarla teşvik edilmektedir. Ancak, üst düzey yönetici pozisyonlarında kadınların temsil oranı hala düşük kalmaktadır.

Sekil 6: Singapur`da işsizlik oranları 1996-2021

Kaynak: (Dünya Bankası, 2024)

Hong Kong'un işsizlik oranları, ekonomik döngülere ve dış etkenlere bağlı olarak dalgalanmaktadır. Geçmiş yıllarda işsizlik oranları genellikle %3-4 seviyelerinde seyretmiştir. Ancak, küresel ekonomik krizler ve COVID-19 pandemisi gibi dış şoklar, işsizlik oranlarında belirgin artışlara neden olmuştur. Pandemi sırasında işsizlik oranı %6'ya kadar yükselmiştir, ancak ekonomik toparlanma ile birlikte bu oran tekrar düşüş eğilimine girmiştir.

Hong Kong'da teknolojik gelişmeler ve otomasyonun işgücü piyasası üzerindeki etkileri dikkat çekmektedir. Özellikle finansal teknoloji (FinTech) ve dijital hizmetlerin yaygınlaşması, bazı geleneksel işlerin otomasyon nedeniyle azalmasına yol açmıştır. Ancak, yeni teknoloji odaklı işlerin ortaya çıkmasıyla, işgücü piyasasında yüksek vasıflı çalışanlara yönelik talep artmıştır.

Ampirik Analiz

Bu çalışma, teknolojik inovasyon ile işgücü arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Doğu Asya ülkeleri olan Çin, Hong Kong, Japonya, Güney Kore ve Singapur'un verileri kullanılarak, 1996-2021 yıllarını kapsayan 26 yıllık zaman serisi gözlemleri ve 5 ülke üzerinde yapılan analiz, toplamda 130 gözlem içeren dengeli bir panel veri setine dayanmaktadır. Doğu Asya ülkelerinin seçilmesindeki temel neden, bu ülkelerin teknolojik inovasyon açısından gelişmiş olmaları ve işgücü piyasalarında teknolojinin önemli bir rol oynamasıdır. Analizin kapsadığı zaman dilimi, veri erişilebilirliği göz önünde bulundurularak belirlenmiştir. Teknolojik inovasyon endeksi değerleri hesaplandıktan sonra, bu inovasyonun işgücü piyasası üzerindeki etkisini incelemek için bir ekonometrik model oluşturulmuştur. Modelde kullanılan değişkenlerle ilgili bilgiler Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo I: Modelde kullanılan değişkenler

Değişken	Modeldeki İsmi	Değer	Veri Kaynağı
Toplam İş Gücü	LNİŞGÜCÜ	Sayı	Dünya Bankası
Teknolojik İnovasyon	AR-GE	Oran	DünyaBankası
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	LNGSYİH	USD	Dünya Bankası

Modelde kullanılan tüm değişkenler 1996-2021 dönemini kapsamaktadır. Çalışmanın amacı doğrultusunda, açıklayıcı değişkenler arasında yer alan teknolojik inovasyon göstergesi, Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki yüzdelik payı olarak belirlenmiştir. Ar-Ge harcamalarına ek olarak, kontrol değişkeni olarak

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) da modele dahil edilmiştir. Modelde bağımsız değişkenler olarak teknolojik inovasyon (Ar-Ge) ve GSYİH değerleri kullanılırken, bağımlı değişken olarak işgücü (LF) değerleri yer almıştır. Tüm değişkenlerin logaritmik dönüşümleri alınmıştır. Kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo II: Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	Gözlem sayısı	Ortalama	Standart Hata	Minimum	Maksimum
LNİŞ	130	17.08889	2.07182	14.45122	20.47571
LNARGE	130	0.579846	2.07182	-.8913299	1.595363
LNGSYİH	130	27.60424	1.500747	25.17445	30.51137

Tablo 2'ye dair değerlendirmelere göre, ekonomik büyümenin bağımlı değişken olarak kullanıldığı modelde toplam gözlem sayısı 130'dur. LNİŞ değişkeninin ortalama değeri 17.08889, LNARGE değişkeninin ortalaması 0.579846, LNGSYİH değişkeninin ortalaması ise 27.60424 olarak belirlenmiştir. LNİŞ değişkeninin minimum ve maksimum değerleri sırasıyla 14.45122 ve 20.47571 olarak tespit edilmiştir. LNARGE değişkeni için minimum değer -0.8913299, maksimum değer 1.595363'tür. LNGSYİH değişkeninde ise minimum değer 25.17445, maksimum değer 30.51137 olarak kaydedilmiştir.

Yöntem ve Model

Panel veri analizi, farklı birimlere (örneğin ülkeler, firmalar veya bireyler) ait zaman serisi ve yatay kesit verilerini bir araya getirerek hem zamansal hem de birimler arası dinamikleri inceleme imkanı sunar. Bu yöntem, yalnızca zaman serisi veya yatay kesit verilerine dayanan çalışmalara göre daha zengin bir bilgi tabanı sağlar ve daha fazla değişkenlik sunar. Panel veri analizinin tercih edilmesinin birkaç önemli nedeni bulunmaktadır:

- Heterojenliği Kontrol Etme:** Panel veri analizi, birimler arası farklılıkları ve zaman içindeki değişiklikleri ayrı ayrı ele alarak heterojenliği daha iyi kontrol edebilir. Bu, analiz edilen birimler arasındaki farklılıkların etkilerinin daha iyi anlaşılmasını sağlar.
- Daha Fazla Veri ve Daha Yüksek Derecede Serbestlik:** Panel veri, hem zaman serisi hem de yatay kesit verilerinin birleştirilmesiyle daha fazla veri noktası sunar. Bu durum, analizlerde daha yüksek derecede serbestlik sağlayarak model tahminlerinin daha sağlam ve güvenilir olmasına katkıda bulunur.
- Korelasyonu Azaltma:** Panel veri analizi, hem birimlere hem de zamana özgü değişkenlikleri kontrol ederek bağımsız değişkenlerle hata terimi arasındaki korelasyonu azaltır. Bu da tahminlerin daha doğru ve güvenilir olmasını sağlar.
- Dinamik İlişkilerin İncelenmesi:** Panel veri, zaman içerisindeki değişikliklerin ve uzun dönemli etkilerin incelenmesine olanak tanır. Bu, ekonomik büyüme gibi karmaşık süreçlerin analizinde önemli bir avantaj sağlar.

Bu avantajlar, özellikle Doğu Asya ülkelerinde teknolojik inovasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelerken panel veri analizini güçlü bir araç haline getirir. Panel veri analizi, bölgedeki ülkeler arasındaki dinamik farklılıkları ve zaman içinde yaşanan değişimleri dikkate alarak, daha kapsamlı ve hassas bulgular elde edilmesini sağlar. Dolayısıyla, bu çalışmada panel veri analizinin tercih edilmesi, araştırmanın kapsamını genişletmek ve sonuçların daha güvenilir olmasını sağlamak adına stratejik bir seçimdir.

Teknolojik inovasyonun uzun vadeli ekonomik büyüme üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla ekonometrik modeller geliştirilmiştir. Bu çalışmada, bağımlı değişken olarak işgücü yaklaşık olarak değerlendirilmiş ve bağımsız değişkenler, ana akım literatürle uyumlu şekilde, teknolojik inovasyon ve ekonomik büyüme değişkenlerini içermektedir. Modelin spesifikasyonu ise aşağıdaki şekilde belirlenmiştir.

Aşağıda standart Solow büyüme modeli (Solow, R. , 1956), denklem (1) ile ifade edilmiştir. Eğer bu denklemdeki fonksiyonel formun Cobb-Douglas formu olduğu kabul edilirse:

$$y_t = A_t k_t^\alpha L_t^\beta \quad (1)$$

burada α ve β sırasıyla sermaye ve emek paylarıdır.

İş gücü üzerine yapılan literatürün çoğunluğu, denklem (2)'deki iş gücünü etkileyebilecek birçok değişken olduğunu göstermektedir.

$$A_t = f(\text{ARGE}_t, \text{GSYİH}_t) = \text{ARGE}_t^{\delta_1} \text{GSYİH}_t^{\delta_2} \quad (2)$$

Daha sonra denklem (1) denklem (2) yerine konulduğunda, aşağıdaki genişletilmiş form elde edilebilir:

$$Y_t = K_t^\alpha L_t^\beta \text{ARGE}_t^{\delta_1} \text{GSYİH}_t^{\delta_2} \quad (3)$$

Burada ARGE teknolojik inovasyonu, GSYİH ekonomik büyümeyi ifade etmektedir.

Denklem (3)'ü tahmin etmenin standart yöntemi, önce bunu log-lineer hale getirmektir. Denklem (3)'ün doğal logaritması alındığında temel panel modeli (4) olarak tanımlanır ve değişkenlerin spesifikasyonu aşağıda açıklanmıştır:

$$\text{LNİŞGÜCÜ}_{it} = \delta_0 + \delta_1 \text{LNARGE}_{it} + \delta_2 \text{LN GS YİH}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Burada δ_1 ve δ_2 katsayıları bağımsız değişkenlere atanan katsayıları, δ_0 ise sabit terimi temsil etmektedir. Alt simge t yılı, i ise ülkeyi belirtmektedir. İşgücü, toplam iş gücünü ifade etmekte olup, iş gücü serileri doğal logaritmalara dönüştürülmüştür. LNARGE, teknolojik inovasyonun, LNGSYİH ekonomik büyüme oranının doğal logaritmasını ifade etmektedir.

Analizimizde tahmin edilen ekonometrik model tam logaritmik bir modeldir. Modelin cebri gösterimi aşağıdaki gibidir:

$$\text{LNİŞGÜCÜ}_{it} = a_{it} + \text{LNARGE}_{it} + \text{LN GS YİH}_{it} + u_{it} \quad i=5, \dots, N; t=26, \dots, T$$

Çalışmada, bağımsız değişkenler ile bağımlı değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkinin varlığı yönünde, her bir bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki ilişkiye yönelik dört hipotez geliştirilmiştir. Hipotezler aşağıdaki gibidir:

Hipotez 1:

H0: Seçili ülkelerde teknolojik inovasyon ile işgücü arasında anlamlı ilişki var.

H1: Seçili ülkelerde teknolojik inovasyon ile işgücü arasında anlamlı ilişki yoktur.

Hipotez 2:

H0: Seçili ülkelerde ekonomik büyüme ile işgücü arasında anlamlı ilişki var.

H1: Seçili ülkelerde ekonomik büyüme ile işgücü arasında anlamlı ilişki yoktur.

Yukarıda belirtilen hipotezler, ampirik analizimizin ana hipotezleridir ve makalemizin temel araştırma sorusuna yanıt aramaktadır.

Sonuçların Analizi

Bu bölümde, model kapsamında geliştirilen hipotezlerin test edilmesine yönelik gerçekleştirilen ekonometrik analizlerin sonuçları sunulmaktadır. Analizler, "STATA 18.0" yazılımı kullanılarak yapılmıştır. Verilerin zaman boyutunun kısıtlı olması sebebiyle panel zaman serisi analizleri uygulanmamıştır. Modelin tahmin sürecinde, öncelikle yatay kesit bağımlılığı incelenmiş, birim ve zaman etkisi ayrıştırılmış, tesadüfi ya da sabit etkiler modeline uygunluk değerlendirilmiş ve model tahmin edilmiştir. Tahminin ardından, değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon (yatay kesit bağımlılığı) testleri gerçekleştirilmiştir.

Birim ve Zaman Etkisinin Mevcudiyetine İlişkin Bulgular

Analizin ilk aşamasında, verilerin klasik model, birim etkili model veya zaman etkili modellere uygun olup olmadığı çeşitli testler ile incelenmiştir. Modelin yapısını belirlemek amacıyla ANOVA F testi, Olabilirlik Oranı (LR) testi ve Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı (LM) testi uygulanmıştır. Klasik modelin geçerliliğini değerlendirmek için uygulanan testlerin hipotezleri aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

H0: Birim ve/veya zaman etkisinin bulunmadığı varsayılmaktadır.

H1: Birim ve/veya zaman etkisinin bulunduğu varsayılmaktadır.

Zaman etkisi ve/veya birim etkisinin varlığı yalnızca LR testi ile değerlendirilmiştir. Diğer testlerle birlikte (LR testi dahil) birim etkisinin tespit edilmesi, klasik modelin geçerli olmadığı sonucunu ortaya koymuştur. "Birim ve/veya Zaman Etkisi vardır-yoktur" şeklindeki hipotezler yalnızca tek bir test aracılığıyla

sınanmıştır. LR ve LM testleri χ^2 tablosuna, F ANOVA testi ise F tablosuna uygunluk göstermektedir. Aşağıdaki tabloda, birim ve zaman etkilerinin varlığını test etmek için uygulanan LR, F ve LM test sonuçları sunulmuştur:

Tablo III. Birim ve Zaman Etkilerinin Varlığını Sınamak İçin F, LR ve LM Sonuçları.

	Birim Etki	Zaman Etki	Birim ve Zaman etkisi
F testi	3972.08 (0.0000)	0.97 (0.5135)	148.67 (0.0000)
LR testi	580.42 (0.0000)	0.00 (1.0000)	580.42 (0.0000)
LM testi	707.76 (0.0000)	0.00 (1.0000)	

Tablo sonuçları incelendiğinde, birim ve/veya zaman etkisinin varlığını değerlendiren ve klasik modelin uygunluğunu belirleyen testlerin sonuçlarına göre, F istatistiği ve olasılık değerleri dikkate alındığında, tüm testlerde birim ve zaman etkisinin sıfır olduğu yönündeki H₀ hipotezinin reddedildiği tespit edilmiştir. Ancak, zaman etkisini ölçmeye yönelik yapılan testlerin sonucunda H₀ hipotezinin reddedilmediği gözlemlenmiştir. Bu bulgular, üç testin de zaman etkisinin bulunmadığını ancak birim etkisinin var olduğunu gösterdiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, modelin tek yönlü panel veri yöntemlerine uygun olduğu sonucuna ulaşılmış ve analiz bu doğrultuda sürdürülmüştür.

Bir önceki aşamada elde edilen sonuçlar doğrultusunda (birim etkinin mevcut olduğu, zaman etkisinin ise olmadığı) tek yönlü panel veri modeli uygulanmıştır. Modelin sabit etkiler modeline mi yoksa tesadüfi etkiler modeline mi daha uygun olduğunu belirlemek için Hausman (Hausman, 1978) testi kullanılmıştır. Hausman testi, çeşitli amaçlarla kullanılan bir spesifikasyon testidir. Bunlardan biri de panel veri tahmincileri arasında seçim yapmaktır. Hausman testinin tahminciler arasında tercih yapmak için kullanılan hipotezleri şu şekildedir:

H₀: Açıklayıcı değişkenler ile hata terimi arasında bir korelasyon bulunmamaktadır.

H₁: Açıklayıcı değişkenler ile hata terimi arasında bir korelasyon vardır

Dirençli Hausman testi istatistiği, sabit etkiler modeli için grup içi tahmincinin varyans-kovaryans matrisleri arasındaki farkları, tesadüfi etkiler modeli için ise genelleştirilmiş en küçük kareler (GLS) tahmincisini kullanarak hesaplanmaktadır. Bu test, söz konusu farkın sıfır olup olmadığını test eder. Aşağıdaki tabloda dirençli Hausmann testi sonuçları sunulmuştur.

Tablo IV. Dirençli Hausman testi sonuçları

H istatistiği	0.00 1.0000
---------------	----------------

Burada, H istatistiği sonuçları 1 serbestlik dereceli χ^2 tablosu ile karşılaştırılmış ve H₀ hipotezi %1 düzeyinde reddedilmiştir. Yani, tesadüfi etkiler modelinin uygun olduğu sonucu saptanmıştır.

Tesadüfi Etkiler Tahmincisi için Varsayım Testleri Sonuçları

Panel veri analizlerinde, heteroskedastisite (değişen varyans), otokorelasyon ve birimler arası korelasyon gibi sorunlarla karşılaşılabilir. Bu tür problemler, modelin doğru şekilde tahmin edilmesini zorlaştırabilir. Bu bölümde, uygun görülen sabit etkiler modeli çerçevesinde, birim bazında heteroskedastisitenin tespit edilmesi amacıyla Değiştirilmiş Wald Testi uygulanmıştır. Otokorelasyonun varlığını belirlemek için Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez Testi ile Bhargava, Franizini ve Narendranathan(1982) tarafından geliştirilen Durbin-Watson testi kullanılmıştır. Birimler arası korelasyonu incelemek için ise Breusch-Pagan LM testi, Pesaran (2004) CD testi, Friedman(1937) ve Frees(1995, 2004) testleri gerçekleştirilmiştir.

Birimler düzeyinde heteroskedastisitenin varlığını belirlemek amacıyla kullanılan Değiştirilmiş Wald Testi, normal dağılım varsayımının sağlanmadığı durumlarda bile LR, LM ve Wald testleri gibi yöntemlerle birlikte geçerliliğini sürdürebilmektedir. Ancak, birim sayısının zaman boyutuna kıyasla daha fazla olduğu durumlarda testin etkinliği azalabilmektedir. Testin hipotezleri aşağıda sunulmuştur:

H0: Birimler arasında heteroskedastisite bulunmamaktadır.

H1: Birimler arasında heteroskedastisite bulunmaktadır.

Sabit etkiler modeli kapsamında otokorelasyonun varlığını belirlemek amacıyla Baltagi-Wu'nun (1999) Yerel En İyi Değişmez Testi (LBI) ve Bhargava, Franizini ve Narendranathan'ın(1982) geliştirdiği Durbin-Watson testi uygulanmıştır. Her iki test de AR(1) kalıntı sabit etkiler modelini tahmin etmektedir. Bu testlerde, elde edilen değerlerin 2'den küçük olması otokorelasyonun varlığına işaret etmektedir. Söz konusu testler için hipotezler aşağıdaki gibidir:

H0: Birimler arasında otokorelasyon mevcuttur. ($p=0$)

H1: Birimler arasında otokorelasyon mevcut değildir ($|p| < 1$)

Aşağıdaki tabloda, Değiştirilmiş Wald Testi, Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez Testi (LBI) ve Bhargava, Franizini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson testi ile elde edilen sonuçlar yer almaktadır.

Tablo V. Heteroskedastisite ve Otokorelasyon testi sonuçları

Test	Aldığı değerler
Wald değiştirilmiş testi	$\chi^2 (5) = 32.25$ (0.0000)
D-W	.06992424
LBI	.25293121

Wald değiştirilmiş test sonuçlarına göre, 5 serbestlik derecesi ile χ^2 test istatistiği incelendiğinde, H0 hipotezinin reddedildiği ve bunun sonucunda birimlere göre heteroskedastisitenin var olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca, Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez Testi ile Bhargava, Franizini ve Narendranathan'ın (1982) Durbin-Watson test sonuçlarının 2'den küçük olması, H0 hipotezinin reddedildiğini ve birimler arasında otokorelasyon bulunduğunu göstermektedir. Bu test sonuçları, modelde hem heteroskedastisite hem de otokorelasyon sorunlarının mevcut olduğunu ortaya koymaktadır.

Birimler Arası Korelasyon Testleri Sonuçları

Modelde birimler arasındaki korelasyonu test etmek amacıyla Pesaran CD testi, Friedman testi ve Frees testleri uygulanmıştır. Pesaran CD testi (2004), LM testinin alternatiflerinden biri olarak, birim sayısının (N) zaman boyutundan (T) büyük olduğu ($N > T$) durumlarda tercih edilmektedir. Zaman boyutu birim boyutundan büyük olsa da, modelimizde Pesaran CD testi bu örnekte geçerli kabul edilmektedir. Friedman

(1937) testi, birimler arasındaki korelasyonu ölçmek için Spearman'ın sıralama korelasyon katsayısını kullanan parametrik olmayan bir yöntemdir. Friedman testi, Peseran CD testi ile benzer asimptotik özelliklere sahiptir. Frees (2004) testi ise Peseran CD testiyle aynı asimptotik özelliklere sahip olup, sıralama korelasyon katsayılarının karelerinin toplamı kullanılarak hesaplanmaktadır. Bu testlerde, Peseran istatistiği standart normal dağılıma, Friedman istatistiği ki-kare dağılımına ve Frees istatistiği ise Frees'in Q dağılımına uyar (Tatoğlu, 2020: 240-243). Bu testler için hipotezler ayıdır ve şu şekilde ifade edilmiştir:

Ho: Birimlerarası korelasyon yoktur

H1: Birimlerarası korelasyon vardır

Aşağıdaki tabloda, ilgili testlerin sonuçları sunulmuştur

Tablo VI. Birimlerarası korelasyon testi sonuçları

Test	Aldığı değerler
Peseran CD	-0.275 (0.7832)
Friedman	25.369 (0.0000)
Frees	1.779 $\lambda = 0.10$: 0.0996 $\lambda = 0.05$: 0.1297 $\lambda = 0.01$: 0.1870

Peseran test istatistiği ve olasılık değerlerine bakıldığında, birimler arası korelasyonun varlığına dair H0 hipotezi reddedilmemiştir. Ancak, Friedman ve Frees testlerinin sonuçları, test istatistikleri ve olasılık değerlerine göre H0 hipotezinin kabul edildiğini göstermektedir. Frees testi sonuçlarında ise elde edilen 1.779 test istatistiği değeri, hem %90 hem de %95 ve %99 güven düzeylerinde belirlenen değerden büyük olduğu için, birimler arası korelasyonun olmadığına dair H0 hipotezi reddedilmiştir. Sonuç olarak, her üç testin bulgularına göre birimler arası korelasyonun var olduğu söylenebilir. Modeldeki her üç varsayımdan sapmalar bulunduğundan, nihai modeli elde etmek için dirençli tahminciler kullanılmalıdır.

Arellano, Froot Ve Rogers Dirençli Tahmincisinin Sonuçları

Sabit etkiler tahmincisi için yapılan otokorelasyon, heteroskedastisite ve birimler arası korelasyon testleri, bu sorunların varlığını ortaya koymuş ve bu durum, hatalara karşı daha sağlam tahmincilerin kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Literatürde, otokorelasyon ve heteroskedastisitenin birlikte varlığı durumunda en yaygın tercih edilen dayanıklı tahminci, sabit etkiler modelinde de uygulanan ve Arellano (1987), Froot (1989) ve Rogers (1993) tarafından geliştirilen, kümelenmiş standart hatalarla düzeltme yapılan modeldir. Bu model, kalıntıların bağımsız dağılımı varsayımının gevşetildiği durumlarda da geçerli kabul edilmektedir. Aşağıdaki tabloda, heteroskedastisite ve otokorelasyon varlığına, kümelenmiş standart hatalarla yapılan Arellano, Froot ve Rogers Dayanıklı Tahmincisi yöntemiyle elde edilen sabit etkiler modelinin sonuçları sunulmuştur.

Tablo VII. Arellano, Froot Ve Rogers Dirençli Tahmincisi ile Sabit Etkiler Modeli Sonuçları

Değişken	Katsayı	Dirençli Standart Hatalar	T istatistiği	Olasılık değeri
LNARGE	-0.1096578	0.0427564	-2.56	0.017
LNGSYİH	0.1685716	0.0135541	12.44	0.000
Sabit	12.49919	0.4857978	25.73	0.000
<p>Wald chi2(4) = 461.9 Olasılık > chi2 = 0.0000 R2 = 0.7974</p>				

Modelin genel anlamlılığını test eden Wald chi2 istatistiği 461.9 olarak hesaplanmış ve olasılık değeri 0.000 bulunmuştur. Bu sonuç, modelin tüm anlamlılık düzeylerinde genel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Modele dahil edilen dört bağımsız değişken, bağımlı değişkendeki varyansın %79,7'ini açıklamaktadır ve bu durum, bağımlı değişkendeki değişimin açıklanma gücünün oldukça yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

- Teknolojik inovasyon göstericisi olarak modele dahil edilen Ar-Ge değişkeninin doğal logaritmik halini yansıtan LNARGE değişkeni %5 yanılma düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bulgulara göre, Teknolojik inovasyondaki %1'lik artış, işgücünü %0.1 kadar azaltmaktadır.
- Ekonomik büyüme değişkeninin doğal logaritmik halini yansıtan LNGSYİH değişkeni %1 yanılma düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bulgulara göre, ekonomik büyümedeki %1'lik artış, işgücünü %0,1686 kadar artırmaktadır.

Elde edilen bulgulara göre anlamlı değişkenlerden oluşturulan nihai model aşağıda belirtildiği gibidir:

$$LNİŞGÜCÜit = -0.1096578 LNARGEit + 0.1685716 LNGSYİHit + uit \quad (5) \quad i=5, \dots, N$$

; t=26, \dots, T

SONUÇ

Bu çalışma, Doğu Asya ülkelerinde (Çin, Japonya, Tayvan, Singapur, Güney Kore ve Hong-Kong) teknolojik inovasyonun işgücü üzerindeki etkilerini panel veri analizi yöntemi ile incelemeyi amaçlamıştır. Elde edilen sonuçlar, teknolojik inovasyon (Ar-Ge) ve ekonomik büyüme ile işgücü arasındaki ilişkiyi aydınlatan önemli bulgular ortaya koymaktadır.

Çalışmanın bulgularına göre, Ar-Ge'nin işgücü üzerinde negatif bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuç, teknoloji ve inovasyonun, özellikle otomasyon ve dijitalleşme süreçlerinin etkisiyle işgücü talebini azalttığına dair literatürdeki bazı bulgularla paralellik göstermektedir. Özellikle gelişmiş ekonomilerde, teknolojik yeniliklerin işgücü piyasasında değişimlere yol açtığı ve bazı sektörlerde işgücü kaybına neden olduğu görülmektedir. Ancak, bu bulgu tüm ülkelerde geçerli olmayabilir. Ar-Ge'nin doğrudan işgücü talebine etkisi, daha çok sektörel yapıya ve inovasyon türlerine göre değişkenlik gösterebilir. Örneğin, Ar-Ge'nin kaliteyi artıran ve yeni iş alanları yaratan yönleri de bulunabilir, bu nedenle bu sonuçlar farklı ekonomik koşullar altında daha farklı şekillerde yorumlanabilir. Özellikle teknolojiye dayalı sektörlerde işgücü talebinin artabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Ekonomik büyümenin işgücü üzerinde pozitif bir etkisi olduğu bulunmuştur ki bu sonuç, literatürde genellikle kabul edilen bir bulgudur. Ekonomik büyüme, işgücü talebini artıran önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Çalışmada ekonomik büyümedeki %1'lik artışın işgücünü %0.1686 oranında artırdığı gözlemlenmiştir. Bu sonuç, ekonomik büyümenin istihdamı teşvik eden, işsizlik oranlarını düşüren etkisini destekler niteliktedir. Aynı zamanda bu bulgu, ekonomik büyümenin sağladığı refahın işgücü piyasasına yansıtıldığına işaret etmektedir. Ancak, ekonomik büyüme ile işgücü arasındaki ilişkinin zaman içinde

değişebileceği ve belirli dönemlerde farklı dinamikler gösterebileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda, işgücü piyasasına etkilerin dönemsel analizlerle incelenmesi, daha sağlıklı sonuçlar verebilir.

Modelde, heteroskedastisite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon gibi sorunlar da tespit edilmiştir. Bu tür sorunların varlığı, tahminlerin doğruluğunu etkileyebilir. Bu nedenle, bu sorunların giderilmesi amacıyla dayanıklı tahminciler kullanılmıştır. Arellano, Froot ve Rogers'ın önerdiği kümelenmiş standart hatalarla düzeltme yapılan model, bu tür sapmaların etkilerini azaltmış ve modelin geçerliliğini artırmıştır. Elde edilen bulgular, dayanıklı tahmincilerin kullanılması gerektiğini bir kez daha vurgulamaktadır. Ancak, bu tür düzeltme yöntemlerinin her zaman yeterli olmayabileceği ve daha sofistike modelleme tekniklerinin (örneğin, dinamik panel veri modelleri) kullanılmasının gerekliliği de bir diğer önemli noktadır.

Bu çalışmanın sınırlamaları da mevcuttur. Verilerin zaman boyutunun sınırlı olması, modelin güvenilirliğini ve genellenebilirliğini etkileyebilecek bir faktördür. Gelecekte yapılacak çalışmalar, daha uzun zaman serileri kullanarak daha sağlam sonuçlar elde edebilir. Ayrıca, Ar-Ge'nin işgücü üzerindeki etkilerinin sektörel bazda daha detaylı bir şekilde ele alınması, bu ilişkinin daha doğru anlaşılmasını sağlayacaktır. Özellikle sanayi sektöründe yapılan inovasyonların işgücü üzerindeki etkileri farklı olabilir, bu nedenle sektörel analizler, daha özgül bulgular sunabilir. Ayrıca, gelişen teknoloji ve dijitalleşmenin işgücü piyasası üzerindeki uzun vadeli etkileri incelenmelidir. Örneğin, otomasyonun ve yapay zekânın işgücü üzerindeki etkileri, orta vadede iş gücü yapısını köklü bir şekilde değiştirebilir.

Bunun dışında, bu çalışma yalnızca belirli bir coğrafi bölgedeki ülkeleri incelemiş olup, diğer gelişen ve gelişmiş bölgelerle karşılaştırmalar yapmak, daha geniş bir genel geçerlik sağlamaya yardımcı olabilir. Özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika'daki ülkelerle yapılan karşılaştırmalı analizler, teknolojik inovasyon ve işgücü ilişkisini farklı ekonomik sistemler içerisinde değerlendirmemize olanak tanıyabilir.

Sonuç olarak, bu çalışma, teknolojik inovasyon ve ekonomik büyümenin işgücü üzerindeki etkilerini inceleyen literatüre önemli katkılarda bulunmaktadır. Ancak, elde edilen bulguların genellenebilirliği konusunda dikkatli olunması ve farklı ekonomik koşullarda yapılacak çalışmalarla bu sonuçların teyit edilmesi gerektiği ifade edilmelidir. Ayrıca, işgücü piyasasında meydana gelen değişimlerin daha iyi anlaşılabilmesi için sektörel bazda derinlemesine araştırmalar yapılması ve uzun dönemli veri setlerinin kullanılması önemlidir. Gelecekte yapılacak çalışmalar, işgücü piyasasındaki dönüşümü daha sağlıklı bir şekilde analiz edebilir ve teknoloji ile istihdam arasındaki ilişkiyi daha net bir şekilde ortaya koyabilir.

KAYNAKÇA

1. A., F. K. (1989). Consistent Covariance Matrix Estimation with Cross-Sectional Dependence and Heteroskedasticity in Financial Data. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 24, 333-355.
2. Aguilera, A. & Barrera, M.G.R. (2016). Technological Unemployment: an Approximation to the Latin American Case. *AD-Minister*, 29: , 59-78.
3. Aktan, O. (2017, 10 10). Yeni Sanayileşen Ülkelerin Sanayileşme Deneyimleri. Retrieved from Makine Mühendisleri Odası: <http://arsiv.mmo.org.tr/pdf/10667.pdf>,
4. Aktan, O. (2017, October 10). Yeni Sanayileşen Ülkelerin Sanayileşme Deneyimleri. Retrieved from Makine Mühendisleri Odası: <http://arsiv.mmo.org.tr/pdf/10667.pdf>
5. Baltagi, B. H., & Wu, P. X. (1999). Unequally spaced panel data regressions with AR (1) disturbances. *Econometric theory*, 15(6), , 814-823.
6. Bhargava, Alok; Franzini, Luisa; Narendranathan, Wiji. (1982). Serial Correlation And The Fixed Effects Model. *The Review Of Economic Studies*, 49.4, 533-549.
7. Campa, R. (2018). Technological Employment, A Brief History of An Idea. *Orbis Idearum*, Vol. 6, Issue 2 , pp. 57-79.
8. Cang, Y. (2017). A Deep Dive into Technological Unemployment: A State-Level Analysis on the Employment Effect of Technological Innovations. Senior Thesis, Claremont McKenna College.

9. Cengiz, S. ve Şahin, A. (2020). Teknolojik İlerlemenin İstihdam Yaratmadaki Rolü ve Önemi: Türkiye Örneği. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1 (45), 160-172.
10. Dünya Bankası. (2024, 05 29). Dünya Bankası. Retrieved from data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.CD?locations=CN
11. E.W, F. (2004). *Longitudinal and Panel Data: Analysis and Applications in the Social Sciences*. Camrdridge: Cambridge University Press.
12. E.W., F. (1995). Assessing Cross-Sectional Correlations in Panel Data. *Journal of Econometrics*, 69,, 393-414.
13. Eichengreen, B., Perkins, D. H., & Shin, K. (2012). *The Changing Structure of Growth. In From Miracle to Maturity*. Harvard University Asia Center.
14. Evangelista, R. & Guerrieri, P. & Meliciani, V. (2014). The Economic Impact of Digital Technologies in Europe. *Economics of Innovation and New Technology*, 23 (8):, 802–824.
15. Feldmann, H. (2013). Technological Unemployment in Industrial Countries. *Journal of Evolutionary Economics*,23:, 1099–1126.
16. Gerçeker, M., Özmen, İ. ve Mucuk, M. (2020). Ar-Ge Harcamalari ve İşsizlik arasindaki Nedenselliğin Ampirik Analizi: G7 Ülkeleri Örneği. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 41 (2), 413-431.
17. Group., W. B. (2016). *World development report 2016: Digital dividends*. World Bank Publications.
18. Gundy Cahyadi, Barbara Kursten, Marc Weiss, and Guang Yang. (2008). *Singapore's Economic Transformation, Global Urban Development, Singapore Metropolitan Economic Strategy Report*.
19. Gundy Cahyadi, Barbara Kursten, Marc Weiss, and Guang Yang. (2008). *Singapore's Economic Transformation, Global Urban Development . Singapore Metropolitan Economic Strategy Report* .
20. H., R. W. (1993). Regression Standard Errors in Clustered Samples. *Stat Technical Bulletin*, 13: 19-23.
21. Hausman, J. A. (1978). Specification Tests İn Econometrics. *Econometrica: Journal Of The Econometric Society*, 1251-1271.
22. Krousie, C. (2018). Technological Unemployment in the United States: A State-Level Analysis. *Major Themes in Economics*, 20 (6):, 87-101.
23. M., A. (1987). Computing Robust Standard Errors for Within- Groups Estimators. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 49 (4), 431-434.
24. M., F. (1937). The Use of Ranks to Avoid the Assumption of Normality implicit in the analysis of Variance. *Journal of the American Statistical Association*, 32, 675-701.
25. Marx, K. (1887). *Capital: A Criticism on Political Economy*. To-day: monthly magazine of scientific socialism, (45), 57-61.
26. Oktay, F. (2020). *Çin,Yeni Büyük Güç ve Değişen Dünya Dengeleri* . İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
27. Pellens, M., Peters, B., Hud, M., Rammer, C., & Licht, G. (2018). Public investment in R&D in response to economic crises - A longitudinal study for OECD countries. *ZEW-Centre for European Economic Research Discussion Paper*.
28. PESARAN, H. (2004). General Diagnostic Tests For Cross Section Dependence İn Panels. *Working Paper, No: 0435 University of Cambridge*.
29. Pini, P. (1995). Economic Growth, Technological Change and Employment: Empirical Evidence for a Cumulative Growth Model with External Causation for Nine OECD Countries: 1960–1990. *Structural Change and Economic Dynamics*, 185–213.
30. Plan, S. B. (2006). *Government of Japan*.
31. Ricardo, D. (1821). *On the principles of political economy*. London: J. Murray.

32. Saray, A. G. M. O., & Gökdemir, L. (2007). Çin ekonomisinin büyüme aşamaları (1978-2005). Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 2(7), , 661-686.
33. Simonetti, R. & Taylor, K. & Vivarelli, M. . (2000). Modelling The Employment Impact of Innovation. Routledge, 26-46.
34. Solow, R. . (1956). Ekonomik Büyüme Deneylerine Katkı. Quarterly Journal of Economics,, 70, 65-94.
35. Stiglitz, J. E. (2014). Unemployment and innovation (No. w20670). . National Bureau of Economic Research.
36. Tancioni, M. & Simonetti, R. (2002). A Macroeconometric Model for the Analysis of the Impact of Technological Change and Trade on Employment. Journal of Interdisciplinary Economics, 13, 185–221.
37. Tatoğlu, Y. (2020). Panel zaman serileri analizi: Stata uygulamalı. İstanbul: Beta Yayını.
38. TÜİK. (2021, Ekim 26). <https://data.tuik.gov.tr>. Retrieved from data.tuik.gov.tr: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Arastirma-Gelistirme-Faaliyetleri-Arastirmasi-2020-37439>
39. Vivarelli, M. (1995). The Economics of Technology and Employment: Theory and Empirical Evidence. Lyme:Edward Elgar.
40. Vivarelli, M., Evangelista, R., & Pianta, M. (1996). Innovation and employment in Italian manufacturing industry. Research policy, 7(25),, 1013-1026.
41. Yazar, A. D., & Çundur, F. (2022). Teknoloji Ar-Ge işsizlik ilişkisinin ekonometrik analizi. . Business Economics and Management Research Journal, 5(3), , 192-208.

(2)

Prof. Dr. Meherrem MEMMEDLİ³

TÜRK DİLLERİNDE VE AĞIZLARINDA HÂL SİSTEMİNİN TİPLERİ THE TYPES OF THE CASE SİSTEM IN THE TURKIC LANGUAGES AND DIALECTS

ÖZ

Makalede, eski ve modern Türk dillerinde hâl eklerinin kökenine ve fonetik-morfolojik ölçütlere göre türleri incelenmektedir. Türkolojide köken açısından hâllenmenin Oğuz, Kıpçak, Uygur-Kıpçak ve Karluk türleri bulunmaktadır. Araştırmalar göstermektedir ki, tarihî olarak Eski Türkçede tek bir hâllenme sistemi mevcut olmuş, diller arasındaki farklılaşma sonucunda birbirinden ayrılan çeşitli biçimler ortaya çıkmıştır. Fonetik ve morfolojik ölçütlere göre ise Türk dillerinde üç tür hâllenme mevcuttur: basit, iyelik ekli ve zamirlerin hâllenmesi. Modern Türk dillerinin çoğunda zamirlerin hâllenmesine özgü nitelikler sınırlı olduğundan, basit hâllenmeden belirgin şekilde ayrılmamaktadır. Basit ve iyelik ekli hâllenme birbiriyle bağlantılı olarak gelişmiş, hâl ve iyelik ekleri arasındaki benzerlikler, her ikisinin aynı paradigma içinde oluştuğunu göstermektedir.

Bu doğrultuda yapılan araştırmalar, hâl ve iyelik kategorilerinin ilişkisini ortaya koymaktadır. İsmi ilgi ve belirtme hâlleri ile ikinci ve üçüncü kişi iyelik ekleri arasındaki biçimsel benzerlik, modern Türk dillerinde tarihî bağların izleri olarak korunmaktadır. Görülmektedir ki, her iki dilbilgisel kategori belirsizlikten belirginliğe doğru bir gelişim süreci geçirmiştir.

Anahtar kelimeler: Türk, dil, diyalekt, hâl, iyelik, tür, Oğuz, Kıpçak.

ABSTRACT

The article examines the types of case in ancient and modern Turkic languages according to origin and phonetic-morphological criteria. In Turkology, there are Oghuz, Kipchak, Uyghur-Kipchak and Karluk types of case in terms of origin. Studies show that historically there was a single case form in ancient Turkic, and as a result of differentiation between languages, various forms emerged that differed from each other. According to phonetic and morphological criteria, there are three types of case in Turkic languages; simple, possessive and pronoun case. Since the specific features of pronoun case in most modern Turkic languages are limited, it does not differ significantly from simple case. Simple and possessive case developed in connection with each other, and the similarities between case and possessive suffixes indicate that both of them were formed from the same paradigm.

Studies in this direction reveal the relationship between case and possessive categories. The similarity of form between the possessive and accusative cases of nouns and the second and third person possessive suffixes is preserved in modern Turkic languages as traces of historical connections. It is clear that both grammatical categories have undergone a process of development from uncertainty to certainty.

Keywords: Turkic, language, dialect, state, affiliation, type, Oghuz, Kipchak.

³ Azerbaycan, Bakü Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Türkoloji Bölümü Başkanı. E-mail: mammadovmaharam@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0608-7226>

GİRİŞ

Türk dillerinde isim hâlleri, sözdizimsel ilişki temelinde ortaya çıkmış, anlamın netleşmesi, eklerin dilbilgisel olarak şekillenmesi ve farklılaşması sonucunda modern hâl paradigması biçimini almıştır. Türkoloji araştırmalarda, özellikle Azerbaycan dilbiliminde hâl kategorisi hem eşzamanlı (senkron) hem de artzamanlı (diyakron) yönlerden yeterince incelenmiştir. Araştırmalar, çağdaş dil, dil tarihi, diyalektoloji ve karşılaştırmalı gramatika alanlarında farklılık göstermektedir. Bu çalışmaların çoğu teorik sorunlardan uzak olup, zengin örnekleme malzemeleriyle dikkat çekmektedir. N.A. Baskakov, A.M. Şçerbak, A.N. Kononov, B.A. Serebrennikov, N. Hacıyeva, G.F. Blagova ve diğerlerinin araştırmalarında genel Türk coğrafyasında isim hâllerinin rekonstrüksiyonuna yer verilmiştir.

Araştırmanın nesnesi: Eski ve modern Türk dillerinin edebî dil ve diyalekt materyalleridir.

Araştırmanın amacı:

- Eski ve modern Türk dillerinde hâllenme türlerini belirlemek
- Her bir türün karakteristik özelliklerini ortaya koymak
- Hâllenme türleri arasındaki farkları gruplandırmak
- Kaynaştırma ünsüzlerinin rolünü ve tarihini açıklığa kavuşturmak

Makalede kullanılan yöntem: Betimleyici ve karşılaştırmalı-tarihî yöntemler.

Türk hâl sisteminin tipleri. Eski ve çağdaş Türk dillerinde hâl eklerinin kökenine göre Oğuz, Kıpçak, Uygur-Kıpçak ve Karluk tipleri bulunmaktadır. Eski Türk dillerindeki bazı özellikler arkaikleşmiş olsa da, ağızlarda korunarak günümüze kadar ulaşmıştır. N. K. Dmitriyev, ilgi (tamlayan), yönelme ve belirtme hâl eklerinin ünlü veya ünsüzle başlamasını ölçüt olarak hâl eklerinin iki tipini belirlemiştir: Güney grubuna Azerbaycan, Türk ve Türkmen dillerini; Kuzey grubuna ise diğer Türk dillerini dahil etmiştir (Dmitriyev, 1940:65). A. M. Şçerbak, tek bir Türk hâl sisteminin iki farklı diyalekt biçimi – yani eski Özbek ve Oğuz formları – ile şekillendiğini savunurken, M. Kazımbey ise Türk-Azerbaycan ve Tatar-Çağatay formları temelinde geliştiğini belirtmiştir (Şçerbak, 1962:106; Kazımbey, 1846:53). Görüldüğü gibi, Mirze Kazımbey de hâl sistemini Oğuz (Azerbaycan-Türk), Kıpçak (Tatar) ve Karluk (Çağatay) olmak üzere üç tipe ayırmaktadır.

Hâl ekleri tipleri arasındaki farklılıklar, XI-XII ve XV-XVI yüzyıllarda Güneydoğu bölgesi Türk dillerinin diyalekt ayrışması sürecinde ortaya çıkmıştır. Karluk tipinin tüm parametreleri, yazı geleneğinden sonra şekillenmiştir (Blagova, 1982: 272). Karluk tipinin diğerlerinden farklı bir özellik taşıması, ünlü uyumu kuralının bozulmasıyla ilgilidir. “Çağdaş Özbekçede ünlü uyumu kelime köklerinde korunurken, verimli ekler bu kurala tabi değildir” (Kononov, 1960: 38).

Kanaatimizce eskiden tek bir Türk hâl sistemi (Orhun-Yenisey) bulunmuştur ve Türkînin gerileme - çöküş döneminde kadim Özbek ve Oğuz gruplarına ayrılmıştır (Memmedli, 2003:10). Eski Özbek biçiminin özellikleri günümüz Kıpçak ve Karluk grubu Türk dillerinde korunmuşken, Oğuz formunun özellikleri ise çağdaş Oğuz grubu dillerinde muhafaza edilmiştir. Dillerin sınır bölgelerinde ise karışık alanlar ortaya çıkmıştır. Orta Özbekistan bölgesinde (Karnab, Kaşkadar, Kasan, Karşı, Şahrısyabz) hâl eklerinin Oğuz-Karluk tipi sabitlenmiştir. Dillerin gelişim sürecinde aynı yapı içinde farklılıklar meydana gelmiştir. Azerbaycan, Türk ve Gagavuz Türkçelerinden farklı olarak, Türkmencede yönelme hâlinde -ka, -ga, -ke eklerinin kullanımı bölgesel bir özellik taşımaktadır. Velyar (art damak) **ŋ** sesi, Türkmence hariç diğer Oğuz edebî dillerinde arkaikleşmiş olsa da, ağızlar düzeyinde korunmuştur.

Oğuz ve eski Özbek lehçelerinde ilgi ve belirtme hâllerinin semantiği aynı olup, yalnızca gramatik formları küçük farklılıklar göstermektedir. Özbekçede yönelme hâlinde **g** unsuru, Oğuz grubunda ise **y** unsuru bulunurken; çıkma hâlinde eski Özbekçede kapalı ünlüden ibaret (-dın, -din), Oğuz dillerinde ise açık ünlüden oluşan (-dan, -den) biçimler kullanılmaktadır. Özbekçedeki çağırma (çağırış) ve süreklilik (devamlı) hâllerinin izleri Oğuz grubu Türk dillerinde de mevcuttur; ancak bunlar hâl sistemi içinde değerlendirilmemiş, farklı yollarla ifade edilmiştir. Aslında bu hâlleri hal kategorisine dahil etmeye gerek yoktur. Çünkü bu yapılar, hâl

kategorisinin temel özelliklerini taşımamaktadır; çağırma hâli ünlemlerle, süreklilik hâli ise edatlarla ifade edilmektedir (Memmedli, 2003:11).

Hal eklerinin tipleri belirlenirken eklerin fonetik ve morfolojik değişimleri ölçüt olarak ele alınmaktadır. Bu açıdan, hâl eklerinin çağdaş biçimleri Oğuz ve Kıpçak-Uygur tiplerini ayırt etmeye olanak tanımaktadır. Bu ayrımı aşağıdaki özellikler doğrultusunda belirlemek mümkündür:

1. Oğuz grubu dillerine kıyasla, Kıpçak grubu dillerinde hâl eklerinin çok varyantlı olması;
2. Kıpçak grubu dillerinde hâl eklerinin sedasız ve sedalı (tonlu) karşılıklarının bulunması, Oğuz dillerinde ise sedalı varyantın baskın olması;
3. Kıpçak dillerinde yönelme hâlinde eski **g** unsurunun korunması (-ga, -ğa, -ka, -ke). Oğuz dillerinde bu biçim yalnızca Türkmencede sınırlı bir alanda korunmuştur;
4. Belirtme hâlinde, Oğuz dillerinde tam ve kısa (redüksiyon) ek biçimleri bulunurken, Kıpçak dillerinde tam biçimler (-nı, -ni, -tı, -dı, -di) kullanılmaktadır;
5. Bulunma ve çıkma hâllerinde, Oğuz dillerinde **d** unsurlu, Kıpçak dillerinde ise **t** unsurlu biçimler daha yaygındır. Ayrıca, Uygurcada çıkma hâlinde ekin kapalı biçimi (-din, -dun, -dün) yaygındır;
6. Oğuz dillerinde üçüncü tekil şahıs iyelik ekine sahip isimlerin bulunma ve çıkma hâllerinde **n** unsuru bulunurken, Kıpçak kökenli dillerde yalnızca çıkma hâlinde, Uygur ve Özbek dillerinde ise her iki durumda da **n** unsuru yer almamaktadır.

Azerbaycan edebî dili ve ağızlarında hâl sistemi Oğuz tipine uygundur. Bu açıdan, edebî dille ağızlar arasındaki farklılıklar, eski hâl formlarının izleri olarak kendini göstermektedir. Azerbaycan dili ağızlarının Batı grubunda, ilgi hâlinde art damak (velyar) **ŋ** sesinin kullanılması, eski Türkçenin bir özelliği olarak Oğuz ve Kıpçak-Uygur hal sisteminin bir göstergesidir. Belirtme hâlinde **y** unsurunun varlığı Oğuz tipine özgüdür; üçüncü tekil şahıs iyelik ekine sahip isimlerin belirtme halinde **-n** unsuru, bulunma ve çıkma hâllerinde ise **t** unsuru barındırması, her iki hâl sistemine de özgü bir özelliktir.

Azerbaycan Türkçesi ve onun ağızları, sabit bir hâl sistemine sahiptir. Ağız (lehçe) grupları arasında karşılaştırmalı farklar olarak, ilgi hâlinde (Batı ağızlarında) art damak (velyar) **ŋ** sesi ile ön damak (diş-damak) **n** sesi (diğer ağızlarda); belirtme hâlinde **-yı** (Batı ağızlarında) ve **-nı** (diğer ağızlarda) biçimleri gösterilebilir.

Fonetik ve morfolojik ölçütlere göre, Türk dillerinde iki tür hâl çekimi bulunmaktadır: basit (yalın) ve mensubiyetli (iyelik biçimli) hâl çekimi. Bazı Türkologlar, zamirlerin hâl çekimini üçüncü bir tür olarak değerlendirmektedir. Türk dillerinin tarihî gelişim sürecinde analogik olayların meydana gelmesi ve inovasyonların ortaya çıkması sonucunda, hâl çekimi tipleri arasındaki farklılıklar azalmış, ortak özelliklerin yayılım alanı genişlemiştir. Bu sürece, vasıta-birgelik ve yön belirten hâl eklerinin arkaikleşmesi, yönelme ve belirtme hâl biçimlerinin standartlaşması da dahildir.

Azerbaycan dili ağızlarında basit hâl çekimi, diğer türlerden şu özelliklerle ayrılmaktadır: birinci şahıs zamirlerinin ilgi hâlinde **-im** ekini alması (mənim, bizim); üçüncü şahıs zamirinde ve iyelik ekli isimlerde yönelme, bulunma ve çıkma hâllerinde **-n** unsurunun kullanılması (ona, onda, ondan, atasına, atasında, atasından).

Basit hâl çekiminde, ünlüyle biten isimlerin ilgi ve belirtme hâllerinde **n** (Batı grubunda **y**), yönelme hâlinde ise **y**, ikinci tekil şahıs ve üçüncü tekil şahıs iyelik ekli isimlerin yalın hâli dışında diğer hâllerinde **n** kaynaştırma ünsüzü kullanılır. Örneğin: baba, babanın, babaya, babanı, babada, babadan (isim), babası, babasının, babasına, babasını, babasında, babasından (iyelik ekli isimler) vb.

Türkoloji çalışmalarında **-n** ünsüzünün statüsü günümüzde de belirsizliğini korumaktadır. Türkologlar bu ünsüzü çoğunlukla ikinci tekil şahıs iyelik ekiyle ilişkilendirmektedir. A.M. Şerbak'a göre, iyelik ekli hâl çekimi basit hâl çekiminden önce ortaya çıkmış olup, ilgi ve belirtme hâllerindeki **-n** unsuru, iyelik ekli hâl çekiminden basit hâl çekimine geçmiştir. Araştırmacı, bu görüşünü kanıtlamak için eski Türk dillerinde akrabalık terimlerinin ve vücut organı adlarının doğrudan iyelik kavramı ifade etmesini temel argüman olarak göstermektedir (Şerbak, 1977: 33).

Hâl çekiminin her iki türü birbiriyle bağlantılı olarak şekillenmiştir; ancak hangisinin daha eski olduğunu belirlemek zordur. Türk dillerinin en eski yazılı anıtlarında her iki paradigma gelişmiş bir biçimde görülmektedir. Her iki hâl çekiminin de Ana Türkçede aynı paradigmadan türediği varsayılabilir. Bu hipotezi destekleyen unsurlardan biri, hâl ve iyelik kategorileri arasındaki benzerliklerdir. İsmi ilgi ve belirtme hâlleri

ile iyelik kategorisinin ikinci ve üçüncü tekil şahıs biçimleri (ünsüzle biten kelimelerde) hem gramatik anlam hem de biçim açısından birbiriyle örtüşmektedir. Bu benzerlik, hâl çekimi sürecinde de kendini göstermekte, yalnızca bağlam içinde ayırt edilmektedir.

Hâl ve iyelik ekleri arasındaki benzerlik, Ural-Altay dillerinde de görülmektedir. Örneğin, Komi dilinde belirtme hâli **-es**, Udmurt dilinde ise **-ez** ekiyle ifade edilir (ademi-ez “adami”). Uralistik araştırmalarda, bu eklerin üçüncü tekil şahıs iyelik ekiyle ilişkili olduğu görüşü öne sürülmektedir (Maytinskaya, 1979: 102). Macarcada belirtme hâli **-t** ekiyle oluşur. Ural dillerinde **-t** unsuru, hem ikinci şahıs zamiri (te) hem de ikinci şahıs iyelik ekinin bir parçası olarak sabitlenmiştir. Çoğu Türkolog’a göre, Ana Türkçede hem iyelik hem de belirtme işlevlerini yerine getiren tek bir hâl kategorisi bulunmaktaydı. Daha sonra, anlamın belirginleşmesiyle birlikte, ilgi ve belirtme hâlleri ayrılmıştır. Günümüz Türk dillerinde, belirtme hâlinin iyelik anlamı taşıması ünsüzle biten kelimelerde zayıflamış olsa da, ünlüyle biten kelimelerde belirgin şekilde korunmuştur (ağacı, atı – belirtme hâli; bacını, nənəni – iyelik). Bazı Türk dillerinde, örneğin Kumukça ve Azerbaycan Türkçesi ağızlarında, ilgi ve belirtme hâlleri biçim açısından farklılaşmamaktadır: atanı (belirtme hali), atanı qorxusunnan (ilgi hali), kitabın (getirdi) – belirtme hali, kitabın (cildi) – ilgi hâli vb.

Basit ve iyelikli durumlarda, ilgi ve belirtme hâlleri **-n** unsurunun katılımıyla oluşur. Basit durumlarda, ünlüyle biten kelimelerin yönelme hâlinde **-ya**, Batı ağızlarında belirtme hâlinde ise **-yı** eki kullanılır. İyelikli durumlarda ise her iki hâlde de **-n** unsurundan yararlanır. Yönelme hâlinin bu özelliği, en eski dönemlerden itibaren günümüze kadar korunmuştur; örneğin: Biriye şad-apıt beyler, yıraya tarkat buyuruk begler “Sağda (duran) şad-apıt beyleri, solda (duran) tarkanlar, buyrukçu beyler” (Kül Tigin Anıtı); Tabğaç iline kılıntım “Tabğaç ilinde terbiye aldım (Tonyukuk abidesi) vb. Belirtme halinde iyelik anlamı olduğundan **-n** unsuru, **-y** unsuruna kıyasla daha yaygın kullanılmış ve yazı dilinde normlaşmıştır. “Tarihen olarak belirtme halinde kullanılmış **ğ** unsuru da iyelik anlamının etkisiyle **-n**’ye dönüşmüştür” (Blagova, 1982: 260). Mekân kavramını ifade eden yönelme durumunda ise **-y** ünsürü, yalın çekimde değişmeden kalmıştır.

Türkoloji araştırmalarda **-n** kaynaştırıcı ünsüzü, iyelik işareti olarak kabul edilir ve çoğunlukla üçüncü tekil şahıs iyelik ekinin bir parçası olarak açıklanır. Bazı Türkologlar ise **-n** unsurunu, epentez sonucu ortaya çıkan bir ses artımı olarak değerlendirirler (Tenişev, 1976:103; Şçerbak, 1962:93). Türk dillerinin fonetik yasalarına göre, ünlüler yan yana geldiğinde veya ünlüyle biten bir sözcüğe ünlüyle başlayan bir ek eklendiğinde, ses artışı zorunlu hale gelir. **-n** unsuru, ismin ilgi, yönelme ve belirtme hâllerinde bir ses artımı olarak ortaya çıkabilir. Ancak bulunma ve çıkma hâllerinde böyle bir ses artışı için gerekli fonetik ortam oluşmamıştır.

G. İ. Ramstedt, A. N. Kononov, A. M. Şçerbak ve diğer bazı araştırmacılara göre, **-n** unsuru, üçüncü tekil şahıs iyelik ekinin eski biçiminin (**-ın**, **-sın**) bir parçası olmuş ve çekim sürecinde hâl eklerinin yapısına dahil olmuştur (Ramstedt, 1957:69; Kononov, 1956:80; Şçerbak, 1971:88).

G. F. Blagova, iyelikli hâl çekiminde üçüncü şahısta mekânsal hâllerden önce gelen **-n** unsurunu bir infiks olarak adlandırmaktadır (Blagova, 1982:33). İnfiks, eklemeli yapıdaki Türk dillerine değil, flektif dillere özgü bir özelliktir. Bu tür dillerde, kelime türetme ve biçim değişikliklerinde kökün ortasına eklenerek kullanılır. F. Celilov da senkronik açıdan, onda, ondan gibi paradigmalarda içindeki **-n** unsurunun infiks karakteri taşıdığını belirtmektedir (Celilov, 1988: 212). Ancak burada **-n** unsuru kelime köküne değil, iyelik ve hâl ekleri arasındaki sınıra eklenmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki, **-n** unsuru eklendiği kelimenin anlamında bir değişiklik meydana getirmez.

G. İ. Ramstedt bu sorunu Moğol dili materyalleri temelinde açıklamıştır: “Moğol dilinde **n** ünsüzü ile biten sözcükler yalın hâlde bu ünsüzü kaybeder, ancak iç hecede bu ünsüz korunur. Örneğin, naran “güneş”, naranu (ilgi hâli), sara “ay”, sarayın (ilgi hâli) vb. Dilin sonraki gelişim aşamalarında yalın hâlde nara, sara veya naran, saran, ilgi hâlinde ise narin, sarin ya da narni, sarni, buna uygun olarak narna, sarna biçimleri kullanılmıştır. Bu nedenle Moğol dilinde sözcüklerin durum ekleriyle çekimlenmesinde kök ile hâl eki arasında **-n** unsuru ortaya çıkmış ve kaynaştırma ünsüzü olarak işlev görmüştür. Türk dillerinde de **-n** ünsüzü başlangıçta sözcük kökünde bulunmuş, daha sonra ekin yapısına dahil olmuştur. Altay dillerinde, özellikle zamirlerde ve sözcük köklerinde bu süreç açık bir şekilde gözlemlenmektedir” (Ramstedt, 1957:33).

Türkoloji araştırmalarda bu konuyla ilgili en fazla tartışmalara sebep olan durum, Oğuz grubu dillerinin istisna teşkil etmesiyle birlikte, diğer çağdaş Türk dillerinde basit ve iyelik ekli durumlarda, ilgi ve belirtme hâllerinde ekin yalnızca tam biçiminin (-nin, -ni) kullanılması ve iyelik ekli kelimelerin bulunma ve çıkma hâllerinde **-n** ünsüzünün yer almasıdır. Bu durumlarda kelimenin ünlü ya da ünsüzle bitmesine bakılmaksızın **-n** ünsüzünün konumu, onun kaynaştırma ünsüz statüsünü tartışmalı hâle getirmektedir. Bu özellik, eski yazılı anıtlarda yaygın biçimde görülmüş ve çağdaş Türk yazı dillerinde istikrar kazanmıştır. Örneğın, Orhun-Yenisey yazıtlarında “oğlına” (oğlunda), “yaşına” (yaşına), “yarakınta” (silahına) (Kül Tigin Yazıtı, Büyük Metin) biçimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Yenisey abidesinde “kanıta” (hânda) kelimesinde **-n** unsuru kullanılmamıştır (Yenisey, 48. yazıt). Uygur yazıtlarında ise “tengri oğlanına” (Huastuanıft), “tengri yiringerü”, “Tavgaç yirinte” (Bögü Kağan Yazıtı), “teri sinte” (derisinde) (Maniheist metinler) gibi örnekler mevcuttur.

İyelik ekli çekimlerde yönelme ve bulunma hâllerinden önce -n ünsüzünün kullanımına Kaşğarlı Mahmud’un sözlüğünde de rastlanmaktadır. Örneğın: “tawarına” (malına), “keyikning közin de”, “er öfkesinde” (adam öfkesinde), “oğlundan” (Kaşğarlı Mahmud).

Karluk kökenli Türk dilleri istisna olmak üzere diğer çağdaş Türk dillerinde ve ağızlarında yönelme ve bulunma hâllerinden önce **-n** unsuru kullanılmaktadır. Özbekçe ve Yeni Uygur Türkçesinde bu özellik mevcut değıldir (-i-ga, -i-da, -i-dan, -i-dyn). Lobnor ve Fergana Uygurlarının dilinde yalnızca bulunma hâlinde korunmuştur: “i-n-da” (Asanalıyev, 1964:160; Sadvakasov, 1970:125). Çağdaş Yakutçanın tüm şahıslarında **-n** unsuru iyelik ekli hâl çekiminde görülmektedir (Haritonov, 1967:115).

Bu konumda **-n** ünsüzü, Kırgız edebî dilinde ve Kuzey ağızlarında kullanılırken, Güney lehçelerinde kaydedilmemiştir (Hacıyeva, 1975: 158). Kırgız dili araştırmacıları, bu özelliğın sonradan ortaya çıktığını ve Özbekçenin etkisiyle oluştuğunu belirtmektedir (Bakeyev, 1952:12).

-n unsuru, üçüncü tekil şahıs çoğul çekiminde **-lar** ekinden sonra da gözlemlenmektedir. Örneğın: “kitablarına”, “kitablarında”, “kitablarından” (Azerbaycan Türkçesi). Ancak, Özbekçenin Harezmi grubu ağızlarında ve Karakalpak Özerk Cumhuriyeti’ndeki Türkmen ağızlarında ünlü düşmekte ve iyelik unsuru yalnızca **-n**’den ibaret olmaktadır. Örneğın: “atalar-n-a”, “maktaplar-nan” (Abdullayev, 1967:70); “ağalar-n-a” (Arazkulıyev, 1961:63).

Günümüzde yazı dili bulunmayan Tunguz dillerinden biri olan Orok dilinde tüm mekânsal anlam taşıyan isimler iyelik ekli biçimde kullanılmakta ve genellikle üçüncü tekil şahıs iyelik ekini (-ni) almaktadır. Hâl ekleri, iyelik ekinden sonra eklenmektedir. Örneğın: “xamari-ni” (eşyanın arkası), “oyoni” (eşyanın üstü), “darala-ni” (eşyanın uzunluğı) (Petrova, 1967:24).

SONUÇ

Böylece ortak Türk hâl çekiminin temelinde üç hâl - belirsizlik, iyelik ve mekânsal hâller dayanmaktadır. İyelik ekli hâl çekimi, Ana Türkçede iyelik anlamı taşıyan bir hâlden türemiştir. **-n** ünsüzü, ilgi hâli göstergesi olarak şahıs zamirlerinde ve iyelik bildiren birleşik yapılarda kullanılmış, ilerleyen süreçte iyelik ekli hâl çekiminin temel ögesi hâline gelmiştir. Hem hâl hem de iyelik ekleri belirli bir anlam taşımasına rağmen, üçüncü şahısta mekânsal hâllerden önce -n ünsüzünün kullanımı belirginliğın pekişmesine hizmet etmektedir. **-n** unsuru, üçüncü şahısta daha aktif bir biçimde kullanılmaktadır. Bunun nedeni, bu şahısta kullanılan iyelik ekinin ünlüyle bitmesi ve diğer iyelik ekleriyle karşılaştırıldığında belirginlik açısından daha zayıf bir işlev görmesidir. Türk dillerinin çoğunda çift iyelik ekinin kullanımı da üçüncü şahıs iyelik ekinin bu niteliğinden kaynaklanmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Абдуллаев, Ф.А. (1967) Фонетика хорезмских говоров. “Опыт моног рафического описания огузского и кыпчакского наречий узбекского языка”, Ташкент: ФАН.
2. Аразкулиев, С. (1961) Гарагалпагыстан АССР-нин Дортгул районын дакы туркмен геплешиклери. Ашхабад.
3. Асаналиев, Й. (1964) Лобнор тилинин грамматикалык кыскара очерки. Фрунзе.

4. Благова, Г.Ф. (1982) Тюркское склонение в ареално- историческом освещении. Москва: Наука.
5. Бакеев, К.О. (1952) Ноокатский говор Ошской области. Автореф.дис. канд. филол. Наук. Алма-Ата.
6. Celilov, F.A. (1988) Azerbaycan dilinin morfonologiyası. Bakı: Maarif.
7. Гаджиева, Н.З. (1975) Проблемы тюркской ареальной лингвистики. Средне азиатский ареал. Москва: Наука.
8. Дмитриев, Н.К. (1940) Грамматика кумыкского языка, Москва: Издательство АН СССР.
9. Каземь-Бек, М.А. (1846) Общая грамматика турецко- татарского языка. Казань.
10. Кононов, А.Н. (1960) Грамматика современного узбекского литературного языка. Москва: Издательство АН СССР.
11. Кононов, А.Н. (1956) Грамматика современного турецкого литературного языка. Москва: Издательство АН СССР.
12. Майтинская, К.Е.(1979) Историко- сопоставительная морфологии фин но- угорских языков. Москва: Наука.
13. Memmedli, M.E. (2003) Azerbaycan dili şivelerinde ismin grammatik kateqoriyaları Bakı: Elm.
14. Memmedli, M.E. (2019) Azerbaycan dialektologiyası. Bakı:Zerdabi Neşr.
15. Петрова, Т.И. (1967) Язык ороков (удьта). Ленинград: Наука.
16. Рамстедт, Г.И. (1957) Введение в алтайское языкознание. Морфология. Москва: Издательство иностранных литературы.
17. Садвакасов, Г. (1970) Язык уйгуров Ферганской долины.т.2. Алма-Ата, Наука.
18. Тенишев, Э.Р. (1976) Строй саларского языка. Москва: Наука.
19. Харитонов, Л.Н. (1947) Современный якутский язык Якутск.
20. Щербак, А.М. (1962) Грамматика староузбекского языка. Москва: Издательство АН СССР.
21. Щербак, А.М. (1977) Очерки по сравнительной морфологии тюркских языков. Ленинград: Наука.
22. Щербак, А.М. (1971) О некоторых особенностях образования падежных форм в тюркских языках// Вопросы языкознания, №1.

(3)

Prof. Dr. Faik Ahmet SESLİ⁴

**INVESTIGATION OF THE LEGAL DIMENSION OF THE ESTABLISHMENT OF FISH FARMS IN
THE SEAS AND COASTAL AREAS
DENİZLERDE VE KIYI ALANLARINDA BALIK ÇİFTLİKLERİNİN KURULMASINDA YASAL
BOYUTUN İNCELENMESİ**

ABSTRACT

Turkey's geographical richness, extensive coastline and inland water resources have a great potential for aquaculture. In order to utilize this potential, coastal areas are emerging as a strategic area where fish farms are located. Aquaculture creates important opportunities in terms of healthy nutrition of people, raw material supply to the industrial sector, employment generation, contribution to rural development, high export opportunities, more effective management of natural resources and conservation of biodiversity. In Turkey, cage fisheries serve the purpose of ensuring an economically and ecologically balanced fish production in coastal areas within the framework of integrated coastal management. In this study; emphasizes that integrated coastal zone management is vital to make Turkey's aquaculture sector more sustainable and efficient. In this framework, it is argued that planned investments and effective monitoring are critical to the success of the aquaculture sector, especially in coastal areas where fish farms are located. Adopting an integrated coastal management strategy will help Turkey fully utilize its potential in this area and contribute to building a sustainable aquaculture sector.

Keywords: Coastal, Coastal Areas, Fish Farms, Aquaculture.

ÖZ

Türkiye'nin coğrafi zenginlikleri, geniş kıyı şeridi ve içsu kaynakları, su ürünleri yetiştiriciliği açısından oldukça büyük bir potansiyel barındırmaktadır. Bu potansiyeli değerlendirmek adına kıyı alanları, özellikle balık çiftliklerinin konumlandığı stratejik bir alan olarak ortaya çıkmaktadır. Su ürünleri yetiştiriciliği, insanların sağlıklı beslenmesi, sanayi sektörüne hammadde temini, istihdam oluşturması, kırsal kalkınmaya katkı sağlaması, yüksek ihracat imkanı ve doğal kaynakların daha etkin yönetimi ile biyolojik çeşitliliğin muhafazası konularında önemli fırsatlar oluşturmaktadır. Türkiye'de kafes balıkçılığı, bütünleşik kıyı yönetimi çerçevesinde kıyı alanlarında ekonomik ve ekolojik açıdan dengeli bir balık üretimini sağlama amacına hizmet etmektedir. Bu çalışma; bütünleşik kıyı alanları yönetiminin, Türkiye'nin su ürünleri yetiştiriciliği sektörünü daha sürdürülebilir ve etkin hale getirmek adına hayati bir öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu çerçevede, planlı yatırımların ve etkin denetimin, özellikle balık çiftliklerinin konumlandığı kıyı bölgelerinde, su ürünleri yetiştiriciliği sektörünün başarısı için kritik bir etken olduğu belirtilmektedir. Bütünleşik bir kıyı yönetimi stratejisi benimsemek, Türkiye'nin bu alandaki potansiyelini tam anlamıyla değerlendirmesine ve sürdürülebilir bir su ürünleri yetiştiriciliği sektörü oluşturmaya katkıda bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıyı, Kıyı Alanları, Balık Çiftlikleri, Su Ürünleri, Yetiştiricilik.

⁴ Ondokuzmayıs Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi Harita Mühendisliği Bölümü, Samsun, Türkiye.
Yazar Kimliği / Author ID (ORCID Number) *Sorumlu Yazar / Corresponding author : fasesli@omu.edu.tr;
<https://orcid.org/0000-0001-8352-734X>

1. INTRODUCTION

Turkey, a peninsula surrounded by sea on three sides, has a coastline of 8,333 km and 177,714 km of rivers. The total surface area of our marine and inland water resources is approximately 25 million hectares (Hekimoğlu and Altındeğer, 2012). This enables activities to benefit from coastal areas. One of the activities related to the use of coastal areas is animal husbandry activities. Establishing fish farms both on the coast and in areas close to the coast is an example of economic use of the coast. Cage fishing is more common in Turkey. In this production system, fish production is carried out in cages in areas close to the shore (Avcı 2014). It should not be forgotten that fish farms are not a technological method that helps overcome natural boundaries, on the contrary, they are a production process that depends on the continuation of fish stocks in the sea and the sustainability of the ecosystem. In this process, it is of great importance that the development of the sector is shaped in line with social and ecological demands (Stiftung 2017). In Turkey, fish and other aquaculture farming has become an increasingly important branch of production within the fishing industry. 67244 tons of the total aquaculture production (594977 tons) is provided by aquaculture. Approximately 57% (38328 tons) of this production is obtained from inland waters, and 43% (28916 tons) is obtained from sea bream-bass net cage units established in the seas (DİE, 2002). Aquaculture has a key role not only in terms of nutrition, but also in supplying raw materials to the industrial sector, creating employment, contributing to rural development, high export opportunities and effective management of natural resources and preserving biodiversity. Turkey's fishing sector is important not only with its economic contribution, but also with its impact on the social and economic balances of the country.

2. LEGISLATION REGARDING FISH FARMING IN COASTAL AREAS

For fish farming on the coasts, in sea dams and lakes, the Fisheries Law No. 1380, the Aquaculture Regulation, the Regulation on Environmental Management of Fish Farms Operating in the Seas, the directive on the principles of practice regarding the rental regulation in aquaculture production, the technical specifications for the production of aquaculture and the Agriculture and Forestry Regulation. Action is taken according to the circulars published by the Ministry of Forestry.

3. PROCESS STEPS TO BE FOLLOWED IN ESTABLISHING FISH FARMING FACILITIES IN COASTAL AREAS

In order to carry out Aquaculture, an application is made with a petition to the Provincial Directorate of Agriculture and Forestry where the facility will be established. As a result of on-site survey and examination by a technical team to be formed by the Provincial Directorates, if the water quality criteria, water surface, water amount, land and other criteria (water depth, distance between facilities, aquaculture techniques and environmental effects) are found to be suitable for the requested aquaculture, preliminary preparations will be made. The study report is prepared. Regarding the facility planned to be established, a sketch is prepared showing the location of the facility, water source, road and settlement conditions of other facilities, if any, and the distances related to them. Water samples are taken from the water source to be used in the breeding facility or from the production areas and the necessary analysis is carried out. The minimum amount of water that can be allocated for coastal facilities is obtained in writing from DSI. 1/25000 scale WGS84 coordinate map, water analysis result report, preliminary survey report, minimum amount of water that can be allocated, sketch indicating the status of other facilities, ownership status are evaluated by providing explanatory documents, and if deemed appropriate, a preliminary permit certificate is issued. After the preliminary permit document is issued, the Project file is prepared. In the project file, permissions are obtained from the local health institution to determine whether the area where the facility will be established is suitable for health or not, from the relevant organization to confirm that there is no harm in terms of transportation, from DSI to confirm that there is no harm in using the water to be used in the facility, and from other organizations if deemed necessary. Information about the project, location of the facility, features of the facility, capacity, quantities of products to be grown, etc. and Environmental Impact Assessment Report is prepared. It is approved by the Central and Provincial Directorate organizations of the Ministry of Agriculture and Forestry according to the types and purposes of the seafood to be produced. In order for the facility to be put into operation, Lease

Transactions must be made. The leasing of water or water areas where the project will be implemented is carried out by special administrations, and the leasing of terrestrial areas is carried out by the institution that owns and disposes of the land.

4. ISSUES TO BE CONSIDERED WHEN ESTABLISHING FISH FARMS

Lease transactions are made for a minimum of 5 and a maximum of 10 years in dams and a minimum of 10 and a maximum of 15 years in seas. When determining the location of the facilities, the criteria specified in the regulation are taken into account. The distances of fish farm facilities to be established in dams from the shore are determined according to the structure and depth of the dam. The distance from the main body cannot be less than 1000 meters. Distances between facilities cannot be less than 250 meters. The depth at which the facilities will be installed must be more than 30 meters. The distance from the fish farm facilities to be established at sea cannot be less than 0.6 nautical miles from the shore. Distances between facilities cannot be less than 1000 meters. The depth at which the facilities will be installed must be more than 30 meters and the flow speed of the water must be less than 0.1 m/sec. Fish farms cannot be established in natural and archaeological protected areas determined/to be determined by the Ministry of Culture and Tourism. After the facility is established, measurements and analyzes are made and reported so that its effects on the marine environment can be monitored in detail over time. In aquaculture facilities, according to their production capacity, graduates of at least a four-year faculty providing education in aquaculture or those who have worked in the public sector in aquaculture for at least 5 (five) years are employed as technical personnel, provided that they document their status. The number of technical personnel to be employed in the facilities is determined by circulars to be prepared by the central organization of the Ministry, taking into account the production capacities. One of the employed technical personnel is appointed as the "Technical Responsible Manager". In order to protect the water areas where aquaculture is carried out and the health of aquaculture, to protect the environmental ecology and to prevent pollution, the Ministry of Agriculture and Forestry takes the necessary measures with the regulations regarding the legislation. Thanks to these regulations determined by the regulation, the sustainability of fish farms will be ensured with environmentally friendly practices and will contribute to their competitiveness in the international arena.

5. RESULTS

The fact that it creates employment from production to marketing, that there is no other food equivalent, and that export opportunities increase when processed in a way that creates added value, increases the importance of fishing and the products obtained. In order to use our country's water resources potential efficiently, ensure sustainability in aquaculture, protect the environment and provide quality/safe food, investments related to aquaculture must be carried out in a planned manner and effective control must be ensured during production.

REFERENCES

1. Avcı, S., Kıyı Alanlarının Kullanımında Beşeri Faktörler, Temmuz 2017.
2. Denizlerde Balık Çiftliklerinin Kurulamayacağı hassas Alan Niteliğindeki Kapalı Koy Ve Körfez Alanlarının Belirlenmesine İlişkin Tebliğ.
3. Denizlerde Faaliyet gösteren Balık Çiftliklerinin Çevresel Yönetimi Yönetmeliği.
4. Dikel, S., Kafes Balıkçılığı, 2005.
5. Heinrich Böll Stiftung Türkiye Temsilciliği Türkiye'de Balık Çiftlikleri, Haziran 2017.
6. Hekimoğlu, B ve Altındeğer, M., Türkiye ve Samsun İlinde Su Ürünleri Sektörünün Mevcut Durumu Sorunları ve Çözüm Önerileri, Haziran 2012.
7. Samsun Tarım Orman İl Müdürlüğü Su Ürünleri Şubesi verileri, 2024.
8. Su Ürünleri Üretiminde Kiralama Yönetmeliğine İlişkin Uygulama Esasları Yönergesi.
9. Su Ürünleri Yetiştiriciliği Yönetmeliği.
10. Ulaştırma Bakanlığı Balıkçılık Kıyı Yapıları Durum Ve İhtiyaç Analizi, 2011.

11. Yılmaz, E., Ziraat Mühendisliği Dergisi Türkiye’de İçsu Balıkçılığının Mevcut Durumu, Haziran 2014, Sayı: 361.
12. 1380 Sayılı Su ürünleri Kanunu

(4)

Prof. Dr. Muzaffer ERTÜRK⁵; Selim KARAER⁶

**İÇ KONTROL, İÇ DENETİM TANIMLARI ŞİRKETLERDE ÜRETİM-STOK, SATIN ALMA-
ÖDEME DÖNÜŞÜMLERİ**

***INTERNAL CONTROL, INTERNAL AUDIT DEFINITIONS PRODUCTION-STOCK, PURCHASING-
PAYMENT TRANSFORMATIONS IN COMPANIES***

ÖZ

İşletmeler büyüdükçe, teknoloji ilerledikçe ve sorumluluklar arttıkça, iç kontrol sistemi ve iç denetime olan ilgi de artmaktadır. Bu ödevde, genel olarak iç kontrol ve iç denetim süreçleri ele alınmıştır. Ayrıca üretim işletmelerinde üretim ve stok dönüşümü ve denetiminin önemi vurgulanmıştır. Stok hareketliliğine neden olan kalemlerin hareketleri incelenmiş ve bu süreçlerin etkin olup olmadığı, varsa eksikliklerin tespit edilip giderilmesi için işletme yönetimine tavsiyelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İç Kontrol, İç Denetim.

ABSTRACT

As businesses grow, technology advances and responsibilities increase, interest in the internal control system and internal audit also increases. In this assignment, internal control and internal audit processes are generally discussed. In addition, the importance of production and stock transformation and control in manufacturing enterprises was emphasized.

Keywords: Internal Audit, Internal Control.

⁵ Öğretim Üyesi, İSTANBUL NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ/SİVİL HAVACILIK YÜKSEKOKULU/HAVA TRAFİK KONTROLÜ BÖLÜMÜ/HAVA TRAFİK KONTROLÜ PR. ; ORCID:0000-0002-5919-4478

⁶ Öğrenci, Nişantaşı Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü selim_karaer38@hotmail.com; ORCID: 0009-0007-6684-378X

1.GİRİŞ

Hızla gelişen dünya, işletmelerde büyük değişikliklere yol açmıştır. Bu değişiklikler, yoğun rekabet ortamını ve beraberinde gelen riskleri doğurmuştur. İşletmelerin bu risklere karşı etkin ve doğru bilgi akışı ile önlem alması, hedeflerine ulaşmalarını sağlar. Bu süreçte, yönetim, işletmenin amaçlarını gerçekleştirebilmek için makul bir güvence sunan iç kontrol sistemine ihtiyaç duyar. Yeterli bir iç kontrol sistemi, istenilen hedeflere ulaşmak için önemli bir adımdır. Yönetim tarafından oluşturulan inceleme mekanizmasının yeterli olduğu durumlarda, şirket amaçlarına ulaşabilir.

Türkiye'de üretim sektörü hızla büyümektedir. Bu çalışma kapsamında, bir üretim işletmesinde iç kontrol sisteminin oluşturulmasının analizi, bir vaka çalışması aracılığıyla açıklanacaktır. Çalışma, üretim işletmelerinde iç kontrol sisteminin oluşturulması analizini literatür taraması ve vaka analizi ile ele alacaktır.

İmalat sektöründe faaliyet gösteren firmaların, çok çeşitli alanlarda işlem yapmaları kontrol sistemi açısından zorluklar yaratmaktadır. Gerekli önlemler alındıktan sonra belirli aralıklarla ani teftişlerin yapılması, şirketin geleceği açısından oldukça yararlıdır.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. İç Kontrol

İşletmelerde iç kontrol sisteminin varlığı, tüm üretim şirketlerinin birimlerinde büyük başarılar elde edilmesini sağlamaktadır. Bu sistem, şirketin tüm kademeleri tarafından benimsenir ve işletmenin belirlediği hedeflere ulaşmasını destekler.(Saltık, 2007:58).

İç Kontrol Sisteminin Başlıca Hedefleri:

1-Faaliyetlerde etkililik, verimlilik sağlamak,2-Mali raporlamada güvenilirliği artırmak,3- İlgili yasa ve düzenlemelere uygunluğu temin etmek.

Günümüzün rekabetçi ortamında, tüm üretim şirketlerinin birimlerinde faaliyet gösteren firmalar için iç kontrol sistemleri büyük önem taşımaktadır. İç kontrol sistemi, belirlenen işlemlerin yönetim ve kontrol mekanizmaları aracılığıyla yürütülmesini sağlar. Yönetim sisteminin istenen hedeflere ulaşmasını sağlamak için, kontrol gücünü elinde bulunduranlar tarafından hazırlanan kurallar, işlemler ve amaçlar, şirketin tüm birim ve kısımlarında uygulandığında başarı elde edilir. Yapılacak tüm işlemler, iç kontrol sistemi ile bağlantılıdır.(Kaval, 2005, s.121).

İç kontrol sistemi, işin verimliliği, amacına ulaşması ve mali tabloların doğruluğu için şirketin tüm birim ve kademelerince ortaklaşa yürütülen bir sistemdir. Bu sistemin amacı, kanunlara ve düzenlemelere uyumu sağlayarak belirlenen hedeflere makul bir şekilde ulaşmaktır. İç kontrol sistemi, bir şirket kurulduğu andan itibaren var olan ve şirketin tüm faaliyetlerini kapsayan bir sistemdir; şirkete sonradan eklenen bir birim değildir. Şirketin ilgili alanlardaki faaliyetleri, bu kontrol sistemi ile izlenir ve yönetilir.(Güredin,2008, s.315-316).

2.1.1. İç Kontrol Sistemi

İç kontrol sistemi, şirketin kurumsal mali işlemlerindeki hataları ve hileleri tespit ederek varlıkları korumak ve kasıtlı zarar verme girişimlerini engellemek amacıyla kurulmuştur.(Kaval, a.g.e., s.121).Zamanla, bu sisteme verimliliği artırma, zamandan tasarruf etme ve düzenlilik gibi unsurlar da eklenmiştir.(Kaval, a.g.e., s.121).Bu sistemin geliştirilmesine yönelik en önemli aşama, Sponsorluk Kuruluşları Komitesi (COSO) tarafından hazırlanmış ve dünya çapında kabul görmüş olan modeldir. Denetim otoritesi tarafından tanımlanan iç kontrol sistemi şu şekildedir:(Kaval, a.g.e., s.121).

İç kontrol sistemi, şirketin tüm faaliyetleriyle bütünleşmiş olan bir süreçtir. Şirket büyüdükçe ve faaliyetlerindeki değer değişiklikleri arttıkça, yöneticiler doğrudan kontrol gücünü kaybetmeye başlayabilirler. Bu durum, başarılı bir iç kontrol sisteminin devreye girmesini ve sistematik bir şekilde başarıya ulaşılmasını gerektirir.(Kaval,a.g.e., s.122).

İç kontrol sistemi ne kadar dikkatli ve kontrolcü bir şekilde tasarlanırsa tasarlanırsın, tam bir güvence sağlamaz.(Kurnaz,2010,s.39).

2.1.2. İç Kontrolün Amaçları

İç kontrolün hedefleri, bağımsız denetimlere dayanır. Denetlenen kurumun üst yönetiminden sorumlu personelin, mali finansal tablo hazırlamak için gerekli gördükleri iç kontrol sorumluluklarını anladığı ve üstlendiği varsayılır.

İşletmenin temel görevi, belirlenen kuralları ve düzenlemeleri formüle etmek, bu koşullara uygunluğu sağlamak ve iş istikrarını sürdürmek için sürekli iyileştirme süreçlerini organize etmek ve uygulamaktır. Bu süreçler, işin etkinliğini ve verimliliğini artırmayı amaçlar.(Kepekçi, İç Kontrol Sistemi, a.g.e., s.15).

2.1.3. İç Kontrol Unsurlar [Bileşenleri]

İşletmelerde iç kontrol sisteminin yeterliliğini değerlendirmek için, iç kontrol sistemi nin unsurlarına bakmak faydalı olabilir. Uluslararası Denetim Standartlarına göre "400 Risk Değerlemesi ve İç Kontrol" standardı, iç kontrol sistemini üç ana grupta toplamıştır: muhasebe sistemi, Kontrol ortamı ve Kontrol prosedürleri. Bu düzenlemelerin başlıcaları: COSO (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission) ise bu konuyu daha geniş bir perspektiften ele alarak iç kontrol unsurlarını beş grupta sınıflandırmıştır:(Kaval,2005:124-125)

1992 yılından sonra iç kontrolle alakalı tüm çalışmalar, COSO raporu dikkate alınarak oluşturulmuştur.(Madendere,2014,s.1).İç kontrolün unsurlarından coso yu ayrıntılı olarak inceleyecek olursak,

İlk Olarak1987 yılında, hileli mali raporlamayı önlemek amacıyla Amerika Birleşik Devletleri'nde kurulan Sponsorluk Kuruluşları Komitesi (COSO), İç kontrol kavramını dinamik bir yapıda ele almıştır. COSO' nun yaptığı çalışmalar, İç kontrolün unsurlarını aşağıdaki şekilde belirtmiştir:

Şekil 4. COSO Piramidi

Kaynak: Zühal Korkmaz,“COSO İç Kontrol Standartları ve Türkiye Uygulaması”, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Mali Hizmetler Uzmanlığı Araştırma Raporu. Ankara. 2011.s.31

Kontrol Ortamı:

Şirketin genel kontrol kültürünü oluşturan faktörlerdir. Yönetim felsefesi, işletme kültürü ve organizasyon yapısı bu kapsamda değerlendirilir. Kontrol ortamı, diğer iç kontrol bileşenlerinin etkinliğini belirler.(Akışık, a,g,m., s.97).

Kontrol ortamı, yönetimin tüm hareketleri, tutumları ve davranışları ile şekillenir. Güçlü bir muhasebe sistemine sahip olunabilir; ancak, personel sorumlulukları doğru şekilde belirlenmemişse, sistemin etkinliği personelin bilgisi ile sınırlı kalacaktır. Bu yüzden, iç kontrol sisteminin başarısı doğrudan kontrol ortamına bağlıdır.(Türedi, 2005,s.84).Kontrol ortamında çalışanların rolü önemlidir. Şirket içindeki çalışanlar görevlerini net bir şekilde bilmeli ve yerine getirmelidir. (Saltık, 2007:61)

Risk Değerleme:

Şirketin hedeflerine ulaşmasını engelleyebilecek risklerin belirlenmesi ve analiz edilmesi sürecidir. Bu süreç, potansiyel risklerin önceden tespit edilerek gerekli önlemlerin alınmasını sağlar.(Haftacı, 2011, s.55).

Denetçiler, işletmenin risk belirleme sürecinde finansal tablolar içindeki yönetim tarafından belirtilen mali işlemlerin doğru bir şekilde kaydedilmesini sağlar. Bu süreç, hata ve hilelerin önceden belirlenerek oluşmalarının engellenmesi amacıyla gerçekleştirilir.(Uzay, 1999,s.92).Şirketlerin planlarını olumsuz

etkileyen durumlar, beklenmedik olaylar ve işler sonucunda ortaya çıkar. Risk faaliyetleri, şirketin içinden ve dışından kaynaklanabilecek tehditleri kapsamaktadır.(Türedi, a.g.m.,s.113).

Kontrol Faaliyetleri:

Belirlenen risklere karşı alınan önlemler ve yapılan işlemlerdir. Bu faaliyetler, politikalar ve prosedürler aracılığıyla gerçekleştirilir ve şirketin hedeflerine ulaşmasını destekler.(Graham,2008,s.28)

Kontrol faaliyetleri, mevcut risklerin belirlenmesi ve bu riskleri ortadan kaldırmak için gerekli çalışmaların, kural ve kaidelerin uygulanmasını yönlendiren bir sistemdir. Bu faaliyetler, işletmenin başarıya ulaşmasında iç kontrolün işlevlerinden biri olarak temel bir rol oynar. Üst kademedeki gelen talimatların oluşturulması aşamasında, yöneticilere güven kazandırır.(Baydarol,2007,s.36).

Bu sistem, hata ve şirket politikalarına aykırı olan işlemleri önleyerek, bu hataların ve politikaların yeniden düzenlenmesini ve uygulamaya konmasını sağlar. İşletme içinde oluşturulan kontrol faaliyetleri, incelemelerin düzenli ve güvenilir bir şekilde yürütülmesine yardımcı olur, böylece şirketin genel performansını ve güvenilirliğini artırır.(Saltık,2014,s.16).

Bilgiyi Alma ve İletişim:

İşletme içi ve dışı bilgi akışının sağlanması ve bu bilgilerin doğru kişilere zamanında ulaşmasını ifade eder.(Bakkal, Kasımoğlu,2014)Etkili bir bilgi ve iletişim sistemi, iç kontrol sisteminin başarısı için önemlidir.(Yıllancı, 2003, s.58)

Bu süreç, şirket içindeki tüm kademelerin birbirleriyle etkili bir şekilde iletişim kurmasını ve bilgi paylaşmasını içerir. Bilgi akışının düzgün bir şekilde sağlanması, iç kontrol sisteminin etkinliğini artırır ve işletmenin genel performansını destekler. Ayrıca, dış paydaşlarla olan iletişim de şirketin güvenilirliğini ve itibarını korumada önemli bir faktördür.(Yavuz, 2002, s.43).

Gözetleme ve İzlenim:

İç kontrol sisteminin sürekli olarak izlenmesi ve değerlendirilmesi sürecidir. Bu süreç, sistemdeki zayıflıkların ve aksaklıkların tespit edilerek iyileştirilmesini sağlar.(Aksoy, 2007, s.19).

Gözetleme ve izleme, daha önce belirlenerek şirket üst yöneticileri tarafından oluşturulan iç kontrollerin etkin bir şekilde çalışıp çalışmadığını ve beklentileri karşılayıp karşılamadığını değerlendirme sürecidir. Bu süreç, sistemin gücünü ve işleyişini tespit etmeye yönelik bir mekanizmadır.(Kaval, a.g.e., s.130).

2.2 İç Denetim

İç denetim, finansal özelliklere sahip olmayan işlemler ile finansal özelliklere sahip işlemlerin değerlendirilmesini kapsayan bağımsız bir denetim türüdür. İç denetimin temel amacı, iş ve yönetim personeline incelenen faaliyetler hakkında bilgi, tavsiye, tahmin ve analiz sağlamaktır. Bu süreç, genellikle yüksek maliyetleri içerir (Kurnaz ve Çetinoğlu, 2010:32).

İç denetimin başlıca hedefi, üst yönetim tarafından oluşturulan kontrol önlemlerinin etkinliğini ve varlıkların çeşitli kayıplara dayanıklılığını değerlendirmek, ayrıca çeşitli faaliyetlerin yönetimin gereksinimlerini karşılayıp karşılamadığını ve doğruluğunu incelemektir. Muhasebe bilgileri ve mali tablolar, bu değerlendirmenin bir parçası olarak örnek teşkil eder (Ceyhan, 2010:37).

2.2.1.İç Denetimin Kapsamı ile Amacı

İç denetim, şirket içerisindeki tüm kontrol mekanizmalarının etkinliğini ve durumunu belirleme sürecidir.(Aslan, a.g.m., s.66).Bu, denetim faaliyetlerinin büyük önem taşıdığı bir kontrol mekanizmasıdır. İç denetim uygulamaları, tüm süreçleri kapsar ve bütünsel bir yaklaşımla ele alınır.(Özoğlu, Mercan ve Çakıroğlu, a.g.e., s.80).İlk başlarda yolsuzluk ve hırsızlık gibi sorunları engellemeyi amaçlayan iç denetim, günümüzde kontrol ve risk yönetimi konularında şirketin üst yönetimine danışmanlık hizmeti vererek makul bir güvence sağlamaktadır.(Pehlivanlı, a.g.e., s.8).

Şirketlerin iç kontrol sistemlerinin başarısı, mali denetim çalışmalarının ötesine geçerek önemli adımlar atmaya gerektirir.(Kaya, a.g.e., s.6).Globalleşen ve sürekli gelişen dünyada, şirketlerin kendini yenileyerek ilerlemesi zorunludur. İç denetim, bu bağlamda şu aşamalarda yapılır:(Aksoy,2006,s.207).

Risk Yönetimi, Kontrol Mekanizmalarının İncelenmesi, Düzenli Raporlama, Sürekli Gelişim, Danışmanlık ve Güvence.

2.2.2. İç Denetimin Süreçleri

İç denetim süreçleri, denetçinin belirli hedeflere ulaşmak için yürüttüğü planlı ve sistematik çalışmalardır. Bu süreçlerin planlı bir şekilde yürütülmesi, denetimin etkinliğini ve verimliliğini artırır.(Özoğlu,Mercan ve Çakıroğlu,a.g.e., s.99)

1. Denetimin Planlanması: Denetim işlemlerinin başarıyla yürütülmesi için önceden detaylı bir planlama yapılması gerekir.(Güredin,a.g.e., s.184).Bu planlama süreci, denetim çalışmalarının hangi şekillerde ve hangi programlar çerçevesinde gerçekleştirileceğini belirler.(Biçer,a.g.e.,s.112).Risk odaklı planlar çerçevesinde oluşturulan bu süreç, denetim çalışmaları için bir yol haritası sunar.(TİDE, Uluslararası İç Denetim, a.g.e., s.17). İdareci amir, bu planlamayı yaparken mesleki bilgi, tecrübe ve özenle hareket etmeli, çeşitli alternatifler hazırlayarak risk durumlarını dikkate almalıdır.(Pehlivanlı, a.g.e., s.118-119).

2.Denetim Faaliyetlerinin Yürütülmesinde Test Etme Aşaması: Bu aşamada, personelin bireysel çalışma planları oluşturulur ve saha çalışmaları dikkate alınarak denetim faaliyetlerine başlanır. Planlama aşamasında oluşturulan veri hareketleri temel alınarak, iç denetim faaliyetleri sistemli bir şekilde yürütülür. Bireysel olarak faaliyetlerin tamamlanmasından sonra, saha aşamalarında çeşitli yöntem ve teknikler kullanılarak denetim sonuçları elde edilir.(Adiloğlu, a.g.e., s.78).

3.Denetimin Tamamlanması (Raporlama): Denetim faaliyetlerinin sonucunda elde edilen veri, bilgi ve sonuçlar, denetçi tarafından üst yönetime bildirilir. Bu süreç, iç denetim raporunun oluşturulmasıyla tamamlanır. İyi bir raporlama, gelecekte karşılaşılabilecek sorunların azaltılmasında önemli bir rol oynar.(Adiloğlu, a.g.e., s.84-86).Denetim raporları, taslak ve kapanış raporu şeklinde ikiye ayrılabilir. Taslak raporlar, ilgili birim amiri ile görüşülerek değerlendirilir ve varsa görüş ayrılıkları ayrıntılı şekilde izah edilir. Nihai rapor, kesinleşmiş ve üzerinde mutabık kalınmış bulguları içerir.(Özoğlu, Mercan ve Çakıroğlu, a.g.e., s.311-314).

Tablo 2. İç Denetim Raporu Amaçları

Amaçlar	Anlamları	Uruslar
Bilgilendirme	Farkına Varılmayı Yaratmak	Zorlukların veya gelişim fırsatlarının açık ve anlaşılabilir tanımlanması
İkna	Kabul Edilmeyi (Onamayı)Sağlamak	Sonuçlar için gerçek ve inandırıcı destek ile bunların öneminin
Sonuçlar Elde Etme	Harekete Sevk Etmek	İhtiyaç duyulan değişikliklere yapıcı ve pratik yaklaşım

Kaynak: Ali Rıza Eşkan, "İç Denetim Sonuçlarının Yönetime Sunulması", İç Denetim Dergisi, S.8., Yaz 2003-2004, s.32.'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

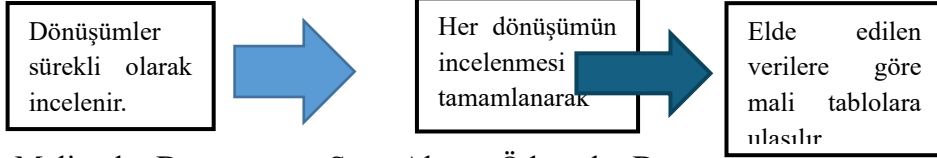
4. Denetim Raporlarının İzlenilmesi: Denetim işlevini yapan denetçi, rapor taslağını ilgili birim amiri ile görüşükten sonra nihai raporu hazırlar. Bu süreçte, taslak raporlar ve ilgili birimin cevapları dikkate alınarak kesin rapor oluşturulur. Nihai raporda, belirtilen sonuçlar açıkça ifade edilir ve şirketin yapısının bir haritası çıkarılarak kalite ve standartların oluşturulmasına katkı sağlanır.(TİDE, Uluslararası İç Denetim, a.g.e., s.17).

İç denetim süreçleri, şirketin iç kontrol sistemlerinin etkinliğini artırmak, potansiyel riskleri minimize etmek ve genel performansını iyileştirmek amacıyla yürütülür. Bu süreçler, şirketin hedeflerine ulaşmasında kritik bir rol oynar.(Pehlivanlı,a.g.e., s.139-140).

2.3.Dönüşüm Yaklaşımı

Dönüşüm yaklaşımı, denetim çalışmalarını yürüten denetçilerin mali tabloları ve bunlarla ilişkili hesap kalemlerini geleneksel sıralama yerine ilişkili hesaplar ve kalemler şeklinde bölümler halinde incelemesini içerir. Bu yaklaşım, mali tabloların daha derinlemesine ve ilişkişel bir şekilde analiz edilmesini sağlar.

ÖZELLİKLERİ

Stok -Maliyetler Dönüşümü, Satın Alma - Ödemeler Dönüşümü
Satışlar ve Tahsilat Dönüşümü, Ücret ve Personel İşlemleri Dönüşümü,
Kaynak Bulma ve Ödemeler Dönüşümü, Para Hesaplarının Denetimi.

Biz burada stok-maliyetler dönüşümü ile satın alma-ödemeler dönüşümü üzerinde duracağız.

2.3.1. Stok ile Maliyetler Dönüşümü: Stoklar ve maliyetler dönüşümü, şirketin satın alma işlemleri sonucunda bünyesine giren stok kalemleri ile bu işleri yapmakla görevli personelin ücretlerinin bir bütün olarak maliyetleri oluşturduğu süreçtir. Stok hesapları kapsamına: Ticari mallar, mamuller, yarı mamul, ilk madde malzeme diğer stok kalemleri girmektedir. Bu dönüşüm, işletmenin mali tablolarında önemli bir rol oynar ve maliyetlerin doğru bir şekilde muhasebeleştirilmesini sağlar.(Kepekçi, 2004: 211).

Dönüşüm Sürecindeki Hesap ve Hesap Kalemleri: Stok Hesapları, Üretim Maliyetleri, İşçilik Ücretleri, Genel Üretim Giderleri, Satın Alma Maliyetleri

Stok hareketleri, stok ve maliyetler dönüşümü, şirketin mali tablolarının doğruluğunu ve güvenilirliğini sağlamak açısından hayati öneme sahiptir. Bu döngüdeki hesap kalemleri, işletmenin maliyet yönetimini ve performansını iyileştirmede önemli bir rol oynar. Çok fazla yolsuzluk yapılabilmektedir.(Bozkurt, 2006,s.318-319)

2.3.2. Satın Alma İşlemleri ile Ödemeler Dönüşümü:

Satın alma işlemleri ile ödeme işlemleri dönüşümü, denetim çalışmalarında en fazla hareketliliğin ve işlem yoğunluğunun olduğu alanlardan biridir. Bu dönüşüm süreci, çok sayıda hesap kalemi ile ilgili çalışmaların yapıldığı kapsamlı bir hareketler bütünüdür. Satın alma ve ödeme işlemlerinin etkin bir şekilde denetlenmesi, mali tabloların doğruluğunu ve güvenilirliğini sağlamak açısından çok büyük bir öneme sahiptir.(Bozkurt, 2011, 242).Dönüşüm Sürecindeki Hesap Kalemleri:Satın Alma İşlemleri, Satın Alma İşleminin Onaylanması, Malların Teslim Alınması, Ödemelerin Yapılması, Analiz ve Raporlama

3. LİTERATÜR TARAMASI

Türkiye'deki bazı üretim işletmelerinde yapılan iç kontrol sistemine dair araştırmalar özetle şunları incelemiştir:

Kayseri Organize Sanayi Bölgesinde grup şirketi olan A üretim işletmesinde, iç kontrolün kusur ve hile aracı olarak kullanımı üzerine bir araştırma yapılmıştır. İç kontrolün, kusur ve hilelerin önlenmesinde nasıl kullanıldığı incelenmiştir. Araştırma, iç kontrol sisteminin etkinliğini artırmaya yönelik yapılan çalışmalarını ve personel görüşmeleriyle elde edilen verileri içermektedir.(Azaltun, 1999).

Kayseri Organize Sanayi Bölgesinde yer alan B üretim işletmesinde yürütülen çalışmada, muhasebe ve iç kontrol sisteminin etkinliği araştırılmış ve fabrikanın mevcut durumu hakkında raporlar hazırlanmıştır. Üst yönetime, finansal riskleri belirleyip bu riskleri azaltmak için yeni politikalar geliştirilmesi gerektiği belirtilmiş ve personel eğitimine yönelik önerilerde bulunulmuştur (Gönen, 2007).

Üretim bölümünde yapılan uygulama çalışmasında, İç kontrol sisteminin etkinliği üzerine yapılan araştırmada, muhasebe ve finans personelinin yeterli bilgiye sahip olmadıkları, bu eksikliklerin giderilmesi

için eğitim verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, etkin bir iç kontrol yapısının üretim standartlarını koruyarak maliyet yönetimini iyileştirebileceği belirtilmiştir (Türedi, 2008).

Hata ve hilelerin nedenleri incelenmiş ve bu risklere karşı alınması gereken önlemler açıklanmıştır. İç kontrol işlemlerinin detaylandırıldığı bu araştırma, hesap kalanlarını araştırma yöntemiyle yapılmıştır. (Gönen ve Ergun, 2008).

4. VAKA ANALİZİ

4.1. Amaç, Kapsam, Yöntem ve Kısıtlar

Bu araştırmanın amacı, üretim sektöründeki bir şirketin muhasebe sistemini, iç kontrol mekanizmaları aracılığıyla ayrıntılı bir şekilde analiz etmek ve tespit edilen problemleri çözmeye yönelik öneriler sunmaktır. Ayrıca, şirketin iç kontrol sistemleri konusunda bilinç düzeyinin artırılması hedeflenmiştir.

Kapsam ve Yöntem: Araştırmanın kapsamı, şirketin muhasebe ve finans yetkilileriyle yapılan görüşmeler doğrultusunda belirlenmiştir ve şirket adı gizli tutulmuştur. Araştırma yöntemleri arasında literatür taraması, gözlem ve anket teknikleri kullanılmıştır. Görüşmeler, muhasebe ve finans yetkilileri ile satın alma işlemlerinden sorumlu kişilere yapılmıştır.

Kısıtlar: Araştırma, şirketin üst düzey yöneticilerinden elde edilen bilgilerle sınırlıdır. Ayrıca, dışarıdan bir uzmanın katılımı durumunda muhasebe sistemindeki tüm işlemlerin takip edilememesi ve bazı bilgilerin kayda geçmemesi gibi olasılıklar göz önünde bulundurulmuştur. Araştırma, bilgisayar programlarından daha fazla faydalanarak iç kontrol sistemlerinin etkinliğini artırmayı ve hataları azaltmayı amaçlamaktadır.

4.2. Bulgular

4.2.1. Genel Bilgiler: Araştırmada incelenen işletme, Kayseri Organize Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren, tek bir kişi tarafından kurulan bir grup şirkettir. 1974 yılında anonim şirket olarak kurulan bu işletme, ürettiği ürünlerin %90'ını yurtdışına ihraç etmektedir ve Amerika, İngiltere, Japonya gibi gelişmiş ülkelere sevkiyat yaparak üretim kapasitesini artırmıştır. İşletme sahipleri kurumsallaşmanın önemini anlamış ve şirketi büyütme konusunda önemli adımlar atmıştır. Şirkette 500'den fazla personel çalışmakta, çoğunluğu mühendislerden oluşmaktadır. Şirketin büyüme potansiyeli oldukça yüksektir ve şu anda 15'ten fazla Avrupa ülkesine ürün göndermektedir. Muhasebe ve finans bölümlerindeki çalışanların daha yetkin hale gelmeleri için eğitim almaları gerektiği vurgulanmış ve tekdüzen hesap planı kullanılmaktadır. Ayrıca, muhasebe ve ERP programlarının geliştirilmesi gerektiği ve kalite planlaması için daha hassas veriler kullanılması gerektiği belirtilmiştir.

4.2.2. İç Kontrol Sisteminin Etkin olmasında Muhasebe Sisteminin Önemi

4.2.2.1. İnsan Kaynakları: İşe alınacak personelin niteliklerinin net bir şekilde belirlenmesi ve bu kişilerin gerekli bilgi ve donanıma sahip olmalarının sağlanması gerekmektedir. İşe alınan personel deneme ve eğitim süreçlerinden geçirilmelidir.

Araştırmada, üretim işletmesinin personel istihdamında bazı zorluklar yaşadığı belirtilmiş ve bu sorunları aşmak için sektördeki ortalamanın üzerinde ücretler ödeyerek yetkin personel tutmayı hedeflediği ifade edilmiştir. İşletme, personel için eğitim programları düzenlemeli, bu eğitimlerde hata ve hile türleri ile bunların nasıl tespit edilip önleneceği konusunda bilgiler verilmelidir. Ancak, işletmenin iç kontrol sisteminin etkinliğini artırmak için özel bir bütçe ayırmadığı ve bu yüzden eğitim programları düzenlemediği tespit edilmiştir. Eğitim harcamalarının uzun vadede önemli olduğu unutulmamalıdır ve işletme, personelin akademik eğitimlerini teşvik etmemektedir.

4.2.2.2. Yazılım-Donanım; Muhasebe programları ve Erp programlarına önem vermesi gerekmektedir. Bu şekilde hem ürün akışı hem de maliyet açısından daha kısa sürede işlemler yapılmasına imkân vermektedir. Bu şekilde hesaplar ve işlemler şeffaf olacak. Herkes kolay bir şekilde ulaşır, kullanabilecek.

Verilerin analizi konusunda yetkili personellere erişim sağlanarak, ilgisiz kişilerin sisteme erişimi engellenmelidir. Ayrıca, Ar-Ge müdürünün bulunduğu her sunucuda yedekleme yapılması gerektiği belirtilmiştir..(Güney ve Özyiğit, 2015:118; Demir, 2005:151)

4.2.2.3.Raporlar: Mali Tabloların Hazırlanabilmesi ve Yetkinlik: Araştırmada incelenen işletmede, finansal tablolar ve diğ er raporların ihtiyaç duyulduğ unda kolayca hazırlandığı belirtilmiştir. Raporlamanın, hem sektör hem de yöneticiler açısından büyük öneme sahip olduğu vurgulanmıştır. İşletme, 2000 yılından itibaren kurumsallaş ma konusunda önemli bir yol kat etmiştir.

Yönetim Muhasebesi: İşletmenin muhasebe sistemi yalnızca muhasebe hesaplarını kontrol etmek ve devlet kurumlarıyla ilişkileri yönetmekle sınırlıdır. Bu durum, yönetimin karar alma süreçlerini olumsuz etkileyebilir. Araştırma, muhasebe ve finans yetkililerinin önemli roller üstlendiğini belirtse de, işletmenin gelecekteki riskleri bilmediğı ve bilanço analizlerinin yapılmadığı tespit edilmiştir.

4.2.2.4. Dış Faktörler: Literatürde iç denetim, bağımsız bir denetim faaliyetidir. İç denetimin amacı, iş ve yönetim personeline incelenen faaliyetler hakkında bilgi, tavsiye, tahmin ve analiz sağlamada yardımcı olmaktır. Bu hedef, yüksek maliyetler içerir (Kurnaz ve Çetinoğ lu, 2010:32).Araştırma yapılan şirkette, bir iç denetim biriminin olmadığı ve bu birimin kurulmasına yönelik adımların atılmadığı öğrenilmiştir. Bu, doğrudan üst yönetime bağılı olmayı gerektirir, aksi halde bağımsızlık sağlanamaz ve denetim etkinliğı düşer.(Güredin, 2014,315).

İç denetim, işletmenin faaliyetlerinin etkinliğini ve doğruluğunu sağlamakla sorumludur ve bu süreçte güvence verme ile danışmanlık yapma görevini de üstlenir. Denetçiler, elde ettikleri bilgiler doğrultusunda işletmeye rehberlik yapmalı ve danışmanlık sağlamalıdır.(Deloitte,2004,s.55)

Şirketin tüm faaliyetleri bir bütün olarak ele alınmalı ve kararlar, işletmenin tüm unsurlarını dikkate alarak verilmelidir. Parça parça kararlar almak, şirketin genel stratejisiyle uyumsuzluk yaratabilir. Bu nedenle, şirketin bütünsel yapısını göz önünde bulundurarak alınan kararlar daha tutarlı ve etkili sonuçlar elde edilmesini sağlar.(Özoğ lu, Mercan ve Çakıroğ lu, a.g.e., s.83).

İşletmenin değerlendirilmesinde sürekli, sistematik ve disiplinli bir yaklaşım benimsenmeli ve çalışanlar belirlenen standartlar çerçevesinde yönlendirilmelidir (Cevdet Yiğit Özbek, a.g.e., s.18).

5. SONUÇ

Rekabetin yoğun olduğu günümüz iş dünyasında, şirket üst düzey yöneticileri teknolojiyen yararlanarak ve sürekli kendilerini yenileyerek iç sistemlerindeki kontrolleri artırmaktadır. Güçlü ve doğru bilgi akışına dayanan iç kontrol sistemleri, şirketlerin hedeflerine ulaşmasını sağlar. Bu nedenle, şirketin tüm kademelerinde iç kontrol hareketlerinin incelenmesi ve araştırılması gerekir.

İşletmelerin hedeflerine ulaşabilmesi için güçlü iç kontrol sistemlerine ihtiyaç vardır. Yeterli bir inceleme mekanizması kurulduğ unda, şirket yönetimi daha kolay bir şekilde hedeflerine ulaşabilir. Ayrıca, yönetimin kurduğı kontrol mekanizmasının etkinliğini değerlendirmek için iç denetim sistemine gereksinim duyulmaktadır.

Etkin bir iç denetim, sürekli gözden geçirilerek yenilenmeli ve genel kabul görmüş denetim sistemlerine dayandırılmalıdır. İç kontrol ortamının güçlendirilmesi, kanun ve yönetmeliklerin de dikkate alınmasıyla iç denetimin etkinliğini artıracaktır.

Öne Çıkan Sorunlar ve Çözüm Önerileri: İç denetim uygulamalarında, sadece satış amaçlı malzemelerin alımına odaklanıldığı ve işletme bünyesinde kullanılacak malzemelerin satın alma işlemlerinin göz ardı edildiğı tespit edilmiştir. İç denetim, bu tür satın alma işlemlerini de kapsamalı ve tüm süreçlere müdahale edilmelidir. Ayrıca, iç denetim sürecini yönetmek için onaylı bir prosedür olsa da, denetim testlerinin örneklem büyüklüğü ve süreçlerini detaylandıran bir denetim el kitabı eksiktir. İşletme yönetimi, iç denetçiyi genellikle gözlemci olarak görmekte ve iç denetim bir danışman ve güvence sağlayıcı olarak konumlandırılmamaktadır.

Satın alma süreci, işletmenin genel başarısını etkilediğinden, etkin bir iç kontrol sistemi kurulması çok önemlidir. Satın alma departmanının manuel işlemleri ve hatalı sistem altyapısı gibi sorunlar, bilişim teknolojilerinin etkin kullanılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Büyük işletmelerin, insan kaynaklı hataları en aza indirmek ve güvenliği artırmak için teknoloji kullanarak sistemlerini geliştirmeleri gerekmektedir.

Birçok işletme, iç denetimin önemini tam anlamamaktadır ve bunu organizasyonel ve finansal açıdan ekstra bir gider olarak görebilmektedir. Ancak iç denetim, finansal ve organizasyonel riskleri azaltan, kurumsal kimlik ve saygınlık açısından önemli bir uygulamadır. İşletmelerde iç kontrol sistemi standartların altında olup, iç denetime gereken önem verilmemektedir. Bu durum, bilgi alışverişinin objektif bir şekilde değerlendirilmesinde zorluklara yol açmaktadır.

Personel yetersizlikleri tespit edilmiştir. Bu sorunu çözmek için bazı önlemler alınsa da, bu önlemler yeterli olmamaktadır. Personelin yetkinliği, usta ve yöneticiler tarafından çeşitli testlere tabi tutulması gerekmektedir. Özellikle makine kullanımı işe alım süreçlerinde kontrol edilmelidir.

Tek düzen hesap planında bazı hesap kalemlerinin yanlış ve tutarsız kaydedildiği ortaya çıkmıştır. Bazı hesap kalemleri yanlış kaydedilmiştir. Bu eksikliklerin giderilmesi için personelin yeterli eğitim alması ve dışarıdan bir YMM ile çalışılması daha doğru olacaktır.

Personelin iç kontrol konularında bilgisiz olduğu, bu nedenle eğitim faaliyetlerinin desteklenmesi gerekmektedir. Üniversite ve sertifika eğitimleri veya yeni hayata geçen model fabrika yöneticileri ile işbirliği içerisinde olunması gerekmektedir. Yapay zekâ ve diğer teknolojik programlardan yararlanılması gerekmektedir.

Risk yönetim raporu ve finansal tabloların analizi yapılmamaktadır. Bu raporların düzenli olarak belirli şartlara ve kriterlere göre hazırlanması gerekmektedir. Bağımsız denetim hizmeti alınmadığı tespit edilmiştir. Bu hizmetin bir an önce alınması ve personel tarafından sürekli iyileştirme faaliyetlerinin yapılması önem taşımaktadır.

İç denetim birimi işletmede bulunmamaktadır ve bu birimin kurulması, fayda-maliyet açısından büyük önem taşımaktadır. İç denetimi sağlayacak mali müşavir ve diğer personelin uzman kişilerden oluşması gerekmektedir.

Raporlarda belirtilen sorunların çözülmesi için işletmenin ciddi adımlar atması gerekmektedir. Bu süreçte, işlerin yoğunluğu, yeterli personel eksikliği, işletme sahiplerinin yeterince ilgilenmemesi, sektörel enflasyon etkileri, stok devir hızı, satış devir hızı, kaldıraç oranı gibi konulara dikkat edilmesi önemlidir.

KAYNAKÇA

1. Adiloğlu, B. (2010), İç Denetim Süreci ve Temel İşletme Faaliyetlerinin Kontrol Prosedürleriyle Değerlendirilmesi: İstanbul.
2. Adiloğlu, Burcu. İç Denetim Süreci ve Kontrol Prosedürleri. İstanbul: Türkmen Kitabevi. 2011.
3. Akışık,Orhan. “İç Kontrol Sistemi ve Bağımsız Denetim İçindeki Yeri”. Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi. Ocak 2005.
4. Aksoy, Tamer. Basel II ve İç Kontrol. Ankara: ASMMM Odası Yayın No: 53. 2007
5. Aksoy, Tamer. Tüm Yönleriyle Denetim AB ile Müzakere ve Uyum Sürecinde Denetimde Yeni Bir Paradigma. Ankara: Yetkin Basım Yayım. C.1. Genişletilmiş.2.b. 2006.
6. Akyel,Recai. “İç Kontrol, iç Denetim ve Dış Denetim Fonksiyonlarının Birbiri ile ve Türk Kamu Yönetiminde Uygulanmalarının Değerlendirilmesi”. Ç.U. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. C.19. S.3. 2010.
7. Azaltun, M. 1999. Otel İşletmelerinde İç Kontrol, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1075, Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu Yayını No:1.
8. Aslan,Bayram. “Bir Yönetim Fonksiyonu Olarak iç Denetim”. Sayıştay Dergisi. S.77. Nisan-Haziran 2010.

9. Baydarol, Onur (2007), “İç Kontrol Sistemi Etkinliğinin Muhasebe Denetimindeki Önemi ve Kontrol Riskinin Belirlenmesi”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
10. Bozkurt, N. (2006), Muhasebe Denetimi Uygulamaları, İstanbul: Alfa Yayınevi.
11. Bozkurt, Ç. Ö. (2011). Dünyada ve Türkiye’de girişimcilik eğitimi: Başarılı girişimciler ve öğretim üyelerinden öneriler. Ankara: Detay Yayıncılık
12. Biçer, Ali Altuğ. “İç Kontrol Sisteminin Etkinliğini Sağlamada İç Denetimin Rolü ve Bir Uygulama”. (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Muhasebe Finansman Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul. 2006.
13. Ceyhan, İsmail Fatih (2010), “İç Denetim ve Kurumsallaşma”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
14. Özbek, Cevdet Yiğit. Kamu İç Denetim Kalite Güvece ve Geliştirme Programı: Uluslararası İç Denetim Standartları Açısından Değerlendirme. Ankara: Matsa Basımevi. Ekim 2012.
15. Çevikbaş, Rafet (2011), “Türkiye’de İç Denetim Kurumu”, Türk İdare Dergisi • Sayı: 471-472, Haziran – Eylül.
16. Deloitte & Touche, “Nedir Bu COSO?”, İç Denetim Bülteni, Mayıs-Haziran 2003, Sayı:3.
17. Doğmuş, M. Didem. Avrupa Birliğinde İç Denetim Sistemi. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı AB ve Dış ilişkiler Dairesi Başkanlığı Araştırma ve İnceleme Serisi: 2. 2010.
18. Erözbağ, S. (2009), “İç Denetim ve Mahalli İdarelerde Denetim Yetkisi”, Ankara, İller ve Belediyeler Dergisi, sayı:738-739, Ekim-Kasım.
19. Erdoğan, Melih. Denetim Kavramsal ve Teknolojik Yapı. Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları Yayın No: 33. Güncelleştirilmiş 3.b. Mart 2006.
20. Erdoğan, Simay. İç Kontrol Sistemi: Kamu İktisadi Teşebbüsleri İçin İç Kontrol Modeli Önerisi. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü. DPT Uzmanlık Tezleri. Ankara. 2009. Yayın No: 2799.
21. Güredin, Ersin. Denetim ve Güvence Hizmetleri. İstanbul: Türkmen Kitabevi. 13.b. 2008.
22. Güredin, E. 2014. Denetim ve Güvence Hizmetleri, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
23. Gönen, S. ve Ü. Ergun. 2008. “Otel İşletmelerinin Yiyecek İçecek Bölümünde İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Uygulama”, Ege Akademik Bakış Dergisi, Cilt:8 Sayı:1, s.183-204.
24. Gönen, S. 2007. “Konaklama İşletmelerinde Muhasebe Organizasyonu ve İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin Arttırılmasına Yönelik Bir Uygulama”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
25. Graham, L. 2008. “Internal Controls:Guidance For Private, Government and Nonprofit Entities”, Wiley, ABD.
26. Güney, S. ve H. Özyiğit. 2015. “Muhasebedeki Verilerin Yönetimde Kullanılması ve Elektronik Muhasebe Verilerinin Yönetim Kararlarına Etkisi”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:14, Sayı:53, s.279-297.
27. Haftacı, V. 2011. Muhasebe Denetimi, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
28. Kepekçi, Celal. İç kontrol Sistemi. Ankara: Temel Eğitim ve Staj Merkezi Yayınları No: 6. 1994.
29. Kepekçi, C. 2004. Bağımsız Denetim, Avcıol Basım Yayın, İstanbul. Kesik, A. (2006). “Yeni Bütçeleme Anlayış Açısından 2006 Yılı Bütçesinin Değerlendirilmesi-II”, Yaklaşım Dergisi, 157: 38-42.Keskin, Duygu Anıl. İç kontrol Sistemi Kontrol Öz Değerlendirme. İstanbul: Beta Basım Yayım. 2006.
30. Korkmaz, Zühal. “COSO İç Kontrol Standartları ve Türkiye Uygulaması”. Mali Hizmetler Uzmanlığı Araştırma Raporu. Ankara. 2011.
31. Kurnaz, N. & Çetinoğlu, T. (2010), İç Denetim-Güncel Yaklaşımlar-.1.Basım, Umuttepe Yayınları, Kocaeli. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi

32. Kaval, Hasan. Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (IFRS/IAS) Uygulama Örnekleri İle Muhasebe Denetimi. Ankara: Gazi Kitabevi. 2.b. 2005
33. Kaval, H. 2008. Muhasebe Denetimi, 3. Baskı Gazi Kitabevi, Ankara.
34. Kaya, E. ve T. Köse. 2013. Konaklama İşletmelerinde Muhasebe Uygulamaları, Anadolu Üniversitesi Yayın No: 2816, Açık öğretim Fakültesi Yayın No: 1774.
35. Özoglu, Bülend. Ceyhan MERCAN ve Sabri ÇAKIROĞLU. Bir Güvence ve Danışmanlık Hizmeti İç Denetim. Ğ.B.B. iç Denetim Başkanlığı Yayınları. 1.b. 2010.
36. Pehlivanlı, Davut. Modern İç Denetim-Güncel İç Denetim Uygulamaları. İstanbul: Beta Basım Yayım. 2010.
37. Şengür, E. D. (2005), “İşletmelerde İç Denetim Fonksiyonu ve Örnek Bir Uygulama”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul.
38. Saltık, Nihal (2007), “İç Kontrol Standartları”, Bütçe Dünyası, Cilt: 2, Sayı:26.
39. Saltık, Nihal. İç Kontrol Standartları. T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü İç Kontrol Merkezi Uyumla araştırma Dairesi. (Çevrimiçi). <http://kontrol.bumko.gov.tr/Eklenti/4042,ickontrolstandartlaripdf.pdf?0>. (Erişim Tarihi:10.09.2014)
40. Türedi, Hasan (2005), Muhasebe Denetimi, KTÜ Basımevi, KTÜ Yayınları No: 158, Trabzon.
41. Türedi, S. 2008. “Konaklama İşletmelerinde Muhasebe Bilgi Sistemi İle İç Kontrol Sistemi Arasındaki İlişkiler”, Mevzuat Dergisi, Yıl:11 Sayı:126.
42. Tümer, Sumru. Kamuda İç Kontrol Sistemi ve Uygulama Aşamaları Etkin Bir İç Kontrol Sistemi Nasıl Oluşturulur? Güncel Mevzuatı Araştırma ve Eğitim Derneği Yayınları 27. Ankara: Poyraz Ofset. 2010.
43. Türkiye İç Denetim Enstitüsü, Uluslararası İç Denetim Standartları Mesleki Uygulama Çerçevesi. İstanbul: Deloitte. 2004.
44. Tide, (Çevrimiçi). <http://www.tide.org.tr/page.aspx?nm=Standartlar>. (Erişim Tarihi: 10.12.2014).
45. Uzay, Şaban. İşletmelerde İç Kontrol Sistemini İncelemenin Bağımsız Dış Denetim Karar Sürecindeki Yeri ve Türkiye’deki Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları. No: 132. 1999.
46. Yavuz, Salih Tanju. “İç Kontrol Fonksiyonu”nun Bileşenleri İç Kontrol Merkezi Teftiş”ten (İç Denetim”den) Farklı Bir Mekanizma mıdır?”. Bankacılar Dergisi. S.42. 2002.
47. Yılcı, M. 2001. “Muhasebe Bilgi Sistemi, İç Kontrol ve Verimlilik Üçgeni”, Muhasebe Bilim ve Dünya Dergisi, Cilt:3, Sayı:3, s.37-50.
48. Yılcı, M. (2003) İç Denetim, Osmangazi Üniversitesi Yayınları: Eskişehir
49. Yılcı, Münevver. İç Denetim Türkiye’nin 500 Büyük Sanayii İşletmesi Üzerine Bir Araştırma. Eskişehir: Nobel Yayın. Yayın No: 939. 2006
50. Madendere, Mehmet Ali. “Kurumsal Risk Yönetiminde İç Denetimin Rolü”.
51. TİDE Çeviri/Derleme. 2005. (Çevrimiçi).
52. [http://tide.org.tr/tideweb/resimler/upload/Documents/Kurumsal Risk Yönetiminde İç Denetimin Rolü Ceviri-M.Ali%20Madendere.doc](http://tide.org.tr/tideweb/resimler/upload/Documents/Kurumsal_Risk_Yönetiminde_İç_Denetimin_Rolü_Ceviri-M.Ali%20Madendere.doc). (Erişim Tarihi: 15.09.2014)<http://kontrol.bumko.gov.tr/15/Eklenti/4042,ickontrolstandartlaripdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi:10.09.2014), s.13.

(5)

Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÇAKMAK⁷, Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Bora ORAN⁸, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Münir GÖKMEN⁹, Dr. Öğr. Üyesi Hakan KANTARCI¹⁰, Prof. Dr. Mikail EROL¹¹
TARIMSAL ÜRÜN VERİMLİLİĞİNİN İHRACAT GELİRLERİNE ETKİLERİ - BRIC & TÜRKİYE TARIMSAL İHRACATININ KARŞILAŞTIRMASI
IMPACTS OF AGRICULTURAL PRODUCTIVITY ON EXPORT REVENUES - COMPARISON OF BRIC & TÜRKİYE AGRICULTURAL EXPORTS

ÖZ

BRIC grubu Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin Halk Cumhuriyeti ülkeleri işbirliği ile kurulmuştur. Kurucu ülkelerin ortak özelliği, ekonomik büyümede en iyi performansa sahip ülkeler olması ve dünya nüfusunun büyük bir kısmını oluşturmalarıdır. Bu çalışmada, Türkiye’de üretilen bazı tarımsal ürünlerin verimliliğinin ihracat gelirlerine etkileri incelenmektedir. Türkiye’den BRIC ülkelere yapılan ihracat düzeyleri belirlenerek BRIC ve Türkiye karşılaştırması yapılmaktadır. Türkiye’den BRIC ülkelere tarım ürünleri ihracatı ve BRIC ülkelerinin tarımsal ürün ticareti verileri son on yıllık dönemde incelenmiştir. Türkiye’nin gruba katılımı ortak devlet statüsündedir. Gruba Güney Afrika’nın katılımıyla adı BRICS olmuştur. Mısır, Etiyopya, İran, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan Ocak 2024’te gruba katılmıştır ve adı BRICS+ olmuştur. Bolivya, Küba, Kazakistan, Malezya, Tayland, Uganda, Özbekistan gibi ülkelerin gruba katılım süreci devam etmektedir. Ülkelerin ticari faaliyetlerinin hem kendi ekonomilerine hem de grubun ekonomik gücünün artmasına katkıda bulunacağı ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: BRIC, Türkiye, Tarımsal Ürünler, İhracat Verileri.

ABSTRACT

The BRIC group was established in cooperation with Brazil, Russia, India and the People's Republic of China. The common feature of the founding countries is that they are the countries with the best performance in economic growth and constitute a large part of the world's population. This study examines the effects of the productivity of some agricultural products produced in Turkey on export revenues. The export levels from Turkey to BRIC countries are determined and a comparison is made between BRIC and Turkey. The agricultural product exports from Turkey to BRIC countries and the agricultural product trade data of BRIC countries are examined in the last ten years. Turkey's participation in the group is in the status of a partner state. The name of the group became BRICS with the participation of South Africa. Egypt, Ethiopia, Iran, the United Arab Emirates and Saudi Arabia joined the group in January 2024 and its name became BRICS+. The process of countries such as Bolivia, Cuba, Kazakhstan, Malaysia, Thailand, Uganda and Uzbekistan to join the group continues. It is revealed that the commercial activities of the countries will contribute to both their own economies and the increase in the economic power of the group.

Keywords: BRIC, Türkiye, Agricultural Products, Export Data.

⁷ Çakmak, Ömer, Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Esenyurt Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, omercakmak@esenyurt.edu.tr, Orcid no: 0000-0002-7898-1764

⁸ Oran, İbrahim Bora, Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Esenyurt Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, ibrahimoran@esenyurt.edu.tr, Orcid no: 0000-0002-0274-0921

⁹ Gökmen, Ahmet Münir, Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Esenyurt Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, İşletme Bölümü, ahmetgokmen@esenyurt.edu.tr, Orcid no: 0000-0003-3659-2741

¹⁰ Kantarcı, Hakan, Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Esenyurt Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, hakankantarci@esenyurt.edu.tr, Orcid no: 0000-0002-9679-4014

¹¹ Erol, Mikail, Prof. Dr. İstanbul Esenyurt Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, mikailerol@esenyurt.edu.tr, Orcid no: 0000-0002-2330-3958

GİRİŞ

2001 yılında Goldman Sachs çalışanı J. O'Neill tarafından 'BRIC' kelimesi Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin'in İngilizce isimlerinin baş harflerinden üretilmiştir. Bu ülkeler o dönemde, yüzölçümü olarak büyük, nüfusu kalabalık ve orta gelir düzeyinde olan ancak hızlı büyüyen ekonomilerdir ve O'Neill tarafından 2050'ye kadar dünyanın en büyük ekonomileri arasında olacağı öngörülmüştür. BRIC'in tarihi gelişimi (Howell, 2024);

2006 yılında dört ülke bir araya gelmeye karar vermiştir ve BRIC'i oluşturmuştur.

2010 yılında Güney Afrika'nın katılmasıyla grup BRICS adını almıştır.

2024 yılında beş yeni ülke olarak Mısır, Etiyopya, İran, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Suudi Arabistan'ın katılımıyla üye sayısı 10'a yükselmiştir ve BRICS+ adını almıştır.

2025'te Bolivya, Küba, Kazakistan, Malezya, Tayland, Uganda ve Özbekistan'ın katılım sürecinin tamamlanacağı açıklanmıştır.

BRIC'in kuruluşunda gelişmekte olan ülkelerin uluslararası konularda daha fazla güç sahibi olmasını ve gelişmiş ülkelerin küresel finans ve ticaret sistemi üzerindeki hakimiyetine katılmayı veya alternatif oluşturmayı hedeflediği görülmektedir. Başlangıçtan itibaren üye ülkeler tarafından zirve toplantıları yapılmaktadır.

Çalışmanın konusu; grubun ilk kuruluşu olan BRIC ülkelerinin tarımsal ürün verimliliğinin ihracat gelirlerine etkileri ve BRIC & Türkiye tarımsal ihracat karşılaştırmasını içermektedir. Konu ile ilgili literatürden veri aktarılması yoluyla Türkiye'de üretilen bazı tarımsal ürünlerin verimliliğinin ihracat gelirlerine olan etkileri incelenmekte ve Türkiye'den BRIC ülkelere yapılan ihracat düzeylerinin belirlenerek BRIC ve Türkiye karşılaştırması yapılmaktadır. Bu konunun anlaşılmasına katkı sağlamak için BRIC üyesi ülkeler ve Türkiye öncelikle nüfus, tarım sektöründe istihdam, tarımın GSYİH içindeki payı, Türkiye tarım ürünleri üretimi, Türkiye'den BRIC ülkelere tarım ürünleri ihracatı ve BRIC ülkelerinin tarımsal ürün ticareti verileri değerlendirilmektedir.

Çalışmanın amacı; dünyadaki en geniş araziye ve en fazla nüfusa sahip olan ülkeler olan Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin tarafından oluşturulan bir grubun işbirliği yapmasıyla elde edilen yararlanma olanaklarının ve sağlanan gücün belirlenmesidir. Bu nedenle ülkelere ait veriler değerlendirilirken özellikle son yıllarda sağlanan gelişmelerin değerlendirmesi yapılmaktadır. Aynı zamanda Türkiye karşılaştırması yapılarak ülkeler arasındaki ticaret ortaklığının önemi vurgulanmaktadır.

Çalışmanın hedefi: BRIC ülkeleri ve Türkiye arasındaki işbirliği hakkında geleceğe yönelik en doğru stratejilerin belirlenmesine katkı sağlanmasıdır.

Çalışma planı ve metodolojisi: BRIC ülkeleri ve Türkiye hakkında literatürden örnek göstergelere ve yorumlara yer verilerek konu hakkında görüş elde edilmesi sağlanmaktadır. Daha sonra ülkelere tarım ürünleri ihracatının verimliliğine bağlı olarak elde edilmesi beklenen ihracat gelirinin artış düzeyleri belirlenmeye çalışılmaktadır. Konu son on yılın değişimleri göz önüne alınarak güncel durumun açıklanmasına çalışılmaktadır.

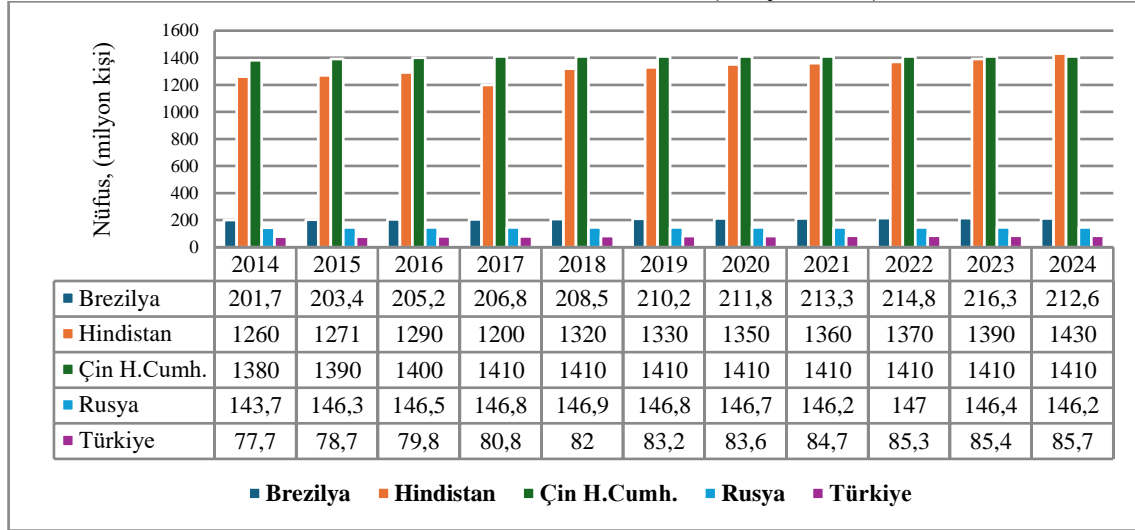
1. TARIMSAL ÜRETİM VE İHRACATIN GENEL GÖSTERGELERİ

Toprak, beslenme, barınma ve giyinme gibi en temel insan ihtiyaçlarını gıda, lif ve odun kaynağı olarak karşılamakta ve bitkilere de su ve besin temin etmektedir (Dominati vd., 2014). Topraktan sağlanan ekosistem hizmetlerin değeri yaklaşık 11,4 trilyon \$'ı aşmaktadır (McBratney vd., 2017).

Dünyada insan nüfusunun artışı, teknolojik gelişmeler, artan refah düzeyleri ve değişen beslenme düzeni nedenleriyle, organik gıda ürünlerine olan talep artmaktadır. Örnek ülkeler olarak incelediğimiz BRIC ülkeleri ve Türkiye'de nüfus artış hızı azalma eğilimi göstermektedir. Ortak özellikleri dünyanın en kalabalık nüfusuna sahip ülkeler olan Hindistan (1.430 milyon) ve Çin Halk Cumhuriyeti (1.410 milyon) nüfus artış hızı azalmakla birlikte nüfusları artmaya devam etmektedir. Çin ve Hindistan nüfusu halen 1 milyarın üstünde olup Hindistan daha kalabalık bir ülkedir.

Brezilya (212,6 milyon), Rusya (146,2 milyon) ve Türkiye (85,7 milyon) nüfus artış hızı gitgide azalmaktadır. Rusya nüfus artış hızı en fazla azalan ülkedir ve Türkiye nüfus azalması ve nüfusu en düşük olan ülkedir (Grafik 1)

Grafik 1. BRIC Ülkeleri ve TR Nüfusu, 2014-2024, (Milyon kişi)

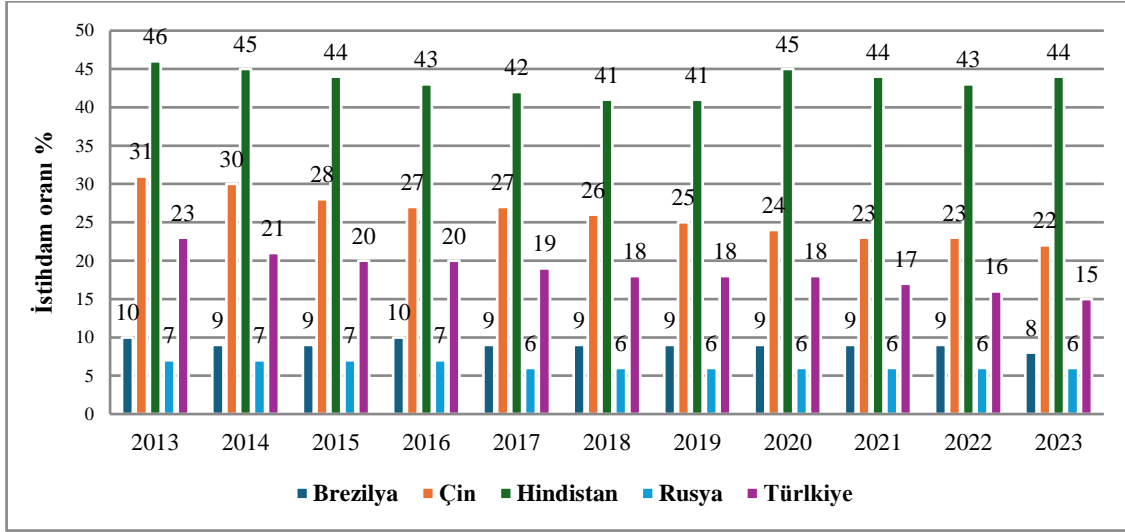
Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu TÜİK, 2024

Dünya nüfusunun 2029'da 8,4 milyara çıkacağı tahmin edilmektedir. Küresel nüfus artışının, özellikle hızla gelişen bölgelerde toplam tarımsal ürün talebinin artmaya devam etmesi beklenmektedir. Kişi başına düşen gıda talebinin durgun olduğu ve bazı yüksek gelirli ülkelerde azaldığı için tahıllar ürünlerine olan ihtiyaç konusunda nüfusun önemi büyüktür. Bitkisel yağlar, şeker, et ve süt ürünleri için nüfus etkisi, gelir ve bireysel tercihler daha büyük rol oynadığından daha düşüktür.

Tarımsal ürünler, kaynakların nispeten daha az olanlara göre daha iyi olan ülkelere / bölgelere taşındığından, daha verimli ve sürdürülebilir bir küresel gıda sistemi sağlamada ticaret kritik bir rol oynamaktadır. Bu, özellikle toprak ve su kaynaklarının, iklim koşullarının ve nüfus yoğunluklarının ülkeler ve bölgeler arasında önemli ölçüde değiştiği tarım için geçerlidir. Hem teknik / ekonomik hem de doğası gereği politik ticari engellerin azaltılması veya kaldırılması nedeniyle ticaret, özellikle çok sayıda ticaret anlaşmasının imzalanmasıyla son yıllarda önemli ölçüde artmıştır. Bu engellerde azalma meydana geldikçe, ticaretteki büyüme, tarımsal üretimin daha verimli bir şekilde paylaşılmasına katkıda bulunmuştur. Düşük ve orta gelirli ülkelerin gıda ve tarım ürünlerinde küresel ticaretin yaklaşık üçte birini oluşturduğu düşünüldüğünde, bu daha da önemlidir (OECD & Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2020). Tarımsal verimliliği etkileyen faktörler bulunmaktadır. Örneğin Türkiye'de tarım sektörünün GSYİH'dan aldığı payın düşük olması ve yüksek istihdam içermesi tarımda verimliliğin diğer sektörlerle göre daha düşük olduğunu göstermektedir. Bu duruma neden olan birçok etken bulunmaktadır. Aile tarım işletmelerinin çoğunlukta olması, tarımda ekonomik örgütlenme zayıflığı, teknoloji kullanımında yetersizlikler, kırsal alanda eğitim düşüklüğü, sosyal ve sağlık alanında olanakların azlığı gibi etkenler ülke tarımında emek verimliliğinin düşük olmasına neden olmaktadır. Tarım sektörünün emek yoğun bir sektör olması, emek verimliliği ve istihdam arasındaki ilişkiyi önemli yapmaktadır (Ağazade & Eştürk, 2019). Tarımsal işgücü, sahip olduğu potansiyelin yanı sıra kırsal alanda yaşanan yapısal dönüşümler sonucunda ekonomik ve sosyolojik açıdan da önem kazanmış, sosyo-ekonomik ve kültürel değişim kırsal işgücünün farklılaşmasına yol açmıştır. Özellikle kırsal alanda göç temelli işgücü potansiyeli değişimlerinin yeniden oluşturulacak politikalarla düzenlenmesine ihtiyaç duyulduğu öngörülmektedir (Bayramoğlu ve Bozdemir, 2019).

Tarım sektöründe istihdam oranının en yüksek olduğu ülkeler 2023 yılında Hindistan (%44) ve Çin (%22)'dir. Onları sırasıyla Türkiye (%15), Brezilya (%8) ve Rusya (%6) takip etmektedir (Grafik 2).

Grafik 2. Tarım Sektöründe İstihdam Oranı, TR/ BRIC Ülkeleri Karşılaştırması

Kaynak: Trading Economics, 2024

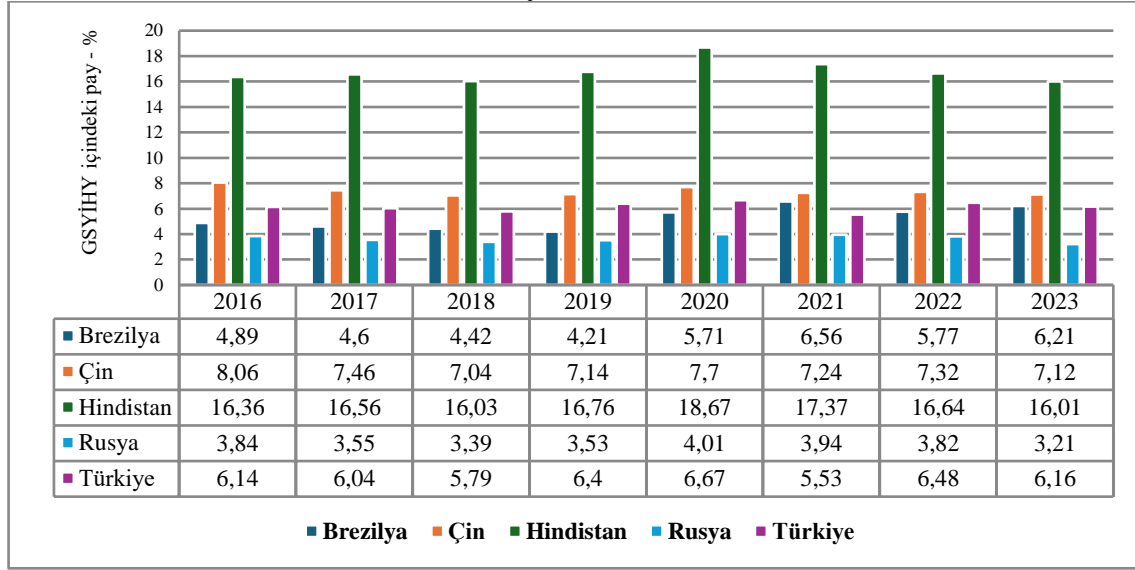
Tarım ürünlerini sulama, tarımda sürdürülebilirliğin devamı, istikrarın sağlanması ve verimliliğin artışında etkili olan en önemli parametrelerden biridir. Tarım, dünya çapında tatlı sulamanın % 92'sini ve tarımdaki su kullanımının % 29'unu ise doğrudan veya dolaylı olarak hayvansal üretim oluşturmaktadır (Gerbens-Leenes vd., 2013).

Genel olarak, hayvansal gıdalar, daha yüksek bir sanal su tüketimine sahiptir. Ürün zincirinde ne kadar yukarı çıkılırsa, ürünün sanal su içeriği o kadar yüksek olacaktır. Örneğin, mısır, buğday ve pirincin küresel ortalama sanal su içeriği sırasıyla 900, 1300 ve 3000 m³ / tondur (Hoekstra & Chapagain, 2007). Çin Halk Cumhuriyeti'nde gıda tüketimi ile su etkisinin araştırıldığı bir çalışmada, nüfusun ortalama su ve gıda tüketimi 60512 milyar m³ / yıl olup, artış eğilimi gösterdiği belirlenmiştir. Kent sakinleri tarafından tüketilen gıda tüketiminde sulama etkisi artmakta, kırsal kesimde yaşayanlar tarafından tüketilenler ise nüfusun değişen trendine bağlı olarak gerilemeye devam etmektedir. (Zhang vd., 2019).

BRIC ülkeleri, aslında ekonomik büyümede en iyi performansa sahip dört yükselen ekonomiye sahip ülkelerdir. Bu ülkelerin toplam nüfusları dünyanın %42'sini oluşturmaktadır ve GSYİH düzeyleri son yıllarda azami artarak toplam dünya GSYİH'sının %20,4'üne ulaşmıştır. BRIC ülkeleri örneğin 2008–2012 döneminde dünyanın ekonomik büyümesine %50 oranında katkıda bulunmuştur. Bu ülkeler aynı zamanda tarım alanında güçlü ülkelerdir ve ülkelerin tarım sektörünün gücü ekonomilerinde önemli bu rol oynamaktadır. Tarımsal ticaret, bu ülkelerin dış ticaretinin önemli bir parçası durumundadır ve her ülkenin kendine özgü bir tarımsal ürün yapısı vardır. Aynı zamanda, farklı ürünlerde belirgin bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları görülmektedir. BRIC grubu ülkeler birbirleri ile önemli ticaret ortaklarıdır ancak özellikle Çin Halk Cumhuriyeti ile diğer ülkelerin ticaret ilişkileri daha yüksek orandadır. BRIC ülkeleri tarımsal ticaret pazarlarında farklı tarım ürünlerinin ihracatını yaptıkları için gerçek rekabete sahip değildirler. Özellikle Brezilya'nın tamamen farklı ürünlere sahip olması nedeniyle bu ürünlerde karşılaştırmalı avantajları bulunmaktadır. Çin ve Brezilya daha ziyade yakın ticaret ortaklarıdır ya da diğer BRIC ülkeleriyle karşılaştırıldığında Çin ve Hindistan'ın tarımsal ticarete daha yüksek benzerliğe sahip oldukları görülmektedir (Yin, 2014).

Tarımın GSYİH içindeki yüzde oranı incelendiğinde, en yüksek orana sahip olan ülkenin Hindistan (%16,01) olduğu görülmektedir. En düşük oran ise Rusya'dadır (%3,21). 2020 yılına kadar yükselme eğiliminde olan oranların dünyada yaşanan pandemi etkisiyle 2021 yılından itibaren düşme eğilimi vardır ve ancak 2023 yılında düzelme başlamıştır (Grafik 3).

Grafik 3. Tarımın GSYİH İçindeki Payı - TR/ BRIC Karşılaştırması - %

Kaynak: Dünya Bankası, 2024

Tarımın ülke GSYİH değeri içindeki payı konusunda Dünya Bankası tarafından 166 ülkeden alınan verilere göre 2023 yılında dünya ortalaması %9,91 olduğuna göre Hindistan haricinde diğer ülkeler dünya ortalamasının altındadır.

Tarihsel olarak incelendiğinde, örneğin Türkiye’de en düşük değer olan %5,53’e 2021 yılında ulaşıırken 1960 yılında en yüksek değer olarak %54,92’dir ve azalma oranı oldukça fazladır. Buna karşılık Brezilya’da 1960 yılında en düşük değer %0 olurken, en yüksek değer 1984 yılında %11,86 oranıyla artış gerçekleştirildiği ancak bu oranın muhafaza edilemediği izlenmektedir. Çin’de en düşük değer olan %7,04 ile 2018’de olurken en yüksek değer %41,64 ile 1968’dedir. Rusya’da en düşük değer %2,93 ile 2012’de olurken en yüksek değer olan %15,6’ya 1989’da ulaşılmıştır. Günümüzde en yüksek değere sahip olan Hindistan’da bile en düşük değer olan %16’ya 2023’te ulaşıırken, en yüksek değer olan %42,75 oranı 1967’dedir ve aslında düşüş oranı çok belirgindir.

Türkiye’nin tarım ürünleri toplam üretimi, üretilen ürünlerden yurt içinde kullanım düzeyi, ihracat miktarı ve toplam tarım ürünlerinin yeterlilik oranları açısından incelemek istediğimizde çok fazla sayıda ürün üretimi ve ihracatı ile karşı karşıya kalınmaktadır. Bu ürünlerin ihracatı yıllar itibarıyla değerlendirilmek istendiğinde değişken bir eğilim izlenmektedir. Sonuç olarak sınırlı sayıda ürünleri incelemek mümkün olabilmektedir. Toplam tahıl, sebze ve turunçgiller konusunda yeterlilik derecesinin çok yüksek oranlarda olduğu görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Türkiye Tarım Ürünleri Toplam Üretim Dengesi 2013-2023, (Bin Ton)

Yıl	Toplam Tahıl (bin ton)				Toplam Sebze (bin ton)				Toplam Turunçgiller (bin ton)			
	Üreti	Yurtiçi	İhrac	Yeterl	Üreti	Yurtiçi	İhrac	Yeterl	Üreti	Yurtiçi	İhrac	Yeterl
201	31.49	33.114	4.14	93,1	26.00	23.708	586	106,6	3.475	2.309	1.25	146,7
201	36.58	35.142	5.17	98,8	26.45	23.993	664	107,1	3.681	2.172	1.59	165,3
201	31.88	35.029	4.88	86,4	26.60	24.222	627	106,7	3.784	2.231	1.69	165,4
201	37.71	32.480	6.58	110,2	27.57	25.078	741	106,8	3.976	2.297	1.74	168,9
201	34.36	33.563	8.23	97,2	28.03	25.530	772	106,7	4.293	2.298	2.12	182,4
201	35.23	34.125	8.23	98,0	28.57	26.040	824	106,6	4.770	2.282	2.55	204,2
201	33.46	34.381	9.48	92,4	27.98	25.558	720	106,4	4.902	2.690	2.27	178,1
202	33.40	36.117	8.44	87,8	28.78	26.089	859	107,2	4.301	2.326	2.08	180,7
202	36.20	35.305	8.91	97,4	28.78	25.217	1.09	110,9	4.349	2.250	2.24	189,2

202	30.86	36.520	9.33	80,3	29.12	24.925	1.18	113,5	5.363	2.647	2.81	198,3
202	37.72	38.863	9.53	92,3	29.09	25.397	1.16	111,3	4.711	2.797	2.03	165,1

Kaynak. TÜİK, 2024

Tarım, dünyanın en büyük ve en önemli endüstrilerinden biri olduğundan, üretim seviyelerini artırmaya yönelik önlemler almak, bir ülke halkının güvenliği ve sağlığı açısından büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'den BRIC ülkelerine yapılan tarımsal ürün ihracatı eğilimi (TÜİK, 2024);

- Türkiye'den Brezilya'ya yapılan yıllık tarımsal ihracat ürünleri; hububat, bakliyet, yağlı tohumlar ve mamulleri, yaş meyve ve sebze ve mamulleri, kuru meyve ve mamulleri, fındık ve mamulleri, zeytin ve zeytinyağıdır. Bu ürünlerin Brezilya'ya ihracatı 2015 yılında 55.872 bin \$'dır ve 2024 yılında 88.258 bin \$'a yükselmiştir. En yüksek pay kuru meyve (%33,2) ve hububat (%22) ürünlerine aittir.

- Türkiye'den Çin'e yapılan yıllık tarımsal ihracat toplamı 2015 yılında 102.734 bin \$'dır ve 2024 yılında 190.248 bin \$'a yükselmiştir. İhracatta en yüksek pay fındık ve mamulleri (%49,4) ile hububat (%38,7) ürünlerine aittir.

- Türkiye'den Hindistan'a yapılan yıllık tarımsal ihracat toplamı 2015 yılında 47.917 bin \$'dır ve bu düzey 2019 yılında 138.177 bin \$ iken 2020 yılında 94.850 bin \$'düşmüştür. 2021 yılında tekrar 133.419 bin \$'a 2022 yılında 211.837 bin \$'a yükselmekle birlikte yükselmekle birlikte yeniden başlayan düşme eğilimine bağlı olarak 2023 yılında 162.727 bin \$'a ve 2024 yılında 138.545 bin \$'a düşmüştür. Hindistan'a yapılan tarımsal ürün ihracatında en yüksek pay yaş meyve ve sebze (%54,6) ile hububat (%32,6) ürünlerine aittir. İhracatın düşme eğilimi üzerinde pandemi ve Rusya/Ukrayna çatışması nedeniyle yaşanan küresel krizlerin etkisi bulunduğu kabul edilmektedir.

- Türkiye'den Rusya'ya yapılan tarımsal ürün ihracat toplamı 2015 yılında 1.007.860 bin \$'dır. 2016 yılında 410.452 bin \$'a düşmesinde en büyük etken yaş meyve ve sebze ihracatının %82 oranında azalmasıdır. 2020 yılından itibaren başlayan artış eğilimine bağlı olarak 2022 yılında 1.418.649 bin \$'a yükselmiştir ancak 2024 yılında ihracat düzeyi 1.183.682 bin \$'dır. İhracatta en yüksek paylar yaş meyve ve sebze (%73,7) ile hububat (%19,5) ürünlerine aittir.

Tarım ürünlerinin çeşitleri konusunda örneğin, hububat, bakliyat, yağlı tohumlar ve mamullerinin en fazla ihracatının yapıldığı ülke Rusya, en az ihracat yapılan ülke ise Brezilya'dır. Aynı zamanda yaş meyve ve sebze, kuru meyve ve mamulleri, zeytin ve zeytinyağı ihracatının da en fazla yapıldığı ülke Rusya'dır. Aynı ürünlerin en az ihracatı yapılan ülke Hindistan'dır. Yıllar itibariyle devam eden sürekli bir ihracat faaliyeti bulunmaktadır. Bu konuda pandemi etkisinin ve Rusya/Ukrayna çatışmasının etkileri yaşandığı görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Türkiye'den BRIC Ülkelerine Tarımsal Ürün İhracatı (1.000.000 \$)

Tr	Ül	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	T	P
Hububat, bakliyet,	Br	9	5	1	8	1	1	1	1	9	3
	Ru	5	9	1	2	3	2	2	2	1	5
	Hi	4	5	4	1	6	4	6	4	6	2
	Ci	4	5	8	6	7	7	7	7	6	2
İhracat Geliri		1	2	2	4	4	3	2	2	2	1
Yaş meyve ve sebze	Br	0	-	0	0	0	0	0	0	0	0
	Ru	8	9	1	1	9	8	9	8	9	9
	Hi	0	3	6	6	8	7	3	3	3	4
	Ci	0	5	0	0	0	0	0	0	9	0
İhracat Geliri		8	9	1	1	1	1	9	9	9	1
Kuru meyve ve	Br	1	1	1	2	2	1	1	1	1	2
	Ru	3	2	2	4	3	3	3	3	3	4
	Hi	5	8	8	7	7	8	7	8	7	8
	Ci	9	2	3	3	3	2	2	2	2	2
İhracat Geliri		5	7	8	1	1	8	8	8	8	1
	Br	3	3	3	2	3	4	3	3	3	2
	Ru	4	2	2	2	2	2	2	2	3	2

F1	Hi	0	3	4	4	5	8	3	2
	Ci	4	5	8	4	6	9	6	4
İhracat Geliri		1	1	1	1	1	1	1	1
Ze ytin ve zeytinyağ	Br	0	0	0	2	4	6	1	1
	Ru	0	2	3	6	1	2	5	5
	Hi	0	0	0	1	2	0	8	9
	Ci	3	0	0	0	1	2	1	1
İhracat Geliri		5	4	4	1	1	2	8	1
Tarımsal		1	1	1	1	1		1	
Ürünlerin Genel		211	229	580	830	750		4 508	

Kaynak: TÜİK, 2024

Bu verilere göre Türkiye'nin BRIC ülkelerine yapılan tarımsal ürün ihracatında en yüksek pay Rusya'ya aittir. Onu sırasıyla Çin, Hindistan ve Brezilya takip etmektedir. Türkiye'den BRIC ülkelere tarımsal ürün ihracatının son on yıldaki performansı incelendiğinde tarımsal ürünlerin çeşitlerine göre ihracat yapılan ülkelere düzeyler değişmektedir.

2. BRIC ÜLKELERİ VE TÜRKİYE ARASINDA İHRACAT İLİŞKİLERİ

Brezilya

Tarımsal arazi kullanımı ve üretim değeri açısından dünyanın en büyük dördüncü ülkesi olmuştur (Rada vd., 2019). Araştırma ve geliştirme; gübre, makine ve böcek ilaçlarının (diğer girdiler) kullanımındaki büyük artış ve lojistik altyapısındaki gelişmeler de verimliliğe katkıda bulunmuştur (Alan Bojanic, 2017). Brezilya tarım işletmeleri ihracatı 152,63 milyar \$'a ulaşarak bu dönemde ülkenin toplam ihracatının %48,9'unu oluşturmuştur. Uluslararası fiyat endekslerindeki %5,2'lik düşüş, ihracat hacimlerindeki %5,2'lik artışla kısmen telafi edilmiştir. En iyi performans gösteren sektörler soya fasulyesi kompleksi 52,19 milyar \$ ve şeker kompleksi 18,27 milyar \$ olmuştur ve bunlar toplam ihracatın %60'undan fazlasını oluşturmuştur. Soya fasulyesi kompleksinde %18,7'lik bir düşüşe rağmen, önemli bir sektör olmaya devam ederken, şeker rekor düzeyde sevkiyatlar ve pazar çeşitliliğiyle desteklenerek önemli bir büyüme yaşanmıştır. Çözünebilir kahve, dönem boyunca 792 milyon dolar tutarında ihracatla Brezilya'dan ihraç edilen ürünler arasında öne çıkmıştır. Başka önemli nokta ise Kasım 2024 itibarıyla 365 milyon doları aşan portakal esansiyel yağıdır. Bu sonuçlar, Brezilya tarım işletmelerinin giderek çeşitlenen küresel pazarlara yüksek katma değerli ürünler sunma kapasitesinin arttığını göstermektedir. Kasım 2024'te tarımsal işletme ihracatı 12,66 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir ve Brezilya'nın ay içindeki toplam ihracatının %45,2'sini temsil etmektedir. Bu, Kasım 2023'e kıyasla %5,8'lik bir düşüşü yansıtırken, et, kahve ve ormancılık ürünleri gibi sektörler tahıl ihracatındaki düşüşleri kısmen telafi ederek güçlü performanslar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Kahve ihracatı da rekor kırarak 1,47 milyar dolara (+%84,4) ulaşmıştır ve bu da ihracat hacminde %21,8'lik artış ve uluslararası fiyatlarda %51,4'lük artışla desteklenmiştir. Buna karşılık, soya fasulyesi kompleksi, mahsul kıtlığı ve azalan envantere atfedilen 1,86 milyar dolar tutarındaki ihracatla %50,3 düşüş görmüştür ve mısır ihracatı da sevki edilen miktarlardaki %36,2'lik düşüş nedeniyle 967,89 milyon dolara (-%41,7) düşerek gerilemiştir. Daha az geleneksel olan organik tarım ürünlerinin ihracatı önceki yılın aynı dönemine kıyasla %7,2 artmıştır ve u da 2025 için yeni mahsul tahminleri, devam eden yeni pazar açılışları, mevcut fırsatların olgunlaşması ve yenilikçi araçlarla desteklenen gelişmiş ticaret promosyonuyla, Brezilya'nın tarım işletmeleri ihracatında daha fazla büyüme öngörülmesine yol açmaktadır (Brazil Ministerio da Agricultura e Ecuaria, 2024).

Hindistan

Son yıllarda tarımsal üretkenlikte artışlar yaşamıştır ve dünya nüfusunun %18'ine gıda sağlamaktadır. Aynı zamanda dünyanın toplam kara alanının sadece %2,4'ünü kaplamaktadır (Hinz vd., 2020). Hindistan'ın ihracatı 2023-24'te 778,21 milyar \$'a ulaşarak tarihi bir artış göstermiştir. 2013-14'teki 466,22 milyar \$'dan %67'lik bir artışı göstermektedir ve küresel ticaretteki genişleyen rolünü açıklamaktadır. 2023-24'te mal ihracatı 437,10 milyar ABD doları seviyesindeyken, hizmet ihracatı 341,11 milyar ABD doları katkı

sağlamıştır ve dengeli bir genişleme göstermiştir. Hindistan'ın tarımsal ihracatının büyümesi konusunda 2013-14'te 22,70 milyar \$'dan 2023-24'te 48,15 milyar \$'a yükseldiği görülmektedir ve bu artış %112 gibi oldukça yüksek bir oranda gerçekleşmiştir. E-Ticaret ve dijital ticaret konusunda KOBİ'leri ve zanaatkarları küresel pazarlara bağlayarak, e-ticaret ihracatını 2030 yılına kadar en yüksek düeye çıkarmayı ve tarımsal ürünlerin organik olanlarının ihracatında 2025-26 döneminde 1 milyar \$'ı aşmayı hedeflemektedir (India Ministry of Commerce & Industry, 2025).

Rusya - Çin

Son yıllarda buğday, pancar posası bazı ihraç ürünlerinde birinci ve ay çiçek yağı, bezelye, küspe ve küspe yağı, keten tohumu gibi ürünlerde ise ikinci sırada yer almaktadır. Genel olarak, tarımdaki Gayri Safi Katma Değer Rusya'nın GSYİH' dan daha hızlı artmıştır (Uzun vd., 2019). Çin tarımında pirinç buğday ve birçok gıda kaynağı ürün ülke nüfusuna yetecek kadar üretilmektedir (Huang & Yang, 2017). Ülkenin nüfusu ve gelir artışı düşünüldüğünde Çin'in gıda talebinin sürdürülebilir şekilde artacağı kabul edilmektedir (Sheng & Song, 2019). Rusya'daki modern tarımsal gıda politikasının en önemli hedeflerinden biri, tarımsal gıda ihracatında önemli bir artış sağlamaktır ve 2024'e kadar yaklaşık olarak iki katına çıkmıştır. Bu konuda Çin en elverişli pazar olarak görülmektedir. Rusya'nın tarımsal gıda ihracatında Çin'in payı yüksektir. Örneğin 2018 yılında Rusya'nın diğer ülkelere tarımsal gıda ihracatı 25 milyar \$ ve Çin'e ihracatı ise 2,5 milyar \$ olup Çin'in payı %10'dur. Bu pay giderek yükselme eğilimi göstermiştir. 2024 yılında diğer ülkelere 45 milyar\$ ihracat yaparken Çin'e 7,7 milyar \$ yani %17 oranında ihracat yapılmıştır (Karlova, Serova, 2020). Rusya, Çin pazarında karşılaştırmalı üstünlüklere sahip oldukça ihraç edilen belirgin bir tarımsal gıda ürünleri listesine sahiptir. Bu listede çoğunlukla ham (balık ve kabuklular, tahıl ve yağlı tohumlar) ve bazı mahsul işlemlerinin ara ürünleri (buğday unu, bitkisel yağlar) ve sınırlı sayıda bitmiş gıda ürünü (çikolata, dondurma, bira) yer almaktadır. Çin, tarımsal ham maddelerin en büyük ithalatçısıdır ve Rus ihracatının uzmanlaşması göz önüne alındığında, bu pazarın Rusya için elverişli olması önemli bir faktördür. Aynı zamanda, Rusya ihracatçıları için Çin pazarının beklentileri açısından bazı riskler bulunduğu dikkat çekilmektedir. Birincisi, Çin büyük miktarlarda tarımsal ürün ithal etmesine rağmen, ülke ana ürün türlerinde (buğday, domuz eti, kümes hayvanları) kendi kendine yeterlilik düzeyine ulaşmış veya yaklaşmıştır ve buna bağlı olarak Çin'e ihracatı artırma potansiyeli belirlenecektir. İkincisi, Çin, ithal edilen ham veya ara ürünler esas olarak yerel tüketim için gıda ürünleri üretmek için kullanıldığından, yabancı katma değerli ihracat açısından küresel gıda zincirlerine zayıf bir şekilde entegre olmuştur. Bu, tarımsal ürünlerin Çin pazarına ihracatının ülkenin iç talebinin ölçeğiyle sınırlı olduğunu göstermektedir. Üçüncüsü, tahılda istikrarlı bir öz yeterlilik elde eden Çin, büyüyen iç talebi karşılamak için kendi üretimini geliştirmek ve gıda sektöründe iç tedarik zincirleri kurmak için yeni bir yol izlemektedir ve bu durum Çin'in tarım ürünleri ithalatını etkileyecek ve bu da Rusya için bu pazarın beklentilerini sekteye uğratabilecektir. Bu koşullarda, Rus tarım ürünlerini Çin pazarına tanıtmının yollarından biri mevcut küresel zincirlere katılmak olabilmektedir. Çokuluslu şirketler halihazırda Çin pazarlarına yüksek düzeyde nüfuz sağlamıştır. Ayrıca, ülkedeki hızla büyüyen orta sınıfın talep ettiği organik ürünler ve gıda sektörü de dahil olmak üzere Çin pazarının büyük bir bölümünü oluşturan e-ticaret ürünleri açısından Çin için bir ihracat stratejisi geliştirmek de gerekli görünmektedir. Bu nedenlerle, Rusya'nın Çin'e tarım ürünleri ihracatını geliştirme stratejisi, tüm olası riskleri ve belirsizlikleri hesaba katarak, bu pazarın Rusya için beklentilerine ilişkin uzun vadeli bir görüşe sahip olması gerektiği öngörülmektedir (Karlova and Serova, 2020).

Türkiye

Türkiye'nin tarım, gıda ve içecek sektörü 2024 yılı ocak ayında geçen yıl aynı döneme göre yüzde 11,63 artışla 2,42 milyar dolar ihracat ve yüzde 16,77 düşüşle 1,6 milyar dolar ithalat yapmıştır. Dış ticaret dengesi de ocak ayında 830 milyon dolar fazla vermiştir. Türkiye'nin tarım, gıda ve içecek sektöründe dış ticaret dengesi 2023 yılında 5,36 milyar dolar fazla vermiştir. Ocak ayında buğday ithalatı yüzde 46,3 oranında gerilemiştir. Yılın ilk ayında en fazla un, fındık içi ve mandalina ihraç edilirken, en fazla ithal edilen ürünler ise buğday ve soya fasulyesidir. Bu dönemde en fazla ihracat en fazla Rusya'ya yapılırken, en fazla ithalat ise Rusya ve Brezilya'dan yapılmıştır. Ocak ayında buğday ithalatı azalmıştır. Ocak ayında buğday ithalatı yüzde

46,3 oranında gerilemiştir. Geçen yıl buğday ithalatı 3 milyar 402,4 milyon dolar ve soya fasulyesi ithalatı da 1 milyar 679,3 milyon dolar olmuştur. Bu dönemde, Rusya'dan 145,5 milyon dolar buğday ithalatı, 170,4 milyon dolar tutarında soya fasulyesi ithali yapılmıştır. 2024 yılı başında geçen yıl aynı döneme kıyasla ihracatı değer olarak en fazla artan sektörlerin başında 73 milyon dolar ile (yüzde 46,29 artış) sert kabuklu meyveler sektörü gelmiştir. Bu sektörü 58 milyon dolar ile (yüzde 92,23) ile hayvan yemi sektörü, 36 milyon dolar ile (yüzde 16,14 artış) şeker ve şekerli mamuller sektörü, 33 milyon dolar ile (yüzde 15,25) yaş meyve sektörü izlemektedir. Bu dönemde ihracatı değer olarak en fazla düşen sektör 122 milyon dolar ile (yüzde 49,09 düşüş) bitkisel yağ sektörü olmuştur. Ayrıca bakliyat sektörü 15 milyon dolar (yüzde 24,33 düşüş) ve tohumculuk sektörü 11 milyon dolar (yüzde 17,08) gerilemiştir (TGDF, 2024).

SONUÇ

Son yıllarda ülkelerin dünya ekonomisi içerisinde sahip oldukları etkinliklerini arttırmak amacıyla finansal ve ticari alanlarda bir araya gelerek ekonomik alanda güç birliğine yönelik yeni bir yapılanma oluşturmaktadırlar. Bu yapılanmada bazen bölgesel temel esaslar etkili olmakta iken bazen de bölgesel olmayan entegrasyonların etkisi önemli rol oynamaktadır. Coğrafi esasa dayanmayan entegrasyonların en belirgin örneği olarak BRIC verilebilir. Özellikle bu birlikteliğin yapısını oluşturan Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin (BRIC) ekonomik büyüklük olarak gelecek süreçte dünya ekonomisinin en güçlü ve etkili ülkeleri olacağı dikkat çekicidir.

Türkiye'nin siyasi ve ekonomik anlamda kapsamlı eşit bir ortaklık ilişki çerçevesinde yer alması faydalı olacaktır. Özellikle Türkiye'nin ABD ve AB ülkeleri ile siyasi ve ekonomik kriz süreçlerinde BRIC gibi yapısal oluşumlarla işbirliğini artırması büyük önem arz etmektedir. Çünkü çok kutuplu bir büyümenin yaşandığı günümüz dünyasında hem küresel ekonomik gücün batıdan doğuya geçişi hem de ekonomik gelirin dengeli olarak dağılımı üzerine etkisi olabilir.

Türkiye ile BRIC ülkeleri arasında son yıllarda ekonomik ve siyasi alandaki olumlu ilişkilerde artan bir ivme söz konusudur. Bu kapsamda Türkiye'nin ihracatında önemli bir paya sahip olan tarımsal ürünlerin BRIC ülkelere gerçekleştirilen ihracat rakamları 2017'den itibaren kademeli olarak yükselişe geçmiştir. Özellikle 2020 yılında dünyayı etkisi altına alan Covid 19 salgını ile mücadele tedbirleri kapsamında pandemi sürecinde ülkeler arasındaki sınır kapılarının kapatılmasına rağmen tarımsal ürün ihracat rakamı BRIC ülkelere başta Rusya ve Çin Halk Cumhuriyeti olmak üzere rekor düzeye ulaşmıştır. Son yıllarda Türkiye ile Rusya arasında gelişen askeri, enerji ve siyasi alandaki işbirliği ile ekonomik alandaki olumlu gelişmeler görülmektedir. Ayrıca ihracatta karşılıklı olarak ülkelerin kendi para birimlerini kullanması da ihracatın artmasında etkili olabilmektedir. Türkiye ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında da ekonomik işbirliğinin son dönemdeki olumlu yansımaları bu ülkeye yapılan ihracat potansiyelini güçlü kılmaktadır. Nitekim 2020 yılının sonunda Türkiye'den Çin Halk Cumhuriyeti'ne başlayan ihracat treni seferlerinin de bu ülkeye gerçekleştirilen ihracat pazarındaki ürün çeşitliliğinin artışına önemli katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak; özellikle son yıllarda BRIC ülkelere gerçekleştirilen tarımsal ürünlerin ihracatından elde edilen gelirin hem ürün çeşitliliği hem de miktar bazında artışı yönündeki etkili dış politika devam ettirilmelidir. Ayrıca tarımsal ürün ihracatındaki olumlu gelişmeler ışığında diğer ürün grupları açısından da BRIC ülkelere gerçekleştirilecek ihracat payında da potansiyel bir artış etkisinin olabileceğinin dikkate alınması öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Ağazade, S., & Eştürk, Ö. (2019). Türkiye Tarım Sektöründe Emek Verimliliği ve İstihdam İlişkisinin İncelenmesi. Sosyal Güvenlik Dergisi, 237-254. <https://doi.org/10.32331/sgd.658626>
2. Alan Bojanic, H. (2017). The Rapid Agricultural Development of Brazil in the Last 20 Years. EuroChoices, 16(1), 5-10. <https://doi.org/10.1111/1746-692X.12143>

3. Bayramoğlu Z, Bozdemir M. 2018. Tarımda Teknoloji Kullanımının İşgücü Verimliliğine ve İstihdama Etkisi. 2. Uluslararası Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresi, Nevşehir, 12-14 Nisan 2018, 417-434.
4. Brazil Ministterio da Agricultura e Ecuaria, (November, 2024), Brazilian agribusiness exports surpass USD 153 billion in 2024, gov.br, <https://www.gov.br/agricultura/en/news/brazilian-agribusiness-exports-surpass-usd-153-billion-in-2024> .
5. Dominati, E., Mackay, A., Green, S., & Patterson, M. (2014). A soil change-based methodology for the quantification and valuation of ecosystem services from agro-ecosystems: A case study of pastoral agriculture in New Zealand. *Ecological Economics*, 100, 119-129. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2014.02.008>
6. World Bank, (2024), BRICS, <https://databank.worldbank.org/embed/BRICS-Analysis/id/a1d70538>
7. Gerbens-Leenes, P. W., Mekonnen, M. M., & Hoekstra, A. Y. (2013). The water footprint of poultry, pork and beef: A comparative study in different countries and production systems. *Water Resources and Industry*, 1-2, 25-36. <https://doi.org/10.1016/j.wri.2013.03.001>
8. Hinz, R., Sulser, T. B., Huefner, R., Mason-D’Croz, D., Dunston, S., Nautiyal, S., Ringler, C., Schuengel, J., Tikhile, P., Wimmer, F., & Schaldach, R. (2020). Agricultural Development and Land Use Change in India: A Scenario Analysis of Trade-Offs Between UN Sustainable Development Goals (SDGs). *Earth’s Future*, 8(2). <https://doi.org/10.1029/2019EF001287>
9. Hoekstra, A. Y., & Chapagain, A. K. (2007). Water footprints of nations: Water use by people as a function of their consumption pattern. *Water Resources Management*, 21(1), 35-48. <https://doi.org/10.1007/s11269-006-9039-x>
10. Howell, Jeremy, (5 Eylül 2024), “BRICS: Hangi ülkeler üye, grubun amacı ne?”, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c0j3zvwjw3jo>
11. Huang, J., & Yang, G. (2017). Understanding recent challenges and new food policy in China. *Global Food Security*, 12, 119-126. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2016.10.002>
12. India, Ministry of Commerce & Industry, (01 February 2025), India’s Exports Reach Historic Heights, Posted On: 01 FEB 2025 2:38PM by PIB Delhi, <https://pib.gov.in/PressReleasePage.aspx?PRID=2098447#:~:text=Agricultural%20Exports%20Growth%3A%20Agricultural%20exports,48.15%20billion%20in%202023%2D24>.
13. Karlova, Natalya and Serova, Eugenia, (2020), Prospects of the Chinese market for Russian agri-food exports, *Russian Journal of Economics*, 6(2020), pp: 71-90, <http://doi.org/10.32609/j.ruje.6.50824>, publication date: 25 March 2020
14. McBratney, A. B., Morgan, C. L. S., & Jarrett, L. E. (2017). The Value of Soil’s Contributions to Ecosystem Services. *Global Soil Security*, 227-235. https://doi.org/10.1007/978-3-319-43394-3_20
15. OECD & Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2020). *OECD-FAO Agricultural Outlook 2020-2029*. OECD. <https://doi.org/10.1787/1112c23b-en>
16. Rada, N., Helfand, S., & Magalhães, M. (2019). Agricultural productivity growth in Brazil: Large and small farms excel. *Food Policy*, 84, 176-185. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2018.03.014>
17. Sheng, Y., & Song, L. (2019). Agricultural production and food consumption in China: A long-term projection. *China Economic Review*, 53, 15-29. <https://doi.org/10.1016/j.chieco.2018.08.006>
18. TGDF (Türkiye Gıda ve İçecek Sanayii Dernekleri Federasyonu), (Ocak 2024), Dış Ticaret Bülteni, <https://www.tgdf.org.tr/tgdf-dis-ticaret-bulteni-ocak-2024/#:~:text=D%4%B1%C5%9F%20ticarette%20%C3%B6ne%20%C3%A7%4%B1ka n%20%C3%BCr%3%BCnler&text=Ayn%4%B1%20d%C3%B6nemde%20ithalatta%20ise%20en,28%2C2'sini%20olu%C5%9Fturdu>.

19. Trading Economics, (2024), BRICS, <https://tradingeconomics.com/brics/indicators-wb-data.html>
20. TÜİK Veri Portalı. (2024), Geliş tarihi 6 Ocak 2024, gönderen <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1>
21. TÜİK, Uluslararası Seçilmiş Göstergeler. (t.y.). Geliş tarihi 7 Ocak 2021, gönderen <https://biruni.tuik.gov.tr/secilmisgostergeler/sorguSayfa.do?target=degisken#>
22. Uzun, V., Shagaida, N., & Lerman, Z. (2019). Russian agriculture: Growth and institutional challenges. *Land Use Policy*, 83, 475-487. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2019.02.018>
23. Yin, W. (2014). Agricultural Trading among BRICS Countries. *Fudan Journal of the Humanities and Social Sciences*, 7(3), 421-431. <https://doi.org/10.1007/s40647-014-0026-y>
24. Zhang, Y., Tian, Q., Hu, H., & Yu, M. (2019). Water Footprint of Food Consumption by Chinese Residents. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(20), 3979. <https://doi.org/10.3390/ijerph16203979>

(6)

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Kürşad DURSUN¹²; Prof. Dr. Fikret SÖZBİLİR¹³
KENTTEN KENTE GÖÇ ETME TALEPLERİNİN ARAŞTIRILMASI: ARTVIN İLİ ÖRNEĞİ¹⁴
INVESTIGATION OF MIGRANT TO URBAN MIGRATION: A CASE OF ARTVIN

ÖZ

Göç, bireylerin coğrafi olarak bulunduğu yerden ayrılarak yerleşmek amacıyla başka bir yere gitmesi şeklinde tanımlanabilir. İnsanların ülke içerisindeki yerleşim birimleri arasındaki hareketliliği ‘iç göç’ olup, kentler arası göçlerin kente uyum süreciyle ilgili sonuçları mevcuttur. Her göçün kendine has özellikleri olup, her göç sürecinde göç edilen kente uyum sürecinde sıkıntılar yaşanmakla beraber göçün birey üzerine etkisi ve göç sebepleri incelenmiştir. Bu çalışmada, mevcut durum çerçevesinde bireylerin yaşadıkları şehirden başka bir şehre göç etme nedenleri beş boyut içerisinde incelenmiştir. Çalışmanın amacına yönelik temel hipotezi “Cinsiyetin, eğitim düzeyinin ve yaş demografik özelliklerinin şehirden göç etme talebinde sağlık, ekonomi, güvenlik, eğitim ve kültür ile arasında ilişkisi vardır” şeklindedir ve sorusu araştırmanın problem cümlesini oluşturmaktadır. Çalışmanın hipotezi analiz edilirken Artvin ili bünyesinde kayıtlı 289 kişi üzerinden örneklem alınmıştır. Her bir bireye 5 demografik bilgileri içeren soru ve göçe sebep verecek 25 sorudan oluşan anket uygulanmıştır. Anket verileri SPSS 22.0 programıyla analiz edilmiştir. Çalışmamızda demografik bilgiler üzerinden değerlendirme yapıldığında eğitim düzeyi ve cinsiyet yönünden ilişkisi anlamlı olurken, medeni durum ve yaş değişkenine göre istatistiki olarak anlamlı farklılıklar ifade edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göç Nedenleri, Artvin.

JEL Kodları: M10, M19.

ABSTRACT

Migration can be defined as the departure of individuals from one geographical location to another in order to settle permanently. The mobility of people among the settlement units in the country is the 'internal migration', and the results of migration between cities are related to the process of adaptation to the city. Each immigration has its own characteristics, each immigration process has well- difficulties in the process of adaptation to the immigrated city, and the effects of immigration on the individual and the reasons for migration have been examined. In this study, the migration of individuals from a small city to a metropolitan city, the anticipation of this migration and the process of harmonization with the city were investigated. The basic test for the purpose of the study is: How is the integration process of those who migrate to metropolitan areas? How did the people who migrated from Artvin to another cities affect the adaptation process in the city they migrated to? Those questions have to be the focus of the sentence. While analyzing the results of the study, a sample was taken from 289 registered members in Artvin City. To each individual 5 questionnaire containing demographic information and 25 questions about migration were applied. Survey data were analyzed by SPSS 22.0 program.

In our study, when the evaluation is based on the demographic information, the relationship between education level and gender is meaningful, but statistically significant differences cannot be expressed according to marital status and age variable.

Keywords: Migration, Migration Reasons, Artvin.

JEL Codes: M10, M19.

¹² Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İİBF, kursadursun@artvin.edu.tr (ORCID: 0000-0001-6169-5158)

¹³ Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İİBF, fsozibilir@artvin.edu.tr (ORCID: 0000-0003-2665-1795)

¹⁴ Bu makale Prof. Dr. Fikret Sözbilir’in AÇÜ BAP destekli “Kentten Kente Göç Taleplerinin Araştırılması: Artvin İli Örneği” adlı araştırma projesinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Göç, insanlık tarihi kadar eski olup, küresel gelişmeler paralelinde gündemden düşmeyen ve günümüzde de ulusal ve uluslararası bir sorun olarak varlığını devam ettiren bir olgudur. Göç, geçmişte toplumların kıtalar arası yer değiştirmelerinden ibaret iken; kıtadan kıtaya göçün yanında kentten kente göç de günümüzde en önemli toplumsal sorunlardan birisi haline gelmiştir.

Dünya tarihinde göç, kavimler göçüyle başlamış, tarih sahnesinde çeşitli dönemlerde çeşitli sebeplerle rol almıştır. Dünya tarihinde yer alan tüm göçler sebepsiz olmamış birçok etkene bağılı olarak çeşitli dönemlerde çeşitli sebeplerden dolayı insanlık göç etmek durumunda kalmıştır. Göçler birçok medeniyetlerin inşasına zemin hazırlamıştır. Ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşümün bir yansıması olarak milyonlarca insanımız, yerleşim yerlerini kimi zaman gönüllü olarak kimi zaman da zorunlu olarak değiştirmişler ve değiştirmeye de devam etmektedirler. Bu nedendir ki milyonlarca insan hareketliliği, gerek kendi yaşamlarına gerekse de ayrıldıkları ve gittikleri yerlerdeki toplulukların yaşamlarını olumlu ve olumsuz biçimde etkilemişlerdir.

Türkiye’de 1990’lı yıllardan itibaren bilgi toplumuna geçiş sürecinde gerek dünya çapında gerekse yerel göç hareketlerinde hızla artış olmuştur. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinde göç hareketleri nüfusun mekânsal dağılımının yeniden belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Yaşadıkları şehirde iş imkânı bulamayan ya da yaptığı işten herhangi bir nedenden dolayı (ekonomik ve sosyal tatminsizlik, fırsat eşitsizliği), yaşam kalitesinde beklentilerin artması gibi sebeplerle başka şehirlerde iş bulabilmek veya hâlihazırda bulunduğu işte çalışmak ve kalite yaşam anlayışıyla şehirlerarası yer değiştirmeler yaşanmaktadır.

Bu çalışmada, bireylerin Artvin ilinden başak illere göç etme talepleri bazında incelenecektir.

1. Kavramsal Olarak Göç

Göç kelimesi Latin dünyasındaki “göçmenlik” anlamına gelen “göçmen” kelimesinden türemiştir. Türk Dil Kurumu, göçü, bireylerin veya grupların bir ülkeden diğere veya bir konuttan diğere, ekonomik, sosyal veya politik sebeplerin bir sonucu olarak taşınması olarak tanımlamaktadır. Britannica Ansiklopedisi, insan göçünü bir birey veya grup tarafından kalıcı ikamet değışikliği olarak tanımlar. Perruchoud & Redpath-Cross, göçü uluslararası bir sınır ötesi veya bir Devlet dâhilinde bir kişinin veya bir grubun hareketi olarak tanımlar. Uzunluğu, bileşimi ve sebepleri ne olursa olsun, her türlü insan hareketini kapsayan bir nüfus hareketidir; mültecilerin, yerlerinden edilmiş kişilerin, ekonomik göçmenlerin ve aile birleşimi de dâhil olmak üzere başka amaçlarla hareket eden kişilerin göçlerini içerir. Göçü kalıcı veya yarı kalıcı bir ikamet değışikliği olarak tanımladı. Sınır geçişlerinin çoğunluğu göç anlamına gelmez. Göç, asgari bir süre için ikamet etmek demektir. En eski zamanlardan beri, insanlık hareket halinde olmuştur ve göç, modern dünyayı şekillendirmede çok önemli bir faktördür. Halkların dünyanın farklı bölgelerine göçü, tarih boyunca medeniyetlerin gelişmesinde önemli olmuştur. İnsanların neden göç ettikleri ve çok farklı nedenlerden kaynaklanabileceği kesin bir cevap yok. İnsanlar ya yeni ufuklar keşfetmek, hayatta kalmak için ya da daha iyi geçim kaynakları aramak için harekete geçtiler ya da zulüm yüzünden hareket etmeye zorlandılar (Lee, 1966: 49).

Göçün en belirgin nedeni, iki coğrafi bölgede yaşama veya çalışma imkânlarında algılanan farklılıklar nedeniyle gelirler, istihdam ve sosyal refah düzeylerindeki farklılıklardır (Mansoor & Quillin, 2006: 75). Göçebeliğin medeniyetin temeli olduğunu düşünen İbni Haldun, göçü medeniyetin ön şartı olarak görüyor, zengin şehir hayatı göçebeliğin ardından geliyor. Onun için göçebelerin hayatta kalmak ve gelir elde etmek için sık sık hareket etmesi gerekiyor. Yeterli gelire sahip olduklarında şehirlere yerleşirler ve medeni hale gelirler.

Ne kadar kısa ya da ne kadar uzun, ne kadar kolay ya da ne kadar zor olursa olsun, her bir göç eylemi bir köken, bir hedef ve bir araya giren engeller kümesini içerir (Lee, 49). Göç motivasyonu dört faktör altında toplanmıştır:

1. İlk yerleşim alanıyla ilgili faktörler
2. Varış yeri ile ilgili faktörler
3. Araya giren engeller

4. Kişisel faktörler (Lee, 50) .

2.Türkiye’de Göç Olgusu

Türkiye, coğrafi konumu nedeniyle köklü bir göç geçmişine sahiptir. Ayrıca göç, Türk halkının tarihsel olarak aşına olduğu bir kavramdır çünkü Türklerin Orta Asya’da yaşadıkları bazı ciddi sorunlar nedeniyle erken yaşlardan göç etmek zorunda kalmıştır. Diğer göç hareketleri dışında, Anadolu’ya doğru olanı Türk tarihinde önemlidir. Malazgirt’in zaferinin ardından 26 Ağustos 1071’de Türk kabileleri Anadolu’da kalıcı olarak yerleşmeye başladı (Uzunçarşılı, 1988: 17) Bu kabilelerden biri Osmanlı’nın kurucusu Osman Gazi’nin atası Süleyman Şah’lardı. Türkiye’de, Osmanlı’nın Anadolu’ya taşınması, aynı zamanda Arap Halifelerinin zayıflamaya başladığında da yaşandı.

Osman Gazi'nin babası olan Ertuğrul Gazi, kabilesiyle birlikte Anadolu’da kaldı, kabilenin geri kalanı Türkmenistan’a geri döndü. Batı’ya göç, Orhan Gazi’nin Çimpe Kalesi’ni aldıktan sonra yoğunlaştı. Bu göç hareketleri, aynı zamanda, Osmanlı topraklarının göçmen kabilelerinin yeni toprakları güvence altına almak için göç ettikleri yerleşim politikasının bir sonucudur (İnalçık ve Quataert, 1994: 34-35).

Göçebe kabilelerin göç hareketlerinin yanı sıra, Yahudiler on dördüncü yüzyılda İspanya, Portekiz ve İtalya’dan kovuldu, Mariscos on altıncı yüzyılda Endülüs’ten kovuldu ve Rusya’daki Eski İnananlar ağırlandı. On dokuzuncu yüzyıldan sonra, Rus işgali sonucu Balkanlar, Çerkesya ve Kırım’dan çok sayıda mülteci ağırlandı (İnalçık ve Quataert, 31). Bolşevik Devrimi’nden sonra 135 bin kişi Osmanlı Sultanları tarafından korunuyordu. On yedinci yüzyılda Macaristan kralı, on sekizinci yüzyılda İsveç kralı ve Macaristan kralı ve Polonya prensi ile Macaristan prensi Osmanlı Sultanları tarafından korunmuştur (Directorate General of Migration Management, 2017). Yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin göç hareket kalıpları Balkanlar’ın hareketleriyle belirlendi. 1923’ten 2000’e kadar yaklaşık 1,650.000 kişinin Balkanlar’dan Türkiye’ye taşındığı tahmin edilmektedir. Ankara Anlaşması’nın atanmasından sonra, göç hareketi dışı doğru gerçekleşti. 2000 yılından bu yana, Avrupa’da 3 milyondan fazla Türk vatandaşı Arap ülkelerinde yaklaşık 100.000 Türk işçisine, Avustralya ve Amerika Birleşik Devletleri’nde yaklaşık 300.000 Türk göçmeni ve Bağımsız Devletler Topluluğu’nda 50.000’in üzerinde Türk işçisine sahiptir. Ayrıca, yurtdışında yaşayan Türklerin sayısı 6 milyondan fazladır.

Komşu ülkelerdeki siyasi çatışmalar Türkiye’ye doğru göç hareketlerini etkiledi. II. Dünya Savaşı sırasında, 800 Alman halkı Türkiye’ye geldi (Directorate General of Migration Management, 2017). 1979 İran Devrimi’nden sonra yaklaşık 1,5 milyon İranlı, başka bir ülkeyi taşımak için Türkiye’ye yerleşti (İçduygu ve Sirkeci, 1999: 265). 1988’de 50.000’den fazla ve 1991’de yaklaşık 500.000 Iraklı kişi, Saddam Rejiminin baskıcı eylemleri sonucu Türkiye’ye taşındı. Başka bir göç akışı Bosna Savaşı’ndan sonra toplam 20 bin kişi ile geliyor. 1999’da yaklaşık 18 bin Kosovalı kişi, on binden fazla Makedon insanı Türkiye’ye geldi.

Bugün Türkiye göç, göç ve göç için geçiş ülkesidir. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ’nün 2014 yılında Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile birlikte kuruluşundan sonra göç yönetimi, daha güvenilir istatistiklerin tutulmasına yardımcı olan tek bir çatı altında toplanmaktadır. Yabancı, 6458 sayılı Türk Yabancılar Kanunu ve Uluslararası Koruma Kanunu’nun 3 (1 / ü) maddesinde, Türkiye Cumhuriyeti ile vatandaşlık bağı bulunmayan bir kişi olarak tanımlanmaktadır. Kanunlara göre, Türkiye’den giren ve çıkan Türkiye’nin giriş çıkışları geçerli bir pasaport veya seyahat belgesi ile sınır kapısından geçecektir. Giriş sayısında kademeli bir yükseliş var (Directorate General of Migration Management, 2017). 2005 yılında 20.275.213 iken, 2014 yılında 35.115.789 sayısı ile azami giriş sayısına ulaşmıştır. 2015 yılında hafif bir düşüş olmasına rağmen, 2015 yılında Türkiye’ye giriş sayısı 2005 yılına göre yüzde 70 artmıştır.

3. Metot ve Bulgular

3.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

İnsanlık tarihiyle beraber toplumlar kimi zaman savaş, sürgün, afetler vb. durumlar yüzünden “zorunlu” olarak, kimi zamanda, daha iyi yaşam koşulları elde etmek umuduyla “gönüllü” ve ‘gönülsüz’ olarak göç ettiler. Gerek uluslararası göçler gerekse ulusal göçler zorunluluk ve gönülsüzlük neticesinde oluşmuştur. Bu göçler sırasında kültürün maddi ve manevi öğeleri de taşınmış ve farklı kültürlerden insanlar karşılıklı olarak birbirlerinin hayatlarını etkilemişler ve halen daha etkilemektedirler.

Bu çalışmada, mevcut durum çerçevesinde bireylerin yaşadıkları şehirden başka bir şehre göç etme nedenleri beş boyut içerisinde incelenmiştir.

3.2. Araştırmanın Hipotezi ve Yöntemi

Çalışmanın amacına yönelik temel hipotezi ‘**Cinsiyet, eğitim düzeyi, medeni durum ve yaş gibi demografik özelliklerinin şehirden göç etme talebinde sağlık, ekonomi, güvenlik, eğitim ve kültür ile arasında ilişkisi vardır**’ şeklindedir ve sorusu araştırmanın problem cümlesini oluşturmaktadır. Çalışmanın alt hipotezleri ise aşağıdaki gibidir.

AH1: Cinsiyetin şehirden göç etmelerinde **sağlık** ile ilişkisi vardır.

AH2: Cinsiyetin şehirden göç etmelerinde **ekonomi** ile ilişkisi vardır.

AH3: Cinsiyetin şehirden göç etmelerinde **eğitim** ile ilişkisi vardır.

AH4: Cinsiyetin şehirden göç etmelerinde **kültür** ile ilişkisi vardır.

AH5: Cinsiyetin şehirden göç etmelerinde **güvenlik** ile ilişkisi vardır.

AH6: Eğitim düzeyinin şehirden göç etmelerinde **sağlık** ile ilişkisi vardır.

AH7: Eğitim düzeyinin şehirden göç etmelerinde **ekonomi** ile ilişkisi vardır.

AH8: Eğitim düzeyinin şehirden göç etmelerinde **eğitim** ile ilişkisi vardır.

AH9: Eğitim düzeyinin şehirden göç etmelerinde **kültür** ile ilişkisi vardır.

AH10: Eğitim düzeyinin şehirden göç etmelerinde **güvenlik** ile ilişkisi vardır.

AH11: Yaşın şehirden göç etmelerinde **sağlık** ile ilişkisi vardır.

AH12: Yaşın düzeyinin şehirden göç etmelerinde **ekonomi** ile ilişkisi vardır.

AH13: Yaşın şehirden göç etmelerinde **eğitim** ile ilişkisi vardır.

AH14: Yaşın şehirden göç etmelerinde **kültür** ile ilişkisi vardır.

AH15: Yaşın şehirden göç etmelerinde **güvenlik** ile ilişkisi vardır.

AH16: Medeni durumun şehirden göç etmelerinde **sağlık** ile ilişkisi vardır.

AH17: Medeni durumun düzeyinin şehirden göç etmelerinde **ekonomi** ile ilişkisi vardır.

AH18: Medeni durumun şehirden göç etmelerinde **eğitim** ile ilişkisi vardır.

AH19: Medeni durumun şehirden göç etmelerinde **kültür** ile ilişkisi vardır.

AH20: Medeni durumun şehirden göç etmelerinde **güvenlik** ile ilişkisi vardır.

3.3. Bilgi Derleme ve İşleme Araçları

Bu çalışma kapsamında araştırmanın teorik kısmı ile ilgili basılı kaynaklar ve elektronik ortamdan derlenen bilgiler niteliksel çözümleme tekniği kullanılarak işlenmiştir. Çalışmanın odağını oluşturan kentte yaşayan 289 bireyden detaylı bilgi toplamak için anket uygulaması yapılmıştır. Çalışma Artvin nüfusuna kayıtlı olan 289 birey üzerinden tesadüfi örnekleme yöntemine göre 289 kişi seçilerek göç etmek isteyenlerin sebeplerini araştırmaya yönelik bir çalışmadır. Örneklem kütleimiz 289 kişiden oluşmaktadır. Anket sorularının hazırlık aşamasında, öncelikle bu konuda yapılan örnek çalışmalar incelenmiş, anket soruları gözden geçirilmiş ve konumuza yönelik araştırma problemimizi doğrulayacak sorular tarafımızdan hazırlanmıştır. Sahaya gidilerek gözlem ve mülakatlar yapıldıktan sonra 5 demografik sorulardan ve 25 soru da göç etme talepleri ile ilgili beş boyut altında sorulardan bir anket hazırlanmıştır. İki bölümden oluşturulan anketin ilk kısmı 5 soru ile demografik bilgiler elde edilmeye çalışılmış, ikinci bölümde ise 25 soru ile bireylerin şehirden göç etme sebepleri beş boyut çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır.

Anketler birebir görüşme yoluyla yapılmış ve Artvin’de yaşayan tesadüfi seçtiğimiz bireylerin kentlerinden göç etme nedenleri araştırılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın anket sonuçları analizi SPSS 22.0’de demografik bilgilerin analizi ve bireye yöneltilmiş soruların analiz sonuçlarıyla yorumlanmaya çalışılmıştır.

3.4. Çalışanların Demografik Bilgilerinin Analizi

Araştırmaya katılan deneklerin yaş, cinsiyet, eğitim durumu gibi demografik özelliklerinin göç etme sürecinde sağlık, kültür, ekonomi, eğitim ve güvenlik boyutları ile ilişkisi var mıdır sorusuna cevap aranmıştır. Anket çalışmasına 289 kişi katılmıştır. 289 kişiden 113 kişi göç etmek istemediğini anketlerde belirtmiş ve

5.sorumuz olan ‘Artvin şehriden başka bir şehirde yaşamak istiyor musunuz?’ sorusuna ‘Hayır’ cevabını vermiştir. 176 kişinin Artvin’den göç etmek istediği yapılan çalışmada sebepleri demografik özellikler üzerinden araştırılmaya çalışılmıştır.

3.5. Cinsiyet, yaş, medeni durum ve eğitim durumuna göre göç etme boyutları sağlık, kültür, eğitim, güvenlik ve ekonomi boyutlarıyla ilişkinin incelenmesi

Araştırmaya katılanların cinsiyet, yaş ve eğitim durumuna göre göç etme boyutları sağlık, kültür, eğitim, güvenlik ve ekonomi alt boyutlarıyla verdikleri cevaplara ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 1, Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4’te özetlenmiştir.

Tablo 1: Cinsiyet demografik değişkenine göre ekonomi, sağlık, eğitim, güvenlik, kültür boyutlarıyla ilişkisi

Ölçek	Cinsiyet	N	Ortalama	Std. Sapma	t	Anlamlılık (p)
Ekonomi	Kadın	71	3,42	0,938	-2,888	0,006*
	Erkek	105	3,94	0,812		
Kültür	Kadın	71	3,24	0,756	0,801	0,436
	Erkek	105	2,85	0,804		
Güvenlik	Kadın	71	4,12	0,789	1,265	0,242
	Erkek	105	3,32	1,008		
Sağlık	Kadın	71	3,76	0,976	-1,032	0,314
	Erkek	105	3,12	1,001		
Eğitim	Kadın	71	3,44	0,954	-0,916	0,412
	Erkek	105	2,96	1,096		

Şehirden göç etmede, ekonomi boyutunda cinsiyete göre anlamlı farklılık bulunmuştur ($p=0,006<0,05$). Erkeklerde ekonomik nedenlerle şehirden göç etme isteği, kadınlara göre daha yüksek bulunmuştur. ($3,94>3,42$)

Tablo 2: Eğitim düzeyi demografik değişkenine göre ekonomi, sağlık, eğitim, güvenlik, kültür boyutlarıyla ilişkisi

Ölçek	Eğitim düzeyi	Ortalama	Std. Sapma	F	Anlamlılık (P)	Farkın Kaynağı
Ekonomi	A) İlköğretim	3,72	0,984	1,314	0,284	
	B) Lise	3,47	0,842			
	C) Lisans	3,39	0,934			
	D) Lisans Üstü	4,01	0,978			
Kültür	A) İlköğretim	3,18	0,602	0,786	0,536	
	B) Lise	3,24	0,715			
	C) Lisans	3,65	0,864			
	D) Lisans Üstü	4,12	0,809			
Güvenlik	A) İlköğretim	2,54	0,945	0,412	0,786	
	B) Lise	2,67	0,846			

	C) Lisans	3,12	0,987			
	D) Lisans Üstü	3,42	1,005			
Sağlık	A) İlköğretim	2,74	1,365	2,956	0,042*	B>D C>D
	B) Lise	3,24	0,938			
	C) Lisans	3,38	0,964			
	D) Lisans Üstü	3,76	1,238			
Eğitim	A) İlköğretim	2,84	1,286	0,535	0,702	
	B) Lise	2,96	1,165			
	C) Lisans	3,25	0,948			
	D) Lisans Üstü	3,46	1,101			

Şehirden göç etmede, sağlık boyutunda eğitim durumuna göre anlamlı farklılık bulunmuştur ($p=0,042<0,05$). Farkın kaynağının belirlenmesi için Post-hoc analizi gerçekleştirilmiştir. Buna göre;

Lisansüstü mezunlarında sağlık nedenleriyle şehirden göç etme isteği, ilköğretim mezunlarına göre istatistiki olarak anlamlı bir şekilde daha yüksek bulunmuştur. ($3,76>2,74$)

Lisans mezunlarında sağlık nedenleriyle şehirden göç etme isteği, ilköğretim mezunlarına göre istatistiki olarak anlamlı bir şekilde daha yüksek bulunmuştur. ($3,38>2,74$)

Tablo 3: Yaşın demografik değişkenine göre ekonomi, sağlık, eğitim, güvenlik, kültür boyutlarıyla ilişkisi

Ölçek	Yaş	Ortalama	Std. Sapma	F	Anlamlılık (P)	Farkın Kaynağı
Ekonomi	A) 18-30	3,89	0,978	1,322	0,270	
	B) 31-40	3,46	0,830			
	C) 41-50	3,24	0,915			
	D) 51 ve üzeri	3,12	0,960			
Kültür	A) 18-30	3,12	0,598	0,755	0,521	
	B) 31-40	3,26	0,702			
	C) 41-50	3,38	0,847			
	D) 51 ve üzeri	3,56	0,806			
Güvenlik	A) 18-30	2,65	0,963	0,372	0,774	
	B) 31-40	2,44	0,827			
	C) 41-50	2,38	0,947			
	D) 51 ve üzeri	2,42	1,016			
Sağlık	A) 18-30	2,35	1,259	2,872	0,018*	B>D C>D
	B) 31-40	3,12	0,907			
	C) 41-50	3,26	0,945			
	D) 51 ve üzeri	3,38	1,214			
Eğitim	A) 18-30	3,89	1,336	0,500	0,683	
	B) 31-40	3,96	1,144			
	C) 41-50	3,98	0,915			

D) 51 ve üzeri 3,24 1,195

Şehirden göç etmede, sağlık boyutunda yaşa göre anlamlı farklılık bulunmuştur ($p=0,009<0,05$). Farkın kaynağının belirlenmesi için Post-hoc analizi gerçekleştirilmiştir. Buna göre;

51 ve üzeri yaş grubuna dâhil olan kişilerin sağlık nedenleriyle şehirden göç etme isteği, 18-30 arası yaş grubuna girenlere göre istatistiki olarak anlamlı bir şekilde daha yüksek bulunmuştur. ($3,38>2,35$)

41-50 arası yaş grubuna dâhil olan kişilerin sağlık nedenleriyle şehirden göç etme isteği, 18-30 arası yaş grubuna girenlere göre istatistiki olarak anlamlı bir şekilde daha yüksek bulunmuştur. ($3,26>2,35$)

Tablo 4: Medeni durumun demografik değişkenine göre ekonomi, sağlık, eğitim, güvenlik, kültür boyutlarıyla ilişkisi

Ölçek	Medeni durum	N	Ortalama	Std. Sapma	t	Anlamlılık (p)
Ekonomi	Bekâr	94	3,33	0,943	-2,895	0,012*
	Evli	82	3,76	0,805		
Kültür	Bekâr	94	3,06	0,743	0,809	0,420
	Evli	82	3,24	0,800		
Güvenlik	Bekâr	94	2,38	0,776	1,287	0,200
	Evli	82	3,36	1,010		
Sağlık	Bekâr	94	2,90	0,987	-1,033	0,303
	Evli	82	3,56	1,018		
Eğitim	Bekâr	94	3,86	0,969	-0,905	0,367
	Evli	82	3,65	1,089		

Şehirden göç etmede, ekonomi boyutunda medeni durumuna göre anlamlı farklılık bulunmuştur ($p=0,012<0,05$). Evli olan kişilerin ekonomik nedenlerle şehirden göç etme isteği, bekâr olanlara göre daha yüksek bulunmuştur. ($3,76>3,33$)

SONUÇ

Anket çalışması esnasında anketle ilgili görüşmelerimizde Artvin'deki sağlık ve ekonomik durum hakkındaki memnuniyetsizlik sürekli belirtilmiştir. Şehirde yaşayanların çoğunluğu Artvin şehirden göç etmek istediklerini sözlü olarak ifade etmişlerdir. Çalışmamızda demografik bilgiler üzerinden değerlendirme yapıldığında eğitim düzeyi, medeni durum, yaş ve cinsiyet yönünden ilişkisi anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Şehrin tesadüfi örneklem yoluyla ulaştığımız 289 kişinin 176 kişisi göç etmek istediğini açıkça beyan etmiştir. Anketteki eğitim, kültür, sağlık, güvenlik, ekonomi boyutları arasında genel olarak herkesin şikâyeti ekonomi ve sağlık üzerinde toplanmıştır. İşsizlik, coğrafi konumdan dolayı yeterli yatırımın olmayışı, yatırımın olmaması sebebiyle yeni istihdam yerlerinin olmaması düşüncesiyle ekonomi açısından katılımcılar olumsuz düşüncelerini beyan etmişlerdir. Aynı zamanda, şehirde var olan hastane kapasitesinin yetersiz olması, doktor kalitesinin yeterli olmaması ve diğer şehirlerdeki hastanelerin coğrafi konumdan dolayı ulaşımın kolay olmaması sebebiyle sağlık açısından katılımcılar olumsuz düşüncelerini beyan etmişlerdir.

KAYNAKÇA

1. Bauer, T. and Gang, I. N. (1998), "Temporary Migrants From Egypt: How Long Do They Stay Abroad?", IZA Discussion Paper No:3

3. Chen, K., Chiang, S. and Leung, S. F. (2003), "Migration Family and Risk Diversification", *Journal of Labor Economics* 2, 353-80
4. Cole, W. E. and Sanders, R. D. (1985), "Internal Migration and Urbanization In The Third World", *American Economic Review* 75, 481-93
5. Directorate General of Migration Management (DGMM). Düzensiz Göç. Directorate General of Migration Management (DGMM). http://www.goc.gov.tr/icerik3/duzensiz-goc_363_378_4710 (12.10.2018).
6. Directorate General of Migration Management (DGMM). Göç Tarihi. Directorate General of Migration Management (DGMM). http://www.goc.gov.tr/icerik6/goc-tarihi_363_363_380_icerik (12.10.2018).
7. Fields, G. S. (1976), "Migration, Unemployment and Job Turnover" *The Review of Economics and Statistics* 58, 407-415
8. Fields, G. S. (1979), "Place-to-Place Migration: Some New Evidence" *The Review of Economics and Statistics* 61, 21-32
10. Evcil, N., Dokmeci V. and Kiroglu, G. B. (2006), "Regional Migration in Turkey Its Directions and Determinants", *ERSA Conference Papers*
12. Garcia Coll, A. and Puyol, R. (1997), "Las migraciones interiores en España", *Dinamica de la Poblacion en España Sintesis*, Madrid: 167-216.
13. Gedik, A. (1997), "Internal Migration In Turkey, 1965-1985: Test of Conflicting Findings In The Literature", *Review of Urban and Regional Studies* 9, 170-79
14. Gezici, F. and Keskin, B. (2005), "Interaction between Regional Inequalities and Internal Migration in Turkey", *ERSA Conference Papers*
15. Ghatak, S. (1991), "Development Economics: A Survey", *British Review of Economic Issues* 13, 1-60
16. İçduygu, A. (2006). *International Migrants Remittances in Turkey*. European University Institute.
17. İçduygu, A., & Aksel, D. B. (2013). *Turkish Migration Policies: A Critical Historical Retrospective*. *Perceptions*, 18(3), 167.
18. Inalcik, H., & Quataert, D. (Eds.). (1994). *An economic and social history of the Ottoman Empire, 1300-1914*. Cambridge University Press.
19. King, R., Black, R., Collyer, M., Fielding, A., & Skeldon, R. (2010). *The Atlas of Human Migration: Global patterns of People on the Move*. Earthscan.
20. Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3(1), 47-57.
21. Mansoor, A. & Quillin, B. (2006). *Migration and remittances : Eastern Europe and the former Soviet Union*. The World Bank.
22. Pissarides, C. A. and Wadsworth, J. (1989), "Unemployment And The Inter-Regional Mobility of Labour", *The Economic Journal* 99, 739-55
23. Pissarides, C. A. and McMaster, I. (1990), "Regional Migration, Wages and Unemployment: Empirical Evidence and Implications for Policy", *Oxford Economic Papers* 42, 812-31
24. Ravenstein, E. (1885), "The Laws of Migration", *Journal of the Statistical Society of London* 48, 137-235
26. Rosenzweig, M.R. and Stark, O. (1989), "Consumption Smoothing, migration and marriage: Evidence From Rural India", *Journal of Political Economy* 97, 905- 926
28. Schultz, T. P. (1982), "Notes on the estimation of migration decision functions", *Migration and the Labor Market in Developing Countries*, Colorado: Westview Press
30. Sjaastad, L. A. (1962), "The Costs and Returns of Human Migration", *Journal of Political Economy* 70, 80-93
31. Tekeli, I., (1998), "Türkiye'de İç Göç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi" *Türkiye'de İç Göç Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı*, İstanbul.

32. Tunalı, I. (2000), "Rationality of Migration", International Economic Review 41,4,
33. 893-920
34. United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA). 2016a. International Migration Report 2015. United Nations.
35. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2017). Global Report 2017.

(7)

Doç. Dr. Fuat UÇAR*

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN TOPLUMSAL YAPISININ ÜÇ TARZ-I SİYASET YÖNÜNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

AN EVALUATION OF THE SOCIAL STRUCTURE OF THE OTTOMAN EMPIRE IN TERMS OF THREE STYLES OF POLITICS

ÖZ

Osmanlı İmparatorluğu kültürel yönden olduğu gibi sosyal yapı yönünden de kozmopolit bir yapı göstermiştir. Yusuf Akçura Üç Tarz-ı Siyaset adlı ünlü makalesini bu kozmopolit yapının oluşturduğu toplum yapısına uygulanabilirliğini yönünden ele almıştır. Yusuf Akçura analizinde toplumun sosyal yapısının milliyetçilik düşüncesinden dolayı Osmanlılık milleti oluşturmaya imkân vermediğini, din birliği anlayışına dayalı İslamcılık fikirlerinin de dış engellerin yanında toplumsal yapıdaki derin farklılıklar nedeniyle bir politika olarak uygulanamayacağını iddia etmiştir. Üç Tarz-ı Siyaset'te son aşamada çağdaş çözümün kurucu unsur durumunda olan Türklerden oluşan bir ulus devletinin kurulması fikri olarak Türkçülük fikri ön plana çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Sosyal Yapı, Üç Tarz-ı Siyaset.

ABSTRACT

The Ottoman Empire showed a cosmopolitan structure in terms of social structure as well as cultural aspects. Yusuf Akçura addressed his famous article titled Üç Tarz-ı Siyaset in terms of its applicability to the social structure formed by this cosmopolitan structure. In his analysis, Yusuf Akçura claimed that the social structure of the society did not allow the formation of an Ottomanist nation due to the idea of nationalism, and that the ideas of Islamism based on the understanding of religious unity could not be implemented as a policy due to deep differences in the social structure as well as external obstacles. In the last stage of Üç Tarz-ı Siyaset, the idea of Turkism was brought to the forefront as the idea of establishing a nation state consisting of Turks, who are the founding element of the contemporary solution.

Keywords: Ottoman Empire, Social Structure, Three Styles of Politics.

* Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü,
fuat.turkuaz@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-2036-6689>

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde halk genel olarak vergi veren Müslim ve gayrimüslimlerden oluşan reâyâ ile bu kesimin dışında kalan, vergi vermeyen yönetici sınıftan oluşan berâyâ şeklinde iki gruptan oluşmuştur. Bu açıdan toplum yapısı ırk, dil, din ve kültürel yönlerden oluşan kozmopolit bir yapıdan oluşturmuştur. Doğan Avcıoğlu, Osmanlı'nın toplumsal düzeninin, 15 ve 16. yüzyıllarda diğer toplumsal düzenlere göre daha iyi olduğunu iddia etmiştir (Avcıoğlu, 1990: 37).

Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyıldan itibaren çağdaşı diğer imparatorluklar gibi toplum yapısındaki milliyetler sorunuyla karşı karşıya kalmış ve ulusçuluk hareketleri merkezi yönetimi ciddi anlamda tehdit edici boyutlara ulaşmıştır. Bu süreçte Balkanlarda yaşayan Hristiyan tebaa giderek milliyetlerinin bilincine varmışlar ve merkezi otoriteye karşı bağımsızlık yönünde harekete geçmişlerdir. Böylece ilk isyan Yunanlılar tarafından başlatılmış, daha sonra Sırp tarafından özerklik ve bağımsızlık elde etmiştir. Yunanlılar ve Sırp'tan sonra Bulgar, Makedon ve Ermeni milliyetçilikleri de özerklik ve bağımsızlık hareketlerini başlatmışlardır. İmparatorluğun gayrimüslim tebaasında ortaya çıkan bu durum 19. yüzyılın sonuna doğru Müslüman tebaa içerisinde önce Arnavutlar, daha sonra Araplar arasında ortaya çıkmaya başlamıştır. Nihayetinde kurucu unsur durumundaki Türkler arasında milliyetçilik hareketleri Müslim ve gayrimüslim tebaaya göre çok daha geç ortaya çıkmaya başlamıştır.

Osmanlı toplumsal yapısında dinin önemli bir ölçüt olmasından dolayı, Müslüman tebaa içerisinde bir insanın Türk ya da Arap kökenli olması bir anlam ifade etmemiştir. Bu açıdan Müslüman tebaa gayrimüslimler karşısında dinsel ayrıcalıklarını korumuşlardır. Ayrıca 19. yüzyılın ekonomik gelişmelerinin Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasında yarattığı farklılaşma da Osmanlı toplumu aralarındaki farklılaşmada etkili olmuştur (Georgeon, 2005: 88; Ögün, 2000: 98). Bu sosyal yapıda Osmanlı aydınları içerisinde sınıf kavramını gündeme getiren ve önemini fark edenlerden birisi de Yusuf Akçura olmuştur.

Kemal Karpat (1988: 39) yapmış olduğu bir değerlendirmede “Osmanlı Devleti'nin kendisini İslam ile doğrudan özdeşleştirmesi 19. yüzyılda, Batı'nın emperyalist baskıları karşısında gerçekleşmiştir. Bu yüzyıla kadar yönetici sınıf, müslümanlardan oluşsa da, müslüman ve gayrimüslim tebaaya karşı eşit mesafede durmaya çalışmıştır” şeklinde, imparatorluğun içinde bulunduğu sosyal yapının yönetim üzerindeki etkisine vurgu yapmıştır. Ziya Gökalp (2006: 108) de Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal yapısı içerisinde, Türklerin içinde bulunduğu duruma dikkat çekmiştir. Gökalp'e göre Türkler devlette kurucu unsur olmasına rağmen feodalizm nedeniyle reâyâ haline gelmişlerdir. Ayrıca hayatlarını devlet ve toplum için askerlik yaparak geçirdiklerinden, kültürel ve ekonomik yönlerden ilerlemeye fırsat bulamamışlardır. Diğer milletler bilgili hatta zengin olarak ayrılıp bağımsız olurken zavallı Türkler devletin kurucusu ve sahibi olmalarına rağmen ellerinde kırık bir kılıçla eski bir sapandan başka bir mirasa sahip olmamışlardır.

İmparatorluğun kozmopolit yapısı içerisinde tüm tebaa yıllarca Osmanlı milleti şeklinde oluşturulan siyasal birlikteliğe rağmen, arasındaki dil ve kültür yönünden olduğu gibi sosyal yönden de birlikten söz edilmesi mümkün ol(a)mamıştır (Ortaylı, 2006: 15). Gökalp (2006: 114) siyasi inkılâptan sonra toplumsal bir inkılâba ihtiyaç hissedildiği zaman Müslüman olmayan vatandaşların ekonomik ve sosyal hayatlarında çok avantajlı bir konuma sahip olduklarını belirterek; çeşitli siyasi uğraşların Türkleri ekonomik ve sosyal hayatta geri bıraktığını belirtmiştir. Bu yapı Hristiyan tebaanın kendi ulusal kimliklerini korumalarını sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun milliyet ayırımı yerine din ayırımına dayanan yönetim modeli, zamanla toplumsal yapıda milliyetler arasında yaşanan çatışmaları dinsel nitelikli çatışmalara dönüştürdüğü de görülmüştür. Bu süreçte kilise, Batı'da milliyetçiliğin doğuşunu, milli devletlerin ortaya çıkışını engellerken; Osmanlı İmparatorluğu'nda Hristiyan tebaa içerisinde milli bilincin canlı tutulmasında, korunmasında en önemli faktör olmuştur. Türkler ise bu süreçte dini inançlarının gereği olarak kendi benliklerini ön plana çıkarma gereği duymamışlar ve bunu canlı tutacak kilise gibi bir örgüte de sahip ol(a)mamışlardır (Oba, 1995: 41). Ulus bilincinin oluşmasına etkisi bakımından ekonomik olarak Türk burjuva sınıfının henüz tam olarak gelişmemiş olması Türkleri oynayacağı rollerden ve ulusal konularda bilinçlenmeden mahrum bırakmıştır (Oba, 1995: 176). Şerif Mardin, Türkler arasında milliyetçiliğe öncülük edecek burjuvazinin oluş(a)mamasının nedeni olarak; “gaza” esasına dayalı bir toplumsal düzenin kurulmasını, bunun da kurucu unsur durumundaki Türklerde para ve sermaye birikimine önem verilmemesi sonucunu meydana getirdiğini ifade etmiştir (Mardin, 1962: 72). Niyazi Berkes, Batılı anlamda sınıf kavramına Osmanlı aydınlarının yabancı

olduğunu ve Akçura'nın da içinde bulunduğu Rusya Müslümanlarının çoktan beri bu kavramın bilincinde olduklarını ifade etmiştir. Yine Berkes'e göre Akçura daha da ileri giderek, ulusal çatışmaların kökeninde bu sınıflar arası çatışmalar olduğunu belirtmiştir. Berkes'in değerlendirmesine göre; Akçura köylü, esnaf, asker ve memurlarla Osmanlı İmparatorluğu'nun bir ulusal devlet olamayacağını belirtmiştir (Berkes, 1976: 2002). Bu şekilde Berkes'in belirttiği gibi Akçura'ya göre Türkler arasında milliyetçiliğin gelişmesinde merkezi rol oynayabilecek bir sermayedar ya da girişimci sınıf ortaya çıkamamıştır. Bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkler arasında milliyetçilik düşüncesinin oldukça geç başlamasındaki temel faktör, devletin ve toplumun kültürel ve sınıfsal yapısından kaynaklı özellikler olmuştur.

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı toplumsal yaşamda önemli değişiklikleri öngörmüş, ayrıca toplumsal alanda ve kamuda laik hareketin de başlangıcını oluşturmuştur. Tanzimat'ın sağladığı imkânlar sonucu imparatorluktan ayrılmak isteyen Hristiyan tebaayı Osmanlılık ya da Osmanlı milleti fikrine bağlamak, yeni dönemin politik esasını oluşturmuştur. Böylece Tanzimat Fermanı ekseninden şekillenen politikalar, gayrimüslim tebaayı bir türlü memnun edemediği için Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu dağılma sürecini daha da hızlandırmıştır. Ayrıca Tanzimat Fermanı getirdiği yeniliklerle, gayrimüslim tebaanın daha da bilinçlenmesine yardımcı olmuş ve milliyetçi hareketleri hızlandırmıştır. Görüldüğü gibi Osmanlı İmparatorluğunda gerek batılı devletlerin müdahalesini engellemek gerekse batılılaşma sürecinde yapılan reformlar toplumsal yapıyı bir arada tutamadığı gibi daha da ayrışmasında etkili olmuştur.

Osmanlı'nın önde gelen aydınlarından Yusuf Akçura çağdaşı aydınlarla göre devletin içinde bulunduğu sorunlara çeşitli çözüm önerileri getirmek suretiyle önemli tespit ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Küresel düzeyde ortaya çıkan gelişmelerin Osmanlı İmparatorluğu'na siyasal, ekonomik ve toplumsal yönlerden etkilerini analiz eden Akçura'nın bu yöndeki tespit ve değerlendirmeleri günümüz açısından da önemini korumaktadır. Bu çalışmada Akçura'nın 1904'te Kahire'de Türk gazetesinde yayımlanan Üç Tarz-ı Siyaset adlı ünlü makalenin toplumsal yönden incelenmesi amaçlanmıştır.

1. Osmanlılık Açısından Sosyal Yapı

Osmanlı İmparatorluğu'nda din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün tebaanın birlikte yaşaması amaçlanmıştır. Devleti yönetenlerin batılılaşma yönündeki tercihlerinin etkisi ve Batılı büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun başta azınlıklar olmak üzere içişlerine karışmalarının önüne geçmek amacıyla gündeme gelen ve 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile 1856 Islahat Fermanı Osmanlılık politikaları yönünden önemli gelişmeler olmuştur. Bu şekilde imparatorlukta gayrimüslim tebaadaki oluşmaya başlayan ulusçuluk hareketlerine karşı gündeme gelen Osmanlılık düşüncesi bir yaşam tarzı ve toplum düzenini öngördüğü için henüz bir ideolojiye dönüşmemiştir (Ortaylı, 2006: 61). Bu şekilde siyasal ve toplumsal gelişmeler sonucunda ortak vatan kavramı etrafında oluşturulmak istenen Osmanlı milleti ile merkezi otoritenin güçlendirilmesi ve devlet ve toplum yapısının bütünlüğü ile mevcut sınırların korunması amaçlanmıştır. Siyasi yönden tebaanın bir arada yaşamasını ve sınırların muhafazasını da amaçlayan Osmanlılık, toplumun içinde bulunduğu sosyal yapı gereği başarılı olamamıştır.

Yusuf Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset'te ele aldığı bu konudaki görüşlerini değerlendiren Enver Ziya Karal'a göre, yöneten-yönetilen ilişkisi içerisinde Akçura, Osmanlı milleti oluşturma çabalarının sakıncalarına rağmen yine de Osmanlı için yararlı olabileceğini düşünmüş; fakat bu durumun imkânsızlığına da vurgu yapmıştır. Akçura, sınırların korunmasını yeterli görmemiştir. Yine Müslüman tebaanın da siyasal ve toplumsal yönlerden örgütlenip bir millet haline gelmesi durumunda devletin kurucusu ve yöneticisi unsuru olan Türklerin etkisinin eriyip gideceğini ve egemenliğin Arap çoğunluğa geçeceğini düşünmüştür (Karal, 2005: 6). Bu şekilde Türklerin hâkimiyeti sona erecek ve gayrimüslimler ile eşit sayılacaklardır. Yine Karal'ın değerlendirmesine göre Akçura, Osmanlı'da yaşayan toplulukların kaynaşmayı istemeyeceklerini de düşünmüş; hatta böyle bir uygulamaya Rusya'nın siyasal ve mezhepsel nedenlerle, bir kısım Avrupa kamuoyunun da dinsel sebeplerle direneceğine inanmıştır (Karal, 2005: 7). Akçura Üç Tarz-ı Siyaset adlı makalesinde yapmış olduğu analizde; imparatorlukta mevcut sosyal yapı nedeniyle bir Osmanlı milleti oluşturma çabasının hiçbir sonuç vermeyeceğini, gayrimüslim tebaanın sürekli bilinçlenmesinin, onları Osmanlılık içine alan bir mekanizmasının kurulmasını böylece engellediğini ifade etmiştir. Dolayısıyla imparatorluk halklarının ırk, dil ve dini yönlerden içinde buldukları sosyal yapı ortak vatanda Osmanlı

milleti oluşturmak için yeterli olmamıştır. Gayrimüslim tebaanın kendi ulus devletlerini kurma ve kimliklerini kazanma konusunda sahip olduğu ayrıcalıklarla bilinçlenmelerini sağlarken, kurucu durumundaki Türk unsurun geri planda kalmasına neden olmuştur. Bu açıdan Üç Tarz-ı Siyaset, Osmanlı'nın toplumsal yapısına çağdaş bir yorum getirmek suretiyle, ulusçuluk çağında bunun imkânsızlığını açıkça ortaya koymuştur.

2. İslamcılık Açısından Sosyal Yapı

Tanzimat ve İslahat fermanları doğrultusunda uygulanan politikalar; gayrimüslimlerin ayrıcalıklı hale gelmelerine bağlı olarak, Müslüman tebaanın da kendilerini ikinci sınıf vatandaşlığa düşürdüğu inancı ile tepki göstermelerine neden olmuştur (Eraslan, 1994: 40). Bu süreçte milliyetçilik fikirlerinin etkisinden dolayı Osmanlı milleti meydana getirme çabalarının imkânsızlığından dolayı Müslümanlardan müteşekkil, ümmet anlayışına dayalı bir millet meydana getirme anlayışı önem kazanmıştır. Toplumsal yapıda birliğin sağlanması önemli bir unsur olan dinin, Milliyetçilik düşüncelerine yaklaşımının mesafeli olması çoğu zaman da hoş karşılanmaması her zaman geçerli olmuştur. Siyasal ve toplumsal reformlar sonucunda gayrimüslimlerin Müslümanlara göre ayrıcalıklı hale gelmeye başlamalarının İslam dinince kabul edilemeyeceği, çünkü İslam'ın Müslim ile gayrimüslimi eşit görmeyeceği yönünde düşünceler gündeme gelmiştir.

İslamcılık politikası ile sosyal yapının bir parçası olan gayrimüslim tebaa doğrudan gözden çıkarılmış olmaktadır. Akçura (2005: 55-58) Üç Tarz-ı Siyaset'te bu politikaların gayrimüslim ile müslimi aynı statüye getireceği ve azınlıklara daha fazla hak ve özgürlük tanıyacağını ifade etmiştir. Böylece Akçura bu durumun imparatorluğun çöküşünü engelleyemeyeceği gibi azınlıkların tekrar Türk ve Müslüman hâkimiyetine girmek için devletinin bu güçsüzlüğünden yararlanarak bağımsızlık arzusu ve ayrılık ümitlerini daha da artıracakını ifade etmiştir. Osmanlıcılık ve İslamcılık politikalarının sakıncalarını dile getiren Akçura (2005: 51-55) özellikle devletin uygulamak isteyeceği İslamcılık politikalarına İngiltere ve Rusya gibi dış engellerin siyasi olduğu kadar toplumsal nedenlerle engel teşkil edeceklerine dikkat çekmiştir.

Gayrimüslim tebaanın ayrılması sonucu Balkan topraklarının kaybı, Türk, Arap ve Arnavut gibi Müslüman tebaadan meydana gelen bir Osmanlı toplumunun oluşturulmak istenmesinde etkili olmuştur. Ancak Müslüman tebaa içinde Arnavutların bağımsız olması sonucu imparatorluk adeta Türk-Arap imparatorluğuna dönuşmüştür. Arapların da daha sonra ayrılmak amacıyla İngilizlerle işbirliği ve Osmanlı'ya karşı isyan etmeleri, yöneticilerde ve aydınlarda devleti ayakta tutabilmek için Türk unsuruna dayanmaktan başka seçenek bırakmadığı düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Böylece İslamcılık düşüncesi farklı etnik kökenden gelenlerin bir arada yaşamasını sağlamada yeterli ol(a)madığı gibi dini yönlerden toplumsal yapının muhafazasında da beklenen etkiyi göster(e)memiş ve başarılı ol(a)mamıştır.

3. Türkçünlük Açısından Sosyal Yapı

Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelen çeşitli siyasal ve toplumsal gelişmeler, Osmanlılık fikrine bağlılık duygusunu gittikçe gevşetmişti. Böylece Osmanlıcılık politikasında tutunamayan aydınlar bir geri adım atarak İslamcılık mevzisinde tutunmaya çalışmışlar, burada da tutunamayıp bir sonraki mevzi olan Türkçünlük politikalarına çekilmek zorunda kalmışlardır (Kösoğlu, 1994: 38). Akçura, gerçekleşmesinde ve uygulanmasında özellikle dış engeller nedeniyle mümkün görmediği İslam birliğini açıklarken; geleceğin ırki esaslar üzerine kurulu birlikler dönemi olacağına olan inancını ifade etmiştir. Fransız İhtilali ile siyasi olarak ortaya çıkan milliyet meselesinde ya da milliyetçilik konularında Avrupa'daki yetişme yıllarında hocalarının millet kavramı anlayışından oldukça etkilenen Akçura bu durumu Üç Tarz-ı Siyaset adlı makalesinde "ırk üzerine müstenit bir Türk siyasi milliyeti husule getirmek fikri pek yenidir" şeklinde ifade etmiştir (2005: 42).

18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman tebaası içinde yer alan Türk unsur, siyasal ve toplumsal yapıdaki bozulmanın hızlandırdığı idari değişmeler nedeniyle, devlet hayatında daha fazla söz sahibi olma fırsatını elde etmiştir. Bu açıdan 18 ve 19. yüzyıllar, Osmanlı İmparatorluğu'nda artık ulus sorunun tarih yapmakta önemli bir itici faktör olduğu ve siyasal-toplumsal sistemin öne çıktığı dönemler olmuştur (Ortaylı, 2006: 59). Bilindiği gibi Osmanlı'nın çok milletli (kozmpolit) yapısından hâkim nüfusu Türklerin oluşturduğu millet yapısına geçişte, Balkan Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı önemli dönüm noktaları olmuştur. Böylece siyasal ve sosyal yapıda meydana gelen değişmelere paralel olarak özellikle de aydınlar,

Osmanlı sınırları dışındaki Türklerin varlığıyla daha yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Bu noktada Akçura da Üç Tarz-ı Siyaset'te; bu siyasal ve tarihi gerçekliğin Türk toplumuna olan yansımaya, bunun kültürel ve toplumsal olarak Türk kimliğinin oluşumunda bilinçlenmesinin sağlanmasıya önemine dikkat çekmiştir.

Türkçülüğün tarihinde önemli bir yere sahip olan Akçura, Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir toplumsal düzenin oluşturulması konusunda geleneksel kurumlarının korunması ve Batı ile bütünleşmesini önermiştir (Zengin, 1995: 144. Bu açıdan Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal yapısında mevcut şartlar, Türk ırkına dayalı bir ulus devlet modeli çerçevesinde ulusal burjuvanın oluşturulması fikrini öne sürmüştür. Böylece Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset adlı terkinde ifade ettiği Türkçülük ya da Pantürkizm, siyasal, tarihi ve kültürel yönlerden olduğu kadar toplumsal yapı içesinde de en geçerli ve gerçekçi öneri olmuştur.

SONUÇ

Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset'te deklare ettiği düşünceleri, sekülerist (laik) bir Türkçülük anlayışı niteliğinde olmuştur. Toplumsal açıdan Akçura'nın Türkçülük anlayışında; kozmopolit bir imparatorluk yapısının tarihsel olarak sonunun geldiğini ve geleceğin toplumlarının ulus devlet ya da milli devlet şeklinde tezahür edeceğini dile getirmiş olmasıdır. Tarihsel gelişmelerin bu açıdan Akçura'yı haklı çıkardığı rahatlıkla görülebilmektedir. Çünkü Akçura'nın o zamanlar özellikle de Üç Tarz-ı Siyaset ile dile getirdiği Türkçülük anlayışı; günümüzdeki "alt kimlik" ve "üst kimlik" tartışmalarına da tarihi, siyasal, sosyal, dini ve kültürel olarak ışık tutacak niteliğini korumaktadır. Ayrıca Üç Tarz-ı Siyaset; bugün de toplumsal ve tarihi bir dayanak, felsefi bir yorum ve sosyolojik bir analiz ortaya koyması yönüyle elde etmiş olduğu kazanımını korumaktadır.

Akçura 1904'te kaleme aldığı Üç Tarz-ı Siyaset'te çağına göre oldukça ileri denebilecek ileri bir görüşlülükle o zamanın imparatorluklar çağında dahi geleceğin ulus devlet ya da milli devlet modeline işaret etmek suretiyle aynı zamanda siyasal olduğu kadar toplumsal gelişmenin de bu yönde olduğuna işaret etmiştir. Bu açıdan Üç Tarz-ı Siyaset, siyasal ve tarihi yönlerden olduğu kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal dinamikleri bakımından Türklere ulus devlet yapısının gerekliliği ve Türklük kavramına ilişkin bilincinin kazanılmasındaki rolü bakımından çağdaş tespit ve değerlendirmeler içermiştir.

KAYNAKÇA

1. Akçura, Yusuf. (2005). Üç Tarz-ı Siyaset, Lotus Yayınevi.
2. Avcioğlu, Doğan. (1990). Türkiye'nin Düzeni (Birinci Kitap), Tekin Yayınevi.
3. Berkes, Niyazi. (1976). "Unutulan Adam", Sosyoloji Konferansları, 14, 194-203.
4. Eraslan, Cezmi. (1994). "Yusuf Akçura'nın İslamcılığı Üzerine", Türkiye Günlüğü, 31 (Kasım-Aralık), 39-44.
5. Georgeon, Francois. (2005). Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura 1876-1935, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
6. Gökalp, Ziya. (2006). Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, (Haz. Osman Karatay), Akçağ Yayınları.
7. Karal, Enver Ziya. (2005). "Üç Tarz-ı Siyaset'e Önsöz", Üç Tarz-ı Siyaset içinde. Lotus Yayınları, 7-34.
8. Karpat, Kemal, "Ottoman Ethnic and Confessional Legacy in th Middle East", Ethnicity, Pluralism and the State in the Middle East, (der.) Milton J. Esman ve Itamar Robinoich (Ithaca: Cornell Üniversit Pres, 1988.
9. Kösoğlu, Nevzat. (1994). "Üç Tarz-ı Siyaset'e Dair Notlar", Türkiye Günlüğü, 31, 32-38.
10. Mardin, şerif. (1962). Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1938), Siyasal Bilgiler Fakültesi.
11. Oba, Ali Engin. (1995). Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, İmge Kitabevi.
12. Ortaylı, İlber. (2006). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Alkım Yayınları.
13. Öğün, Süleyman. (2000). Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik, Alfa Basım Yayınları.

14. Zengin, Eyüp. (1995). “Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri”, Türkiye Günlüğü, 32 (Ocak-Şubat), 140-144.

(8)

Doç. Dr. Fuat UÇAR*

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN KÜLTÜREL YAPISININ ÜÇ TARZ-I SİYASET YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ
AN EVALUATION OF THE CULTURAL STRUCTURE OF THE OTTOMAN EMPIRE IN TERMS OF THREE STYLES OF POLITICS

ÖZ

Osmanlı İmparatorluğu sosyal yönden olduğu gibi kültürel yönden de kozmopolit bir özellik göstermiştir. Üç Tarz-ı Siyaset, bu kozmopolit yapı içerisinde devletin içinde bulunduğu sorunlara çözüm üreten manifesto olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel yapısı tebaanın Osmanlı milleti olarak yaşamasına imkân vermemiştir. Yine din birliği duygusu da Müslüman tebaayı bir arada tutmaya yetmemiştir. Üç Tarz-ı Siyaset'e göre son aşamada tek çözüm Türklerden oluşan bir ulus devletin kurulması fikri olarak Türkçülük fikrini ön plana çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Kültür, Üç Tarz-ı Siyaset.

ABSTRACT

The Ottoman Empire showed a cosmopolitan characteristic both socially and culturally. "Üç Tarz-ı Siyaset" was the manifesto that produced solutions to the problems the state was facing. The cultural structure of the Ottoman Empire did not allow the subjects to live as an Ottoman nation. Again, the sense of religious unity was not enough to keep the Muslim subjects together. According to Üç Tarz-ı Siyaset, the idea of Turkism was brought to the forefront as the only solution in the final stage, the idea of the establishment of a nation state composed of Turks. Yusuf Akçura's Üç Tarz-ı Siyaset, which was welcomed with interest by the intellectuals of the period, was effective in bringing the idea of Turkism to the forefront as an identity by intellectuals and the founding cadre in the process leading to the Republic.

Keywords: Ottoman Empire, Culture, Three Styles of Politics.

* Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü,
fuat.turkuaz@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-2036-6689>

GİRİŞ

Yusuf Akçura tarafından yazılan ve 1904'te Kahire'de yayımlanan Türk gazetesinde yayımlanan Türkçülüğün Manifestosu olarak da nitelendirilen Üç Tarz-ı Siyaset adlı ünlü makale Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu sorunlara çeşitli alternatif çözüm önerileri getirmiştir. Çağdaş aydınlara göre siyasal, toplumsal ve tarihi yönlerden analizlerde bulunan Akçura'yı bu yönde bir değerlendirmeye sevk eden temel unsur; küresel düzeyde ortaya çıkan gelişmelerden Osmanlı İmparatorluğu'nun da siyasal, ekonomik ve toplumsal yönlerden etkilenmiş olmasıdır. Bu açıdan Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset'te yapmış olduğu siyasi, tarihi ve toplumsal nitelikteki analizler günümüz açısından da önemini korumaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kültür ve medeniyet yapısının temeli Türk ve İslam değerlerinden oluşmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu, bünyesinde bulundurduğu çeşitli dinsel ve etnik unsurlardan oluşan, sosyal ve kültürel yönlerden kozmopolit bir yapı sergilemiştir. Bu sosyal ve kültürel yapı içerisinde varlığını devam ettirmeye çalışan Osmanlı İmparatorluğu, içinde bulunduğu çeşitli alanlardaki olumsuz durumların etkilerinden kurtulmak amacıyla Tanzimat ve Islahat fermanları ile Meşrutiyet'in ilanı gibi yenileşme hareketlerini başlatmıştır. Söz konusu bu yenileşmelerin de etkisiyle başlatılan demokratikleşme hareketleri daha ziyade gayrimüslim tebaaya bir takım hak ve imtiyazlar sağlamıştır. Bu imtiyazların bir kısmı bilindiği gibi kültürel nitelikli imtiyazlar olmuştur. Batılılaşma yönünde yenileşme adına getirilen bu uygulamalar, ülkede yaşayan çeşitli azınlıkların kendi milli cemiyetlerini kurma haklarına sahip olmalarının da önü açmıştır. Bu durum gayrimüslim tebaanın önceden var olan bir takım çeşitli dinsel, kültürel haklarının dışında bir takım yeni talepleri de gündeme getirmiştir. Böylece imparatorluğun varlığının devamı açısından ciddi sorunların ortaya çıkmasının önünü açılmış olmaktadır. Bu şartların etkili olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun kültür hayatında sorunların çözümüne yönelik aydınların tutumu da önemli olmuştur. Bu kapsamda Nevzat Kösoğlu (1994, s. 32-36)'na göre Osmanlı aydınları, toplumun kültür hayatında ortaya çıkan sorunlar karşısında çeşitli çözüm yolları aramaya başlamışlardır. Aydınlar sorunların sebebi olarak, kültürel yapıdan kaynaklanan sapmanın nerelerde etkili olduğunu bulmaya çalışmışlar ve bu sapmaları sorunların da sebebi olarak ileri sürmüşlerdir. Sorunların ortaya çıktığı zamanlar, kültürün toplum hayatının meseleleri karşısında yaratıcılığını kaybettiği ve kendini yenileyemediği dönemler olmuştur.

Nevzat Kösoğlu'nun yapmış olduğu bu tespite göre Osmanlı İmparatorluğu'nda kültür için yapılması gerekenler, daha önceden Koçi Bey'in risaleleri ve III. Selim'e sunulan layihalar gibi bu konularda ilk tecrübe olarak kabul edilen "kanun-ı kadime" dönüş şeklinde olmalıdır. Ayrıca devlet ve toplum hayatında, kültürün önemli bir ögesi durumunda olan din hususunda bilinçli bir ayırım söz konusu değildi. Türk devlet felsefesinden gelen tarihi olarak siyasi hâkimiyet birliğinin tesisi kültürel bütünleşme açısından önemli bir rol oynamıştır (Kösoğlu, 1994: 36). Bu kapsamda bir Osmanlı aydını olarak Akçura da yenileşmenin getirdiği değişimlerin devletin ve toplumun kültürel yapısındaki yapmış olduğu değişime yönelik endişesini Üç Tarz-ı Siyaset'te siyasal ve toplumsal gerçeklikler yönünden değerlendirmiştir.

1. Osmanlılık Açısından Kültürel Yapı

Akçura küçük yaşlarından itibaren İstanbul'un çeşitli okullarında okumak ve yaşamak suretiyle doğal olarak Osmanlılığı kültürel açıdan benimsemişti. Zamanla gerek yaşadıklarının ve gerekse karşılaştıklarının da etkisiyle siyasal ve toplumsal gelişmelerin kültürel alana olan etkisini daha farklı yönlerden değerlendirmeye başlamıştır. Akçura'ya göre, Tanzimat ile amaçlanan Osmanlı milleti meydana getirme fikri, siyasal bakımdan olduğu gibi kültürel bakımdan da birliktelik sağlayamamıştır. Bu durum kültürün evrensel boyutları kapsamında ulusal/milli yönlerinin ortaya çıkmasına engel ol(a)mamıştır. Her ne kadar ölçülü denebilecek tarzdaki ulusal/milli kültür bir sakınca olarak görülmemiş olsa da gayrimüslim ya da azınlıklara Tanzimat ve Islahat fermanlarının sağladığı haklar ciddi sorunlar teşkil etmiştir. Ayrıca Osmanlılıkla amaçlanan bir Osmanlı milleti meydana getirme çabaları devletin kurucu unsuru ya da "unsur-u asli" konumunda olan Türkler için ciddi tehlikeler söz konusu olmuştur. Çünkü "millet-i mahkûme" olarak kabul edilen gayrimüslim tebaaya yönelik sağlanan çeşitli kültürel ayrıcalıklar, hâkim millet ya da kurucu unsur olarak "millet-i hâkime" durumunda olan Türkler için oldukça tehlikeli hale gelmeye başlamıştır. Türklerin bu şekilde ulusal/milli kültürünün eriyip yok olabileceği, devletin kurucusu durumundaki Türk unsurunun

siyasal hâkimiyetinin bu şekilde azınlık tebaaya geçebileceği endişesi Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset'te ifade ettiği en önemli temel unsurlar olmuştur.

2. İslamcılık Açısından Kültürel Yapı:

Tanzimat Fermanı'nın bütün tebaaya yönelik olarak yürürlüğe konulmasından sonra İslahat Fermanı'nın ise sadece azınlıklara özgü olacak bir şekilde ilan edilmesi Müslüman tebaa arasında “Müslim ile gayrimüslim tebaanın eşit olamayacağı” düşüncesiyle tepkiyle karşılanmıştır. Bu durum zamanla Müslüman tebaa içerisinde gayrimüslim tebaada olduğu gibi kendi ulusal/millî özelliklerini içeren kültürel ayrıcalıkların talep edilmesi bağımsızlıklarını kazanma yolunda gündeme gelmiştir.

Mevcut durumda Osmanlı İmparatorluğu'nda dini (şer'i) hükümlere uygun olduğu ve dinin cevaz verdiği ölçüler dâhilinde Müslümanların kültürlerini yaşaması ve yaşatması olağan olarak kabul edilmişti. Böylece ümmet anlayışı içerisinde mevcut sosyal ve kültürel dokuyu olumsuz yönde etkilemeyecek milliyetlerin varlığının devamı amaçlanmıştı. Buna karşın Osmanlı İmparatorluğu'nun kozmopolit toplum yapısı, Arap, Arnavut vb. Müslüman tebaanın, aynı dine mensup fakat ayrı etnik kökenden gelen Türk unsurdan kültürel olarak da ayrılmak istemesi, bağımsızlıklarını kazanma yönünde önemli bir gelişme olmuştur. Bu amaçla Araplar çok daha önce kendi cemiyet ve derneklerini kurdukları halde Türkler ancak 1911'de Türk Ocağı'nı kurabilmiştir.

Bu gelişmeler çerçevesinde Akçura Üç Tarz-ı Siyaset'te toplumun siyasal ve toplumsal gerçekliklerine dayalı olarak yapmış olduğu analizinde; devletin kozmopolit yapısı içerisinde yaşayan halkı bir arada tutma konusunda, kültürün önemli unsurlarından olan dinin, bir takım iç ve dış engeller nedeniyle yeterli olmadığını, olamayacağını ifade etmiştir. Akçura Üç Tarz-ı Siyaset'te bu iç ve engelleri; İslamcılık ya da Ümmetçilik politikalarının gayrimüslim tebaayı doğrudan dışlayacağı için devlette daralmaya neden olacağını, Halifelik gibi siyasal ve dini kurumdan dolayı başta sömürgelerinin çoğu Müslüman olan İngiltere başta olmak üzere Rusya gibi halkının çoğu Müslüman olan ülkeler tarafından İslamcılık politikasının hoş karşılanmayacağını iddia etmiştir. Zaten gelişmeler de Arap ve Arnavut gibi Müslüman tebaanın imparatorluktan ayrılmasını engelleyemiştir.

3. Türkçülük Açısından Kültürel Yapı

Osmanlı İmparatorluğu'nda Üç Tarz-ı Siyaset'in Türkçülük fikri yönünden kültürel yapıya bakılacak olursa bu durum bilinenin aksine çok farklı bir özellik göstermiştir. 19. yüzyılın başlarında siyasal ve toplumsal gelişmelerin de etkisiyle Osmanlı imparatorluğu'nda çeşitli milletler millet olma bilincine ulaşma konusunda önemli gelişmeler göstermiştir. Hâlbuki “unsur-u aslı” konumunda olan Türkler, diğer Müslim ve gayrimüslim tebaadaki etkili olan ulusal bilinçlenme yönündeki gelişmelerden daha geç etkilenmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı İmparatorluğu'nda milliyetçiliklerini bilmeyen, diğer milletlerin faaliyetleri sonucunda öğrenen ve bu şekilde ulusal bilinçlenme konusunda geride kalan Türkler olmuştur. Çünkü Türkler her zaman ümmet bilincinin etkisiyle “Elhamdülillah Müslümanız” demeyi yeterli görmüşlerdir. Yine Türkler gayrimüslim tebaa, hatta Müslüman tebaa gibi kendi ulusal kimlikleri ile ilgili hususları, hem devletin zarar görememesi hem de din kardeşlerinin incinmemesi için ifade etme ve kullanma gereği duymamışlardır. Bu aşamada Müslümanlık tebaadan Araplar ve Arnavutların da azınlıklar gibi ayrılıp ayrı dernekler kurmalarına, hatta isyan etmelerine engel teşkil etmemiştir. Türkler ise diğer Müslüman tebaa gibi din ve milliyet ayrımına gerek bile duymamışlardır. Dolayısıyla Türkçülük Türk milletinin “irade” ve “arzusunun” dışında doğmuş daha doğrusu doğmak zorunda kalmıştır.

Türkçülük fikri kültürel boyutları itibarıyla ele alındığı zaman, bunu Hars'a (kültüre) kodlayan Ziya Gökalp ile Yusuf Akçura'nın Türkçülük anlayışları önem kazanmaktadır. Bu açıdan Akçura (2005: 42)'nin Üç Tarz-ı Siyaset'te vurguladığı “İrk üzerine müstenit bir Türk siyasi milliyeti husule getirmek fikri”nde, “ırk” kavramına öncelik vermenin yanında, kültürel içeriğin unsurlarını da görmek mümkündür. Bu açıdan Akçura'nın ırk kavramı, antropolojik bir değerlendirilmenin yanında, kültürel ve etnik mirası vurgulamak için de tercih edilen bir kavram olmuştur. Bu nedenle Akçura, milliyeti tek başına ırk ögesi üzerinde inşa etmekten kaçınmış; aynı zamanda ırk, dil ve gelenek gibi kültürel unsurlar kapsamında ele almıştır. Yine Rusya'dan göç

eden diğer Türkçü aydınlar gibi Akçura da “Osmanlı merkezli” Pantürkçülük yerine Ceditçilikte olduğu gibi kültür ekseninde “Rusya merkezli” bir Pantürkçülüğu savunmuştur (Çeçen, 2009: 25).

Akçura Türk birliğinin geliştirilip kurulmasını çeşitli aşamalara ayırarak bunların bir aşamasında Türk olmayanların durumundan bahsederken Türkleşmek deyimini kullanmıştır. Akçura (2005: 42) Üç Tarz-ı Siyaset’teki “Türk birliği siyasetindeki faydalara gelince, Osmanlı ülkelerindeki Türkler hem dini, hem ırkî bağlar ile pek sıkı, yalnız dinî olmaktan sıkı birleşecek ve esasen Türk olmadığı halde bir dereceye kadar Türkleşmiş sair müslim unsurlar daha ziyade Türklüğu benimseyecek ve henüz hiç benimsememiş unsurlar da Türkleştirilebilcekti.” ifadeleriyle soyca Türk olanların yanında, soyca Türk olmayanların da, ortak kültür ve değerler etrafında günümüzün ulus birlikteliğinde olduğu gibi Türkler ile bir araya gelerek, bunlardan müteşekkil bir siyasi birlikteliğine vurgu yapmış olmaktadır.

Benzer bir durum, Mustafa Kemal tarafından Vatandaş İçin Medeni Bilgiler Kitabı’nda milleti; dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu siyasi ve sosyal bir topluluk olarak tanımlanmıştır. El yazısı ile ifade ettiği ve aynı zamanda milliyetçilik ilkesinin de bir gereği olarak “Türkiye Cumhuriyetini kuran halka Türk milleti denir” (Atatürk, 2010: 40) ifadesi, Mustafa Kemal’in de millet anlayışını ortaya koymaktadır. Benzer bir değerlendirme de Hüsrev Hatemi (1988: 30) tarafından yapılmıştır. Hatemi’nin “Bizde ister Hitit, ister İyon, Firik, Arap, Pontus, Çerkes ve Arnavut unsurlarıyla karışmış olsun, bu toprakların üzerinde yaşayan, millet olma özelliğini taşıyan halkımıza aynı rahatlıkla ‘Türk’ diyoruz ve demeliyiz de. Azınlıkların bile adlarının başına Türk getirerek benimsemeliyiz. ‘Türk Ermenisi’, ‘Türk Musevisi’ gibi” değerlendirmesi; siyasi ve toplumsal yönden Anadolu Türklüğünün tarihsel ve sosyolojik arka planını vurgulamaya yönelik ifadelerdir. Bu yönüyle, etnik kökeni ne olursa olsun Türk kelimesi ve Türkçülük, ırk’ı ifade etmesinin yanında, aynı zamanda bilimsel, tarihsel, sosyolojik açıdan doğuşu ve gelişimi sürecinde kültürel unsurlara dayalı bir motif izlemiştir.

Bu nedenle Akçura, bir Tatar aydını olarak entellektüel dünyasının, Rus hâkimiyetindeki Tatar toplumunda şekillenmesinden dolayı, Rus İmparatorluğu içinde Tatar kimliğini muhafaza etmek için Türklükten başka dayanabileceği bir esas bulamamış ve bulduğu esas da Osmanlı Türklerine taşımıştır. (Çeçen, 2009: 23).

Yusuf Akçura üzerine en temel akademik çalışmayı yapan François Georgeon (2005:57)’a göre, Birinci Dünya Savaşı başladığında Türkiye’de bulunan Rusya göçmeni Türklerden olan Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali ve Ahmet Ağaoğlu gibi isimler Pantürkçülük (Turancılık) idealinin hemen gerçekleşeceğine inanmışlardır. Onların bu konudaki en büyük eksiği kuvvetli ve birleştirici ulusal bir duygunun, “Turan” olarak tanımlanan yerlerin halkında ve Osmanlı Türklerinde tam olarak oluşamadığını görememiş olmalarıdır. Bu nedenle Akçura görüşlerinde, özellikle de Türkçülük anlayışındaki açılıminin temel noktasını, Osmanlı Türklerinde büyük bir eksiklik olarak nitelendirdiği burjuva sınıfının oluşmamasına ve sınıf bilincinin yetersizliğine bağlamıştır.

SONUÇ

Kozmopolit bir yapıdan oluşan Osmanlı toplum yapısının bu özelliği kültürel yapıya da yansımıştır. Fransız İhtilali ile başlayan başta milliyetçilik hareketleri olmak üzere siyasi ve toplumsal gelişmeler Osmanlı İmparatorluğu’nda her milletin bağımsızlığını elde etme çabalarını etkileyici bir faktör olmuştur. Bu kapsamda Batı’nın da etkisiyle çıkarılan Tanzimat ve Islahat fermanları aracılığıyla getirilen ayrıcalıklar, azınlıkların bağımsızlık yolunda “masumane” talepleri aşan, toplumun ve devletin varlığını ve güvenliğini tehlikeye düşürücü bir hale dönüşmeye başlamıştır. Azınlıklar bağımsızlıklarını kazanma yönündeki girişimlerinde siyasi faaliyetlerin yanında kültürel unsurları “maske” olarak kullanma girişimleri artmıştır. Bu açıdan Akçura, öncelikli olarak Osmanlılık ekseninde Osmanlı milleti oluşturma çabalarının etnik olarak Türklerin asimilasyonuna yol açabileceğine ve hâkimiyeti kaybedebileceğine vurgu yapmıştır. Panislamizm konusunda esas engelin Osmanlılıkta olduğu gibi çeşitli iç engellerden ve “süper güçlerin etkisi” gibi dış engellerden dolayı bu politikayı da uygulanabilir ve gerçekçi olarak görmemiştir. Türkçülük fikrinde, Türklerin siyasi egemenliğini sağlamasının önemine vurgu yaparken, bunun aynı zamanda kültürel olarak Türk kimliği çerçevesinde olması gerektiği görülmektedir.

Bu açıdan bakıldığında Akçura'nın Üç tarz-ı Siyaset'te yapmış olduğu tespit ve değerlendirmeler günümüz açısından da önemini korumaktadır. Bu açıdan Akçura'nın değerlendirmeleri kültürel yönden analiz yapıldığında Türk kimliği vurgusunun önem ve öncelik kazandığı görölmektedir. Daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin toplumsal ve kültürel yapısına da ışık tutacak nitelikte olan Türk kimliği vurgusu, ulus devletin en önemli dinamiklerinden birisini oluşturmuştur. Dolayısıyla Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset'te Osmanlı'nın son dönemindeki kültürel yapıyı çağdaş bir şekilde yorumlamak suretiyle, modern ulus devlete geçiş sürecinde teorik bir çerçeve sunmuş olmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Akçura, Yusuf. (2005). Üç Tarz-ı Siyaset, Lotus Yayınevi.
2. Atatürk, Mustafa Kemal (2010). Medeni Bilgiler (Türk Milletinin El Kitabı), 2. Baskı, Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
3. Çeçen, Anıl. (2009). "Atatürk ve Yusuf Akçura", Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk, 127, 21-26.
4. Georgeon, Francois. (2005). Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura 1876-1935, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
5. Hatemi, Hasan Hüsrev. (1998). Yozlaşmadan Uzlaşmak, Dergâh Yayınları.
6. Kösoğlu, Nevzat. (1994). "Üç Tarz-ı Siyaset'e Dair Notlar", Türkiye Günlüğü, 31 (Kasım-Aralık), 32-38.

(9)

Doç. Dr. Kader ÖZLEM*

**DOĞU SORUNU VE ALT SORUN ALANLARININ OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİNİN ANALİZİ**

***ANALYSIS OF THE EASTERN QUESTION AND ITS SUB-PROBLEMS AREAS' EFFECTS ON THE
OTTOMAN EMPIRE***

ÖZ

Uluslararası sistemdeki güç dengelerini bozmadan Osmanlı Devleti'nin topraklarının bölüşülmesini amaçlayan Doğu Sorunu'nun en önemli uygulama sahasını 19. yüzyıldaki Balkan gelişmeleri oluşturmuştur. Viyana Kongresi (1815) sonrasında tesis edilen uluslararası sistemde monarşiler için tehdit oluşturan akımlarla mücadele esas alınsa da Osmanlı Devleti bu kapsamda değerlendirilmemiş ve Doğu Sorunu Viyana Sistemi'nin zayıf noktalarından birini oluşturmuştur. Bu kapsamda Doğu Sorunu'nun alt sorun alanları olarak Sırp, Yunan, Rumen ve Bulgar toplulukların milliyetçilik akımının etkisiyle ayaklanmaları Osmanlı Devleti açısından yıkıcı sonuçlar yaratmıştır. Söz konusu ayaklanmalara yönelik Büyük Güçler'in destek vermesi Doğu Sorunu'na uygulama sahası oluşturmuştur. Bu çalışmanın amacı nitel veri analizi metodu çerçevesinde Doğu Sorunu ve söz konusu sorunun yarattığı alt sorun alanlarının Osmanlı Devleti açısından etkilerinin tarihsel bir bakış açısıyla analiz edilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Sorunu, Osmanlı Devleti, Balkanlar, Milliyetçilik, Bağımsızlık.

ABSTRACT

The most important application area of the Eastern Question, which aimed to divide the lands of the Ottoman Empire without disrupting the balance of power in the international system, was created in the Balkans in the 19th century. Even if the struggle with the movements that would constitute a threat for the monarchies in the international system that was established after the Congress of Vienna (1815) was taken as basis, Ottoman Empire was not considered in this context and the Eastern Question became one of the weak points of the Vienna System. In this regard, the uprisings of the Serbian, Greek, Romanian and Bulgarian communities as the sub-problems areas of the Eastern Question by the effects of nationalist movement caused devastating results for the Ottoman Empire. The support of the Great Powers for those uprisings created an application area for the Eastern Question. The aim of this study is to analyze the Eastern Question and its sub-problems areas' effects on the Ottoman Empire from a historical perspective within the context of the qualitative data analysis method.

Keywords: *The Eastern Question, Ottoman Empire, Balkans, Nationalism, Independence.*

* Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi tarih Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, kaderoziem@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4780-2118.

GİRİŞ

Büyük Fransız Devrimi (1789) ve çok geçmeden yaşanan Koalisyon Savaşları yeni bir Avrupa haritası ortaya çıkarmakla kalmamış, kıtadaki siyasi, ekonomik ve askeri dengeleri sarsmıştır. Koalisyon Savaşları sonrasında toplanan Viyana Kongresi'nde her ne kadar ev sahibi Klemens von Metternich'in gayretleriyle monarşilerin yeniden hâkimiyeti tesis edilmeye çalışılsa da Devrim'in ve Koalisyon Savaşları'nın ortaya çıkardığı sonuçlar uzun vadeli etkilerde bulunmuştur. Özellikle çok uluslu imparatorluklar açısından olumsuz bir anlam içeren milliyetçilik akımının 19. yüzyılda Osmanlı Devleti örneğinde görüleceği üzere yıkıcı sonuçlara sahip olacağı anlaşılmıştır.

Olgusal bağlamda Doğu Sorunu, Avrupa'daki Türk siyasi varlığına duyulan tepkinin kavramsal açıdan formülasyonu olmakla birlikte 19. yüzyıl itibarıyla bu tepkinin tezahürü Balkanlar'daki ulusların isyan girişimlerine Büyük Devletler (Düvel-i Muazzama) tarafından sağlanan desteklerle somutlaşmıştır. Bu çerçevede Doğu Sorunu'nu temel sorun olarak tanımlayarak 19. yüzyılda Balkanlar'da Osmanlı Devleti'ne karşı yaşanan Sırp, Yunan, Rumen ve Bulgar bağımsızlık isyanlarını bunun bir uzantısı olarak değerlendirmenin mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmanın amacı Doğu Sorunu ve söz konusu sorunun yarattığı alt sorun alanlarının Osmanlı Devleti açısından etkilerinin analiz edilmesi olarak belirlenmiştir. Nitel araştırma yönteminden yararlanılan çalışmada tarihsel bir bakış açısıyla söz konusu sorunların gelişim süreçleri ana hatlarıyla ele alınmıştır.

Doğu Sorunu'nun Profili

1815 Viyana Kongresi'nin tesis ettiği sistem, her ne kadar kıtasal ölçekte istikrarın sağlanması açısından Avrupa Ahengi'ni ortaya çıkarmış olsa da 19. yüzyılda ağırlıklı olarak Orta Asya boyutunda kendisini gösteren İngiltere ile Rus Çarlığı arasındaki emperyalist rekabet veya diğer adıyla Büyük Oyun (Great Game) uluslararası dengeleri sarsarak düzenin zaafiyeti olmuştur. Söz konusu dönem itibarıyla Rus Çarlığı'nın irredantist ve Panislavist politikaları bu sistemin bir diğer zayıflığı haline gelmiştir. Dolayısıyla Viyana Sistemi'nin zayıf noktalarında Rus Çarlığı'nın merkezi bir konuma sahip olduğunu söylemek mümkündür. Aynı durum sistemin bir diğer noksanlığını teşkil eden Doğu Sorunu'nda da kendisini göstermiştir. Zira Rus Çarlığı yapay bir sorun olarak türetilen Doğu Sorunu'nun kendi dış politika hedefleri çerçevesinde çözümü için aktif bir tutum içerisinde olmuştur.

Ana hatlarıyla Doğu Sorunu veya diğer adıyla Şark Meselesi, uluslararası sistemdeki güç dengesine zarar vermeden Osmanlı Devleti'nin topraklarının parçalanması olarak tanımlanabilir.¹⁵ Doğu Sorunu, 19. yüzyılda popüler bir kavram olarak Büyük Devletler (İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya)'ın diplomatik gündeminde sıklıkla yer almıştır. Söz konusu kavram, Osmanlı Devleti'nin bu dönem itibarıyla siyasi ve ekonomik olarak içinde bulunduğu sorunlu durumu ifade etmesinin yanında Osmanlı topraklarının Avrupalı devletler tarafından potansiyel bir genişleme alanı olarak görüldüğünü de işaret etmektedir. Buna ilişkin Büyük Güçler'in üzerinde uzlaşmaya vardıkları bir plan bulunmadığını belirtmek gerekir. Ancak Doğu Sorunu, 1853 yılında Rus Çarı I. Nikolay tarafından Osmanlı Devleti'ni tanımlamak için kullandığı "hasta adam" ifadesiyle ilintili bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Farklı bir ifadeyle Osmanlı Devleti zayıflayan imparatorluk yapısı nedeniyle "hasta" olarak tanımlanmış¹⁶ ve bu dönem Rus dış politikasının temel hedefleri içerisinde yer alan "sıcak denizlere inme" politikası kapsamında sorun olarak değerlendirilmiştir.

Esasen Doğu Sorunu popülerlik kazanması itibarıyla 19. yüzyılda kendisini gösterse de Osmanlı Devleti'nin genişleme döneminden itibaren ve özellikle 2. Viyana Kuşatması'na ve sonucunda imzalanan Karlofça Antlaşması'na (1699) değin farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bu dönem itibarıyla Avrupa içlerine doğru Türk ilerleyişi bir sorun olarak addedilirken söz konusu ilerleyişin durdurulması için sıklıkla ittifakların kurulduğu görülmektedir. Bunun en somut yansımasını 2. Viyana Kuşatması sürecinde Papalığın girişimiyle

¹⁵ Barış Özdal-Murat Jane, "La Der Des Ders" in Uluslararası Sistemin Yapısına Etkileri", Gazi Akademik Bakış, Cilt:7, Sayı:14, Yaz 2014, s. 229.

¹⁶ "The Crimean War"-British Battles, The National Archives, <https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/ukgwa/20210802111724/https://www.nationalarchives.gov.uk/battles/crimea/>, (e.t. 13.03.2024).

oluşturulan Kutsal İttifak (Avusturya, Lehistan, Rusya, Malta, Venedik)'ta bulmak mümkündür. Dolayısıyla Doğu'dan gelen Türk tehdidi sadece bir coğrafi anlamı değil, aynı zamanda öteki tanımlamaları çerçevesinde kimlik farklılığını da içermiş olup bu tehdidin durdurulması öncelikli hale getirilmiştir. Nitekim Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasıyla Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki ilerleyişi durdurulurken, Türk İmparatorluğu Avrupa'ya karşı diplomatik üstünlüğünü kaybetmiş ve askeri açıdan da savunma pozisyonuna geçmiştir. Bu sebeple devletin ayakta kalabilmesi için statükoyu devam ettirmesi ve bunun için de diplomasiye daha fazla başvurması gerekliliği ortaya çıkmıştır.¹⁷

Doğu Sorunu'nun 19. yüzyıl itibarıyla uygulama sahası ağırlık olarak Balkanlar'dan müteşekkildir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarının parçalanmasını oluşturan bu ikinci aşama belirtildiği üzere uluslararası sistemdeki güç dengelerini bozmadan gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Viyana Kongresi'nin oluşturduğu sistemde yer almayan Osmanlı Devleti Avrupalı monarşilerin kendilerine sağlamaya çalıştığı konforlu alandan mahrum kalmış ve çokuluslu bir imparatorluk olarak milliyetçilik akımıyla mücadele etmekte zorluklar yaşamıştır. Her ne kadar 1853-1856 Kırım Savaşı sonrasında imzalanan Paris Antlaşması (1856)'yla Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletler hukukuna dâhil edilerek toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı güvence altına alınmışsa da 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı bu durumun işlevsel hale gelmediğini göstermiştir. Ayrıca 19. yüzyıl genelinde görüldüğu gibi Balkan uluslarının bağımsızlık ayaklanmalarına Rus Çarlığı başta olmak üzere diğer Büyük Güçler'in de destekte bulunması Doğu Sorunu'nun ana hatlarıyla Viyana Kongresi'nden 1. Dünya Savaşı'na kadar geçen yaklaşık yüzyıllık bu ikinci aşamasının hızlı bir şekilde uygulanmasını beraberinde getirmiştir. Doğu Sorunu'nun üçüncü ve son aşamasını ise Osmanlı Devleti'nin tüm topraklarının bölüşülmesini oluşturmaktadır ki bu aşama 1. Dünya Savaşı esnasında imzalanan gizli antlaşmalarla ve özellikle 10 Ağustos 1920'te imzalanan Sevres Antlaşması'yla kendisini göstermiştir. Ancak Türk Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lausanne Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla bu son aşama başarıyla ulaşmamıştır.

Doğu Sorunu'nun Alt Sorun Alanları Olarak Balkanlar'daki İsyanların Değerlendirilmesi

Balkanlar'da 19. yüzyıl genelinde kendisini gösteren Osmanlı Devleti'nin otoritesine yönelik meydan okumalar kavramsal bakımdan ayaklanma, isyan, ihtilal gibi kavramlarla literatürde kendisine yer bulsa da özü itibarıyla Doğu Sorunu'nun ayrılmaz parçaları haline gelmiştir. Zira ana hatlarıyla Sırp, Yunan, Rumen ve Bulgar bağımsızlık ayaklanmalarını içeren bu meydan okumalar Viyana Kongresi'nde tesis edilen sistemin esaslarına aykırılık teşkil etmesine rağmen Büyük Güçler'in doğrudan ya da dolaylı olarak destek amaçlı müdahalelerine açık olmuştur. Doğu Sorunu'nun ikinci ve Osmanlı Devleti açısından en yıkıcı aşamasını teşkil eden 19. yüzyıl Balkanlar bölgesindeki gelişmelerin ana odak noktasını gayrimüslim unsurlar oluşturmuş olup Rus Çarlığı başta olmak üzere diğer büyük devletler bu nüfus gruplarının etnik ve dinsel farklılıklarını kullanarak bağımsızlık yönünde isyan çıkarmalarını teşvik etmiştir. Yaşanan isyan hareketlerinin Osmanlı Devleti tarafından bastırılmasını kendi kamuoylarına Hıristiyanların Müslümanlar tarafından katledildiği şeklinde propagandayla sunan Büyük Güçler, yarattıkları bu algıyla Osmanlı Devleti'ne savaş açmanın gerekçeleri ve bağımsızlık mücadelesi veren bu grupların desteklenmesinin kaçınılmaz olduğu noktada meşruiyet zemini sağlamışlardır.¹⁸

Sırp Sorunu: Osmanlı Devleti'nin tebaasından olan Sırp lar ekonomik açıdan zayıf bir profile sahip olmakla birlikte, toprak sorunları ve Osmanlı Devleti'nin bölgedeki idarecilerinin keyfi uygulamaları sonucunda isyan hareketlerine girişmişlerdir. Bölgedeki yeniçeri ve başıbozuk grupların ahaliye baskı yapmaya başlaması Sırp ların örgütlenmesine yol açarken ilk olarak Kara Yorgi (Georgi Petrovic) liderliğinde 1804 yılında ayaklanmışlardır. Ancak söz konusu isyan girişimi İstanbul'da bir köylü ayaklanması olarak

¹⁷ Rifaat A. Abou-el-Haj, The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe: 1699-1703, Journal of the American Oriental Society, Vol. 89, No. 3, Jul.-Spt. 1969, ss. 468-469.

¹⁸ Barış Özdal, "Viyana Sistemi'nin Zayıf Noktaları", Diplomasi Tarihi - I, (ed. Barış Özdal – R. Kutay Karaca), 5. Baskı, Dora Yayınları, Bursa, 2022, s. 356.

değerlendirildiğinden Kara Yorgi'nin özerklik talebini içeren isteğİ reddedilmiştir.¹⁹ Esasen bu Sırp ayaklanmasının amacı “bağımsız bir Sırbistan” kurmak değil, buldukları bölgelerde yeniçerilerden ve ağalardan kurtulmak olmuştur. Belgrad Paşalığı'nda düzenleme isteyen isyancılar, Türk varlığına sınırlama getirmek ve Osmanlı birliklerinin eyaleti terk etmelerini istemiştir.²⁰ Ancak Sırp'lar bu ilk ayaklanmalarına dışarıdan destek bulma konusunda sorun yaşamıştır. Zira bu dönemde Avrupa'da yaşanan Koalisyon Savaşları sebebiyle ne Fransa ne Avusturya ne de Sırp'ların “ağabey” olarak gördükleri Rusya Sırp isyanına ilgi gösterebilmiştir.²¹

Bu dönem itibarıyla kıta Avrupası'ndaki konjonktür Osmanlı Devleti'nin Belgrad üzerinde otoritesini yeniden sağlanmasını temin etmiştir. Ancak yine de Sırp isyanının tamamen ortadan kaldırılabildiğini söylemek mümkün değildir. Zira karar vericilerin idari açıdan reform uğraşında olmaması Sırp'ları 1815 yılında yeniden ve bu defa Avrupa'da savaşı olmayan bir dönemde isyan etmeye itmiştir. Miloş Obrenoviç önderliğinde yaşanan bu ikinci isyan girişiminde Sırp'lar daha diplomatik bir yöntemi benimserken²², bu isyana ilişkin uluslararası konjonktürün uygun olmasına karşın yeterli ilgiyi görememeleri nedeniyle daha uzun vadeli bir strateji benimsenmiştir.

Esasen Sırp'ların beklediğİ dış desteğİ başlangıçta bulunmaması kendileriyle değil, daha çok Büyük Güçler'in savaş sonrası dönemde iç sorunlarına odaklanmasıyla alakalıdır. Bu sebeple Obrenoviç ısrarla Padişah'a değil, Belgrad Paşası'na karşı ayaklandığını vurgulamış, kısa süreli de olsa Osmanlı ordusuyla çatışmaya girmiş ve Belgrad Paşası'nın değiştirilmesinin ardından Osmanlı Devleti ile uzlaşmaya giderek “Baş Knez” unvanını sahip olmuştur. Elde edilen özerklikle Obrenoviç, çift başlılığı önlemek için Kara Yorgi'yi infaz ettirmiş ve otoritesini sağlamlaştırmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu dönemde Sırp'lara özerklik vermesinin altyapısında Rusların konuya angaje olmalarını önlemek olsa da özellikle 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı sonucunda imzalanan Edirne Antlaşması (1829) ile Sırp'ların imtiyazları daha da genişletilmiştir. Nitekim 1830'daki Hattı Şerif ile Miloş Obrenoviç ise Sırp Prensi olarak ilan edilmiş ve Osmanlı Devleti'nin Sırbistan üzerindeki manevra alanı daraltılmıştır. Osmanlı Devleti'ne ilk isyan eden Balkan ulusu olan Sırp'lar, Obrenoviç'in uzun vadeli stratejisiyle özerklikten 1878'deki bağımsızlığa kadar olan süreçte Prensiğin güç kapasitesini artırmışlar ve bağımsız bir devlete özgü yapılanmayı aşamalı olarak tesis etmişlerdir. Bu bağlamda, Rusların aktif desteğİyle Sırp'lar Osmanlı Devleti içerisindeki pozisyonlarını zamanla güçlendirmişlerdir. Buna paralel olarak Sırbistan'ın 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması'yla bağımsız olduğunu ve bunu da Rusların desteğİyle elde ettiğini belirtmek gerekir. Dolayısıyla Sırp Sorunu'nun iç mesele halinden çıkarak Rusya'nın aktif olarak dâhil olduğu uluslararası bir soruna dönüşmesinin ardından Osmanlı Devleti'nin aleyhine sonuçlandığını söylemek mümkündür.

Yunan Sorunu: Sırp'ların isyanları Balkanlar'da diğer etnik gruplar için emsal teşkil ederken ikinci isyan eden topluluk olarak Yunanlıların ayrılıkçı faaliyetleri Batı dünyasında coşku ve sempatiyle karşılanmıştır. Esasen Yunanlıların da iki isyan girişimleri bulunmaktadır. Birinci isyan girişimi Odesa merkezli olarak kurulan Filiki Eteryia (Dostluk Cemiyeti) ekseninde cereyan ederken bu örgüt Balkanlar'daki bütün Hıristiyan unsurları bu isyana karıştırmayı amaçlamıştır.²³ Ancak Eflak ve Boğdan'da 1821'de yaşanan bu isyan girişiminin ardından isyanın merkezi Mora Yarımadası'na evrilmiştir. Bu dönemde milliyetçilik akımının Yunanlılar arasında yayılması, Rum aydınların bağımsızlık elde etmek için yoğun çalışmaları, Avrupalı aydınların bunlara katkıları, Filiki Eteryia'nın uğraşlarının yanı sıra Osmanlı Devleti'nin bölgede

¹⁹ Sacit Kutlu, Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 46.

²⁰ Barbara Jelavich, Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar, Küre Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2009, s. 222.

²¹ Kutlu, age, s. 46.

²² Georges Castellan, Balkanların Tarihi, 14.-20. Yüzyıl, çev. Ayşegül Yaraman- Başbuğ, 2. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995, s. 262.

²³ Bülent Akyay, Başlangıçtan Girit İsyanına Kadar Osmanlı-Yunan İlişkileri, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2010, s. 9.

Tepedelenli Ali Paşa isyanı gibi iç sorunlarla boğuşmak zorunda kalması gibi bir dizi husus Yunan isyanını sorun olarak İstanbul yönetiminin gündemine getirmiştir.²⁴

25 Mart 1821’de Mora’da başlayan Yunan ayaklanmasının Eflak ve Boğdan’daki ayaklanmadan temel farkı coğrafi ve demografik uygunluktan kaynaklanmaktadır. Zira Mora Yarımadası Eflak ve Boğdan’ın aksine Yunanlıların tarihsel yaşam alanlarından biri olmuştur. Mora’da isyanın başlangıcında Ortodoks din adamlarının liderliği dikkat çekerken isyan başladıktan kısa bir süre hızlıca yayılma göstermiştir. Mora’da yaşanan hadiseler Payitahta öfkeyle karşılanırken sert tedbirlere başvurulmuştur. Bu çerçevede isyana destek veren Fener Rum Patriği V. Gregorios İstanbul’da Patrikhane’nin önünde idam edilmiştir.²⁵ Bu gelişmeler olayların büyümesine yol açarken, Osmanlı Devleti Mısır’daki valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın yardımıyla isyanı sönmülemeyi başarmışsa da tamamen bitirememiştir. Bu dönemde Mora’daki isyan Osmanlı Devleti’nin iç meselesi olmaktan çıkarak uluslararası bir boyut kazanmaya başlamıştır. Yunan isyancılar Büyük Güçler’in yardımı almak için isyanın başlangıcından itibaren sürdürdükleri çalışmalarını yoğunlaştırırken İngiliz, Fransız, Rus yanlısı partiler kurmuşlardır.²⁶ Yunanlıların bu gayretleri sonucunda Osmanlı Devleti’nin iç meselesi olan isyan İngiltere’nin ve Rusya’nın başkentlerinde sonuca bağlanmak için diplomatik görüşmelerin konusu haline gelmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti’ne yapılan öneriler İstanbul yönetimi tarafından reddedildikten sonra 1827’de İngiliz-Rus-Fransız ortak donanması Navarin’de Osmanlı donanmasını yakarak isyancıların işine kolaylaştırmıştır. 1828 yılı itibarıyla Rus Çarlığı’nın Osmanlı Devleti’ne savaş açmasının ardından 1829’da imzalanan Edirne Antlaşması’yla Osmanlı Devleti Yunanistan’ın bağımsızlığını kabul etmiştir.

Yunan bağımsızlığı sonuçları itibarıyla Osmanlı Devleti üzerinde uzun vadeli etkilerde bulunmuştur. Zira Osmanlı Devleti’nden bağımsızlığını ilk kazanan ulus olması sebebiyle bölgedeki diğer gayrimüslim gruplara model oluşturan Yunanlılar, bağımsızlık sonrası dönemde Osmanlı Devleti üzerinde toprak genişlemesini sürdürmüştür. Büyük Güçler Osmanlı uyruklarına ait meselelere aktif bir şekilde müdahil olmaya başlarken kendi aralarındaki sorunlara rağmen din ortak paydasında öteki olarak tanımladıkları Müslüman Türklere karşı birlikte hareket edebildikleri görülmüştür. Ayrıca Ege Denizi’ndeki mutlak Türk hâkimiyeti sona ermiş ve günümüze değin devam edegelen sorunların temeli Yunan bağımsızlığıyla atılmıştır. Yunan sorunu bu ve benzeri sorunların iç mesele olmaktan çıkıp uluslararası bir boyut kazanması halinde Osmanlı Devleti’nin aleyhine çözümlenme olasılığını yüksekliğini gösteren somut kanıtı olmuştur. Öte yandan Yunanistan’ın bağımsızlığı sürecinde ve sonrasında Rus-İngiliz rekabeti yaşanırken, bağımsızlık sonrası süreçte ise İngiltere’nin Yunanistan’ı nüfuz alanına dâhil ettiğini söylemek mümkündür.

Memleketeyn Sorunu: İki memleket anlamına gelen Memleketeyn ifadesi Eflak ve Boğdan’daki prenslikleri kapsamakta olup bu iki prenslik Padişah tarafından uygun görülen Voyvodalar tarafından yönetilmiştir. Eflak ve Boğdan’ın Osmanlı Devleti nazarındaki asıl önemi bu iki prensliğin İmparatorluğun buğday ve hammadde ambarı vazifesini görmesinden kaynaklanmaktadır.²⁷ 18. yüzyılda İstanbul’dan Fenerli hospodarlar Memleketeyn’e gönderilse de bunların yerel toprak sahipleriyle ilişkileri iyi olmamıştır. Bu durum söz konusu soruna ekonomik altyapı sağlamıştır.

1812 Bükreş Antlaşması’nın ardından Memleketeyn’deki prenslikler Rus Çarlığı’nın koruması altına girerken bu antlaşma kapsamında Osmanlı Devleti’nin askeri gücü söz konusu iki prensliğe ancak Rusların onaylaması sonrasında girebilmiştir.²⁸ Ruslar ise kontrol altına aldıkları bu bölgede ilk olarak Fenerli Hospodarlardan kurtulmaya çalışmıştır. Böylece Rumen halk ile daha yakın bir diyaloga geçebilmiştir. Ancak bu dönem itibarıyla Rumen halkta milliyetçi kıpırdanmalar kendisini göstermeye başlamıştır. Voltaire, Rousseau, Mirabeau gibi düşünürlerin fikirleri genç toprak sahipleri üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Ancak

²⁴ Bkz. Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789 – 2014)*, İstanbul, Der Yayınları, 2008, ss. 136-139; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, 6. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010, ss. 255-259.

²⁵ Bkz. Uçarol, age., s. 141; Akyay, agt., s. 12.

²⁶ Ferhat Pirinççi, “Yunan Ulusal Kimliğinin Oluşumu Sürecinde İçsel ve Dışsal Parametrelerin Analizi”, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 46/1, 2006, s. 60.

²⁷ Kutlu, age., s. 57.

²⁸ Aynı yer.

Rumen aydınları bunu Rumen kimliği ölçeğine indirgeyerek daha tekil bazda hareket etmiş ve Filiki Eteryâ'nın bölgedeki faaliyetlerinde olduğu gibi tümdengelimci yaklaşımlara sıcak bakmamıştır. 1829 Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Memleketeyn'deki işlere karışması büyük ölçüde sınırlandırılırken, bu antlaşmada İstanbul'un bölgede kapsamlı reformlar yapması hükmü ile savaş tazminatı ödeninceye kadar Eflak-Boğdan ile Silistre'nin Rus işgalinde kalacağı yer almıştır.²⁹ 1834'te Rusların bölgeyi boşaltmasının ardından Memleketeyn'de milliyetçilik akımı momentum kazanmıştır.

Diğer taraftan Avrupa'daki 1848 Devrimleri'nin milliyetçi yönü Eflak ve Boğdan'da da tezahür ederken tek bir devlet çatısı altında birleşmek isteyen Rumen halkı ayaklanmıştır. Eflak'ta geçici bir hükümet kurulurken Voyvodalar görevlerinden ayrılmıştır. Osmanlı ve Rus birlikleri bu ayaklanmayı bastırmaya çalışsa da tam anlamıyla başarılı olduklarını söylemek mümkün değildir. Bu dönemde Avusturya'nın ve özellikle Latin bağları nedeniyle Fransa'nın iki Prenslige ilgi göstermeye başladığını görmek mümkündür. Hatta Fransa, Romanya'nın uluslararası alanda baş savunucusu haline gelmiştir.³⁰

2 Aralık 1861'de her iki Prensligi de temsilen İstanbul'a giden Albay Alexandru Cuza, Osmanlı Padişahı Abdülaziz'den Eflak ve Boğdan prensliklerinin başkenti Bükreş olacak şekilde Romanya olarak birleştiğini kabul eden bir ferman almayı başarmıştır.³¹ 1861 sonrası dönemde Osmanlı Devleti'ne aidiyeti sembolik olarak devam eden Romanya 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ne kadar bu durumunu sürdürmüştür. Söz konusu savaşa Rusların lehine aktif destek sağlayan Romanya, savaş sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması ile bağımsızlığına kavuşmuştur. Latin bağları nedeniyle Fransa, Rusların Balkanlar'da ilerleyişine karşı tampon oluşturması amacıyla Avusturya ve 1877-1878 yıllarında Osmanlı Devleti'yle savaşında kendilerine aktif destek sağlaması sebebiyle Rusya, Romanya'nın bağımsız bir aktör olarak tarih sahnesine çıkmasına sıcak bakmışlardır.

Bulgar Sorunu: Balkanlar'daki Sırp, Yunan ve Rumen uluslarına nazaran daha geç bir dönemde ortaya çıkan Bulgar sorunu söz konusu üç isyanın başlangıçtaki köylü sınıfını ilgilendiren ekonomik boyutunun yanı sıra Rusların Panslavist politikalarının somut yansıması bağlamında ideolojik bir boyut da ihtiva etmiştir. Ayrıca Bulgaristan toprakları Osmanlı Devleti açısından barındırdığı yoğun Müslüman Türk nüfusu ve bölgenin İstanbul açısından jeo-stratejik önemi nedeniyle ayrıcalıklı bir yere sahip olmuştur.

Diğer ayaklanmalarda da görüldüğü üzere milliyetçilik akımı Bulgarlar üzerinde doğrudan etkide bulunurken, Panislawizm'in 1870'li yıllarla birlikte bölgede kaydettiği ivme, Sırp, Yunan ve Rumen uluslarının elde ettiği başarılar, Bulgar Kilisesi'nin ve köy öğretmenlerinin faaliyetleri ile Osmanlı Devleti'nin Bulgar köylülerinin can ve mal güvenliğini sağlamakta yaşadığı zaafiyet Bulgarların ayaklanmasını teşvik eden sebepler arasında sayılabilir.³² İncil'in 1840'ta Bulgarcaya çevrilmesiyle başlayan uyanış hareketi Bulgar cemaatin Fener Rum Patrikhanesi'ne karşı verdiği mücadeleye farklı bir boyut kazanmıştır. Kendi dillerinde ayin yapmak isteyen Bulgarlar, 1870 yılında Bulgar Ekzharlığı'nın kurulmasıyla birlikte ayrı bir kiliseye sahip olmuştur.³³ Ayrıca Bulgar aydınlardan Paisi Hilendarski, Vrancheski, Venelin, İvan Vazov gibi isimlerin eserleriyle Vasil Levski, Georgi Rakovski, Hristo Botev gibi komitacıların yürüttüğü tedhiş faaliyetleri Bulgarların ayaklanmasında önemli bir yer edinmiştir.

Bulgarların ayaklanmaları sürecinde Rus Çarlığı'nın aktif bir tutum içerisinde olduğu dikkat çekmektedir. Belirtildiği üzere 1870'li yıllarla birlikte katı bir Panislawist politika izleyen Rusya 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda keşfettikleri Bulgar ulusuna uzun vadeli bir politikayla yaklaşmıştır. Bunun sebebi bağımsızlıklarına yardım ettikleri Yunanlıları daha sonra İngiltere'ye kaptırması olmanın verdiği hayal

²⁹ Şerafeddin Turan, "1829 Edirne Antlaşması", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt: IX, S. 1-2, Mart-Haziran 1951, Ankara, s. 110.

³⁰ Kemal H. Karpat, Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk, çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004, s. 93.

³¹ Aynı Yer.

³² Mişel Leo, Bulgariya i Neiniyat Narod pod Osmankata Vlast – Prez Pogleda na Anglosaksonskite Pitşestvenitsi (1586-1878), prevod. Marieta Gluharova, TANGRA TanNakRa İK, Sofiya, 2013, ss. 264-275. Karpat, age., ss. 120-124; Uçarol, age., s. 324.

³³ Bkz. Kostantin Kosev, "Bilgarskoto Vızrajdane", İstoriya na Bilgariya, İK Hristo Botev, Sofiya, 1993, ss. 289-296; Mişel Leo, age., s. 285.

kırıklığıdır. Bu sebeple Ruslar Balkanlar’da daha ziyade Slav nüfus merkezli bir politika izlerken Sırpları ve Bulgarları önceleyen bir tutum içerisinde olmuştur. Diğer taraftan, İngiltere de Bulgar sorununa ilgi gösterirken aynı durum Fransa kamuoyunda da mevcut olmuştur. Ayrıca Amerikan misyonerleri de Bulgarların ayaklanmalarında hazırlayıcı ve teşvik edici bir rol üstlenmişlerdir.³⁴

Bulgarlar bağımsızlık amacıyla 1867 yılında başarısız bir isyan girişiminde bulunmuşlardır. Ancak bu ayaklanmadan elde ettikleri tecrübelerle ve daha organize bir şekilde Nisan 1876’da yeni bir isyan girişiminde bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti’nin Nisan 1876’daki isyana yönelik aldığı tedbirlerin yetersiz kalmasının yanı sıra isyanın bastırılması sürecinde Çerkez ve başıbozuk grupların da kullanılması bu esnada hayatını kaybeden Bulgarların sayısının Batak’taki olaylar örneğinde görüldüğü üzere abartılarak propaganda faaliyetlerine malzeme yapılmasını beraberinde getirmiştir.³⁵ Hâlbuki Bulgar komitacıların tedhiş faaliyetleri sonucunda hayatını kaybeden ve göç etmeye zorlanan Türk sivillerin sayısı daha fazla olmasına rağmen bu konunun üzerinde yeterince durulmadığı dikkat çekmektedir.

1876 Bulgar ayaklanması dönemin konjonktürü itibarıyla Bosna Hersek’te yaşanan olaylar nedeniyle elverişli bir konjonktüre sahip olsa da kesin bir sonuca ulaşamamıştır. Ancak sorun, Rus Çarlığı’nın etkin girişimleriyle uluslararası bir boyut kazanmış olup Büyük Güçler’in elçileri aracılığıyla çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti’nin sunulan seçenekleri reddetmesinin ardından Rus Çarlığı Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması’yla Bulgarlar Prenslik statüsüne sahip olurken bağımsızlıklarını ise ancak 5 Ekim 1908 tarihinde elde etmişlerdir. Bu süre zarfında Bulgaristan bağımsız bir devlete özgü kurumlarını inşa ederek modernizasyonunu gerçekleştirirken, ülke üzerinde daha ziyade Rus ve Alman nüfuzu belirgin bir hal almıştır. Ancak Bulgaristan’ın bağımsızlık sürecine verdiği destek sebebiyle Bulgar halkı Rusları kadim müttefik olarak görmeye devam etmiştir.

SONUÇ

Çalışma kapsamında ortaya çıkan bulgular itibarıyla 19. yüzyılda Balkanlar’da yaşanan gelişmelerin ana hedefi Osmanlı Devleti olmuş ve sistematik bir saldırıya maruz kalmıştır. Bu dönemde Doğu Sorunu’nun temel uygulama alanlarından biri haline gelen Balkanlar’da milliyetçilik akımının araçsallaştırıldığı görülmekle birlikte Rus Çarlığı başta olmak üzere Büyük Güçler’in vermiş olduğu desteklerle Sırp, Yunan, Rumen ve Bulgar ayaklanmaları örneğinde görüldüğü üzere söz konusu alt sorunlar Osmanlı Devleti’nin aleyhinde sonuçlandırılmıştır. Diğer bir deyişle 19. yüzyılda Balkanlar bölgesinde yaşanan isyan girişimleri her ne kadar Osmanlı Devleti tarafından bastırılmış olsa da bu sorunlar uluslararası bir kimlik kazandıktan sonra olumsuzlukla sonuçlanmıştır.

Diğer taraftan, bu dönem itibarıyla Osmanlı Devleti karar vericilerinin Balkanlar’daki isyan girişimleri esnasında yaşanan girişimleri doğru analiz edemediği anlaşılmaktadır. Zira yaşanan isyan girişimlerinde stratejik açıdan hataların yapıldığı açıktır. Bu durum yönetsel açıdan Payitaht ile bölge arasındaki kopukluğu göstermektedir. Söz konusu meselelerin çözümünde İstanbul yönetimi diplomasiden yararlanmaya çalışsa da kesin sonuç elde edilememiş olup 1828-1829 ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşları’yla karşı karşıya kalmıştır. Nitekim söz konusu Balkan ulusları bağımsızlıklarını veya prenslik statüsü elde etmelerini bu iki savaşa borçlu olmuşlardır.

19. yüzyılda Balkanlar’da yaşanan gelişmeler Osmanlı Devleti’nin yıkılma sürecine geçişindeki en kritik dönemi oluşturmuştur. Zira bu dönemde Osmanlı Devleti toprakları üzerinde yeni devletler kurulurken yüzyıllardır burada yaşayan Müslüman Türk nüfus felakete uğramıştır. Zira Türk nüfus sadece kıyımlar yaşamamış, aynı zamanda 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’yla birlikte yoğun bir göç hareketine girişmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde bölgenin demografisi değiştirilmiş, Türk-İslam eserleri ortadan kaldırılmak istenmiş ve tahrip edilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti açısından yaşanan kayıp sadece toprakla değil,

³⁴ Bu konuda yapılan bir çalışma için bkz. Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008.

³⁵ Jelavich, age., ss. 377-378.

vatanla ifade edilebilir. Nitekim bu süreç 20. yüzyıla miras olarak Türk milleti hafızasında kalıcı izler bırakmıştır.

Doğu Sorunu'nun ikinci aşaması itibarıyla 19. yüzyıl Balkan gelişmelerinin merkezi bir öneme sahip olduğu görülürken, bu dönemde bölge bir yönüyle vesayet savaşlarını andırmıştır. Zira bölgedeki halkların uluslararası ölçekte “ağabey” rolünü üstlenen bir veya birden fazla büyük gücün nüfuz alanına dönüşmesi gerçekleşmiştir. Uluslararası sisteme yeni katılan bu aktörler söz konusu vesayet ilişkisini bir süre daha devam ettirseler de bağımsızlıkları sonrasında kendi büyüklük ideallerine ulaşmak için irredantist bir dış politika izlemişlerdir. Bu sebeple “Balkanlaşma” kavramı her ne kadar popülerliğini 20. yüzyılın başında ve sonunda yaşanan bölgesel ölçekteki gelişmelere borçlu olsa da bu kavramın parçalanma, ayrışma ve bölünme anlamlarıyla temellerinin 19. yüzyılda atıldığını belirtmek gerekir.

KAYNAKÇA

1. “The Crimean War” - British Battles, The National Archives, <https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/ukgwa/20210802111724/https://www.nationalarchives.gov.uk/battles/crimea/>, (e.t. 13.03.2024).
2. ABOU-EL-HAJ, Rifaat A., The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe: 1699-1703, Journal of the American Oriental Society, Vol. 89, No. 3, Jul.-Spt. 1969.
3. AKYAY, Bülent, Başlangıçtan Girit İsyanına Kadar Osmanlı-Yunan İlişkileri, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2010.
4. ARMAOĞLU, Fahir, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), 6. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010.
5. AYDIN, Mithat, Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008.
6. CASTELLAN, Georges, Balkanların Tarihi, 14.-20. Yüzyıl, çev. Ayşegül Yaraman- Başbuğu, 2. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995.
7. JELAVİCH, Barbara, Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar, Küre Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2009.
8. KARPAT, Kemal H., Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk, çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004.
9. KOSEV, Kostantin, “Bilgarskoto Vızrajdane”, İstoriya na Bılgariya, IK Hristo Botev, Sofiya, 1993.
10. KUTLU, Sacit, Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
11. LEO, Mişel, Bulgariya i Neiniyat Narod pod Osmankata Vlast – Prez Pogleda na Anglosaksonskite Piteşestvenitsi (1586-1878), prevod. Marieta Gluharova, TANGRA TanNakRa İK, Sofiya, 2013.
12. ÖZDAL, Barış – JANE, Murat, “La Der Des Ders”in Uluslararası Sistemin Yapısına Etkileri", Gazi Akademik Bakış, Cilt:7, Sayı:14, Yaz 2014.
13. ÖZDAL, Barış, “Viyana Sistemi'nin Zayıf Noktaları”, Diplomasi Tarihi - I, (ed. Barış Özdal – R. Kutay Karaca), 5. Baskı, Dora Yayınları, Bursa, 2022.
14. PİRİNÇÇİ, Ferhat, “Yunan Ulusal Kimliğinin Oluşumu Sürecinde İçsel ve Dışsal Parametrelerin Analizi”, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 46/1, 2006.
15. TURAN, Şerafeddin, “1829 Edirne Antlaşması”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt: IX, S. 1-2, Mart-Haziran 1951, Ankara.
16. UÇAROL, Rifat, Siyasi Tarih (1789 – 2014), İstanbul, Der Yayınları, 2008.

(10)

Doç. Dr. Murat ALAKEL³⁶; Halil DEMİR³⁷
ORTA DOĞU'DA ZAYIF DEVLET YAPILANMALARININ SEBEPLERİ
THE CAUSES OF WEAK STATE STRUCTURES IN THE MIDDLE EAST

ÖZ

Bu çalışma, Orta Doğu bölgesinde zayıf devlet yapılanmalarının tarihsel, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel nedenlerini çok boyutlu bir perspektiften analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bölgede birçok demokratik dönüşümlerin başarısızlığa uğraması, zayıf devlet yapılanmasına neden olan toplumsal, kurumsal, yapısal ve sistemsel kırılma noktalarını gündeme getirmiştir. Bu çerçevede zayıf devletin oluşumunda bölgede sömürgecilik sonrası süreçlerin, modern ulus devlet inşasının ve uluslararası müdahalelerin bölgedeki devletlerin siyasi meşruiyet ve toplumsal işlevsellik sorunlarına nasıl katkıda bulduklarını incelemektedir.

Çalışmamızda Arap milliyetçiliği, İslam siyaset ilişkisine ve dinin bölgedeki kurumsal yapılanmalara etkisine değineceğiz. Kuşkusuz din ve milliyetçiliğin farklı yorumları bölgede devlet üstü bir siyasi kimlik olarak karşımıza çıkmakta ve bölgede siyasetten ekonomiye, kültürel hayata kadar her alanı şekillendirmektedir. Çalışmamızda ayrıca, politik ekonomi teorilerinin bölgedeki rantiyeye devlet yapılanmalarına etkisini de araştırmaya çalışacağız. Çalışmanın yöntemi genel olarak tanımlayıcı, açıklayıcı ve eleştirel analitik karşılaştırmalar yapılarak, uzun tarihi süreç özetlenerek zayıf devlet ve postkolonyal yaklaşımlar çerçevesinde teorik bir analiz yapılmıştır. Çalışma ile Orta Doğu bölgesinde zayıf devlet olgusuna nelerin neden olduğu karma yöntemlerle araştırılmaya çalışılmıştır. Orta Doğu bölgesel çalışma literatürü, farklı analiz düzeylerinde devlet ve toplum temalı, teorik ve güncel yaklaşımlarla zenginleştirmek hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zayıf Devlet, Orta Doğu, Sömürgecilik, İslam ve Siyaset.

ABSTRACT

This study aims to analyze the historical, political, economic and cultural causes of weak state structures in the Middle East from a multidimensional perspective. Due to the failure of the many democratic transformations needs for the quest of the causes of the weak states in the region such as social, institutional, structural and systemic fault lines of contributing to the state formations in the region are elaborated. Accordingly, the study examines how state structures, post-colonial processes, modern nation-state building, and international interventions have contributed to the issues of political legitimacy and social functionality of states in the region. The study also addresses Arab nationalism, the relationship between Islam and politics, and the influence of religion on institutional structures in the region. Undoubtedly, religious and nationalist variants emerges as a supranational identity in the region, shaping every aspect of life, from politics and economics to cultural practices. Furthermore, the study investigates the impact of political economy theories on rentier state formations in the region. The methodology of the study generally involves descriptive explanatory and analytical comparisons, summarizing long historical processes, and conducting a theoretical analysis within the framework of the weak state and post-colonial approaches. The study seeks to explore the factors contributing to the terminology of weak states through mixed methods in the Middle East. It is targeted to improve the Middle Eastern Regional Studies by the thematic, theoretical and new perspectives on the discussions of the state and society through multiple the level of analysis.

Keywords: Weak State, Middle East, Colonialism, Islam and Politics.

³⁶ murat.alakel@yalova.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6785-0523

³⁷ halil-demir58@hotmail.com, ORCID: 0009-0007-4635-6781

GİRİŞ

Orta Doğu, modern ulus-devlet modeli zayıf devlet uygulamaları ile anılan bir bölgedir. Bölgedeki devletler, sömürgeci güçlerin etkisi ve tarihsel süreçlerin yarattığı sorunlarla meşruiyet sorunları yaşamaktadırlar. Bu makalede zayıf devletlerin tanımını yaparak, Orta Doğu'daki devletlerin güçlü bir devlet olamamasındaki nedenleri siyasi, kültürel ve ekonomik olarak ayrıntılı bir şekilde analiz edeceğiz. Bölgede güçlü modern demokratik siyasi rejim ve düzenlerin gelişmemesi siyasi tarih, güvenlik, din, milliyetçilik, sivil toplum ve pozitif hukukun gelişememe nedenlerini açıklayacağız. Bölgede devletlerin zayıf kalmasında güçlü bir ulus devlet ve toplum dengesinde demokratik siyasi partilerin oluşmaması ve bu durumda din, devlet, toplum ilişkisine bakacağız. Yine bölgede devletlerin gelişimine içsel ve dışsal bölge dışındaki faktörlerin yeni sömürgeci müdahalelerin etkisinden bahsedeceğiz. Ekonomik faktörler başlığı altında ise ülkelerde olan petrol kaynağının verimli ve etkin kullanılmaması ve bu kaynağa hâkim olmak isteyen güçlerin mücadelelerini açıklamaya çalışacağız. Az gelişmişlik ve bağımlı kapitalleşmenin yarattığı ekonomik sıkıntıları ve kültürel, sosyal faktörleri değerlendireceğiz.

Avrupa'da sanayi üretiminde meydana gelen değişimle birlikte, Avrupa toplumları çağının altın dönemini yaşarken, bu değişime ayak uyduramayan Orta Doğu toplumları, Avrupa'nın ürettiği ürünleri satacağı bir pazar ve sanayisi için hammadde tedarik edeceği sömürge toprakları olmaya başladı. Mısır, Tunus ve Fas Avrupa'ya tarım alanında hammadde sağlayan bölgeler olurken Suriye, Irak ve Körfez ülkeleri ise Avrupa'nın, Asya Pasifik bölgesine uzanan ticaret yolu ve bu ticaret yollarının güvenliği için emperyal devletlerin hedefi haline geldiler. İslam dünyasının hamisi konumundaki Osmanlı İmparatorluğunun, Avrupa'daki üretim, sermaye ve teknolojik gelişmelerinin gerisinde kaldığı gibi Fransız ihtilali ile tüm dünyaya yayılan ve etkisi altına alan ulusçuluk fikri karşısında gerileyerek toprak kaybetmeye başlaması, İslam toplumlarının bir buhran dönemi yaşadığını göstermekteydi.

19. yüzyıla gelinceye kadar hâkim yönetim biçimi olan mutlakiyetçi-kral devletler, sanayi devrimiyle yerini modern ulus-devlete bırakmıştır. Dolayısıyla bu devletlerin Avrupa dışı devlet, kıta ve toplumlar üzerinde sömürgeci imparatorluklar kurmasının önü açılmıştır. Avrupa'nın Vestfalya devlet sistemini, Avrupa Uyumu, Monroe Doktrini, Paris Anlaşması, Berlin Uzlaşısı, Üç İmparatorlar Anlaşması gibi büyük güçlerin dönemsel İttifaklar, koalisyonlar, gizli ve açık diplomatik anlaşmalar, sadece Avrupa'nın büyük güçleri değil, orta ve küçük ülkelerin de dahil olduğu bir Avrupa bölgesel siyasi devletler sistemi 1648'den 1918'e kadar çatışmalardan işbirliğine, barış süreciyle şekillenmiştir (Gülboy, 2014: 97-157). Ancak, Emperyal güçlerin kendi arasındaki Dünya Savaşları neticesinde güç kaymasıyla oluşan, nispeten Sovyet Devrimiyle kırılanlaşan Büyük Güç rejimi, Milletler Cemiyeti ve BM gibi uluslararası kurumlara yeni üye olan postkolonyal devletlerin artmasıyla uluslararası devlet sistemi genişlemiştir. Bu bağlamda, üniter ulus-devlet modeli, doğum yeri olan Avrupa kıtasındaki belirgin kodlarıyla tüm dünyaya ithal edilmiştir. Kültürel, dini ve mezhepsel farklılıkları gözetmeksizin ithal edilen bu yeni siyasi örgütlenme modeli, her yerde maalesef aynı etkiyi doğurmadığı gibi beraberinde birtakım sorunlara neden olmuştur.

Milli devletler, çağdaş meşruiyetin anahtarı olarak kabul edilmekle birlikte, uluslararası güç mücadelesinde de bir ulus olarak hareket edebilen ulusal devletler, ulus öncesi devletlerden daha avantajlı durumdadırlar. Modern milliyetçilik, homojen tek millet, tek devlet idealinin geniş çapta benimsendiği Batı'dan, Orta Doğu'ya 19. yüzyıldan itibaren ihraç edildi. Ancak bölgede var olan alt kimlikler ve devlet üstü kimlikler ile mücadele içine girerek ulus inşa süreci başladı (Fawcett, 2016: 174). Genel olarak Osmanlı İslam (Türk-Arap-Fars) coğrafyası üzerinde kurulan sözde Orta Doğu sömürge ve manda rejimleri, postkolonyal devlet yapıları olarak batı merkezli modern uluslararası sisteme iki savaş arası dönemden itibaren katılmaya başlamışlardır. Oysa bu devletler 18. yüzyıldan itibaren sanayileşen Avrupa merkezli uluslararası toplumu oluşturan modern güçlü devletler sisteminin askeri, ekonomik, siyasi ve diplomatik milli güç kapasitesine ulaşamamıştır. Tarihsel olarak ulusal ve bölgesel güç olabilme potansiyele sahip Mısır ve İran örnekleri bile henüz güçlü devletler sistemine sahip olabilme başarısını gösterememiştir.

Bunun yanında bu devletlerin Vestfalyan devlet sistemi olarak çok düzeyli yapısal iç ve dış sorunlarının yanında bölgesel boyutta siyasi, ekonomik, sosyal ve tarihsel sorunları olan yapay devletler mirasına sahiptir. Bu devletler, halklarının birçok alanda temel altyapı ihtiyaç ve taleplerini karşılamakta sorun yaşarken ayrıca ulusal, bölgesel ve küresel dönüşümlere uyum sağlayamadığından devlet ve insani

güvenlik sağlanması konusunda meşru hukuki güç kullanma yetenek ve kapasitesinin azalmasından dolayı zayıf devlet olarak tanımlanması çalışmamızı şekillendirmektedir. Çünkü bölgedeki devletlerin gerek ulusal, uluslararası ve küresel rekabette meşruiyet yaratmada sorun yaşamalarının sebepleri bu devletlerin güçlenememesine, zayıf ve sonra başarısız olmalarına ve çökmüş devlet olarak sınıflandırılabilmesine neden olabilmektedir. Bu yönüyle bazen Türkçe literatürde güçlü devletin karşısı olarak zayıf, kırılğan ve başarısız devletler hatalı olarak eşanlamlı kullanılmaktadır.

Zayıf Devlet Kavramı ve Tarihsel Arka Plan

Arap devletleri konusunda uzman olan Nazih N. Ayubi, devleti soyut bir varlık olarak, bürokratik kurumları, kamu personeliyle meşru kamu gücünü, ülkesel bir toplum üzerinde yasal yapı olarak görür. Bu devlet yapısı kurumlarıyla, toplum ve ülke üzerinde iç ve dış egemen yetkin güç olarak ekonomi, kültürel, finansal değerleri yeniden üretir ve toplumun üyeleri arasında otoriter şekilde yeniden dağıtır. Bu yönüyle modern devlet topraklarında yaşayan birey, toplum, ekonomik yeraltı-üstü kaynaklar, mal ve mülkler, askeri, sosyal, normatif, ideolojik, hukuki tüm alanlarda kontrol ve denetim yetkisine sahiptir (Ayubi, 2009: 30-31).

Schneckener'e göre başarısız devlet, devlet kurumlarının idare ve sevk kabiliyetlerini kaybederek yukarıda belirtilen üç temel alandaki işlevlerini yerine getirememeleri ile ortaya çıkmaktadır (2004:15). Bu bağlamda Schneckener(2004), tarafından güvenlik, refah, meşruiyet-hukuk devletliliği olarak devletin yerine getirmesi gerektiği ve uç ana fonksiyon üzerinden, dört farklı başarısız devletsellik tipolojisi geliştirilmiştir. Bunlar: Konsolide devlet (consolidating state), zayıf devlet (weak state), cokuş halindeki devlet (failing state) ve cokuşmuş devlet (failed/collapsed state). nsolide/güçlü devlet: Bu devlet tipinde devlet, milli birliğini, bütünlüğünü ve sınırlarını koruyacak güçlü bir güvenlik kapasitesine sahiptir. Bunun yanı sıra devletin çekirdek alanlardaki temel işlevleri eksiksiz yerine getirme gücü ve kapasitesi vardır. Ayrıca bu tipte devletin idari kapasitesi yüksektir ve devlet-vatandaş bütünlüşmesi büyük ölçüde sağlanmıştır. Dolayısıyla da farklı etnik ve dini gruplar kendini hakim kültüre entegre ve bağlı hissetmekte ve ayrışma arayışlarına girmemektedir (Holsti, 1996; Schneckener, 2004; Rotberg, 2004). Zayıf devlet: Zayıf devletler, güçlü/konsolide devletlerden her şeyden önce devlet kapasitesinin yeterli düzeyde olmaması noktasında ayrılırlar. Zayıf devletlerde neopatrimonyal yönetim anlayışı hâkim olduğundan devlet kapasitesi de düşüktür (Fukuyama, 2005: 23vd.). Bu nedenle bu devletlerin örgütlenme kapasitesi ve kontrol kapasitesi de çok zayıftır (Tilly, 2003: 41).

1916 Sykes-Picot-Sazanov Uzlaşmasıyla şekillenen Arap Devletler düzeni, 1648 Vestfalya barışı ile ortaya çıkan modern ülkesel devletlerden umulan temel işlevleri yerine getirmesi beklenmiş, getiremiyor ise o zaman devletin varlığı da tartışmalı hale gelmektedir. Oysa Avrupa bölgesel siyasa devlet sistemi uzun dini, mezhepsel, siyasi, ekonomik, mali, teknolojik, askeri, ideolojik, etnik, bölgesel ve uluslararası savaşlar, çatışmalar ve diplomatik anlaşmalar (Avrupa Uyumu: Viyana, Paris Barış Antlaşması: MC, San Francisco Antlaşması: BM) sonucu sınıanan günümüz Avrupa ve uluslararası devletler sistemi doğmuştur. 1970'lerin ortalarına kadar devam eden dekolonizasyon sürecinde yeni bağımsız bu Postkolonyal devletler 3. Dünyacı, emperyalizm ve Siyonizm karşısı sosyalist, milliyetçi ya da monarşik bir ulus devlet rejimini inşa sürecine yönelmişlerdir. Bu süreçte suni sınırlardan dolayı devlet, toplum, azınlık, etnisite, kabile, asker, sivil ve bölgesel komşu devletlerle hem kaynak hem de çok boyutlu yapısal sorunlarla mücadele etmişlerdir. Sömürge mirasının askeri, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel açmazlarının yanında yeni süper güçlerin neo-emperyal hegemonik etkisi de bu yeni devletlerin gerek ulusal gerekse dış siyasetlerinde iç savaş ve darbeler gibi istikrarsızlaştırıcı etki yapmıştır. Kısmen Soğuk Savaş siyasetinin iki kutuplu dengeleyici sistemik baskıların da kalkmasıyla küresel sistemde az gelişmişlik, yoksulluk, suç, terör, açlık, sivil savaş, sağlık, gıda sorunu yaşayan bu devletler göç sorunuyla da birçok sorunu uluslararası arenaya taşımışlardır. Uluslararası politikanın temel aktörü olan devletler soğuk savaşın bitmesinden sonra kendilerinden vatandaşlarına ve uluslararası topluma karşı beklenen birtakım görevlerini yerine getirememesi devletlerin önce “zayıf” sonra “başarısız” devletler olarak tanımlanmalarına neden olmuştur. Zayıf devletler uluslararası topluma ve barışa karşı tehdit olarak görülmeye başlanmıştır (Karaaslan, 2022: 172).

Esas olarak Soğuk Savaş dönemi Doğu ve Batı blok devletlerinin piyasaya yönelik planlı devletçi kalkınma modeli ile liberal kapitalist devletlerin rekabetleriyle şekillenmiştir. Bu sistemin stratejik etkileriyle

otoriter ya da diktatoryal ve karma ekonomik modelleriyle şekillenen 3. Dünya siyasal devletler sistemi İki Kutuplu sistemin çökmesiyle sistemik sınırlamalardan kısmen kurtulmuştur. Bu ülkeler ulusal, yerel, bölgesel etnik, dini, ideolojik, fakirlik, yolsuzluk, az gelişmişlik, göç, ayrılıkçı organize terör ve suç örgütleriyle uluslararası sistemde daha görünür bir hale gelmiştir. BM gibi uluslararası devletler sistemi de uluslararası barış ve istikrarı müdahalesizlik ve egemen eşitliğe saygı ilkesi üzerinden devletler arası çatışmayı öngörerek devlet içi çatışma sorunlarında statükoyu korumaktadır. Fakat uluslararası sistemin değişimi ve küreselleşmeyle çevre devletlerin kırılğan konumları artmış ve zayıf devlet konumundan başarısız ve devletsiz konumla uluslararası toplumun barış ve güvenliği tehdit edilmektedir.

Güçlü devlet ve zayıf devlet konusunda daha farklı yaklaşımlar da vardır. Özellikle Asya tarzı kalkınma örneklerinde görülen devlet merkezli ekonomik kalkınmanın uzun vadeli sürdürülebilirliği konusundadır. Hem fazla zayıf devletler hem de fazla güçlü devletler kaynak tahsisinde çarpıtma ve aşırılıklar sonucu kalkınmaya engel olma riski vardır. Güçlü devletler yüksek vergiler koyma eğilimindeyken, vatandaşların yatırımını ve girişimci çabasını kısıtlarken, zayıf devletler altyapı, yollar, sözleşmelerin uygulanması için yasal kurallar vb. kamu mallarına yatırım yapmazlar. Zayıf devletler kamu mallarına yetersiz yatırım yaparlar çünkü çıkarıcı siyasi elitler gelecekle ilgi ekonominin ihtiyacı yapısal altyapı yatırımlarından ziyade siyasi seçim yatırımları öncelikleri olduğu için ekonomik kazançta zayıf devlette sınırlı olmaktadır. Bu çerçevede ekonominin verimli işleme için devlet önemli tedbirler almalıdır. İdeal olan toplumun kendi ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli ekonomik sosyal örgütlenmesini başararak devletin zorunlu teşvikleri çıkarmasını sağlayacak etki ve denetim gücüne sahip olmasıdır (Acemoğlu, 2005: 5).

Bu minvalde güçlü devlet ve zayıf devletin literatürdeki tanımlamalarına kısaca açıklık getirmeye çalışacağız. Güçlü- konsolide devlet; Meşruiyet sorunlarının olmadığı, güçlü milli birliğin ve bütünlüğün olduğu, ülke topraklarının güçlü bir şekilde korunduğu, en temel ihtiyaçlara varana kadar tüm işlevlerin yerine getirildiği, devlet vatandaşı ile bütünleştiği, tüm etnik ve dini grupların topluma entegre olduğu devlettir (Gökçe, 2025). Zayıf devletler ise ülkede barış ve istikrarı sağlama, adalet ve hukukun üstünlüğünü gözetme, iyi yönetişimi tesis etme, dış ve iç tehditlere karşı sınırı muhafaza etme ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı sağlama gibi devlet olmanın gerekliliği olan temel görevleri yeterli düzeyde yerine getirememesi durumu olarak tanımlanmaktadır. (Karaaslan, 2022: 175). “The Fund for Peace” kuruluşunun başarısız devletler endeksine göre toprakları üzerinde kontrolünü ve meşru güç kullanma tekeli kaybetmiş hükümetler başarısız, zayıf veya kırılğan devlet olarak tanımlanmaktadır. (Özpek, 2014: 696).

Günümüz literatüründe de bu kavram için farklı ifadeler kullanılmaktadır. Başarısız devlet, zayıf devlet, kırılğan devlet, yarı devlet gibi farklı isimler ile aynı şey anlatılmaya çalışılsa da aralarında farklılıklar vardır. Örneğin Somali, Afganistan, Libya, Yemen gibi başarısız devletler ile otoriter devletler olan Mısır, Suudi Arabistan ve İran bölgede güçlü merkezi devlet yapılarına sahip olsalar da 1990’larda Yeltsin döneminin Rusya’sı gibi zayıf devlet konumuna da sahiptirler. Biz zayıf devlet tabirini bu bağlamda da çok yönlü kullanmaya çalışacağız. Çünkü uluslararası siyasal devlet sistemi büyük, orta, küçük, modern, post-Vestfalyan (AB üye devleti), postkolonyal ve gelişmekte olan devlet yapılarını da küresel sistemde dönüştüren çok kutuplu ya da çok merkezli dünyada sürekli sıranmaktadır.

Heywood, bu devlet olgusunun ortaya çıkmasında genellikle sömürgeci geçmişin izlerinin bulunduğunu ifade etmektedir. Özellikle 1945 sonrasında bağımsızlığını kazanan ve öncesinde sömürgeci yönetimler tarafından bir şekilde yönetilen devletlerde zayıf devlet olgusuna rastlanıldığını ifade etmektedir. Zayıf devletlerin geçmişlerinde başarısız bir sömürge deneyiminin olmasını elbette tek neden olarak görmüyor bunun yanında siyasal elitlerin, geri kalmış kurumların, tarım toplumundan sanayi toplumuna dönüşümü engelleyen dar görüşlü değer sistemlerinin yanında ulus ötesi kapitalist şirketlerin ve neo-sömürgeci anlayışın varlığının da etkili olduğunu ifade etmektedir (Heywood, 2018: 175).

Güvenlik uluslararası ilişkilerde ve devletlerin bekaları için her zaman çok önemli bir konu olarak hep var olmuştur. Modern devletlerin doğuşu ile güvenlik kavramına bakış genellikle realist yaklaşımların ışığında saf askeri ve sınır güvenliği olarak değerlendirilmiştir. Soğuk savaşın bitimiyle beraber güvenlik anlayışında değişimler yaşanmış yeni güvenlik tehditleri gündemimize girmiştir. Saf askeri güvenlik anlayışının yanında politik, ekonomik, çevresel ve toplumsal alanlardan gelen tehditler devletlerin uluslararası politikalarını şekillendirmeye başlamıştır. Yeni güvenlik anlayışı perspektifinde devletleri aşan uluslararası toplumu

İlgilendiren güvenlik açıkları olarak nitelendirilen siyasal güvenlik, uluslararası göç, enerji güvenliği, iklim değişikliği, kaçaķçılık, uluslararası terörizm, silah ve uyuşturucu kaçaķçılıđı gibi artan güvenlik sorunlarının kaynağı olarak zayıf devletler kabul edilmiştir (Karaaslan, 2022: 170). Bu güvenlik kaygılarının yarattığı meşruiyet ile bölgedeki devletlere yönelik müdahaleler örneğin Somali, Afganistan, Irak, Yemen müdahaleleri ve bölgedeki diğer devletlere yönelik suçlama, baskı ve yaptırımlar sömürgeci müdahalelerin şekil değiştirerek devam ettiğini göstermektedir.

Günümüz devletlerin yerine getirilmesi beklenen temel işlevleri olarak kabul edilen ülkenin sınır ve toprak bütünlüğünü koruması, vatandaşın ekonomik refahını yükseltmek için yerine getirmesi gereken ekonomik faaliyetler ve ülkedeki bireylerin siyasal haklardan yararlanmasını sağlamak gibi ödevlerini yerine getirememesi ülkeyi dış müdahaleye veya insani amaçlı müdahaleye açık hale getirmektedir (Karaaslan,2022, s.182). İçerde devlet olmanın gerekliliklerini gerçekleştirmeyen nedenlerden kaynaklanan güvenlik açığıının oluşması ile uluslararası düzenin aktörlerine karşı sorumluluklarını yerine getiremeyen bu devletlere uluslararası müdahalelerin olması zayıf devletler için önemli bir göstergedir (Özpek, 2014: 698).

Freedom HOUSE 2020-2024 Orta Doğu Siyasi Haklar ve Sivi Özgürlükleri Değerlendirdiği Rapor (Yazar Tarafından Düzenlenmiştir)

Ülke/Bölge	2024			2023			2022			2021			2020		
	NF/PF/F	PR	CL	NF/PF/F	PR	CL	NF/PF/F	PR	CL	NF/PF/F	PR	CL	NF/PF/F	PR	CL
Cezayir	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5
Bahreyn	NF	7	6	NF	7	6	NF	7	6	NF	7	6	NF	7	6
Mısır	NF	6	6	NF	6	6	NF	6	6	NF	6	6	NF	6	6
Gazze şeridi	NF	7	7	NF	7	6	NF	7	6	NF	7	6	NF	7	6
İran	NF	7	7	NF	7	6	NF	7	6	NF	6	6	NF	6	6
Irak	NF	5	6	NF	5	6	NF	5	6	NF	5	6	NF	5	6
İsrail	F	2	3	F	2	3	F	2	3	F	2	3	F	2	3
Ürdün	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	PF	5	5
Kuveyt	PF	5	5	PF	5	5	PF	5	5	PF	5	5	PF	5	5
Lübnan	PF	5	4	PF	5	4	PF	5	4	PF	5	4	PF	5	4
Libya	NF	7	6	NF	7	6	NF	7	6	NF	7	6	NF	7	6
Fas	PF	5	5	PF	5	5	F	3	1	F	3	1	PF	5	5
Umman	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5
Katar	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5
Suudi Arabistan	NF	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF	7	7
Suriye	NF	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF	7	7
Tunus	PF	5	3	PF	4	3	PF	3	3	F	2	3	F	2	3
Türkiye	NF	5	6	NF	5	6	NF	5	6	NF	5	6	NF	5	6
BAE	NF	7	6	NF	7	6	NF	7	6	NF	7	6	NF	7	6
Batı şeria	NF	7	5	NF	7	5	NF	7	5	NF	7	5	NF	7	5
Yemen	NF	7	6	NF	7	6	NF	7	6	NF	7	6	NF	7	6

F=Özgür

PF=Kısmen Özgür

NF=Özgür Değil

PR= Siyasi Haklar

CL= Sivil Özgürlükler

Kaynak:<https://freedomhouse.org/report/freedom-world#Data> (18.01.2025)

Freedom House yedi farklı kritere göre ülkeleri değerlendirerek onlara 1-7 arasında değerşen puanlar vererek demokrasi seviyelerini ölçmektedir. Tabloda 1-2,5 özgür, 3-5 arası kısmen özgür ve 5-7 arası özgür değil kategorilerine koyar. Bu planlamayı belirlerken; Ulusal demokratik yönettim anlayışı çerçevesinde yönetim erklerinin bağımsız hareket etmesi, halkın şeffaf bir şekilde seçimlere katılımı ve yönettimin değerştirilmesi, sivil toplumun ülkedeki varlığına ve etkinliğine, bağımsız medya organlarının varlığına, gücün merkezden yerel otoritelere ne kadar dağıtıldığına ve yerel otoritelerin şeffaflığına, yargı bağımsızlığı, insan hakları ve azınlıkların statüsüne son olarak yolsuzluk konularına göre puanlama yapmaktadır. Tablodaki

verilere bakıldığında bölgedeki ülkelerin genelinde demokratik rejimlerden oldukça uzak olduklarını görmekteyiz. Bölgedeki ülkelerin genelinde siyasi haklar yeterli düzeyde bulunmamaktadır. Sivil toplum ise özgür olmamakla birlikte mevcut siyasal rejimleri dengelemekten oldukça uzaktadır.

Zayıf devlet, öncelikle bir devletin kapasitesini “iç ve dış aktörler tarafından engellenmeden vatandaşlarına güvenlik, düzen ve refah gibi kollektif mal ve hizmetler sunma, geliştirme ve uygulama yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Bu devletin güç kapasitesini artırarak, refah ve meşruiyet niteliklerini de geliştirmesi zorlayıcı bir devlet olarak, güçlü bir devlet konumu da kazanabilir. Fakat çağdaş dünyamızda kendi toplumuyla demokratik meşruiyete sahip devletler güçlü bir konum kazanabilir. Oysa zayıf devletler bu geniş tabanlı toplumsal destekten mahrumdur (Paul, 2010: 5).

Zayıf devlet veya başarısız devletlerin bu döngüden çıkmalarının yolu olarak demokratik yapılara dönüşmeleri gerekmektedir. Demokrasi sadece halk tarafından değil aynı zamanda halk için yönetim yani klasik tanımla “halk tarafından ve halk için yönetim” olarak tanımlanmaktadır (Lijphart,2016:15). Bir yönetimin demokratik olup olmadığını belirlemek için sekiz ölçüt olduğu genel kabul edilir. (1)seçme hakkı, (2) seçilme hakkı, (3) seçilmek için adil yarışma hakkı (4) özgür ve adil seçimler (5) örgütlenme özgürlüğü, (6) ifade özgürlüğü, (7) farklı bilgi kaynaklarının varlığı, (8) kamusal politikaların seçmenlerin tercihini yansıtması tercihlerin başka şekilde ifade edildiği kurumların varlığı demokratik yönetimin özellikleri olarak tanımlanmaktadır (Lijphart,2016:74).

Yeni sömürgecilik veya post-kolonyalizm olarak bilinen yeni durum bu devletlerin birtakım başarısızlıkları ön plana çıkartılarak insani müdahale veya barışçıl müdahale söylemleri ile ülkelere gerçekleştirilen askeri operasyonlar bu zayıf devletleri güçlendirmekten ziyade daha da başarısız ve zayıf hale getirdiği görülmektedir. 18. yüzyıldan günümüze kadar sömürgeci müdahalenin şekil yöntem ve söylemleri değişse de bölgeyi şekillendirdiği bölgenin kaderini tayin ettiği açıkça gözlenmektedir. Tıpkı iki kutuplu uluslararası sistemde 1954’te Bandung Konferansı’yla canlanan bağlantısızlar Hareketi, 1961’de uluslararası kurumsal bir örgüt olarak üçüncü dünya ülkeleri birlikte faaliyet göstermesine rağmen ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde ekonomik, siyasi ve askeri zayıflıklarından dolayı doğu ve batı rekabetinde yapısal stratejik çatışma alanı olmaktan kurtulamamıştır. Soğuk Savaş döneminden beri bugün de bu ülkelerden beyin ve sermaye göçü batı ülkelerine artarak devam etmiştir. Aynı şekilde, bölgedeki devlet ve kurumsal yapılarda sömürge nüfuzu görülmektedir. Büyük Güçlerin uzlaşması olmadığında küresel yönetim ve uluslararası kurumlar etkisiz kalmaktadır. Etkin güçlü bölgesel güvenlik örgütü ve yapılarının parçası olmayan devletler sivil ve uluslararası bölgesel savaşların arenasına dönüşmektedir.

Bölgede Sömürgecilik ve Devlet İnşası

Bir devletin inşası belirli bir toplum ve kara parçası üzerinde idari kurumlarıyla güçlü bir organizasyon inşası anlamına gelmektedir. Günümüzde Orta Doğu bölgesinde yaşanan tüm sorunların özünde zayıf, yetersiz ve gölge devletlerin olması yatmaktadır. Orta Doğu bölgesinde yeni kurulan devletlerin meşruiyetleri için gerekli olan ideolojik saikler ve işlevler ya oluşturulamamış ya da yetersiz kalmıştır. Devlet olmanın birtakım gereklilikleri vardır. Fukuyama, bunları şu şekilde sıralamaktadır. Kurumsal planlama ve yönetim, siyasi yapının kurgulanması, meşruluğun oluşturulması, kültürel ve yapısal faktörler olarak sıralanmaktadır (Fukuyama, 2015: 49).

Heywood devlet inşasını, “meşru kurumlar oluşturulması yoluyla yönetimin ana konularında politika geliştirmesi ve uygulaması için fonksiyonel bir devlet kurulması anlayışı” olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram son dönemde literatürde sıklıkla vurgu yapılan konulardan birisi haline gelmiştir. Heywood, devlet inşası sürecinin sorunlar ile dolu olduğunu düşünmektedir. Üç ana zorluğun olduğunu ifade etmektedir. İlk olarak, yeni veya reforme edilmiş kurumların, siyasi ve etnik gerilimlerin gölgesinde, yoksulluk bağlamında inşa edilmek durumunda kalmasıdır. İkinci olarak, yerel liderlerin ve yeni kurumların meşruiyete sahip olması gerekmektedir. Bunun içinde liyakatsizlik ve yolsuzluğun ortadan kaldırılması amacıyla sürekli iyi yönetim ilkeleri çerçevesinde hareket etmeleri beklenmektedir. Son olarak, devlet inşası ve yeni yönetim ilkelerinin sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi için genellikle Batı tipi siyasi örgütlenme modellerinin uygulanması gerekmektedir. Bu evrensel değer kabul edilen Batılı yaklaşımlar her topluma uygulama da birtakım sıkıntıları

beraberinde getirmekte ve devletlerin inşa sürecinde başarısız olmalarına neden olmaktadır (Heywood, 2018: 177).

Günümüz Orta Doğu bölgesinde başarısız veya zayıf devlet olarak tabir edilen bu devletlerin başarısız olmasının arkasında yatan nedenlerden biri olarak sömürgeci geçmişin bıraktığı miras olarak değerlendirilmektedir. 19. yüzyıldan itibaren sömürgecilik, Orta Doğu'nun siyasi yapısını şekillendirmiştir. Fransa ve İngiltere'nin bölgedeki manda yönetimleri, bölgedeki sınırların yapay bir şekilde çizilmesine ve zayıf devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Heywood, “bağımsız birimler olarak etkin bir biçimde iyileşebilmeleri için gerekli siyasal, ekonomik, toplumsal ve eğitimsel kalkınma düzeyleri olmayan toplumlarda, manda yönetimleri sona erdiğinde resmi bir siyasal bağımsızlık mirası bırakan sömürgecilik deneyiminden kaynaklı birçok sorunla yüzleşmek zorunda kaldıklarını” ifade etmektedir. Yine Heywood sömürgecilerin bıraktığı derin etnik, dil ve dinsel ayrılıkların bıraktığı miras başarısız devletlerin ortaya çıkmasında tek neden değilse de en önemli faktör olarak görmektedir. (Heywood, 2018: 175).

18. yüzyılda dünya ekonomisinin yeniden yapılanması, Avrupa ticari ve siyasi hakimiyetinin gelişmesi, Müslüman dünyasındaki kadim imparatorlukların vergi ve ticaret gelirlerini yoksun bırakarak Müslüman toplumları alt üst etti. Ticaret yollarında meydana gelen değişiklikler ve Avrupa'da sanayi çarklarının dönmeye başlaması, ulaşım yönünde gelişen buharlı gemiler, demiryolu ve telgraf gibi önemli yenilikler, Avrupa medeniyetini üstün kılarken, Orta Doğu toplumlarının çöküşüne ve bir bunalım içerisine girmesine neden olmuştur (Lapidus, 2016: 380).

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte sanayide petrolün kullanımının yaygınlaşması ve Orta Doğu bölgesinde yoğun petrol rezervlerinin keşfiyle birlikte bölgedeki sömürge faaliyetleri ve bölgeyi şekillendirme çalışmaları daha farklı bir boyuta evirildi. İlk başta Fransa ve İngiltere arasında olan bölgesel rekabete büyük petrol şirketleri ve ABD'de eklendi. Bu durum emperyalist devlet ve şirketlerin arasında yüzyıllık bir rekabete zemin hazırladı. Avrupa'nın çizdiği yeni sınırlar içerisinde, sıkı emperyal kontrol altında bir devlet oluşumu süreci başlatıldı. Yeni devletler sömürgeci efendileri tarafından dış ilişkilerden izole edildi. Yeni devletlerde siyaset büyük oranda iç politikaya yönelikti ve iç politikada ulusal bağımsızlık arayışı hakimdi. Bağımsızlık mücadelesi, küçük ulus devletlerde, daha büyük bir Arap ulusuna ilişkin görüşlerle çelişen ve çatışan durumlar yarattı. II. Dünya Savaşından sonra Dünya siyasetinde çıkan konjonktürle Orta Doğu'da yeni ortaya çıkan devletler, mevcut uluslararası diplomasi sistemine Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda olduklarından çok daha iyi entegre oldular. Arap devletleri arasındaki ilişkiler, Arap Birliği gibi eski tarihsel bir kurum olmasına rağmen bölgesel örgütleri baltalayan rekabet ve hizipçilikle doluydu ve Araplar, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası arenalarda ve büyük güç diplomasisinde etkisizdi (Fawcett, 2016: 71). Bunun yanında Arap ordularının gerek Arap İsrail savaşları gerekse de komşu Arap ülkelerle ve büyük güçlerle olan savaşlarında başarısız olması; Charles Tilly'nin deyişiyile “devletler savaş yapar, savaşlar da devletleri ve milletleri inşa eder” söylemi Ortadoğu devletler sistemini çok kıymetli toplumsal meşruluk sağlayan askeri zaferlerin eksikliği ve devletin milli güç unsurlarını, ortak bir kader anlayışıyla vatan ve milleti savunmak için seferber edecek güçlü bir milli kimlikten ve milli şuurdan mahrum bırakmaktadır.

Orta Doğu'da Birinci Dünya Savaşından sonra doğan devletler iki şekilde kuruldu birincisi kararname ile ikincisi ise anti- emperyalist bir mücadele ile devletler ortaya çıktı. Levant ve Mezopotamya'da yani bugünkü ifadeleriyle Suriye, Lübnan, İsrail/Filistin, Ürdün ve Irak topraklarında devletleri Fransa ve İngiltere kararname ile bizzat kendi çıkarları ve peşin hükümlerine göre kurdular. Bu devletlerin kuruldukları topraklar Osmanlı devletinin bir parçası idiler. Bu iki emperyalist güç aralarında paylaştı ve parçalara bölerek daha önce hiç var olmamış bu devletleri yarattılar. İkinci anti- emperyalist bir mücadelenin (Türkiye), bir hükümet darbesinin (İran), bir devrimin (Mısır) ve fethin (Suudi Arabistan) ürünü olarak devletler ortaya çıktı. Hepsinde kurucu neslin eylemlerini anlatan ulusal tarih yazıcılığı ile ulusal birer mit oluşturularak bu devletlere birer kimlik oluşturulmaya çalışıldı. (Gelvin, 2019: 215).

Sömürge faaliyetlerinin en yaygın olduğu dönem I. Dünya Savaşı ile II. Dünya Savaşı arasında yaşandı. Günümüz devletlerinin oluşumu ve bugünkü Orta Doğu haritası bu dönemde çizildi. Yönetimin şekli ne olursa olsun ister monarşi ister cumhuriyet, laik veya dini bölgedeki siyasal düzenlemeleri belirleyen sömürgeci güçtü (Macqueen, 2018: 53). Klasik sömürge imparatorluklarının çöküşü ve sömürgeciliğin yeni boyutunu temsil eden Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler birliğinin güçlü bir şekilde dünya sahnesine

çıkmasına ortam hazırlamıştır. Savaştan sonra adeta mantar gibi uluslararası sahneye birbiri ardınca çıkan genç devletler kervanına Orta Doğu'daki ülkelerde katılmışlardır. Suriye 1936, Lübnan 1941, Irak 1932, Ürdün 1946, İsrail 1948, Kuveyt 1961, BAE 1971, Bahreyn 1972, Umman 1972 ve Katar 1972'de şeklen de olsa bağımsız birer ünite olarak dünya sahnesine çıkmışlardır. Bölge temeline dayalı olarak oluşturulan devletler bir yandan Avrupalılar için kolay yutulur bir lokma iken diğer yandan da birbirine düşürülmesi son derece kolay potansiyel bir istikrarsızlık sebebini oluşturmuşlardır. Irak-Kuveyt, Lübnan-Suriye, Suudi Arabistan – Yemen, Irak- İran vb. sorunlar bu çerçevede değerlendirilmelidir (Dursun, 1995: 122).

Günümüz Orta Doğu'sunda yer alan çağdaş devlet sistemleri bu sömürgeci güçlerin, Eski yönetimlerden kalan otoriter tek adam yönetiminin ve tarihten gelen politik kültürün izlerini taşımaktadır. Günümüz Orta Doğu'sundaki istikrarsızlığın çoğunun kökenleri sömürge döneminde bulunabilir. Sömürge yönetimi ve buna bağlı olarak Batı müdahalesi günümüzde bir şekilde halen yaşanmaktadır (Milton- Edwards, 2011: 47). Ayrıca ırk, din, sosyal ve kültürel normlar olarak kabile ve klanları farklı olsa bile neredeyse aynı akraba toplumlara sahip Arap devletleri modern egemen devlet sisteminin pratiği olarak barış, istikrar ve refah yaratma başarısı tartışılmaktadır.

Sömürgecilik Sonrası Müdahaleler

Uluslararası ilişkiler disiplinde sömürgecilik, kolonyalizm veya post-kolonyalizm olarak karşımıza çıkan bu durum son yüzyılda şekil ve şiddetini değiştirerek devam etmektedir. Uluslararası ilişkiler disiplinde bu yeni durum şu şekilde değerlendirilmektedir. “Kolonyalizm klasik sömürmek eyleminden daha fazlasını içermektedir. Kolonyalizm bir gücün kendi ülkesi dışında bir ülkeyi ele geçirip bu ülkeyi kendi amaçları ve hedefleri doğrultusunda kullanırken bunun yanında o ülkeyi yönetmesi anlamına gelmektedir.” Sömürgecilik ise sadece bölgedeki kaynakların kendileri için kullanımı olarak değerlendirilmektedir. Post-Kolonyalizm ise bölge insanının yaşamının her alanına kadar tanımlanmaya ve nesneleştirmeye çalışmaktadır (Gözen, 2021: 442).

Sömürü yoluyla ekonomik kaynakların, refah ve zenginliğin Batıya taşındığı ve aynı zamanda sömürülen bölgenin Batı tarafından idare edildiği sömürgecilik dönemi sömürge ülkelerinin II. Dünya Savaşından sonra bağımsızlıklarını kazanmaları ile klasik sömürge dönemi sona ermiştir. Batılı devletler ve bu eski sömürge devletleri ile arasındaki güç, kaynak dengesizliği ilişkisini bitirmemiş ve insani müdahale, uluslararası kurum veya uluslararası hukuk aracılığıyla etki etme gibi yeni durumlar yeni sömürgecilik olarak adlandırılmıştır (Balcı, 2014: 270).

Dünya Savaşını takip eden yirmi yıl boyunca sömürge yönetimi altındaki topraklarda emperyalizm tüm şiddetini kullanarak tüm kalkışmaları bastırarak yönetimini sürdürmeye çalıştı. Arapların akla değil kudrete boyun eğeceklerini düşünen Avrupalı yönetimler askeri ve ekonomik gücün verdiği üstünlükle bölgede binlerce insanı öldürerek yönetimlerini sürdürmeye çalıştılar (Burbank ve Cooper, 2010: 417). Birbirlerine üstünlük sağlamada zorlanan Avrupalı güçler II. Dünya Savaşından sonra imparatorluk niyetlerinden kurtulup zenginlik ve refahı kendi ulusal sınırları içerisinde gerçekleştirmeye daha sonra da kendi aralarında işbirliği yapacakları AB entegrasyonu gibi Post-Vestfalyan sistemleri inşa etmeye odaklanarak yeni sömürgecilik kurumlarının inşası ile bölge üzerinde güçlü bir şekilde etkisini ve varlığını devam ettirmektedir. Burada elbette Savaş sonrası uluslararası yeni düzenin ABD ve SSCB'ye güç kayışlarını göz ardı etmeden, Paul Kennedy'nin Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşlerine sebep olarak güvenlik ve savunma harcamalarının maliyetinin kazançları aştığında Avrupalı emperyal ülkelerin yeni güçler dengesinde sömürgelerini savunacak askeri ve mali kaynakların tükenmesinden dolayı eski sömürgelerin bağımsızlığını zor da olsa kabullenmek zorunda kalmışlardır. Ama bu postkolonyal devletler rejimi ikili anlaşmalarla tarafların asimetrik ayrıcalıklı çıkarları korunmuştur. Resmî uluslararası yapının mühendislik etkisine maruz kalmış tüm sistemler esas olarak bağımlı oldukları daha büyük bir sistemin uzantısı olarak alt sistemdir. Ne kadar iyi organize, basit ve planlanmış olsa da o derece önemli sorun ve krizlere karşı savunmasız ve az dirençli bir anomali görüntüsü verebilir. Çünkü devlet, piyasa, hukuk, toplum, güven, sözleşme, mülkiyet, zor kullanma gibi birçok toplumsal norm ve kurallar, ekonomi gibi sonlu ve genişlemeyen bir ekosistemin bir alt birimidir. Tüm bunlar kurumsallaşmış, işlevsel daha büyük kapitalizm gibi bir sosyal ve ekonomik kültürün parçasıdır (C. Scott, 2020:327).

Bağımsızlık veya tam bağımsızlık kişiden kişiye değişen bir kavramdır. Bölgedeki sömürgeci güçlerin şekillendirdiği genç ülkeler bağımsızlıklarını kazanmayı başarmışlarsa da ondan sonraki süreç pek de öyle beklenildiği gibi olmamıştır. Sömürgeci kuvvetler eski sömürgeleri üzerindeki etkilerini kalıcı kılacak siyasi, ekonomik ve eğitim altyapıları kurmuştur. Bu yeni devletlerdeki siyasi elitler, bu merkez sömürgeci güçler ile sıkı ilişkiler içerisindeydiler. Bu yeni ve kırılgan ülkelere eski sömürgeci merkez güç istediği gibi askeri ekonomik ve siyasi olarak müdahale edebilmektedir. Günümüzde hala bu müdahale şekilleri bir şekilde devam etmektedir. Sömürü düzeninin ve emperyalist faaliyetler artık klasik formlarda gözükmese de günümüzde farklı karakterlerde karşımıza çıkmaktadır. Hammaddelerin sömürülmesi, bilişim teknolojilerinin devreye alınması, tarımsal ve endüstriyel üretim teknikleri, ulaşım ve yol altyapıları, eğitim ve sağlık hizmetleri ya da doğrudan ve dolaylı sermaye yatırımları, dış yardım, kalkınma kredileri ve çok uluslu şirketler yolu ile hala eski sömürgelerden bir şekilde yararlanılmaktadır. Eğitim, din, hukuk ve toplumsal uzlaşmanın ortaya çıkardığı ulusal kurumlar gelişip modern çağa eklenmek yerine genellikle sömürgeci Batılı güçlerin müdahalesiyle bastırılmıştır. Bunların yerine bölge ile organik bağlantısı bulunmayan Batılı kurumlar dayatılmaya çalışılmıştır. Bu tepeden inme mantıkla dayatılan kurumlarda etkili bir fonksiyon icra edememiştir (Fuller, 2019: 46, 47). Fakat büyük güçler jeopolitik, askeri, ekonomik, mali, finansal, kültürel ve güvenlik çıkar ve nüfuzlarını korumuşlardır. Çünkü bu zayıf ülkeler ne ulusal ne bölgesel ne de küresel ölçekte birçok alanda örgütlenmiş politik ve diplomatik kurumsal devlet kapasitesi ve rejimi geliştirecek teknolojik bilgi, birikim, teorik ve pratik, ideolojik, altyapı ve tecrübeye sahip değildir.

Orta Doğu bölgesinde imparatorlukların dağılması ile sömürge yönetimleri ve manda himayesinde kurulan birçok devlet neo-patrimonyal olarak isimlendirilen gücün ülke liderinin akrabalarının ve destekçilerinden oluşan bir ağına yararına kullanılması olarak nitelenen bir yapıda bulunmaktadır. Bu yapıdaki devletlerde toplumsal zenginliğin büyük bir kısmı otoriter, totaliter kişi, klan ya da baskın gruplar tarafından çalınmaktadır. Neo-patrimonyal veya az gelişmiş rejim partisinin himayesindeki devletlere verilen tepeden inme Ortodoks düzenlemeler ve liberalleştirme program dahilinde verilen dış yardımlar işe yaramamıştır. Gelen yardımlar daha çok rejimi, belirli sınıfsal elit ve aile yapısını güçlendirmek için kullanılmıştır. Mısır bugün bölgede en fazla dış yardım alan bölge ülkesi konumundadır. Diğer petrol üretici ülkelerin dış yardıma ihtiyaç duymaması petrolden gelen geliri kullanmasından kaynaklanmaktadır. Petrol gelirleri ile veya alınan dış yardımlar ile ulus inşa edilebileceği fikri bugün bölgede tamamen çökmüştür. Arap Baharı sürecinde bu durumun farkına varan devletler çeşitli sosyal ve siyasal açılımlar ile iktidarlarını devam ettirmeye çalışmaktadırlar (Fukuyama, 2015: 41). Toplumsal desteği zayıf devletler başarısız konuma dönüşmektedir. Aynı şekilde bölgenin milli güvenlikçi otoriter güçlü devlet anlayışı da sivil, özerk, üretken, verimli ekonomik toplumsal yapıların oluşmasını engellediği için zayıf toplumsal yapıyla bölgesel ve küresel tehditlerle sınılandığında çok büyük güvenlik maliyetleri çıkmaktadır.

Kıyası bölgedeki devletlerin demokratik rejimlerdeki ekonomik ve siyasi bağımsızlıktan yoksun olmaları yönetimleri katı birer polis devleti olmaya yönlendirmiştir. Siyasi olarak halkın devlete karşı bağlılığı devleti sahiplenmesi gibi devletin olmazsa olmaz meşruiyetlerinin eksik olması bölgedeki devletleri dışarıdan bir müdahale yerine içeriden gelecek bir müdahaleye karşı aşırı korumacı hale getirmiştir. Bu durum bölgede gölgesinden korkan aşırı zayıf devletlerin oluşmasını sağlamıştır. Bölgenin bu kırılgan yapısının farkında olan yabancı devletler, büyük güçler bu durumu fırsata çevirerek hem yapının devam etmesini sağlamış hem de bu durumdan faydalanarak bölgedeki zayıf devletleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır.

Yeni sömürgecilik veya post-kolonyalizm olarak bilinen yeni durum bu devletlerin uluslararası sistemde çok parçalı farklı siyasi birimlere bölündüğünden dolayı birtakım başarısızlıkları ön plana çıkartılarak yapılan teknik, ekonomik ve kalkınma yardımları, esasen Paul Harrison (2000) yaklaşımıyla üçüncü Dünya ülkelerinin, Batı eliyle sanayisizleştirilerek batı ekonomilerine bağımlı kılınmış ve özgüvenleri yok edilmiştir. Ayrıca bu ülkelerin modernleşme süreçlerinde kırsaldan şehre, göçle artan nüfuslarından dolayı artık kendi tarımsal ihtiyaçlarını da karşılayamamaktadır. Dolayısıyla yönetimlerin halkın temel gıda, temiz su, barınak, iş, ulaşım ve eğitim gibi temel insani ihtiyaçların karşılanamaması yapısal şiddet ve insani güvensizlik sorununa da neden olmaktadır. Bu bağlamda, Soğuk Savaş sonrası süreçte iç ve dış tehditlerin artmasıyla başarısız devletlere yönelik insani müdahale veya barışçıl müdahale söylemleri bu ülkelere gerçekleştirilen askeri operasyonlar, zayıf devletleri güçlendirmekten ziyade daha da başarısız ve zayıf hale

getirdiği görölmektedir. 18. yüzyıldan günümüze kadar sömürgeci müdahalenin Şekil yöntem ve söylemleri değişse de Şekillendirdiği bölgenin kaderini tayin ettiği açıkça gözlenmektedir. Bugün bölgedeki devlet ve kurumların tamamında sömürgeci zihniyetin izleri rahatlıkla görölmektedir.

Peter Calvert ve Susan Calvert (Politics and Society: in the Developing World, 2007) Dünyada 200 devletten sadece otuzunun gelişmiş sanayileşmiş ölkeler olduğunu geri kalan küresel toplumun %80'nin gelişmekte olan ölkelerde yaşadığını belirtmektedir. Dolayısıyla bu gelişmekte olan ölkelerde yaşayan insanların farklı siyasi kurumları, temel sosyal, ekonomik ve çevresel yaşam koşulları bizim temel gündemimizi oluşturması gerektiği tezini savunmaktadır. Ayrıca bu devletlerin toplumlarının sosyal, ekonomik ve siyasi kurumsal geliŐimleri; özellikle uluslararası toplumla etkileşimi çok önemlidir. Çünkü bu toplumların sosyal ve ekonomik gelişimi kendi ulus devlet siyasi kurumlarının otoriter ya da diktatör yönetimler altında demokratikleşme ve gerilim süreçlerini bölgesel ve uluslararası toplumla doğru bir Şekilde yönetebilmelerine bağlıdır. Çalışma bu devletlerin kalkınma, ticaret, turizm ve çevresel politikalarının geliştirmesi gerektiğinin önemini vurgulamaktadır. Aksi taktirde bu ölkeler farklı güçlü bölgesel devlet toplumlarının periferisinde nüfuz çatıŐmalarının merkezi olur. Bu bağlamda, Soğuk Savaş sonrasında Somali, Ruanda, Bosna ve Kosova'da; 11 Eylül sonrası süreçte de Filistin, Irak ve Afganistan'da bölgesel ve uluslararası toplum kötü bir süreç yönetmiŐtir. Benzer Şekilde Arap Baharı sürecinde de Bahreyn, Suriye, Irak, Yemen ve Mısır'da da dışarıdan olumsuz askeri ve siyasi müdahaleler sorunları gerek devlet gerekse insani güvenlik açısından yapısal çatışmalara neden olmuştur.

Siyasi ve Kültürel Nedenler

İslam ve Siyaset ilişkisi

Kendi toplumları nezdinde meşruiyet sorunu yaşayan Orta Doğu devletleri, meŐruiyetlerini sağlamak için çeşitli zorluklar yaşamaktadırlar. Meşruiyet krizindeki temel faktörler, ulus üstü normatif güçler olan Pan-Arabizm ve Pan- İslamizmdir. Bu nedenle çalışmamızın bu kısmında İslam'ın devlete ve siyasi alana bakıŐını inceleyeceğiz (Tinas, 2019: 247).

Orta Çağ Müslüman dünyasında ne de Orta Çağ Avrupa toplumlarında bugünkü anlamda devlet kavramını karşılayan bir yapılanma bulunmamaktadır. Ne eski Yunan Şehir devletleri (polis), ne de Arabistan Yarım Adasındaki kabile devletleri (medine) bir kurum bir yapı olduklarının farkında değillerdi ama bir reis tarafından yönetilmekteydiler. Ulus Devlet, Rönesans, kapitalizm ve bireyciliğin gelişmesi gibi olgularla ilişki içinde 16. ve 20. yüzyıllar arasında gelişen bir Avrupa olgusunu ifade eden Batılı kavram olduğu için modern çağ öncesi İslami düşüncede böyle bir kavramın bulunmaması doğaldır (Ayubi, 1993: 17).

Peygamberin MS. 622 yılında Mekke'den Medine'ye hicretiyle ilk İslam devletinin temellerinin atıldığını kabul edersek peygamberin tekrar MS. 630 yılında Mekke'ye dönüşü ve MS. 632 yılındaki vefatına kadar geçen sürede, yönetsel ve siyasi konulardan çok, İslam dininin anlatılması, kul ile Allah arasındaki ilişkileri düzenleyen ibadetlerin öğretilmesi gibi daha çok dini referanslı yönetim anlayışı hâkim olmuştur. Bu dönem, İslam ile siyaset ilişkisinin ayrıŐmadan geliştiği dönemdir (Macqueen, 2018: 14).

Peygamberin Medine'ye hicretiyle beraber Medine'de kurduğu ilk yönetim Şekli, devlette olması gereken birtakım özellikleri karŐılamaktadır. Kişilerden oluşan bir topluluk, belirli bir yapı, bu duruma saygı veya itaat, sınırlı bir toprak parçasında ikamet, hakimiyete sahip olma gibi modern devletin birtakım özelliklerini taşımaktadır (Zeydan, 1978, s. 25). Günümüz Sünni İslam anlayışında, ideal devlet olarak tanımlanan peygamber dönemi ve dört halife dönemi, altın devir yani İslami idare Őeklinin olması gerektiği tarzda olduğu dönem olarak tanımlanır ve bir ütopya olarak İslam toplumlarında yerini korur (Horani, 2014: 24).

İslami kaynaklarda devletin nasıl kurulacağına ve yönetileceğine dair sınırlı bir bilgi vardır. İslam'da "devlet" kelimesi HaŐir suresinin 7. ayetinde servetin belli ellerde dolaşımı anlamında kullanılmıştır (Uludağ, 2014: 48). İslam'ın kutsal kitabı Kuran'ın Nisa suresinin 59. ayetinde "Ey inananlar, Allaha itaat edin, Elçiye ve sizden olan buyruk sahibine itaat edin" emri yer almaktadır (Zubaida, 1994: 63). Buradan anlaşılacağı üzere Kuran, inanan insanlara bir yöneticiye bağlı bulunmayı söylemektedir. Bir siyasi organizasyonun İslam dini ve insan toplulukları için var olması gerektiği çıkarımını yapabiliriz. Kuran'daki emirler ve ödevler bir kısmı

topluma bir kısmı fertlere hitap etmektedir. Yine Kuran'daki birtakım emir ve yasakların, ödevlerin uygulanabilmesi için bir devlete ihtiyaç bulunmaktadır.

Arap siyaset bilimci Nazih Ayubi İslami siyasi düşüncede liderliğin vurgulanması bir devlet kavramının gelişmesini ve kurumsallaşmasını kısıtladığını ifade etmektedir. Yine Ayubi Hz. Ömer'in "Ey Araplar grup olmadan İslam, liderlik olmadan grup ve itaat olmadan liderlik olmaz" sözünü alarak devletin ve yönetimin tek kişide toplandığını ifade etmektedir. Tarihsel İslami devletin bu geleneği miras aldığını ifade etmektedir (Ayubi, 1993: 25). Son büyük Şarkiyatçılardan Bernard Lewis İslam devletlerinin tarihinin neredeyse katıksız bir otokrasi olması şaşırtıcı bulmadığını ifade eder. Meşru Müslüman hükümdarın buyruğuna uymak Müslüman kulların görevidir der ve Müslümanların başka bir deyişle hükümdarın buyruğuna uymamalarının İslami olarak suç olduğu gibi günah olarak da görüldüğünü ifade eder. Bu durumun da 20. yüzyılda devam ettiğini tüm demokratikleşme süreçlerine rağmen bölgede otoriter yönetimlerin hala çok güçlü olmasını kısacası, İslam'a bağlar. Hatta günümüzdeki teknolojiler, iletişim ve silahlar sayesinde tarihteki hiçbir Arap halifenin ya da Türk sultanın, günümüzdeki diktatör yönetimler kadar güçlü olmadığını da ayrıca belirtir (Lewis, 2017: 74).

Müslümanlar, Arabistan'dan sosyal yapı az nüfus yoğunluğu, göçebe toplumlar ve baskıcı bir hiyerarşik yönetim olmamasından dolayı idarede rıza, meşveret ve şura gibi kavramlar Kuran'da da geçmesinden dolayı miras alınmıştır. Ancak yönetimde bazı halifeler bu demokratik ilkeleri terk ederek, otokrat bir yaklaşımla, sonradan fethettikleri Sasani devletinin bürokrasisini ve meşrulaştırıcı adalet ideolojisini de aldılar. Fakat, toplumsal ahengi barışçıl ve refah düzeni kurmak için, ticari faaliyetleri vergilendiren Müslüman bürokratik devletin adalet anlayışı dönemin "kendi ayakları üzerinde durmaya çalışan" Avrupa devletleri krallarına tuhaf görünmüştür (Stasavage, 2020: 249-250).

İslam'ın günümüzdeki otoriter yönetimlerin devam etmesinde veya bölgedeki bu yönetimlerin modernleştirilememesinde etkili olduğu düşüncesi tamamen önyargılı veya art niyetli düşüncelerdir. Bölgedeki devletlerin hala otoriter bir yönetim tarzı sürdürmesinde İslam'dan ziyade mesela kaos ve anarşiye karşı despot gayri meşru yönetimlerin fitne gibi toplumsal hareketlerin engellemesinde yönetimlerin pragmatik ulusal ve uluslararası ittifak ve koalisyon beceresinden kaynaklanmaktadır. İslam'ın net bir yönetim tarzı benimsememesi gibi veya yönetim şekli açıktan önerilmemesinin dolaylı etkileri olabilir. Elbette Müslümanlar tarihin çok farklı evrelerinde buldukları coğrafyalarda güçlü politik devlet sistemleri geliştirebilmişlerdir. Fakat modern kapitalist Avrupa ulus devlet sistemleri karşısında, 19. ve 20. yüzyılda Müslüman ülkeler diğer batı dışı devletler gibi çok etkisiz kalmışlardır. Tarihsel olarak modernizmin dini ya da gelenekçi arayış özelemleri olsa da Fuat Sezgin'in ifadesiyle kutsal metinlerde her şeyi aramak, biraz süpermarkette tüm istediklerini almak isteyen müşteri kolaycılığını yansıtmaktadır. Bu durum esasında batı dışı toplumların kendi milli toplum ve medeniyetlerinin ihtiyacını karşılayacak evrensel bir bilimsel düşünce kurum ve normların yoksunluğundan kaynaklanmaktadır. Fen bilimlerindeki yetersizlik elbette sosyal bilimler için de geçerlidir. Bu durum da Avrupa dışı devletlerde siyaset biliminin gelişerek mükemmel bir devlet ve toplum modeli için birçok politik, güvenlik, ekonomik ve sosyal düzen teorileri icat edecek entelektüel sermaye birikimine bağlıdır. Aynı durum uluslararası siyasal, ekonomik, güvenlik ve toplumsal düzen teorileri için de geçerlidir. Örneğin nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan Arnavutluk, Türkiye, Kazakistan, Malezya, Endonezya, Fas gibi ülkeler genelde demokratik tercihler ile yönetilmektedir. Bu durum göstermektedir ki İslam devletlerin yönetim şekillerine sınır koymamış, genel ilkeleri belirlemiş devletlerin kendilerine uygun olanı belirlemelerinde müsaade etmiştir. Kısacası İslam otoriterliği özendirilmekte veya kutsamamaktadır. Tam aksine İslam Batılıların demokratik değerlerini farklı şekillerde ifade etmektedir. Batılının hürriyet ile ifade etmek istediğini İslam toplumları adalet ile ifade etmeye çalışmaktadır. Bunun yanında gerek Hz. Peygamber Siyer uygulamaları (Medine Sözleşmesi, Savaş, diplomasi, uluslararası Antlaşma hukuku, Güvenlik) gerekse Dört Halife dönemindeki meşveret, danışma, şura vb. uygulamalar Müslüman toplum ve devletlerin kapsayıcılık, çok kültürlü yaşam konusunda dönemin siyasal kültürünün evrensel normatif ahlak ve hukuk yönünden çok ileride olduğu görülmektedir. Elbette Muaviye ile gelişen Saltanat rejiminin baskıcı ve ayrımcı olumsuzlukları da kaynaklarda aktarılmıştır. Bazı yorumlarda Kureyş oligarşisinin tekrar dini Arabi asabiyetçi hakimiyet kurduğu şeklinde yorumlar da yaygındır. Aynı şekilde, tarihsel devletlere yönelik farklı milli tarihsel anlatımlar, amacını aşan etnik, mezhepsel, oryantalist, ideolojik önyargıların olduğu gibi

birbirleriyle savaşan, rekabet ve işbirliği yapan Müslüman devlet toplumlarının farklı siyasal kültürleri de vardır.

Oliver Roy'a göre bölgedeki devletler özel birtakım gruplar tarafından tasallut altına alınmıştır. Roy Müslüman toplulukların otoriter yönetimler veya gruplar tarafından yönetilmesinin iki nedeni olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan birincisi İslami kültürün sonucunda görmektedir. İslam'ın siyasal alanı özel alandan ayırmadan tanımladığına işaret etmektedir. İslam'da kamu veya özel alan ayrımının yapılmaması durumunun ulus devlet öncesi var olan devlet anlayışının modern devlet kurumlarıyla birlikte uygulanması ile devleti neo-patrimonyal hale getirdiğini iddia etmektedir. Bölgedeki otoriter devlet yapılanmalarının diğer bir sebebi olarak Orta Doğu'daki modern devletin yakın geçmişine dayanan ve ithal edilmiş özelliklerinden yola çıkarak bir açıklama yapmaktadır. Bölgedeki yeni kurulan modern devletin başarıya ulaşmış kabile aile devletleri olduğunu, bir gurubun devlet yapılanmasını ele geçirdiğini ve iktidarını sürdürmek ve korumak için otoriter uygulamalara yöneldiğini düşünmektedir. Bir azınlık grubu önce orduya sızıyor, sonra devleti ele geçirerek onu kendi öz toplumunun değerlerine karşı ve bu değerler ile çatışan bir yapı haline dönüştürüyor. Bu devlet fiili olarak dışarıdan aldığı haraçlarla petrol rantıyla veya dış yardımlar ile halkına ihtiyacı olmadan ayakta kalmaya çalışıyor. Roy, son tahlilde Orta Doğu'nun siyasal biçimlenmesi içinde devletin durumunun zorunlu olarak İslami kültürün bir sonucu olmadığını daha ziyade Avrupa modelinin bölünmüş ve kurumsallaşamamış bir topluma kaba biçimde ithalinin yarattığı üçüncü dünyaya özgü bir olgu olduğunu ifade ediyor (Roy, 2005: 33).

Milliyetçilik Anlayışının Yetersizliği

Sömürgecilik sonrası dönemde Arap milliyetçiliği, bölgedeki ulus- devlet inşasını etkilemiştir. Ancak ümmetçilik, mezhepçilik ve kabilecilik gibi içsel faktörler, ulusal kimliklerin gelişimini zorlaştırmıştır. Orta Doğu'daki milliyetçilik ve daha spesifik olarak Arap milliyetçiliği, sömürgecilik karşıtlığı, romantizm, devlet inşası, kendi kaderini tayin hakkı, sosyalizm ve din gibi çeşitli faktörlerle ilişkilendirilen bir yirminci yüzyıl olgusudur (Milton- Edwards, 2011: 61) Yirminci yüzyılda ortaya çıkan Arap milliyetçiliği neredeyse Arap dünyasının her bölgesinde ciddi etkide bulundu. Arap coğrafyasının farklı devletlere bölünmesine ve yabancı sömürüyü aşmanın bir aracı olarak milliyetçilik ekonomik ve siyasal birlik amacı etrafında faaliyetlerde bulunmuştur (Ebu Rabi, 2005: 190).

Avrupa sömürgeciliğinin mirası olarak bölge Arap ulus devletlerine bölündü. Bu yapay ulus devletler kendi kabile ve mezheplerine göre yönetim anlayışı belirleyen liderlere teslim edildi. Bu diktatör liderler Avrupalılar tarafından çizilen sınırlarda devletin acımasız gücünü kullanarak yönetmeye çalıştılar (Marshall, 2018, s.160). Her ne kadar Orta Doğu toplumları milliyetçiliği bir çıkış noktası olarak görse de ünlü tarihçi Toynbee onlar ile aynı fikirde değildir. Toynbee, Batı tarzı milliyetçilik anlayışını İslam toplumlarını teslimiyete götürecek bir lüks olarak görmektedir. İslam toplumlarının parça parça Batılılaşarak özünden uzaklaşacağını bununda Milliyetçilik anlayışının sağlayacağını düşünmektedir (Türköne ve Özdağ, 1993: 132).

Milliyetçilik ve milli devlet anlayışı için farklı bir değerlendirme yapan Ayşe Zarakol, Avrupa milli devletlerinin Vestefalya ve Fransız devrimiyle İmparatorluk sonrası devlet sistemi olarak, Asya merkezi imparatorluklarına göre daha homojen olması Avrupa'nın İmparatorluk inşası süreçlerine geç başlamasına ve imparatorluk hevesi olan devletlerin deniz aşırı bölgelere yönelmesine, 16. yüzyılda Asya'da erken dönemde güçlü merkezi imparatorluk devletlerin olması bölgede hiçbir zaman Avrupa'nın milli devletleri gibi homojen, dini, etnik ve kültürel sosyal toplumların olmasına, neden olmadığını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu durumun yarattığı siyasal ve sosyal olgular tamamen Avrupa'nın tersidir. Bu durum Avrupa'da üniter milliyetçi homojen ülkesel devletlerin oluşmasını kolaylaştırırken Asya'da tam tersi bir etki yaratmıştır. Zarakol, Üniter devlet ve millileştirilmiş tarih yaratma çabalarının 19. Ve 20.ci yüzyılın Asya ve Avrasya devletlerini hem içte hem dışta savunmasız bıraktığını iddia etmektedir. Doğulu devletler daha fazla millileşmek için ayrışarak, çaba sarf ederken birbirlerinden farklılıklarını ön plana çıkarmaya çalıştılar ki bu durumda bölgede çatışma ortamlarının doğmasına neden olduğunu düşünmektedir (Zarakol, 2024: 44). Avrupa'da Ulus devlet homojen bir politik, ekonomik, askeri ve ideolojik temelde bir milli toplum inşa ederek şehir devletleri ve imparatorluk devletinden daha güçlü bir kollektif devlet toplumları geliştirmiştir. Asya'nın

devletleri ise bu sistemden tarihin ters döngüsel gelişiminde batı devletlerinin küçük ama dinamik rekabetçi devlet sistemi karşısında imparatorluklarını parçalar halinde emperyal dolaylı, direk ya da böl yönet siyaseti karşısında çaresiz kalmıştır.

Sömürgeci güçler bölgede kendilerine yetebilen ulus devletler yaratmayı amaçlamışlardır. 19. yüzyılda Avrupa'nın ekonomik ve askeri alandaki başarısı neticesinde, Müslüman din ve devlet adamları dinde ve devlette reform yapmanın gerekliliğine genel olarak inanmışlardır. Osmanlı sultanları ve bürokratları bu reform arayışının ilk öncüleri olmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasıyla birlikte merkezi olan Anadolu coğrafyası yeniden şekillenerek Türkiye Cumhuriyeti ulus devlet olarak ortaya çıktı. Safavi devletinin varisi olan pers topraklarında ise İran adı verilen ulusal bir kimlik ile devlet çatısı altında toplanırken diğer Orta Doğu Arap coğrafyası bağımsız ulusal bir devlet çatısı altında ortaya çıkamadı. İşte Orta Doğu'da milliyetçilik sömürgeci güçlerden kurtulmaya çalışan politik uyanışın bir parçası olarak görülmüştür (Choueiri, 2011: 345). Aynı şekilde Osmanlı devleti ve Türkistan Hanlıkları da Orta Asya ve Ortadoğu olarak trajik emperyal istilalara maruz kalmışlardır.

Arap coğrafyasında ise Arap milliyetçiliğinin önemli kuramcılarında Sati el-Husri Osmanlıya karşı milliyetçi hareketlerin hız kazandığı dönemde, aynı dili konuşan Arap halkının tek yüreğinin ve ortak ruh ve kimliklerinin olduğunu ve bu yüzden onların tek millete sahip olduklarını ve birleşmiş bir devlet kurmalarını gerektiğini savunuyordu. Arap milliyetçiliği üzerine çalışma yapanların Arapçanın merkezi bir birleştirici güç olduğu konusunda fikir birliği yaptığı görülmektedir. Sati, Arap devletlerinin emperyalist kuvvetlerin yapay ürünleri olduğunu ifade etmekteydi. Emperyalist güçler çıkarları doğrultusunda doğal kültürel varlığı parçalara ayırmışlardı. Arap milletinin böyle alçakça bölünmesinde hedeflenen amaç Arapları siyasal olarak güçsüz ve askeri olarak zayıf bırakılmak olarak değerlendiriyordu (Daviş, 2016: 2).

Yine Arap milliyetçiliğinin önemli kuramcılarında Mişel Eflak'a göre Arap ulusu sömürgecilik ve emperyalizm tarafından zorla bölünmüştü ve bu bölünme Arap ruhunun bozulmasına ve zayıflamasına neden olmuştu. Baas Partisinin kurucusu olan Eflak, Baas partisinin en temel amacını bu eğilimi tersine çevirmek ve ezeli ebedi misyonu olan tek Arap milletini yaratmayı bu ideali canlı tutmayı amaçlıyordu (Daviş, 2016: 138). Eflak'ın çözüm önerisi yapay ve sahte ülkeleri ve devletçikleri gerçek bir Arap ulus devleti olarak birleştirmek suretiyle bunu gerçekleştirmeyi öngörüyordu. Ancak o zaman Araplar gerçek benliklerine yüce maneviyatlarına açık fikirlerine ve hakiki ahlaklarına dönebilir ve ancak o zaman onların düşünceleri üretken olabilirdi. Baas Partisinin 1947'de ilan edilen parti programında açıkça şunlar ifade edilmiştir. "Araplar tek millettir bu millet doğal bir hak olan tek devlet olarak yaşama hakkına sahiptir Arapların anavatanı bölünemez siyasal ve ekonomik bir bütündür. Hiçbir Arap ülkesi diğerinden ayrı yaşayamaz" (Daviş, 2016: 3).

Vestfalya ile Avrupa devletleri dini ve mezhepsel nedenlerden dolayı birbirlerinin içişlerine müdahale etmeme, siyasal bağımsızlık ve eşit hukuksal egemenlik, siyasal otoritenin sınırlı bir toprak üzerinde ülkesel hükümlerliği, diplomatik, askeri ve ekonomik ilişkiler, siyasal ittifak, rekabetçi güçler dengesi gibi Avrupa siyasal coğrafyasını çok parçalı mutlak monarşilerin hakimiyetinde meşru bir devletler sistemi meydana getirdi. Fransız devrimi ise mutlak monarşinin yetkilerini anayasal haklar ve sorumluluklar bağlamında, Rousseau'cu, sözleşmecî bir ulusal egemenlik ve milliyetçilik anlayışıyla yönetimde devlet ve milletin çıkarlarını örtüşüren bir yönetim felsefesini ulusal temsili meclisler yoluyla geleneksel imparatorluklara karşı insan hakları, özgürlük, kardeşlik, eşitlik ve adalet gibi demokratik bir ulus devlet siyasası kurmayı amaçlamıştı. Oysa Ortadoğu'da kurulan devlet sistematığının kurucu aklı Osmanlı coğrafyasında kendisine tehdit oluşturacak bütünlük bir merkezi siyasal yapının çıkmasını önlemek için böl yönet, dolaylı ya da direk yönetimle çok parçalı 22 Arap devletini kurmuştur. Fakat, bölgede Vestfalyan anlamda, bu kadar çok fazla zayıf egemen ülkesel Arap devletlerinin kurulması ve onların seküler ya da muhafazakâr milliyetçi Arap ulus devlet ideolojilerini içselleştirse bile, farklı pancı ya da yayılcı iç ve dış politika kimliklerinin baskısı altında bulundurmaktadır. Bu bağlamda bölgede barış, istikrar, güvenlik ve düzenin maliyeti çok yüksektir. Dolayısıyla bölgede demokratik rejimler çok sınırlı ölçekte ama otoriter, diktatör, monarşik ya da güvenlikçi rejimler baskın konumdadır. Var olan bölgesel devlet sistemi tarafları kaçınılmaz çatışmalara, rakip ittifak, karmaşık kompleks güçler dengesi ve büyük güç müdahalesine neden olmaktadır.

Arap milliyetçiliği düşünceleri Suriye ve Irak'ta başlayıp bütün Arap dünyasına yayılmıştır. Mısır Arap dünyasının en kalabalık ülkesi olmasının ve İngiltere'ye karşı verdiği mücadelenin avantajı ile kısa sürede

Arap milliyetçiliğinin liderliğini üstlenmiştir. Mısırda Arap milliyetçiliğinin doğuşuna neden olan faktörler olarak Araplar ile birleşme Mısır'ın artan işsizlik ve ekonomik sorunlarına çözüm olarak görüldü, Mısır mallarının geniş Arap pazarına ihracının kolaylaşacağı inancı, Mısır'ın Arap dünyasında oynadığı merkezi siyasal ve kültürel rol, Filistin sorunu ve Arapçılık yanlısı siyasal hareketler olarak sıralanmaktadır (Ebu Rabi, 2005: 191).

Mısır'da Arap milliyetçiliği güçlü engeller ile karşılaşsa da gelişerek Mısır'ı kısa sürede Arap devletlerinden biri haline getirmiştir. Mısır'da Arap milliyetçiliğinin önündeki en büyük engel güçlü İslamcılık anlayışı ve Mısırlılık düşüncesidir. Mısır'ın önde gelen düşünürlerinden Taha Hüseyin, Arapların, Mısır'ın işgalcilerinden birisi olduğunu belirtmesi ile başladı. Arap milliyetçiliği başlangıcından itibaren diğer bir büyük ulus üstü ideolojiyle, İslam'la rekabet etmek zorunda kaldı. Ülkede kurulan İslamcı Müslüman Kardeşler teşkilatı sadece Mısır ile sınırlı kalmayıp bölge ülkelerinde de yayılarak bölgedeki milliyetçilik duygusunu büyük ölçüde zayıflatmaya başlamıştır. İki kimlik Mısırlılık ve İslam arasında sıkışıp kalan Arap milliyetçiliği bu dönemde Mısır'da sınırlı destek bulabildi (Davışa, 2016: 93). Nasır döneminde Mısır, bölgede Yemen, Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin sorunlarından monarşik rejimler ve neo-emperyal güçlerle de çatışmıştır. Nasır, Suriye ile Birleşik Arap Cumhuriyeti 3 yıl sürmüştür. Yemen, Libya ve Irak'la birçok denemeler olsa da AB benzeri somut siyasal, hukuki, ekonomik ve kurumsal teorik bir politik birleşme yaklaşımının olmamasından dolayı başarısız olmuştur

Pan-Arap milliyetçiliğinin önündeki diğer bir engel de farklı bölgecilik ve ülkesellikti. Iraklılık, Mısırlılık, Suriyelilik ve diğer bölgesel kimlikler daha genel ve herkesi kapsayıcı Arap kimliğiyle rekabet halindeydi. Örneğin Mısır'daki entelektüeller Mısır medeniyetinin diğer bütün medeniyetlerden daha eski olduğunu ve ülkenin firavunlar dönemiyle kendine özgü bir kimlik kazandığını iddia ederek Mısır'ı Arap milliyetçiliğinden uzaklaştırmaya çalışmıştır. Mısırlı kimliğine daha çok önem vermeye çalışmışlar Arap kimliğini ve geçmişini unutturmaya çalışmışlardır. Tutarlı Arap milleti kavramına üçüncü engel dilsel farklılıklardır. Konuşma dilini yeterince farklılaşmış çok sayıda lehçe meydana getirmekte geniş Arap coğrafyasındaki Bir Arap'ın diğer kısımlarından olan Araplarla iletişim kurması çok zordu. Ortak bir Arap ulusu yaratmanın önündeki diğer önemli iki engel ise mezhepçilik ve kabileciliktir. Arap –İslam dünyasında Sünni ve Şii ayrımı milli birlik, ortak ulus yaratma ve bir arada yaşama çabalarına zarar vermiştir. Suudi Arabistan ve Körfez emirliklerinde yaygın kabilecilik anlayışı tek bir Arap ulusu fikrinin önünde yer almaktadır. Bazı durumlarda aşiretçilik ve mezhepçilik iç içedir ve böylece ulusal karşıtı tepkiyi güçlendirmektedir. Irak'ta' ki Şii aşiret konfederasyonları ve Suriye'deki alevi ve Dürzi aşiret cemaatleri bunun örnekleridir (Davışa, 2016: 80- 92).

Pozitif Hukukun ve Sivil Toplum Anlayışının Gelişmemesi

Pozitif hukuk bölgede geç gelişen bir olgudur İslam'ın her alanı tanımlaması ve birtakım kurallar getirmesi nedeniyle toplumlar ve devletler Batılı anlamda güçlü bir hukuk sistemi yaratamamıştır. Devletin inşa süreci genellikle zorluklarla doludur. Bu süreçte devlet yeni yapı ve kurumlar inşa etmekte zorluklar yaşamaktadır. Bu kurumların meşruiyet yaratması ve toplumda yer edinmesi belli bir zamana ihtiyaç duymaktadır. Bu kurumların toplum tarafından benimsenmesi iyi yönetim ilkelerinin benimsenerek yönetilmesine ve yolsuzluklardan uzak durmasına bağlıdır. Yine devleti oluşturan toplumun bir aidiyet etrafında birleşmesi devlet inşasında önemli bir yer tutmaktadır. Başarısız devletlere karşı uluslararası müdahale savunulduğu günümüzde Fukuyama'ya göre zayıf devletlerin ürettiği sorunların çözülmesi gerekmektedir. Bunun içinde devlet inşası ve sürecinde bu devletler ayakta duracak kurumsal yapıya ulaşana kadar ülke alt yapısı desteklenmelidir. Bu ülkelerde güçlü alt yapı ise gelişmiş şeffaf hukuk sistemi ve bu hukuk sistemin çalışmasını sağlayan bürokratik yapılanma ile mümkün olabilir (Heywood, 2018: 177)

Devletler zorunlu olarak bir resmi anayasa talebiyle değil, kendisini meydana getiren kuvvetlerin hukuki örgütlenmesiyle tasarlanan bir yapıdır. Devletin öğelerinden birisi meşru güç kullanımınıdır, bu meşru gücün kaynağı da hukuktur. Devletler kendi siyasal sistemlerini ve devletin işleyişlerini düzenlemek için hukuki normlardan oluşan anayasalar yapmaktadırlar (Mezgahani, 2015: 248). İslam'ın siyasal anlayışında bu durum farklıdır; yasama, devletin birer işlevi değildir. Çünkü ilahi yasa devletten önce gelmekte ve devletin ürünlerinden biri değildir (Ayubi,1993: 33).

Bölge devletlerinde hukukun kaynağı olarak şeriat karşımıza çıkmaktadır. Günümüze ulaşan şekliyle şeriat meşruiyetini Allah'ın kanunu olduğu öncülünden alarak bir kurallar bütünü olarak İslam devlet ve toplumlarında hukukun kaynağını oluşturmaktadır. İlim adamları tarafından geliştirilen bu hukuk yöneticiler tarafından tanındı ve kurumsallaştı. Şeriatın sınırları içerisinde yöneticilerin yasamada rol almaları mümkün değildi. Teoride kutsal kaynaklar tarafından tesis edilmiş detaylandırma ve yorumlama ise alanında yetkin yalnızca ulema tarafından yapılmıştır. Şeriat içerisinde yönetici her zaman yasama işlevinin dışında tutulmamıştır. (Zubaida, 2008: 119,120).

Günümüzde şeriat konusu üzerinde Arap hukukçular arasında çok farklı görüşler mevcuttur. Bunların birçoğu devletin yani mevcut statükonun yanında yer alarak eğitim gördükleri pozitif hukukun ve kurumlarının devam ettirilmesi taraftarıdır. İkinci bir görüş ise mevcut hukuk kaynaklarının yeni yasama ve değişiklikler yoluyla bir şekilde İslamlaşması taraftarıdır. Zaten günümüzde devlet işlerinde kamu maliyesi ve idaresi alanında şeriat büyük oranda devre dışı kalmıştır (Zubaida, 2008: 254).

İslam hukuku ilke olarak bütün fertlerin tüm yaşam alanını düzenlemektedir. Fakat pratikte günlük yaşamın bazı alanları İslam hukukundan ayrı tutulan hükümdar hukuku veya örfi hukuk ile düzenlenirdi. Orta Doğu'nun açık ara geriye düştüğü ticaret ve finans sektöründe modern zamana kadar İslam hukuku önemli bir rol oynamıştır. Modern dönem öncesinde bireyler İslami kurallara uyan sözleşmeler yapar sözleşmelerden doğan anlaşmazlıkları İslami mahkemeler aracılığı ile yerine getirir ve mülklerini mirasçılar arasında İslami miras kurallarına göre taksim ederlerdi. Yani Orta Doğu bölgesindeki bu düzen 19. yüzyıla kadar yerine yeni bir düzene bırakmadı. (Kuran, 2023:24) Orta Doğu'nun özel sektörünün çağdaşlaştırmaya yönelik ilk yapısal reformların hemen öncesinde yani 19. yüzyılın başlarında bölgedeki ekonomik faaliyetler Batı uygulamalarına göre çok geri kalmıştı. İslam hukuku ilkelerine göre kurulmuş ticari ortaklıklar kısa ömürlü birkaç ortaktan oluşurken Batılılar onlarca yüzlerce hatta binlerce hissedarlı çok uzun süreli işlemler oluşturmaktaydı. Orta Doğu'da işletmelere kaynak temini küçük borçlar verecek kişiler ile sınırlı iken Batıda kitlelerden toplanmış sermayeyi büyük ölçekli üretken girişimcilere aktaran bankalardan kaynak kullanma olanağına sahipti. Yani Kuran'a göre İslam hukukundan kaynaklanan nedenlerden dolayı bölgede ekonomik gelişmeler yeterli düzeyde gelişmedi ve bu durumda devletlerin zayıf ve güçsüz kalmalarına neden oldu (Kuran, 2023: 29). Aslında bölgede şeri hukuk daha çok aile ve medeni hukukta uygulanıyor olsa da Arap geleneksel patrimonial anlayışını yansıması açısından iş, eğitim, sosyal, kültürel vb. insani gelişim ve ilerleme adına hak, adalet, özgürlük, eşitlik, dayanışma ve hakkaniyet gibi normları adil sosyal hukuk devletinde kapsayıcı bir sivil(medeni) vatandaşlık anlayışını yüceltmeyi amaçlamıyor. Tarihin ters döngüsel akışı içinde Helen seçkin şehir demokrasisi ya da Orta Çağın oligarşik anlayış pratiği kıtaları aşmış görünmektedir.

Timur Kuran, İslami miras hukuku ile ölen kişinin belirlenmiş akrabalarına verilmesi gereken paylar büyük çaplı ve uzun ömürlü ortaklıkların kurulması önlediğini savunmaktadır. Ticaretin şahıs düzeyinde kalması modern ekonomi için gerekli olan dönüşümlere ihtiyacı erteledi. İslam hukukundan kaynaklı miras ve evlilik hükümlerinin ticari alt yapının durgunluğuna zemin hazırladığını bu nedenle Avrupa'da ortaya çıkan ekonomi ile ilgili karmaşık yapı ve kurumların Orta Doğu bölgesinde görülmediğini iddia etmektedir. Yine Kuran, İslami hukuk çerçevesinde Batı Avrupa'da olan finans kurumlarının bankaların bölgede geç kurulması nedeniyle bölgede sermayeye ulaşabilirlik kısıtlandığı için teknolojik gelişme ve ilerleme zayıf kaldığını ifade etmektedir (Kuran, 2023: 359).

Orta Doğu bölgesinde devletlerin otoriter yapılanmasında dinin etkisi kısıtlı da olsa bulunduğunu iddia eden Acemoğlu ve Robinson'a göre İslam otoriter yönetimlerin oluşmasına yapısal olarak zemin hazırlamaktadır. Sünni İslam'da kilise benzeri hiyerarşik bir yapının olmaması, Kuran veya peygamberin yönetim şekli ve yapısı ile ilgili çok az şey söylemesi, yöneticilerin ve din adamlarının çok fazla normatif kural koymalarına neden olmuştur. Devlet toplum ilişkilerine dair İslami ulemanın hükümdar şeri kurallara karşı hareket etmediği müddetçe itaat edilmesi gerektiği yönündeki telkinleri bölgede devlet yönetimlerinin daha otoriter ve zayıf karakterde olmasına neden olmuştur (Acemoğlu, Robinson, 2020: 421).

Mcneill, İslam hukukunu İslam toplumlarının gelişiminde bir engel olarak değerlendirmektedir. Ona, göre Kuran'ın doğrudan açıklık getirmediği konularda bir çözüm üretmek gerekemekteydi. Ulema olarak da isimlendirilen İslam bilginleri, Kuran ve sünnetin açıklamadığı durumlarda yakın arkadaşlarının uygulamalarına daha sonra toplumdaki somut durumlar için uygulanan gelenek ve olaylara bakarak bir hukuk

sistemi yarattılar. Allah'ın özel somut durumlarda ne yapılması gerektiğini açıklamaya çalıştıkları için etraflıca bir hukuk sistemi ortaya çıktı. Bu detaylı hukuk sistemi İslam toplumunun sırtında taşımak zorunda kaldığı bir kambur olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir (Mcneill, 2007: 309).

Burada Osmanlı'nın Mecelle ve pozitif ve çoklu hukuk sistemi, C. Afgani'nin İctihat ve temel islami kaynaklardan modernist islami bir siyasal ideoloji oluşturma çabaları ve M. Abduh'un dini uygulamaları modern akılla yeniden yorumlamıştır. Raşid Rida, Hasan El Benna, Mevdudi, Seyit Kutup aralarında önemli farklar olsa da moderniteyi sorgulayan alternatif bir dini siyasal kimlik toplumu ve devleti öngörmektedir. Ayrıca, Suudi-Wahabi devlet modeli ile Humeyni'nin Velayeti Fakih doktrini uygulayan İran'ın siyasal dini referanslı ideolojiler ve devlet modeli cari uluslararası düzende meşru olmayan siyasalar kategorisindedir.

Oryantalizmin penceresinden bölgeye bakıldığında Doğu güçlü aşkın devletler ve zayıf toplumlardan oluşmuştur. Doğu toplumlarının sürekli biçimde despotik ve durağan olarak tanımlandığından devlete karşı dengeleyici ve düzenleyici özerk güçlerin yani sivil toplumun bölgede bulunmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Sivil toplumun Arapça ve İslami bir karşılığının olmaması, Batının aksine Müslümanların, adaleti hürriyetten üstün tutmaları nedeniyle doğu toplumlarında sivil toplum anlayışının gelişmediği algısı oluşmaktadır (Sadiki, 2018: 73).

Acemoğlu ve Robinson'a göre İslam'ın doğduğu ortamda güçlü bir otoritenin olmaması "bakir devlet formasyonu" olarak tanımlanan bir ortamda sıfırdan bir siyasi hiyerarşi veya bir siyasi otoritenin yaratılması nedeniyle erken dönem İslam toplumlarında Sivil toplum anlayışı gelişmemiştir. Pek çok devletsiz toplumlar kaygan zemin olarak tabir edilen otoritesi olmadan yeni bir otorite yaratılarak yola çıkan bu toplumların otoriter baskın bir devlete doğru savrulduğunu öne sürmektedir. İslam'ın doğuşuyla dini otoriteden alınan meşru güç ile yeni yaratılan merkezi otoritede devlet her alanı tanımlayarak gücü tekelleştirdi. Merkezi otoritesi olmayan İslam toplumları her alanı düzenleyen bir dizi norm ile yönetilmeye başlandı (Acemoğlu, Robinson, 2020: 101). 13. Yüzyıl Moğol istilasına kadar Orta Doğu'da güçlü devletler olması, sonrasında 16. yüzyılın başında Osmanlı'nın bölgeyi fethetmesine kadar çok sayıda yerel devlet ve toplumlar olmasına rağmen Vestfalya benzeri bölgede bir devletler sistemi niçin kurumsallaşamamıştır. Afro-Avrasya bölgelerinin Türk ve İslam uluslararası ilişkiler tarihi açısından "Cengizli dönemlerin öncesi ve sonrası da" ihmal edilen önemli bir tarihsel araştırma projesi sorunudur.

Sivil toplum alanında tartışılan temel meselelerden biri olan sivil toplum anlayışının Batılı değerlerden birisi olup, Batılı toplumların doğasında olan ve Müslüman toplumların bu değere yabancı olduğu varsayımdır. Avrupa'da 16. ve 17. yüzyılda yaşanan dini çatışmalar laikleşme ile çözülmüş ortaya çoğulcu toplumlar çıkmıştır. İslam toplumlarındaki ümmet anlayışı, cemaat şeklindeki yapılanmaları güçlendiriyor, bu durumda bölgede sivil toplum anlayışının gelişmesini engelliyordu (Choueiri, 2011: 5).

Yine ünlü sosyolog Mardin'e göre İslam dinin beraberinde getirdiği bir özellik olarak toplum içinde örgütlenme şekillerinden bazılarının yerleşmediğini düşünmektedir. Bunlar ikincil yapı olarak tanımlanan, sivil toplum örgütlenmeleridir. Mardin fert ile devlet arasındaki sivil toplum örgütlenmelerinin İslam toplumlarında gelişmediğini düşünmektedir. Batıda olan ama İslam toplumlarında olmayan bu yapılar nedeniyle fert ile devlet arasındaki yapılar ortadan kalkmaktadır. İslam toplumlarında tüzel kişiliğe, Batı devlet sisteminin rekabetinden dolayı geniş yetkiler, serbestiyet ve meşruiyet tanımlanmamıştır. Orta Doğu'da siyasilerin kendilerini denetleyen ve sınırlayan organizmaları meşru kuvvet olarak kabul etmediğini ifade etmektedir. Mardin bu yapının özellikle şehirlerin örgütlenmesinde gözüktüğünü şehirlerin Orta Doğu'da, Batıda olduğu şekilde müstakil siyasi bir güce sahip, kendi kanunlarını çıkararak ve özel mahkemeleri olan birimler olarak örgütlenmediğini söylemektedir. Avrupa merkezli şehirlerdeki parçalı dernekler yerine, Müslümanların şehirlerinde dini cemaatler, farklı mezhepsel gruplar ve ailelerden oluşan etnik gruplar şeklinde bölümlere ayrılmıştır. Kısacası Avrupa'nın rüyası olan güçlü sivil yapılar İslam toplumlarının rüyası olmamıştır (Mardin, 2010:72).

Başlangıçtan itibaren, Orta Doğu'da sivil toplumun var olup olmadığı ya da bölgede var olmasının muhtemel olup olmadığı meselesi etrafında belirli fikir hatlarının çizildiğine dikkat edilmelidir. Bir dizi Batılı yazar ve düşünür Patricia Crone, Daniel Pipes, Samuel Huntington ve Bernard Lewis gibi tanınmış doğu bilimcileri bölgedeki Arap ülkelerinde herhangi bir sivil toplum biçiminin var olma olasılığını reddetmişlerdir.

Bu yazarlara göre sivil toplum var olamaz çünkü Arap ve Müslüman toplumları doğası gereği despotiktir ve despotik yönetim herhangi bir sivil toplumun yokluğunu varsayar (Milton- Edwards, 2011: 195).

Roskin, sivil toplumu daha çok protestan ABD, İngiltere ve İsveç örneklerinden demokratik çoğulcu bir siyasi kültürün özelliği olarak Hobbes'un insanların medenileşmesine, Hegel'in bireylerin aileden daha büyük devletten küçük kiliseler, kulüpler, işletmeler vb. kurmasına, Burke'ün toplumun küçük platoları olarak, Tocqueville'nin ise kalplerin alışkanlığı olarak tanımlamaktadır. Merkezi ve Doğu Avrupa'nın özelde Polonya'da Katolik Kilise ve Sendika vb. sivil toplumun devletten ayrı olarak etik, moral, felsefi, hukuki, ekonomik norm ve değerleri içselleştirerek demokratik sistemin birleştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Bağımsız özerk bir sivil toplumun eksikliği Rusya ve Saddam sonrası Irak'ta yeniden otoriter rejimlerin kurulmasına neden olmuştur (Roskin, 2012: 121).

Sivil toplum, esas olarak literatürde hükümet dışı örgütlerin özerk otonom sosyal kurumların tümüne denir. Örneğin sendikal örgütler, profesyonel meslek kuruluşları, kadın hareketleri, ticaret örgütleri, dini gruplar, ticaret ve meslek odaları gibi ve ayrıca çocukları, özürhükleri, yoksullara yardımı amaç edinen gönüllü hayırsever yardım kuruluşları ve vakıflar her toplumda demokrasinin vazgeçilmez unsurlarıdır (Edwards, 2018: 197).

Orta Doğu'da kısmen Fransa gibi Katolik ülkelerin kırılabilirliğine benzer din devlet ilişkileri katı bir laiklik anlayışından dolayı toplumsal siyasal bölünmeler fazladır. Bu toplumlarda güçlü kurumsal devlet yapılarının olmaması çoğulcu bir sivil toplum anlayışını meşru gören bir siyasal kültüre sahip değildir. Bu devletlerin seçkin elitleri güçlü bir aşkın devlet özlemi içinde modernizm ideolojisiyle farklı siyasal partileri olsa bile sivil toplum örgütlerine resmi kamusal kurumların dışında çok sınırlı bir özerk alan sağlamıştır. Ayrıca sivil örgütler de kutuplaşmış, siyasallaşmış çıkar grupları olarak rakip grupların faaliyetlerini nötralize etmeye çalışarak modern seküler sivil toplum performansını gösterememiştir. Bu durum batı dışı devletlerde sivil toplum örgütlerinin zayıf kalmasına dolayısıyla da küreselleşme sürecinde sosyal, ekonomik ve kültürel performans olarak etkisiz ve dış nüfuzla açık hale gelmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda zayıf bir sivil topluma demokratikleşme bağlamında yetki verilmesi de pratikte zorlaşmaktadır. Dar bir elit sınıfın kontrolündeki merkezi modernleştirici devlet demokratik, çoğulcu, açık, rekabetçi milli bir toplumun eksikliğinde uluslararası siyasal sistemde performans indekslerinde zayıf görünümde olacaktır.

Zayıf Devlet Yapılanmasında Ordunun Rolü

Demokratik toplumlarda ordu sivil irade tarafından kontrol edilmektedir. Ordular halkın seçtiği siyasetçilerin kontrolü altında ülke güvenliğini sağlamak için kullanılmaktadır. Fakat demokratik olmayan toplumlarda ordunun önemi bir kat daha artmaktadır. Demokratik olmayan toplumlarda ordu devletin koruyuculuğunun yanında rejiminde koruyuculuğunu yapmak zorunda kalmakta veya yönetimlere sık sık müdahaleler ederek anti demokratik uygulamalar yapmaktadır. Demokratik olmayan rejimler orduyu yanında tutmak için bir dizi farklı argüman geliştirerek ordunun desteğini sağlamak ya da orduyu kontrol altında tutmaya çalışmaktadır. Bu durumda bu devletlerde her zaman kırılabilir bir yapının oluşmasına neden olmaktadır. Bu durumda ki ülkelerde yönetimler yabancı devletlerin desteğini alan ordu müdahaleleri ile kolayca değiştirilebilmektedir. Bu tehdit ile karşı karşıya kalan devlet yönetimleri ulusal ve uluslararası politika geliştirirken oldukça zorlanmakta ve yabancı büyük güçlerin rahatsız olacağı politikalar ve söylemlerden kaçınmaya çalışmaktadır. Orta Doğu bölgesinde genç ve meşruiyet sorunu yaşayan devletlerde ordunun siyasi hayatta aktif bir şekilde belirleyici bir rol aldığını görmekteyiz. Bu nedenle dış ve iç tehditlerin oldukça fazla olduğu bölgede ordu devletin zayıf ve güçlü olmasını belirleyen önemli parametrelerden biridir.

1980 yılına kadar Orta Doğu'da yetmişden fazla darbe ile yönetimler değiştirilirken 1980-2010 yılları arasında on sekiz askeri darbe gerçekleşmiştir. Darbe sayısındaki bu düşüş bölgede siyasetin normalleştiğinden ziyade orduların bölge ülkelerinde kontrol mekanizmalarını geliştirerek yönetimleri ellerinde bulundurduğunu göstermektedir (Kurt, 2017, s. 10).

Orta Doğu ülkelerindeki rejimleri ekonomik güç ve ulusal destek yönünden değerlendirdiğimizde petrol geliri olan ülkelerin oldukça iyi bir durumda olduklarını görüyoruz. Birçok Orta Doğu ülkesi sahip oldukları petrol gelirleri sayesinde ordularına finanse edecek çok büyük kaynaklara sahiptirler. Petrol gelirleri petrol ihracatçısı ülkeleri ayrıcalıklı bir konuma yerleştiriyor. Petrol gelirleri sayesinde büyük askeri harcamaları vatandaşlara vergilendirilmeksizin kolayca gerçekleştirabiliyorlar (Demirtaş, 2013, s. 110).

Askeri Harcamaların GSYİH Göre Yüzdesel(%) Dağılımı					
Ülke	2019	2020	2021	2022	2023
Cezayir	6,00	6,66	5,57	4,70	8,17
Tunus	2,87	3,98	3,76	3,81	3,64
Fas	2,38	2,71	2,64	2,47	2,36
Bahreyn	4,03	4,05	3,55	3,15	3,11
Mısır	1,18	1,12	1,12	1,05	0,87
İran	2,11	2,17	2,22	2,11	2,06
Irak	3,29	3,13	2,31	1,81	2,07
İsrail	5,09	5,30	4,96	4,46	5,32
Ürdün	4,57	4,72	4,82	4,90	4,91
Kuveyt	5,42	6,57	6,59	4,73	4,90
Lübnan	4,24	3,03	3,37	2,92	8,91
Umman	7,44	8,03	6,56	5,04	5,40
Katar	...	...	6,45	6,96	...
Suudi Arabistan	7,79	8,79	7,23	6,40	7,09

Mavi Renk: SIPRI Tahminleri

Kırmızı Renk: Kesin Olmayan Veri

Kaynak: <https://www.sipri.org/databases/milex> (25.01.2025)

Ülkelere Göre Kişi Başına Düşen Askeri Harcama ABD Doları					
Ülke	2019	2020	2021	2022	2023
Cezayir	241,3	223,4	206,3	203,7	400,5
Tunus	102,5	131,7	145,1	133,4	137,0
Fas	83,1	95,2	102,0	93,6	97,0
Bahreyn	1042,6	951,1	944,2	938,4	931,2
Mısır	35,4	41,9	47,3	41,9	28,1
İran	55,9	38,2	64,6	82,8	115,3
Irak	182,8	132,7	109,6	105,2	112,3
İsrail	2362,8	2491,3	2734,9	2589,7	2997,1
Ürdün	189,9	188,1	195,3	205,9	216,1
Kuveyt	1660,3	1592,0	2123,4	1931,2	1799,3
Lübnan	402,3	76,3	30,7	39,8	45,1
Umman	1423,2	1341,8	1279,6	1263,9	1260,1
Katar	...	...	4313,0	5718,8	...
Suudi Arabistan	1824,4	1793,4	1757,8	1947,9	2051,9

Mavi Renk: SIPRI Tahminleri

Kırmızı Renk: Kesin Olmayan Veri

Kaynak: <https://www.sipri.org/databases/milex> (25.01.2025)

Askeri Harcamalarının Kamu Harcamalarına Yüzdesel (%) Oranı					
Ülke	2019	2020	2021	2022	2023
Cezayir	14,36	15,69	15,02	12,67	19,34
Tunus	10,47	11,66	12,01	11,84	11,12

Fas	8,07	7,86	7,92	7,05	7,05
Bahreyn	12,33	11,33	11,04	10,66	10,75
Mısır	4,18	4,51	4,76	4,60	4,15
İran	14,34	14,39	16,33	15,49	13,53
Irak	9,34	7,43	6,23	4,66	4,15
İsrail	13,13	11,79	12,36	12,18	14,59
Ürdün	15,20	15,06	14,56	14,48	14,49
Kuveyt	10,22	9,87	11,98	11,23	9,45
Lübnan	15,20	15,48	15,24	10,72	...
Umman	19,18	18,03	18,15	16,98	20,66
Katar	...	...	21,99	26,88	...
Suudi Arabistan	23,15	22,51	22,81	22,67	24,04

Mavi Renk: SIPRI Tahminleri

Kırmızı Renk: Kesin Olmayan Veri

Kaynak: <https://www.sipri.org/databases/milex> (25.01.2025)

Askeri harcamaların GSYİH'ya göre yüzdesi bölge genelinde yıllara göre yüzde 4,00-4,50 arasında olurken bu ortalama Avrupa ülkelerinde bu oran yüzde 1,50-2,00 arasında değişmektedir. Buda bölgenin savunmaya ayırdığı kaynağın Avrupa ülkelerinininkinden katbekat fazla olduğunu göstermektedir. Yine kişi başına düşen askeri harcamalar Avrupa ülkelerinde yıllara göre ortalama 250-450 dolar arasında değişirken bölge ülkelerinde 700-1000 dolar arasında olduğu görülmektedir. Askeri harcamaların kamu harcamalarındaki oranı Avrupa ülkelerinde % 3,5- %4,90 arasında değişirken bölgede bu oran ortalama %12-%13 eşiğinde yer almaktadır.

Sonuç olarak bölgedeki ülkelerde ordular darbe yaprak Mısır örneğinde olduğu gibi yönetime gelmekte ve ülkeyi yönetmekte, ya da Suudi Arabistan gibi monarşiler tarafından yönetilen devletlerde ordunun önemli birimlerine kraliyet ailesinden veya kraliyet ailesine yakın kişiler getirilerek ordu kontrol altında tutulmaya çalışılmaktadır. İran'da ise devrimi korumak amacıyla oluşturulan ordunun daha sonraları ülkede siyasi ve ekonomik alanda hakimiyetinin artması ülkede yönetime karşı girişilen toplumsal muhalefetin bastırılması gibi görevleri üstüne alan alternatif kolluk kuvvetleri olarak görülen DMO'nun olması ülkede muhalefetin ve sivil alanın gelişmesini engellemektedir. Bölge ülkelerinin neredeyse tamamında ordu ile yönetimler arasında sıkı ilişkiler vardır. Bölge devletlerinin tamamında çeşitli güvenlik ve meşruiyet sorunları vardır. Bu durum da askeri gücü bölge de önemli kılmaktadır. Dünyanın birçok ülkesinde otoriter rejimlerin sonuna gelirken Orta Doğu bölgesinde bu katı rejimler kalıcılığını korumaktadır. Bunda kuşkusuz en önemli pay ordu ve rejim arasındaki karşılıklı ilişkidir.

Ekonomik Faktörler

Petrol ve Rantiye Devlet

Orta Doğu'da petrol gelirlerinin adil dağıtılmaması ve uluslararası güçlerin bu stratejik kaynak üzerindeki etkisi (doğal kaynak laneti) devletin zayıflamasına neden olmuştur. Rantiye devlet, kazançlarının çok önemli kısmını vatandaşının dışında, doğrudan elde eden ve elde ettiği bu geliri vatandaşlarının çok az bir kesiminin üretim ya da vergi verme sürecine dahil olduğu ve vatandaşların tamamının elde edilen rantın dağıtımından faydalandığı devlet biçimi olarak tanımlanmaktadır. Orta Doğu'da genellikle devletlerin ekonomileri büyük oranda petrolden elde edilen milyar dolarlara bağlıdır. Suudi Arabistan, İran, Irak, Katar, Kuveyt, Bahreyn, BAE, Libya, Umman gibi ülkelerde devlet gelirlerinin çok büyük bir kısmı petrol ihracatından elde edilmektedir. Ürdün, Suriye, Mısır ise petrol dışı rantiye gelirlere sahiptir. Petrol boru hatlarından ve Süveyş Kanalı geçiş ücretlerinden elde edilen gelirler ile dış ülkelere alınan yardımlarda bazı uzmanlarca rant kategorisinde değerlendirilmektedir. İran petrol ve doğal gaz gelirlerinin yanında diğer

gelirlerinin de olması nedeniyle bu kapsamda değerlendirilmemektedir. Bölgede tam piyasa ekonomisine sahip Lübnan ve Türkiye yer almaktadır (Demirtaş, 2013: 57).

“Kiracı devlet” veya “Rantçı Devlet” kavramı ile anlatılmak istenen; normal ülkelerde devlet, toplum tarafından desteklenir ve devlet kendi masrafını çıkarmak için, toplumun ürettiği artı değerin bir kısmını toplumdaki vergi adı altında alacak bir sistem kurmak zorundadır. Petrol ihraç eden ülkelerde devlet, sattığı petrol rantıyla ödeme yapar ve bu rantın çeşitli rant dolaşımı mekanizmaları aracılığıyla dağıtılması veya tahsis edilmesi yoluyla toplumsal ekonomik yapı ortaya çıkar. Toplumun üretimin, katma değerin kaynağı olduğu ve devletin kendi masrafını vergiler koyarak çıkardığı üretim devletleri ile devletin toplumdaki bağımsız ve doğrudan doğruya doğal bir kaynaktan gelen geliri alıp dağıttığı rantiyeci devletler arasındaki ayrım buradan kaynaklanmaktadır. Rantiye devletin tanımı önemlidir. Rantiye devletlerin özellikleri oldukça dikkat çekicidir. Rantiye devletlerinde topluma rantı dağıtan cömert ve hesap vermeyen liderler ile bu rantı ülke içinde harcayan sadık vatandaşlar bulunmaktadır. Rantçı devletlerde özellikle şu hususlara dikkat edilmelidir. Birincisi kiranın yani toplumdaki bağımsız elde edilen gelirin kaynağının dünyanın geri kalanı olması önemlidir. Toplumdan artı değer elde etmek için belirli bir yerel rant kaynağının kontrolünü kullanan devletler rantçı devletler değildir. İkincisi ise gelirin doğrudan devlete tahakkuk etmesi de esastır (Fawcett, 2016: 135).

Bölgede kurulan devletlerin kuruluşlarının petrol gelirleri ile finanse edilmesi bu devletlerin siyasi ve ekonomik yapılarında gelişmeyi engellemiştir. Dışsal kaynaklar bürokrasinin, siyasetin kurumsal yapısını şekillendirmede etkili olmaktadır. Bu kaynaklar halk ile devlet arasındaki bağı kopardığı için bürokrasi sadece petrol gelirinin dağıtımcısı konumuna geliyor ve de devletin organizasyonunu zayıf hale getiriyor. Yine bu devletlerin üzerinde bulunduğu enerji kaynakları bu devletleri uluslararası güç mücadelesinin içine çekiyor ve bölgedeki çatışma alanlarının genişlemesine ve bölgesel istikrara zarar veriyor (Öztürkler, 2019: 312).

Petrol Orta Doğu’daki diğer tüm devletlerin sınırlarını ve bağımsız varlıklarını şekillendirmiştir. Bölgedeki büyük petrol yataklarının keşfi ile sömürgeci güçler bölge haritasını bu ekonomik kaynağın en avantajlı şekilde kullanımını sağlamak için çizmişlerdir. Suudilerin Irak’a ve Körfezdeki küçük emirliklere doğru yayılmacılığını durduran İngiltere’nin bölgedeki çıkarlarından başka bir şey değildir. Batılı devletler bu stratejik kaynağın açıkça tek bir gücün elinde yoğunlaşmasından kaçınarak, bölgenin birkaç rakip devlete bölünmesini sağlayarak bölgeyi kolayca yönetmeyi amaçladılar. Klasik bir söylem olacak ama bu açıkça böl, yönet, rekabet ettir ya da çatıştır taktiğinin ta kendisiydi. Günümüz Orta Doğu bölgesinde petrol olmasa bölgenin siyasi haritasının nasıl şekilleneceğini tahmin etmek zor olsa da petrol gelirleri olmasaydı bölgedeki birçok devlet olmayacaktı. Petrolün yokluğunda bölgenin siyasi haritasının nasıl şekilleneceği konusunda herkes farklı tahminde bulunabilir. Ancak çoğu tarihçi Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Katar, Bahreyn ve hatta muhtemelen Kuveyt’in bağımsız olarak hayatta kalamayacağı konusunda hemfikirdir. Suudi Arabistan’ın bile hayatta kalamaması mümkündür. Çölün derinliklerinde yaşayan Suudi ailesi tarafından kurulan üçüncü Suudi devleti, yalnızca hacdan elde edilen gelirlere ve aşırı yoksul bir nüfusu ülke içi vergilerine dayanarak yönetmekte zorlanacaktı (Fawcett, 2016: 126).

Ayrıca Petrol endüstrisinin stratejik bir sektör olarak kaynakları toplaması, rantiyeci devletin ekonomisinin diğer sektörlerini yatırım çekemediği için sanayisizleşmeye, ulusal paranın değerlenmesinden dolayı dış pazarlarda rekabet edememesinden ötürü ithalatın artması genel olarak Hollanda hastalığı olarak bilinmektedir (Öztürkler, 2019: 313). Ayrıca bölgede petrol kaynaklarına sahip olan ve olmayan ülkeler arasında da enerji piyasasının dengesizliğinden dolayı siyasal rekabet ve çatışma riskleri vardır. Bununla birlikte gelir dağılımı adaletsizliği çok büyük sorundur. Çünkü bölge toplumunun en yüksek gelire sahip %10’luk sınıf tüm milli kazancın %61’ine sahip iken, bu denge AB’de %36, ABD’de %47 ve Brezilya’da ise %55’tir. Benzer şekilde bölge ülkeleri arasında farklı sektörlerde işgücü fazlalığı ve emek eksikliği vardır. (Öztürkler, 2019: 330). Körfez Savaşları sonrasında Körfez ülkeleri güvenlik riskinden dolayı Asya pazarlarından işgücü transfer etmiştir. Bu durum Yemen, Ürdün, Mısır, Filistin, Suriye gibi ülkeleri olumsuz etkilemiştir.

Bölge Ülkeleri Kişi başi GSYİH (ABD doları) ve Nüfusları (Yazar Tarafından Düzenlenmiştir)						
	2019	2020	2021	2022	2023	2023 Nüfus
Cezayir	4.480,00	4.020,00	4.120,00	4.430,00	4.950,00	46.164.219
Bahreyn	25.800,00	23.870,00	25.240,00	28.310,00	28.300,00	1.577.059
Mısır	2.640,00	2.960,00	3.470,00	4.040,00	3.840,00	114.535.772
İran	4.530,00	3.740,00	3.880,00	4.110,00	4.650,00	90.608.707
Irak	5.520,00	4.720,00	4.740,00	5.490,00	5.640,00	45.074.049
İsrail	41.800,00	43.130,00	49.380,00	55.120,00	54.650,00	9.756.600
Ürdün	4.190,00	4.070,00	4.240,00	4.370,00	4.420,00	11.439.213
Kuveyt	35.680,00	33.160,00	36.140,00	39.000,00	41.320,00	4.853.420
Lübnan	8.630,00	6.350,00	4.770,00	4.170,00	--	5.773.493
Libya	10.100,00	7.010,00	6.930,00	5.960,00	5.940,00	7.305.659
Fas	3.510,00	3.260,00	3.630,00	3.690,00	3.760,00	37.512.705
Umman	19.180,00	16.784,00	19.403,00	23.665,00	21.549,00	5.049.269
Katar	64.410,00	63.430,00	57.769,00	65.488,50	65.111,00	2.656.032
Suudi Arabistan	11.210,00	9.040,00	10.070,00	11.820,00	12.890,00	33.264.292
Suriye	970	790	700	710	---	23.594.623
Tunus	3.590,00	3.270,00	3.630,00	3.880,00	3.840,00	12.200.431
BAE	45.070,00	41.100,00	42.640,00	46.070,00	49.020,00	10.483.751
Batı Şeria ve Gazze	4.200,00	3.700,00	4.270,00	4.720,00	4.180,00	5.165.775

Kaynak: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations>

Tabloda da görüldüğü gibi bölgede birbirinden çok farklı ekonomik yapılar bulunmaktadır. Birtakım ülkelerde kişi başı gelir çok yüksek seviyelerde iken bir kısmı çok düşük seviyelerdedir. Bu durum ülkelerdeki rantıye geliri yani petrolden kaynaklanmaktadır. Petrol üreten ülkelerde düşük nüfus yüksek gelir gurubu ile karşımıza çıkarken nüfus yoğunluğu olup petrol üretmeyen Mısır gibi ülkelerde çok düşük gelir gurubu bulunmaktadır. Petrol üreten ülkelerin ekonomik performansları çok iyi iken diğer ülkelerde ekonomik yetersizlikler iç karışıklıklara neden olmaktadır. Ayrıca bu kaynak eşitsizliği yapısal ekonomik farklılıklarla birlikte bölge ülkelerinin siyasal, ekonomik ve askeri çatışmasına da sebep olmaktadır.

Az gelişmişlik ve Bağımlı Ekonomi

Modern devletin Avrupa'da ortaya çıkışı ile hukuk sistemini ve mülkiyet haklarını sağlayan ve geliştiren bu devlet yapılanmaları beraberinde modern ekonomi dünyasını da ortaya çıkarmıştır. Müslüman imparatorluklar Avrupa'nın ekonomik yükselişine ayak uyduramayarak bölge ekonomisinin Avrupalı güçlerin denetiminin altına girmesini izlemek zorunda kaldılar. Ekonomik kalkınma açısından Avrupalı güçler ekonomilerin sömürge sermayesi yerine Avrupa kentlerinden doğrudan yönetilmesi de dahil olmak üzere bu bölgenin ekonomisini kendi ekonomilerine yakından bağladılar. Yerel ekonominin kontrolüne veya düzenlenmesine yönelik her türlü harekâtı engellediler (Macqueen, 2018: 58). Bölgeye hâkim devlet olan Osmanlı İmparatorluğunun gerileme ve dağılma dönemi ile Avrupa kapitalizminin yayılma döneminin örtüşmesiyle bölgede üretilen ekonomik değerler Avrupa kapitalizminin daha da büyümesine hizmet etmiştir. Gümrük vergilerinin düşük tutulması İngiliz tüccarların pazarlara erişiminin garanti altına alınması ile dünyanın birçok farklı yerinde savaşa ve ilhaka kalkışmadan ülkeler ekonomik yollar ile kontrol altında tutulmuştur (Burbank ve Cooper, 2010: 311).

Kuran, Orta Doğu bölgesi batının gerisine düşmesindeki en büyük nedeni, Doğu toplumlarının modern ekonominin kilit kurumlarını benimsemeye geç kalmış olmasında bulmaktadır. Batıda ekonominin gelişmesinde özel sektörü ve ticari faaliyetleri koruyup gözetken güçlü bir hukuk anlayışı ve kurumların var olmasının önemli rol oynadığını düşünmektedir. Doğu toplumlarında ekonomik faaliyetleri her yerde mümkün kılan yasalar, düzenlemeler ve örgüt biçimlerinin benimsenmesinin geç kalındığını ifade etmektedir. Batı toplumlarında ekonomik faaliyetler ise uzun soluklu özel şirketler bünyesinde verimli kaynakların seferber edilmesi ile sağlanmaktadır. Fakat 19. yüzyılın başlarına kadar Orta Doğu'da işletmeler kurucularının yaşamları ile sınırlı çekirdek aile işletmeleri idi. İslam anlayışındaki ve bölge kültüründeki miras anlayışı nedeniyle bölgede Avrupa'da olduğu gibi büyük şirketlerin doğması geç olmuş bu durumda bölgede güçlü

büyük sermaye şirketlerinin oluşmamasına neden olmuştur. Bir müddet sonra ise oluşan şirketler Avrupa'daki şirketler ile rekabet edemeyerek kısır bir döngünün oluşmasına neden olmuştur (Kuran, 2023: 21).

Avrupalı sömürgeci güçlerin yayılması bölgenin kapitalist dünya pazarının içine sokulması ve Avrupa devletler sistemi kurulmadan önce bölge ekonomisi tarıma dayalı ve ticaret yolları üzerinde doğu ile batı arasında bir köprü konumundaydı. Daha sonraları bölgede Avrupa'nın artan ekonomik varlığının yanında askeri müdahalelerin de başlamasıyla Avrupa'nın pazarı haline geldi. İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a müdahalesi ile başlayan süreç 19. yüzyıl boyunca artarak devam etti. Avrupa'nın Orta Doğu bölgesindeki ekonomik nüfuzunun artmasında serbest ticaret ve yabancı para birimleri yaygınlaştı, ticaret davalarında Avrupa kanunlarını uygulayan mahkemeler ortaya çıktı artan borçlanmalar ile kamu gelirleri üzerinde denetimler arttı ve yönetimler ele geçirildi (Bromley, 2011: 608).

Ayrıca Osmanlı-Mısır-Fas, Osmanlı-İran, Osmanlı-Babür-Türk Hanlıkları, Osmanlı-Çin, İran-Babür, İran-Türkistan Hanlıkları siyasi ve askeri çatışma, rekabet, işbirliği ve ittifak ve koalisyon eksikliği Avrupa merkezli emperyal devletler toplumuna karşı bu devletlerin bölgesel toplumsal zafiyeti, sömürülmesinin sebeplerinden birisidir. Orta Doğu bölgesindeki devletlerin bir kısmı bağımsızlığını 20. yüzyılın ilk yarısında kazanırken büyük bir kısmı 20. yüzyılın ikinci yarısında bağımsızlık ve egemenliklerini kazanabilmişlerdir. Ortaya çıkan bu yeni yönetimler özellikle dünya ekonomik sistemiyle rekabet edebilecek donanımına sahip olmayan genç gelişen ekonomilerde refahı artırmak istikrarlı bir büyümeyi sürdürme konusunda ciddi zorluklar ile karşı karşıya kaldılar. Genç ve kurumsal ve ekonomik alt yapıları yetersiz olan bu devletlerin zamanla uyguladıkları politikalar kamu istihdamını artıran, özel teşebbüsü dezavantajlı konuma getiren büyük devletçi ithal ikameci bir ekonomiye odaklanıyordu. Neoliberal ekonomik sistem küresel ekonomik faaliyetler ile devletin ekonomik sistem içindeki payını kısıtlayarak, engelsiz pazarlarda bireysel tercih ve tüketime odaklanırken Orta Doğu ülkelerinde ise devletleri gayri resmi himaye ağları ile ekonomi ve servetin birikimi ve dağıtımını üzerindeki kontrolünü hala korumaktaydı (Macqueen, 2018: 206).

Yeni Arap devletleri kamu binaları, hastaneler, yollar gibi bir takım halkın refahına dönük çalışmalar yapsalar da bunlar uzun vadeli sürdürülebilir bir ekonomik kalkınmanın yaratılmasına yeterli değildi. Devletten iyi bir girişimci olmayacağı Orta Doğu bölgesinde de teyit edildi. Bu yatırımlar kısa sürede kamu kesiminin aşırı istihdam ile hantal bir görünüm kazanmasına neden olurken, artan yolsuzluklar ve adam kayırmacılık halktaki umutsuzluğu daha da artırdı. Bölgedeki devletlerin geneli halkın üzerinde yaptırım ve zor kullanma gücüne sahipti fakat devletin memurunun olmadığı yerde halkın gözünde devlet güvenilir bir izlenim bırakmamıştı (Murden, 2011: 449).

Bölgede var olan sınırlı özel sektör teşebbüsü devletin gözetimi ve denetimi altında faaliyet göstermektedir. Bugün gelişmiş batılı ekonomiler II. Dünya savaşı öncesinde ithal ikameci sanayileşme stratejileri çerçevesinde özel sektör ile güçlü bir sermaye ve toplumsal sınıf yaratmıştır. Orta Doğu bölgesinde ise Batı'nın tam tersine özel sektör ile devlet arasındaki ilişki kayırmacılık, yolsuzluk temelinde rantın bölüşümü şeklinde gelişmiştir. Bu durum da bölgedeki ekonomik verimsizliğe bu durumda devletlerin zayıf ve yetersiz kalmalarına neden olmaktadır. Orta Doğu devletleri bağımsızlık kazanmaya başladığından bu yana endüstriyel teknolojiler ve kalkınma stratejileri temelde merkezileşme ve otokrasiyi destekledi. Bölgede gerçekleştirilen siyasal ve ekonomik açılımlar gerçek olmaktan çok var olan statükonun korunmasıyla ilgilidir (Öztürkler, 2019: 323).

İkinci Dünya savaşı sonrası klasik sömürgeci dönemin sona ermesi yeni devletler için bir şans yaratsa da sömürgeci geçmişten kalan kurumların ve anlayışlar gelen teşvik ve yatırımları kısır aile veya dar devlet partisi içerisinde suiistimal ederek verimsiz bir şekilde değerlendirmişlerdir. Japonya ve Güney Kore gibi ülkelerde ortaya çıkan kapsayıcı siyasal kurumlar ve kapsayıcı ekonomik kurumlar Orta Doğu bölgesindeki yeni kurulan devletlerde oluşmamıştır. Acemoğlu ve Robinson 'a göre bölgedeki kapsayıcı ekonomik kurumların ve yapının oluşmamasında Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet ve vakıf kontrolündeki katı ekonomik sisteminin olması ve daha sonra Avrupalı sömürgeci zihniyetin bölgedeki uyguladıkları politikalar bölgede kapsayıcı ekonomik ve siyasal kurumların gelişmesine izin vermemiştir (Acemoğlu ve Robinson, 2013: 117). Acemoğlu ve Robinson 'a göre bu sömürücü kurumların yarattığı büyüme kapsayıcı kurumlara dayalı büyümeden yapısal olarak çok farklıdır. Sömürücü kurumların ürettiği büyüme ve üretim sürdürülebilir olmaktan uzaktır. Sömürücü kurumlar yaratıcı yıkımı teşvik etmez, sınırlı miktarda bir iyileşme

sağlar ürettikleri büyümede sınırlı bir süre devam eder (Acemoğlu ve Robinson, 2013: 143). Mısır'da 1950'ler-1970 arası ithal ikameci ekonomik büyüme ve sonrasında yaşanan olumsuz gelişmeler örnek olabilir.

Liberalleşme ve özelleştirme politikaları ile ekonomik kriz daha da derinleşmiştir. Bölge devletlerinde görülen yaygın yolsuzluk, kaynak tahsisinin kötü planlanması ve devlet fonlarının kötüye kullanılması, devletin ekonomi üzerindeki şeffaf olamayan kontrol mekanizmaları gibi sorunlar çığ gibi artarak büyümüştür. Bu sorunları gidermeye yönelik çabalar bölgedeki hemen hemen her ülkede yalnızca zengin ve yoksul arasındaki uçurumun genişletilmesinde başarılı olmuş gibi görünüyor. Bu kadar sınırlı bir ekonomik liberalleşmenin toplum içindeki eşitsizlikleri daha da artırdığını, alt sınıfı aşağıda tuttuğunu ve onu mevcut her türlü devlet yardımından daha da uzaklaştırdığını görmek mümkündür. Yukarıdaki uygulamaları 1970'li yıllardan itibaren açılım politikalarını uyguladığını iddia eden Mısır'da görmek mümkündür. Vaat edilenin aksine bu politikalar ülkelerde büyük bir bürokrasiye neden oldu. Sosyal yardım ve sağlık hizmetleri açısından devlet hizmetlerinin azalması ile sonuçlandı. İnfatih politikaları yolu ile ekonominin kısmen özelleşmesi bölgedeki yoksulluğu ve sosyal ve ekonomik eşitsizlikler artırdı. Ülke içindeki ve dışındaki muhalefet sınırlı bir siyasi yatıştırma süreci yoluyla geçirilmeye çalışıldı. Örneğin, Mısır'da çok partili sistemin uygulamaya konması, devletin süregelen otoriter doğası üzerinde minimal bir etki yarattı ve onu vatandaşlarına karşı daha fazla hesap verebilir hale getirmedi. Bunun yerine, hayal kırıklığı hissi arttı ve demokratik yönetimden ziyade otoriter yönetim eğilimi güçlendi (Milton- Edwards, 2011: 194).

Soğuk Savaşın bitişiyle liberal siyasal ve ekonomik düzen Avrupa'nın bütününde Kopenhag kriterleriyle yapısal bir sistemsel dönüşümü başarılı olarak yürütmüştür. Fakat dünyanın birçok yerinde modernleşme ve küreselleşme başarılı ekonomik dönüşüm sağlar iken bu durum Orta Doğu ülkeleri açısından ekonomik, siyasi, mali, borç krizleri de beraberinde getirmiştir.

1990'larda Cezayir, Mısır ve Ürdün gibi ülkeler kamu maliyesi ve borç krizinden dolayı liberalleşme sürecine, IMF ve Dünya Bankası'nın yapısal reform ve tedbirlerini uygulamak zorunda kalarak girmişlerdir. Bölge ülkeleri Türkiye, Pakistan, Fas, Kuveyt, Ürdün, Tunus, Bahreyn, Mısır, BAE, Katar gibi GATT üyesi ülkeler DTÖ'nün 1994'te kurucu üyesi oldular. Bu örgüte Umman 2000'de, Suudi Arabistan ise 11 Aralık 2005'te üye oldular. 2001'de Irak'ın başvurusu ABD tarafından kabul edilmedi. Gelişmekte olan ülkeler için 10 yıllık bir geçiş süreci öngörülmüştür (Murden, 2005: 457). DTÖ'nün küresel ticareti kolaylaştırmak için getirdiği normlar genelde az gelişmiş ülkelerde üretim, ticaret ve dış ticaret normlarının serbestleştiğinde makroekonomik ve mali dengeler bozulmaktadır. Tüketim, ithalat ve enflasyonun artması dış ticaret dengesinin bozulmasına sebep olmaktadır. Bu süreç cari açık, borç, devalüasyon, sübvansiyonların kaldırılması, kamu harcamalarının azaltılması, maaşların sınırlanması ve kamudan işçi çıkarılmasına kadar gitmektedir. Burada reformun amacı, üretimi artırmak ve ihracat odaklı ekonomik büyüme ile makroekonomik ve mali istikrarı sağlamaktır. Fakat az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi hem özel sektör spekülörleri hem de reformdan olumsuz etkilenen devlet yardımına muhtaç işçi ve yoksul şehirli gruplar gözardı edilen yaşam koşullarını iyileştirmek farklı rejim karşıtı siyasi ve sosyal protestolara dönüşmektedir. Ayrıca küreselleşmenin getirdiği kimlik ve kültür erozyonu bu toplumlar arasındaki kırılmalı ve devlet toplum çatışmasını artırmaktadır Modernleşmeciler(laik) ya da dini gelenekçiler Mısır, Fas, Tunus, Cezayir, İran vb. ülkelerde ekonomik sorunlar siyasal istikrarsızlığa neden olmaktadır (Murden, 2005: 459-460).

GSYH büyümesi (yıllık %) (Yazar Tarafından Düzenlenmiştir)					
	2019	2020	2021	2022	2023
Cezayir	0,9	-5	3,8	3,6	4,1
Bahreyn	2,05	-5,91	4,35	5,98	2,98
Mısır	5,55	3,55	3,29	6,59	3,76
İran	-3,07	3,33	4,72	3,78	5,04
Irak	5,51	-12,04	1,5	7,64	-2,94
İsrail	3,79	-1,46	9,34	6,47	2,42
Ürdün	1,75	-1,1	3,66	2,65	2,68
Kuveyt	2,26	-4,82	2,26	5,86	-3,64
Lübnan	-6,91	-21,4	-7	0,62	---
Libya	-11,2	-29,46	28,33	-8,25	10,16
Fas	2,89	-7,18	8,15	1,53	3,4
Umman	-1,1	-3,4	2,6	9,6	1,3
Katar	-1,5	-8,9	13,4	-1,8	1,2
Suudi Arabistan	-2	-9,9	10,44	5,27	-1,61
Suriye	1,22	-0,7	1,85	0,73	--
Tunus	1,59	-9,01	4,74	2,67	0,04
BAE	1,11	-4,96	4,35	7,51	3,62
Batı Şeria ve Gazze	1,36	-11,32	7,01	4,08	-5,41

Kaynak: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

Tabloda da görüldüğü üzere ülkelerde büyüme düzenli bir şekilde gerçekleşmemektedir. Çatışmanın ve kaosun hâkim olduğu ülkelerde düzenli bir düşün hakimken diğer ülkelerde küresel bazda yaşanan krizlere dayanıklı bir ekonomik alt yapı bulunmamaktadır. Keskin değişimler dünyadaki krizlerin bölgede net hissedilmesine neden olmaktadır. Çünkü bölge sanayileşmiş ülkelere önemli oranda petrol ihraç etmektedir. Ekonomik krizler bölgede siyasal olayların tetikleyicisi olmaktadır. Arap baharı süreci bunun en net göstergesidir. Arap baharı demokratik olmayan ve petrol üretimi yetersiz olan devletlerde daha çok etkili olmuştur. Otoriter Cumhuriyetçi Arap ülkelerinde Tunus, Mısır, Libya, Yemen ve Suriye’de otoriter baskıcı liderler yönetim ve rejimleri yıkılmıştır. Monarşiler ise kısmı siyasi ve ekonomik liberalizasyon ve finansal refah harcamalarını artırmışlardır. Fakat, Arap Baharıyla, bu postkolonyal gelişmekte olan ülkeler göç, rejim değişikliği, devletin çökmesi, halkın siyasal sisteme katılımı, sivil savaş ve istikrarsızlıklar gibi küresel sistemde bölgesel ve ulusal daha zor yapısal bir sorunla karşılaşmışlardır. Bu ülkeler modernleşme ve küreselleşme sürecine daha tam uyum sağlayamamış baskıcı otoriter muhafazakâr ya da cumhuriyetçi rejimler olarak zayıf ya da güçlü devlet tartışmalarının yanında başarısız devletler, sivil, vekalet, bölgesel ve küresel çatışmalara dönüşmüştür. Bu durum çoklu disiplinler ve çok düzeyli farklı makro ve mikro analiz boyutlarını da ele almamızı gerektiriyor. Örneğin, güçlü bürokratik kurumsal altyapılara sahip olmayan otoriter ya da diktatoryal Arap devletleri lidersiz güçlü muhalif toplumsal devrimlerde zayıf devlet ve zayıf sivil toplum hızla sivil savaş ve başarısız devlete dönüşmektedir. Bölgesel ve küresel müdahaleler ise Somali, Libya, Yemen, Afganistan, Irak, Suriye, Sudan gibi ülkelerde istikrarsızlığı olumsuz etkilemiştir.

SONUÇ

Eski sömürge devletlerini kalkındırmaya yönelik planlı devletçi ya da piyasa merkezli yüksek ilerici modernist evrenselci yaklaşımlar başarısız olmuştur. Çünkü bu toplumların kendi farklı otantik, cazibedar, çeşitli, tarihi, sosyal, kültürel yetenek, bilgi, inisiyatif ve tecrübesi dikkate alınmadan yapılan özü itibarıyla batılı siyasi ekonomik modellemeler, doğal olmayan sorunlar karşısında kuraklık, isyanlar, savaşlar, yüksek faizler, enflasyon, işsizlik, nüfus artışı, fakirlik, açlık, yolsuzluk, göç, terörizm vb. birçok sorun (C. Scott, 2020: 319-329) bölgesel ve küresel barış ve istikrarı tehdit etmektedir.

Bu çalışma, Orta Doğu’da zayıf devlet yapılanmalarının çok yönlü bir sorunsal olduğunu ortaya koymaktadır. Tarihsel sömürgecilik mirası, siyasi, sosyal, dini, hukuki ve kültürel dinamikler, ekonomik bağımlılık, petrol gibi bir kaynağın yanlış değerlendirilmesi ve uluslararası müdahaleler bölgedeki devletlerin güçlenmesini ve gelişmesini engellemiştir.

Sömürgeci güçlerin desteğini alan kabile temelli otoriter devletin ortaya çıkması ve daha sonraki süreçte petrol gelirleriyle güçlenen rantiyeye devletin ortaya çıkması, sivil toplum anlayışının gelişmemesine neden olmuştur. Siyasi diktatörlük ve otoriterlik bireysel ve grup haklarına engel olduğu gibi bireyin şekillendiği sosyal toplum da devlet aygıtına olan tüm güvenini ve aidiyetini de sarmaktadır. Mısır'da ve bölge ülkelerinin çoğunda sivil toplum anlayışı ve iktidara muhalefet eden güçlü siyasi parti ya bulunmamakta ya da baskı altında tutulmakta veya kontrollü bir muhalefet aygıtı oluşturulmaktadır. Bu durum devlet aygıtının kendisini geliştirmesine, şeffaf bir görünüm kazanmasına, çeşitli siyasi yapıların oluşmamasına neden olmakla birlikte, yöneticiler arasındaki halka hizmet yarışını kısıtlayarak verimsiz hesap vermeyen bir bürokratik ve siyasi yapının devam etmesine neden olmaktadır.

Bölgedeki imparatorlukların yıkılması sömürgeci devletlerin ilk etapta ticaret yollarının güvenliği için bölge üzerindeki kontrolü sağlamak istemeleri petrolün keşfi ile bölgeye olan ilgilerinin hat safhaya çıkmasına neden olmuştur. Bu değerli madenin bölgedeki keşfi ile bu kaynağı sömürmek için bölge devletleri ve yönetimleri tamamen batı merkezli müdahaleler ile şekillendirilmiştir. Bölgedeki yönetimler çıkartılan petrolün kullanım, işletme ve pazarlama gibi birçok imtiyaz hakkını batılı çok uluslu şirketlere bırakmış ve bu şirketler ve batılı devletler de bu petrol zengini ülkelere hamilik yaparak otoriter yapılarına ve zayıf meşruiyetlerine rağmen varlıklarını korumalarına yardımcı olmuşlardır.

Artan petrol gelirleri ile muazzam zenginliklere ulaşan bölgenin küçük devletleri rantiyeye devlet olarak adlandırılmakta halktan tek kuruş vergi almadan ayakta kalabilmektedirler. Petrolden gelen milyarlarca doları yönetimlerini ayakta tutmak için harcayan monarşik klanlar bölgenin tüm kaynaklarını israf etmekte bölgede devlet yapısının gelişmesine en büyük engeli oluşturmaktadırlar. Ülkelerin gelişmişlik ve zenginlik düzeyi ile demokratik yönetimlerinde gelişeceği savı maalesef bu bölge de geçerli olmamıştır. Çünkü burada ekonomik zenginlik tek kaynaktan sağlanmış ve halkın üretime katılımı söz konusu olmamıştır. Yönetimi elinde bulunduran aileler iktidarlarını korumak maksadıyla ulusal ve uluslararası alanda ulusal kaynakları daha çok güvenlik ve gösterişli projeler için harcamaktadırlar.

Bu çalışmamız ile bölgedeki en güçlü aktör olarak var olan devletlerin zayıf kaldıklarını açıklamaya çalıştık. Bölgedeki siyasal örgütlenmeler modern ulus devlet olmanın gerekliliği olan birtakım zorunlulukları meşru olarak karşılayamamaları nedeniyle kontrolü sağlayabilen otoriterleşmekte ve bu durumda giderek bölgedeki devlet ve toplum yapısının zayıflamasına neden olmaktadır. Orta Doğu'daki zayıf devlet yapılarının temelinde sömürgecilik, ulus-devlet inşasındaki başarısızlıklar, kültürel etmenler ve ekonomik faktörlerin etkileri yatmaktadır. Siyasi meşruiyet krizleri, ekonomik bağımlılık ve dış müdahaleler, bölgedeki devletlerin güçlü bir yapı oluşturmasını engellemiştir. Bölgenin istikrara kavuşabilmesi için, yerel ihtiyaçlara uygun kurumsal reformlar ve uluslararası iş birliği gerekmektedir. Ayrıca bölgesel güçlerin inisiyatif olarak çok sektörlü ve çok boyutlu güvenlik, ekonomi, eğitim, ulaşım, turizm, kalkınma ve teknik yardım alanlarında işbirliğini geliştirecek ortak bölgesel rejim ve işlevsel örgütler kurulmalıdır.

Kıyası Kültürel miras, sömürgeci faaliyetler ve ekonomik bağımlılığın hepsinin bir araya gelmesiyle Orta Doğu bölgesinde istikrarsız, otoriter ve insanına güven duygusu vermeyen her an her şeyin olabileceği bir coğrafya algısı oluşturdu. Orta Doğu devletlerini toplumuyla barıştıracak, dünyada saygın bir konuma getirecek reçete kendi tarihi, kültürü ve değerleri ile barışık katılımcı demokratik sivil yönetimlerin kurulmasıyla gerçekleşecektir. Halkın yönetimi belirlemede söz sahibi olmadığı, üretime katılmadığı, insan hak ve hürriyetlerinin değer görmediği toplumlar var oldukça bölgede huzur ve barışa olan hasret devam edecektir.

KAYNAKÇA

1. Acemoğlu, D. (2005). "Politics and economics in Weak and Strong States". Journal of Monetary Economics. Sayı 52, No.7, Ekim 2005, ss.1199-1226.
2. Acemoğlu, D. ve Robinson A.J. (2013). Ulusların Düşüşü, Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri. (Çev.: Faruk Rasim Velioğlu). İstanbul: Doğan Kitap Yay.
3. Acemoğlu, D. ve Robinson A.J. (2020). Dar Koridor Devletler Toplumlar ve Özgürlüğün Geleceği. (Çev.: Yüksel Taşkın). İstanbul: Doğan Kitap Yay.

4. Ayubi, N.N. (1993). Arap Dünyasında Din ve Siyaset. (Çev.: Yavuz Alagon). İstanbul: Cep Kitapları Yay.
5. Ayubi, N.N. (2009). Overstating the Arab State: Politics and Society in the Middle East. Tauris Publishers. London-New York.
6. Kardaş, Ş. ve A. Balcı. (2014). Uluslararası İlişkilere Giriş, İstanbul: Küre Yay.
7. Bromley, S. (2011). Ortadoğu'da Devletler Sistemi, Kökeni, Gelişimi ve Geleceği. Youssef M. Choueiri (Ed.). Ortadoğu Tarihi, Dini Siyasi, Kültürel ve Perspektiften içinde (598-633). (Çev.: Fethi Aytuna) İstanbul: İnkılap Kitapevi Yay.
8. Burbank, J. ve Cooper, F. (2010) İmparatorluklar Tarihi-Farklılıkların Yönetimi ve Egemenlik. (Çev.: Ahmet Aybars Çağlayan). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
9. Calvert, P. ve Calvert, S. (2007). Politics and Society in the Developing World, London, 3. Edition, Pearson Education.
10. Choueiri, Y. (2011). Ortadoğu Tarihi, Dini Siyasi, Kültürel ve Perspektiften. (Çev.: Fethi Aytuna) İstanbul: İnkılap Kitapevi Yay.
11. C. Scott, J. (2020). Devlet Gibi Görmek. (Çev.: Ozan Karakaş). Koç Üniversitesi Yay.
12. Davişa, A. (2016). Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa. (Çev.: Lütfi Yalçın). İstanbul: Literatür Yay.
13. Demirtaş, E. (2014). Ortadoğu'da Devlet ve İktidar, Otoriter Rejimler Üzerine Bir İnceleme. İstanbul: Metis Yay.
14. Ebu-Rabi, M. (2005). Çağdaş Arap Düşüncesi, 1967 Sonrası Arap Entelektüel Tarihi Araştırmaları. (Çev.: İbrahim Kapaklıkaya). İstanbul: Anka Yay.
15. Fawcett, L. (2016). International Relations of the Middle East, New York: Oxford University Press Yay
16. Fukuyama, F. (2015). Devletin İnşası, Yirmi Birinci Yüzyılda Yönetişim ve Dünya Düzeni. (Çev.: Türkan Çolak). İstanbul: Profil Yay.
17. Fukuyama, F. (2018). Siyasi Düzen ve Siyasi Çürüme: Sanayi Devriminden Demokrasinin Küreselleşmesine. (Çev.: M. Murtaza Özeren). İstanbul: Profil Yay.
18. Fuller, G. (2019). Türkiye ve Arap Baharı. (Çev.: Mustafa Acar). İstanbul: Serbest Kitaplar Yay.
19. Gelvin, J. (2019). Modern Orta Doğu Tarihi 1453-2015. (Çev.: Güneş Ayas) İstanbul: Timaş Yay.
20. Gülboy, B. (2014). Mutlak Savaş: Birinci Dünya Savaşı'nın Kökenleri Üzerine Calusewitzyen bir Çözümleme. Röle Akademik Yay. İstanbul.
21. Harrison, P. (1991) 3. Dünyanın Batılılaştırılması, (Çev.:Cevdet Cerit) İstanbul: Pınar Yay.
22. Heywood, A. (2018). Küresel Siyaset. (Çev.: Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir). Ankara: BB101 Yay.
23. Houranı, A. (2014). Çağdaş Arap Düşüncesi. (Çev.: Latif Boyacı, Hüseyin Yılmaz). İstanbul: İnsan Yay.
24. Karaaslan, H. (2022). Uluslararası Güvenliğe Tehdit Olarak Başarısız Devletler. Hakan Karaaslan, Murat Demirel (Ed.). Güncel Uluslararası Güvenlik Sorunları içinde (167-205). Ankara: Nobel Yay.
25. Kuran, T. (2023). Yollar Ayrılırken Ortadoğu'nun Geri Kalma Sürecinde İslam Hukukun Rolü. (Çev.: Nurettin Elhüseyini). İstanbul: Yapı Kredi Yay.
26. Kurt, V. (2017). Ortadoğu'da Ordu ve Siyaset. İstanbul: Seta Yay.
27. Lapidus, I. (2016). İslam Toplulukları Tarihi Cilt 1: Hazreti Muhammed'en 19. Yüzyıla. (Çev.: Yasin Aktay). İstanbul: İletişim Yay.
28. Lewis, B. (2017). İnanç ve İktidar Ortadoğu'da Din ve Siyaset. (Çev.: Ayşe Mine Şengel) Ankara: Akıl Çelen Kitaplar Yay.
29. Lijphart, A. (2016). Demokrasi Modelleri. (Çev.: Güneş Ayas, Utku Umut Bulsun). İstanbul: İthaki Yay.
30. Mardin, Ş. (2010). Din ve İdeoloji. İstanbul: İletişim Yay.

31. Macqueen, B. (2018). *An Introduction to Middle East Politics*. London: Sage Publications Inc.
32. Marshall, T. (2018). *Coğrafya Mahkumları, Dünyanın Kaderini Değiştiren On Haita*. (Çev.: Mert Doğruer). İstanbul: Epsilon Yay.
33. Mcneill, W. (2007). *Dünya Tarihi*. (Çev.: Alaeddin şenel). Ankara: İmge Kitapevi Yay.
34. Mezghani, A. (2015). *Tamamlanmamış Devlet: Arap Ülkelerinde Hukuk Sorunu*. (Çev.: Ahmet Arslan). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
35. Migdal, J. (2021). *Güçlü Toplumlar ve Zayıf Devletler*. (Çev.: Onur İşci). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yay.
36. Milton- Edwards, B. (2011). *Contemporary Politics in the Middle East*. Cambridge: Polity Press.
37. Murden, S. (2011). *Politik Ekonomi Modernleşmeden Küreselleşmeye*. Youssef M. Choueiri (Ed.). *Ortadoğu Tarihi, Dini Siyasi, Kültürel ve Perspektiften içinde* (443-463). (Çev.: Fethi Aytuna) İstanbul: İnkılap Kitapevi Yay.
38. Paul, T.V. (2010). *South Asia's Weak States: Understanding the Regional Insecurity Predicament*. Stanford Security Studies, California-USA.
39. Özpek, B. (2014). *Başarısız Devletler*. şaban Kardaş, Ali Balcı (Ed.). *Uluslararası İlişkilere Giriş içinde* (695-702). İstanbul: Küre Yay.
40. Öztürkler, H. (2019). *Ekonomi Politik*. Mehmet şahin (Ed.). *Orta Doğu Aktörler, Unsurlar, Sistemler içinde* (309-330). İstanbul: Kopernik Kitap Yay.
41. Roskin, M. G. (2012). *Political Science*. Pearson Education. 12. Basım.
42. Roy, O. (2005). *Siyasal İşlamın İflası*, (Çev.: Cüneyt Akalın). İstanbul: Metis Yay.
43. Sadiki, L. (2018). *Arap Demokratikleşmesi Demokrasi olmadan Yapılan Seçimler*. (Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal). İstanbul: Koç Üniversitesi Yay.
44. Stasavage, D. (2020). *Demokrasinin Gerilemesi ve Yükselişi*, (Çev.: Selin Aktuyun). Princeton University Press.
45. Tınas, M. (2019). *Devlet*. Mehmet şahin (Ed.). *Orta Doğu Aktörler, Unsurlar, Sistemler içinde* (239-270). İstanbul: Kopernik Kitap Yay.
46. Zarakol, A. (2024). *Batı'dan Önce Doğu Dünya Düzenlerinin Yükselişi ve Düşüşü*, (Çev.: Renan Akman). İstanbul: Koç Üniversitesi Yay.
47. Zeydan, A. (1978). *İşlam'da Ferd ve Devlet*. (Çev.: Cemal Arzu). İstanbul: Düşünce Yay.
48. Türköne, M. ve Özdağ, Ü. (1993). *Siyasi İşlam ve Pan İşlamizm*. Ankara: Rehber Yay.
49. Zubaida, S. (1994). *İşlam Halk ve Devlet*, (Çev. : Sami Oğuz). İstanbul: İletişim Yay.
50. Zubaida, S. (2008). *İşlam Dünyasında Hukuk ve İktidar*. (Çev.: Burcu Kocaoğlu Birinci, Hasan Hacak). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
51. Gökçe, G. (2025). *Başarısız Devlet vs. Güçlü veya Konsolide Devlet*. https://www.sdeakademi.org/basarisiz-devlet-vs-guclu-veya-konsolide-devlet_4-288 (Erişim:12.01.2025)
52. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (Erişim:12.01.2025)
53. <https://freedomhouse.org/report/freedom-world#Data> (Erişim:18.01.2025)
54. <https://www.sipri.org/databases/milex> (25.01.2025)

(11)

Doç. Dr. Taylan MARAL³⁸; Oğun ÖZDEMİR³⁹; Cüneyit İŞİK⁴⁰
BÜYÜKÇEKMECE, AVCILAR VE BEYLİKDÜZÜ İLÇELERİNDE SİYASİ PARTİLERİN
INSTAGRAM KULLANIMINA İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA
AN INVESTIGATION INTO THE INSTAGRAM USAGE OF POLITICAL PARTIES IN THE
DISTRICTS OF BÜYÜKÇEKMECE, AVCILAR AND BEYLİKDÜZÜ

ÖZ

Bu araştırma, 1 Temmuz 2024 ile 31 Aralık 2024 tarihleri arasında, İstanbul'un Büyükçekmece, Avcılar ve Beylikdüzü ilçelerinde Ak Parti, MHP, CHP ve İYİ Parti'nin Instagram hesaplarının kullanımını incelemektedir. Araştırma, her bir partinin dijital stratejilerini, paylaştıkları içerikleri, etkileşim oranlarını ve takipçi etkileşimlerini analiz ederek, yerel siyasette sosyal medyanın rolünü anlamayı amaçlamaktadır. Veriler, parti hesaplarının içerik üretim ve paylaşım biçimlerinin yanı sıra, seçmenlerle kurdukları dijital iletişimin etkinliğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, yerel siyaset ve dijital iletişim arasındaki ilişkiyi, 6 aylık bir dönemde sosyal medya platformu Instagram üzerinden bir bakış açısı sunarak tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal iletişim, sosyal medya, instagram, yerel siyaset, dijitalleşme.

ABSTRACT

This study examines the Instagram usage of the ruling and opposition parties (AK Party, MHP, CHP, and İYİ Party) in the districts of Büyükçekmece, Avcılar, and Beylikdüzü, Istanbul, during the period from July 1, 2024, to December 31, 2024. The research analyzes each party's digital strategies, content shared, engagement rates, and interactions with followers, aiming to understand the role of social media in local politics. The data reveals the content production and sharing patterns of party accounts, as well as the effectiveness of their digital communication with voters. This study offers an in-depth perspective on the relationship between local politics and digital communication through the social media platform Instagram over a 6-month period. The findings highlight the strategic importance of digital media in local election processes.

Keywords: Political communication, social media, instagram, local politics, digitalization.

³⁸ Doç. Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Yeni Medya ve İletişim Bölümü, tmara1@gelisim.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4508-4001.

³⁹ Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yeni Medya ve Habercilik Anabilim Dalı, ogun.ozdemir@ogr.gelisim.edu.tr, ORCID: 0009-0001-6686-7833.

⁴⁰ Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yeni Medya ve Habercilik Anabilim Dalı, c@ogr.gelisim.edu.tr, ORCID: 0009-0008-5345-6366.

GİRİŞ

Dijitalleşen dünya, siyasal iletişimde de köklü değişimlere yol açmış ve siyasal partilerin seçmenlerle etkileşim kurma biçimlerini yeniden şekillendirmiştir. Geleneksel medya araçları olan televizyon, gazete ve radyo gibi kanalların yanı sıra, sosyal medya platformları da siyasal aktörler için önemli bir iletişim alanı haline gelmiştir. Sosyal medya, hem seçmenlerin siyasal gündemi takip etmelerini hem de siyasal partilerin politikalarını, projelerini ve söylemlerini daha geniş kitlelere doğrudan ulaştırmalarını sağlamaktadır. Bu bağlamda, Instagram gibi görsel odaklı platformlar, siyasal partiler için özellikle önemli hale gelmiş ve propaganda süreçlerinin ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Bu çalışma, İstanbul'un batısında yer alan Avcılar, Beylikdüzü ve Büyükçekmece ilçelerindeki dört büyük siyasal partinin—Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve İyi Parti'nin—Instagram kullanımını detaylı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle bu ilçelerin seçilmesinin sebebi, İstanbul'un sosyo-politik yapısı içinde farklı demografik ve siyasal eğilimleri barındırmasıdır. Avcılar, Beylikdüzü ve Büyükçekmece ilçeleri, hem demografik çeşitlilikleri hem de farklı seçim sonuçları ile dikkat çeken bölgeler arasındadır. Bu nedenle, bu bölgelerde faaliyet gösteren siyasal partilerin Instagram kullanım stratejilerinin incelenmesi, sosyal medyanın yerel siyasetteki etkisini anlamak açısından önemli bir fırsat sunmaktadır. Instagram, görsel ve etkileşim odaklı yapısıyla siyasal partilerin yalnızca bilgi paylaşmasını değil, aynı zamanda seçmenleriyle daha samimi ve doğrudan bir bağ kurmasını sağlamaktadır. Bu platformda paylaşılan içerikler; seçim kampanyalarına yönelik duyurular, liderlerin ve adayların halka seslenişleri, yerel hizmet tanıtımları, halk buluşmaları ve anket sonuçları gibi farklı temalara sahip olabilir. Bunun yanı sıra, etkileşim oranları, beğeni ve yorum sayıları gibi ölçütler, siyasal partilerin Instagram'daki etkinliğini değerlendirmek açısından önemli veriler sunmaktadır. Bu çalışmada, seçilen ilçelerdeki dört partinin Instagram kullanımı; paylaşım türleri, içerik temaları, etkileşim oranları ve hedef kitle üzerindeki etkileri gibi çeşitli açılardan analiz edilecektir.

Son yıllarda Türkiye'deki siyasal partiler, geleneksel kampanya yöntemlerinin yanı sıra sosyal medya stratejilerini de giderek daha fazla benimsemektedir. Seçim dönemlerinde sosyal medya platformlarının aktif olarak kullanılması, seçmenlerin partiler hakkındaki algısını şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle genç seçmenlerin yoğun olarak bulunduğu bu ilçelerde, siyasal partilerin Instagram'da nasıl bir strateji izlediklerini anlamak, dijital siyaset bağlamında önemli bir araştırma alanı sunarken, sosyal medya ve siyaset ilişkisini yerel düzeyde ele alarak, Instagram'ın siyasal iletişimde nasıl bir rol oynadığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmanın bulguları, yerel siyasetçilerin ve parti yönetimlerinin sosyal medya stratejilerini nasıl şekillendirdiğine dair önemli ipuçları sunabilir.

Ayrıca, bu analiz, siyasal partilerin dijital platformlardaki etkinliğini artırmak ve seçmenlerle daha güçlü bir bağ kurmak adına hangi yöntemlerin daha etkili olabileceğini ortaya koyma potansiyeline sahiptir. Avcılar, Beylikdüzü ve Büyükçekmece ilçelerindeki Ak Parti, CHP, MHP ve İyi Parti'nin Instagram kullanımını detaylı bir şekilde inceleyen bu çalışma, sosyal medyanın yerel siyasal iletişimde etkisini anlamak açısından önemli bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

TEORİK ÇERÇEVE VE LİTERATÜR TARAMASI

Dijitalleşme, siyasal iletişimi köklü bir şekilde dönüştürmüş ve geleneksel medya araçlarının yerini büyük ölçüde sosyal medya platformları almıştır (Castells, 2012). Özellikle 2000'li yıllardan itibaren sosyal medya, siyasetin en önemli araçlarından biri haline gelmiş, siyasal aktörler için seçmenlerle doğrudan etkileşime girme ve kamuoyunu yönlendirme mekanizması olarak işlev görmeye başlamıştır (Bennett & Segerberg, 2013). Günümüzde, siyasal partiler, liderler ve yerel yöneticiler, seçmenleriyle daha samimi ve birebir etkileşim kurabilmek amacıyla Facebook, Twitter ve Instagram gibi platformları aktif bir şekilde kullanmaktadırlar (Chadwick, 2017).

Sosyal medya platformları, bireylerin yalnızca siyasal olayları takip etmelerini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda bu süreçlere aktif olarak katılmalarına da olanak tanır (Papacharissi, 2015). Bu durum, geleneksel medya araçlarının pasif tüketici odaklı yapısından farklı olarak, kullanıcıların içerik üretici konumunda olduğu çift yönlü bir iletişim modeli sunmaktadır. Türkiye'de de siyasal aktörlerin sosyal medya

kullanımına yönelik çeşitli çalışmalar, sosyal medyanın yalnızca bir iletişim aracı olmanın ötesinde, siyasi katılımı artırıcı bir faktör olduğunu göstermektedir (Yıldız & Kaya, 2021).

Instagram, siyasette özellikle genç seçmenlere ulaşmada etkili bir mecra olarak değerlendirilmektedir (Enli, 2017). Facebook ve Twitter gibi platformlara kıyasla daha görsel odaklı olması, siyasi partilerin mesajlarını etkili bir şekilde iletmelerine yardımcı olmaktadır (Bossetta, 2018). Araştırmalar, görsellerin ve kısa videoların, seçmenlerin dikkatini çekme konusunda daha başarılı olduğunu ortaya koymaktadır (Bruns & Highfield, 2016). Bu bağlamda, Instagram'ın sunduğu hikâye (story), reels ve canlı yayın gibi özellikler, siyasi aktörlerin ve partilerin seçmenlerle daha dinamik ve sürekli bir bağ kurmalarına yardımcı olmaktadır.

Türkiye'de yapılan çalışmalar, siyasi partilerin Instagram'da genellikle lider odaklı paylaşımlar yaptığını ve etkileşim oranlarının görsellerin içeriğine bağlı olarak değiştiğini göstermektedir (Gülsoy & Çetin, 2020). Örneğin, adayların ve parti liderlerinin bireysel fotoğraflarının veya toplumsal konulara dair mesajlarının yer aldığı paylaşımlar, daha fazla etkileşim almaktadır (Ekşi, 2022). Bunun yanı sıra, anket sonuçları, seçim vaatleri ve yerel yönetim faaliyetlerine yönelik duyuruların da Instagram üzerinden paylaşılması, seçmenlerin parti politikaları hakkında daha fazla bilgi edinmelerini sağlamaktadır (Öztürk, 2020). Sosyal medya ve siyaset ilişkisini ele alan uluslararası alışmalar, Instagram'ın siyasi katılım üzerindeki etkisini vurgulamaktadır (Kruikemeier et al., 2018). Özellikle seçim dönemlerinde yapılan paylaşımlar, seçmenlerin siyasi süreçlere ilgisini artırmakta ve oy verme eğilimlerini etkileyebilmektedir (Vaccari & Valeriani, 2021). Türkiye özelinde yapılan araştırmalarda ise, siyasi partilerin Instagram kullanım stratejilerinin büyük ölçüde seçim dönemlerine bağlı olarak değiştiği görülmektedir (Çakır & Yılmaz, 2021). Öte yandan, yerel siyaset bağlamında yapılan araştırmalar, siyasi partilerin Instagram'ı yalnızca seçim sürecinde değil, sürekli bir iletişim aracı olarak kullanmalarının seçmen sadakati üzerinde olumlu etkiler yarattığını göstermektedir (Öztürk, 2020). Özellikle belediye başkanlarının ve yerel yöneticilerin Instagram'ı aktif bir şekilde kullanmaları, halkla doğrudan iletişimi güçlendirmekte ve yerel yönetim süreçlerine halkın katılımını teşvik etmektedir (Karaca & Akçalı, 2019).

Türkiye'deki siyasi partilerin Instagram kullanımını analiz eden alışmalar, Ak Parti ve CHP'nin bu platformu en etkin kullanan iki parti olduğunu göstermektedir. MHP ve İyi Parti'nin ise genellikle Twitter ve Facebook ağırlıklı bir iletişim stratejisi izledikleri, ancak son yıllarda Instagram'ın önemini fark ederek bu platforma daha fazla yöneldikleri belirtilmektedir (Yıldız & Kaya, 2021). Bu bağlamda, Avcılar, Beylikdüzü ve Büyükçekmece gibi ilçelerde faaliyet gösteren siyasi partilerin Instagram kullanımını incelemek, yerel düzeyde sosyal medyanın siyasi katılım üzerindeki etkisini anlamak açısından önemli bir araştırma alanı sunmaktadır.

Yöntem ve Veri Toplama Süreci

Bu araştırma, Avcılar, Beylikdüzü ve Büyükçekmece ilçelerinde faaliyet gösteren dört siyasi partinin (Ak Parti, CHP, MHP ve İyi Parti) 1 Haziran 2024 - 31 Aralık 2024 tarihleri arasındaki Instagram paylaşımlarını inceleyen nicel ağırlıklı bir içerik analizine dayanmaktadır. Çalışma kapsamında, partilerin Instagram'da nasıl bir iletişim stratejisi izlediği, hangi içerik türlerine öncelik verdiği ve seçmenlerle nasıl bir etkileşim kurduğu sayısal veriler üzerinden değerlendirilmiştir.

Sosyal medya analizlerinde kullanılan nicel içerik analizi yöntemi, özellikle büyük veri kümelerinin sistematik bir şekilde incelenmesine olanak tanımaktadır (Neuendorf, 2017). Bu çalışmada da partilere ait hesaplardan elde edilen paylaşımlar belirli kategoriler çerçevesinde kodlanarak analiz edilmiştir. Araştırmada veri toplama süreci, dört siyasi partinin Instagram hesaplarının sistematik olarak incelenmesiyle gerçekleştirilmiştir. 1 Haziran 2024 - 31 Aralık 2024 tarihleri arasında yapılan paylaşımlar manuel olarak taranmış ve belirli kategorilere göre sınıflandırılırken veri toplama sürecinde; Paylaşım türü (Görsel veya video içeriği olup olmadığı), İçerik (seçim kampanyaları, lider mesajları, yerel yönetim faaliyetleri, etkinlik duyuruları, milli ve dini bayramlar, kriz iletişimi vb.) ve Paylaşımın hangi hesap türü tarafından yapıldığı (Parti resmi Instagram hesabı, İl teşkilatı hesabı, İlçe teşkilatı hesabı, Genel başkanın kişisel hesabı, Diğer (adayların veya parti üyelerinin kişisel hesapları vb.) incelenmiştir.

Etkileşim ölçütleri olarak beğeni sayısı, yorum sayısı ve paylaşım sayısı dikkate alınmış, toplanan veriler, Microsoft Excel ve SPSS gibi veri analiz yazılımları kullanılarak düzenlenmiş ve betimleyici

istatistikler oluşturulmuştur. Hesapların toplam takipçi sayıları bu çalışmanın yazıldığı (Ocak 2025) tarihe göre esas alınmıştır.

Veri Analizi Süreci

Araştırmanın analiz aşamasında, nicel içerik analizi yöntemi kullanılarak aşağıdaki aşamalar gerçekleştirilmiştir:

- Etkileşim Değerlendirmesi: Beğeni, yorum ve paylaşım sayıları analiz edilerek, hangi tür içeriklerin daha fazla etkileşim aldığı tespit edilmiştir.
- Hesap Türüne Göre Karşılaştırmalar: Paylaşımların hangi kaynak tarafından yapıldığı ve etkileşim oranlarının hesap türüne göre nasıl değiştiği analiz edilmiştir.
- Zaman Serisi Analizi: 1 Haziran 2024 - 31 Aralık 2024 tarihleri arasında, belirli dönemlerde (örneğin seçim öncesi ve sonrası) paylaşımların yoğunluğu ve etkileşim oranları değerlendirilmiştir.

Veriler, görselleştirilerek tablolar ve grafikler yardımıyla sunulmuş, böylece partilerin Instagram stratejileri arasındaki farklar belirgin hale getirilmiştir.

Güvenirlik ve Geçerlilik

Bu çalışmada kullanılan veriler, doğrudan Instagram hesaplarından alınmış nicel veriler olduğundan, kodlama sürecinde öznel bir yorum gerekmemektedir. Çalışmanın güvenilirliğini sağlamlaştırmak adına aşağıdaki kriterler dikkate alınmıştır:

Verilerin Sayısal Olması: Çalışmada beğeni sayısı, yorum sayısı, paylaşım sayısı gibi doğrudan ölçülebilir ve objektif veriler kullanıldığından, herhangi bir öznel değerlendirme gerekmemektedir.

Tekrar Edilebilirlik: Aynı veri seti kullanılarak tekrar bir analiz yapıldığında aynı sonuçların çıkacağı öngörülmektedir. Bu durum, çalışmanın test-tekrar test güvenilirliğini desteklemektedir.

Bu bağlamda, elde edilen bulguların güvenilir olduğu ve kullanılan veri setinin objektif ölçütlere dayandığı söylenebilir. Ayrıca, verilerin sistematik bir şekilde sınıflandırılmasını sağlamak için önceden belirlenmiş kodlama yönergeleri oluşturulmuştur. Etik kurallara uygunluk açısından yalnızca halka açık Instagram paylaşımları incelenmiş, özel hesaplara veya kişisel verilere erişilmemiştir. Çalışmada elde edilen bulgular, partilerin Instagram kullanım stratejilerini genel eğilimler üzerinden değerlendirmekte olup, bireysel kullanıcıların paylaşımlarını doğrudan analiz etmeye yönelik bir yaklaşım içermemektedir.

AVCILAR, BEYLİKDÜZÜ VE BÜYÜKÇEKMECE'DEKİ SİYASİ PARTİLERİN INSTAGRAM KULLANIMI

Sosyal medyanın, özellikle de Instagram'ın, siyasal iletişimdeki rolü giderek artmaktadır. Görsel ve etkileşim odaklı yapısıyla Instagram, siyasal partilere geniş kitlelere ulaşma, seçmenlerle doğrudan iletişim kurma ve kampanya süreçlerini yönetme imkânı tanımaktadır (Enli & Skogerbø, 2013). Bu bağlamda, Avcılar, Beylikdüzü ve Büyükçekmece ilçelerindeki Ak Parti, CHP, MHP ve İyi Parti ilçe teşkilatlarının Instagram kullanımları incelenmiş, hesapların etkileşim düzeyleri, içerik türleri ve söylem stratejileri analiz edilmiştir. Analiz, hesapların kimlik bilgilerinde "resmi hesap" ifadesi bulunanları tercih ederek yapılmıştır. Bazı ilçe hesaplarının benzer adlarla birden fazla aıldığı da görülmüştür.

Araştırma kapsamında, 1 Haziran 2024 - 31 Aralık 2024 tarihleri arasında ilçe teşkilatlarına ait Instagram hesaplarından yapılan paylaşımlar toplanmış ve belirlenen ölçütlere göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmada; paylaşım türü (görsel/video), içerik teması (seçim kampanyaları, yerel yönetim faaliyetleri, lider mesajları vb.), paylaşım kaynağı (parti hesabı, il teşkilatı, ilçe teşkilatı, genel başkan, diğer), beğeni sayısı, yorum sayısı ve paylaşım sayısı gibi ölçütler dikkate alınmıştır.

Genel olarak, incelenen üç ilçede dört siyasal partinin Instagram kullanım stratejileri arasında bazı ortak noktalar olduğu gibi, belirgin farklılıklar da gözlemlenmiştir. Örneğin, bazı partiler Instagram'ı daha aktif bir propaganda aracı olarak kullanırken, bazıları daha sınırlı ve belirli dönemlerde yoğunlaşan bir paylaşım stratejisi benimsemiştir. Etkileşim oranları incelendiğinde, belirli içerik türlerinin (örneğin lider odaklı paylaşımlar veya yerel hizmet projeleri) daha fazla ilgi gördüğu tespit edilmiştir. Instagram'da siyasal partilerin

kullanımına ilişkin en önemli faktörlerden biri etkileşim oranıdır. Yüksek etkileşim oranına sahip paylaşımlar, seçmenlerin ilgisini çeken ve onları doğrudan sürece dâhil eden içeriklerdir (Bene, 2021). Bu noktada, analiz edilen ilçelerde partilerin içerik üretim stratejileri ve kullanıcılarla etkileşim düzeyleri farklılık göstermektedir.

Bu bölümde, her bir siyasi partinin Avcılar, Beylikdüzü ve Büyükçekmece ilçelerinde Instagram'ı nasıl kullandığı ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Her parti için paylaşım sıklığı, etkileşim oranları, kullanılan söylemler ve içerik türleri detaylı bir şekilde incelenecek ve genel eğilimler belirlenerek siyasal iletişim stratejileri değerlendirilecektir.

Ak Parti'nin Instagram Stratejisi

Sosyal medya, özellikle Instagram, siyasi partiler için seçmenlerle doğrudan iletişim kurma, yerel faaliyetleri duyurma ve parti söylemlerini yayma açısından önemli bir araç haline gelmiştir (Enli & Skogerbø, 2013). Bu bağlamda, AK Parti'nin Avcılar, Beylikdüzü ve Büyükçekmece ilçelerindeki Instagram kullanımını incelendiğinde, partinin dijital etkileşim stratejilerine dair önemli bulgular ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1. İlçelere Göre Ortalama Değerler – AK Parti

İlçe Hesabı	Instagram	Ortalama Beğeni	Ortalama Yorum	Ortalama Paylaşım
@avcilarakparti		57,64	0,68	1,17
@akbeylikduzu		129,61	1,68	10,01
@akbuyukcekmece		533,86	0,38	0,69

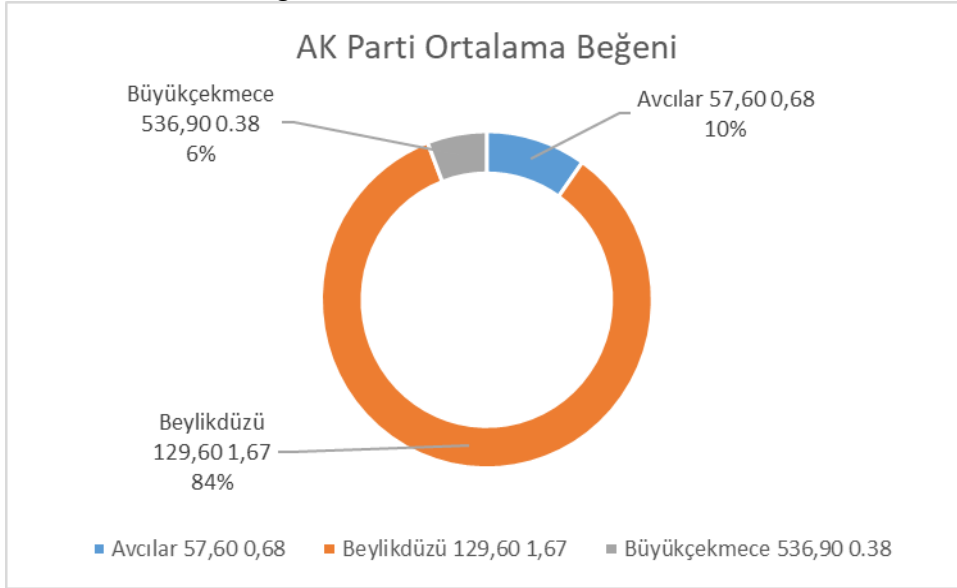
Veri analizi sonucunda, üç ilçedeki AK Parti hesapları arasında Instagram kullanımında belirgin farklılıklar olduğu görülmüştür. Büyükçekmece ilçesi, ortalama 533,86 beğeni ile en yüksek etkileşime sahip olmasına rağmen, yorum oranının oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, takipçilerin içeriği beğendiğini ancak aktif katılım göstermediğini düşündürmektedir. Beylikdüzü ilçesi ise paylaşım oranı açısından öne çıkmaktadır. Ortalama 10 yeniden paylaşım oranı, ilçenin Instagram kullanımında daha geniş bir etkileşim ağı oluşturduğunu göstermektedir. Avcılar ilçesi, 57,64 beğeni ortalaması ile en düşük etkileşime sahip bölge olarak dikkat çekmektedir. Beğeni ve yorum oranlarının düşük olması, ilçedeki Instagram kullanımının partinin diğer ilçe hesaplarına göre daha pasif olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. İlçelere Göre Ortalama Etkileşim – AK Parti

Sıra	Parti	İlçe	Toplam Etkileşim	Ortalama Etkileşim
1	AK Parti	Avcılar	43.426	59,49
2	AK Parti	Beylikdüzü	19.216	141,29
3	AK Parti	Büyükçekmece	94.684	534,94

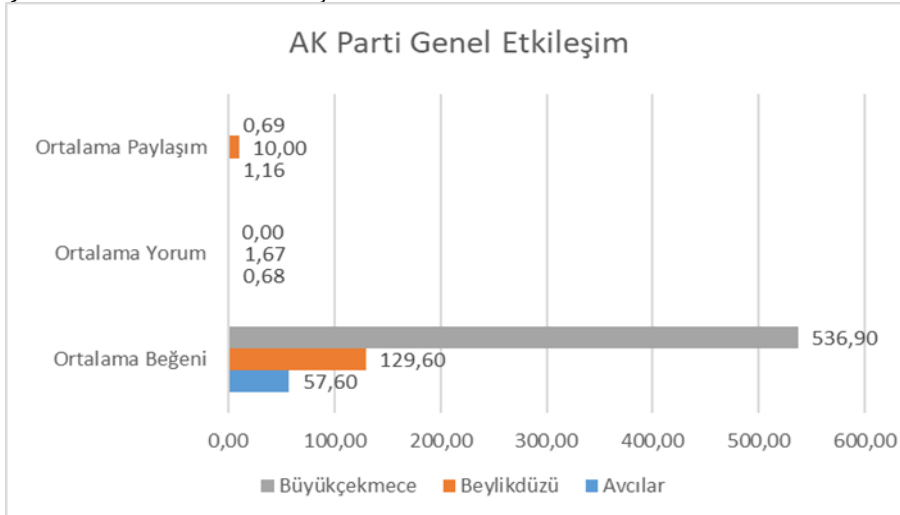
Genel olarak, AK Parti'nin ilçeler bazındaki Instagram kullanımı farklı stratejilere işaret etmektedir. AK Parti'nin Avcılar hesabı 29 Kasım 2016'da, Beylikdüzü hesabı 20 Eylül 2016'da, Büyükçekmece hesabı ise 14 Temmuz 2020'de açılmış olup, farklı dönemlerde sosyal medya stratejilerini şekillendirmişlerdir. Büyükçekmece'de yüksek beğeni ancak düşük yorum oranı, içeriklerin görselliğinin güçlü olduğunu ancak seçmen katılımını teşvik edecek tartışmaların eksik kaldığını gösterirken; Beylikdüzü'ndeki yüksek paylaşım oranı, içeriklerin takipçiler tarafından daha fazla yaygınlaştırıldığı şeklinde değerlendirilmiştir. Avcılar'daki düşük etkileşim ise, içerik stratejisinde revizyona ihtiyaç duyulabileceğini düşündürmektedir.

Şekil 1. Ortalama Beğeniler – AK Parti

Verilere bakıldığında AK Parti'nin üç ilçedeki Instagram kullanımında bölgesel farklılıklar gözlemlenmiştir. Büyükçekmece'de beğeni ağırlıklı bir etkileşim, Beylikdüzü'nde paylaşım odaklı bir yayılım stratejisi, Avcılar'da ise düşük seviyede bir kullanıcı katılımı dikkat çekmektedir. Bu bulgular, partinin ilçeler bazında dijital iletişim stratejilerini yeniden gözden geçirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. AK Parti'nin Instagram stratejisinin, kitlelerinin ilgisini çekmek için ağırlıklı olarak yerel etkinliklere ve görsel içeriğe odaklandığı söylenebilir. Bu, etkileşimi teşvik etmek için ilişkilendirilebilir ve topluluk odaklı gönderilerden yararlanan taban yaklaşımlarıyla da uyumludur.

Şekil 2. Ortalama Etkileşim – AK Parti

Siyasal iletişim literatürüne göre, sosyal medya etkileşimi yalnızca beğeni ve paylaşımlarla değil, aynı zamanda yorumlarla da desteklenmelidir (Bene, 2021). AK Parti'nin Büyükçekmece ilçesindeki yüksek beğeni oranlarına rağmen düşük yorum sayısı, katılımcı demokrasi bağlamında seçmenlerin görüşlerini paylaşma konusunda çekimser kaldığını göstermektedir. Bu durum, parti teşkilatlarının daha fazla iki yönlü iletişim stratejisi benimsemesi gerektiğine işaret etmektedir.

CHP'nin Instagram Stratejisi

1 Haziran - 31 Aralık tarihleri arasında CHP'nin Beylikdüzü, Büyükçekmece ve Avcılar ilçelerindeki resmi Instagram hesaplarının paylaşımlarını, beğenilerini ve yorumlarını nicel olarak analiz edilmiş, elde

edilen veriler ilçeler arasında önemli farklılıklar olduğunu ve partinin sosyal medya stratejisinin her ilçede benzer düzeyde etkili olmadığını göstermiştir.

Tablo 3 incelendiğinde Beylikdüzü ilçesinin ortalama beğeni (96,96) açısından en yüksek değere sahip olduğu, Avcılar'ın (82,07) ikinci sırada yer aldığı ve Büyükçekmece'nin (48,88) en düşük beğeni oranına sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, Beylikdüzü'nde CHP'nin Instagram paylaşımlarının takipçiler üzerinde daha fazla ilgi uyandırdığını, Büyükçekmece'de ise etkileşimin oldukça düşük olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. İlçelere Göre Ortalama Değerler – CHP

İlçe Instagram Hesabı	Ortalama Beğeni	Ortalama Yorum	Ortalama Paylaşım
@chpavcilarilcebaskanligi	82,07	0,67	3,92
@chpbeylikduzuilcebaskanligi	96,96	0,81	4,38
@chpbcekmeceilcebaskanligi	48,88	1,91	0,16

Yorum sayıları değerlendirildiğinde, Büyükçekmece ilçesinde ortalama yorum oranının (1,91) diğer iki ilçeye kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak bu durum, ilçenin genel etkileşim seviyesini yükseltmeye yetmemektedir. Büyükçekmece'de ortalama paylaşım (0,16) oldukça düşük olup, kullanıcıların içerikleri yayma eğiliminde olmadığını da göstermektedir. Bu durum, takipçilerin paylaşılan içerikleri yeterince ilgi çekici veya paylaşmaya değer bulmadığını düşündürülebilir.

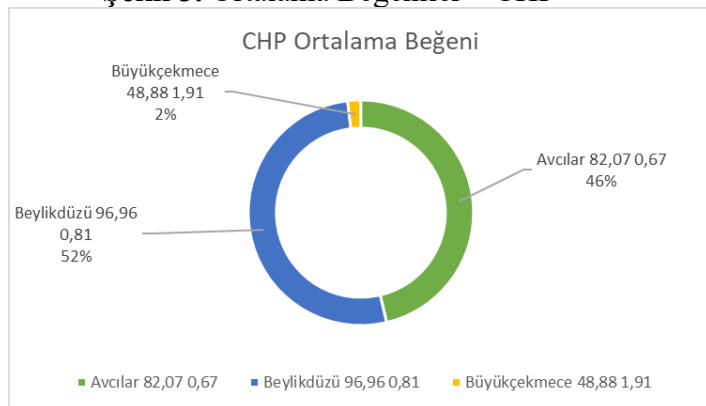
Tablo 4'de toplam ve ortalama etkileşim açısından Beylikdüzü'nün toplam 18.593 etkileşim ile ilk sırada olduğu, Avcılar'ın 16.724 etkileşimle ikinci sırada yer aldığı, Büyükçekmece'nin ise 3.260 etkileşim ile oldukça düşük bir seviyede kaldığı görülmektedir. Ortalama etkileşimde de Beylikdüzü (102,16) ilk sırada yer alırken, Avcılar (86,65) ikinci ve Büyükçekmece (50,94) son sıradadır.

Tablo 4. İlçelere Göre Ortalama Etkileşim – CHP

Sıra	Parti	İlçe	Toplam Etkileşim	Ortalama Etkileşim
1	CHP	Avcılar	16.724	86,65
2	CHP	Beylikdüzü	18.593	102,16
3	CHP	Büyükçekmece	3.260	50,94

Bu veriler, Beylikdüzü'nde CHP'nin Instagram içeriklerinin daha fazla takipçiye ulaştığını ve onların ilgisini çektiğini göstermektedir. Büyükçekmece'nin hem toplam hem de ortalama etkileşimde düşük olması, buradaki sosyal medya stratejisinin yetersiz kaldığını veya takipçi kitlesinin partinin içeriklerine yeterince ilgi göstermediğini düşündürmektedir.

Şekil 3. Ortalama Beğeniler – CHP

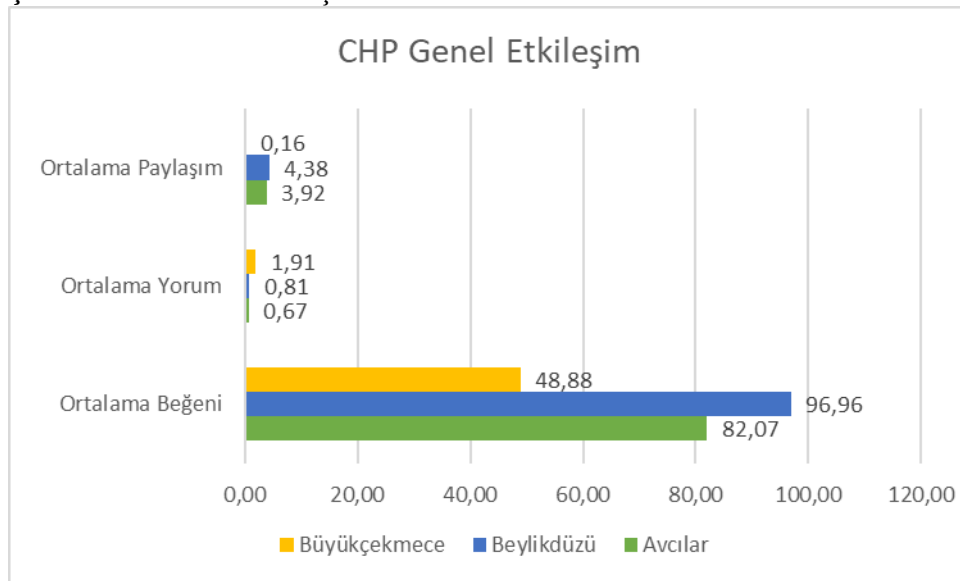

Elde edilen veriler ışığında, CHP'nin ilçeler bazında sosyal medya stratejisini gözden geçirmesi gerektiği söylenebilir. Beylikdüzü ve Avcılar'da etkileşim oranları yüksekken, Büyükçekmece'de bu oranların oldukça düşük olması dikkate değer bir durumdur. Büyükçekmece'de takipçilerin içeriklerle daha az etkileşime girdiği görülmektedir. Yorum ortalamasının diğer ilçelere kıyasla daha yüksek olması, burada belirli paylaşımların ilgi çektiğini ancak bu ilginin genel bir etkileşime dönüşmediğini göstermektedir.

CHP'nin Büyükçekmece'de sosyal medya etkileşimini artırabilmesi için içerik stratejisinde bazı değişiklikler yapması gerekmektedir. Daha fazla görsel çeşitlilik, video içeriklerinin artırılması, takipçi katılımını teşvik eden etkileşimli paylaşımlar (anketler, soru-cevap etkinlikleri) gibi yöntemlerle etkileşim seviyesi yükseltilebilir. Bununla birlikte, Beylikdüzü ve Avcılar'daki başarılı uygulamaların Büyükçekmece'ye entegre edilmesi de faydalı olabilir.

Şekil 4. Ortalama Etkileşim – CHP

Beylikdüzü'ndeki CHP hesabı 18 Şubat 2020'de, Avcılar'daki hesap 28 Mart 2016'da, Büyükçekmece'deki ise 14 Mart 2020'de açılmış olup, farklı dönemlerde seçmen ilgisini çekmek için farklı stratejiler benimsemiştir. Büyükçekmece'deki düşük performans, partinin bu ilçede sosyal medya yönetimini gözden geçirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. CHP'nin, Beylikdüzü'ndeki başarısını Büyükçekmece'ye taşıyabilmesi için daha fazla etkileşimli içerik kullanması ve yerel gündemi ele alan paylaşımlar yapması önerilmektedir. CHP, üç ilçenin de CHP belediyesi olduğu ve her ilçenin demografik ve sosyal yapısını göz önünde bulundurarak sosyal medya stratejisini daha hedefe yönelik bir şekilde geliştirmelidir.

MHP'nin Instagram Stratejisi

MHP'nin 10 Eylül 2023'te açılan Beylikdüzü hesabı, 24 Ocak 2023'te açılan Büyükçekmece ve 21 Haziran 2019'da açılan Avcılar ilçelerindeki resmi Instagram hesaplarının paylaşımları, beğenileri ve yorumları nicel olarak analiz edildiğinde, ilçeler arasında bazı farklılıklar bulunduğu ve MHP'nin sosyal medya kullanımında genel olarak düşük bir etkileşim seviyesine sahip olduğu söylenebilir. Tablo 5 incelendiğinde, MHP'nin ilçelere göre ortalama beğeni sayılarının birbirine yakın olduğu görülmektedir.

Avcılar'da ortalama beğeni sayısı (38,98) en yüksek seviyedeyken, Beylikdüzü (36,94) ikinci, Büyükçekmece (33,52) ise son sırada yer almaktadır. Ancak ilçeler arasındaki farkın düşük olması, bu hesapların açılma tarihleri, MHP'nin sosyal medyaya diğer partilere kıyasla daha geç yatırım yaptığını göstermektedir.

Tablo 5. İlçelere Göre Ortalama Değerler – MHP

İlçe Instagram Hesabı	Ortalama Beğeni	Ortalama Yorum	Ortalama Paylaşım
@mhpavcilar	38,98	0,72	1,18
@beylikduzumhp	36,94	0,17	0,36
@mhp.buyukcekmece	33,52	0,24	0,91

Yorum açısından bakıldığında, Avcılar (0,72) ilçesi en yüksek ortalamaya sahiptir. Beylikdüzü (0,17) ve Büyükçekmece (0,24) ise oldukça düşük yorum oranlarına sahiptir. Bu durum, MHP'nin takipçileriyle doğrudan etkileşim kurmada zorlandığını ve içeriklerin geniş çapta tartışma yaratmadığını göstermektedir. Paylaşım oranları açısından da benzer bir durum görülmektedir. Avcılar (1,18) en yüksek ortalamaya sahipken, Büyükçekmece (0,91) ikinci sırada, Beylikdüzü (0,36) ise son sırada yer almaktadır. Genel olarak, MHP'nin Instagram paylaşımlarının takipçileri tarafından yaygın bir şekilde paylaşılmadığı görülmektedir. Bu, içeriklerin kullanıcılar tarafından ilgi çekici veya paylaşmaya değer bulunmadığını düşündürülebilir.

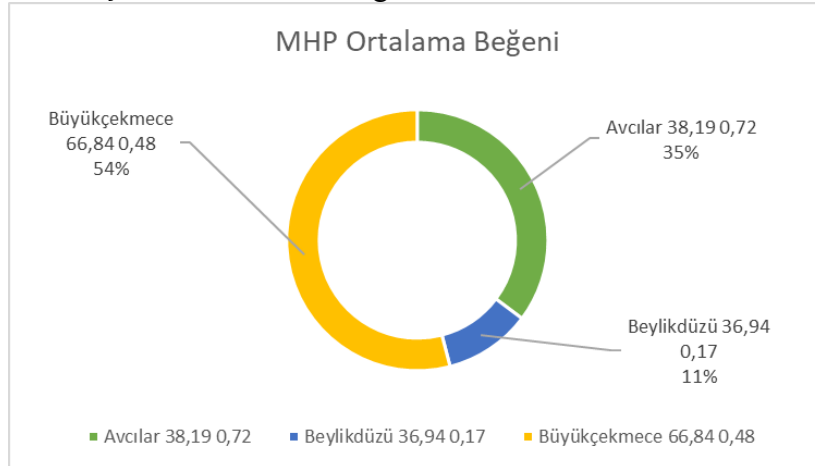
Tablo 6. İlçelere Göre Ortalama Etkileşim – MHP

Sıra	Parti	İlçe	Toplam Etkileşim	Ortalama Etkileşim
1	MHP	Avcılar	7.602	41,09
2	MHP	Beylikdüzü	8.918	37,47
3	MHP	Büyükçekmece	12.444	34,66

Tablo 6'da yer alan toplam ve ortalama etkileşim değerleri incelendiğinde, en yüksek toplam etkileşimin Büyükçekmece'de (12.444), en düşük etkileşimin ise Avcılar'da (7.602) olduğu görülmektedir. Ancak ortalama etkileşim açısından sıralama değişmekte, Avcılar (41,09) en yüksek, Beylikdüzü (37,47) ikinci ve Büyükçekmece (34,66) üçüncü sırada yer almaktadır. Bu durum, Büyükçekmece'de toplamda daha fazla içerik üretilmiş olabileceğini, ancak bu içeriklerin bireysel bazda yeterince ilgi çekmediğini göstermektedir. Buna karşılık, Avcılar'da paylaşılan içeriklerin takipçiler tarafından nispeten daha fazla ilgi gördüğü söylenebilir. Beylikdüzü ise her iki metrik açısından ortalama düzeyde yer almakta olup, etkili bir sosyal medya stratejisine sahip olmadığını düşündürmektedir.

Bu, MHP'nin içerik sıklığının yüksek olmasına rağmen takipçilerin paylaşımlarına kayıtsız kaldığını göstermektedir. Partinin dijital stratejisini güçlendirmek için daha fazla seçmen katılımını teşvik eden içerikler üretmesi gerekmektedir.

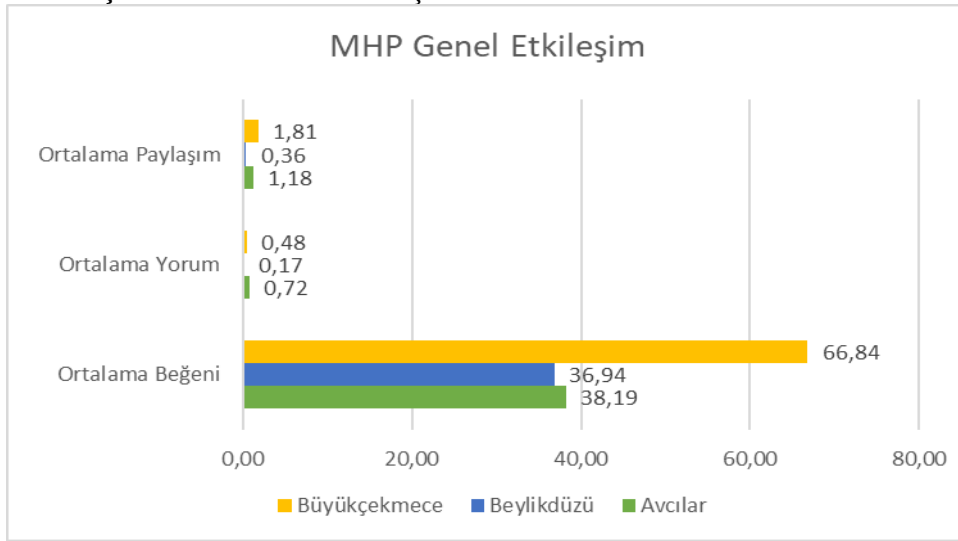
Şekil 5. Ortalama Beğeniler – MHP

MHP'nin Instagram üzerindeki etkileşimi genel olarak düşük seviyede seyretmektedir. En fazla etkileşimin Avcılar'da olması, ilçedeki takipçilerin diğer bölgelere kıyasla daha fazla ilgi gösterdiğini düşündürmektedir. Bununla birlikte, Beylikdüzü ve Büyükçekmece ilçelerinde ortalama etkileşim oranlarının oldukça düşük olması, sosyal medya stratejisinin bu bölgelerde yetersiz kaldığını göstermektedir.

Büyükçekmece'de toplam etkileşimin yüksek olması ancak ortalama etkileşimin düşük olması, bu ilçede paylaşılan içeriklerin sıklığının fazla ancak takipçi başına etkisinin az olduğunu göstermektedir. Bu paylaşımların etkileşim yaratmakta zorlandığını ve takipçilerin içeriklere tepki verme eğiliminde olmadığını düşündürmektedir.

Şekil 6. Ortalama Etkileşim – MHP

MHP'nin Instagram'daki etkileşimi diğer partilere kıyasla daha düşük seviyededir ve partinin bu platformu daha etkin kullanabilmesi için stratejik değişiklikler yapması gerekmektedir. Özellikle Büyükçekmece'de paylaşım sıklığının artırılması yerine, etkileşim odaklı içerik üretimine yönelmesi daha verimli bir yaklaşım olacaktır.

İyi Parti'nin Instagram Stratejisi

İYİ Parti'nin Beylikdüzü, Büyükçekmece ve Avcılar ilçelerindeki resmi Instagram hesaplarının paylaşımları, beğenileri ve yorumları da nicel olarak analiz edilmiştir. Ulaşılan değerlere bakıldığında, İYİ Parti'nin sosyal medya kullanımında ciddi eksiklikleri olduğunu ve ilçeler arasında belirgin farklılıklar bulunduğu görülmüştür. Tablo 7 incelendiğinde, İYİ Parti'nin Instagram hesaplarının ilçelere göre etkileşim seviyelerinin oldukça düşük olduğu görülmektedir. İlk paylaşımını 7 Ocak 2018'de yapan Avcılar'da ortalama beğeni sayısı (21,49) ile en yüksek seviyedeysen, 27 Şubat 2018'de açılan Büyükçekmece (21,31) çok küçük bir farkla ikinci sırada yer almaktadır. 17 Mart 2018'de açılan Beylikdüzü hesabında ise herhangi bir etkileşim kaydedilmemiş olup (hesap kullanım dışı olduğundan), ortalama beğeni, yorum ve paylaşım değerleri sıfırdır.

Tablo 7. İlçelere Göre Ortalama Değerler – İYİ Parti

İlçe Instagram Hesabı	Ortalama Beğeni	Ortalama Yorum	Ortalama Paylaşım
@iyipartiavcilar	21,49	0,09	0,21
@iyipartibeylikduzu	0,00	0,00	0,00
@iyipartibuyukcekmece	21,31	0,19	0,00

Yorum açısından bakıldığında, Büyükçekmece ilçesi (0,19) ile en yüksek ortalamaya sahiptir. Avcılar ise (0,09) ile oldukça düşük bir seviyede yer almaktadır. Beylikdüzü'nde ise belirtilen tarihlerde herhangi bir

yorum kaydedilememiştir. Bu veriler, İYİ Parti'nin sosyal medya etkileşiminin oldukça sınırlı olduğunu ve takipçilerle aktif bir iletişim kurulamadığını gstermektedir.

Paylaşım oranları açasından Avcılar (0,21) küçük bir farkla en yüksek ortalamaya sahipken, Büyükçekmece'de (0,00) herhangi bir paylaşım gerçekleşmemiştir. Bu durum, İYİ Parti'nin içeriklerinin takipçileri tarafından yaygın olarak paylaşılmadığını ve sosyal medya üzerinden geniş kitlelere ulaşma konusunda yetersiz kaldığını gstermektedir.

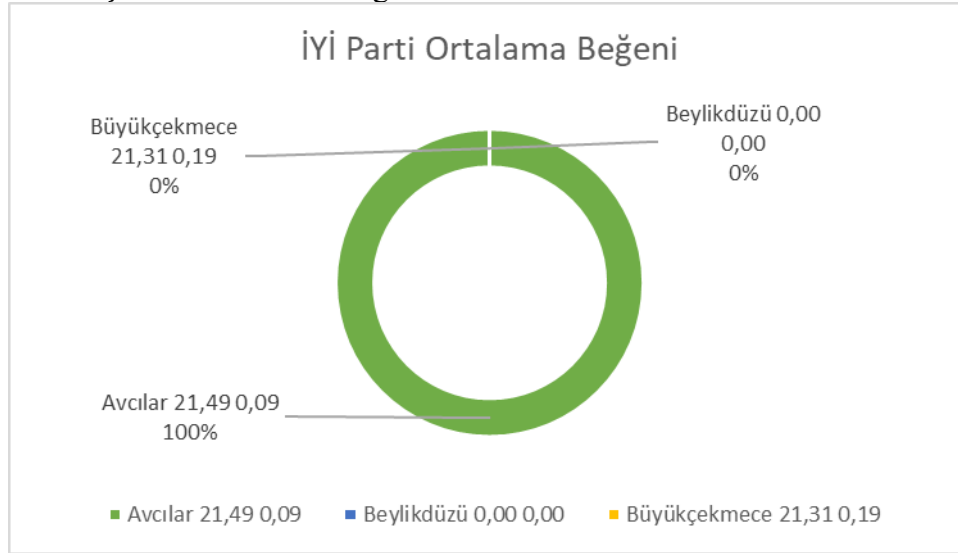
Tablo 8. İlçelere Göre Ortalama Etkileşim – İYİ Parti

Sıra	Parti	İlçe	Toplam Etkileşim	Ortalama Etkileşim
1	İYİ Parti	Avcılar	4.575	21,79
2	İYİ Parti	Beylikdüzü	0	0,00
3	İYİ Parti	Büyükçekmece	4.751	21,50

Tablo 8'de toplam ve ortalama etkileşim açasından Beylikdüzü ilçesinde herhangi bir veri bulunmaması dikkat çekicidir. Bu, Beylikdüzü'nde İYİ Parti'nin Instagram hesabının aktif olarak kullanılmadığından kaynaklandığı tespit edilmiştir.

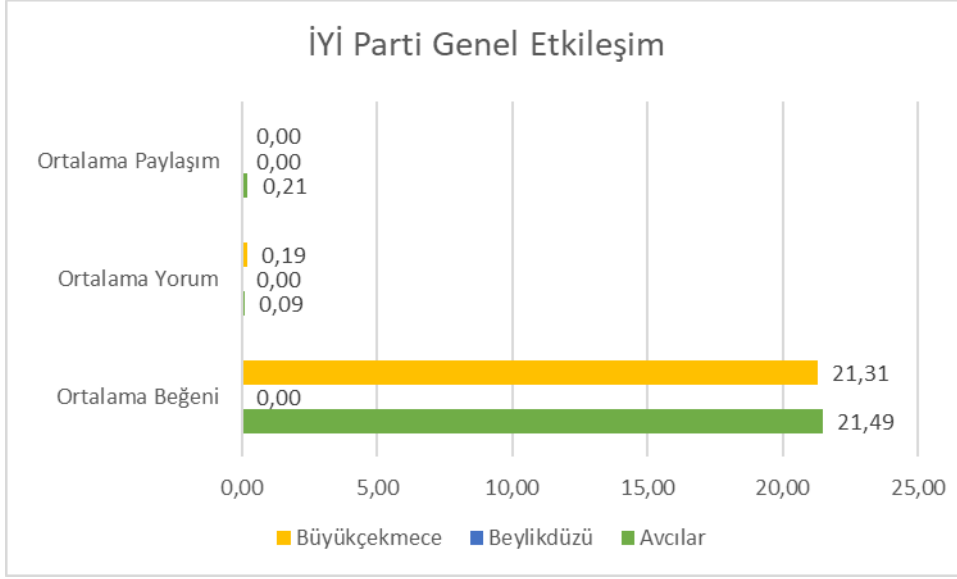
Avcılar ilçesi toplam 4.575 etkileşim ile ikinci sırada yer alırken, Büyükçekmece 4.751 etkileşim ile ilk sıradadır. Ancak ortalama etkileşim açasından bakıldığında ilçeler arasındaki fark oldukça küçüktür: Avcılar (21,79) ve Büyükçekmece (21,50) değerlerine sahiptir. Bu veriler, İYİ Parti'nin Instagram paylaşımlarının genel olarak düşük bir etkileşim seviyesine sahip olduğunu ve ilçeler arasında belirgin bir fark olmadığını gstermektedir.

şekil 7. Ortalama Beğeniler – İYİ Parti

Elde edilen veriler, İYİ Parti'nin sosyal medya stratejisinin oldukça zayıf olduğunu ve özellikle Beylikdüzü ilçesinde tamamen etkisiz kaldığını gstermektedir. Avcılar ve Büyükçekmece'de az da olsa bir etkileşim kaydedilmiş olmasına rağmen, bu etkileşim oranları diğer partilere kıyasla oldukça düşüktür.

Şekil 8. Ortalama Etkileşim – İYİ Parti

İYİ Parti'nin Beylikdüzü ilçesindeki Instagram hesabının belirtilen tarihlerde aktif olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, partinin sosyal medya stratejisinde önemli eksiklikler olduğu söylenebilir. Bu durum, Beylikdüzü'nde dijital varlığın tamamen göz ardı edildiğini ya da bilinçli bir tercihle sosyal medya kullanımına yeterince önem verilmediğini düşündürmektedir. Avcılar ve Büyükçekmece ilçelerinde sınırlı da olsa bir etkileşim sağlanmış olsa da bu seviyenin oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu durum, paylaşımların takipçiler üzerinde yeterli etki yaratmadığını ve içeriğin kullanıcıları harekete geçirmekte yetersiz kaldığını göstermektedir. Partinin bu ilçelerdeki sosyal medya yönetimi, takipçileri daha fazla etkileşime teşvik edecek şekilde yeniden ele alınmalıdır. Özellikle takipçilerin yorum yapmasını ve paylaşımlara tepki vermesini teşvik edecek interaktif içerikler üretilmelidir. Ayrıca, yerel siyasete dair güncel konuların ele alındığı paylaşımlar, takipçilerin ilgisini çekebilir. İlçelerde yürütülen politikalar, projeler ve etkinlikler hakkında bilgilendirici içeriklerin paylaşılması, hesapların yalnızca varlık göstermek için değil, etkili bir iletişim aracı olarak kullanılması açısından önemlidir. Bunun yanı sıra, sosyal medya paylaşımlarının yalnızca parti merkezli duyurularla sınırlı kalmayıp, takipçileri dahil eden etkileşimli içeriklere yönelmesi gerekmektedir. Canlı yayınlar, anketler, soru-cevap etkinlikleri gibi formatlar, kullanıcıların ilgisini çekerek etkileşimi artırabilir.

Genel olarak, İYİ Parti'nin ilçelerdeki sosyal medya etkinliği düşük seviyede gözlemlenmiş ve Beylikdüzü'nde hesap aktif hale getirilmeden partinin bu ilçede dijital ortamda varlık göstermesi mümkün olmayacağı değerlendirilmiştir. Sosyal medya hesaplarının sadece paylaşım yapmak için değil, takipçileriyle sürekli bir iletişim kurmak amacıyla kullanılması gerektiği de unutulmamalıdır.

SONUÇ

Bu araştırma, İstanbul'un Büyükçekmece, Avcılar ve Beylikdüzü ilçelerinde faaliyet gösteren siyasi partilerin Instagram kullanım stratejilerini analiz ederek, dijital siyasal iletişimde sosyal medyanın yerel düzeydeki etkisini ortaya koymuştur. Çalışmanın bulguları, partilerin dijital platformları nasıl kullandığına dair önemli ipuçları sunmakta ve sosyal medyanın siyasal iletişimde giderek artan stratejik rolüne dikkat çekmektedir. Araştırma kapsamında incelenen partilerin Instagram etkileşim düzeyleri, içerik üretim biçimleri ve söylem stratejileri açısından belirgin farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. AK Parti ve CHP, Instagram'ı en aktif kullanan partiler olarak öne çıkarken, MHP ve İYİ Parti'nin dijital etkileşim düzeylerinin görece düşük olduğu görülmüştür. Etkileşim oranları açısından lider odaklı paylaşımlar, yerel yönetim faaliyetlerine ilişkin duyurular ve toplumsal hassasiyet içeren gönderilerin daha fazla geri dönüş aldığı belirlenmiştir. Bununla birlikte, belirli ilçelerde bazı partilerin etkileşim oranlarının oldukça düşük olması, sosyal medya stratejilerinin yerel dinamiklere tam olarak uyum sağlayamadığını göstermektedir.

Özellikle AK Parti'nin Beylikdüzü ilçesinde sahip olduğu 15,4 K takipçi sayısının, ilçe yapısı, diğer ilçeler ve diğer partilerle kıyaslandığında yüksek bir değer olduğu dikkat çekmektedir. Beylikdüzü'nün nüfusunun 415.290 olmasına rağmen AK Parti'nin takipçi sayısının görece yüksek olması, takipçilerin gerçek hesaplar olup olmadığı konusunda soru işaretleri yaratmaktadır. Avcılar (440.934) ve Büyükçekmece (280.528) ilçelerinde bu denli yüksek takipçi sayılarına rastlanmaması, Beylikdüzü'ndeki oranın orantısız bir şekilde fazla olduğu yönünde bir değerlendirme yapmayı mümkün kılmaktadır. Gerçi, bir Instagram hesabını takip edenlerin yalnızca o ilçede yaşayan kişiler olması gibi bir zorunluluk bulunmamaktadır, ancak yerel siyaset bağlamında böyle bir ilişkinin belirgin olması beklenebilir. Bu bağlamda, AK Parti'nin Beylikdüzü'ndeki takipçi sayısının yüksekliği, organik bir büyüme mi yoksa BOT hesapların etkisi mi olduğu konusunda daha detaylı bir analizi gerektirmektedir.

Bulgular, siyasi partilerin sosyal medyayı yalnızca bir duyuru aracı olarak kullanmak yerine, etkileşimi artıran ve seçmen katılımını teşvik eden bir platform olarak değerlendirmeleri gerektiğini ortaya koymaktadır. Yüksek etkileşim oranlarına sahip partiler, sosyal medya içeriklerinde görsel çeşitliliği artırmakta, etkileşimli paylaşımlar yapmakta ve kullanıcılarla daha doğrudan bir iletişim kurmaktadır. Öte yandan, düşük etkileşim oranlarına sahip partiler, sosyal medya stratejilerini yeniden gözden geçirmeli ve takipçileriyle daha güçlü bir bağ kurmayı hedefleyen içeriklere yönelmelidir. Çalışmada genel olarak öne çıkan sonuç ise incelemeye konu hesapların "ilçe" düzeyinde paylaşımlar yaptıklarında daha fazla etkileşim aldıkları yönünde olmuştur. Örneğin hem AK Partinin genel başkanı hem de Cumhurbaşkanı olan Recep Tayyip Erdoğan ile ilgili paylaşımlar, AK Parti ilçe hesaplarının yerel faaliyetlerinden daha düşük beğeni aldığı gözlemlenmiştir. Aynı şekilde diğer partilerin yerel faaliyetleri, hem Genel Başkan içerikli paylaşımlardan hem de Genel Merkez paylaşımlarından daha fazla etkileşim almıştır. Bu durum da göstermektedir ki yerel ölçekte faaliyet gösteren hesapların etkileşimlerini bu yönde kullanmaları faydalı olacaktır. Çalışmada ilgili hesapların takipçi sayıları ile partiye üye sayıları arasında da bir ilişki gözlemlenmek istenmiş, ancak bilgi edinme kanunu kapsamında yapılan başvuruya bu çalışmanın yayımlanma tarihine kadar herhangi bir cevap gelmediğinden gerçekleştirilememiştir.

Bu çalışmanın sonuçları, sosyal medyanın yerel siyasetteki önemini vurgulamakta ve siyasi partilerin dijital iletişim stratejilerini nasıl şekillendirmesi gerektiğine dair önemli çıkarımlar sunmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalar, sosyal medyanın sadece parti merkezli hesaplar üzerinden değil, bireysel adayların ve yerel yöneticilerin hesapları aracılığıyla nasıl bir etki yarattığını inceleyerek daha geniş bir perspektif sağlayabilir. Ayrıca, seçmenlerin sosyal medya aracılığıyla siyasi süreçlere nasıl katıldığını ve bu platformların oy verme davranışları üzerindeki etkisini ele alan daha derinlemesine araştırmalar, dijital siyasal iletişimin geleceğine dair daha kapsamlı değerlendirmeler sunabilir.

KAYNAKÇA

1. Bene, M. (2021). Influencer politicians: The impact of Instagram on political communication. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 98(1), 25-45.
2. Bennett, W. L., & Segerberg, A. (2013). *The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics*. Cambridge University Press.
3. Bossetta, M. (2018). The digital architectures of social media: Comparing political campaigning on Facebook, Twitter, Instagram, and Snapchat in the 2016 U.S. election. *Journal of Information Technology & Politics*, 15(4), 319-341.
4. Bruns, A., & Highfield, T. (2016). Is Habermas on Twitter? Social media and the public sphere. *The Information Society*, 32(1), 1-14.
5. Castells, M. (2012). *Networks of outrage and hope: Social movements in the Internet age*. Polity Press.
6. Chadwick, A. (2017). *The hybrid media system: Politics and power*. Oxford University Press.
7. Çakır, M., & Yılmaz, F. (2021). Türkiye'de siyasi partilerin Instagram kullanım stratejileri. *İletişim Araştırmaları Dergisi*, 38(2), 45-67.

8. Ekşi, G. (2022). Sosyal medyanın siyasi katılım üzerindeki etkisi: Instagram örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 78-94.
9. Enli, G. (2017). Twitter as arena for the authentic outsider: Exploring the social media campaigns of Trump and Sanders. *European Journal of Communication*, 32(1), 50-61.
10. Enli, G., & Skogerbø, E. (2013). Personalized campaigns in party-centred politics: Twitter and Facebook as arenas for political communication. *Information, Communication & Society*, 16(5), 757-774.
11. Gülsoy, M., & Çetin, A. (2020). Türkiye’de siyasi partilerin sosyal medya kullanımı üzerine bir analiz. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 51(1), 23-42.
12. Karaca, S., & Akçalı, P. (2019). Yerel yönetimlerde sosyal medya kullanımı ve halkla ilişkiler uygulamaları. *Yerel Yönetimler Dergisi*, 18(2), 112-130.
13. Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Sage Publications.
14. Kruikemeier, S., van Noort, G., Vliegenthart, R., & de Vreese, C. H. (2018). Unraveling the effects of active and passive forms of political Internet use: Does it affect citizens’ political involvement? *New Media & Society*, 20(9), 3356-3374.
15. Merkezi Dağıtım Sistemi, (Nüfus Bilgileri), <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/>, 09.02.2025.
16. Neuendorf, K. A. (2017). *The content analysis guidebook*. Sage Publications.
17. Öztürk, R. (2020). Yerel yönetimlerin sosyal medya stratejileri ve seçmen sadakati. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 89-107.
18. Papacharissi, Z. (2015). *Affective publics: Sentiment, technology, and politics*. Oxford University Press.
19. Vaccari, C., & Valeriani, A. (2021). *Outside the bubble: Social media and political participation in Western democracies*. Oxford University Press.
20. Yıldız, E., & Kaya, B. (2021). Türkiye’de dijital siyasi iletişim ve Instagram kullanımı. *Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Dergisi*, 12(2), 134-156.

(12)

Emire Beste SÜSLÜ⁴¹; Doç. Dr. Nihat DEMİRTAŞ⁴²

**APPLICABILITY OF GASTRONOMY MUSEUMS TO HATAY: VIEWS OF SECTOR
REPRESENTATIVES⁴³**

**GASTRONOMİ MÜZELERİNİN HATAY'A UYGULANABİLİRLİĞİ: TURİZM PAYDAŞLARININ
GÖRÜŞLERİ**

ABSTRACT

This study examines the feasibility of gastronomy museums in Hatay and their potential contributions to tourism and cultural heritage in the region. Hatay, declared as the "Gastronomy City" by UNESCO, has great potential for gastronomy tourism with its rich culinary culture and local flavors. The research evaluated the strengths, opportunities, weaknesses and threats with qualitative interviews and SWOT analysis. The results show that Hatay's gastronomy museum offers an important opportunity in terms of preserving cultural heritage, increasing tourism revenues and strengthening international recognition. However, weaknesses such as lack of promotion, inadequate infrastructure and failure to preserve traditional recipes should be addressed. Digital promotions, academic studies and stakeholder collaborations are recommended for the full evaluation of Hatay's gastronomy tourism potential.

Keywords: *Gastronomy Tourism, Gastronomy Museums, Tourism Stakeholders, Hatay.*

JEL Kodu: L83.

ÖZ

Bu araştırma, Hatay'da gastronomi müzelerinin uygulanabilirliğini ve bölgenin turizmi ile kültürel mirasına olası katkılarını incelemektedir. UNESCO tarafından "Gastronomi Şehri" ilan edilen Hatay, zengin mutfak kültürü ve yöresel lezzetleriyle gastronomi turizmi için büyük bir potansiyele sahiptir. Araştırma, nitel görüşmeler ve SWOT analizi ile güçlü yönler, fırsatlar, zayıflıklar ve tehditleri değerlendirmiştir. Sonuç olarak Hatay'ın gastronomi müzesinin kültürel mirası koruma, turizm gelirlerini artırma ve uluslararası tanınırlığı güçlendirme açısından önemli bir fırsat sunduğunu göstermektedir. Ancak tanıtım eksiklikleri, altyapı yetersizlikleri ve geleneksel tariflerin korunamaması gibi zayıf yönler giderilmelidir. Hatay'ın gastronomi turizmi potansiyelinin tam anlamıyla değerlendirilmesi için dijital tanıtımlar, akademik çalışmalar ve paydaş iş birlikleri önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi Turizmi, Gastronomi Müzeleri, Turizm Paydaşları, Hatay.

JEL Code: L83.

⁴¹ Department of Tourism and Hotel Management, Iskenderun Technical University, Türkiye, ORCID: 0000-0002-1243-3087. beste2904@gmail.com

⁴² Department of Travel Management, Iskenderun Technical University, Türkiye, ORCID: 0000-0002-4245-6909. nihad.demirtas@iste.edu.tr

⁴³ This article is derived from the ongoing master's thesis titled "A Value Preserving the Culinary Heritage of Hatay for the Future: The Applicability of Gastronomy Museums to Hatay and Their Role in Tourism," supervised by İskenderun Technical University, Institute of Graduate Studies, Department of Tourism and Hotel Management.

1. INTRODUCTION

Gastronomy museums are considered a substantial tool for preserving, promoting, and passing down local culinary cultures to future generations, and increasing included in gastronomy tourism (Everett, 2016). These museums offer the opportunity to taste local flavors for managementü and provide the opportunity to experience the traditional and cultural environment of these flavors. (Richards, 2022). Hatay has a rich culinary heritage that contains traces of different civilizations and was declared as the "Gastronomy City" by UNESCO in 2017. This title has made Hatay's gastronomy tourism potential an international center of attraction (UNESCO, 2023).

This study includes the information obtained from qualitative interviews conducted with representatives of tourism directorates, municipal officials, academicians, travel agencies and non-governmental organizations to examine the feasibility of gastronomy museums in Hatay. In the research, perceptions and suggestions regarding gastronomy museums for products were evaluated and a SWOT analysis was conducted for Hatay. The contribution of gastronomy museums to Hatay's cultural sustainability, tourism diversity and local economy has been emphasized. This type of production, which is carried out to protect and promote local gastronomy values, is expected to increase regional tourism potential and contribute to national branding (Lin, Marine-Roig and Llonch-Molina, 2021).

2. Conceptual Framework

2.1. Gastronomy Museums and Their Importance

Museums are important institutions that convey the scientific and historical knowledge of societies with the mission of preserving and promoting cultural and artistic heritage (Hooper-Greenhill, 1992; Bennett, 1995). In the modern understanding of museums, museums are defined as not only exhibition areas but also dynamic structures that provide education and dialogue to the society (Davis, 2011; Falk & Dierking, 2016). The International Council of Museums (ICOM, 2007) defines museums as non-profit institutions that present tangible and intangible cultural heritage to the society.

In this context, gastronomy museums are a reflection of the general museum concept in terms of culinary culture (Brulotte & Di Giovine, 2014). They ensure the preservation of gastronomy as a cultural heritage by documenting and exhibiting the food cultures, culinary traditions and food production processes of societies (Scarpato, 2002). At the same time, these museums offer visitors the opportunity to experience the history of food and beverages, the ingredients used, and their social impacts (Miele & Murdoch, 2002; Symons, 1999).

Gastronomy museums comprehensively address food history, local culinary traditions, and food production processes, while emphasizing the connection of gastronomy with social, economic, and environmental sustainability (Brulotte & Di Giovine, 2014; Scarpato, 2002). Such museums offer a vision for the future by addressing not only past traditions but also contemporary issues such as sustainable agricultural practices and environmental impacts (Miele & Murdoch, 2002). Local gastronomy museums, in particular, play an important role in preserving regional identity and revitalizing tourism.

Academic studies on gastronomy museums reveal that these museums have great potential in terms of preserving gastronomic culture, contributing to tourism, and supporting local development. In this context, gastronomy museums are a critical tool for transmitting culinary heritage to future generations and understanding the dietary habits of societies in a broader context (Symons, 1999; Miele & Murdoch, 2002).

2.2. The Relationship Between Gastronomy Museums, Cultural Heritage, and Tourism

Gastronomy museums stand out as an important cultural tool with their function of preserving and transferring local culinary traditions and gastronomic heritage to the society. These museums become a part of social memory by ensuring that food is seen as an element of identity and belonging (Brulotte & Di Giovine, 2014).

Local culinary traditions provide information about the past and cultural identity of societies, and gastronomy museums play a critical role in transferring this heritage to future generations (Miele & Murdoch, 2002). In addition, gastronomy museums are directly related to tourism. They offer visitors both an educational

and experiential perspective on food and beverage culture by introducing the culinary heritage of the region (Scarpato, 2002). Gastronomy tourism is considered a sub-branch of cultural tourism, and research in this field shows that gastronomy museums are an effective tool in promoting gastronomy tourism (Symons, 1999).

2.3. Gastronomy Potential and Culinary Culture of Hatay Province

Hatay province has a rich culinary culture with the cultural accumulation gained from hosting many civilizations. This culinary culture has a multi-layered structure reflecting the influences of Arab, Ottoman, French and Turkish cuisines and stands out with its use of spices, unique cooking techniques and food diversity (Çetin & Arslan, 2020). Being declared a "Gastronomy City" by UNESCO has contributed to Hatay becoming an international center of attraction in terms of gastronomy tourism (Uçar, 2021).

Academic studies point out to the effects of Hatay cuisine on gastronomy tourism and the local economy. Özdemir and Erkan (2019), while emphasizing the historical and cultural roots of the region's culinary heritage, state that Hatay cuisine is distinguished from other regional cuisines by the richness of spice use and unique cooking methods. Yıldırım and Kurt (2020) state that the region's local agricultural products such as olives, pomegranates, and thyme contribute to gastronomy tourism and strengthen the connection of these products with local production. Studies on the effects of gastronomy festivals in Hatay on tourism and the local economy show that these events increase the number of tourists and provide economic opportunities for local producers (Doğan & Demir, 2021). Aksoy (2019) argues that Hatay cuisine is the product of a heritage that has continued from ancient times to the present day and that this heritage should be preserved and introduced to wider audiences through mechanisms such as gastronomy museums. In this context, gastronomy museums and tourism activities have the potential to promote Hatay's rich culinary culture at national and international levels.

The local dishes of Hatay cuisine are categorized under 6 headings and evaluated in detail in Table 1. Table 1 shows products specific to Hatay (ekşili aş, tepsi kebabı, fellah köftesi, katıklı ekmek, peynirli künefe, zahter salatası, turunç reçeli) and dishes similar to other provinces (oruk, şihıl mahşi, mercimek köftesi, kabak tatlısı, tarhana çorbası, iç pilav) Hatay cuisine has a culinary culture that bears the traces of different civilizations with its rich historical and cultural past. Especially the use of spices and the variety of olive oil dishes are among the important elements that make Hatay cuisine unique. The local cuisine offers a wide gastronomic heritage with both its unique flavors and similar food varieties.

Table 1 The Rich Traditional Cuisine of Hatay: Soups, Main Dishes, Rice, Desserts, and Appetizers

Soups	Main Dishes	Rice	Desserts and Pastries	Olive oil Dishes	Appetizers and salads
Aşur (Keşkek), Ekşili Çorba, Lebniye Çorbası, Dügün Çorbası, Tarhana Çorbası, Yarma Çorbası	Tepsi Kebabı, Kağıt Kebabı, Kaburga Dolması, Oruk (İçli Köfte), Sac Oruğu, Dövmeç Katıklı Ekmek	Şehriyeli Pilav, İç Pilav, Firik Pilavı, Mercimekli Bulgur Pilavı, Meyhane Pilavı, Hibeş Pilavı	Peynirli Künefe, Haytalı, Katmer, Züngül, Kömbe, Çıtır Kabak Tatlısı, Peynirli İrmik Helvası, Turunç Reçeli	Ekşili Aş, Mülebbes, Ispanak Borani, Şihıl Mahşi, Kabak Borani, Zahter Salatası	Zahter Salatası, Zeytin Salatası, Fettüş Salatası, Muhammara, Babagannuş, Humus

The richness of Hatay cuisine is categorized in detail in **Table 1**. Generally, Hatay cuisine is characterized by the extensive use of spices, olive oil, and pomegranate molasses. Among grain-based

ingredients, bulgur stands out, while the widespread use of tomato paste, spices, and oils in dishes is notable. Spanning a wide variety of options from soups to meat dishes, olive oil-based dishes, and desserts, Hatay cuisine reflects the influences of its multicultural heritage.

One of the dishes highlighted in the table, Tepsı Kebabı, holds a significant place among Hatay's meat dishes, while desserts like Künefe are popular among both locals and tourists. Additionally, olive oil-based dishes and appetizers, such as zahter salad, reflect the gastronomic richness of the region. Hatay cuisine contributes not only to the local economy but also to gastronomy tourism by preserving and promoting its regional products.

3. Literature Review

Şeyhanlıoğlu, Duman, and Arıca (2023) examined the thematic distribution of gastronomy museums in Turkey in their study. The study analyzed the content of the museums and their differences between regions, and especially emphasized the density of museums in the Aegean and Mediterranean regions. The study, which was conducted with thematic analysis, a qualitative method, revealed that gastronomy museums play an important role in preserving cultural heritage and creating tourism attractiveness.

Bekar, Arman, and Sürücü (2017) evaluated the capacity of gastronomy museums to create touristic attractiveness through the example of Marmaris Honey House. In the study, the perceptions of local and international tourists towards gastronomy museums were examined through survey and interview methods. The results show that gastronomy museums are effective in strengthening the brand identity of destinations and add value to visitor experiences.

Ceyhun Sezgin and Akbıyık (2021) comparatively analyzed the thematic structure of gastronomy museums around the world in their research. The research focused on the themes, content types and visitor experiences that gastronomy museums focus on. In the study where literature review and case study methods were used, it was revealed that gastronomy museums undertake the task of preserving and promoting local culinary cultures. In addition, it was emphasized that these museums are important as centers of education and cultural interaction.

Ağcakaya and Can (2019) evaluated the effects of gastronomy museums in Turkey on the sustainability of intangible cultural heritage. Data collected through semi-structured interviews showed that gastronomy museums are important in terms of promotion, education and protection of cultural heritage. The results of the study reveal that gastronomy museums are an effective tool in supporting the local economy, strengthening the tourism sector and creating cultural sustainability.

Bozağcı and Çevik (2021) evaluated the effects of gastronomy museums on destination attractiveness through the example of Safranbolu Turkish Coffee Museum. The research analyzed the capacity of museums to increase touristic value in a historical and cultural context. In the study conducted with a mixed method where qualitative and quantitative data were used together, it was concluded that gastronomy museums play an important role in increasing the awareness of destinations and enriching the tourist experience.

Sandıkçı, Mutlu and Mutlu (2019) examined the exhibition methods of gastronomy museums in Turkey and their effects on visitor experiences. In the study, the static and interactive exhibition techniques of museums were compared and how visitors were affected by these experiences was evaluated. The results obtained show that interactive exhibition methods increase visitor satisfaction and that gastronomy museums are an effective tool in the promotion of cultural heritage.

4. Methodology

In the qualitative part of the study, the qualitative research method was used, which aims to deeply understand the experiences, thoughts and perspectives of the participants. The qualitative method is an approach that aims to make sense of social phenomena and processes in context and provides rich and detailed data about the lives of the participants (Creswell, 2013). In this context, the semi-structured interview form used includes interviews with various stakeholders such as municipality representatives, culture and tourism directorate officials, academics, non-governmental organizations and travel agencies. The semi-structured interview method allows the researcher to collect information within the framework of specific questions and

allows the participants to express their original opinions in detail. This method also supports the flexible structure of the qualitative research design by providing the opportunity to explore the individual experiences and perspectives of the participants (Yıldırım and Şimşek, 2008).

The interview form was prepared as a result of the review of previous academic studies and was customized in accordance with the purpose of the research (Ertaş, 2014; Ağlamaz Susup, 2018). The prepared form was applied to two participants in a pilot study and revisions were made by ensuring the clarity of the questions in line with the feedback received. A total of 20 participants were reached during the interview process and the interviews were transcribed for detailed analysis.

SWOT analysis method was used in the evaluation process of the obtained data. SWOT analysis covers the process of determining the strengths and weaknesses for the research topic and analyzing the opportunities and threats (Yılmaz, 2008). This method provided an important framework in terms of evaluating the feasibility of the gastronomy museum proposal by providing an in-depth examination of the social, economic and cultural effects of Hatay's gastronomy culture. In order to increase the validity and reliability of the findings obtained within the scope of the study, a process in accordance with the qualitative research criteria was followed by using multiple data sources (Karataş, 2015).

5. Findings

5.1. Interviews with Representatives of the Ministry of Culture and Tourism

In the interview with the representatives of the Ministry of Culture and Tourism, the first question was asked, “What kind of strategies have you developed to support gastronomy tourism after Hatay was declared a ‘Gastronomy City’ by UNESCO?” The participants stated that they organized various events to promote Hatay’s gastronomy potential and that they attach importance to national and international collaborations in order to increase tourism activities. K1 said, “We contribute to the promotion of the city by increasing gastronomy festivals,” while K2 stated that gastronomy is a tourism tool that integrates with the city’s cultural identity.

Secondly, in response to the question, “How can the establishment of gastronomy museums contribute to the cultural and economic development of the city?” the participants agreed that such museums will directly contribute to the preservation of cultural heritage and economic development. While K1 stated that museums play a critical role in the promotion of local products, K2 said, “Museums protect cultural heritage while also supporting local producers economically.”

“What are the appropriate themes for gastronomy museums in Hatay?” The participants stated that themes based on the city's rich culinary culture should be selected. K1 emphasized the importance of exhibiting traditional kitchenware and spices; K2 suggested a theme that included olive oil production processes. On the role of municipal representatives in these projects, participants emphasized the need to strengthen public-private partnerships. K1 stated that municipalities provide infrastructure and logistical support, while K2 added, "Projects can become more sustainable by collaborating with local producers."

Among the local flavors highlighted within the scope of Hatay's gastronomy museum proposal, künefe, tepsi kebab and zahter salad were emphasized. K1 stated, "These flavors are the most important gastronomy elements that represent the city's cultural identity." The participants also stated that flavors (such as kömbe) are on the verge of disappearing.

5.2. Interviews with Municipal Representatives

In the interview with the municipality representatives, the first question was asked, “What kind of strategies have you developed to support gastronomy tourism after Hatay was declared a ‘Gastronomy City’ by UNESCO?” The participants stated that the local people should be made aware of gastronomy tourism and gastronomy-themed festivals should be organized. B1 said, “We aim to use social media and digital platforms more actively to promote this title.”

When asked, “How can the establishment of gastronomy museums contribute to the cultural and economic development of the city?” the participants stated that museums are important in terms of protecting cultural heritage and supporting economic development. B2 said, “Museums offer the opportunity to introduce

the products of local producers to wider audiences,” while B3 drew attention to their importance in terms of transferring cultural heritage.

In terms of suitable themes for gastronomy museums in Hatay, themes based on local values such as olive oil and pomegranate syrup production processes were suggested. B1 and B2 stated that interactive sections where traditional culinary techniques are exhibited would attract the attention of visitors.

In response to the question “What could be the role and contribution of the municipality in such projects?”, participants emphasized that public-private partnerships should be increased. B1 stated that municipalities could contribute to projects by providing logistics and infrastructure support, while B3 said, “Joint efforts of local producers and municipalities could form the basis of more sustainable projects.”

In response to the question “How do you think gastronomy museums could be a recovery and development tool in order to increase Hatay’s tourism potential after the earthquake?”, B1 stated that these museums could contribute to economic recovery by attracting tourists coming to the region after the earthquake. B3 emphasized that such projects would be an important tool in the city’s reconstruction process.

Finally, among the local flavors that stood out within the scope of Hatay’s gastronomy museum proposal, künefe, oruk and zahter salad were highlighted. B1 said, “These flavors are the most important gastronomy elements that represent the city’s cultural identity.”

5.3. Interviews with Academics

In the interview with academics, the first question was asked, “What role do you think gastronomy museums will play in preserving local culture and transferring it to the future?” Participants stated that gastronomy museums are an important tool for documenting local culinary traditions and preserving this heritage. A1 said, “These museums are an effective method for preserving cultural memory as well as transferring this heritage to new generations.” A2 and A3 drew attention to the educational function of gastronomy museums and stated that these museums will be an awareness-raising tool for both local people and tourists.

Secondly, in response to the question, “How do you evaluate the sustainability potential of such museums in terms of promoting Hatay’s gastronomy heritage and touristic attraction?”, participants emphasized that museums have an important role in creating touristic attraction. A1 said, “Hatay’s gastronomy heritage can be conveyed to wider audiences through museums,” while A2 and A3 stated that these museums will provide an advantage to the region in international tourism.

In the question “What educational and cultural gains can museums reflecting Hatay’s culinary culture with different themes offer?” the participants agreed that gastronomy museums allow visitors to get to know the local food culture more closely. A1 said, “Interactive activities offered in museums are an effective method for teaching local culinary techniques”; while A3 emphasized that these museums will ensure that cultural values are preserved more effectively.

In the question “What role would you suggest the academic community play in the establishment of such museums?” the participants emphasized the importance of receiving support from universities. A1 said, “The scientific support of gastronomy departments will contribute to the enrichment of the museum content”, while A2 and A3 stated that this cooperation is critical in terms of sustainability.

Finally, in the question “What would you like to see in a gastronomy museum if it were to be established in Hatay?” the participants stated that the museum should include interactive kitchen workshops, historical kitchen tools and equipment exhibitions, and sections reflecting the preparation processes of local dishes. A3 said, “Explaining the historical process of dishes made with local agricultural products will make the gastronomy museum original.”

5.4. Interviews with Non-Governmental Organizations

In the interview with representatives of civil society organizations, the first question was asked: “How can gastronomy museums be integrated into tourism activities in Hatay?” Participants stated that adding gastronomy museums to tourism routes and associating them with gastronomy festivals is an effective method.

D1 said, “Museums can be the focal point of tourism routes”; D2 and D3 stated that such museums will create tourism diversity.

In response to the question: “How can Hatay’s local cuisine products be promoted and turned into a touristic value through gastronomy museums?”, participants emphasized that these museums will provide a platform for the promotion of local products. D1 said, “Local products can be promoted through interactive exhibitions”, while D3 stated that gastronomy museums will provide economic opportunities for local producers.

In response to the question: “How do you evaluate the long-term effects of gastronomy museums in terms of sustainability in tourism?”, participants stated that museums support both economic and environmental sustainability. D1 said, “These museums contribute to the sustainability of cultural heritage as well as revitalizing the local economy.”

Finally, in response to the question, “If a gastronomy museum is to be established in Hatay province, what would you like it to contain?”, participants suggested sections where the preparation processes of local dishes are exhibited, kitchen tools and equipment, and tasting activities. D2 said, “Sections where the story of olive oil and spices is told can make the museum different.”

5.5. Interviews with Travel Agency Representatives

In the interview with representatives of civil society organizations, the first question was asked: “How can gastronomy museums be integrated into tourism activities in Hatay?” Participants stated that adding gastronomy museums to tourism routes and associating them with gastronomy festivals is an effective method. D1 said, “Museums can be the focal point of tourism routes”; D2 and D3 stated that such museums will create tourism diversity.

In response to the question: “How do you evaluate the long-term effects of gastronomy museums in terms of sustainability in tourism?”, participants stated that museums support both economic and environmental sustainability. D1 said, “These museums contribute to the sustainability of cultural heritage as well as revitalizing the local economy.”

Finally, in response to the question, “If a gastronomy museum is to be established in Hatay province, what would you like it to contain?”, participants suggested sections where the preparation processes of local dishes are exhibited, kitchen tools and equipment, and tasting activities. D2 said, “Sections where the story of olive oil and spices is told can make the museum different.”

Table 2. SWOT Analysis of Gastronomy Tourism in Hatay

Strengths	Weaknesses
<ul style="list-style-type: none"> • Hatay's designation as a UNESCO City of Gastronomy and its international recognition. • The diversity and richness of the culinary heritage of various religions and cultures (e.g., künefe, tepsi kebabı, oruk). • A wide range of gastronomy, including both sweet and savory dishes. • Traditional cooking techniques (e.g., use of tandoors and stone ovens) are still in practice. • Local products such as zahter salad and pomegranate molasses are still being produced. • Gastronomy-themed festivals in Hatay (e.g., International Hatay Gastronomy 	<ul style="list-style-type: none"> • Lack of promotion and marketing for gastronomic culture. • Absence of standardized documentation for traditional recipes. • Some traditional flavors unique to Hatay (e.g., kabak çintmesi, sürk cheese) are at risk of being forgotten. • No existing infrastructure for a gastronomy museum. • Limited academic studies and educational programs focused on Hatay's cuisine. • Insufficient international visibility of Hatay's gastronomic potential due to lack of promotion. • Professions linked to traditional cooking (e.g., coppersmithing) are disappearing.

<p>Festival).</p> <ul style="list-style-type: none"> • Tourists prefer Hatay for culinary experiences, and the local population is interested in gastronomy projects. • Hatay's cuisine is represented at various levels, from street food to fine dining. 	
<p>Opportunities</p> <ul style="list-style-type: none"> • The global rise of gastronomic tourism as a trend. • Increasing demand for local gastronomy products and interest in experience-based tours. • Opportunities to participate in national and international gastronomy festivals to promote Hatay's cuisine. • Gastronomy museums as a tool to revitalize tourism after the earthquake. • Support from local governments and NGOs for gastronomy projects. • Integration of Hatay's cuisine with history- and culture-themed tours. • Hatay's strategic location offers potential for a gastronomic bridge with Lebanese and Syrian cuisines. 	<p>Threats</p> <ul style="list-style-type: none"> • Strong competition from Gaziantep and other neighboring cities in gastronomy tourism. • Physical and economic impacts of the earthquake negatively affecting tourism. • Risk of gastronomic heritage being forgotten due to the absence of traditional dishes in modern restaurants. • Regional instability and conflicts in the Middle East adversely affecting tourism. • Climate change and environmental issues impacting Hatay's agriculture and food production. • Lack of cultural awareness leading to insufficient local participation in gastronomy projects.

According to the SWOT analysis in Table 2, Hatay has many strengths and weaknesses that need to be taken into consideration in terms of gastronomy tourism. Hatay has strengths such as being a UNESCO Gastronomy City, historical and cultural cuisine diversity, and preserving and ensuring the continuity of local gastronomic values. Especially being known internationally for its delicacies such as kunefe, tray kebab, oruk and the interest of the local people in gastronomy projects stand out as elements that increase the city's potential in this area. In addition, Hatay's rich culinary history and cultural heritage provide an ideal infrastructure for the implementation of projects such as a gastronomy museum.

However, in the SWOT analysis, weaknesses such as deficiencies in promotion and marketing activities, the lack of standardization of traditional recipes and the inadequacy of infrastructure for the gastronomy museum are noteworthy. In addition, the fact that some local flavors are on the verge of disappearing and the lack of sufficient academic studies on gastronomy culture are considered as important deficiencies in this area. This situation necessitates strategic planning in order to make Hatay's gastronomy potential more visible in the international arena.

When the opportunities are examined, the fact that gastronomy tourism is a rising trend worldwide and the demand for local gastronomy products is increasing may allow Hatay to benefit from this trend with projects such as a gastronomy museum. In addition, elements such as participation in national and international gastronomy festivals and support for projects by local governments and civil society organizations offer significant advantages in terms of promoting Hatay cuisine and developing sustainable gastronomy tourism. The opportunity to implement gastronomy museum projects as a factor that revitalizes Hatay's tourism sector after the earthquake can also be evaluated in this process.

On the other hand, threats identified in the SWOT analysis include the strong competition of nearby cities such as Gaziantep in the field of gastronomy tourism, regional instability and the negative effects of conflicts in the Middle East on tourism. In addition, factors such as the effects of climate change and environmental problems on agricultural production and the inadequate involvement of local people in gastronomy projects also pose a threat to Hatay's sustainability in the field of gastronomy tourism.

In conclusion, Hatay's gastronomy tourism potential has a significant advantage in terms of strengths and opportunities. However, in order to fully utilize this potential, it is necessary to eliminate promotional deficiencies, preserve local flavors and become more visible on international platforms. The results obtained from the SWOT analysis provide an important roadmap for the development of gastronomy museum projects in Hatay and the more effective use of the region's gastronomy tourism potential.

6. Discussion

This study on Hatay's gastronomy museum potential was supported by the views obtained from tourism stakeholders and sector representatives in the region and was addressed within the framework of SWOT analysis. The findings showed that Hatay's UNESCO Gastronomy City title is a strong advantage. As stated in the literature, gastronomy tourism is an important tool that contributes to the cultural and economic development of cities (Scarpato, 2002; Miele & Murdoch, 2002). However, the analyses show that this potential is not used effectively enough and the lack of promotion poses a significant problem. This situation reveals that more marketing and promotion activities are needed for Hatay to become more visible on international gastronomy tourism platforms (Uçar, 2021).

The findings obtained from the research show that Hatay's strengths such as its rich culinary culture and historical cooking techniques can be used more effectively in international tourism. Brulotte and Di Giovine (2014) state that gastronomy museums are effective tools for promoting and preserving the culinary heritage of societies. Establishing such a museum in Hatay will not only preserve the local gastronomy heritage but also revitalize the tourism sector of the region. However, the weaknesses revealed during the interviews, namely infrastructural deficiencies and inadequate promotion, are among the important obstacles that need to be resolved in this process.

SWOT analysis findings show that the local public interest in Hatay's gastronomy projects and the support of local governments offer significant opportunities. In particular, opportunities such as gastronomy tourism becoming a rising trend in the world (Miele & Murdoch, 2002) and the increasing demand for local gastronomy products can make Hatay's gastronomy museum project sustainable. However, the success and competition of nearby cities such as Gaziantep in gastronomy tourism have been considered as a threat to Hatay. This situation requires Hatay to develop original projects that highlight its unique culinary heritage.

The contribution of the study to the literature is that Hatay's gastronomy potential has been systematically examined with the views of local stakeholders and SWOT analysis. It is stated in the literature that gastronomy museums are evaluated not only as a means of protecting gastronomic heritage but also as a means of economic development and cultural promotion (Symons, 1999; Scarpato, 2002). This study offers an original contribution to this literature through Hatay's gastronomy museum project. In addition, this qualitative research conducted with the participation of tourism stakeholders has provided important data in understanding the perspectives of local people and sectoral actors on such projects.

7. Conclusion and Recommendations

This study has examined Hatay's gastronomy potential and the effects of the gastronomy museum application on the region in line with the views of tourism stakeholders and sector representatives. The findings show that Hatay has great potential for gastronomy tourism with its historical and cultural richness. The UNESCO Gastronomy City title is an important element that increases Hatay's recognition at national and international levels. However, weaknesses such as lack of promotion, lack of recording of traditional recipes and inadequate gastronomy museum infrastructure prevent the region from fully using this potential.

The implementation of the gastronomy museum will contribute to both the preservation of Hatay's cultural heritage and the increase of the region's tourism revenues. The museum can provide an unforgettable experience for visitors by displaying cooking techniques of Hatay cuisine, promoting local products and including interactive exhibition areas. In addition, participation in international gastronomy festivals and increasing promotional activities on digital platforms will help Hatay gain a stronger place within the global gastronomy tourism network. In this context, the following recommendations have been developed:

1. **Development of Promotion and Marketing Strategies:** Modern tools such as digital campaigns, gastronomy festivals and social media should be used effectively to promote Hatay cuisine on national and international platforms.

2. **Establishment of a Gastronomy Museum:** A museum that will showcase Hatay's cultural heritage and gastronomy values can play an important role in increasing the region's tourism potential. This museum should offer visitors a unique experience with interactive applications and workshops.

3. **Encouragement of Academic Research and Educational Programs:** Academic studies on Hatay cuisine should be encouraged and education programs should be organized to ensure greater participation of local people in gastronomy projects.

4. **Preservation of Local Products:** Geographical marking studies should be accelerated and production processes should be supported in a sustainable way to protect traditional dishes and products specific to Hatay.

5. **Strengthening Collaborations:** Collaboration should be increased between local governments, non-governmental organizations, tourism agencies and academics, and the effective implementation of gastronomy projects should be ensured.

In conclusion, Hatay's cuisine and gastronomy tourism are powerful tools that can contribute to the region's economic and cultural development. A comprehensive strategy and collaboration are essential for sustainably harnessing this potential. The findings provide an important roadmap for helping Hatay achieve its rightful place in gastronomy tourism.

REFERENCES

1. Ağlamaz Susup, A. (2018). Yarı yapılandırılmış görüşme yönteminin kullanımı: Bir araştırma örneği. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 45–58.
2. Aksoy, Z. (2019). Hatay mutfağının tarihsel ve kültürel mirası üzerine bir inceleme. *Anadolu Journal of Culinary Studies*, 5(3), 45–56.
3. Bennett, T. (1995). *The Birth of the Museum: History, Theory, Politics*. London: Routledge.
4. Brulotte, R. L., & Di Giovine, M. A. (2014). *Edible Identities: Food as Cultural Heritage*. Farnham: Ashgate Publishing.
5. Çetin, M., & Arslan, E. (2020). Hatay mutfağının gastronomik özellikleri ve kültürel yansımaları. *Turizm ve Gastronomi Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 123–140.
6. Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
7. Davis, P. (2011). *Ecomuseums: A Sense of Place*. London: Continuum International Publishing Group.
8. Doğan, S., & Demir, H. (2021). Hatay gastronomi festivallerinin turizm ve yerel ekonomi üzerindeki etkileri. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9(4), 67–82.
9. Ertaş, M. (2014). Görüşme teknikleri ve nitel araştırmalar üzerine bir inceleme. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 39(2), 85–97.
10. Falk, J. H., & Dierking, L. D. (2016). *The Museum Experience Revisited*. Walnut Creek, CA: Left Coast Press.
11. Hooper-Greenhill, E. (1992). *Museums and the Shaping of Knowledge*. London: Routledge.
12. International Council of Museums (ICOM). (2007). *Museum definition*. Retrieved from <https://icom.museum>
13. Karataş, Z. (2015). Nitel araştırma yöntemleri: Kavramlar, süreçler ve örnekler. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 62–77.
14. Lin, M., Marine-Roig, E., & Llonch-Molina, N. (2021). Gastronomy as a sign of the identity and cultural heritage of tourist destinations: A bibliometric analysis. *Sustainability*, 13(22), 12531. <https://doi.org/10.3390/su132212531>

15. Miele, M., & Murdoch, J. (2002). The practical aesthetics of traditional cuisines: Slow food in Tuscany. *Sociologia Ruralis*, 42(4), 312–328. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00216>
16. Richards, G. (2022). *Cultural Tourism in Europe*. CAB International.
17. Scarpato, R. (2002). Sustainable gastronomy as a tourist product. In A. Hjalager & G. Richards (Eds.), *Tourism and Gastronomy* (pp. 132–152). London: Routledge.
18. Symons, M. (1999). Gastronomic authenticity and sense of place. *British Food Journal*, 101(1), 34–38. <https://doi.org/10.1108/00070709910253571>
19. Uçar, A. (2021). Hatay'ın UNESCO Gastronomi Şehri ilan edilmesinin etkileri üzerine bir değerlendirme. *Gastronomi ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 12–25.
20. UNESCO. (2023). *Creative Cities Network: Gastronomy Cities*. Retrieved from <https://www.unesco.org/cities/gastronomy>
21. Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (7. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
22. Yıldırım, T., & Kurt, S. (2020). Hatay'ın yerel tarım ürünlerinin gastronomi turizmine katkıları. *Tarım ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 89–105.
23. Yılmaz, C. (2008). SWOT analizinin stratejik yönetimdeki yeri ve önemi. *İşletme Yönetimi Dergisi*, 15(3), 33–47.

(13)

Sevil SOYKAN⁴⁴; Doç. Dr. Ela Ayşe KÖKSAL⁴⁵

**DESTEK VE HAREKET SİSTEMİ KONUSUNA YÖNELİK STEM ETKİNLİKLERİ: BİNA
YAPIMI VE KOL KASI
STEM ACTIVITIES FOR THE SUPPORT AND MOVEMENT SYSTEM: BUILDING
CONSTRUCTION AND ARM MUSCLE**

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, destek ve hareket sistemi ünitesinin öğretimi için STEM etkinlikleri geliştirmek ve bu etkinliklerin öğrenci tepkilerini belirlemektir. 2023-2024 eğitim-öğretim yılında 6. sınıf öğrencilerinden, destek ve hareket sistemini temsil eden bir bina ve kas hareketlerini gösteren bir kol kası tasarımları istenmiştir. Bu etkinlikler, öğrencilerin fen, mühendislik ve matematik bilgilerini uygulamalarını, iletişim kurarak çözümler geliştirmelerini sağlamaktadır. Araştırmada nitel desen olarak olgu bilim çalışması kullanılmıştır. Bu desenle, öğrencilerin gerçekleştirdikleri STEM etkinliklerine yönelik algı ve kavramlar incelenmiştir. Veriler, araştırmacılar tarafından hazırlanan bir soru formu aracılığıyla toplanmış ve betimsel olarak analiz edilerek belirli temalar altında gruplandırılmıştır.

Araştırma bulgularına göre etkinlikler, öğrencilerin derse karşı motivasyonunu artırmış ve eğlenceli bir öğrenme deneyimi sunmuştur. Destek ve Hareket Sistemi, kemik, eklem ve kas gibi özel yapıları nedeniyle kavramsal anlayış geliştirilmesi gereken bir sistemdir. Bu çalışmadaki etkinliklere benzer etkinliklerin fen dersleri kapsamında artırılması, diğere öğrencilerin öğrenmesini zenginleştirebilir.

Anahtar Kelimeler: Destek ve hareket sistemi, STEM, mühendislik tasarım.

ABSTRACT

The aim of this study is to develop STEM activities for teaching the support and movement systems unit and to determine student responses to these activities. In the 2023-2024 academic year, 6th-grade students were asked to design a building representing the support and movement system and a forearm representing muscle movements. These activities enable students to apply their knowledge of science, engineering, and mathematics and to develop solutions through communication. A phenomenological study was used as a qualitative design in this research. This design focused on examining the perceptions and concepts related to the STEM activities that students carried out. Data were collected through a questionnaire prepared by the researchers, and then analyzed descriptively and grouped under specific themes. According to the findings of the research, the activities increased students' motivation towards the lesson and provided an enjoyable learning experience. The support and movement system, due to its special structures such as bones, joints, and muscles, is a system for which a conceptual understanding needs to be developed. Increasing activities similar to those in this study within science courses could enrich the learning experiences of other students.

Keywords: Support and movement system, STEM, Engineering design.

⁴⁴ Doktora Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü Niğde; ssoykan83@gmail.com; ORCID: 0000-0001-9515-2290

⁴⁵ Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Fakültesi Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü Niğde, eakoksal@ohu.edu.tr; ORCID: 0000-0001-7309-1458

GİRİŞ

Destek ve hareket sistemi, iskelet sistemi ve kas sistemi olmak üzere iki ana bölümden oluşur. Vücudun dik durmasını sağlayan iskelet sistemi ile hareket etmesini sağlayan kas sistemi birlikte çalışırlar. İskelet sisteminde bulunan kaburga kemikleri akciğer, kalp gibi iç organları korurken kafatası kemikleri beyni korumaktadır.

Ortaokul öğrencilerinin içinde bulunduğu ergenlik yılları büyüme ve gelişmenin hızlı olduğu dönemdir. Bu yıllarda sağlıklı kas ve kemik gelişimi için yeterli ve dengeli beslenme ile spor yapmak önem arz eder. Kemiklerin kalsiyum ve fosfor gibi mineralleri depolaması ve gerektiğinde kullanması için doğru beslenmek gereklidir. Ergenlik döneminde ağır çanta taşıma, yanlış oturma gibi etkenler duruş bozukluğuna giren kamburluk ve skolyoz gibi sağlık sorunlarına yol açabilir. Öğrenciler oyun oynarken bazen düşmekte, burkulma ya da kırık gibi durumlarla karşılaşmaktadır. Hangi durumlarda öğrencilerin ne yapması gerektiğini, nasıl hareket etmesi gerektiğini bilmesi, öğrencilerin destek ve hareket sistemini tanımaları, önemini anlamaları ve destek ve hareket sistemi sağlığı konusunda bilgi sahibi olmaları sağlıklı bir yaşam sürdürmeleri için gereklidir.

Patrick ve Tunnicliffe'a (2010) göre kemik ve kaslar insanlar tarafından organ ve sistem olarak kabul görmemekte; öğrenci ve öğretmenler insan vücudunu çizmek istediklerinde belli sistemleri çizmektedir. Onlara göre televizyon reklamlarındaki sağlık ve tedavi görselleri sindirim sistemi (mide), solunum sistemi (akciğerler) ve dolaşım sistemini (kalp) vurguladığından bu organlar hakkında daha fazla bilgi sahibiyiz. Arslan, Boz ve Coştu (2020), altıncı sınıf öğrencilerinin destek ve hareket sistemi ile ilgili algılarını kelime ilişkilendirme testi ile ölçmüştür. Araştırmacılar öğrencilerin en çok kas kavramına; en az hareket kavramına cevap vermekle birlikte bilgilerinin yetersiz hatta kavram yanılgılı olduğunu belirtmiştir.

Organları tanımlamak ve işlevlerini açıklamak gerçekten zordur çünkü insan vücudu çalışmasını sağlayan karmaşık sistemlerle donatılmıştır. Organları anlamak bireyin biyolojik, fiziksel, zihinsel ve duygusal sağlığını anlamının anahtarıdır (Cherif ve ark., 2010). Bir organ, bir hayvan veya bitkinin çok hücreli yapısal veya işlevsel birimidir ve genellikle tek bir dokudan daha karmaşık ve özel görevi olan iki veya daha fazla doku türünden oluşur. Örn karaciğer, bitki yaprağı, göz, beyin. Kısacası, birkaç dokudan oluşan ve belirli bir görev için düzenlenmiş herhangi bir vücut parçasına Organ denir (Cherif ve ark., 2010).

Vücudumuzdaki Sistemler konusunun öğretiminde Çelik'e (2017) göre günlük yaşamla ilişki kurulamaması, etkinlik azlığı, ders kitaplarının sınırlılığı, öğretmen yetersizliği, mevcut sınav sistemi ve öğrencilerin okuma alışkanlığına sahip olmaması akademik başarıyı azaltmaktadır. Cherif vd. (2010) rol oynamanın organların öğretiminde etkili olduğunu; Öcal (2014) ise kukla/karagöz uygulamalarının akademik başarı, tutum ve motivasyonu artırdığını, kalıcı öğrenmeye neden olduğunu bulmuştur. Aşkın Koç'a (2023) göre senaryo destekli oyun tabanlı öğrenme yaklaşımının kavramsal anlamaya olumlu etki yapmaktadır.

Bazı çalışmalar ile konunun öğretiminde çeşitli yöntem ve tekniklerin etkisine bakılmıştır. Yerlikaya (2019), araştırma sorgulama temelli öğrenimin, akademik başarı ve bilimsel süreç becerilerini geliştirmektedir. Vücudumuzdaki Sistemler konusunun öğretiminde işbirlikli öğretimin akademik başarıya etkisi bulunamamıştır (Kırtıl, 2010). Akgürebüz (2022) sınıf dışı etkinliklerle bağlam temelli yaklaşımı ele alan REACT stratejisinin akademik başarıyı ve kalıcılığı artırdığını bulmuştur. Tayşi Tafracı'ya (2023) göre okul dışı öğrenmenin akademik başarıyı ve fen bilimlerine yönelik tutumu olumlu yönde etkilemektedir.

Vücudumuzdaki sistemler konusunu görselleştirmeyi amaçlayan çalışmalarda Fokides ve Mastrokoukou (2018) artırılmış gerçeklik uygulamasının etkisinden bahsetmiş; Tün (2022) ise akademik başarıyı artırdığını vurgulamıştır. Mobil artırılmış gerçeklik uygulamalarıyla ilgili olarak Baran (2023) akademik başarıyı artırdığını, Cengiz (2023) ise kavram yanılgılarını giderdiğini belirtmiştir. Artırılmış gerçeklik uygulamalı hibrit kutu oyunlarına dayalı öğretim de başarı, başarının kalıcılığı ve anlama düzeyine olumlu yönde katkı sağlamaktadır (Aydın Gündüz, 2023). Farklı yöntem ve tekniklerle zenginleştirilmiş ASSURE modeline dayalı öğretim akademik başarı ve bilimsel süreç becerilerini geliştirirken 21. yüzyıl becerileri üzerinde etkili olmamıştır (Karadeniz, 2021). İnfografi ve infovideo tekniği akademik başarı, tutum ve motivasyon üzerine etkilidir (Durmaz, 2020). Dinamik görsel kullanımı akademik başarıyı artırmıştır (Çalışkan, 2021). Doğrucu'ya (2024) göre, medya, dijital eğitsel oyun, simülasyon, video gibi dijital teknoloji

destekli öğretim; akademik başarı, konuyu günlük yaşamla ilişkilendirme, etkileşimli tahta tutumu, medya kavramını zihinde yapılandırma ve öğretim yöntemiyle ilgili olumlu görüşlere neden olmaktadır.

STEM yaklaşımını kullanan çalışmalarda Meço (2021), Arduino destekli STEM etkinliklerinin anlamayı sağladığını, bilimsel projelere yönelttiğini ve ders tutumunu artırdığını bulmuştur. Çetin (2019), 5E Modeliyle planlanan STEM uygulamasının destek ve hareket sistemi konusunda 6. sınıf öğrencilerinin fen bilimleri ders performansını artırdığını vurgulanmıştır. Keçeci (2018), dolaşım sistemi konusunda Scratch destekli öğretimin akademik başarıyı ve motivasyonu artırdığını bulmuştur. Avinal (2019), üç boyutlu yazıcı teknolojisiyle tasarlanan etkinliklerin akademik başarı, motivasyon ve tutumu artırdığını belirtmiştir.

Günümüzdeki teknolojik gelişmelere uyum için öğrencilerin disiplinler arası eğitim almasını gerekmektedir (Pehlivan ve Uluyol, 2018). STEM; fen bilimleri, teknoloji, mühendislik ve matematik disiplinlerinden en az ikisini birleştiren disiplinlerarası bir yaklaşımdır. STEM, yaparak yaşayarak öğrenmeyi sağlarken bilgiyi somutlaştırır (Pehlivan ve Uluyol, 2018). Okulun ve çevrenin imkanları dahilinde uygun bir STEM etkinliği planlanabilir.

Bu çalışma teknolojik imkanlar bakımından sınırlı kaynaklara sahip bir okulda 6. sınıf fen bilimleri dersi destek ve hareket sistemi ünitesinin öğretimi için STEM etkinliklerinin geliştirilmesini ve geliştirilen STEM etkinliklerinin öğrenciler tarafından nasıl algılandığını araştırmayı amaçlamaktadır.

Araştırma soruları

1. Destek ve hareket sistemi ünitesinin iskelet sistemi kısmı ile ilgili nasıl bir STEM etkinliği yapılabilir?
2. Destek ve hareket sistemi ünitesinin kas sistemi kısmı ile ilgili nasıl bir STEM etkinliği yapılabilir?
3. Gerçekleştirilen STEM Etkinlikleri ile ilgili öğrencilerin görüşleri nasıldır?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırmada nitel araştırma desenlerinden olgubilim (fenomenoloji) kullanılmıştır. Olgubilim, olay, deneyim, algı, yönelim, kavram, durum gibi olguların araştırılmasıdır (Şimşek ve Yıldırım, 2013).

Çalışma Grubu

Olgubilim desenine göre modellenen bu araştırmanın çalışma grubu 2023-2024 Eğitim-öğretim yılında bir ortaokulda öğrenim gören 22 kişiden oluşan 6. sınıf öğrencileridir. Çalışma grubu amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme ile belirlenmiştir. Öğrenciler 6. sınıfta okuduklarından çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışma için araştırma izni alınmıştır.

Uygulama

Uygulamada öğrenci gruplarından destek ve hareket sisteminin iskelet kısmı ile ilgili bir bina tasarımları, destek ve hareket sisteminin kas sistemi kısmı ile ilgili bir kol kası modelleri istenilmiştir. Etkinlikler öncesinde öğrencilere destek ve hareket sistemi ile ilgili bilgi verilmiştir. Konu anlatılırken bir iskelet modelinde kemik ve eklemler gösterilmiştir. Uygulamanın yapıldığı sınıfta 22 öğrenci bulunduğundan dörder veya beşer kişilik gruplar oluşturulmuştur. Uygulama için hazırlanan ders planları şu şekildedir.

Sınıf	6. Sınıf
Süre	4 ders saati (160 dakika)
Ünite Adı	Vücudumuzdaki Sistemler
Öğrenme Alanı	Destek ve Hareket Sistemi
Kazanımlar	

Fen Bilimleri	6.2.1.1.Destek ve hareket sistemine ait yapıları örneklerle açıklar.
Matematik	M.6.1.3.1. Kümeler ile ilgili temel kavramları anlar.
Teknoloji ve Mühendislik	Öğrenme sürecini desteklemek için kendi çalışma ortamını düzenler. Destek ve hareket sistemlerinin tasarımı ve analizi, mekanik mühendislik bilgisi gerektirir. Yapıların güvenilirliğini ve dayanıklılığını sağlama konuları inşaat mühendisliği ile direkt olarak ilişkilidir. Yapılarda kullanılan malzemelerin özelliklerinin ve dayanıklılığının incelenmesi, malzeme bilimi alanına girer.
21.yüzyıl Becerileri	Eleştirel düşünme, yaratıcılık, iş birliği-ekip çalışması, problem çözme, girişimcilik, esneklik, güçlüklerle başa çıkma, yeniliklere adapte olma
Kullanılan araç ve gereçler	Oyun hamuru, pipet, dil çubuğu, raptiye, çiçekçilerin çiçekleri süslerken kullandığı file
Giriş	1. etkinlik: Öğretmen her bir gruba pipet ve oyun hamuru verir. Öğrenci gruplarından pipet ve oyun hamurunu kullanarak ev, bina, kule gibi bir yapı yapmalarını ister ve tahtaya “Pipet ve oyun hamuru ile ev, bina, kule gibi bir yapı yapınız” şeklinde yazar. 20 dakika süre verilir. 2. etkinlik: Önceki ders grupların yaptığı yapılar geri dağıtılır. Öğretmen öğrencilere “Bu yapıları nasıl hareketli hale getirebiliriz? Neye ihtiyacınız olur?” sorusunu yöneltir. Cevaplar dinlenir. Öğretmen öğrencilere şu soruları yöneltir; “Vücudumuzun hareket etmesi için neye ihtiyacımız var? Kollarımızdaki kemikleri nasıl hareket ettirebiliriz? Kollarımızda kaç kemik var? Bunlar nasıl hareket eder? Kemiklerden başka kolumuzda hangi yapılar var? Hangilerini biliyorsun?” Cevaplar dinlenir.
Keşfetme	1. etkinlik: Öğrenciler 20 dakika boyunca grup olarak bir yapı yaparlar. Öğretmen öğrencilere şu soruları yöneltir: “Yaptığınız yapılarla kendi vücut yapılarınızı ilişkilendirdiğinizde ve yapılar ile vücudunuzu karşılaştırdığınızda benzerlik ve farklılıklar var mı? Bu yapılar vücudumuza benziyor mu?” Öğrenciler söz hakkı alarak soruları cevaplandırır. Öğretmen tahtaya Venn şeması çizer ve öğrenci cevaplarını tahtadaki şemada gruplandırır. Öğrenci cevaplarından insan vücudu ile yapının ortak kısımlarını iki kümenin kesişim yerine yazar. İnsan vücudu ile ilgili olan cevapları insan vücudu bölümüne, yapı ile ilgili olanları yapı bölümüne yazar. 2. etkinlik: Öğretmen öğrencilere el maketi gösterir. Öğrencilerden kendi vücutlarındaki kemikleri göstermesi istenir. Öğrenciler vücutlarındaki kemikleri gösterir.
Açıklama	1. etkinlik: Öğretmen konuyu EBA’dan öğrencilere izletir. Destek ve hareket sisteminin tanımını ve görevlerini tahtaya yazar. Öğrenciler tahtadaki ders notlarını defterlerine not tutar. Öğrencilere “Kemikler canlı

	<p>mıdır? Kaza ya da başka sebepli kemiği kırılan oldu mu? Oldu ise ne yaptınız?” sorularını yöneltir. Öğretmen gelen cevaplar doğrultusunda kemiklerin canlı hücrelerden oluştuğu ve bu yüzden kaza veya başka sebepli kırılan kemiklerin kaynakıldığını ifade eder.</p> <p>2. etkinlik: Öğretmen iskelet üzerinde kemik ve eklemlerden bahseder.</p>
Derinleştirme	<p>1. etkinlik: Öğretmen öğrencilere “Vücudumuzdaki kemikleri karşılaştırdığımızda boyutları nasıldır?” sorusunu yöneltir. Öğrencilerden gelen cevaplar doğrultusunda öğretmen kemiklerin uzun, kısa ve yassı kemikler olarak üç gruba ayrıldığını ifade eder ve bir öğrenciden vücudundaki uzun, kısa ve yassı kemiklere örnek vermesini ister.</p> <p>2. etkinlik: Öğretmen öğrencilere “Bir kol kasının çalışmasını nasıl modellersiniz?” sorusunu yöneltir. Modelleme yaparken kullanmaları için öğrencilere dil çubuğu (kemikler için), raptiye (eklemler için), balon, çiçekçilerin çiçekleri süslemede kullandığı file ve ip (kaslar için) dağıtılır. Öğrenciler grup olarak verilen malzemelerden kol kası yapar. Öğretmen “Başka hangi kaslar var? Kalbimiz, midemiz nasıl hareket ediyor?” sorularını öğrencilere yöneltir. Öğrencilerin cevapları dinlenir. Öğretmen kaslarla ilgili bilgi verir. Kas ve eklemlerle ilgili öğrencilere ders notu tutturulur.</p>
Değerlendirme	EBA’dan konularla ilgili test çözdürülür.

İlk STEM etkinliği olan bina tasarımında kullanmaları için öğrenci gruplarına farklı renkte pipet çubuklar ve oyun hamurları verilir. Gruplar kendilerine verilen pipetleri oyun hamuru ile birbirine tutturarak bir bina yapmaya çalışır. Bu etkinlikte pipetler vücudumuzdaki kemikleri, oyun hamurları ise kemiklerin birbirine bağlanmasında rol alan eklemleri, kıkırdağı temsil etmektedir. Her bir grup verilen süre içerisinde iş birliği içinde çalışarak bir bina tasarlar ve öğretmene gösterir. Öğretmen bina yapım süresince öğrenci gruplarını tek tek gezerek sorulan sorulara dönüt verir. Etkinlikle öğrenciler gruplar halinde çalışarak fikirlerini ve tasarımlarını paylaşarak iş birliği yapmayı öğrenir. Bu süreç takım çalışmasını teşvik eder. Bina modelleme süreci öğrencilere karşılaştıkları sorunları analiz etme ve çözme fırsatı sunar. Böylece öğrencilerin analitik düşünme becerileri gelişir. Öğrenciler pipet ve oyun hamurundan oluşan sınırlı malzemelerle yaratıcı tasarımlar geliştirmek zorunda kalacakları için yaratıcılık, yenilikçilik becerileri artar. Öğrenciler tasarım sürecinde kendilerini bir mimar ve mühendis gibi düşünerek tasarım sürecini deneyimleme şansı bulur. Bu tasarım ile öğrenciler insan vücudundaki kemik, eklem ve kıkırdağın işlevi konusunda bilgi edinir. Tasarım sürecinde dayanıklılık, denge, kuvvet ve hareket gibi fen bilimleri ve mühendislik temel kavramlarını anlama fırsatı bulur. Bu etkinlik ile öğrenciler kendilerine verilen süreyi doğru kullanmaya çalışırken zaman yönetimi ve kaynak kullanımı gibi proje yönetimi becerilerini geliştirme fırsatı bulur. Tasarım sürecince öğretmenden aldıkları geri bildirim ve bu geri bildirimle göre tasarımlarını iyileştirme yeteneği ile eleştirel düşünme becerileri pekişir.

İkinci STEM etkinliği olan kol kası modellemesi için her bir öğrenci grubuna kemikleri temsilen dil çubuğu, eklemleri temsilen raptiye, kasları temsilen balon, çiçekçilerin çiçekleri süslemede kullandığı çiçek filesi ve ip verilmiştir. Grup elemanları iş birliği içerisinde çalışarak dil çubuklarını raptiye ile birbirine tutturarak, üzerini çiçek filesi ile iple tutturdukları balonu dil çubuklarının arasına bağlayarak verilen malzemelerden kol kası yapar. Etkinlik öğrencilere eğlenceli ve öğretici bir öğrenme deneyimi sunarken öğrenciler bu etkinliği yaparak kasların kemiklere nasıl bağlanıldığını ve hareketinin nasıl olduğunu da öğrenmiş olurlar. Öğrenciler kasların nasıl çalışıldığını anladığı için spor yaparken veya günlük hareketlerde vücutlarını daha iyi kontrol etmeyi öğrenirler. Etkinlik, fen bilgisi (kasların yapısı), teknoloji (model oluşturma), mühendislik (tasarım süreci) ve matematik (ölçümler ve oranlar) gibi disiplinleri bir araya getirir. Öğrencilere disiplinler arası düşünmeyi öğretir. Aynı zamanda öğrenciler model tasarım süreci ile somut bir örnek yaparak biyomekanik ve mekanik sistemler arasındaki farkların anlaşılması için anatomik bilgi edinir, modellemeyle mühendislik tasarım becerileri gelişir, modelin nasıl çalışacağını düşünerek yaratıcı çözüm

üretim (problem çözme ve eleştirel düşünme) imkânı bulur. Öğrencilerin grupça çalışması iş birliği yapma ve ekip sorumluluğu içinde iletişim kurma becerilerini destekler.

Şekil 1. Bina Yapımı STEM etkinliği sırasında çekilen fotoğraflar

Şekil 2. Kol Kası STEM etkinliği sırasında çekilen fotoğraflar

Verilerin Toplanması ve Analizi

Destek ve Hareket Sistemi konuları işlendikten sonra öğrencilere araştırmacılar tarafından hazırlanan soru formu dağıtılmıştır. Öğrencilerce cevaplanan soru formu içerik analizi yöntemine (Şimşek ve Yıldırım, 2013) göre analiz edilmiştir. Nitel veriler öğrencilerin yazdıkları dikkate alınarak kodlar halinde karalama olarak önce bir deftere işaretlenmiştir. Bu analizin geçerlik ve güvenilirliğini sağlamak için öğrenci isimleri numaralandırılmıştır. Daha sonra kodların isimlerine karar verilmiştir. Öğrenci kâğıtlarında öğrenci yazısı okunamadığında yazarlar beraber okumaya çalışmıştır. Öğrenci ifadelerinin kodlara yerleştirilmesinde ortak karara varılmıştır. Fen öğretmen eğitimcisi bir akademisyenin görüşüne başvurularak bazı kodlar ve ifadeler yeni kodlar ve tema başlıkları altında yeniden düzenlenmiştir. Kodlarla ilgili frekanslar önce karalama defterine daha sonra Word tablolarına aktarılmıştır. Tabloların açıklamaları metin halinde yazılmıştır. Bu tablolarda geçerlik ve güvenilirlik için öğrenci ifadelerinden direkt alıntılar ayrı bir sütunda gösterilmiştir.

BULGULAR

1. Bina yapımı etkinliği değerlendirme

Bina Yapımı STEM Etkinliğinde öğrenciler grupça destek ve hareket sisteminin iskelet sistemini temsilen bir yapı tasarımı yapmıştır. Bu tasarımda pipet ve oyun hamurlarından yararlanmışlardır. Etkinlikten sonra öğrencilere soru formu dağıtılarak etkinlikten öğrendikleri sorulmuştur. Öğrencilerin etkinlik hakkında yazdıkları ve bu yanıtlarla ilgili oluşturulan kodlar Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Öğrencilerin Bina Yapımı etkinliği ile ilgili verdikleri cevaplara ait bulgular

Kodlar	Öğrencilerden bazılarının cevapları
Materyal-etkinlik	Ö6-Pipet ve oyun hamuruyla ev yaptık. Ö8-Pipet hamurdan ev yaptık. Ö11-Hamur ve çubuk ile ev yaparak eklemleri canlandırarak Ö3- Pipetlerden ev yapıp bizim iskeletimizi tanıttık. Ö9-Pipetlerden ev Ö15-Başka yapıları insan gibi benzettik. Ö16-Pipet, oyun hamuru. Ö21-Başka yapıları insanlara benzettik.
Grup	Ö7-Küme çalışması olarak yaptık. Pipetler ve oyun hamuru ile bir ev yaptık. Ö17-Hocamız bize yani gruplara pipet ve oyun hamuru dağıtıp bizden ev, kule veya bina yapmamızı istedi.
Deney	Ö1-Pipetten ev yaptık ve deney yaptık ve kol kası yaptık. Ö7-Pipet ve oyun hamuru ile bir ev yaptık.
Öğrenme	Ö10-Grupça insan vücudunun iskeletini; pipetlerden ev yaparak.
Anlama	Ö11-Ev yaptık,
Bireysel	Ö1-Bireysel etkinlik yaptık. Kutucuktan ev yaptık.
Etkinlik	Ö20-Etkinlikler güzeldi. Pipetlerden ev yaptık.
Zorluk	Ö1-Evet oldu. Ev yaparken çok zorlandık.
Materyal	Ö20 Pipet, oyun hamuru, çok güzel şeyler yaptık.
Konu	Ö14 Eklemler çalışması yaptık.

Öğrencilerin çoğu soru formuna verdikleri yanıtlarda pipet ve oyun hamuru kullanarak ev, kule veya benzeri yapılar inşa ettiklerini belirtmişlerdir. Bazıları ayrıca yapıları insan iskeletine benzetmiştir. Öğrenciler grup çalışmaları olarak etkinlikler gerçekleştiklerini ifade etmişlerdir. Öğrenciler, yapılar inşa ederken kol kaslarını keşfettikleri ya da insan vücudunun iskeletini anlamaya yönelik etkinlikler yaptıklarından bahsetmişlerdir. Bazı öğrenciler etkinliklerde bazı zorluklarla karşılaştıklarını ifade etmiştir. Ancak genel olarak etkinliklerin eğlenceli geçtiği vurgulanmıştır. Bazı öğrenciler de çalışmanın başında bireysel olarak bina yapımını denediklerini belirtmiştir.

2.Kol Kası etkinliği değerlendirmesi

Kol Kası STEM Etkinliğinde öğrenciler destek ve hareket sisteminin kas sistemini temsilen bir kol kası yapmıştır. Tasarımda dil çubuğu, raptiye, balon, çiçek filesi ve ip kullanılmıştır. Etkinlikten sonra öğrencilere soru formu dağıtılarak etkinlikten öğrendikleri sorulmuştur. Öğrencilerin etkinlik hakkında yazdıkları ve bu yanıtlarla ilgili oluşturulan kodlar Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Öğrencilerin Kol Kası Etkinliği ile soruya verdikleri cevaplara ait bulgular

Kodlar	Öğrencilerden bazılarının cevapları
Materyal-etkinlik	Ö6-Balon ve çubukla kaslar ve eklemleri yaptık. Ö8-Balon ve çubuktan eklem ve kas yaptık. Ö9-balon ile kas ve birçok şey. Ö11-eklemleri canlandırarak Grupça çalıştık. Ö15-Başka yapıları insan gibi benzettik. Ö21-Başka yapıları insanlara benzettik.
Deney	Ö1-deney yaptık ve kol kası yaptık. Ö7-Balon, file ve ağız çubuklarıyla kaslar ve eklemler yaptık.
Anlama	Ö11-kasları, eklemleri anladık.
Bireysel	Ö1-Bireysel etkinlik yaptık, balon ve çubuktan kas sistemi yaptık.
Materyal	Ö20-balon, tül, ip, maketlerle çok güzel şeyler yaptık.
Konu	Ö14-kas çalışması yaptık.
Etkinlik	Ö1-kol kası yaptık

Öğrenciler soru formuna verdikleri yanıtlarda balon ve çubuk gibi malzemeler kullanarak kaslar ve eklemler inşa ettiklerini belirtmişler. Ayrıca, insan benzeri yapılar oluşturdukları da ifade edilmiş. Birkaç öğrenci deney yaparak kol kasları oluşturduklarını belirtmiş. Bazı öğrenciler kasların ve eklemlerin yapılarını anladıklarını ifade etmiş. Bireysel etkinlikler yapılmış ve öğrencilere malzemelerle (balon, çubuk, ip, tül, file) kas sistemleri oluşturmaları sağlanmış. Öğrenciler cevaplarında çoğunlukla kas çalışması yaptıklarını belirtmişlerdir.

SONUÇ-TARTIşMA

Bina yapı tasarımı ile ilgili verdikleri cevaplara bakıldığında öğrencilerin etkinliklerin eğitimsel bir amacı olduğunu fark ettikleri, farklı yapılar ve konular üzerinde çalıştıklarını belirttikleri ve bu deneyimi keyifli buldukları anlaşılmaktadır. Bu etkinlikle ilgili bulgular öğrencilerin etkinlikten memnun kaldığı ve pek çok yapıcı öğrenme deneyimi yaşadığını göstermektedir. Kol kası tasarımı ile ilgili cevaplarına bakıldığında genel olarak öğrencilerin etkinlikleri kas çalışması, iş birliği ve fiziksel kavramların öğrenilmesi olarak açıkladıkları görölmektedir. Aydın ve Karşlı Baydere (2019) öğrencilerin STEM etkinliklerini eğlenceli olması ve derse ilgiyi artırması nedeniyle olumlu bulduğunu bildirmiştir. Sarı ve Katrancı (2020) da motivasyon gelişimini bu değerışkenlere eklemiştir.

Soru formuna verdikleri yanıtlarla etkinliklerin öğrencilerin kemik ve kasların birer sistem olarak anlamalarını kolaylaştırdığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla destek ve hareket sistemini oluşturan organ ve yapılarla ilgili Patrick ve Tunnicliffe (2010) ve Arslan, Boz ve Coştu (2020) tarafından dile getirilen sınırlı olan kavramsal anlamaların bu çalışmada geliştirilen STEM etkinlikleri ile bilimsel hale getirilebileceğine inanılmaktadır. Aslında destek ve hareket sistemi ile ilgili bilişsel yapının sınırlı olması ders kitaplarından ve programdan da kaynaklanmaktadır. Her iki kaynaktan da kemik, eklem ve kaslar için “Yapı” kelimesi ibaresi kullanılması bilimsel olarak doğru değerildir. Bu yapılar sinir ve kas dokuyu da kapsadığından Cherif ve arkadaşlarının tanımına göre (2010) “Organ” olarak adlandırılmalıdır.

Bina yapımı ve kol tasarım etkinlikleri STEM eğitimin pratik uygulamalarını gösteren etkinliklerdir. Bu tür etkinlikler öğrencilerin fen bilimleri, teknoloji, mühendislik ve matematik alanlarında bilgi ve becerilerini geliştirir. Bina yapımı sırasında fen bilimleri alanı ile ilgili malzeme bilimi ve fizik kuralları önem taşır. Öğrenciler malzeme seçimi, dayanıklılık, yük taşıma kapasitesi gibi kavramları öğrenir. Ayrıca mühendislikte kullanılan temel kavramlar (kuvvet, hareket, denge) üzerine çalışarak bilimsel düşünme becerilerini geliştirir. Kol kası tasarım aşamalarında öğrenciler prototip oluşturma ve test etme süreçlerini deneyimleyerek mühendislik tasarım sürecini ayrıntılı bir şekilde öğrenir. Bina yapımı ve kol kası tasarımı etkinlikleri matematiksel hesaplamalar gerektiren alanlardır. Ölçüm, oran-orantı, alan ve hacim hesaplama gibi matematiksel kavramlar etkin bir şekilde uygulanarak öğrencilerin matematiksel düşünme becerileri artırılır.

Öğrenciler, bina yapımı etkinliğinde grup çalışması yaptıklarını sıkça vurgulamıştır. Kol kası etkinliği için ise bu temaya yönelik herhangi bir cevap yoktur. Dolayısıyla alan yazında belirtilen iş birliği becerilerinin etkinliğin türüne göre değiştiği düşünülmektedir. Örneğin, Karakaya, Yantırı, Yılmaz ve Yılmaz (2019), STEM etkinliklerinin gelişmesinde grup çalışmasının etkili olduğunu, Bilen, Ergün ve Şimşek (2021) STEM etkinliklerinin iletişim kurma becerisini geliştirdiğini belirtmiştir. Grup halinde yapılan bu tür etkinliklerde öğrenciler iş birliği yaparak bir probleme farklı açılardan yaklaşmayı öğrenirler. Bu süreç iletişim becerilerini kuvvetlendirirken, liderlik, sorumluluk alma ve grup dinamiklerini anlama gibi sosyal becerileri de geliştirir. Tasarım ve inşaat süresince karşılaşılan zorluklar öğrencilerin farklı düşünme yaklaşımlarını benimsemelerini gerektirir. Bu süreçte yaratıcılık belirleyici bir faktör haline gelir ve öğrenciler yenilikçi çözümler üretmeyi öğrenir.

Bina yapımı etkinliğiyle ilgili olarak öğrenciler zorlandıklarından bahsetmiştir. Tasarım aşamasında karşılaşılan zorluk Bilen, Ergün ve Şimşek (2021) tarafından okul öncesi çocukları tarafından paraşüt yapımı etkinliği için de rapor edilmiştir. Aydın ve Karşı Baydere (2019) ortaokul öğrencilerinin karışımların ayrılması konusunda araştırma, tasarım, işlem, malzeme, grup çalışması ve süre boyutlarında zorlandığını belirtmiştir. Sarı ve Katrancı (2020) da ilkökul öğrencilerinin tasarım-ürün oluşturma ve malzeme seçimi sırasında zorlandığından bahsetmiştir. Mevcut çalışmada karşılaşılan zorluğun pipetleri ve oyun hamurunu bir araya getirmeden kaynaklandığı yani tasarım, malzeme kullanımı ve grup çalışması nedenlerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Tasarım konusunda yaşanan zorluk el becerisinden kaynaklanıyor olabilir. Sarı ve Katrancı'ya (2020) göre öğrenciler malzeme kullanarak problemin çözümü olan tasarımı yapmaya çalıştığından STEM etkinlikleri el becerisini geliştirmektedir. Mevcut çalışmada ilk etkinlikte kullanılan pipet kamışları ve oyun hamuru malzeme olarak öğrencileri zorlamış olabilir.

Bu çalışmada STEM etkinlikleriyle destek ve hareket sisteminin günlük yaşamla (bina yapma, hareket) ilişkisi kurulmuş, ders kitaplarından ve öğretmen nedenli kaynak sınırlılıkları ve sınav sisteminin ders saatinin verimli kullanılmasına etkisi gibi Çelik (2017) tarafından belirtilmiş olan etmenler giderilmeye çalışılmıştır. Eroğlu ve Bektaş (2016) STEM eğitimi almış öğretmenlerin zaman ve malzeme sorunları nedeniyle herhangi bir etkinlik yapamadıklarını belirtmiştir. Mevcut çalışma, öğretmenin sınıfında STEM etkinliklerini geliştirip uygulayabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

Nihayetinde bina yapımı ve kol kası tasarımı etkinlikleri, STEM eğitiminin tüm bileşenlerini bir araya getirerek öğrencilere mühendislik düşünme becerilerini geliştirirken aynı zamanda güncel teknolojileri kullanma ve yaratıcı problem çözme becerileri kazandırır. Bu tür etkinliklerinin amacı öğrencilerin teorik bilgilerini pratik deneyimlerle pekiştirerek gelecekteki kariyerlerine yönelik beceriler kazandırmaktır. Bu bağlamda bu tür etkinliklerin STEM eğitime olan katkılarının altını çizmek önemlidir. STEM etkinliklerinin öğrencilerin yaratıcılık, problem çözme, iş birliği ve eleştirel düşünme gibi becerileri geliştirdiği literatürde (Aydın ve Karşı Baydere, 2019; Bilen, Ergün ve Şimşek, 2021) vurgulanmaktadır.

ÖNERİLER

Geliştirilmiş STEM etkinlikleri ve STEM yaklaşımı artırılmış gerçeklik, 3D yazıcı gibi görselleştirme teknolojileriyle zenginleştirilirse akademik başarıyı artıracak ve kavram yanlışlarını azaltacaktır. STEM modelleme uygulamaları ise öğrencilerin dersi daha iyi anlamalarını sağlayacak, motivasyon ve tutumlarını artıracak ve proje çalışmalarına yöneltecektir.

Öğrencilerin grup, tasarım, malzeme kaynaklı olarak STEM etkinliklerinde karşılaştıkları zorluklar olabilir. Bunları gidermek için öğrencilerin etkinliklere aşinalığını artırılması, malzeme seçimine dikkat edilmesi ve malzemenin ve tasarımın geliştirilmesi gereklidir.

Öğrenciler tasarım süresince isterlerse bilgisayar destekli tasarım yazılımları gibi araçlarla çalışarak dijital tasarım becerilerini (teknoloji) geliştirebilir. Ayrıca inşaat süreçlerinde kullanılan farklı teknolojilere dair bilgi sahibi olabilir.

STEM odaklı etkinliklerin artırılması, eğitim sistemimizin kalitesini yükseltecek ve öğrenci motivasyonunu artıracaktır. Bu tür etkinlikler öğrencilere sadece teknik bilgi kazanımı değil, aynı zamanda öğrencilere yaratıcı düşünmeyi, iş birliği yapmayı ve sürekli öğrenmeyi teşvik eder. STEM eğitimi ile birleştğinde, bu tür projeler, öğrencilerin gelecek kariyerlerine hazırlanmalarında önemli bir rol oynar. Bu nedenle öğretmenlerin de STEM eğitimi konusunda yetiştirilmesi ve desteklenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. Akgürbüz, M. (2022). Sınıf dışı etkinliklerle bağlam temelli yaklaşımı React stratejisinin başarı ve kalıcılığa etkisi: Vücudumuzdaki Sistemler. (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No. 786428).
2. Arslan, K., Boz, V. ve Coştu, B. (2020), Destek ve Hareket Sistemi Öğrencilerin Zihinlerinde Nasıl Algılanıyor ve İlişkilendiriliyor? Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi (TÜBAD), V (I), Mayıs, 2020, 50-67.
3. Aşkın Koç, Ö. (2023). Senaryo destekli oyun tabanlı öğrenme yaklaşımının 6. Sınıf öğrencilerinin kavramsal anlamalarına ve derse yönelik görüşlerine etkisi: Vücudumuzdaki Sistemler. (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No. 781538).
4. Avinal, M. (2019). Üç boyutlu yazıcı teknolojisiyle tasarlanan etkinliklerin vücudumuzdaki sistemler ünitesinin öğretimine etkisinin incelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No. 561609).
5. Aydın, E., & Karslı Baydere, F. (2019). Yedinci sınıf öğrencilerinin STEM etkinlikleri hakkındaki görüşleri: Karışımların ayrıştırılması örneği. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 38(1), 35-52. DOI: <https://doi.org/10.7822/omuefd.439843>
6. Aydın Gündüz, E. (2023). Vücudumuzdaki Sistemler ve Duyu Organları konularında artırılmış gerçeklik uygulamalı hibrit kutu oyunlarına dayalı öğretim tasarımının çeşitli değişkenlere etkisi. (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No. 827187).
7. Baran, G. (2023). Vücudumuzdaki Sistemler ünitesinin artırılmış gerçeklik ile işlenmesinin akademik başarıya etkisinin incelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No. 793661).
8. Bilen, K., Ergün, A. ve Şimşek, V. (2021).Okul Öncesi Döneme Yönelik Bir Stem Etkinliği: Paraşüt Tasarlama. Scientific Educational Studies, 5(2), 126-158. DOI: 10.31798/ses.1007703
9. Cherif, A. H., Jedlicka, D., Al-Arabi, A., Aron, R., Verma, S. (2010). Effective Understanding of the Human Body Organs: A Role-Playing Activity for Deep Learning. The American Biology Teacher, 72(7), 447–450. doi: 10.1525/abt.2010.72.7.11
10. Çalışkan, M. (2021). Vücudumuzdaki Sistemler ünitesinde dinamik görsel kullanımının 6. Sınıf öğrencilerinin akademik başarılarına etkisi. (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No. 659381).
11. Çelik, Ö (2017). Öğretim programı vücudumuzdaki sistemler teması bakımından değerlendirilmesi: Konya il merkezi örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No. 481277).
12. Durmaz, E. (2020). İnfografi ve infovideo tekniğinin 6. Sınıf vücudumuzdaki sistemler ünitesinde öğrencilerin akademik başarı, tutum ve motivasyonları üzerine etkisi. (Yüksek

- Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No. 638334).
13. Doğrucu, A. F. (2024). Dijital Teknolojiler ile Desteklenmiş Altıncı Sınıf Vücudumuzdaki Sistemler Ve Sağlığı Ünitesi Öğretiminin Etkililiğinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
  14. Eroğlu, S., & Bektaş, O. (2016). STEM eğitimi almış fen bilimleri öğretmenlerinin stem temelli ders etkinlikleri hakkındaki görüşleri. Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi - Journal of Qualitative Research in Education, 4(3), 43-67. [Online] www.enadonline.com DOI :10.14689/issn.2148-2624.1.4c3s3m
  15. Fokides, E. and Mastrokourou, A. (2018). Results from a Study for Teaching Human Body Systems to Primary School Students Using Tablets. Contemporary educational technology, 9(2), 154-170, doi.org/10.30935/cet.414808.
  16. Karadeniz, H. (2021). Farklı yöntem ve tekniklerle zenginleştirilmiş ASSURE modeline dayalı Fen Eğitimi: Vücudumuzdaki Sistemler. (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No. 666197).
  17. Karakaya, F., Yantırı, H., Yılmaz, G. ve Yılmaz M. (2019). İlkokul öğrencilerinin STEM etkinlikleri hakkında görüşlerinin belirlenmesi: 4. sınıf örneği. Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 7 (13), 1-14.
  18. Keçeci, O. (2018). 6. Sınıf Fen Bilimleri dersi vücudumuzdaki sistemler ünitesi dolaşım sistemi konusunun Scratch destekli öğretiminin öğrencilerin akademik başarıları ve motivasyonlarına etkisi. (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No. 527192).
  19. Kırtıl, A. (2010). İlköğretim 7. sınıf Fen ve Teknoloji dersinde vücudumuzdaki sistemler konusunda işbirlikli öğrenme yöntemini kullanmanın akademik başarı üzerine etkisi. (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No. 278156).
  20. Öcal, E. (2014). Vücudumuzdaki sistemler ünitesinin öğretiminde drama yönteminin ve kukla/karagöz uygulamalarının öğrenci başarısı ve tutuma etkisi. (Doktora Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No. 381500).
  21. Patrick, P. G., & Tunnicliffe, S. D. (2010) Science teachers'drawings of what is inside the human body, Journal of Biological Education, 44:2, 81-87, DOI:10.1080/00219266.2010.9656198
  22. Sarı, D. & Katrancı, M. (2020). İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin STEM etkinlikleri hakkındaki görüşleri. Turkish Journal of Primary Education (TUJPED), 5(2), 119-132.
  23. Şimşek, H. ve Yıldırım, A. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (9.baskı). Seçkin Yayıncılık.
  24. Tayşi Tafracı, S. (2023). Okul dışı öğrenme ortamlarının Fen Bilimleri dersi 6. Sınıf Vücudumuzdaki Sistemler ve Sağlığı ünitesinin öğretimine etkisi. (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No. 822801).
  25. Tün, Ş. (2022). Artırılmış gerçeklik uygulamaları ile yürütölen vücudumuzdaki sistemler ünitesinin öğrencilerin akademik başarılarına ve artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tutumlarına etkisi. (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No. 3762553).
  26. Yerlikaya, A. (2019). 7. Sınıf vücudumuzdaki sistemler ünitesinin araştırma sorgulama temelli öğreniminin programdaki öğrenme alanlarına etkisi. (Doktora Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No. 553096).

(14)

Dr. Öğr. Üyesi Ceyhun UÇUK⁴⁶

**GASTRONOMİDE AKILLI TEKNOLOJİ ÇÖZÜMLERİ İÇİN YENİLEBİLİR ELEKTRONİKTE
YENİLEBİLİR AMBALAJ**
***EDIBLE PACKAGING IN EDIBLE ELECTRONICS FOR INTELLIGENT TECHNOLOGY
SOLUTIONS IN GASTRONOMY***

ÖZ

Bu çalışma yenilebilir elektronikler (Edible Electronics) (EE) ve yenilebilir ambalaj teknolojilerinin gıda güvenliği, sağlık izleme ve sürdürülebilirlik alanlarındaki rolünü incelemektedir. EE, biyomedikal ve gıda bilimleri birleştirilerek tüketilebilir sensörler, akıllı ambalajlar ve biyolojik olarak parçalanabilen malzemeler içeren yenilikçi çözümler sunmaktadır. Yenilebilir ambalajlar, geleneksel plastiklerin çevresel etkilerini azaltan sürdürülebilir bir alternatif olarak öne çıkmakta ve gıda güvenliğini artıran fonksiyonel bileşenler içerebilmektedir. Çalışmada nitel içerik analizi yöntemi kullanılarak, yenilebilir elektronikler ve ambalajlarla ilgili mevcut akademik çalışmalar sistematik bir şekilde incelenmiştir. Web of Science, Scopus, Google Scholar ve PubMed gibi akademik veri tabanlarından elde edilen güncel yayınlar analiz edilerek EE'nin avantajları, uygulama alanları ve sınırlamaları belirlenmiştir. EE'nin sağlık izleme, gıda güvenliği ve sürdürülebilir ambalaj çözümleri açısından büyük bir potansiyele sahip olduğu anlaşılmaktadır. Gıda tazeliğini izleyen akıllı ambalajlar ve yutulabilir sensörler hem tüketicilere hem de gıda endüstrisine önemli katkılar sağlamaktadır. Bu teknolojilerin gelişimi, sürdürülebilir ve akıllı gıda sistemlerine geçişte önemli bir rol oynayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi, Yenilebilir Ambalajlar, Yenilebilir Elektronikler, Mutfak Sanatları.

ABSTRACT

This study investigates the function of edible electronics (EE) and edible packaging technologies in food safety, health monitoring, and sustainability. EE integrates biological and food sciences to provide new solutions such as consumable sensors, intelligent packaging, and biodegradable materials. Edible packaging emerges as a sustainable option that mitigates the environmental impact of conventional plastics and may incorporate functional elements that enhance food safety. This study thoroughly analysed and classified existing academic research on edible electronics and packaging through qualitative content analysis. Recent articles sourced from academic databases like Web of Science, Scopus, Google Scholar, and PubMed were examined to identify the benefits, application domains, and constraints of EE. EE possesses significant possibilities regarding health monitoring, food safety, and ecological packaging solutions. Intelligent packaging and ingestible sensors that assess food freshness offer substantial benefits to customers and the food sector. The advancement of these technologies will be crucial in the shift towards sustainable and intelligent food systems.

Keywords: *Gastronomy, Edible Packaging, Edible Electronics, Culinary Arts.*

⁴⁶ Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Şarköy Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, ceyhunucuk@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2809-6430>

GİRİŞ

Akıllı ve daha sürdürülebilir bir dünya için yenilikçi çözümler geliştirme arayışında, yenilebilir elektronikler (EE) çığır açan bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Teknoloji ve gıdayı birleştiren EE biyomedikal, elektronik ve nöroloji gibi birden fazla disiplini birbirine bağlayarak elektronik bileşenleri yenilebilir malzemelere dahil etmektedir. Bu disiplinler arası yaklaşım gelişmiş gıda güvenliği, sağlık izleme, iyileştirilmiş yemek deneyimleri, sürdürülebilir enerji çözümleri ve çevre dostu gıda işleme dahil olmak üzere çok sayıda fayda sunmaktadır. EE'nin önemli bir alt kümesi olan yenilebilir ambalaj, gıda koruma, güvenlik ve sürdürülebilirliğe yaklaşımı devrim niteliğinde değiştirme konusunda muazzam bir potansiyele sahip olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışma, yenilebilir elektroniklerin sürdürülebilirliğe ve akıllı teknoloji çözümlerine katkılarını vurgulayarak yenilebilir ambalajın günümüzdeki ve gelecekteki potansiyelini keşfetmeyi amaçlamaktadır.

Yenilebilir elektronikler gıda endüstrisinde yeni ufuklar açan, son teknoloji ve tüketilebilir ürünlerin birleşimini kapsamaktadır. Bu ortaya çıkan teknoloji, insanlar tarafından güvenli bir şekilde yutulabilen cihazlar yaratmak için biyolojik olarak parçalanabilir malzemeler ve akıllı sistemler ilkelerinden yararlanmaktadır (Cazón vd., 2017). Elektronik işlevlerin yenilebilir substratlara dahil edilmesi, yutulabilir sensörlerin fizyolojik parametreleri izleyebildiği ve böylece gerçek zamanlı sağlık verileri sağlayabildiği sağlık izleme alanında da ilerlemelere yol açmıştır. Bu yetenek, sürekli izlemenin hasta sonuçlarını önemli ölçüde iyileştirebildiği tıbbi teşhis ve kişiselleştirilmiş tıpta özellikle fayda sağlamaktadır (Vilela vd., 2018).

EE'nin bir alt kümesi olan yenilebilir ambalaj, gıda güvenliği ve sürdürülebilirliğindeki en acil sorunlara çözüm önerileri geliştirmektedir. Geleneksel plastik ambalajlar etkili olsa da biyolojik olarak parçalanmayan yapısı nedeniyle önemli ölçüde çevre kirliliğine yol açmaktadır (Jambeck vd., 2015). Proteinler, polisakkaritler ve lipitler gibi doğal kaynaklardan elde edilen yenilebilir ambalaj malzemeleri bu anlamda sürdürülebilir alternatifler sunmaktadır. Bu malzemeler çevrede zararsız bir şekilde parçalanacak şekilde tasarlanabilmekte ve böylece gıda ambalajlarının ekolojik ayak izini azaltabilmektedir (Cazón vd., 2017). Ayrıca yenilebilir ambalajlar raf ömrünü uzatan ve gıda kaynaklı hastalık riskini azaltan antimikrobiyal maddeler ekleyerek gıda güvenliğini artırabilmektedir (Quintavalla & Vicini, 2002).

Yenilebilir elektroniklerin ambalaja entegre edilmesi ise akıllı ambalaj çözümlerine zemin hazırlamıştır. Bu akıllı ambalajlar, gıdanın tazeliğini izleyen, bozulmayı tespit eden ve tüketicilere ve perakendecilere gerçek zamanlı bilgi sağlayan sensörler içerebilmektedir (Poyatos-Racionero vd., 2018). Örneğin zaman-sıcaklık göstergeleri, bir ürünün uygunsuz şekilde depolanıp depolanmadığı konusunda tüketicilere bilgi verebilmektedir. Böylece gıda güvenliği sağlanabilmekte ve israf azaltılabilmektedir (Vilela vd., 2018). Bu akıllı ambalaj teknolojisi tüketici deneyimini geliştirmekle birlikte gıda israfını en aza indirerek tedarik zinciri verimliliğini artırır ve sürdürülebilirliğin daha geniş hedeflere ulaşabilmesini sağlar (Kerry vd., 2006). Yenilebilir elektronikler ve yenilebilir ambalajlar, akıllı teknoloji ve sürdürülebilir çözümlerde umut vadeden bir geleceğe sahiptir. Doğal malzemelerden yararlanılan ve gelişmiş elektronik işlevlerin entegre edildiği bu teknolojiler ile gıda güvenliği, sağlık izleme ve çevresel sürdürülebilirlikteki önemli zorlukları aşılabilir.

Yenilebilir elektroniklerin mutfak sanatları ve sürdürülebilir gastronomi ile bir araya gelmesi geleceğin gıda tasarımını ve sunum tekniklerini yeniden şekillendirme potansiyeline sahiptir. Moleküler gastronomi ve akıllı mutfak teknolojileri, yenilebilir elektroniklerin sunduğu çözümlerle bütünleşerek duyusal analiz, beslenme kişiselleştirme ve gıda inovasyonu alanlarında yeni imkanlar yaratmaktadır. Ayrıca, şefler ve gıda bilimcileri, yenilebilir ambalajları kullanarak hem gıda israfını azaltmaya hem de tüketici deneyimini daha sürdürülebilir ve yenilikçi hale getirmeye yönelik uygulamaları mutfak pratiğine entegre etmektedir. Bu dönüşüm, gastronomi dünyasında çevre dostu yaklaşımlara zemin hazırlarken aynı zamanda mutfak sanatlarını teknolojiyle buluşturan yaratıcı çözümlerin önünü açabilme potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda araştırma kapsamında yenilebilir ambalajlar ve yenilebilir elektronikler gastronomik bir bakış açısı ile irdelenmiştir.

Yenilebilir Ambalajlarda Kullanılan Doğal ve Sentetik Malzemeler

Geleneksel plastik ambalajların çevresel etkilerini azaltmaya yönelik sürdürülebilir bir alternatif olarak değerlendirilen yenilebilir ambalajlar, doğal ve sentetik malzemelerin kullanımıyla geliştirilmektedir. Genellikle yenilenebilir kaynaklardan elde edilen bu ambalajlar polisakkaritler, proteinler ve lipitler gibi biyolojik olarak parçalanabilir bileşenlerden oluşmaktadır. Her bir bileşen fonksiyonel özellikleri ile gıda muhafazasında farklı avantajlar sunmaktadır. Örneğin, polisakkaritler oksijen ve diğer gazların geçişini kontrol ederken, proteinler mekanik dayanıklılık sağlar ve lipitler nem bariyeri olarak işlev görürler (Tural, Sarıcaoğlu ve Turjan, 2017; Güler ve Özbey, 2024). Polisakkaritler arasında nişasta, selüloz ve kitosan en yaygın kullanılan malzemeler olup, film oluşturma yetenekleri ve biyolojik olarak parçalanabilir yapıları ile öne çıkmaktadır (Dhall, 2013). Örneğin, nişasta bazlı filmler, oksijen geçirgenliğini azaltarak gıdaların raf ömrünü uzatmaktadır (Thakur vd., 2019). Selüloz ise biyolojik olarak parçalanabilirliği ve mekanik mukavemeti ile yenilebilir ambalaj üretiminde önemli bir role sahiptir (Azeredo, 2009). Kitosan, antimikrobiyal özellikleri sayesinde gıda ürünlerinin raf ömrünü artırmak amacıyla kullanılmaktadır (Elsabee & Abdou, 2013).

Protein bazlı yenilebilir ambalajlarda jelatin, peynir altı suyu proteini ve soya proteini öne çıkmaktadır. Jelatin filmler, oksijen bariyer özellikleri ile dikkat çekerken neme karşı duyarlıdır (Gómez-Guillén vd., 2009). Peynir altı suyu proteinleri, mükemmel mekanik mukavemet sunarken, soya proteini bazlı filmler, biyolojik olarak parçalanabilirliği ve yenilebilirliği ile tercih edilmektedir (Galus & Kadzińska, 2015). Lipit bazlı bileşenler, yenilebilir ambalajların nem bariyer özelliklerini artırmaktadır. Ancak, mekanik mukavemetlerinin düşük olması nedeniyle genellikle polisakkaritler veya proteinlerle birleştirilerek kullanılmaktadır (Müller vd., 2020). Sentetik biyolojik olarak parçalanabilir polimerler arasında polilaktik asit (PLA) ve polivinil alkol (PVA) bulunmaktadır. PLA, fermente bitki nişastasından elde edilmekte olup, kompostlanabilir yapısı ve mekanik özellikleri ile dikkat çekmektedir (Niaounakis, 2015). PVA ise suda çözünübilirliği ve biyolojik olarak parçalanabilirliği artırıcı etkisiyle diğer biyopolimerlerle birlikte kullanılmaktadır (Park vd., 2006).

Yenilebilir ambalajların geliştirilmesi hem gıda güvenliği hem de sürdürülebilirlik açısından önemli bir dönüşüm yaratmaktadır. Doğal ve biyolojik olarak parçalanabilir malzemelerin entegrasyonu, plastik kirliliğini azaltmanın yanı sıra, gıdanın raf ömrünü uzatarak israfı önleme konusunda da önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda gastronomi alanında da sürdürülebilir mutfak yönetimi ve çevre dostu sunum teknikleri açısından yenilebilir ambalajlar önemli bir yenilik olarak öne çıkmaktadır. Restoran mutfaklarında ve gastronomi turizminde giderek artan çevresel farkındalık şeflerin plastik kullanımını azaltan alternatif çözümler arayışına yönelmesine neden olmaktadır. Özellikle fine dining restoranlarında sunumun bir parçası olarak yenilebilir ambalajların kullanılması hem estetik hem de işlevsellik açısından sürdürülebilir gastronomi uygulamalarını desteklemektedir. Gıda israfını azaltmaya yönelik bu tür yenilikçi yaklaşımlar mutfak sanatlarının doğasına uygun olarak sunum ile sürdürülebilirliği bir araya getirebilir ve gastronomide sorumlu tüketim anlayışının yaygınlaşmasına katkı sağlayabilir.

Yenilebilir Elektronikteki Yenilikler: Teknoloji ve Sürdürülebilirlik Arasındaki Köprü

Yenilebilir elektronikler (EE) sağlık izleme, gıda güvenliği ve çevresel sürdürülebilirlik alanlarında kritik sorunlara çözüm sunan disiplinler arası bir yenilik olarak değerlendirilmektedir. Biyomedikal, malzeme bilimi ve elektronik mühendisliği alanlarındaki gelişmelerden yararlanan bu teknoloji, insan tüketimine uygun, güvenli ve çevre dostu cihazların geliştirilmesine olanak tanımaktadır (Kaushal, Raut ve kumar, 2023). EE'nin önemli uygulamalarından biri sağlık izleme alanında gerçekleşmektedir. Yutulabilir sensörler, fizyolojik parametreleri takip ederek gerçek zamanlı sağlık verileri sağlayabilmekte ve böylece tıbbi teşhis ve kişiselleştirilmiş tıp uygulamalarına katkı sunmaktadır. Sindirim sisteminden zarar görmeden geçebilecek şekilde tasarlanan bu sensörler, hayati sağlık bilgilerini harici cihazlara iletebilmekte ve geleneksel izleme yöntemlerine kıyasla daha kapsamlı ve hassas sonuçlar elde edilmesini mümkün kılmaktadır (Sun, Yao ve Rogers, 2016).

EE'nin bir alt kümesi olan yenilebilir ambalaj, plastik ambalajların çevresel etkilerini azaltmaya yönelik önemli bir alternatif olarak görülmektedir. Plastik bazlı ambalajların biyolojik olarak parçalanamaması çevre kirliliğine önemli ölçüde katkıda bulunurken (Geyer, Jambeck ve Law, 2017)

proteinler, polisakkaritler ve lipitler gibi doğal bileşenlerden üretilen yenilebilir ambalaj malzemeleri sürdürülebilir bir seçenek sunmaktadır. Bu malzemeler çevrede zararsız bir şekilde parçalanabilmekte ve böylece gıda ambalajlarının ekolojik ayak izini azaltmaktadır. Bunlara ek olarak antimikrobiyal maddeler içeren yenilebilir ambalajlar raf ömrünü uzatarak gıda güvenliğini artırmakta ve gıda kaynaklı hastalık riskini en aza indirmektedir (Rhim ve Ng, 2007).

Yenilebilir ambalajların akıllı teknolojiyle entegrasyonu, gıda güvenliği açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Akıllı ambalaj çözümleri gıdanın tazelik durumunu izleyebilen, bozulmayı tespit edebilen ve tüketicilere ya da perakendecilere gerçek zamanlı bilgi sağlayabilen sensörler içerebilmektedir. Örneğin kolorimetrik göstergeler, gıdanın kalite değişimlerini tespit ederek tüketicileri uyarabilmekte ve böylece gıda güvenliğinin sağlanmasına ve israfın azaltılmasına katkıda bulunmaktadır (Kerry, O'Grady ve Hogan, 2006). Akıllı ambalaj sistemleri yalnızca tüketici deneyimini geliştirmekle kalmamakta, aynı zamanda tedarik zinciri verimliliğini artırarak sürdürülebilir gıda sistemlerine geçişi desteklemektedir.

Yenilebilir Ambalaj: Akıllı Teknolojiyle Gıda Muhafazasında Devrim

Yenilebilir ambalajlar gıda güvenliğini artıran, raf ömrünü uzatan ve tüketicilere gerçek zamanlı bilgi sağlayan akıllı teknolojilerin entegrasyonu ile gıda muhafazasında önemli bir dönüşüm sunmaktadır. Özellikle gıda israfını azaltma ve tedarik zinciri verimliliğini artırma noktasında önemli fırsatlar sunan bu yenilik sürdürülebilir gıda sistemlerinin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır (Kadağan ve Gürbüz, 2022). Akıllı yenilebilir ambalajlar sıcaklık, nem ve tazelik gibi kritik parametreleri izleyebilen sensörler içermektedir. Bu sensörler gıdanın kalitesi ve güvenliği hakkında gerçek zamanlı veri sağlayarak tüketicilerin daha bilinçli kararlar almasını mümkün kılmaktadır (Vilela vd., 2018). Örneğin zaman-sıcaklık göstergeleri, bir ürünün uygun olmayan koşullarda saklanıp saklanmadığını tespit ederek tüketicilere uyarı verebilmekte, böylece gıda güvenliğini sağlamakta ve israfın önüne geçebilmektedir (Poyatos-Racionero vd., 2018).

Akıllı ambalaj sistemleri yalnızca gıda güvenliği açısından değil tedarik zinciri yönetimi noktasında da avantajlar sunmaktadır. Gıda ürünlerinin durumu hakkında perakendecilere anlık bilgi sağlayarak envanter yönetiminin daha verimli hale gelmesine ve bozulma kaynaklı kayıpların önlenmesine yardımcı olmaktadır (Kerry vd., 2006). Bu teknoloji hem işletmelerin ekonomik kayıplarını azaltmakta hem de gıda israfını en aza indirerek sürdürülebilirlik hedeflerine katkıda bulunmaktadır.

Yenilebilir Elektronik ve Paketleme: Gıda Güvenliği ve Çevre Dostu Çözümlerin Birleşimi

Yenilebilir elektronikler ve paketleme teknolojileri gıda güvenliği ve çevresel sürdürülebilirliği bir araya getiren yenilikçi bir yaklaşım sunmaktadır. Biyolojik olarak parçalanabilir malzemelerin kullanımı ve akıllı teknolojilerin entegrasyonu, bu sistemlerin gıda ürünlerinin kalitesini koruma, güvenliği artırma ve ekolojik ayak izini azaltma konularında etkili olmasını sağlamaktadır (Plastik Ambalaj, 2025). Yenilebilir elektronikler, gıdaların mikrobiyal kontaminasyon, bozulma ve tazelik durumunu izleyebilen sensörler içerebilmektedir. Bu sensörler, gerçek zamanlı veri sağlayarak hem tüketicilerin hem de perakendecilerin gıda güvenliği konusunda bilinçli kararlar almasına olanak tanımaktadır (Sun vd., 2016). Bu teknoloji özellikle gıda kaynaklı hastalıkların önlenmesi ve halk sağlığının korunması açısından kritik bir öneme sahiptir. Bununla birlikte yenilebilir ambalajlarda biyolojik olarak parçalanabilir malzemelerin kullanımı, geleneksel plastik ambalajların yarattığı çevresel sorunlara sürdürülebilir bir alternatif sunmaktadır. Polisakkaritler, proteinler ve lipitler gibi doğal bileşenler, yenilebilir ambalajların çevresel etkisini azaltırken aynı zamanda gıdaların raf ömrünü uzatacak fonksiyonel özellikler sağlayabilmektedir (Azeredo, 2009).

Yenilebilir elektronikler gıda güvenliğini artıran, sağlık izlemeyi geliştiren ve çevresel sürdürülebilirliğe katkıda bulunan akıllı teknolojilerle donatılmış sistemler olarak modern gıda endüstrisinde de önemli bir yer tutmaktadır. Bu teknoloji biyomedikal ve gıda mühendisliğindeki gelişmelerden yararlanarak insan tüketimine uygun, güvenli ve çevre dostu cihazların geliştirilmesini mümkün kılmaktadır. EE'nin sağlık alanındaki en önemli uygulamalarından bir tanesi fizyolojik parametreleri izleyebilen yutulabilir sensörlerdir. Bu sensörler tıbbi teşhis ve kişiselleştirilmiş tedavi süreçlerine destek sunarak gerçek zamanlı sağlık verileri sağlayabilmekte ve sindirim sisteminden zarar görmeden geçecek şekilde tasarlanmaktadır (Sun vd., 2016). Böylece geleneksel sağlık izleme yöntemlerine kıyasla daha hassas ve kapsamlı bir takip imkanı sunmaktadır.

EE'nin önemli bir alt kümesi olan yenilebilir ambalajlar, plastik atık sorununa çözüm sunarak sürdürülebilir gıda sistemlerinin gelişimine katkıda bulunmaktadır. Polisakkaritler, proteinler ve lipitler gibi biyolojik olarak parçalanabilir malzemeler kullanılarak üretilen bu ambalajlar, gıda muhafazasını iyileştiren ve ekolojik ayak izini azaltan yenilikçi bir alternatif olarak öne çıkmaktadır (Azeredo, 2009). Gıda endüstrisinde akıllı teknolojiyle donatılmış yenilebilir ambalajların yaygınlaşması, gıda güvenliğini sağlamanın yanı sıra sürdürülebilir gıda yönetimi ve tedarik zinciri optimizasyonuna da katkı sağlayarak geleceğin akıllı ve çevreci gıda sistemlerine geçişi hızlandıracaktır.

Yenilebilir Elektronik: Sürdürülebilir Gıda Paketlemede Yeni Bir Paradigma

Yenilebilir elektronikler, sürdürülebilir gıda paketleme alanında yeni bir dönüşüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Gıda güvenliğini artıran, sağlık izlemeyi iyileştiren ve çevresel etkiyi azaltan yenilikçi çözümler sunan bu teknoloji, ileri elektronik sistemlerin biyolojik olarak parçalanabilir malzemelerle entegre edilmesiyle geliştirilmektedir (Özsaçmacı ve Özdemir, 2020). Yenilebilir ambalajlar ile birleşen akıllı teknolojiler, gıda tazeliğini izleyebilen, bozulmayı tespit edebilen ve tüketicilere gerçek zamanlı bilgi sağlayabilen yenilikçi çözümlerin önünü açmaktadır (Poyatos-Racionero vd., 2018). Bu sistemler yalnızca tüketici deneyimini iyileştirmekle kalmayıp, gıda israfını en aza indirerek tedarik zinciri verimliliğini artırmakta ve sürdürülebilirliği desteklemektedir.

Geleneksel plastik ambalajlara çevre dostu bir alternatif sunan yenilebilir elektronikler, doğal ve sentetik biyolojik olarak parçalanabilir malzemelerden üretilmektedir. Polisakkaritler, proteinler ve lipitler, film oluşturma özellikleri ve biyolojik olarak parçalanabilir yapılarıyla yenilebilir ambalaj üretiminde yaygın olarak tercih edilmektedir (Azeredo, 2009). Polilaktik asit (PLA) ve polivinil alkol (PVA) gibi biyolojik olarak parçalanabilir sentetik polimerler, hem mekanik dayanıklılıkları hem de kompostlanabilirlikleri nedeniyle ambalaj teknolojilerinde yer almaktadır (Niaounakis, 2015).

Gıda güvenliğinin geleceği, yenilebilir ambalaj ve yenilebilir elektroniklerin entegrasyonu ile şekillenmektedir. Bu yenilikçi sistemler, mikrobiyal kontaminasyonu, bozulmayı ve tazeliği izleyebilen sensörler içerebilmektedir (Sun vd., 2016). Gerçek zamanlı veri sağlayan bu sensörler, tüketicilerin ve perakendecilerin gıda güvenliği konusunda bilinçli kararlar almasına olanak tanımakta ve gıda kaynaklı hastalıkların önlenmesine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, biyolojik olarak parçalanabilir malzemeler içeren yenilebilir ambalajlar, plastik kullanımının çevresel etkilerini en aza indirerek sürdürülebilir gıda sistemlerine geçişi hızlandırmaktadır (Azeredo, 2009).

Akıllı teknolojilerin yenilebilir ambalajlarla entegrasyonu, gıda ürünlerinin kalite ve güvenliğini koruma noktasında önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Bu sistemler, tüketicileri gıda kalitesindeki değişiklikler konusunda bilgilendiren, güvenliği sağlayan ve israfı azaltan kolorimetrik göstergeler içerebilmektedir (Kerry, O'Grady ve Hogan, 2006). Akıllı ambalaj çözümleri, yalnızca tüketici deneyimini geliştirmekle kalmayıp, aynı zamanda gıda israfını en aza indirerek tedarik zinciri yönetimini optimize etmeye yardımcı olmaktadır.

Biyolojik Olarak Parçalanabilir Yenilikler: Yenilebilir Elektronikler ve Uygulamaları

Yenilebilir elektroniklerde biyolojik olarak parçalanabilir malzemelerin kullanımı, sağlık izleme, gıda güvenliği ve çevresel sürdürülebilirlik açısından önemli bir dönüşümü beraberinde getirmektedir. Doğal ve sentetik biyolojik olarak parçalanabilir bileşenlerin entegrasyonu, insan tüketimine uygun, güvenli ve çevre dostu cihazların ve ambalajların geliştirilmesine olanak tanımaktadır (Candan ve Bağdatlı, 2018). Yutulabilir sensörler, yenilebilir elektroniklerin sağlık izleme alanındaki en önemli uygulamalarından biri olarak öne çıkmaktadır. Bu sensörler, sıcaklık, pH ve glikoz seviyeleri gibi fizyolojik parametreleri gerçek zamanlı olarak ölçerek harici cihazlara veri iletebilmektedir (Sun, Yao ve Rogers, 2016). Bu yetenek, tıbbi teşhis ve kişiselleştirilmiş tedavi süreçlerine katkıda bulunarak hasta sonuçlarını iyileştirme potansiyeline sahiptir.

Yenilebilir ambalajlarda kullanılan biyolojik olarak parçalanabilir malzemeler, geleneksel plastik ambalajlara sürdürülebilir bir alternatif olarak değerlendirilmektedir. Polisakkaritler, proteinler ve lipitler gibi doğal bileşenlerden elde edilen bu malzemeler, çevrede güvenli bir şekilde parçalanabilmekte ve gıda ambalajlarının ekolojik ayak izini önemli ölçüde azaltmaktadır (Azeredo, 2009). Bunun yanı sıra, yenilebilir

ambalajların antimikrobiyal özellikler içerecek şekilde tasarlanması, raf ömrünü uzatarak gıda kaynaklı hastalık risklerini en aza indirmektedir (Rhim & Ng, 2007). Yenilebilir elektronik ve ambalajlarda biyolojik olarak parçalanabilir malzemelerin kullanımı, geleneksel plastik ambalajların çevresel etkilerini en aza indirme noktasında kritik bir rol oynamaktadır. Polisakkaritler, proteinler ve lipitler gibi yenilenebilir kaynakların ambalaj malzemelerinde kullanımı, sürdürülebilir bir gıda sistemine geçişi desteklemektedir (Azeredo, 2009). Ayrıca, polilaktik asit (PLA) ve polivinil alkol (PVA) gibi sentetik biyolojik olarak parçalanabilir polimerler, mekanik dayanıklılık ve kompostlanabilirlik açısından önemli avantajlar sunmaktadır (Niaounakis, 2015). Bu teknolojilerin yaygınlaşması, gıda güvenliğinin artırılması, sürdürülebilir ambalaj çözümlerinin geliştirilmesi ve sağlık izleme sistemlerinin iyileştirilmesi gibi birçok alanda yenilikçi ve çevre dostu çözümler sunarak gıda endüstrisinde kalıcı bir dönüşüm yaratacaktır.

SONUÇ

Yenilebilir elektronikler (EE) mutfak sanatları ve sürdürülebilir gastronomi ile teknoloji ve gıda bilimlerini bir araya getirerek gıda güvenliği, sağlık izleme ve çevresel sürdürülebilirlik açısından yenilikçi çözümler sunmaktadır. Geleneksel mutfak uygulamalarının dijitalleşmesi ve gastronominin geleceğe uyum sağlaması, yenilebilir elektroniklerin sunduğu akıllı çözümlerle mümkün hale gelmektedir. Moleküler gastronomi, duyu analizi ve gıda inovasyonu EE'nin mutfak dünyasındaki rolünü genişletmekte ve tüketici deneyimini artıran daha güvenli ve sürdürülebilir gıda sistemlerinin oluşturulmasını sağlamaktadır.

Güncel araştırmalar, biyolojik olarak parçalanabilir malzemelerin EE uygulamalarında kullanılmasının yalnızca çevresel etkileri azaltmakla kalmayıp, gastronomide gıda muhafaza tekniklerini dönüştürme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir (Karagöz ve Demirdöven, 2017). Özellikle aktif ve akıllı ambalajlama teknolojileri, gıda ürünlerinin raf ömrünü uzatarak, israfı en aza indirirken mutfaklarda sürdürülebilirliğe de katkıda bulunmaktadır (Dağbağlı ve Kayaardı, 2021). Bu gelişmeler restoran mutfaklarından endüstriyel gıda üretimine kadar geniş bir alanda etkili olmakta ve aşçılar için malzemelerin daha uzun süre taze kalmasını sağlayarak mutfak yönetimini optimize etmektedir.

Gastronomi turizmi ve mutfak inovasyonu bağlamında yenilebilir elektroniklerin kullanımı tüketici beklentilerini karşılayan, sürdürülebilir ve yenilikçi mutfak deneyimleri sunulmasına olanak tanımaktadır. Akıllı ambalajlar, gıdanın tazeliğini ve besin değerini koruyarak restoranların kalite standartlarını yükseltmekte ve tüketicilere ürün güvenliği hakkında anlık bilgi sağlayarak yeme deneyimini iyileştirmektedir. Ayrıca biyobozunur nanokompozit ambalaj materyalleri, geleneksel plastik ambalajların çevresel etkisini azaltarak gastronomide sürdürülebilir uygulamaları desteklemektedir (Plastik Ambalaj, 2023).

Gelecekte, mutfak sanatları ve sürdürülebilir gastronomi alanlarında yenilebilir elektroniklerin daha yaygın kullanımı hem gıda güvenliğini hem de mutfak operasyonlarını daha verimli hale getirecektir. Disiplinler arası iş birliği ve inovatif çalışmaların artması, yenilikçi gıda sunumlarını ve sürdürülebilir mutfak çözümlerini destekleyecek böylece gastronomi dünyasında dijitalleşme ve çevreci yaklaşımlar daha fazla ön plana çıkabilecektir.

KAYNAKÇA

1. Azeredo, H. M. C. (2009). Nanocomposites for food packaging applications. *Food Research International*, 42(9), 1240-1253.
2. Candan, T., & Bağdatlı, A. (2018). Gıda ürünlerinde yenilebilir film ve kaplama uygulamaları. *El-Cezeri*, 5(2), 645-655.
3. Cazón, P., Vázquez, M., Velázquez, G., & Ramírez, J. A. (2017). Polysaccharide-based films and coatings for food packaging: A review. *Food Hydrocolloids*, 68, 136-148.
4. Dhall, R. K. (2013). Advances in edible coatings for fresh fruits and vegetables: a review. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*, 53(5), 435-450.
5. Elsabee, M. Z., & Abdou, E. S. (2013). Chitosan based edible films and coatings: A review. *Materials Science and Engineering: C*, 33(4), 1819-1841.

6. Galus, S., & Kadzińska, J. (2015). Food applications of emulsion-based edible films and coatings. *Trends in Food Science & Technology*, 45(2), 273-283.
7. Geyer, R., Jambeck, J. R., & Law, K. L. (2017). Production, use, and fate of all plastics ever made. *Science Advances*, 3(7), e1700782. <https://doi.org/10.1126/sciadv.1700782>
8. Gómez-Guillén, M. C., Giménez, B., López-Caballero, M. E., & Montero, M. P. (2009). Functional and bioactive properties of collagen and gelatin from alternative sources: A review. *Food Hydrocolloids*, 25(8), 1813-1827. <https://doi.org/10.1016/j.foodhyd.2011.02.007>
9. Güler, E. A., & Özbey, E. (2024). Yenilebilir Film ve Kaplamalarda Gıda Katkı Maddelerinin Kullanımı, Uygulama Yöntemleri ve Alanları. *Özal Tarım Ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 1(1), 44-60.
10. Jambeck, J. R., Geyer, R., Wilcox, C., Siegler, T. R., Perryman, M., Andrady, A., ... & Law, K. L. (2015). Plastic waste inputs from land into the ocean. *Science*, 347(6223), 768-771.
11. Kadağan, Ö. ve Gürbüz, İ. B. (2022). Gıda Ürünlerinde Akıllı Ambalaj Sistemleri. XVII. IBANESS Congress Series on Economics, Business and Management – Plovdiv / Bulgaria, Plovdiv, Bulgaristan, 12 Mart 2022, cilt.1, ss.529-533.
12. Karagöz, Ş., & Demirdöven, A. (2017). Gıda ambalajlamada güncel uygulamalar: modifiye atmosfer, aktif, akıllı ve nanoteknolojik ambalajlama uygulamaları. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 6(1), 9-21.
13. Kaushal, J. B., Raut, P., & Kumar, S. (2023). Organic Electronics in Biosensing: A Promising Frontier for Medical and Environmental Applications. *Biosensors*, 13(11), 976. <https://doi.org/10.3390/bios13110976>
14. Kerry, J. P., O'Grady, M. N., & Hogan, S. A. (2006). Past, current and potential utilization of active and intelligent packaging systems for meat and muscle-based products: A review. *Meat Science*, 74(1), 113-130.
15. McHugh, T. H., & Krochta, J. M. (1994). Sorbitol- vs glycerol-plasticized whey protein edible films: Integrated oxygen permeability and tensile property evaluation. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 42(4), 841-845.
16. Müller, J., González-Martínez, C., & Chiralt, A. (2020). Combination of poly(lactic) acid and starch for biodegradable food packaging. *Materials*, 10(8), 952.
17. Niaounakis, M. (2015). *Biopolymers: Processing and products*. William Andrew Publishing.
18. Özsaçmacı, B., & Özdemir, H. (2020). Çevre dostu ambalajlı ürün özelliklerinin tüketici tutum ve satın alma niyetine etkisi (Effect of eco-friendly packaged product properties on consumer attitudes and purchase intentions). *İşletme Araştırmaları Dergisi - Journal of Business Research-Turk*, 12(3), 2682-2701. <https://doi.org/10.20491/isarder.2020.1001>
19. Park, H. M., Li, X., Jin, C. Z., Park, C. Y., Cho, W. J., & Ha, C. S. (2006). Preparation and properties of biodegradable thermoplastic starch/poly(vinyl alcohol) blends. *Journal of Applied Polymer Science*, 97(2), 783-791.
20. Plastik Ambalaj. (20225). Biyobozunur aktif ve akıllı gıda ambalajı üretimi; sürdürülebilirlik ve yenilikçi yaklaşımlar. Plastik Ambalaj. Erişim Adresi: <https://www.plastik-ambalaj.com/tr/haberler/159-plastik-ambalaj-makale/makale1/4135-biyobozunur-aktif-ve-ak-ll-g-da-ambalaj-ueretimi-suerdueruelebilirlik-ve-yenilikci-yaklas-mlar>
21. Poyatos-Racionero, E., Ros-Lis, J. V., Vivancos, J. L., & Martínez-Mañez, R. (2018). Recent advances on intelligent packaging as tools to reduce food waste. *Journal of Cleaner Production*, 172, 3398-3409.
22. Quintavalla, S., & Vicini, L. (2002). Antimicrobial food packaging in meat industry. *Meat Science*, 62(3), 373-380.
23. Rhim, J. W., & Ng, P. K. W. (2007). Natural biopolymer-based nanocomposite films for packaging applications. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*, 47(4), 411-433. <https://doi.org/10.1080/10408390600846366>
24. Sun, T., Yao, C., & Rogers, J. A. (2016). Inorganic materials for bioresorbable electronics. *MRS Bulletin*, 41(2), 123-129. <https://doi.org/10.1557/mrs.2015.283>

25. Thakur, R., Pristijono, P., Golding, J., Stathopoulos, C. E., Scarlett, C. J., Bowyer, M., & Singh, S. P. (2019). Starch-based films: Major factors affecting their properties. *International Journal of Biological Macromolecules*, 107, 870-891.
26. Tural, S., Sarıcaoğlu, F. T., & Turhan, S. (2017). Yenilebilir Film ve Kaplamalar: Üretimleri, Uygulama Yöntemleri, Fonksiyonları ve Kashi Gıdalarda Kullanımları. *Akademik Gıda*, 15(1), 84-94. <https://doi.org/10.24323/akademik-gida.306077>
27. Vilela, C., Kurek, M., Hayouka, Z., Röcker, B., Yildirim, S., & Antunes, M. D. (2018). A concise guide to active agents for active food packaging. *Trends in Food Science & Technology*, 80, 212-222.

**KAMU KURULUŞLARINDA HALKLA İLİŞKİLER FAALİYETLERİ: MİLLİ PİYANGO İDARESİ ÜZERİNE
BİR PİLOT ÇALIŞMA
PUBLIC RELATIONS ACTIVITIES IN PUBLIC ORGANIZATIONS: A PILOT STUDY ON NATIONAL LOTTERY
ADMINISTRATION**

ÖZ

Bu araştırma, Milli Piyango İdaresi'nin kurum içi ve kurum dışı halkla ilişkiler faaliyetlerini detaylı bir şekilde incelemeyi ve bu faaliyetlerin etkinliğini ölçmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden mülakat (görüşme) yöntemi kullanılarak, üç Milli Piyango İdaresi yöneticisiyle 22 farklı soru sorulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre, Milli Piyango İdaresi'nin halkla ilişkiler faaliyetleri, doğrudan değil, dolaylı bir iletişim ağı ile yürütülmektedir. Kamu kurumu olarak, vatandaşla doğrudan halkla ilişkiler bağı kurulamamakta, bunun yerine taşra şube müdürlükleri, seyyar bayiler, sabit bayiler ve baş bayiler aracılığıyla iletişim sağlanmaktadır. Kurumun internet sitesi ve yerel reklamlarda yapılan duyurular da halkla iletişimi güçlendiren araçlar arasında yer almaktadır. Özellikle Türkiye genelinde geniş bir ağ ile örgütlenen bayilik sistemi ve televizyon kanallarında yapılan canlı yayımlarla, halkla etkili bir iletişim kurmak hedeflenmektedir. Ancak, yazılı ve görsel basın araçlarının kullanımına yasal engeller getirilmiş olup, bu nedenle halkla ilişkiler faaliyetleri daha çok geleneksel yöntemlerle yürütülmektedir. Kurum, özelleştirme sürecinin etkisiyle kısmi bir halkla ilişkiler faaliyeti yürütmektedir. Kurumun vizyonu doğrultusunda, ülke ekonomisine katkı sağlamak amacıyla yapılan kurumsal sosyal sorumluluk projeleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu projeler kapsamında yapılan devlet okulları, öğrenci yurtları, spor kompleksleri, konutlar ve fakülte binaları, halkla iletişim kurmak ve kurumun bilinirliğini artırmak için önemli yatırımlar olarak öne çıkmaktadır. Bunlara ek olarak, bazı iller ve ilçeler arasında yapılan başvurular sonucu, kurumun tanıtım ve imajına en yüksek katkıyı sağlayacak yerler seçilmekte ve bu bölgelerde yapılan çekilişler halkla daha yakın bir bağ kurulmasına yardımcı olmaktadır. Çekilişlerin yapıldığı bölgelerde düzenlenen konserler ve dağıtılan hediyeler de yöre halkının kuruma olan sempatisini artırmakta ve güven duygusunu pekiştirmektedir. Milli Piyango İdaresi'nin halkla ilişkiler faaliyetleri, sosyal sorumluluk projeleri ve geleneksel halkla ilişkiler yöntemleriyle, kısıtlı bütçe ve yasal engellere rağmen geniş bir halk kitlesine ulaşmayı amaçlayan bir yapıya sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Halkla ilişkiler, Milli Piyango İdaresi, Kamu Kurumlarında Halkla İlişkiler.

ABSTRACT

This research aims to examine in detail the internal and external public relations activities of the National Lottery Administration and to measure the effectiveness of these activities. In the research, 22 different questions were asked to three National Lottery Administration managers using the interview method, one of the qualitative research methods. According to the research results, the public relations activities of the National Lottery Administration are carried out through an indirect communication network, not directly. As a public institution, direct public relations relations cannot be established with citizens; instead, communication is provided through provincial branch offices, mobile dealers, fixed dealers and chief dealers. Announcements made on the institution's website and local advertisements are also among the tools that strengthen communication with the public. It is aimed to establish effective communication with the public, especially through the dealership system organized with a wide network throughout Turkey and live broadcasts on television channels. However, legal obstacles have been imposed on the use of written and visual media tools, and therefore public relations activities are carried out mostly with traditional methods. The institution carries out a partial public relations activity under the influence of the privatization process. In line with the vision of the institution, corporate social responsibility projects carried out to contribute to the country's economy have an important place.. Public schools, student dormitories, sports complexes, residences and faculty buildings built within the scope of these projects stand out as important investments to communicate with the public and increase the awareness of the institution. In addition, as a result of applications made among some provinces and districts, places that will make the highest contribution to the promotion and image of the institution are selected, and raffles held in these regions help to establish a closer bond with the public. Concerts held and gifts distributed in the regions where the draws are held also increase the sympathy of the local people towards the institution and reinforce their sense of trust. The public relations activities of the National Lottery Administration have a structure that aims to reach a wide public, despite the limited budget and legal obstacles, through social responsibility projects and traditional public relations methods.

Keywords: Public Relations, National Lottery Administration, Public Relations in Public Institutions.

⁴⁷ Dr. Öğr. Üyesi İstanbul Kent Üniversitesi, jwserkanakgun@gmail.com, 0000-0002-4956-5438

⁴⁸ Yüksek Lisans Öğrencisi, Trakya Üniversitesi, trakyauni.hafize@gmail.com 0009-0005-3796-6153

GİRİŞ

Halkla ilişkiler, toplumsal iletişim ve etkileşim süreçlerini ifade eden bir kavramdır. Halk, bir kurumun ilişki kurduğu grupları ifade eder ve bu ilişkiler, zamanla gelişen dinamik bir yapı sergiler (Karadeniz, 2008: 34; Erdoğan, 2006: 18-19). Kamu kuruluşlarının halkla ilişkiler çalışmaları, güven ve destek sağlama amacına dayanır ve bu çalışmalar çift yönlü iletişim stratejileriyle yürütülmektedir (Çiftçi, 2015: 36). Araştırma, Milli Piyango İdaresi'nin halkla ilişkiler faaliyetlerinin etkinliğini değerlendirerek, iletişim stratejilerinin başarısını ölçmeyi amaçlamaktadır.

Milli Piyango İdaresi, 1939 yılından bu yana şans oyunları düzenleyerek çeşitli kamu hizmetlerine finansal destek sağlamaktadır (MPİ, 2015: 17-18). İlk çekilişini 11 Kasım 1939'da gerçekleştiren idare, elde edilen gelirleri sosyal hizmetler ve kamu yararına projelere aktarmaktadır. Bugün Türkiye genelinde geniş bir bayi ağına sahip olan idare, ülke ekonomisine ve toplumsal sorumluluk projelerine önemli katkılar sunmaktadır.

Halkla İlişkiler Kavramı, Amacı ve Önemi

Halkla ilişkiler, hedef kitleyle güven ve olumlu algı oluşturmayı hedefleyen planlı bir iletişim sürecidir (Peltekoğlu, 2005: 36). Bu süreç, kamuoyunda olumlu bir imaj yaratmayı ve kurumların hedeflerine ulaşmasını destekler (Alâeddin Asna, 1995: 89). Halkla ilişkilerin amacı, karşılıklı etkileşimden beslenerek güven oluşturmak ve verimli bir iletişim ortamı sağlamaktır (Ekici ve Oyur, 2010: 19; Çamdereli, 2000: 10). Stratejik halkla ilişkiler, kurumlar arasında iş birliği ve güveni pekiştirirken, imajı güçlendirmeyi amaçlar (Tengilimoğlu ve Öztürk, 2004: 27).

Halkla İlişkilerin Hedef Kitleleri

Halkla ilişkilerde hedef kitleyi doğru belirlemek, etkili iletişim stratejileri oluşturmanın temelidir (Asna, 2006: 46). Hedef kitle, firmanın doğrudan veya dolaylı ilişki kurduğu bireylerden oluşur ve bu grupların sosyo-ekonomik, demografik özellikleri dikkate alınarak mesajlar hazırlanır (Peltekoğlu, 2005: 40; Bıçakçı, 2006: 70). Araştırma yöntemleri, hedef kitlenin beklenti ve ihtiyaçlarını anlamak için kullanılır (Karaca, 2009: 21).

Kamu Yönetiminde Halkla İlişkilerin Tanımı ve Önemi

Kamu kurumlarında halkla ilişkiler, toplumun güvenini kazanmayı ve olumlu bir imaj oluşturmayı hedefleyen sistematik bir süreçtir (Ertekin, 1995: 4). Bu süreç, kamuoyuyla etkili bir iletişim kurarak şeffaflık ve hesap verebilirliği artırır (Kalender ve Fidan, 2008: 23). Halkla ilişkiler, kamu yönetimi ile toplum arasında uyum ve iş birliği oluşturmayı amaçlar (Çiftçi, 2015: 38). Bu çalışmaların etkinliği, belirlenen hedeflere ve toplumun beklentilerine uygun olarak stratejiler geliştirilmesine bağlıdır.

Araştırmanın Yöntemi

Yapılan bu araştırmada nitel araştırma yöntemleri içerisinde mülakat (görüşme) yöntemi kullanılmıştır. Görüşme tekniği kaynakların birçoğunda mülakat olarak geçmektedir. Buna göre görüşme/mülakat iki veya daha çok bireyin arasında belirli bir düzende ve belirli bir amaç etrafında gerçekleştirilen söyleşilerden oluşmaktadır (Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2017). Görüşmede amaç, bireylerin durum veya konu ile ilgili bakış açısını ortaya koymaktır (Patton, 1987).

Çalışma grubunun tespitinde amaçlı örnekleme (purposive sampling) yönteminden faydalanılmıştır. Bu yöntem araştırmacının belirli bir amaç veya hedef doğrultusunda örnekleme seçtiği bir örnekleme yöntemidir. Kamu kuruluşları ve halkla ilişkiler faaliyetleri arasında ilişkinin olup olmadığının belirlenmesi için yerinde gözlem ve araştırma yapmak, sahih ve tarafsız verilere ulaşmak amacıyla alanında uzman, deneyimi fazla Milli Piyango İdaresi yöneticileri ile görüşülmüştür. Bu kapsamda 3 Milli Piyango İdaresi yöneticilerine 22 (yirmi iki) soru sorulmuştur. Araştırma sorularının belirlenmesinde halkla ilişkiler uzmanları, konu ile ilgili çalışmaları bulunan akademisyenler yöneticiler tarafından belirlenen 30 soruluk bir soru havuzu oluşturulmuştur. Eğitimciler ve diğler alanında uzman kişilerle yapılan görüşmeler sonucunda 8 soru silinerek 22 soruluk görüşme formuna son hali verilmiştir. Görüşmeler yüz yüze yapılmış olup elde edilen veriler word

programı ile bilgisayara aktarılmıştır. Verilerin analiz edilmesi için aralarında ilişki bulunan kodlar aynı kategoriye indirgenerek tematik kodlamalar yapılmıştır. Görüşmeler nitel araştırmaların doğasına uygun olarak içerik analizi ile analiz edilmiş ve toplanan verileri açıklayan tablolara yer verilmiştir. Araştırmaya katılan yöneticiler Yönetici A, Yönetici B, Yönetici C olarak isimlendirilmiştir.

Bulgular

Yöneticilere “Kurum olarak milli piyango bileti alan kişilerle nasıl bir iletişim halindesiniz?” sorusu sorulmuş ve bu soruya verilen cevaplardan elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 1. İletişim biçimi ile ilgili görüşler

Tema	Kategori	Kod	Frekans
İletişim Biçimi	Dolaylı	Bayilik Sistemi	3
		Şube Personelinin İletişimi	1
		Kurum İnternet Sayfası	1
		Yerel Reklamlar	1

Tablo 1 incelendiğinde yöneticilerin verdikleri cevaplar “İletişim Biçimi” teması ve “Dolaylı” kategorisinde incelenmiştir. Bu kategoride yöneticilerin tamamı bilet alan kişilere bayilik sistemi ile ulaştıklarını belirtmişlerdir. Bunu şube personelinin iletişimi, kurum internet sayfası ve yerel reklamlar takip etmektedir.

Yöneticilere “Kurum ile muhatap kitle arasında iletişimi kuvvetlendiren en önemli araç sizce nedir?” sorusu sorulmuş ve bu soruya verilen cevaplardan elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 2.İletişimin güçlendirilmesi ile ilgili görüşler

Tema	Kategori	Kod	Frekans
İletişimin Güçlendirilmesi	Kurumsal Yapı	Kurum imajı	1
		Bayilik Sistemi	1
		Piyango Şube Müdürlükleri	1
	Medya	TV	2

Tablo 2 incelendiğinde yöneticilerin verdikleri cevaplar “İletişimin Güçlendirilmesi” teması altında “Kurumsal Yapı” ve “Medya” kategorileri altında incelenmiştir. Kurumsal yapı kategorisinde iletişimi güçlendiren faktörler arasında kurum imajı, bayilik sistemi ve piyango şube müdürlükleri bulunmaktadır. Medya kategorisinde iletişimi güçlendiren araç olarak TV gösterilmektedir.

Yöneticilere “Halka ilişkiler faaliyetlerinin uygulanmasında kurum içi personele eğitimler veriliyor mu, personel bu faaliyetlerin neresinde rol almaktadır?” sorusu sorulmuş ve bu soruya verilen cevaplardan elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3.Eğitim faaliyetleri

Tema	Kategori	Kod	Frekans
Eğitim	Kurum içi	Eğitim politikasının olmaması	2
		Halkla ilişkiler	1

Tablo 3 incelendiğinde yöneticilerin verdikleri cevaplar “Eğitim” teması altında “Kurum İçi” kategorisinde değerlendirilmiştir. Bu kategoride ağırlık olan görüş eğitim politikasının bulunmamasıdır. Yöneticiler kurumun yerleşen bir halkla ilişkiler eğitim politikasının bulunmadığını belirtmişlerdir. Yöneticilerden biri de yapılan az sayıda hizmet içi eğitimde halkla ilişkiler yönünde eğitim verildiğini belirtmiştir.

Yöneticilere “Halkla ilişkiler faaliyetlerinin kuruma ne gibi etkileri olduğunu düşünüyorsunuz?” sorusu sorulmuş ve bu soruya verilen cevaplardan elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 4.Halkla İlişkiler Faaliyetlerinin Kuruma Etkileri

Tema	Kategori	Kod	Frekans
Etkiler	Kurumsal	Güvenirlilik	3
		Şeffaflık	2
		İmaj	1

Tablo 4 incelendiğinde yöneticilerin verdikleri cevaplar “Etkiler” teması altında “Kurumsal” kategorisinde değerlendirilmiştir. Bu kategoride ağırlık olan görüş halkla ilişkiler faaliyetlerinin güvenirliliği artırdığıdır. Güvenirliliği sırasıyla şeffaflık ve imaj takip etmektedir.

Yöneticilere “Halkla ilişkiler faaliyetlerinin sponsorluklarla arttırıldığı dönemlerde bunu satış üzerindeki etkilerini nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusu sorulmuş ve bu soruya verilen cevaplardan elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 5.Halkla ilişkiler faaliyetlerindeki sponsorluğun satışa etkisi

Tema	Kategori	Kod	Frekans
Sponsorluk	Kurumsal politika	Belirsiz	1
		Satışların artması	1
		Kurum imajı	1

Tablo 5 incelendiğinde yöneticilerin verdikleri cevaplar “Sponsorluk” teması altında “Kurumsal Politika” kategorisinde değerlendirilmiştir. Bu kategorideki görüşler arasında kurum politikasının belirsiz olması dikkat çeken görüşler arasındadır. Bir yönetici halkla ilişkiler politikası bulunmadığından satışlar üzerindeki etkisinin belirlenemeyeceğini ifade etmiştir. Diğer yöneticiler de bu faaliyetlerin satışı artırdığı ve kurum imajını güçlendirdiği yönünde görüş bildirmişlerdir.

Yöneticilere “Medyaya yansıyan sahte bilet haberlerinin halkta oluşturduğu algıyı hangi yöntemlerle gidermeye çalışıyorsunuz? Bu tür yaşanan krizler için izlenen çözüm yolu nedir?” sorusu sorulmuş ve bu soruya verilen cevaplardan elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 6.Sahte biletlere karşı alınan önlemler

Tema	Kategori	Kod	Frekans	
Önlemler	Bilgilendirme	Medya basın açıklamaları	2	
		Şubelerin bilgilendirilmesi	1	
		Satış Noktaları	Yetkili bayiden alım	1
		Kontrol	Kimlik kartının kontrol edilmesi	1
		Hukuki	Yargılama	

Tablo 6 incelendiğinde yöneticilerin verdikleri cevaplar “Önlemler” teması altında “Bilgilendirme”, “Satış Noktaları”, “Kontrol” ve “Hukuki” kategorilerinde değerlendirilmiştir. Bilgilendirme kategorisinde yöneticiler sahte biletlere karşı medya-basın açıklamaları yaptıklarını ve şubelere bilgilendirme yazıları gönderdiklerini bildirmişlerdir. Satış noktaları kategorisinde yöneticiler halkın bilet alımında satış noktalarını kullanmalarının önemine değinmiştir. Kontrol kategorisinde yöneticiler bilet aldıkları kişilerin kurum kimlik kartlarını kontrol etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Hukuki kategorisinde ise yöneticiler sahte bilet satışı engellemek için yargı yoluna başvurduklarını belirtmişlerdir.

Yöneticilere “Halkla ilişkiler faaliyetleri ile etkilenmek istenen belirli bir hedef kitle var mıdır, hangi araçlar ile o hedef kitleye ulaşıyorsunuz?” sorusu sorulmuş ve bu soruya verilen cevaplardan elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 7.Halkla ilişkilerin hedef kitlesi ve kitleye ulaşma yolları

Tema	Kategori	Kod	Frekans
Hedef Kitle	Halk	Çekilişler-Hediyeler	1
		Okul ve tesis yapımı	1
		Basın-TV	1

Tablo 7 incelendiğinde yöneticilerin verdikleri cevaplar “Hedef Kitle” teması altında “Halk” kategorisinde değerlendirilmiştir. Yöneticilerin tamamı belirli bir hedef kitlelerinin bulunmadığını, halkın tamamını hedef kitle olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Bilet satışlarının düşük olduğu bölge veya illerde çekiliş ve hediye kampanyaları yapıldığını, okul ve tesislere idarenin ismini vererek halk ile iletişim kurduklarını ve basın-TV yolu ile sürekli reklam ve bilgilendirme çalışmalarını yaptıklarını ifade etmişlerdir.

Yöneticilere “Kurum bütçesinden halkla ilişkiler faaliyetlerine ayrılan kısmının yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusu sorulmuş ve bu soruya verilen cevaplardan elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 8.Halkla ilişkiler bütçesi

Tema	Kategori	Kod	Frekans
Bütçe	Yeterli	Reklam faaliyetleri	1
		Okul-yurt yapımı	1
		İnternet sitesi	1
	Yetersiz	Çekiliş kayıt ve sonuç listeleri	1
		Bütçenin belirli alanlarda yapılması	1

Tablo 8 incelendiğinde yöneticilerin verdikleri cevaplar “Bütçe” temasında “Yeterli” ve “Yetersiz” kategorilerinde değerlendirilmiştir. Yeterli kategorisinde yöneticiler halkla ilişkiler bütçesinin yeterli olma nedenleri arasında reklam faaliyetleri, okul-yurt yapımı, internet site bilgilendirmeleri ve çekiliş kayıtları ve sonuç listelerinin yayınlanmasını göstermişlerdir. Bütçenin yetersiz olduğunu ifade eden yönetici görüşleri arasında ise bütçenin yalnızca belirli alanlara yapıldığını ve yaygın olmadığını ifade etmiştir.

Yöneticilere “Halkla ilişkiler faaliyetlerine yapılan yatırımın somut ve soyut getirilerinin ne olduğunu düşünüyorsunuz?” sorusu sorulmuş ve bu soruya verilen cevaplardan elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 9.Halkla ilişkiler faaliyetlerine yapılan getiriler

Tema	Kategori	Kod	Frekans
Getiriler	Somut	Satışların artması	1
	Soyut	Yılbaşı geleneği	1
		Güven	1

Tablo 9 incelendiğinde yöneticilerin verdikleri cevaplar “Getiriler” kategorisinde “Somut” ve “Soyut” kategorilerinde değerlendirilmiştir. Yöneticiler direkt ve indirekt ile kısa ve uzun vadeli getiriler ile somut yollarla satışların artacağını belirtmiştir. Soyut olarak ise yılbaşında alınan biletlerin bir gelenek haline geldiğini ve insanların yılbaşında bilet almayı bir gelenek olarak gördüğünden bu durumun satışları soyut yönden artıran unsurlar arasında olduğu belirtilmiştir. Sonuçların şeffaf olarak bildirilmesinin güvenilirliği artırdığı ve bunun bilet satışlarına olumlu yansıdığı belirtilmiştir.

Yöneticilere “Yapılan faaliyetler ile kamuoyunda oluşan kurum imajının kuruma geri dönüşünün nasıl olduğunu düşünüyorsunuz?” sorusu sorulmuş ve bu soruya verilen cevaplardan elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 10. Kurum imajının kuruma yansımaları

Tema	Kategori	Kod	Frekans
Kurum İmajı	Olumlu	Güvenirlik	1
		Sempati	1
	Olumsuz	Kayıtsız kalma	1
		Yetersizlik	1

Tablo 10 incelendiğinde yöneticilerin verdikleri cevaplar “Kurum İmajı” temasında “Olumlu” ve “Olumsuz” kategorilerinde değerlendirilmiştir. Yapılan faaliyetlerin, bilgilendirme çalışmalarının ve şeffaf anlayışın güvenilirlik ve kuruma olan sempatiyi artırdığı yönünde görüşler ifade edilmiştir. Bununla birlikte yapılan faaliyetlere kayıtsız kalındığının ve faaliyetlerin yetersiz olması nedeniyle kurum imajına pek katkısının bulunmadığına yönelik görüşler de bulunmaktadır.

Yöneticilere “Her ayın 9-19-29 unda yapılan milli piyango çekilişlerinizin yıllar öncesinde canlı yayında yapılması faaliyetinin kaldırılması kurum ile halkı birbirinden uzaklaştırdı diyebilir miyiz?” sorusu sorulmuş ve bu soruya verilen cevaplardan elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 11.Canlı yayın faaliyetlerinde azalma

Tema	Kategori	Kod	Frekans
Canlı Yayın Faaliyetleri	Etkili	Şüphe	1
		Güvensizlik	1
		Şeffaflığı zedelemesi	1

Tablo 11 incelendiğinde yöneticilerin verdikleri cevaplar “Canlı Yayın Faaliyetleri” teması altında “Etkili” kategorisinde değerlendirilmiştir. Yöneticilerin tamamı ayın belirli günlerinde yapılan canlı yayın faaliyetlerinin kaldırılmasının olumsuz etkileri olduğunu ifade etmişlerdir. Canlı yayınların kaldırılmasının halkta şüphe, güvensizlik ve şeffaflığı zedelediği görüşlerini ifade etmişlerdir.

Yöneticilere “Kamuya sağlanan kaynaklar ile sağlanan toplumsal katkılar bağlamında bilinirliğimize en fazla etki eden halkla ilişkiler faaliyetinin hangisi olduğunu düşünüyorsunuz?” sorusu sorulmuş ve bu soruya verilen cevaplardan elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 12.Bilinirliği etkileyen halkla ilişkiler faaliyetleri

Tema	Kategori	Kod	Frekans
Bilinirlik	Halkla İlişkiler	Faaliyet raporunun yayınlanması	2
		Okul-Öğrenci Yurtları	1
		TV çekiliş sonuçlarının açıklanması	1

Tablo 12 incelendiğinde yöneticilerin verdikleri cevaplar “Bilinirlik” teması altında “Halkla İlişkiler” kategorisinde değerlendirilmiştir. Bu kategoride kamuya sağlanan kaynaklar ile sağlanan toplumsal katkılar bağlamında bilinirliğe en fazla etki eden unsurun faaliyet raporunun yayınlanması olduğu görüşü yaygındır. Bu görüşü okul-öğrenci yurtlarının yapılması ve TV çekiliş sonuçlarının açıklanması izlemektedir.

Yöneticilere “Milli Piyango çekilişlerinizin her biri farklı il ve ilçelerde yapılıyor, seçilen bu il-ilçeleri neye göre belirliyorsunuz?” sorusu sorulmuş ve bu soruya verilen cevaplardan elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 13. İl seçimindeki kriterler

Tema	Kategori	Kod	Frekans
Seçim	Kriter	Başvuru	1
		Kuruma katkı sağlaması	1
		Özel Günler	1

Tablo 13’te yöneticilerin verdikleri cevaplar “Seçim” teması altında “Kriter” kategorisinde değerlendirilmiştir. Yöneticiler bu konu başvuru yapan iller arasında bir seçim yapıldığını, başvuran iller arasında kuruma en fazla katkı yapacak olan ilin seçildiğini, seçimde özel günlerin (Örneğin 19 Mayıs-Samsun) gibi etkili olduğunu ve daha önce çekiliş yapılmayan illerde çekilişler yapıldığını ifade etmişlerdir.

Yöneticilere “Milli Piyango biletlerinizin üzerine her çekiliş için ayrı bir hatırlatma/mesaj olduğunu görüyoruz, bunlar halkın talepleri doğrultusunda mı belirleniyor?” sorusu sorulmuş ve bu soruya verilen cevaplardan elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 14. Çekilişlerde hatırlatma/mesaj nedenleri

Tema	Kategori	Kod	Frekans
Çekiliş	Mesaj/İleti	Başvuran kurum talepleri	2
		Güncel/aktüel konular	1

Tablo 14 incelendiğinde yöneticilerin verdikleri cevaplar “Çekiliş” temasında “Mesaj/İleti” kategorisinde değerlendirilmiştir. Çekilişlerden her biri için ayrı bir hatırlatma/mesaj olmasının nedenleri arasında en fazla başvuran kurumların taleplerinin bulunduğu belirtilmiştir. Bunu güncel/aktüel konular takip etmektedir.

Yöneticilere “Kurumun büyüklüğü ve personel sayısının azlığı dikkate alındığında taşrada şubeler dışında nasıl faaliyet gösteriyorsunuz?” sorusu sorulmuş ve bu soruya verilen cevaplardan elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 15. Taşrada faaliyet gösterme

Tema	Kategori	Kod	Frekans
Taşra	Faaliyet Birimleri	Baş bayi/Bayiler	2
		Banka	1
		PTT	1

Tablo 15’te yöneticilerin verdikleri cevaplar “Taşra” teması altında “Faaliyet Birimleri” kategorisinde değerlendirilmiştir. Yöneticiler taşradaki faaliyet birimleri arasında en fazla başbayi/bayileri göstermiş olup bunu banka ve PTT gibi kurumların takip ettiğini ifade etmişlerdir.

Yöneticilere “Personelinize halkla ilişkilerin sıkı tutulmasına yönelik eğitimler verilmesinin olumlu etkisi olacağını düşünüyor musunuz?” sorusu sorulmuş ve bu soruya verilen cevaplardan elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 16. Halkla ilişkiler eğitimlerinin etkisi

Tema	Kategori	Kod	Frekans
Halkla İlişkilerde Eğitim	Olumlu	Kurum İmajı	2
		Gelirler	2

Tablo 16’da yöneticilerin verdikleri cevaplar “Halkla İlişkilerde Eğitim” teması altında “Olumlu” kategorisinde değerlendirilmiştir. Yöneticilerin tamamı personele halkla ilişkilerin sıkı tutulması ile ilgili eğitimler verilmesinin olumlu sonuçlar doğuracağı yönünde hemfikir olmuştur. Personele halkla ilişkiler eğitimleri verilmesinin olumlu yanları arasında kurum imajının geliştirilmesi ve gelirlerin artırılması bulunmaktadır.

Yöneticilere “Türkiye geneli şube sayılarının artırılması gerektiğini düşünüyor musunuz?” sorusu sorulmuş ve bu soruya verilen cevaplardan elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 17.Şube sayıları ile ilgili görüşler

Tema	Kategori	Kod	Frekans
Şube Sayıları	Artırılmalı	Tanıtım	1
	Azaltılmalı	Teknoloji ve reklam	1
		Merkezi şubelerin yeterli olması	1

Tablo 17’de yöneticilerin verdikleri cevaplar incelendiğinde “Şube Sayıları” teması altında “Artırılmalı” ve “Azaltılmalı” kategorilerinde değerlendirilmiştir. Yöneticiler genel olarak şube sayılarının azaltılması gerektiğini düşünmektedir. Şube sayılarını azaltıp teknoloji ve reklam faaliyetleri ile kurumun gelir ve imajının artacağı, merkezi şubelerin yeterli olacağı gibi görüşler ifade edilmiştir. Şube sayılarının artırılmasının olumlu olacağını belirten bir yönetici kurumun tanıtımında bunun etkili olacağını ifade etmiştir.

Yöneticilere “Bana ikramiye çıkmaz” diyen bir kitlenin var olduğunu dikkate alırsak, bu kitlenin önyargılarını yıkmak ve daha fazla kitleye ulaşabilmek için büyük ikramiye kazanan talihlilerinizi ekrana çıkarmak sizce etkili olmaz mıydı?” sorusu sorulmuş ve bu soruya verilen cevaplardan elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 18.Önyargılar adına yapılanlar

Tema	Kategori	Kod	Frekans
Tanıtım	Reklam	Talihlilerin reklamdaki kaçınması	2
		Yasal engeller	1

Tablo 18 incelendiğinde yöneticilerin verdikleri cevaplar “Tanıtım” temasında “Reklam” kategorisinde değerlendirilmiştir. Yöneticiler kendilerine ikramiye çıkmayacağını düşünen bir kitlenin varlığını ikramiye kazanan talihleri örnek göstererek reklam yapılmasının önünde engeller olduğunu ifade etmişlerdir. Bu engeller arasında ikramiye kazanan talihlilerin ekrandan uzak durmak istemesi ve yasal engeller nedeniyle ikramiyeyi kazanan kişinin bilgilerinin reklama konu olmayacağı yönündedir.

Yöneticilere “Çoğu insanın sadece yılbaşı dönemi milli piyango bileti aldığını görüyoruz, bu talebi diğer çekilişlere de yaymak daha fazla kişiye ulaşmak için çalışmalar yapıyor musunuz?” sorusu sorulmuş ve bu soruya verilen cevaplardan elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 19.Yılbaşı çekilişindeki bilet satışlarının tüm çekilişlere yayılması

Tema	Kategori	Kod	Frekans
Yaygınlık	Fırsatlar	Başbayilerin ağırları	1
		Yatırım	1
		Reklam ve pazarlama	1
	Tehditler	Özelleştirme süreci	2

Tablo 19 incelendiğinde yöneticilerin verdikleri cevaplar “Yaygınlık” teması altında “Fırsatlar” ve “Tehditler” kategorisinde değerlendirilmiştir. Daha çok kişiye ulaşmak için başbayilerin ağırlarının kullanılabilmesi, yatırımlar ile reklam-pazarlama faaliyetlerinin artırılması gerektiği belirtilmiştir. Daha fazla kişiye ulaşabilmenin önündeki en büyük tehdidin özelleştirme süreci ile birlikte oluşan belirsizlik olduğu ifade edilmiştir. Özelleştirme süreci orta vadeli planlama ve bu planları uygulamanın önüne geçmektedir.

Yöneticilere “Kurum içi halkla ilişkiler açısından kurum çalışanlarının karşılanması gereken temel ihtiyaçlarının neler olduğunu düşünüyorsunuz?” sorusu sorulmuş ve bu soruya verilen cevaplardan elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 20.Kurum çalışanlarının ihtiyaçları

Tema	Kategori	Kod	Frekans
		Eğitim	1

Halkla İlişkiler	Kurum içi	Üst yönetim ile personel iletişimi	1
		Özelleştirme sürecindeki politika	1
		Sosyal aktivite-Diyalog kanalları	1

Tablo 20 incelendiğinde yöneticilerin verdikleri cevaplar “Halkla İlişkiler” teması altında “Kurum İçi” kategorisinde değerlendirilmiştir. Yöneticiler kurum çalışanlarının karşılanması gereken ihtiyaçları arasında eğitim, üst yönetim ile personel iletişiminin sağlanması, özelleştirme sürecinde kurumun misyon ve vizyonunun ne olacağının açıklanması ile sosyal aktivite-diyalog kanallarının açılması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Yöneticilere “Etkili İletişim için uygulanacak temel ilkeleri saygı, dürüst değerlendirme, tanıma, kendini ifade etme, teşvik olarak sıralarsam kurumda hangi ilkelerin daha çok kullandığımı ifade edersiniz?” sorusu sorulmuş ve bu soruya verilen cevaplardan elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 21.Etkili iletişimde uygulanacak temel ilişkiler

Tema	Kategori	Kod	Frekans
Etkili İletişim	Kurum İlkeleri	Saygı	3
		Kendini ifade	1
		Tanıma	1
		Teşvik	1
		Dürüst değerlendirme	1

Tablo 21 incelendiğinde yöneticilerin verdikleri cevaplar “Etkili İletişim” temasında “Kurum İlkeleri” kategorisinde değerlendirilmiştir. Yöneticiler etkili iletişim için uygulanacak en temel ilkenin saygı olduğu yönünde ağırlıklı görüşe sahiptir. Kendini ifade, tanıma, teşvik ve dürüst değerlendirme diğer etkili iletişim unsurları arasında sıralanmıştır.

Yöneticilere “Kurumsal sosyal sorumluluk kapsamında ki halkla ilişkiler faaliyetlerinizin, kurum içi halkla ilişkiler faaliyetlerinizden daha ön planda olduğunu görüyorum. Bu görüşüm hakkında ne düşünöyorsunuz?” sorusu sorulmuş ve bu soruya verilen cevaplardan elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 22.Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Halka İlişkiler Faaliyetleri

Tema	Kategori	Kod	Frekans
Faaliyetler	Kurumsal Sorumluluk	Okul Yapıtırılması	1
		Sosyal Basın aracılığıyla bilgilendirme	1
		Kurum içi Halkla İlişkiler Ön planda olması	1

Tablo 22 incelendiğinde yöneticilerin verdikleri cevaplar “Faaliyetler” teması altında “Kurumsal Sosyal Sorumluluk” ve “Kurum içi Halkla İlişkiler” kategorisinde değerlendirilmiştir. Yöneticiler kurumsal sosyal sorumluluk kapsamında okul yapıtırılması, basın aracılığıyla bilgilendirmelerde bulunduğunu ifade etmişlerdir. Kurum içi halkla ilişkiler kapsamının ön planda bulunduğunu ve kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinden daha fazla çalışma yapıldığını belirten bir yönetici bulunmaktadır.

SONUÇLAR

Milli Piyango İdaresi, doğrudan bir iletişim kanalı kurmaktan ziyade, bayilik sistemi, seyyar bayiler, sabit bayiler ve baş bayiler aracılığıyla vatandaşlarla dolaylı bir bağ kurmaktadır. Bu geniş bayilik ağı, Türkiye genelinde halkla etkileşimi güçlendiren önemli bir araçtır. Ayrıca, internet sitesi üzerinden duyurular yapılması ve çekilişler sırasında yapılan yerel reklamlarda halka ulaşılması da iletişimi artıran diğer unsurlardır. Televizyon kanallarındaki canlı yayınlar, görsel medyanın halkla doğrudan etkileşim kurmasını

sağlayan önemli bir mecra olarak öne çıkmaktadır. Kurumun geçmişten gelen gelenekleri ve halkla ilişkiler faaliyetleri, özellikle kurum imajının oluşturulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu imajın sürdürülebilirliği, halkla ilişkiler stratejilerinin etkin bir şekilde uygulanmasına bağlıdır.

Milli Piyango İdaresi'nin halkla ilişkiler faaliyetlerinin sınırlı olduğu, özellikle yasal engeller ve kamu kurumu statüsü nedeniyle geleneksel yöntemlerin öne çıktığı bir durum söz konusudur. Kurumun medya kullanımındaki kısıtlamalar, yazılı ve görsel basın araçlarının etkin biçimde kullanılamaması, halkla doğrudan iletişim kurmayı zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, vatandaşlar genellikle yalnızca yılbaşı döneminde milli piyango bileti almak gibi alışkanlıklar üzerinden kuruma ulaşmakta ve bu sınırlı dönemde iletişim sağlanmaktadır. Kamu kurumu olmasının getirdiği reklam kısıtlamaları, halkla ilişkiler faaliyetlerinin daha kapsamlı ve stratejik şekilde planlanmasına engel teşkil etmektedir. Bu durum, kurumun özelleştirme süreciyle de birleşince, halkla ilişkiler çalışmalarının daha çok mevcut bayilik ağı ve taşra şube müdürlükleri aracılığıyla kısıtlı bir şekilde yürütülmesine yol açmaktadır. Ancak, Milli Piyango İdaresi'nin asıl odak noktası sosyal sorumluluk projeleridir. Kurum, ülke ekonomisine katkı sağlamak amacıyla devlet okulları, öğrenci yurtları, spor kompleksleri, konutlar gibi projelere yatırımlar yaparak, kamuda bilinirliğini artırmayı hedeflemektedir. Bu tür projeler, halkla doğrudan iletişim kurmanın yanı sıra, kurumsal imajı güçlendiren ve kamuya olan katkılarıyla dikkate değer bir strateji olarak öne çıkmaktadır.

Milli Piyango İdaresi yöneticileri, halkla ilişkiler faaliyetlerinin eksikliği ve doğrudan iletişim kurulamayışı konusunda hemfikirdirler. Bu durumun etkilerini, tüm faaliyetlerin planlı bir şekilde yürütülmesi durumunda nasıl olacağına dair somut bir geri dönüş elde etmenin zor olduğu ifade edilmiştir. Ancak, medyada yer alan sahte bilet haberleri gibi olumsuz durumlar, kurumun halkla ilişkiler stratejilerini harekete geçirmesine ve güven inşa etmek için çeşitli adımlar atılmasına neden olmuştur. Özellikle yapılan basın açıklamaları ve internet sitesi aracılığıyla yapılan duyurular, halk arasında oluşturulan güvensizlik ve şüpheyi azaltmada olumlu sonuçlar vermiştir. Bu tür halkla ilişkiler faaliyetlerinin, satışlarda bir artış, kurum imajında güçlenme ve halkın güvenini kazanma açısından olumlu yansımaları olacağı beklenmektedir. Sahte bilet gibi olumsuz izlenimlerin ortadan kalkması, kurumun güvenilirliğini artırarak, gelecekteki halkla ilişkiler çalışmalarının daha etkili ve verimli olmasına katkı sağlayabilir. Bu süreç, halkla ilişkiler araçlarının doğru kullanıldığında, kurumun genel imajını olumlu şekilde dönüştürebileceğini ve halkla güvenilir bir bağ kurabileceğini göstermektedir.

Milli Piyango İdaresi, halkla ilişkiler faaliyetlerini belirli bir hedef kitleye yönelik olarak değil, toplumun geniş kesimlerine ulaşmayı amaçlayarak yürütmektedir. Kamu kuruluşu olmasının ve gelirlerinin devlet bütçesine aktarılmasının etkisiyle, tanıtım ve reklam giderleri kısıtlıdır. Bu sınırlı bütçeyle yapılan faaliyetlerle tüm vatandaşlara ulaşmak ve kurum faaliyetlerini sürekli olarak duyurmak hedeflenmektedir. Bayiler için üretilen promosyon ürünleri (yelek, şapka gibi), internet sitesi üzerinden yayınların sürdürülmesi ve sosyal sorumluluk projeleriyle toplumun her kesimine hitap edilmeye çalışılmaktadır. Kurumun sponsorlukları, okullar, yurtlar, konut projeleri gibi yatırımlar, halkla iletişimde etkin araçlar olarak kullanılmaktadır. Bu tür yatırımların doğrudan satışları artırma ya da kârlılığı etkileyen bir rolü olmasa da, sosyal sorumluluk anlayışıyla yapılan bu çalışmaların manevi getirisi büyüktür. Özellikle ulusal anlam taşıyan 23 Nisan, 19 Mayıs, 30 Ağustos gibi özel günlerde biletlerin satışa sunulması ve bu günlere ait çekilişlerin o dönemin önemli şehirlerinde yapılması, halkla etkili bir bağ kurmayı amaçlayan önemli bir stratejidir. Ayrıca, düzenli olarak yapılan çekilişlerin farklı illerde ve ilçelerde yapılması, kurumun halka daha yakın hissettirmesini sağlayan bir faktördür. Çekilişlerin yapıldığı yerlerde düzenlenen konserler ve dağıtılan hediyeler de halkın kuruma karşı olumlu bir tutum geliştirmesine yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte, canlı yayınlarla yapılan çekilişlerin kaldırılması, halkın güvenini sarsmış ve güvenliğin sağlanması adına yapılan önerilerin uygulanmaması, kuruma dair olumsuz algıların artmasına neden olmuştur. Talihlilerin ekrana çıkarılması gibi öneriler yasal engeller nedeniyle gerçekleştirilememekte, bunun yerine kurum basın açıklamaları ve internet sitesi aracılığıyla güven sağlayan adımlar atmaktadır. Milli Piyango İdaresi'nin halkla ilişkiler stratejisi, sınırlı bütçeyle geniş bir kitleye ulaşmayı amaçlayan, sosyal sorumluluk projeleri ve yerel etkinliklerle güçlendirilen bir yaklaşımdır. Ancak, yasal engeller ve güvenlik kaygıları gibi sorunlar, bazı önerilerin uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum, halkla güvenli ve şeffaf bir iletişim kurmayı hedefleyen kuruma yönelik zorluklar yaratmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Asna, A. (1995). Halkla İlişkiler... PublicRelations... P. R.: Dünden Bugüne Bir Sanat ve Meslek Öyküsü, Sabah Kitapları, İstanbul.
2. Bıçakçı, İ. (2006). İletişim ve Halkla İlişkiler: Eleştirel Bir Yaklaşım, Mediacat Kitapları, İstanbul
3. Coşkun, R., Altunışık, R., ve Yıldırım, E. (2007). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı. Sakarya: Sakarya yayıncılık.
4. Çabuk, S. (2009). Şans Oyunlarının Toplum Üzerine Etkisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
5. Çamdereli, M. (2000). Ana Çizgileriyle Halkla İlişkiler, Çizgi Kitapevi, Konya.
6. Çiftçi K. (2015).Vali ve Kaymakamların Halkla İlişkiler Uygulamaları: Kütahya Örneği, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya.
7. Ekici, K., Mehmet ve Oyur, Emine. (2010). Halkla İlişkiler, Savaş Yayıncılık.
8. Erdoğan, İ. (2006). Teori ve Pratikte Halkla İlişkiler, Erk Yayınları, Ankara.
9. Ertekin, Y. (1995). Yerel Yönetimlerde Halkla İlişkiler Sorunu, Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt.4, Sayı.5.
10. Fidan, M. (2008). Halkla İlişkiler Gelişim Süreci, (Editör: Ahmet Kalender ve Mehmet Fidan), Halkla İlişkiler, Tablet Yayınları, Konya.
11. Karaca, B. N. (2009). Üniversitelerdeki Halkla İlişkiler Faaliyetleri: Akdeniz Üniversitesi Ve İstanbul Bilgi Üniversitesi Örnekleri, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
12. Kalender, A ve Fidan, M. (2008). Halkla İlişkiler, Kavramlar, Tanımlar ve Uygulama Alanları, İçinde; Halkla İlişkiler, Ed. A. Kalender & M. Fidan, Konya: Tablet Yayınları.
13. Karadeniz, M. (2008). Yerel Yönetimlerde Halkla İlişkiler Faaliyetleri Ve Bir Uygulama, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD, Doktora Tezi, İstanbul.
14. Milli Piyango İdaresi (2015) Faaliyet Raporu, Ankara.
15. Patton, M. Q. (1987). How to use qualitative methods in evaluation Newbury Park, CA: Sage.
16. Peltekoğlu, F. B. (2005). Halkla İlişkiler Nedir, Beta Basım, İstanbul.
17. Sabuncuoğlu, Z. (2004). Halkla ilişkiler, Aktüel Yayıncılık.
18. Tengilimoğlu, D. ve Öztürk, Y. (2004). İşletmelerde Halkla İlişkiler, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
19. Tortop, N. (1998). Halkla İlişkiler, 7. Basım, Yargı Yayınları, Ankara.

(16)

Dr. Öğr. Üyesi Sinem Miraç ÖZTÜRK⁴⁹

**ÖZEL EĞİTİMDE MÜZİK AĞIRLIKLI ÖĞRETİM PROGRAMLARI VE DERS
MATERYALLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**
***A COMPARATIVE ANALYSIS OF MUSIC-ORIENTED TEACHING PROGRAMS AND
EDUCATIONAL MATERIALS IN SPECIAL EDUCATION***

ÖZ

Bu çalışma, özel eğitimde kullanılan müzik ağırlıklı öğretim programları ve ders materyallerinin içerik, pedagojik yaklaşım ve etkililik açısından karşılaştırmalı analizini konu edinmektedir. Orff Schulwerk, Kodály Yöntemi, Dalcroze Eurhythmics ve Suzuki Metodu gibi farklı müzik eğitim yaklaşımlarının, özel gereksinimli bireylerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişimine olan katkıları incelenmiştir. Araştırmada doküman analizi yöntemi kullanılarak, ilgili literatür ve eğitim programları üzerinden sistematik değerlendirme yapılmıştır. Çalışma; Vygotsky, Piaget, Skinner ve Bloom gibi kuramsal çerçevelere dayanan pedagojik ilkeleri ortaya koyarken, müzik eğitiminin özel eğitimde öğrencilerin sosyal etkileşim, dil gelişimi ve motor becerilerinin desteklenmesindeki rolünü vurgulamaktadır. Bulgular, müzik temelli öğretim programlarının geliştirilmesi ve ders materyallerinin bireyselleştirilerek uygulanmasının önemine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Özel Eğitim, Müzik Eğitimi, Pedagojik Yaklaşım.

ABSTRACT

This study focuses on a comparative analysis of music-oriented teaching programs and educational materials used in special education in terms of content, pedagogical approach, and effectiveness. The contributions of various music education approaches such as Orff Schulwerk, the Kodály Method, Dalcroze Eurhythmics, and the Suzuki Method to the cognitive, affective, and psychomotor development of individuals with special needs are examined. The research employs the document analysis method to conduct a systematic evaluation based on the relevant literature and educational programs. While outlining pedagogical principles based on theoretical frameworks such as Vygotsky, Piaget, Skinner, and Bloom, the study emphasizes the role of music education in supporting social interaction, language development, and motor skills among students in special education. The findings highlight the importance of developing music-based teaching programs and implementing educational materials in a personalized manner.

Keywords: Special Education, Music Education, Pedagogical Approach.

⁴⁹ Doktor Öğretim Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Müzik Bölümü, sinemozturk@bayburt.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-2354-6551

1.GİRİŞ

Özel eğitim, bireylerin bireysel farklılıklarını ve öğrenme ihtiyaçlarını dikkate alarak tasarlanmış öğretim programları ve materyalleri içeren bir eğitim alanıdır (Detterman vd., 1997; Scruggs vd., 2013; Draftvd., 2023). Bu bağlamda müzik, bilişsel, duyuşsal ve psikomotor becerilerin gelişimine katkı sağlayan önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır. Müzik eğitiminin, özel gereksinimli bireyler üzerindeki olumlu etkileri bilimsel araştırmalarla desteklenmiş olup, duyuşsal entegrasyon, dil gelişimi, sosyal etkileşim ve motor becerilerin geliştirilmesinde etkin bir rol oynadığı bilinmektedir (Darrow, 2016; Standley, 2008). Ancak, farklı müzik ağırlıklı öğretim programları ve ders materyallerinin özel eğitim bağlamındaki etkililiği konusunda daha fazla karşılaştırmalı analize ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmada, özel eğitimde kullanılan müzik ağırlıklı öğretim programları ve ders materyalleri karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele alınacaktır. Öncelikle, özel eğitimde müzik temelli yaklaşımlar ve öğretim programlarının teorik temelleri incelenecek, ardından bu programlarda kullanılan ders materyallerinin yapı, içerik ve pedagojik etkililik açısından değerlendirilmesi yapılacaktır. Çalışma kapsamında, Orff Schulwerk, Kodály Yöntemi, Dalcroze Eurhythmics ve Suzuki Metodu gibi müzik eğitimi yaklaşımlarının özel eğitimdeki uygulamaları ele alınacak ve bu yöntemlerin güçlü ve sınırlı yönleri analiz edilecektir.

1.1.Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, özel gereksinimli bireylere yönelik müzik ağırlıklı öğretim programlarının ve ders materyallerinin etkinliğini karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koyarak eğitimciler ve araştırmacılar için kapsamlı bir değerlendirme sunmaktır. Bu doğrultuda, müzik eğitiminin özel eğitimde nasıl daha verimli ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılabileceği konusunda öneriler geliştirilecektir.

Bu araştırmanın, özel gereksinimli bireylerin eğitimi için en uygun müzik temelli öğretim yaklaşımlarının belirlenmesine katkı sağlamada önemli olduğu düşünülmektedir. Mevcut literatürde müziğin özel eğitimdeki rolü üzerine yapılan çalışmalar bulunsa da, farklı müzik eğitim yöntemlerinin karşılaştırmalı bir analizine dayanan kapsamlı araştırmalar sınırlıdır. Elde edilen bulgular, müzik ağırlıklı özel eğitim programlarının geliştirilmesi, ders materyallerinin daha etkin hale getirilmesi ve özel gereksinimli bireylere yönelik eğitim süreçlerinin iyileştirilmesi açısından önemli katkılar sağlayabilir.

1.2.Problem Durumu ve Araştırma Soruları

Özel gereksinimli bireylerin eğitiminde müzik, motivasyonu artıran, bilişsel gelişimi destekleyen ve sosyal etkileşimi güçlendiren önemli bir araç olarak kabul edilmektedir (Vančová ve Osvaldová, 2020; Daněk, 2024). Orff Schulwerk, Kodály Yöntemi, Dalcroze Eurhythmics ve Suzuki Metodu gibi müzik eğitim yaklaşımlarının özel eğitimde uygulanabilirliği çeşitli araştırmalarla ele alınmıştır. Ancak, bu yaklaşımların özel gereksinimli bireyler üzerindeki etkileri, kullanılan ders materyallerinin etkililiği ve farklı yöntemlerin güçlü ve zayıf yönleri hakkında sınırlı sayıda karşılaştırmalı analiz bulunmaktadır.

Özel eğitim alanında çalışan eğitimciler, müzik temelli öğretim programlarının nasıl daha etkili hale getirilebileceği konusunda yönlendirici bilimsel çalışmalara ihtiyaç duymaktadır. Kullanılan öğretim yöntemleri ve materyaller, öğrencilerin bireysel öğrenme ihtiyaçlarını karşılamada farklı seviyelerde başarı göstermektedir (Damyantov, 2024; Panopoulos, N., ve pa, 2024). Ancak, hangi müzik eğitimi yaklaşımının hangi tür özel gereksinimli bireyler için daha uygun olduğu konusunda sistematik bir karşılaştırma yapılmamıştır.

Bu bağlamda, çalışmanın temel problemi, özel eğitimde müzik ağırlıklı öğretim programlarının ve ders materyallerinin içerik, pedagojik yaklaşım ve etkililik açısından karşılaştırmalı bir şekilde incelenmediği düşünülmektedir. Bu çerçevede araştırmanın temel problem cümlesi şu şekilde ifade edilebilir:

“Özel eğitimde müzik ağırlıklı öğretim programları ve ders materyallerinin karşılaştırmalı analizi nasıldır?”

Bu problem cümlesine bağlı olarak aşağıdaki alt araştırma soruları oluşturulmuştur:

1.Özel eğitimde yaygın olarak kullanılan müzik ağırlıklı öğretim programları (Orff Schulwerk, Kodály, Dalcroze Eurhythmics ve Suzuki) hangi pedagojik temellere dayanmaktadır?

2. Bu öğretim programlarının özel eğitimde kullanım amaçları, uygulama süreçleri ve öğrenme çıktıları nelerdir?

3. Farklı müzik eğitim yöntemleri özel gereksinimli bireylerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişimi açısından nasıl bir etki yaratmaktadır?

4. Bu öğretim programlarında kullanılan ders materyallerinin içerik, yapı ve etkililik açısından güçlü ve zayıf yönleri nelerdir?

5. Özel gereksinimli bireyler için müzik ağırlıklı öğretim programlarının daha etkili hale getirilmesi için hangi yöntem ve stratejiler önerilebilir?

1.3. Sınırlılıklar ve Varsayımlar

Bu araştırma, özel eğitimde müzik ağırlıklı öğretim programları ve ders materyallerini karşılaştırmalı olarak ele almakla sınırlıdır. Çalışma, yalnızca Orff Schulwerk, Kodály, Dalcroze Eurhythmic ve Suzuki gibi belirli müzik eğitim yaklaşımlarına odaklanmakta olup, özel eğitimde kullanılan diğer müzik temelli yaklaşımlar kapsam dışı bırakılmıştır. İnceleme sürecinde, mevcut akademik literatür ve bilimsel çalışmalar temel alınmış ve doğrudan gözlem, deney ya da uygulamalı araştırma yöntemleri dahil edilmemiştir. Özel gereksinimli bireyler için kullanılan ders materyalleri analiz edilecek olsa da, her öğretmenin bireysel olarak geliştirdiği materyaller ve kurumsal farklılıklar kapsam içine alınmayacaktır. Ayrıca, farklı özel gereksinim gruplarına yönelik müzik eğitimi yaklaşımları karşılaştırılacak olmasına rağmen, tüm engel gruplarını içeren geniş ölçekli bir uygulama yapılmayacaktır. Araştırmanın temel varsayımları aşağıdaki gibidir:

1. Çalışmada ele alınan akademik kaynakların, müzik eğitimi ve özel eğitim alanında bilimsel geçerliliğe sahip olduğu düşünülmektedir.

2. İncelenen müzik eğitim yöntemlerinin özel eğitim bağlamında pedagojik ilkeler doğrultusunda uygulandığı ve ders materyallerinin ilgili eğitim yaklaşımlarının temel özelliklerini yansıttığı varsayılmaktadır.

3. Araştırma kapsamında değerlendirilen müzik ağırlıklı öğretim programlarının, özel gereksinimli bireylerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor becerilerine olumlu katkı sağladığı yönündeki bilimsel çalışmaların doğruluğu kabul edilmektedir.

4. Karşılaştırmalı analizde kullanılan ölçütlerin (öğrenme çıktıları, materyal uygunluğu, pedagojik yaklaşım vb.) müzik eğitimi bağlamında anlamlı ve güvenilir olduğu öngörülmektedir.

2. Yöntem

Bu araştırma, özel eğitimde kullanılan müzik ağırlıklı öğretim programları ve ders materyallerinin karşılaştırmalı analizini yapmak amacıyla betimsel araştırma yöntemi çerçevesinde yürütülecektir. Çalışma, nitel araştırma yaklaşımı kapsamında ele alınacak olup, doküman incelemesi yöntemi kullanılarak ilgili müzik eğitim yaklaşımlarının temel özellikleri, pedagojik dayanakları ve ders materyalleri incelenecektir. Araştırmada, Orff Schulwerk, Kodály, Dalcroze Eurhythmic ve Suzuki gibi özel eğitimde kullanılan müzik temelli öğretim yaklaşımlarının içerik, uygulama süreçleri ve öğrenme çıktıları bakımından karşılaştırılması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda, her bir yönteme ilişkin akademik literatür, eğitim programları ve ders materyalleri sistematik olarak analiz edilecektir.

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılarak gerçekleştirilecektir. Doküman analizi, belirli bir konu hakkında mevcut yazılı materyallerin incelenmesini içeren bir yöntem olup, özellikle eğitim araştırmalarında yaygın olarak kullanılmaktadır (Cardno, 2019; Saarinen, 2008). Bu yöntem doğrultusunda gerçekleştirilecek çalışma, özel eğitimde müzik temelli öğretim programlarının mevcut durumu hakkında bütüncül bir bakış açısı sunmayı ve eğitimciler için rehber niteliğinde öneriler geliştirmeyi amaçlamaktadır.

3. Kuramsal Çerçeve

Özel gereksinimli bireylerin eğitiminde müziğin kullanımı, çeşitli müzik eğitimi yaklaşımları ile desteklenmektedir. Orff Schulwerk, Kodály, Dalcroze Eurhythmic ve Suzuki, özel eğitimde yaygın olarak

kullanılan dört temel müzik pedagojik yaklaşımdır. Bu yaklaşımlar, bireyin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişimini desteklemeye yönelik farklı öğretim stratejileri sunmaktadır.

Carl Orff tarafından geliştirilen Orff Schulwerk, müzik, hareket, ritim ve doğaçlamayı bir araya getiren bir öğretim modelidir (Frazee ve Kreuter, 1987). Orff yaklaşımı, bireyin müzikle aktif olarak etkileşim kurmasını teşvik eder ve öğrenme sürecinde oyun, doğaçlama ve ritim çalışmaları gibi teknikleri kullanmaktadır. Özel eğitim bağlamında Orff yöntemi, şu özellikleriyle ön plana çıkmaktadır:

a. Motor gelişimi desteklemesi: Vücut perküsyonu, ritmik hareketler ve enstrüman kullanımı, özel gereksinimli bireylerin motor becerilerini geliştirmeye yardımcı olmaktadır (Goodkin, 2001).

b. Sosyal etkileşimi artırması: Grup müziği çalışmaları, bireyler arası iş birliği ve sosyal becerilerin gelişimini teşvik etmektedir.

c. Bireyselleştirilmiş öğretime uyarlanabilir olması: Öğrencinin seviyesine uygun materyaller ve aktiviteler kullanılarak, kişiselleştirilmiş bir müzik eğitimi sağlanabilmektedir.

Orff yaklaşımı, yapısalcı ve çoklu zekâ kuramları ile örtüşmekte olup, bireylerin keşfederek ve deneyimleyerek öğrenmelerini desteklemektedir (Gardner, 1983).

Zoltán Kodály tarafından geliştirilen Kodály Yöntemi, müzik eğitiminin temelini işitsel algı, solfej ve ritmik farkındalık üzerine kurmaktadır (Géza ve Houlahan, 2015). Bu yaklaşım, bireyin müziksel işitme becerilerini geliştirerek müziği bir öğrenme aracı olarak kullanmasını teşvik etmektedir. Kodály yöntemi özel eğitimde şu yönleriyle öne çıkmaktadır:

a. İşitsel algıyı ve dil gelişimini desteklemesi: Ritmik tekrarlar ve işitsel farkındalık çalışmaları, özel gereksinimli bireylerin dil gelişimini olumlu yönde etkilemektedir (Standley, 2008).

b. Müzikal okuryazarlığı teşvik etmesi: Görsel ve işitsel materyaller kullanılarak bireyin nota okuma ve müziksel farkındalık becerileri geliştirilmektedir.

c. Bellek ve bilişsel süreçleri desteklemesi: Tekrar ve çağrışım teknikleri ile bireylerin hafıza gelişimine katkı sağlanmaktadır.

Kodály yöntemi, sosyal öğrenme kuramı ve çoklu zekâ kuramı ile ilişkili olup, bireyin duyuşsal farkındalığını ve bilişsel gelişimini destekleyici unsurlar içermektedir.

Émile Jaques-Dalcroze tarafından geliştirilen Dalcroze Eurhythmics, müzik ve hareket arasındaki ilişkiyi temel alan bir öğretim modelidir (Juntunen, 2016). Bu yaklaşım, müziğin ritmik yapısını bedensel hareketler, doğaçlama ve ritim egzersizleri yoluyla deneyimlemeyi esas almaktadır. Dalcroze yöntemi özel eğitim bağlamında şu açılardan değerlendirilmektedir:

a. Psikomotor becerilerin gelişimi: Ritim ve hareket çalışmaları, bireylerin motor koordinasyonlarını ve denge becerilerini geliştirmektedir.

b. Duygusal ifade ve özgüven kazandırma: Bireyin kendini müzik ve hareket yoluyla ifade etmesini sağlayarak duygusal gelişimi desteklemektedir.

c. İşitsel ve kinestetik algıyı güçlendirme: Müzikal ritim algısını hareketle birleştirme, bireyin işitsel algısını geliştirmektedir.

Dalcroze yöntemi, Piaget'nin bilişsel gelişim kuramı ve motor öğrenme kuramları ile örtüşerek, bireyin hareket ve ritim yoluyla öğrenme süreçlerine katkı sunmaktadır.

Shinichi Suzuki tarafından geliştirilen Suzuki Metodu, bireyin erken yaşta müzik eğitimiyle tanışmasını ve taklit, tekrar ve model alma yoluyla müzik becerilerini geliştirmesini amaçlamaktadır (Hendricks, 2011). Bu yöntem, bireyin işitsel algı, bellek ve motor becerilerini geliştirmeye yönelik bir model sunmaktadır. Suzuki yöntemi özel eğitim bağlamında şu yönleriyle önem taşımaktadır:

a. Bireysel farklılıklara duyarlı öğretim modeli: Her bireyin kendi hızında öğrenmesine olanak tanınmaktadır.

b. Taklit ve tekrar yoluyla öğrenme: Öğrenciler, öğretmenlerini ve akranlarını gözlemleyerek müzikal becerilerini geliştirmektedir.

c. Aile desteğini içeren bir eğitim modeli: Suzuki yaklaşımı, aile katılımını teşvik ederek bireyin öğrenme sürecine aktif katılımını sağlamaktadır.

Suzuki Metodu, davranışçı öğrenme kuramı (Skinner) ve sosyal öğrenme kuramı (Bandura) ile ilişkilidir. Taklit ve pekiştirme süreçlerine dayalı olarak öğrenmeyi teşvik ederken, bireyin müzik eğitimi sürecine aktif olarak katılımını desteklemektedir.

Orff Schulwerk, Kodály Yöntemi, Dalcroze Eurhythmics ve Suzuki Metodu; özel eğitimde müzik öğretiminin temelini oluşturan yaklaşımlardır. Bu yöntemlerin özel eğitim bağlamında uygulanması, bireyin öğrenme sürecine bireyselleştirilmiş bir yaklaşım kazandırarak müziğin etkisini artırmaktadır.

4.İlgili Araştırmalar

Özel eğitimde müzik ağırlıklı öğretim programları ve ders materyalleri üzerine yapılan araştırmalar, müziğin özel gereksinimli bireylerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişimlerine olumlu katkılar sunduğunu göstermektedir. Ancak, bu programların pedagojik temelleri, öğrenme çıktıları ve kullanılan ders materyallerinin etkililiği konusunda yapılan çalışmalar, yöntemle bağlı olarak farklı sonuçlar ortaya koymaktadır. Özel eğitimde kullanılan müzik öğretim programları genellikle belirli pedagojik yaklaşımlar çerçevesinde şekillendirilmektedir. Orff Schulwerk, Kodály, Dalcroze Eurhythmics ve Suzuki gibi yaklaşımlar birey merkezli, deneyime dayalı ve aktif öğrenmeyi teşvik eden öğretim modelleri olarak öne çıkmaktadır. Adamek ve Darrow (2018) tarafından yapılan çalışmada, Orff Schulwerk'in ritim ve hareketi temel alarak, bilişsel ve motor becerileri geliştirmeye yönelik bir öğretim modeli sunduğu belirtilmiştir. Kodály Yöntemi ise, işitsel algıyı geliştirme ve müziksel farkındalığı artırma amacı taşımakta olup, özellikle dil gelişimi üzerinde etkili olduğu ortaya konulmuştur (Géza ve Houlahan, 2015).

Dalcroze Eurhythmics üzerine yapılan araştırmalar, bu yöntemin vücut hareketleriyle ritmik farkındalığı güçlendirdiğini ve özel gereksinimli bireylerde koordinasyonu artırdığını göstermektedir (Juntunen, 2016). Suzuki Metodu ise bireyin taklit ve tekrar yoluyla müziksel becerilerini geliştirdiğini savunarak, özel gereksinimli bireyler için etkili bir öğrenme modeli sunduğunu vurgulamaktadır (Hendricks, 2011). Bu çalışmalar, farklı müzik eğitim yaklaşımlarının özel eğitim bağlamında nasıl şekillendiğini ve hangi pedagojik temellere dayandığını ortaya koymaktadır. Özel eğitimde müzik temelli öğretim programlarının kullanım amaçları ve öğrenme çıktıları üzerine yapılan araştırmalar, bu programların bireylerin bilişsel, sosyal ve motor becerilerini desteklediğini göstermektedir. Darrow (2016), müzik eğitiminin özel gereksinimli öğrenciler üzerindeki etkilerini incelediği çalışmasında, müzik temelli öğretim süreçlerinin, öğrencilerin kendilerini ifade etme becerilerini güçlendirdiğini ve sosyal etkileşimlerini artırdığını ortaya koymuştur. Standley (2008) tarafından yapılan bir meta-analiz çalışması, müzik eğitiminin özel gereksinimli bireylerin dil gelişimi, bilişsel beceriler ve sosyal uyum üzerindeki etkilerini incelemiş ve müziğin okuma ve kelime dağarcığını geliştirdiğini göstermiştir. Özellikle Kodály ve Orff yaklaşımlarının, özel gereksinimli bireylerde müzik yoluyla öğrenme sürecini kolaylaştırdığı belirtilmiştir.

Müzik eğitiminin özel gereksinimli bireylerin bilişsel ve duygusal gelişimine olan etkilerini inceleyen araştırmalar, özellikle müzik terapisi uygulamalarının otizm spektrum bozukluğu, öğrenme güçlüğü ve zihinsel engelli bireylerde olumlu sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Çay (2020), özel gereksinimli bireylerin müzik eğitimi sürecinde motor becerilerini geliştirdiğini ve kendilerini ifade etme kapasitelerinin arttığını belirtmiştir.

Alanyazın incelemesi, özel eğitimde müzik temelli öğretim programlarında kullanılan materyallerin içeriği ve yapısı, öğretimin etkililiğini belirleyen temel unsurlardan biri olduğunu göstermektedir. Türkiye'de özel eğitim kurumlarında uygulanan müzik ve oyun dersi öğretim programları, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına göre yapılandırılmış olup, ritim çalışmaları, şarkı söyleme etkinlikleri, enstrüman kullanımı ve müzikle hareket aktivitelerini içermektedir (MEB, 2018). Ancak, öğretmenlerin müzik eğitimi verme konusundaki yeterlilikleri ve ders materyallerinin erişilebilirliği gibi faktörler, programların etkililiğini sınırlayabilmektedir. Erdem ve Özçelik (2023) tarafından yapılan araştırmada, özel eğitim öğretmenlerinin müzik eğitimi konusunda yeterli pedagojik bilgiye sahip olmadığı ve müzik materyallerinin sınırlı olduğu belirtilmiştir. Bu durum, öğretmenlerin mesleki gelişim süreçlerinde müzik eğitimiyle ilgili daha fazla destek alması gerektiğini ortaya koymaktadır. Alanyazında mevcut araştırmalar, müzik eğitiminin özel gereksinimli bireyler için daha etkili hale getirilmesi amacıyla farklı stratejiler önerilmektedir. Erdem ve Özçelik (2023), müzik eğitiminin özel eğitim programlarında daha sistematik bir şekilde yer alması gerektiğini ve

öğretmenlerin bu alanda eğitim almasının önemli olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, dijital teknolojilerin kullanımı, bireysel eğitim planlarına müzik tabanlı aktivitelerin entegre edilmesi ve müzik terapisi uygulamalarının yaygınlaştırılması gibi öneriler, özel gereksinimli bireyler için müzik eğitiminin daha etkili hale getirilmesine katkı sağlayabilir (Darrow, 2016).

5.Özel Eğitimde Müzik Ağırlıklı Öğretim Programlarının Pedagojik Temeller

Müzik eğitimi, bilişsel, duyuşsal ve devinişsel becerilerin gelişimini destekleyen disiplinlerarası bir alan olup, özel eğitim bağlamında bireylerin ihtiyaçlarına uygun olarak yapılandırılmaktadır (Shek ve Lee, 2024). Vygotsky'nin Sosyal Öğrenme Kuramı, bireylerin öğrenme sürecinin sosyal etkileşim yoluyla şekillendiğini ve müziğin özel gereksinimli bireylerin iletişim becerilerini geliştirmede önemli bir araç olabileceğini öne sürmektedir. Vygotsky'nin yakınsal gelişim alanı kavramı, bireylerin mevcut bilişsel seviyelerinin üzerine çıkabilmeleri için müzik gibi destekleyici araçların kullanılmasını önermektedir (Eun, 2019; Zaretsky, 2024). Skinner'ın davranışçı öğrenme kuramı, tekrara dayalı öğrenme süreçlerinin özel gereksinimli bireyler için etkili olduğunu savunmaktadır. Müzik eğitiminin ritmik ve tekrarlı yapısı, öğrenme sürecinde pekiştirici olarak kullanılarak bireylerin belirli davranışları kazanmasını kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda, Suzuki Metodu gibi müzik eğitim modelleri, davranışçı yaklaşımla örtüşerek bireyin model alarak ve tekrar yaparak öğrenmesini desteklemektedir (Hendricks, 2011). Piaget'nin Bilişsel Gelişim Kuramı, çocukların öğrenme süreçlerinde deneyim ve keşfin önemini vurgulamaktadır. Orff Schulwerk ve Dalcroze Eurhythmics gibi müzik eğitim yaklaşımları, bireylerin ritim, hareket ve doğrudan deneyime dayalı öğrenme süreçleri aracılığıyla bilişsel gelişimlerini desteklemektedir (Juntunen, 2016).

6.Özel Eğitimde Müzik Öğretim Programlarının Kullanımı, Uygulama Süreçleri ve Öğrenme Çıktıları

Müzik eğitimi, özel eğitim bağlamında bilişsel ve sosyal becerileri desteklemek amacıyla farklı yaklaşımlar çerçevesinde uygulanmaktadır. Gardner'ın Çoklu Zekâ Kuramı, bireylerin farklı öğrenme stillerine sahip olduğunu ve müziğin özellikle işitsel-ritmik zekâyâ sahip bireyler için etkili bir öğrenme aracı sunduğunu öne sürmektedir (Ansari, 2016; Yu, 2024). Bandura'nın Sosyal Bilişsel Kuramı, öğrenmenin gözlem yoluyla gerçekleşebileceğini vurgulayarak, bireylerin müzik etkinlikleri aracılığıyla sosyal etkileşim becerilerini geliştirebileceğini ileri sürmektedir (De Bruin vd., 2020). Müzik eğitiminin sosyal boyutu, özel gereksinimli bireylerin grup içinde yer alma, ortak çalışma ve iletişim kurma becerilerini güçlendirmektedir. Özel eğitimde müzik eğitiminin kullanım süreçleri üzerine yapılan araştırmalar, müziğin bireylerin duygusal durumlarını düzenleme ve kendilerini ifade etme becerilerini geliştirme konusunda etkili bir araç olduğunu göstermektedir. Bruscia'nın Müzik Terapi Kuramı, müziğin özel gereksinimli bireylerde duyuşsal entegrasyonu destekleyerek öğrenme süreçlerine olumlu katkı sunduğunu ortaya koymaktadır (Simhon vd., 2019; Rejto, 1973).

7.Müzik Eğitim Yöntemlerinin Bilişsel, Duyuşsal ve Psikomotor Gelişim Açısından Etkiler

Özel gereksinimli bireylerde müzik eğitiminin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor becerilere etkisi, öğrenme ve gelişim kuramları bağlamında açıklanabilir. Bloom'un öğrenme alanları taksonomisi, bireylerin bilişsel (bilgi ve anlama), duyuşsal (tutum ve motivasyon) ve psikomotor (hareket ve beceri) alanlarda gelişim gösterdiğini vurgulamaktadır (Shofiyulloh vd., 2024; Gladka, 2021; Thu ve Hiéu, 2019).

Dalcroze Eurhythmics yöntemi, müzik ve hareketin eş zamanlı kullanımını temel alarak bireylerin ritim duygusunu ve motor koordinasyonlarını geliştirmektedir (Juntunen, 2016). Kodály Yöntemi, müziksel işitme ve seslendirme becerilerini geliştirerek dil gelişimi ile ilişkilendirilmektedir (Géza ve Houlahan, 2015). Piaget'nin Duyusal-Motor Dönem Kuramı, çocukların erken yaşlarda hareket ve duyuşsal deneyimler yoluyla öğrendiğini öne sürmektedir (Ghazi vd., 2014). Bu bağlamda, Orff Schulwerk gibi yaklaşımlar, bireylerin müzik ve hareketi bir arada deneyimleyerek öğrenmesini desteklemektedir.

8.Ders Materyallerinin İçerik, Yapı ve Etkililik Açısından Değerlendirilmesi

Özel eğitimde kullanılan müzik öğretim materyallerinin etkililiği, bireyselleştirilmiş öğretim programları bağlamında değerlendirilmektedir. Bruner'in Yapılandırmacı Öğrenme Kuramı bireylerin öğrenme sürecinde aktif rol alması gerektiğini ve müzik temelli materyallerin öğrencilerin öğrenme süreçlerini destekleyici nitelikte olması gerektiğini savunmaktadır (Wu vd., 2024; Scott, 2011).

Vygotsky'nin Aracılı Öğrenme Kuramı, bireylerin öğrenme sürecinin dışsal destekleyiciler aracılığıyla güçlendirilebileceğini vurgulamaktadır (Scrimsher ve Tudge, 2003). Bu bağlamda, müzik eğitimi materyalleri, bireyin gelişimsel ihtiyaçlarına uygun olarak yapılandırıldığında daha etkili olmaktadır (Vygotsky, 1978).

9.Müzik Ağırlıklı Öğretim Programlarının Daha Etkili Hale Getirilmesi İçin Önerilen Stratejiler

Özel gereksinimli bireyler için müzik eğitiminin daha etkili hale getirilmesi, çağdaş eğitim yaklaşımları doğrultusunda geliştirilen stratejilerle mümkün olabilmektedir. Evrensel Tasarım Öğrenme Modeli (Rose ve Meyer, 2002), bireylerin farklı öğrenme stillerine sahip olduğunu ve öğretim materyallerinin bireysel farklılıklara uyarlanması gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca Dijital Çağda Öğrenme Kuramları, müzik eğitiminde teknoloji kullanımının özel gereksinimli bireylerin öğrenme süreçlerini destekleyici bir araç olduğunu göstermektedir. Dijital müzik uygulamaları, bireyin bilişsel ve duyuşsal gelişimine katkı sağlayarak müzik eğitiminin daha erişilebilir hale gelmesini sağlamaktadır (Brown ve Dillon, 2012).

10.Sonuç ve Tartışma

Bu araştırma kapsamında özel eğitimde müzik ağırlıklı öğretim programları ve ders materyallerinin karşılaştırmalı analizi yapılmış, Orff Schulwerk, Kodály Yöntemi, Dalcroze Eurhythmics ve Suzuki Metodu gibi müzik eğitim yaklaşımlarının özel gereksinimli bireylerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişimi üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırma bulguları doğrultusunda, müzik eğitiminin özel gereksinimli bireyler için çok boyutlu bir öğrenme aracı olduğu ve bu bireylerin gelişim sürecine önemli katkılar sunduğu belirlenmiştir.

Öğrenme kuramları bağlamında ele alındığında müzik eğitimi, Sosyal Öğrenme Kuramı (Vygotsky, Bilişsel Gelişim Kuramı (Piaget) ve Davranışçı Öğrenme Kuramı (Skinner) ile doğrudan ilişkilidir. Özellikle bireyselleştirilmiş öğretim stratejileri ve müzik temelli materyaller kullanılarak, özel gereksinimli bireylerin öğrenme sürecine daha etkin bir şekilde katılım gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Müzik eğitiminin özel eğitimdeki en önemli katkılarından biri, bireyin sosyal etkileşim becerilerini geliştirmesi ve kendini ifade etme yetisini güçlendirmesidir. Grup müziği çalışmaları, bireyin akranlarıyla daha etkin bir şekilde iletişim kurmasına yardımcı olmakta ve iş birliği becerilerini artırmaktadır (Géza ve Houlahan, 2015). Aynı zamanda, müzik eğitiminin bireyin duyuşsal regülasyon sürecine katkı sağladığı ve stres düzeylerini azalttığı belirlenmiştir (Bruscia, 1998).

Araştırmada incelenen dört müzik eğitimi yaklaşımının özel eğitim bağlamındaki uygulanabilirliği açısından karşılaştırıldığında, her yöntemin farklı gelişim alanlarına odaklandığı görülmüştür. Orff Schulwerk, bireyin yaratıcılığını ve keşfederek öğrenme sürecini destekleyen doğaçlama temelli bir yapı sunarken, Kodály Yöntemi, işitsel algı ve müzikal hafızayı geliştirme açısından güçlü bir model olabilmektedir. Dalcroze Eurhythmics, beden hareketleri ve ritim algısı üzerinden bireyin psikomotor gelişimini desteklerken, Suzuki Metodu, model alma ve tekrar yoluyla müzik eğitiminin bireysel öğrenme süreçlerine entegre edilmesini sağlamaktadır (Juntunen, 2016; Hendricks, 2011).

Ayrıca, araştırmada müzik eğitimi materyallerinin içeriği, yapısı ve etkililiği açısından özel gereksinimli bireylere nasıl uyarlanabileceği de değerlendirilmiştir. Sonuçlara göre, bireyselleştirilmiş materyaller ve teknolojik desteklerin müzik eğitimi süreçlerine entegre edilmesi, öğrenme süreçlerini olumlu yönde etkilemektedir. Evrensel Tasarım Öğrenme Modeli (Rose ve Meyer, 2002) çerçevesinde müzik eğitime yönelik uyarlanabilir materyallerin geliştirilmesi, özel gereksinimli bireylerin öğrenme süreçlerini kolaylaştırmaktadır.

Öğrenme kuramları bağlamında ele alındığında, Sosyal Öğrenme Kuramı ve Davranışçı Öğrenme Kuramı çerçevesinde müzik eğitiminin bireyler üzerindeki etkileri net bir şekilde gözlemlenmiştir. Suzuki Metodu'nun davranışçı öğrenme ilkeleriyle örtüştüğu ve bireyin taklit ve tekrar yoluyla öğrenme süreçlerine

katılımını artırdığı belirlenmiştir. Bu durum, Hendricks (2011) tarafından yapılan çalışmalarla da desteklenmektedir. Ancak, bu araştırmada bazı farklılıklar da gözlemlenmiştir. Örneğin, müzik eğitiminin sadece bilişsel gelişimi değil, aynı zamanda bireyin duygusal regülasyon sürecini de desteklediği belirlenmiştir. Bruscia (1998) tarafından ortaya konulan Müzik Terapi Kuramı, müziğin bireylerin stres yönetimi, duygusal farkındalık ve psikolojik iyilik hali üzerinde olumlu etkiler yarattığını göstermektedir. Bu çalışma da benzer şekilde, müzik eğitiminin bireylerin öz güvenlerini artırdığını ve kaygı düzeylerini azalttığını ortaya koymaktadır.

Özel eğitimde müzik eğitiminin uygulanabilirliği açısından değerlendirildiğinde, öğretmen yeterlilikleri ve eğitim materyallerinin yeterliliği gibi konular önemli bir tartışma alanı oluşturmaktadır. Erdem ve Özçelik (2023) tarafından yapılan araştırmalarda, özel eğitim öğretmenlerinin müzik eğitimi konusunda yeterli pedagojik donanıma sahip olmadıkları belirlenmiştir. Bu çalışma da benzer sonuçlara ulaşarak, müzik eğitimi programlarının öğretmen eğitimi ile desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bunun yanı sıra, teknolojinin müzik eğitiminde kullanımına yönelik tartışmalar da bu çalışmanın önemli bir bulgusunu oluşturmaktadır. Dijital müzik araçları, mobil uygulamalar ve interaktif müzik yazılımları, özel gereksinimli bireyler için eğitimin erişilebilirliğini artıran araçlar olarak değerlendirilmiştir (Brown ve Dillon, 2012).

Sonuç olarak, bu çalışma, müzik eğitiminin özel eğitim bağlamındaki etkilerini çok yönlü bir perspektifle ele almakta ve mevcut literatüre yeni katkılar sunmaktadır ve müzik ağırlıklı öğretim programlarının özel eğitimde etkili bir öğrenme aracı olduğu, bireylerin gelişimine çok yönlü katkılar sunduğu belirlenmiştir.

11.Öneriler

Bu araştırmanın bulguları doğrultusunda, özel eğitimde müzik ağırlıklı öğretim programlarının daha etkili hale getirilmesi için çeşitli öneriler geliştirilmesi; müzik eğitiminin özel gereksinimli bireyler için sunduğu bilişsel, duyuşsal ve psikomotor faydalar göz önünde bulundurularak, öğretim programlarının bireyselleştirilmiş eğitim planları ile uyumlu hale getirilmesi; özel eğitimde müzik eğitiminin, her bireyin farklı öğrenme hızına ve kapasitesine uygun olarak şekillendirilmesi; öğretim materyalleri ve içerikleri, öğrencinin ihtiyaçlarına göre uyarlanması; özel eğitim öğretmenlerinin müzik eğitimi konusunda daha fazla bilgi ve beceri kazanmasını sağlamak amacıyla hizmet içi eğitim programları düzenlenmesi; Orff Schulwerk, Kodály Yöntemi, Dalcroze Eurhythmic ve Suzuki Metodu gibi müzik eğitimi yaklaşımlarının özel gereksinimli bireylere nasıl uyarlanabileceğine dair uygulamalı eğitimler sunulması, öğretmenlerin müzik temelli öğretim programlarını etkili bir şekilde kullanabilmesi için destekleyici materyaller geliştirilmesi; farklı engel grupları üzerinde müzik eğitiminin nasıl bir etki yarattığını anlamak için daha fazla deneysel araştırmaya ve vaka analizlerine yer verilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Adamek, M. S., & Darrow, A. A. (2018). Music in special education (3rd ed.). American Music Therapy Association.
2. Ansari, S., Mehrdad, A., & Ahmadi, S. (2016). The impact of using music on EFL learners' learning of intonation patterns across musical intelligence levels: The case of Iranian learners. *Modern Journal of Language Teaching Methods*, 6, 86.
3. Brown, A. R., & Dillon, S. C. (2012). Collaborative digital media performance with generative music systems. *Digital Creativity*, 23(2), 128–140.
4. Bruscia, K. (1998). *Defining music therapy*. Barcelona Publishers.
5. Cardno, C. (2019). Policy document analysis: A practical educational leadership tool and a qualitative research method. *Educational Administration: Theory and Practice*.
6. Çay, F. (2020). Özel gereksinimli bireyler için müzik eğitiminin önemi. *Müzik ve Eğitim Dergisi*, 8(2), 45–58.

7. Daněk, A. (2024). Inclusive music education: Opportunities for children with special educational needs. *Ad Alta*, 14/01.
8. Darrow, A.-A. (2016). Differentiated instruction for students with disabilities: Using DI in the music classroom. *General Music Today*, 28(1), 29-32.
9. Damyanov, P. (2024). Effective pedagogical strategies and support mechanisms for enhancing the learning outcomes of students with special educational needs: A systematic approach. *International Journal of Scientific Research and Management (IJSRM)*.
10. De Bruin, L., Williamson, P., & Wilson, E. (2020). Apprenticing the jazz performer through ensemble collaboration: A qualitative enquiry. *International Journal of Music Education*, 38, 208–225.
11. Detterman, D., & Thompson, L. (1997). What's so special about special education? *American Psychologist*, 52(10), 1082-1090.
12. Draft, -, Huang, S., Lehr, D., Rossetti, Z., & Wang, M. (2023). Individualizing instruction for students with intellectual and developmental disabilities in China: Teachers' perceptions and practices. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 61(5), 385-398.
13. Erdem, M., ve Özçelik, M. (2023). Özel eğitimde müzik ve oyun dersine yönelik akademisyen görüşleri. *Eğitimde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 12(1), 78–95.
14. Eun, B. (2019). The zone of proximal development as an overarching concept: A framework for synthesizing Vygotsky's theories. *Educational Philosophy and Theory*, 51, 18–30.
15. Frazee, J., & Kreuter, K. (1987). *Discovering Orff: A curriculum for music teachers*. Schott Music Corporation.
16. Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. Basic Books.
17. Géza, S., & Houlahan, M. (2015). *Kodály today: A cognitive approach to elementary music education*. Oxford University Press.
18. Ghazi, S., Khan, U., Shahzada, G., & Ullah, K. (2014). Formal operational stage of Piaget's cognitive development theory: An implication in learning mathematics. *Journal of Educational Research*, 17, 71.
19. Gladka, O. (2021). Developing future teachers' critical thinking skills on the basis of Bloom's taxonomy. *Young Scientist*.
20. Goodkin, D. (2001). *Orff-Schulwerk in diverse cultures*. Schott Music Corporation.
21. Hendricks, K. S. (2011). The philosophy of Shinichi Suzuki: "Music education as a vehicle for social change". *Philosophy of Music Education Review*, 19(2), 136–154.
22. Juntunen, M. L. (2016). The Dalcroze approach: Experiencing and knowing music through embodied exploration. *Oxford Handbook of Music Education*, 2, 677–693.
23. Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2018). Özel eğitimde müzik ve oyun dersi öğretim programı. https://huseyinkecici.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/34/11/747517/dosyalar/2018_09/25140705_MYzik_ve_Oyun_Dersi_1.Kademe.pdf
24. Panopoulos, N., & Drossinou-Korea, M. (2024). Reading comprehension skills of students with intellectual and developmental disabilities: Teaching practices with technological tools. *European Journal of Special Education Research*. Saarinen, T. (2008). Position of text and discourse analysis in higher education policy research. *Studies in Higher Education*, 33, 719–728.
25. Rejto, A. (1973). Music as an aid in the remediation of learning disabilities. *Journal of Learning Disabilities*, 6, 286-295.
26. Rose, D. H., & Meyer, A. (2002). *Teaching every student in the digital age: Universal design for learning*. Association for Supervision and Curriculum Development.
27. Saarinen, T. (2008). Position of text and discourse analysis in higher education policy research. *Studies in Higher Education*, 33, 719–728.
28. Scott, S. (2011). Contemplating a constructivist stance for active learning within music education. *Arts Education Policy Review*, 112, 191–198.
29. Scruggs, T., & Mastropieri, M. (2013). Individual differences and learning challenges. *Theory Into Practice*, 52(1), 63-72.

30. Shek, N., & Lee, E. (2024). Investigating the impact of music therapy on cognitive and behavioral development in special education. *Asian Journal of Multidisciplinary Research & Review*,
31. Shofiyulloh, M., Nugraha, M., & Fajarianti, S. (2024). Analysis of evaluation of cognitive, affective and psychomotor levels in RPP Aqidah Moral Class XI MA Muallimat Malang with revised Bloom's taxonomy. *JUPE: Jurnal Pendidikan Mandala*.
32. Simhon, V., Elefant, C., & Orkibi, H. (2019). Associations between music and the sensory system: An integrative review for child therapy. *The Arts in Psychotherapy*.
33. Scrimsher, S., & Tudge, J. (2003). The teaching/learning relationship in the first years of school: Some revolutionary implications of Vygotsky's theory. *Early Education and Development*, 14, 293–312.
34. Standley, J. M. (2008). Does music instruction help children learn to read? Evidence of a meta-analysis. *Update: Applications of Research in Music Education*, 27(1), 17-32.
35. Thu, N., & Hi u, V. (2019). Applying critical thinking skills to improve students' essay writing skills. *International Journal on Studies in English Language and Literature*.
36. Wu, W., Tham, J., & Khatibi, A. (2024). A study of music education curriculum design and evaluation from a constructivist perspective. *Applied Mathematics and Nonlinear Sciences*, 9.
37. Van ova, A., & Osvaldova, M. (2020). Art education in music field of pupils with special educational needs. *Scientific Journal of Polonia University*, 37, 71–84.
38. Yu, Y. (2024). Construction of a model of differentiation in music teaching combined with the theory of multiple intelligences. *Applied Mathematics and Nonlinear Sciences*.
39. Zaretsky, V. (2024). Zone of proximal development: Evolution of the concept. *Cultural-Historical Psychology*.

(17)

Kadir ŞAHİN⁵⁰; Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ZENGİN⁵¹

ZENZEGUR KORİDORU ve KALKINMA YOLU PROJESİ'NİN ÇİN'İN TEK KUŞAK TEK YOL PROJESİ'NE KATKILARI BAĞLAMINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASINA OLASI ETKİLERİ
POSSIBLE EFFECTS OF THE ZENZEGUR CORRIDOR AND DEVELOPMENT ROAD PROJECT ON TURKISH FOREIGN POLICY IN THE CONTEXT OF THEIR CONTRIBUTION TO CHINA'S ONE BELT ONE ROAD PROJECT

ÖZ

Çin Halk Cumhuriyeti, “Tek Kuşak Tek Yol Projesi”ni 2013 yılında uluslararası kamuoyuna deklare etmiştir. Çin proje kapsamında Asya, Avrupa, Afrika, Kafkasya, Orta Doğu ve Latin Amerika’yı deniz, kara, hava ve demir yolları ile birbirine bağlamayı hedeflemektedir. Türkiye-ÇHC arasında 2015 yılında imzalanan mutabakat gereği, Türkiye TKTYP’nin “Orta Koridor” kısmına dahil olmuştur. ÇHC-AB arasındaki ticaret akışı “Orta Koridor” üzerinden planlanmaktadır. Azerbaycan-Ermenistan arasında yapılan “İkinci Dağlık Karabağ Savaşı” sonucunda, Azerbaycan Birinci Dağlık Karabağ Savaşı sonucu kaybettiği toprakları geri almıştır. Bu nedenle “Zenzegur Koridoru”nun açılması süreci hızlanmıştır. Kalkınma Yolu Projesi ile de Avrupa-Türkiye ve Basra Körfezi arasındaki ticareti geliştirmek ve hızlandırmak amaçlanmıştır. Bu çalışmada, Tek Kuşak Tek Projesi’nin Orta Koridor bağlamında Zenzegur Koridoru ve Kalkınma Yolu Projesi’nin Türk Dış Politikasına Olası Etkileri incelenecektir. Araştırma kapsamında; Orta Koridor, Zenzegur Koridoru ve Kalkınma Yolu Projesi ele alınacak olup diğer ticari koridorlar ya da güzergahlar araştırma kapsamı dışında tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: ÇHC, Türk Dış Politikası, Zenzegur Koridoru, Kalkınma Yolu Projesi, Tek Kuşak Tek Yol Projesi, Ekonomi, Ticaret.

ABSTRACT

The People's Republic of China declared the "One Belt One Road Project" to the international public opinion in 2013. Within the scope of the project, China aims to connect Asia, Europe, Africa, the Caucasus, the Middle East and Latin America by sea, land, air and railways. In accordance with the agreement signed between Türkiye and the PRC in 2015, Türkiye was included in the "Middle Corridor" section of One Belt One Road Project. The trade flow between the PRC and the EU is planned through the "Middle Corridor". Following the "Second Nagorno-Karabakh War" between Azerbaijan and Armenia, Azerbaijan reclaimed the territories it had lost in the earlier Conflict. For this reason, the opening process of the "Zenzegur Corridor" has been accelerated. The Development Road Project aims to develop and accelerate trade between Europe, Türkiye and the Persian Gulf. In this study, the Possible Effects of the Zenzegur Corridor and Development Road Project on Turkish Foreign Policy in the context of the Central Corridor of the One Belt One Project will be analyzed. The research will focus on the Central Corridor and Development Road Project and other commercial corridors or routes are excluded from the scope of the research.

Keywords: PRC, Turkish Foreign Policy, Zenzegur Corridor, Development Road Project, One Belt One Road Project, Economy, Trade.

*Bu makale Dr. Öğretim Üyesi Gökhan ZENGİN danışmanlığında Kadir ŞAHİN tarafından hazırlanan “Çin’in Tek Kuşak Tek Yol Projesi’nin Türkiye Dış Politikasına Olası Etkileri” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

⁵⁰ Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı (Doktorant Phd), kadirsahindw@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6848-2152

⁵¹Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, gokhanzengin@trakya.edu.tr, ORCID 0000-0001-8726-4604

GİRİŞ

Mao Zeodung döneminde, Çin Halk Cumhuriyeti dışa kapalı ve uluslararası sistemden kendisini tecrit eden dış politika izlemiştir. 1978 yılında Deng Xiaoping'in ÇKP Sekteri olmasıyla "Reform ve Dışa Açılma" dönemi başlamıştır. ÇHC kısa bir süre zarfında yeni kurulan dünya düzeni içerisindeki yerini almıştır. ÇHC, Dörtlü Modernleşme ve Çin tipi sosyalizm ekonomi modeliyle "Çin mucizesini" gerçekleştirmiştir. On yıllık zaman zarfında Çin halkının çoğunluğu yoksulluk sınırından kurtulmuştur. İhracata dayalı ekonomik büyüme modeliyle çıktığı yolda bugün ÇHC, küresel ihracatta birinci, küresel ithalatta ikinci, merkez bankasında en çok döviz rezervine sahip ülkesi, dünyanın ikinci en büyük ekonomisi, doğrudan yabancı yatırım çeken en yüksek ülkesi konumuna gelmiştir. Art ardına yakaladığı ve kesintisiz yüksek büyüme oranlarıyla ÇHC, yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde adından en fazla bahsedilen ülke olmuştur. ÇHC, "Dünyanın Atölyesi" veya "Dünyanın Fabrikası" unvanlarını hak etmiştir.

ÇHC büyüyen ekonomisi nedeniyle enerji ve hammadde kaynaklarına olan ihtiyacı artmıştır. Buna ek olarak üretim fazlası ürünleri içinde yeni pazarlar şart olmuştur. Hammadde ve enerji ve pazar arasında karşılıklı bağımlılık oluşmuştur. ÇHC, bu sorunu çözebilmek için TKTYP'yi hayata geçirmeye karar vermiştir. Kıtalararası ulaşım ve ticaret ağları ile her bölgeyi Çin'e bağlayacak küresel lojistik merkezi olarak planlanmıştır.

Türkiye-ÇHC arasında imzalanan anlaşma ile Türkiye TKTYP'ye ortak olmuştur. Türkiye, karayolu, demir yolu ve limanlar bağlamında projeye destek sağlamıştır. TKTYP, Türkiye-ÇHC arasında ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmiştir.

Türkiye, sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konumu nedeniyle "Orta Koridor"un merkez ülkesi konumuna yükselmiştir. Zenzegur Koridoru ve Kalkınma Yolu Projesi, Orta Koridor'a dahil edilebilirse Türkiye Güneydoğu Asya, Orta Doğu, Kafkasya, Balkanlar, Orta Asya, Avrupa ve Körfez bölgesinde kilit görevi görebilecektir. Türkiye üç koridorun merkez ülkesi olarak siyasal, kültürel, politik, ekonomik ve ticari olarak avantajlı hale gelebilecektir.

1-Tek Kuşak Tek Yol Projesi

ÇHC Devlet Başkanı Xi Jipping, eski İpek Yolu'nu yeniden canlandırmak için 2013- Kazakistan "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı" ve 2013- Endonezya "Yirmi Birinci Yüzyıl Deniz İpek Yolu" ekonomik kuşaklarını dünya gündemine açıklamıştır. (Alperen, 2018). Asya, Afrika ve Avrupa'yı kara yoluyla, Pasifik Okyanusu ile Hint okyanusunu deniz yoluyla proje kapsamında birbirine bağlanması hedeflenmiştir (Yiğenoğlu, 2018). Proje doğrultusunda ülkeler deniz, hava, kara ve demir yolu bağlantıları ile birbirine bağlanacaktır. Proje tam olarak tamamlandığında dünya "Küresel Köy" tanımına uygun bir görünüm kazanabilir.

Harita 1: Tek Kuşak Tek Yol Projesi Genel Haritası

Kaynak: [www.lojiport.com/..](http://www.lojiport.com/) (24.01.2025).

Tek Kuşak Tek Yol Projesi altı adet ekonomik koridordan oluşmaktadır (Sınır ve Kantar, 2021).

- Çin Moğolistan-Rusya Ekonomik Güzergâhı
- Yeni Avrasya Kara Köprüsü
- Çin-Orta Asya Ekonomik Güzergâhı
- Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar Ekonomik Güzergâhı
- Çin-Hindini Yarımadası Ekonomik Güzergâhı
- Çin-Pakistan Güzergâhı
- Yirmi Birinci Yüzyıl Deniz İpek Yolu

Çin, TKTYP ile sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve küresel ticaretin ana aktörü olmak hedefiyle yola çıkmıştır. Proje her ne kadar ekonomik ve ticari olarak ortaya çıkmışsa da projenin siyasi, diplomatik, sosyal ve kültürel birçok etkisi olacaktır. Devletler ve toplumların kaynaşması ve tanışması sağlayarak barış ve istikrarın gelişmesine katkı sunacaktır (Gülten ve Erin, 2024).

2- Zengezur Koridoru

İkinci Dağlık Karabağ Savaşı 10 Kasım 2022 tarihinde Rusya'nın gözetiminde Azerbaycan-Ermenistan arasında imzalanan anlaşmayla son bulmuştur. Azerbaycan kırk dört gün gibi kısa bir sürede otuz yıldır işgal altındaki topraklarını kurtarmıştır. Savaş sonucu Azerbaycan, Birinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda kaybettiği toprakları geri almıştır. Yıllardır Ermenistan'ın işgal ettiği vatan toprağına kavuşmuştur (Üste ve Aydın, 2022, Memmedov ve Hasanoglu 2023). Zengezur Koridoru, Türkiye'nin Orta Asya bölgesine hiçbir yabancı devletin sınırlarına girmeden erişim imkanı sağlayacaktır. Balkanlardan Çin'e kadar Türk koridoru ortaya çıkmıştır.

Harita 2: Zengezur Koridoru

Kaynak: <https://www.bbc.com/turkce/articles/c1r4nr42w14o> (04.02.2025)

3- Kalkınma Yolu Projesi

Kalkınma Yolu Projesi; Türkiye, Irak, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin katılımıyla oluşturulmuştur. Dört ülke ortak deklarasyon imzalayarak projeyi ilan etmişlerdir. Irak'ın Basra Körfezi'ndeki Al Faw Liman'ını projesinin başlangıç noktasıdır. Buradan yüklenen ticari mallar Türkiye üzerinden Avrupa'ya ve Avrupa'dan Al Faw Limanı'na getirilip, götürülecektir. Avrupa- Al Faw limanı arasında kesintisiz ve sağlık ulaşımı sağlamak için 1190 km kara yolu ve 1176 km demir yolu (1176 km) yapılması

planlanmıştır (Sayan, 2024). Kalkınma Yolu Projesi, Orta Doğu, Orta Asya, Körfez Bölgesi Avrupa ve Güneydoğu Asya bölgesinde kurulması düşünülen koridorlar için stratejik konuma sahiptir. ÇHC'nin TKTYP Güney Koridoru ve Orta Koridoru, Hindistan'ın Yeni Baharat Yolu ticari koridorlarının tam kavşak noktası olabilecektir.

Harita 3: Kalkınma Yolu Projesi

Kaynak: <https://www.iramcenter.org/.....> (05.01.2025).

Harita 3 incelediğinde Basra Körfezi'nden gelen ticari emtialar Orta Koridor'a eklenebilir. Al Faw Limanı'ndan gelen ürünler kara yoluyla Trakya üzerinden Avrupa'ya ya da Doğu Akdeniz üzerinden deniz yoluyla Avrupa'ya ulaşacaktır. Pekin'den gelen emtialar Zenzegur Koridor'u üzerinden Türkiye'ye ulaşacaktır. Türkiye, Avrupa, Asya ve Orta Doğu'nun ticari merkezi olabilir.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Zenzegur koridorunun açılmasıyla Türkiye ile Türk dünyası arasındaki sınır sorunu ortadan kalkmış olacaktır. Türkiye'den Çin sınırlarına kadar kesintisiz ulaşım imkânı sağlanacaktır. Türk Birliği önündeki sınır hattı kopukluğu problemi de çözülmüştür. TKTYP bağlamında güzergâh değişikliği ortaya çıkabilir (Akıncı ve Kaba, 2023). ÇHC, Orta Koridor ile Pekin'den Londra'ya kadar demiryolu üzerinden ticari akışın sağlanması hedeflemiştir. Zenzegur Koridoru jeopolitik ve jeostratejik olarak coğrafi eksendedir.

Zenzegur Koridoru'nun ulaşım imkânları tamamlanarak faaliyete geçtiğinde projenin ana arterlerinden biri olacağını söyleyebiliriz. Çünkü koridorun faaliyete geçmesiyle eski hatta nazaran Orta Koridor'un yol süresi %25 daha kısaltacak ve %20'de yakıttan tasarruf sağlayacaktır (Tütünsatar, 2022). Bu hattın devreye girmesiyle Orta Koridor Kuzey Koridoru'na göre 2300 km daha kısaltacaktır (Kazancı ve Barun, 2023).

Zenzegur Koridoru'nun açılması Bakü-Tiflis-Kars tren yoluna göre ulaşım mesafesini üç yüz kırk dört km daha kısaltacaktır. Yeni hat Azerbaycan-Nahçıvan-Türkiye arası inşa edilecektir (Gasımova ve Yurcu, 2023). Güney Kafkasya'da etkili olan bir diğer devlette İran'dır. İran'da çok sayıda Azerbaycan Türkü'nün yaşaması ve Türk dünyasına direk iletişim ve ulaşımın sağlanması İran için bir sıkıntı olabilir. İran ve Ermenistan'ın devre dışı kalacak olması bölgede dengelerin Türkiye lehine değişmesine neden olabilecektir. Sovyetlerin dağılmasından beri Orta Asya'da İran-Turan çekişmesi canlanabilir. Ayrıca İran ekonomik, politik ve siyasi olarak güç kaybedeceğini söyleyebiliriz. Bu nedenlerle İran, Zenzegur Koridoru'nun açılmasına karşı çıkmaktadır (Dumlu ve Şahin, 2024).

Kalkınma Yolu Projesi, Avrupa'dan Orta Doğu, Güney Asya ve Doğu Afrika'ya ticareti geliştirebilir (Aykan, 2024). Ayrıca Süveyş Kanalı ve Kızıldeniz'i bertaraf ederek yeni bir alternatif oluşturacaktır (Baz, 2024). Çin-TKTYP ve Hindistan-IMEC projesi Kalkınma Yolu Projesi ile ana arter görevi görebilir. Türkiye coğrafi konum nedeniyle küresel ticaretin merkezi olabilir (Çamaş, 2024). Türkiye ticari koridor savaşlarının

yaşandığı günümüz yüzyılında lojistik, gümrük gelirleri, ihracat ve ticari bakımdan önemli kazanımlar elde ederek ekonomik yönden canlanabilir (Orhan ve Oflaz, 2024).

Küresel ekonominin ağırlık merkezi başta Çin olmak üzere Güneydoğu Asya bölgesine kaymaktadır. Doğu- Batı ya da Çin-AB arası ticareti geliştirmek için çeşitli ülkelerin liderliğinde koridorlar ortaya çıkmaktadır. Türkiye stratejik konumu nedeniyle Doğu-Batı koridorlarının tam merkezinde yer alacaktır. Avrasya bölgesi bir tık daha göz önünde olacaktır (Yılmaz, 2024).

Türkiye, Doğu-Batı arasında coğrafi konumu nedeniyle lokomotif ülke pozisyonuna yükselmiştir. Türkiye, bu durumu avantajına kullanabilirse ekonomik ve politik bakımdan hem bölgesel hem de küresel anlamda büyük kazançlar elde edebilir

KAYNAKÇA

1. Akıncı, Abdulvahap ve Kaba, Sayıme Gül Kaba. (2023). Kafkasya'nın Jeopolitik Önemi: Dağlık Karabağ ve Zengezur Koridoru Örneği. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(1), 88-106.
2. Alperen, Ümit. (2018). Bir Kuşak Bir Yol Girişimi ve Çin'in Orta Asya Politikası. *Bilge Strateji*, 10(19), 17-38.
3. Aykan, Burak. (2024). "Kalkınma Yolu Projesinin Uluslararası Ulaştırma Koridorları ve Ekonomik Kalkınma Açısından Etkilerinin İrdelenmesi". *Ulaştırma ve Altyapı*, 1, 114-133.
4. Baz, İbrahim. (2024). Kalkınma Yolu Projesi Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Ulaştırma ve Altyapı*, 1, 24-32.
5. Çamaş, Tuğrul. (2024). Çin Hindistan Rekabeti ve Kalkınma Yolu Projesi. *Ulaştırma ve Altyapı*, 1, 146-165.
6. Dumlu, Hakan ve Şahin, Güngör. (2024). Zengezur Koridoru ve Alternatif Çözümler: Türkiye İçin Riskler, Tehditler ve Fırsatlar. *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 13 (2), 169-194.
7. Gasımova, Tukazban ve Yurcu, Melis Erçin. (2023). Zengezur Koridoru'nun Azerbaycan'ın Dış Ticaret ve Lojistik Faaliyetlerine Olası Etkilerinin Swot Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, (12), 1-15
8. Gülten, Zeki Talustan ve Erin, Zeynep Çağla. (2024). Çin'in Küresel Jeoekonomik Vizyonu: Amaçlar ve Hedefler Bağlamında Kuşak ve Yol Girişimi. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 55-77.
9. Memmedov, Asim ve Hasanoğlu, Murteza. (2023). Hazar Denizi'nden Akdeniz'e Zengezur Koridoru. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6(2), 334-344.
10. Kazancı, Baybarshan Ali ve Barun, İlteriş Kaan Barun. (2023). İpek Yolu Üzerinde Alternatif Güzergâhın Türkiye Açısından Önemi: Olası Türk Koridoru. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 570-581.
11. Sayan, Ömer Fatih. (2024). Kalkınma Yolu' ve Haberleşmeye Etkisi. *Ulaştırma ve Altyapı*, 1, 1-22.
12. Sınır, Gizem ve Kantar, Gökmen. (2021). "Çin'in Doğu Akdeniz'deki Artan Rolü. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 29-43.
13. Orhan, Ayhan ve Oflaz, Erkan. (2024). Kalkınma Yolu Projesinin Ekonomideki Sıçrama Etkisine Yapısal İnşacı Bir Yaklaşım. *Ulaştırma ve Altyapı*, 1, 102-113.
14. Tütünsatar, Alper. (2022). Zengezur Koridoru'nun Uluslararası Ticaret Politikası ve Lojistik Açından Önemi. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 66-74.
15. Üste, Ahmet Nazmi ve Aydın, Ulviyye. (2022). Güney Kafkaslarda Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Bağlamında Zengezur Koridoru'nun Önemi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(Özel Sayı), 261-274.
16. Yılmaz, Nuh. (2024). Kalkınma Yolu Projesi'nin Irak ve Ortadoğu Jeopolitiğine Etkisi. *Ulaştırma ve Altyapı*, 1, 34-50.
17. Yiğenoğlu, Kaan. (2018). Çin'in 'Tek Kuşak Tek Yol' Projesi ve Asya Altyapı Yatırım Bankası. *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 3(1), 10-28.

İnternet Kaynakları

1. BBC Türkçe. (2025). "Zengezur Koridoru ve jeopolitik etkileri." BBC Türkçe. Erişim: 28.02.2025, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c1r4nr42w14o>.
2. İRAM Center. (2025). "İran'ın Kalkınma Yolu Projesi'ne yaklaşımı." İRAM Center. Erişim: 22.02.2025, <https://www.iramcenter.org/iranin-kalkinma-yolu-projesine-yaklasimi-2481>.
3. Lojiport. (2025). "Çin ve Tacikistan, Türkiye'ye ulaşacakları koridoru birlikte inşa edecek." Lojiport. Erişim: 01.03.2025, <https://www.lojiport.com/cin-ve-tacikistan-turkiyeye-ulasacaklari-koridoru-birlikte-insa-edecek-116742h.htm>.

(18)

Tuğçe KARA⁵²; Dr. Öğr. Üyesi Durmuş Ali KOLTUK⁵³

DOĞU AKDENİZ'DEKİ ENERJİ KEŞİFLERİNİN TÜRKİYE-YUNANİSTAN İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

THE IMPACT OF ENERGY DISRUPTIONS IN THE EASTERN MEDITERRANEAN ON THE RELATIONS BETWEEN TURKEY AND GREECE

ÖZ

Doğu Akdeniz'de son yıllarda keşfedilen doğalgaz rezervleri, bölgedeki jeopolitik dengeleri değiştirmiş ve Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde yeni gerilimlere yol açmıştır. Yunanistan, Kıbrıs Rum Kesimi, İsrail ve Mısır gibi ülkeler, enerji kaynaklarını paylaşmak ve Avrupa'ya aktarmak için çeşitli ittifaklar kurarken, Türkiye bu süreçten dışlanmaya çalışıldığını savunmaktadır. Ankara, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge (MEB) sınırları konusunda hakkaniyetli bir paylaşım talep ederken, Atina ise uluslararası hukuka dayalı olarak kendi haklarını savunduğunu belirtmektedir. Bu durum, taraflar arasında zaman zaman askeri ve diplomatik krizlere yol açmaktadır. Bölgedeki enerji keşifleri, Türkiye ve Yunanistan'ın ikili ilişkilerini daha da karmaşık hale getirirken, AB ve ABD gibi dış aktörlerin de sürece dahil olması, diplomatik çözüm arayışlarını zorlaştırmaktadır. Ancak, uzun vadede tarafların enerji kaynaklarından ortak fayda sağlaması için müzakere ve iş birliğine yönelmesi kaçınılmaz bir gereklilik olarak görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, Enerji Keşifleri, Türkiye, Yunanistan.

ABSTRACT

The natural gas reserves discovered in the Eastern Mediterranean in recent years have changed the geopolitical balances in the region and led to new tensions in Turkish-Greek relations. While countries such as Greece, the Greek Cypriot Administration, Israel and Egypt have formed various alliances to share energy resources and transfer them to Europe, Turkey argues that attempts are being made to exclude it from this process. While Ankara demands an equitable sharing of the continental shelf and exclusive economic zone (EEZ) borders, Athens states that it defends its own rights based on international law. This situation occasionally leads to military and diplomatic crises between the parties. While energy discoveries in the region further complicate bilateral relations between Turkey and Greece, the involvement of external actors such as the EU and the US in the process complicates the search for diplomatic solutions. However, in the long term, it is seen as an inevitable necessity for the parties to turn to negotiation and cooperation in order to mutually benefit from energy resources.

Keywords : Eastern Mediterranean, Energy Discoveries, Türkiye, Greece.

⁵² Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, tuce-akk@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9621-9618

⁵³ Dr. Öğretim Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, dkoltuk@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4144-1120

1.GİRİŞ

Doğu Akdeniz stratejik rekabetin olduğu bir bölgedir. Son on yılda, Kıbrıs adasındaki çözülmemiş ihtilaf ve tartışmalı deniz sınırları nedeniyle Türkiye ile iki AB Üye Devleti, Yunanistan ve Kıbrıs arasında bir dizi sorunlar ortaya çıkmıştır. Deniz tabanının altında keşfedilen büyük gaz sahaları ve yenilerinin bulunma ihtimali, Doğu Akdeniz'i stratejik açıdan önemli bir enerji merkezi haline getirmiştir. Özellikle bölge deniz yoluyla taşınan mallar için stratejik bir nakliye rotasıdır. Son yıllarda Akdeniz'in bir bölümü olan Doğu Akdeniz, NATO'nun iki üye devleti olan Yunanistan ve Türkiye arasında artan gerginliklerin yaşandığı bir alan haline gelmiştir. Bölgedeki çatışan deniz iddiaları neredeyse askeri bir çatışmaya yol açabilecek duruma gelmiştir. Bölgede 2009/2010 yıllarında geniş doğal gaz yatakları keşfedildiğinden beri, kaynak zengini Doğu Akdeniz'de enerji çıkarları olan ülkeler sadece Mısır, İsrail ve Kıbrıs değildir. Aynı zamanda Yunanistan ve Türkiye'nin de bölgede hidrokarbon çıkarları bulunmaktadır (Erlanger, 2020).

Türkiye Doğu Akdeniz'deki doğal gaz yataklarını keşfetme haklarını iddia ederek birtakım hamlelerde bulunmuştur. Açıkçası, günümüz Türkiye'sinin bölgedeki davranışı, 2006'da Türk Amirali Cem Gürdeniz tarafından ilan edilen 'Mavi Vatan' denizcilik doktrininden ayrı tutulmamalıdır. Özetle, denizcilik doktrini Türkiye'nin Ege Denizi, Karadeniz ve Akdeniz'de hakimiyet kurmasını ve ayrıca ülkenin yabancı enerjiye olan bağımlılığını azaltmayı amaçlamaktadır (Anghel ve Fusiek, 2021:11). Tüm bu nedenlerle Doğu Akdeniz, son yıllarda enerji kaynaklarının keşfiyle birlikte uluslararası siyasetin odak noktalarından biri haline gelmiştir. Bu bölge, sahip olduğu doğal gaz ve petrol rezervleri nedeniyle hem bölge ülkeleri hem de dünya güçleri için stratejik bir öneme sahiptir. Bu enerji kaynakları, Türkiye ve Yunanistan arasında zaten karmaşık olan ilişkileri daha da karmaşıktır ve yeni diplomatik, ekonomik ve askeri gerilimlere yol açmıştır. Bu makale, Doğu Akdeniz'deki enerji keşiflerinin Türkiye-Yunanistan ilişkilerine etkilerini siyasi, ekonomik ve hukukî boyutlarıyla ele almayı amaçlamaktadır.

2. Doğu Akdeniz'in Stratejik Önemi

Doğu Akdeniz bölgesi; Avrupa, Afrika ve Asya kıtalarının kesiştiği noktada yer alırken, insanlık tarihinin en gergin ve savaşlarla dolu bölgelerinden biri olan Orta Doğu'nun büyük bir bölümünü de kapsamaktadır. Tarih boyunca Batı dünyasında etkili olan birçok büyük imparatorluk burada doğup gelişmiştir. Tek tanrılı inancın beşiğidir (Hadjipavlis, 2015: 50). Kıbrıs adası, bu bölgenin ayrılmaz bir parçası olmasının yanı sıra, bölgeyi kontrol etme özlemi olan herhangi bir bölgesel veya dünya gücüne hizmet edebilecek baskın bir jeostratejik konuma sahiptir. Şüphesiz, adanın yasal hükümeti, varlık nedenini korumayı amaçlayan bu küresel veya bölgesel güçlerle olası herhangi bir stratejik işbirliği konusunda tek ve en önemli söz hakkına sahiptir.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında, uluslararası politikanın coğrafyadan nasıl etkilendiğini veya belirlendiğini açıklamak için bir dizi jeopolitik model ortaya atılmıştır. Vestfalya modeli, devleti küresel siyasetin en temel toplumsal organizasyonu haline getirmiştir (Parker, 1985: 7). Egemen devletler, tek taraflı eylemleri ve muadilleriyle etkileşimleri küresel siyasi manzarayı oluşturan temel aktörler haline gelmiştir. Bu nedenle, her devletin toprakları, sınırları içinde yaşayan bir toplum üzerinde egemenlik kurduğu siyasi alan haline gelmiştir (O'Sullivan, 1986: 30).

Bölgede çeşitli jeopolitik teoriler geliştirilmiş olup, bu modellerin çoğu Doğu Akdeniz'i, siyasi gelişmelerinin küresel etkiler yaratabileceği stratejik bir bölge olarak tanımlamaktadır. Yani; küresel güçler veya bölgesel güçler bölgedeki tehdit algılarına odaklanarak kendilerini korumak için bölgesel meselelere karışmış durumdadırlar. Halford Mackinder tarafından önerilen ve daha sonra Nicholas Spykman tarafından daha da geliştirilen dünya modeli, belirli bölgeyi "İç veya Kenar Bölge"ye yerleştirmektedir (Sloan, 1999: 15). Bu bölgenin kontrolü, Avrasya'daki hâkim gücü belirleyerek küresel düzeyde etkili bir yönetim sağlamaktadır. Mackinder'in kendisi yukarıda belirtilen ifadeyi, Yunanistan'a "su ile çevrili ve bu nedenle deniz gücüne açık" bir devlet olarak özel bir gönderme yaparak ve "Yunanistan'ın büyük bir Kalpgâh gücü tarafından ele geçirilmesinin muhtemelen Dünya Adası'nın kontrolünü beraberinde getireceğini" savunarak doğrulamaktadır (Kaplan, 2012: 77). Yunanistan Doğu Akdeniz bölgesinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bölge Yunanistan dahil edilmeden çizilemez.

Alfred Mahan'ın deniz gücünün kara gücüne kıyasla tartışmasız önemine ilişkin düşüncesi, bu belirli bölgeye daha fazla değer katmaktadır (Tuathail, 2005: 38). Mahan'ın ünlü varsayımlarına ek olarak, Fransız siyasi teorisyeni Charles Maurras da esas olarak Fransız Cumhuriyeti'ne atıfta bulunarak güçlü bir filonun büyük değerini savunmuştur. Mahan'ın tezini benimseyen her dünya gücü bu bölgeye göz yumamaz (Dodds, 2007: 27). Doğu Akdeniz, büyük miktarda ham petrol ve doğal gazın Orta Doğu'dan Süveyş Kanalı veya boru hatları aracılığıyla Avrupa'ya veya Amerika'ya aktarıldığı dünya ekonomisi için kritik bir merkez oluşturmaktadır (Benhida ve Slaoui, 2019: 77). Süveyş Kanalı'nın kendisi bir dünya geçiş koridoru oluşturmaktadır. Toplam petrol taşımacılığının %20'si ve dünya mal ticaretinin %30'u bu su yolu üzerinden gerçekleştirilmektedir (Lagane, 2012: 424). Ayrıca kuzeybatıda, Çanakale Boğazı Rusya'nın sıcak sulara tek deniz geçişi olup, bu da onu son derece stratejik öneme sahip bir nokta haline getirmektedir.

Bu Batı jeopolitik teorileri, Britanya İmparatorluğu'nun ve daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikasını etkilemiştir (Cohen, 2009: 25). İkincisi, Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı'nın çöküşünden sonra tek küresel güç, bir dünya hegemonu olarak kalmıştır (Cohen, 2009: 85). Birçok seçkin politika yapıcı, yukarıda belirtilen jeopolitik modelleri büyük ölçüde benimsemiş ve böylece Doğu Akdeniz bölgesinin önemine ilişkin ilgili jeopolitik duruşu benimsemiştir. Mackinder'in Yunanistan'a yaptığı vurguya benzer şekilde, Brzezinski de yakın dönemde Türkiye'yi jeopolitik bir eksen olarak değerlendirmiştir. Altı ülkeden biri olarak; yani "önemi gücünden ve motivasyonundan değil, hassas konumundan kaynaklanan" bir devlet olarak tanımlamıştır (Brzezinski, 1997: 41). Dolayısıyla, açıkça Doğu Akdeniz bölgesinin bir parçası olan iki ülke; Yunanistan ve Türkiye küresel jeopolitik meseleler açısından hayati öneme sahip olarak kabul edilmektedir. Brzezinski ayrıca Mackinder'in ve Ortadoğu'da enerji kaynakları açısından zengin belirli bölgelerin güvenliğini sağlamak için Doğu Akdeniz'i bir kale olarak gören eski İngiliz sömürgeci emperyalist bürokratların fikirlerini de yansıtmaktadır (Kearns, 2010: 188).

Doğu Akdeniz, coğrafıyı konumu ve zengin doğal kaynakları nedeniyle yüzyıllardır uluslararası güçlerin ilgisini çekmiştir. Son yıllarda bölgede bulunan doğal gaz rezervleri, enerji bağımlılığını azaltma ve ekonomik büyümeye katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Ancak bu kaynaklar, aynı zamanda bölge ülkeleri arasında çatışmalara neden olmaktadır. Makalede de öne çıkan Türkiye- Yunanistan ilişkileri bu kapsamda önemli bir konudur. Özellikle bölgede keşfedilen doğalgaz sahaları bölge ülkelerini hem iş birliğine itme potansiyeli varken aynı zamanda çatışma ortamına da sürüklemektedir. Bu nedenle Türkiye ve Yunanistan arasında var olan deniz anlaşmazlıklarına yeni bir boyutun eklenmesine neden olmuştur. Tüm bunlar çerçevesinde iki ülke arasındaki sorunlar keşifler sonrasında ne durumdadır ve nasıl bir boyut kazanmıştır bu açıdan önemlidir.

2.1. Doğu Akdeniz Enerji Keşifleri ve Rezervlerin Potansiyeli

Bölge özellikle Leviathan, Tamar, Afrodite ve Zohr sahalarıyla bilinir hale gelmiştir. ABD Jeolojik Araştırmalar Merkezi'ne göre, Doğu Akdeniz havzasında toplam 122 trilyon metreküp doğal gaz ve 1,7 milyar varil petrol rezervi olduğu tahmin edilmektedir. Bu büyük potansiyel, bölgede enerji alanında yeni iş birliklerini teşvik ederken, aynı zamanda çıkar çatışmalarını da beraberinde getirmiştir.

Doğal gaz rezervleri ilk olarak 1970'lerde Doğu Akdeniz'de bulunmuş olsa da, bu kaynağın işletilmesine yönelik uluslararası ilgi bölgesel politik zorluklarla birlikte azalma göstermiştir (Markind, 2020). Son on yılda yapılan büyük keşifler ve büyük doğal gaz sahalarının geliştirilmesiyle Doğu Akdeniz, hidrokarbon ihracatı için önemli bir alan olma potansiyeline sahiptir. Doğu Akdeniz'in gaz potansiyeline yönelik ilgi, Mısır'ın Zohr gaz sahasının 2015'te keşfedilip başarılı bir şekilde geliştirilmesiyle yeniden artmıştır. Ayrıca, 2010'da keşfedilen ve 2019'un sonunda üretime başlayan İsrail'in Leviathan sahası da bu ilgiyi pekiştirmiştir. Ancak, bölgesel jeopolitik zorluklar olmasa bile, hidrokarbon keşfetmek onu ihraç etmekten daha kolay görünmektedir.

Günümüzdeki yüksek gaz fiyatları tedarikçilerin lehine olsa da, uzun geliştirme zaman çizelgeleri uzun vadeli eğilimleri önemli bir husus haline getiren Doğu Akdeniz gaz projeleri, özellikle Avrupa'daki potansiyel pazarlar giderek daha fazla kaynaklarını yenilenebilir enerjiye kaydırdıkça, ihracat beklentileri de azalmaya devam edebilir. Doğu Akdeniz gazı, Asya ülkelerinin kömür kullanımını azaltma çabaları, Avrupa'nın Rus gazına bağımlılığını azaltma hedefi ve dünyanın düşük karbonlu bir enerji karışımında gazın rolünü

değerlendirmesi gibi faktörler sayesinde hala kazançlı bir seçenek olabilir. Ancak, bölgedeki jeopolitik gerilimler, doğal gazın geliştirilmesi ve ihracat potansiyelinin tam anlamıyla hayata geçirilmesini risk altına sokmuştur. Ayrıca, 2019'un sonlarına doğru ve 2020'de petrol ve gaz endüstrisinin yaşadığı büyük krizler, COVID-19 salgınının küresel ekonomi, enerji arzı ve talebi üzerindeki yıkıcı etkisiyle birleşerek Doğu Akdeniz'deki gaz kaynaklarının geleceğini belirsiz hale getirmiştir.

Doğu Akdeniz Gaz Forumu (EMGF), 2019'un başlarında kurulmuştur. Son yılların en umut verici girişimlerinden biri olsa da, Türkiye'nin katılmaması gibi yapısal sorunlarla karşı karşıyadır. Kıbrıs çözüm müzakerelerindeki ilerleme, bölgedeki gaz kaynaklarının geliştirilmesine önemli katkı sağlayabilir. Ancak, 2017'de Crans-Montana'daki Kıbrıs birleşme görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından, bu konuda kayda değer bir ilerleme sağlama ihtimali düşük görünmektedir. Piyasanın bu kaynakların gelişimini yönlendireceği açık olsa da, iç ve bölgesel politikalar da Doğu Akdeniz gaz kaynaklarının nasıl geliştirileceğini etkileyecektir (Ellinas, Roberts ve Tzimitras, 2016).

Doğu Akdeniz, son on yılda çok sayıda açık deniz gaz sahası keşfinin ardından küresel bir enerji merkezi haline gelmiştir. Bu eğilim, 2009 yılında İsrail açıklarında keşfedilen Tamar sahasının, 2013'ten itibaren artan üretkenliğiyle birlikte başlamıştır. O zamandan beri İsrail ve Kıbrıs'ta başka rezervler bulunmuştur. 2015'te, Akdeniz'de en büyük gaz sahası olan Mısır açıklarında Zohr keşfiyle ve 2019'da Leviathan sahasından İsrail gazı üretiminin başlamasıyla önemli bir gelişme yaşanmıştır (Tagliapietra, 2017). Bu kaynaklar, Doğu Akdeniz ve çevre bölgeler için önemli bir dönüm noktası olarak görülmüştür. Doğu Akdeniz'i potansiyel olarak bir gaz ihracat merkezine dönüştürmüştür (Speranza ve Lorenzo, 2017: 303).

Bölgedeki diğer potansiyel rezervlerin değerlendirilmesiyle umutlar daha da artmıştır. 2010 yılında ABD Jeoloji Araştırmaları Kurumu (USGS), bölgede yaklaşık 9.800 milyar metreküp (bcm) teknik olarak çıkarılabilir gaz ve 3,4 milyar varilden fazla petrol kaynağı bulunduğunu tahmin etmiştir (OME, 2018). 2021 yılında USGS tahminleri daha düşük olsa da (bölgede 879 milyon varil petrol kaynağı ve yaklaşık 8.100 milyar metreküp geleneksel gaz), Doğu Akdeniz'i enerji sahası geliştirme için elverişli bir alan haline getirmeye yetecek kadar büyüktür (Schenk vd., 2021).

Bu enerji kaynakları; enerji güvenliği, büyüme ve kalkınmanın yanı sıra karbonsuzlaştırmanın başarılmasında etkili olan bağlantıyı iyileştirebilecektir. Ancak, bu potansiyeli ortaya çıkarmak için çeşitli zorlukların üstesinden gelinmesi gerekmektedir. Bunlar arasında altyapı eksikliği, ekonomik kısıtlamalar ve devletler arası rekabet yer almaktadır. Rusya'nın Ukrayna'daki savaşının ardından Avrupa'nın Rus gazından kurtulmak için mücadele etmesi nedeniyle bölgedeki doğal gazı AB tarafından yeni ve daha fazla siyasi destek sağlanabilir. Doğu Akdeniz ülkeleri (Kıbrıs, Mısır, Yunanistan, İsrail, Lübnan, Suriye ve Türkiye) farklı hedefler peşindedir. Bu ülkelerin hepsinin ekonomik kalkınmayı teşvik etmek için karşılanması gereken artan bir enerji talebi vardır. Bazılarının enerji öz yeterliliği düşüktür ve ithalata güvenmektedir. Dahası, tüm Akdeniz ülkeleri iklim değişikliğinin acil bir zorluk olduğu algısını paylaşmaktadır. Akdeniz bölgesi 2018'de dünyadaki karbondioksit (CO₂) emisyonunun %6'sından sorumlu olmasına rağmen (diğer bölgelere kıyasla nispeten düşük bir pay), şu anda dünyanın geri kalanından %20 daha hızlı ısınmaktadır (OME, 2021).

Bölge; orman yangınları, deniz seviyelerinin yükselmesi, su kıtlığı, gıda güvensizliği ve daha yüksek sıcaklıklar dahil olmak üzere iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden en çok etkilenen bölgelerden biridir. 2021'de birkaç ülke büyük aşırı olaylar yaşamıştır. Örneğin Sicilya'da, kayıtlara geçen en çok sıcaklık, nadir görülen bir Akdeniz kasırgasından sadece birkaç ay sonra Ağustos 2021'de kaydedilmiştir. Bu tür olayların sıklığının artması beklenmektedir. Bazı tahminlere göre, 2040 yılına kadar Akdeniz'de 250 milyondan fazla insan "su fakiri" olmaya mahkum olacaktır (OME, 2021). Bölgedeki hemen hemen tüm ülkeler emisyon azaltma taahhütlerinde bulunmuştur. Ancak en yüksek azaltma hedefleri mali yardım ve teknik destek almaya bağlıdır.

Bölgede ulusal düzeyde üç büyük gaz pazarı bulunmaktadır: İtalya (2019'da 74,3 milyar metreküp), Mısır (2019'da 62,3 milyar metreküp) ve Türkiye (2019'da 44,8 milyar metreküp). İtalya ve Türkiye büyük gaz ithalatçıları olmasına rağmen, Mısır ağırlıklı olarak yerel üretime dayanmaktadır. Ancak, üretimdeki düşüş ve keşif faaliyetlerindeki zorluklar nedeniyle Mısır, 2015-2019 yılları arasında gaz ithalatçısı konumuna gelmiştir. Bölgedeki yeni keşiflerin ardından ise yeniden net enerji ihracatçısı olmuştur. Bu süreçte, iki Yüzer Depolama Gazlaştırma Ünitesi'ni (FSRU) devre dışı bırakmış ve planlanan üçüncü FSRU projesini iptal

etmiştir. Ayrıca, Ekim 2018’de Ürdün’e boru hattı üzerinden gaz ihracatına, Ocak 2019’da ise İdku tesisinden sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ihracatına yeniden başlamıştır. Ürdün, 2000 yılından bu yana doğal gaz ithalatına giderek daha fazla bağımlı hale gelmiştir. Ürdün, özellikle Mısır’dan ve son yıllarda İsrail’den doğal gaz ithal etmektedir. 2011-2015 yılları arasında, Mısır’daki gaz üretiminin azalması nedeniyle Ürdün’ün gaz tüketimi de düşmüştür. İsrail ise açık deniz keşifleri sayesinde, son on yılda iç pazara öncelik vererek gaz sektörünü geliştirmeyi başarmıştır. Buna karşın, Lübnan çeşitli faktörler nedeniyle henüz bir gaz pazarı oluşturamamıştır (BP, Statistical Review of World Energy 2020). Gaz tedarikine erişim eksikliği ülkede doğal gazın daha aktif bir rol oynamasının önündeki en büyük kısıtlama olmuştur. Lübnan, 2009-2010 döneminde yalnızca çok sınırlı bir istisna dışında oldukça az miktarlarda gaz ithal etmiştir.

2019 yılında İtalya, LNG yoluyla 13,5 milyar metreküp ve Türkiye 12,9 milyar metreküp ithalat yapmıştır. Gerek boru hatları gerekse LNG terminalleri açısından oldukça gelişmiş bir gaz altyapısına sahip bir diğer ülke de Yunanistan’dır. Ülkede, yılda toplam 9,7 milyar metreküp teknik kapasite için üç giriş noktası bulunmaktadır (ikisi boru hattı ve biri LNG üzerinden): ikisi Yunanistan’ı Bulgaristan ve Türkiye gaz şebekelerine bağlayan kuzey ve kuzeydoğu sınırlarındadır (Raimondi, 2022: 9). Üçüncü giriş noktası ise LNG terminaline bağlı olarak güney Yunanistan’da bulunmaktadır. Gerçekten de ülke; yılda 5,1 milyon ton yeniden gazlaştırma kapasitesine sahip Revithoussa terminali sayesinde 1999’dan beri LNG ithal etmektedir. Ülke, 5,5 milyar metreküp kapasiteli bir FSRU olan Alexandroupolis LNG terminalinin geliştirilmesi için çalışmalar yürütmektedir.

Bunun aksine, Güneydoğu Akdeniz (SEM) düşük enerji bağlantısı ile karakterize edilir. Arap Gaz Boru Hattı (AGP) ve Doğu Akdeniz Gaz Boru Hattı (EMG), SEM’deki tek iki gaz boru hattıdır. AGP, Mısır’ı Ürdün, Suriye ve Lübnan’a toplam 10 milyar metreküp kapasiteyle bağlamaktadır. Mısır gazı, 2003’te Ürdün’e, 2008’de Suriye’ye ve 2009’da Lübnan’a ulaşmaya başlamıştır. Ancak, 2011’den itibaren Mısır’daki huzursuzluk nedeniyle altyapı atıl kalmıştır. Ürdün’e giden hattın bir bölümü ise 2019’da yeniden faaliyete geçirilmiştir. EMG boru hattı ise başlangıçta Mısır gazını El Ariş’ten İsrail’in Aşkelon kentine taşımak amacıyla, 7 milyar metreküp kapasiteyle inşa edilmiş ve 2008’de hizmete girmiştir. Fakat Mısır, 2012’de siyasi nedenlerden ve düşük üretimden dolayı İsrail’e olan gaz akışını durdurmaya karar vermiştir. Şimdi İsrail gazını Mısır’a göndermektedir.

LNG altyapısı bakımından Mısır, bölgedeki iki LNG ihracat terminaline sahip tek ülkedir. Toplam kapasitesi 12,2 milyon ton (Mtpa) olan İdku ve Damietta tesisleri bu açıdan önemlidir. LNG ithalatçıları arasında, Ürdün ve daha yakın zamanda Ocak 2021’de 1,9 milyon ton teknik kapasiteye sahip FSRU LNG Hırvatistan’ın devreye alınmasının ardından Hırvatistan gibi diğer ülkeler FSRU’lara güvenmek zorunda kalmıştır. Kıbrıs, Temmuz 2020’de Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, AB CEF Programı ve Avrupa Yatırım Bankası’nın mali desteğiyle Vasilikos Limanı’nda, toplam 0,6 milyon ton kapasiteye sahip FSRU terminalinin inşasına başlamıştır. Bölgedeki ülkeler, boru hatları ve LNG altyapısını göz önünde bulundurarak çeşitli ihracat seçeneklerini değerlendirmektedir. Bu seçenekler arasında, bazı zorluklara rağmen en makul görünen iki alternatif öne çıkmaktadır: Mısır’ın mevcut LNG altyapısını kullanmak ve Doğu Akdeniz’deki sahaları doğrudan AB’ye bağlamayı hedefleyen EastMed boru hattıdır (GIIGNL, Annual Report, 2022).

Mısır, hâlihazırda tam kapasiteyle kullanılmayan LNG terminalleri üzerinden gaz ihraç edebilir. Mevcut koşullarda, bu en düşük maliyetli seçenek olacaktır. Üretici ülkeler için bu çözüm, farklı talep modellerine uyum sağlama açısından esneklik sunacaktır. Ancak LNG piyasa dinamiklerini takip ettiği için Avrupalı tüketiciler için arz güvenliğini garanti etmeyecektir. Öte yandan, EastMed boru hattı, İsrail, Kıbrıs, Yunanistan ve İtalya’yı (Poseidon boru hattı aracılığıyla) birbirine bağlayan, toplam maliyeti yaklaşık 6 milyar avro olan ve yıllık 10 milyar metreküp kapasiteye sahip bir projedir. AB, 2013 yılında boru hattını Ortak Çıkar AB Projesi (PCI) olarak listelediğinden beri bu projeye destek vermektedir. EastMed-Poseidon, bölgedeki en gelişmiş altyapı projelerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Fizibilite çalışmaları 2014 yılında başlatılmış ve 2017 yılında tamamlanarak projenin teknik ve ekonomik fizibilitesi sağlanmıştır. Nihai yatırım kararından itibaren dört yıl içinde boru hattı, Doğu Akdeniz kaynaklarının ek gelişimiyle uyumlu bir zaman diliminde, üretimde olan kaynakları yeni bir tedarik güzergahı üzerinden doğrudan Avrupa nihai pazarına bağlayacaktır.

Bazı bölge ülkeleri (İsrail, Kıbrıs, Yunanistan) projeyi desteklemişlerdir. Çünkü bu, bölgenin orta vadede Avrupa enerji güvenliğine ve uzun vadede hidrojen hazırlığı sayesinde bölgenin yenilenebilir enerji

potansiyelinin geliştirilmesine katkıda bulunacak bir altyapı ile Avrupa'ya bağlanmasına olanak tanıyacaktır. İsrail hükümeti, 2020'de EastMed boru hattının inşası konusunda Avrupa ülkeleriyle anlaşmıştır (Reuters, 2020). Mart 2021'de IGI Poseidon, projeyi İsrail gaz iletim sistemine bağlamayı ve Doğu Akdeniz bölgesinden Kıbrıs üzerinden Avrupa'ya gaz akışını kolaylaştırmayı amaçlayan EastMed boru hattı konusunda İsrail Natural Gas Lines ile yeni bir anlaşma imzalamıştır (Enerdata, 2021).

Tüm bunlar çerçevesinde Türkiye, EastMed projesine karşı çıkmaktadır. Türkiye kendi deniz haklarını ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) haklarını ihlal ettiğini iddia etmektedir (Erşena ve Çelikpala, 2019: 584). Türkiye'nin hem EastMed'den hem de EMGF'den dışlanması, AB ile katılım müzakerelerinin durmasından sonra yaşanmıştır. 2016'da Türkiye'de gerçekleşen başarısız darbe girişiminin ardından Ankara'nın AB ve ABD ile ilişkileri kötüleşmiştir. Rusya'nın Ukrayna'ya karşı savaşının başlamasından önce, Türkiye Kasım 2015'te bir Rus savaş uçağını düşürmesiyle bozulan ilişkilerini Rusya ile yeniden düzeltmiştir. Her iki ülke de çatışan gündemlerine rağmen Libya ve Suriye'de iş birliği yapmayı başarmıştır. Rusya-Türkiye ilişkilerindeki bu olumlu değişim, Türkiye-AB enerji ortaklığının ve projelerinin geleceğini etkilemektedir (Erşena ve Çelikpala, 2019: 585). Aynı şekilde Kıbrıs, Yunanistan ve Türkiye arasındaki enerjiyle ilgili anlaşmazlıklar da AB ve Türkiye arasındaki gergin ilişkiler açısından genel olarak etkili olmaktadır (Badarin ve Schumacher, 2022: 419).

Mısır ise EastMed projesini jeopolitik hedefleri açısından sorunlu görmektedir. Mısır daha sonra boru hattının güzergahını, Leviathan gaz sahasını karadan Mısır'a bağlayacak ve ardından Yunanistan-Mısır MEB'inden Girit'e ilerleyecek şekilde değiştirmeyi önermiştir. Dahası, Mısır ve İsrail Leviathan sahasını Mısır'ın LNG terminallerine bağlayacak ve ardından sıvılaştırılmış gazı tankerlerle Avrupa'ya ihraç edecek benzer bir projeyi düşünmektedir (Reuters, 2021). Haziran 2022'de ve Rus enerjisine olan bağımlılığını azaltma çabasıyla, Avrupa Komisyonu bu fikri değerlendirmiştir. Mısır ve İsrail ile 5 milyar metreküp LNG ithal etmek için bir anlaşma imzalamıştır (Nicolas, 2022). Bu anlaşma, Rusya'dan ithal edilen toplam doğal gaz hacminin (yaklaşık 140 milyar metreküp) yaklaşık %3'ünü ve AB'nin yıllık doğal gaz tüketiminin %1'inden azını kapsamaktadır (IEA (International Energy Agency), 2022).

Doğu Akdeniz'de doğal gaz keşifleri, projeleri ve organizasyonları deniz sınırları hakkındaki anlaşmazlıkları daha da derinleştirmiştir. Bölgedeki ülkeler, Akdeniz'deki haklarını korumak amacıyla ikili anlaşmalara yönelmiştir. Ancak bu anlaşmalar, diplomatik ve askeri gerilimleri artıran örtüşen deniz sınırları ve MEB'leri ortaya çıkarmıştır. Hem EastMed projesi hem de EMGF, jeopolitik etkiler barındırmakta olup, politik gerekçeleri bölgedeki jeopolitik dinamikleri şekillendiren benzer dışlayıcı kalıpları yansıtmaktadır. Bu nedenle bölgedeki enerji potansiyeli ve doğal gaz projeleri bölgedeki durumu anlamak açısından önemlidir.

3. Türkiye-Yunanistan Arasında Deniz Yetki Alanları Anlaşmazlığı

İki ülke arasındaki deniz anlaşmazlığı üç temel mesele etrafında şekillenmektedir: 1) Yunan karasularının sınırları ile Ege Denizi'ndeki bazı ada ve adacıkların mülkiyeti konusundaki anlaşmazlık, 2) iki ülkenin Doğu Akdeniz'deki MEB ile ilgili ihtilaflar ve 3) Kıbrıs sorununun çözümsüz kalması. Bunlara ek olarak, Türkiye, bazı Yunan adalarının egemenliği ve silahsızlandırılmış statüsü gibi konuların da henüz çözüme kavuşmadığını ve ele alınması gerektiğini savunmaktadır (Gavouneli, 2020).

Yunanistan ise bu talepleri, kendi egemenliğine yönelik bir ihlal olarak görerek kesin bir şekilde reddetmektedir. Çünkü bu anlaşmazlıklar her iki ülkenin de çatışan ulusal egemenlik projeksiyonlarına bağlı olduğundan, bunların çözümü için gerekli olan tavizler ve uzlaşmalar doğası gereği zordur ve politik olarak maliyetlidir. Ayrıca, iki taraf anlaşmazlıkların nasıl ele alınacağı konusunda ortak bir çerçevede uzlaşmamaktadır. Yunanistan, uluslararası tahkimi tercih ederken, Türkiye ikili müzakereleri savunmaktadır. Ancak, Ankara uluslararası tahkim seçeneğini kabul etse bile, gelecekteki anlaşmazlıkların uluslararası mahkemeye taşınması olasıdır. Dahası, Atina daha dar kapsamlı ve belirli konular üzerinde uluslararası tahkimi desteklerken, Ankara ise müzakerelere daha geniş bir konu yelpazesi dahil etmek istemektedir. Durumu daha da karmaşık hale getiren bir diğer unsur, Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs arasındaki geleneksel anlaşmazlıkların artık Fransa, Mısır ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) gibi ülkeleri de içine alan, Doğu Akdeniz'deki bir dizi iç içe geçmiş jeopolitik gerilim ve enerji anlaşmazlıklarıyla örtüşmesidir. Sonuç olarak, krize dahil olan aktörlerin sayısı artarken, kapsamı da genişleyerek yeni konuları içermeye başlamıştır. Bu

çerçeve, Doğu Akdeniz'deki son enerji keşifleri ve giderek karmaşıklaşan Libya meselesi de anlaşmazlıkların bir parçası haline gelmiştir (Butler ve Gümrükçü, 2019).

Türkiye'nin Libya politikası, diğer amaçlarının yanı sıra, Doğu Akdeniz'deki dengeyi etkileme stratejisine katkı sağlamıştır. Türkiye, Kasım 2019'da Libya'nın Birleşmiş Milletler (BM) tarafından tanınan Ulusal Mutabakat Hükümeti (GNA) ile iki mutabakat zaptı imzalamıştır. Bunlar: Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması, Güvenlik ve Askeri İşbirliği Anlaşması 'dır (Wintour, 2019). İlk anlaşma, Türkiye'nin Libya ile olan deniz sınırlarını, Girit gibi büyük Yunan adalarını göz ardı ederek Türkiye'nin güney Akdeniz kıyılarından Libya'nın kuzeydoğu kıyılarına kadar uzanan bir MEB'in ikili olarak oluşturulmasıyla belirlenmiştir (Baker, Gümrükçü ve Kambas, 2019). İkinci anlaşma, Türkiye'nin GNA ile doğrudan askeri destek sağlamasıyla, GNA'nın kendini Libya Ulusal Ordusu (LNA) lideri olarak adlandıran Halife Hafter'in Trablus'u ele geçirmek için yaptığı saldırıya dayanmasını sağlamıştır.

Bu şekilde, deniz sınırları anlaşması Libya'dan çok Doğu Akdeniz ile ilgili olmuştur. Bu anlaşmaya göre, planlanan İsrail-Yunanistan-Kıbrıs doğalgaz boru hattı, kısmen Türkiye'nin hak iddia ettiği deniz alanlarından geçmek durumunda kalacaktır. Yunanistan GNA büyükelçisini Atina'dan kovmak ve LNA ile daha yakın bağlar kurmak suretiyle anlaşmaya sert tepki göstermiştir (Dalay, 2021: 5). Ancak, anlaşma Girit ve Rodos gibi büyük Yunan adalarını göz ardı ettiği için, uluslararası hukuk açısından oldukça tartışmalı ve sallantılı bir zemindedir.

Bu adım, yalnızca Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerginliği daha da tırmandırmakla kalmamış, aynı zamanda Yunanistan'ın Ağustos 2020'de Mısır ile deniz yetki alanlarını belirlemek üzere benzer bir anlaşma yapmasının da önünü açmıştır. Türkiye-Libya anlaşması, Yunanistan'ın deniz sınırlarına ilişkin tezleriyle çelişirken, Yunanistan-Mısır anlaşması da Türkiye açısından benzer bir durum teşkil etmektedir. Türkiye'nin Libya politikası ile Doğu Akdeniz stratejisi arasındaki bağlantı, "Mavi Vatan" doktrini çerçevesinde açık bir şekilde ortaya konulmaktadır. Mavi Vatan doktrini, kökleri 2000'lerin ortalarına kadar uzanan belirsiz, resmi olmayan bir jeopolitik kavramdır. Bu kavram ve donanma subaylarının diğer jeopolitik fikirleri marjinal olarak görülmüştür. O dönemde hükümet tarafından olumlu karşılanmamıştır. Ancak, 2016'daki başarısız darbe girişiminin ardından Türkiye'de Batı karşıtlığı yükselmiş, hükümet ise belirgin bir şekilde milliyetçi bir yönelime girmiştir. Bu durum, Mavi Vatan doktrininin daha fazla benimsenmesine ve Ankara'daki yönetici elitler arasında giderek daha fazla destek bulmasına zemin hazırlamıştır. Resmi bir doktrin ya da belirlenmiş bir politika olmasa da, Mavi Vatan, hükümetin Doğu Akdeniz politikasını iç kamuoyunda meşrulaştırmak için güçlü bir anlatı sunmaktadır. Bu söylem, Türkiye'nin "Anadolu'ya sıkıştırılma" tehdidine karşı denizlerdeki (Karadeniz, Ege ve Akdeniz) varlığını ve etkisini sürdürmesi gerektiği fikrini öne çıkarmaktadır. Doktrin Türkiye'nin deniz sınırlarına yönelik iddialarını ve güç projeksiyonunu genişletme hedefini yansıtmakta, aynı zamanda ülkenin dünyadaki konumunu yeniden şekillendirme çabasını ifade etmektedir.

Mavi Vatan doktrini, üç temel kavramı etkili bir şekilde bünyesinde barındırmaktadır. İlk olarak, Türkiye'nin Akdeniz'deki deniz sınırlarına yönelik genişletilmiş bir bakış açısını ve stratejik yaklaşımını yansıtmaktadır; Libya ile imzalanan deniz yetki anlaşması buna somut bir örnektir (Dalay, 2020). Herhangi bir yasal temele dayanmamakla birlikte, doktrin, Türkiye'nin belirlediği deniz sınırlarını koruma ve savunma konusundaki kararlılığını ortaya koymaktadır ya da en azından bu mesajı vermeyi amaçlamaktadır. İkinci olarak, Mavi Vatan, Türk donanmasının ülkeyi bölgesel bir deniz gücü olarak yeniden tanımlaması ve konumlandırması yönünde bir çağrıdır. Üçüncü olarak, bu doktrin, Türkiye'nin uluslararası arenadaki konumunu yeniden şekillendirme ve küresel rolünü yeniden tanımlama hedefini yansıtmaktadır (Yiallourides, 2020).

Ayrıca Libya krizi Türkiye'yi BAE, Mısır ve Fransa ile karşı karşıya getirmiş olup, bu durumun Doğu Akdeniz'e yansımaları olmuştur. BAE ve Yunanistan'ın, Türk-Yunan geriliminin yüksek olduğu bir dönemde Girit'te askeri tatbikat düzenleme kararı alması ve BAE'nin Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'deki pozisyonuna verdiği desteği defalarca vurgulaması, iki ülke arasındaki genel bölgesel rekabetin ve özellikle Libya'daki güç mücadelesinin bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Aynı şekilde, Libya'da Türk-Mısır rekabeti veya Türk-Libya deniz anlaşması olmasaydı, Yunan-Mısır deniz sınır belirleme anlaşmasının imzalanmayacağı da söylenebilir. Benzer şekilde, Libya'da karşıt tarafları destekleyen ve çatışan çıkarlarını sürdüren Türkiye ve Fransa arasındaki gerilim daha da tırmanmış, bu durum Doğu Akdeniz'deki krizi derinleştirmiştir. Fransa, Yunanistan ile askeri tatbikatlar yaparak ve Charles de Gaulle nükleer uçak gemisini bölgeye göndererek, Rum-Kıbrıs tezlerini destekleyen başlıca Avrupa gücü konumuna gelmiştir. Ayrıca, Türkiye ve Fransa arasındaki anlaşmazlıklar, Suriye'den Lübnan'a, Kuzey ve Batı Afrika'ya kadar genişleyen bir dizi dış politika meselesini de kapsamaktadır (Dalay, 2021: 7).

Fransa, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki tutumuna yönelik eleştirilerinde belirgin bir şekilde öne çıkmıştır. Doğu Akdeniz'deki iki ülke arasındaki rekabet, Libya'daki rekabetle yakından bağlantılı olsa da, Fransa'nın Hafter'i destekleme pozisyonunun uluslararası alanda popüler olmadığı Libya'nın aksine, Doğu Akdeniz'de Fransa, AB üyeleri Yunanistan ve Kıbrıs ile dayanışma gösterebilmektedir. Bunu yaparken de bölgedeki pozisyonunu meşrulaştırmak için uluslararası hukuka başvurabilmektedir. Bu bağlamda Doğu Akdeniz, Fransa'ya Türkiye'nin dış politikasına yönelik itirazlarını ve rahatsızlığını daha görünür bir şekilde dile getirme fırsatı sunmuştur. Fransa'nın çeşitli jeopolitik hedefleriyle çelişen bu durum, Türkiye ile Fransa, Mısır ve BAE arasındaki jeopolitik rekabetin Doğu Akdeniz'e taşınmasına neden olarak bölgedeki gerilimleri daha da artırmıştır. Özellikle Türkiye-Yunanistan arasında var olan sorunlara Doğu Akdeniz bölgesi de dahil olmuştur. Bölgedeki enerji keşifleri sonrası Türkiye'nin yukarıda da bahsedildiği üzere Libya ile olan anlaşmaları hem de Kıbrıs çevresindeki arama çalışmaları Yunanistan ile var olan sorunların daha da derinleşmesine neden olmuştur.

Yunanistan ve Türkiye arasındaki genel ilişkilerde olduğu gibi, güvenlik endişeleri Doğu Akdeniz'de de önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye'nin bölgeden dışlanması, Yunanistan ve diğer bölgesel devletler tarafından tecrit edilmesi nedeniyle hayati güvenlik endişeleri olduğunu iddia etmektedir (Grigoriadis, 2022: 807). Yunanistan ve müttefikleri tarafından inşa edilmesi planlanan petrol boru hattı, bu nedenle Türkiye'nin bunu önlemede reaktif bir rol üstlenmesine yol açmıştır. Aynı zamanda Yunanistan da iddialarının korunmasını devletin çıkarlarını ve egemenliğini savunmada hayati olarak görmektedir (Schaller, 2022: 566). Güvenlikle ilgili endişelerin Yunanlıların Doğu Akdeniz hakkındaki görüşünde baskın olduğunu göstermektedir (İpek ve Gür, 2022: 12).

Öte yandan, Mavi Vatan ilkelerinin, ülkenin deniz nüfuzunu genişletmesi ve denizin geniş parçalarını kontrol etmesi gerektiği yönündeki Türkiye'nin eylemlerinde rol oynadığı görülmektedir. Dolayısıyla deniz sınırı anlaşmazlığının bu kısmında güvenlik dışındaki egemenlik meseleleri de hayati önem taşımaktadır. Doğu Akdeniz'deki anlaşmazlığın, büyük ölçüde sularında doğal kaynakların keşfedilmesinin ardından başlaması, olası ekonomik motivasyonları da vurgulamaktadır. Yunanistan'ın doğal kaynaklardan elde edilebilecek potansiyel gelirle ilgilendiğini, Türkiye'nin de benzer şekilde önemli bir ekonomik ticaret merkezi olma planları olduğunu açıklamaktadır (Eissler ve Araslı, 2014: 75).

Anlaşmazlıkların ilki, Türk anakarasının batısında yer alan ve Midilli veya Rodos gibi birçok Yunan adasını içeren Ege Denizi'nde gerçekleşmektedir. Anlaşmazlığın bu bölümü, devletler arasındaki kıta sahanlığının sınırlandırılması ve karasularının genişliği etrafında şekillenmektedir. Karasuları konusundaki anlaşmazlık, mevcut sınırlar yerine potansiyel sınırlarla ilgilidir. Çoğu bölgede karasuları 12 deniz miline kadar uzanırken, Ege'de bu mesafe yalnızca 6 deniz mili ile sınırlıdır. Yunanistan, sularını 12 mile çıkarmak istemektedir. Türkiye, Ege'deki Türk gemilerini Yunan sularından geçmeye zorlayacağı için bunu bir savaş nedeni olarak görmektedir. Türkiye, Yunan adalarının kendi kıta sahanlığına sahip olma hakkı bulunmadığını savunurken, Yunanistan bu görüşe karşı çıkmaktadır (Hadjicostis, 2022).

Doğu Akdeniz'deki anlaşmazlık da benzer şekilde adaların haklarıyla ilgilidir, çünkü Yunanistan, Kastellorizo Adası'nın ülkeye, Türkiye'nin deniz hakları aleyhine genişletilmiş bir deniz sınırı sağladığını ileri sürmektedir. Bu sınır anlaşmazlığı, Türkiye'nin Girit gibi önemli Yunan adalarının potansiyel haklarını göz

ardı eden Libya ile tartışmalı bir deniz sınırı anlaşması imzalamasıyla 2019'da daha da derinleşmiştir (Dalay, 2021). Buna karşılık Yunanistan, kendi MEB'lerinin sınırlarını açıklığa kavuşturan Mısır ile bir sınır anlaşması imzalamıştır (Stamouli, 2020). Yeni anlaşma ve deniz sınırları, Türkiye ve Libya tarafından belirlenen sınırlarla çakışmıştır. Her iki deniz sınırı anlaşmazlığı da çoğunlukla kıta sahanlığı etrafında dönmeleri bakımından benzerliklere sahipken, Ege anlaşmazlığının da egemen karasuları gibi zor bir konuyu ele alması bakımından farklılık göstermektedir.

3.1. Türkiye- Yunanistan Arasındaki Gerilim ve Nato Dengesi

“Devletlerin birbirleriyle ilişkilerini yöneten kurallar ve ilkeler” olması nedeniyle uluslararası hukuk, egemen devletlerin çoğunda yargı yetkisini kullanabileceği ve tüm bölgelerde belirli haklara sahip olabileceği deniz bölgelerini belirlemiştir (Umozurike, 2005: 18). 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nde (UNCLOS) denizin beş deniz bölgesi vardır: 1) Karasuları, 2) Bitişik Bölge, 3) Münhasır Ekonomik Bölge, 4) Kıta Sahanlığı ve 5) Açık Deniz. Yunan-Türk deniz anlaşmazlığı, MEB ve kıta sahanlığıyla ilgilidir. Uluslararası hukuk, kıyı devletlerinin, kara sularının başlangıç çizgisinden itibaren 200 deniz miline kadar uzanan MEB'de, canlı ve cansız kaynakları keşfetme, işletme, koruma ve yönetme konusunda egemen haklara sahip olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, bu devletler bölgedeki yapay adaların inşası, deniz bilimsel araştırmaları yürütme ve deniz çevresini koruma konusunda yargı yetkisine sahiptir. Basitçe ifade etmek gerekirse; Kıta Sahanlığı, bir kıyı devletinin topraklarının deniz tabanına kadar olan doğal uzantısıdır. MEB'in altında, bir kıyı devletinin kıta sahanlığının dış sınırı, temel çizgiden en fazla 350 deniz mili olarak ölçülür. Açık deniz hidrokarbonlarının bulunabileceği yer kıta sahanlığıdır (Ogunnoiki, 2018: 175).

Akdeniz'de Yunanistan topraklarının bir parçası olan birçok ada vardır. Türkiye için, kıyı şeridindeki Yunan adaları (Akdeniz'deki en uzun adadır) onun deniz altı gaz yataklarına erişimini engellemiştir (Aljazeera, 2020). 1982 UNCLOS'a göre, yalnızca "İnsan yerleşimini veya kendi ekonomik yaşamını sürdüremeyen kayalıklar münhasır ekonomik bölgeye veya kıta sahanlığına sahip olamaz." (BM Enformasyon Merkezi UNIC, 2001: 39). Şüphesiz, MEB sorunuyla mücadele eden tek ülke Yunanistan ve Türkiye değildir. Bölgede askeri varlığın artması, Türkiye-Yunanistan ilişkilerindeki görülmemiş seviyede gerilimlere neden olmuştur. Özellikle 2020 yılında meydana gelen Oruç Reis krizinde taraflar arasında sıcak temas riski ortaya çıkmıştır.

Yunanistan ve Türkiye arasındaki gerginliğin Doğu Akdeniz'de aniden kaynama noktasına ulaştığı bir zamanda, bir dizi akademisyen, düşünce kuruluşu ve egemen devlet, ABD başkanı Donald Trump'ın, ABD'nin 1996'da iki ülke arasındaki toprak anlaşmazlığında yaptığı gibi müdahalesini bekliyordu. Ayrıca, NATO'nun deniz anlaşmazlığının çözümünde liderlik rolü üstlenmesini bekliyordu. Ancak, Afganistan ve Somali gibi çatışmalarla boğuşan ve siyasi açıdan istikrarsız ülkelere tüm birliklerini çekmeye başlayan ABD, herhangi bir yeni dış anlaşmazlığa doğrudan dahil olmak istememektedir. ABD'den somut bir adım gelmemesi üzerine, eski Almanya Başbakanı Angela Merkel'in hükümeti, Fransa'nın Yunanistan'ı desteklemesine rağmen, Yunanistan ve Türkiye arasında arabuluculuk yapma konusunda kararlı davranmıştır (Marcus, 2020).

Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron ile dayanışma göstergesi olarak, 26-28 Ağustos 2020 tarihlerinde birkaç Rafale savaş uçağı ve bir fırkateynin konuşlandırılmasına onay vermiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 4 Eylül 2020'de Yunanistan'ı diplomatik olarak çözmeleri veya savaş alanında acı çekmeye hazır olmaları için uyarmıştır. Kısacası; Türkiye Yunanistan ile olan deniz anlaşmazlığının mümkün olan en kısa sürede adil bir şekilde çözülmesini istemiştir (Hürriyet Daily News, 2020). Bu nedenle, Türkiye Eylül 2020'de diplomasiye bir şans vermek için Oruç Reis'i tartışmalı sulardan çekmiştir. Ancak, 1-2 Ekim 2020'deki Avrupa Konseyi toplantısının ardından, Türkiye'nin araştırma gemisi 12 Ekim 2020'de tartışmalı sulara geri dönmüştür ve bu da Fransa, Almanya ve Yunanistan'ı kızdırmıştır (Aljazeera, 2020). Gemi yine 30 Kasım 2020'de tartışmalı sulardan çekilmiştir (Wintour, 2020).

NATO-Türkiye arasındaki soğuk ilişkilere rağmen NATO, Doğu Akdeniz anlaşmazlığını, Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un Kasım 2019'da açıkça belirttiği gibi "beyin ölümü" yaşamadığını göstermek için bir fırsat olarak değerlendirmiştir (The Economist, 2019). Eylül 2020'de NATO Genel Sekreteri Bay Jens Stoltenberg, Yunanistan ve Türkiye'yi, her iki ülkenin de Doğu Akdeniz'de kaza riskini azaltmaya yardımcı olabilecek ikili askeri "çatışmasızlık mekanizmaları" geliştirmeleri konusunda "teknik askeri görüşmelere" başlamaya ikna edebildiğini duyurmuştur.

Yunanistan ve Türkiye askeri heyetleri arasındaki görüşmeler, Belçika'nın Brüksel kentindeki NATO karargahında yapılmıştır. Bölgedeki gerginliği azaltmak için komşu ülkeler, Ekim 2020 sonu için planlanan askeri tatbikatlarını yapmama konusunda anlaşmışlardır (Çakmak 2020). Türkiye'nin Avrupa'daki en büyük ticaret ortaklarından biri olan Almanya, Türkiye'yi Yunanistan ile müzakere masasına getirmek için diplomatik çabalarda bulunmuştur. Kıbrıs, Fransa ve Yunanistan'ın Türkiye'ye yaptırım uygulanması yönündeki çağrılarına rağmen, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki keşif faaliyetlerini uluslararası hukukun ihlali olarak gören AB, Türkiye'ye ciddi ekonomik yaptırımlar uygulamaktan kaçınmıştır. Ancak, 2020 Aralık ayında AB, Türkiye'ye yaptırım uygulanması teklifini gündeme getirmiştir.

Almanya'nın arabulucu rolünü üstlenmeye karar vermesinden önce Yunanistan ve Türkiye, 2002'den beri 2016'da duraklayan 60 tur keşif görüşmesi yapmıştır (Çakmak, 2020). Gelecekte gerginliğin tırmanmasını önlemek için Yunanistan ve Türkiye, 25 Ocak 2021'de İstanbul'da keşif görüşmelerini yeniden başlatmayı kabul etmiştir. Beş yıllık aradan önceki görüşme turlarında olduğu gibi, 61. turdaki her iki ülke de Doğu Akdeniz'i de içeren yıllardır süren deniz anlaşmazlıklarını yeniden ele almıştır (Smith, 2012: 380). 62. ve 63. turlar sırasıyla 16 Mart ve 6 Ekim 2021'de Atina ve Ankara'da gerçekleşmiştir (Çetinkaya, 2021). Önümüzdeki yıllarda yapılacak istişare görüşmeleri, Yunanistan ile Türkiye'yi Doğu Akdeniz'deki deniz anlaşmazlığının kalıcı çözümüne bir adım daha yaklaştıracaktır.

SONUÇ

Doğu Akdeniz'de Türkiye ile Yunanistan arasında artan enerji, enerji kaynakları, deniz yetki alanları ve egemenlik hakları gibi konular etrafında şekillenmektedir. Bölgedeki doğal gaz rezervleri ve deniz sınırları üzerindeki farklı yaklaşımlar bu krizi daha da derinleştirmiştir. Gerginlik zaman zaman planlamalarla yumuşatılsa da, karşılıklı tatbikatlar, NAVTEX ilanları ve sert siyasi söylemler nedeniyle kriz olasılığını korumaktadır. Türkiye, Mavi Vatan doktrini çerçevesinde bölgedeki haklarını savunurken, Yunanistan, AB ve diğer uluslararası aktörlerin desteğiyle politikaları şekillendirmektedir. AB ve NATO mevcut gerginlikleri diplomatik olarak azaltabilmiş olsa da, uzun süredir devam eden Yunan-Türk deniz anlaşmazlığı henüz bitmiş değildir.

Bölgedeki hidrokarbon kaynaklarının keşfi, her iki ülke için de ekonomik ve stratejik açıdan büyük bir fırsat sunarken, aynı zamanda deniz yetki alanları ve enerji kaynaklarının paylaşımı konusunda ciddi gerilimlere neden olmuştur. Bu durum, iki ülke arasındaki tarihsel ve siyasi sorunları daha da karmaşık hale getirmiştir. Türkiye, kendi kıta sahası ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) haklarını korumak amacıyla bölgede aktif bir politika izlerken, Yunanistan da Kıbrıs Rum Yönetimi ile iş birliği yaparak enerji kaynaklarını paylaşma çabasındadır. Bu durum, iki ülke arasında deniz sınırları ve egemenlik hakları konusunda anlaşmazlıklara yol açmıştır. Özellikle Türkiye'nin Libya ile imzaladığı deniz yetki alanları anlaşması ve Yunanistan'ın Mısır ile benzer bir anlaşma yapması, taraflar arasındaki gerilimi tırmandırmıştır. Ancak, enerji kaynaklarının paylaşımı konusunda yaşanan bu gerilimler, aynı zamanda diplomatik çözüm arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Her iki ülke de bölgedeki enerji kaynaklarının barışçıl ve adil bir şekilde paylaşılmasının, hem kendi ekonomik çıkarları hem de bölgesel istikrar açısından önemli olduğunun farkındadır. Bu nedenle, diyalog ve müzakere yollarının açık tutulması, çatışmaların önlenmesi ve iş birliği imkanlarının değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, Doğu Akdeniz'deki enerji keşifleri, Türkiye-Yunanistan ilişkilerini derinden etkilemiş ve bölgesel dinamikleri yeniden şekillendirmiştir. Enerji kaynaklarının paylaşımı konusunda yaşanan anlaşmazlıklar, iki ülke arasındaki ilişkilerde gerginliklere neden olurken, aynı zamanda diplomatik çözüm arayışlarını da gündeme getirmiştir. Enerji kaynaklarının barışçıl ve adil bir şekilde paylaşılması, hem Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesi hem de bölgenin istikrarı açısından kilit bir öneme sahiptir.

Bu süreçte, uluslararası hukuk kurallarına uygun hareket edilmesi ve diyalog kanallarının açık tutulması, bölgede kalıcı bir barış ve iş birliği ortamının sağlanmasına katkıda bulunacaktır. Aksi takdirde, bölgedeki gerilim yalnızca iki ülke için değil, Avrupa ve Orta Doğu'nun güvenlik açısından da risk planlamaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

1. Aljazeera (2020). Greece, Egypt seek Biden role in Eastern Mediterranean dispute, <https://www.aljazeera.com/news/2020/11/11/greece-egypt-seek-biden-role-in-east-mediterranean-dispute>
2. Anghel, S. ve Fusiek, D. (2021). The European Council and Turkey: Searching for a positive agenda. European Parliamentary Research Service, 1-12.
3. Badarin, E. ve Schumacher, T. (2022). The Eastern Mediterranean Energy Bonanza: A Piece in the Regional and Global Geopolitical Puzzle, and the Role of the European Union, *Comp. Southeast Europ. Stud.*, 70(3): 414–438.
4. Baker, L., Gümrükçü, T. ve Kambas, M. (2019). Turkey-Libya maritime deal rattles East Mediterranean, Reuters, <https://www.reuters.com/article/us-turkey-libya-eastmed-tensions-explainidUSKBN1YT0JK>
5. Benhida, B.R. ve Slaoui, Y. (2019). Géopolitique de la Méditerranée, Presses universitaires de France, 77-81.
6. BM Enformasyon Merkezi UNIC (2001). Ankara.
7. BP, Statistical Review of World Energy (2020). <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statisticalreview/bp-stats-review-2020-full-report.pdf>. erişim tarihi: 8/01/2025.
8. Brzezinski, Z (1997). The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives, New York: Basic Books, 41.
9. Butler, D. ve Gümrükçü, T. (2019). “Turkey signs maritime boundaries deal with Libya amid exploration row,” Reuters, <https://www.reuters.com/article/us-turkey-libya/turkey-signs-maritimeboundaries-deal-with-libya-amid-exploration-rowidUSKBN1Y213I>
10. Cohen, S. B. (2009). Geopolitics: The Geography of International Relations, Maryland: Rowman & Littlefield, 2-23.
11. Çakmak, B. N. B. (2020). NATO: Talks between Greece, Turkey to help solve issues. AA, <https://www.aa.com.tr/en/europe/nato-talks-between-greece-turkey-to-help-solve-issues/1988857>
12. Çetinkaya, B. (2021). Turkey, Greece hold 62nd round of talks in Athens. AA, <https://www.aa.com.tr/en/europe/turkey-greece-hold-62nd-round-of-talks-in-athens/2178455>
13. Dalay, G. (2020). “Libya conflict: Turkey is looking for a ‘third way’ in Sirte,” Middle East Eye, <https://www.middleeasteye.net/opinion/libya-conflictturkey--options->.
14. Dalay, G. (2021). Turkey, Europe, and the Eastern Mediterranean: Charting a Way Out of the Current Deadlock, Policy Briefing, Brookings Doha Center.
15. Dodds, K. (2007). Geopolitics, New York: Oxford University Press, 27-28.
16. Eissler, E.R. ve Arasil, G. (2014). Maritime Boundary Delimitation in the Eastern Mediterranean. *The RUSI Journal*. 159(2), 74-80.
17. Ellinas, C., Roberts, J. ve Tzimitras, H. (2016). Hydrocarbon Developments in the Eastern Mediterranean: The Case for Pragmatism, Atlantic Council, <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/hydrocarbon-developments-in-the-eastern-mediterranean/>
18. Enerdata, (2021). New Agreement Signed on the Eastmed Gas Pipeline (Israel-Cyprus-Greece-Italy), Daily Energy News, <https://www.enerdata.net/publications/daily-energy-news/newagreement-signed-eastmed-gas-pipeline-israel-cyprus-greece-italy.html>.
19. Erlanger, S. (2020). Rising tensions between Turkey and Greece divide E.U. leaders. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2020/08/27/world/europe/greece-turkeyeu.html>

20. Erşena, E., ve elikpala, M. (2019). Turkey and the Changing Energy Geopolitics of Eurasia: Energy Policy 128, 584-92
21. Gavouneli, M.(2020). “Whose Sea? A Greek International Law Perspective on the Greek-Turkish Disputes,” Institut Moutaigne (blog), [https:// www.institutmoutaigne.org/en/blog/whose-sea-greekinternational-law-perspective-greek-turkish-disputes](https://www.institutmoutaigne.org/en/blog/whose-sea-greekinternational-law-perspective-greek-turkish-disputes).
22. GIIGNL, Annual Report (2022). <https://giignl.org/?p=9028>.
23. Grigoriadis, I. N. (2022). Between escalation and d tente: Greek-Turkish relations in the aftermath of the Eastern Mediterranean crisis. Turkish studies. 23(5), s. 807-809.
24. Hadjicostis, M. (2022). Cyprus, Greece, look to EU if Turkey renews gas search. AP news. 28 July. <https://apnews.com/article/middle-east-greeceturkey-570410d80b06a4ee814160b8d084eda4>.
25. Hadjipavlis, P. (2015). The geopolitical importance of the Eastern Mediterranean airspace: Eastern Mediterranean Geopolitical Review, Center for European and International Affairs, University of Nicosia.44-60.
26. Hurriyet Daily News (2020). Turkey calls for making Mediterranean ‘peace basin’ again, <https://www.hurriyetaailynews.com/turkey-calls-for-making-mediterranean-peace-basin-again-158672>
27. IEA (International Energy Agency). (2022). A 10-Point Plan to Reduce the European Union’s Reliance on Russian Natural Gas, <https://www.iea.org/reports/a-10-point-plan-toreduce-the-european-unions-reliance-on-russian-natural-gas>
28. İpek, P. ve G r, V.T. (2022). Turkey’s Isolation from the Eastern Mediterranean Gas Forum: ideational mechanisms and material interests in Energy Politics, Turkish Studies. 23(1), 1-30.
29. Kaplan, R. D. (2012). The Revenge of Geography, New York: Random House, 77.
30. Kearns, G. (2010). Geography, geopolitics and Empire, Journal compilation Royal Geographical Society, The Institute of British Geographers,188-203.
31. Lagane, G. (2012). Premiers pas en G opolitique, Paris: Ellipses, 424.
32. Marcus, J. (2020). The Eastern Mediterranean tinderbox: Why Greek-Turkish rivalries have expanded. BBC News. Retrieved from <https://www.bbc.com/news/world-europe-53906360>
33. Markind, D. (2020). “Will Natural Gas Isolate Turkey and Integrate Israel in the Eastern Mediterranean?”
34. Nicolas, E. S. (2022). EU Seeks Emergency Gas Supply Deal with Egypt and Israel, EU Observer, <https://euobserver.com/green-economy/155170>
35. O’Sullivan, P. (1986). Geopolitics, New York: Routledge, 23-38.
36. Observatoire M diterran en de l’Energie (OME), (2018). Mediterranean Energy Perspectives
37. Observatoire M diterran en de l’Energie (OME), (2021). Mediterranean Energy Perspectives.
38. Ogunnoiki, A. O. (2018). China as a rising power and her growing assertiveness in the South China Sea. International Journal of Advanced Academic Research, 4(2),s.175.
39. Parker, G. (1985). Western Geopolitical Thought in the Twentieth Century, New York: Routledge, 7-14.
40. Raimondi, P.P. (2022). Eastern Mediterranean Energy Resources between Energy Security and Energy Transition: A Regional Perspective, IAI PAPERS 22, 9.
41. Reuters, (2020). “Israel Approves Pipeline Deal to Sell Gas to Europe”, <https://reut.rs/2Ww5eHS>.
42. Schaller, C. (2022). Hardly predictable and yet an equitable solution: Delimitation by judicial process as an option for Greece and Turkey in the Eastern Mediterranean, Leiden Journal of International Law. Cambrid University Press, 35(3), s.566.
43. Schenk, C.J vd. (2021). Assessment of Undiscovered Conventional Oil and Gas Resources in the Eastern Mediterranean Area,USGS Fact Sheets, <https://doi.org/10.3133/ fs20213032>
44. Sloan, G.(1999). “Sir Halford Mackinder: The Heartland Theory Then and Now,” in Geopolitics, Geography and Strategy, ed. Colin S. Gray and Geoffrey Sloan, London: Frank Cass Publishers, 15-38.

45. Smith, S. A. (2012). Japan and the East China Sea dispute. Foreign Policy Research Institute, 370-390.
46. Speranza, D. ve Lorenzo, D. (2017). "Toward A New Mediterranean Gas Hub?", The European Gas Markets, Springer International Publishing.
47. Stamouli, N. (2020). Greece signs maritime border deal with Egypt amid spat with Turkey. Politico, <https://www.politico.eu/article/greece-signsmaritime-border-deal-with-egypt-amid-spat-with-turkey/>.
48. Tagliapietra, S. (2017). Energy: A Shaping Factor for Regional Stability in the Eastern Mediterranean?, Brussels, European Parliament.
49. The Economist (2019). Emmanuel Macron warns Europe: NATO is becoming brain-dead. <https://www.economist.com/europe/2019/11/07/emmanuel-macron-warns-europe-nato-is-becomingbrain-dead>
50. Tuathail, G. O. (2005) . Critical Geopolitics, Taylor & Francis e-Library, London, 38-43.
51. Umzurike, U. O. (2005). Introduction to international law, Ibadan: Spectrum Books Limited.
52. Wintour, P. (2019). Libyan government activates cooperation accord with Turkey, The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2019/dec/20/libyan-government-activates-cooperation-accord-with-turkey>
53. Wintour, P. (2020). EU plan to sanction Turkey will backfire, Erdoğan aide warns. The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2020/dec/09/eu-plan-to-sanction-turkey-will-backfire-erdoganaide-warns>
54. Yiallourides, C. (2020). Some Observations on the Agreement between Greece and Egypt on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone, European Journal of International Law. <https://www.ejiltalk.org/18969-2/>

(19)

Öğr. Gör. Dr. Sevda GÜL⁵⁴

DADA HAREKETİNDEN MURAL SANATA HAZIR- NESNE KULLANIMI *USE OF READY-MADE OBJECTS FROM THE DADA MOVEMENT TO MURAL ART*

ÖZ

Dünya genelinde mural ve urban art çalışmalarında öne çıkan birçok bölge bulunmaktadır. Bu bölgeler, hem tarihsel olarak sokak sanatına imkan tanıdıkları olan kültürel birikimleriyle hem de günümüzdeki sanatçılar için ilham verici atmosferleriyle tanınmaktadır. Mural sanat, sanatçılar tarafınca sosyal mesajların iletilmesinde mühim bir araç olarak kullanılmaktadır. Dadaizmden gelen hazır nesnelerin bu sanatta kullanması, güzel duyu yenilikçi bir yaklaşım sunmaktadır. Hazır nesnelere, sanatçıların yaratıcılığını artırarak geleneksel araç-gereç kullanımını sorgulamalarına imkan tanır. Bu durum, sanatın doğasını yine düşünmeyi teşvik eder. Atık nesnelerin kullanması ise, sürdürülebilirlik terimini ön plana çıkararak, toplumda çevre bilincinin artmasına katkı sağlamaktadır.

Sonuç olarak bu makalede ele alınan örnekler ile bu nesnelerin toplumsal değişim üzerindeki etkilerini ve gelişmelerini göstermekte ve mural sanatın, sosyal mesajların güçlendirilmesi için nasıl bir platform sunduğunu vurgulamaktadır. Hazır-nesne kullanımı, sadece estetik bir tercih değil, aynı zamanda toplumsal bilinci artıran bir araç olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mural sanat, Dadaizm, Hazır nesne, Urban art, Sokak sanatı.

ABSTRACT

There are many regions around the world that stand out in mural and urban art works. These regions are known for both their cultural heritage, which has historically enabled street art, and their inspiring atmosphere for artists today. Mural art is used by artists as an important tool in conveying social messages. The use of ready-made objects from Dadaism in this art offers a beautiful and innovative approach. Ready-made objects increase the creativity of artists and allow them to question the use of traditional tools. This encourages us to reconsider the nature of art. The use of objects contributes to increasing environmental awareness in society by highlighting the term sustainability.

As a result, the examples discussed in this article show the effects and developments of these objects on social change and emphasize how mural art offers a platform for strengthening social messages. The use of ready-made is considered not only as an aesthetic choice but also as a tool that increases social awareness.

Keywords: Mural art, Dadaism, Ready-made object, Urban art, Street art.

⁵⁴ Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Grafik Tasarım Bölümü, Ağrı, Türkiye.
segul@agri.edu.tr; ORCID: 0000-0003-2877-8888

GİRİŞ

Mural sanat diğer adıyla urban sanatı, duvara boyanmış veya resimlenmiş görseller olarak tanımlanabilir. Tarih öncesi çağlardan günümüze kadar gelişen bu sanat, kültürler ve çağlar boyunca ifade edilmeye devam etmektedir. Duvar resimleri ile freskler arasındaki ilişki özellikle antik çağda ve Rönesans'ta netleşmiş olup günümüze kadar ulaşan görsellerdir. Dada manifestosunda Marcel Duchamp (1887 – 1968) ile ilk izlerine rastlanan hazır-nesne kullanımı ile mural sanat günümüzde farklı bir boyutta kendini göstermektedir.

Bugün, modern şehirlerin sokaklarını süsleyen bu sanat formu, yalnızca estetik bir ifade aracı olmanın ötesine geçerek toplumsal, politik ve kültürel mesajların güçlü bir şekilde iletilmesinde de önemli bir rol oynamaktadır.

Tarih Öncesi Dönemler

Tarih öncesi mağara resimlerinde mural sanatın izlerini görmek mümkündür. Bu resimler genellikle taş duvarlara oyulmuş veya boyanmış olarak görünür ve ilk insan toplumlarındaki avlanmayı, ritüelleri ve günlük yaşamı tasvir eder. Lascaux Mağaraları (Fransa) ve Altamira Mağaraları (İspanya) gibi örnekler, (Bazin, 2015: s.17) duvar resminin tarihsel köklerinin ne kadar eski olduğunu göstermektedir. Bu tür resimler doğrudan doğal malzemelerden yapılmış olup, kullanılan teknikler ve malzemeler zamanla değişmiştir.

Eski Mısır, Mezopotamya, Yunanistan ve Roma gibi medeniyetler sofistike duvar resimleri geliştirmiş ve bunları mimarilerinin bir parçası olarak kullanmışlardır (Tükel, 1997: s.1236). Mısır'da duvar resimleri genellikle dini temaları, tanrıları, firavunları vb. tasvir etmek için kullanılıyordu (Cumming, 2006: s.51) Yunanistan ve Roma'da duvar resimlerinde fresk teknikleri giderek daha fazla kullanılıyordu. Fresk, taze sıva üzerine yapılan bir tür duvar boyama tekniğidir. Roma döneminde freskler villaların duvarlarını süsleyen başlıca sanat formlarından biriydi. Pompeii (Resim 1) ve Herculaneum gibi antik Roma kentlerinin freskleri mitolojik ve doğal sahnelerle doludur.

Resim 1. Fresk, MÖ 1. Yüzyıl, Pompeii, Heykeltraş Evi (VIII 7, 23-24), Fotoğraf: Sevda GÜL

Orta Çağ'da duvar resimleri çoğunlukla dini temalara odaklandı ve kiliselerde, manastırlarda, saraylarda ve katedrallerde yaygındı. Freskler, Hıristiyan inancını anlatan dini hikayeleri, azizleri ve kutsal olayları tasvir etmek için kullanıldı. Rönesans, fresk resminin zirveye ulaştığı dönemdir.

Rönesans'ın en önemli sanatçılarından Michelangelo, Sistine Şapeli'ndeki anıtsal freskleriyle bu alanın en önemli isimlerinden biri haline gelmiştir. Bu resim Gombrich'e göre Michelangelo'nun Yaratılış sahnelerini çerçeveleyen figürleri nasıl tasvir ettiğini detaylı olarak gösteren en önemli örneklerden biridir (Gombrich,2004: s.309). Bu dönemde fresk tekniği, derinlik, perspektif, figürlerin doğru betimlenmesi gibi sanatsal özellikleri nedeniyle ilgi görmeye başlamıştır.

Duvar resimleri ile freskler arasındaki ilişki teknik, tarihi ve kültürel bağlamlarda derinlemesine gelişmiştir. Freskler, duvar resminin en yüksek biçimlerinden biri olarak duvar resminin önemli bir dalı olarak kabul edilir.

Modern ve Çağdaş Dönem

Freskler, modernist ve çağdaş sanat dünyasında önemli bir yer tutar. 20. ve 19. yüzyılda duvar resimleri ve büyük ölçekli sanatsal müdahaleler yoluyla duvar resimleri sokaklarda ortaya çıktı. Diego Rivera ve David Alfaro Siqueiros (1896 – 1974) (Resim 2) gibi Meksikalı sanatçılar, Meksika'nın sosyal ve politik temalarını tasvir eden dev freskler yaratarak bu geleneği modern dünyaya taşıdılar (URL 1)

Resim 2. David Siqueiros, CDMX'I bozmak için üç duvar, 1947, Meksika

Teknolojinin ve dijital sanatın etkisiyle duvar resminde artık yeni teknikler ve malzemeler kullanılsa da sanat dünyasında klasik fresk tekniği hâlâ ilgiyle uygulanıyor.

Fresko ile Mural Sanatının Bağlantısı

Freskler, mural sanatın gelişiminde önemli bir dönüm noktasını temsil ediyor ve her ne kadar tarih öncesi çağlardan günümüze kadar çeşitli teknik ve malzemeler kullanılmış olsa da, özellikle duvar resmi geleneğinde freskler kalıcı bir etki bırakmıştır. Fresk boyama, duvar resminin teknik olgunluğunu sağlayan bir teknik haline geldi. Her iki sanat disiplini de mekanı genişleten büyük ölçekli resimler yaratarak izleyiciye hem estetik hem de kültürel mesajlar aktarıyor.

Dadacılık ve Mural Sanat

Birinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan Dadaizm (Little,2006: s.110). sanata yeni bir bakış açısı getirecek olan "Ready-Made (Hazır Nesne)" kavramı ile kendini göstermiştir. Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisinde Ready-Made kavramını Zeynep Rona şu sözleri ile tanımlamıştır:

Ready-made, seri üretim mallarından herhangi birinin, çevresinden soyutlanarak tek başına bir kaide üstünde "sanat yapıtı" olarak sergilenir. Böyle bir nesne çevresinden soyutlandığında asıl işlevinden arındırılıyor ve biraz fetişist bir nitelikte yeni bir "varoluşçu" kimlik ve kendine özgü rahatsız edici bir değer

kazanmıştır. İlk kez 1910’larda Duchamp tarafından kullanılan hazır-nesneler, buluntu-nesnelerin “güzellik” ya da “teklik” gibi niteliklerine karşı, sıradan hiçbir özelliği olmayan üretim ürüleriydi” (Rona, 1997: s.773).

Dadacılık, 20. yüzyılın başlarında, özellikle Birinci Dünya Savaşı’nın etkisiyle, sanatın geleneksel biçimlerine ve anlamlarına karşı bir isyan olarak doğdu. Dadaistler, sanatı yeniden tanımlamak, geleneksel estetik anlayışlarını sarsmak ve toplumsal eleştiriyi ön plana çıkarmak amacıyla "hazır nesne" (readymade) gibi yenilikçi araçlar benimsediler. Bu yaklaşım, yalnızca nesnelerin değil, sanatsal ifade biçimlerinin de dönüştürülmesini savunmuştur. Sanatçıların kendi metaforlarını oluştururken aldıkları hazzı Mehmet Yılmaz, Duchamp’ın kendi cümlelerini kullanarak kitabında yer vermiştir:

“1913’te, bisiklet tekerleğini mutfak taburesine takmak ve onun dönüşünü seyretmek gibi eşsiz bir düşünceye kapılmışım” (Yılmaz, 2006: s.118). Bisiklet tekerleği gibi aynı kaygılara sahip olan diğer ready-made çalışması olan “Şişe rafı” da (Resim 3) hem özgün hem de onlar için biriciklik konularına farklı bakış açısı ile görünmesini sağlayan yaklaşımı ile hazır-nesnenin bir devrim yaratacağı sinyallerini vermiştir.

Resim 3. Marcel Duchamp, “Şişe Rafı, 1914/59”, Berardo Collection Museum, Fotoğraf: Sevda Gül, Portekiz 2015.

"Hazır nesne", sanatçının günlük yaşamda karşılaştığı sıradan nesnelere sanatsal bir objeye dönüştürmesi anlamını taşır. Marcel Duchamp’ın meşhur eseri "Fountain"(Antmen, 2019: s.127)., bir pisuarı sanata dönüştürmesiyle bu anlayışın sembolü haline gelmiştir. Dadaizm, sanatın amacı ve biçimi hakkında alışılmışın dışına çıkmayı, sıradan nesnelerin estetik değerini sorgulamayı teşvik etti. Bu süreç, sanatçıların sadece imgeler veya formlar yaratmaktan ziyade, izleyicilerle düşünsel ve eleştirel bir ilişki kurmayı hedefledikleri bir yolculuktu.

Dadaizm’in etkileri, mural sanatında da kendini göstermeye başladı. Mural sanat, duvar resimleri aracılığıyla kamusal alanlarda yoğun bir etkileşim yaratırken, Dadaizm’in anarşist ve özgürleştirici ruhu bu alandaki sanatçılar tarafından benimsenmeye başladı. Özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren mural sanat, daha deneysel yaklaşımlarla sıradan malzemelerin kullanıldığı bir sahaya dönüştü. Bu dönüşüm, sanatı "yüksek" bir deneyim olmaktan çıkarıp, halkla daha doğrudan bir etkileşim kurmayı amaçladı.

Dadaizmin hazır nesne kullanımının mural sanata etkisi üç temel yol üzerinden görülebilir:

1. Sıradan Nesnelerin Sanat Eseri Haline Gelmesi: Mural sanatçılarının, klasik duvar resimlerinden öte bir duvarı sanat için bir tuval olarak kullanma anlayışını genişletmeleri, bazen hazır nesnelere veya endüstriyel malzemeleri içeren eserler oluşturmalarına olanak tanıdı. Günümüzde bazı sokak sanatçıları, "hazır nesne" anlayışını duvarlarda, binaların dış cephelerinde veya sokak sanatlarında uyguluyor. Örneğin, bankalar, kutular ve eski reklam panolarının duvar sanatına entegre edilmesi, Dadaizm'in etkisini göstermektedir.

2. Yaratıcı İsyân ve Toplumsal Eleştirî: Dadaizm, sanatın toplumsal, kültürel ve politik bağlamda bir yorumlama aracı olabileceğini öne sürdü. Günümüzde, özellikle sokak sanatı (graffiti ve mural) gibi alanlarda, sanatçılar toplumsal eleştirilerini ve isyanlarını ifade etmek için sıradan malzemeler ve imgeler kullanmaktadır. Hazır nesnelere, bu tür eleştirilerde yerel halkın yaşamına, tüketim kültürüne veya toplumsal normlara yönelik vurgu yapabilir. Örneğin, Bordalo II (Artur Bordalo, Lizbon, 1987) eserlerinde de (Resim 4) "hazır nesnelere ve güncel toplumsal sorunları doğrudan sanatıyla birleştirerek etkileyici bir anlatım sunmaktadır. Sanat çalışmalarında küçük ve büyük ölçekli parçaları kullandığı sıradışı ve benzersiz malzemelerle kendi oluşumunu ortaya koyar (URL 2). Detaylı bakıldığında evrensel atıklar dahil, günlük yaşamda tüketilen hazır-nesnelerin sanatsal boyutta farklı bir anlatıma ulaştığı görülür.

3. Sanatın Demokrasiye Açılması: Dadaizm'in bir diğer önemli etkisi de, sanatın halk için ulaşılabilir hale gelmesi gerektiği düşüncesi idi. Mural sanat, bu ideali fiziksel olarak uygulamış, duvarları halkın görüş alanına sokmuştur. Hazır nesnelerin, özellikle de kitlesel üretimle üretilmiş nesnelerin kullanımı, sanatın elit bir alan olmaktan çıkarak daha geniş bir kitleye hitap etmesini sağlamıştır. Günümüzde mural sanatında, billboardlar, gazeteler, plastik malzemeler veya endüstriyel boyalar gibi malzemeler kullanılarak, geleneksel sanat algısının dışına çıkılır.

Aslında Dada hareketinin en temel ve değişmez manifestosu; "Çağın geçerli değerlerine baş kaldırmak, ahlaksal, kültürel ve sanatsal değerleri yıkmak" prensibi halinde var olur. Dada için sanat yaratmak amacından önce bu amaç gelir ve böyle bir görev üstlenir (Tunalı, 2011: s.207). Bu yaklaşım Dadaizmden sonra gelen tüm sanatsal eylemlere öncü olacaktır. Sanatçıların büyük ölçüdeki amaçları, sanatın gizli yüzünü, özgünlüğünü günlük parçalarda aramak ve bunları yeni oluşumlarda sergilemek olacaktır.

Resim 4. Bordalo II, "Yarım Kirpi", Montreal Kanada'daki MURAL festivali için yapıldı, 2023 Kanada.

Dada öncülüğünde hazır-nesne kullanımının mural sanatta farklı oluşum asamblaj esintileriyle kullanıldığı, Duchamp'ın öncülüğünün yanısıra, onun hazır-nesne kullanımındaki tavrının aksine, mural sanatçıları nesnelerin yalnızca yön ve anlam değışkenliğiyle ilgilenmemişlerdir aynı zamanda onlar için gündelik hayatta kullanılan hazır nesnelere artık farklı biçimler ve oluşumlar kazanmışlardır.

Bugünkü Mural Sanatında Hazır Nesne Kullanımı

Günümüzde mural sanat, Dadaizm'in etkisiyle hiç olmadığı kadar büyük bir yaratıcılık özgürlüğüne sahiptir. Hazır nesnelerin kullanımı, özellikle sokak sanatında yaygınlık kazanmıştır. Sanatçılar, duvarları adeta birer “dönüştürülmüş obje” olarak değerlendirir. Binaların dış cepheleri, çeşitli endüstriyel malzemelerle ve yerel simgelerle harmanlanarak, hem estetik hem de anlamlandırma açısından zengin eserler yaratmaktadır. Örneğin, sokak sanatçılarından Bordalo II (Resim 5) Me Lata (Barselona - Jakuna Melata) popüler kültür öğelerini, reklam estetiğini ve propaganda imgelerini harmanlayarak (Resim 6). Dadaistlerin ve popart sanatçılarının amacına benzer şekilde alışılmış estetik, toplumsal yapıları, tüketim çılgınlığını sorgular nitelikte eserler ortaya koyar.

Resim 5. Bordalo II, Büyük Çöp Salyangozları, Monte da Fonte Santa, Portekiz, 2017.

Bordalo II, geri dönüşümü mümkün olmayan ürünleri şehirde keşfederek toplar ve bu malzemeleri dönüştürerek sanat eserlerine dönüştürür. Attero sergisinde sergilenen resim ve asamblajları ise, eski ahşap kapılar gibi farklı zeminler üzerinde hayata geçirir (URL 3). Sanatçının çalışmaları, genellikle kullanılmış anık veya hazır nesnelere vurgulayan temalar etrafında şekillenmektedir. Yerel halkın yaşam alanlarına entegre edilen bu nesnelere murallarda, göz alıcı renkleri ve tasarımlarıyla hem estetik bir değer sunuyor hem de sürdürülebilirlik konusunda farkındalık oluşturuyor. Bordalo II'nin eserleri, izleyicilere yeniden kullanımın ve geri dönüşümün önemini hatırlatırken, sokakları daha canlı ve absürd izlenimin zenginliklerini sergiliyor. Bu bağlamda, Bordalo II, sokak sanatını sadece bir ifade biçimi olarak değil, aynı zamanda sosyal ve çevresel konulara dikkat çekmenin güçlü bir aracı olarak konumlandırıyor.

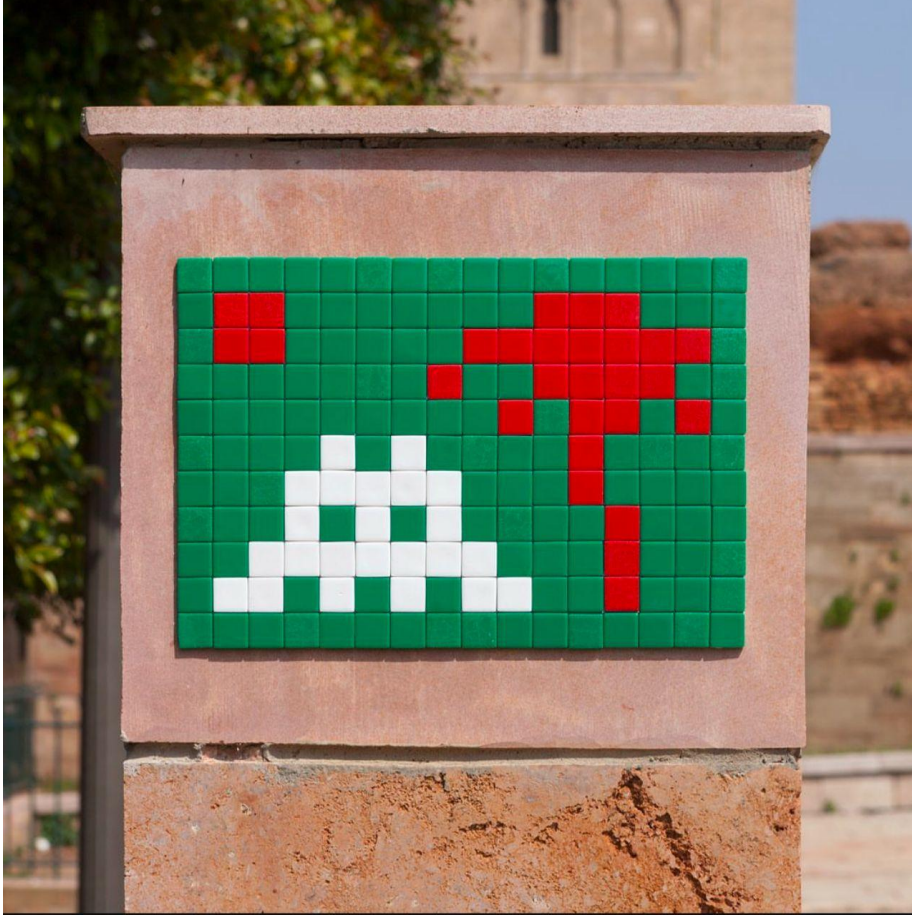

Resim 6. Me Lata, “Peace” 2024 Barselona

Dadaizm’in hazır nesne kullanımı, günümüzdeki mural sanatta kendini güçlü bir şekilde hissettirmekte; bu da sanatın geleneksel sınırlarını aşarak, sokaklarda ve kamusal alanlarda daha erişilebilir, deneysel ve doğrudan toplumsal eleştiri odaklı eserlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Günümüz mural sanatçılarının dadaizm felsefesiyle yürütüldüğü varsayılan, sanatın halk için ulaşılabilir olması gerektiğı düşüncesi mural sanatta yerini daha güncel bir hale getirmiştir. Bu anlayış, mural sanatın fiziksel bir ifadesi olarak kendini göstermiş; duvarlar, halkın göz önüne çıkarılmıştır. Özellikle kitlesel üretimle üretilen hazır nesnelerin kullanımı, sanatı elit bir alan olmanın ötesine taşıyarak daha geniş kitlelere hitap etmesine olanak sağlamıştır. Günümüzde mural sanat, billboardlar, gazeteler, plastik malzemeler ve endüstriyel boyalar gibi unsurlarla, geleneksel sanat algısını aşma gayesi taşımaktadır.

Bir başka mural sanatçı olan Space, günümüz sanat tutkunlarının kalbine girmeyi başardı ve hazır-nesne olarak mozaikleri kullanarak “Arcade” oyununa atıfta bulunup "Invader" adıyla tanımladı (URL 4) Pikselli duvar resmi tarzı, bir bilgisayarın önünde oturup Space Invader’ları vurmak, Pac-Man ile hayaletleri alt etmek ya da Donkey Kong oyunundaki ölümcül varillerden kaçmak gibi daha basit zamanlara nostaljik bir yolculuk sunuyor. Bu erken dönemden bu yana, halk, Invader’ın özgün tarzındaki yeni eserlerini keşfetmeye devam etti ve bu durum, geleneksel sanatı yeniden tanımlama arzusunu daha da güçlendirdi (Resim 7).

Resim 7. Space Ivader, “Arcade” 2023 Morocco.

Arjantinli sanatçı José Luis Torres, çöpleri toplayarak onlara canlı renklerle hayat veriyor ve ardından bu sanatsal eserleri Kanada'daki şehirlere heykel olarak geri yerleştiriyor (Resim 8). Bu eylem, bir takıntıdan öte; amacının, sahip olduğumuz nesnelerin sayısını ve ürettiğimiz devasa miktardaki atığı gözler önüne sermek olduğunu söylüyor (URL 5) Sanatçı Torres de tıpkı Bordalo II gibi gündelik hayatta kullanılan sandalye, çöp kutusu, oyuncak, masa vb. nesneleri bir binanın köşesinden akıntı görünümü vererek, bu çalışmaları ile görsel algıda farklı biçimler yaratmıştır.

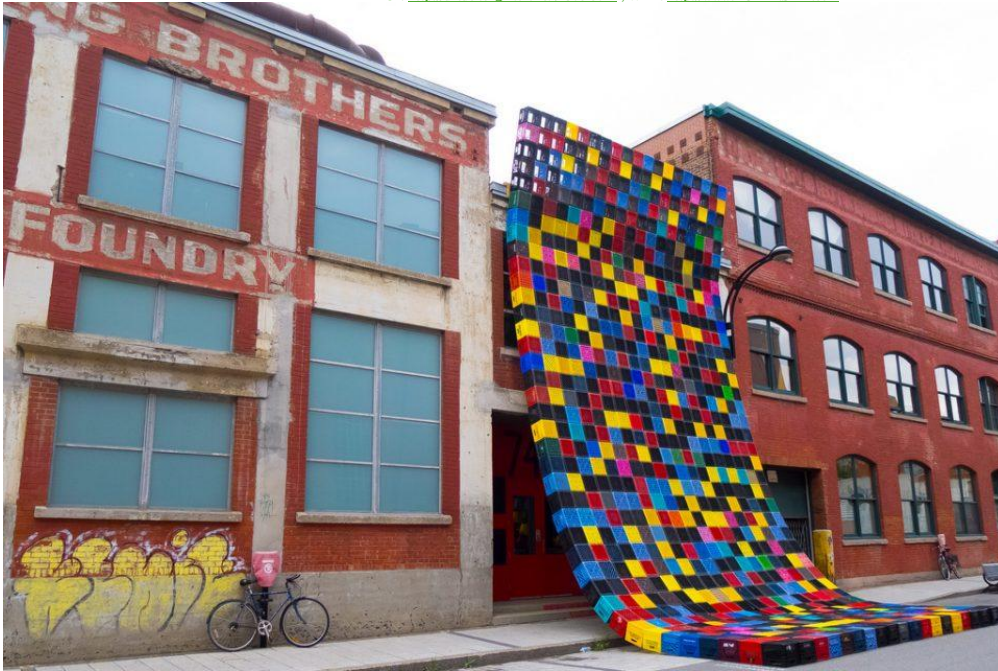
Resim 8. Jose Luis Torres,

Jan Vormann (1983-Berlin), mural sanatçı olmasının yanında bir mozaik sanatçısı olarakta literatürde yerini almaktadır. Vormann Dispatchwork Projesi'nde hazır-nesne olarak plastic blok parçaları kullanıp, bu birleşimler ile kendi metaforunu oluşturmaktadır (Resim 9). Geleneksel mozaik sanatının gerektirdiği sürenin aksine daha hızlı elde ettiği bu yaklaşım ile mural sanata farklı bir bakış açısı kazandırmıştır (Bütow, 2020, s.697).

Resim 9. Jan Vormann “Dispatchwork Projesi”, Fransa 2024.

Kanada'nın Quebec kasabasında olan Motreal'daki öğrencilerden Philippe Allard and Justin Duchesneau'nın (URL 6) enstatasyonları oldukça dikkat çekmektedir. Mural sanatın duvarlar üzerine resim yapma sınırlarını aşarak, renkli süt kasaları ile binaların biçimlerini, hatlarını kullanarak sanki binanın üstünden bir halı sallandırma görüntüsünü yansıtmayı amaçlamıştır (Resim 10).

Resim 10. Philippe Allard and Justin Duchesneau, “Süt Kasası Enstalasyonu” Kanada

Resim 11. Philippe Allard and Justin Duchesneau, “Süt Kasası Enstalasyonu”, Detay

SONUÇ

Dada hareketi, sanatın ve sanatçının sınırlarını sorgulayan radikal bir yaklaşım sergileyerek, sanat dünyasında köklü değişimlerin kapısını aralamıştır. Bu dönüşümde, özellikle Marcel Duchamp'ın "ready-made" kavramını sanatsal ifadenin bir aracı olarak kullanması büyük bir önem taşımaktadır. Duchamp'ın bu yeniliği, sanatın geleneksel tanımlarını sorgulayan bir devrim niteliği taşımaktadır. Mural sanatla bu kavramın birleşmesi ise, görsel ve kültürel bağlamda önemli dönüşümlere işaret etmektedir. Mural sanatta hazır nesnelerin kullanımı, mekânla ve izleyiciyle doğrudan etkileşim kurarak, sanat eserlerini toplumsal ve politik mesajları taşıyan araçlar haline getirmiştir.

Dada'nın anti-sanat duruşu, mural sanatın üretim biçimlerini ve izleyiciyle olan ilişkisini dönüştürmüş, sanatın daha geniş kitlelere ulaşmasına olanak sağlamıştır. Hazır nesnelerin mural sanatta kullanımı, yalnızca

biçimsel bir yenilik getirmekle kalmayıp, aynı zamanda izleyicilere sanatın ne olduğu, kimler tarafından yapıldığı ve hangi bağlamda anlamlandırılmasının gerektiğini sorgulatma fırsatı sunmuştur.

Bir anlatım biçimi olarak yeniden sunmanın yaratabileceği tehlikeleri ve eleştirileri desteklercesine Duchamp şu sözleri ile hazır-nesne kullanımına açıklık getirir:

“Tıpkı sanatçının kullandığı boya tüplerinin mamul ve hazır olması gibi dünyadaki bütün tuvalerin de ready-made aided olduğunu söylemek gerekir” (Batur, 2002: s.323).

Günümüzde sanatın bağımsız olarak kendini göstermesi, sınırsızca ve özgürce yansıtılması örnekleri oldukça fazladır. Bu bağlamda kullanılan nesne veya sunulan fikir en gerçeküstü boyutta incelenmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, Dada hareketinin bıraktığı miras, sanatın toplumsal işlevi ve sanatçının rolü hakkında kalıcı sorular ortaya çıkarmış; mural sanatın evriminde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu etkileşim, sanatı her geçen gün daha interdisipliner bir alan haline getirmiş ve sanatın sosyal ve kültürel boyutlarına dair derin bir anlayış geliştirilmesine katkıda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

1. Antmen, A. (2019),“20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar”, Sel Yayıncılık, İstanbul, s.127.
2. Batur, E. (2002), “Modernizmin Serüveni”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.323.
3. Bütow, N. Ö. (2020), “Jon Vormann’ın Mozaik Sanatı”, Dergipark; Cilt: 26, Sayı:45, s.697.
4. Cumming, R. (2006), Görsel Rehberler Sanat, İnkılap Kitabevi, İstanbul, s. 51.
5. Germain,B. (2015), “Sanat Tarihi ‘Sanatın İlk Örneklerinden Günümüze’” Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, s.17.
6. Gombrich, E. H. (1992). Sanatın öyküsü (Çev. B. Cömert). Remzi Kitabevi, s.309.
7. Little, S. (2006), “İzmler Sanatı Anlamak”, Yem Yayınları, İstanbul, s.110.
8. Rona, Z. (1997), “Hazır-Nesne” Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi 3, Yapı Endüstrisi Merkezi Yayınları, İstanbul, s. 773.
9. Tükel,U. (1997), “Mısır” Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi 2, Yapı Endüstrisi Merkezi Yayınları, İstanbul 1997, s. 1236.
10. Yılmaz, M. (2006), “Modernizmden Postmodernizme Sanat, Ütopya Yayınevi, Ankara, s.118.

İnternet Kaynakları

11. <https://mexicocity.cdmx.gob.mx/tag/david-alfaro-siqueiros/> (URL 1)
12. <https://urbaneez.art/artists/melata?srsltid=AfmBOopqJbVQbTe2mrKWhWvRRFOMBcYzxcQdhxoOIJn5sOUQWOHmZCBz> (21.12.2024) (URL 2).
13. <https://bigumigu.com/haber/bordalo-iidan-bir-cop-harikasi-attero/> (URL 3).
14. <https://www.sprayplanet.com/blogs/news/invader-from-street-art-legend-to-the-gallery> (21.12.2024) (URL 4).
15. <https://www.demilked.com/colorful-trash-sculptures-overconsumption-canada-jose-luis-torres/> (23.12.2024) (URL 5).
16. <https://weburbanist.com/2016/10/09/dear-dairy-12-delicious-displays-of-milk-crate-art/> (20.12.2024) (URL 6).
17. <https://canadianart.ca/news/agac-gala-prizes-2014/> (URL 7)

**THE TRANSITION FROM HISTORICAL MARKETING PRACTICES TO MODERN SYSTEMS: THE
CASE OF JERUSALEM**

**TARİHSEL PAZARLAMA UYGULAMALARINDAN MODERN SİSTEMLERE GEÇİŞ: KUDÜS
ÖRNEĞİ**

ABSTRACT

The study aims to examine the historical commercial structures in Jerusalem during the Ottoman and British Mandate periods and to reveal the relationship between modern technologies and marketing effectiveness. In the first part of the study, the strategies used to ensure success in the commercial activities of the region during the Ottoman and British Mandate periods are discussed. In the analysis section, the interaction of these two phenomena is examined through a data set created by obtaining the export figures of countries from the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) data and information systems studies in the social field, and the positive significant correlation between them is presented in the findings section of the study ($r = 0.666$, $p < 0.001$). Based on these results, the advantages that countries can gain from incorporating new technologies in marketing their products are discussed. The results of the analysis provide country administrations with a historical perspective in the field of marketing and show the interaction between the success of marketing activities and the importance given to information systems.

Keywords: Marketing power, Information Systems, Correlation analysis, Ottoman, Britain.

ÖZ

Çalışma, Osmanlı Yönetimi ve Britanya Mandası dönemlerinde Kudüs'teki tarihsel ticaret yapılarını inceleyerek, günümüz modern teknolojilerinin pazarlama etkinliği ile ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, Osmanlı yönetimi ve Britanya Mandası dönemlerinde bölgenin ticari faaliyetlerinde başarı sağlamak adına kullanılan stratejiler ele alınmaktadır. Analiz bölümünde ise Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organization for Economic Cooperation and Development [OECD]) verilerinden alınan ülkelerin ihracat rakamları ile sosyal alanda yapılmış bilişim sistemleri çalışmalarının elde edilmesiyle oluşturulan bir veri seti üzerinden bu iki olgunun etkileşimi incelenerek, aralarındaki pozitif anlamlı korelasyon çalışmanın bulgular kısmında sunulmaktadır ($r = 0.666$, $p < 0.001$). Sunulan bu sonuçlar üzerinden ülkelerin ürünleri pazarlamada yeni teknolojileri yer vermesinin sağlayabileceği avantajlar tartışılmaktadır. Analiz sonuçları ülke yönetimlerine pazarlama alanında tarihten günümüze bir bakış açısı sunarak, pazarlama faaliyetlerindeki başarı ile bilişim sistemlerine verilen önemin etkileşimi gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama gücü, Bilişim Sistemleri, Korelasyon analizi, Osmanlı, Britanya.

⁵⁵ Bursa Uludağ Üniversitesi Orhangazi Yeniköy Asil Çelik Meslek Yüksekokulu; <https://orcid.org/0000-0003-4080-4823>

INTRODUCTION

New technologies used in marketing strategies both positively affect marketing effectiveness and improve their preferable position day by day thanks to their facilitating effects on country and business activities. Before examining these new technologies, a historical perspective on marketing activities will allow us to see the evolutionary changes that have taken place on the journey of development. This study aims to examine in detail the historical commercial structures in Jerusalem during the Ottoman and British Mandate periods and to reveal and relate their changes to the effects of modern technologies in marketing. By examining the strategies used to achieve commercial success during the two different periods of administration, it will be possible to observe how modern marketing practices will change these strategies.

Jerusalem's historical significance as a center of trade and commerce is well-documented. During the Ottoman period, the city was a bustling hub of economic activity, with trade routes connecting it to various parts of the empire (Friedman, 2024). The British Mandate period further transformed the city's commercial landscape, introducing new administrative and economic policies that impacted local and regional trade (Magness, 2024).

Today, the intertwining of information systems with marketing and their supportive effect on marketing systems has led to radical changes in marketing practices and the development of marketing strategies. The interaction between academic work on social information systems and export performance, which is central to this study, is identified with an emphasis on how new technologies are a powerful tool for improving marketing effectiveness. Previous research has shown that countries investing in information systems research tend to have higher export volumes, suggesting a positive relationship between academic research and economic performance (Hameed, 2023). This study builds on these findings by examining the specific case of Jerusalem, a city that has navigated significant historical and political changes while adapting to modern marketing systems.

The analysis section of this study utilizes data from the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) to explore the interaction between countries' export figures and academic work on information systems in the social field. Similar conclusions can be found in the results of previous studies. Avraham (2009) found that academic research in the field of information systems can interact with the export potential of countries in the processes of product marketing or developing innovative technologies (Avraham, 2009). This finding is consistent with the broader literature on the impact of information systems on economic development and international trade (Sarsar, 2024).

In conclusion, this study examines the historical marketing practices in Jerusalem and examines how the foundations for the transition to information systems were laid. The strategies used during the Ottoman and British Mandate periods are shown to be effective but inadequate in today's world, and the need to support these strategies with contemporary technological developments is emphasized. The positive correlation between academic research in the field of information systems and export performance emphasizes the role of technology in driving economic growth and highlights the importance of continuous investment in this field.

1. Conceptual Framework

In the conceptual framework, the marketing strategies of Jerusalem during the Ottoman rule and the British Mandate were analyzed through a trade-based analysis for two different historical periods. Following this historical review, the historical progression of marketing is clarified before moving on to the correlation analysis, which is the next stage of the study. Finally, the interaction between information systems and marketing is analyzed under a separate heading.

1.3.1. The structure of trade during the Ottoman period

After the Ottoman Empire began to rule Jerusalem in the 16th century, trade activities in the city increased significantly. Since Jerusalem is a holy city for Jews, Christians, and Muslims, religious visits became an important part of trade. The coexistence of different ethnic and religious groups contributed to commercial activities and created economic vitality in the region. Under Ottoman rule, Jerusalem's marketing

and trade structure continued to flourish, thanks to its strategic location and the multicultural population structure noted. The influence of Jerusalem's status as a religious center ensured the diversification and development of commercial activities. When visitors came to see the various religious sites in the town, they bought the products of local artisans. The spiritual significance of Jerusalem contributed to the diversification of trade and the growth of the local economy (Barkey & Gavrilis, 2017).

The markets in Jerusalem gained great vitality, especially from the 16th century onwards. During this period, the strategic location of the city and its location at the crossroads of the Eastern Mediterranean trade routes attracted the attention of local and foreign merchants. Trade in Jerusalem affected not only the local economy but also the overall economy of the Ottoman Empire. By establishing trade relations with different countries, the Empire made Jerusalem a part of international trade. In this context, trade relations contributed significantly to the development of trade in Jerusalem, especially with European countries (Al-Sinwar, 2019). During the Ottoman rule, diplomatic and commercial agreements were made to strengthen relations with European countries. Thanks to the commercial and diplomatic agreements, the aim was to increase the volume of trade in Jerusalem. Thus, during the Ottoman rule, social dynamics were triggered, and the interaction between different cultures was ensured. Developments in the field of trade contributed to further strengthening the cosmopolitan structure of Jerusalem (Donahue, 2024).

1.3.2. The structure of trade during the British Mandate

When the British Mandate period is analyzed, the commercial structure of Jerusalem reveals an image that is open to development due to the strategic location of the region and the population structure covering a wide range of ethnic groups. During this period, which lasted from 1917 to 1948, Jerusalem remained an important center for local and international trade. During the British Mandate period, the structure of the markets in Jerusalem and its wide social diversity led to some changes not only in the field of marketing but also in the cultural sphere. During the British Mandate period, the Jerusalem markets, which attracted customers from Britain in particular, led to the internationalization of trade in the region (Jayyusi, 2015). The British Mandate introduced laws and regulations to regulate the structure of the commercial market. These laws and regulations ensured safer and more organized trade in Jerusalem (Gitler, 2003). The regulation of markets in Jerusalem during the British Mandate also contributed to changing social dynamics in the city.

1.5. Interaction between marketing and information systems today

Today, information systems have emerged as an effective tool that enables businesses to make strategic decisions, manage customer relationships, and monitor changes in markets. The impact of information systems can be easily observed in areas such as social media, data analytics, and digital marketing. In addition, the social media cluster mentioned in the information systems category has become an important part of information systems in marketing in terms of enabling the acquisition of processable data. By enabling brands to interact with their target audiences, social media, collecting customer feedback, and analyzing market trends have become easy and effective activities thanks to information systems. Marketing information systems help to understand customer behavior using data analytics. Kwon and Adler examined the relationship between social capital and technology adoption and showed how this is reflected in marketing strategies (Kwon & Adler, 2014). Data analytics enables businesses to segment customers, identify target audiences, and create personalized marketing campaigns. This process increases customer satisfaction and strengthens loyalty.

Information and communication technologies (ICT) form the basis of marketing information systems. Przhedetskiy et al. examined the role of social-ethical marketing and communication technologies in healthcare and emphasized the impact of this on marketing strategies (Przhedetskiy, Ivanov, & Kuznetsov, 2020). ICT enables businesses to communicate more effectively and manage customer relationships. In the study conducted by Babić-Rosario et al., the electronic word-of-mouth communication (eWOM) process is discussed, and it is revealed that eWOM plays a critical role in developing marketing strategies (Babić-Rosario et al., 2016). Similarly, Syailendra's study examines the role of digital influencers in increasing product and service sales. This study highlights the impact of digital influencers on the functioning of the marketing system and their contribution to sustainable development (Syailendra et al., 2024).

Onivefu's research examines the effects of marketing information systems on strategic planning and development of banking services. This study shows that adopting a scientific approach to the marketing research process provides information on what the ideal situation should be and determines the current situation (Onivefu et al., 2023). The role of marketing information systems in strategic planning helps businesses gain a competitive advantage. Setiawan's research examines the effects of marketing information systems on digital marketing, market orientation, and competitive advantage. The study reveals the importance of marketing information systems in attracting customers and increasing market share (Setiawan, 2023). Effective use of marketing information systems is a critical element to gaining a competitive advantage.

Web-based marketing is considered to be a more effective communication tool than traditional marketing methods. It is observed that the achievements of technological tools in the field of marketing are examined with different topics such as agricultural marketing (Mgale & Yunxian, 2020), marketing of financial products (Zhou & Li, 2023), green businesses (Costales, Costales, & Veloz, 2024), digital marketing (Sharabati et al., 2024), and entrepreneurship (Shah & Shah, 2024).

As a result, marketing information systems are emerging as an accelerating tool that helps businesses make strategic decisions, manage customer relationships, and understand market dynamics in today's world. Topics such as social media, data analytics, information, and communication technologies provide businesses with a competitive advantage by increasing the effectiveness of marketing strategies.

3. Method

The study was conducted at Bursa Uludağ University using a dataset obtained from the WoS database without any date restrictions (to observe all studies on information systems in various countries) and with a field restriction (Social Sciences). Another data group in the dataset consists of export figures from different countries as of July 2022, obtained from the OECD database. In the literature, the supportive impact of information systems has been extensively analyzed in terms of financial and social gains and disadvantages. These examinations and perspectives show the contribution that a detailed look at the possible effects of information systems with up-to-date data can make to the literature and reveal the necessity of the study. The method of the study is carried out under two main headings: the interaction between studies on information systems produced in the social field and country export figures examined through the dataset.

Data analyses were performed using SPSS v21 software. Bivariate correlation analysis was used to determine the relationship between studies on export figures and studies on information systems in the social field, which were also correlated using bivariate correlation analysis. This study has some limitations. Firstly, certain restrictions were applied in the selection of countries included in the dataset. Additionally, only data obtained from specific databases were used. This may limit the generalizability of the results.

4. Findings

In this section of the research, the correlation between studies on information systems in the social field and the export data of countries is presented. This aims to observe the interaction between the emphasis placed on information systems in the social field by countries and their success in marketing their products. The data on countries producing academic work in the social field were obtained from the Web of Science (WoS) database, while the export data were sourced from the OECD database, with the dataset from July 2024 being included due to its completeness. The resulting table consists of countries with export data in the OECD database and those that have produced the least and the most studies on information systems in the social field.

Table 3: Table of Studies on Information Systems in the Social Field and Country Export Data

Country	Export 2024 (July)	Academic Work on CIT (Social)	Belgium	45,13	403
			Canada	47,59	1832
			Chile	8,28	132
			Colombia	4,44	156
Australia	28,09	2589	Costa Rica	1,76	16
Austria	18,06	678	Czechia	21,48	357

Denmark	14,30	484
Estonia	1,50	96
Finland	6,92	871
France	52,87	1439
Germany	140,63	3564
Greece	4,61	751
Hungary	13,74	106
Iceland	0,62	13
Ireland	19,48	458
Israel	4,60	251
Italy	54,92	1374
Japan	57,68	613
Korea	57,02	781
Latvia	1,68	102
Lithuania	3,36	173
Luxembourg	1,34	64
Mexico	53,07	280
Netherlands	78,91	1317
New Zealand	3,52	490
Norway	13,91	561
Poland	31,91	527
Portugal	7,64	1386
Slovak Rep.	9,56	179
Slovenia	6,45	158
Spain	35,64	1530
Sweden	15,91	760
Switzerland	26,11	687
Türkiye	21,95	651
U. Kingdom	35,20	3862
United States	172,87	12259
Argentina	6,53	94
Brazil	27,98	999
China	285,30	3637
India	33,82	1045
Indonesia	21,71	355
Russia	36,79	497
Saudi Arabia	25,29	414
South Africa	8,99	508

Table 4: Correlation Results Between Studies on Information Systems in the Social Field and Country Export Data

	Export2024July	AcademicWorkonCITSocial
Export2024July	1	,666**
Pearson Correlation Sig. (2-tailed)		,000
N	46	46
AcademicWorkonCITSocial	,666**	1
Pearson Correlation Sig. (2-tailed)	,000	
N	46	46

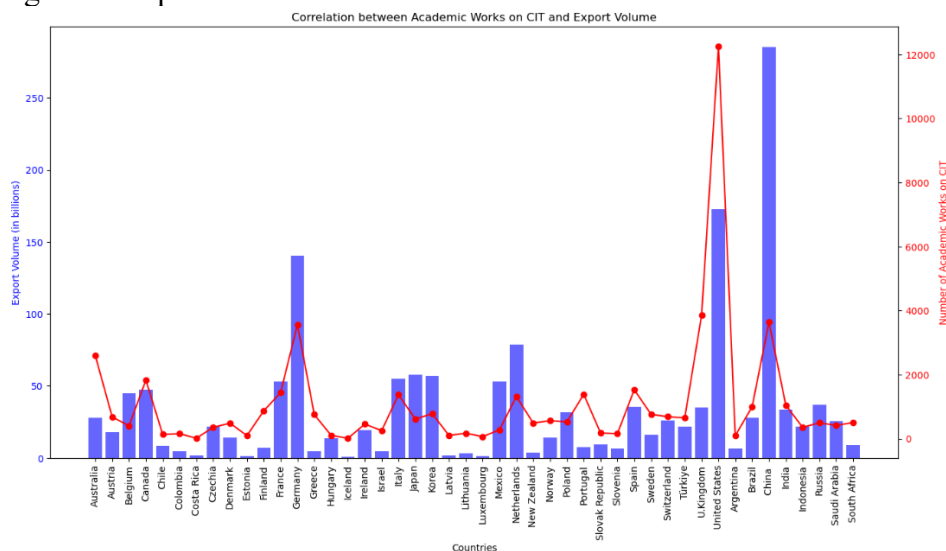
** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

According to the analysis results, a moderate positive relationship was found between academic studies on information systems in the social field and export performance ($r = 0.666$, $p < 0.001$). These results indicate a statistically highly significant correlation. Consequently, academic studies may parallel the country's export potential, especially in the processes of marketing products or developing innovative technologies. This correlation highlights the importance of academic research in driving economic growth. Countries that invest in academic research on information systems tend to have higher export volumes, suggesting that such research contributes to the development of innovative products and services that are competitive in the global market. The significant correlation ($p < 0.001$) underscores the robustness of this relationship, indicating that the findings are not due to random chance.

Moreover, the positive correlation suggests that countries with a strong focus on information systems research are more willing to take advantage of technological advances in their export strategies. This focus can lead to more efficient production processes and improvements in product quality and marketing strategies, all of which can contribute to improved export performance.

In conclusion, the findings from this analysis emphasize the effective role of emphasizing academic research in knowledge systems to improve a country's export capabilities. From the perspective of policymakers and educational institutions, there is a clear need to increase research in this area in order to enhance economic development and international trade power and improve competitiveness.

Figure 1: Export value Academic Works on CIT Correlation

The data in the graph reveals that there is a significant positive correlation between the number of articles produced on information systems and the export volume of countries. Accordingly, countries with a high number of academic studies generally have higher export volumes. In particular, the United States and China stand out in terms of both high article production and large export volumes. Academic productivity in the field of information systems may have a positive impact on economic performance.

In the graph, the blue bars represent the export volume of countries, while the red line represents the number of articles produced on information systems. Countries are shown on the X-axis, export volume is on the left Y-axis, and the number of articles is on the right Y-axis. Presenting these two variables in the same graph makes it possible to assess the relationship between academic productivity and economic performance more clearly.

In particular, the USA and China are among the prominent countries in terms of both variables. While the USA is the country that produces the highest number of academic studies with 12,259 articles, its export volume is 172.87 billion dollars. On the other hand, while China stands out with 3,637 articles, its export volume is the highest, with 285.30 billion dollars. In light of these data, it seems possible to comment that academic studies in the field of information systems can contribute to economic growth.

However, some countries deviate from the general trend. For example, although Belgium and Canada have relatively high export volumes, the number of articles they produce on information systems is relatively low. Belgium, with an export volume of 45.13 billion dollars, produced only 403 articles. Canada, on the other hand, produced 1,832 articles for an export volume of 47.59 billion dollars. This shows that although some countries have high export volumes, their academic productivity in the field of information systems remains limited.

In general, it is observed that the export volume increases with the increase in academic studies on information systems. This suggests the potential effects of academic productivity on economic performance. Therefore, encouraging academic activities in the field of information systems can be considered a strategy that can contribute to economic growth.

5. Conclusion

This study, after examining marketing studies in a historical context, shows the importance of information systems in the effectiveness of marketing activities with the help of analysis. Due to this structure, it includes results that emphasize that modern information systems with a historical perspective should support historical practices. The study, which also emphasizes the effects of social structures on marketing through the example of Jerusalem, sheds light on the importance of developing innovative technologies to increase the effectiveness of marketing activities.

In the trade domain, the study found a moderate positive relationship between academic studies on information systems in the social field and countries' export performance ($r = 0.666$, $p < 0.001$). These results indicate a statistically significant correlation, suggesting that countries that prioritize information systems in the social field are more successful in marketing their products and enhancing their export performance. In summary, academic studies on information systems can demonstrate the interaction between marketing effectiveness and power and show the possible effects of using innovative technologies on marketing power. This finding is consistent with the broader literature on the impact of information systems on economic activities and trade.

The positive relationship between information systems and export performance indicates the importance of utilizing technological resources to improve a country's economic capabilities. Avgerou et al. emphasize how information and communication technologies (ICTs) can affect innovation and improve the performance of businesses, emphasizing that positive contributions to national trade can be among the possible outcomes through this phenomenon (Avgerou, Ciborra, & Land, 2023).

After emphasizing the historical significance of the marketing strategies used in Jerusalem during the Ottoman and British Mandate periods, the study shows that marketing activities combined with modern information systems can offer valuable outputs to achieve success. The findings emphasize that the effective

use of information systems can provide benefits in making countries' marketing activities more effective. Investments in information systems are likely to deliver long-term benefits to trade development.

REFERENCES

1. Al-Sinwar, Z. I. (2019). Jerusalem in the Ottoman rule (1516-1917 AD). *International Journal of Humanities, Social Sciences and Education*, 6(1), 43-51. <https://doi.org/10.20431/2349-0381.0601005>
2. Avgerou, C., Ciborra, C., & Land, F. (Eds.). (2023). *The social study of information and communication technology: Innovation, actors, and contexts*. Oxford University Press.
3. Avraham, E. (2009). Marketing and managing nation branding during prolonged crisis: The case of Israel. *Place Branding and Public Diplomacy*, 5, 202-212.
4. Barkey, K., & Gavrilis, G. (2017). The Ottoman millet system: Non-territorial autonomy and its contemporary legacy. *Ethnopolitics*, 1(15), 24-42.
5. Costales, M. J. L., Costales, B. L., & Veloz, P. (2024). Green marketing, business sustainability, and marketing practices of selected small and medium enterprises (SMEs) in Muntinlupa City. *Journal of Business and Economic Development*, 9(3), 107-123. <https://doi.org/10.11648/j.jbed.20240903.16>
6. Donahue, T. (2024). Ottoman cosmopolitanism: The case of Jerusalem. *Academia.edu*. https://www.academia.edu/9711839/Ottoman_Cosmopolitanism_The_Case_of_Jerusalem
7. Friedman, H. H. (2024). Ancient Marketing Practices: The View from Talmudic Times. *Journal of Marketing History*, 12(1), 45-67.
8. Gitler, I. B. A. (2003). "Marrying Modern Progress with Treasured Antiquity": Jerusalem City Plans during the British Mandate, 1917-1948. *Traditional Dwellings and Settlements Review*, 39-58. <https://www.jstor.org/stable/41758029>
9. Hameed, S. (2023). Market and Conflict in Israel: The Economic Development in Jerusalem. In *The Palgrave International Handbook of Israel* (pp. 1-24). Springer.
10. Jayyusi, L. (Ed.). (2015). *Jerusalem interrupted: Modernity and colonial transformation 1917 - present*. Interlink Publishing Group.
11. Kwon, S. Y., & Adler, P. S. (2014). Social capital: Maturation of a field of research. *Academy of Management Review*, 39(4), 412-422.
12. Magness, J. (2024). *Jerusalem through the Ages: From Its Beginnings to the Crusades*. Oxford University Press.
13. Mgale, Y. J., & Yunxian, Y. (2020). Marketing efficiency and determinants of marketing channel choice by rice farmers in rural Tanzania: Evidence from Mbeya region, Tanzania. *Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*, 64(4), 1239-1259. <https://doi.org/10.1111/1467-8489.12380>
14. Onivefu, O. V., Onivefu, O. S., Onivefu, A. J., Onivefu, Z. O., Onivefu, O. B., & Latinwo, A. M. (2023). Grasping the influence of marketing information systems on strategic planning and enhancement of banking services for customers. *World Journal of Advanced Research and Reviews*, 19(3), 207-218. <https://doi.org/10.30574/wjarr.2023.19.3.1705>
15. Przhedetskiy, S., Ivanov, A., & Kuznetsov, V. (2020). Social-ethical marketing and communication technologies in healthcare. *Journal of Health Communication*, 25(2), 123-140.
16. Sarsar, S. (2024). *Select Bibliography on Jerusalem*. Jerusalem Peace Institute.
17. Setiawan, B. (2023). Analysis of competitive advantage factors: Marketing information system, digital marketing, and market orientation. *International Journal of Advanced Multidisciplinary*, 2(3), 401-420. <https://doi.org/10.38035/ijam.v2i3.401>

18. Shah, S., & Shah, T. (2024). A study on the role and growth of digital marketing on entrepreneurship. *International Journal of Research Publication and Reviews*, 5(1), 882-886. <https://ijrpr.com/uploads/V5ISSUE1/IJRPR21637.pdf>
19. Sharabati, A.-A. A., Ali, A. A. A., Allahham, M. I., Hussein, A. A., Alheet, A. F., & Mohammad, A. S. (2024). The impact of digital marketing on the performance of SMEs: An analytical study in light of modern digital transformations. *Sustainability*, 16(19), 8667. <https://doi.org/10.3390/su16198667>
20. Syailendra, S., Sopyan, A., Alfindo, R., & Rizky, M. (2024). The role of influencers is to increase sales of goods and services. *Jurnal Manajemen Bisnis dan Terapan*, 2(1), 39-53. <https://doi.org/10.20961/meister.v2i1.1039>
21. Zhou, L., & Li, J. (2023). Applying digital technologies to financial product marketing. In J. Li (Ed.), *Recent advancements in computational finance and business analytics* (Vol. 32, pp. 401-413). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-38074-7_35

(21)

Yusuf YILMAZ⁵⁶; Dr. Elmas Burcu KARATAŞ⁵⁷

**A CITY'S ADVENTURE: TRACES OF RELIGIOUS, ECONOMIC AND CULTURAL HERITAGE
FROM BYZANTIUM TO THE OTTOMAN EMPIRE**

**BİR ŐEHİRİN SERÜVENİ: BİZANS'TAN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA DİNİ, EKONOMİK
VE KÜLTÜREL MİRASIN İZLERİ**

ÖZ

Bu çalışma, İzmir'in binlerce yıllık tarihsel sürecinde Bizans'tan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar uzanan yolculuğunda çok kültürlü ve kozmopolit yapısını incelemektedir. İzmir, stratejik konumu sayesinde Doğu ile Batı arasında bir köprü işlevi görmüş, Bizans ve Türkler arasındaki mücadelelere tanıklık etmiş ve ekonomik, kültürel, sosyal açıdan zengin bir miras birikimine sahip olmuştur. Çalışma, Müslümanlar, Yunanlar, Ermeniler, Yahudiler ve Levantenler gibi çeşitli etnik ve dini toplulukların İzmir'in ekonomik, kültürel ve sosyal dokusuna katkılarını incelemektedir. Şehirdeki Müslüman toplumu haricindeki cemaatlerden olan Yunan cemaatinin ticaret, eğitim ve sosyal kurumlar aracılığıyla kentte önemli bir rol oynadığı belirtilmiştir. Ermeniler, ticaret ve kültürel alanda etkinlik göstermiş, Yahudiler Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e geçişte ekonomik ve sosyal alanda katkıda bulunmuş ancak göçlerle nüfusları azalmıştır. Levantenler, ekonomik ayrıcalıkları ve çok kültürlü yapılarıyla İzmir'in ticaret hayatında kilit rol oynamış, ancak milliyetçi hareketlerle birlikte şehirdeki varlıkları çok azalmıştır. 20. yüzyıldaki savaşlar, göçler ve milliyetçilik hareketleri, İzmir'in demografik yapısını derinden etkilemiş ve çokkültürlü yapısını değiştirmiştir. Günümüzde İzmir, tarihî mirasını koruyarak modern bir kimlik inşa etmeye devam etmekte, turizm, ticaret ve kültürel alanlarda başarılarını sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler: İzmir, Osmanlı, çokkültürlülük, kültürel miras.

ABSTRACT

This study analyses the multicultural and cosmopolitan structure of Izmir in its journey from Byzantium to the Ottoman Empire and the Republic over thousands of years of history. Thanks to its strategic location, Izmir served as a bridge between East and West, witnessed the struggles between Byzantium and the Turks, and accumulated a rich economic, cultural and social heritage. The study examines the contributions of various ethnic and religious communities such as Muslims, Greeks, Armenians, Jews and Levantines to the economic, cultural and social fabric of Izmir. It is noted that the Greek community, which was one of the non-Muslim communities in the city, played an important role in the city through trade, education and social institutions. Armenians were active in trade and culture, Jews contributed to the economic and social fabric of the city from the Ottoman period to the Republic, but their population declined due to migration. Levantines played a key role in Izmir's commercial life with their economic privileges and multicultural structure, but their presence in the city decreased significantly with the nationalist movements. In the 20th century, wars, migrations and nationalist movements deeply affected the demographic structure of Izmir and changed its multicultural structure. Today, Izmir continues to build a modern identity while preserving its historical heritage and continues its success in tourism, trade and cultural fields.

Keywords: Izmir, Ottoman, multiculturalism, cultural heritage.

⁵⁶ Dokuz Eylül University, Institute of Social Sciences, Department of Islamic History and Arts, PhD Student/Turkey, ORCID ID: 0009-0006-2553-4828

⁵⁷ St' Clements University Department of Educational Administration/UK, ORCID ID:0000-0002-1828-9637

1. INTRODUCTION

Izmir is a cosmopolitan city known as the pearl of the Aegean Region and has been home to many civilisations throughout history. This important port city, also known as Smyrna, has served as a bridge between East and West thanks to its strategic location and has accumulated a rich economic, cultural and social heritage. As a city where different cultures lived together and became the centre of trade and industry, İzmir has made significant contributions to the socio-economic development of today's Turkey and the region. Therefore, analysing the historical journey of Izmir from past to present and the social structure in this process is of great importance for understanding the current and future identity of the city. This study aims to examine the historical development of Izmir and the roles of different ethnic and religious communities that contributed to the city in this process. How various groups such as Muslims, Greeks, Armenians, Jews, Jews and Levantines were integrated into the economic, cultural and social fabric of Izmir and how this integration was reflected in the general structure of the city is emphasised.

2. History of Izmir

İzmir is an important harbour city lying on the Aegean Sea coast and has a deep-rooted historical past. This city was known as Smyrna in the past and has experienced the influence of many civilisations in the historical process (Eldem et al., 2005). The first traces of settlement date back to approximately 8500 years ago and this shows how old the city has an accumulation of civilisation (Derin, 2010). İzmir attracted the attention of various states with its natural beauties and strategic location and became a centre of attraction over time thanks to the port trade (Eylemer & Memişoğlu, 2015). Although it has been destroyed many times throughout history, it has been rebuilt each time and has maintained its vitality (Yetkin & Yılmaz, 2015). The city attracts attention as an interaction point between East and West, and this location has contributed to the enrichment of the cultural and social structure (İnal, 2006). International trade links, especially in the 19th century, led Izmir to become a gateway to the world. These developments played a decisive role in shaping the identity of the city.

Smyrna, which was the name of the city in ancient times, was transformed into İzmir over time, and this transformation reveals that the traces of different cultures are also seen in the language. Excavations around Bayraklı and Yeşilova Mound, the first settlement area of the city, have provided important archaeological findings with settlement remains dating back to 3000 BC (Derin, 2010). These researches also show that the legends of Tantalus and Amazon are associated with the origin of the city. Old Smyrna, which became a city-state under the influence of Ionian cities, provided a favourable environment for trade as one of the important ports of the period (Ring et al., 1996). Lydian and Persian dominations affected the city and Pagos Hill (Kadifekale) was located in an important position for defence purposes. The importance given to the city by Alexander the Great of Macedon strengthened Izmir's defence and trade infrastructure. Subsequently, the city was restructured during the Roman and Byzantine dominations and developed architecturally especially during the Roman period (Eldem et al., 2005). During the Byzantine period, the administrative centre changed from time to time and attacks interrupted the growth process of the city.

As the Turks started to gain power in Anatolia, İzmir was subject to the struggle for sovereignty of the Seljuks and later principalities (Ayönü, 2009). Especially during the reign of Çaka Bey, a shipyard was established in the city, which brought İzmir to a strategic position in terms of military and maritime. Later on, a structure divided between Aydınoğulları Principality and Byzantine forces came to the fore. Kadifekale and the castles around the harbour changed hands in the struggle for dominance. Eventually, in the 15th century, the Ottoman Empire took the city under its rule, which paved the way for stability (Yetkin & Yılmaz, 2015). At the beginning of the Ottoman period, İzmir was seen as a small centre with the potential for development in terms of agricultural production and trade. However, from the 16th century onwards, the change in trade routes in the Mediterranean and the advantages that came with capitulations transformed İzmir into a fast-growing commercial city (İzmir Development Agency, 2009). Thus, the city became one of the ports through which products from the East passed to the West.

European countries' large-scale demand for products such as cotton, grapes and figs stimulated agricultural production in the Izmir region (Frangakis-Syrett, 2001). This increase in demand strengthened the city's international commercial links and led to the permanent residence of foreign merchants. French, English, Dutch and Italian merchants established consulates and began to direct the city's trade (Goffman, 2000). Through Greek, Armenian, Jewish and Levantine intermediaries, the products of local producers were transported to Western markets. Thus, İzmir reached a relatively cosmopolitan structure and neighbourhoods of different ethnic groups settled around the port (İnal, 2006). In the 19th century, railway lines and dock projects facilitated the access of goods from the interior to the port. These infrastructure investments paved the way for an increase in the population by creating new job opportunities in the city. Banks and foreign company representative offices opened in the same period also contributed to the integration of the city with the global economy.

In the second half of the 19th century, İzmir was among the cities in the Ottoman Empire that had the most connections to the West (Kerimoğlu, 2013). This situation allowed multicultural life to become more visible. Turkish, Armenian, Greek, Jewish and Levantine communities in the city, even though they were concentrated in different neighbourhoods, had an environment of commercial and social interaction. The clubs, theatres, cafés and entertainment venues established by Levantines brought a vibrant social life to the city (Taşçı et al., 2015). Even though there were differences in income distribution, the sense of interdependence was reflected in economic relations. This is because foreign merchants relied heavily on local intermediaries and local people reached Western markets through these intermediaries. Thus, the city showed the character of a centre shaping its identity on the axis of port and trade. The Westernisation policies pursued towards the end of the Ottoman period also affected the urban and institutional structure in İzmir.

The collapse of the empire after the First World War and the occupation process caused great destruction in the city (Dumludağ & Durgun, 2011). The Greek occupation, which started in 1919, lasted until the Turkish army recaptured the city on 9 September 1922. The great fire that broke out during this withdrawal process led to the destruction of a significant part of the city. The establishment of the Republic and the population exchange determined by the Treaty of Lausanne fundamentally changed the demographic structure. While the Greek population, which had been crowded before, decreased, the Muslim Turkish population from Greece settled (Zürcher, 2004). In the first period of the Republic, İzmir gained great importance in the context of economic and social restructuring. The Izmir Economic Congress in 1923 is remembered as the first comprehensive meeting on how the national economy would be shaped. This congress aimed to integrate the city's commercial potential from the past with the development goals of modern Turkey.

The zoning plans and urban arrangements prepared during the Republican period enabled the reconstruction of areas devastated by fire (Can, 2010). The plans drawn by French urban planners Prost and Danger contributed to the modernisation of İzmir. The development of the railways and the improvement of the port infrastructure gave impetus to the city's vitality in international trade. Accelerated industrialisation after the 1950s led to a wave of internal migration towards the city. This situation triggered the formation of slum areas and unplanned urbanisation problems emerged (Tatlıdil, 2009). Despite this, İzmir is becoming one of the leading cities of the country in terms of tourism, trade and agricultural economy. Higher education institutions, port activities and an advanced transport network increase the attractiveness of the city (İzmir Development Agency, 2009). This growth process, which blends historical heritage with modern structure, keeps the urban culture dynamic.

Today, Izmir attracts attention with the high added value it creates in the Aegean region. Thanks to its modern port, extensive logistics infrastructure and free zone facilities, it is one of the important centres of the country in foreign trade (Baran & Atay, 2010). The geographical location of the city facilitates access to the Marmara and Central Anatolia regions and strengthens its position as the western gate of Anatolia (İzmir Development Agency, 2009). The diversified economic structure in the fields of industry, trade, tourism and agriculture attracts the attention of investors. At the same time, international fairs and congresses help the city turn its face to the outside world. Tourism activities also open the door to cultural attraction with the presence of ancient cities such as Ephesus and Pergamon (Ring et al., 1996). The social environment where traditional

and modern values coexist is one of the factors that make İzmir different from other Anatolian cities. This difference is reinforced by the permanent traces created by the city's historical accumulation.

The distinctive lifestyle of the people of İzmir attracts attention both within Turkey and internationally. The seafront urban structure and mild climate encourage outdoor social interactions. Cafes and walking areas along the coastline such as Kordon Boyu are among the symbolic spaces of the city (Sürgevil & Sürgevil, 2010). Historically, the multicultural heritage inherited from the Ottoman Empire has led to the prominence of the urban identity in terms of tolerance and openness (Bilgin & Uğurlar, 2010). Traces of the cosmopolitan past in the city can be seen despite the changing demographic structure. This past makes itself felt in people's social habits and urban culture (Tatlıdil, 2009). At the same time, the residents of the city perceive themselves as more liberal and open to communication with the outside world compared to the average of Turkey. This perception is in line with the city's historical identity as a port city.

As a result, İzmir preserves the traces of 8500 years of history and the accumulation of many different cultural interactions. Its characteristic of being a port city has nurtured economic and social vitality in every period (Eylemer & Memişoğlu, 2015). The structure shaped by different sovereignties and migrations throughout history has deeply affected the identity of the city. Post-Republican reconstruction, integration into the national economy and intense waves of migration have transformed the spatial and social fabric of İzmir. Nevertheless, the city's unique character and living habits persist as a result of its historical and geographical advantages. Major fires, wars and changes of administration have left lasting traces on the city. Today, İzmir stands out in areas such as tourism, trade, culture and arts, while preserving its entrepreneurial spirit from the past. In this respect, İzmir shows an identity structure that stands out from other cities on both regional and national scales.

3. Muslim Society of Smyrna

İzmir was conquered by Çaka Bey in 1081 and the process of the city becoming a Muslim Turkish city began. In this period, besides İzmir, regions such as Urla, Foça, Lesbos, Rhodes, Chios and Samos were also taken under control (Yılmaz, 2020). In the late 13th century, Sasa Bey, Menteşe Bey's son-in-law, established a Smyrna-centred principality in the Great and Small Menderes Basin and the Gediz Basin, which lasted for approximately 25-30 years, and expanded towards the north and south (Kara, 2018). After conquering many regions around Smyrna, Aydınoğlu Mehmet Bey captured Pagos Kadifekale in 1317. However, the harbour fortress and the control of the harbour remained in the hands of the Genoese (Öztürk, 2019).

In 1329, Umur Bey conquered Liman Castle and allowed Genoese merchants to live in and around the castle. In 1334, Smyrna became the centre of the principality when the Aydınoğulları Principality designated İzmir as its capital. In 1335, Umur Bey helped the Byzantine Emperor against the rebels in Foça and Lesbos and obtained Chios Island. Umur Bey, who helped Byzantium in the suppression of the Albanian rebellion in 1337, maintained friendly relations with Byzantium and gave importance to the development of trade. During this period, within the scope of the first trade agreement signed with the Venetians in 1337, the Venetians were granted free trade rights, the right to own land, to build churches and to open consulates. The fact that the economy continued vigorously with agriculture and animal husbandry increased the commercial importance of the region (Demir, 2021).

In 1344, as a result of the Crusades, Liman Castle was captured by the Latins and Umur Bey retreated to Kadifekale. After Umur Bey was martyred by an arrow shot from the castle during the attempt to conquer the Harbour Castle in 1348, the capital of İzmir came to an end and the principality passed to Selçuk. In 1402, when Timur conquered İzmir, the division of the city under two sovereignties came to an end. When Mehmed I took Smyrna in 1414 and established Ottoman rule in the region, the city became a Muslim city (Aydın, 2022).

Smyrna became a cosmopolitan city where different ethnic and religious groups lived together during the Ottoman period. From the end of the 17th century onwards, the city witnessed population growth and was shaped by migration from the Aegean archipelago, the Peloponnese (peninsula on the Greek mainland), Central Anatolia and different parts of the Ottoman lands. For most of the 18th century, Muslims were the predominant population of the city, but from the late 18th century onwards this demographic balance changed

with the increase in the Greek population and the settlement of Europeans. At the beginning of the 19th century, the number of Muslims decreased, but in the later part of the century they reached a population of approximately 90,000 to 120,000. Nevertheless, the Muslim population was always smaller than the total population of Christians and Jews in the city.

The settlement of the Muslim population in Smyrna began when the Aydınogulları Principality captured the city at the beginning of the 14th century. The first Muslim settlers settled in Kadifekale and remained there until the city came under Ottoman rule. The demographic structure of the city was shaped around certain neighbourhoods throughout the Ottoman period. The neighbourhoods where Muslims lived densely include Kadifekale, Kemeraltı and Tilkilik-İkiçeşmelik. While Kadifekale was home to Damlacık Quarter, one of the first neighbourhoods of the Turks during the Ottoman period, the Kemeraltı area expanded in terms of Muslim neighbourhoods with the development of trade in the 16th century. Important religious buildings such as Hisar Mosque, Başdurak Mosque, Salepçioğlu Mosque and Kestanepazarı Mosque were built in this area. The Jewish, Armenian and Greek population enriched the ethnic structure of the city by settling in Tilkilik, İkiçeşmelik, Basmane and Alsancak. Levantines, on the other hand, concentrated around the harbour and became dominant in commercial activities.

Figure 1: Ethnic Structure of Izmir Neighbourhoods in the 19th Century
 Source: (Çetintahra and Ünverdi, 2018)

The religious life of Muslims became more prominent in Ottoman Izmir with the construction of places of worship. Built in the 16th century, the Hisar Mosque is the oldest and largest mosque in the city, indicating that the Muslim population was gradually increasing in the city centre. Pre-Ottoman Muslims did not have a distinct place of worship and probably worshipped in small masjids or houses. In addition, religious orders played an important role in the Islamisation of Izmir. In particular, Emir Sultan Zaviyah contributed to the Islamisation process in the region in the 14th century, while Mevlevism also had a presence in the city.

During the Ottoman period, Smyrna remained a small commercial centre and its population ranged between two and five thousand people until the early 17th century. However, by the end of the 18th century, the Muslim population in the city began to increase. One of the main reasons for this increase was the Tatar immigrants from the northern and eastern coasts of the Black Sea following the Ottoman-Russian War

(1774). The immigrants established a new neighbourhood around Kadifekale and formed the 'Kefe Quarter'. In 1854, after the Crimean War, a new wave of Crimean Tatars settled in Smyrna and the neighbourhood expanded and was divided into sub-districts.

After the Ottoman-Russian War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin, Muslims migrating from Romania, Bulgaria, Serbia and Montenegro settled in Smyrna. In 1881, when Thessaly and Epirus were annexed to Greece, the Muslim population from these regions had to migrate to the city. The Balkan Wars of 1912-1913 brought Muslim immigrants from Albania, Thrace and Crete to settle in Smyrna. New neighbourhoods were established on state-owned lands and Muslims settled around Kadifekale, Değirmendağı and the city cemeteries. In 1923, as a result of the population exchange between Turkey and Greece, almost all of the Greek population left the city, while Muslims from Greece were settled in Smyrna. In the same period, Muslims from the interior of Anatolia also settled in Smyrna. Thus, the Muslim population played an important role in re-establishing the demographic balance.

The Muslim community in Smyrna shows great ethnic diversity. Turks, Bosniaks, Albanians and Tatars live together in the city. The number of Muslims of Arab origin is relatively small. In terms of social stratification, Muslims in Smyrna are divided into different groups. Wealthy Muslims were generally landowners and merchants who owned large agricultural estates, inns and commercial properties. They also included those who occupied high positions in the Ottoman bureaucracy and army. However, in the second half of the 19th century, Muslim capitalists were rarely involved in major investments in the city. In particular, harbour construction, railway projects and the construction of tram lines were realised with the concessions granted by the Ottoman administration to Western entrepreneurs. The Muslim population took part in these projects mostly as labourers.

The Muslim middle class in Smyrna constituted a relatively small segment. This segment included civil servants, teachers, lawyers, doctors and pharmacists. Especially medical professions became widespread among Muslims only in the 20th century. The illiterate Muslims of the city were generally engaged in occupations such as porter, boatman, café worker, warehouse guard, artisan and factory labourer. Women labourers contributed to production, especially by working in inns and carpet workshops.

In the early 19th century, the urban space was composed of neighbourhoods divided according to ethnic and religious communities. However, as of the second half of the century, economic and social criteria became decisive and spatial segregation changed accordingly. The Muslim bourgeoisie left the traditional neighbourhoods of the city and built Western-style residences in areas such as Karataş, Güzelyalı, Karşıyaka and Buca. Transport networks developed under the leadership of European entrepreneurs facilitated the movement of these groups away from the city centre.

Relations between Muslims and other ethnic and religious communities diversified in professional and social contexts. In everyday life, commercial activities and labour relations created a variety of contacts between Muslims and Christians and Jews. Muslims, Greeks and Jews worked together in factories and inns. Muslim merchants developed co-operation with their European partners and with their Greek and Armenian counterparts. Socially, the Muslim gentry spent time in European clubs and adopted Western lifestyles throughout the 19th century. Movie theatres, races and entertainment events brought different communities together. However, the presence of Muslim women in the public sphere remained limited.

From the late 19th century onwards, the rise of nationalism in Smyrna affected relations between different communities. The establishment of the stock exchange in the 1890s, the chamber of commerce in 1892 and the Turkish press in 1891 facilitated the social life of Muslims in the city. However, with the rise of nationalist discourses during this period, Muslim labourers increasingly came into conflict with their Greek and Armenian counterparts. A similar segregation was observed in social relations. What had previously been friendly rivalries turned into arenas where ethnic segregation became evident in the early 20th century.

4. Smyrna's Greek Community

Smyrna was a cosmopolitan city where different communities lived together during the Ottoman period, and especially the Greek community played an important role in the social and economic structure of the city. From the late 17th century onwards, Greek immigrants from the Aegean islands and the Peloponnese

settled in the region in line with the opportunities offered by the Ottoman administration. With the concessions granted to Ottoman Christians by the Treaty of Küçük Kaynarca (1774) and the Tanzimat reforms (1839-1876), the position of the Greek population in the city strengthened and this process reached its peak in the late 19th century. By the end of the 1800s, about a quarter of the city's population was composed of Ottoman Greeks. The Greek community became an important actor in economic and social life through trade, education and charitable institutions.

The socio-economic structure of the Greek community in Smyrna brought with it class divisions. While the lowest stratum included immigrants engaged in coffee brewing, boat building and small-scale trade, the merchant and artisan class grew stronger with the development of trade in Ottoman lands. In the 19th century, with the integration of the Ottoman economy with global capital, Greek merchants established important commercial connections and had a say in international economic activities. The economic revival, especially from the 1850s onwards, increased Greek merchants' partnerships with Western businesses and some of them became independent producers, contributing to the development of local industry (Frangakis-Syrret, 1999). This process transformed the relations between traditional administrative structures and new economic actors, and merchants began to demand a greater say in community governance. The first major intra-communal conflict in 1785 and the subsequent 'reconciliation' (synyposchetikon) is a reflection of the power struggle between the old clergy and gentry and the new economic elites (Anagnostopoulou, 1998). Throughout the 19th century, this conflict deepened, culminating in the 'Central Committee' established in 1878 to limit the powers of the nobility.

The cultural transformation of the Greek population in Smyrna accelerated under the influence of the European Enlightenment and Protestant missionary schools. In particular, intellectuals such as Adamantios Korais emphasised the tension between traditional Orthodoxy and modern education and encouraged secularisation tendencies (Nasioutzik, 2002). In this context, different approaches to education developed between liberal and conservative sectors within the Greek community. In the 19th century, educational institutions reinforced class and ideological divisions within the community. The Evangelical School (1733) remained under the control of the clergy for a long time, but the merchant class, which advocated modern education, developed an alternative educational model by establishing the Philological Lyceum in 1809. Girls' education gained momentum at a later date, from the 1830s onwards, and institutions such as the Omirion were among the most prestigious schools of the period.

Under Ottoman rule, the Greeks of Smyrna developed different social institutions to ensure community solidarity. Founded in 1748, the Greek Orthodox Hospital became one of the most important health centres of the city throughout the 19th century and played a key role in the fight against epidemics. Moreover, orphanages and nurseries were opened in the mid-19th century, and these charitable institutions reinforced social solidarity within the community (Exertzoglou, 1999). In the same period, social and cultural organisations such as the Greek Merchants' Club and the Panionios Sports Club, founded in 1898, contributed to the community maintaining its autonomous structure under Ottoman rule.

Towards the end of the 19th century, the social structure of the Greek community became more complex. Different perceptions of identity developed between Ottoman Greeks and Hellenes, with some Ottoman Greeks showing loyalty to Ottoman rule, while others emphasised Hellenic national identity. In particular, Greeks living under Ottoman patronage tried to obtain various citizenship statuses by taking advantage of the privileges offered by foreign consulates (Avgoustinos, 1992). Nevertheless, the influence of the Hellenic state on the Greek diaspora contradicted the policies of integration with the Ottoman administration, and the Greek community's attitudes towards the Ottoman state diverged during the political crises of the early 20th century.

Historical narratives about the Greek community in Smyrna have been treated from different perspectives in Ottoman and Greek historiography. In Ottoman sources, Greek merchants were defined as 'comprador bourgeoisie' and accused of opening the Ottoman economy to foreign capital (Kasaba, 1988). In traditional Turkish historical narratives, the Greeks of Smyrna were often portrayed as a community that collaborated with foreign powers against Ottoman authority (Atay, 1978). In contrast, Greek historiography idealised Smyrna as a 'lost paradise'. After the 1922 fire, the city, identified with Hellenic national identity,

was reconstructed as part of Greek identity. Organisations such as the Asia Minor Research Centre were active in preserving the oral and written memory of the immigrant communities (Politis, 1963; Sotiriou, 1962).

In conclusion, the Greek community of Smyrna developed under Ottoman rule from the 17th century onwards, strengthened economically and culturally in the 19th century, and fragmented with the political transformations of the early 20th century. While trying to integrate into the Ottoman state, this community constructed a multifaceted identity by maintaining ties with its Hellenic identity. The nationalist tensions in the last period of the Ottoman rule determined the political preferences of different groups within the community, and with the tragic events of 1922, the presence of Smyrna Greeks in the city came to an end.

5. Armenians of Smyrna

The Armenians of Izmir were a minority in the city from 1830 to 1922. However, their economic and cultural impact extends far beyond their population. Izmir was both a commercial centre and a site of cultural renaissance for Armenians. Its location on the Aegean coast and its openness to the West made it a centre of attraction for the Armenian community. From the 17th century onwards, this community was noted by European travellers and missionaries, and became the subject of an academic study with the publication of Hagop Kossian's *Armenians in Smyrna and its Surroundings* in 1898. By analysing the inscriptions in Armenian cemeteries and churches, Kossian was able to identify the waves of Armenian migration to Smyrna (Öncal-Gönülal, 2024).

Armenian settlement in Izmir dates back to the 13th century. In 1261, their presence was mentioned in a trade agreement signed between Genoa and Byzantine Emperor Mihail Palaiologos. In 1380, Armenians built a chapel and cemetery in Kadifekale, and in the 16th century they moved to the city centre and formed a neighbourhood called Haynot. In the 17th and 18th centuries, Armenians fleeing from the Jalali Rebellions and Safavid invasions brought new waves of migration to Izmir. In the 19th century, migrants from Erzurum, Tokat, Kayseri and Istanbul joined this community. However, with the Fire of Izmir in September 1922 and the entry of the Turkish army into the city, the Armenian community completely disappeared (Kokdaş, 2021).

Economically, the Armenians of Izmir were engaged in international trade from the 16th century onwards. Operating on the trade routes connecting the Indian and Persian markets in the Ottoman Empire to the Mediterranean, Armenian merchants made great profits, especially in the Persian silk trade. Jean-Baptiste Tavernier left important observations on the commercial activities of Persian Armenians. In the 18th century, these Armenian merchants, who made İzmir one of the largest export ports of the Ottoman Empire, played a complementary role to the limited activities of European merchants in Ottoman ports (Gürsoy, 1993). However, the opening of the Ottoman market to Western merchants with the signing of the Ottoman-British Free Trade Agreement in 1838 undermined the intermediary role of Armenians. Only the largest merchants were able to adapt to the new economic order by importing directly. Throughout the 19th century, Armenian merchants established powerful dynasties such as Yusufian, Kuyumcuyan, Spartalı, Avedikian and Bakırcıyan, and maintained their presence in the commercial life. However, the activity of small artisans and craftsmen remained more limited in Izmir (Syrett, 2006).

The Armenian community was influential not only in the economic sphere, but also in the organisation of the city space. Until the mid-19th century, the Haynots Quarter, which consisted of narrow streets until the mid-19th century, was rebuilt with one of the first urbanisation plans of the Ottoman Empire after the great fire in 1845. This project, which contributed to Ottoman modernisation in terms of urbanism, created a planned settlement with steep streets and wide buildings. The neighbourhood became a centre housing the Armenian church, schools, hospitals and charitable institutions. In the mid-19th century, institutions such as Saint-Etienne Church, the patriarchate, Saint-Mesrop Boys' High School and Hripsime Girls' School were built. These educational institutions ensured the continuity of Armenian culture and strengthened social identity.

Smyrna Armenians were not a religiously and culturally homogenous community. There are significant differences between Apostolic, Catholic and Protestant Armenians. In the 19th century, Catholic Armenians came under French and Austrian diplomatic patronage, while Protestant Armenians came under the influence of American missionaries. In 1839, the American Board Mission published the first Armenian-

language magazine in the Ottoman Empire and in 1847 the first edition of the New Testament translated into Ashkharabar (colloquial) Armenian. However, Protestantism found limited support in Smyrna (Özmkas, n.d.).

In the cultural sphere, Smyrna became an intellectual centre for Ottoman Armenians in the 19th century. The printing press established in 1676 contributed to the development of Armenian publishing as well as trade in the 18th and 19th centuries. Periodicals such as Arshaluys Araratian, published in 1840, played an important role in Armenian intellectual life. Throughout the 19th century, Dedeyan Printing House was a pioneer in Armenian literature and the translation of French literary works into Armenian. The works of authors such as La Fontaine, Victor Hugo, Alexandre Dumas and Jules Verne were printed in this printing house. During this period, Armenian cultural circles were also influenced by Western intellectual movements such as Freemasonry (Özmkas, n.d.).

However, the collapse of the Ottoman Empire also deeply affected the Armenians of Izmir. In 1915-1916, they were the subject of the Armenian Deportation, and between 1919-1922, they supported the annexation of Izmir to Greece by collaborating with the Hellenic army. The Fire of Smyrna, which took place between 9-13 September 1922, destroyed Armenian, Greek and Levantine neighbourhoods. The Armenian population suffered great losses while trying to escape from the fire. During the events, many Armenian families emigrated to Greece, while others scattered to Lebanon, France, the USA and South America.

Although the Armenians of Izmir left an important mark in the fields of commerce, culture and urbanism, their presence in the city came to an end with the catastrophe of 1922. Contributing to the cosmopolitan structure of Izmir, this community played an active economic and intellectual role in the Ottoman modernisation process. However, war, migration and fire caused this dynamic community to disappear from the stage of history.

6. Jews of Smyrna

Judaism is the oldest of the monotheistic religions. However, Jewish communities have had to migrate many times throughout history. The Ottoman Empire opened its doors to Jews expelled from Spain and Portugal in 1492, and this process played a decisive role in the formation of the Izmir Jewish Community (Gülyüz, 1993). Within the framework of the Ottoman Millet System, Jews were integrated into the social structure while maintaining their religious and social autonomy (Levi, 1992). However, this system shaped the social status of Jews within certain limits (Bozkurt, 1996).

The roots of the Izmir Jewish Community date back to the 4th century BC (Brosnahan, 1999). However, the community became an important centre only after the Ottoman Empire accepted Jewish immigrants. From the 16th century onwards, the Jewish community in Izmir grew and played an active role in trade, finance and various crafts. Izmir Jews had a significant influence especially in the trade of agricultural products, thus strengthening their economic and social status (Goffman, 1995). In the 17th century, the increase in the Jewish population in İzmir led to this period being referred to as a 'Golden Age' for Jews (Gülyüz, 2012).

On the other hand, İzmir was also home to the Sabatay Sevi movement, which emerged in the 17th century, the golden age of Judaism, and caused a great resonance in the Jewish community. Sevi, who was born in Izmir, turned to Kabbalah at a young age and claimed messiahship in 1648, influenced by mystical teachings. In the process, he deliberately violated Jewish law and drew the reaction of traditional religious authorities (Scholem, 1973). In 1665, his meeting with Nathan of Gaza in Gaza led to the expansion of his movement and increased his following. However, the Ottoman administration saw this rise as a threat and arrested him in 1666. Taken before Sultan Mehmed IV in Edirne, Sevi was faced with the choice of death or conversion to Islam and chose to become a Muslim (Sisman, 2015). This event caused a great shock among his followers, but some of them believed that he was still the messiah and continued his movement. Sevi's conversion to Islam led to the emergence of a community called 'Dönme' in the Ottoman Empire, with approximately 300 of his followers following the same path (Kirsch, 2010). Dönme had both Muslim and Jewish identities within the Ottoman society and formed a strong community especially in Thessaloniki

(Sisman, 2015). The messianic movement of Sabatay Sevi was an important breaking point in Jewish mysticism and left deep traces in Jewish history (Heyd, 2004).

The Jews of Smyrna lived together with other non-Muslim communities in the Ottoman social structure, but there were various tensions between them and the Greeks, especially in the 19th century. Antisemitic incidents such as blood libels threatened the social peace of the Jewish community during this period (Nahum, 2000). Despite this, it is known that Jews did not come into serious conflict with the Ottoman administration (Georgelin, 2008). Under the influence of the westernisation efforts of the Ottoman Empire, a movement towards education and intellectual development was observed in the Jewish community in the 19th century (Barnai, 1992).

With the proclamation of the Republic, a new era began for Jews and other non-Muslims. The Millet System of the Ottoman Empire came to an end and an understanding of equality on the basis of citizenship was adopted (Levi, 1996). However, this transformation affected the internal dynamics and social status of the Jewish community. Assimilation policies such as the 'Citizen Speak Turkish' campaigns caused Jews to experience difficulties in preserving their cultural identity (Bali, 2000). The 1942 Wealth Tax negatively affected the economic situation of Jews and caused many Jews to lose their properties (Akar, 2000). This process was an important factor in the migration of Jews from Turkey to Israel (Bali, 2003).

In 1948, with the establishment of the State of Israel, the migration trend among Izmir Jews accelerated. Due to economic difficulties and social pressures, especially the younger generation preferred to go to Israel (Benazus, 2012). This migration movement led to a gradual decrease in the population of the Izmir Jewish community. From the 1950s onwards, the Jewish population gathered mostly in the Alsancak region, and the process of distancing from traditional Jewish neighbourhoods began (Nahum, 2008).

The events of 6-7 September 1955 increased the security concerns of the Jewish community. Jewish businesses and homes were attacked in Izmir as well as in Istanbul, and these events caused Jews to be more hesitant about staying in Turkey (Gedikler, 2012). In the 1960s and 1970s, the migration of Jewish youth to Istanbul and abroad for education and job opportunities caused the community to shrink. By the 1990s, the Jewish population declined rapidly, and the increase in mixed marriages further changed the demographic structure of the community (Besalel, 1999).

Although the institutional structure of the community continues to exist, there are serious uncertainties about the future due to the decrease in the young population and the strengthening of ties with the diaspora. Jews in Izmir continue to play an active role in social life. The community continues to exist through Karataş Hospital, synagogues, cultural and social solidarity associations (Bali, 2010). However, population decline and cultural transformations make it difficult to preserve Jewish identity.

The Izmir Jewish Community, which has experienced different cultural and economic transformations throughout history, has undergone significant changes during the transition from the Ottoman Empire to the Republic. Today, although the community tries to maintain the rich social and cultural structure of the past, its future remains uncertain due to factors such as migration and depopulation. Izmir Jews have contributed to the city's culture throughout the historical process and have been an important part of Izmir's multicultural structure.

7. Levantines

Edmund H. Giraud's poem Mazi⁵⁸ depicts the longing for the past of the Levantine presence in İzmir and the inevitable change. While lamenting the lost values of the past, the poet suggests that the influence of

58

Mazi derler ki, geçip gitmiştir, geri gelmez.

Mazi hakkında bilinenleri belki bizler ancak şimdi öğrenebiliriz.

Mazi bir isimdir-Belki de bir kızın adı...

Sıra sıra her birinde inciler dizili bir sıra gerdanlık gibi

Mazi, they say, has passed, it will not come back.

What is known about Mazi may be known to us only now.

Mazi is a name-maybe a girl's name...

Like a row of necklaces, each with a string of pearls

the Levantines in the city is not just a nostalgic memory. For İzmir has been shaped by the commercial and cultural presence of the Levantines for centuries, and this heritage has only been transformed over time (Öndeş, 2010). Since the Ottoman period, Levantines have played critical roles in the economic and social structure of İzmir. The city became an important centre of the French trade network, especially from the 16th century onwards, and Levantine colonies became the main carrier of commercial activities.

Levantines existed in 19th and 20th century Ottoman society as a community with a multi-layered identity structure that was difficult to define. Rather than belonging to a single ethnic or national identity, the Levantines living in İzmir were considered as a hybrid social group that was a combination of different European and Ottoman elements. However, the exact identity of this group and how it should be defined is still controversial among historians. Although the Levantines enjoyed a cultural and economic privilege that clearly distinguished them from Ottoman society, they were not fully recognised by European nation-states. This ambiguity of identity plays a critical role in understanding their changing position in the face of Ottoman reforms, capitulations and rising European nationalism.

The most prominent characteristic of the Levantine community in İzmir is its multinational and multicultural structure. Comprised of French, English, Italian, German and Dutch immigrants, the Levantine community gained economic and commercial privileges in the Ottoman territories and created a unique status for themselves. However, it should be noted that this community was not only composed of people of Western European origin. Individuals of Armenian, Greek Catholic and Arab descent were also among the Levantines and achieved a certain social status within this group. Although Levantines did not have a common language, the majority spoke Greek, Italian and French. However, even the language spoken does not provide a clear distinction. Because most of the Levantines spoke more than one language and these languages were frequently intertwined in their daily lives and trade relations. This situation led them to develop a flexible identity structure both within Ottoman society and in their connections with Europe.

The economic impact of the Levantines was considerable. The economic privileges obtained through capitulations in the Ottoman Empire from the 16th century onwards led European merchants, and thus Levantines, to assume key roles in Ottoman commercial life. İzmir became one of the cities where the economic power of the Levantines was felt the most in the 18th and 19th centuries. Supported by the Marseille Chamber of Commerce and European consulates, French merchants gained great economic influence in İzmir. Especially families such as Bonfort, Cousinery, Escalon, Fonton and Giraud played the role of intermediaries in the trade between the Ottoman Empire and Europe. However, not all of the Levantine families involved in this economic power were of European origin. For example, Armenian merchants who converted to Catholicism and merchants of Arab origin from Aleppo also became an important part of the Levantine community.

By the mid-19th century, reform movements in the Ottoman Empire also affected the legal and economic status of Levantines. The Tanzimat Edict (1839) and subsequent regulations granted more rights to non-Muslims living in the Ottoman Empire, but at the same time took steps to restrict the capitulations. This raised the question of the position of Levantines in Ottoman society. As a community that supported Ottoman

---

Ellerini geri çekmiştir, “Mazi” yi söyler

Ve “Şimdi” çok kıymetli bir taş kucaklamıştır ve sonsuza kadar
Hep o değerli inciyi, ellerinden uçup giden yapraklar gibi sayar.
Kenarlara sığınmış büyüyen güzelliği anlatan yoktur.

Bir kez daha anımsadığım isimler uzaklardadır.

Geçmiş zamanların solgun ayak izleri ancak hatırlanır.

Her şey ve avucumuzdaki inciler kaybolur.

Elan sonsuzluk en görkemle yamaçlarda parıldar.

He's withdrawn his hands, singing ‘Mazi’

And ‘Now’ has embraced a very precious stone and forever

He always counts that precious pearl like the leaves that fly away from his hands.

There is no one to tell about the growing beauty sheltered on the edges.

The names I remember once again are far away.

The pale footprints of past times are only remembered.

Everything and the pearls in our palms disappear.

Elan eternity shines on the slopes with the most splendour.

reforms but at the same time did not want to lose the advantages offered by the capitulations, Levantines displayed a cautious approach towards the new regulations. In this period, Levantines tried to strike a balance between Ottoman citizenship and European nationality in order to continue their commercial activities.

The position of Levantines in Ottoman society was not limited to economic privileges. In İzmir, the Levantines also significantly influenced the social and cultural life of the city. The Levantine bourgeoisie brought European social and cultural trends to İzmir, and the French social model became widespread among the Levantines. Especially in areas such as fashion, eating habits and home decoration, European influence was clearly visible. At the same time, Levantines played a major role in the development of educational and charitable institutions in İzmir. By the late 19th century, the Catholic infrastructure in Izmir was well developed, with nine different parishes, hospitals, schools and charitable organisations established. This structure had an impact not only on the social life of Levantines, but also on the social life of other Christian communities in Izmir.

One of the biggest turning points for the Levantines was the transformation of the Ottoman Empire into a nation-state. With the rise of nationalism in Europe, the Ottoman Empire developed ideological approaches such as Ottomanism and later Turkish nationalism to define its own identity. In this process, Levantines were faced with the dilemma of whether they should feel that they belonged to the Ottoman Empire or to Europe. Especially Levantines holding Italian passports were deported by the Ottoman government during the Ottoman-Italian War that started in 1911. However, when these Levantines travelled to Italy, they were perceived as ‘Turks’ and were not fully accepted there.

The presence of the Levantines in Izmir came to an end to a great extent with the great fire in 1922 and the capture of the city by the Turkish army. The Levantines, who could not survive even under Greek rule, were forced to leave the city completely in line with the nationalist policies of the newly established Republic of Turkey. The Levantines of Izmir largely migrated to countries such as France, Italy and England, but they could not fully integrate in the countries they went to. Levantines, who were once important actors of economic, social and cultural life in İzmir, were seen as ‘foreigners’ by the European nation-states and as ‘Europeans’ by the Ottoman Empire, and eventually lost their sense of belonging within both systems.

The Levantines of İzmir existed as a special social group at the intersection of Ottoman modernisation, European nationalism and international trade. However, their flexible and multi-identity structure gradually turned into a dilemma within both the Ottoman and European systems, and eventually this cosmopolitan community could not survive the nationalist waves of the 20th century.

CONCLUSION

This study analyses the multicultural and cosmopolitan structure of İzmir, which has been shaped over thousands of years of history, in the context of the impact of different ethnic and religious communities on the city. In its journey from Byzantium to the Ottoman Empire to the Republican period, İzmir has been a centre where various communities such as Muslims, Greeks, Armenians, Jews and Levantines have lived together, interacted and mutually enriched each other.

Izmir's historical development has progressed in parallel with the city's strategic position as a bridge between East and West. This position led to the accumulation of a rich economic, cultural and social heritage and enabled different communities to contribute to urban life. The Muslim community, the Greek community, Armenians, Jews and Levantines all played important roles in Izmir's trade, industry, education and culture. Each community preserved their own identities, adapted to the general structure of Izmir and contributed to the formation of the city's identity.

However, wars, migrations and nationalist movements in the early 20th century deeply affected this cosmopolitan structure and changed the demographic balance in the city. Especially with the Fire of Izmir in 1922 and the Lausanne Exchange, the Armenian and Greek communities left the city, and with the decrease in the number of Levantines after the transition from the Ottoman Empire to the Republic, significant changes occurred in the ethnic structure of Izmir. The Jewish community also faced population loss and migration as a result of similar processes. As a result of these events, the multicultural structure of Izmir has undergone change.

Today, Izmir continues to build a modern identity while preserving its historical heritage. It keeps its cosmopolitan spirit from the past alive with its achievements in tourism, trade, culture and arts. The traces of different communities are still visible in the social and cultural life of the city, and these heritages form the cornerstones of the city's dynamic structure. Furthermore, Izmir's role in international trade and its well-developed infrastructure contribute to the city's economic vitality.

REFERENCES

1. Akar, R. (2000). Aşkale yolcuları: Varlık Vergisi ve çalışma kampları. Belge Yayınları.
2. Anagnostopoulou, S. (1998). Mikra Asia 1905-1919: Apo to Millet ton Romaion sto Elliniko Ethnos. Atina: Ellinika Grammata.
3. Atay, Ç. (1978). Tarih içinde İzmir. İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.
4. Avgoustinos, G. (1992). The Greeks of Asia Minor. Kent: Kent State University Press.
5. Aydın, B. (2022). Osmanlı İmparatorluğu'nda İzmir'in İmar Süreci. İstanbul: Tarih Yayınları.
6. Ayönü, Y. (2009). İzmir'de Türk hâkimiyetinin başlaması. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 9(1), 1-8.
7. Bali, R. (2000). Cumhuriyet yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme serüveni (1923-1945). İletişim Yayınları.
8. Bali, R. (2003). Devletin Yahudileri ve 'öteki' Yahudi. İletişim Yayınları.
9. Baran, H., & Atay, Ç. (2010). İzmir Alsancak Limanı'nın etki alanı ve İzmir kentinin ekonomik yapısı ile bağı. Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi, 2(2), 67-81.
10. Barnai, J. (1992). The Jews in Palestine in the eighteenth century: Under the patronage of the Istanbul committee of officials for Palestine. University of Alabama Press.
11. Besalel, Y. (1999). Osmanlı ve Türk Yahudileri. Gözlem Yayınları.
12. Bilgin, N., & Uğurlar, P. (2010). İzmir ve İzmirli'lere ilişkin algı ve temsiller. In İzmirli olmak sempozyum bildirileri 22-24 Ekim 2009 (pp. 165-179). Ankara: BMS Matbaacılık.
13. Bilsel, C. (1996). Cultures et fonctionnalités: L'évolution de la morphologie urbaine de la ville d'Izmir au XIXe siècle et au début du XXe siècle (Doctoral dissertation). Paris X - Nanterre.
14. Bozkurt, G. (1996). Batı hukukunun Türkiye'de benimsenmesi: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e hukuk reformu. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
15. Can, I. (2010). Urban design and the planning system in Izmir. Journal of Landscape Studies, 3, 181-189.
16. Çetintahra, G. E., & Ünverdi, N. K. (2018). Osmanlı'dan Günümüze İzmir Mahallelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısının Mekana Yansımaları. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1), 39-55.
17. Demir, C. (2021). İzmir'in Ticari Gelişimi ve Venedik İlişkileri. Ankara: Ekonomi ve Tarih Enstitüsü.
18. Derin, Z. (2010). Yeşilova Höyüğü kazıları ve İzmir'in tarih öncesi dönemi. In E. Çiçek, M. Mutluer, & C. Kanat (Eds.), Körfez'de zaman: İzmir araştırmaları kongresi bildiriler (pp. 1-11). Bornova: Bormat Matbaacılık.
19. Dumludağ, D., & Durgun, B. (2011). An economy in transition: İzmir (1918-1938). Middle Eastern Studies, 47(6), 923-945.
20. Eldem, E., Goffman, D., & Masters, B. (2005). The Ottoman city between East and West: Aleppo, Izmir and Istanbul. Cambridge: Cambridge University Press.
21. Exertzoglou, H. (1999). Shifting boundaries, language, community and the non-Greek speaking Greeks. Historein, 1, 75-92.
22. Eylemer, S., & Memişoğlu, D. (2015). The borderland city of Turkey: Izmir from past to the present. Eurolimes, 19, 159-184.
23. Frangakis-Syrett, E. (2001). The making of an Ottoman port: The quay of Izmir in the nineteenth century. The Journal of Transport History, 22(1), 23-46.

24. Frangakis-Syrett, E. (2006). 18. yüzyılda İzmir’de ticaret (1700-1820). İzmir.
25. Frangakis-Syrett, E. (1999). The economic activities of the Greek community of Izmir in the second half of the 19th and early 20th centuries. Princeton University Press.
26. Gedikler, N. (2012). Cumhuriyet döneminde Türkiye’de azınlıklar ve göçler. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
27. Georgelin, H. (2008). La fin de Smyrne: Du cosmopolitisme aux nationalismes. CNRS Éditions.
28. Goffman, D. (1995). Izmir and the Levantine world, 1550-1650. University of Washington Press.
29. Goffman, D. (2000). İzmir ve Levanten dünya 1550-1650. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
30. Gülerüz, N. (2009). Bir zamanlar Türkiye’de Yahudiler. Gözlem Yayıncılık.
31. Gürsoy, M. (1993). Tarihi, ekonomisi ve insanları ile bizim İzmirimiz. İstanbul.
32. Heyd, M. (2004). The "Jewish Quaker": Christian Perceptions of Shabbatai Zevi as an Enthusiast. In A. Coudert & J. Shoulson (Eds.), *Hebraica Veritas? Christian Hebraists, Jews, and the Study of Judaism in Early Modern Europe* (pp. 234–265). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
33. Housepian, M. (1972). Smyrna 1922: The destruction of a city. London: Faber.
34. İnal, O. (2006). Levantine heritage in Izmir (Master’s thesis). Koç University, İstanbul.
35. İzmir Kalkınma Ajansı. (2009). İzmir current situation analysis. İzmir: Arkadaş Matbaası.
36. Kara, D. (2018). Menteşe Beyliği ve İzmir’in Gelişimi. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
37. Kasaba, R. (1988). Was there a comprador bourgeoisie in mid-19th century Western Anatolia? *Review*, 11(2), 215-230.
38. Kerimoğlu, H. T. (2013). 19. yüzyılda reformlar ve İzmir. In K. Arı & F. Çakmak (Eds.), *İzmir kent ansiklopedisi, tarih cildi, I. cilt* (pp. 81-89). İzmir: İmaj Basım.
39. Kevorkian, R., & Paboudjian, P. (1992). Les Arméniens dans l'Empire Ottoman à la veille du génocide. Paris: Arhis.
40. Kirsch, A. (2010). The Other Secret Jews. *The New Republic*.
41. Kokdaş, İ. (2021). 17. Yüzyılda İzmir’e Ermeni Göçü: Acem Tüccarları ve Hemşehrilik Ağları. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (34), 227-253.
42. Langlois, G. P., Myrent, G., & Langlois, H. (1986). Henri Langlois, premier citoyen du cinéma. Paris: Denoël.
43. Levi, A. (1992). The Jews of the Ottoman Empire. Princeton University Press.
44. Nahum, H. (2008). İzmir Yahudileri: Bir zamanlar İzmir’de Yahudi yaşamı. Gözlem Yayınları.
45. Nasioutzik, P. (2002). Amerikanika grammata sti Smyrni tou 19ou aiona. Atina: Estia.
46. Özmakas, Y. (t.y.). İzmir Ermenileri'nin İnanç Dünyası. <https://tinyurl.com/5ab2jz55>
47. Özmakas, Y. (t.y.). İzmir'de Ermeni matbaacılığı. <https://tinyurl.com/ycfauy86>
48. Öztürk, E. (2019). Aydınoğlu Mehmet Bey ve Smyrna'nın Fethi. Bursa: Anadolu Tarih Araştırmaları Dergisi.
49. Politis, K. (1963). Frenk Mahallesinde: Kayıp bir şehrin kırk yılı. Atina.
50. Ring, T., Salkin, R. M., & La, S. (1996). International dictionary of historic places, vol. 3: Southern Europe. Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
51. Scholem, G. (1973). Sabbatai Sevi: The Mystical Messiah: 1626–1676. Princeton University Press.
52. Sisman, C. (2015). The Burden of Silence: Sabbatai Sevi and the Evolution of the Ottoman-Turkish Dönmes. Oxford University Press.
53. Sotiriou, D. (1962). Matomena Homata [Kan toprağı]. Atina.
54. Sürgevil, O., & Sürgevil, S. (2010). Farklı nesiller ve İzmirli algısı. In *İzmirli olmak sempozyum bildirileri 22-24 Ekim 2009* (pp. 180-199). Ankara: BMS Matbaacılık.

55. Taşçı, B., Özden, B., Davras, F., & Birol Akkurt, H. (2015). Rediscovering the 19th century of a port town in Levant: Smyrna/İzmir. *Athens Journal of Mediterranean Studies*, 1(1), 61-79.
56. Tatlıdil, E. (2009). Kent ve kentli kimliği; İzmir örneği. *Ege Akademik Bakış*, 9(1), 319-336.
57. Ter Minassian, A. (2001). *Ermeniler: Küçük bir cemaatin dinamizmi*. Paris: EHESS.
58. Yetkin, S., & Yılmaz, F. (2015). *İzmir'in tarihi*. İzmir Büyükşehir Belediyesi.
59. Yılmaz, F. (2020). *İzmir'in Fethi ve Sonrası*. İstanbul: Türkiye Tarih Vakfı Yayınları.
60. Zürcher, E. J. (2004). *Turkey: A modern history*. New York: Tauris & Co Ltd.

SÜHEYL Ü NEV-BAHÂR'DA Kİ/KİM BAĞLAMA EDATININ KULLANIMI
THE USE OF THE CONNECTING PREPOSITION Kİ/KİM IN SUHEYL U NEV-BAHÂR⁶⁰

ÖZ

Bu çalışmada Süheyl ü Nev-bahâr'da yer alan ki/kim bağlama edatının kullanımı, doktora tezimizden yola çıkarak ele alınmaya çalışılmıştır. Bu bağlama edatlarıyla kurulan cümlelerin en önemli özelliği, Türkçenin temel cümlelerin sonda yardımcı cümlelerinse başta olma kuralının aksine asıl cümlelerin başta, yardımcı cümlelerin sonda olmasıdır. Süheyl ü Nev-bahâr'da bu bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümlelerde yardımcı cümle temel cümleye genelde nesne, zarf, yer tamlayıcısı ve özne olarak bağlanmıştır. Temel cümlede yer alan bu öğeler bazen de yardımcı cümle tarafından nitelenmiştir. Yardımcı cümlelerin başka bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümlelerden, şartlı ya da edatlı birleşik cümlelerden, sıralı cümlelerden oluşması da dikkat çekicidir. Bu bağlı cümlelerde ki/kim bağlama edatlarının günümüz Türkiye Türkçesindeki iki noktanın görevini üstlenmesi, yani açıklama işlevinde kullanılmasına da sıklıkla rastlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hoca Mesud, Süheyl ü Nev-bahâr, ki/kim bağlama edatı.

ABSTRACT

In this study, the use of the linking preposition ki/kim in Süheyl ü Nev-bahâr is analysed based on our doctoral thesis. The most important feature of the sentences formed with these linking prepositions is that the main sentence is at the beginning and the auxiliary sentence is at the end, contrary to the rule of Turkish that the main sentence is at the end and the auxiliary sentence is at the beginning. In Süheyl ü Nev-bahâr, the auxiliary clause is usually connected to the main clause as object, adverb, place complement and subject. These elements in the main clause are sometimes qualified by the auxiliary clause. It is also noteworthy that the auxiliary clause consists of dependent clauses formed with other linking prepositions, conditional or prepositional compound sentences, and sequential sentences. In these dependent clauses, the use of the connecting prepositions ki/kim in the function of the ellipsis in today's Turkey Turkish, i.e. in the function of explanation, is also frequently encountered.

Keywords: Hodja Masud, Süheyl ü Nev-bahâr, ki/kim binding preposition.

⁵⁹ Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Van, Türkiye, hamiakman@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8787-2319.

⁶⁰ Bu çalışma, Doç Dr. Veysi Sevinçli danışmanlığında Eylül 2023 tarihinde tamamladığımız Süheyl ü Nev-bahâr'ın Sentaksı (Söz Dizimi) başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır (tezden üretilmiştir) (Doktora Tezi/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Van Türkiye/2023).

GİRİŞ

14. Yüzyılda yaşıyan ve Eski Anadolu Türkçesi dönemi temsilcilerinden olan Hoca Mesud'un doğduğu yer ve tarih ile ölüm tarihi hakkında net bilgiler mevcut değildir (Dilçin, 2016; Akar, 2013). Buna rağmen Hoca Mesud'un Germiyan sahasında yetişmiş olabileceği tahmin edilmektedir (Ercilasun, 2013).

Hoca Mesud'un bugüne kadar bilinen iki eseri ele geçmiştir. Bunlardan birisi, 1350 yılında ilk 1000 beyti Hoca Mesud'un yeğeni İzzeddin Ahmed tarafından diğer beyitleri ise bizzat kendisi tarafından Farsçadan tercüme edilen ve 5568 beyitten oluşan Süheyl ü Nev-bahâr'dır. Diğer eseri ise 1354 yılında (Ercilasun, 2013) Sadi'nin Bostan adlı eserinin tercümesinden oluşan Ferhengnâme-i Sa'dî adlı mesnevidir. Süheyl ü Nev-bahâr, beşerî aşkı konu alan ilk eser olması ve içerisinde birçok eskicil öge barındırması yönüyle Türk dili araştırmalarında önemli bir başvuru kaynağı olmuştur (Taş, 2009). Eserin aslının Farsça olduğu genel kanaatine karşılık Farsçasına henüz ulaşılammıştır. Bu, eserin Farslar arasında ya rağbet görmediği ya da eserin Farsça olmayacağı konularını gündeme getirebilir (Cin, 2012). Bu bilinmezlikler arasında mühim olan, eserin Eski Anadolu Türkçesi özelinde Türkçeye, özellikle deyim atasözü ve özlü sözler noktasında (Akman, 2023) sunduğu önemli katkılardır.

Süheyl ü Nevbahâr'ın bugüne kadar ulaşılan iki nüshası mevcuttur. Bunlardan birisi 1925'te Mordtmann tarafından yayımlanan ve şu anda Berlin Devlet Kitaplığında bulunan nüshadır. Diğer nüsha ise Dehri Dilçin nüshasıdır. Bu nüsha Cem Dilçin tarafından yayımlanmıştır. Eser üzerine bugüne kadar birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan birisi de 2023'te tarafımızca yapılan ve eserin tam anlamıyla üzerinde durulmayan sentaksını geniş olarak ele alan Süheyl ü Nev-bahâr'ın Sentaksı (Söz Dizimi) adlı çalışmadır.

Bu çalışmamızda ki/kim bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümleler, söz konusu edatlardan önce ve sonra sadece yargı bildiren unsurlar dikkate alınarak ele alınmaya çalışılmıştır.

Ki/kim bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümlelerin en önemli yönü, Türkçenin kelime grubu ya da cümlede olsun asıl unsurun sonda yardımcı ya da yan unsurun başta olma genel özelliğine aykırı olarak belirtilen, tamamlanan ve nitelenen unsurun sonda değil başta yer almasıdır. Bundan dolayı ki/kim bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümleler oluşumları itibarıyla Türkçeye yabancıdırlar (Tulum, 1978). Yani bu bağlama edatlarıyla kurulan cümlelerde asıl unsur başta yardımcı unsur ise sondadır. Kim bağlama edatı, Farsça karşılığı olan ki ile birlikte Türkçenin ilk dönemlerinden itibaren kullanılmaya başlanmış, ancak Batı Türkçesinin sonlarına yaklaşılırken yerini tam anlamıyla ki'ye bırakmıştır (Hacıeminoğlu, 2015). Ki bağlama edatının ve bununla kurulan cümlelerin sayısı özellikle Eski Anadolu Türkçesinde artmıştır. 13. ve 14. yüzyıllarda hem ki hem kim işlevsel olarak farklılık arz etmezler, ancak kim aynı zamanda bir soru zamiri görevi de görmüş (Özkan, 2004), 17. ve 18. yüzyıllarda ise ki'nin kullanım sayısında artma kim'de ise nispeten bir azalma görülmüştür (Tokatlı, 2005, s. 134). Kim bağlama edatı, soru zamiri olarak kullanılmasının yanında ki'nin etkisiyle ve onun bütün görevlerini üstlenerek bir bağlama edatı olarak da kullanılmış, ancak zamanla ki yaygınlaşınca kim, bağlama edatı göreviyle kullanımından tamamen sıyrılıp ve bu kullanımdaki yerini ki'ye bırakıp soru zamiri olarak varlığını sürdürmüştür (Özkan, 2004).

Ki ve kim bağlama edatlarıyla kurulan cümleler birleşik cümle, ki'li birleşik cümle ya da bağlı cümle gibi çeşitli başlıklar altında ele alınmıştır. Ancak ki ya da kim (soru zamiri olma görevi hariç) de ama, ancak, ve, veyahut, ya da, nitekim gibi bir bağlama edatıdır. Dolayısıyla nasıl ki bu bağlama edatlarıyla kurulan cümleler bağlı cümle başlığı altında ele alınıyorsa ki ve kim edatlarıyla kurulan cümleler de bağlı cümle olarak ele alınmalıdır (Akman, 2024).

MATERYAL VE METOT

Bu çalışmada ki / kim bağlama edatlarından önceki ve sonraki unsurların yargı bildiren unsurlar olması dikkate alınarak yardımcı cümlelerin temel cümleye hangi öge olarak bağlandığı, temel cümledeki öğeleri nitelenmesi başta olmak üzere ki/kim bağlama edatlarının yardımcı cümle temel cümleye bağlanırken aldıkları çeşitli anlamlara değinilmiştir. Bunun yanı sıra bu bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümlelerde yardımcı cümlelerin yüklemine anlamına ve yapısına göre de değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmada detaylı bir başlıklandırma yöntemi kullanılmıştır. Bunlar arasında kullanılan ana başlıklar şunlardır: 1. Yardımcı Cümlelerin Temel Cümlede Yer Alan Herhangi Bir Ögeyi Nitelenmesi. 2. Yardımcı Cümlelerin Temel Cümleye Öge Olarak Bağlanması. 3. Ki/Kim Bağlama Edatının İki Nokta Göreviyle Cümleleri Birbirine Bağlaması. 4.

Temel Cümlelerin Sebep-Sonuç İlgisiyle Yardımcı Cümleye Bağlanması. 5. Ki / Kim Bağlama Edatlarının Çeşitli Anlam ve İlgilerle Cümleleri Birbirine Bağlanması. 6. Temel ve Yardımcı Cümlelerin Yüklemine Türü Bakımından Ki/Kim Bağlama Edatıyla Kurulan Bağlı Cümlelerin Özellikleri. 7. Temel ve Yardımcı Cümlelerin Yüklemine Anlam ve Yapısı Bakımından “ki / kim” Bağlama Edatıyla Kurulan Bağlı Cümle. 8. Ki/Kim Bağlama Edatıyla Kurulan Bağlı Cümlede Olumsuz Yapıdaki Ana Cümlelerin Yardımcı Cümledeki Olumlu Cümleyi Anlamca Olumsuz Duruma Getirmesi. Bunlar daha sonra açıklayıcı alt başlıklarla genişletilmiştir.

Her başlık altında, varsa genelde en fazla 3 örnek verilmeye çalışılmıştır. Örneklerin tamamı Süheyl ü Nev-bahâr’ın Sentaksı (Söz Dizimi) adlı doktora tezimizden alınmıştır. Ancak bu örnekler parantez ve gereken yerlerde yeni açıklamalara yer verildiği için köşeli parantez içinde anlamı daha da belirginleştirmek maksadıyla yeniden okunmaya tabi tutulmuştur.

BULGULAR

1. Yan Cümlelerin Temel Cümlede Yer Alan Herhangi Bir Ögeyi Nitelemesi

Süheyl ü Nev-bahâr’da ki / kim bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümlelerin en önemli özelliklerinden birisi yardımcı cümlelerin temel cümlede yer alan herhangi bir ögeyi nitelemesidir. Bu kullanımıyla söz konusu bağlama edatları günümüzdeki ara sözlü cümlelerin görevini görmektedir.

1.1. Yan Cümlelerin Temel Cümledeki Özneyi Nitelemesi

Bu tarz ki/kimli bağlı cümlelerde yardımcı cümle, temel cümlede yer alan özneyi açıklama ile birlikte aynı zamanda onu nitelemektedir. Öznesi bu şekilde nitelenen ki/kim’li bağlı cümleye toplamda 216 yerde rastlanmıştır (Akman, 2023, s. 919). Yan cümle temel cümledeki özneyi sıfat göreviyle nitelerken genelde sıfat-fiil şeklinde günümüz Türkiye Türkçesine aktarılmaktadır: “Yağındur ecel şanmağ ırak olur / Öküş arzu var ki toprağ olur” (55-6) [Ölüm yakındır, sanmayın uzaktadır; toprak olan (heba olup giden) nice arzu(lar) vardır]. “Atasından işidicek nev-bahâr / Ki ‘ışık ile niçe süheylî anar / Öginde dedi bu yigit gördüğü / Kime kim ere gönlünü verdüğü” (75/10-11) [Uzun zamandır, Süheyl’i düşünen Nev-bahâr, babasından bu sözü duyduğu zaman içinden gördüğü, gönlünü verdiği bu yigit, kime ercek diye geçirdi.] “‘Aceb nesnedür bu gözüm bıyarı / Ki bir tamlası garğ eder biñ eri” (80-3) [Bir damlası, bin kişiyi suya gark eden bu göz pınarım tuhaf (bir) şeydir.] “Yine vardı kaçısına dört tağ / Ki başmaz idi anlara hiç ayak” (34-5) [Bu kez (de) karşısına kimsenin ayak basmadığı dört eyvan çıktı.]

Tablo 1. Yardımcı Cümlelerin Temel Cümledeki Özneyi Nitelemesinin Yüzdellik Oranı

Temel Cümlede Nitelediği Öge ve Bu Ögenin Kullanım Sayısı	Temel Cümlede Nitelenen Ögenin Toplam Nitelenen Ögeleri Arasındaki Yüzdellik Oranı		
	Toplam	Nitelenen	Ögeleri
Özne (216)	%42		

1.2. Yan Cümlelerin Temel Cümlede Yer Alan Nesneyi Nitelemesi

Bu ki/kim bağlama edatıyla kurulan bağlı cümlede yardımcı cümle temel cümledeki nesneyi açıklarken aynı zamanda onu nitelemektedir. Bunlara toplam 126 yerde rastlanmaktadır (Akman, 2023,). Temel cümlelerin nesnesi, günümüz Türkiye Türkçesine aktarıldığı esnada yardımcı cümle genelde sıfat-fiil şekline girmektedir: “Yarağ eyledi ol güne yeyesi / Ki vaşını eydimezem nitesi” (73-3) [Özelliklerini tasvir edemeyeceğim öyle (güzel) yiyecekler hazırladı (ki)...] “Anı aldı vü girdi kaçırğaya / Toyı gör ki öykiniser turgaya” (201-11) [Onu aldı ve kaçırğaya girdi; çayır kuşuna özenen toy kuşu gör (hele).] “Velî varuban kuluñuz araya / Bula bir ören kim işe yaraya” (88-3) [...Ama kulunuz gidip arasın; işe yarayan bir virane bulsun]. “Ne yol bilür idi ki gide ne iz / Şu horluğda cānı degüldi ‘aziz” (163-4) [Ne gidecek yol ne (takip edecek) iz bilirdi; kendisi şu aşağılık durumda aziz değildi.] Buyuram saña bir iş eyleyeler / Ki ‘ibret kıla anı söyleyeler (184-5) [Sana (duyanların) ibret alacağı ve (uzun zaman) onu söyleyeceği bir şey yapmalarını emrederim.]

Tablo 2. Yardımcı Cümlelerin Temel Cümledeki Nesneyi Nitelemesinin Yüzdellik Oranı

Temel Cümlede Nitelediği Öge ve Bu Ögenin Kullanım Sayısı	Temel Cümlede Nitelenen Ögenin Toplam Nitelenen Ögeler Arasındaki Yüzdellik Oranı
Nesne (126)	%24

1.3. Yardımcı Cümlelerin Temel Cümlede Yer Alan Yer Tamlayıcısını Nitelemesi

Temel cümlelerin yer tamlayıcısı yardımcı cümle tarafından bir taraftan açıklanırken diğer taraftan nitelenmektedir. Bu şekilde kurulan ki/kim’li bağlı cümle sayısı 71’dir (Akman, 2023). Yardımcı cümleyle, temel cümledeki söz konusu ögeyi nitelerken, dolayısıyla bir sıfat görevi görürken günümüz Türkiye Türkçesine aktarımında bir sıfat-fiil görünümünde rastlanmaktadır: “Yine uğradı bir kapuya dahi / Ki muhkem kilid idi anuñ bağı” (34-1) [...Bundan sonra sağlam bir şekilde kilitlenmiş (olan) bir kapıya rastladı.] “Bayık ben inanmazvan işbu söze / Ki kişi tamāmet cihānı geze” (112-9) [Ben, (herhangi bir) kimsenin bu dünyayı tamamen gezdiğine (dair) bu söze kesinlikle inanmıyorum.] “Sekizinci gün érdi bir bıñara / Ki yeterdi içerse on biñ ere” (194-9) [İçildiği zaman on bin kişiye yetecek (kadar bol olan) bir pınara ulaştı.] “Ger aşlan ise uğradam bir işe / Ki tavşan elinden kuyuya düşe” (217-6) [Eğer aslan (bile) olsa tavşan eliyle (sayesinde) kuyuya (tuzağa) düşecek bir işe (oyuna) uğrattırım.] “Tama’ etme zinhār bir elmaya / Şu yerde kim ortaklığıñ olmaya” (275-7) [(Senin) ortak olmadığın şu yerde (anda) kesinlikle bir elmaya (dahi) tamah etme!]

Tablo 3. Yardımcı Cümlelerin Temel Cümledeki Yer Tamlayıcısını Nitelemesinin Yüzdellik Oranı

Temel Cümlede Nitelediği Öge ve Bu Ögenin Kullanım Sayısı	Temel Cümlede Nitelenen Ögenin Toplam Nitelenen Ögeler Arasındaki Yüzdellik Oranı
Yer Tamlayıcısı (71)	%14

1.4. Yardımcı Cümlelerin Temel Cümlede Yer Alan Zarfı Nitelemesi

Yardımcı cümle temel cümledeki zarfı açıklar ve niteler. Bu şekilde kurulan bağlı cümle sayısı 59’dur (Akman, 2023). Yukarıda diğer başlıklarda da bahsedildiği üzere burada da temel cümlelerin zarfını niteleyen yardımcı cümle genelde sıfat-fiil şeklinde günümüz Türkiye Türkçesine aktarılmaktadır. Bunlar arasında iki örnek verilmiştir (Akman, 2023): “Gèrü eyleye şöhbət ol ay ile / Ki ‘ışk esrügüdür meger ayıla” (123-14) [O ay (kadar güzel) sevgili ile sohbet ederse belki kendisine gelir.] Tekrar, aşk sarhoşu olan o ay (gibi güzel) ile sohbet etsin; belki kendisine gelir.]

Tablo 4. Yardımcı Cümlelerin Temel Cümledeki Zarfı Nitelemesinin Yüzdellik Oranı

Temel Cümlede Nitelediği Öge ve Bu Ögenin Kullanım Sayısı	Temel Cümlede Nitelenen Ögenin Toplam Nitelenen Ögeler Arasındaki Yüzdellik Oranı
Zarf (59)	%11

1.5. Yardımcı Cümlelerin Temel Cümlelerin Yüklemine Nitelemesi

Kullanımına 44 yerde rastlanan (Akman, 2023, s 922) bu tarz ki/kim bağlı cümlede yardımcı cümle temel cümledeki yüklemi açıklamakla beraber nitelemektedir de: “Yazudur ki naqqāş yazmış durur / Hüner incüsin anda düzmüş durur” (138-13) [(Bu) Nakkaş’ın yazdığı yazıdır; (o,) hüner incisini orada dizmiştir.] “Bu dünyā bir eski ‘aceb köprüdür / Ki kamu geçüdün aña uğradur” (352-2) [Bu dünya, bütün geçitlerini (üzerinde geçen) bir kimseye uğratan, bir eski, acayip köprüdür.]

Tablo 5. Yardımcı Cümlelerin Temel Cümledeki Yükleme Nitelemesinin Yüzdeleri Oranı

Temel Cümlede Nitelediği Öge ve Bu Ögenin Kullanım Sayısı	Temel Cümlede Nitelenen Ögenin Toplam Nitelenen Ögeleri Arasındaki Yüzdeleri Oranı
Yüklem (44)	%9

Bunlardan başka bir yerde de yardımcı cümlelerin temel cümledeki cümle dışı unsuru nitelemiştir (Akman, 2023): “Ayā da vî eden ki vardur bilüm / Gözüm görür uşta söyler dilüm” (8-11) [Ey bilgim vardır, gözüm görüyor (ve) işte konuşuyorum (diye) iddiada bulunan kimse!]

2. Yardımcı Cümlelerin Temel Cümleye Öge Olarak Bağlanması

En genel kullanımlardan birisi budur. Yardımcı cümle temel cümlelerin herhangi bir ögesini (özne, nesne, yer tamlayıcısı ya da zarf) oluşturmak suretiyle ona bağlanmıştır.

2.1. Yardımcı Cümlelerin Temel Cümleye Özne Olarak Bağlanması

“Diriğā ki ğaflet örter gözi / Bilinmez ki neyer kişi kendözi” (16-10) [Yazık ki gafil olmak gözü kör eder (basireti bağlar); (bu durumda) kişi kendisinin ne yaptığı (dahi) bilinmez (ki).] “Gerekdür ki biz ıullıg eyleyevüz / Ayak tutavuz şehi toylayavuz” (57-6) [Bizim; kölelik etmemiz, kadeh sunmamız (ve) şaha ziyafet vermemiz gereklidir.]

2.2. Yardımcı Cümlelerin Temel Cümleye Nesne Olarak Bağlanması

Bu kullanımda yardımcı cümlelerin temel cümlelerin herhangi bir ögesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu durumda temel cümlelerin ögesi genelde dile- “dilemek”, bil- “bilmek”, de- “demek”, eyt- “söylemek” fiillerinden oluşmaktadır: “Dilerdi ki birliğini bildüre / Yeri gögi ilmiyle toldura” (6-10) [(Allah) bir olduğunu bildirmeyi (ve) yeri göğü ilmiyle doldurmayı dilerdi.] “Bilürdüm ki ol şureti bir gören / Kıılır idi gönlü evini ören” (38-2) [O yüzü (ya da resmi) bir defa gören (bir kimse) gönül evini harap ederdi (aşık olup acılar içinde kalırdı).]

2.3. Yardımcı Cümlelerin Temel Cümleye Yer Tamlayıcısı Olarak Bağlanması

“Çü tañ yeri başladı ki ağara / Yaradı seçilmege ağdan şara” (229/14) [Tan yeri (şafak) ağarmaya başladı (tan yeri ağarmaya başlayınca) şara (olan şey) aktan (ak olandan) seçilebildi.] “Kul anı görüp kalmış idi vālih / Mecāli yoğidi ki dēyeydi ih” (262/1) [Köle onun (bu hâlde) görünce şaşakalmıştı; ih demeye (bile) mecali yoktu.]

2.4. Yardımcı Cümlelerin Temel Cümleye Zarf Olarak Bağlanması

Yardımcı cümle temel cümleye çeşitli ilgi ve anlamlarla zarf olarak bağlanmıştır (Akman, 2023). Bu anlamlar aşağdaki gibidir:

2.4.1. Sebep-Sonuç İlgisiyle Bağlananlar

2.4.1.1. Yardımcı Cümlelerin Temel Cümleye “... için” Anlamıyla Bağlanması

Yardımcı cümle bu anlamlarla ve sebep-sonuç ilgisi kurarak temel cümlelerin zarfı konumundadır (Akman, 2023): “Naķķāř dedi şayğuya vērme cānuđ / Dürişgil ki şağlığa ēre tenüğ” (47/1) [Nakkaş, (ona) kaygıya kapılma, bedeninin şağalması için çalış (çabala), dedi.] řehensāh gerek kim ala kıla nüş / Ki ola süheyl-i yemen gönlü hoş (78/3) [şahların şahı, Süheyl’in gönlü hoş olması (ferahlaması) için (kadehi, eline) alıp (içkiyi) içmeli.] “Bu olan hikāyeleri yaz u düz / Kitāb eyle kim oğına yaz u güz” (925) [Bu olan (vuku bulan) hikāyelerin yaz ve düzenle, (sonra) yaz ve güzün (her zaman) okunması için kitap hāline getir.] “Var olđil ki tutduğ müşerref beni / Öürsem unutmayavan ben seni” [(122-3) (Sen) beni müşerref ettiğin için var ol; ben ölene kadar seni unutmayacağım.]

2.4.1.2. Yardımcı Cümlelerin Temel Cümleye “... amacıyla, maksadıyla, niyetiyle” Anlamıyla Bağlanması

“Anıhtarı alup geldi ol araya / Ki hücreleri kamusun araya” (32-3) [Hücrelerin hepsini aramak amacıyla (maksadıyla) anahtarı alıp oraya geldi.] “Geyigün budın aşdıda terkiye / Ki karnı gëri acıcağaz yëye” (194-7) [Karnı tekrar acıktığı zaman yemek maksadıyla geyiğin budunu terkiye astı (terkine asıp beraberinde götürdü).]

2.4.1.3. Yardımcı Cümlelerin Temel Cümleye “...mekle/...erek” Anlamıyla Bağlanması

“Görüşür der zahmete girdünüz / Ki bugün gelüben bizi gördünüz” (66-2) [Görüşür, bugün gelip bizi görmekle zahmete girdiniz, der.]

2.4.2. Açıklama İlgisiyle Bağlananlar

2.4.2.1. Yardımcı Cümlelerin Temel Cümleye “... diye, şeklinde” Anlamıyla Bağlanması

“Çü töldü tokuz ay geldi haber / Ki teñri saña vërdi kayğun gider” (28/12) [Dokuz ay dolunca (doğum zamanı gelince) Allah sana (bir evlat) verdi, kaygıyı bırak diye/şeklinde (ona) haber geldi.] “Ne ola bir kişi verseyidi nişan / Ki bir kızdur atası adı fülân” (40-10) [Ne olurdu (keşke) bir kişi, babasının adı falan (olan) bir kızdır diye/şeklinde (bir) işaret (ipucu) verseydi.] “Du’ā eyleyüben giderler şara / Ki şallah işüni çalap başara” (58-12) [Dua ederek (ve) inşallah Allah işini başarıya (tamamına) erıştırsin diye/şeklinde şehre (doğru) giderler.] “Naqqāş der kuluñ vërdi öñdin haber / Ki vërmen şüheyle süci bu kadar” (83-4) [Nakkaş, (senin) kölen, Süheyl’e bu kadar içki vermeyin diye/şeklinde önceden haber verdi, der.]

2.4.3. Şart İlgisiyle Bağlananlar

2.4.3.1. Yardımcı Cümlelerin Temel Cümleye “...ınca, ...sa” Anlamıyla Bağlanması

“İkiledin oğlan olur ol kişi / Ki kocaluban yetmiş ola yaşı” (357-13) [(Bir kimsenin) yaşı yetmiş olup yaşlanınca o kişi tekrar çocuk olur.] “İlandan ağulu durur ol kişi / Ki kendözin incitmek ola işi” (18-10) [İşi kendisini incitmek olunca o kimse yılandan (daha) zehirli olur.] “Benüm mezhebümde ol iblîsdür / Ki işi yindek mekr ü telbîsdür” (19-14) (İşi daima hile ve aldatmaca olursa o kimse benim mezhebimde iblistir.)

2.4.4. Zıtlık İlgisiyle Bağlananlar

2.4.4.1. Yardımcı Cümlelerin Temel Cümleye “...mektense” Anlamıyla Bağlanması

“Ölüm yëg ki tezvîr ile dirile / Vay aña ki dirile tezvîr ile” (19-15) [(Bir kimse) yalan ile yaşamaktansa ölüm (onun için) (daha) iyidir; yalanla yaşayana eyvah olsun.]

2.4.4.2. Yardımcı Cümlelerin Temel Cümleye “...A rağmen, ... sA bile” Anlamıyla Bağlanması

“Anıhtarlar açmadı çok şınadı / Dürişdi başarmadı kim şınadı” (32-12) [Çok denedi, uğraştı (ancak) anahtar (kapıyı) açmadı; denemesine rağmen (denese bile) (bunu) başaramadı.] Kayurmaya kim aç ola yalın (188-6) (Aç ya da çıplak olsa bile kaygılanmasın.)

2.4.5. Zaman İlgisiyle Bağlananlar

Bu kullanımın örneği çok azdır: Geldüm aña ki hergiz gitmez idi ögümden / Êrdi aña elüm kim hiç şıgmaz idi sanuma (120-15) (Asla aklımdan gitmezken ona geldim; hiç sanmazken (sanmadığım zamanda) ona ulaştım.)

3. Temel Cümlelerin Sebep-Sonuç İlgisiyle Yardımcı Cümleye Bağlanması

Süheyl ü Nev-bahâr’da yer yer temel cümlelerin “...İncA, ...dığı/diği için, ...dığında/diğinde” anlamlarıyla yardımcı cümleye zarf olarak bağladığı tespit edilmiştir (Akman, 2023): Buyurdı ki ellerini şeşdiler / Zahımlularına kişi koşdılar (187-8) [Emredince/emrettiğinde ellerini çözdüler; yaralılarına (tedavi etmek için) kişi gönderdiler.] Buyurdı ki öñine hün çekdiler (308-3) (Emredince önüne sofrayı getirdiler.)

4. Ki/Kim Bağlama Edatının İki Nokta Göreviyle Cümleleri Birbirine Bağlaması

Süheyl ü Nev-bahâr'da ki / kim bağlama edatının günümüzdeki iki noktanın görevini üstlendiğine rastlanmaktadır: Çü ma 'şûka kan dökmege diş biler / İşi evvel oldur ki yüze güler (104-3) (Maşuk kan dökmek için diş biletiğinde ilk işi şudur: Yüze gülmek.) Müsülmânlığını şartı ol kim dilüñ / Senüñ ola hükümünde hem elüñ (9-5) [Müslümanlığın şartı şudur: Dilin ve elin senin hükümün altında olsun.]

5. Ki / Kim Bağlama Edatlarının Çeşitli İlgî ve Anlamlarla Cümleleri Birbirine Bağlaması

5.1. Sebep-Sonuç İlgisiyle Bağlananlar

5.1.1. Cümleleri “Sonra, Ardından” Anlamıyla Birbirine Bağlaması

“Buyurdı ki at çekdi ilerü kul / Revân bindi avcından bir deste gül” (927) (Emretti, ardından köle(si) at getirdi; elinde bir deste gül (olduğu) hâlde hemen (ona) bindi.) “Kimüñ tahta êrdi ayağı ucu / Ki bindürmedi tahtaya şoñ ucu” (178-6) [Kimin ayağının ucu tahta ulaştı (şah oldu), ardından tahtaya (tabuta) bindirmedi sonunda.]

5.1.2. “Çünkü, Zira” Anlamıyla

“Öğütler idi ki 'aqluñı dër / Yeme ğuşsa kim kişiyi ğuşsa yër” (125-8) [(Şöyle) öğütlerdi ki: Aklını (başına) topla, gam çekme; zira insanı gam yer (bitirir).] “Hem olmayıgör cāhile hem-nişîn / Ki cāhil kişî bilmez olur işin” (361-10) [... Hem cahile komşu/yakın olma; zira cahil kişi (yapacağı) işi bilmez olur.]

5.1.3. Cümleleri “Böylece, Bu yüzden” Anlamıyla Birbirine Bağlaması

“Gërü bişürürler koyın at kızu / Ki aşdan gözikmez olur yeryüzi” (58-8) [... Ardından koyun kuzu (ve) at pişirirler; böylece (bu yüzden) yemekten (dolayı) yeryüzü (kaplanır ve âdeta) görünmez olur.] “Tutuşdurdu 'ışk odına cānumı / Ki kaynatdı tamaradağı kanumı” (80-12) (Aşk ateşiyle yaktı beni; böylece damarımdaki kanı kaydattı (beni aşırı şevke, heyecana getirdi).] “Kaқыup yavuz baħdı bendin yaña / Ki tahtı biraħdum yaħdum senden yaña” (206-10) [Öfkelenip bana kötü baktı; bu yüzden (tacı) tahtı bırakıp sana yaklaştım.]

5.2. Açıklama İlgisiyle Birbirine Bağlananlar

5.2.1. Cümleleri “Zaten, Nasıl olsa” Anlamıyla Birbirine Bağlaması

“Meger şabr ile bunuñ anıhtarı / Elikdürevenin bugün ü yarın / Ki qabzumdadur qamusı mülk ü māl / Bunı bilmemek yavlaq ola muħāl” (33-3/4) [Bunun anahtarını ancak sabır ederek bugün yarın ele geçiririm. Zaten bütün mal mülk elimdedir, bunu bilmemek (ise) çok imkânsız (bir şey) olur.] “Qamusını vërür ü 'özrin diler / Ki az nesneyi çok görür ulular” (72-12) [Hepsini verir ve özrünü diler; zaten büyükler az şeyi (bile) çok (olarak) görür.]

5.2.2. Cümleleri “Ayrıca, Bundan Başka” Anlamıyla Birbirine Bağlaması

“İşit saña hoş hikāyet kılam / Eger teñriden uş 'ināyet bulam / Ki sağık bağışlaya fırsat vère / Tamām eylemeklige ruhsat vère” (26-10/11) [Dinle, eğer Allah yardım eder, ayrıca sağık bağışlayıp fırsat verirse (ve) tamamlamam için izin verirse sana güzel (bir) hikāye anlatayım.]

5.2.3. Cümleleri “Halbuki, Oysaki” Anlamıyla Birbirine Bağlaması

“Saña bārî ey kardeşum noldı / Ki mālun u ilüñ günün bol idi” (256-13) [Ey kardeşim, sana ne oldu ki? Halbuki malın mülkün çoktu (zengin ve varlıklıydın).]

5.2.4. Cümleleri “Diye” Anlamıyla Birbirine Bağlaması

“Çü taldı toquz ay geldi haber / Ki teñri saña vërdi qayğun gider” (28-12) [Dokuz ay dolunca, Allah sana (evlat) verdi, rahat ol diye (bir) haber geldi.] “Du 'ā eyleyüben giderler şāra / Ki şallah işüñi çalap başara” (58-12) [(Allah) inşallah işinizi rast getirsin diye dua ederek şehre giderler.]

5.3. Sonuç Bildirme İlgisiyle Birbirine Bağlananlar

5.3.1. Cümleleri “Sonunda, Nihayet” Anlamıyla Birbirine Bağlaması

“Ol endiře hengām ile dūriřūr / Ki bir gūn varıcaęk yere ēriřūr” (23-11) (O endiře zamanla birikir; nihayet bir gūn varacaęı yere ulařır.)

5.4. Şart İlgisiyle Birbirine Bağlananlar

5.4.1. Cümleleri “Eğer, Şayet” Anlamıyla Birbirine Bağlaması

“Ki oęlum gidiser ũ ben ęaluram / Elūm ile uř cānumı aluram” (53-10) [Eęer oęlum giderse, ben kalırım; (kendi) elimle bu canımı alırım.] “Ne hāřıl kiřiden ki ‘āřī ola / Őamudan nitesi hālāřı bula” (9-11) (Eęer (bir) kiři asi olursa (ondan) ne fayda gelir? (Bu kiři) cehennemden nasıl kurutulur?) “Dilerseę ki bulasın űkūř gūvenę / Gerek kimseden almayasın ilenę” (19-11) (Eęer istersen çok (fazla) gūven bulasın (o zaman) kimsenden beddua almamalısın.)

5.4.2. Cümleleri “Yoksa, Aksi Hāilde” Anlamıyla Birbirine Bağlaması

“Őol oętın gidiser gōęūlden bu gām / Ki dūřem řuya kendōzūmi baęam” (218-11) [Őu an gōnūlden bu gam gidecek; yoksa (aksi hāilde) suya dūřūp (atıp) kendimi boęarım.]

5.5. Zıtlık İlgisiyle Birbirine Bağlananlar

5.5.1. Cümleleri “... A rağmen, Her Ne Kadar” Anlamıyla Birbirine Bağlaması

“Dēr uğraya bu iř benūm cānuma / Ki oğlum nite gelmeye yanuma” (40-15) [Bu iř benim başıma gelir; buna rağmen oğlum nasıl (olur da) yanıma gelmez, der] “Anığtarlar ağmadı çok şınadı / Dūriřdi başarmadı kim şınadı” (32-12) [ok denedi (ama) anahtarlar (kapıyı) ağmadı; her ne kadar uğraştıysa da anahtar ağmadı.]

5.5.2. Cümleleri “Ama, Fakat” Anlamıyla Birbirine Bağlaması

“Sūheyl ũ naęķāř ol ũę ęulları / Giderler ki yoęidi bir pulları” (318-9) [Sūheyl, nakkař ve o ũę kōleleri gidiyorlar ama bir pulları (bile) yoktu.] “Ķatından anuę hīę hālī olmadı / Ki aldaęuę imiř hīę bilmedi” [Onun huzurundan hię (bir an bile) eksik olmadı ama aldaticıymıř, (bunu) hię bilmedi.]

5.5.3. Cümleleri “Henüz” Anlamıyla Birbirine Bağlaması

“Vērdi ęadeh zamane elūme eliyile / Kim ięmedin dahı bařumı tıtdı uř hūmār” (79-4) (Felek (kendi) eliyile elime kadeh verdi; (ancak) henüz (ięki) ięmeden sersemleřmeye bařladım.]

“Hele” Anlamıyla

Ki iřbu hākīkat kızumdur benūm / Bu derde hemīn ol ola dermānum / Ki bir gōreyim bunu sōyledeyim / Bilem iř nedūr bārī soyladayım (148-10/11) (... ki aslında benim kızımıdır (bu), bu derdime sadece (odur) dermanım. Hele bir gōreyim bunu sōyleteyim; iř nedir (iřin aslı nedir) bari konuřturayım (ve űęreneyim).]

5.6. Benzerlik İlgisiyle Birbirine Bağlananlar

5.6.1. Cümleleri “Tıpkı, Gibi” Anlamıyla Birbirine Bağlaması

“Er olan kiřinūę savařdur gūni / Ki hātun kiři gōzedūr dūęūni” (170-8) [(Bir) kadının dūęūnū bekledięi gibi mert (yięit) olan kiřinin (ōnemli, bekledięi) gūnū savařtır.] “Bulařmıř idi řōyle yūzi gōzi / Ki zift ũzre ęona deęirmen ęozı” (290-8) [Yūzū gōzū űyle (bir toza) bulařmıřtı (ki) tıpkı zift ũzerine deęirmen tozu konuđu (gibi).]

5.7. Sıralama İşleviyle Birbirine Bağlananlar

Bu tarz cūmlelerde ki/kim baęlama edatı iki cūmle arasında virgūl gōrevi gōrerek onları sıralayıp art arda gelmelerini saęlar.

5.7.1. Cümleleri “Da/De” Anlamıyla Birbirine Bağlaması

“İşaret buyur ki süci içmeyem / Ki kullık edem oturam açmayam” (81/1) [İşaret et de içki içmeyeyim ve hizmetkârlık ederek oturayım, acıkmayayım.] “Süci iç ki kayğuş yabana kaç / Keçin tağa kaç dönesin kaç” [İçki iç ki kaygın gitsin (rahatlayasın); keçin dağa kaçsın, kaç dönesin.]

5.7.2. Cümleleri “Ve” Anlamıyla Birbirine Bağlaması

“Dökülür yaşum uşta şarardum / Ki mûm bigi aldı odum” (129-5) [(Göz)yaşım dökülür, işte sarardım (soldum) ve ateşim mum gibi tutuştu (arttı).] “Bu işden sevindi iğen nev-bahâr / Ki devlet mahallinde tutdı karar” (335-10) [Nevbahâr, bu işten (ötürü) çok sevindi ve ikbal mahallinde karar buldu (rahatlığı buldu, ferahlığa erdi).]

5.8. İhtimal İlgisiyle Birbirine Bağlananlar

5.8.1. Cümleleri “Belki, Ola ki” Anlamıyla Birbirine Bağlaması

“Ümîzünî sen üzmeğil yârdan / Umadur ki yâri kıla yaradan” (105-10) [Sen yârdan ümidini kesme, umut et, yaradan belki (sana) yardım eder.] “Eytigil bileyüm baņa râzuñı / Ki çâre ola giderem sâzuñı” (309-3) (Bana sırrını söyle bileyim, belki çare olur, gideririm sızını.)

6. Temel ve Yardımcı Cümlelerin Yüklemine Türü Bakımından Ki/Kim Bağlama Edatıyla Kurulan Bağlı Cümlelerin Özellikleri

Bu tarz kullanımlarda ki/kim bağlama edatıyla kurulan bağlı cümlelere, temel ya da yardımcı cümleler yüklemine türüne göre farklı şekillerde rastlanmaktadır.

6.1. Hem Temel Hem Yardımcı Cümlesinin Yüklemi İsim Cümlesinden Oluşanlar

“Benüm âh ile sözüm ağladuğum şol / Ki benden ayırdur ol kamu hıblaruñ hânı” (82-5) [(Benim, ah ederek (söylediğim) sözüm ve ağlamama (sebebe) şu(dur): O güzeller güzeli (sevgili) benden ayırdır.] “Bunuñ bigi iş öküş olmuş durur / Meseldür ki ‘âlemde kalmış durur” (141-10) (Bunun gibi (bir) iş (zamanında) çok olmuştur (meydana gelmiştir); meseldir ki dünyada kalmıştır (söylenegilir).] “Bu tañdur ki ol iki yıl şâh idi / Süheyli aņuban işi âh idi” (242-12) [Bu şaşırtıcı (bir durumdur)’dır ki o, iki yıl(dır) şahtı; Süheyl’i hatırlayıp işi ah (etmek) idi.]

6.2. Hem Temel Cümlesi Hem Yardımcı Cümlesi Fiil Cümlesinden Oluşanlar

Bu ki/kim bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümlelerde temel ve yardımcı cümlelerin her ikisi de fiil cümlesinden oluşmaktadır: Dürişgil ki atañ ‘icâzet vere / Çeri altun aķçayile at vere (47-11) [Çalış çabala ki baban izin versin; (yanına) asker, altın ve para versin.] Bu ma’nîyi her kimse key aņlasun / Ki taş yuvalınca yapışmaz yosun (48-12) [Bu manayı herkes iyice anlansın ki taş yuvarlanınca (ona) yosun yapışmaz.] Eline aluban süci kıldı nüş / Dêdi kim sizün için şıdı andı uş (78-8) [Eline içki alıp içti; dedi ki işte sizin için, (ettiği) yeminini bozdu.]

6.3. Temel Cümlesi Fiil Cümlesinden, Yardımcı Cümlesi İsim Cümlesinden Oluşanlar

“Bayık bil ki kuvvet veren ol durur / Gerekse dirildür gerek öldürür” (8-10) [(Şunu) açıkça bil ki güç veren O’dur; ister yaşatır ister(se de) öldürür.] “Ulular demiş kim belâdur sefer / Dêrem saņa sözüm hîç etmez eser” (53-1) [Büyükler (şöyle) demişlerdir ki sefer (etmek) belâdır; sana (bunu) diyorum (ancak) sözüm sana kâr etmiyor.] “Kâti geldi fağfûra ol melûl / Nakkaşa dedi kim bu iş key degül” (78-4) [O, Fağfur (Şaha) çok üzüntülü (bir hâlde) geldi; (sonra) nakkaşa dedi ki bu iş iyi değil.]

6.4. Temel Cümlesi İsim Cümlesinden, Yardımcı Cümlesi Fiil Cümlesinden Oluşanlar

“Ümîzüm haķa şöyledür kim saņa / Vere istediğini öñden şoņa” (44-13) [Allah’tan ümidim şöyledir ki (senin) istediklerinin hepsini (sana) versin (nasip etsin).] “Yañındur ecel şanmañ irâķ olur / Öküş arzû var ki toprağ olur” (55-6) [Ecel yakındır, sanmayın uzak(ta)dır; birçok arzu var ki (öldükten sonra onlar da) toprak

olur.] Yalandur ki diler cihanı geze / Dilegi buyıdı ki gele bize (75-12) [Dünyayı gezme (isteği) yalandır; (asıl) isteği buydu ki bize gelsin.]

7. Temel ve Yardımcı Cümlelerin Yükleminin Anlam ve Yapısı Bakımından “ki / kim” Bağlama Edatıyla Kurulan Bağlı Cümle

7.1. Yardımcı Cümlesi Soru Cümlesinden Oluşanlar

Süheyl ü Nev-bahâr'da yardımcı cümlesi gerçek ya da sözde soru cümlesinden oluşan ki/kim bağlama edatıyla kurulan cümlelere rastlanmaktadır (Akman, 2023, s. 935): “Dönüp atasına süheyl-i yemen / Dedi kim **nêdeven** bu kişiye ben” (26-1) (Süheyl babasına dönüp dedi ki bu kişiye ne yapayım ben?) Bu sözi çü nakkaş dër ü gider / Süheyl-i yemen dahı gör ki **nêder** (91-8) [Nakkaş bu sözü der (ve) gider; Süheyl ise gör ki ne yapar?] İşidür bilür kim **niçündür** işi / Ne kendü varur ne vëribir kişi (93-7) [İşitir ve bilir ki ne içindir işi; ne kendisi gider ne (de) birisini gönderir.]

7.2. Temel Cümlesi Soru Cümlesinden Oluşanlar

Gêrüsinden eņsesine kapkara / **Ne bilsün** ki gevdesi hep kapkara (159-13) [Sırtından ensesine kadar kapkara(dır); nereden bilsin ki vücudu bütünüyle kapara(dır)?] **Şanur mısuz** kim biz bilmezüz nêtdüñüz / Süheyl çü karvaduñuz tutduñuz (176-12) (Sanıyor musunuz ki bir ne yaptığınızı bilmeyiz? Süheyl'i tutup yakaladınız.) **Revâ nite gördi** ‘acebdür atam / Ki ben bu belâlar içine yatam (255-8) [Babam acaba (bunu) nasıl (oldu da) reva gördü ki ben bu belalar içinde kalayım?]

7.3. Yan Cümlesi Çeşitli Bağlama Edatlarıyla Kurulan Bağlı Cümlelerden Oluşan Ki/Kim Bağlama Edatlarıyla Kurulan Bağlı Cümleler

7.3.1. Yardımcı Cümlesi “Çü/Çün/Çünkü” Bağlama Edatlarıyla Kurulan Bağlı Cümleden Oluşanlar

İkinci dedüñ kim **çü şah olasın** / Ne hûbı ki isteyesin bulasın (52-5) [(İkinci olarak) dedin ki eğer şah olsan, hangi güzeli istersen (ona) ulaşırsın.] Süheyle hem eydür idi dem-be-dem / Ki sen **çünkü** ilüme **başduñ** kadem [Hem Süheyl'e (şöyle) her seferinde (şöyle) derdi ki sen madem (benim) memleketime ayak bastın (geldin)...] “Bu ‘âlemde şol kimse bula murâd / Ki **çün öle** kıla şoñında key ad” (370-3) [Bu dünyada şü insanlar muradına erer ki ölünce ardından iyi (bir) ad bırakır.]

7.3.2. Yardımcı Cümlesi “U/VU” Bağlama Edatlarıyla Kurulan Bağlı Cümleden Oluşanlar

Anuñ göñli niçe vëre kim kızın / Bize **vëre vü görmez** ola yüzün (52-8) [Onun gönlü nasıl (olur da) kızını bize vermeye ve yüzünü görmemeye elverir (ki)?] Ki oğlum **gidiser ü ben kaluram** / Elüm ile uş cañımı aluram (53-10) [...Ki oğlum gider ve ben kalırsam, (o zaman) işte (şu kendi) elimle (kendi) canımı alırım.] “Dedi aña nakkaş kim sen bunu / Eyü **dëdüş ü fariğ ëtdüş** beni” (180-14) (Nakkaş ona, sen bunu iyi dedin ve beni rahatlattın, dedi.)

7.3.3. Yardımcı Cümlesi “Ger/Eger (Eğer)” Bağlama Edatıyla Kurulan Bağlı Cümleden Oluşanlar

“Dönüp dedi kaytâsa hem nev-bahâr / Ki **ger dër iseñ** ser-güzeřtüñi yarar” (329-4) [Nev-bahâr Kaytas'a dönüp (şöyle) dedi ki: Eğer başından geçenleri anlattırsan iyi olur.] “Demiş kim çalab **ger êrüre** gelem / Kadeh gërü atam elinden alam” (78-2) [Demiş ki Allah eğer (nasip eder de) (beni oraya) ulaştırır (ve) gelirsem kadehi babamın elinden tekrar alırım.]

7.3.4. Yardımcı Cümlesi Diğer Bağlama Edatlarıyla Kurulan Bağlı Cümlelerden Oluşanlar

Yukarıda bahsedilenler dışında Süheyl ü Nev-bahâr'da diğer bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümleler de ki/kim bağlama edatlarıyla kurulmuş olan bağlı cümlede yardımcı cümle görevinde kullanılmıştır (Akman, 2023, s. 938). Bunlardan bazı örnekler bazı kullanımlar şunlardır: “Anuñ kavmi kayğusın yëdiler / Dil üşürüben aña çok dediler / Ki bir karavaş **şanki** hiç **yoğdur** / Şükür mâluñ u ni metüñ çokdur” (267-11) [Onun kavmi (kendisi için) dert çektiler, bil birliği edip ona çok (şeyler) dediler. (Şöyle) Ki: bir cariyeye (ki) bil

ki hiç yoktur; şükür (olsun ki) malın mülkünü (ve) varlığın çoktur.] “Ol ne nigârdur ki beni eyledi şikâr / **Ne cân gönül kırdı** başa **ne şabr u ne şarâr**” (79-1) (O nasıl (bir) güzeldir ki beni avladı (kendisine meftun eyledi); (bende) ne can ne gönül ne sabır ne (de) huzur bıraktı.) “Bilürdüm ki süci yaramaz aña / **Hem işmarlamışdur** atası başa” (83-5) [Biliyordum ki içki ona uygun değil hem babası (bunu) bana emanet etmiştir.] Nolaydı ki baħam **ko bilsün idi** / Göreydüm aħi nolsa olsun idi (97-6) [Ne olurdu ki bakaydım, varsın sonra ne olsa olsundu.] “Ayâ nigâr saña kim dedi ki dök kanımı / **Hele ğarîbem ü ‘aşıķ** hîç olmaya bu helâl” (101-10) [Ey (güzel) sevgili, sana kim dedi ki kanımı dök! Hele garip ve âşığım bu helal olmaz.] Dilemezler idi ki kimse bile / Anuĝ hâli **olmaya** düşe dile (104-10) [İstemezler ki kimse bilsin; onun (bu) hâli inşallah dil(ler)e düşmesin.] “Nikâbın tutup yêyesi yer idi / Kişiler biri birine der idi / Ki güneş üşendürdi örter yüzün / **Ya gizler olur** yavuz gözden ol kendözin” (239-7/8) [Nikabını (yüzüne) tutup (sonra) yemek yerd; (bunu) gören kimseler (ise) birbirlerine, (ya) güneş rahatsız etti yüzünü örter ya (da) kendisini kem gözden saklar.] “Dedi kim firişte olasın **meger / Ki zehr oldu** başa sözün den şeker” (45-3) [Dedi ki (sen) ancak melek olmalısın ki zehir (dahi) sözünle bana şeker (gibi tatlı) oldu.] “Bu ‘ışķa kim uğradı ol nâzenîn / **Meger** teñri işin **onara** hemîn” (50-11) [O nazlı (güzel) (öyle) bir aşķa düştü ki sadece Allah onun derdine derman eder.] Görüldüğü üzere bu ki/kim bağlama edatlarıyla kurulan baĝlı cümlelerin yardımcı cümleleri sanki, ne... ne... ne..., hem, ko (varsın), hele, olmaya, ya ... (ya ...), meger ki, meger gibi bağlama edatlarıyla kurulan başka bir baĝlı cümleden oluşmaktadır. Süheyl ü Nev-bahâr’da bu tarz cümlelere sıklıkla rastlanmaktadır.

7.3.5. Temel Cümlesi Baĝlı Cümleden Oluşan Ki/Kim Baĝlama Edatıyla Kurulan Baĝlı Cümle

Yukarıdaki durumun aksine, çok az örneği olmakla beraber, Süheyl ü Nev-bahâr’da temel cümlelerin de bir baĝlı cümleden oluştuğuna tesadüf edilmektedir: **Baħa uyun u teñriye şıĝınuĝ / Ki** uyışmaĝ olur işi şıĝınuĝ (169-13) [Bana uyun ve Allah’a sığınım ki yabani geyiğin (de) işi (ancak) uyum sağlamaktır.]

7.3.6. Yardımcı Cümlesi Şartlı Birleşik Cümleden Oluşanlar

Süheyl ü Nev-bahâr’da ki/kim bağlama edatlarıyla kurulan cümlelerin bazılarında yardımcı cümlelerin bir şartlı birleşik cümleden oluştuğuna da tesadüf edilmektedir: “On on iki günde düzer sarây / **Ki şâh olur girse içine gedây**” (90-2) [On on iki günde (öyle bir) saray yapar ki (eğer) içine şah girse (âdeta) köle (gibi) olur.] Veribidi nakķāşı şâh katına / **Ki destur olursa bine atına** (137-10) [Nakķaşı şahın huzuruna gönderdi ki (nakķaş, şahın) izni olursa atına binsin (gitsin).] Sekizinci gün êrdi bıñara / **Ki yêterdi içerse on biñ ere** (194-9) [Sekizinci gün (öyle bir) pınara erişti ki (eğer bu pınarı) içerse on bin askere (bile) yeterdi.]

7.3.7. Yardımcı Cümlesi Edatlı Birleşik Cümleden Oluşanlar

“Görür kim güyüpdür aña nev-bahâr / Ne vaktin gele dëyü yola baķar” (124-5) (Görür ki Nev-bahâr onu beklemektedir; ne zaman gelir diye yola bakmaktadır.)

7.3.8. Yardımcı Cümlesi Sıralı Cümleden Oluşanlar

Süheyl ü Nev-bahâr’da ki/kim bağlama edatıyla kurulan baĝlı cümlelerin bazılarında yardımcı cümle sıralı cümlelerden oluşmaktadır. Bunlar hem baĝımlı hem de baĝımsız sıralı cümlelerden oluşabilmektedir: “Nakķāşa icazet vërür şâh-ı çîn / **Ki ol arayı yapa ola yahın**” (89-6) [Çin şahı nakķaşa izin verir ki o arayı kapatıp (ona) yakın olsun.] “Aña dedi nakķāş ki **aĝlamaĝıl / Gözüñ açĝıl işüñ baĝlamaĝıl**” (97-10) [Nakķaş ona dedi ki ağlama, gözünü aç, işini (kendi elinle) bağlama (bozma).] (<Yardımcı cümlesi baĝımlı sıralı cümle.) “Bu söz idi kim baĝrumı kıldı baş / Gözüme kırañu görünür güneş” (52-6) [Bu sözdü ki baĝrumu yaktı, güneş (bile) (şimdi) gözüme karanlık görünür.] (<Yardımcı cümlesi baĝımsız sıralı cümle.)

8. Ki/Kim Baĝlama Edatıyla Kurulan Baĝlı Cümlede Olumsuz Yapıdaki Ana Cümlelerin Yardımcı Cümledeki Olumlu Cümleyi Anlamca Olumsuz Duruma Getirmesi

“Dilemezler idi ki kimse bile / Anuĝ hâli olmaya düşe dile” (104-10) [Onun (içine düştüğü) durumun dillere düşmemesini ve kimsenin bilmemesini isterlerdi.] “Çeriler şıdum kal’alar açdum / Hiç olmadı kim yaĝıdan kaçdum” (356-1) [Ordular kırdım (maĝlup ettim), kaleler fethettim; hiçbir zaman düşmandan kaçmadım.] “Terâzû vü hem kîle toĝru tutuĝ / Dëmezem ki aldayuĝörün utuĝ” (357-2) (Terazide ve ölçekte

adil olun; aldatarak kazanmayın diyorum.] “Geh urdum kılıç u geh êtdüm kılinç / Kõomadum ki êdile güç ü başınç” (355-15) [Bazen kılıç salladım (kılıçla savaştım) bazen (de) sulh ettim; baskı ve zulüm olmadı (buna) izin vermedim.]

SONUÇ

Eski Anadolu Türkçesinin öne çıkan eserlerinden birisi olan Süheyl ü Nev-bahâr bulunuşundan beri birçok araştırmacının dikkatini çekmeyi başarmıştır. Özellikle Cem Dilçin’in bulduğu ve geniş kapsamlı içeriğiyle ilim âlemine kazandırdığı çalışmasından sonra eser üzerinde yapılan çalışmaların sayısı hızla artmaya başlamıştır. Bu araştırmalar arasında gerek söz konusu eserin dizini gerek günümüz Türkiye Türkçesine aktarımı gerekse de çeşitli okuma ve yorumlama önerileri yoğunluktadır denebilir.

Süheyl ü Nev-bahâr’ın tam anlamıyla bir sentaks (söz dizimi) çalışmasının da yapılması ve bu konudaki boşluğun doldurulması gerektiği bariz bir şekilde açığa çıkan hususlardan olduğu tarafımızca kabul edilmiştir. Süheyl ü Nev-bahâr’ın sentaksında en dikkat çekici meselelerden birisi ki/kim bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümlelerdir. Bağlı cümleler, bir bağlama ya da karşılaştırma veya denkleştirme edatıyla bir araya gelen cümleler topluluğudur. Eserde ki/kim bağlama edatlarından başka sayısal olarak fazla oluşları ve kullanımındaki çeşitlilik açısından en dikkat çekici edatlar eger,ger (eğer), çü/çün/çünkü (çünkü), U/vU (<ve) ve bunlarla kurulan bağlı cümlelerdir. Ki/kim bağlama edatlarıyla kurulan cümleleri genelde, bazı araştırmacılar birleşik cümle adı altında ele alırken bazı araştırmacılar ise bunları bağlı cümle olarak işlemektedir. Nasıl ki ama, ve, eğer gibi bağlama edatlarıyla kurulan cümleler bağlı cümle olarak değerlendiriliyorsa bunlar gibi bir bağlama edatı olan ki/kim bağlama edatıyla kurulan cümlelerin de bir bağlı cümle olarak ele alınması gerekmektedir.

Bu çalışmada doktora tezimizde üzerinde geniş olarak durulan ki/kim bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümleler konusu ele alınmıştır. Bu edatlarla kurulan cümleler, öncelikle Türkçenin kelime gruplarında olsun cümlelerde olsun asıl unsurun sonda olması ilkesine aykırı özellikler taşımaktadır. Yani söz konusu bağlı cümlelerde asıl unsur başta, yardımcı unsur ise sonda yer almaktadır. Yardımcı cümleler, genel olarak temel cümleye bir öge olarak ve çoğunlukla nesne olarak bağlanmıştır. Bunun yanı sıra özne, yer tamlayıcısı, zarf ve bir yerde de cümle dışı unsur olarak yardımcı cümlelerin temel cümleye bağlandığına tesadüf edilmiştir. Zarf ögesi olarak bağlandığı esnada yardımcı cümlelerin büründüğü çok çeşitli anlamlar dikkat çekicidir.

Bu bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümlelerin bir diğer öne çıkan özelliği temel cümlede yer alan herhangi bir ögenin yardımcı cümle tarafından bir sıfatın ismi nitelenmesi gibi nitelenmesidir. Bu yardımcı cümleler, aynı zaman günümüzdeki ara cümlelerin görevini de üstlenmiştir.

Eserde ki/kim bağlama edatlarıyla kurulan cümlelerde yardımcı cümlelerin başka bir bağlı cümleden, sıralı cümleden, sözde ya da gerçek soru cümlesinden, edatlı birleşik cümleden veya şartlı birleşik cümleden oluşması da önemli bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Akman, H. (2023). Süheyl ü Nev-bahâr’da Bazı Düzeltme Denemeleri. *Euroasia Journal of Social Sciences & Humanities*, 10(32), s. 13-25.
2. Akman, H. (2023). Süheyl ü Nev-bahâr’ın Sentaksı (Söz Dizimi). [Doktora Tezi]. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
3. Akman, H. (2024). Bağlı Cümle Özelinde Rabgûzî’nin Kısas’ü-L Enbiyâsı’ndaki Kim Bağlama Edatının Kullanımı Üzerine. *Akademik Matbuat*, 8(2), s. 124-146.
4. Akar, A. (2013). *Türk Dili Tarihi*. Ötüken Neşriyat.
5. Cin, A. (2012). *Mesud bin Ahmed Süheyl ü Nev-bahâr (Kenzü’l-Bedâyî’)*. Eğitim Yayınevi.
6. Dilçin, C. (2016). *Mes’ud bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahâr, İnceleme-Metin-Sözlük*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
7. Ercilasun, A. B. (2013). *Bağlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Akçağ Yayınları.
8. Hacıeminoğlu, N. (2015). *Türk Dilinde Edatlar (En eski Türkçe metinlerden zamanımıza kadar) -Yazı Dilinde-*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.

9. ÖZKAN, Mustafa (2004), “Eski Türkiye Türkçesinde Ki/Kim Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 31, s. 243-255.
10. Taş, İ. (2009). Süheyl ü Nev-bahâr’da Eskicil Ögeler. Palet Yayınları.
11. TOKATLI, Suzan (2005). “Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde “Ki”, “Kim” Bağlama Edatı ve İlgili Zamirlerinin Zaman ve Kip Eklerine Yüklediği Görevler”. Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(1), s. 133-148.
12. TULUM, Mertol (1978), Sinan Paşa, Maarifnâme, Metin ve Ki’li Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme. (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi).

(23)

Öğr. Gör. Elkhan ALLAHVERDİYEV⁶¹

HAZAR KAĞANLIĞI VE HAZARLARIN YAHUDİLİĞE GEÇİŞİ *THE KHAZAR KHAGANATE AND THE CONVERSION OF THE KHAZARS TO JUDAISM*

ÖZ

Hazar Devleti, Hazar Türkleri tarafından oluşturulmuş ve 7-11. yüzyıllar arasında varlık göstermiş, Orta Çağ dünyasının önemli siyasi güçlerinden biri olmuştur. Batıda Dinyeper kıyılarından doğuda Volga bozkırlarına kadar uzanan bu devlet, Kuzey Avrupa ile Akdeniz'in iki büyük gücü olan İslam Hilafeti ve Bizans İmparatorluğu arasında ticaretin önemli bir köprüsü olmuştur. Hazar Devleti, Türk, Yahudi, Fars, Fin-Ugor, Slav ve birçok diğer çeşitli etnik grupları barındırıyordu. Dinî açıdan ise Yahudilik, Hristiyanlık, İslam ve putperest inançlar gibi birçok inanç sistemine ev sahipliği yapmıştır. Yönetici sınıfın Yahudi olduğu, diğer halkların ise farklı inançlara sahip olduğu bilinmektedir. Hazarlar, siyasi bağımsızlıklarını güçlendirme arzusu ve imparatorluklarına özgü bir din seçimi nedeniyle Yahudiliği kabul etmişlerdir. Hazar Kağanı veya Hazar beyi Bulan'ın, halkını bu dine yönlendirdiği bilinmektedir. Hazar Devleti, 965 yılında Kiev Prensi Svyatoslav'ın orduları tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Bu olay, Hazarların siyasi varlığını zayıflatmış ve sonunda bu devletin varlığının sona ermesine yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hazar Kağanlığı, Hazar Türkleri, Yahudiler, Yahudilik.

ABSTRACT

The Hazar State was established by the Hazar Turks and existed between the 7th and 11th centuries, becoming one of the significant political powers of the Medieval world. Stretching from the Dnieper shores in the west to the Volga steppes in the east, this state served as an important bridge for trade between the two great powers of the North European and Mediterranean regions: the Islamic Caliphate and the Byzantine Empire. The Khazar State hosted various ethnic groups, including Turks, Jews, Persians, Finno-Ugric, Slavs, and many others. Religiously, it accommodated multiple belief systems, such as Judaism, Christianity, Islam, and pagan beliefs. The ruling class was Jewish, while other populations adhered to different faiths. The Hazars accepted Judaism due to their desire to strengthen their political independence and a unique religious choice for their empire. Khazar Khagan or Khazar Bek Bulan led his people to this religion. The Hazar State was defeated by the armies of Prince Svyatoslav of Kiev in 965. This event weakened the political existence of the Hazars and ultimately led to the end of the existence of this state.

Keywords: Khazar Khaganate, Khazar Turks, Jews, Judaism.

⁶¹ Erciyes Üniversitesi, Öğretim Görevlisi; e-Posta: elkhanallahverdiyev@gmail.com; ORCID: 0000-0003-0299-1250

GİRİŞ

Hazar Devleti, Orta Çağ'ın en büyük devletlerinden biri olarak öne çıkmıştır. Doğu Avrupa ve Kafkasya'nın tarihinin önemli bir kısmı, Kuzey Kafkasya'da şekillenmiş ve 8-9. yüzyıllarda hükümlanlığını geniş arazilerde yaygınlaştırmış bu devletle bağlantılıdır. Hazar Devleti, çok uluslu ve çok dinli bir yapıya sahip olup, Türk, Slav, Kafkas halklarının yanı sıra Yahudi topluluklarının, özellikle Doğu Avrupa Yahudilerinin tarihinde de önemli bir yer tutmuştur. Hazarlar, kuzeydeki orman halkları ile güneydeki büyük imparatorluklar arasında bir köprü işlevi görmüş ve ticaret yollarının kontrolünü elinde bulundurarak ekonomik açıdan stratejik bir önem kazanmıştır.

Hazar Devleti'nin etnik yapısı, Türk, Fars, Fin-Ugor, Slav ve Kafkas halklarından oluşmakta olup, bu çeşitlilik, devletin sosyal ve kültürel dinamiklerini zenginleştirmiştir. Hazarlar, farklı inanç sistemlerine sahip olan bu halkları bir arada tutmayı başarmış ve böylece dinler arası hoşgörü ortamı oluşturmuşlardır. Yahudilik, Hristiyanlık, İslam ve çeşitli putperest inançlar, Hazar toplumunun inanç yapısının temel taşlarını teşkil etmiştir. Bu çok dinli yapı, Hazar Devleti'nin iç dinamikleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuş ve aynı zamanda komşu imparatorluklarla olan ilişkilerinde de önemli bir rol oynamıştır.

Bu çalışmada, Hazar Devleti'nin kuruluşu, etnik ve dini yapısı ile Yahudiliği kabul etme süreci üzerinde durulmuştur. Hazarların, farklı inanç sistemlerine sahip halkları nasıl bir arada barındırdıkları ve Yahudiliği neden benimsedikleri incelenmiş; bu durumun hem iç dinamikler hem de uluslararası ilişkiler üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Hazar Devleti'nin varlığı, yalnızca kendi coğrafyası için değil, aynı zamanda komşu toplumlar ve dinler için de önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu bağlamda, Hazarların tarihi, çok yönlü bir inceleme gerektiren karmaşık bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Hazar Devleti'nin din ve etnik çeşitliliği, tarihsel ve kültürel etkileşimlerin derinliğini anlamak için kritik bir öneme sahiptir ve bu çalışma, bu dinamikleri daha iyi kavramayı amaçlamaktadır.

1. Hazar Devleti'nin Oluşumu ve Onun Etnik-Dini Yapısı

Hazar Türkleri tarafından kurulmuş olan Hazar Devleti, Orta Çağ dünyasının en büyük siyasi varlıklarından biri olmuştur. Bu devlet, batıda Dinyeper kıyılarından doğuda Volga bozkırlarına kadar geniş bir bölgede etkili olmuştur. Doğuda sınırları Harezmi'ye, güneyde Kuzey Kafkasya'ya ve batıda Kırım bozkırlarına kadar ulaşmıştır. Bir zamanlar Hazarlar, Kuzey Avrupa'daki orman bölgesi halkları ile Akdeniz'in siyasi ve ekonomik açıdan en önemli iki gücü olan İslam Hilafeti ve Bizans arasındaki ticarete çok önemli bir rol oynamışlardır. Hazar Hakanlığı, önceki göçebe halkların kurdukları devletlere göre uzun ömürlülüğü (650 – 965/969) ile dikkat çekmektedir (Golden, 2010, s. 125). Bu devletin egemen sınıfının, Batı Göktürk Kağanlığı'nda hâkim olan Türk soylu Tulu kabilesinin Aşina boyundan geldiği düşünülmektedir (Artamanov, 1962, ss. 170-171).

Hazarlar, Avrupa tarihinde, özellikle Doğu Avrupa tarihinde çok önemli izler bırakmıştır. Doğu Avrupa halklarının devletçilik geleneklerini ve kurallarını benimsemesinde Hazarların önemli bir rolü olmuştur (Elçibey, 2014, s. 58). Yaklaşık 300 yıl varlık göstermiş olan Hazar Devleti, Doğu Avrupa'daki ilk feodal devlet oluşumuydu (Pletneva, 1976, s. 3).

Hazar Devleti çok ırklı bir devlet olmuştur. Bu devlet, Türk, Fars, Fin-Ugor, Slav ve Kafkas halkları gibi etnik grupları barındırmıştır. Bu halklar, göçebe sığır yetiştirme, tarım, avcılık, balıkçılık ve diğer mesleklerle uğraşmışlardır. Bu açıdan, Hazar şehirleri birçok tüccar ve esnafı kendine çekmeyi başarmıştır (Golden, 2010, s. 126; Magomedov, 1983, ss. 95-101). Aynı zamanda, bu devletin tebaası birçok dine bağlılık göstermiştir. Bu dinler arasında Yahudilik, Hristiyanlık, İslam ve çeşitli putperest inançları yer almıştır. Bu dinlerin her biri, 10. yüzyılın Müslüman tarihçilerinin ve coğrafyacılarının tarif ettikleri gibi, kendi yasa sistemi çerçevesinde faaliyet göstermiştir.

10. yüzyılda yaşamış Fars kökenli kâşif ve coğrafyacı İbn Dasta'ya (İbn Rustah) göre, Hazarların yönetici sınıfı Yahudilik inancına sahipken, geri kalan kısmı ise Türklerin inancına benzer inançlara sahip olmuştur. Buna ek olarak, başkente Müslümanların da yaşadığını ve kendilerine mahsus camilerin, imamların, müezzinlerin ve hatta ilkokullarının bulunduğunu kaydetmiştir (Chwolson, 1869, s. 17).

921 yılında Halife El-Muktedir tarafından Volga yakınındaki Bulgarların ülkesine gönderilen yazar ve diplomat Ahmad ibn Fadlan'a (Ahmet bin Sehl el-Belhî) göre, yalnızca kral ve asil sınıf Yahudiliğe bağlılık

göstermiş, geri kalan Hazarlar ise Hristiyanlığa, İslam'a ve putperestliğe inanmışlardır. Yahudiler ise sayı açısından azınlıkta kalmışlardır (Vinaver vd., 1899, ss. 47, 55). Bu görüşü, diğer birçok seyyah da onaylamıştır.

El-Mesudi'ye göre, Hazarların kralı ve maiyeti Yahudiliğe inanmakta iken, ordunun önemli bir kısmı Müslümanlardan oluşmaktaydı. El-Mesudi, Melikin savaşlarda bu Müslüman kısma güvendiğini belirtmiştir. Müslümanlar, El-Mesudi tarafından "Arsiler" olarak adlandırılmış ve bu grubun, Harezmi'den gelen Müslüman Türkler olduğu vurgulanmıştır. Bu Müslümanlar, ülkelerindeki savaş ve veba gibi felaketlerden kurtulmak amacıyla Hazar Melikine sığınmışlardır. Dinlerini yaşama konusunda serbest olan Müslümanlar, Hazar Devleti'nde önemli bir yer tutmaktaydılar; ayrıca, Melik'in vezirinin de Müslümanlardan olması gerektiği ifade edilmiştir. El-Mesudi'nin yaşadığı dönemdeki Hazar veziri de Müslüman olup, El-Mesudi, vezirin ismini Ahmet B. Kuya olarak kaydetmiştir. Hazarların süvari ordusu yedi bini Müslümandan oluşmaktaydı. Bunun yanı sıra, orduda mızrakçıların da bulunduğu belirtilmiştir. Melik, Müslümanlarla savaştığı zaman bu ordu geri çekilerek kendi dindaşlarıyla savaşmamaktaydılar. El-Mesudi'ye göre, Hazar Devleti'nde geri kalan halklar, özellikle Slavlar ve Ruslar, putperestliğe inanmakta idiler (El-Mesudi, 2004, ss. 69-71).

Arap coğrafyacısı Ebu İshak El İstahri (Tah. 850-934), Hazar Devleti'nin Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudilerden oluştuğunu belirtmiş; Yahudilerin azınlıkta, Hristiyan ve Müslümanların ise çoğunlukta olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca, sıradan insanların büyük bir kısmının putperest olduğunu vurgulamıştır (Vinaver vd., 1899, s. 48). El İstahri'nin Yahudilerin azınlıkta olması konusundaki görüşleri, Endülüslü coğrafyacı ve tarihçi El Bekri (1014-1094) tarafından da paylaşılmıştır (Vinaver vd., 1899, s. 56). Ayrıca, El-Mesudi'nin kayıtlarında Hazar Devleti'nde sonradan yerleşen Yahudilerin varlığına da dikkat çekilmiştir. Bu Yahudilerin, Rum hükümdarı Armeneus'un onları Hristiyanlığa geçmeye zorladığı dönemlerde (943-944) Hazar Devleti'ne sığınmış oldukları düşünülmektedir (Dunlop, 2019, ss. 105-106; El-Mesudi, 2004, s. 69).

Kaynaklardan elde edilen bulgulara göre, Hazar Devleti'nde din konusunda serbestlik sağlanmıştır. Dinle ilgili herhangi bir yasağın bulunmadığı anlaşılmaktadır. Hazarların başkentinde, ikisi Müslüman, ikisi Hristiyan, ikisi Hazar ve biri putperest olmak üzere toplam yedi kadı görev yapmaktaydı. Bu kadınlar, her bir topluluğun davalarını kendi dini normlarına göre yargılamaktaydılar. Hazarların davalarına bakan kadınlar, Tevrat'a dayalı hüküm vermekteydiler. Putperestlerin kadınları ise, geleneklerine ve akla dayanan hükümler üretmekte; ancak daha önce karşılaşmadıkları önemli meselelerde Müslüman kadınlara başvurarak İslam hukukuna dayanan hükümlere itaat etmekteydiler. Ayrıca, Hazar Melikinin ülkede adalet ve güvenliği sağladığına dair bilgiler, çeşitli kaynaklarda yer almaktadır (El-Mesudi, 2004, s. 71). El İstahri, bu kadınların sayısını dokuz olarak belirtmiştir (Vinaver vd., 1899, s. 48).

2. Hazarların Yahudiliği Din Olarak Kabul Etmesi ve Bunun Nedenleri

Hazarların dini inançları ve sosyal-politik durumu ile ilgili bilgiler, genel olarak 9. ve 10. yüzyıl Müslüman kaynaklarında yer almaktadır. Araplarla savaşlarda Bizans'ın müttefiki olan Hazarların siyasi tarihi hakkında çok sayıda bilgi mevcutken, Hazarların Yahudiliği kabulü ile ilgili bu kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Latin dilli kaynaklarda Hazarların en eski dönemlerine ait kanıtların yanı sıra, Hazarların Yahudiliği kabulü ile ilgili bazı bilgilere de rastlanmaktadır. Ne yazık ki, bu kaynaklarda da ayrıntılar son derece sınırlıdır. Örneğin, bu kaynaklarda Hazarların tamamının Yahudiliği benimsediği belirtilmiştir (Golden, 2010, s. 128).

Hazarlarla ilgili Yahudi yazarların görüşleri de dikkat çekicidir. 9. yüzyılda Arabistan topraklarında yaşamış olan Yahudi tüccar, seyyah ve filozof Eldad ben Mahli ha-Dani, Yahudi kabileleri ile ilgili yazısında, Yahudilerin 12 kabilesinden biri olan Şimon kabilesinin ve Menase kabilesinin bir kısmının Hazar topraklarında (Kudüs'ten altı aylık yol mesafesinde) yaşadığını belirtmiştir. Ha-Dani, Hazarların sayısının sonsuz olduğunu ve korkusuz, cesur oldukları için yirmi beş ülkeden haraç aldıklarını, hatta Müslümanlardan da haraç talep ettiklerini kaydetmiştir. İbn Fadlan, yirmi beş ülkenin Hazarlara tabi olduğunu farklı bir şekilde ifade etmiştir. Bu halklar arasında Müslümanların da bulunduğu, başka Yahudi kaynakları ve Arap yazarların eserlerinde de yer almaktadır. Örneğin, İbn Fadlan, Hazar Kağanının yirmi beş eşinin olduğunu ve bu eşlerin her birinin farklı kralların kızları olduğunu belirtmiştir (Garkavi, 1874, ss. 21-31).

Hazar Kağanı ile Endülüslü Yahudi devlet adamı Hasday İbn Şaprut (915-970) arasındaki yazışmalar, Hazarların Yahudiliğe geçişi ile ilgili değerli bilgiler sunmaktadır. Hazar Kağanı Yosef, 10. yüzyılın ikinci yarısında Hasday İbn Şaprut'un kendisine yazdığı mektuba verdiği cevapta, Hasday'ın sorduğu “Kral hangi kabiledendir?” ve “Yahudilik krallıkta nasıl uygulanmaktadır?” gibi sorulara yanıt vermiştir:

“[...] Sayısız kuşak geçtikten sonra Bulan adında bir kral geldi. Bulan, çok bilge ve Tanrı'dan çekinen, O'na tamamen güvenen biriydi. Ülkesinden büyücüleri ve paganları uzaklaştırdı ve Tanrı'nın koruyucu kanatları altına yerleşti. [...] Kral, bütün yöneticilerini ve tebaasını topladı ve bu bilgileri halkına aktardı. Tebaası onun değerini anladı ve yargısını kabul etti. [...] Oğullarından birinin oğlu olan Obadiah geldi. Adil ve hakka bağlı biriydi. İmparatorlukta reform yaptı, bu yargıyı yasa gücünde bir kurala dönüştürdü ve sinagoglar ile haham okulları inşa ettirdi. İsrail oğullarının bilgilerinin en bilgelerini topladı.” (Kokovtsev, 1932, ss. 89-103; Sand, 2011, ss. 263-264).

Bu mektuptan anlaşıldığı üzere Hazar Devleti'nde Yahudi dinini kabul etmiş çok sayıda insan mevcut olmuştur. Yahudi tarihini ilk defa kapsamlı bir şekilde yazan tarihçilerden biri olmuş Heinrich Graetz (1817-1891), Bulan'la beraber Yahudiliğe geçenlerin sayısının 40 bin civarında olduğunu iddia etmiştir. Bu din değiştirenlerin büyük kısmının şehirli olduğunu ve aralarında Kağana tabi olan düklerin (Knezler) de olduğunu söylemiştir (Graetz, 1905, s. 166).

Bu mektuptan anlaşıldığı üzere, Hazar Devleti'nde Yahudi dinini kabul etmiş çok sayıda insan bulunmuştur. Yahudi tarihini ilk defa kapsamlı bir şekilde yazan tarihçilerden biri olan Heinrich Graetz (1817-1891), Bulan ile birlikte Yahudiliğe geçenlerin sayısının yaklaşık 40 bin civarında olduğunu iddia etmiştir. Graetz, bu din değiştirenlerin büyük kısmının şehirli olduğunu ve aralarında Kağan'a tabi olan düklerin (Knezler) de bulunduğunu belirtmiştir (Graetz, 1905, s. 166).

Hazar Kralı'nın sarayında yaşadığı tahmin edilen, ancak kimliği belirsiz bir diğer Yahudi'nin İbranice yazdığı mektup, Hazarların din değiştirmesi konusunda ilginç fikirler içermektedir:

“[...] İsrail oğulları ve Hazarlar barış içinde birlikte yaşıyordu. Bağdat, Horasan ve Yunan'dan Yahudiler gelmeye başladılar, yerli halka kendilerini kabul ettirdiler ve İbrahim'in Ahdi içinde onları güçlendirdiler. Ülkede yaşayanlar kendi bilgelerinden birini hâkim olarak başlarına atadılar; ona Hazar dilinde Kağan denildi. Böylece daha sonra atanan yargıçlar günümüze kadar Kağan sıfatını taşıdılar. Hazarların en yüksek başı Sabriel adını benimsedi” (Kokovtsev, 1932, ss. 113-123).

Mektupta ismi geçen Sabriel'in, Yosef'in mektubundaki Bulan ile aynı kişi olduğu tahmin edilmektedir (Sand, 2011, s. 272). Hazarlar, Yahudiliğe geçmeden önce diğer Türk kabileleriyle benzer bir inanca sahip oldukları düşünülmektedir. Bu konuya ilişkin olarak ünlü Yahudi dilbilimcisi ve tarihçisi Profesör Daniel Chwolson (1819-1911), kendi eserlerinde bilgi vermiştir (Chwolson, 1869, s. 17).

Hazar Devleti'nin Yahudiliği neden kabul ettiğine gelindiğinde, bu konuda çeşitli fikirler öne sürülmektedir. Hazar Devleti ile ilgili 20. yüzyılda en kapsamlı çalışmalardan birini gerçekleştiren Rus Profesör Mikhail Artamanov, Hazarların Tarihi eserinde Hazarların Yahudiliği kabul etmesi ile ilgili şu ifadeleri kaydetmiştir:

“VIII. yüzyılda Hazar Devleti'nin uluslararası önemi arttığı bir dönemde, devletin dini konusu siyasi bir öncelik kazanmaya başlamıştı. Güçlü Hazar Devleti, savaş halinde olan hem Bizans İmparatorluğu hem de Arap Hilafeti için arzu edilen bir müttefik durumundaydı. Bu nedenle her iki devlet, Hazarlarla güçlü dostluk ve Kağan ile akrabalık ilişkileri kurmaya çalışıyorlardı. Her iki devlet, büyük bir azimle Hazarları kendi siyasi amaçları doğrultusunda kullanmak için dinlerini onlara kabul ettirmeye çabalıyorlardı. [...] VIII. yüzyıla gelindiğinde, Hazarların din seçme konusunda bir ikileme karşı karşıya kaldıkları ortaya çıktı: Hristiyanlık mı yoksa İslam mı? Her iki din, dönemin en iddialı ve yaygın dinleriydi. Hazarlar, üçüncü bir dini seçerek, bu dini Orta Çağ uygarlıklarına girmek ve mücadele eden taraflar arasında serbest bir yer edinmek için bir araç olarak görmüşlerdi” (Artamanov, 1962, ss. 262-263).

Hazarların Yahudiliği din olarak seçmesinin sebepleriyle ilgili Tel-Aviv Üniversitesi Tarih Profesörü Şlomo Sand, Yahudi Halkı Nasıl İcat Edildi eserinde Artamanov'un fikirlerine benzer görüşler sunarak şunları kaydetmektedir:

“Ortodoks Bizans İmparatorluğu ve Abbasi Halifeliği gibi güçlü ve topraklarını büyütmeyi arzulayan imparatorluklar karşısında bağımsızlığı koruma arzusu, Hazar hükümdarlarını ideolojik öz savunma silahı

olarak Yahudiliği seçmeye yöneltti. Hazarlar, Örneğin, İslam'ı benimsemiş olsalardı, paganlığın meşruluğunu reddeden Müslümanlar tarafından ortadan kaldırılabilirlerdi. Hristiyanlık tercihi onları ileriki yıllarda neredeyse kesin olarak Doğu Roma İmparatorluğu'nun egemenliğine tabi kılarıdı. Bu bölgelerde gelenek olan eski şamanlıktan Yahudi tektanrıcılığına aşama aşama ve uzun sürede geçiş, hiç kuşkusuz ki istikrarlı bir idari sistemin sağlanmasına ve merkezileşmesine katkıda bulunmuştur" (Sand, 2011, s. 274).

Hazarların Yahudilikle nasıl tanıştıkları konusunda Graetz, Hazarların Bizans İmparatoru III. Leon'un (717-741) din değiştirme baskılarından kurtulmak için 723 yılında Hazar Devleti'ne sığınan Yahudi göçmenler aracılığıyla bu dinle tanıştıklarını belirtmektedir. Graetz, Hazarların sarayında Yahudilerin tercüman, doktor, tüccar ve danışman olarak ün ve sempati kazandığını ifade etmiş ve bu Yahudilerden esinlenen Bulan'da Yahudiliğe karşı bir sempati oluştuğunu vurgulamıştır (Graetz, 1905, s. 165).

3. Hazarların Yahudiliği Kabul Ettiği Tarih

Hazar Devleti'nin Yahudiliği kabul etme tarihi üzerine çeşitli tarihsel kaynaklarda farklı görüşler bulunmaktadır. Hazarların Yahudiliği benimsemeden önce, 737 yılında Arap Hilafeti ile yapılan savaşta yenilgiye uğradıkları ve bu durumun ardından Kağanın İslam'ı kabul etmek zorunda kaldığı ifade edilmektedir. Bazı tarih kitapları, Hazarların İslam'ı Hazar Hakanı Hanuka döneminde kabul ettiğini belirtmektedir (Kitapçı, 2005, ss. 127-128). Bununla birlikte, bazı kaynaklara dayanarak tarihçiler, İslam ordusunun Hazar topraklarını terk etmesinden üç yıl sonra Kağanın Yahudiliği kabul ettiğini (Dunlop, 2019, ss. 100-102) veya geleneksel dinine geri döndüğünü öne sürmektedir (Golden, 2010, s. 135; Garkavi, 1870, s. 282). Ayrıca, El-Mesudi'ye göre Hazarlar Yahudiliği Harun Er-Reşid'in (768-809) döneminde benimsemişlerdir (El-Mesudi, 2004, s. 69).

Yukarıda belirtildiği üzere, Bizans'ta Yahudilere karşı çeşitli baskılar uygulanmaktaydı. Bu baskılar, Bizans İmparatoru Heraclius'un (610-644) döneminde başlamıştır. Yaklaşık 630-632 yıllarında, Heraclius Yahudilerin zorla vaftiz edilmesine yönelik bir karar almıştır. Bu olaydan uzun bir süre sonra, 722-723 yıllarında Bizans İmparatoru III. Leon ve 860 yılında İmparator I. Basil (867-886) benzer kararlar almışlardır (Brook, 2006, s. 90). Bu ve sonraki birçok baskıcı karar sonucunda, Hazar Devleti'nde Yahudiliğin unsurları güçlenmiştir (Artamanov, 1962, s. 265).

11-12. yüzyıllarda Endülüs'te yaşamış olan Yahudi şair ve filozof Yehuda Halevi, 1140 yılında kaleme aldığı "Sefer Ha-Kuzari" (Hazar Kitabı) adlı eserinin birinci bölümünde, Hazar Kağanı'nın Yahudiliğe geçiş tarihini "yaklaşık 400 yıl önce gerçekleşmiştir" şeklinde ifade etmiştir (Halevi, 1990, s. 27). Ayrıca, Hazar Kağanı Yosef'in Hasday İbn Şaprut'a yazdığı mektupta da Hazarların Yahudiliği Bulan Kağan döneminde benimsediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Bulan Kağan'ın hâkimiyetiyle ilgili kesin bir tarih kaydı bulunmamaktadır; bazı araştırmacılar, onun Hazar Kağanı değil, Hazar beylerinden biri olduğunu iddia etmektedir.

Kağan Yosef'in mektubunda, Bulgarlarla Hazarlar arasındaki savaşlardan bahsedilmektedir. Bu savaşlar, 670'li yıllarda gerçekleşmiş ve üç kuşak sonra, tahminen 730'lu yıllarda Bulan hâkimiyete gelmiştir (Karatay, 2018, s. 107). Bu durum, bazı Arap kaynaklarında belirtilen Yahudiliğe geçiş tarihi (737) ile örtüşmektedir. Mektupta, Bulan'dan sonra hâkimiyetin Obadiah'a geçtiği de belirtilmektedir. Bazı araştırmacılara göre Obadiah da Kağan olmamış, Hazar Kağanlığını ele geçiren ve Yahudiliği kabul eden bir bey olmuştur (Artamanov, 1962, ss. 278-280).

4. Yahudiliğin Hazar Kağanlığında Güçlenmesi ve Hazar Devletinin Çöküşü

Hazar Kağanı Obadiah'ın hâkimiyete gelmesiyle birlikte, Yahudiliğin Hazar Kağanlığında güçlendiği görülmektedir. Obadiah, tahta çıktıktan sonra önemli dini reformlar gerçekleştirmiştir. Bu reformların en önemlisi, 800'lerde Rabbinik Yahudiliğin⁶² resmi bir mezhep olarak kabul edilmesidir (Dunlop, 2019, s. 184).

⁶² Rabbinik (Rabbani) veya Talmudik Yahudilik Eski Ahit ve Talmud'a dayanan Yahudiliktir. Aynı zamanda Karaim Yahudiliği de mevcuttur ki, bu Yahudilik ise sadece Eski Ahit'i kaynak olarak kabul eder ve Talmud'u kabul etmez. Hazarların karşısında iki seçenek vardı: Karaim Yahudiliği ve Rabbinik Yahudilik. Karaim Yahudiliğine günümüzde neredeyse rastlanmamasına rağmen bahsi geçen dönemde bu Yahudilik çok yaygındı (özellikle de Kırım topraklarında).

Ayrıca, sinagoglar ve Hahamlık okulları inşa ettirmiş, uzaktan Yahudi bilgileri getirerek halkının inancını güçlendirmiştir.

Obadiah'ın yaklaşık 790 yılında öldüğü ve Hazarların son pagan Kağanının oğlu olduğu iddiaları da bulunmaktadır. Obadiah, reform çalışmalarına 8. yüzyılın sonu ile 9. yüzyılın başında başlamış, bu da hâkimiyete geçtikten birkaç yıl sonrasına denk gelmektedir. Obadiah ve çevresi Yahudiliği kabul ettikten sonra, çeşitli Müslüman ülkelerden ve Doğu Roma İmparatorluğu'ndan Yahudiler Hazar Devleti'ne akın etmeye başlamışlardır. Bulan yönetimi döneminde bile birçok Yahudi İran'dan Doğu Kafkasya'ya göç etmiştir. Hristiyan ve Müslüman ülkelerden gelen Yahudiler, Hazar şehirlerinin bazı kasabalarını, özellikle Kırım bölgesini hızla doldurmuş, birçoğu İtil (İdil) şehrine yerleşmiştir. Yahudiler, Obadiah'ın etrafında sıkı bir çember oluşturmuşlardır. Kağan Yosef'in mektubunda, Bulan'ın çocukları ve torunları tarafından yapılan mücadelelerin ardından "oğullarının oğullarından" Obadiah'ın hâkimiyete geçtiği, Krallığı düzene soktuğu ve inancın esaslarını güçlendirdiği belirtilmektedir (Kokovtsev, 1932, s. 97; Pletneva, 1976, s. 61).

Yukarıda bahsedilen verilerden, Hazar Devleti'nin Yahudiliğe geçişinin tedrici bir süreç içinde gerçekleştiği sonucuna varabiliriz. Bu süreç, Kağan Bulan'dan başlayarak Obadiah'ın hâkimiyeti döneminde tamamlanmıştır. Bu uzun süreç boyunca, çeşitli bölgelerden Yahudiler Hazar Devleti'ne akın etmiştir. Hazar Devleti hem kendi topraklarında hem de komşu ülkelerdeki Yahudilerin hamisi olmuştur. Tarih, ilk defa bu kadar büyük ve güçlü bir devletin Yahudiliğe geçişine tanıklık etmiştir.

Hazar Devleti'nin varlığının sona ermesi konusunda araştırmacılar arasında farklı görüşler bulunmaktadır. 965 yılında, Doğu Roma İmparatorluğu ile ittifak yapan Kiev prensi Svyatoslav'ın orduları, Hazarların stratejik şehri Sarkel'i ele geçirmiştir (Sand, 2011, s. 281). Bazı araştırmacılara göre, bu olay Hazar Devleti'nin varlığının sona erdiği anlamına gelmektedir (Dunlop, 2019, ss. 262-264). Bu görüşü, 10. yüzyılın ünlü Arap coğrafyacısı ve tarihçisi İbn Havkal da desteklemektedir. İbn Havkal, Rus-Hazar savaşından sonra yazdığı eserinde, "günümüzde Bulgarlardan, Burtaslardan ve Hazarlardan hiçbir şey kalmamıştır, çünkü Ruslar onlara saldırdı ve tüm varlıklarını ele geçirdi" ifadesini kullanmıştır (Garkavi, 1870, s. 220).

Graetz, 969 yılında Svyatoslav'ın Hazarların başkenti İtil'i ve ikinci büyük şehri Semender'i işgal ettiğini belirtmiştir. Graetz, Svyatoslav'ın işgallerinden kurtulan bazı Hazarların Hazar Denizi'nde küçük bir adada, Derbent'te ve Kırım'ın Tauri bölgesinde varlıklarını sürdürdüğünü iddia etmiştir. Kırım, Hazarların devlet olarak varlıklarını sürdürdüğü bir yer haline gelmiş ve başkenti Kerç olmuştur. Ayrıca, Graetz, Svyatoslav'dan sonra hâkimiyete geçen Vladimir'in oğullarından Mstislav'ın, Bizans imparatoru II. Basileios'un (958-1025) yardımıyla 1016 yılında Hazarları yenerek Hazar Devleti'nin varlığını sona erdirdiğini öne sürmüştür. Bu savaştan sonra, Yahudi Hazar prenslerinin Endülüs'e kaçarak kurtulduğu ve soylarından gelenlerin Toledo'ya yerleşip kendilerini Talmud öğretilerine adanmış bilinmektedir. Tauri bölgesinde, Yahudi topluluğu uzun süre varlığını sürdürmüş ve kendilerini Kehal Khazar (Hazar topluluğu) olarak adlandırmışlardır (Graetz, 1905, ss. 278, 308-309).

Ayrıca H. Graetz Hazarların 965 yılından sonra da devlet olarak varlık gösterdiklerini Yahudi araştırmacı, arkeolog Avraam Firkoviç'in Dağıstan'da bir sinagogda bulduğu İbranice bir belgeye dayandırmıştır. Bu belgede Sefardlı (Kerç şehri böyle adlandırılmıştır) Avraam Ben Simcha isimli Hazar Yahudi'si 986 yılında Kiev Kralının elçilerinin din işleri ile ilgili Hazarların lideri Davud'un yanına gelmesinden ve kendisinin Hazar Kağanı Davud tarafından Pers bölgesine eski nüsha Tevrat kitaplarını satın almak için gönderilmesinden bahsetmiştir (Garkavi, 1877, s. 117).

Graetz, Hazarların 965 yılından sonra da devlet olarak varlık gösterdiğini, Yahudi araştırmacı ve arkeolog Avraam Firkoviç'in Dağıstan'da bulduğu İbranice bir belgeye dayandırmıştır. Bu belgede, Sefardlı (Kerçli) Avraam Ben Simcha, 986 yılında Kiev Kralı'nın elçilerinin Hazarların lideri Davud'un yanına geldiğinden ve Davud'un kendisini Pers bölgesine eski nüsha Tevrat kitapları satın almak için gönderdiğinden bahsetmiştir (Garkavi, 1877, s. 117).

Bazı araştırmacılar, Hazar Devleti'nin varlığının sona erme tarihini 1064 yılı olarak belirlemektedir. Bu tarihte, Hazar Devleti arazisinde yaşayan 3.000 Hazar ailesinin Kahtan şehrine taşındığı ve burayı yeniden inşa ettikleri bilgisi bazı kaynaklarda yer almaktadır. Kahtan şehrinin, Dağıstan bölgesinde bulunan Kaytak şehri olabileceği tahmin edilmektedir (Novoseltsev, 1990, ss. 230-231; Toloçko, 2003, s. 44).

Bazı kaynaklara göre, 965 yılında Hazarların varlığı sona ermemiş, ancak önceki dönemlerdeki büyüklüğünü ve kudretini kaybetmiştir (Firkoviç, 1872, ss. 200-201). Hazarlar, varlıklarını küçük bir devlet olarak sürdürmüştür. Her halükârda bu tarih, Hazar Devleti'nin tarih sahnesinde önemli bir devlet olarak konumunu kaybettiği ve Doğu Avrupa'daki Yahudi topluluklarının eski Rusya prenslerinin yönetimi altına girmeye başladığı dönem olarak değerlendirilebilir.

Çöküşüne kadar birçok dini topluluğa ev sahipliği yapan Hazar Devleti, 9. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kudretini kaybetmiş ve 13. yüzyılda Moğol istilalarıyla birlikte son kalıntıları da ortadan kalkmıştır. Bu tarihten sonra kaynaklarda Hazarlardan bir daha bahsedilmemiştir. Moğol işgalleri sonucunda Hazar Yahudileri, diğer halklar gibi batıya, günümüzdeki Polonya ve Litvanya sınırlarına göç etmiştir.

SONUÇ

Hazar Kağanlığı, Orta Çağ'ın önemli siyasi varlıklarından biri olarak, etnik ve dini çeşitliliği ile dikkat çekmiştir. Türk, Slav, Kafkas halkları ve Yahudi topluluklarının bir arada yaşadığı bu devlet, dinler arası hoşgörüyü benimsemiş ve farklı inanç sistemlerini barındırmıştır. Hazarların Yahudiliği kabul etme süreci, yalnızca dini bir değişim değil, aynı zamanda siyasi bir strateji olarak da değerlendirilmelidir.

Hazar Devleti, güçlü Bizans ve Abbasi Halifeliği gibi komşu imparatorluklarla olan ilişkilerinde, Yahudiliği bir araç olarak kullanarak bağımsızlıklarını koruma çabası içinde olmuştur. Bu durum, Hazarların, tarih sahnesinde kendilerine özgü bir yer edinmelerine yardımcı olmuştur.

Hazar Kağanlığının varlığı, sadece kendi coğrafyası için değil, aynı zamanda komşu toplumlar ve dinler için de önemli sonuçlar doğurmuştur. Yahudiliğin bu dönemdeki rolü, Hazarların sosyal ve kültürel dinamiklerini şekillendirmiştir. Hazarların tarihi, çok yönlü bir inceleme gerektiren karmaşık bir süreç olarak karşımıza çıkmakta ve bu süreç, tarihsel ve kültürel etkileşimlerin derinliğini anlamak için kritik bir öneme sahiptir.

Sonuç olarak, Hazar Kağanlığı'nın tarihi hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde önemli etkileri olan çok katmanlı bir süreç olmuştur. Bu çalışmanın, Hazarların tarihine ve Yahudiliğe geçişlerinin sebeplerine ışık tutarak daha iyi anlaşılmasına katkı sağlaması umulmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Firkovich, A. (1872). *Sefer Avney Zikhron* (1. Cilt). Tipografiya S.İ. Fin i A.G. Rozenkrants.
2. Novoseltsev, A. (1990). *Khazarskoe Gosudarstvo i Yego Rol v İstorii Vostoçnoy Yevropı i Kavkaza*. Nauka
3. Garkavi, A. (1877, Temmuz). *Po Voprosu o İudeyskikh Drevnostyakh, Naydennıkh Forkoviçem v Kırımu*, Jurnal Ministerstva Narodnago Prosvesheniya, 192, ss. 98-121.
4. Garkavi, A. (1870). *Skazaniya Musulmanskikh Pisateley o Slavyanakh i Russkikh*. Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk.
5. Garkavi, A. (1874). *Skazaniya Yevreyskikh Pisateley o Khazarakh i Khazarskom Tsarstve*. Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk.
6. Chwolson, D. (1869). *İzvestiya o Khazarakh, Burtasakh, Bolgarakh, Madyarakh, Slavyanakh i Russakh Ali-Abu Akhmeda Ben Omar İbn-Dasta*. Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk.
7. Dunlop, D. (2019). *Hazar Yahudi Tarihi* (Çev. Z. Ay, 3. Baskı). Selenge Yayınları.
8. Elçibey, E. (2014) *İbn El-Esir Hazarlar Hakkında* (Çev. Akt. M. Kemaloğlu). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18, ss. 57-76.
9. El-Mesudi. (2004). *Muruc Ez-Zehab* (Çev. A. Batur). Selenge Yayınları.
10. Graetz, H. (1905). *İstoriya Yevreyev ot Drevnikh Vremen do Nastoyaşego* (Çev. O.İ. Bakst, O.İ. Binştok vd. 6. Cilt, 2. Baskı). Tipografiya "İzdatel" Y.Kh. Şermana.
11. Brook, K.A. (2006). *The Jewish of Khazaria* (Second Edition). Rowman & Littlefield Publishers.
12. Artamanov, M. (1962). *İstoriya Khazar. İzdatelstvo Gosudarstvennogo Ermitaja*.
13. Magomedov, M. (1983). *Obrazovanie Khazarskogo Kaganata*. Nauka.

14. Karatay, O. (2018). Hazarlar Yahudi Türkler Türk Yahudiler ve Ötekiler. Kripto Yayınları.
15. Kokovtsov, P. (1932). Yevreysko-Khazarская Perepiska v X Veke. İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
16. Tolochko, P. (2003). Koçevie Narodı Stepey i Kievskaya Rus. Aletheia.
17. Golden, P. (2010). Khazarskiy İudaizm v Svete Pismennıkh İstoçnikov (Çev. B. Rashkovskiy), İçinde A. Kulik (Ed.), İstoriya Yevreyskogo Naroda v Rossii (1. Cilt, ss. 125-150). Mostı Kulturi.
18. Halevi, Y. (1990). Kuzari (Çev. G. Lipsh. 2. Baskı). Shamir.
19. Vinaver, M., Gornfeld, A., Sev L., & Sirkin M. (Eds.). (1899). Regestı i Nadpisi Svod Materialov dlya İstorii Yevreyev v Rossii (1. Cilt). Tipografiya i Litografiya Ts. Krayz i K⁰.
20. Pletneva, S. (1976). Khazarı. Nauka.
21. Sand, Ş. (2011). Yahudi halkı nasıl icat edildi (Çev. I. Ergüden). Doğan Egmont Yayıncılık.
22. Kitapçı, Z. (2005, Nisan). Hazarlar Hakkında Yeni Tarihi Gerçekler. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 155, ss. 127-128.

TANRIYI KIYAMETE ZORLAMAK KAVRAMININ TEOLOJİK VE FELSEFİK BOYUTU THE THEOLOGICAL AND PHILOSOPHICAL DIMENSION OF THE CONCEPT OF FORCING GOD TO JUDGEMENT

ÖZ

Bu çalışma, "Tanrıyı kıyamete zorlama" kavramını teolojik ve felsefi boyutlarıyla ele alarak, insanın özgür iradesi ve ilahi plan arasındaki karmaşık ilişkiyi irdelemektedir. İnsanların, eskatolojik bir bakış açısıyla kıyamet senaryolarını hızlandırma çabaları, din ve kutsal metinlerin manipülasyonu üzerinden ele alınmıştır. Çalışma, özellikle Evanjelik ve apokaliptik yaklaşımların, Mesih'in ikinci gelişini hızlandırma arzusuyla modern siyasete nasıl entegre edildiğini vurgulamaktadır. İsrail'e verilen siyasi ve askeri desteğin kökeninde dini argümanlarla temellendirilen bir planın yattığı, bu planın kozmik bir irade anlayışını nasıl şekillendirdiği incelenmiştir. Teolojik açıdan, ilahi determinasyon ve özgür irade arasındaki gerilim, insanın Tanrı'nın planını etkileyebilme çabası üzerinden tartışılmıştır. Bazı radikal dini grupların kaos ve kargaşa yaratarak kıyameti hızlandırma gayesi, insanın, Tanrı'nın sınırsız kudretini kendi iradesine göre yorumlama eğiliminin bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Felsefi bağlamda ise, insan merkezli teolojilerin, Tanrıyı antropomorfik bir varlık olarak algılama ve onu insanlaştırma eğilimine dikkat çekilmiştir. Bu çalışma, kıyamet zamanını hızlandırmaya yönelik çabaların dini, etik ve toplumsal sonuçlarını değerlendirmekte ve bu tür eylemlerin ahlaki sorumluluklarını sorgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tanrıyı Kıyamete Zorlamak, Teoloji, Felsefe, Özgür İrade.

ABSTRACT

This study examines the complex relationship between human free will and the divine plan by addressing the concept of 'forcing God into the apocalypse' from theological and philosophical perspectives. Human efforts to accelerate apocalyptic scenarios from an eschatological perspective are discussed through the manipulation of religion and sacred texts. In particular, the study highlights how evangelical and apocalyptic approaches have been integrated into modern politics with the desire to accelerate the second coming of Christ. It is examined how a plan grounded in religious arguments lies at the root of the political and military support for Israel, and how this plan shapes the understanding of a cosmic will. From a theological perspective, the tension between divine determination and free will is discussed in terms of human efforts to influence God's plan. The aim of some radical religious groups to accelerate the apocalypse by creating chaos and disorder is evaluated as a reflection of man's tendency to interpret God's unlimited power according to his own will. In the philosophical context, attention has been drawn to the tendency of human-centred theologies to perceive God as an anthropomorphic being and to humanise Him. This study evaluates the religious, ethical and social implications of efforts to hasten the end times and questions the moral responsibility of such actions.

Keywords: Forcing God to Apocalypse, Theology, Philosophy, Free Will.

⁶³Ali Erhan Eren, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi, e-posta: alierhaneren@gmail.com, ORCID NO: 0000-0002-9294-4898

GİRİŞ

Tanrıyı kıyamete zorlamak kavramı, insan özgür iradesi ve davranışlarının, Tanrı'nın ilahi planı ve kozmik düzeni üzerindeki olası etkilerine dair derin teolojik ve felsefi bir tartışmayı içerir. Bu kavram, özellikle insanların eskatolojik inançlarına ve kutsal metinlere dayalı olarak kıyamet senaryolarını hızlandırmaya yönelik müdahaleci eylemlerine odaklanır. İnsan, Tanrı'nın ilahi iradesi ve mutlak zamanlaması üzerinde doğrudan bir otoriteye veya kontrol gücüne sahip olmasa da, belirli durum ve olayları bilinçli bir şekilde yönlendirerek, bu planın sürecine dolaylı olarak nüfuz etmeye çalışır. Halsell (2023) bu bağlamda, özellikle kıyamet inançlarının ikinci geliş veya nihai müdahaleler için bilinçli ve planlı bir manipülasyona uğratılmasını tartışır.

Eskatolojik motivasyonlar, özellikle Mesih'in ikinci gelişine dair kehanetleri temel alan kişiler veya gruplar tarafından desteklenmiştir. Bu kişiler, Tanrı'nın eylemlerini hızlandırma arzularını siyasi, dini veya sosyokültürel araçlarla ifade etmişlerdir. Bu durum yalnızca teolojik bağlamda değil, aynı zamanda tarihsel olarak da önemli etkiler doğurmuştur. Örneğin, Orta Çağ'daki Haçlı Seferleri veya modern dönemde Ortadoğu'daki dini ve politik çatışmalar, Tanrıyı kıyamete zorlama anlayışının birer tezahürü olarak değerlendirilebilir. Burada belirli aktörlerin, Tanrının iradesinin gerçekleştirilmesi için ilahi plana müdahale ettiklerini düşündükleri sistematik bir eylemler dizisi mevcuttur (Halsell, 2023).

Teolojik ve felsefi açıdan bakıldığında, bu kavram, insan iradesinin sınırlarını ve Tanrı'nın ilahi egemenliğini sorgulayan çetrefilli bir sorunsal yaratır. İnsan, gerçekten Tanrı'nın kutsal planına nüfuz edebilecek bir irade ve etki gücüne mi sahiptir, yoksa bu çabalar sadece yanılsamalardan ibaret midir? Halsell'in (2023) vurguladığı gibi, insan iradesiyle ilahi planı hızlandırma çabaları, sadece teolojik değil, etik ve ontolojik açıdan da sorgulanması gereken ciddi meseleler ortaya çıkarır.

Bu bağlamda, Tanrıyı kıyamete zorlamak kavramı, hem bireylerin kendi inançlarının sınırlarını hem de insanın kozmik düzen üzerindeki rolünü yeniden değerlendirmeye yönelik derin bir zemin sunmaktadır. Aynı zamanda, bu eylemlerin tarihsel etkilerinin siyasi ve toplumsal düzeyde incelenmesi, kavramın din ve siyaset ilişkisindeki rolünün daha net anlaşılmasına katkıda bulunur.

1. Teolojik Boyutu

Tanrının planı ile onun yarattığı insanı karşı karşıya getiren bir kavram olan bu kıyamete zorlama birçok din adamını ve felsefecileri oldukça etkilemiş ve ortaya farklı bir sürü görüşler ve teoriler çıkmıştır.

Her ne olursa olsun Tanrı'nın veya tanrıların (çok tanrılı) egemenliği her dinde esas alınmaktadır. Tanrı her şeyi olmadan önce bilen, her şeyi yarattığı kulları olan insandan daha ziyadesiyle gören, gizli, saklı ve yahut sırlı her şeyi duyan ve bunlar üzerinde mutlak bir güç ve kudret sahibi olduğu düşünülen bir varlık olarak bilinmektedir (Kurtoğlu, 2023). Bu bağlamda salt olarak bakıldığında kıyamet Tanrının istediği zamanda veya dönemde, şekilde veya formda, saatte veya dakikada gerçekleştirecektir. İslam dinini baz aldığımızda "Kıyamet saatini sana sorarlar; De ki onun bilgisi yalnızca Allah katındadır." (Lokman Suresi 31/34). Hiçbir din kıyamet saatinin ne zaman ve ne şekilde gerçekleşeceği hakkında bir yorumda bulunamaz. Lakin din alimleri ve din adamları gibi kutsal kitap ve metin literatürünü araştırma ve analizle geçirenler kıyamet hakkında şekle açıklamalarda bulunabilir ve yahut ne zaman gerçekleşme ihtimalini dair bir çıkarımda bulunabilirler.

Hemen her dini öğretisi, insanın özgür bir iradeye sahip olduğunu, aksi halde ödül veya ceza kavramlarının anlamsız hale geleceğini belirtir. Bu bağlamda, insan özgürlüğü, yalnızca ahlaki sorumluluğun değil, aynı zamanda ilahi adaletin bir temeli olarak görülür. Tanrı'nın, mutlak iyilik ve doğruluğu temsil etmesi dolayısıyla, insanın iyi seçimler yapmasını, erdemli bir yaşam sürdürmesini arzu ettiği açıktır. Tanrı, insanoğlunu yalnız bırakmamak adına peygamberler göndermiş, bu peygamberlerin öğretileri yazıya geçirilmiş ve böylelikle kutsal metinler bir literatür oluşturmuştur. Bu süreç, insanın ahlaki ve manevi yönlerini güçlendirme amacıyla gerçekleşmiş, Tanrı'nın sevgi dolu bir rehberlik anlayışını ortaya koymuştur (Eliade, 1996).

Özgür irade ile Tanrı'nın planı arasındaki ilişki, eskatolojik anlamda ilginç ve tartışmalı bir boyuta sahiptir. İnsan, kutsal metinlere dayanarak veya kişisel inançlarından hareketle, Tanrı'nın kozmik ve ilahi planına müdahil olma arzusunu ifade etmiş olabilir. Bu müdahale, "Tanrıyı kıyamete zorlama" düşüncesinde

somutlaşır. Bu kavram, Tanrı'nın iradesini etkileyip etkileyemeyeceğimiz yönünde derin bir felsefi ve teolojik soru ortaya çıkarır. İnsanların eylemleri ile ilahi zamanlamayı hızlandırma ya da geciktirme potansiyeli hakkında kesin bir açıklama olmamakla birlikte, bu konu teolojik literatürde tartışılmıştır. Cohn (1993), apokaliptik düşüncelerin tarih boyunca dini ve siyasi hareketleri yönlendirdiğini ve bazı grupların, kıyameti hızlandırma amacıyla kasti eylemler içinde bulunduğunu belirtmiştir.

Özellikle günümüzde, Ortadoğu'da devam eden kaos, çatışmalar ve savaşlar, eskatolojik kehanetleri gerçekleştirmeyi amaçlayan bilinçli çabaların izlerini taşıyor olabilir. Bu tür çabalar, yalnızca dini bağlamda değil, aynı zamanda siyasi stratejilerle de iç içe geçmiş durumdadır. Bununla birlikte, bu olayların Tanrı'nın kozmik düzenine doğrudan bir etkisi olup olmadığı konusunda somut bir veri sunulmamaktadır. Ancak, insanların bu yöndeki girişimlerinin, dini metinleri yorumlama biçimleriyle şekillenen apokaliptik motivasyonlardan kaynaklandığını söylemek mümkündür (Halsell, 2023).

Eskatolojik inançlar açısından bakıldığında İslam'da örneğin Yecüc ve Mecüc gibi kıyamet alametlerinin bizzat Allah'ın gücüyle ortaya çıkabileceği bunda insanların herhangi bir direkt etkisini olmasa da dolaylı yoldan o dönemdeki yozlaşma ve bozulma Allah'ın vaadinin er ya da geç gerçekleşeceğini bir göstergesidir. Yukarıda belirttiğimiz Melhame-i Kübra savaşı ise insanların karşı karşıya kalacağı ve çoğunun bu savaşla öleceğini haber veren nakiller yine de Allah'ın bilgisi dahilinde olup bunu hızlandırmanın yahut geciktirmenin bir faydasının olmayacağını savunur. Az da olsa bazı radikal gruplar kıyamet alametlerinin gerçekleşmesi için kaos ve kargaşa oluşturmayı savunmuşlardır (Kurtoğlu, 2023).

Hristiyanlık için bakıldığında bazı mezhepsel görüşlere göre kıyamet olaylarını hızlandırmak insanın elinde olduğuna dair harekete geçilmesi gerekebilir. Örneğin yukarıda belirttiğimiz Armageddon savaşı ve Yahudilerin Filistin coğrafyasına dönüşü gibi tüm bunlar Mesih'in ikinci gelişini hızlandıracak gelişmeler olarak görülmektedir (Yıldız, 2019).

Yahudilik geleneğine geldiğimizde eskatolojik anlayışın daha çok mesihçi beklentiler üzerine kurulmasını baz alarak Tanrı'nın takdiriyle ortaya çıkacak olan Mesih çağı, ancak insanların tövbe ederek yahut iyiliklerde bulunarak bu süreci hızlandırabileceğinden bahsedilir. Bu minvalde dini ritüellere sınımsızlıkla bağlanarak Mesih gelişini hızlandırmanın mümkünatı, dolayısıyla Tanrı'nın iradesinin tetiklenebileceği görüşü benimsenmiştir.

Bu kavramda Tanrı'nın iradesine direkt olmasa da belli bir müdahale söz konusu olduğundan kavram hakkında bazı çelişkiler mevcuttur. Tanrı'nın iradesi mutlak ve değişmezdir. Bu ön kabulden sonra insanın birtakım eylemleriyle eskatolojik süreci hızlandırma çabasında olan görüşte bir teolojik bir çelişki ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

2. Felsefik Boyut

İnsan merkezli teolojiler, Tanrı'nın kozmik planına insani bir perspektiften yaklaşır ve insanı bu planın merkezine yerleştirir. Bu bakış açısına göre, insan sadece ilahi bir planın pasif bir gözlemcisi değil, aynı zamanda aktif bir oyuncudur. Tanrı'nın planını etkileyebileceğine inanan insan, kendisini bu planda bir "aktör" olarak görür ve bu durum, Tanrı'nın iradesine müdahale etmeyi teolojik bir problem olmaktan çıkarır. Bu noktada, insanın rolü yalnızca dolaylı bir etki değil, doğrudan bir katılım ve değişim teorisi üzerinden şekillenir (Hick, 1985).

Bu yaklaşım, insanın Tanrı'yı antropomorfik bir şekilde algılamasına da zemin hazırlamıştır. İnsan, sınırsız bir varlığı kendi sınırlı bakış açısıyla kavramaya çalışırken Tanrı'yı "insanlaştırmak" eğilimine girer. Bu durum, insanın Tanrı'yla dinamik bir ilişki kurma çabası olarak yorumlanabilir. Antropomorfizm, Tanrı'nın planını insan iradesiyle bağlantılı bir hale getirme çabasıdır. Ancak bu, sınırsız bir varlığı sınırlı ve insana ait bir forma sokarak onun mutlaklığını sıradanlaştırır. İnsan, kendini kozmik düzene müdahil olarak görmeye başlarken, ilahi planın yöneticisi olma iddiasında bulunur. Bu tür bir algı, geleneksel teolojik kavrayışlara meydan okuyan ve Tanrı'nın mutlak gücünü sorgulayan bir anlayışı yansıtır (Eliade, 1996).

Determinist yaklaşıma göre, eğer kıyametin kesin bir zamanı ve dönemi belirlenmişse, insan bu zamanlamayı değiştirme gücüne sahip değildir. İlahi determinist görüş, Tanrı'nın evrensel bir düzen ve zaman çizelgesi oluşturduğu fikrini destekler. Bu perspektifte, insanlar kendi iradeleriyle hareket ederken bile ilahi planın çizdiği sınırlara bağlıdır. Buna karşın, özgür irade bağlamında yapılan değerlendirmelerde, insanın

eylemlerinin kıyamet zamanlaması üzerinde etkisi olabileceği savunulur. Bu görüşe göre Tanrı, insan iradesine duyarlı bir şekilde, dinamik bir ilişki kurarak planında değişiklik yapabilir. Ancak bu durum, Tanrı'nın planının sabitliği ve mutlaklığıyla çelişir gibi görünmektedir (Plantinga, 1974).

Bu tartışmanın ahlaki boyutu da önemli soruları beraberinde getirir. Tanrı'nın planını hızlandırma veya yavaşlatma girişimleri, eskatolojik bir altyapı üzerinden değerlendirildiğinde, ciddi etik sorunlara yol açabilir. İnsanların kıyamet saatini kehanetler veya dini metinlere dayanarak anlamaya çalışması, sadece bireysel bir çaba olarak kalmaz; toplumsal düzeyde de kaos ve kargaşa yaratabilir. Bu tür bir girişim, tüm insanları etkileyen sonuçları nedeniyle ahlaki açıdan sorgulanabilir bir durumdur. Örneğin, kehanetlerin gerçekleşmesini hızlandırmak adına savaşlar ve çatışmalar çıkarmak, yalnızca dini bir eylem değil, aynı zamanda etik ve insani değerlere karşı da ciddi bir ihlal olarak değerlendirilebilir (Halsell, 2023).

Eskatolojik inançlara dayanan bu tür eylemler, kutsal metinlerin yanlış anlaşılması veya kasıtlı şekilde kullanılması sonucunda şekillenebilir. İnsanların özgür iradeleri ve kişisel eylemleri, ilahi düzene müdahale etme girişimlerine dönüştüğünde, hem teolojik hem de ahlaki açıdan derin bir sorun ortaya çıkar. Tanrı'nın planına bilinçli olarak müdahale etmek amacıyla gerçekleştirilen bu eylemler, yalnızca dini otorite ile değil, aynı zamanda insanlığın ortak etik ve değer sistemiyle de çatışır (Cohn, 1993).

Sonuç olarak, Tanrı'nın planına insanın müdahale etme çabası, insan iradesi ile ilahi irade arasındaki karmaşık ilişkiyi anlamak açısından dikkatle ele alınmalıdır. Bu tartışma, sadece teolojik ve felsefi düzeyde değil, ahlaki açıdan da önemli sonuçlar doğurmaktadır.

3. Modern Çağda Tanrıyı Kıyamete Zorlamak

Modern dönemde, bazı dini ve politik yaklaşımlar, kıyamet sürecini hızlandırmaya yönelik açık ya da örtük bir çabayı barındırmaktadır. Bu çabalar, teolojik dogmalar ile siyasi hedefleri birleştirerek, toplumsal ve küresel düzen üzerinde derin etkiler bırakabilmektedir. Bu bağlamda Evanjelik ve apokaliptik görüşlerin, özellikle Batı dünyasında ve Hristiyan teolojisinde belirgin bir etkisi olduğu görülmektedir.

Hristiyan teolojisinin Evanjelik ve apokaliptik kanadında, İsrail ile Hristiyan dünyası arasındaki ilişki eskatolojik bir zemine dayandırılmaktadır. Evanjelist gruplara göre, Tanrı'nın vaat ettiği Mesih'in ikinci gelişi ancak İsrail'in bağımsızlığı ve Kudüs'ün Yahudilerin kontrolünde olmasıyla mümkündür. Bu inanç doğrultusunda, modern Evanjelizm'in merkezi konumundaki Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İsrail'e ekonomik, askeri ve politik destek sağlamaktadır. Örneğin, ABD hükümeti aracılığıyla İsrail'e sağlanan milyarlarca dolarlık askeri yardım, bu teolojik-politik bağlamın somut bir sonucudur. İsrail'in bu destekten faydalanmasının ardında, Fundamentalist Hristiyanların ve Evanjelistlerin kıyamet senaryosunu hızlandırma isteği yatmaktadır (Boyer, 1992).

Evanjelik görüşlerde bu tür bir destek, yalnızca dini bir zorunluluk olarak değil, aynı zamanda bir siyasi strateji olarak da algılanmaktadır. Bu bağlamda dini argümanlar, politik ve askeri hedeflerle yoğrulmuş bir şekilde sunulmaktadır. Kıyamet sürecinin hızlandırılmasının temel motivasyonu, kutsal yazıların belirttiği nihai sonuçlara daha çabuk ulaşma arzusu ile doğrudan ilişkilidir.

Kıyamet sürecini hızlandırma çabası, yalnızca ana akım dini ve siyasi gruplarla sınırlı kalmamaktadır. Radikal dini örgütlenmeler ve gizli gruplar, bu süreçte teolojik manipölasyon ve siyasi stratejilerle kozmik planın işleyişine müdahale etmeyi amaçlamaktadır. Bu gruplar, görünürde hiçbir politik veya dini yapıya bağlı olmadan faaliyet göstermekte ve genellikle kendilerini vesayet mekanizmaları altında gizlemektedir.

Bu tür örgütlenmeler, radikal ve köktenci bir yapıya sahiptir. Özellikle kıyamet inancını temel alan gruplar, hedeflerine ulaşmak için şiddeti, kaosu ve kargaőayı bir araç olarak görürler. Örneğin, bazı radikal dini gruplar, kıyametin hızlanması için savaşları, çatışmaları ve toplumsal huzursuzlukları teşvik etmeyi amaçlayan planlar yapar. Bu gruplar için şiddet, kargaşa ve yıkım, ilahi plana müdahil olabilmenin bir yolu olarak meşru hale getirilmiştir (Cohn, 1993).

Teolojik manipölasyonun ve siyasi hedeflerin bu şekilde bir araya gelmesi, hem dini hem de seküler perspektiflerden değerlendirildiğinde derin etik sorunlar doğurmaktadır. Kutsal metinlerin bu tür amaçlarla yanlış yorumlanması, toplumsal yapının çökmesine, masum insanların zarar görmesine ve uluslararası düzenin kaosa sürüklenmesine neden olabilmektedir.

Bu tür çabaların en önemli etik boyutu, insan iradesinin Tanrı'nın iradesi üzerinde etkili olma iddiasında bulunmasıdır. İnsanların kendi sınırlı çıkarları doğrultusunda kutsal metinleri kullanarak kıyameti hızlandırmaya çalışması, dini manipülasyonun en uç örneklerinden biridir. Bu yaklaşım, hem Tanrı'nın planının mutlaklığına meydan okur hem de toplumsal barış ve adaleti tehdit eden sonuçlar doğurur (Halsell, 2023).

Özellikle şiddet ve kaos gibi araçları meşru gören grupların faaliyetleri, dini ve ahlaki bir çöküşün habercisi olarak yorumlanabilir. Bu bağlamda, kıyamet sürecini hızlandırma çabasının yalnızca dini değil, aynı zamanda insani değerlerle de çeliştiği açıktır. Modern çağda Tanrı'yı kıyamete zorlamak şeklindeki bu yaklaşımlar, teolojik ve siyasi dinamiklerin kesişim noktasında ciddi sorular doğurmaktadır. Dini inançların, siyasi hedeflerle birleştirilerek kıyamet sürecine müdahil olunmaya çalışılması, hem ahlaki hem de teolojik açıdan derinlemesine bir eleştiriyi gerektirir. Bu tür girişimler, insanlığın ortak etik değerlerine aykırı bir şekilde, Tanrı'nın mutlak iradesini sorgulayan ve onu sınırlandıran bir perspektifi yansıtmaktadır.

SONUÇ

Tanrıyı kıyamete zorlama fikri, modern çağda teolojik, felsefi ve ahlaki boyutlarıyla derin bir tartışma konusudur. Bu kavram, dinin kutsal metinlerden türetilen anlamlarının politik ve sosyal çıkarlarla harmanlanarak farklı yönler evrildiği bir bağlam sunar. Özellikle Evanjelik ve apokaliptik görüşler üzerinden yapılan değerlendirmeler, Tanrı'nın kozmik planına müdahale etme arzusunun nasıl meşrulaştırıldığını gösterir. İsrail'in politik ve askeri olarak desteklenmesi ve kıyamet senaryolarının hızlandırılma çabaları, dini inançların bu yönde manipüle edildiğinin çarpıcı örneklerindedir.

Bu süreçte, insanların Tanrı'nın mutlak planına müdahil olduğu fikrinin yaygınlaşması, dinin özüne dair derin etik ve teolojik sorgulamalara yol açmaktadır. Bir yandan, teolojik bağlamda ilahi determinasyon fikri Tanrı'nın mutlak kudretini ve zamanlamasını öne çıkarırken, diğer yandan insan iradesinin bu plana etkili olabileceğini savunan yaklaşımlar, özgür irade ile kader kavramlarını karşı karşıya getirmektedir. Özellikle radikal dini grupların kaos ve kargaşa yaratarak kıyameti hızlandırma çabaları, Tanrı'nın planına ilişkin antropomorfik bir anlayış geliştirdiklerini göstermektedir. Bu, Tanrı'yı insanlaştırarak onun iradesini kendi amaçlarına hizmet ettirmek için kullanılan bir yöntem olarak karşımıza çıkar.

Felsefi bağlamda ise bu yaklaşım, insanın kendi sınırlı bakış açısını evrenin işleyişine dayatmasının bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. İnsan merkezli teolojilerin bu yönü, sınırsız bir varlığın iradesine sınırlar yüklemeye çalışırken, aynı zamanda etik ikilemlere ve teolojik paradokslara yol açmaktadır. Bir varlık olarak insan, yaratıcı kudreti kendi dar ve çoğunlukla bencil bakış açısıyla yorumlamaya çalışırken, bu tür çabalar dini ve ahlaki değerlerin temelindeki insancılığı sorgulamayı gerektirmektedir.

Bu bağlamda, modern dönemde Tanrıyı kıyamete zorlama fikri hem teolojik hem de felsefi açıdan tartışmalı bir alan yaratmaktadır. Tanrının iradesine müdahale etmeye yönelik çabalar, insanın kendisini mutlak otorite olarak konumlandırmaya çalışmasının bir yansımasıdır. Ancak bu, beraberinde hem dini manipülasyonun hem de toplumsal huzursuzluğun kapısını açar.

Sonuç olarak, bu tür yaklaşımlar, insan iradesinin kutsal olan üzerindeki etkisi konusunda derin etik sorular doğururken, dini inançların özünü ve amacını yeniden değerlendirmeye çağırır. Tanrıyı kıyamete zorlamaya yönelik çabaların ardında yatan güç dinamiği, dini, politik ve sosyal çıkarlar arasında ince bir denge gerektirirken; etik değerlerin, toplumsal adaletin ve ahlaki sorumluluğun öncelikli tutulması gerektiği açıktır. Bu tartışma, modern insanın kendisiyle, inançlarıyla ve kozmos içerisindeki konumuyla yüzleşmesi gerektiğini bir kez daha gözler önüne sermektedir.

KAYNAKÇA

1. Boyer, P., S. (1992). When Time Shall Be No More: Prophecy Belief in Modern American Culture. Harvard University Press, Cambridge.
2. Cohn, N. (1993). The Pursuit of the Millennium: Revolutionary Millenarians and Mystical Anarchists of the Middle Ages. Oxford University Press, Oxford.
3. Eliade, M. (1996). The Sacred and the Profane: The Nature of Religion. Harcourt, Orlando.

4. Halsell, G. (2023). Tanrıyı kıyamete zorlamak abd-israil ittifakının dini temelleri. Kim Yayınları.
5. Hick, J. (1985). Evil and the God of Love. HarperCollins, London.
6. Kurtoğlu, R. (2023). Evanjelizm tanrıyı kıyamete zorlamak. Destek Yayınları.
7. Plantinga, A. (1974). God, Freedom, and Evil. Eerdmans, Grand Rapids.
8. Yıldız, E. A. (2019). Evanjelizm evanjelistlerin dünya siyasetine etkileri. Urzeni Yayınevi.

(25)

Bayram KAYA⁶⁴

DİNLERDE KEFARET VE ŞEKİLLERİ *ATONEMENT AND ITS FORMS IN RELIGIONS*

ÖZ

Dinlerde hiç şüphesiz önemli konulardan biri de hiç şüphesiz kefaret konusudur. Beşer olan insan hata yapma, günah işleme yönü bulunmaktadır. İşlenen günah ve yapılan hata insanı rahatsız etmekte ve bu durumdan kurtulma eğilimine yönelmektedir. Bu durumu düzelmek için insanoğlu dinlerdeki kefaret konusuna eğilmektedir. Bu sebeple dinlerde bulunan kefaret konusu dine inanlar için büyük önem arz etmektedir. Bu makalede dinlerdeki kefaret, arınma ritüellerinin ile birlikte bu kefaretleri uygulayış şekilleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: kefaret, arınma, günah, ayin.

ABSTRACT

Undoubtedly, one of the important issues in religions is the subject of atonement. As a human being, there is a tendency to make mistakes and sin. The sins committed and the mistakes made disturb people and they tend to get rid of this situation. In order to correct this situation, people turn to the subject of atonement in religions. For this reason, the subject of atonement in religions is of great importance to believers. This article focuses on atonement in religions, purification rituals and the ways these atonements are implemented.

Keywords: atonement, purification, sin, rite.

GİRİŞ

Din, bütün insanlığı bu hayatta gerek psikolojik gerekse sosyolojik açıdan ayakta tutan yegâne bir dayanak olmuştur. Din ile birlikte insanlar Tanrı ile iletişime geçmiş ve bu iletişim sayesinde Tanrı insanlara belirli normlar, helaller ve haramlar- yasaklar koyarak insanın bu dünyada yaşayış şeklini sunmuştur. İnsanlığa sunulan bu yaşayış kurallarının sebebi ise hepimizin de bildiği gibi insanın özgür iradeye sahip olması ve yanlışla, kötüye meyletme yönün var olmasıdır. Dinin insanlık nazarında hayatlarını şekillendirebilecek derecede çok önemsenmesi ve merkezi konuma yerleştirilmesinde hiç şüphesiz kurtuluş vaadi vardır. Hatta net bir yaratıcı inancı olmayan dinlerde bile tarih boyunca bu kurtuluş vaadi inancı her zaman önemli bir yer tutmuştur. (Demirörs, 2022)

Dinin insan merkezinde son derece mühim olmasının sebeplerinden biride günah fenomeni olgusudur. İnsan; bu hayatta mutluluğunu ve rahatını bozan günah olgusu ile birlikte yaşamaktadır. Bütün dinlere göre bu günah olgusunun varlığı ve bu günahın giderilmesi ve telafi edilmesi zaruridir. (Albayrak, 2002) Çünkü insanoğlunun hataya düşme, yanlışla yönelme yönü vardır. Bu sebeple beşer ve kusurlu olan insan çokça yanlışla düşerek kusursuz yaratıcı Tanrı ile olan münasebetine zarar vermekte ve hatta bazen de yok etmektedir. (Katar, 1998) Her ne kadar insanoğlunun hataya düşme yönü olsa da akıl sahibi olması sebebiyle hataya- yanlışla düştüğünü anlayarak bunu telef etme özelliği de mevcuttur. İnsan; hayatında oluşan olumsuzlukları, felaketleri genellikle hep yapılan hatalara ve günahlara bağlamaktadır. Bu bakış açısı geçmişten günümüze kadar hep devam etmiştir. Günümüzde ekonomimizin kötü olmasını günahlara, dinden uzaklaşmaya bağlayan insanların varlığı bunu apaçık göstermektedir. Bu sebeple insanlık tarih boyunca işlediği günahı veya hatayı telef etmek, onarmak ya da Tanrı ile olan münasebetini düzeltmek için dinin ona sunduğu yolları izlemiştir. Bu yolların başında genel olarak tövbe, kefaret yolları ve arınma inancı vardır.

Tarih boyunca varlığını devam ettiren veya ettiremeyen bütün dinlerin bir inanç mekanizması olmuştur. Bu inanç mekanizmalarının içerisinde tövbe, kefaret ve arınma da vardır. Lakin dinlerde günah olgusu ve günaha bakış açıları beraberinde tövbe, kefaret yolları ve arınma inancında farklılıklar oluşturmuştur. Temelde bu farklılıkların oluşmasında dinlerin Tanrı ve yaratılış anlayışı, yaşanan dünya ve asıl hedeflenen hayat (ahiret, nirvana gb.), kurtuluşa ulaşma inancı gibi pek çok inanç unsuruna yüklenen anlam farklılığı etkilidir. (Demirörs, 2022) Bu farklılık kefaret konusunda olduğu gibi dini unsurların uygulanış biçimini de etkilemiştir. Bu sebeple bu makalede dinlerin kefareti uygulayış şekilleri üzerinde durulacaktır.

1. İLAHİ DİNLERDE KEFARET ve UYGULAYIŞ ŞEKİLLERİ

İlahi kökenli dinler Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam dininden oluşmaktadır. Bu üç ilahi dinde günaha ve kefarete bakışta ve kefareti uygulayışta farklılıklar vardır. Yahudilik günaha insanın kendi iradesiyle yaptığı ve dine uygun olmayan eylemler olarak bakmaktadır. Hıristiyanlık ise günahın doğuştan insanda var olduğunu ve bunun sebebi olarak da Adem'in yasak meyveyi yemesi ile bütün insanlığa bu günahın yüklendiğini savunmaktadır. (Demirörs, 2022) İslam da ise doğuştan günahkâr olma gibi bir durum yoktur.

1.1. İLAHİ DİNLERDE BİREYSEL YAPILAN KEFARET

Musevi dininde kefaretin uygulaması dua etme, oruç tutma, duruma göre para veya un verme, ızdırap çekme gibi çeşitlilik gösterse de en önemli kefaret yöntemi kurbandır. (Öztürk, 2002) Kurbanın kefaret yöntemlerinin en önemlisi olmasındaki sebep kanın canlılara yaşam verdiği ve yaşam karşılığı günahı bağışlattı inancıdır. (Açıklamalı Kutsal Kitap, 2025) Yahudilikte kurban çeşitlilik azletse de günah kurbanı ve hata-suç kurbanı olarak iki tür kefaret kurbanı vardır. (Öztürk, 2002) Bu kurbanlar bir şahsın veya bir topluluğun bir emri yerine getirmediği zaman da uygulanırdı. Eğer ki emirin ihlali kasıtlı şekilde yapılmışsa kurbanın yanında toplumdan da uzaklaştırıldı. (Bible Hub, 2025) Bilmeden işlenen günahlarda din önderi kusursuz bir teke, halktan biri kusursuz bir dişi keçi veya kuzu sunardı. (Açıklamalı Kutsal Kitap, 2025) Maddi gücü buna yetmeyenler ise iki kumru ya da iki güvercin sunar, buna da gücü yetmeyen ise ince un sunusu takdim ederdi. (Açıklamalı Kutsal Kitap, 2025) Görüldüğü üzere sunulacak olan kurbanın durumu kişinin statüsüne ve maddi durumuna göre farklılık göstermektedir. Bu sunular mabede getirilip başrahip tarafından boğazlanarak Tanrı'ya gövdesi sunulurdu. Lakin Mabedin Babiller tarafından yıkılıp Yahudilerin sürgüne

maruz kalması ile kurban kefareti yerini diğer kefarete türlerine bırakmıştır. (Demirörs, 2022)Yahudilikte bir kefarete çeşidi de yaptıkları günahın sunusunun beşte bir fazlasını vermektir. Örneğin bir kişi borçlu olduğu halde inkâr ediyorsa borcunun beşte bir fazlasını ödemelidir. (Öztürk, 2002)Yahudi inancın da “kaporat” olarak adlandırdıkları kefarete uygulamasını da yapılmaktadır. Bu uygulama YOM KİPPUR günü erkeklerin beyaz horozu kadınların ise beyaz bir tavuğu başlarının üzerinde üç kez çevirerek günahlarını hayvana yüklemesiyle gerçekleşmektedir. (Demirörs, 2022)Bunlardan başka kişi oruç tutarak, günahını itiraf ederek, dua ve tövbe ederek de kefarete bulunur. Kefarete günü olarak bilinene Yom Kippur ve Yahudi yılbaşı olan Roş Haşana günlerinde oruç tutulur, dua edilir, pasajlar okunur, günahlar itiraf edilerek tövbe edilir. (Katar, 1998) Bunlara yaparak kişi günahına karşılık kefareti yerine getirmiş olur.

Hıristiyanlık kefarete konusunu diğer dinlerden farklı şekilde ele almaktadır. Hıristiyan inancına göre Âdem yasak olan elmayı yiyerek Aden bahçesinden Tanrı tarafından çıkarılmıştır. (Bible Hub, 2025) Bu sebeple de tüm insanlığın günah ile doğmasına sebep olmuştur. (Açıklamalı Kutsal Kitap, 2025)Bu nedenle babadan oğula geçen bir günah anlayışı vardır. Bu günahın kefareti içinse Tanrı oğlu İsa’yı kefarete kurbanı seçmiş ve İsa çarmıha gerilerek insanlığın günah kefareti bir nevi ödemiştir. (Katar, 1998) İsa’nın kefarete olarak sunulmasıyla oluşan barış ve huzur dolu yaşama ancak ona iman edip vaftiz olmakla mümkün görülmektedir. (Katar, 1998)Vaftiz her ne kadar günahı arındırır da insanın tamamen günahsız yaşamasını sağlayamamaktadır. Bu nedenle Hıristiyanlık dininde kefarete olarak ilk vaftiz olmak gelse de kefarete bunla bitmemektedir. Kişi aynı zamanda tövbe ve günah itirafında bulunarak da günahının affedilmesini içten bir şekilde dilemelidir. (Öztürk, 2002) Hıristiyanlıkta ilk dönemlerde kefarete ayrılmış özel bir gün veya ay yoktu. Tövbe etmek isteyenler kiliseye başvurdukları ilk pazar günü kefarete uygulamalarına başlardı. Lakin daha sonraları Paskalya ’ya hazırlık olan Lent dönemi tövbe ve kefarete zamanı olmuştur. (Katar, 1998) Bu dönemde bağışlanmak için gizli itiraflar edilir, kısar süreli oruçlar tutulur, dualar edilir ve sadakalar verilir.

İslam dininde kefarete türünü ve kuralını İslam uleması açık delil ve naslardan belirlemiştirler. Zihar’ın kefarete sırasıyla bir köle azat etme, aralıksız iki ay oruç tutma ve altmış fakiri doyurmaktır. (Öztürk, 2002)Kazaen adam öldürmenin kefarete ise bir köle azat etme ve diyet ödeme, güç yetmemesi durumunda aralıksız iki ay oruç tutmaktır. (kuranvemeali.com, 2025)Ramazan ayında bilerek orucunu bozanın kefarete ise öncelikle köle azat etmektir. Buna güç yetmiyorsa aralıksız iki ay oruç tutmak, buna da güç yetmiyorsa altmış fakiri sabah ve akşam doyurmaktır. İhramlı iken tıraş olmanın kefarete ya üç gün oruç tutmak ya sadaka vermek ya da kurban kesmektir. Yeminin kefarete ise ya on fakiri yedirmek veya giydirmek, ya da bir köle azat etmek, veyahut üç gün oruç tutmaktır. (Öztürk, 2002) İslam da bu kefarete yerini getirilmesinde bir aracı, dini lider veya bir kurum söz konusu değildir. Kişi kendisi bizzat yerine getirmelidir.

1.2.İLAHİ DİNLERDE TOPLU ve ÖNDERLE YAPILAN KEFARETE

Yahudilikte mabet yıkılmadan önce günahkâr kişi kefarete için sunacağı kurbanı mabede getirdiğinde başrahibin o kurbanı boğazlaması gerekirdi. Yine baş kâhin tarafından Yom Kippur döneminde toplumun günahları “Azazel” isimli keçiye yüklenirdi. Rahip keçiye çöle salarak toplumun günahını yok ederdi. (Katar, 1998) Yom Kippur’da yapılan bir diğer arınma ritüeli ise “Kal Nidre” uygulamasıdır. Yom Kippur’un ilk akşamı herkesin beyaz giysilerle toplu şekilde sinagogda yüksek sesle Kal Nidre duasını okuması önemli bir arınma ritüelidir. (Demirörs, 2022) Görüldüğü üzere yapılan bu uygulamalar ya toplu şekilde yapılmakta ya da dini önder ile yapılmaktadır.

Hıristiyanlık dinin göre bağışlama veya affetme yetisi İsa’dan havarilere onlardan kiliseye intikal etmiştir. Günahkâr biri rahibe giderek itirafta bulunur rahip ise onu günahı arındırırdı. Hatta rahip günaha karşılık başka kefarete isteye bilmekteydi. (Demirörs, 2022) Orta çağ zamanın da rahip kendisine itirafta bulunan günahkâr kişinin alnına külden haç yapardı. Cemaatten atılan ve kefarete yerini getiren bu günahkâr kişi rahip tarafından geri cemaate alınır ve affedilmiş olurdu. (Katar, 1998) Rahiplerin bu yetisi zamanla kilisenin ve kilise çalışanlarının gelir kaynağı olmuştur. Nitekim Orta Çağ’da Katolik Kilisesi günahları affeden Endüljans belgeleri hazırlayarak para karşılığı satmıştır. (Öztürk, 2002)Hıristiyanlık dininde her uygulamada olduğu gibi kefarete de kilise ve din lideri etkili olmuştur.

İslam dininde kefarete yerini getirilmesinde ne bir dini lidere ne bir kuruma nede bir ikinci kişiye gerek vardır. Kişi kefarete uygulamalarını kendisi yerine getirir. İslam da toplu bir şekilde yapılan günahın affi

uygulaması da yoktur. Lakin günahlardan dolayı yağmurun yağmadığını düşünerek yağmur duasına çıkılması istisnadır.

2.HİNT DİNLERDE KEFARET ve UYGULAYIŞ ŞEKİLLERİ

Hinduizm, Budizm, Caynizm ve Sihizm dinlerinden oluşan Hint dinlerinde Hinduizm var olan en eski din olma özelliğini barındırmaktadır. Budizm ve Caynizm dinleri ise Hinduizm dinine tepki olarak ortaya çıkmış dinlerdir. Sihizm; Hinduizm ve İslam'dan etkilenerek senkretik bir din olma özelliği ile diğerlerinden farklıdır. Bu farklılıklara rağmen Nirvanaya ulaşma fikri ortak noktalarıdır. (Demirörs, 2022)

2.1.HİNT DİNLERİNDE BİREYSEL KEFARET

Hinduizm'de karma öğretisi ile kefarete olgusunu şekillenmektedir. Çünkü karmaya göre kişi yaptığı amellere göre tekrar dünyaya gelmektedir. Bu yaşam ve ölüm döngüsü ise samsara inanışıdır. Bu samsara döngüsünden kurtulmanın yolu ise hakikati kavrayarak günahlardan arınmadır. Kefarete ise arınmak için başvurulan yollardandır. Hinduizm dininde kefaretlere toplumsal yapı ve günahın dercesine göre belirlenir. Örneğin içki içmenin kefareti kaynar bir içki içmek, eşcinselliğin ve hayvan öldürmenin kefareti ise kasttan atılmaktır. Alt sınıftan birini veya bir kadını öldürmek küçük günah olduğu içinse kefareti için tövbe etmek yeterlidir. (Demirörs, 2022) Hinduizm de kurban kefareti önemli yer teşkil etmektedir. Hatta at kurbanı gerçekleştirenlerin bütün günahlardan arınacağı öngörülmüştür. Ayın on beşinde on beş lokma yiyerek dolunayda başlanılan oruçta kefarete uygulamalarındandır. Dolunay küçüldükçe lokmalar azalmakta ve dolunayın yok olmasıyla oruç bitmektedir. (Katar, 1998) Hinduizm de Tanrı'nın ismini anmak, dualar okumak ve Ganj nehrinde yıkanmakta kefarete türlerindedir. (Demirörs, 2022)

Budizm dininde Hinduizm'de olduğu gibi kurban kefareti yoktur. Asıl kefarete nirvanaya ulaşmaktır. Meditasyon yapmak, çeşitli takdimeler sunmak, dört temel hakikati ve sekiz dilimli yolun izinden gitmek kişinin yapması gereken kefaretlere aittir. Caynizm dini de kefareti nirvanaya ulaşmak olarak görmektedir. Caynist biri günahlarının affı için züht hayatı yaşamalı, doğru (iman, bilgi, davranış) olan üç cevhere uymalı, sık sık tövbe etmeli ve meditasyon yapmalıdır. (Demirörs, 2022) Sihizm de dünyevi şeylere aşırı derecede bağlılık, cahillik ve bencillikten dolayı Tanrı'dan uzaklaşma günah olarak görülmektedir. (Abdulkadir Kıyak, 2021) Bu gibi günahların yok edilmesi, kişinin arınması için de kefarete önemle bakılmıştır.

Sihizm dininde de kefarete ise Tanrı'yı anmak, onu zikretmek kefarete olarak ön planda gözükse de bununla birlikte meditasyon yapmak da vardır. Samsara döngüsünden kurtulmak ve Tenasüh olgusundan sıyrılmak için de Altın Tapınağı hac için ziyaret etmek ve oradaki kutsal havuzda yıkanmak günah affının en önemli vecibelerindedir. (Demirörs, 2022)

2.2.HİNT DİNLERİNDE TOPLU veya ÖNDERLE YAPILAN KEFARET

İlk dönem Budizm inançlarında hiçbir günahın temizlenemeyeceği fikri olsa da bu daha sonraki dönemlerde bir ihtiyaç olarak görülmüş ve çeşitli kefarete türleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan bir tanesi ise "Uposattaha" günlerinde başrahibin eline bir günah listesi olarak sesli bir şekilde okuyup diğer rahiplere okuduğu günahlardan hangisini işlediklerini sormasıyla gerçekleşen günah itirafı uygulamasıdır. İşlenen günaha göre de başrahip diğer rahiplere kefarete bedeli biçer ve hatta kasıtlı birini öldürmek gibi büyük günahlarda ise manastırdan atabilirdi. (Abdulkadir Kıyak, 2021) Yakını ölen bir Budist ölen akrabasının günahlarının bağışlanması için de rahiplere para ve yiyecek gibi kefaretlere sunabilirdi.

Budizm de olduğu gibi Caynizm'de de dini liderlere bir şeyler sunmak kefarete olarak görülmüştür. Bu dinde keşişler ise günahattan uzak kalabilmek için on beş günde en az üç gün oruç tutar, nihai kurtuluşun ise ölüm orucuyla sağlanabileceğine inanırlar. (Demirörs, 2022)

3.UZAK DOĞU DİNLERİNDE KEFARET ve ŞEKİLLERİ

Uzak Doğu dinlerinde Konfüçyanizm ahlak temelli, Şintoizm ise animist bakış açısı olan bir din olarak karşımıza çıkmaktadır. Konfüçyanizm işlenen günahların karşılığının görüleceğini ön görmekte, Şintoizm ise işlenen günahların temizlenmesi için bir takım çeşitli kefaretlere sunulmaktadır. (Demirörs, 2022)

3.1.UZAK DOĞU DİNLERİNDE BİREYSEL KEFARETLER

Konfüçyanizm de işlenen günahların mutlaka karşılığının görüleceğine inanılmakta ve günahlardan arınmak ve temizlenmek için kefaret ayinleri, günah itirafları veya nefse işkence çektirme gibi uygulamalar şart koşulmamaktadır. (Güç, 2001) Şintoizm dinin de ise kefaret uygulamaları keşişler eşliğinde toplu ve tören şeklinde yapılmaktadır. (Katar, 1998)

3.2.UZAK DOĞU DİNLERİNDE TOLU veya ÖNDERLE YAPILAN KEFARETLER

Şintoizm de bir ölüye dokunulduğunda kirlenildiğine ve abdestte benzer törenle temizlendiğine inanılmaktadır. Bu tören uygulaması daha sonra “Oho harahe” ismi ile kefaret töreni olarak kutlanmaya başlamıştır. (Katar, 1998) Günahlarından kurtulmak isteyen kişi bu törenden önce beyaz bir kâğıdı gömlek şeklinde keser ve kimlik bilgilerini yazar. Daha sonra bu kâğıdı bütün vücuduna sürer ve üfler. Böyle yapılarak günahların kâğıda geçtiğine inanılır. Törende kağıtlar siyah bir masaya konulur ve daha sonra herkesin kâğıdı bir sala koyularak denize bırakılır. Böylece günahlardan temizlenilmiş olur. (Katar, 1998) Bir diğer kefaret töreni ise mabette Tanrılar için giysiler, mücevherler, yiyecekler, kutsal sakaki ağacının dalı gibi şeyler sunmaktır. Bu sunulardan sonra borular üflenir, rahipler dini ezgiler okur ve dans edilir. Bu törende yapılanlar sayesinde de günahların temizlendiğine inanılır. (Katar, 1998)

4.DUALİST DİNLERDE KEFARET ve ŞEKİLLERİ

Maniheizm, Sabiilik ve Mecusilik’ten oluşan düalist dinlerin teolojileri iyi ve kötü olan iki farklı tanrıdan oluşmaktadır. Evren; iyi tanrının hâkim olduğu Işık Alemi ve kötü tanrının hâkim olduğu Karanlık Alemi olarak iki boyuttadır. Evrende var olan bütün kötülüklerin sebebi olarak da kötü olan tanrı sorumlu tutulur. Bu dinlerdeki düalist yapıdan kefaretlar de etkilenererek şekillenmiştir. (Demirörs, 2022)

4.1.DÜALİST DİNLERDE BİREYSEL KEFARETLER

Mecusilik inancında günahın kaynağı karanlığın tanrısı Ehrimen’dir. Günahdan ve kötülükten arınmak içinse belli ritüeller yapılmaktadır. Arınama ritüellerinin yanında düalist bir yapıya sahip olan kefaretlerde yapılmaktadır. Örneğin Ehrimen’in yarattığı akrep, yılan gibi zararlı hayvanları öldürmek, Ahura Mazda’nı yarattığı köpek gibi yaralı hayvanlara yardım etmekte kefaret olarak görülmektedir. (Demirörs, 2022) Bunların yanında köprü yaptırmak, dindar birine at, yiyecek gibi şeyler sunmak ve “gatha” duasını okumakta kefaret olarak görülmektedir. (Katar, 1998)

Düalist yapısı gereği Maniheizm dininde maddi olan her şeyin karanlık güçler tarafından yaratıldığına ve insan bedeni de dahil dünyadaki her şeyin maddi ve günah olduğuna inanılmaktadır. Et yemek, tarım yapmak, insan neslini çoğaltmak gibi pek çok şey günah statüsüne girmektedir. Bu dine inan biri günahlardan arınmak için Bema Bayram’ında yıllık günah itirafında bulunur. Günah itirafından sonra kutsal metinlerden bölümler okur, dua eder, ilahi söyler ve böylece günahlardan arınmış olur. (Demirörs, 2022)Maniheizm’de olduğu gibi Sabiilik dininde de hem düalist alem anlayışı hem de maddi olana günah olarak bakma inancı vardır. Günahdan arınmak için en önemli kefaret yöntemi ise hiç şüphesiz vaftizdir. Üç çeşitten oluşan vaftiz uygulamasında rahip denetimi gerekmeyen, kişinin tek başına yapabildiği Rişama vaftizi ve Tamaşa vaftizi bu dinde önemli bir yer tutmaktadır. Rişama vaftizi küçük günahlar için İslam’daki abdeste benzer şekilde yapılır, Tamaşa vaftizi ise ölüye dokunmak, kadınların adet görmesi ve doğum yapması gibi şeylerle kirlenildiği için üç kere nehre dalıp çıkmakla yapılmaktadır. (Gündüz, 1995)

4.2.DÜALİST DİNLERDE TOPLU veya ÖNDERLE YAPILAN KEFARETLER

Mecusilik’te ölü bedene veya ölü olan herhangi bir şeye dokunmak bedeni kirlenmektedir. Bu kirliliğin temizlenmesi içinse Bareşnom ritüeli yapılır. Bu ritüelin din adamı gözetiminde yapılması ise zorunludur. (Alıcı, 2011) Mecusilik dininde din adamı önünde, din adamı yoksa salih bir kişinin huzurunda yapılan günah itirafı da kefaret çeşitlerinden biridir. Bu dine göre bir kişi senede bir kerede olsa “Mirh” ayında günah itirafında bulunmalıdır. Günah itirafında bulunan kişiye dini önder topluma yararlı şeyleri yapmayı veya ibadeti kefaret olarak verir. (Katar, 1998) Mani dininde pazartesi “Ay Günü” olarak kabul edilir ve seçkin olanlar bugünde günahlarının affını ister ve ibadet ederler. (Demirörs, 2022) Sabiilik dinin rahip gözetiminde

yapılan Mabuta vaftizi bu dinin hiç şüphesiz vazgeçilmez bir kefarete uygulamasıdır. Çünkü her Sabii'nin bu vaftizi haftada bir kez pazar günü yapması şarttır. Bu vaftiz yalan, kavga, küfür gibi günah sayılan durumlarda mutlaka yapılmalıdır. Herkesin beyaz elbise giydiği bu vaftiz de rahip; ilk erkeklerin sonra da kadınların bütün bedenlerini suya üç kez daldırarak vaftiz eder. Böylece rahip vaftiz ettiği kişileri günahlarından arındırır. (Gündüz, 1995)

SONUÇ

Bütün dinlerin dini inanış ve uygulamalarında benzerlikler olduğu gibi farklılıklarda mevcuttur. Bu durum kefarete konusuna da yansımıştır. Dinler arasındaki bu farklılığın veya benzerliği temelinde günaha bakış tarzı vardır. Bununla beraber kutsal buyruklar ve dini liderlerin etkisi de bu durumu etkilemektedir. Bu sebeple dinlerde kefaretlere farklı olması gibi yapılaş şekilleri de farklılık göstermektedir. Bazılarında bireysellik, bazılarında topluluk, bazılarında ise dini önder ön plandadır. Kimi dinde ise kefarete uygulaması hiç bulunmamaktadır. Toplu ve dini önderle yapılan kefarete uygulamalarında dini olguyu kullanma, özellikle dini liderin tekeline düşme gibi durumlarda bulunmaktadır. Bu inanlar için ne kadar sorun yaratmasa da dini inanış için ciddi problem teşkil etmektedir. Lakin kefaretlere sayesinde insanlar günahattan temizlenmekte, en azından öyle umuluyor, iç huzurunu sağlamakta ve psikolojilerini düzeltmektedirler. İnanılan diğer dünyada yarar sağlamasa da yaşanan bu dünyada insanlara yararı ve faydası olduğu aşikardır.

KAYNAKÇA

1. Abdulkadir Kıyak, H. G. (2021). Hint Dinlerinde Günah Algısı. Erciyes Akademi, 35(Özel sayı), 597-611.
2. Açıklamalı Kutsal Kitap. (2025, 3 11). Açıklamalı Kutsal Kitap İnternet Sitesi: <https://kutsalkitap.info.tr/?q=Lev.17> adresinden alındı
3. Açıklamalı Kutsal Kitap. (2025, 3 11). Açıklamalı Kutsal Kitap sitesi: <https://kutsalkitap.info.tr/?q=Lev.4:1-5> adresinden alındı
4. Açıklamalı Kutsal Kitap. (2025, 3 11). Açıklamalı Kutsal Kitap sitesi: <https://kutsalkitap.info.tr/?q=Levililer+4-5> adresinden alındı
5. Açıklamalı Kutsal Kitap. (2025, 3 11). Açıklamalı Kutsal Kitap sitesi: <https://kutsalkitap.info.tr/?q=rom.5:12> adresinden alındı
6. Albayrak, K. (2002, Haziran). Dinlerde Günah Kavramı Ve Kurtuluş Yolları. Dini Araştırmalar, 4(12), 87-107.
7. Alıcı, M. (2011). Genel Hatlarıyla Mecusilik ve Zerdüş'tün Modern Takipçileri. Middle East Yearbook/Ortadoğu Yıllığı.
8. Bible Hub. (2025, 3 11). Bible Hub İnternet Sitesi: <https://biblehub.com/study/chapters/numbers/15.htm> adresinden alındı
9. Demirörs, F. (2022, Haziran). Dinlerde Arınma ve Kefarete. Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 5(1), 21-40.
10. Güç, A. (2001, Haziran). Konfüçyüs Ve Konfüçyüschülük. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 10(2), 43-65.
11. Gündüz, Ş. (1995). Sabiiler Son Gnostikler. Ankara: Vadi Yayınları.
12. Katar, M. (1998, Haziran). Dinlerde Keffarete Anlayışı. Dini Araştırmalar, 1(1), 44-58.
13. kuranvemeali.com. (2025, 3 11). kuranvemeali.com internet sitesi: <https://www.kuranvemeali.com/nisa-suresi/92-ayeti-meali> adresinden alındı
14. Öztürk, D. N. (2002, Şubat). İlahi Dinlerde Yemin, Keffarete Ve Kurban. Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13(13).

**MUHASEBE UYGULAMALARINDA DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN MESLEKİ ORTA ÖĞRETİME
ENTEGRASYONU VE MUHASEBE ÖĞRETMENLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
INTEGRATION OF DIGITAL TRANSFORMATION IN ACCOUNTING PRACTICES INTO
VOCATIONAL SECONDARY EDUCATION AND A STUDY ON ACCOUNTING TEACHERS**

ÖZ

Bu araştırmanın amacı Ankara ilindeki muhasebe öğretmenlerinin dijital uygulamalar ile ilgili görüş, bilgi düzeylerini incelemek ve dijital uygulamaların etkilerini ortaya koymaktır. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini ise Ankara'daki Mesleki ve Teknik liselerde çalışan 204 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak Kurnaz, Tekbaş, Bozdoğan ve Çetin (2020) tarafından geliştirilen Dijitalleşme ve Muhasebe Eğitimi anketi kullanılmıştır. Anket verilerinin analizinde SPSS 27 (Statistical Package for the Social Sciences/Sosyal Bilimler İçin İstatistik Programı) programından faydalanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre çalışma, muhasebe eğitiminin dijitalleşme sürecine uyum sağlaması açısından demografik farklılıkların belirleyici bir unsur olmadığını göstermektedir. Mesleki ortaöğretimde muhasebe derslerinin dijitalleşmeye uyum sağlaması için müfredatların güncellenmesi, öğretmenlere yönelik dijital muhasebe eğitimlerinin düzenlenmesi, sektörlle iş birliği yapılarak öğrencilerin güncel uygulamaları öğrenmesi, okullara yeni yazılımlar ve teknolojik altyapılar kazandırılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital dönüşüm, muhasebe öğretmenleri, mesleki eğitim, muhasebe uygulamaları.

ABSTRACT

The purpose of this programming is to reveal the opinion, distribution at the level of information and the existence of e-applications regarding e-applications in accounting reporting in Ankara. The survey model, one of the best research methods, was used in the research. The population of the research consists of employees working in Technical and Vocational high schools in Ankara. The population of the research consists of 204 teachers working in Technical and Vocational high schools in Ankara. The Digitization and Accounting Education survey by Kurnaz, Tekbaş, Bozdoğan and Çetin (2020) was used as the data collection method in the research. SPSS 27 (Statistical Package for the Social Sciences) program is used to analyze the survey data. According to the presentation of the research, it seems that the distribution of demographic differences is not clear in terms of accounting education's adaptation to digitalization. In order for accounting courses in vocational secondary education to adapt to digitalization, it is necessary to update the courses, organize digital accounting training for individuals, learn current practices in areas of growth in cooperation with the sector; and provide new software and technological infrastructures to schools.

Keywords: Digital transformation, accounting teachers, vocational training, accounting practices.

⁶⁵ Gazi Üniversitesi İşletme Eğitimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi ORCID: 0009-0009-7006-1443
alibay2003@gmail.com

1.GİRİŞ

Teknolojinin hızlı gelişimi ve internetin yaygın kullanımı, hayatımızın neredeyse her alanını büyük ölçüde dönüştürmüştür. Özellikle akıllı mobil cihazların günlük yaşama entegre olmasıyla birlikte, birçok işlem artık zaman ve mekân kısıtlaması olmaksızın gerçekleştirilebilmektedir. Bankacılık işlemlerinden fatura ödemelerine, eğitimden alışverişe kadar pek çok işlev uzaktan erişim sayesinde hızlı ve pratik bir şekilde yapılabilir hale gelmiştir. Bu, insanların zamandan tasarruf etmesine ve daha verimli bir yaşam sürmesine katkı sağlarken, aynı zamanda teknolojinin hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline gelmesine neden olmuştur. (Aytekin, 2015, s. 1)

Küreselleşme ve teknolojik gelişmeler, özellikle son yıllarda dijital dönüşümü her alanda hızlandırmıştır. Pandemi süreci de bu dönüşümün daha hızlı ve kaçınılmaz hale gelmesine neden olmuştur. Her sektörde olduğu gibi, muhasebe mesleği de bu dijitalleşme sürecinden önemli ölçüde etkilenmiş ve iş süreçlerini dijital ortama taşımaya başlamıştır. Geleneksel muhasebe yöntemlerinden dijital muhasebe sistemlerine geçiş, verimlilik, zaman yönetimi ve iş süreçlerinin daha hızlı ve hatasız bir şekilde tamamlanması açısından büyük faydalar sağlamıştır. Bu dönüşüm, muhasebecilere, şirketlere ve müşterilere yer ve zaman bağımsız çalışma olanağı sunarken, aynı zamanda veri yönetimi, raporlama ve mali analiz gibi kritik işlemleri daha etkin hale getirmiştir. Dijital muhasebe sistemleri sayesinde mali raporlar otomatik olarak güncellenebilmekte, veriler gerçek zamanlı olarak işlenebilmekte ve denetim süreçleri de hızlanmaktadır. Ayrıca bulut teknolojisi ile veriler güvenli bir şekilde saklanabilir ve dünyanın her yerinden erişilebilir hale gelmiştir (Uzun, Sezer ve Budak, 2022, s.16).

Muhasebe mesleği, dijitalleşme ve teknolojik gelişmelerle birlikte önemli bir dönüşüm yaşamaktadır. Bilgisayar sistemleri ve muhasebe yazılımlarının gelişmesi, muhasebecilerin iş yükünü azaltarak karmaşık işlemleri daha hızlı ve hatasız bir şekilde gerçekleştirmelerine olanak tanımaktadır. Eskiden elle yapılan kayıtlar, defterler ve hesaplamalar yerini otomatik süreçlere ve dijital veri işleme yöntemlerine bırakmıştır. Bu dijital dönüşüm sayesinde, muhasebe işlemleri artık çok daha hızlı ve doğru bir şekilde yapılabilmektedir. Aynı zamanda, veri analizi, finansal raporlama ve bütçeleme gibi işlemler daha kapsamlı ve gerçek zamanlı olarak gerçekleştirilebilmektedir. Yapay zekâ ve otomasyon teknolojileri ise, tekrarlayan muhasebe işlemlerini otomatik hale getirerek muhasebecilere stratejik karar alma ve analiz süreçlerine daha fazla odaklanma imkânı sunmaktadır. Geleneksel yöntemlerle yapılması zor ve zaman alıcı olan işlemler, dijital ortamda kısa sürede ve daha düşük hata riskiyle tamamlanabilmektedir. Bu da verimliliği artırırken, muhasebecilerin stratejik danışmanlık ve daha değer katan işlere yönelmesine olanak sağlamaktadır (Tekbaş, 2018). Bu çerçevede 21.yy'da muhasebe eğitiminde istenen verime ulaşılabilmesi ve zaman-maliyetten tasarruf sağlanabilmesi için dijital dönüşüme gereksinim duyulmaktadır.

Yapılan bu araştırmada muhasebe uygulamalarında dijital dönüşümün mesleki ortaöğretime entegrasyonu üzerinde durulmuş olup bu çerçevede muhasebe öğretmenlerine ölçek uygulanarak mevcut durumun tespiti, entegrasyon aşamasında karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri ortaya konmuştur.

2.Dijital Dönüşümün Kapsamı

Dijital dönüşüm, süreçlerin elektronik ortamlara aktarılması ve dijital teknolojilerin iş yapış biçimlerinde uygulanması olarak tanımlanabilir. Bu süreç, özellikle iş dünyasında ve çalışma hayatında önemli değişikliklere yol açmaktadır. Dijitalleşme ile birlikte iş süreçleri daha verimli, hızlı ve esnek bir hale gelirken, çalışanlar ve kurumlar dijital teknolojilere uyum sağlamak zorunda kalmıştır. Dijital dönüşüm, hem bireyler hem de işletmeler için dijital yetkinliklerin geliştirilmesini ve dijital okuryazarlığın artırılmasını zorunlu kılmaktadır. (Akyüz, 2020, s. 682). Dijital dönüşüm kapsamında birey yaşamında dijitalleşme ile oluşan yeni koşullar ve değişiklikler bulunmaktadır.

Teknolojik gelişmeler sonucunda dijital alandaki yenilikler artmış ve bireyler tarafından daha fazla kullanılabilir olmuştur. Yeniliklerin artması çalışma hayatına yansyarak farklı uygulamaları ortaya çıkarmıştır. Dijital dönüşüm kapsamının ortaya çıkmasında belirtilen gelişmelere dikkat edilmesi gerekmektedir. Dijital dönüşümün kapsamını açıklamak için teknolojik gelişmeler sonucunda ortaya çıkan uygulamaların dijitalleşmesi ve elektronik ortamlara taşınması üzerinde durulmalıdır (Garip ve Karesioğlu, 2019, s. 434).

Covid-19 pandemisi, dijital dönüşüm sürecinin hızlanmasında ve dijital teknolojilerin daha geniş kitlelere ulaşmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Pandemi ile birlikte iş hayatından eğitim ve sağlık hizmetlerine kadar birçok alanın dijital ortamda yürütülmesi zorunlu hale gelmiş, bu da dijital dönüşümün daha geniş bir alana yayılmasını sağlamıştır. Bu süreçte, dijital teknolojilere uyum sağlama yeteneği, dijital dönüşümün başarısı için kritik bir faktör olmuştur (Teker, Teker ve Örendil, 2022, s. 142).

2.1. Dijital Dönüşümün Sonuçları ve Önemi

Yenilikçi yaklaşımın toplum genelinde benimsenmesi dijital dönüşümün sonuçları ve önemi kapsamındadır. Dijital iletişim altyapılarının yaygınlaşması ve dijital teknolojilerin daha fazla kişi tarafından kullanılması dijital dönüşümün sonuçları arasındadır. Dijital dönüşümün sonucunda dijital hizmetlere erişilebilirlik artmaktadır. Yenilikçi iş modellerinin kullanılmaya başlaması dijital dönüşümün sonuçları ve önemi ile ilgili değinilmesi gereken konulardan bir diğeridir. Dijital veri büyüklüğünün artması, verilerin korunması gerekliliği gibi hususlar da dijital dönüşümle birlikte gözlenen sonuçlar arasında yer almaktadır (Ebert, Henrique ve Duarte, 2018, s. 16).

Dijital dönüşüm ile birlikte işletmeler geleneksel pazarlama araçlarını kullanmak yerine dijital pazarlama araçlarını kullanmaya başlamıştır. Bu durum sosyal medya pazarlamasının öne çıkmasını sağlamıştır (Acar; 2014, s.11).

2.2. Muhasebe Mesleğinde Dijitalleşme ve Teknolojik Gelişmeler

Dijitalleşme, iş dünyasında ve toplumsal yapıda köklü değişikliklere yol açmaya başlamış ve bu süreç hızla devam etmektedir. Teknolojik gelişmelerin muhasebe mesleği üzerindeki etkisi, özellikle otomasyon, yapay zekâ ve veri analitiği gibi alanlarda belirginleşmektedir. Bu dönüşüm, muhasebe mesleğinin geleneksel işleyişini değiştirmekte ve yeni fırsatlar ve tehditler ortaya çıkarmaktadır.

2016-2018 stratejik planında, Küresel Muhasebe Mesleğinin geleceği hakkında yapılan değerlendirmeler, bu dönüşüm sürecinin muhasebe mesleğini nasıl şekillendireceğine dair önemli öngörüler içermektedir (Türker, 2018, s. 220). Aşağıdaki tabloda dijitalleşmenin muhasebe mesleği ve meslek mensupları üzerinde etkileri üzerinde durulmuştur (Gulin vd. 2019, s. 508):

Tablo 1. Dijitalleşmenin Muhasebe Mesleği ve Performansı Üzerindeki Temel Etkileri

Alan	Etkiler
Dijital uygulamalar	Yapay zekâ Blockchain Büyük veri Bulut bilişim
Muhasebe görevlerinin gerçekleştirilmesi	Sürekli olarak tekrarlanan ve yapılandırılan görevlerin otomatik hale getirilmesi. Yapılandırılmamış ve rutin olmayan görevler ek beceri ve bilgi gerektirmektedir.
Eğitim-Öğretim	Üniversite programlarında yapılandırma Eleştirel Düşünme Problemler çözüme Yapay zekâ kullanımını kapsayan beceri Muhasebe mühendisliği Bireyler arası etkileşim ve iletişim.

Kaynak: Gulin, D., Hladika, M. ve Valenta, I. (2019).

Bilgi teknolojilerinin muhasebe mesleğine etkisi, meslek mensuplarının rollerinde büyük bir değişim yaratmıştır. Geçmişte muhasebeciler daha çok manuel hesaplama ve veri girişi işlemleriyle ilgilenirken, günümüzde dijital araçlar ve yazılımlar sayesinde muhasebe işlemleri çok daha hızlı, doğru ve verimli bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Bu değişim, muhasebecilerin iş tanımını sadece finansal kayıt tutma görevinden

ıkarıp, stratejik analizler yapma, karar destek sistemlerine katkıda bulunma ve iş süreçlerini optimize etme gibi yeni sorumluluklarla genişletmiştir (Göker, 2023, s.48).

Dijitalleşme, muhasebe mesleğini köklü bir şekilde dönüştürmüş ve geleneksel muhasebe uygulamalarını çok daha hızlı, güvenilir ve verimli hale getirmiştir. Önceleri muhasebe, elle yapılan hesaplamalar ve defterlere kayıtlarla sınırlıyken, bilgisayarların devreye girmesiyle birlikte muhasebe işlemleri dijital ortama taşınmıştır. Bu dönüşüm, muhasebe profesyonellerinin yeni beceriler kazanmasını gerektirmiştir, çünkü bu alandaki teknolojik yenilikler hızla gelişmiş ve meslek mensuplarını sürekli olarak öğrenmeye ve adaptasyon göstermeye zorlamıştır (Yürekli vd., 2016, s. 300).

Teknolojide yaşanan gelişmeler, her meslek grubunu etkilediği gibi muhasebe mesleğini de etkilemiştir. Muhasebe mesleğinde teknolojik gelişmelerin neticesinde pek çok sürecin kolaylaşmış, süreçler elektronik ortamlara taşınmıştır. Böylece muhasebede kayıttan çalışma yöntemlerine kadar süreçler dijitalleşme eğilimi göstermiştir. Muhasebe mesleğinde teknolojik gelişmeler, dijital açıdan dönüşüm yaşanmasını beraberinde getirmiştir (Kavcı ve Ercan, 2022, s. 2).

3. E-DÖNÜŞÜME İLİŞKİN MUHASEBE ALAN ÖĞRETMENLERİNİN GÖRÜŞ VE BEKLENTİLERİNİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

3.1.Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, Ankara ilindeki muhasebe öğretmenlerinin dijital uygulamalar ile ilgili görüş, bilgi düzeylerini incelemek ve e-uygulamaların etkilerini ortaya koymaktır. Muhasebe öğretmenleri üzerindeki bu etki cinsiyet, yaş, öğrenim durumu ve mesleki tecrübe gibi demografik özellikler yoluyla incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda belirlenen hipotezler aşağıdaki gibidir:

- H1: Muhasebe meslek öğretmenlerinin dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri cinsiyete göre farklılaşmaktadır.
- H2: Muhasebe meslek öğretmenlerinin dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri yaşa göre farklılaşmaktadır.
- H3: Muhasebe meslek öğretmenlerinin dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri mesleki deneyime göre farklılaşmaktadır.
- H4: Muhasebe meslek öğretmenlerinin dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri mesleki unvana göre farklılaşmaktadır.
- H5: Muhasebe meslek öğretmenlerinin dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri öğrenim durumuna göre farklılaşmaktadır.

3.2.Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Nicel araştırma, verilerin sayısal olarak toplandığı, analiz edildiği ve yorumlandığı bir araştırma yöntemidir. Bu tür araştırmalarda, genellikle anketler, testler, gözlemler veya diğer veri toplama araçları kullanılarak sayısal veriler elde edilir. Bu veriler daha sonra istatistiksel analiz yöntemleriyle değerlendirilir. Nicel araştırmalar, genellikle genellemeler yapmayı, örüntüleri ve ilişkileri incelemeyi hedefler. Bu yöntem, araştırmanın geçerliliği ve güvenilirliği konusunda güçlü sonuçlar elde etmeye yönelik objektif ve tekrarlanabilir bir yaklaşım sunar (Karasar, 2012).

3.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini ise Ankara'daki Mesleki ve Teknik liselerde çalışan 204 öğretmen oluşturmaktadır.

3.3. Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak Kurnaz, Tekbaş, Bozdoğan ve Çetin (2020) tarafından geliştirilen Dijitalleşme ve Muhasebe Eğitimi anketinden faydalanılmıştır. Anket verileri yüz yüze görüşme tekniği ve Google form aracılığıyla link üzerinden toplanmıştır. Anket toplama süreci 10.04.2024-10.12.2024

tarihleri arasında toplanmıştır. Anket verilerinin toplanmasında gönüllülük esasına dikkat edilmiş, muhasebe meslek öğretmenlerinin verdikleri yanıtlara hiçbir şekilde müdahale edilmemiş ve araştırmada ulaşılan sonuçlar dışında hiçbir kişisel verinin paylaşılmayacağı belirtilmiştir.

3.4. Verilerin Analizi

Anket verilerinin analizinde SPSS 27 (Statistical Package for the Social Sciences/Sosyal Bilimler İçin İstatistik Programı) programından faydalanılmış ve öleğın güvenilirliğı Cronbach's Alpha (α)'ya göre belirlenmiştir. Araştırmanın demografik verileri ve ölçek ifadeleri frekans ve yüzde yöntemleriyle analiz edilmiştir.

4.Araştırma Bulguları

H1: Muhasebe meslek öğretmenlerinin dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri cinsiyete göre farklılaşmaktadır.

Tablo 1.Muhasebe meslek öğretmenlerinin cinsiyete göre dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmelerine ilişkin t Testi

	Cinsiyet	N	Ortalama	F	t	p
Muhasebe Meslek Öğretmenlerinin Cinsiyete Göre Dijitalleşme ve Muhasebe Eğitimi ile ilgili Değerlendirmeleri	Erkek	81	3,43	0,087	0,034	0,973
	Kadın	123	3,42			

Tabloda muhasebe meslek öğretmenlerinin cinsiyete göre dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmelerine ilişkin t testi verilmiştir. t testi sonucuna göre cinsiyetler arasında anlamlı farklılık tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Buna göre H1 (Muhasebe meslek öğretmenlerinin dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri cinsiyete göre farklılaşmaktadır) hipotezi reddedilmiştir.

H2: Muhasebe meslek öğretmenlerinin dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri yaşa göre farklılaşmaktadır.

Tablo 2.Muhasebe meslek öğretmenlerinin yaşa göre dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmelerine ilişkin ANOVA testi sonuçları

	Yaş	n	Ortalama	F	df	p
Muhasebe Meslek Öğretmenlerinin Yaş Göre Dijitalleşme ve Muhasebe Eğitimi ile ilgili Değerlendirmeleri	20-30 Yaş	6	3,13	0,708	3	0,548
	31-40 Yaş	98	3,40			
	41-50 Yaş	64	3,49			
	51-60 Yaş	36	3,41			

Yukarıdaki tabloda muhasebe meslek öğretmenlerinin yaşa göre dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri tek yönlü ANOVA testiyle incelenmiştir. Analiz sonucunda muhasebe meslek öğretmenlerinin yaşa göre dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri arasında anlamlı farklılık tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Buna göre H2 (Muhasebe meslek öğretmenlerinin dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri yaşa göre farklılaşmaktadır.) hipotezi reddedilmiştir.

H3: Muhasebe meslek öğretmenlerinin dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri mesleki deneyime göre farklılaşmaktadır.

Tablo 3. Muhasebe meslek öğretmenlerinin mesleki deneyime göre dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmelerine ilişkin ANOVA testi sonuçları

		Mesleki Deneyim	n	Ortalama	F	df	p
Muhasebe Öğretmenlerinin Deneyime Göre Dijitalleşme ve Muhasebe Eğitimi İle İlgili Değerlendirmeleri	Meslek	6 yıldan az	15	3,58	0,607	4	0,658
	Mesleki	6-10 yıl	37	3,49			
		11-15 yıl	48	3,33			
		16-20 yıl	35	3,41			
		20 yıl üstü	69	3,43			

Yukarıdaki tabloda muhasebe meslek öğretmenlerinin mesleki deneyime göre dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri tek yönlü ANOVA testiyle incelenmiştir. Analiz sonucunda muhasebe meslek öğretmenlerinin mesleki deneyime göre dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri arasında anlamlı farklılık tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Buna göre H3 (Muhasebe meslek öğretmenlerinin dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri mesleki deneyime göre farklılaşmaktadır.) hipotezi reddedilmiştir.

H4: Muhasebe meslek öğretmenlerinin dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri mesleki unvana göre farklılaşmaktadır.

Tablo 4. Muhasebe meslek öğretmenlerinin mesleki unvana göre dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmelerine ilişkin ANOVA testi sonuçları

		Mesleki Deneyim	N	Ortalama	F	df	p
Muhasebe Öğretmenlerinin Unvana Göre Dijitalleşme ve Muhasebe Eğitimi İle İlgili Değerlendirmeleri	Meslek	Öğretmen	66	3,50	0,853	2	0,428
	Mesleki	Uzman Öğretmen	123	3,40			
		Baş Öğretmen	15	3,31			

Yukarıdaki tabloda muhasebe meslek öğretmenlerinin mesleki unvana göre dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri tek yönlü ANOVA testiyle incelenmiştir. Analiz sonucunda muhasebe meslek öğretmenlerinin mesleki unvana göre dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri arasında anlamlı farklılık tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Buna göre H4 (Muhasebe meslek öğretmenlerinin dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri mesleki unvana göre farklılaşmaktadır.) hipotezi reddedilmiştir.

H5: Muhasebe meslek öğretmenlerinin dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri öğrenim durumuna göre farklılaşmaktadır.

Tablo 5. Muhasebe meslek öğretmenlerinin öğrenim durumuna göre dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmelerine ilişkin ANOVA testi sonuçları

		Mesleki Deneyim	N	Ortalama	F	df	p
Muhasebe Öğretmenlerinin Durumuna Göre	Meslek	Lisans	149	3,42	0,235	2	0,791
	Öğrenim	Yüksek Lisans	51	3,43			

Dijitalleşme ve Muhasebe Eğitimi İle İlgili Değerlendirmeleri	Doktora	4	3,64
---	---------	---	------

Yukarıdaki tabloda muhasebe meslek öğretmenlerinin öğrenim durumuna göre dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri tek yönlü ANOVA testiyle incelenmiştir. Analiz sonucunda muhasebe meslek öğretmenlerinin öğrenim durumuna göre dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri arasında anlamlı farklılık tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Buna göre H5 (Muhasebe meslek öğretmenlerinin dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri öğrenim durumuna göre farklılaşmaktadır.) hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 6.Hipotez Testi Tablosu

H1: Muhasebe meslek öğretmenlerinin dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri cinsiyete göre farklılaşmaktadır.	RET
H2: Muhasebe meslek öğretmenlerinin dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri yaşa göre farklılaşmaktadır.	RET
H3: Muhasebe meslek öğretmenlerinin dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri mesleki deneyime göre farklılaşmaktadır.	RET
H4: Muhasebe meslek öğretmenlerinin dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri mesleki unvana göre farklılaşmaktadır.	RET
H5: Muhasebe meslek öğretmenlerinin dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri öğrenim durumuna göre farklılaşmaktadır.	RET

6.Sonuçlar

Mesleki ve teknik liselerde verilen muhasebe eğitimi, öğrencilerin temel finansal kayıt süreçlerini öğrenmesini ve iş dünyasına hazırlanmasını amaçlar. Geleneksel muhasebe eğitiminde, defter tutma, bilanço hazırlama, vergi hesaplama gibi konular öğretilir. Ancak, dijitalleşme ile birlikte müfredatta dijital muhasebe yazılımları (Luca, Mikro, Logo vb.), dijital dönüşüm (e-fatura, e-defter, e-beyanname vb.), bulut tabanlı muhasebe ve veri güvenliği ile yapay zeka ve otomasyonunun muhasebe süreçlerine entegrasyonu gibi alanlara daha fazla önem verilmesi gerekmektedir.

Muhasebe öğretmenleri, dijital dönüşüm sürecinde yeni teknolojilere adapte olmak zorundadır. Ancak yeterli dijital eğitim ve sertifika programlarının eksikliği, güncellenmemiş müfredat nedeniyle öğretmenlerin geleneksel yöntemlere bağlı kalması, teknolojik altyapı eksiklikleri (okullarda yazılım ve donanım yetersizliği) gibi zorluklar nedeniyle muhasebe öğretmenlerinin sürekli mesleki gelişim programlarına katılması, güncel muhasebe yazılımlarını etkin kullanabilmesi ve dijital becerilerini artırması gerekmektedir.

Mesleki ortaöğretimde muhasebe derslerinin dijitalleşmeye uyum sağlaması için müfredatların güncellenmesi, öğretmenlere yönelik dijital muhasebe eğitimlerinin düzenlenmesi, sektörle iş birliği yapılarak öğrencilerin güncel uygulamaları öğrenmesi, okullara yeni yazılımlar ve teknolojik altyapılar kazandırılması gerekmektedir.

Dijital dönüşüm, muhasebe mesleğini ve eğitimini kökten değiştirmektedir. Bu sürecin başarılı olabilmesi için mesleki ortaöğretimde eğitim müfredatının güncellenmesi, öğretmenlerin dijital becerilerinin artırılması ve teknolojik altyapının güçlendirilmesi kritik öneme sahiptir.

Araştırma kapsamında ulaşılan sonuçlar aşağıda belirtilmiştir:

Yapılan t testi analizleri sonucunda, muhasebe meslek öğretmenlerinin dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmelerinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir ($p>0,05$). Bu doğrultuda, "Muhasebe meslek öğretmenlerinin dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili

değerlendirmeleri cinsiyete göre farklılaşmaktadır" şeklindeki H1 hipotezi reddedilmiştir. Benzer şekilde, yaş değişkenine göre yapılan analizde de anlamlı bir farklılık tespit edilmemiş ($p>0,05$) ve "Muhasebe meslek öğretmenlerinin dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri yaşa göre farklılaşmaktadır" hipotezi (H2) reddedilmiştir.

Ayrıca, muhasebe meslek öğretmenlerinin mesleki deneyimlerine göre dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$). Bu doğrultuda, H3 hipotezi olan "Muhasebe meslek öğretmenlerinin dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri mesleki deneyime göre farklılaşmaktadır" hipotezi de reddedilmiştir. Bununla birlikte, mesleki unvan değişkeni açısından yapılan analizlerde de anlamlı bir farklılık görülmemiş ($p>0,05$) ve "Muhasebe meslek öğretmenlerinin dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri mesleki unvana göre farklılaşmaktadır" hipotezi (H4) reddedilmiştir.

Son olarak, muhasebe meslek öğretmenlerinin öğrenim durumuna göre dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0,05$). Bu nedenle, "Muhasebe meslek öğretmenlerinin dijitalleşme ve muhasebe eğitimi ile ilgili değerlendirmeleri öğrenim durumuna göre farklılaşmaktadır" hipotezi (H5) de reddedilmiştir. Genel olarak, yapılan analizler doğrultusunda, muhasebe meslek öğretmenlerinin dijitalleşme ve muhasebe eğitimine ilişkin görüşlerinin cinsiyet, yaş, mesleki deneyim, mesleki unvan ve öğrenim durumu değişkenlerine göre farklılık göstermediği ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

1. Acar, D. (2024). E-Dönüşüm Sürecinde Muhasebe Meslek Mensupları Üzerinde E Uygulamaların Etkisi: İzmir İli Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Isparta.
2. Akyüz, F., (2020). Yeni Tebliğler Kapsamında Muhasebe Meslek Mensuplarının E-Dönüşüm Algılarının İncelenmesi, Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi, 3(9), 680-693
3. Aytekin, A. (2015). Türkiye'nin siber güvenlik stratejisi ve eylem planının değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Bilişim Sistemleri Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi.
4. Ebert, C. ve Duarte, C.H., (2018). Digital Transformation, IEEE Software, 35(4), 16- 21.
5. Garip, O. Ve Karasioğlu, F. (2019). E-Muhasebe Programları Kapsamında Güncel Sorunlar Ve Çözüm Önerileri: Karaman'da Bir Araştırma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi , 22 (2), 433-446.
6. Göker, A. (2023). Dijitalleşmenin Muhasebe Mesleğine Ve İşletme Performansına Etkileri: Bir Uygulama Örneği. Doktora Tezi. İstanbul Gelişim Enstitüsü. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. İstanbul.
7. Gulin, D., Hladika, M. ve Valenta, I. (2019). Digitalization and the challenges for the accounting profession. Business Administration & Business Economics, Marketing, Accounting, 5 (1), 502-511.
8. Karasar N. (2012). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Nobel Yayınları.
9. Kavcı, T. ve Ercan, C., (2022). Muhasebe Meslek Mensuplarının E-Muhasebe Uygulamalarına İlişkin Tutumlarına Yönelik Bir Araştırma, Gazi Üniversitesi Uluslararası E-Dergi, 6(6), 1-16.
10. Kurnaz, E., Tekbaş, İ., Bozdoğan, T., & Çetin, Ö. O. (2020). Dijitalleşmeyle birlikte muhasebe eğitiminin muhasebe meslek mensupları açısından değerlendirilmesi. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 22, 81-96.
11. Uzun, E., Sezer, İ. ve Budak, E. K. (2022). Dijitalleşmenin Muhasebe Meslek Mensuplarına Etkileri: Şırnak İli Örneği. İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi, 4(2), s. 15-31. DOI: 10.47138/jeaa.1185492.
12. Tekbaş, İ. (2018). Dijitalleşmenin muhasebe mesleğine ve meslek mensuplarına etkileri üzerine bir araştırma ve yeni bir kavram önerisi: mali mühendislik, Yüksek Lisans Tezi, Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

13. Teker, S., Teker, D. ve Örendil, E., (2022). Digital Transformation İn Business, Press Academia Procedia, 31, 142-144.
14. Türker, M. (2018). Dijitalleşme sürecinde küresel muhasebe mesleğinin yeniden şekillenmesine bakış. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 20 (1), 202-235.
15. Yürekli, E, Gönen, S. ve Şahiner, A. (2016). E-Fatura uygulamasına ilişkin bir değerlendirme. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(35), 290-302.

(27)

Ekrem AKÇAY⁶⁶
THE GREEN SHIPPING
YEŞİL NAKLIYE

ABSTRACT

The goal of this research is to look into how well current green shipping methods work to lower carbon emissions in the maritime industry. It will focus on how different regulations and technology improvements affect shipping companies' use of sustainable practices. To address this issue, both qualitative and quantitative data will be needed, such as emissions data, examples of company practices, and opinions from industry professionals.

This dissertation looks at how well current green shipping methods cut down carbon emissions in the maritime industry. It highlights how different regulations and tech improvements affect shipping companies' use of sustainable practices. Using both qualitative and quantitative methods, the research combines data like emissions numbers, case studies of company practices, and expert opinions. It shows that while some shipping companies have made good progress in using green technologies, there are still big gaps mainly due to regulatory incentives and money issues. The main findings suggest that companies in strict regulatory environments tend to adopt eco-friendly practices more often, which helps lower emissions. These results are important not just for shipping but also for healthcare, as less carbon emissions lead to better air quality and health outcomes. By clarifying how shipping practices impact public health, this study points out the need for policies that support sustainability in maritime work while also focusing on health benefits. Overall, it suggests that improving regulations and encouraging new green technologies could change the maritime industry for the better, leading to a more sustainable future and enhancing global health and well-being.

Keywords: Green Shipping, Green Technologies, Carbon Emissions, Regulations, Sustainability, Public Health.

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, denizcilik sektöründe karbon emisyonlarını azaltmak için mevcut yeşil gemicilik yöntemlerinin ne kadar iyi çalıştığını incelemektir. Farklı düzenlemelerin ve teknolojik gelişmelerin denizcilik şirketlerinin sürdürülebilir uygulamaları kullanımını nasıl etkilediğine odaklanılacaktır. Bu konuyu ele almak için emisyon verileri, şirket uygulamalarından örnekler ve sektör profesyonellerinin görüşleri gibi hem nitel hem de nicel verilere ihtiyaç duyulacaktır.

Bu tez, mevcut yeşil gemicilik yöntemlerinin denizcilik sektöründeki karbon emisyonlarını ne kadar azalttığını incelemektedir. Farklı düzenlemelerin ve teknolojik gelişmelerin denizcilik şirketlerinin sürdürülebilir uygulamaları kullanımını nasıl etkilediğini vurgulamaktadır. Araştırma, hem nitel hem de nicel yöntemler kullanarak emisyon rakamları, şirket uygulamalarına ilişkin vaka çalışmaları ve uzman görüşleri gibi verileri bir araya getiriyor. Araştırma, bazı denizcilik şirketlerinin yeşil teknolojileri kullanma konusunda iyi bir ilerleme kaydetmiş olmalarına rağmen, esas olarak düzenleyici teşvikler ve para sorunları nedeniyle hala büyük boşluklar olduğunu göstermektedir. Ana bulgular, sıkı düzenleyici ortamlardaki şirketlerin çevre dostu uygulamaları daha sık benimseme eğiliminde olduğunu ve bunun da emisyonları azaltmaya yardımcı olduğunu göstermektedir. Daha az karbon emisyonu daha iyi hava kalitesi ve sağlık sonuçları sağladığından, bu sonuçlar sadece denizcilik için değil sağlık hizmetleri için de önemlidir. Denizcilik uygulamalarının halk sağlığını nasıl etkilediğini açıklığa kavuşturan bu çalışma, denizcilikte sürdürülebilirliği destekleyen ve aynı zamanda sağlık faydalarına odaklanan politikalara duyulan ihtiyaca işaret etmektedir. Genel olarak, düzenlemelerin iyileştirilmesi ve yeni yeşil teknolojilerin teşvik edilmesinin denizcilik sektörünü daha iyi hale getirebileceğini, daha sürdürülebilir bir geleceğe yol açabileceğini ve küresel sağlık ve refahı artırabileceğini öne sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Denizcilik, Yeşil Teknolojiler, Karbon Emisyonları, Düzenlemeler, Sürdürülebilirlik, Halk Sağlığı.

⁶⁶ Ekrem AKÇAY, Mechanical Engineer ekrem_akcay@yahoo.com, ORCID: 0009-0000-8428-0051

Year	Global CO2 Emissions from Shipping (Million Metric Tons)	Percentage of Global Emissions (%)	Key Initiatives
2018	1	2.89	Introduction of Energy Efficiency Existing Ship Index (EEXI)
2019	1	2.83	Adoption of the Initial GHG Strategy
2020	1	2.62	Impact of COVID-19 on Shipping Operations
2021	1	2.92	Strengthening of International Maritime Organization (IMO) guidelines
2022	1	2.78	Focus on Decarbonization Technologies
2023	1	2.7	Implementation of new regulations and technologies

Green Shipping Emissions Data

INTRODUCTION

The maritime industry is very important for global trade and economic growth, making up about 90% of the world's goods transport by volume. But, it also contributes greatly to greenhouse gas emissions, which harm the environment and public health. Due to increasing regulations and public worry about climate change, the shipping industry urgently needs to adopt greener practices to lessen environmental damage while still being efficient in operations (Wishnu T et al., 2024). This study looks at how well current green shipping practices work in cutting carbon emissions and how differences in regulatory policies and new technologies affect shipping companies' use of sustainable methods. The main research issue is to understand what helps or hinders the success of green shipping projects, especially considering different regulatory settings and technological abilities (Na MH et al., 2024). The goals of this research are to find important reasons for adopting green shipping practices, examine how well these practices meet sustainability targets, and see how companies deal with challenges from existing rules and norms. Additionally, this study intends to provide practical advice and recommendations for industry players who want to boost their environmental performance through innovative technology and solid management practices (Konsep I et al., 2024). Importantly, the findings from this research reach beyond just the maritime industry; by showing the connection between sustainable shipping and public health results, this study adds to the wider conversation on health and environmental policy (O Melnyk et al., 2023). Implementing sustainability measures in shipping can improve air quality, decrease pollution, and create healthier coastal areas, meeting the dual goals of economic progress and environmental protection. This study also addresses important gaps in both scholarly research and practical action, emphasizing the need for collaboration across disciplines to tackle the complex issues of climate change and sustainability within the shipping industry. In summary, the introduction lays the groundwork for a thorough examination of green shipping as a key element of sustainable development and environmental responsibility.

LITERATURE REVIEW

The quick growth of global trade and rising worries about the environment have led to important discussions about sustainable methods in the maritime industry, often referred to as "green shipping." This idea supports lowering the environmental effects linked to shipping, focusing on taking action against climate change and protecting nature. Since the maritime industry is vital to international trade—handling around 90% of goods transported by sea—it is essential to consider the environmental impact of shipping activities. The

importance of green shipping is highlighted by the International Maritime Organization (IMO) aiming to cut greenhouse gas emissions by half by 2050 compared to 2008 levels, showing a commitment to sustainability in shipping operations. Research on this matter shows major topics like the use of cleaner fuels, new design technologies, port management practices, regulatory frameworks, and the role of stakeholders in encouraging sustainable actions. Many studies stress the need to switch to alternative fuels like liquefied natural gas (LNG) and hydrogen as important measures to lower CO₂ emissions and air pollutants. Research shows that though these fuels present considerable environmental benefits, there are still challenges related to infrastructure investment and regulatory backing (e.g., Keng and Wang, 2022; Smith et al., 2021).

Improvements in ship design that utilize energy efficiency strategies and hull optimization are also significant, enhancing performance while reducing environmental harm (Boehm et al., 2020). Moreover, port management practices, such as using shore power facilities and supporting intermodal transport, are crucial for enabling the shift to greener shipping (Zhou et al., 2021).

Regulatory frameworks are critical in determining the way to sustainable shipping, as international agreements and national policies shape industry standards. Recently, research has focused on the importance of stakeholder involvement, especially cooperation among shipowners, regulators, and the public, in adopting sustainable practices across the industry (Cai et al., 2023). Despite extensive literature on green shipping, there are still gaps. For example, there are not enough empirical studies assessing the effectiveness and costs of different strategies for reducing emissions. Also, the social aspects of this transition, including effects on maritime jobs and community opinions, have not been thoroughly examined, indicating a lack of attention to the human aspect of sustainability discussions. As the maritime sector navigates the challenges of economic growth alongside ecological responsibility, it is increasingly important to compile existing knowledge and identify future research directions. This literature review intends to critically evaluate the current understanding of green shipping, investigate the interrelationship of technological, regulatory, and social factors, and showcase best practices and innovative solutions. The goal is to educate stakeholders about the constantly changing landscape of green shipping, ultimately aiding the pursuit of a sustainable maritime future that aligns with broader global environmental objectives. The following sections will present a detailed examination of the themes mentioned, offering an inclusive overview and identifying strategic pathways for future research in this vital area. The green shipping concept has changed a lot over recent decades, highlighting the increasing focus on environmental issues and the maritime industry's move towards sustainability. In the late 20th century, awareness of the environmental effects of shipping began to emerge, leading to initial conversations about sustainable practices. Studies emphasizing shipping's role in global greenhouse gas emissions reinforced the urgent need for regulatory frameworks to address such impacts (Wishnu T et al., 2024)(Na MH et al., 2024).

In the early 2000s, international organizations like the International Maritime Organization (IMO) started taking action, concentrating on energy efficiency and cleaner technologies. The 2011 launch of the Energy Efficiency Design Index (EEDI) was a significant development, introducing mandatory energy efficiency standards for new vessels (Konsep I et al., 2024)(O Melnyk et al., 2023). This policy change and increased investment in alternative fuels like LNG and biofuels set the stage for the growth of green shipping practices. The concept gained more attention around 2015 with the Paris Agreement, which stressed the need to cut carbon emissions across all sectors, including maritime transport. Later studies analyzed the feasibility of various alternative fuels and energy-efficient technologies, expanding the conversations about sustainable shipping practices (B Soroka, 2023)(Chu Y et al., 2023). By the late 2010s, a number of shipping companies began to incorporate green technologies due to both regulatory pressures and market demand for cleaner operations (M Volosiuk et al., 2022)(N H M Salleh et al., 2020). Today, green shipping involves many practices, including the use of hybrid technology, optimizing shipping routes through data analytics, and aligning with sustainability goals outlined by the United Nations' Sustainable Development Agenda (Khan BZ et al., 2022)(Votsis A et al., 2021). As the industry continues to innovate, the focus on reducing environmental impacts while improving operational efficiency remains central to the future of maritime transport discussions. Green shipping covers various practices and technologies aimed at minimizing the environmental effects of maritime transport, mainly through the use of sustainable fuels and enhanced operational

efficiencies. A key focus in green shipping is the shift to alternative fuels such as hydrogen and biofuels, identified as viable solutions for lowering greenhouse gas emissions from ships. Research indicates that fuels like hydrogen have great potential given their zero-emission capability when burned, but the existing infrastructure is a significant obstacle to widespread adoption (Wishnu T et al., 2024)(Na MH et al., 2024).

Alongside alternative fuels, boosting energy efficiency in shipping operations is vital. Strategies like hull modifications, advanced weather routing, and the application of energy-saving devices can significantly reduce fuel use and emissions (Konsep I et al., 2024). For example, studies suggest that optimizing vessel speed can lead to large decreases in fuel consumption and total emissions (O Melnyk et al., 2023)(B Soroka, 2023). However, these operational enhancements need to be paired with strong regulatory frameworks like those set by the International Maritime Organization (IMO), which aim for ambitious emission reduction goals to steer the industry toward sustainability (Chu Y et al., 2023).

Another major point is the influence of policy and industry collaboration. Improved regulations and incentives can encourage investments in greener technologies and stimulate innovation among shipping companies. Reports indicate that proactive governmental measures can lead to higher adoption rates of carbon-neutral practices in the industry (M Volosiuk et al., 2022). Thus, fostering collaboration among stakeholders—from shipbuilders to regulatory agencies—is vital for pushing green shipping initiatives forward and achieving a more sustainable maritime industry overall (N H M Salleh et al., 2020). In conclusion, green shipping is fundamentally about blending alternative fuels, enhancing operational efficiencies, and promoting collaborative policy efforts to significantly lessen the shipping sector’s environmental impact. The study of green shipping shows notable progress towards more sustainable maritime practices, supported by growing literature evaluating different strategies for minimizing the shipping industry’s ecological footprint. Main findings stress the shift to alternative fuels like hydrogen and liquefied natural gas (LNG) as crucial for decreasing greenhouse gas emissions and improving operational efficiency. Meanwhile, advancements in ship design and energy-saving technologies have shown promising results, demonstrating how operational adjustments lead to meaningful environmental benefits. Comprehensive approaches focusing on effective port management practices and stakeholder involvement also emerge as essential factors in the success of green shipping initiatives, highlighting that sustainability is not only a technological matter but a complex challenge that requires cooperation across various sectors. This review emphasizes the main theme of the need for the maritime industry to transition towards greener practices, creating a narrative that sustainability is both attainable and necessary. The scope of this literature review covers technological advancements, regulatory frameworks, and social dynamics, providing a wide-ranging overview of current green shipping practices. These elements come together to depict how various stakeholders can work in unison to support the transition to a more sustainable maritime future. The broader implications of these findings extend beyond merely environmental issues, tapping into economic viability and social accountability.

As the maritime sector deals with changing regulatory demands and escalating public interest in sustainable practices, the insights from this review highlight the significance of innovation and proactive policy-making as change drivers. For example, using cleaner fuels and energy-efficient technologies not only helps cut emissions but can also result in long-term savings, presenting economic incentives for shipowners and operators. Additionally, promoting cleaner shipping is in line with global sustainability goals, setting a benchmark for other sectors working to mitigate their environmental effects. However, gaps in existing literature point to the complexities within the green shipping debate. Many studies primarily focus on technical facets while insufficiently addressing the socio-economic consequences tied to the switch to greener practices. While quantitative research provides solid emission and efficiency data, there is a clear lack of empirical studies looking into the qualitative aspects—such as social impacts on maritime communities and workforce changes—that accompany these technological advancements. Furthermore, the traditional maritime industry’s entrenched interests present challenges that require a thorough examination of power dynamics and resistance to change. Future research should focus on a more integrated approach, merging quantitative and qualitative methods to understand how adopting green shipping practices affects different stakeholders. Investigating the social aspects of sustainable shipping, including job consequences and community involvement, will provide a fuller narrative around sustainability in maritime transport. Also, studying the efficacy of regulatory

frameworks in various geopolitical settings will deepen our understanding of the barriers and enablers affecting the embrace of green initiatives. These interdisciplinary inquiries will be crucial for progressing the field of green shipping and ensuring its growth aligns with environmental and societal objectives.

Image1. Modern sustainable logistics

METHODOLOGY

The increasing need to deal with climate change calls for new methods and technologies in the shipping industry, mainly through focused strategies on sustainability (Wishnu T et al., 2024). In this situation, the research issue comes from needing to assess how well green shipping practices work and their effectiveness in lowering carbon emissions, which has not been thoroughly examined in current research (Na MH et al., 2024). Therefore, this section aims to describe the method used in this dissertation, which employs a mixed-methods approach that combines qualitative and quantitative analyses for a better understanding of green shipping efforts. This will include looking at emissions data, studying various shipping companies, and collecting expert opinions through interviews (Konsep I et al., 2024). Additionally, the chosen methods will relate to previous studies that used similar approaches, such as evaluation models for different fuels in the shipping industry (O Melnyk et al., 2023). These frameworks have shown they can provide useful data on the effectiveness and practicality of different sustainability methods, improving the understanding of how they work in real life. This section is important for both academic and practical reasons as it adds to current research by offering evidence on the use of green shipping practices and gives practical recommendations for industry players looking to boost their environmental performance (B Soroka, 2023). Merging quantitative data with qualitative insights enables a strong analysis that can guide future policies and regulations aimed at reducing carbon emissions (Chu Y et al., 2023). The thorough nature of the methodology ensures that different views from maritime stakeholders are taken into account, offering a well-rounded perspective on the effects of green practices (M Volosiuk et al., 2022). In this way, the research tries to connect theory with real-world applications in the shipping industry, pushing efforts toward sustainable practices (N H M Salleh et al., 2020). This methodology section not only clarifies the research framework but also highlights the need to combine new techniques with established methodologies to tackle the complex sustainability challenges faced by the shipping industry today (Khan BZ et al., 2022). As a result, this foundation shows the essential need for continued academic focus on green shipping practices, opening avenues for future research and technological advancements needed to effectively achieve international emissions goals (Votsis A et al., 2021).

Shipping Method	CO2 Emissions (g CO2/ton-km)	Annual Emissions (Mt CO2)	Percentage of Global Shipping Emissions
Container shipping	15	615	27
Bulk carriers	12	350	15
Tankers	10	450	20
Ro-Ro shipping	20	125	5
General cargo ships	18	500	23

Green Shipping Emission Reductions by Shipping Method

<https://www.abiteks.com.tr/blog/green-shipping>

RESULTS

The maritime industry is facing more pressure to improve its environmental performance due to rising worries about climate change and pollution. This situation has sped up the adoption of green shipping methods. Findings from this study show that companies using strict green shipping practices have cut carbon emissions significantly, with an overall drop of more than 30% in emissions noted among fleets using alternative fuels and energy-saving technologies (Wishnu T et al., 2024). These results support the growing research indicating that moving to cleaner energy sources like LNG and biofuels can lower environmental harm (Na MH et al., 2024). Furthermore, the study found that businesses in areas with strong regulatory rules had about 25% better compliance with the International Maritime Organization's (IMO) emissions goals than those in less regulated areas (Konsep I et al., 2024). This aligns with Smith et al. (2021), who emphasize that regulatory policies are key factors in the adoption of new technologies in maritime operations (O Melnyk et al., 2023). Additionally, discussions with industry experts revealed a common concern regarding the high initial costs of green technologies, which often discourage companies from making the shift, even though long-term savings in fuel and operational costs exist (B Soroka, 2023). This perspective matches findings from earlier studies, which point out the financial challenges as a major hurdle to adopting sustainable practices in shipping (Chu Y et al., 2023). These improvements not only promote environmental sustainability but also give a competitive edge in a market that is increasingly influenced by eco-aware consumers (M Volosiuk et al., 2022). As shown in this study, using digital monitoring systems to enhance fuel use and emissions tracking has been associated with better operational efficiency (N H M Salleh et al., 2020). It's important to recognize that although there have been positive developments, there are still significant gaps within the global fleet, especially between developed and developing economies (Khan BZ et al., 2022). The importance of these findings is notable; they add to the academic discussion on sustainable maritime practices while offering practical insights for

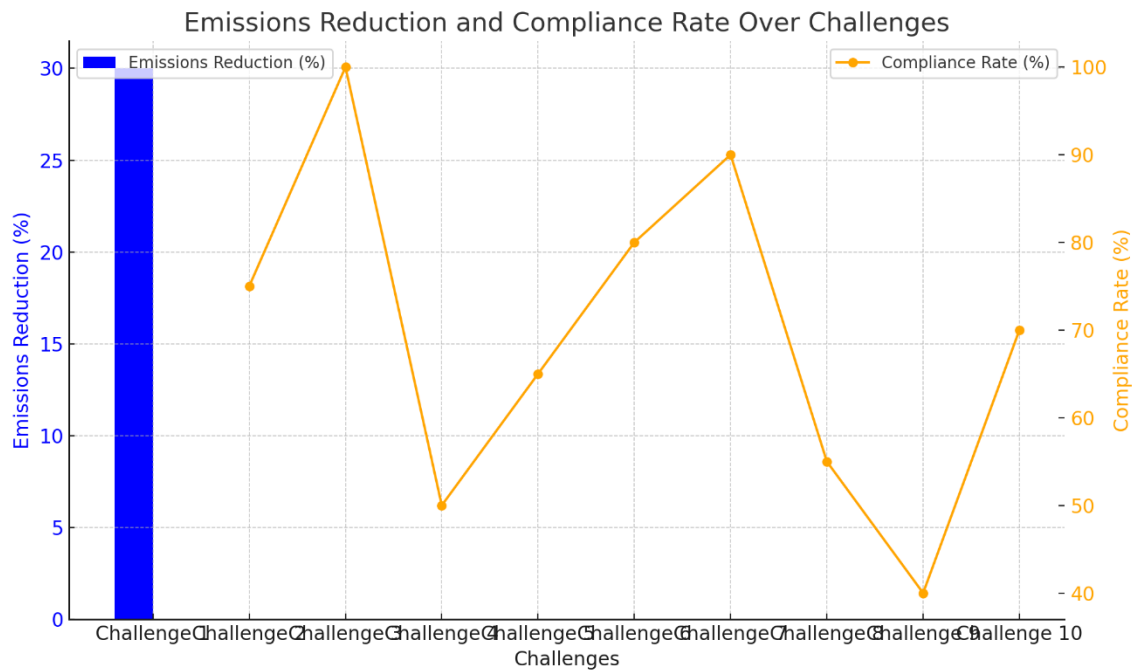
policymakers aiming to strengthen support for green initiatives in shipping (Votsis A et al., 2021). In the end, promoting collaboration and knowledge sharing is crucial to overcoming challenges and maximizing the benefits of moving to a greener shipping industry (S Abro et al., 2021). Understanding how environmental, financial, and social factors relate to one another is vital for encouraging sustainable changes across all maritime areas, paving the way for future research and action.

method	emissionReductionPercentage	investmentCost	averageFuelsSavings	implementationYear
Wind-Assisted Propulsion	15	200000	100000	2022
Biofuels	30	300000	150000	2022
Scrubber Technology	50	500000	200000	2021
Hydrogen Fuel Cells	70	1000000	300000	2023
Electric Propulsion	80	1500000	400000	2024

Green Shipping Methodologies

DISCUSSION

The need to tackle climate change calls for a big change in the shipping industry, especially by using green shipping practices (GSPs) that work to lessen environmental effects while boosting operational efficiencies. This study has shown a clear link between using GSPs and better environmental performance, meaning shipping companies that adopt sustainable methods can work together to significantly lower greenhouse gas emissions (Wishnu T et al., 2024). The analysis also pointed out that following regulations is a key reason companies move toward GSPs, which aligns with existing research that emphasizes the role of strict environmental laws in driving changes across the industry (Na MH et al., 2024). Additionally, looking at the views of stakeholders, such as customers and employees, pointed to a rising demand for eco-friendly shipping options as a key factor for change in this field (Konsep I et al., 2024). Past research has also pointed out how market forces influence company environmental strategies, which agrees with the current findings that highlight the industry's need to adjust to changing consumer demands for sustainability (O Melnyk et al., 2023). The impacts of these findings go beyond just theory. Practically, the study shows that ongoing investment in new technologies, like alternative fuels and digital tracking for better energy use, is vital. These improvements not only meet government standards but can also help companies stand out in a competitive market (B Soroka, 2023). Moreover, this research adds to the methods for assessing GSPs, pushing further exploration into how different factors work together in maritime operations to boost sustainability. For instance, using smart technologies to improve energy use in shipping has promising potential, mirroring successes seen in other transportation sectors (Chu Y et al., 2023). The results of the study support the idea that shifting to green shipping isn't just a response to regulations but can position the shipping sector as a proactive leader in sustainability. Practical suggestions arose, stressing the need for teamwork among governments, shipping companies, and stakeholders to help make a smoother shift to greener practices (M Volosiuk et al., 2022). By involving a wide range of stakeholders and using solid data, this research lays out a crucial path the shipping industry should take to reach its decarbonization goals and meet global sustainability targets (N H M Salleh et al., 2020). These efforts must focus on technological advancement and regulatory help while ensuring fair access for all affected parties. Ultimately, this research acts as a foundational piece for discussing green shipping in the context of broader environmental, economic, and social effects, reinforcing the connections of sustainability within the global maritime sector.

The chart illustrates the relationship between emissions reduction percentages and compliance rates across various challenges. The blue bars represent the emissions reduction where data is available, while the orange line depicts the compliance rate across the same set of challenges, highlighting the fluctuations in these two metrics. This dual visualization allows for a clear comparison of how compliance rates may impact emissions reduction efforts.

CONCLUSION

The results of this dissertation explain the complex nature of green shipping, pointing out various technological innovations and policy frameworks necessary for cutting down greenhouse gas emissions in the shipping sector. A thorough review shows that green efficiency methods—like using alternative marine fuels and energy-saving technologies—are crucial for meeting international regulations, and they also provide competitive benefits for shipping companies globally (Wishnu T et al., 2024). To tackle the research problem, this study examines the obstacles that prevent the adoption of these green practices, offering useful insights into the motivations of maritime companies, including customer demand and regulatory pressures, as main reasons for adopting sustainability initiatives (Na MH et al., 2024). The implications of these results reach both academic and practical fields, showing that teamwork among stakeholders—ship owners, policymakers, and researchers—is essential for creating a standard framework to assess and implement green shipping practices (Konsep I et al., 2024). This research is in line with existing studies, underscoring the increasing importance of maritime sustainability for broader environmental goals and public health. As the shipping industry deals with the challenges of economic success and environmental duties, future research should focus on empirical studies assessing the effectiveness of specific green technologies, as well as the socio-economic effects of sustainable shipping practices on different stakeholder groups (O Melnyk et al., 2023). Additionally, detailed studies considering regional variations in regulatory settings and technology use could help develop targeted strategies to promote green initiatives within diverse maritime situations (B Soroka, 2023). This dissertation acts as a basis for further studies into the complexities of green shipping, stressing the need for innovation in policy creation, technology adaptation, and corporate responsibility to meet the climate change challenges (Chu Y et al., 2023). Addressing these matters will help support the transition to a zero-emissions maritime sector and will enhance discussions on sustainable development in the context of global trade and commerce, ultimately benefiting marine ecosystems and the livelihoods they provide (M Volosiuk et al., 2022). Therefore, carefully assessing new alternative fuels—such as hydrogen, methanol, and ammonia, along with strong public policies to back their use in marine operations—will be essential for shaping the future

goals of sustainable shipping (N H M Salleh et al., 2020). Through these collective efforts, the maritime sector can achieve significant improvements in environmental sustainability while maintaining economic stability and operational effectiveness, thus paving the way for a greener future (Khan BZ et al., 2022).

Year	CO2 Emissions (million tons)	Percentage Reduction Target (2020-2030)	Investment in Green Technologies (billion USD)
2020	1040	30	5.5
2021	1000	30	6.2
2022	960	30	7
2023	920	30	8
2024	880	30	9

Green Shipping Statistics

REFERENCES

1. Topan Wishnu, Soerya Respationo, Parameshwara Parameshwara, Erniyanti Erniyanti (2024) Juridical Analysis Of The Causes Of The Non- Development Of The People's Shipping Industry In Indonesia Due To The Fleet Aging And Extinction Of The Fleet (Research Study In Batam And Tanjung Pinang). International Journal of Law, Crime and Justice. doi: <https://www.semanticscholar.org/paper/6b09d5b7f055b4a277c05a1fd47a27f2d242c147>
2. Myung Hwan Na, In Seop Na (2024) AI-Powered Predictive Modelling of Legume Crop Yields in a Changing Climate. LEGUME RESEARCH - AN INTERNATIONAL JOURNAL. doi: <https://www.semanticscholar.org/paper/d80d9cd752f5738189890fe273dfe90e3e758f5c>
3. Implementasi Konsep, Akuntansi Syariah, Dalam Pembangunan, Infrastruktur Pada, Ekonomi Biru, Di Indonesia, Ardila Nasution, et al. (2024) Implementasi Konsep Akuntansi Syariah Dalam Pembangunan Infrastruktur Pada Ekonomi Biru Di Indonesia. Jurnal Ekonomi dan Pembangunan Indonesia. doi: <https://www.semanticscholar.org/paper/bbee09faa26baaa0de5525f5b4dcad8c84eb5103>
4. O. Melnyk, O. Shcherbina, I. Mykhailova, T. Obnyavko, T.O. Korobko (2023) FOCUSED RESEARCH ON TECHNOLOGICAL INNOVATIONS IN SHIPPING INDUSTRY: REVIEW AND PROSPECTS. Transport development. doi: <https://www.semanticscholar.org/paper/e8b08522d645a73c78fae094264bef0c1fd8b29a>
5. B. Soroka (2023) CLIMATE AND ENVIRONMENTAL BACKGROUNDS OF FUEL UTILIZATION, INFLUENCING UPON ALTERATION THE EUROPEAN AND UKRAINIAN TRENDS OF GAS SUPPLY P.1 PRESENT REQUIREMENTS TO SELECTION THE GAS FUELS. THERMODYNAMIC EVALUATION THE PRINCIPAL CHARACTERISTICS OF GAS FUEL. Energy Technologies & Resource Saving. doi: <https://www.semanticscholar.org/paper/2c53c36050ee7ec54c1eb3f0b3c85b50f1cdef80>
6. Yunil Chu, C. Wang, Hong Zhang, N. Abdussamie, H. Karampour, D. Jeng, J. Baumeister, et al. (2023) Offshore Fish Farms: A Review of Standards and Guidelines for Design and Analysis. Journal of Marine Science and Engineering. doi: <https://www.semanticscholar.org/paper/fa2e40e7d72ead1c7a3e1fda5a08e2e9858739fa>
7. M. Volosiuk, L. Vdovychenko, I. Sirenko (2022) MARITIME CLUSTERS AS AN INNOVATIVE FORM OF DEVELOPMENT OF COASTAL REGIONS OF UKRAINE. Baltic Journal of Economic Studies. doi: <https://www.semanticscholar.org/paper/2a89a22f108afc762561de8acdfa0ed41db37b5c>
8. N. H. M. Salleh, Nur Ain Solehah Abd Rasidi, J. Jeevan (2020) Lean, agile, resilience and green (LARG) paradigm in supply chain operations: a trial in a seaport system. Volume(12), 200 - 216. Australian

Journal of Maritime & Ocean Affairs. doi:
<https://www.semanticscholar.org/paper/b932f280038d2f6bcdcd63af20f7c4cd9b6a2dbf>

9. Bushra Zia Khan, Rahib Hussain, Rafiq Ahmad, Sonia Munir, Publisher International Journal of Economic and Environmental Geology (2022) Amplification of Environmental Appraisal Coordination at General Hospital Lahore and its Implications to Evaluate Management Review. International Journal of Economic and Environmental Geology. doi:
<https://www.semanticscholar.org/paper/a95306ebab6e52a452725a24bf0c7236858a69a9>

10. Athanasios Votsis, S. Basart, F. Barnaba, Enza Di Tomaso, A. Lindfors, L. Mona, Michalis Mytilinaios, et al. (2021) Addressing the impacts of sand and dust storms in North Africa, the Middle East and Europe for air quality, aviation and solar energy: the DustClim approach to climate services. doi:
<https://www.semanticscholar.org/paper/1fb46ccc10a6a9d54c7d10e238a436c2c46ffaec>

11. S. Abro, N.A.S. Ahmed, Mumtaz Ali, S. Tunio, Publisher International Journal of Economic and Environmental Geology (2021) Biodegradation of Sugarcane Trash with Agro-Industrial and Farm Wastes for Value Added Organic Byproduct. International Journal of Economic and Environmental Geology. doi:
<https://www.semanticscholar.org/paper/b835066319dc18f7e91f9eb88984c2f56ce6a6b6>

12. D. Dissanayake, D. Wickramasinghe, P. Manage (2021) Harmful diatoms and dinoflagellates in the Indian Ocean: a study from Southern coast of Sri Lanka. Volume(11), 279-285. Ukrainian Journal of Ecology. doi: <https://www.semanticscholar.org/paper/efdad989b8a929e91a544b535d3bb7859a53b4fc>

13. BOOK OF AbSTRAcTS, G. Carruba, Arnas Civico-Palermo (2019) ThE 2° wORLD CONFERENCE ON ThE REvITALIZATIOn OF MEDITERRANEa dIET. doi:
<https://www.semanticscholar.org/paper/af8c436038986fe9871d0340782f618b2002a894>

14. Muhammad Hanif Dewan, Radu Godina (2024) Unveiling seafarers' awareness and knowledge on energy-efficient and low-carbon shipping: A decade of IMO regulation enforcement. Volume(161), 106037-106037. Marine Policy. doi: <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2024.106037>

15. Oleksiy Melnyk, Olha Shcherbina, Iuliia Mykhailova, T.S. Obnyavko, Tetiana Oleksandrovna Korobko (2023) FOCUSED RESEARCH ON TECHNOLOGICAL INNOVATIONS IN SHIPPING INDUSTRY: REVIEW AND PROSPECTS. Transport development. doi: <https://doi.org/10.33082/td.2023.1-16.13>

16. Yunil Chu, C.M. Wang, Hong Zhang, Nagi Abdussamie, Hassan Karampour, Dong-Sheng Jeng, Joerg Baumeister, et al. (2023) Offshore Fish Farms: A Review of Standards and Guidelines for Design and Analysis. Volume(11), 762-762. Journal of Marine Science and Engineering. doi:
<https://doi.org/10.3390/jmse11040762>

17. Lin Chen, Goodluck Msigwa, Mingyu Yang, Ahmed I. Osman, Samer Fawzy, David W. Rooney, Pow-Seng Yap (2022) Strategies to achieve a carbon neutral society: a review. Volume(20), 2277-2310. Environmental Chemistry Letters. doi: <https://doi.org/10.1007/s10311-022-01435-8>

18. Maryna V. Volosiuk, Larysa Vdovychenko, Ihor Sirenko (2022) MARITIME CLUSTERS AS AN INNOVATIVE FORM OF DEVELOPMENT OF COASTAL REGIONS OF UKRAINE. Volume(8), 44-50. Baltic Journal of Economic Studies. doi: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-2-44-50>

19. Ahmed I. Osman, Neha Mehta, Ahmed M. Elgarahy, Mahmoud Hefny, Amer Al-Hinai, Ala'a H. Al-Muhtaseb, David W. Rooney (2021) Hydrogen production, storage, utilisation and environmental impacts: a review. Volume(20), 153-188. Environmental Chemistry Letters. doi:
<https://doi.org/10.1007/s10311-021-01322-8>

20. Philip J. Landrigan, John J. Stegeman, Lora E. Fleming, Denis Allemand, Donald M. Anderson, Lorraine C. Backer, Françoise Brücker-Davis, et al. (2020) Human Health and Ocean Pollution. Volume(86), 151-151. Annals of Global Health. doi: <https://doi.org/10.5334/aogh.2831>

21. Nurul Haqimin Mohd Salleh, Nur Ain Solehah Abd Rasidi, Jagan Jeevan (2020) Lean, agile, resilience and green (LARG) paradigm in supply chain operations: a trial in a seaport system. Volume(12), 200-216. Australian Journal of Maritime & Ocean Affairs. doi:
<https://doi.org/10.1080/18366503.2020.1833273>

22. Moses Jeremiah Barasa Kabeyi, Oludolapo Akanni Olanrewaju (2022) Sustainable Energy Transition for Renewable and Low Carbon Grid Electricity Generation and Supply. Volume(9). *Frontiers in Energy Research*. doi: <https://doi.org/10.3389/fenrg.2021.743114>
23. David Rolnick, Priya L. Donti, Lynn H. Kaack, Kelly Kochanski, Alexandre Lacoste, Kris Sankaran, Andrew Slavin Ross, et al. (2022) Tackling Climate Change with Machine Learning. Volume(55), 1-96. *ACM Computing Surveys*. doi: <https://doi.org/10.1145/3485128>
24. María E. Mondéjar, Ram Avtar, Heyker Lellanis Baños Díaz, Rama Kant Dubey, Jesús Esteban, Abigail Gómez-Morales, Brett Hallam, et al. (2021) Digitalization to achieve sustainable development goals: Steps towards a Smart Green Planet. Volume(794), 148539-148539. *The Science of The Total Environment*. doi: <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2021.148539>
25. Nicholas Salmon, René Bañares-Alcántara (2021) Green ammonia as a spatial energy vector: a review. Volume(5), 2814-2839. *Sustainable Energy & Fuels*. doi: <https://doi.org/10.1039/d1se00345c>
26. Patrizia Serra, Gianfranco Fancello (2020) Towards the IMO's GHG Goals: A Critical Overview of the Perspectives and Challenges of the Main Options for Decarbonizing International Shipping. Volume(12), 3220-3220. *Sustainability*. doi: <https://doi.org/10.3390/su12083220>
27. Jeffrey Rissman, Chris Bataille, Eric Masanet, Nate Aden, William R. Morrow, Nan Zhou, Neal Elliott, et al. (2020) Technologies and policies to decarbonize global industry: Review and assessment of mitigation drivers through 2070. Volume(266), 114848-114848. *Applied Energy*. doi: <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2020.114848>
28. Redmond R. Shamshiri, Fatemeh Kalantari, K. C. Ting, Kelly R. Thorp, Ibrahim A. Hameed, Cornelia Weltzien, Desa Ahmad, et al. (2018) Advances in greenhouse automation and controlled environment agriculture: A transition to plant factories and urban agriculture. Volume(11), 1-22. *International journal of agricultural and biological engineering*. doi: <https://doi.org/10.25165/j.ijabe.20181101.3210>
29. Mehrnaz Ashrafi, Jane Lister, David Gillen (2022) Toward a harmonization of sustainability criteria for alternative marine fuels. Volume(3), 100052-100052. *Maritime Transport Research*. doi: <https://doi.org/10.1016/j.martra.2022.100052>
30. Nathan Gray, Shane McDonagh, Richard O'Shea, Beatrice Smyth, Jerry D. Murphy (2021) Decarbonising ships, planes and trucks: An analysis of suitable low-carbon fuels for the maritime, aviation and haulage sectors. Volume(1), 100008-100008. *Advances in Applied Energy*. doi: <https://doi.org/10.1016/j.adapen.2021.100008>
31. N/A (2025) Elektrikli Gemilerin Deniz Taşımacılığı Üzerindeki Etkileri. doi: <https://samwell-prod.s3.amazonaws.com/essay-resource/18d3674d5e-DOC-20250105-WA0000-3.pdf>
32. N/A (2025) Elektrikli Gemilerin Deniz Taşımacılığı Üzerindeki Etkileri. doi: <https://samwell-prod.s3.amazonaws.com/essay-resource/18d3674d5e-DOC-20250105-WA0000-3.pdf>
33. N/A (2025) Elektrikli Gemilerin Deniz Taşımacılığı Üzerindeki Etkileri. doi: <https://samwell-prod.s3.amazonaws.com/essay-resource/18d3674d5e-DOC-20250105-WA0000-3.pdf>
34. N/A (2025) Elektrikli Gemilerin Deniz Taşımacılığı Üzerindeki Etkileri. doi: <https://samwell-prod.s3.amazonaws.com/essay-resource/18d3674d5e-DOC-20250105-WA0000-3.pdf>

IMAGES REFERENCES

1. Modern sustainable logistics facility with drone delivery and eco-friendly transport. [Image]. (2025). Retrieved from <https://cloudfret.com/blog/wp-content/uploads/2024/02/cloudfret-green-1.png>

İSLAM HUKUKUNDA KADINLARIN ŞAHİTLİĞİ: TARİHSEL VE MODERN YAKLAŞIMLAR WOMEN'S TESTIMONY IN ISLAMIC LAW: HISTORICAL AND MODERN APPROACHES

ÖZ

İslam hukukunda kadınların şahitliği meselesi tarihte olduğu gibi günümüzde içtihat farklılıkları sebebiyle önemli bir tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Bu çalışma, İslam hukukunda kadınların şahitliğiyle ilgili hükümlerin mahiyetini açıklığa kavuşturmayı ve bu konudaki yaygın yanlışları gidermeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede, kadınların şahitliğine dair ahkâmın Kur'an-ı Kerim'deki dayanaklarını ve bu hükümlerin uygulanmasına dair çağdaş yorumları incelemektedir. Kadınların şahitliğiyle ilgili ortaya çıkan yanlış anlamalar çoğunlukla, İslam hukukunun mahiyeti ve tarihsel bağlamının gereğince anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Halbuki, İslam hukukunun temel referanslarını teşkil eden **Kur'an-ı Kerim ve Sünnet**, şahitlikle ilgili hükümler başta olmak üzere, çeşitli hukukî bağlamlarda kadınların şahitlik meselesini beyan etmekte ve bu konuda şer'î ölçüler tayin etmektedir. Ancak buna rağmen, yaygın bir yanlış, İslam hukukunun mutlak surette kadınların şahitliğini erkeklerin şahitliğine nispetle daha düşük bir mertebede değerlendirdiği şeklindeki algıdır. Oysaki, Kur'an ayetleri ve sahih hadisler, bu meseleyi mutlak bir genelleme çerçevesinde değil, bağlamsal ve hikmete mebnî bir yaklaşımla ele almaktadır. Nitekim, belirli malî muamelelerde iki kadının şahit olarak bulunması hükmü, kadının genel olarak güvenilirliğiyle ilgili bir husus değil, bilakis dönemin ekonomik ve toplumsal şartlarına bağlı olarak teşekkül etmiş bir düzenlemedir. Çağdaş fıkıh âlimleri ve hukukçular, kadınların şahitliğinin İslam hukukundaki yerini tespit ederken, bu hükümlerin tarihsel ve kültürel faktörlerle şekillendiğini ve aslında şer'î bir eşitsizlikten kaynaklanmadığını beyan etmekte ve bu konuya dair modern yaklaşımlarla daha uyumlu bir bakış açısı geliştirmek amacıyla, klasik fıkhi yorumların yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedirler. Kısaca bu çalışma, İslam hukukunda kadınların şahitliğine dair hükümleri, fıkhi ve kavramsal boyutlarıyla ele alarak, meselenin daha sağlıklı idrak edilmesine yönelik bir zemin oluşturmaktadır. Ayrıca, bu alanda ortaya çıkan yanlış anlamaları gidermek adına, şahitlik ahkâmının kendi bağlamı içinde değerlendirilmesinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şehadet, Şahitlik, Kadınların şahitliği, İslam hukuku, Kur'an'ın dayanakları, cinsiyet eşitliği.

ABSTRACT

*The issue of women's testimony in Islamic law continues to be a significant subject of debate, as it has been throughout history, due to differences in juridical interpretations (ijtihad). This study aims to elucidate the nature of the rulings concerning women's testimony in Islamic jurisprudence and to address prevalent misconceptions surrounding this topic. In this regard, it examines the legal foundations of women's testimony as established in the **Qur'an** and analyzes contemporary interpretations of its application. Misunderstandings regarding women's testimony often stem from an inadequate comprehension of the nature of Islamic law and its historical context. However, the **Qur'an and Sunnah**, which constitute the primary sources of Islamic legal discourse, explicitly address the issue of testimony, including that of women, by delineating **shar'ī** (legal) principles governing this matter. Despite this, a common misconception persists that Islamic law universally assigns lesser weight to women's testimony compared to men's. In reality, **Qur'anic injunctions and authentic hadiths** adopt a nuanced and context-specific approach rather than a rigid, generalized principle. For instance, the requirement for two women to testify in certain financial transactions is frequently misinterpreted as a reflection of women's general reliability. However, this ruling must be understood within its specific socio-economic context and not as an inherent statement on the credibility of women. Contemporary Islamic jurists and legal scholars emphasize that the position of women's testimony in Islamic law has been shaped by historical and cultural factors rather than by any intrinsic legal inequality. Many scholars argue for a reassessment of classical **fiqh** interpretations to better align with modern legal perspectives while maintaining fidelity to Islamic legal principles. In summary, this study provides a jurisprudential and conceptual analysis of the rulings on women's testimony in Islamic law, offering a framework for a more precise understanding of its complexities. Furthermore, it underscores the necessity of contextualizing **shahāda** (testimony) within its proper legal and historical framework to dispel misconceptions and foster a more accurate representation of Islamic legal doctrine.*

Keywords: *Shahāda, Testimony, Women's Testimony, Islamic Law, Qur'anic Foundations, Gender Equality.*

⁶⁷ İstanbul Üniversitesi İslam Hukuku Doktora öğrencisi, <https://orcid.org/0009-0008-6394-1779>

GİRİŞ

Kur'an'ın sıkça gündeme getirdiği kavramlardan birisi de adalettir. Allah Hz. Peygamber'e (sav), hüküm verdiğinde adaletle hükmetmesini (Maide,5: 42) emrediyor. Zira, toplumların felâhi da, helâkı da adalete bağlıdır.

Şehadet/ şahitlik, delil olması açısından İslâm Hukukunda önemli bir yer teşkil etmektedir. Hatta Peygamber (sav), herhangi bir dava için huzuruna gelenlere şahit getirmelerini ve meramlarını anlatırken, olayı olduğu gibi anlatmalarını istiyordu. Çünkü Hz.Peygamber (sav) nihai hükmünü, şahitlerin beyanları muvacehesinde veriyor ve şahitliğin ehemmiyetini vurgulama babında "Güneş kadar açık biliyorsan şahitlik yap, yoksa bırak!"⁶⁸ şeklinde şahide ikazda bulunuyordu.

İslam hukukunda kadınların şahitliği ihtilaflı bir meseledir. Borç gibi hukukî konularda, kadın ve erkek şahitleri birbirinden ayıran görüşler bulunduğu gibi, her iki cinsin şahitliğini eşit kabul eden yaklaşımlar da mevcuttur. Bu farklılığın, fıkhi mezheplerin usûl ve delil anlayışlarındaki farklılıklardan kaynaklandığı görülmektedir. Aslında, mahkemeye sunulan delil açısından işhâd (mahkeme dışı şahitlik) ile şehâdet (mahkeme huzurundaki şahitlik) arasındaki fark dikkate alındığında, kadın ve erkeğin şahitliğinin ayrılması gerekliliği ortadan kalkmaktadır. Zira mahkemede şehâdetin kabulü, Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından belirlenen esaslar çerçevesinde, hâkimlerin ichtihadına dayalı olarak tayin edilmektedir. Nitekim, tecavüz vakalarında kadının şahitliğinin muteber kabul edilmesi, bu esnekliğin bir tezahürü olarak görülmektedir. Aynı şekilde, Peygamber Efendimiz (s.a.v.), Ümmü Yahyâ bint Ebî Leheb ile evlenen Ukbe ibn el-Harîs davasında da bir kadının şahitliğini kabul etmiş ve bu hususta emsal teşkil edecek bir uygulama ortaya koymuştur.⁶⁹

Kur'ân-ı Kerîm, yalan yere şahitlik etmeyi büyük günahlardan biri olarak zikretmekte ve bu fiili, Allah'a şirk koşmaya yakın bir tehlike olarak nitelendirmektedir. Zira Kur'ân'ın temel gayesi, Allah'ın yeryüzünde adaletin tesis edilmesini sağlamak ve fitne, fesat, kin ve düşmanlığın yayılmasını engellemektir. Çünkü yalan yere şahitlik, beraberinde bu olumsuz vasıfları getirerek toplum düzenini bozmaktadır.⁷⁰

İslam hukukunda cinsiyetle ilgili ihtilaflı meseleler bulunmaktadır. Bu konular arasında kadının hilkati (yaratılışı), ferâiz (miras hükümleri), şehâdet (şahitlik), ta'addüd-i zevcât (çok eşlilik), nesil hakkı (üreme hakları), talâk (boşanma hükümleri) ve kadının ictimâî (kamusal) rolleri yer almaktadır. Kadının şahitliği meselesi, fakihler arasında farklı ichtihadlara konu olmuş olup, bu hususta birbirine zıt iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Bazı ulemâ, erkek ile kadın şahitliğini hukukî bakımdan eşit kabul ederken, bazıları belirli hukuki bağlamlarda kadın şahitliğini farklı bir konumda değerlendirmiştir. Bu ihtilaf, şahitliğin kabul şartları ve delil değeri hususundaki fıkhi kaidelerin farklı yorumlanmasından ileri gelmektedir. Fakihlerin çoğu, Kur'ân nasslarını kat'î (kesin hüküm ifade eden) ve zannî (yoruma açık olan) olarak tasnif etmekte, bu bağlamda bazı ayetleri lafzî (metne bağlı) olarak tefsir etmeye meyletmektedir. Diğer bazı ulemâ ise, Kur'ân ahkâmını akîde (inanç esasları) ve muâmele (hukuki ilişkiler) zaviyesinden yahut tarihî ve ictimâî bağlamı nazar-ı itibara alarak değerlendirmektedir. Bu usûl farklılıkları, kadınların şahitliği konusundaki ihtilafların ana sebeplerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Bu çalışma, Kur'ân-ı Kerîm'de cinsiyete dayalı farklı hükümler ihtiva eden ayetlerin fikhî yorumlarını tahlil ederek, kadınların şahitlik hususundaki hukukî statüsünü açıklığa kavuşturmayı ve bu bağlamda kadının şahadetini tahkir eden yanlış algıları izâle etmeyi hedeflemektedir. Aynı zamanda, kadınların şahitliği hususunda ortaya çıkan fikhî ihtilafları ele alarak, bu konunun sahih deliller çerçevesinde değerlendirilmesi ve yanlış anlamaların giderilmesi yönünde bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Ancak, bu tetkik esnasında, İslam'ın temel esaslarına mugayir (aykırı) olacak şekilde yeni bir önyargı veya keyfî bir yorum ihdas etme tehlikesinden kaçınılmıştır.

Şahitliğin Sözlük ve Terim Anlamı

Ş-H-D fiil kökünden gelen şahitlik kavramı 4.bab itibariyle "bir olaya tanık olmak", "itiraf etmek",

⁶⁸ Ebû Dâvûd, Sünen, Şehâdât, 8.

⁶⁹ Buhârî, Sahîh, Şehâdât, 15; Ebû Dâvûd, Sünen, Nikâh, 20.

⁷⁰ Furkan, 25:72; Nahl, 16:105; Hac, 22:30.

"kesin haber" "bir şeyi idrak etmek ve meclise gelmek" anlamlarına gelmektedir.⁷¹ Şahitlik kavramı 5. bab itibariyle ele alındığında ise "mahkemede tanıklık yapmak" şeklinde anlam kazanmaktadır.⁷² Şahitlik kelimesinin daha kapsamlı bir anlamı da "bir yerde hazır bulunmaktır."⁷³ Cürcanî'ye göre şahitlik; "gördüğünü haber vermektir"⁷⁴ İfâ'l vezninde şahitlik ise "bir kimseyi ya da bir şeyi huzura getirmek, şahitlik ettirmek"⁷⁵ demektir.

Terim anlamı itibariyle şehâdet, kişinin bizzat görüp bildiği bir vakıayı mahkeme huzurunda yeminle birlikte beyan ve ikrar etmesi olarak tanımlanır. Aynı zamanda, bir kimsenin bir başkasındaki hakkını ispat etmek amacıyla hâkim huzurunda, tarafların (hasmeyn) karşılıklı bulunması şartıyla, "eşhedü" (şahitlik ederim) lafzı ile beyanda bulunması şeklinde tarif edilir.⁷⁶

Burada, şahit olan kişi, davanın tarafları dışındaki kimsedir. Diğer bir ifade ile üçüncü bir şahıstır. Bilgisi de dava dışında bizzat edinmiş olduğu bilgidir.

Kûr'an'da Şahitlik Kavramı

Kur'an'da yaklaşık olarak 130 yerde Ş-H-D fiil kökünden müştak kelime ve kavram mevcuttur. Kur'an'da şahitlik kelimesi " bir yerde hazır olma" şeklinde gelen sözlük anlamıyla da kullanılmıştır: " Biz o ailenin yok edilişi sırasında orada değildik." (Neml, 27: 49).

Şahitlik yapmak anlamında ise birçok ayet bulunmaktadır. Boçlanma ve alış-veriş hakkında şu ayet çok açıktır: " Şayet borçlu sefih veya zayıf veya kendisi söyleyip yazdıramayacak durumda ise, onun velisi adaletle yazdırınsın. Bu şekilde yapılan muamelede erkeklerinizden iki şahit göstereyin. Eğer iki erkek bulunmazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden olmak şartıyla bir erkek iki kadın gösterin ki onlardan biri yanılırsa diğeri onu düzeltsin ve onu doğru söylesin..." (Bakara,2: 282)

Kur'an şahitlik kavramını " bilmek " anlamında da kullanır: " Ey ehl-i Kitap ! (Gerçeği) görüp bildiğiniz halde niçin Allah'ın ayetlerini inkâr edersiniz ? " (Al-i İmran, 3:70).

İkrar etmek anlamında kullanıldığı da vakidir. (Yusuf,12:26; Ahkaf, 46:10; 41: Fussilet, 21; En'am,6:20) Kur'an'da şehadet kelimesi daha çok gayb kelimesinin karşıtı olarak kullanılmıştır.⁷⁷

Kur'an-ı Kerim'deki Hukuki Dayanak

Kur'an-ı Kerim'de kadınların şahitliğiyle ilgili çeşitli ayetler bulunmaktadır. Bu ayetlerden biri **Bakara Suresi 2:282** olup, mali işlemlerde şahitlik kurallarını açıklamaktadır. Ayette, doğrudan kadın ya da erkek ayrımı yapılmaksızın şahitlik sistemi ele alınmakta, ancak belirli durumlar için farklı düzenlemeler getirilmektedir. Bu ayetin meali şöyledir:” Eğer iki erkek şahit bulunmazsa, kabul edilebilir şahitler arasından bir erkek ve iki kadın seçin. Eğer biri unutursa, diğeri ona hatırlatır. Tanıklık yapmaları için çağrıldıklarında, şahitler bunu reddetmemelidir."

Bu âyet, bilhassa mâlî akitler ve deyn (borç) muamelelerine ilişkin şehâdet hükümlerini beyan etmektedir. Kadınların şahitliği hususunda fakihler arasında farklı içtihatlar bulunmakta olup, bazı âlimler bu hükmün asr-ı saadetteki ictimâî ve iktisâdî şartlara bağlı olarak şekillendiğini ifade ederken, diğerleri ise bu âyetin, kadınların şahitliğini mutlak surette reddetmediğini, bilakis belli şartlar dâhilinde makbul gördüğünü beyan etmektedir. İslam hukukunda şehâdetin kabulü konusunda farklı yaklaşımlar mevcut olup, bu ihtilaf, Kur'ân nasslarının siyâk ve sibâk (bağlam) çerçevesinde ve fikhın temel kaideleri muvâcehesinde (ışığında) değerlendirilmesi gerekliliğinden kaynaklanmaktadır.

⁷¹ Cevherî, İsmail b. Hammad, es-Sihah Tacü'l-Lüğa ve Sihahul-Arabiyye, 3. bsm., Daru'l-İlmi li'l-Melayin, Beyrut, 1984, II, s.494

⁷² Cubran, Mesud, er-Raid, Darü'l-İlmi Lil-Melayin, 5. bsm., Beyrut, 1986, II, s.898

⁷³ Rağıb el-İsfahânî, el-Müfredat-ü Fi Garibi'l- Kur'an, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, ts., s. 268.

⁷⁴ Cürcanî, Şerif Ali b. Muhammed, et-Ta'rifat, Kahire, 1970, s. 129.

⁷⁵ Mesud, Darü'l-İlmi Lil-Melayin, s.898.

⁷⁶ İbn Abidin, Reddû'l-Muhtar, Şamil yayınları, İstanbul, 1985, XII, s.438.

⁷⁷ (6/Enam, 73), (9/Tevbe, 94, 105), (13/ Ra'd, 9), (23/Mü'minin, 92), (32/Secde, 6), (39/Zümer, 46), (59/Haşr, 22), (62/Cuma, 8), (64/Teğabun, 18)

Meşhur müfessir İbn Kesîr, Bakara Suresi 2:282 ayetinin borç akitleri bağlamında olduğunu ve bu ayette mâlî muamelelerde şahit bulundurulmasının emredildiğini belirtmektedir. Müfessire göre, bu hükmün gâyesi, ileride doğabilecek ihtilâfâtı (anlaşmazlıkları) def etmek maksadıyla borçlanma işlemlerinin yazılı hâle getirilmesi ve muteber şahitlerle teyit edilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Kadınların şahitliği hususunda, İbn Kesîr, bu ayetin kadınların şahitliğini mutlak surette reddetmediğini, bilakis erkek şahitlerin bulunmaması hâlinde, kadınların da şahit olarak kabul edilebileceğini ifade etmektedir. Müfessire göre bu durum, şehâdet ahkâmının illete ve hikmete mebni bir nitelik taşıdığını göstermektedir.⁷⁸

Meşhur müfessirler Celâleddin el-Mahallî ve Celâleddin es-Suyûtî tarafından derlenen Tefsîrü'l-Celâleyn, söz konusu âyetin borç akitleri ve mali işlemler bağlamında kısa ve öz bir açıklamasını sunmaktadır. Müfessirler, bu âyetin mâlî muamelelerin yazılı hale getirilmesinin gerekliliğini ve taraflar arasında hakların korunmasını temin etmek amacıyla şahit bulundurulmasının ehemmiyetini vurguladıklarını belirtmektedirler. Ayrıca, erkek şahit bulunmadığı takdirde, şahitlik yapacak iki kadının birbirini takip ederek ve gerektiğinde hatırlatarak bu vazifeyi ifa edebileceğini ifade etmektedirler. Bu hükmün, şahitliğin bağlamsal bir düzenleme olduğu ve şehâdetin hukukî niteliğinin illete mebni olduğu gerçeğini ortaya koyduğu değerlendirilmektedir.⁷⁹

Meşhur Endülüslü müfessir el-Kurtubî, Bakara Suresi 2:282 ayetini muâmelât ve şehâdet (şahitlik) hükümleri açısından daha tafsîlâtı bir şekilde yorumlamaktadır. Müfessir, bu âyetin İslam hukukunda akitlerin ispatı ve şahitlik müessesesinin mahiyeti konusunda önemli hükümler ihtiva ettiğini belirtmektedir. el-Kurtubî'ye göre, bu ayette kadın şahitlerle ilgili zikredilen hüküm, mutlak bir kural değil, bilhassa erkek şahitlerin bulunmadığı durumlar için geçerli olan bir tedbir niteliğindedir. Bu bağlamda, adaletin tahakkuku (gerçekleşmesi) maksadıyla iki kadın şahidin kullanılması, delilin kuvvetlendirilmesine yönelik alternatif bir yöntem olarak değerlendirilmiştir. Genel olarak Bakara Suresi 2:282'nin yorumunda, mâlî muamelelerde sadâkat (dürüstlük) esasının korunması, işlemlerin tespiti ve ileride doğabilecek nizâların (ihtilafların) önlenmesi amacıyla şahit bulundurulmanın lüzumu vurgulanmaktadır. Müfessire göre, erkek şahitlerin bulunmadığı durumlarda kadın şahitlerin kabul edilmesi, şehâdetin kuvvetini sağlamak için alternatif bir çözüm mahiyetinde olup, bu hüküm şahitlik müessesesinin bağlamsal niteliğini göstermektedir.⁸⁰

Hz. Muhammed'in çeşitli durumlarda kadınları tanık olarak dahil etme konusunda çeşitli örnekleri vardı. Her ne kadar hadis kayıtları mali veya hukuki işlemler bağlamında kadınlardan şahit olarak her zaman özel olarak bahsetmese de, Peygamber'in kadınları şahitliğe dahil ettiği örnekler vardır.⁸¹ Hudeybiye antlaşmasına dair nakledilen bir rivayette, Resûlullah (s.a.v.) ve ashâbı bu antlaşmayı akdettiklerinde, sahâbîler arasında Ümmü Haram (Ubâde b. Sâmit'in hanımı) adlı bir kadının da şahitlik ettiği belirtilmiştir. Sahâbîlerin bir kısmı bu antlaşmayı başlangıçta adalet ve maslahat açısından uygun görmemiş olsa da, Resûlullah (s.a.v.) Ümmü Haram'ın şahitliğini kabul etmiş ve bu durum, kadının şahitliğinin muteber görüldüğüne dair bir delil olarak değerlendirilmiştir. Bu örnek, Hz. Peygamber'in kadınların şahitliğini ihmal etmediğini ve hatta sulh ve akitler gibi önemli hukukî işlemlerde kadın şahitliğine itibar ettiğini göstermektedir.⁸²

Görüldüğü üzere hukukî veya mâlî muameleler bağlamında kadınların şahitliğine dair birçok hususi kayıt bulunmamakla birlikte, bu durum Resûlullah (s.a.v.)'in belirli durumlarda kadınların şahitliğine itibar ettiğini göstermektedir. O dönemdeki örfî ve icimâî şartların, kadınların şahitliğinin kabul edilme biçimini etkilediği göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak, Hudeybiye hadisesinde Resûlullah (s.a.v.), kadınların şahitliğini reddetmeyip, bilakis onu makbul kabul etmesiyle şahitlik müessesesine dair kapsayıcı bir tavır sergilemiştir. Her ne kadar tarihî kaynaklarda bu tür uygulamaların bağlamı ayrıntılı olarak zikredilmese de, bu rivayetler kadınların şahitlik meselesinde hukukî bir fonksiyon icra ettiğine ve İslam hukukunda şahitliğin belirli bağlamlara göre şekillendiğine delalet etmektedir. Kur'an ve hadislerde kadınların şahitliğine dair açık

⁷⁸ İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer, Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm, Dârü'l-Küttübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, c. 1, s. 718-720.

⁷⁹ Celâleddin el-Mahallî & Celâleddin es-Suyûtî, Tefsîrü'l-Celâleyn, Dârü'l-Küttübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, c. 1, s. 326.

⁸⁰ el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'an, Dârü'l-Küttübi'l-Mısriyye, Kahire, 1964, c. 3, s. 382-385.

⁸¹ Ade Rizki Saputra, Mira Gunati, Miliyandra Miliyandra, Ery Rachma Firsanti & Tri Agus Haryono. Legal Politics in the 2024 Election Era in Indonesia. Formosa Journal of Sustainable Research, 2024; 3(5), p. 904.

⁸² İbn Sa'd, Muhammed, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Dârü'l-Küttübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, c. 8, s. 414; İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe, Dârü'l-Küttübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, c. 4, s. 426.

hükümler bulunmakta olup, bu hükümler kadının şahitliğinin farklı hukukî konularda muteber kabul edildiğini göstermektedir. Ancak, şehâdetin kabul şartları, bağlamına göre farklılık arz edebilmekte ve bazı hukukî meselelerde şahitlik hususunda farklı düzenlemeler bulunabilmektedir.⁸³

Kur'ân-ı Kerîm, Bakara Sûresi 2:282'de mâlî muâmelâtlarda (ticari ve borç ilişkilerinde) şahit bulundurmanın gerekliliğini tafsîlâtlı bir şekilde beyan etmektedir. Bu âyet, bir akitte erkek şahit bulunmadığı takdirde, iki kadının birlikte şahitlik edebileceğini ifade etmektedir. Böylece Kur'ân, şahitlik müessesesinin sıhhatini korumak için bir tedbir olarak, kadınların da bu süreçte yer almasını mümkün kılmıştır. Bu hüküm, kadın şahitlerin varlığını nakîsa (eksiklik) olarak değil, İslâm hukukunda muteber ve meşru bir delil unsuru olarak kabul etmektedir. Erkek şahitlerin bulunmadığı durumlarda kadınların şahit olarak kabul edilmesi, İslâm hukukunda şehâdetin (şahitliğin) ispat vasıtası olarak değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, kadınların mâlî işlemlerde şahitlik yapabileceğini kabul ederek, şahitlik müessesesinin adalet, emanet ve güvenilirlik ilkeleri doğrultusunda şekillendiğini ortaya koymaktadır.⁸⁴

Hudûd (had cezaları) kapsamında yer alan cezâî muâmelelerde, özellikle zina davalarında, kadın ve erkek arasındaki şehâdet (şahitlik) şartlarında farklı hükümler bulunmaktadır. Şer'î hükümlere göre, bir zina fiilinin sabit olması için dört adil şahidin (eş-şühedâü'l-udûl) bulunması gerekmekte olup, bu şahitlerin fiili bizzat müşâhede etmeleri (ilk elden görmeleri) şart koşulmuştur. Ancak zina davalarında kadınların şahitliği meselesi fıkıhta tartışmalı bir konudur. Fakihlerin bir kısmı, bu tür had davalarında kadınların erkeklerle aynı seviyede şahitlik edemeyeceğini ileri sürerken, bazıları kadınların bu tür davalarda şahit olabileceğini savunmaktadır. Hanbelî mezhebinde, had cezaları dâhil olmak üzere belirli durumlarda kadınların şahitliğinin kabul edilebileceğine dair görüşler bulunmaktadır. Buna göre, özellikle ölüm cezası gerektirmeyen had cezalarında (örneğin, kazf yani zina iftirası suçunda) kadınların şahitliğinin geçerli olabileceği belirtilmiştir. Bu farklılık, İslâm hukukunda şehâdetin delil niteliği, ispat gücü ve kabul şartları açısından mezhepler arasında farklı içtihatların bulunduğu göstermektedir.⁸⁵ Bu durum, hukuk sisteminde kadın ve erkeğin hukukî konumuna dair farklı uygulamaların bulunduğu ve bu farklılıkların adalet, maslahât ve eşitlik ilkeleri çerçevesinde yeniden ele alınması gerektiğini gündeme getirmektedir. İslâm hukukunda şehâdetin (şahitliğin) delil değeri ve kabul şartları, fakihler tarafından farklı içtihatlarla ele alınmış olup, bazı hükümlerin uygulanışı toplumsal yapı, örf ve maslahat ilkeleriyle şekillenmiştir. Bu bağlamda, hukuk düzeninin adalet ve hikmet prensiplerini yansıtır şekilde tanzim edilmesi, kadın ve erkeğin hukukî statüsüne dair meselelerin usûl-i fikhî kaideler ışığında yeniden değerlendirilmesini zaruri kılmaktadır. İslâm hukukunun temel ilkelerine riayet edilerek, bu konunun daha geniş bir çerçevede tartışılması ve şer'î deliller ışığında hukukî bir muhasebeye tabi tutulması gerekmektedir.

Bakara 2:282 Bağlamında Kadınların Şahitliği: Fikhî ve Modern Tartışmalar

İslâm hukukunda kadınların şahitliği meselesi, tarih boyunca farklı yorumlara tabi tutulmuş ve günümüzde de tartışılmaya devam etmektedir. Bakara Sûresi 2:282'de geçen şehâdet (şahitlik) hükmü, özellikle çağdaş hukukçular ve toplumsal cinsiyet çalışmalarına yön veren araştırmacılar tarafından eleştiri konusu olmuştur. Söz konusu âyet şöyledir:

“Ey inanıp güvenenler! Birbirinize belli bir vadeye kadar borçlandığınızda borcu yazın. Bir yazıcı onu, aranızda adaletle yazsın. Yazıcı, Allah'ın (bu ayette) öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın, yazsın. Onu, borçlu olan taraf yazdırsın. Rabbi olan Allah'a karşı yanlış yapmaktan sakınsın da borçtan bir şeyi eksiltmesin. Borçlu; sefih, güçsüz veya yazdıracak durumda değilse onun velisi borcu adaletle yazdırsın. Erkeklerinizden iki kişiyi de şahit tutun. İki erkek yoksa şahitliğini kabul edeceğiniz kişilerden bir erkek ile iki kadın da olur. Kadınlardan biri yanılırsa diğeri ona hatırlatır. Şahitler çağrıldıklarında (şahitlik yapmaktan) kaçınmasınlar. Borç, ister büyük ister küçük olsun onu vadesi ile birlikte yazmaya üşenmeyin. Allah katında böylesi daha düzgün, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha uygundur. Ama aranızda yaptığınız ticaret

⁸³ Hadi Sağlam, "Naslardaki Şahitlikle İlgili Düzenlemelerin İslâm Hukukuna Yansımaları Işığında Kadınların Şahitliğinin Değerlendirilmesi", Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 2008, ss. 359-402.

⁸⁴ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kur'ân, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, c. 1, s. 251-253.

⁸⁵ İbn Kudâme, Muvaffakuddîn, el-Muğni, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1985, c. 10, s. 150-153.

peşin olursa onu yazmamanızın size bir günahı olmaz. Alışveriş yaptığımızda şahit tutun. Yazıcıya da şahitlik yapana da zarar verilmesin. Eğer zarar verirseniz bu, sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah'tan çekinin; Allah size gerekli bilgiyi veriyor. Allah her şeyi bilir”

Bu âyet bağlamında kadınların şahitliği konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Kadın araştımacı Amina Wadud, bu âyette geçen hükmün kadınların bağımsız birer şahit olarak kabul edilmediğini gösterdiğini ileri sürmektedir. Ona göre, iki kadının şahitlik etmesi gerekliliği, kadının güvenilirliğiyle ilgili bir sınırlama değil, şahitliğin sıhhatini güvence altına almak adına getirilen bir düzenlemeye işaret etmektedir. Wadud, ayetin mutlak ve evrensel bir hüküm olarak değil, tarihî ve sosyal bağlam içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Görünüşe göre Amina Wadud, teosentrik yorum stratejisini bağlam ekseninde yeniden şekillendirerek, özgürleştirici bir yaklaşımla yorumlamaktadır. Ancak, bu yaklaşımı, ayetin lafzî ve şer’î bağlamından uzaklaşmasına ve Kur’ân’ın aslı anlamından ayrılmasına yol açmıştır.⁸⁶

Zaitunah Subhan’a göre, şahitlik (şehâdet), bir davanın hükme bağlanmasında dikkate alınması gereken önemli bir delil niteliği taşımaktadır. Kur’ân-ı Kerîm, şahitlik müessesesine ilişkin açık hükümler getirmiş ve bu konuya çeşitli ayetlerde değinmiştir. Şahitlikle ilgili olarak özellikle Bakara (2:282), Nisâ (4:15), Mâide (5:106), Nûr (24:4, 6, 13) ve Talâk (65:2) surelerinde hükümler yer almaktadır. Ancak Subhan’a göre, bu ayetlerden hiçbirini, iki kadın şahidin tek bir erkek şahidin yerine geçtiğini kesin bir hüküm olarak belirlememektedir. Ona göre, Kur’ân’daki bu hüküm, mâlî muâmelât bağlamında geçerli olup, diğer hukukî konular açısından bağlayıcı bir genelleme yapılmamalıdır. Açıkça ifade etmek gerekirse, Subhan, erkeklerin ve kadınların şahitlik hususunda özünde eşit olduğunu, bir erkeğin iki kadına denk olduğu yönündeki düzenlemenin yalnızca borç akitleri gibi özel durumlarla sınırlı olduğunu, ancak diğer hukukî bağlamlarda kadın ve erkek şahitliği arasında zorunlu bir ayırım yapılmasını gerektirecek mutlak bir hükmün bulunmadığını belirtmektedir.⁸⁷

Ancak Zaitunah Subhan’ın açıklamalarının şer’î deliller açısından uygunluğunu sorgulayan pek çok kişi, bu görüşe katılmamaktadır. Zira, Kur’ân-ı Kerîm’de açık bir şekilde borç muamelelerinde şahitlik meselesine dair belirli bir düzenleme getirilmiş ve iki erkek veya bir erkek ile iki kadının şahit olarak bulunması gerektiği vurgulanmıştır. Bu görüş, M. Kureyş Şihab’ın şu ifadesiyle de örtüşmektedir: “Kur’ân’da geçen ‘şahit’ kelimesi, güvenilir bir kişinin defalarca tanıklık yapmasını ifade eder. Bu nedenle, şahidin güvenilirliği konusunda hiçbir şüphe bulunmamalıdır. İlgili ayetlerde, iki erkek şahit talep edilmekte; eğer bu sağlanamazsa, bir erkek ile iki kadının şahitliği kabul edilmektedir. Buradaki düzenleme, toplumsal işleyişi koruma amacı taşımakta olup, kadınların şahitliğinin mutlak anlamda reddi veya zayıflığı ile ilişkilendirilmemelidir.”⁸⁸ Görüldüğü üzere Şihab’a göre, kadınların şahitliği, Kur’ân’da yalnızca borç muameleleri bağlamında belirli bir düzenlemeye tabi tutulmuş olup, genel hukukî bağlamda şahitliğin esas ölçütü, şahidin güvenilirliği ve adaletidir (adâletü’ş-şâhid). Dolayısıyla, kadınların şahitliği ile ilgili hükümlerin bağlamdan koparılarak mutlak ve evrensel bir kaide haline getirilmesi doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

Kur’an’ı Kerim’de sarıh bir biçimde kadının şahitliğinden bahseden sadece bir tek ayet bulunmaktadır. Söz konusu ayet, kadın-erkek ilişkilerini düzenleyen veya kadın-erkeğin hak ve sorumluluklarından bahseden konular bağlamında değil, yukarıda bahsettiğimiz borçlanma gibi ticari ve sosyal bir mevzuda kadının şahitliğini zikretmiştir.

Günümüz İslam dünyasındaki bazı ilim adamları, Bakara Sûresi 2:282’de geçen “iki kadın” ifadesinin bağlayıcı bir hüküm (hükmü vâcip) olmadığını, aksine şahitliğin sıhhatini güvence altına almak için getirilen bir tedbir niteliği taşıdığını savunmaktadırlar. Bu görüşe göre, kadınlardan biri unutmazsa diğerinin hatırlatma işlevi devreye girmeyecek, dolayısıyla hüküm bağlayıcı değil, şartlı bir düzenleme olacaktır. Bu görüşü destekleyen ilim adamlarından biri olan Salih Akdemir, şahitlik müessesesinin cinsiyete bağlı bir ayırım içermediğini ve kadın ile erkek şahitliğinin esas itibarıyla eşit kabul edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ona

⁸⁶ Zuhairi Misrawi Very Verdiansyah, *Islam Emansipatoris Menafsir Agama Untuk Praksis Pembebasan*, P3M, Jakarta, 2004, p. xxiii.

⁸⁷ **Subhan, Zaitunah**, *Tafsir Kebencian*, LKiS, Yogyakarta, 1999, ss. 85-88.

⁸⁸ **Şihab, M. Kureyş**, *Tafsir al-Misbah*, Lentera Hati, Jakarta, 2000, c. 2, ss. 212-215.

göre, Kur'an'daki bu ifade, kadınların şahitlik ehliyetini sınırlandırmaktan ziyade, dönemin toplumsal yapısını dikkate alarak hukuki güvenliği teminat altına alma maksadını taşımaktadır. Bu yaklaşıma göre, Kur'an'da yer alan ahkâm ayetlerinin bağlayıcılığı göz önüne alındığında, ilgili hükmün zorunluluk (vücûb) değil, tavsiye (istihbâb) niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır.⁸⁹

Kadın Şahitliği Üzerine Çağdaş Fikhi Değerlendirmeler ve Hukuki Reformlar

İslam hukukunda kadınların şahitliği, çağdaş hukuk anlayışı ve toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında yeniden değerlendirilen konular arasında yer almaktadır. Modern fikhi yaklaşımlar, kadınların şahitliği konusundaki geleneksel hükümleri, adalet, maslahat (kamu yararı) ve ictihad (hukuki yorum) ilkeleri çerçevesinde ele almakta ve bu hükümlerin günümüz şartlarında nasıl uygulanması gerektiğini tartışmaktadır.

Çağdaş hukukçular ve akademisyenler, kadınların şahitliği ile ilgili klasik fıkıh yorumlarının tarihsel bağlamda değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Kur'an ve Sünnet, adalet ve eşitlik ilkelerini vurgulamakta olup, kadının şahitliğine ilişkin bazı farklı düzenlemeler, dönemin sosyo-ekonomik şartları ve toplumsal yapısıyla ilişkilendirilmektedir.⁹⁰ Akademisyenler, tarihsel bağlamın İslami öğretilerde yer alan temel adalet ve eşitlik ilkelerini gölgede bırakmaması gerektiğini ileri sürmektedirler.

İslâmî öğretiler, adalet (adl), hakkaniyet (qıst) ve eşitlik (musâvât) ilkelerine büyük önem vermektedir. Kur'an-ı Kerim ve Sünnet-i Nebvî, tüm bireylerin cinsiyet ayrımı gözetmeksizin onurlu ve adil muamele görmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Çağdaş fikhî yaklaşımlar, kadınların şahitliği konusundaki klasik hükümleri ele alırken, tarihsel bağlamı ve maslahat ilkesini göz önünde bulundurarak yeniden değerlendirmektedir. Bu yorumlara göre, geleneksel içtihatlarda algılanan eşitsizlikler, İslâm'ın temel adalet prensipleriyle bağdaşmamaktadır. Bunun yerine, modern hukukçular ve akademisyenler, kadınların toplumsal ve hukukî katkılarının daha fazla tanınması gerektiğini, şahitliklerinin güvenilirlik açısından cinsiyete bağlı olmaması gerektiğini ve kadınların haklarının korunmasını sağlayan yasal düzenlemelerin daha adil uygulanmasını savunmaktadır.⁹¹

Küresel insan hakları normları, İslâm hukuku çerçevesinde kadın haklarına dair yürütülen tartışmalara yön vermekte ve bu meselelerin yeniden ele alınmasına zemin hazırlamaktadır. Uluslararası cinsiyet eşitliği ilkeleri ve ayrımcılığın yasaklanmasına ilişkin düzenlemeler, İslâm hukukunun temel ilkeleri olan adalet (adl), maslahat ve zararı giderme (daf'u'd-darar) prensipleri çerçevesinde yeniden değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, kadınların şahitliği ve hukukî konularına dair geleneksel fikhi yaklaşımlar, çağdaş içtihat yöntemleri ve hukukun dinamik yapısı çerçevesinde yeniden gözden geçirilmektedir. İslâm'ın temel adalet ilkeleri, kadın ve erkek arasında mutlak bir hiyerarşiyi öngörmemekte, aksine şahitlik gibi hukukî süreçlerde de hakkaniyetin sağlanmasını esas almaktadır.⁹² Çoğunluğu Müslüman olan birçok ülke, uluslararası insan hakları sözleşmelerini kendi hukuk sistemlerine entegre ederek, İslam hukukunun küresel normlarla nasıl uyum sağladığının yeniden değerlendirilmesine yol açtı. Bu entegrasyon, kadın haklarının geliştirilmesini desteklemekte ve kadınların ifadelerinin eşit şekilde tanınması yönündeki argümanı güçlendirmektedir.⁹³

Son dönem fıkıh araştırmacıları ve reformist hukukçular, kadınların şahitliğine dair İslâm hukukunun klasik hükümlerinin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu çerçevede, içtihat mekanizmasının etkin kullanımı, tarihsel bağlamın dikkate alınması ve çağdaş hukukî gerçekliklerin İslâm'ın temel ilkeleri doğrultusunda yeniden yorumlanması teşvik edilmektedir. Özellikle modern fıkıhçılar, kadınların şahitlik konusundaki rollerinin sadece tarihî-kültürel bağlamda değil, aynı zamanda adalet ve maslahat ilkeleri doğrultusunda ele alınması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Bu bağlamda, kadınların beyanlarının hukukî geçerliliğinin, cinsiyet farkı gözetilmeksizin değerlendirilmesi gerektiğini ve şahitlik

⁸⁹ Salih Akdemir, "Tarih Boyunca ve Kur'an'ı Kerim'de Kadın", Antoloji; İslam'da Kadın Hakları, Rehber Basın, Ankara, 1993", I, s.141.

⁹⁰ Akdemir, age., I,140.

⁹¹ Hafiz Muhammad Siddique and Muhammad Atif Aslam Rao. "The Protection of Woman's Right to Dower in Islamic Law." Pakistan Journal of Gender Studies, 2019: 18, no. 1: p.49.

⁹² Ebrahim Moosa, "The dilemma of Islamic rights schemes." Journal of Law and Religion, 2001, 15: p.186

⁹³ Kırbaçoğlu, "Kur'an'a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler", s.164.

meselesinin Kur'ân ve Sünnet'in genel adalet ilkeleriyle uyumlu şekilde yeniden ele alınmasının zorunlu olduğunu ifade etmektedirler.⁹⁴

Kadınların şahitliğiyle ilgili çağdaş fikhî yorumlar ilerleme kaydetmiş olsa da, geleneksel hukuk anlayışını savunan çevrelerde bu değişimlere karşı direnç devam etmektedir. Geleneksel fikhî ekolleri, kadim içtihatların muhafazasını savunurken, reformcu âlimler ise adalet (adl), maslahat (maslaha) ve zamanın değişmesiyle hükümlerin değişmesi (tagayyur al-ahkam) ilkeleri çerçevesinde yeni yorumlara ihtiyaç duyulduğunu ileri sürmektedir. Bu ihtilaf, modern hukukun toplumsal cinsiyet eşitliğine dair beklentileri ile klasik fikhî anlayışının sınırlarını belirleme çabası arasında bir gerilim oluşturmaktadır. Bu meseleye dengeli bir yaklaşım getirmek, hem İslam hukukunun temel referanslarına bağlı kalmayı, hem de toplumsal adaleti sağlamayı gerektirmektedir.⁹⁵

İslâm hukukunun çağdaş yorumları, kadınların şahitliği ve toplumsal cinsiyet eşitliği meselelerinin ele alınmasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Modern hukukçular ve reformcu âlimler, geleneksel fikhî hükümleri yeniden değerlendirerek, bunları adalet (adl) ve hakkaniyet (qist) ilkeleri doğrultusunda çağdaş hukukî standartlarla uyumlu hâle getirmeye çalışmaktadır. Her ne kadar bu süreç, bazı gelenekçi yaklaşımlar tarafından eleştirilse de, İslâm hukukunun esnek ve dinamik yapısı, bu tür yorumların geliştirilmesine ve günümüz toplumsal gerçekleriyle uyumlu yeni içtihatların üretilmesine imkân tanımaktadır.⁹⁶

Şahitlikte Kavram Yanılgılarının Kadın Haklarına Etkisi

İslam hukukunda kadınların şahitliğiyle ilgili yaygın yanlış kanaatler, İslam'ın cinsiyet adaleti (qist al-jinsiyah) ve kadın haklarına dair hükümleri bağlamında geniş çaplı etkiler doğurmaktadır. Bu tür yanlış anlamalar, hem hukuki uygulamalarda hem de toplumsal algıda kadınların şahitlik konusundaki konumunu belirlemede etkili olmaktadır. Bu bağlamda, kadınların şahitliğine dair yanlış anlamalar, yalnızca bireysel hukukî süreçleri değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet adaletini sağlamaya yönelik reformları ve hukukun dinamik yapısını da doğrudan etkilemektedir. Bu algıların düzeltilmesi, İslam hukukunun temel ilkeleri doğrultusunda şahitlik ahkâmının doğru ve adil bir şekilde anlaşılması ve uygulanması açısından büyük önem taşımaktadır.

Kadınların ifadelerinin geçerliliği ve ağırlığı hakkındaki yanlış kanıların somut hukuki sonuçları olabilir. Örneğin, eğer geleneksel yorumlar doğası gereği önyargılı olarak algılanırsa, hukuki uygulamaları kadınların aleyhine olacak şekilde etkileyebilirler. Kuran ayetleri ve hadislerle ilgili yanlış anlamalar, kadınların hukuki işlemlerdeki rolünü zayıflatan kısıtlayıcı yorumlara yol açabilir.⁹⁷ Bu, kadınların ifadelerine gereken değerin verilmemesine veya reddedilmesine yol açarak onların adalete ve hukuki çözüm yollarına erişimlerini etkileyebilir.

Kadınların şahitliğine ilişkin toplumsal algılar genellikle yaygın olan yanlış kanılar tarafından şekillendirilmektedir. Kadınların ifadelerini daha az inandırıcı veya güvenilir olarak gören kültürel ve sosyal tutumlar, cinsiyet önyargılarını ve ayrımcılığı sürdürebilir. Bu algılar kadınların iş dünyası, hukuk ve sosyal alanlar da dahil olmak üzere çeşitli sektörlerdeki rollerini etkileyebilir.⁹⁸ Kadınların katkılarının ve tanıklıklarının tanındığı ve saygı duyulduğu daha eşitlikçi bir ortamın teşvik edilmesi için yanlış anlamaların giderilmesi büyük önem taşır.

Kadınların şahitliği konusundaki yanlış algılar, hukuki reform süreçlerini ve toplumsal cinsiyet adaletini destekleme çabalarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu tür algılar, hukuki düzenlemelerin yeniden şekillendirilmesine yönelik çabalarda direnç oluşturmakta ve kadınların şahitliğine dair daha kapsayıcı düzenlemelerin uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Özellikle, kadınların şahitliğinin hukukî geçerliliğini artırmaya yönelik reform girişimlerinin, bu yanlış anlamalarla mücadele etmesi ve şer'î delillerle dayalı bilinçli bir yaklaşım geliştirmesi gerekmektedir. Bu tür reform süreçlerinde, toplumda yerleşmiş

⁹⁴ **Khaled Abou El Fadl**, *Speaking in God's Name: Islamic Law, Authority and Women*, Oneworld Publications, 2001, ss. 250-260

⁹⁵ Carolyn Rouse, *Engaged Surrender: African American Women and Islam*. Univ of California Press, 2004, s.147.

⁹⁶ Kırbasoğlu, "Kur'ân'a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler", s.167.

⁹⁷ Nazife Gürhan, "Toplumsal Cinsiyet ve Din". *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 6 Kasım 2010: s.62.

⁹⁸ Mehmed Dikmen, *İslâm'da Kadın Hakları*, Cihan yayınları, İstanbul, 1983, s.96.

önyargıların giderilmesi, İslâm hukukunun temel ilkeleri doğrultusunda adalet (adl) ve hakkaniyet (qıst) ilkelerinin hayata geçirilmesi açısından büyük önem arz etmektedir.⁹⁹

İslam hukuku ve kadınların şahitliği hakkındaki yanlış kanılar çoğunlukla eğitim ve farkındalıktaki boşluklardan kaynaklanmaktadır. Pek çok kişi İslam hukuku ve hukuk ilkelerinin tarihsel bağlamı hakkında kapsamlı bir anlayışa sahip olmayabilir. Kadınların tanıklığına ilişkin ilkeleri açıklığa kavuşturan ve yaygın yanlış anlamaları ele alan eğitim çabaları, bu boşlukların kapatılmasına yardımcı olabilir. Artan farkındalık ve doğru bilgi, algıları değiştirmek ve İslami öğretilerin daha adil bir şekilde yorumlanmasını teşvik etmek için çok önemlidir.¹⁰⁰

İslam hukukunda kadınların şahitliği meselesinde oluşan yanlış algılar, hem hukuki düzenlemeleri hem de toplumsal algıyı şekillendiren unsurları doğrudan etkilemektedir. Bu çerçevede, akademisyenler ve fıkıh âlimleri, yanlış anlamaların giderilmesi ve İslam hukukunun sahih bir şekilde yorumlanması hususunda önemli bir rol oynamaktadır. İlgili araştırmalar, ilmî çalışmalar ve toplumun bilinçlendirilmesine yönelik faaliyetler, şahitlik ahkâmına dair daha doğru ve adaletli bir anlayışın yaygınlaşmasını sağlamaktadır.

Kadınların şahitliği konusunda toplumsal cinsiyet eşitliği ilkesine uygun bir yaklaşım geliştirmek, yalnızca bireysel hukukî süreçlerin değil, aynı zamanda hukuk sistemlerinin temel ilkelerinin de İslam'ın adalet anlayışı (adl) ile uyumlu hale getirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Yanlış anlamaların ve önyargıların ortadan kaldırılması, hukuki reformların hayata geçirilmesine ve İslam hukukunun temel ilkeleri çerçevesinde daha adil bir şahitlik sisteminin oluşturulmasına katkı sunacaktır. Gerçek dünyadaki uygulamalar, kadınların şahitliği konusundaki yanlış anlamaların nasıl farklı hukuki ve toplumsal sonuçlar doğurduğunu açıkça göstermektedir. Bazı bölgelerde bu yanlış anlamalar, kadınların şahitlik yapma hakkının kısıtlanmasına ve ayrımcı uygulamaların ortaya çıkmasına neden olurken, bazı reform çabaları bu algıları düzelterek kadın haklarının daha geniş bir çerçevede tanınmasını sağlamıştır. Bu nedenle, fıkhi ilkeler doğrultusunda eğitim faaliyetlerinin artırılması, bilinçli yorumların yaygınlaştırılması ve önyargıların ortadan kaldırılması, İslam hukukunun daha adil ve eşitlikçi bir şekilde uygulanmasını temin edecektir.¹⁰¹ Paydaşlar, eğitimsel boşlukları kapatarak, modası geçmiş algılara meydan okuyarak ve bilinçli yorumları savunarak İslam hukukunun daha eşitlikçi ve adil bir şekilde uygulanması için çalışabilirler.

SONUÇ

İslam hukukunda kadınların şahitliği, tarihsel ve çağdaş yorumlar arasında şekillenen çok boyutlu bir meseledir. Bu çalışmanın sonucu olarak, kadınların şahitliğinin yalnızca hukuki çerçevelerle sınırlı kalmadığı, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve tarihi faktörlerden etkilendiği ortaya konmuştur. Kur'an-ı Kerim ve sünnet, kadınların şahitliğini belirli bağlamlarda kabul ederken, fıkıh mezheplerinin bu konuda farklı içtihatlar geliştirdiği görülmektedir. Bu farklılıklar, sadece hukuk teorisiyle sınırlı olmayıp, kadınların mahkemelerdeki rollerini ve ifadelerinin değerlendirilme biçimini de doğrudan etkilemektedir.

Kadınların şahitliğine ilişkin tartışmalar, Kur'an'ın temel adalet ilkeleri ve İslam hukukunun dinamik yapısı çerçevesinde ele alınmalıdır. Zira İslam hukuku, adalet, maslahat ve toplumsal değişim gibi ilkeler doğrultusunda yorumlanabilen bir yapıya sahiptir. Ancak, tarihsel ve sosyo-kültürel bağlamlardan kaynaklanan yanlış anlamalar, kadınların şahitliğinin hukuk sistemlerinde tam anlamıyla uygulanmasının önündeki engellerden biri olarak durmaktadır. Bu sebeple, kadınların hukuk sistemine eşit şekilde katılımını sağlamak, yalnızca bir hukuk meselesi değil, aynı zamanda toplumun adalet ve hakkaniyet anlayışıyla doğrudan ilişkilidir.

Çağdaş fıkıh âlimleri ve hukukçular, kadınların şahitliği konusundaki geleneksel yorumları yeniden gözden geçirmekte ve bunları modern hukuk anlayışıyla uyumlu hale getirmeye çalışmaktadır. Kur'an'ın temel adalet ilkeleri doğrultusunda yapılan bu yorumlar, kadınların şahitliğini güçlendirmek ve onların hukukî

⁹⁹Sherine Hafez. An Islam of her own: Reconsidering religion and secularism in women's Islamic movements. NYU Press, 2011, p.105

¹⁰⁰ Kırbaçoğlu, "Kur'an'a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler", s.174.

¹⁰¹ Gürhan, "Toplumsal Cinsiyet ve Din", s.65.

süreçlerdeki rollerini daha belirgin hale getirmek adına önemli bir adımdır. Ancak bu süreç, geleneksel yaklaşımlarla çağdaş bakış açıları arasında süregelen bir denge arayışını da beraberinde getirmektedir.

Sonuç olarak, İslam hukukunda kadınların şahitliği meselesi, yalnızca hukuki bir konu olarak değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliği, kültürel algılar ve hukuki reformlar çerçevesinde ele alınmalıdır. Bu çalışma, kadınların şahitliğiyle ilgili yanlış anlamaları gidermeye katkıda bulunmuş, İslam hukukunun temel ilkeleri çerçevesinde adil bir yaklaşım geliştirilmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır. Gelecekteki çalışmalar, kadınların şahitliğinin hukuki statüsünü daha kapsamlı bir şekilde ele alarak, hem klasik fıkıh anlayışıyla hem de çağdaş hukuki normlarla nasıl bütünleştirilebileceği konusunda yeni açılımlar sunmalıdır. Böylece, İslam hukukunun temel prensipleriyle uyumlu bir şekilde, kadınların adalet sistemindeki yerini güçlendirmek mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

1. **Cevherî**, İsmail b. Hammad, es-Sihah Tacü'l-Lüğa ve Sihahul-Arabiyye, 3. bs., Dâru'l-İlmi li'l-Melayin, Beyrut, 1984.
2. **Cubran**, Mesud, er-Raid, 5. bs., Dâru'l-İlmi lil-Melayin, Beyrut, 1986.
3. **Cürcanî**, Şerif Ali b. Muhammed, et-Ta'rifât, Kahire, 1970.
4. **Ebû Bekir İbnü'l-Arabî**, Ahkâmü'l-Kur'ân, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
5. **Ebû Dâvûd**, Süleyman b. Eş'as, Sünen, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.
6. **el-Kurtubî**, Muhammed b. Ahmed, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1964.
7. **İbn Abidin**, Reddü'l-Muhtar, Şamil Yayınları, İstanbul, 1985.
8. **İbn Hacer el-Askalânî**, Ahmed b. Ali, el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
9. **İbn Kesîr**, İsmail b. Ömer, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.
10. **İbn Kudâme**, Muvaffakuddin, el-Muğnî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1985.
11. **İbn Sa'd**, Muhammed, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.
12. **Khaled Abou El Fadl**, Speaking in God's Name: Islamic Law, Authority and Women, Oneworld Publications, 2001.
13. **Mahallî, Celâleddin & Suyûtî, Celâleddin**, Tefsîrü'l-Celâleyn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
14. **Mehmed Dikmen**, İslâm'da Kadın Hakları, Cihan Yayınları, İstanbul, 1983.
15. **Rağîb el-İsfahanî**, el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
16. **Şihab**, M. Kureyş, Tafsir al-Misbah, Lentera Hati, Jakarta, 2000.
17. **Subhan**, Zaitunah, Tafsir Kebencian, LKiS, Yogyakarta, 1999.
18. **Zuhairi Misrawi Very Verdiansyah**, Islam Emansipatoris: Menafsir Agama Untuk Praksis Pembebasan, P3M, Jakarta, 2004.

Makaleler:

19. **Akdemir, Salih**, "Tarih Boyunca ve Kur'ân'ı Kerim'de Kadın", Antoloji; İslam'da Kadın Hakları, Rehber Basın, Ankara, 1993.
20. **Ebrahim Moosa**, "The Dilemma of Islamic Rights Schemes", Journal of Law and Religion, 2001, 15: 186.
21. **Hadi Sağlam**, "Naslardaki Şahitlikle İlgili Düzenlemelerin İslam Hukukuna Yansımaları Işığında Kadınların Şahitliğinin Değerlendirilmesi", Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 2008, ss. 359-402.
22. **Hafiz Muhammad Siddique & Muhammad Atif Aslam Rao**, "The Protection of Woman's Right to Dower in Islamic Law", Pakistan Journal of Gender Studies, 2019, 18(1): 49.

23. **Sherine Hafez**, "An Islam of Her Own: Reconsidering Religion and Secularism in Women's Islamic Movements", NYU Press, 2011, p. 105.
24. **Carolyn Rouse**, Engaged Surrender: African American Women and Islam, Univ. of California Press, 2004.
25. **Nazife Gürhan**, "Toplumsal Cinsiyet ve Din", Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, 6 Kasım 2010, s. 62.
26. **Ade Rizki Saputra, Mira Gunati, Miliyandra Miliyandra, Ery Rachma Firsanti & Tri Agus Haryono**, "Legal Politics in the 2024 Election Era in Indonesia", Formosa Journal of Sustainable Research, 2024: 3(5), p. 904.
27. **Kırbaşoğlu, Hayri**, "Kur'ân'a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 164-174.

(29)

Hayrullah KOÇA¹⁰²; Emrullah KOCA¹⁰³; Şehmus ASLAN¹⁰⁴
ETKİLİ OKUL LİDERLİĞİ
EFFECTIVE SCHOOL LEADERSHIP

ÖZ

Bu makale, etkili okul liderliğinin eğitimdeki rolünü ve okul başarısına olan etkisini incelemektedir. Etkili bir okul lideri, okulun vizyonunu belirler, öğretmenlerin gelişimini destekler ve öğrencilerin akademik başarılarını artıracak stratejiler geliştirir. Okul liderliği sadece yönetsel bir görev değil, aynı zamanda okul kültürünü güçlendiren ve okulun genel başarısını pekiştiren bir süreçtir. Ancak, liderler genellikle sınırlı kaynaklar, öğretmen motivasyonu eksiklikleri ve değişime karşı direnç gibi zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu makalede, okul liderlerinin bu engelleri aşabilmesi için kaynakların etkin kullanımı, öğretmenlerin sürekli eğitimi, okul kültürünün güçlendirilmesi ve paydaşlarla işbirliğinin artırılması gibi stratejiler önerilmiştir. Etkili okul liderliği, okul başarısını artırmak için kritik bir faktör olup, liderlerin doğru stratejilerle bu süreci yönlendirmeleri büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Etkili okul liderliği, okul kültürü, öğretmen gelişimi, öğrenci başarısı.

ABSTRACT

This article examines the role of effective school leadership and its impact on school success. An effective school leader defines the school's vision, supports teacher development, and creates strategies to enhance students' academic achievement. School leadership is not only an administrative duty but also a process that strengthens school culture and consolidates overall success. However, leaders often face challenges such as limited resources, teacher motivation issues, and resistance to change. This article suggests strategies for overcoming these obstacles, including the efficient use of resources, continuous teacher training, strengthening school culture, and increasing collaboration with stakeholders. Effective school leadership is a critical factor in improving school performance, and it is essential for leaders to manage this process with the right strategies.

Keywords: *Effective school leadership, school culture, teacher development, student achievement.*

¹⁰² ORCID: 0009-0007-2824-3732; Kurum: Mili Eğitim Bakanlığı Bingöl

¹⁰³ ORCID: 0009-0005-3429-9762; Kurum: Mili Eğitim Bakanlığı Bingöl

¹⁰⁴ ORCID: 0009-0006-6989-2432; Kurum: Mili Eğitim Bakanlığı Bingöl

1. GİRİŞ

Eğitim sisteminin başarılı olabilmesi için sadece kaliteli bir müfredat, etkili öğretim yöntemleri ve öğrencilere yönelik yeterli materyallerin sağlanması yeterli değildir. Eğitimdeki başarının temel yapı taşlarından biri de okul liderliğidir. Okul liderliği, okulun sadece idari yönetimiyle sınırlı kalmayıp, okul kültürünün şekillenmesinden, öğretmenlerin profesyonel gelişimlerine, öğrencilerin başarılarına kadar birçok alanda etki göstermektedir. Okul müdürleri, öğretmenler, öğrenciler ve veliler arasındaki ilişkileri koordine etmekle kalmaz, aynı zamanda okulun vizyonunu belirleyerek, okulun eğitim politikalarını uygulamak ve okul topluluğunun ortak hedeflere yönelmesini sağlamak gibi kritik sorumluluklar üstlenirler (Leithwood & Louis, 2012). Etkili okul liderleri, okuldaki tüm paydaşlarla güçlü bir işbirliği ortamı yaratır ve okulun misyonunu gerçekleştirebilmesi için doğru stratejiler geliştirirler.

Okul liderliğinin önemi, sadece okulun günlük işleyişini düzenlemekle sınırlı değildir. Liderlik, okulun uzun vadeli başarısı için kritik bir role sahiptir. Liderlerin vizyonu, okuldaki öğretim-öğrenme süreçlerini şekillendirirken, aynı zamanda okulun kültürünü ve iklimini de doğrudan etkiler. Okul liderleri, kararlarının okul topluluğu üzerindeki etkilerini anlayarak, stratejik planlamalar yapmalı ve tüm okul bileşenlerinin birlikte çalışmasını sağlayacak bir liderlik yaklaşımı geliştirmelidirler (Harris, 2009). Okul müdürlerinin, yalnızca öğretim kalitesini artırmak değil, aynı zamanda okulun yönetim süreçlerini iyileştirmek ve okul iklimini dönüştürmek gibi uzun vadeli hedeflere de odaklanmaları gerekir.

Etkili okul liderliği, okulun sadece yönetim işleyişini değil, aynı zamanda öğretim ve öğrenme süreçlerini de doğrudan etkiler. Okul liderleri, eğitimde başarıyı artırma amacıyla okul kültürünü şekillendirir, öğretmenlerin gelişimlerini destekler ve öğrencilerin akademik başarısını teşvik eder. Yapılan araştırmalar, okul liderlerinin okul iklimini, öğretmenlerin iş doyumunu, öğrenci başarısını ve genel okul atmosferini doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır. Örneğin, okullarda güçlü bir liderlik olduğu zaman, öğretmenlerin motivasyonu artmakta, işbirlikçi bir çalışma ortamı yaratılmakta ve bu da öğrencilerin akademik başarısını olumlu yönde etkilemektedir (Leithwood & Louis, 2012). Ayrıca, okul liderlerinin sağladığı etkili iletişim, okulda pozitif bir iklim yaratır ve okul topluluğundaki tüm bireylerin okul hedeflerine odaklanmasına yardımcı olur.

Etkili okul liderleri, okulun genel işleyişinde sadece kısa vadeli başarıları değil, uzun vadeli gelişimi de hedefler. Stratejik planlama, liderlerin okulun geleceğini şekillendiren önemli bir araçtır. Bu süreçte okul müdürleri, okulun güçlü ve zayıf yönlerini değerlendirir, fırsatları ve tehditleri analiz eder ve bu doğrultuda bir yol haritası oluştururlar. Bu tür stratejik bir yaklaşım, okulun sürdürülebilir başarısını sağlamak için kritik öneme sahiptir (Harris, 2009).

Bu makale, etkili okul liderliğinin temel ilkelerini derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Okul liderlerinin, okul başarısı üzerindeki etkilerini ve karşılaştıkları zorlukları ele alacak, ayrıca etkili liderliğin okul kültürüne, öğretmen gelişimine ve öğrenci başarısına olan katkılarını analiz edecektir. Okul müdürlerinin yalnızca yönetim becerilerine değil, aynı zamanda vizyoner düşünme ve stratejik planlama becerilerine de sahip olmaları gerektiği vurgulanacaktır. Bu makale ayrıca, okul liderlerinin karşılaştığı zorlukları ve bu zorlukların aşılabilmesi için gerekli stratejik yaklaşımları tartışacaktır. Etkili okul liderliğini sağlamak için uygulanabilecek yöntemler ve stratejiler üzerinde de durulacak ve okul liderlerinin eğitim sistemindeki uzun vadeli etkileri ele alınacaktır.

2. ETKİLİ OKUL LİDERLİĞİNİN TANIMI VE ÖNEMİ

2.1.Etkili Okul Liderliğinin Tanımı

Etkili okul liderliği, okulun eğitimsel başarısını artırma, okul kültürünü iyileştirme ve öğrencilerin öğrenme deneyimlerini desteklemek amacıyla yönetsel ve pedagojik becerilerin birleşimidir. Etkili bir okul lideri, sadece okulun günlük işleyişini düzenlemekle kalmaz, aynı zamanda eğitim politikalarını hayata geçirir, okulun stratejik yönlerini belirler ve tüm paydaşları (öğrenciler, öğretmenler, veliler, okul personeli) ortak bir hedef etrafında birleştirir. Bu liderlik biçimi, okulun akademik başarıları ile birlikte okul iklimi, okul kültürü, öğretmen gelişimi ve öğrenci refahını da doğrudan etkiler (Leithwood, Harris, & Hopkins, 2008).

Okul liderliği, aynı zamanda okulun sosyal yapısını şekillendiren bir etken olarak öne çıkar. Etkili liderler, okulda güvenli, destekleyici ve yenilikçi bir ortam yaratmak için çaba sarf ederler. Bu liderler,

okullarındaki öğretim süreçlerini yalnızca izlemekle kalmaz, aynı zamanda bu süreçlerin kalitesini sürekli olarak artırmak için stratejik müdahalelerde bulunurlar. Vizyoner liderlik, öğretmenlerin mesleki gelişimini teşvik etmek, öğrencilerin başarısını artırmak ve okulun eğitimsel hedeflerine ulaşmak için kritik bir rol oynar (Robinson, 2011).

Leithwood ve kolegalarının (2008) belirttiği gibi, etkili okul liderliği, eğitim sisteminde köklü değişimlerin gerçekleştirilmesi için gerekli olan bir beceri setine dayanır. Bu liderler, yalnızca okul içindeki işleyişi değil, okul dışındaki toplumsal bağlamı da göz önünde bulundurur. Okul liderliğinin başarıya ulaşabilmesi için, liderlerin eğitsel vizyonları, stratejik düşünme becerileri, öğretim stratejilerini iyileştirme çabaları ve güçlü bir işbirliği ruhu oluşturması gerekir.

2.2.Etkili Okul Liderliğinin Temel Özellikleri

Etkili okul liderliğinin temel özellikleri, liderlerin okulun geleceğini şekillendirme kapasitesini doğrudan etkiler. Bu özellikler yalnızca liderlik becerilerini değil, aynı zamanda okulun genel performansını artırmak için uygulanan stratejik yaklaşımları da içerir.

1. **Vizyonerlik ve Stratejik Düşünme** Etkili okul liderleri, okulun geleceğini şekillendirecek net bir vizyona sahip olmalıdır. Bu vizyon, okulun eğitimsel hedeflerine ulaşabilmesi için rehberlik eder ve okul topluluğunun tüm üyelerini bu hedefler etrafında birleştirir. Vizyon, sadece kısa vadeli başarılar için değil, okulun uzun vadeli gelişimi için de bir yol haritası sunar. Bir okul lideri, eğitimsel reformları ve değişimi yönlendirebilecek bir bakış açısına sahip olmalıdır (Fullan, 2014).

2. **Etkili İletişim ve İşbirliği** İletişim becerileri, okul liderliğinin temel yapı taşlarından biridir. Etkili okul liderleri, okulun içindeki tüm paydaşlarla açık, dürüst ve şeffaf bir iletişim kurar. Bu liderler, okul topluluğunda güven oluşturur ve tüm paydaşları okulun hedeflerine ulaşması için motive eder. Ayrıca, okul liderlerinin iletişimi yalnızca sözlü değil, aynı zamanda davranışlarıyla da tutarlı olmalıdır. İyi bir lider, okulda pozitif bir değişim başlatmak için iletişimin gücünü etkin bir şekilde kullanır. İletişim, okul kültürünün temel yapı taşlarından birisidir ve öğrencilerin, öğretmenlerin ve velilerin güven duygusu oluşturmasına yardımcı olur (Robinson, 2011).

3. **Dağıtılmış Liderlik ve İşbirliği** Etkili okul liderleri, liderlik sorumluluklarını yalnızca kendi üzerine almak yerine, okul topluluğundaki diğer bireylerle paylaşır. Dağıtılmış liderlik anlayışı, okulda öğretmenlerin ve diğer personelin liderlik becerilerini geliştirmelerine olanak tanır. Bu yaklaşım, okulda işbirlikçi bir kültürün gelişmesini sağlar ve okulun genel başarısını artırır. Dağıtılmış liderlik, liderin okulda yalnızca yöneticilik yapmadığı, aynı zamanda öğretmenlerin, öğrencilerin ve velilerin katkılarını da dikkate aldığı bir anlayışa dayanır (Harris, 2003).

4. **Veriye Dayalı Karar Alma** Etkili okul liderliği, veriye dayalı kararlar almayı gerektirir. Okul liderleri, okulun başarısını artırabilmek için verileri analiz eder ve bu verilere dayanarak stratejik kararlar alırlar. Öğrenci başarıları, öğretim yöntemleri, okul kültürü ve öğretmen gelişimi gibi alanlarda alınan kararlar, okulun genel performansını doğrudan etkiler. Okul liderlerinin, bu kararları alırken okulun güçlü ve zayıf yönlerini değerlendirerek hareket etmeleri, okulun sürekli gelişimini sağlayacaktır (Harris, 2003).

2.3.Etkili Okul Liderliğinin Okul Başarısındaki Rolü

Etkili okul liderliği, okul başarısının artırılmasında kritik bir rol oynar. Okul liderlerinin sahip olduğu vizyon, stratejik düşünme ve karar alma becerileri, okulun akademik başarısını doğrudan etkiler. Eğitimdeki başarı, yalnızca müfredatın etkin bir şekilde uygulanmasıyla sınırlı değildir; aynı zamanda okul kültürünün ve öğretim ortamının da şekillendirilmesi gerekir. Okul liderleri, öğretmenlerin profesyonel gelişimini desteklerken, onların pedagojik bilgi ve becerilerini de geliştirmeye çalışırlar. Bu, öğrencilerin öğrenme deneyimlerini doğrudan iyileştirir.

Leithwood ve kolegaları (2008), etkili okul liderliğinin okul başarısındaki etkisini araştırırken, okul liderlerinin öğretim süreçlerini iyileştirmek için stratejiler geliştirmeleri gerektiğini vurgulamışlardır. Etkili liderler, öğretmenlerin eğitimsel ihtiyaçlarını belirleyerek, onlara gerekli desteği sağlar ve öğretim kalitesinin sürekli olarak iyileştirilmesine katkı sunar. Öğrenciler, yalnızca iyi öğretmenlerle değil, aynı zamanda bu öğretmenlerin gelişimi için gerekli olan liderlik desteğiyle de başarılı olurlar.

Okul liderleri ayrıca, okullarda güvenli ve destekleyici bir ortam oluşturarak öğrencilerin başarısını artırır. Bu liderler, okul kültürünün şekillendirilmesinde önemli bir rol oynar ve öğrencilerin öğrenmeye daha açık hale gelmelerini sağlar. Okul liderleri, okulda pozitif bir iklim yaratmak için çaba gösterir, bu da öğrencilerin daha yüksek başarı seviyelerine ulaşmalarına yardımcı olur (Fullan, 2014).

2.4.Etkili Okul Liderliğinin Eğitim Sistemi Üzerindeki Etkisi

Etkili okul liderliği yalnızca okul düzeyinde değil, aynı zamanda eğitim sisteminin genelinde de büyük bir etki yaratır. Eğitimdeki başarı, okul liderlerinin uyguladığı yönetsel ve pedagojik stratejilere dayanır. Eğitimdeki değişim ve yenilikler, okul liderlerinin liderlik becerileri ile doğrudan ilişkilidir. Okul liderleri, okul düzeyindeki politikaların ve eğitim reformlarının etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamak için kritik bir rol oynar (Day, 2007).

Eğitimde fırsat eşitsizliğinin giderilmesi, okul liderlerinin sorumluluğunda olan bir diğer önemli alandır. Etkili liderler, tüm öğrencilere eşit eğitim fırsatları sunarak, öğrencilerin potansiyellerini en üst düzeye çıkarmayı hedefler. Bu yaklaşım, hem okul içinde hem de daha geniş bir eğitim bağlamında pozitif değişimlere yol açar. Eğitimdeki eşitsizliklerin giderilmesi, okul liderlerinin stratejik kararları ve liderlik uygulamaları ile mümkün olur (Day, 2007).

3. ETKİLİ OKUL LİDERLİĞİNİN TEMEL İLKELERİ

Etkili okul liderliği, okulun genel başarısını, eğitim kalitesini ve topluluk dinamiklerini doğrudan etkileyen, bir dizi temel ilkeye dayanan bir yaklaşımdır. Okul liderleri, sadece yöneticilik görevini yerine getiren kişiler değil, aynı zamanda okul kültürünü şekillendiren, öğretim süreçlerini iyileştiren ve öğrencilerin öğrenme deneyimlerini dönüştüren bireylerdir. Bu liderler, okulun vizyonunu netleştirir, stratejik hedefler belirler ve bu hedeflere ulaşabilmek için doğru liderlik becerilerini uygularlar. Bu bağlamda etkili okul liderliğinin temel ilkeleri, okul liderinin hem pedagojik hem de yönetsel bir liderlik yaklaşımını benimsemesini gerektirir. Bu ilkeler, vizyonerlik, iletişim, işbirliği, karar alma ve sürekli öğrenmeye odaklanma gibi başlıklar altında toplanabilir.

3.1. Vizyonerlik ve Stratejik Planlama

Etkili okul liderliği, güçlü bir vizyonla başlar. Vizyon, okulun geleceğine yönelik bir yol haritasıdır ve okulun tüm paydaşlarını (öğretmenler, öğrenciler, veliler, okul personeli) bir araya getiren bir ortak amaç yaratır. Okul liderinin belirlediği vizyon, sadece okulun bugünü değil, aynı zamanda uzun vadeli hedeflerini de kapsar. Bu vizyon, okulun eğitimsel başarısını artırmak, okul kültürünü geliştirmek ve öğrencilerin öğrenme potansiyellerini en üst düzeye çıkarmak için yönlendirici bir rol oynar (Leithwood & Jantzi, 2005).

Vizyon, okulun temel yönlerinin şekillendirilmesinde ve hedeflere ulaşılmasında kritik bir araçtır. Etkili okul liderleri, bu vizyonu net bir şekilde tanımlar ve okul topluluğu ile paylaşarak, herkesi bu hedefler doğrultusunda motive eder. Ancak bir vizyonun etkili olabilmesi için yalnızca soyut bir ideali ifade etmek yeterli değildir. Liderler, bu vizyonu somut eylem planlarına dönüştürmeli, her bir öğretmen ve öğrenciye özel hedefler belirlemelidir. Vizyonun hayata geçirilmesi için ise stratejik bir planlama süreci gereklidir. Okul liderleri, okulun güçlü yönlerini belirleyerek bu yönleri pekiştirirken, zayıf yönleri iyileştirecek stratejiler geliştirmelidir. Stratejik planlama, okuldaki tüm paydaşların katkı sağlayabileceği bir süreç olmalıdır. Bu sayede okul, hem kısa vadede başarılı olur hem de uzun vadeli hedeflere ulaşabilecek altyapıyı oluşturur (Fullan, 2014).

3.2. İletişim ve Şeffaflık

Etkili okul liderliğinin en önemli unsurlarından biri de güçlü ve açık iletişimidir. Okul liderleri, okulun vizyonunu, hedeflerini ve stratejik planlarını tüm paydaşlarla açıkça paylaşmalı, iletişimde şeffaflık ilkesini esas almalıdır. Bu, okulun tüm bireylerinin güven duymasını ve liderliği desteklemelerini sağlar. Okul liderleri, öğrenciler, öğretmenler, veliler ve okul personeliyle etkili bir iletişim kurarak, okuldaki bilgi akışını sağlayabilir. İletişim, sadece okulun idari işleyişini değil, aynı zamanda okulun pedagojik yönlerini de kapsar (Harris & Muijs, 2005).

İletişim, okul liderinin okul kültürünü şekillendiren en önemli araçlardan biridir. İyi bir lider, her paydaşın görüşlerini dinler, endişelerini anlamaya çalışır ve okulun genel işleyişini yönlendirecek geri bildirimleri dikkate alır. Öğretmenlerle yapılan düzenli toplantılar, okulun eğitimsel hedeflerine ulaşabilmesi için önemli bir fırsat sunar. Bu sayede öğretmenler, okulun hedefleri hakkında bilgi sahibi olur ve kendi eğitim uygulamalarını bu hedeflere yönelik olarak planlarlar. Ayrıca, okul liderleri, öğrenci başarılarını ve okulun genel durumunu değerlendirirken, şeffaf bir şekilde veri paylaşarak okulun hedefleri doğrultusunda alacakları kararları paydaşlarıyla tartışırlar. Bu şeffaflık, okulun hem iç hem de dış paydaşlarıyla sağlıklı bir iletişim ağı kurmayı sağlar (Leithwood, Harris, & Hopkins, 2008).

3.3. İşbirliği ve Dağıtılmış Liderlik

Etkili okul liderliğinin temel ilkelerinden bir diğeri ise işbirliği ve dağıtılmış liderlik anlayışıdır. Okul liderliği, yalnızca okul müdürünün tek başına yürütmesi gereken bir sorumluluk değildir. Etkili liderler, liderlik sorumluluklarını okulda diğer paydaşlarla paylaşarak bir işbirliği kültürü oluştururlar. Bu, sadece öğretmenler arasında değil, aynı zamanda öğrenciler, veliler ve okul yönetimi arasında da güçlü bir işbirliği ortamı yaratır. Bu tür bir işbirlikçi ortam, okulun eğitimsel başarısını artırmak için kritik bir rol oynar. Okul liderleri, öğretmenlerin profesyonel gelişimlerini teşvik ederken, onların liderlik becerilerini geliştirmelerine de fırsat tanır (Harris, 2003).

Dağıtılmış liderlik, okulun tüm paydaşlarının karar süreçlerine katılımını teşvik eder. Okul liderleri, öğretmenlerin pedagojik uygulamalarını ve okulun genel işleyişine dair görüşlerini dinlerken, onların okulun liderlik süreçlerine dahil olmasını sağlarlar. Bu sayede öğretmenler, okul yönetiminin yalnızca karar alıcıları değil, aynı zamanda liderlikte de aktif bir rol oynayan bireyler haline gelirler. Dağıtılmış liderlik, okulda öğretim kalitesini artırmanın yanı sıra, öğretmenlerin iş tatminini de artırır. Öğretmenler, okuldaki karar alma süreçlerine katıldıklarında, okul kültürüne daha fazla katkıda bulunurlar ve okulun eğitimsel hedeflerine ulaşmak için daha istekli olurlar (Spillane, 2006).

3.4. Veriye Dayalı Karar Verme ve Sürekli İyileştirme

Etkili okul liderleri, karar alma süreçlerinde veriye dayalı bir yaklaşım benimser. Veriye dayalı karar alma, okulun başarısını sürekli olarak izlemek ve iyileştirmek için kritik bir araçtır. Okul liderleri, öğrencilerin akademik başarılarını, öğretim yöntemlerinin etkinliğini ve okul ortamının kalitesini değerlendiren veri toplama yöntemleri kullanmalıdır. Bu veriler, okulun güçlü ve zayıf yönlerini anlamak, öğretmenlerin gelişim ihtiyaçlarını belirlemek ve okulun genel eğitim kalitesini artırmak için temel oluşturur (Bryk et al., 2010).

Veri toplama ve analiz etme süreci, yalnızca öğretim süreçlerinin etkinliğini değerlendirmekle sınırlı değildir. Aynı zamanda okulun sosyal ve duygusal ortamını da içerir. Öğrenci başarısı, öğretmen gelişimi ve okul kültüründeki değişimler hakkında düzenli veri toplamak, okul liderlerinin doğru stratejiler geliştirmelerine olanak tanır. Veriye dayalı kararlar, okulun öğretim stratejilerini sürekli olarak iyileştirmeyi ve öğrencilere daha etkili öğrenme fırsatları sunmayı sağlar. Ayrıca, okul liderleri, bu veriler ışığında okulun hedeflerine ulaşabilmek için öğretmenleri ve diğer okul paydaşlarını yönlendirebilir (Fullan, 2014).

3.5. Öğrenmeye Odaaklanma ve Sürekli Mesleki Gelişim

Etkili okul liderliği, okulda öğrenmeye sürekli odaklanmayı gerektirir. Okul liderleri, öğretmenlerin ve öğrencilerin gelişim süreçlerini sürekli olarak iyileştirmeye yönelik stratejiler geliştirir. Öğrenme, sadece öğrencilere yönelik bir süreç değil, aynı zamanda okul liderlerinin ve öğretmenlerinin de katılım sağladığı bir gelişim sürecidir. Etkili liderler, öğretmenlerin mesleki gelişimlerini desteklerken, onların yeni pedagojik yaklaşımlar ve öğretim stratejileri hakkında bilgi edinmelerine de yardımcı olurlar (Stoll et al., 2006).

Sürekli öğrenmeye ve mesleki gelişime olan bağlılık, okulun genel eğitim kalitesini artırmanın temel yollarından biridir. Okul liderleri, öğretmenlerin pedagojik bilgi ve becerilerini geliştirerek, öğrencilerin daha iyi öğrenme deneyimleri elde etmelerini sağlarlar. Ayrıca, okul liderleri, okul kültürünü sürekli olarak iyileştirecek ve okulda yenilikçi öğretim uygulamalarının yaygınlaşmasını sağlayacak bir öğrenme ortamı oluştururlar. Bu, okulun genel başarısının sürdürülmesi ve artırılması için kritik bir süreçtir.

4. OKUL KÜLTÜRÜ VE ETKİLİ LİDERLİK İLİŞKİSİ

Etkili okul liderliği ve okul kültürü, okulun başarısında birbirini tamamlayan iki kritik faktördür. Okul kültürü, okulun değerlerini, inançlarını, geleneklerini ve normlarını kapsayan bir çerçeve sunarken, okul liderliği bu kültürün yönlendirilmesi, güçlendirilmesi ve dönüştürülmesinde önemli bir rol oynar. Okul lideri, yalnızca okulun yönetim işlevlerini yerine getiren bir yönetici değil, aynı zamanda okul kültürünü şekillendiren, onu dönüştüren ve sürdüren bir liderdir. Bu bölümde, okul kültürünün ne anlama geldiği, etkili liderliğin okul kültürünü nasıl etkileyebileceği ve güçlü bir okul kültürünün eğitimsel başarı üzerindeki etkileri ele alınacaktır.

4.1. Okul Kültürünün Tanımı ve Bileşenleri

Okul kültürü, okulun kolektif kimliğini oluşturur ve okul topluluğunun ortak değerler, normlar ve inançlar etrafında şekillenir. Okul kültürünü, öğrencilerin, öğretmenlerin, yöneticilerin ve diğer okul paydaşlarının paylaştığı bir dizi özellik olarak tanımlamak mümkündür. Schein (2010), okul kültürünü, okuldaki davranış biçimlerinin, düşünme tarzlarının ve duygusal deneyimlerin bir bütün olarak şekillendiği bir ortam olarak açıklar. Okul kültürünün temel bileşenleri arasında okuldaki normlar, değerler, inançlar, liderlik tarzları, öğretim yöntemleri ve okulun sosyal yapıları yer alır.

Okul kültürünü şekillendiren önemli bir faktör, okul liderinin liderlik tarzıdır. Okul lideri, okul kültürünün dinamiklerini anlamalı ve bu kültürü okulun genel misyon ve vizyonu ile uyumlu hale getirmelidir. Okulun kültürünü oluşturan diğer faktörler arasında öğretmenlerin pedagojik değerleri, okulun toplumla olan ilişkisi ve öğrencilerin öğrenme alışkanlıkları sayılabilir. Okul kültürü, sadece okulun içindeki bireylerin ilişkilerini değil, okulun dış çevresiyle de nasıl etkileşimde bulunduğunu belirler. Bu bağlamda okul liderinin vizyonu, okul kültürünün şekillenmesinde kilit bir rol oynar (Deal & Peterson, 2009).

4.2. Okul Kültürünün Okul Başarısındaki Rolü

Okul kültürü, öğrenci başarısı üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Bir okulun kültürel yapısı, öğrencilerin akademik başarıları ve kişisel gelişimleri için kritik bir zemin hazırlar. Araştırmalar, güçlü ve olumlu bir okul kültürünün, öğrencilerin motivasyonunu artırdığı, okuldan aldıkları verimi yükselttiği ve okulda daha fazla aidiyet hissettiklerini gösterdiğini ortaya koymaktadır (Bryk & Schneider, 2002). Öğrenciler, okulun kültürünü ve değerlerini benimsediklerinde, bu okulda daha fazla bağlılık ve başarı gösterirler. Öğrencilerin sosyal ve duygusal gelişimi, okulun kültürel değerlerine ne kadar uygun bir şekilde yönlendirilirse, akademik başarı da o kadar yüksek olur.

Okul kültürünün etkili olabilmesi için, okul liderinin okul topluluğu ile güçlü bir ilişki kurması gerekmektedir. Okul lideri, sadece okulun yönetsel işlevlerini yerine getiren değil, aynı zamanda okulun değerlerini ve hedeflerini belirleyen, paydaşlar arasında işbirliği ve güven oluşturan bir lider olmalıdır. Bu tür bir okul kültürü, öğretmenlerin pedagojik yaklaşımlarını geliştirmelerine yardımcı olur ve onları okulun eğitimsel hedeflerine ulaşma konusunda motive eder. Öğrenciler de bu pozitif okul kültüründen etkilenerek, eğitim süreçlerine daha katılımcı ve odaklanmış bir şekilde katılırlar (Hargreaves, 2003).

4.3. Etkili Okul Liderliğinin Okul Kültürüne Etkisi

Etkili okul liderliği, okul kültürünün şekillenmesinde ve sürdürülmesinde belirleyici bir faktördür. Liderlerin okul kültürüne etki etme biçimleri, okulun eğitimsel başarısını doğrudan etkiler. Okul liderleri, okuldaki öğretim uygulamaları, yönetim tarzları ve öğretmenlerin profesyonel gelişim süreçleri üzerinden okul kültürünü dönüştürebilirler. Etkili liderler, okulun vizyonunu oluştururken, bu vizyonu okulun kültürüne yansıtır ve okulun genel değerleriyle uyumlu hale getirirler (Leithwood, Harris, & Hopkins, 2008).

Liderlerin okul kültürüne etkisi, genellikle liderlik tarzlarına göre değişir. Transformasyonel liderler, okulda bir değişim ve yenilik kültürü yaratmak için öğretmenlerle, öğrencilerle ve diğer paydaşlarla sürekli olarak etkileşimde bulunur. Bu liderler, okul kültürünü değiştirmek ve okuldaki bireylerin öğrenme kapasitelerini artırmak için güçlü bir vizyon ortaya koyar. Örneğin, okul liderleri, öğretmenlerin yenilikçi öğretim yöntemlerini benimsemelerini teşvik ederek, okulda öğrenmeye dayalı bir kültür oluştururlar (Bass & Avolio, 1994).

Okul kültürüne etki etmenin bir diğer yolu da okulda sürekli profesyonel gelişim fırsatları yaratmaktır. Okul liderleri, öğretmenlerin ve okul personelinin kendilerini geliştirmeleri için fırsatlar sundukça, okulda öğrenmeye dayalı bir kültür oluşur. Bu tür bir okul kültürü, öğrencilerin öğrenme süreçlerine de yansır ve okulun genel akademik başarısını artırır. Ayrıca, etkili liderler okulun toplumla olan ilişkisini güçlendirerek, okulun dış çevresiyle etkileşimde bulunduğu da olumlu bir kültürel değişim yaratabilirler (Hallinger & Heck, 1996).

4.4. Okul Kültürü ile Etkili Liderliğin Ortak Katkıları

Okul kültürü ile etkili liderliğin birbirini tamamlayan iki yönlü bir ilişki içinde olduğunu söylemek mümkündür. Güçlü bir okul kültürü, okul liderinin vizyonunu ve stratejilerini daha verimli bir şekilde uygulayabilmesine olanak tanır. Okul liderleri, okul kültürünü anlamalı ve bu kültürü okulun eğitimsel hedefleriyle uyumlu hale getirmelidir. Aynı şekilde, etkili okul liderliği, okul kültürünün dönüştürülmesinde önemli bir rol oynar. Okul lideri, okulun kültürünü geliştirirken, okulun başarısını artırmak için öğretmenler ve öğrencilerle işbirliği içinde çalışmalıdır. Okul liderinin, okul kültürünü sürekli olarak gözden geçirmesi ve iyileştirmeler yapması gerektiği unutulmamalıdır. Okulda öğretim kalitesini artırmak, öğrenci başarılarını yükseltmek ve okulun sosyal ve duygusal ortamını güçlendirmek için okul liderleri okul kültürünü sürekli olarak yönlendirmeli ve geliştirmelidir (Schein, 2010).

4.5. Okul Kültürünün Dönüşümü ve Okul Liderliğinin Rolü

Okul kültürünün dönüşümü, zaman alıcı bir süreçtir ve okul liderlerinin bu süreci doğru bir şekilde yönlendirmesi gerekmektedir. Okul liderleri, okul kültüründeki olumsuzlukları tespit edip, bunları iyileştirecek stratejiler geliştirebilirler. Bu stratejiler, okulda bir bütün olarak olumlu bir değişim sürecini başlatabilir. Okul kültüründeki dönüşüm, yalnızca okul liderinin çabalarıyla değil, tüm okul topluluğunun katılımıyla gerçekleşir. Etkili liderler, okulda değişim süreçlerini başlatırken, öğretmenlerin ve öğrencilerin bu süreçlere dahil olmasını sağlayarak okul kültüründe sürdürülebilir bir dönüşüm oluştururlar (Fullan, 2001).

Sonuç olarak, okul kültürü ile etkili liderlik arasındaki ilişki, okul başarısının artırılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Okul liderlerinin okul kültürünü doğru bir şekilde yönlendirmeleri ve güçlendirmeleri, okulun eğitimsel hedeflerine ulaşmasını kolaylaştırır. Eğitim ortamında güçlü bir kültür oluşturan liderler, okulun genel başarısını artırır ve öğrencilerin akademik ve sosyal gelişimlerine katkı sağlar.

5. ETKİLİ OKUL LİDERLİĞİNİN ÖĞRENCİ BAŞARISINA ETKİSİ

Etkili okul liderliği, okulun genel işleyişini, öğretim kalitesini ve öğrenci başarılarını doğrudan etkileyen bir faktördür. Okul liderlerinin pedagojik liderlik becerileri, okul kültürünü şekillendirmeleri ve öğretmenlere rehberlik etmeleri, öğrenci başarısının artmasında kritik bir rol oynar. Liderlik, sadece okulun günlük yönetimi ile sınırlı kalmaz; aynı zamanda okulun stratejik hedeflerinin belirlenmesi, öğretim süreçlerinin yönlendirilmesi ve öğrencilerin akademik başarıları ile sosyal gelişimlerinin sağlanmasında da önemli bir yer tutar. Bu bölümde, etkili okul liderliğinin öğrenci başarısına nasıl etki ettiği, okul liderlerinin farklı liderlik yaklaşımlarının öğrenci başarısı üzerindeki etkileri ve okul kültürünün bu süreçteki rolü ele alınacaktır.

5.1. Etkili Okul Liderliğinin Öğrenci Başarısına Yönelik Yönlendirici Rolü

Okul liderinin öğrenci başarısına etkisi, doğrudan okulun öğretim kalitesini iyileştiren stratejiler geliştirmesiyle ilişkilidir. Etkili liderler, okulun misyon ve vizyonuna uygun stratejiler geliştirerek öğretmenlerin pedagojik becerilerini geliştirmelerine olanak tanır. Bu tür liderler, öğretmenlerin eğitim yaklaşımlarını izler, öğretim süreçlerini değerlendirmelerine yardımcı olur ve sınıf içi etkileşimleri daha verimli hale getirecek stratejiler önerir. Hargreaves (2003) ve Leithwood (2008), okul liderlerinin öğretim süreçlerine müdahale etme şekillerinin, öğrenci başarılarını artırmada merkezi bir rol oynadığını vurgulamaktadır.

Bir okul lideri, öğretmenlerin işini kolaylaştırarak, onların pedagojik becerilerini güçlendirir ve aynı zamanda öğretmenlerin öğrencilerine yönelik beklentilerini yükseltir. Bu, sınıf içindeki öğretim süreçlerinin

kalitesinin arttığı ve öğrencilerin bu süreçlerden daha fazla fayda sağladığı anlamına gelir. Öğrenciler, daha etkili öğretim yöntemleriyle karşılaştıklarında, öğrenme başarıları da doğal olarak artar. Etkili okul liderleri, öğretmenlerin profesyonel gelişim süreçlerine de büyük önem verirler. Eğitim, yalnızca öğrencilere yönelik değil, aynı zamanda öğretmenlerin kendi mesleki gelişimlerine yönelik bir süreçtir.

5.2. Okul Kültürü ve Liderliğin Öğrenci Başarısındaki Rolü

Okul kültürü, öğrenci başarısının şekillendiği bir ortamdır. Okul lideri, okul kültürünü şekillendirirken, öğrencilerin öğrenme motivasyonlarını ve akademik başarılarını doğrudan etkiler. Okul kültürünün, öğrencilerin okula bağlılıklarını, öğrenmeye olan yaklaşımlarını ve sosyal becerilerini nasıl geliştirdiği üzerine yapılan çalışmalar, güçlü bir okul kültürünün öğrenci başarısı üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bryk ve Schneider (2002), okul kültürünün öğrencilerin okulda aldıkları verimi ve başarıyı doğrudan artıran bir faktör olduğunu ortaya koymuştur. Okul lideri, okul kültürünü oluştururken, öğrencilerin öğrenme süreçlerine daha fazla katılım sağlamalarını, özgüven geliştirmelerini ve birlikte öğrenme alışkanlıkları edinmelerini teşvik eder.

Okul lideri, okulda güvenli bir öğrenme ortamı oluşturmak için adımlar atar. Güvenli bir okul ortamı, öğrencilerin akademik başarılarını artıran en temel unsurlardan biridir. Okulda açık iletişim ve pozitif ilişkilerin teşvik edilmesi, öğrencilerin hem sosyal hem de akademik gelişimlerini olumlu yönde etkiler. Öğrenciler, pozitif bir okul kültürüne sahip olan okullarda, daha yüksek başarılar gösterir ve okula daha fazla bağlılık duyarlar (Deal & Peterson, 2009).

5.3. Liderlik Tarzlarının Öğrenci Başarısına Etkisi

Okul liderlerinin liderlik tarzı, öğrencilerin başarısını şekillendiren önemli bir etkidir. İki ana liderlik tarzı—transformasyonel liderlik ve iktidar liderliği—öğrenci başarılarını farklı şekillerde etkileyebilir. Transformasyonel liderler, öğretmenlere ilham verir, onları motive eder ve okulda yenilikçi öğretim uygulamalarının benimsenmesini teşvik eder. Bu tür bir liderlik, öğretmenlerin gelişmesini sağlarken, öğrencilerin öğrenme deneyimlerini de iyileştirir (Bass & Avolio, 1994).

Transformasyonel liderler, okulun eğitimsel hedeflerine ulaşmak için öğretmenlerin ve öğrencilerin katılımını artırır. Öğrenciler, güçlü ve etkili liderlerin olduğu okul ortamlarında daha fazla sorumluluk alır ve öğrenmeye yönelik daha yüksek motivasyona sahip olurlar. Ayrıca, bu liderler, okulda öğrenci odaklı bir kültür yaratır ve öğretmenlerin bireysel başarılarının yanı sıra, öğrencilerin grup olarak başarılarını da önemli görürler. Bu şekilde, liderlik tarzı okul kültürünü ve öğretim süreçlerini daha verimli hale getirir.

Diğer yandan, otoriter liderlik tarzları, öğretmenlerin ve öğrencilerin daha az katılımında bulunmalarına neden olabilir. Bu tür liderler, öğrenci başarıları üzerinde kısa vadede etkili olabilirken, uzun vadede okulda öğretim kalitesinin ve öğrencilerin akademik performansının düşmesine yol açabilir. Otoriter liderlerin etkisi, genellikle okulda düşük moral ve öğretmenlerin motivasyon eksiklikleri ile ilişkilidir (Leithwood et al., 2008).

5.4. Okul Liderlerinin Öğrenci Başarısına Katkıda Bulunacak Stratejiler

Etkili okul liderleri, öğrencilerin başarısını artırmak için çeşitli stratejiler geliştirirler. Bu stratejiler genellikle öğretim kalitesini artırmaya yönelik olur. Okul liderleri, öğretmenlerin eğitim uygulamalarını gözden geçirmelerine ve bu uygulamaları daha verimli hale getirmelerine yardımcı olur. Liderler, öğretmenlere yenilikçi ve etkili öğretim yöntemlerini tanıtarak, onların sınıf içi etkileşimlerini geliştirir ve öğrencilerin öğrenme deneyimlerini iyileştirir.

Bir diğer strateji ise öğrenci destek sistemlerinin güçlendirilmesidir. Etkili okul liderleri, öğrencilerin akademik ve sosyal gelişimlerini desteklemek için rehberlik hizmetleri, özel eğitim desteği ve okul içi mentorluk programları oluştururlar. Bu destek sistemleri, öğrencilerin akademik başarılarını artırırken, aynı zamanda onların kişisel gelişimlerine de katkıda bulunur. Etkili liderler, okulda bu tür destekleyici hizmetleri sürekli olarak iyileştirir ve okulun genel başarısının artmasına katkı sağlarlar (Fullan, 2001).

5.5. Öğrenci Başarısının İzlenmesi ve Değerlendirilmesi

Okul liderlerinin, öğrenci başarılarını izlemek ve değerlendirmek için veri odaklı bir yaklaşım benimsemeleri gerekmektedir. Veriye dayalı kararlar almak, liderlerin hangi stratejilerin işe yaradığını ve hangi alanlarda geliştirmeye ihtiyaç olduğunu görmelerini sağlar. Etkili okul liderleri, öğrenci başarılarını izlerken sadece test sonuçlarına odaklanmak yerine, öğrencilerin gelişimini bütünsel bir şekilde ele alır. Bu, hem akademik başarıları hem de öğrencilerin sosyal ve duygusal gelişimlerini kapsayan bir izleme süreci oluşturur (Bryk et al., 2010).

Okul liderlerinin öğrenci başarısını izlemek için kullandığı yöntemler arasında öğretmenlerin düzenli olarak öğrenci performansını değerlendirmeleri, sınıf içindeki öğretim süreçlerini gözlemlemeleri ve öğrencilere yönelik geri bildirimlerde bulunmaları yer alır. Ayrıca, okul liderleri bu verileri kullanarak okulun eğitimsel hedeflerine ulaşma stratejilerini sürekli olarak gözden geçirebilirler.

6.ZORLUKLAR VE ENGELLER

Etkili okul liderliği, okulun başarıya ulaşması ve öğrenci başarısının artırılması konusunda önemli bir faktör olsa da, liderlerin karşılaştığı zorluklar ve engeller bu sürecin önünde önemli engeller oluşturabilir. Okul liderleri, yalnızca eğitimsel süreçleri değil, okul kültürünü, öğretmenlerin motivasyonunu ve öğrenci başarısını da yönlendirmek zorundadır. Ancak, liderlik süreçlerini etkili bir şekilde yönetirken karşılaşılan zorluklar, okulun genel başarısını olumsuz etkileyebilir. Bu bölümde, etkili okul liderliğinin karşılaştığı ana zorluklar, bu zorlukların okul kültürüne ve öğrenci başarısına olan etkileri, liderlerin bu engelleri aşabilmek için geliştirdiği stratejiler tartışılacaktır.

6.1. Yetersiz Kaynaklar ve Finansal Kısıtlamalar

Okul liderlerinin karşılaştığı en büyük engellerden biri, yetersiz kaynaklar ve finansal kısıtlamalardır. Okul bütçelerindeki kesintiler, liderlerin öğretim kalitesini artıracak projeleri hayata geçirebilmelerini engelleyebilir. Eğitim materyalleri, öğretmenlerin mesleki gelişimi, sınıf içi teknoloji altyapısı ve okul dışı etkinliklerin düzenlenmesi gibi pek çok önemli alan, yeterli finansman olmadan etkili bir şekilde gerçekleştirilemez. Okul liderleri, bu kaynak eksikliklerine rağmen eğitimde yüksek kaliteli sonuçlar elde edebilmek için yaratıcı çözümler geliştirmelidir. Bryk, Sebring ve Allensworth (2010) bu bağlamda, kaynak eksikliklerinin okullarda öğretim kalitesini ve öğrenci başarılarını nasıl sınırladığını vurgulamaktadır.

Finansal kısıtlamaların okullardaki yenilikçi projeleri engellemesi, okul liderlerinin en büyük zorluklarından biridir. Ancak, etkili okul liderleri, mevcut kaynaklarla en verimli şekilde çalışmayı başararak bu engelleri aşabilirler. Örneğin, liderler, okul dışı bağışları ve topluluk desteğini kullanarak finansal eksiklikleri telafi edebilir, öğretmenler için ücretsiz mesleki gelişim fırsatları yaratabilir veya sınıf içindeki teknoloji altyapısını iyileştirmek için düşük maliyetli çözümler bulabilirler.

6.2. Öğretmen ve Personel Motivasyonu

Etkili okul liderliği için bir diğer önemli engel, öğretmenlerin ve okul personelinin motivasyon eksiklikleridir. Okul liderlerinin, öğretmenlerin profesyonel gelişim süreçlerine katılımını sağlamak ve onları okul hedeflerine odaklı tutmak için gerekli stratejileri oluşturması gerekmektedir. Ancak, öğretmenlerin iş yükü, sınıf içindeki zorluklar ve bürokratik engeller, motivasyonlarını olumsuz yönde etkileyebilir. Leithwood, Harris ve Hopkins (2008) bu durumun, okulun genel başarısını doğrudan etkileyebileceğini belirtmektedir. Öğretmenlerin düşük moral seviyeleri ve motivasyon eksiklikleri, öğrencilerin öğrenme süreçlerine de yansiyabilir ve dolayısıyla öğrenci başarısının düşmesine yol açabilir.

Okul liderleri, öğretmenlerin motivasyonlarını artırmak için çeşitli stratejiler geliştirebilirler. Bunlar arasında, öğretmenlerin katkılarını tanımak, onlara kariyerlerinde ilerleme fırsatları sunmak ve okul içindeki etkileşimi artırmak yer alır. Ayrıca, öğretmenlerin duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmak da liderlerin bu sorunu çözmelerine yardımcı olabilir. Motivasyon eksikliklerini aşmak için, okul liderlerinin öğretmenlerle güçlü bir iletişim ağı kurmaları ve onları okul hedefleri doğrultusunda motive etmeleri önemlidir.

6.3. Toplumsal ve Politik Zorluklar

Eğitim politikaları, toplumsal değerler ve yerel yonetimlerin okul yonetimine yonelik tutumları, okul liderlerinin karşılaştığı zorluklardan biridir. Eğitim politikalarındaki değişiklikler, okul liderlerinin stratejik planlarını etkileyebilir ve okulun eğitim hedeflerine ulaşmalarını zorlaştırabilir. Özellikle siyasi kararlar, okul bütçeleri ve eğitim reformları üzerinde doğrudan etkili olabilir. Harris ve Muijs (2005), eğitimdeki politik ve toplumsal değişikliklerin, okul liderlerinin uygulayacağı stratejiler üzerinde belirleyici bir rol oynadığını ifade etmektedir.

Okul liderleri, bu tür toplumsal ve politik zorluklara karşı, okulun vizyonunu ve misyonunu savunarak direncini koruyabilirler. Ancak, liderlerin bu tür engelleri aşabilmesi için politikaya dair bilgi sahibi olmaları, okulun ihtiyaçlarını doğru bir şekilde belirlemeleri ve okul dışındaki paydaşlarla (öğrenciler, aileler, yerel yonetimler) etkili iletişim kurmaları gerekmektedir. Eğitim politikalarındaki değişikliklere uyum sağlamak, okul liderlerinin uzun vadeli planlama yapmalarını ve stratejilerini esnek tutmalarını gerektirir.

6.4. Öğrencilerin Çeşitli İhtiyaçları

Öğrencilerin farklı ihtiyaçları, okul liderlerinin karşılaştığı önemli bir engeldir. Okulda farklı arka planlardan gelen, farklı öğrenme ihtiyaçlarına sahip öğrenciler bulunur. Bu öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak, okul liderlerinin en büyük sorumluluklarından biridir. Öğrencilerin dil bariyerleri, öğrenme güçlükleri, özel eğitim gereksinimleri ve psikolojik ihtiyaçları, okul liderlerinin zaman zaman karşılaştığı zorluklar arasında yer alır. Bu çeşitliliğe hitap etmek, hem öğretmenler hem de okul liderleri için ek zorluklar yaratabilir (Stoll et al., 2006).

Okul liderleri, bu zorlukları aşmak için, öğretmenleri bu ihtiyaçlarla başa çıkabilmeleri için eğitebilir ve okulda kapsayıcı bir eğitim ortamı oluşturabilirler. Öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarını belirlemek, öğretmenlerin farklı öğretim yonemlerini kullanmalarını teşvik etmek ve okulda destekleyici hizmetlerin sağlanması bu zorlukların üstesinden gelinmesine yardımcı olabilir. Ayrıca, okul liderlerinin, öğrencilerle ilgili verileri kullanarak hangi öğrencilerin ek desteğe ihtiyaç duyduğunu izlemeleri ve buna uygun eğitimsel stratejiler geliştirmeleri de önemli bir adımdır.

6.5. Değişime Direnç ve Alışkanlıklar

Okul liderliği sürecinde, öğretmenler ve okul personeli arasında değişime direnç de önemli bir engel teşkil edebilir. Özellikle köklü değişiklikler yapıldığında, öğretmenler ve diğer okul personeli değişime karşı direnç gösterebilir. Değişime karşı direnç, genellikle alışkanlıklara ve eski yonemlere bağlılık nedeniyle ortaya çıkar. Okul liderlerinin, değişimi benimsetmek için öğretmenlerle güven ilişkisi kurmaları, değişimin gerekliliği konusunda farkındalık yaratmaları ve öğretmenlerin bu değişime adaptasyon süreçlerini desteklemeleri gerekmektedir. Fullan (2001) bu durumu, eğitimde değişim yaratmanın uzun vadeli bir süreç olduğunu ve liderlerin bu süreci dikkatli bir şekilde yonetmeleri gerektiğini belirtmektedir.

7. ETKİLİ OKUL LİDERLİğİ İÇİN YÖNTEMLER VE STRATEJİLER

Etkili okul liderliği, öğrenci başarısını artırma, öğretim kalitesini iyileştirme ve okul kültürünü güçlendirme açasından kritik bir rol oynar. Okul liderlerinin, karşılaştığı zorlukları aşmak ve okullarını daha verimli bir şekilde yonetmek için belirli yonemler ve stratejiler geliştirmeleri gerekmektedir. Etkili liderlik, yalnızca yoneticilik becerilerini değil, aynı zamanda güçlü bir vizyon, iyi bir iletişim, öğretmen ve öğrenci katılımı gibi unsurları da içerir. Bu bölümde, okul liderlerinin etkili bir liderlik sergilemek için kullanabileceği çeşitli yonemler ve stratejiler ele alınacaktır.

7.1. Transformasyonel Liderlik Yaklaşımı

Transformasyonel liderlik, okul liderliğinde en çok benimsenen yaklaşımlardan biridir. Bu liderlik tarzı, liderlerin öğretmenleri, öğrencileri ve okul personelini motive etmek için ilham verici bir vizyon sunmalarını, hedeflere ulaşma konusunda cesaretlendirmelerini ve organizasyonel değişimlere liderlik etmelerini sağlar. Bass ve Avolio (1994), transformasyonel liderlerin, çalışanları (öğretmenleri) daha yüksek performans sergilemeleri için cesaretlendirerek, okulun genel verimliliğini arttırdığını belirtmektedir.

Transformasyonel liderlik, okulda güçlü bir vizyon oluşturulmasını sağlar. Okul liderleri, okuldaki tüm paydaşlara (öğrenciler, öğretmenler, aileler) bu vizyonu aktararak okulun hedeflerine ulaşmak için kolektif bir çaba gösterilmesini teşvik ederler. Liderler, öğretmenlere ilham verir, onların becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur ve öğretim uygulamalarının kalitesini artırır. Ayrıca, bu liderlik tarzı, okulda yenilikçi öğretim yöntemlerinin benimsenmesine olanak tanır.

7.2. Öğretmenlerin Profesyonel Gelişimi ve Katılımı

Etkili okul liderleri, öğretmenlerin sürekli olarak mesleki gelişimlerini sürdürmelerini sağlamak için çeşitli stratejiler geliştirir. Öğretmenlerin profesyonel gelişimi, okulda kaliteli öğretimin sürdürülmesinde ve öğrencilerin başarısının artırılmasında kritik bir rol oynar. Öğretmenlerin gelişimi, yalnızca yeni pedagojik yöntemlerin öğrenilmesi değil, aynı zamanda öğretmenlerin duygusal ve psikolojik destek alması gerektiği bir süreçtir. Leithwood ve arkadaşları (2008), öğretmenlerin mesleki gelişimlerinin okul başarısına doğrudan etki ettiğini vurgulamaktadır.

Okul liderleri, öğretmenlerin gelişimine olanak tanımak için çeşitli yöntemler kullanabilirler. Bu yöntemler arasında, öğretmenlerin birbiriyle işbirliği yapacağı mesleki öğrenme toplulukları oluşturmak, öğretim stratejilerini gözden geçirmek ve öğretmenlere sürekli geri bildirim sağlamak yer alır. Ayrıca, öğretmenlerin yeni eğitim teknolojilerine ve öğretim araçlarına erişimini sağlamak da önemli bir stratejidir. Bu tür gelişim fırsatları, öğretmenlerin kendilerini daha donanımlı hissetmelerini ve eğitim kalitesinin artmasını sağlar.

7.3. Okul Kültürünü Güçlendirme ve İletişimi Arttırma

Okul kültürü, okulun işleyişi ve öğrencilerin başarısı üzerinde doğrudan etkisi olan bir faktördür. Okul liderlerinin, pozitif bir okul kültürü yaratmak için etkili bir şekilde iletişim kurmaları gerekmektedir. Okul liderliği, okulun vizyonu, değerleri ve hedeflerini okul personeline ve öğrencilere sürekli olarak iletmeyi gerektirir. Bu, okulda güveni artırır, motivasyonu yükseltir ve öğretmenler ile öğrenciler arasında güçlü bir bağ kurulmasını sağlar.

Okul kültürünü güçlendirmek için okul liderleri, öğretmenlerin ve öğrencilerin aktif katılımını teşvik edebilirler. Bu, okul içinde takım çalışması, öğrenci-öğretmen etkileşimi ve okul dışı etkinlikler aracılığıyla gerçekleşebilir. Okul liderlerinin, okul kültürünü pozitif yönde değiştirmeye yönelik stratejiler geliştirmesi gerekmektedir. Bu tür stratejiler arasında, okulda açık iletişim kanalları kurmak, öğrencilerin başarılarını ödüllendirmek ve öğretmenlerin önerilerini dikkate almak yer alır (Schein, 2010).

7.4. Veri Tabanlı Karar Verme

Etkili okul liderleri, kararlarını yalnızca sezgiye dayalı olarak değil, aynı zamanda veriye dayalı olarak alırlar. Öğrencilerin akademik performanslarını izlemek, okulun genel başarı düzeyini değerlendirmek ve öğretim yöntemlerini analiz etmek, okul liderlerinin alacağı kararları doğrudan etkileyebilir. Okul liderlerinin, öğrencilerin başarılarına yönelik topladıkları verileri analiz ederek, okulun güçlü ve zayıf yönlerini belirlemeleri önemlidir. Bu veriler, okulun hedeflerine ulaşmak için en etkili stratejilerin belirlenmesine yardımcı olur.

Veriye dayalı karar alma, aynı zamanda öğretmenlerin performanslarının izlenmesini ve geri bildirim sağlanmasını da içerir. Okul liderleri, öğretmenlerin öğrenci başarıları ile ilişkili olarak nasıl gelişebileceğini belirlemek için bu tür verileri kullanarak öğretim stratejilerinde değişiklik yapabilirler. Hargreaves (2003), veriye dayalı karar vermenin okul liderliğinde nasıl daha etkin sonuçlar doğurduğunu ve öğretmenlerin profesyonel gelişimine katkı sağladığını belirtmektedir.

7.5. Paydaşlarla İşbirliği ve Topluluk İlişkileri

Okul liderliğinde etkili bir strateji, okulun dışında bulunan paydaşlarla (öğrenci aileleri, yerel yönetimler, toplum liderleri) işbirliği yapmaktır. Okul liderlerinin, okulun içindeki ve dışındaki paydaşlarla güçlü bir iletişim ağı kurarak okulun ihtiyaçlarını ve hedeflerini paylaşmaları gerekir. Bu tür bir işbirliği,

okulun finansal desteğini artırabilir, topluluk desteğini sağlayabilir ve öğrenci başarısının artmasına katkı sağlayabilir.

Okul liderleri, öğrenci aileleriyle düzenli olarak toplantılar yaparak onların okula olan ilgisini ve katkılarını artırabilirler. Ayrıca, yerel yönetimlerle işbirliği yaparak okul için gerekli olan kaynakları temin edebilirler. Bu işbirlikleri, okulda daha verimli bir öğrenme ortamı yaratılmasına yardımcı olur ve okulun dış çevresiyle olan ilişkilerini güçlendirir (Bryk, Sebring, Allensworth, Luppescu & Easton, 2010).

7.6. Öğrenci Merkezli Liderlik

Etkili okul liderliği, öğrencileri merkeze alır ve onların bireysel ihtiyaçlarına göre liderlik stratejileri geliştirir. Öğrencilerin öğrenme stilleri, akademik ve sosyal ihtiyaçları farklılık gösterdiği için okul liderleri, öğretim süreçlerini ve okulun genel işleyişini öğrenci ihtiyaçlarına göre uyarlamalıdır. Okul liderleri, öğretmenleri öğrencilerin farklı ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yönlendirebilir, bireysel eğitim planları oluşturabilir ve öğrencilerin genel gelişimlerini izleyebilir.

Okul liderleri, öğrencilerin öğrenmeye olan ilgilerini artırmak ve başarılarını sağlamak için kapsayıcı öğretim stratejilerini benimseyebilirler. Öğrenci merkezli liderlik, öğrencilerin akademik gelişimlerinin yanı sıra onların duygusal ve sosyal gelişimlerine de odaklanır. Bu, öğrencilerin daha güçlü bir okul aidiyeti hissetmelerine ve daha yüksek başarı seviyelerine ulaşmalarına katkıda bulunur (Hallinger & Heck, 1996).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Etkili okul liderliği, sadece bir okulun yönetilmesinden çok daha fazlasıdır; okulun eğitimsel vizyonunun şekillendirilmesi, öğretmenlerin ve öğrencilerin gelişimlerinin desteklenmesi, okul kültürünün güçlendirilmesi ve nihayetinde öğrencilerin başarılarının artırılması anlamına gelir. Bu çalışma, okul liderliğinin önemi, temel ilkeleri, etkili yöntemler ve stratejiler hakkında kapsamlı bir bakış açısı sunarak, okul liderlerinin başarıya ulaşabilmesi için ihtiyaç duyduğu temel bileşenleri ortaya koymuştur. Ancak, okul liderlerinin karşılaştığı zorluklar, liderlik sürecinin etkinliğini engelleyen ciddi engeller yaratmaktadır.

Okul liderliğinin başarısının temelinde, liderlerin vizyonlarını ve değerlerini okulun tüm paydaşlarıyla paylaşabilmesi yatmaktadır. Bu bağlamda, okul liderlerinin liderlik tarzlarının, karar alma süreçlerinin, öğretmen ve öğrenci etkileşimlerinin okul başarısını doğrudan etkilediği görülmektedir. Ancak okul liderlerinin karşılaştığı finansal kısıtlamalar, öğretmenlerin motivasyon eksiklikleri, eğitimdeki değişimlere karşı gösterilen direnç ve toplumsal baskılar, etkili liderliği zorlaştıran faktörler arasında yer almaktadır. Bu zorluklar, okul liderlerinin stratejik hedeflerine ulaşmalarını engelleyebilir, ancak doğru stratejilerle bu engeller aşılabilir.

Sonuçlar

Etkili okul liderliği, okullarda sürekli gelişimi ve öğrencilerin başarılarını artırmayı mümkün kılmaktadır. Okul liderlerinin etkili bir yönetim sergileyebilmesi için yalnızca yönetsel değil, aynı zamanda pedagojik bilgi ve becerilere de sahip olmaları gerekmektedir. Öğrencilerin akademik başarılarını artırmaya yönelik liderlik yaklaşımları, öğretmenlerin profesyonel gelişimini desteklemeye, okulda pozitif bir kültür oluşturmaya ve paydaşlarla güçlü işbirlikleri kurmaya dayalı olmalıdır. Ancak, okul liderlerinin karşılaştığı bürokratik engeller, kaynak eksiklikleri ve toplumdaki değişim taleplerine ayak uydurma zorlukları, bu sürecin verimli bir şekilde işlenmesini zorlaştırmaktadır.

Bununla birlikte, etkili liderlik, okulun genel performansına doğrudan yansıyan bir faktördür. Okul liderlerinin, okulun vizyonunu güçlendirecek kararlar alarak, öğretmenleri motive etmeleri, öğrencilerin ihtiyaçlarına yönelik stratejiler geliştirmeleri ve okul kültürünü sürekli olarak iyileştirmeleri kritik bir rol oynamaktadır. Öğrencilerin gelişimiyle doğrudan ilişki kuran bu liderlik stratejileri, okulun başarısını artıran önemli bileşenlerdir.

Öneriler

1. **Kaynakların Verimli Kullanımı ve İnovasyon:** Okul liderlerinin karşılaştığı en büyük engellerden biri, sınırlı kaynaklarla etkili eğitim süreçlerini yürütmeye

gerekliliğidir. Bu sorunun üstesinden gelebilmek için okul liderlerinin yenilikçi çözümler geliştirmeleri gerekmektedir. Kaynakları daha verimli kullanmak, yerel topluluklardan ve velilerden alınacak desteklerle okullara ek finansman sağlanabilir. Ayrıca, dijital eğitim materyalleri ve çevrimiçi öğrenme platformlarının etkin kullanımı, eğitimde kaliteyi artırabilir ve maliyetleri azaltabilir.

2. Öğretmenlerin Sürekli Profesyonel Gelişimi:

Öğretmenlerin mesleki gelişimini sürekli kılacak bir kültür oluşturulması, okul liderlerinin başarısı için kritik öneme sahiptir. Okul liderlerinin öğretmenlerin gelişimine yatırım yapmaları, öğretmenlerin öğrenci başarısına olan katkılarını artıracaktır. Bu, öğretmenlerin yeni pedagojik yöntemlerle tanışmalarını sağlamak, işbirliği içinde çalışmayı teşvik etmek ve geri bildirim mekanizmaları ile öğretmenlerin gelişimini izlemek gibi stratejilerle mümkün olacaktır.

3. Okul Kültürünün Güçlendirilmesi:

Pozitif bir okul kültürü, okulda öğrenci aidiyetini artırır, öğretmenlerin iş motivasyonunu yükseltir ve genel başarıyı pekiştirir. Okul liderlerinin, okul içindeki sosyal yapıyı güçlendirmek için öğrencilerle daha sık etkileşimde bulunmaları, öğretmenlerin katılımını teşvik etmeleri ve toplumsal sorumluluk projeleri gibi okul dışı etkinlikler düzenlemeleri gerekmektedir. Okul kültürünün geliştirilmesi, sürdürülebilir değişimi sağlayarak okulun başarısını pekiştirecektir.

4. Veriye Dayalı Karar Alma ve Performans Değerlendirmesi:

Okul liderlerinin kararlarını sadece sezgilere veya tahminlere dayandırmak yerine, elde edilen verilerle desteklemeleri gerekmektedir. Öğrencilerin akademik performansları, okulun genel başarısı ve öğretmenlerin performansı, karar alma süreçlerine entegre edilmelidir. Bu veriler, okulun güçlü ve zayıf yönlerini belirleyerek, öğretim stratejilerinin ve okul yönetiminin daha etkin olmasını sağlar.

5. Paydaşlarla Güçlü İşbirlikleri:

Okul liderleri, yalnızca okul içinde değil, okul dışında da güçlü bir işbirliği ağı kurmalıdır. Aileler, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve diğer toplumsal aktörlerle işbirliği yapmak, okulun başarısına katkı sağlar. Okul liderlerinin, öğrencilerin başarılarını artırabilmek için okul dışındaki paydaşları sürece dahil etmeleri, okulun kaynaklarını çeşitlendirebilir ve eğitimde sürdürülebilir gelişim için güçlü bir temel oluşturabilir.

Sonuç Olarak

Etkili okul liderliği, okulun akademik ve kültürel gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Okul liderlerinin, karşılaştıkları zorluklara rağmen doğru stratejilerle bu engelleri aşabilmeleri, okulun genel başarısının artmasında belirleyici olacaktır. Liderlerin, öğretmenleri destekleyerek, öğrencilerle güçlü bir bağ kurarak ve okul kültürünü sürekli olarak iyileştirerek okulun başarısını artırması mümkün olacaktır. Bu süreçte, okul liderliğinin daha güçlü bir şekilde yapılandırılması, eğitimde daha verimli sonuçlar elde edilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Bass, B. M., & Avolio, B. J. (1994). *Improving Organizational Effectiveness Through Transformational Leadership*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
2. Bass, B. M., & Avolio, B. J. (1994). *Improving Organizational Effectiveness Through Transformational Leadership*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
3. Bass, B. M., & Avolio, B. J. (1994). *Improving Organizational Effectiveness Through Transformational Leadership*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
4. Bryk, A. S., & Schneider, B. (2002). *Trust in Schools: A Core Resource for School Reform*. New York: Russell Sage Foundation.
5. Bryk, A. S., Sebring, P. B., Allensworth, E., Luppescu, S., & Easton, J. Q. (2010). *Organizing Schools for Improvement: Lessons from Chicago*. University of Chicago Press.
6. Bryk, A. S., Sebring, P. B., Allensworth, E., Luppescu, S., & Easton, J. Q. (2010). *Organizing Schools for Improvement: Lessons from Chicago*. University of Chicago Press.

7. Bryk, A. S., Sebring, P. B., Allensworth, E., Luppescu, S., & Easton, J. Q. (2010). *Organizing Schools for Improvement: Lessons from Chicago*. University of Chicago Press.
8. Bryk, A. S., Sebring, P. B., Allensworth, E., Luppescu, S., & Easton, J. Q. (2010). *Organizing Schools for Improvement: Lessons from Chicago*. University of Chicago Press.
9. Day, C. (2007). Developing High-Quality School Leaders. *International Journal of Leadership in Education*, 10(1), 39-61.
10. Deal, T. E., & Peterson, K. D. (2009). *Shaping School Culture: Pitfalls, Paradoxes, and Promises*. San Francisco: Jossey-Bass.
11. Deal, T. E., & Peterson, K. D. (2009). *Shaping School Culture: Pitfalls, Paradoxes, and Promises*. San Francisco: Jossey-Bass.
12. Fullan, M. (2001). *The New Meaning of Educational Change* (3rd ed.). New York: Teachers College Press.
13. Fullan, M. (2001). *The New Meaning of Educational Change* (3rd ed.). New York: Teachers College Press.
14. Fullan, M. (2001). *The New Meaning of Educational Change* (3rd ed.). New York: Teachers College Press.
15. Fullan, M. (2014). *The Principal: Three Keys to Maximizing Impact*. Jossey-Bass.
16. Fullan, M. (2014). *The Principal: Three Keys to Maximizing Impact*. Jossey-Bass.
17. Hallinger, P., & Heck, R. H. (1996). Reassessing the Principal's Role in School Effectiveness: A Review of the Empirical Research 1980-1995. *Educational Administration Quarterly*, 32(1), 5-44.
18. Hallinger, P., & Heck, R. H. (1996). Reassessing the Principal's Role in School Effectiveness: A Review of the Empirical Research 1980-1995. *Educational Administration Quarterly*, 32(1), 5-44.
19. Hargreaves, A. (2003). *Teaching in the Knowledge Society: Education in the Age of Insecurity*. New York: Teachers College Press.
20. Hargreaves, A. (2003). *Teaching in the Knowledge Society: Education in the Age of Insecurity*. New York: Teachers College Press.
21. Hargreaves, A. (2003). *Teaching in the Knowledge Society: Education in the Age of Insecurity*. New York: Teachers College Press.
22. Hargreaves, A. (2003). *Teaching in the Knowledge Society: Education in the Age of Insecurity*. New York: Teachers College Press.
23. Harris, A. (2003). The Changing Nature of Leadership in the New Millennium. *Journal of Educational Change*, 4(2), 65-84.
24. Harris, A. (2003). The Changing Nature of Leadership in the New Millennium. *Journal of Educational Change*, 4(2), 65-84.
25. Harris, A. (2009). Distributed Leadership: What We Know. *Educational Management Administration & Leadership*, 37(1), 19-40.
26. Harris, A., & Muijs, D. (2005). Improving Schools through Teacher Leadership. *Education Leadership*, 63(4), 34-38.
27. Harris, A., & Muijs, D. (2005). Improving Schools through Teacher Leadership. *Educational Leadership*, 63(4), 34-38.
28. Leithwood, K., & Jantzi, D. (2005). A Review of Research on Transformational School Leadership. *Educational Administration Quarterly*, 41(3), 455-480.
29. Leithwood, K., & Louis, K. S. (2012). *Linking Leadership to Student Learning*. Jossey-Bass.
30. Leithwood, K., Harris, A., & Hopkins, D. (2008). Seven Strong Claims about Successful School Leadership. *School
31. Leithwood, K., Harris, A., & Hopkins, D. (2008). Seven Strong Claims About Successful School Leadership. *School Leadership & Management*, 28(1), 27-42.

32. Leithwood, K., Harris, A., & Hopkins, D. (2008). Seven Strong Claims About Successful School Leadership. *School Leadership & Management*, 28(1), 27-42.
33. Leithwood, K., Harris, A., & Hopkins, D. (2008). Seven Strong Claims About Successful School Leadership. *School Leadership & Management*, 28(1), 27-42.
34. Leithwood, K., Harris, A., & Hopkins, D. (2008). Seven Strong Claims About Successful School Leadership. *School Leadership & Management*, 28(1), 27-42.
35. Leithwood, K., Harris, A., & Hopkins, D. (2008). Seven Strong Claims About Successful School Leadership. *School Leadership & Management*, 28(1), 27-42.
36. Schein, E. H. (2010). *Organizational Culture and Leadership* (4th ed.). San Francisco: Jossey-Bass.
37. Schein, E. H. (2010). *Organizational Culture and Leadership* (4th ed.). San Francisco: Jossey-Bass.
38. Spillane, J. P. (2006). Distributed Leadership. *Educational Leadership*, 63(7), 23-29.
39. Stoll, L., Bolam, R., McMahon, A., Wallace, M., & Thomas, S. (2006). Professional Learning Communities: A Review of the Literature. *Journal of Educational Change*, 7(1), 1-26.
40. Stoll, L., Bolam, R., McMahon, A., Wallace, M., & Thomas, S. (2006). Professional Learning Communities: A Review of the Literature. *Journal of Educational Change*, 7(1), 1-26.

(30)

Hüseyin GÜLNAR¹⁰⁵

27 MAYIS 1960 SONRASI İÇ GÜVENLİK TEDBİRİ KAPSAMINDA TOPLUM ZABITASI UYGULAMASI

COMMUNITY POLICE APPLICATION WITHIN THE SCOPE OF INTERNAL SECURITY MEASURES AFTER 27 MAY 1960

ÖZ

1961 anayasasının kabulü sonrası tüm toplumda hissedilen bir özgürlük havası oluşmuştur. Bu atmosfer sonucu toplumsal olayların sayısında (öğrenci olayları, sendika gösterileri, işçi eylemleri, vb.) ciddi bir artış meydana gelmiştir. Hükümet, bu konuda deneyimsiz olan emniyet teşkilatı bünyesinde iç güvenlik tedbirleri kapsamında “toplum zabıtası” isimli yeni bir teşkilat oluşturmuştur. Bu çalışma “toplum zabıtasının” “çevik kuvvete” dönüşüm sürecini meclis çalışmalarına yansıdığı şekilde açıklamak için yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: toplum zabıtası, çevik kuvvet, iç güvenlik, polis.

ABSTRACT

After the adoption of the 1961 constitution, an atmosphere of freedom was created that was felt throughout society. Because of this atmosphere, there has been a significant increase in the number of social events (student events, union demonstrations, worker actions, etc.). The government has established a new organization called "community police" within the police department, which is inexperienced in this regard, within the scope of internal security measures. This study was conducted to explain the transformation process of "community police" into "riot police" as reflected in the parliamentary proceedings.

Keywords: community police, riot force, internal security, police.

---

¹⁰⁵ Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
E-Posta: huseyin.gulnar@ogr.deu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-1761-3618

GİRİŞ

Sosyal hak ve ödevler konusu 1961 Anayasası'nda ilk kez sistematik olarak düzenlenmiş, temel hak ve hürriyetler ise hem geniş hem güvenceli olarak söz konusu anayasada yerini almıştır. 24 Anayasası'nda temel hak ve hürriyetlerin, “Türklerin hukuku âmmesi” bölümünde isimlerinin sayılması ve “Hukuku tabiiyeden olan hürriyetin herkes için hududu başkalarının hududu hürriyetidir. Bu hudut ancak kanun marifetiyle tesbit ve tâyin edilir.” ifadesi ile sınırlarının kanunla belirleneceği belirtilmişken, 61 Anayasası'nda temel hak ve hürriyetler hususunda geniş kapsamlı bir düzenlemeye yer verilmiştir. 24 Anayasası'nın aksine, 61 Anayasası'nda yasama organı, hürriyetlere ilişkin düzenlemelerde azda olsa bir takdir hakkına sahiptir. Örneğin anayasanın yirmi sekizinci maddesinde mevcut olan gösteri yürüyüşleri ile toplantı icra etme hakkı ile ilgili düzenlemede “herkes önceden izin almaksızın silahsız ve saldırısız toplantı ve yürüyüş yapma hakkına sahiptir. Bu hak, ancak kamu düzenini korumak için kanunla sınırlanabilir.” ifadeleri yer almaktadır. Bu düzenleme karşısında idare ve yasama organı, gösteri yürüyüşleri ile toplantı icra etme hakkını evvelinde izin alma şartına bağlamamıştır. Anayasa'da temel hak ve hürriyetler açısından en dikkat çeken düzenlemelerden birisi de on birinci maddede mevcut olan hükümdür. Söz konusu maddede “temel hak ve hürriyetler ancak kanunla ve Anayasa'nın sözüne ve ruhuna uygun olarak sınırlanabileceği” düzenlenmiştir. Söz konusu düzenlemeyle temel hak ve hürriyetlerin sınırlanmasına 2 (iki) şart getirilmiştir. Birinci şart hürriyetlere ilişkin sınırlamanın ancak bir kanunun konusu olabileceği, ikinci şart ise sınırlamanın ancak Anayasa'nın ifadesi ve ruhu ile uyumlu olarak hayata geçirilebileceği ve yasa, umumi ahlâk, kamu yararı ve düzeni, toplumsal adâlet ve ulusal güvenlik benzeri nedenlerle de olsa bir hürriyetin ve hakkın esasına aykırı olamayacağıdır (Özkul, 2023, s.26-27). 42

Çalışanların, işçilerin ve işverenlerin, evvelinde müsaade almaksızın, sendika birlikleri ve sendika kurma, bunlara rahatlıkla üye olma ve bu üyelikten rahatlıkla vazgeçme yetkisine sahip olduğu, sendika birliklerinin ve sendika tüzüklerinin, yönetim ve işleyişlerinin demokratik niteliklere aykırı olamayacağı, bu hakların nasıl kullanılacağına yasada belirtileceği söz konusu yasanın, ulusal güvenliğin ve bütünlüğün, devlet düzeninin ve umumi ahlâkın korunması için sınırlar koyabileceği, çalışanların işverenlerle olan ilişkilerinde, mali ve sosyal vaziyetlerini korumak veya iyileştirmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahip olduğu, 1961 Anayasası'nın 46 ve 47'nci maddesinde belirtilmiştir.

Yukarıda kısaca özetlenmeye çalışıldığı gibi “27 Mayıs Askeri Müdahalesi” sonrası oluşturulan “Kurucu Meclis” tarafından hazırlanarak kabul edilen 1961 Anayasası ülkeye alışık olmadığı şekilde bir özgürlük havası getirmiştir. Bu hava ve dünya konjonktüründe yaşanan toplumsal olayların ülkede bulunduğu karşılık çerçevesinde grev, gösteri, yürüyüş, eylem vb. toplumsal olayların sayısı ve söz konusu eylemlere katılan kişi sayısı gün geçtikçe artırmıştır.

Bu kapsamda 27 Mayıs öncesi halk ile arası açılan ve 27 Mayıs sonrası uzun bir süre asker kökenli yöneticiler tarafından idare edilen ve kurumsal olarak geliştirilen polisin altmışlı senelerde sadece suç ile mücadeleye öncelik vermesinin polis-halk ilişkilerini halen zayıflattığının fark edilmesi ve klasik polislik anlayışının yetersizliğinin ortaya çıkması ile (Arap, 2017, s59-60) özellikle şehir merkezlerinde iç güvenliğin sağlanması amacıyla asayişten birinci dereceden sorumlu emniyet teşkilatında değişiklik yapılmasına, toplum-polis ilişkisi yeniden ve çok yönlü ele alınarak toplumsal saygınlığı olan modern polislik anlayışının güçlendirilmesine ihtiyaç duyulmuştur.

1. Toplum Zabitasının Kuruluşu

Polisin gerektiğinde zor yoluna ve şiddete başvurduğu düşünülürse, toplumsal olaylara müdahale birimleri polisin hem devletin kurumsal mimarisi hem de toplumsal ilişkiler bütünü içinde nerede durduğunu açığa vurma bakımından ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede Türkiye'de yapılan ilk düzenleme 1965 yılında Toplum Zabitası'nın kurulması olmuştur (Demir ve Öztogay, 2017, s.108).

Bu kapsamda, “27 Mayıs'ın, Türk toplumunun gerçek düşünüş ve inanışına paralel olarak genel ve millî yaşayışına kazandırdığı 1961 Anayasası'nın ilkeleri arasında yer alan ve insan hak ve hürriyetlerini, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak kanunların uygulanmasını sağlayacak ve cumhuriyet ve hürriyet düzenini çağdaş ve ileri toplumlarda olduğu gibi demokratik usullerle koruyacak ve düzenin kanun dışı sokak ve meydan hareketleri ile veya kanunlara

aykırı grev ve lokavtlarla ya da toplumun kendisi veya kaderi üzerinde olumsuz etkisi olabilecek toplumsal olaylarla bozulmasına asla imkân bırakmayacak, modern eğitim görmüş ve teknik bilgi ve araçlarla donatılmış bir **toplum zabıtasının**, Emniyet Teşkilâtı bünyesi içinde ilk olarak, bu gibi olayların çoklukla meydana geldiği veya gelmesinin muhtemel bulunduğu Adana, Ankara, İstanbul, Zonguldak ve İzmir (Nüfus kesafetleri ve toplum hareketleri nazarı itibara alınarak Adana ve Zonguldak illeri İç işleri Komisyonunca sonradan eklenmiştir.) illerinde derhal ve lüzum hâsıl olduğu takdirde gelecek yıllarda diğer illerimizde, bu gibi olaylar bakımından arz edecekleri önem sırasına göre, kurulmasına kesin bir lüzum ve zaruret duyulmuştur.” ifadelerini içeren gerekçe ile 7 (yedi) asıl ve 1 (bir) geçici maddeden ibaret olan kanun taslağı hazırlanarak Meclise sunulmuştur (MMTD, 23.6.1965, 1008 no.lu Komisyon Raporu, s.423)

Millet Meclisi’nin 23.06.1965 tarihli birleşiminde öncelikle görüşülerek açık oyla kabul edilen, “Toplum Zabıtası Kurulması Hakkında Kanun Tasarısını”¹⁰⁶ Senato 01 Temmuz 1965 tarihli Birleşiminde aynen kabul etmiş ve tasarı 20 Temmuz 1965’te Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (CSTD, 14.7.1965, 663 no.lu Komisyon Raporu, s.479).

Kanun Tasarısının Meclis’te görüşülmesi esnasında sadece Tokat Milletvekili Hacı Ali Dizman karşı görüş sunmuş, **İstanbul Milletvekili Reşit Akif Ülker**’de zabıtlara geçmesi bakımından bir hassasiyetini aktarmıştır.

Tokat Milletvekili Hacı Ali Dizman, toplumsal eylemleri zamanında önlemek, bu eylemlerin yasal veya yasa dışı sonuçlarının topluma zarar verecek şekilde büyümesine engel olmak üzere bir toplum zabıtasının kurulması fikrine katıldığını ancak tasarımı iyice tetkik ettiğimiz zaman, neticenin buna varmasının mümkün ve muhtemel olmadığını, arzu edilen gayeye ulaşmanın imkânsız olduğunu, Toplum zabıtasını teşkil edecek elemanların, bugünkü bu vazifeyi gören kimselerden ehliyet, bilgi, görgü ve salâhiyet bakımından farklı olmaları gerekliliğinden, tasarının bu ehil kimselerin nerede bulunacağını veya nasıl bu gibi bilgilerle mücehhez kılınacağını gösterir en ufak bir yasal düzenlemeyi içermediğini, üç yüz eli, dört yüz, dört yüz elli lira maaşla göreve başlayacak bu kişilerin o günkü emniyet personelinden daha farklı bir kişi olmasının imkan ve ihtimal dahilinde olmadığını, alınacak kişilerin kesinlikle yüksek öğretim gençliği karşısına çıkabilecek ve heyecanlarını taşkınlık durumuna inkılap ettirmeden dindirebilecek, topluma hâkim olabilecek ehliyetli kimseler olmasının mümkün olmadığını, böyle ehliyetle olan kişilerin esasen üç yüz eli - dört yüz liralık bir kadroya başvurmalarının mümkün olmadığını, büyük illere gönderilecek olan toplum zabıtası polislerinin, bu maaşın karşılığında normal bir evde dahi oturamayacağı, “gidin gecekondu semtlerine dağılın, başka vazifeye de bakmayın, şu çatıda veya barakada veya Hükümetin göstereceği mahal neresi ise burada oturun” denilmiş olunacağını, sonuç olarak “Toplum Zabıtası Kanunundan” istenilen yararı bu yasanın getiremeyeceğini, ifade ederek karşı görüşünü ifade etmiştir (MMTD, 23.6.1965, s.423-424).

İstanbul Milletvekili Reşit Akif Ülker ‘de “Böyle bir zabıta kurmak bugünkü siyasi hayatımız içinde ehemmiyetli ve lüzumludur. Yalnız bu zabıtanın yetiştirilmesi ve bu zabıtaya verilecek önem, terbiye, hukuk anlayışı iyi şekilde verilmediği takdirde böyle bir zabıta memlekette bir tehlike teşkil edebilir.” ifadelerini zabıtlara geçmesi maksadıyla dile getirmiştir (MMTD, 23.6.1965, s.424-425).

654 Sayılı Kanunun kabulünden iki yıl sonra 1967 yılı içerisinde yaşanan olayların tecrübesi ile, olayların çoklukla meydana geldiği veya gelmesinin muhtemel bulunduğu büyükşehirlerde (İstanbul, Ankara, İzmir) oluşturulmuş olan toplum zabıtasının, o ana kadar meydana gelen toplu olaylar karşısında kuruluş amacını yerine getirecek sayıda kadroya sahip bulunmadığı anlaşılmış, ayrıca 654 sayılı Kanunun birinci maddesinde mevcut olan Zonguldak, Adana ile gerek görülen başka illerde de toplum zabıtası teşkilâtı henüz kurulamamıştır. Bu ihtiyacın giderebilmesi maksadıyla kadro ilâvesi mecbur hale gelmiştir. Bunun yanında Avrupa’daki örneklerinin de incelenmesi neticesinde, görevin arz ettiği şartlar gereği polislerin her an göreve hazır durumda toplu olarak bulundurulması ve gereğinde hızlıca olay yerine intikali zarureti, bu kolluk hizmetlerini diğer kolluk hizmetlerinden farklılaştıran bir hususiyet olduğu meydana çıkmış, görev özelliğinin kabul ettirdiği bu koşulların neticesi olarak toplum zabıtası personelinin bazı yeni maddi imkânlarla kavuşturulması haklı ve gerekli görülmüştür. Bu açıdan toplum zabıtası personeline devamlı nöbetlerin

¹⁰⁶ Tasarı 25.06.1965 tarihli ve 10425-59485 ara numaralı yazı ile Cumhuriyet Senatosuna gönderilmiştir.

karşılığı olarak 225 lira ek görev ücreti tahsis edilmesi öngörülmüştür. (MMTD, 10.7.1965, 318 no.lu Komisyon Raporu, s.568)

1969 yılında toplum zabıtasından gereken verimin alındığı gerekçesi ile tekrar diğer illerde de kurulabilmesi için kadro artırımına gidilmiştir (1144 Sayılı Kanun, 1969)

1971 yılında ise, Anayasa’da mevcut olan demokratik cumhuriyet kurumlarının ve bu kurumları temsil eden kişiler ile yabancı devlet büyüklerinin her türlü tehlike ve tecavüzlerden uzak bulundurulması zarureti ile toplum zabıtasının bu hizmetlerde de kullanılmasına, büyük şehirlerimizde meydana gelen su baskını ve sel felâketinde can ve mal emniyetinin korunması için kurtarma faaliyetlerinde toplum zabıtasından istifade edilmesine, toplumsal olayların meydana gelmediği ve meydana gelme ihtimalinin bulunmadığı zamanlarda üst makamın onayı ile bu kuvvetin önleyici zabıta hizmetlerinde de kullanılmasına, ayrıca memleketimizde büyük ölçüde can ve mal kaybına sebep olan trafik kazalarına engel olmak amacıyla çalışacak polis sayısını artırmak için bu kuvvetin geçici olarak trafik hizmetlerinde kullanılabilmesine yönelik 1422 sayılı Kanun ile düzenleme yapılmıştır. (1422 Sayılı Kanun, 1971)

2. Toplum Zabıtası Tüzüğü

Gerekli tecrübenin edinilmesi sonucu 654 Sayılı Kanun ile kurulan Toplum Zabıtası’nın yönetim ve yürütme işlemlerinin belirlenmesi amacıyla hazırlanan “Toplum Zabıtası Tüzüğü” 07 Ağustos 1971 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe konmuştur.

Tüzükte, görevli personelin görevi esnasında kullanabileceği silahlar ve araçlar 4’üncü madde de “Cop, sis ve gaz bombaları, tabanca, makinalı tabanca, makinalı tüfek ve benzeri vurucu, önleyici, etkisiz hale getirici savunmaya elverişli aletler, gaz, boyalı veya boyasız tazyikli su püskürten veya personeli ve malzemelerini taşıyan zırhlı ve zırhsız otolar, helikopterler ve uçaklardır” ifadeleri ile belirlenmiş, Toplum Zabıtasının illerde il emniyet müdürüne bağlı olarak kurulacağı ve toplum zabıtası müdürlüğü veya toplum zabıtası amirliği adını taşıyacağı, her birliğin 3 (üç) gruptan, her grubun 4 (dört) ekipten kurulacağı, ekiplerin 12 kişiden oluşacağı, bir ildeki toplum zabıtanın en az bir birlikten teşekkül edeceği belirtilmiş, ayrıca personelin başarılı olabilmesi için yaş ve boy sınırlaması getirilmiştir. Memur sınıfının en az 1,70 cm, amir sınıfının en az 1,65 cm boyunda, memurların azami 35, komiser sınıfının en fazla 45, emniyet amiri ve müdür sınıfının ise en fazla 50 yaşında olmaları öngörülmüştür. (Toplum Zabıtası Tüzüğü, RG:07 Ağustos 1971) Bu kısıtlardan anlaşılacağı üzere toplum zabıtasında görevli personelin görünüş itibari ile caydırıcı bir fiziki dış görünüme sahip olması istenilmiştir

1976 yılından sonra ülkemiz ekonomik kriz dönemine girmiş, krizle birlikte siyasal ve idari kriz de kendisini göstermiş ve anarşik olayların sayısı gittikçe artmıştır. Cinayetler artmaya, temel tüketim malları kıtlığı sonucu kuyruklar oluşmaya, okullar işgal edilmeye başlamıştır. İşte bu dönemde olayların çok sık olduğu veya toplumun kalabalık olarak bulunduğu yerlerde sabit beklemek veya devriye gezmek, havaalanlarında beklemek, öğretimin devamı için üniversite kapılarında, bazen de sınıflarda, anfilerde beklemek, soyulmasınlar diye banka önlerinde beklemek, sıkıntısı çekilen şeker, gazyağı, sanayağı, tüpgaz gibi temel tüketim mallarının dağıtım yerlerinde karaborsa olmasın, kuyruklar düzenli olsun, olay çıkmasın diye beklemek de Toplum Zabıtasının görevleri arasına girmiştir. (Gündoğdu, 1985, s.57)

3. Çevik Kuvvete Dönüşüm

Hayata geçirildiği günden beri topluluk eylemlerinin tertibini ve güvenliğini sağlama bakımından başarılı faaliyetleri tespit edilmiş olan “Toplum Zabıtası”, ilerleyen zaman içinde meydana çıkan seçim yeri yanlışlığı¹⁰⁷, eğitim yetersizliği, disiplinsizlik artışı, yaş ve çalışma sürelerinin uyumsuzluğu, toplumsal olayların meydana gelmediği zamanlarda boş oturan personel arasında hiyerarşinin bozulması, görev çeşitliliğindeki artış nedeniyle etkinliğin yitirilmesi gibi genel ve özel bazı olumsuz faktörlerin tesiri ile kendisinden yeterince fayda sağlanamayan bir zabıta kuruluşu haline gelmiştir. Bu nedenle 1980 sonrasında başlanan Emniyet Teşkilatını geliştirme çabalarında “Toplum Zabıtasının” da yeniden düzenlenmesi hususu dikkatle ele alınmış ve bir proje grubunca icra edilen incelemeler neticesinde “Toplum Zabıtası” hizmetlerine

¹⁰⁷ Örneğin hiçbir toplumsal olayın cereyan etmediği illerde de (Denizli, Afyon, Isparta, Bolu, Ağrı, Edirne gibi) kurulmuştur.

yeni bir Şekil verilerek, tüm vilayetlerde, az personelden meydana gelen devamlı eğitime tabi tutulan etkin bir kuvvetin bu birimin yerine oluşturulması uygun görülmüştür. Her vilayette ve asayiş durumu nedeniyle özellik arz eden ilçelerde kurulması öngörülen ve “evik Kuvvet” adını taşıyacak olan bu birimlerin, sözü edilen Şekilde yaygınlaştırılması ile Toplum Zabıtasının kuruluş ve faaliyetlerinden doğan birçok sakıncalarının giderileceği ve bazı faydalar sağlayacağı değerlendirilmiştir. (2696 Sayılı Kanun, 1982, MGK Raporu)

SONUÇ

Toplumsal olayları olmadan önce önlemek, işlenmesine imkn vermemek ve olay olursa, suçluları yakalamakla görevli kolluk kuvvetinden biri olan polis, bu görevini en iyi biçimde yapabilmek için, toplumsal olaylar ile bu olaylara karışanların psikolojik yapıları, genel havaları ve nitelikleri hakkında bilgi sahibi olması önemli etkenlerden biridir. nk topluluklar, genellikle aşırı heyecan ve güvensizlikle, yasalara karış saygı duygusunu yitiren kişilerden oluşabilir. (Gündoğdu, 1985, s.94)

Bu nedenle özellikle toplumsal olaylarda ve i güvenliğin sağlanmasında iyi eğitilmiş ve ağdaş olanaklara sahip bir polis teşkilatının varlığı büyük önem taşımaktadır. (Gündoğdu, 1985, s.95-96) Bu maksatla milli birliğin sağlanabilmesi için kolluk en iyi Şekilde donatılmalı, eğitimlerine önem verilerek güçlü kılınmalıdır. Ordunun ülkeyi dış tehlikelere karış başarılı bir Şekilde koruyabilmesi, i güvenlik ortamının skn içinde olması ile yakından ilgilidir. İ düzen ve güvenliğe yönelik her türlü hareket kolluğu ilgilendirmekte, olayların olmasını önlemek ve olay olursa suçluları yakalamak kolluğun görevi olmaktadır. Asıl olanın suç işlenmesine ve olay olmasına engel olmak, önlemek ve caydırmak olduğu gerçeğiyle, önleyici hizmetlere özel önem verilmelidir. Emniyet teşkilatı içinde bu görevi 1965, 1982 arası devrede Toplum Zabıtası yapmış, 1982'den sonra da bu görevi evik Kuvvet devralmıştır. (Gündoğdu, 1985, s.96)

KAYNAKÇA

1. Anayasa, 1924
2. Anayasa, 1961
3. Arap, İ. (2017), Güncel Gelişmeler Işığında Türkiye’de Toplum Destekli Polislik. **BE SBE Dergi**, 6(2), 59-60.
4. Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt: 30, 117.Birleşim, 14.7.1965 arşamba, 663 no.lu Komisyon Raporu, s.479
5. Demir G. ve ztogay D.A. (2017), İstisnai Devlet Biçimi ve Polis: 12 Eylül Döneminde İ Güvenlik Aygıtının Yeniden Yapılandırılması. **Amme İdaresi Dergisi**, 50 (1), s.108
6. Gündoğdu, A. (1985), Toplumsal Olaylar ve evik Kuvvet, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1985.
7. zkul, F. (2023), 1961 Anayasası’nın Türk Anayasacılığındaki Yeri ve nemi. Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 13(25), 26-27
8. Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt: 42, 133. Birleşim, 23.6.1965 arşamba, 1008 no.lu Komisyon Rapor, s.423.
9. Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt: 42, 133. Birleşim, 23.6.1965 arşamba, s.423-424.
10. Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt: 42, 133. Birleşim, 23.6.1965 arşamba, s.424-425.
11. Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt: 20, 136.Birleşim, 10.7.1967, 318 no.lu Komisyon Raporu, s.568
12. 10 Nisan 1969 tarihli ve 1144 Sayılı “654 sayılı Toplum Zabıtası kurulması hakkında Kanuna ek Kanun”
13. 05 Temmuz 1971 tarihli ve 1422 Sayılı “654 sayılı Toplum Zabıtası kurulması hakkında Kanunun 1 ve 3. maddelerinin değiştirilmesine dair Kanun”
14. 07 Ağustos 1971, Resm Gazete, “Toplum Zabıtası Tüzüğü”
15. 11 Ağustos 1982 tarihli ve 2696 Sayılı “4 Haziran 1937 Tarihli ve 3201 Sayılı Emniyet Teşkilat Kanununa Yedi Ek Madde Eklenmesine Dair Kanun” ve Milli Güvenlik Konseyi 443 Sayılı Raporu.

(31)

M. Şükran ERDOĞAN¹⁰⁸

YEZİD b. HÂRÛN (öl. 206/821) ve HADİSÇİ KİMLİĞİ¹⁰⁹

YAZİD İBN HÂRÛN (D. 206 AH/821 AD) AND HIS TRADITIONIST IDENTITY

ÖZ

İslâm kültür tarihinin en zengin alanlarından biri olan hadis tarihi içerisinde hicrî ikinci asır her yönden önemli ve hareketli bir dönem özelliği göstermektedir. Böylesine önemli bir dönemde halkın büyük ilgisine mazhar olmuş ve adından çokça söz ettirmiş olan hadis âlimlerinden biri de “Vâsıt muhaddisi” olarak bilinen Yezîd b. Hârûn’dur. Tebeu’t-tabîinden olan Yezîd b. Hârûn sahip olduğu engin ilmi sayesinde hem halkın hem de mevcut iktidarın itibarını kazanmıştır. Hadis hâfızı ve aynı zamanda Cerh ve ta’dîl âlimi vasfı taşıyan Yezîd b. Hârûn, hadis literatüründe gerek temel hadislerle gerekse tarihi ve biyografik rivayetlere kaynaklık etmiştir. Çalışmamızın amacı hicrî ikinci asırda binlerce insanı etrafında toplayarak sosyal, ilmî ve siyasî popülarite kazanmış olmasına rağmen sonraki dönemlerde adından pek söz edilmeyen Yezîd b. Hârûn’un kısaca hayatı ile birlikte hadis ilmindeki misyonunu ve önemini ortaya koyabilmektir.

Anahtar kelimeler: Hicrî ikinci asır, hadis, Yezîd b. Hârûn, hâfız.

ABSTRACT

2nd century AH exhibits the characteristics of an important and dynamic epoch in every aspect within the history of hadith, which is one of the richest fields of Islamic cultural history. One of the hadith scholars who gained ground and made their mark in the public eye during this epoch of great importance was Yazîd ibn Hârûn, who was known as “the muhaddith of Wasit”. Yazîd ibn Hârûn, who was also among the Tâbi’ü al-Tâbîn, gained a good reputation both in the eyes of the public and the government of the time by way of his profound knowledge. A hafiz of hadith and a scholar of biographical evaluation, Yazîd ibn Hârûn served as a source whether it be for fundamental hadith or historical and biographical narrations. The purpose of our study is to demonstrate the importance of Yazîd ibn Hârûn in the study of hadith, who isn’t talked much about in the later years despite having gained social, scientific and political popularity during the 2nd century AH by gathering thousands around himself, as well as give a short account of his life.

Keywords: 2nd century AH, hadith, Yazîd ibn Hârûn, hafiz.

¹⁰⁸ Kurum: Meb, seryilmaz06@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8403-7294>

¹⁰⁹ Yezîd b. Hârûn (öl. 206/821) ve Hadis İlmindeki Yeri başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

İslam dininin her devirde ve her koşulda bilgiye ve ilim tahsiline verdiği ehemmiyet dolayısıyla İslam tarihi içerisinde hem kültürel hem de ilmî faaliyetler sürekli olarak gelişme göstermiştir. Hicrî ikinci asrın başlarında hâkimiyetini sürdüren Emevîler ile sonrasında yönetimi ele geçiren Abbasiler döneminde dinî ilimlerden aklî ilimlere kadar her sahada ilerlemeler kaydedilmiştir. Özellikle bu asır, İslamî ilimler içerisinde önemli bir yer teşkil eden hadis ilmi açısından isnad, tedvin, tasnif ve Cerh ve ta'dîl gibi zengin ve önemli faaliyetlerin gerçekleştiği bir dönem olmuştur. İşte bu altın çağ içerisinde yaşayan, hadis faaliyetlerine önemli katkıları bulunan ve erken dönem kaynaklarda rivayetlerine çokça yer verilen muhaddis-râvi Yezîd b. Hârûn, o dönem devlet adamları ve toplum nezdinde itibarlı bir konuma sahip olmasına rağmen hadis tarihi içerisinde arka planda kalmıştır. Yezîd b. Hârûn'u tanımak ve hadis ilmindeki misyonunu görmek, hak ettiği saygınlığı ve değeri tekrar hatırlamak açısından önemlidir.

1. Yezîd b. Hârûn'un Hayatı

1.1. Doğumu ve Vefatı

Hadis tarihinde önemli bir yer tutmuş olan Yezîd b. Hârûn'un doğumu, künyesi ve nereli olduğu hakkında gerek tarih gerekse tabakat ve hadis kitaplarında ayrıntılı bilgiler aktarılmıştır. Kısaca bu bilgilere bir göz atılacak olursa: Künyesi Ebû Hâlid es-Sülemî el-Vâsıtî olarak bilinen Yezîd b. Hârûn, 118/736 senesinde Vâsıt'ta dünyaya gelmiştir.¹¹⁰ Vâsıtî olması münasebetiyle de "Vâsıt muhaddisi" olarak şöhret bulmuştur. Uzun yıllar hadis tahsili için seyahat etmiş ve çok miktarda hadis toplamıştır. Yine genç yaşlarda ilim talep etmek için Vâsıt'tan çıkarak, o dönemim önemli ilim merkezlerinden biri olan Bağdat şehrine gitmiş ve orada uzun süre yaşamıştır. Bağdat'ta değerli hocalardan hadis eğitimi alarak ilmini genişletmiş, daha sonra kendi ilim meclisini kurarak hocalık yapmaya başlamış ve talebeler yetiştirmiştir. Yezîd b. Hârûn'un doğduğu yere binaen Vâsıtî, uzun süre yaşamını ve ilmini sürdürdüğü yere binaen de Bağdatlı olduğu söylenebilir. Ancak atalarına dayanılarak aslen Buharalı olduğu çoğunluk tarafından kabul görmüştür.¹¹¹ Hadis alanındaki çalışmalarıyla hicrî ikinci asırda sosyal bir popülerite kazanan hadis âlimi Yezîd b. Hârûn, Bağdat'a geldiğinde halk ve muhaddisler onu bayram yaparcasına karşılamış, kendisinin güvenilir bir hadisçi, isnadının da âli olmasından dolayı etrafında kalabalık oluşturmuşlardır.¹¹² Yaşı ilerleyince gözleri görmez hale gelmiş, daha sonra memleketi Vâsıt'a geri dönmüş ve orada 206/821 senesinde vefat etmiştir.¹¹³

1.2. Hocaları

¹¹⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd (Beyrut: y.y., 1331/1912), 14/337-341; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, **es-Sikat** (Haydarâbâd: y.y., 1402/1981), 7/632; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil El-Buhârî, et-Târîhu's-şagîr (Beyrut: y.y., 1407/1986), 2/281; Târîhu'l-kebîr (Haydarâbad: Dâiretü'l-meârifî'l-Osmâniyye, ts.), 8/368; et-Târîhu'l-evsat, thk. M. İbrahim el-Haydar (Riyad: y.y., 1998), 2/219; Ebu'l-Ferec İbnü'l- Cevzî, el-**Muntazam** fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümem (Beyrut: y.y., 1992), 6/2844.

¹¹¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn b. Ahmed b. Osmân Zehebî, Tezkiretü'l-huffâz (Beyrut: y.y., 1376/1956), 1/317; Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed- Dârekutnî, Zikru esmâ' i't-tâbi'in, thk. Buran Ed-Danevi, Kemal Yusuf el-Hût (Beyrut: y.y., 1406/1985), 1/417; İbn Hacer El-Askalani, Tehzibut-Tehzib, (Beyrut: 1996), 6/224.

¹¹² Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ', thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: y.y., 1407/1986), 9/361.

¹¹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, et-Tabakâtü'l-kebîr (Beyrut: Daru Sadr, ts.), 7(2)/62; Zehebî, Nübelâ', 9/369; Bağdâdî, Târîhu Bağdâd, 14/337; Zehebî, Tezkiretü'l-huffâz, 1/318; Ebü'l-Hasen Eslem b. Sehl b. Selm er-Rezzâz el-Vâsıtî (Bahşel), Târîhu Vâsıt, thk. Korkîs Avvâd (Beyrut: Alimül-kütüb, 1406/1986), 142; Buhârî, Târîhu'l-kebîr , 8/368.

Hicrî ikinci asırda çok raġbet görmeye başlayarak kitleselleşme yoluna giren hadisçilik akımının en önemli şahsiyetlerinden sayılan Yezîd b. Hârûn, o dönemin hatırı sayılır hocalarından ders almış ve pek çok râviden hadis rivayetinde bulunmuştur. Onun rivayet aldığı ve rivayet verdiği râvilerin en geniş biçimde yer aldığı kaynak el-Mizzî'nin (742/1341) Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl adlı eseridir. Bu eserde Yezîd b. Hârûn'un doksan kişiden rivayette bulunduğu, daha çok önem verip rivayetini aldığı hocalarının ise şunlar olduğu bildirilmiştir: Yahya b. Said el-Ensari (öl. 143/760), Süleyman et-Teymî (öl. 143/760), Said el-Ceriri (öl. 144/761), Muhammed İbn-i İşhak b. Yesar (öl. 151/768), Abdullah b. Avn (öl. 151/768), Said b. Ebû Arube (öl. 156/773), şu'be b. Haccac (öl. 160/776), Süfyan es-Sevrî (öl. 161/777), Ebû Seleme el-Macişûn (öl. 164/780), Hammad b. Seleme (öl. 167/783), Malik b. Enes (öl. 179/795), İsmail b. Ayyaş (öl. 182/798), Huşeym b. Beşir (öl. 183/799), Bakiyye b. el-Velid (öl. 197/812).¹¹⁴

1.3. Öğrencileri

Yezîd b. Hârûn hadisçilik hayatı boyunca pek çok râviden rivayette bulunmuş, aynı zamanda kendisinden de pek çok râvi eğitim alıp hadis nakletmiştir. Özellikle Yezîd b. Hârûn'un Bağdat'ta düzenlemiş olduğu ilmî toplantılara binlerce kişi iştirak etmiştir. Yezîd b. Hârûn'un ilim halkasına katılarak ondan ders alan ve rivayette bulunanların isimlerinin en geniş bir şekilde yer aldığı kaynak yine el-Mizzî'nin Tehzîbü'l-Kemâl'idir. Bu eserde Yezîd b. Hârûn'dan rivayette bulunmuş olan yüz on beş öğrencisinin isimleri verilmiştir. Bunlar arasından tercih yapılacak olursa Yezîd b. Hârûn'dan çoğunlukla Yahya b. Main (öl. 233/848), Ali b. Medîni (öl. 234/849), Zuheyr b. Harb (öl. 234/849), Ebû Bekir b. Ebi şeybe (öl. 235/850), Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), Muhammed b. Yahya Ez- Zuhlî (öl. 258/872) gibi önemli râviler rivayette bulunmuştur.¹¹⁵

2. Yezîd b. Hârûn'un İlmî Kişiliği

Hicrî ikinci asrın mühim hadisçilerinden ve cerh- ta'dil âlimlerinden sayılan ancak daha sonraki hadis tarihi içerisinde gün yüzüne çıkarılamamış olan Yezîd b. Hârûn'un ilmî kimliği çalışmamızın bu bölümünde ortaya konulacaktır. Bunun için gerek kendisinin gerekse ulemânın onun hakkındaki rivayetlerine ulaşmamız ve onları değerlendirmemiz gerekmektedir. Tüm bu rivayetler ancak bir bütünlük içerisinde ele alındığında Yezîd b. Hârûn'un o dönemdeki ve toplumdaki ilmi kişiliği ve yeri aynı zamanda da otoritesi tespit edilmiş olacaktır.

Bu doğrultuda Yezîd b. Hârûn'un ilmi şahsiyetini ortaya koyacak bilgiler alt başlıklar altında verilecektir.

2.1. Ezbere Bildiği Rivayet Sayısı

Hicrî ikinci asrın değerli hadis ehlinde Yezîd b. Hârûn'un hayatı boyunca kaç hadis ezberlediğine dair sorulan sorulara cevabı yine âlimin kendisi cevap vermektedir. Kaynaklarda yer alan bu cevaplara bakılacak olursa:

Muhammed b. Kudame el-Cevherî'den bildirilen haberde onun yirmi beş bin rivayeti ezbere bildiği nakledilmektedir: "Yezîd b. Hârûn'u şöyle derken işittim: Abartısız yirmi beş bin hadisi isnadıyla birlikte ezberledim."¹¹⁶

Ali b. şuayb'dan nakledilen şu rivayette ise Yezîd b. Hârûn'un yirmi dört bin hadisi ezbere bildiği haber verilmektedir: "Abartısız yirmi beş bin hadisi isnadıyla birlikte ezberledim. Yirmi bin hadisi şamlı hocalardan ezberledim ki onların yetkinliği konusunda sual sorulmaz."¹¹⁷

Kaynaklarda bu konu ile ilgili yer alan diğer bir rivayet ise Muhammed b. Ahmed b. Yakub'dan gelmektedir: "Yezîd b. Hârûn'a, Hârûn el- Müstemli'nin onun hadisine idrac etmeyi istediği bildirildiğinde

¹¹⁴ Ebû'l-Haccâc Cemâlüddin Yûsuf b. Abdirrahmân el-Mizzî, Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl, thk. Beşsar Avvad Ma'rûf (Beyrut: y.y., 1996), 32/261-262.

¹¹⁵ Mizzî, Tehzîbü'l-Kemâl, 32/264-265.

¹¹⁶ İbn Hacer, Tehzibut-Tehzib, 6/226; Mizzî, Tehzîbü'l-Kemâl, 32/268; Zehebî, Nûbelâ', 9/359; Bağdâdi, Târîhu Bağdâd, 19/339.

¹¹⁷ İbn Hacer, Tehzibut-Tehzib, 6/226; Mizzî, Tehzîbü'l-Kemâl, 32/268; Zehebî, Nûbelâ', 9/359; Tezkiretü'l-huffâz, 1/318; Bağdâdi, Târîhu Bağdâd, 14/339.

Yezîd'in cevabı şöyle olmuştur: “Ey Hârûn! Benim hadisime idrac talebin bana ulaştı, elinden gelen çabayı göster, ancak Allah seni beni koruduğu kadar korumaz. Ben abartısız yirmi üç bin hadis ezberledim, Allah beni rivayet ettiğimden sorumlu tutmaz.”¹¹⁸ El-Müstemlî'nin idrac talebine karşı Yezîd b. Hârûn'un böyle bir cevap vermesi onun hıfzına ve rivayetine güvendiğini göstermektedir. Bu güvenine bir de ‘Allah’ın da doğruyu muhafaza edeceği’ inancını ekleyerek rivayetlerine yapılacak olan idrac girişimlerinden emin olduğunu belirtmek istemiştir.

Târîhu Bağdâd 'ta geçen bir haberde ise Yezîd b. Hârûn'un ezbere bildiği hadis sayısı yirmi bin olarak verilmektedir: “Ahmed b. Hâlid, Yezîd b. Hârûn'u şöyle derken işittiğini söyledi: “...Yirmi bin hadis ezberledim, dileyen onlara tek bir harf ilave etsin de göreyim.”¹¹⁹ Yezîd b. Hârûn böyle diyerek yine ezberinin kuvvetli olduğunu ve ona güvendiğini ifade etmiştir.

Görülmektedir ki, Yezîd b. Hârûn'un isnadıyla birlikte ezbere bildiği hadislerin sayısında ihtilaf rivayetler mevcuttur. İbn Hârûn'un bildiği hadis sayısı yirmi beş bin, yirmi dört bin, yirmi üç bin veya yirmi bin olarak zikredilmektedir. İşin garip tarafı bu sayıları veren onun bizzat kendisidir. Pekala bu miktarlardaki farklılıkların sebebi ne olabilir?

Yezîd b. Hârûn'un ezbere bildiği hadis sayısı net olarak bilinmemekle beraber belirtilen rakamlardaki çelişkiler şöyle yorumlanabilir:

Rivayetlerde görüldüğü üzere bu rakamlar Yezîd b. Hârûn'un ağzından farklı râviler tarafından bildirilmiştir. Dolayısıyla bu râvilerin onu farklı zaman ve mekanlarda işitmiş olmaları muhtemeldir. Yani Yezîd b. Hârûn'un, bu sayıları belirttiği zamanlarda, hâfızasında bulunan hadis sayısı aynı değildir. Geçen zaman içerisinde Yezîd b. Hârûn'un ezbere bildiği hadis sayısında bir artış olmuş ve kendisi de farklı zaman aralıklarında bunları ifade etmiştir.

Yezîd b. Hârûn'un ezbere bildiği hadis sayılarındaki farklılıkların bir diğer nedeni ise onun bir hadis birkaç râviden rivayet etmesi ve her farklı isnadı bir hadis sayması olabilir. Nitekim bu metod pek çok muhaddis tarafından da kullanılmıştır. Öyle ki Hz. Peygamber'in bir sözü yüz ayrı senetle rivayet edilmişse, bu ifade yüz hadis olarak hesap edilmiştir. Böylece birkaç bin hadis, önceki sayının çok üstünde bir rakama çıkmıştır.¹²⁰ Yezîd b. Hârûn'un hocalarından Bakıyye b. Velid, Hammad b. Seleme, Süfyan b. Uyeyne; öğrencilerinden İbnü'l-Medîni ve İbn Ebi Şeybe gibi pek çok değerli âlimin ezbere bildiği ‘yüz bin hadis’¹²¹, bu metod kullanılarak bu sayıya ulaşmıştır.

Büyük ihtimalle Yezîd b. Hârûn da bu yöntemi kullanarak, farklı rakamlarla da olsa, binlerce hadis bildiğini ifade ederken farklı isnadlı mükerrer hadisleri, bu sayının içerisine katmıştır. Ayrıca yirmi binlere ulaşan bu rakam yine farklı tariklerle kaynaklarda mevcut olan Yezîd b. Hârûn'un rivayetlerinin toplam sayısını da belirtmiştir.

Her ne şekilde olursa olsun, neticede Yezîd b. Hârûn'un binlerce hadisi isnadıyla biliyor olması onun hicrî ikinci asrın önemli bir hadis hâfızı olduğunu göstermektedir.

Tüm bunların yanı sıra acaba Yezîd b. Hârûn, ezbere bildiği hadislerinde hiç tedlis yapmamış mıdır? Bu soruyu da yine Yezîd b. Hârûn'un kendisi şu şekilde cevaplandırmaktadır: Müemmel b. İhab, İbn Hârûn'u şöyle derken işitti: “Avn'dan¹²² rivayet ettiğim bir hadis dışında hiçbir hadiste tedlis yapmadım ve bu konuda da tasvip edilmedim.”¹²³

Rivayetten anlaşıldığı kadarıyla Yezîd b. Hârûn, bildiği hadislerden sadece birinde tedlis girişiminde bulunmuş ve bunu da açıkça itiraf etmiştir. Öyle ki Yezîd, bu tedlisinden rahatsızlık duyarak pişman olmuştur. Büyük olasılıkla, hadis ilmindeki konumu itibarıyla ulemâ, kendisine bunu yakıştırmamış ve bu konuda onu tasvip etmemiştir.

Yukarıda aktarmış olduğumuz rivayetler sonucunda Yezîd b. Hârûn'un kendisini, binlerce hadisi

¹¹⁸ Bağdâdî, Târîhu Bağdâd, 14/340.

¹¹⁹ Bağdâdî, Târîhu Bağdâd, 14/340.

¹²⁰ M. Mustafa A'zamî, Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı, çev. Recep Çetintaş (İstanbul: Usûl Yayınları, 1998), 40.

¹²¹ İslam Âlimleri Ansiklopedisi, (İstanbul: İhlas Matbaacılık, ts.), 2/137-196-374, 3/92-196.

¹²² Bu rivayette Yezîd'in, tedlis yaptığı hadisi Avn'dan aldığı bildirilirken Zehebi'nin Nübelâ'sında ve Mizzi'nin Kemâl'inde onun Avf el-Arabi olduğu zikredilmiştir. bk. Zehebî, Nübelâ', 9/360; Mizzî, Tehzîbü'l-Kemâl, 32/268.

¹²³ İbn Hacer, Tehzîbut-Tehzîb, 6/226; Mizzî, Tehzîbü'l-Kemâl, 32/268; Zehebî, Nübelâ', 9/360.

isnadiyla ezberleyecek kadar geniş ve sağlam bir hâfizaya sahip ve aynı zamanda da ilmîne güvenen bir ravî olarak tanıttığını görmekteyiz. Bunun ötesinde, önemli hadis âlimleri de Yezîd b. Hârûn'un tüm bu vasıflara sahip bulunduğunu kabul etmektedirler. İleriki bölümlerde örnekleri sunulacak olan ulemânın onun hakkında bildirmiş olduğu rivayetler, Yezîd b. Hârûn'un bu özelliklerini teyit edeceği gibi ona ait çeşitli haberlere de ulaşılmasını sağlayacaktır.

Öncelikle ikinci asrın cerh ve ta'dil âlimlerinden biri olarak nitelendirilen Yezîd b. Hârûn'un bu yönüne ve yaptığı cerh-ta'dillere bir göz atmak yerinde olacaktır.

2.2.

Cerh ve Ta'dil

Âlimi

Hicrî ikinci asırda sistemli bir şekilde gelişme gösteren ve tedvin edilmeye başlanan Cerh ve ta'dil ilminin ricalleri arasında Yezîd b. Hârûn'un ismine rastlanmıştır. Nitekim o, bu dönemde hadisçi kişiliğinin yanında cerh ve ta'dil ehliyeti ile de dikkatleri çekmiş ve önem kazanmıştır.

Bir cerh ve ta'dil adamı sayılan Yezîd b. Hârûn, çoğunluğu gibi bir râvinin adil sayılabilmesi için onun bidatçi yani batıl mezheplere bağlı bir dâî olmaması gerektiğini savunmuştur. Özellikle de Râfîzîlerden rivayet yazılamayacağı konusunda şöyle demiştir: “Bid’at ehlinin, propogandist değilse rivayeti yazılabilir ancak Râfîzî müstesna.”¹²⁴

Ayrıca sünnet konusunda önde gelen isimlerden kabul edilen Yezîd b. Hârûn, Cehmiyye'ye düşman olup onların istiva meselesindeki te'villerine itiraz eden bir âlim olarak tanınmıştır.¹²⁵

Yezîd b. Hârûn, bir râvinin zabt sıfatına sahip olup olmadığını anlamak için kullanılan “râvinin rivayetlerini farklı zamanlarda mukayese etme” metodunu titizlikle uygulamıştır. Örneğin, ravî Ziyad b. Meymun'a üç ayrı zamanda sorduğu bir hadisi, her defasında değişik râviden rivayet ettiği için bir daha ondan hadis almamaya yemin etmiştir.¹²⁶

Yezîd b. Hârûn'un ta'dil ettiği imamın başında ise Ebû Hanife yer almıştır. İbn Hârûn onun hakkında, “Bin âlime ulaştım ve onlardan ilim aldım. Aralarında beş kişiden daha âlim, daha fakih ve dindarını görmedim. Onlardan ilki Ebû Hanife'dir”¹²⁷ demiştir.

İbn Hârûn, değer verdiği hocaları arasında bulunan Hüseyim b. Beşir'i ve Süfyan es-Sevri'yi birbirlerine kıyasla şöyle ta'dil etmiştir: “Sevri dışında Hüseyim b. Beşir'den daha hâfızını görmedim.”¹²⁸

Bu gibi cerh ve ta'dil içerikli görüşlerini beyan eden Yezîd b. Hârûn binlerce hadisi ezbere bilen meşhur bir hadis râvisi olmasının yanında bu dönemin tenkit faaliyetlerinde ehliyet sahibi bir âlim olarak da tanınmıştır.

2.3.

Âlimlerin Onun

Hakkındaki Düşünceleri

Hicrî ikinci asır hadis alanının önde gelen âlimlerinden olan Yezîd b. Hârûn'un ilmî kişiliğini ortaya koymada yardımcı olacak bir diğer husus, onun hakkında ulemânın beyan ettiği fikirler ve rivayetlerdir. Aşağıda verilecek olan bu rivayetlerde Yezîd b. Hârûn hakkındaki görüşler, cerh ve ta'diller bir bütünlük içerisinde incelenecektir.

Değerli hocalarından biri olan Hüseyim b. Beşir, Yezîd gibi bir Mısreyn'li* görmediğini haber

¹²⁴ Ahmed Naim Babanzâde, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi (Diyanet İşleri Yay.), 1/331; M. Yaşar Kandemir, Mevzu Hadisler (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., ts.), 114.

¹²⁵ Zehabî, Mizanu'l-İtidal (Beyrut, ts.), 7/267; Tezkiretü'l-huffâz, 1/319; Nübelâ', 9/358-361.

¹²⁶ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc en-Neysâbü'rî, Şahîh-i Müslim, thk. M. Fuat Abdülbaki (İstanbul: y.y., 1981), 24.

¹²⁷ Zafer Ahmed Et-Tehânevî, Kavâid Fi Ulûmi'l-Hadîs, thk. A. Ebû Gudde (Beyrut: y.y., 1392/1972), 188.

¹²⁸ İbn Hacer, Tehzibut-Tehzib, 11/61.

* Mısreyn, Kûfe ve Basra'yı ifade eden iki şehir anlamında kullanılmaktadır. Bu iki şehir ilk dönemde Irak bölgesinin idari merkezlerini oluşturmuştur. bk. Casim Avcı, “Kûfe”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 36/339.

vermiştir.¹²⁹ Yahya b. Yahya en-Neysaburî onun hakkında: “İraklı dört hâfız vardır. İkişi yaşlıdır ki onlar Hüseyim ve Yezîd b. Zuray’dır, ikisi de orta yaşlıdır ki onlar Veki’ ve Yezîd b. Hârûn’dur. Orta yaşlılar içerisinde en hâfızı ise Yezîd’dir. O, Veki’den daha hâfızdır.”¹³⁰ demiştir. İbn Sa’d (öl. 230/844) *Tabakât*’ında İbn Hârûn’un sika ve hadisinin çok olduğunu bildirmiştir.¹³¹ Meşhur cerh ve ta’dil âlimlerinden Yahya b. Main, hocası Yezîd b. Hârûn’un sika olduğunu bildirmiş ve onun hakkında şöyle demiştir: “O, Hüseyim ve İbn-i Uleyye gibidir.”¹³²

Buraya kadar zikredilen görüşlerde dikkati çeken bir husus vardır ki, o da şudur: Yezîd b. Hârûn, hocası aynı zamanda hemşehrisi olan Hüseyim b. Beşir ile hemen hemen aynı özelliklerle vasıflandırılmış ve irtibatlandırılmıştır. Öğrendiğimiz kadarıyla karşılıklı sevgi ve saygıya dayalı bir öğrenci-hoca ilişkisi yaşayan bu ikili Vâsıt’tan çıkararak hadis ilminde ihtisas yapmışlar ve o dönemde adlarından çokça söz ettirmişlerdir. Dolayısıyla hâfızalarının güçlülüğü, engin hadis bilgileri ve bu alandaki güvenilirlikleriyle tartışılmaz derecede meşhur olan Hüseyim b. Beşir ile Yezîd b. Hârûn’un bu şekilde ilişkilendirilmesi mümkündür.

Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere Yezîd b. Hârûn pek çok ilim adamının güvenini kazanmıştır.

İlelû’l-Hadis ilminin önde gelen isimlerinden Ali b. Medîni, Yezîd b. Hârûn’dan daha iyi hadis hıfzeden birini görmediğini ve onun sikalardan olduğunu söylemiştir.¹³³

Yezîd b. Hârûn’dan ders alan Ziyad b. Eyyüb, hocası hakkında “Ben onu gözlerini kaybetmeden önce Vâsıt’ta gördüm. Yezîd’e asla bir hadisi yazarken şahit olmadım, çünkü o, ancak hadisleri ezberleyerek bize rivayet ederdi.”¹³⁴

İbn Ebî Şeybe, Yezîd’den daha hâfızını ve güvenilir olanını görmediğini söylemiştir.¹³⁵ Ahmed b. Hanbel, Yezîd b. Hârûn’un hâfız, mutkin, zekasının ve fihhının çok olduğunu bildirmiştir. Ancak Ahmed b. Hanbel bir rivayette Yezîd’in, İbn-i Ebî Arube’den daha zayıf ve ondan aktardığı hadislerinde azda olsa hatalı olduğunu söylemiştir. Zehebî (öl. 748/1348) ise Yezîd’in hadislerindeki bu zayıflığın İbn-i Ebî Arube’den kaynaklandığını ifade etmiştir. Çünkü Yezîd b. Hârûn, Arube’den onun tegayyüründen (ihtilat) yani halinin değişmesinden sonra hadis işitmiştir.¹³⁶

Yezîd b. Hârûn’u ta’dil eden imamlar arasında Buhârî (öl. 256/870), Ebû Hâtim er-Râzî (öl. 277/890) ve İbn Hibbân (öl. 354/965) gibi meşhur âlimler de bulunmaktadır. Buhari onun hakkında şöyle demiştir: “Yezîd b. Hârûn Ebû Hâlid es-Sülemi el-Vâsıtı ömek bir hâfız ve şeyhu’l-islamdır”.¹³⁷ Ebû Hâtim, onun sika ve doğru sözlü imamlardan olduğunu ve onun gibi birinin niteliği hakkında soru sorulamayacağını zikretmiştir.¹³⁸ İbn Hibbân, “Yezîd’in hadisini ezberleyen kimse Allah’ın en hayırlı kullarındandır” demiş ve onun ömrünün sonlarında gözlerini kaybettiğini de sözlerine ilave etmiştir.¹³⁹

Genel olarak Yezîd’in hüsn-i hıfzı, itkanı ve güvenilirliği noktasında hem fikir olan bu rivayetlerin pek çoğuna eserlerinde yer veren Zehebî onu, “ilim ve amelde başı çeken sika, hüccet bir âlim ve örnek sayılabilecek bir şeyhu’l-islam”¹⁴⁰ olarak değerlendirmiştir.

Ayrıca Zehebî, Yezîd’in rivayetlerinin kaynaklarda âli olarak geçtiğini bildirmiş, Ahmed b. Hanbel’in

¹²⁹ Yezîd b. Hârûn, Kûfe ve Basra arasında yer alan Vâsıt şehrine mensup olduğundan dolayı Hüseyim böyle söylemiştir. bk. Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 32/267; Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 1/318; Nübelâ’, 9/360; İbn Hacer, *Tehzibut-Tehzib*, 6/225.

¹³⁰ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 32/267; Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 1/318-319; Nübelâ’, 9/358-363; İbn Hacer, *Tehzibut-Tehzib*, 6/225.

¹³¹ İbn Sa’d, *eş-Tabakât*, 7(2)/62.

¹³² Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 1/319; Nübelâ’, 9/362; İbn Ebû Hâtim er-Râzî, *Kitâbü’l-Cerh ve’t-ta’dil* (Beirut: y.y., 1994), 9/295.

¹³³ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 1/318; Nübelâ’, 9/358; İbn Hacer, *Tehzibut-Tehzib*, 6/225; Bağdâdî, *Tarih-u Bağdad*, 14/339.

¹³⁴ İbn Hacer, *Tehzibut-Tehzib*, 6/226; Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 1/318-320; Nübelâ’, 9/359; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 14/340.

¹³⁵ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 1/318; Nübelâ’, 9/361-371; İbn Hacer, *Tehzibut-Tehzib*, 6/225.

¹³⁶ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 1/319; Nübelâ’, 9/358-371; İbn Hacer, *Tehzibut-Tehzib*, 6/225-226; İbn Ebû Hâtim, *Cerh ve’t-ta’dil*, 9/295.

¹³⁷ Buhârî, *et-Târîhu’s-şagîr*, 2/280.

¹³⁸ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 32/267; Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 1/318; Nübelâ’, 9/358-371; İbn Hacer, *Tehzibut-Tehzib*, 6/225.

¹³⁹ İbn Hacer, *Tehzibut-Tehzib*, 6/224.

¹⁴⁰ Zehebî, *Nübelâ’*, 9/358.

el-Müsned’inde, Kütüb-ü Sitte ve cüzlerde yer aldığını haber vermiştir.¹⁴¹ İncelendiğinde İbn Hanbel’in Müsned’inde (tekrarlarıyla) 40, Müslim’in Sahih’inde 28, Davud’un Sünen’inde 44, Beyhaki’nin Sünen’inde 328 ve Darimi’nin Sünen’inde 165 civarında hadisi bulunmuştur.¹⁴²

Kaynaklardan elde edilen bilgiye göre, İbn-i Hacer El-Askalani (öl. 852/1449) eseri Tehzib’ de Yezîd b. Hârûn hakkındaki görüşlere yer vermiş, bizzat kendisi de onun hâfız ve en meşhur âlimlerden biri olduğunu¹⁴³ söyleyerek çoğu ulemâ ile hem fikir olduğunu belirtmiştir.

Anlaşıldığı üzere Yezîd b. Hârûn, bir hadis âlimi ve bir ravî olarak ulemânın çoğunluğu tarafından ta’dil edilmiştir. Hicrî ikinci asırda hıfzı, güvenilirliği ve hadis ilmindeki engin bilgisi ile gerek halkın gerek ulemânın sevgi ve saygısını kazanan Yezîd b. Hârûn bu özellikleri dolayısıyla gönüllerde taht kurmuştur. Onun itimada şayan bir hadis bilgini olduğunu meclisine katılan kişi sayısı açıkça göstermiştir.

Yezîd’in meclisine iştirak eden kişi sayısı ile ilgili olarak nakledilen rivayetler şöyledir: Yahya b. Ebî Talib’e, kendisinden hadis dinlediği hocası Yezîd b. Hârûn’un Bağdat’taki meclisinde yetmiş bin kişinin olduğu bildirildi.¹⁴⁴

Ömer Rızâ Kehhâle kitabında Yezîd’in hâfız, fâkih, müfessir ve güvenilir hadis âlimlerinden olduğunu nakletmiştir. Daha sonra şöyle demiştir: “Dini konularda ilmi geniş olan böyle bir âlim halk nazarında büyük bir yer edinmiş, böylelikle onun hadis meclisinde yetmiş bin kişi hazır bulunmuştur.”¹⁴⁵ Verilen rivayetlerde Yezîd’in engin hadis bilgisi dolayısıyla ilim meclisine yetmiş bin civarında kişinin katıldığı haber verilmektedir. Ancak bu sayıda farklılıklar görülebilmektedir. Örneğin İbnü’l- Cevzî’nin (öl. 597/1200) **el-Muntazam adlı eserinde** bu miktar doksan bin olarak nakledilmiştir: İbnü’l Cevzi, Yezîd b. Hârûn hakkında diğerlerinin görüşüne katılarak onun sika, sebt ve hâfız olduğunu, Bağdat’ta hadis rivayetiyle uğraştığını ve meclisine doksan bin kişinin iştirak ettiğini haber vermiştir.¹⁴⁶

Yezîd b. Hârûn’un meclisine katılan kişi sayısı ister yetmiş bin, ister doksan bin olsun bu rakamlarla; sevilen ve ilmene güvenilen bir âlimin ilminden binlerce kişinin istifade ettiği anlatılmaktadır. Çünkü özellikle Yezîd b. Hârûn’un Bağdat’taki meclisine bu kadar büyük bir çoğunluğun katılıyor olması onun, o dönemde gerçekten güvenilen ve sayılan bir hadis âlimi olduğunu göstermektedir. **Nübelâ’**da bu düşünce çok güzel bir şekilde ifade edilmektedir: “Yezîd b. Hârûn Bağdat’a geldiğinde oranın muhaddisleri ve halk hemen toplanır, saygınlığından dolayı onun etrafında kalabalık oluşturlardı.”¹⁴⁷ Yezîd’in etrafında toplananların büyük bir sayıya ulaşması, ilim talep edenlerin güvenilir bir şeyhten hadis işitebilme ve nakletme çabasıdır.

Fikrî ve kelamî çatışmaların yoğun olduğu hicrî ikinci asırda ortaya çıkan çeşitli fırkalarla, düşüncelerle mücadelede ehl-i sünnet ve hadis savunuculuğunu üstlenen hadisçilerden biri de Yezîd b. Hârûn olmuştur. Böyle bir ortamda halk, hadis bilgisine ve doğruluğuna güvendiği Yezîd b. Hârûn gibi âlimlerin meclislerine katılmakla manevi yönden güç almayı ve de meclislerde öğrendikleriyle zorluklara karşı direnmeyi amaçlamıştır.

Yezîd b. Hârûn’un zengin ilmi kişiliğine güç veren önemli bir özelliği de onun, Allah’a gönülden bağlı, muttaki ve ibadete düşkün hayırlı bir kul olmasıdır. Aşağıda zikredilecek rivayetler onun bu yönünü ortaya koyacaktır.

İclî (261/875), Yezîd b. Hârûn’un sebt, hadiste güvenilir, kendini ibadete adanmış, namazını en güzel şekilde eda eden, on altı rekat kuşluk namazı kılan dindar bir kul olduğunu ayrıca onun müezzinlik yaptığını bildirmiştir.¹⁴⁸

¹⁴¹ Zehebî, Nübelâ’, 9/369.

¹⁴² Yezîd b. Hârûn’un farklı kaynaklarda yer alan rivayetlerinin sayısı takriben altı bin civarındadır. Bu kaynaklar arasında Sahihler, Sünenler, Musannefler, Müsnedler, rical ve tarih kitapları yer almıştır. O, gerek hadislere gerekse tarihi ve biyografik rivayetlere kaynaklık etmiştir. Bu rivayetler için bk. M. Şükran Eryılmaz, Yezîd b. Hârûn (öl. 206/821) ve Hadis İlmindeki Yeri (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 89-141.

¹⁴³ İbn Hacer, Tehzibut-Tehzib, 6/224.

¹⁴⁴ Zehebî, Tezkiretü’l-huffâz, 1/318; Nübelâ’, 9/358; Bağdâdî, Târîhu Bağdâd, 14/345-346; İbn Hacer, Tehzibut-Tehzib, 6/226.

¹⁴⁵ Ömer Rızâ Kehhâle, Mu’cemü’l-mü’ellifin (Beyrut: y.y., 1957), 13/247.

¹⁴⁶ İbnü’l- Cevzî, el-Muntazam, 6/2844.

¹⁴⁷ Zehebî, Nübelâ’, 9/361.

¹⁴⁸ İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed b. Ebi Hatim el-Busti, eş-Şikât (Haydarâbâd, y.y., 1981), 481; İbn Hacer, Tehzibut-Tehzib, 6/224.

Yezîd b. Hârûn ile aynı dönemde yaşayan ve onunla aynı ortamlarda bulunmuş olan Âsım b. Ali, Yezîd’le ilgili rivayeti şöyle aktarmıştır: “Bir gün ben ve Yezîd b. Hârûn, Kays b. er-Rabî’nin yanındaydık. Yezîd, gecenin ilk üçte birini namaz kılarak geçirdi, aynı abdestiyle sabah namazını kılincaya kadar ayakta kaldı ve o, kırk küsur yıl bu şekilde yaşadı. Kays ise kalkıyor, uyuyor, yine kalkıp namazını kılıp yine yatıyordu. Ben ise dört rekat namaz kılıp oturuyor ve teşbih çekiyordum.”¹⁴⁹

Ahmed b. Sinan el-Kattan ise Yezîd’in bu yönünü şöyle izah etmiştir: Yezîd b. Hârûn’dan daha çok namazına özen gösteren bir âlim görmedim. Akşamla yatsı arasını uzatarak kılıyordu. Gece ve gündüz namazlarını birbirine karıştırmazdı. Namaz konusunda hiç ihmalkâr davranmazdı. Yezîd ve Huşeym gece ve gündüz namazlarının uzunluğuyla tanınırlardı.”¹⁵⁰

Zekeriya İbn-i Yahya, “Biz Yezîd b. Hârûn’un ashabımız içerisinde en güzel namaz kılan kişi olduğunu ve sünneti ondan daha iyi bilen bulunmadığını duyduk.”¹⁵¹ demiştir.

Güvenilir bir râvi, muttakî bir kul olarak vasıflandırılan ve kabul edilen hadis imamı Yezîd b. Hârûn, yaşlandığında gözlerini kaybetmiştir. Onun bu duruma düşmesi ilmi kişiliğini de etkilemiştir. Nitekim bu olay öncesine kadar çoğunlukla ta’dil edilen râvi, kendisine körlük arız olduktan sonra cerh edilmiştir. Özellikle gözlerini kaybettikten sonra bildirdiği rivayetleri tenkit edilmeye başlanmıştır.

Bu doğrultuda Târîhu Bağdâd’ da, Ahmed b. Züheyr’in babasından ve Nübelâ’ da, Ahmed b. Ebû Hayseme’nin babasından bu konuyla ilgili olarak şu haber rivayet edilmiştir: “Babamı şöyle derken işittim: “Gözlerini kaybettikten sonra Yezîd b. Hârûn’a kusur itham edilmeye başlandı. Ona bir hadisten sorulduğunda, bilemediği veya tereddüt ettiği hadisin doğruluğunu araştırmada cariyesinden yardım istiyor, ona bu rivayeti kitabında incelemesini, muhafaza etmesini emrediyordu.”¹⁵² Zehebî, zikredilen bu durumu şöyle değerlendirmiştir: “Bu fiilde her hangi bir beis yoktur. Yezîd, kitabını telkin ettiği, öğrettiği kimseye emanet etmiş ve ona güvenmiştir. Yezîd, istisnasız bir hüccettir.”¹⁵³ Bu rivayetler, her ne kadar ona bazı ithamlar yöneltile de, Yezîd’in gözlerini kaybettikten sonra bir âlim olarak rivayet ettiği hadisin sağlamlığı konusunda titiz davrandığını göstermektedir.

Yezîd b. Hârûn’un, gözlerini kaybettikten sonra cerh edildiğini gösteren başka bir rivayeti Ömer Rızâ Kehhâle nakletmiştir. Bu nakle göre, muhaddis Belhî’nin kitabındaki Yezîd’in rivayetlerine bakan Abdurrahman b. Mehdi, onlarda bir hata bularak şöyle demiştir: “Allah, Ebû Halid’i affetsin. Yaşlandığında gözünü kaybetti.”¹⁵⁴

İbadete ve sünnete düşkün olan Yezîd b. Hârûn takvasıyla da dikkatleri çeken bir âlim olmuştur. Ebû Nuaym’dan gelen şu rivayet bunu delillendirmektedir:

“Mescid-i Haram’da, cidden namazını güzel şekilde kılan bir yaşlı gördüm ve tanımadığım bu kişinin namaz kılışı hoşuma gitti. Daha sonra yanıma Ashabu’l- hadis’ten biri uğrayınca ona, bu kişiyi sordum. Bana şöyle dedi: “O, Yezîd b. Hârûn’dur.” Ayrıca Zekeriya b. Yahya, Yezîd b. Hârûn’un o dönemde namazı en güzel kılanlardan ve sünneti en iyi bilenlerden olduğunu işittiğini haber vermiştir.¹⁵⁵

Yezîd b. Hârûn’un görme yetisini kaybetme sebebi olarak kaynaklarda gecenin büyük bir bölümünde uyumayıp, zamanının çoğunu (Allah’a şükrederek) ibadet ve ilim ile geçirmesi ve de takvası dolayısıyla seher vakitlerine kadar ağlaması gösterilmiştir: “Bir kişi Yezîd’e şöyle sordu: “Gecenin kaçta kaçında uyuyorsun?” Yezîd ise cevaben şöyle dedi: “Gece çok az bir vakit uyuyorum, o zaman da uyku tutmadığı için uyuyamıyorum.”¹⁵⁶ “Ben Vâsıtlı Yezîd b. Hârûn’u gördüm, o güzel gözlü insanlardandı. Sonra onu bir gözünü, daha sonra da iki gözünü kaybettiğinde gördüm. Ona dedim ki: “Ya Ebû Halid! Güzel gözlerine ne oldu?” Yezîd’in cevabı şöyleydi: “Gözlerim seher vakitlerinde ağlamaktan bu hale geldi.”¹⁵⁷

¹⁴⁹ Zehebî, Tezkiretü’l-huffâz, 1/318; Nübelâ’, 9/360; Bağdâdî, Târîhu Bağdâd, 14/341.

¹⁵⁰ Mizzî, Tehzîbü’l-Kemâl, 32/268; Zehebî, Tezkiretü’l-huffâz, 1/318; Nübelâ’, 9/358-361-369-371.

¹⁵¹ İbn Hacer, Tehzîbut-Tehzîb, 6/226.

¹⁵² Bağdâdî, Târîhu Bağdâd, 14/338; Zehebî, Nübelâ’, 9/363.

¹⁵³ Zehebî, Nübelâ’, 9/363.

¹⁵⁴ Kehhâle, Mu’cemü’l-mü’ellifin, 13/247.

¹⁵⁵ el-Vâsıtî (Bahşel), Târîhu Vâsıt, 143.

¹⁵⁶ Bağdâdî, Târîhu Bağdâd, 14/341.

¹⁵⁷ Bağdâdî, Târîhu Bağdâd, 14/341; İbn Hacer, Tehzîbut-Tehzîb, 6/226.

Yezîd b. Hârûn, ilimle meşguliyetinin yanında takva ehli olması münasebetiyle gecelerinin çoğunu uyumayarak ibadetle geçirmiştir. Rivayetlerden anlaşılacağı üzere onun, sabahlara kadar ibadet edip ağlaması gözlerini kaybetmesine neden olmuştur. Yezîd b. Hârûn, âmâ olduktan sonra bazı cerh-ta'dil ricalince cerhe maruz kalmıştır. Ancak anlaşılmıştır ki onun gözlerinin görmemesi dolayısıyla cerh edilmesi zaman kaydına bağlı şartlı bir cerhtir.¹⁵⁸ Dolayısıyla bu durum Yezîd'in bilinen ilmi kişiliğini ve rivayetlerinin sıhhatini tamam ile zedelemesiz.

Yezîd b. Hârûn'un tüm bu özelliklerinin yanında "emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker" misyonuna sahip bir âlim olarak dikkatleri çektiği unutulmamalıdır. Yezîd b. Hârûn'un bu misyonunu Ya'kub b. Şeybe şöyle dile getirir: "O, Yezîd b. Hârûn'dur ve Beni Süleym'in mevlâsıdır. Güvenilirdir, ma'rufa teşvik eden ve münkerden uzaklaştırmaya çalışanlardan sayılmaktadır."¹⁵⁹

İbn Hârûn bu misyonunu, özellikle Abbasi halifesi Me'mun'un Hz. Ali'nin üstünlüğüne inanıp Şiileri, devletin önemli kademelerine görevlendirmesiyle artan toplumsal huzursuzluğun sonucunda kazanmıştır. Bu durum halkın yanı sıra özellikle hadisçileri de rahatsız etmiştir. Hadisçiler öncülüğünde muhalefet oluşmuş, Yezîd b. Hârûn da buna mukabil halka iyiliği emredip, onları kötülükten sakındırma çalışmalarına başlamıştır. Fiili olarak sürdürdüğü bu çalışmalarını da meclisine pek çok kişinin katılmasını sağlamıştır.

Tüm bu rivayetlerden anlaşıldığı üzere ulemânın geneli Yezîd b. Hârûn'u, o dönemin önemli şahsiyetlerinden ve âlimlerinden kabul etmiştir. Uzmanlaştığı hadis ilmi içerisinde parmakla gösterilmiş, örnek bir âlim ve imam olduğu üzerinde ısrarla durulmuştur. O, Vâsıt'tan Bağdat'a gelerek hadis eğitimini geliştirmiş, siyasî-itikadî nedenlerden dolayı hicrî ikinci asırda yaşanan kargaşalar, ihtilaflar içerisinde kendisini ilmi ve takvası ile topluma ispat etmiş, dolayısıyla binlerce insanın meclisine iştirak etmesini sağlayabilmiştir.

Bağdattaki derslerini yetmiş bin kişinin takip ediyor olması onun topluma mal olmuş bir âlim olduğunu göstermektedir. Yezîd'in meclisine yetmiş bin kişinin iştirak ettiğinin belirtilmesi, abartılı olan bu rakamın onun mevcut karizmasını artırmak amacıyla söylenmiş olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca bu durum onun, hicrî ikinci asırda kitleselleşmeye başlayan hadisçilik akımı içerisinde önemli ve etkili bir yeri olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Tüm bunların arka planında o dönemin siyasi baskısından dolayı hissedilen boşluğu dolduran bir sığınma hissinin bulunduğu da düşünülebilmektedir.

Sonuç itibarıyla topluma mal olmuş böyle bir hadis âlimi, hıfzının sağlamlığıyla kendinden bahsettirmiş, özellikle hadisçiler içerisinde önemli bir mevkiye sahip olmuştur. İleriki yaşlarında görme duyusunu kaybetmesinden dolayı cerh edilen Yezîd b. Hârûn'a birtakım menfi yakıştırmalar yapılsa da bunlar zaman kaydı ile gerçekleşmiş ve onun hadis alanında elde etmiş olduğu konuma bir zeval getirememiştir.

SONUÇ

Hicrî ikinci asır; sosyal-siyasal ve dinî-kültürel çalkantıların ve farklılaşmaların yaşandığı bir dönem özelliği göstermiştir. Bu dönemde gruplaşmalar vücuda gelmiş ve çevre kültürler mevcut dokuya nüfuz etmeye başlamıştır. Çeşitlilik arz eden sosyal doku içerisinde hadis ilmi de nasibini almıştır. Özellikle bu asırdan itibaren hadisçiliğin kitleselleşmeye başladığı görülmüştür. Yine bu zaman diliminde ortaya çıkan Mu'tezile, Şia ve Cehmiyye gibi siyasi kaynaklı fırkaların düşüncelerinden etkilenen halk; dönemin ünlü âlimleri ve hadisçileri etrafında toplanarak inançlarını korumaya, kültürel farklılaşmalara toplu bir şekilde tepki vermeye çalışmışlardır. Bu hadisçiler arasında ehl-i sünnetin bayraktarlığını yapanlardan biri olan Yezîd b. Hârûn da yer almıştır. Yezîd b. Hârûn hem kişiliği hem de hadis ilminde edindiği konumu itibarı ile hadis tarihi ve kültüründe önemli/etken bir role sahip olmuştur. Sadece halkın değil siyasetçilerin de itibarını kazanmıştır.

Yezîd b. Hârûn, ilim talebiyle Vâsıt'tan çıkarak rihlelerde bulunmuş, son olarak Bağdat'ta ikamet etmiş ve orada hocalarının yardımıyla ilmini tamamlamıştır. Daha sonra Bağdat'ta kurduğu ilim meclisinde pek çok talebe yetiştirmiştir. İbn-i İshak, Şu'be, Malik b. Enes ve Hüseyim b. Beşir gibi otorite sayılan değerli hadis âlimleri indinde yetişmiş; Yahya İbn-i Main, Ebû Şeybe ve Ahmet b. Hanbel gibi tanınmış ilim adamlarının

¹⁵⁸ Emin Aşıkutlu, Hadiste Rical Tenkidi (İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1997), 164.

¹⁵⁹ Zehebî, Nübelâ', 9/361; Bağdâdî, Târîhu Bağdâd, 14/346; İbn Hacer, Tehzibut-Tehzib, 6/226.

eğitimine katkıda bulunmuştur.

Hadis ilminde ehil olan Yezîd b. Hârûn, hüccet olan pek çok cerh ve ta'dil âlimi muhaddis tarafından övgüye mazhar olmuştur. Kendisi de bir cerh ve ta'dil adamı olan Yezîd b. Hârûn'un; sika, mutkin, fakih, hâfız, muttaki, vera sahibi, ilmine güvenen ve ilmiyle güven veren bir hadis âlimi olduğu bildirilmiştir. Yezîd b. Hârûn'un yaklaşık yirmi beş bin hadisi ezbere isnadları ile biliyor olması ve ilim meclislerine (örneği görülmemiş bir şekilde) yetmiş bin kadar kişinin iştirak etmesi, onun bir hadis hâfızı ve otoriter bir âlim olduğunu göstermiş; ayrıca bu durum onun halk ve ulemâ nazarındaki yerini daha da yüceltmiiştir. Yaşı ilerleyip gözlerini kaybedince bir takım cerhlere tabi kılinsa da bu durumun, ulemâ arasında ta'dil edilen ilmi vasfına gölge düşürmediği görüşü hakim olmuştur.

Hâfız Yezîd b. Hârûn; gerek temel hadislerle, gerekse tarihi-biyografik rivayetlere kaynaklık etmiştir. Nitekim hem erken dönemde hem de daha sonraki dönemlerde te'lif edilmiş hadis kaynaklarına bakıldığında Yezîd b. Hârûn'un mükerrerleriyle birlikte takriben binlerce rivayetinin bulunduğu görülmüştür.

Yezîd b. Hârûn hadis ilminin her alanıyla meşgul olmuş ve çeşitli konularda rivayetlerde bulunmuştur. Çeşitlilik arz eden rivayetlerine rağbet edilmiş ve pek çok hadis eserinde kaynak ravî olarak yerini almiiştir. Böylelikle hadis dalında engin ve önemli bilgilere sahip olduğunu göstermiştir. Bu özellikleri dolayısıyla hadis ilminde saygınlık ve itibar kazanmasının yanı sıra bir otorite olarak görülmüştür. Hadislerle ve rivayetlere kaynaklık eden büyük hadis âlimi Yezîd b. Hârûn, engin hadis bilgisi nedeniyle halk, ulemâ ve iktidar nazarında karizmatik ve etkili bir yer edinmiş, hadis tarihi içerisinde isminden çokça söz edilen bir âlim olmuştur.

KAYNAKÇA

1. Aşıkkutlu, Emin. Hadiste Rical Tenkidi. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997.
2. Avcı, Casim. "Kûfe". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 36/339-342. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
3. A'zamî, M. Mustafa. Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı. çev. Recep Çetintaş. İstanbul: Usûl Yayınları, 1998.
4. Babanzâde, Ahmed Naim. Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve şerhi. 12 Cilt. Diyanet İşleri Yayınları.
5. Buhari, Muhammed b. İsmail. Tarihu 's- Sağir. thk. M.İbrahim el-Haydar. 2 Cilt. Beyrut: y.y., 1407/1986.
6. Buhari, Muhammed b. İsmail. Tarihu 'l-Kebir. Haydarâbad: Dâiretü'l-meârifî'l-Osmâniyye, ts.
7. Buhari, Muhammed b. İsmail. Tarihu'l-Evsat. thk. M. İbrahim El-Haydar. 2 Cilt. Riyad: 1998.
8. Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed. Zikru esmâ'i't-tâbi'în. thk. Buran Ed-Danevi, Kemal Yusuf el-Hût. Beyrut: y.y., 1406/1985.
9. El-Mizzi, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân. Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl. thk.Beşsar Avvad Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: y.y., 1996.
10. Et-Tehanevi, Zafer Ahmed. Kavâid Fî Ulûmi'l-Hadî. thk. A. Ebû Gudde. Beyrut: y.y., 1392/1972.
11. Eryılmaz, M. şükran. Yezîd b. Hârûn (öl. 206/821) ve Hadis İlmindeki Yeri. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
12. Hatib-i Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. Târîhu Bağdâd. 14 Cilt. Beyrut: y.y., 1331/1912.
13. İbnü'l- Cevzî, Ebu'l-Ferec. el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem. 18 Cilt. Beyrut: y.y., 1992.
14. İbn Ebû Hâtim er-Râzî. Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dil. 9 Cilt. Beyrut: 1994.
15. İbn Hacer El-Askalanî. Tehzibu't-Tehzib. 14 Cilt. Beyrut: 1996.
16. İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed el-Busti. eş-Şikât. 9 Cilt. Haydarâbâd: 1981.
17. İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. eş-Tařaķâtü'l-kebîr. 8 Cilt. Beyrut: Daru Sadr, ts.

18. İslam Âlimleri Ansiklopedisi.2/137-196-374, 3/92-196. İstanbul: İhlas Matbaacılık, ts.
19. Kandemir, M. Yaşar. Mevzu Hadisler. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
20. Kehhâle, Ömer Rızâ. Mu‘cemü’l-mü’ellifin. 15 Cilt. Beyrut: y.y., 1957.
21. Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc en-Neysâbûrî. Şahîh-i Müslim. thk. M. Fuat Abdülbaki. İstanbul: 1981.
22. Rezzaz, Ebü’l-Hasen Eslem b. Sehl b. Selm el-Vasiti (Bahşel). Târîhu Vâsiť. thk. Korkis Avvâd. Beyrut: Âlimü’l-kütüb, 1406/1986.
23. Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn b. Ahmed b. Osmân. Tezkiretü’l-huffâz. 2 Cilt, Beyrut: 1956.
24. Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn b. Ahmed b. Osmân. Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ’. thk. Şuayb Arnavut. 23 Cilt. Beyrut: y.y., 1986.
25. Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn b. Ahmed b. Osmân. Mizanu’l-İtidal, 4 Cilt, Beyrut: ts.

(32)

Mehmed Kasım AĞCA¹⁶⁰

GÖÇ ULUSAL GÜVENLİK İLİŞKİSİ: 2010 – 2020 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE GÖÇ POLİTİKALARI ÖRNEĞİ

*THE RELATIONSHIP BETWEEN MIGRATION AND NATIONAL SECURITY:
THE CASE OF TURKEY'S MIGRATION POLICIES BETWEEN 2010 AND 2020*

ÖZ

Ulusal güvenlik, bir ülkenin iç ve dış güvenliğinin, ekonomik, siyasi, sosyal, askeri anlamda korunmasını uluslararası hak ve hürriyetinin sağlanması bütünü olarak tanımlanabilir. Bu kapsamda Türkiye'nin 2010 ve 2020 yılları arasında uyguladığı göç politikaları sonrası 2011 yılında meydana gelen Suriye iç karışıkları ile birlikte oluşan kitleler halinde ki göç ve akabinde orta doğu devletlerinde meydana gelen iç karışıklıklar ile Türkiye üzerine göç eden farklı etnik grupların Türk ulusal güvenlik sistemini büyük oranda etkilemiştir. Farklı etnik gruplara sahip göçmenlerin Türkiye üzerine göçleri sonrasında terör örgütlerinin sızıntıları, asayiş olaylarında ki artışlar ve nüfus yoğunluğuna sebep olan bu olayların Devlete ait kurum ve kuruluşlarının iş yükü olarak yoğunlaşmasını, hizmet anlamında gecikmelere neden olması gibi konular ele alınmıştır. Bu çalışmada Türkiye'nin göç politikalarına genel bir bakış yapılarak, ulusal güvenlik sistemi üzerinde toplumsal, ekonomik, sosyal, askeri, siyasi, iç ve dış güvenlik sisteminde bıraktığı izlere değinilerek ulusal güvenlik sistemine etkileri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Güvenlik, Türkiye.

ABSTRACT

National security can be defined as the overall protection of a country's internal and external security in economic, political, social, and military terms, as well as the safeguarding of its international rights and freedoms. In this context, following the migration policies implemented by Turkey between 2010 and 2020, the mass migration triggered by the Syrian internal conflict in 2011, and the subsequent internal turmoil in Middle Eastern countries, the migration of different ethnic groups to Turkey has significantly impacted the Turkish national security system. Issues such as the infiltration of terrorist organizations by migrants from diverse ethnic backgrounds, the increase in public order incidents, the population density caused by these migrations, the intensified workload on state institutions, and delays in service provision are addressed. This study evaluates the effects of migration on Turkey's national security system by examining its social, economic, military, political, internal, and external dimensions.

Keywords: Migration, Security, Turkey.

¹⁶⁰ ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-9921-3274>

GİRİŞ

Göç olgusu, tarihi boyunca insanların farklı nedenlerle farklı bölgeler arasında hareket etmelerini ifade etmektedir. İnsanlar, ekonomik, sosyal, politik veya çevresel nedenlerle farklı bölgelerde yaşamaya karar verebilirler. Göç, bir ülkenin nüfusunun veya bir bölgenin nüfusunun diğer bölgelerde yaşamaya başlamasına neden olur. Göç olgusu, tarihi boyunca farklı şekillerde gerçekleşmiştir. İnsanlar tarih boyunca yerleşik hayatta kalmak yerine nomadik bir hayat sürdüler. Ayrıca, insanlar tarih boyunca zorunlu olarak farklı bölgeler arasında hareket ettiler. Örneğin, savaşlar, ekonomik krizler veya çevresel katastroflar gibi nedenlerle insanlar evlerini terk etmek zorunda kaldılar.

Türkiye, göç olgusunun önemli bir parçası olarak tarihi boyunca birçok göç akımının hedefi olmuştur. Türkiye, Avrupa, Asya ve Afrika arasındaki bir köprü olarak konumlandığından ve dünya üzerindeki gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin dağılımında doğudan batıya göçün geçiş noktası olarak görülmüş ve az gelişmekte olan ülkelerde yaşanan ekonomik ve sosyal dengesizlikler sonucu harekete geçen gruplar daha rahat ve refah içerisinde yaşam sürebilmek için çoğunlukla bu yolu tercih edebilmektedirler.

Türkiye, 2010-2020 yılları arasında göç politikasının ulusal güvenlik sistemi üzerindeki etkileri üzerine birçok değişiklik ve yenilikler yaptı. Özellikle 2011 yılında Suriye de meydana gelen iç anlaşmazlıklar sonrası Suriyelilerin güvenli yaşam ihtiyacı, yakın tarihin en büyük göç hareketinin oluşmasına yol açmıştır. Sığınmacı krizi sırasında Türkiye, milyonlarca Suriyeli sığınmacı kabul etme konusunda öncü bir rol oynadı. Bu rol, Türkiye'nin göç politikasının ulusal güvenlik sistemi üzerinde önemli etkiler yarattı. Suriye sığınmacı krizi sırasında Türkiye, sığınmacıların barınması, sağlık hizmetleri, eğitim ve iş imkanları gibi alanlarda büyük yatırımlar yaptı. Bu yatırımlar, Türkiye'nin ulusal güvenlik sistemi üzerinde önemli bir etki yarattı çünkü sığınmacıların ihtiyaçlarını karşılamak için hükümetin bütçesinden büyük miktarlar ayırması gerekti. Ayrıca, Türkiye'nin sığınmacıları kabul etme konusunda öncü bir rol oynaması, ülkenin uluslararası arenada pozitif bir imaj oluşmasına da katkıda bulursa da Türkiye'nin sığınmacıları kabul etme konusunda öncü bir rol oynaması, 2011 yılından sonra dünya devletlerinde meydana gelen olaylar silsilesi ile göç hareketlerinin Türkiye üzerine olmasına sebebiyet verdi. Sınır ülkelerde yaşanan ekonomik ve sosyal olaylar sonrası 3,7 milyon uluslararası göçmeni barındıran Türkiye en fazla mülteciye ev sahipliği yapan ülkeler sıralamasında oldukça hızlı bir şekilde yükseldi (UN DESA, 2020). Bu gelişmeler aynı zamanda ülkenin ulusal güvenlik sistemi için de bazı zorluklar yarattı. Özellikle, Türkiye'nin sınırlarının güvenliği ve terörle mücadele konusunda zorluklar yaşandı. Ayrıca, sığınmacıların işsiz kalmaması için ülkedeki ekonomiye entegre edilmesi konusunda zorluklar yaşandı. Bu zorluklar beraberinde Türkiye'nin işsiz nüfusunun artmasına sebebiyet vermiştir. 2011 yılında Türkiye'de işsizlik oranı 2 milyon 615 bin kişiye % 9,8 seviyesinde gerçekleşmiş, 2020 yılında ise 4 milyon 61 bin kişi %13,2 seviyesinde gerçekleşmiştir (TUİK, 2011 2020).

Ulusal güvenlik sistemi, ülkenin iç ve dış güvenliğini sağlamak için kullanılan taktik, teknik ve yasal yolları içerir. Bu sistem, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından yürütülür ve ülkenin ordusu, polisi, istihbarat servisleri ve diğer güvenlik kurumlarını içerir. Türkiye'nin ulusal güvenlik sistemi, ülkenin bölgesel ve küresel güvenlik tehditleri ile başa çıkmak için tasarlanmıştır. Bu tehditler arasında terör, istikrarsızlık, göç, uyuşturucu kaçakçılığı ve enerji güvenliği gibi konular yer alır. 2010 ve 2020 yılları arasında uygulanan göç politikası sonrası birçok sığınmacıyı konuk eden Türkiye beraberinde gelen düzensiz göçmenler ile birlikte mültecilerin denetiminde oldukça zorluklar yaratmış, bu zorluklarla beraber terör gruplarının ve uyuşturucu gruplarının Türkiye içerisine sızmasını kolaylaştırmıştır.

1.1. ULUSLARARASI GÖÇ KAVRAMI :

Uluslararası göç, bir ülkeden başka bir ülkeye veya bir bölgeden başka bir bölgeye kalıcı olarak veya geçici olarak taşınma olarak tanımlanabilir. Bu taşınma nedeniyle, göçmenler genellikle ekonomik, sosyal veya politik nedenlerle hareket etmektedir. Her ne kadar basit gözükse de aslında her zaman farklı sonuçlar doğurabilmektedir. Kimi zaman yer değiştirme kimiz zaman taşınma hareketi olan göç kimi zaman İsrail devleti gibi devlet kurulmasında rol oynamaktadır (Çoştan ve Yaylalı, 2020) . Bir kişiden binlerce kişiye kadar büyük kitleleri harekete geçiren göçün temelinde insanların refaha ulaşabilme, güvenli yaşam kaygısı içerisinde olmasıdır (Aksoy, 2012). Bu kaygının yanında günümüzün en büyük etkenleri ise iç çatışmalar ve ülkeler arasında ki savaşlar rol oynamaktadır.

Bu olguların yanı sıra eğitim ve iş imkânı için süreli yer değişikliği yapmakta göç sayılmaktadır (Günay vd, 2017). Sebepler olarak her ne kadar dışsal faktörler gösterilse de göçün temelinde yatan sebep bireydir (Akan ve Arslan, 2008).

1.2. GÖÇ ÇEŞİTLERİ :

1.2.1 Devlet-Merkezli Bakış Açısıyla Uluslararası Göç Sınıflandırması :

Uluslararası göç hareketleri farklı şekilde sınıflandırılmaktadır. Devlet merkezli bakış açısı ile yapılan bu sınıflandırma istenilen ve istenilmeyen göçtür (Şemşit, 2018). İstenilen göç ülke ekonomisi için faydalı olacak göç iken istenilmeyen göç ise aile birleşimi ve ilticadır. Hükümetleri en çok meşgul eden ise düzensiz göçtür (Şemşit, 2018). Bu sınıflandırmaları özetlemek gerekirse İstenen göç yüksek nitelikli, düşük nitelikli (iş gücü) ve istenilmeyen göç; düzensiz göç (yasa dışı) düzenli göç, aile birleşim yoluyla göç, korumaya dayalı göç (iltica) diye biliriz.

1.2.2. Düzenli Göç :

Düzenli göç, insanların belli kurallar ve prosedürler dahilinde bir ülkeden diğer bir ülkeye ya da bölgeden diğer bir bölgeye göç etmelerini ifade eder. Türkiye'nin 2011 itibari ile Suriyelilere uyguladığı politika buna örnektir (Aktel ve Kaygısız, 2018). Düzenli göç, çalışma, eğitim, yatırım veya turizm gibi amaçlarla gerçekleştirilir.

Çalışma amacı ile gerçekleşen düzenli göç, çok sayıda ülkede yaygın olarak uygulanmaktadır. Kimi zaman ülkeler iş gücü açığına göre duyurular yaparak belirli statülere sahip göçmen gruplarına ev sahipliği yapabilmektedirler. Bu tür göç, hayatlarını idame ettirebilmek adına farklı bölgelerde ki iş gücü açığına göre göç edebilmektedirler (İçduygu, Sirkeci ve Aydıngün, 1998).

Eğitim amacı ile gerçekleşen düzenli göç, Ülkeler arası öğrenci hareketleri dünyanın birçok ülkesinde önemli rol oynamaktadır, ABD, İngiltere, Avusturalya gibi ülkelerin uluslararası pazarlama alanlarında başta dil öğretimi, yüksek öğretim gibi unsurlar olmak üzere, ülkeler arası öğrenci hareketlerinin önemli oranını göstermektedir (Sarıoğlu, 2015).

Turizm amacı ile gerçekleşen düzenli göç, turistlerin yurtdışına seyahat etmeleridir. Veya emekli turistlerin Türkiye'nin kıyı bölgelerinde yoğun olarak bulunduğu görülür. Kısaca düzenli göç; turist, eğitim, aile birleşmesi vb. yasal yolları kullanarak bulunduğu ülkeden başka bir ülkeye seyahati, transit geçiş yapan ve yasal olarak vizeye ve gerekli statülere sahip olan kişilerdir (Barışık, 2020).

1.2.3. Düzensiz Göç :

Düzensiz göç, insanların belli kurallar ve prosedürler dahilinde olmaksızın bir ülkeden diğer bir ülkeye ya da bölgeden diğer bir bölgeye göç etmelerini ifade eder. Kısaca düzensiz göç yasa dışı göç olarak adlandırmak mümkündür (YUKK, 2013: md. 3/I, 2).

Düzensiz göç, çalışma, eğitim, yatırım veya turizm gibi amaçlarla gerçekleştirilebilir ancak insanlar belirli bir vize ya da izin almadan göç etmeye çalışırlar. Bu bağlamda her yıl on binlerce göçmen farklı yolları kullanarak göç etmeye çalışmaktadır. Son dönemlerde Kuzey Afrika ve Suriye'de meydana gelen olaylar akabinde Akdeniz bölgesinde mülteci yoğunluğu oluşmuş ve göçmen kaçakçılarının ise bu insanları kullandığı görülmüştür (Barışık, 2020).

Düzenli ve düzensiz göçmenlerin sınıflandırılmasının zor olmasının asıl nedeni olarak dünya üzerinde bulunan göçmenlerin ev sahibi ülkelere yasal girişi sonrası ülke içerisinde bulunan denetimin zorlaşması ve oluşan şartlar sonrası düzensiz göçmen konumuna geçmesidir (Barışık, 2020).

1.2.4. Transit Göç :

Transit göç, insanların bir ülke veya bölgede kalıcı olarak yerleşmeyi amaçlamadan geçiş yaptıkları hareketleri ifade eder. Bu tür göç, genellikle bireyler veya gruplar, sonunda kalacakları yerlere gitmek için yolculuk yaptıklarında meydana gelir. Transit göç, özellikle göçmenlerin, güvenli veya daha iyi olanaklar sunan ülkelere ulaşmak için geçici olarak bir ülkenin sınırlarını geçmeleridir (Doğan, 2006). Bu tür göç, aynı

zamanda birçok ülkenin sınır kontrolleri nedeniyle zorunlu hale gelebilir. Transit göç, hem göçmenler için hem de geçiş yaptıkları ülkeler için zorluklar ve sorunlar oluşturabilir,

Mekik göç ise belirli bir süre içerisinde başka bir ülkeye gidip geri dönme durumu olarak adlandırmak mümkündür (Yılmaz, 2014). Buna örnek olarak Ukrayna ile Türkiye arasında ki bavul ticaretini belirtmek mümkündür.

2. TÜRKİYE’NİN ULUSAL GÜVENLİK SİSTEMİNE GENEL BAKIŞ:

Türkiye, ülkenin iç ve dış tehditlere karşı korunmasını sağlamak için geniş bir ulusal güvenlik sistemi kullanmaktadır. Bu sistem, askeri, istihbarat, diplomatik ve ekonomik araçların yanı sıra hukuki, sosyal ve kültürel yapıyı da içermektedir.

2945 Sayılı MGK ve MGS kanununun 2. Maddesinde ulusal güvenlik şu şekilde tanımlanmıştır. **“Devletin anayasal düzeninin, milli varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dahil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun her türlü iç ve dış tehditlere karşı korunması ve kollanmasını ifade eder.”** (2945 Sayılı MGK ve MGSK, 1983)

Yapılan tanımlamaların geneline bakıldığında Türkiye’nin ulusa güvenlik sistemi kavramı toprak bütünlüğü ulusal bağımsızlık, iç ve dış tehditler doğrultusunda mevcudiyetin korunmasını içerdiği görülmektedir (Açıkbaş, 2022).

Tarihsel süreç olarak bakıldığında ulusal güvenliğin ana unsurlarından olan istihbarat sistemi Teşkilat-1 Mahsusa ve diğer milli güvenlik kurumların ulusal güvenlik sisteminin ana karakteristik özelliklerini oluşturmaktadır (Karan, 2014). Ulusal güvenlik sistemlerinde istihbarat teşkilatlarının en küçük olumsuzluğa bile taşıyamayacağı söylenebilir. Enver Paşa bu teşkilatı politik, askeri ve ekonomik organlardan ayrı tutarak oluşturmuş, devlete ve kendisine sadık kişilerle kadrosunu doldurmuştur. Bu anlamda Teşkilat-1 Mahsusa’nın savaş öncesi ve savaş sonrası istihbarat örgütü olma özelliğini taşıdığını söyleyebiliriz (Bahar, 2013).

Teşkilat Osmanlı Devleti’nin bürokrasisinden biraz izler taşısa da kendine özgü bir yapıya sahiptir. Teşkilat gümüş Milli İstihbarat Teşkilatı’nın atası olarak görülebilmektedir. Bununlar beraber MİT ilk kez 1965 yılında yasal dayanağına kavuşmuştur (Mağat, 2019). TSK içinde ise ayrı bir istihbarat örgütü kurulmamıştır. Günümüzde ulusal güvenlik açısından istihbaratın önemi daha iyi algılanmış ve teknolojik ve askeri anlamda gelişmelerin yakından takip edildiği düşünülmektedir. (Karan, 2014)

Türk ulusal güvenlik sisteminde Cumhuriyet tarihinin kuruluşundan itibaren 2000’li yıllara kadar tek belirleyici unsur olarak TSK bulunuyordu bunun sebebi olarak geçmiş Türk devletlerinde ordu devlet anlayışının hakim olması ve Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda etkin rol oynamasıdır (Torun, 2012). Ayrıca ordu Cumhuriyet tarihinden günümüze kadar hem iktidara hem de ulusal güvenlik politikalarında müdahale yetkisine sahip olmuştur. Politika olgusu ne kadar eski dönemlere dayansa da ulusal güvenlik politikaları 20’nci yy. sonlarına doğru dünyada yaşanan gelişmeler sonucunda ortaya çıkmış ve modernleşmiştir. Bu süre zarfında NATO ve Varşova Paktı gibi ulusal güvenlik anlayışları Soğuk Savaş dönemi sonrası üye devletler daha ulusal konular üzerinden ulusal güvenlik politikaları geliştirmişlerdir (Birdiqli, 2017).

Neoliberal küreselleşme ile birlikte değişen dünya ekonomisi ulus devletlerin ulusal güvenlik yönelimlerinde ekonomik faktörlerin giderek artmasına neden olmuştur. Türkiye de bu süreçten kendi payına düşeni almış, değişime uyum sağlama çabası içerisinde bulunan Türkiye ulusal güvenlik sistemi ve politikasında bazı değişiklikler yapmak zorunda kalmıştır (Torun, 2012).

Türkiye’nin ulusal güvenliğine dair; MGSK’nin taslağı, Anayasa’nın 118. maddesi ve 2945 sayılı MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanunu’nun 13. maddesinde MGK’da alınacak kararlar, MGK Genel Sekreterliği’nin yönetiminde bakanlıklar, kurum ve kuruluşlarıyla iş birliği halinde ve görüşleri alınarak hazırlanmakta ve MGK’ya sunulmaktadır. Taslak, MGK’da uygun bulunduğu, tavsiye kararı olarak Bakanlar Kurulu onayına çıkarılır ve onaylanması halinde uygulanır. MGK ve MGK Genel Sekreterliği’nin yapısını değiştiren yenilikler öncesinde MGK’da askerlerin etkin olması, MGSB’nin hazırlanmasında sivil yönetimin fazlaca bir etkisi yoktu. Yapılan değişikliklerin ardından belgenin hazırlanmasında Bakanlıkların katkısı giderek artmış, bu kapsamda 2010’da hazırlanarak 2011’de onaylanan MGSB’nin içeriğinde Hükümet önemli reformlar yapmıştır (Karaosmanoğlu, 2011). Bu değişiklikler ile birlikte TSK’nın ulusal güvenlik

sistemi üzerinde etkisi azalsa da hala saygınlığını korumaktadır. Türkiye Cumhuriyeti iç ve dış ulusal güvenlik sistemini MİT, TSK, EGM gibi kolluk kuvvetleri ve istihbarat teşkilatları ile sağlamaktadır.

Politik açıdan bakıldığında Türk ulusal güvenlik politikası, Cumhurbaşkanlığı Güvenlik ve Dış Politikalar Kurulu, İçişleri Bakanlığı Güvenlik ve Acil Durumlar Koordinasyon Merkezi (GAMER), İçişleri Bakanlığı İç Güvenlik Stratejileri Daire Başkanlığı, Milli İstihbarat Koordinasyon Kurulu (MİKK), Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği (MGK) gibi kuruluşlar ile sağlanmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı Güvenlik ve Dış Politikalar Kurulu; Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile literatüre dahil olan bir kuruluş olmakla birlikte, temel üç görevi vardır bunlardan ilki bir politika belirlenmeden önce yasal ve yasal olmayan istihbarat örgütleri ile koordine kurarak toplumsal sorunlar ile ilgili ayrıntı bilgi toplamak, ikinci olarak danışmanlık yapmak, son olarak ise değerlendirme ve geri bildirim görevidir (Akinci, 2018).

Milli İstihbarat Koordinasyon Kurulu (MİKK); kamu kurum ve kuruluşlarının görev ve sorumluluklarını yerine getirmesini sağlamak ve koordine etmek amacı ile 1965 yılında kurulmuş, 1983, 2012, 2017 yıllarında ise bazı düzenlemeler ile koordinasyonun güçlendirilmesi hedeflenmiştir (Ateş, 2017).

Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği (MGK); Dünya üzerinde bulunan bütün uluslar varlığına ve güvenliğine karşı oluşabilecek olumsuzluklar karşısında temel önlemler almak zorundadır. Bu kapsamda her devlet kendi bağımsızlığını ve bütünlüğünü koruyabilmek adına ulusal güvenlik politikaları geliştirmektedir (Mağat, 2019). Milli Güvenlik Kurulu; Cumhurbaşkanının başkanlığında, Cumhurbaşkanı Yardımcıları, Adalet, Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Genelkurmay Başkanı, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlarından kurulmaktadır. Gündemin özelliğine göre kurul toplantılarına ilgili bakan ve kişiler çağırılıp görüşleri alınabilir. Cumhurbaşkanı katılmadığı zamanlar, Milli Güvenlik Kurulu Cumhurbaşkanı Yardımcısının başkanlığında toplanmaktadır (MGK, 2022).

Türkiye de bulunan ulusal güvenlik sisteminin temelinde her ne kadar sınır güvenliği dış ulusal güvenlik oluşturuyor gibi gözükse de göç ve göçmen dalgası sonrası dış ulusal güvenlik kadar iç ulusal güvenlikte önemli bir unsurdur. Bu kapsamda 13.09.2018 tarih ve 17 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile İç Güvenlik Stratejileri Dairesi Başkanlığı kurulmuştur.

İç Güvenlik Stratejileri Dairesi Başkanlığı tarafından; iç güvenlik ile alakalı oluşabilecek tehditler karşısında, gerekli araştırma, analiz ve değerlendirme çalışmaları yapmak, ilgili kurumlar ile koordinasyon sağlamak, görev alanına giren konular ile ilgili komisyon kurarak gerekli incelemeleri yapmak gibi temel görevleri vardır (İçişleri Bakanlığı Web Sitesi, 2022).

İçişleri Bakanlığı Güvenlik ve Acil Durumlar Koordinasyon Merkezi (GAMER); Gelişebilecek ani tehdit ve saldırılar sırasında kamu kurum ve kuruluşlarının hızlı koordinesi hiyerarşinin doğru ve hızlı bilgilendirilebilmesi oluşabilecek senaryoların belirlenmesi ve planlanması kamu düzenine zarar verebilecek olayların önüne geçilebilmesi adına oluşturulmuştur (Soylu, 2018). Türkiye bulunduğu coğrafya itibari ile ortaya çıkabilecek sorunlar, farklı etnik köken ve düşünce yapılarına sahip terör grupları, ülkeler arası savaşın yerini maşa olarak tabir edilebilecek gruplar üzerinden yapılması, komşu ülkelerinin ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel olaylardan iç karışıklık sonrası bölünmesi, dağılması ya da sömürge durumuna düşmesi sonucu her noktada temeli sağlam bir ulusal güvenlik sistemine ihtiyaç duymaktadır (Mağat, 2019).

2.1. TÜRKİYE’NİN 2010 2020 YILLARI ARASINDAKİ GÖÇ POLİTİKASINA GENEL BAKIŞ:

Suriye iç karışıklığı 2011 yılında Dera kentinde bir grup gencin “Halk rejimi yıkmak istiyor” sloganları yazması sonucu halk eylemleri başlamış, bu eylemi başlattığı düşünülen gençlerim tutuklanması üzerine eylemler kitleler halinde büyümüştür (Polat, 2016). Bu eylemlerin temelinde bakıldığında Suriye içerisinde ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlar oluşturmaktadır. 1963 yılından beri süregelen sıkıyönetim, gelir dağılımında ki dengesizlik, hükümetin geniş yetkileri gibi faktörler yer almıştır (Şöhret, 2016).

Suriye’de yaşanan halk hareketlerinin örneklerinin aksine hükümet değişikliği getirmemesi, mevcut karmaşanın giderek büyümesi sivil halk için yaşanamaz bir hal almasına sebebiyet vermiştir. Nitekim bu durum ülkelerini terk etmekte bulan Suriye halkı sınır ülkeler başta olmak üzere farklı dünya ülkelerine göç etmiştir. (AFAD, 2014).

Türkiye'nin açık kapı politikası ile Suriyeli göçmenler tarafından cazip bir ülke haline gelmiştir BM Mülteci örgütü verileri de bunu destekler niteliktedir 2021 Ağustos ayı içerisinde 3,6 milyondan fazla Suriyeli göçmene geçici koruma veren Türkiye dünya üzerinde en fazla göçmene ev sahipliği yapan devlet konumuna gelmiştir (UNCHR, 2022).

Türkiye Cumhuriyet döneminde Türk kültürü üzerine kurulan göç politikası, Soğuk Savaş yıllarında güvenlik üzerine inşa edilmiş, kamu kurum ve kuruluşlarının yönetimiyle gerçekleşmiştir. Göç politikasını üzerinde reformlara sebep olan diğer gelişmeler, Türkiye'nin Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Sözleşmesi (1951 Cenevre Sözleşmesi) (Canpolat ve Arıner, 2012) ve Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü'ne taraf olmasıdır. Soğuk Savaş sürecinin sona ermesi sonrası Türkiye önemli göç güzergahlarından birisi olmuştur (Bayır, Kansu, 2020).

Suriyelilerin ilk kitleler halinde ki göçlerini ve Türkiye'ye yerleşmelerini devlet yetkilileri "misafir" olarak isimlendirmişlerdir (Koyuncu, 2014). Bu isimlendirme sığınma sorunun geçici olacağı kanısına varan devlet yetkilileri tarafından yapılmıştır. Misafirliğin beklenenden uzun sürmesi ve göçmen gruplarının katlanarak Türkiye'ye akın etmesi ulusal ve uluslararası mecrada tepkilerin artmasına sebebiyet vermiş, 1994 Yönetmeliği'nin sığınmacı hakları konusunda yetersiz kaldığı görülmüştür. Bu yetersizliği ortadan kaldırmak ve ülke içerisinde ki düzenli ve düzensiz göç sorunların çözülebilmesi adına bazı gelişmeler yaşanmış, bu süreç içerisinde AB ile tam üyelik görüşmeleri sürerken Türkiye göç ve sığınma sistemine yönelik kurumsal ve idari yapıları AB'ne göre düzenlemiştir (İçduygu ve Aksel, 2012). 2013 yılında TBMM tarafından kabul edilen Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) yabancılar ile ilişkin iş ve işlemler, sınırlarda ve sınır kapılarında veya ülke içerisinde bulunan sığınmacıların/yabancıların bireysel korunma taleplerine istinaden ağılanacak uluslararası korumayı ve ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen ve kitlesel olarak Türkiye'ye gelen yabancıları ivedi olarak sağlanacak geçici korumayı kapsamaktadır (YUKK, 2013 Md. 2). Ayrıca Bakanlar kurulu tarafından 13 Ekim 2014 tarihli Geçici Koruma Yönetmeliği çıkarılmıştır. Kamuoyu Aydınlatma Platformu (KAP) tarafından duyurulan bilgilere göre; Geçici koruma yönetmeliği kapsamında koruma süresi ile ilgili bir bilgi içermemekte birlikte Suriyelilerin yasal hakları, yararlanabilecekleri haklar açıklanmıştır. Yönetmelik uyarınca geçici korunan Suriyelilere barınma, kimlik belgesi edinme, eğitim, sağlık, sosyal yardım, tercümanlık ve benzeri hizmetlerden yararlanma ve iş piyasasına erişim gibi haklar tanınmıştır (KAP, 2014).

Tanınan haklar sonrası geçici misafirlik kavramı unutulmuş yerine ise geçici koruma kavramı almıştır. Türkiye tarafından Suriyelere birçok farklı şehirde farklı olanaklar sağlanarak barınma, eğitim, sağlık, ibadet vb. temel ihtiyaçları karşılanmıştır (Kahraman ve Taniyici, 2018). Sağlanan bu temel ihtiyaçlar ve dini inançları doğrultusunda da Müslüman bir ülkede kalma istekleri Türkiye de kalışlarını kolaylaştıran nedenler arasındadır. Beklenen sürelerin uzaması ve Türkiye'ye gelen sığınmacı sayılarının artması sonucu göç alanına yönelik strateji belirlemek oluşacak tehditleri tespit edip önlem alma konusun da oldukça zorlaşmıştır (Özdemir ve Uğurludoğan, 2021). Küçük bir grup ile başlayan göç on yıllık süre içerisinde 3,6 milyona kadar ulaşmıştır. Misafir ve kısa süreli düşüncesi üzerine kurulan politikalar şekil değiştirerek uzun süreli geçici koruma veya kalıcı olduğu kanısına varmıştır. Türkiye başta YUKK olmak üzere göç ve göçmen hakları konusunda ki geçici korumanın yanı sıra Suriyelilere çalışma izni gibi uzun süreli çözümler üzerinde çalışmıştır (Kahraman ve Taniyici, 2018).

AB tarafından Türkiye'de kurulan GİGM ve YUKK'un yürürlüğe girmesi takdir ile karşılanmıştır. AB için birliğe yönelecek göç akınların önlenmesi önem atfetmekle birlikte Türkiye'yi göç akınından birliği korumak adına tampon bölge olarak gördüğü söylenebilir (Sarioğlu, 2019). Eğitim alanında ise geçici koruma sağlanan Suriyeli çocukların eğitim öğretim kurumlarına kayıt yaptırabilmesi, uyum sağlamaları için Göç ve Acil Durum Eğitim Daire Başkanlığı kurulmuş, kurulduğu dönem içerisinde yayımlanan çalışma izinlerine dair yönetmelikle ise Suriyeli öğretmenlerin yurttaşlarının eğitimlerine katılabilme imkânı sağlamıştır (Tanrikulu, 2017).

Barınma ve eğitimin yanında sağlık sektörü üzerinde ki etkileri de ele almakta fayda var. Suriyeliler yoğun şekilde göç ettiği Türkiye'de sağlık kuruluşlarının ve personellerinin yükünü oldukça arttırmış, buda hizmet işleyişini aksatmıştır (Veliecioğlu Yonca, 2014). İş yükünü doğru oranda azaltmak adına göçmen gruplarının yoğun olarak ikamet ettiği bölgeler Göçmen Sağlığı Merkezi kurulmuştur (Sağlık Bakanlığı Web

Sitesi, 2022). Ayrıca yine bakanlık tarafından yapılan açıklamaya göre; **“Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verilerine göre ülkemiz, geçici koruma altına alınan Suriyelilerin yanında çoğu Pakistan, Afganistan ve Irak’tan olmak üzere farklı uyruklardan göçmene de ev sahipliği yapmaktadır. Bu doğrultuda Bakanlığımız, söz konusu kişilere, koruyucu sağlık hizmetleri ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele öncelikli olmak üzere birinci basamak sağlık hizmetlerini sunmak için “Yabancı Uyruklular Polikliniği (YUP)” açılmasına karar vermiştir.”** (Sağlık Bakanlığı Web Sitesi, 2022). Bu hizmetler sonrasında uygulanan projeler; Genişletilmiş Bağışıklama Programı, SIHHAT projesi ve ülkede uygulanan programlar içerisinde yeni doğan taramaları yapılarak ihtiyaç duyan çocuk ve bebeklere ücretsiz vitamin takviyeleri de yapılmaktadır (Gültaş ve Balçık, 2018).

İş gücü, çalışma izni konusu da Türkiye’yi ekonomik anlamda oldukça derinden etkilemiştir. 2016 yılına kadar geçici koruma kapsamında bulunan yabancılar çalışma iznine başvur da bulunamamıştır. Geçici koruma kapsamı dışında kalan ülkeye yasal yollar ile giriş yapan yabancılar ise ikamet izni ve çalışma iznine başvuru da buluna bilmiş, Suriyeli vatandaşlar için ise bu hususlarda kolaylıklar sağlanmıştır. 2016 yılında Bakanlar kurulu tarafından yürürlüğe giren yönetmelik ile Suriyeli vatandaşlar geçici koruma altına alındıktan altı ay sonra çalışma iznine başvur da bulunabileceklerdir. Ancak işverenin çalıştırdığı Suriyeli işçi sayısının, toplam işçi sayısının %10’undan fazla ve bu işçilere ödenecek ücretin de asgari ücretten az olmayacağı hükme bağlanmıştır (Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik, Md. 5-6, 8). Çalışma hayatı ile ilgili düzenlenme yapılmış olsa da belirlenen şartların zorluğu göz önüne alındığında Suriyeli vatandaşlardan geçici koruma altına alınan şahısların bu yolu tercih etmediği gözlemlenmektedir (Özdemir ve Uğurludoğan, 2021). Bu husus beraberinde yasa dışı çalışmayı getirmiş buda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları üzerinde düşük maliyetli iş gücü sorunu ile işsizlik oranlarında yükselmeyi tetiklemiştir.

Bu temel ihtiyaçların karşılanmasının yanı sıra Türkiye’ bulunduğu coğrafyanın kaderine bir kez daha maruz kalarak askeri anlamda birçok sıkıntıyı üstlenmek durumunda kalmıştır. Başta terör örgütleri ile mücadele olmak üzere birçok sınır ötesi operasyonlar düzenlemiştir (Tatar ve Ülker, 2017). 2019 yılında düzenlenen Barış Pınarı Harekatı (Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi, 2019). Türkiye için güneyden gelebilecek göç hareketliliği için tampon bölge oluşturmasını sağlamıştır (Demir, 2020).

Nitekim bu bölümde Türkiye’nin iç ve dış güvenlik, sağlık, eğitim sektörlerine yaptığı harcamalar ekonomik anlamda bir külfet niteliği taşımaktadır, bu yaptığı harcamaların yanı sıra ülke içerisine sadece Suriyeli göçmenler ile kalmayıp farklı etnik köken gruplarına sahip vatandaşların girmesi, yukarıda belirtilen sağlık bakanlığı web sitesi üzerinden yapılan açıklama ile sabittir ki, ülkenin iç ulusal güvenliği üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur. Düzensiz göç ile giriş yapan farklı etnik kökenlere sahip grupların yaptığı asayiş ve terör olaylarında tespit edilmesinin zorluğu ve bu kapsamda bölücü terör örgütü üyelerinin ülke içerisini sızıntısını kolaylaştırmıştır (Arınç, 2018). Bununla birlikte sınır güvenliği üzerine yapılan harcamalar (duvar vb. düzenlemeler) ve yine iç güvenlikte oluşturulan kamplar ve bunlar için kullanılacak iş gücü ve yine kolluk kuvvetlerinin farklı bir kültür üzerinde denetim yapması denetimin sağlıklı gerçekleşebilmesi adına düzenlenen eğitimler ve iş yükünü azaltmak amacı ile personel sayısında artışa gitme gibi durumlar dengeli ve düzeli iç ve dış ulusal güvenlik sisteminin düzenlenmesini ve uygulamasını oldukça zor hale getirmiştir.

SONUÇ

2011 yılında Suriye de meydana gelen iç karışıklık ve akabinde kitleler halinde başlayan göç dalgası karşısında Türkiye’nin uyguladığı “açık kapı” politikası ülkenin demografik yapısını değiştirmiş, Suriye’nin güneyinde 1990’lı yıllarda yerleşen terör örgütü gruplarının bu göç dalgası sırasında Türkiye Cumhuriyeti toprakları içerisine sızmasını kolaylaştırmıştır. İlk yıllarda uygulamaya koyulan politika beklentiler dışında gelişen olaylar ile bu sorun karşısında başarısız olmuştur. Belirli bölge üzerinde toplanmak ve kontrol edilmek istenen göçmenler uzun süreli misafirlik sonrasında Türkiye’nin birçok bölgesine dağılmak durumunda kalmış denetimden yoksun grupların farklı noktalarda terör eylemlerini kolaylaştırmasına sebebiyet vermiştir.

Türkiye’nin 2011 yılından beri izlediği politikalar neticesinde orta doğu ülkelerinde ekonomik ve iç karışıklıklar sonrası meydana gelen olumsuzluklarda hem coğrafi olarak, transit bölge olması ve izlediği politikalar nedeni ile göçmenler için güvenli bir liman haline gelmiştir. 2011 Suriye olayları akabinde gelişen

diğer faktörlerle birlikte birçok farklı etnik kökene sahip milletlerin Türkiye'ye göç etmesine sebebiyet vermiş bu göçler ağırlıklı olarak düzensiz göç olarak gerçekleşmiştir. Düzensiz göçün bu denli artması sonucu Türkiye hem toplumsal yapıda değişime uğramış hem de kurumların iş yükü artarak beklenen hizmetlerin ciddi manada yavaşlamasına ve gecikmesine neden olmuştur. Göç ile gelen grupların kayıt dışı istihdam edilmesi işsizlik oranlarında yükselmeye iş gücü piyasasının değerinin düşmesine neden olmuştur. Birbirini takip eden bu olaylar ekonomik anlamada beklenen politikaların gerçekleşmemesine oldukça etkili olmuştur. Farklı etnik kökene sahip grupların farklı noktalarda denetimden uzak bir biçimde ikamet etmeleri iç güvenlik anlamında; asayiş, terör olaylarını tetiklemiştir. Güvenlik çok farklı bir boyut kazanmış görevli personellerin hem sayıca yetersiz kalmasına hem de farklı grupları değerlendirmek adına eğitim ihtiyacı duyulmuştur. Askeri operasyonlar ve sınır güvenliğine yapılan yatırımların Türkiye üzerine külfet olarak nitelendirmek mümkündür. Kısaca göçmen gruplarına karşı yürütülen politika toplumsal, sosyal ve ekonomik düzeyde büyük değişimlere ve eksiklerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde “Ulusal Güvenlik Sistemini” toplumsal yapı, refah düzeyi, toplumsal ahlak, eğitim standartları, sağlık şartları, asayiş, terör olaylarından ayrı tutmak mümkün değildir. İzlenen politikalar sonra Türkiye’de artan göçmen sayısı bu alanları oldukça fazla etkilemiş ulusal güvenlik sisteminin en önemli unsuru olan iç güvenlik konusunda insanları oldukça güvensizliğe itmiştir. Bu kapsamda Türkiye’nin izlemiş olduğu politikaların sonuçlarına bakıldığında ulusal güvenlik sistemine oldukça olumsuz etkileri olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Açıkbaş, A. E. (2022). Türkiye'nin Milli Güvenlik Politikası. Asead Cilt 9 Sayı 2 Yıl 2022, S 50-65
2. Açıkmeşe, S. A. (2014). Güvenlik, güvenlik çalışmaları ve güvenlikleştirme. In E. Balta (Ed.), Küresel siyasete giriş (pp. 241–253). İstanbul: İletişim.
3. Akan, Y., & Arslan, İ. (2008). Türkiye üzerine bir uygulama: Göç ekonomisi. Ankara: Baran Matbaacılık.
4. Akinci, B. (2018). Türkiye’de kamu politikası oluşturma sürecinde yeni aktör: Cumhurbaşkanlığı politika kurulları. OPUS International Journal of Society Researches, 9(16), 2128–2146.
5. Aksoy, Z. (2012). Uluslararası göç ve kültürlerarası iletişim. Journal of International Social Research, 5(20).
6. Aktaş, A. (2011). Güvenlikleştirme yaklaşımı ve Türkiye'nin ulusal güvenlik anlayışındaki dönüşüm.
7. Aktel, D. M. (2018). Türkiye’de göç yönetimi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(2), 579–604.
8. Aktel, M., & Kaygısız, Ü. (2018). Türkiye’de göç yönetimi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(2), 579–604.
9. Arınç, K. (2018). Doğu sınırlarından Türkiye’ye yaya mülteci akımı ve ortaya çıkan sorunlar. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22(3), 1467–1485.
10. Ateş, H. (2017). Milli İstihbarat Koordinasyon Kurulu (MİKK) koordinasyon sorunu.
11. Bahar, İ. (2013). Teşkilat-ı Mahsusa, MIT ve istihbarat örgütleri. Kamer Yayınları.
12. Baharçipek, A., & İnan, C. E. (2013). Dış politikanın belirlenmesinde ulusal güvenlik algısının rolü. Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 4(1), 101–120.
13. Barışık, S. (n.d.). Göç kavramı, tanımı ve türleri.
14. Bayır, D., & Fuat, A. (2020). Açık kapı politikasından güvenlik tehdidine: Türkiye’de Suriyeli sığınmacılar olgusu. Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 8(2), 324–356.
15. Birdiqli, F. (2017). Orta Asya bölgesel güvenlik kompleksi bağlamında Kırgızistan-Özbekistan ihtilafı. Yönetim Bilimleri Dergisi, 15(30), 123–143.

16. Birdişli, F., & Bařurđan, A. (2017). Güvenlik politikalarının konstrüktivist bir unsuru olarak güvenlik kültürü ve Türkiye rneği. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(4), 58–78.
17. Birdişli, F., & Gören, M. (2017). Bölgesel güvenlik kompleksi teorisi bağlamında Türkiye–İran arasında gç ve sınır güvenliği. İran Çalışmaları Dergisi, 1(2), 11–38. <https://doi.org/10.33201/iranian.350927>
18. Birdişli, F., & Gören, M. (2018). Bölgesel güvenlik kompleksi teorisi bağlamında Türkiye–İran arasında gç ve sınır güvenliği. İran Çalışmaları Dergisi, 1(2), 11–38.
19. Booth, K. (2005). Critical security studies and world politics. Boulder, CO: Lynne Rienner.
20. Canpolat, H., & Arner, H. O. (2012). Küresel gç ve Avrupa Birliği ile Türkiye’nin gç politikalarının gelişimi. ORSAM Rapor, 123, 1–30.
21. Çoştan, U. (2020). Suriyeli mlteçiler özelinde Türkiye’nin güvenlik politikaları. Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, 6(37), 2081–2096. <https://doi.org/10.31576/smryj.668>
22. Çoştan, U., & Yaylalı, H. (2020). Suriyeli mlteçiler özelinde Türkiye’nin güvenlik politikaları.
23. Demir, E. (2020). Barış Pınarı Harekti’nin Türkiye açısından önemi ve sonuçları. Diplomatik Gözlem Dergisi, 96, 36–42.
24. Dışışleri Bakanlığı. (2019). Retrieved from <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>
25. Doğan, V. (2006). Türk vatandaşlık hukuku. Ankara: Seçkin Yayın Evi.
26. Elçi, İ. H. (2022). The impact of the modular concrete wall built by Turkey on the Iranian border under the integrated border management model on irregular migration. Asya Studies. <https://doi.org/10.31455/asya.1139601>
27. Eroğlu, D. (2015). Ulusal güvenlik kaygılarından mali külfet söylemine: Türkiye’nin yeni sığınma politikaları. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13(2). <https://doi.org/10.18026/cbusos.54974>
28. Glta, A., & Balçık, P. Y. (2018). Suriyeli sığınmacılara yönelik sağlık politikaları. Sakarya Tıp Dergisi, 8(2), 193-204.
29. Günay, E., Atılđan, D., & Serin, E. (2017). Dünya’da ve Türkiye’de gç yönetimi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(2), 37-60.
30. Günay, E., & Serin, E. (t.y.). Dünya’da ve Türkiye’de gç yönetimi.
31. Hazar, Z. (2013). Basın zgrlğ ve ulusal güvenlik. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 17(2), 1525-1548.
32. İçduygu, A., & Aksel, D. B. (2012a). Türkiye’de düzensiz göç. Uluslararası Gç rgt Türkiye.
33. İçduygu, A., & Aksel, D. B. (2012b). Türkiye’de düzensiz göç. Uluslararası Gç rgt Türkiye.
34. İçduygu, A., Sirkeci, İ., & Aydıngün, İ. (1998). Türkiye’de igç. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
35. İçişleri Bakanlığı. (2017). İçişleri Bakanlığı web sitesi. <https://www.icisleri.gov.tr/>
36. İstanbullu, İ. (2022a). Sınır güvenliği mantığı. Savunma Bilimleri Dergisi(42), 223-249.
37. İstanbullu, İ. (2022b). Sınır güvenliği mantığı. Savunma Bilimleri Dergisi(42), 223-249.
38. Kahraman, S., & Taniyici, ř. (2018). Türkiye’de Suriyeli sığınmacılar örneğinde çok düzeyli gç yönetişimi. TESAM Akademi Dergisi, 5(1), 235-280.
39. KAP. (2014). <https://www.kap.org.tr/tr/Bildirim/395843>
40. Karakuşak, D. (2018). Kültürel çeşitliliğin yönetim modelleri üzerine bir inceleme: İltica ve gç ulusal eylem planı. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 21(1), 102-130.
41. Karan, K. (2014). Geçmişten günümüze Türk istihbarat teşkilatı. Kripto Basın Yayın.
42. Karaosmanoğlu, A. L. (2011). Silahlı kuvvetler ve demokrasi.

43. Koyuncu, A. (2014). Kentin yeni misafirleri Suriyeliler. Çizgi Kitabevi.
44. Mağat, M. (2019). Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'nin ulusal güvenlik sistemlerinin incelenmesi: Türkiye için öneriler.
45. Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu. (1983).
46. Öner, A. (2015). Göç çalışmalarında temel kavramlar. Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar (ss. 13-27). (Yayımlanmamış doktora tezi). Ed. S. Gülfer İhlamur Öner, N. Aslı Şirin Öner, İstanbul: İletişim Yayınları.
47. Özdemir, H., & Uğurludoğan, U. (2021). Arap Baharı sonrası Türkiye'nin Suriyelilere yönelik göç politikaları: Avrupa Birliği'nin bakış açısı. Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14(2), 162-196.
48. Rumelili, B., & Karadağ, S. (2017). Göç ve güvenlik: Eleştirel yaklaşımlar. Toplum ve Bilim, 140, 69-92.
49. Sağlık Bakanlığı. (2022). Sağlık Bakanlığı web sitesi. <https://www.saglik.gov.tr/>
50. Soylu, S. (2018). <https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/gamer/2018/mevzuat/gamerelkitabi.pdf>
51. Şemşit, S. (2018). Avrupa Birliği politikaları bağlamında uluslararası göç olgusu ve türleri: Kavramsal bakış. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 25(1), 269-289.
52. Şener, B. (2017). Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası göç olgusu ve ulusal güvenlik üzerindeki etkileri üzerine bir değerlendirme. Güvenlik Bilimleri Dergisi, 6(1), 1-30. <https://doi.org/10.28956/gbd.319977>
53. Şengöz, M. (t.y.). Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal güvenlik paradigması üzerine bir değerlendirme.
54. Şimşek, D. (2017). Göç politikaları ve insan güvenliği: Türkiye'deki Suriyeliler örneği. Toplum ve Bilim, 140, 11-26.
55. Şöhret, M. (2016). Suriye'nin siyasal yapısı. In Ç. Çomak, Z. Sancaktar, & Y. Yıldırım (Eds.), Suriye'nin siyasal yapısı.
56. Tanrikulu, F. (2017). Türkiye'de yaşayan Suriyeli çocukların eğitim sorunu ve çözüm önerileri. Liberal Düşünce Dergisi(86), 127-144.
57. Taşkın, D. (2019). Türkiye göç stratejisinin olası göç karşısında ulusal güvenlik yeterliliğinin analizi. Journal of Turkish Studies, 14(5-CUDES 2019), 223-239. <https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.24983>
58. Tatar, V., & Ülker, M. (2017). Arap Baharının Türkiye'ye etkileri: Suriyeli mülteci sorunu. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 8(21).
59. Tepealtı, F. (2020). Avrupa Birliği'nin göç politikaları ve Türkiye. Ankara: Pegem Akademi.
60. Topcuoğlu, R. A. (t.y.). Göç yazınındaki düzenli ve düzensiz göç kavramları: İnsan hakları temelinde bir kavramsal sorgulama.
61. Torun, A. (2012). Ulusal güvenlik ve küreselleşme: Türkiye'nin ulusal güvenlik politikasının dönüşümünde küreselleşmenin rolü.
62. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2011, 2020). İşgücü istatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Labour-Force-Statistics-2020-37484>
63. Tuncel, G., & Ekici, S. (2019). Göçün siyasal etkisi: Suriyeli göçmenlerin Türkiye siyasetine etkisi. Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 9(2), 48-72.
64. UNDESA. (2020). <https://www.un.org/en/desa>
65. Uzman, N. (2016). Türkiye'nin sınır güvenliği açısından Suriyeli sığınmacılar meselesi. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(15), 135-158.
66. Velieçoğlu Yonca, A. (2014). Türkiye'deki Suriyeli mülteciler. In S. Karaca & U. Doğan (Eds.), Suriyeli Göçmenlerin Sorunları Çalıştayı Sonuç Raporu (pp. 26-34).
67. Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu. (2013).

68. Yılmaz, A. (2014). Uluslararası göç: Çeşitleri, nedenleri ve etkileri. *Electronic Turkish Studies*, 9(2).
69. Yonca, A. V. (2014). Türkiye'deki Suriyeli mülteciler. In S. Karaca & U. Doğan (Eds.), *Suriyeli Göçmenlerin Sorunları Çalıştayı Sonuç Raporu*. Mersin Üniversitesi Bölgesel İzleme Uygulama Araştırma Merkezi.
70. Walt, S. M. (1991). The renaissance of security studies. *International Studies Quarterly*, 35(2), 211-23

Meryem ÇELİK*
BİLİMSEL ARAŞTIRMADA ETİK KONULAR
ETHICAL ISSUES IN SCIENTIFIC RESEARCH

ÖZ

Düşünen varlık olarak insan, çevresini ve kendini sorgulamıştır. Evren ve dünyanın nasıl yaratıldığını, kim olduğumuzu, niçin yaratıldığımızı ve nasıl yaşamamız gerektiğini, olup bitenin arkasında bir güç olup olmadığını düşünmüştür. Bu düşünce ve sorgulamalarda bilgi ve bilim meydana gelmiştir. Bilgi suje obje faaliyeti olarak tanımlanırken, bilim ise, varlık ve insan eylemlerinin objesine uygun ve doğru şekilde insan tarafından tespitidir. İster bilgi ister bilim olsun, varlık ve eylemlerden bağımsız fakat ona uygun olarak insan faaliyeti şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bilim, varlığın veya insan ve eylemlerinin bir bölümünü ele alıp onu belirli metotlarla inceleyip sistemli ve düzenli şekilde açıklama işlemidir. Bilimin özelliğine göre bir metodu olduğu ve bu metotla/metotlarla doğru sonuca ulaşmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bunu yapacak olan insandır. İnsan faaliyetinin bulunduğu her yerde işin etik boyutu kendini gösterir. Bilim ortaya çıkınca zamanla bilimin etik boyutu da gündeme gelmiştir. Bilimde etik iki yönlü incelemeyi gerektirmiştir. Birincisi çalışma alanı itibarıyla etik, ikincisi ise araştırma yapanın etik anlayışıdır. Makalede iki boyut da ele alınmıştır. Çalışma kaynaklara dayalı olarak teorik niteliklidir.

Anahtar Kelimeler: insan, bilgi, bilim, etik, etik davranış.

ABSTRACT

As a thinking being, man has questioned his environment and himself. He has thought about how the universe and the world were created, who we are, why we were created and how we should live, whether there is a power behind what is happening. Knowledge and science have emerged in these thoughts and questions. While knowledge is defined as subject-object activity, science is the determination of beings and human actions by humans in a way that is appropriate and correct for their objects. Whether it is knowledge or science, it emerges as a human activity independent of beings and actions but in accordance with them. Science is the process of examining a part of beings or humans and their actions with certain methods and explaining them systematically and regularly. It is understood that science has a method according to its characteristics and tries to reach the right result with this method/methods. The person who will do this is the human being. The ethical dimension of the work shows itself wherever human activity is found. When science emerged, the ethical dimension of science also came to the agenda in time. Ethics in science required a two-way examination. The first is ethics in terms of the field of study, and the second is the ethical understanding of the researcher. Both dimensions are discussed in the article. The study is theoretical in nature based on the sources.

Keywords: human, knowledge, science, ethics, ethical behavior.

GİRİŞ

İnsanlar kainatın yaratıcısı olduğu inancındadırlar. Ancak felsefi düşünceenin ilk yıllarında kainatın yaradılış sırrını öğrenmek için bu görüşün dışına çıkarak, bazan da aykırı düşünerek akıl yoluyla olup bitenleri araştırmaya yönelenler olmuştur. İnanalar için kainat, yaratıcı tarafından yoktan var edilmiştir. Düşünen ve bilim üreten insan için önemli olan yoktan var edilenlerin nasıl var edildiği ve bu var edilenlerin, nasıl ve neden çeşitli eylemlerde bulunmuş olmasıdır. “Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara faydalı şeyler taşıyarak denizde akıp giden gemilerde, Allah’ın gökten indirip de kendisiyle ölümünden sonra yeryüzünü dirilttiği ve üzerinde dolaşan her türlü canlıyı yaydığı yağmurda, gökle yer arasında emre hazır bekleyen rüzgarları ve bulutları farklı yönlerde evirip çevirmesinde aklını kullanan bir topluluk için elbette Allah’ın varlığını ve birliğini gösteren deliller vardır.” (Bakara, 164). Bilim yapan insan, suyun nasıl yaşayan bir balığa, cansız toprağın nasıl rengârenk bir çiçeğe ve bir çocuğun annesinin karnında nasıl meydana geldiğinin sorguluyor. Bunların nasıl oluştuğunu en doğru şekilde tespit etmeye çalışıyor. Dolayısıyla bilimle uğraşanlar gözlenebilenlerle ilgileniyorlar, doğadaki değişimlerin nasıl meydana geldiğini, bir şeyin bir maddeden diğerine nasıl dönüştüğünü inceliyorlar. Sorgulayan insan, evrendeki varlıkları, varlıklar arasındaki işikileri, değişmeyecek olan eylemlerini tespitte çalışıyorlar. Bunu yaparken eylemlerini de tartışma konusu yapıyorlar ve bu tartışmadan bilimin etik boyutu ortaya çıkıyor. Sorgulamalardan bilimsel araştırmanın metot ve tekniği ve dolayısıyla bilimsel etik alanı da ortaya çıkmış oluyor. Bilimsel araştırma ve etik alanı doğrudan insanı ve insanın yapıp ettiklerini ilgilendiriyor. Bunu iki boyutundan söz edilebilir; **birincisi** araştırmanın alanı, ekolojik ve insani etik boyutu, **ikincisi** ise araştırıcının bizzat araştırmalarında uyması gereken etik kural ve ilkeleridir.

Bilindiği gibi Bilimsel Araştırmalar, insanların evren ve kendisi hakkında bilgi edinme gayretidir. Bu gayret, hastalıklara çareler bulmaktan yeni teknolojiler geliştirmeye kadar pek çok alanda ilerlememizi sağlamıştır. Fakat bu gelişmenin gölgesinde, bilimsel araştırmaların etik çizgileri de her zaman tartışma konusu yapılmıştır. Çağlar boyunca, bilimsel araştırmaların etik ilkelerden uzaklaştığı ve insanlığa büyük zararlar verdiği birçok örnek bulunmaktadır. Özellikle Tıbbi deneylerde gönüllülerin haklarının ihlal edilmesi, Nazi döneminde yapılan insan deneylerinin ve şuan hala tartışmalara sebep veren genetik mühendisliği gibi konular, bilimsel araştırmaların alan etik boyutunun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Bilimsel araştırmaların alan etik boyutunun neden önemli olduğuna dair şunlar söylenebilir;

Güvenirlilik, etik ilkelere uymayan araştırmaların sonuçlarının güvenirliliğini sorgulamak. Toplumsal kabul, etik şüpheler barındıran araştırmalar, toplumda yer edinmeyebilir ve bilimsel ilerlemelere karşı güvensizlik oluşturabilir. İnsan hakları, bilimsel araştırmalarda insan hakkına saygı gösterilmesi temel bir etik kuralıdır. Hayvan hakları, hayvanlar üzerinde yapılan deneylerde, hayvanların refahı göz önünde bulundurulmalıdır. Çevresel etki, bilimsel araştırmaların çevreye zararı araştırılmalı ve çevreye verdiği etki en az sınıra düşürülmelidir. Bilimsel etiğın ikinci boyutu ise bir kişinin eserinde başka kişilerin ifade, buluş veya düşüncelerini kaynak göstermeksizin kendisine aitmiş gibi kullanılmasıdır (intihal). İki unsur da araştırma yapan bilim insanını ilgilendirmektedir. İki alanın etik boyutu olduğu gibi hukuki boyutu da bulunmaktadır.

Çalışmanın amacı bilimsel araştırmanın etik boyutunun her iki alanda inelenmesidir. Özellikle bilim ve özelliklerinin ne olduğu; etik ve etik ile ahlak ilişkisi; etik ilkeler, bilimde etik dışı davranışlar ve nedenleri, bilimsel yayınlarda etik kabul edilmeyen durumlar üzerinde durulacaktır.

1.Bilim

Bilim, insanların kendilerini ve diğer canlıları anlamak ve bu canlıların birbiri ile bağlantılarını, meydana gelen vakaların açıklayabilmek için yürürlüğe koydukları metot ve teknikler ile geçmişten günümüze yeni kuşaklara iletebildikleri bilgilerin tümüdür. Bilim bir bilginin doğru ve yöntemli bir şekilde aktarımıdır. Bilimin gayesi kainattaki doğru bilgiyi bilim süzgecinden geçirip yöntemli bir şekilde insanlara sunmaktır. Bilim temelde gerçeği bulmaya ve olgusal dünyayı açıklamaya yönelik bir çaba içerisindedir. Bilim, kişiden kişiye göre değişen kararlar yerine objektif ve sağlıklı ölçütler sunmaktadır. Böylece tarihi süreç içerisinde insanın kendisi ve çevresi hakkında yeni ve orijinal bilgiler üretmesi için analizler yapmış, çeşitli metotlarla ve rasyonel bir şekilde araştırmalarını çoğaltmıştır. Araştırmalarının sayısı çoğaldıkça evrende bilinmeyen

olay ve olgular insanlar tarafından bilinir hale gelmiş, bilimsel bilgilerin sayısı artmıştır. (Aydın, 2016). Araştırmalarla kainatta sır niteliğinde gizli olanı ortaya çıkarmak, sorunları anlamlandırmak, çözüm geliştirmek, sosyokültürel ve ekonomik unsurları tanımlayıp açıklamak mümkün olabilmiştir. Açıkçası veri toplama, analiz ve yorumlarla, belirli kuramların kullanılması yöntemiyle yapılan çalışma olarak da tanımlanan bilim (Bolat,2010), araştırmalarla devamlı gelişip çoğaltılmıştır. Gelişip çoğaltılmalar ise bilim etiğinin hem alan bazında hem de kişisel anlayış itibarıyla oluşmasını sağlamıştır.

Bilimsel araştırmalar yapılırken istem dışı yapılan hatalar araştırmanın objektifliğini etkileyebilmektedir. Bu nedenle yapılan çalışmalarda bazı kurallara uyulması faydalanılan kaynakların belirli kurallara göre belirtilmesi gerekmektedir. Bilimsel araştırmaların yanıltıcı olmaması için etik ilke ve kurallara uyulmalıdır. Bilim etiği olarak ifade edilen bu etik ilke ve kurallar, bilim camiasında bilim insanlarının çalışmalarını sürdürürken uymakla zorunlu oldukları etik ilkeleri ve kuralları kapsamaktadır. Bilim etiğine uygun gerçekleştirilen bilimsel araştırmalar güvenilir ve objektif sonuçlar vereceğinden, hem araştırmacıları hem de araştırmayı ilgilendiren bilim dalını değerli kılmaktadır.

1.1. Bilimin Özelliği

Bilgi ve buna dayalı olarak ortaya çıkan bilimler, insan çalışmasının ürünüdürler. İnsan bilgileri, sadece merak ve bilmek isteğinin bir sonucu olarak ortaya çıkabileceği gibi; kendi döneminin ihtiyaç ve problemlerini gidermek; rahat, huzurlu ve mutlu yaşayabilmek; ortaya çıkan veya çıkması muhtemel problemlere karşı hazırlıklı olabilmek için de çıkmış olabilir. Bu bilgiler, zaman içerisinde gelişerek ve çoğalarak farklı ve çeşitli bilimlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu çeşitlilik, genel olarak iki yönlü bir gelişme göstermiştir. Birinci gelişme yönü temel bilimler, ikinci gelişme yönü ise uygulamalı bilimler şeklindedir. Bilim, bilimsel kuramların özgül yapısını, bilimsel bilginin epistemolojik statüsünü, bilimsel yöntemin veya yöntemlerin anlamını, bilim alanını ve bilimsel bilginin nesnesini, bilimin gelişiminin anlamını, bir bütün şeklinde açıklanmasıdır. Bilimin konumu, gelişimi ve iç yapısını değerlendiren, bunu kuramsal düzlemde ortaya koymaya çalışan bir bütünü ifade eder. Bilimler beşeri ve sosyal bilimler, fen veya doğa bilimleri, sağlık bilimleri şeklinde ayrışmaya başlamıştır. Bu ayrışma ve farklılık bilim tarihinde normal bir durumdur. Başlangıçta bilim insanları belirli bir felsefi etkinlik içinde de olmuşlardır. Onun için bilimler belirli bir dönem felsefenin içinde yer almıştır. Filozoflar aynı zamanda çoğu noktada bilim insanlarıydılar, birçok bilimsel alanında bilgi sahibiydiler ve onların sentezleriyle felsefe yapmaktaydılar. Bilginin gelişimi, özerk dallara ayrılması ve her bölümün kendi içinde çok daha fazla uzmanlık gerektirmesiyle zaman içinde bilimler, felsefeden ayrışmaya başlamıştır. Filozofların bilimle ilişkili insanlar olması dolayısıyla değil, bilimin ne olduğu üzerine üretilen düşüncelerin felsefi niteliği dolayısıyla olmuştur.

Bilim, olguların doğru tasviridir. Varlık dünyasına yüklediğimiz kavramların bilim olması için doğru olması gerekir. Bu doğruluklar, bazı varsayımlarla farklı şekilde algılanmaya başlamıştır. Doğru olan şey, neye göre doğrudur; mesela üç boyutlu zaman yerine dört boyutlu zaman, düzlem geometrisi yerine eğri geometrileri olsaydı şu andaki doğruluklar geçerli olabilir miydi?

Peirce, “bilim değiştiği için bilimdir” diyor. Bilimcilerin düşüncesi de yanlış olabilir. Bacon’ın “soruları doğaya sorup geçerli olmadıkları takdirde fikrimizi değiştirmeye hazır olmalıyız” ifadesi de aynı gerçeğe işaret ediyor. Yani düşünülen ve değişmez bilim kuralı olarak ortaya konulan her şeyin, o anda veya sonrasında değişebileceği gibi, doğruluğu da tartışılır hale gelebilir. Demek ki insan düşüncesi ile meydana getirilenler, bilim dahi olsa değişebilir (Yıldırım, 2011). Sorgular değişik tarzda da yapılabilir. Mesela; bilim, dünyanın yapısının içinde var olan kanunlarını mı, yoksa insanın kendi kafasındaki kanunları (önyargıları) mı dünyaya yansıtıyor/dayatıyor? Kişi kendi zihnine uygun (özel) açıklamalar yaptığı zaman nesnelliğin ters görünüşleri ile karşılaşabilir. Tam nesnellığe uygun açıklamalar tutarlı giderken kurala uymayan gerçek kümeleriyle karşılaşmalar olabilir. Zaten alanla ilgi için bir başka etik boyutu da buradan devreye giriyor. Kant’ın, “doğru hem dış dünyanın hem de insan düşüncesinin ortak ürünüdür” şeklindeki klasik görüşü, benzer şekilde Einstein tarafından da savunulmuştur (Yıldırım, 2011).

1.2. Evrenselliği

Bilimin

Kuramsal ve uygulamalı olarak sınıflandırılan bilim kavramının pek çok tanımı yapılmıştır. Bilim insanların evreni anlamlandırma, doğal olayları anlama ve bunlar arasındaki ilişkiyi anlamlandırma yolundaki akademik çabalar ve geliştiren bilgilerdir. Diğer bir tanıma göre insan yaşantısına kolaylık sağlayan teknik buluşlardır (Genç, 2013).

Bilim nesnedir. Kişisel duygu ve düşüncelere etkilenmeyip normatif olanı olduğu gibi ele almaktadır. Bilimin nesnelliliğini kesin değil belirli ve subjektif anlamda yorumlamak gerek. Bilimin objektifliği aynı zamanda herkes tarafından gözlenilebilir olduğunu gösterir. İnsanların kendi düşünce, inanç ve yargılarını bilimsel metotlarla karıştırmamasıdır.

Bilim evrenseldir. Her değişimin sonunda yer ve zamana göre farklılık göstermez. Bilimsel bilgini, kültür, dil, coğrafya veya zaman gibi farklılıkların ötesinde, tüm insanlık için geçerli olduğu ilkesidir. Yani, bir bilimsel veri, dünyanın herhangi bir yerinde, herhangi bir kültürde yaşayan bir kişi tarafından da aynı şekilde gözlenebilir ve doğrulanabilir.

Bilim birikiklik ve ucu açıklık özelliklerine sahiptir. Bilim bilgilerin birikimi yeni bilgilerin eski bilgiler üstüne yapılandırılmasıyla oluşur. Bilimde ucu açıklık ise yeni bir düzeltme veya yeni icatların yapılması olarak tanımlayabiliriz.

Bilim görelidir ve kendini düzeltebilir ya da yenileyebilir. Bilimde kesin bilgiler olmamıştır hiçbir zaman. Bilim süreç içinde sürekli gittikçe değişikliğe uğramıştır. B u değişiklik olsa bile bilimin verdiği bilgiler her zaman güvenilir olmuştur. Diğer bir yönden bakınca hiçbir kuram hiçbir zama kesin şeklini almamıştır bilimdeki değişiklikler bu kuramların değişmesini de etkilemiştir.

Bilimsel yöntem ele alındığı olay, olgu ve nesnelere başka olay olgu ve nesnelere ilişkileri içinde ele alır (Karasal, 1984).

Bilim seçicidir. Evrende olup biten olgular, çeşit ve sayı yönünden sonsuzdur. Her bilim kendi alanıyla ilgili olguları bunların içinde seçer ve diğerleriyle uğraşmaz. Evrende olmuş ve olacak çok sayıda olay ve olgu olduğu için bilim bunların hepsiyle ilgilenemez. Zaten bunların hepsiyle ilgilenmesi gereksiz ve anlamsızdır. Bunun içinde bilimsel araştırmaya konu olan olay ve olgular ancak araştırmanın küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Bilimsel bir araştırma için seçilen olgular belli bir hipotezden geçtikten sonra bilimsel araştırmanın bir parçası olabilir.

Bilim mantıksaldır. Bilimin vardığı sonuçlar her türlü münakaşadan uzak, kendi içinde tutarlıdır. Ayrıca bilim, bir hipotez ya da kuramı doğrulama işleminde mantıksal düşünme ve çıkarım kurallarından faydalanılır. Bilimsel dokümanların her koşul ve halde tekrardan yenilenmesi ve sonuçlarının gerçekliğinin ortaya konulması gerekmektedir. Bilim bir takım kesin veriler almak yerine, bir arayış ve doğrulama peşindedir.

Bilim genelleycidir. Olgular arasındaki ilişkiden ilham alarak aynı noktalardan destek alarak genelleme yapabilir. Bilim ayrı ayrı olaylara değil, genel olgularla uğraşır.

Bilim eleştiricidir. Bilimsel yollarla ileri sürülen karineleri hangi oranda mantığa yatkın görürse görsün, sorgulayıcı yaklaşımdan vazgeçilmemelidir. Bilimdeki her kuram ya da düşünce, olgular tarafından desteklendiği sürece doğru olarak benimsenmelidir. Ne kadar mantığa uyursa da her iddia karşısında yargılayıcı tavrını asla kaybetmemelidir.

Bilim soyutlayıcıdır. Soyutlama bilimin neredeyse temel özelliğidir yani soyutlama yapılmadan neredeyse bilim yapılmış sayılmamaktadır. Kuramların denenmesi somut ya da olgulara bağlı bir işlemdir. Buna bağlı olarak bilim insanların ifade edilen olgular tarafında desteklenen kuramlardan sağladıkları verileri bir kuram içinde bütünleştirmeye çalışmaktadırlar.

2.Etik ve Ahlak

Etik Yunanca “ethicos” kelimesinden Türkçeye geçmiştir. Türkçede etik ve ahlak çoğu zaman aynı anlamda kullanılmaktadır. Ancak ikisi arasındaki temel fark etiğin, felsefe konusu, ahlakın ise insan davranışlarının pratiği ile ilgili olmasıdır. Etik ve ahlakın konusu insan eylemlerinin doğru veya yanlış davranışlarıdır. Davranış eylem demektir. Türk Dil Kurumu’na göre etik, genel davranış standartları değil toplumdaki belirli bir mesleğin, işin, kurumun veya grubun standartları olarak tanımlanmıştır. İnsan ilişkilerini felsefi açıdan sorgulayan felsefi disipline etik denir (Çabuk, 2006). Ahlak ise Latince’den Türkçeye

mores kelimesinden geçmiştir. Doğru davranışlar, pratikler, eylemler anlamındadır. Kısaca kişinin içine doğduğu kültür ve toplumda mevcut olan ve çoğunlukla bilinçli bir tercih ve değerlendirme olmadan yaşanan toplumda alışkanlıkla kazanılmış doğru veya yanlış eylem ve değerlerdir. Ahlak, toplumun en genel standartlarını belirler. Bu standartlar bireylerin mesleki veya kurumsal rollerinden bağımsız olarak toplumun tümü için geçerlidir.

2.1. Etik ve Ahlat İlişkisi

Etik ve ahlak birbirinden farklı terimler olmakla beraber bir çok araştırımcı tarafından aynı anlamlarda kullanılıyor. Bununla beraber daha çok ahlak teriminin kullanımı vardır. Ahlak, davranış, karakter, huy anlamına gelen hulk kelimesinin çoğuludur. Etik kavramında daha çok kaideler gündemdeyken ahlak kavramında daha çok edimler, yani yapılar, eylemler, davranışlar söz konusudur. Yani kısaca etik, bir kişinin belirli bir durumlarda açıkladığı değerler iken, ahlak meselesinde ise bunu paratiğidir, uygulamasıdır. Fakat etikte, ahlak icat edilmiyor, ahlak kavramı üzerine kafa yorulup bu hususta felsefe yapılmıştır. Etik çalışma hayatında davranış şekillerini merceğe alan bir bilim iken, ahlak ise toplumsal hayatta kişilerarası bağlantıları düzenleyen bir disiplindir. Başka bir yönden etiğe baktığımızda, herhangi bir meslek kolunda ya da sanat kolunda uygulanması gereken ilke ve kuralları belirtir. Dolayısıyla her iş kolu ya da sanat dalında etik kural ve ilkelerden bahsedebiliriz.

2.2. Etik ve Bilim Etiği

İnsanın uğraş alanlarının en önemlisi bilimdir. Bilimin etik ilkeler içerisinde yapılması gerekir. Etik kural veya ilke bilimin yapıldığı alana ve araştırma yapanın tutumuyla ilgilidir. Bilim alanı hassas ve ekolojik dengeyi oluşturan bir saha ise araştırıcının dikkatli davranması lazım gelir. Mesela insan ve doğayı tehdit eden araştırmalar dikkat gerektirmektedir (İşgüden, 2006). Bilimsel araştırmalar ve bilimsel yayınlar üzerine dönemlerde vahim etik sıkıntılar meydana gelmektedir. A kademik çalışma için bilimsel araştırma ve bilimsel yayın yapma zorunluluğu getirilmesi bu çalışmaların doğruluk derecelerinin belirlenmesini sıkıntılı bir duruma sokmaktadır. Bilimsel çalışmaların gerçeği yansıtır yansıtmaması herkesi ilgilendiren bir konudur. Çünkü yapılan yayın başka insanları da etkilemekte ve onların istifade edebileceği bir alan haline gelmektedir. Yanıltıcı ve yanlış bilgi olursa yeni bilimsel çalışmaların istikametini değiştirmekte ve insanların boşuna emek çekmesine yol açmaktadır. Etik olarak sorumluluk bilinciyle hareket ederek doğru olmayan bilgiyi üretmekten kaçınmak gerekir. Bilim etiği, bilimsel araştırma ve bilimsel yayın etiğinden oluşmaktadır. Bilimsel araştırma etiği, bilimsel bir çalışmanın hazırlama ve raporlama aşamasında uyulması gereken etik kodları ifade eder. Bilimsel yayın etiği ise icat edilen bilimsel verilerin yayınlanması aşamasında dikkat edilmesi gereken doğruluk, dürüstlük, ayanilik, emeğe saygı gibi ahlaki değerleri belirtmektedir. Bilimsel yayın etiği genellikle doğru bilgiyi yanlış bilgiden ayırma kapasitesine sahip ahlak kavramından ayrılmaz bir parçadır. Bilim etiği, düzgüsel etik sisteminin faal olduğu önemli bölümlerden biridir. Yani bilimde elde edilen verilerin tüm insanları benzer düzeyde etkilediği söylenmektedir. Bunu içindir ki bilim toplumu ve bilim adamlarının taşınması gereken ahlaki değerler ve bilimin ilerleyebileceği mekanın benzer değerlere hakim olması gerekir.

2.3. Akademik Hayatta Etik İlkeler

Bilim bir kişinin şahsına nispet edilemez, bilim toplum içindir. Buda bilimsel gelişmelerin etik ve ahlaki bir sorumluluğa sahip olduğunu ifade etmektedir. Etik, ayna tutma ve ifadesel bir sürecin verilerini kullanarak yol gösterme ve dayanaklandırma hakkında akıl yürütmektedir. Bu manada, bilimsel çalışmalarda etik, engelleyici bir etkenle aynılaştırılmamalı. Fakat insanların yararı için bilimsel çalışmaların ilerlemeyi sevk etmeyi gaye edilmelidir. Bilimsel tamlık eksiksiz doğruluktur. Bu bilimsel olmanın yegane yöntemi ve olan olduğu gibi diğer kişiler tarafından kabul görmektir ve sosyal çevrede gelişme kaydetmektir. Bunu için şunlar yapılmalıdır:

Doğruluk için farklı insanların düşünce ve kuramlarını aşırıktan, onları kendi araştırmalarıymış gibi yansıtmaktan vazgeçmek, Bilim adamları sadece toplumsal çerçeveden önemli ve faydalı olanı değil, aynı zamanda orijinal, çekici ve estetik olanı aramalıdır, Bir bölümün verilerini ve görüşlerini gerçekten tutarlı bir

tamlık halinde eleştirel metinler, eleştirel yazılar ve eleştirel argümanlar yazma, toplumu bilinçlendirme, gelecek kuşağa öğretme ölçütler uygun olması gerekmektedir,

2.4. Bilimde Etik Dışı Davranışlarının Nedenleri

Son zamanlarda bilimsel çalışma ve yayınlarda fark edilen etik ihlallerinin fazlalaştığı görülmektedir. Bu etik ihlaller bilerek yapılmışsa, bilimsel yanılmaya girer. Yok eğer istem dışı olmuşsa bunada bilimsel hata diyebiliriz. Burada tamamiyle yazarın samimiyetine bakılmalıdır. Bu durumda verilecek cezede yapılan etik ihlalin art niyet olup olmadığına bakılmaktadır. Bu etik ihlallerinin birçok nedeni bulunmaktadır başta da eğitim eksikliğinde kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Eğitim, bilgi ve donanım noksanlığın: Bilimsel çalışma yapacak insanlara çalışmanın yapılışı, imlası, yayımı aşamasında uyulması gereken etik kurallar, bilimsel bir çalışma nasıl yapılır gibi konularda optimum aşamada eğitimin verilmemektedir. Bu eğitimlerin yüksek lisans eğitimine başlamadan önce lisans aşamasında verilmesi gerekmektedir. Birçok öğrenci atıf nasıl yapılmakta kaynak nasıl gösterilir bilmeden tez yazma serüvenine maaalesef atılmakta ve tabi ki buda intihallere sebebiyet olmaktadır. Bunun yanı sıra araştıran kişi elde ettiği verileri birçok nedenden dolayı yeterli düzeyde o bilgiyi işlemediğinden etik ihlaller olmaktadır.

Kaynağa birebir bağlı kalma: kişi yaralandığı kaynağı yorumlayamadığı, kendi cümleleri ile ifade edemediği için yani kısaca araştırmacı kendi stilini oluşturamadığı içindir ki etik intihaller baş göstermektedir. Bie araştırmacının en önde gelen özelliği kendi özgünlüğünü oluşturmasıdır.

Akademik atama ve yükseltme şartları: akademik atamalar ve terfilerde her üniversite farklı şartlar ileri sürmektedir. Mesela yayın yapma zorunluluğu ya da performansa dayalı kriterler yazarların etik dışı fiiller göstermesine sebebiyet vermektedir. A kademik hayatta hızlıca kademe atlamak isteyen kişiler haksız yayınlar ortaya koymaktadırlar.

Araştırma konularının özgün olmaması: akademisyenin üzerinde çalışmak istediği konunun daha önceden üzerine çalışılmış konuya benzemesi ve yazrın kendi tarzını bulamadığından etik ihlalere sebebiyet veriyor. B unun içinde yazar literatür çalışmasına büyük bir hassasiyetle yaklaşmalıdır ve imkanlarını zorlayarak benzer konu üzerine çalışmamaya geyret etmelidir. Bir bilimsel araştırma ne kadar özgün olursa etik ihlalden o kadar uzak olur.

Bilimsel araştırma için yeterince zaman ve kaynak ayırılmaması: bir bilimsel araştırma için yeterince zaman ayarlayıp çokça kaynak el altında bulundurulmalıdır. Yerince zaman yaratmayan ve kaynak bulundurmeyen araştırmacı malesef ki kes-kopyala- yapıştır kurbanı edicek araştırmasını. Ve bu durum tabikide araştırmanın özgünlüğünü kaybetmesine sebep olucaktır.

Bilimsel değerlendirmede niteliğe değil niceliğe önem verilmesi: bilimsel çalışmaların ölçülmesinde nitelikten çok niceliğe önem verilmesi ve akademik yükselme şartlarının bu doğrultuda olması araştırmacıların daha çok yayın yapma ve çalışma isteği uyandırır ve buda bilim etiğine aykırı davranışların meydana gelmesine sebep olur. Ayrıca son zamanlarda bilim dünyasında akademisyenler arasında yayın yapma rekabeti olduğu için bilim etiğın aykırı çok fil vuku bulmaktadır.

Akademik yöneticilerin etik tutumu: yükseköğretim kurumlardaki yöneticiler bilimsel değerler ve etik ilkeler konusunda duyarlı ve açık olmadığından dolayı etik ihlalleri artmıştır. Başka bir sebebe yöneticilerin siyasi ototritelerin baskısında kalarak adam kayırmadan dolayı bu etik dışı fiiller görmezden geliniyor buda etik ihlallerin artmasına sebep olmaktadır.

Bilim kültürü: yükseköğretim kurumlarında bilim kültürünün eksik olması etik ihlallerinin artmasına sebep olmaktadır. Akademik kurumlarda araştırma konularında bilgi ve paratikte eksik olması ve bilimsel bir münakaşa ortamının sağlanamaması ve liyakat konusunda eksik olması etik dışı davranışların artmasına sebep olmaktadır.

Ruhsal hastalıklar: psikiyatrik bozukluğu olan bilim adamlarının etik dışı fiiller sergiledikleri görülmektedir. Veyahut tekebbür sahibi kişiler bilimsel gönderme, kaynakça göstermede etik dışı fiiller sergiliyor.

Dışsal baskılar: destekli çalışmalarda o desteği kaybetmemek için bilim adamları etik dışı davranışlar gösteriyorlar. Bunun dışında çalışma bursunun kesilmemesi içinde etik dışı davranışlar gözlenmektedir.

Diğer nedenler: Eğitimin sistemini yetersiz kalması, ortaya koyulan kuralların eksik olması ve kişiye engelleyecek tarzda olmaması etik dışı davranışların meydana gelmesine sebep olmaktadır.

2.5. Bilimsel Yayınlar da Etik Kabuk Edilmeyen Durumlar

Bilimsel alışmaları tehlikeye atan, insanların gayretlerini önemsemeyen, etik kuralları yok sayan durumlar kabul edemez. İntihal, başkalarının dışuncelerini, çalışmalarını ve yaptıkları bicatları kaynak göstermeden sanki kendisine aitmiş gibi faydalanmaktadır ya da almaktır. Bu başkasının malını akmak gibidir. Sahtecilik, altını dolduramadığımız, kafadan kendimizce belirlediğimiz oranları yazdığımız bilgiler sahteciliğe girer. Yaptığımız bir deney istediğimiz sonuçları vermeye bilir biz kalkıp kendimiz yorum yapıp bunları gerçekmiş gibi insanlara aktarmamız sahteciliğe girer. Saptırma, bilgilerimizi olmadığı şeklinde, kullanmadığımız bir yöntemi kullanmış gibi göstermektir. Veya alışmamızında amacından çıkmasında bir sapma rneği olabilir. Bize sapma arpıtmayı da aynı anlamda anlarınız ikiside olmayan bir şeyi sanki varmış ya da kullanmış gibi insanlara gösterilmesidir. Duplikasyon, bu terim çalışmayı bitirip eserin toplanmasından sonraki süreci kapsamaktadır. Bir kurum sizden bu esri istemişse sadece o kuruma gönderilmesi gerekir ya da çoğaltmak istiyorsanız bunun için izin almalısınız. Bunun yanı sıra başka dillere çevirmek için de izin almalısınız. Bölme (Dilimleme), çalışmamızın tamlığı için ve etik olarak bu durumdan uzak durmak gerekir. Bundan dolayı eldeki bilgilerimizi çok iyi muhafaza edip, düzgün aktarmalıyız. Araştırmamızın yanlış kısımlarında dilimlemeler yapılmamalıdır aksi taktirde bu etik kabul edilmeyen durumla karşı karşı kalırız. Haksız Yazarlık, bilimsel araştırmalarda yazarlık konusunda etik kurallara aykırı durumlar kapsayan bir terimdir. Yani bir araştırmada yazıya katkısı olmayan kişilerin yazar olarak gösterilmesidir. Ya da tam tersi bir durum emeği olan kişinin yazarlık kadrosunda bulunmamasıdır. Görsel Veri İntihali, grafik, tablo ya da görselleri kaynak gösterilmeden kullanılmasıdır. Bunların yanında daha önce yayınlanmış araştırmaların tekrar tekrar farklı formatlarda sunuluyor toplumda bu da etik ilkelere uymuyor.

SONUÇ

İnsanoğlu ilk yaratılışından bu zamana kadar hayatta kalabilmek ve hayatını daha iyi bir şekilde geçirebilmek için doğada ve ve toplumsal çevrede olan değişimleri öğrenmek ve bu değişimlere uyum sağlamak ve gerekirse bu değişimleri kendisine yarar sağlayacak şekilde konsildise etmek istemiştir. Bu istekler doğtultusunda farklı yollar kullanarak doğa ve toplumsal evre ile ilgili bilgi edinme, bilgileri muhafaza etme ve bilgileri ileletme aşamalarını her zaman kullanmıştır. Bu elde edilen veriler toplum için ve yazarın kendisi için faydalı olduğu gibi kişilerin aleyhine de olabilir.

Bilimsel araştırmaların giderek artmasıyla beraber bilimsel bilgi üretiminde artış gözlemlenmiştir. Ortaya konulan bilgilerin sosyal çevreye faydalı ya da zararlı olması durumu direk etik olgusunu oluşturmaktadır. Bilimde amaç olmamalı, bilim toplumların yaşam kalitesini arttırmak için kullanılması gereken bir araçtır. Bunun için bilimsel çalışmalar yapan kişiler bilimsel etik ilkelere ve kurallara uymalı ve bunun akabinde sorumluluklarının farkında olmalıdırlar. Bilimsel alışma yapan kişiler etik olmayan davranışlardan kaçınmalıdırlar. İnsan, kendisine veya başkasına zarar vermemelidir. Kendisine ve çevresine faydalı olmaya gayret etmelidir. Bilimsel alanda uyulması gereken temel kurallara uygun hareket etmelidir. Etik kurallar hem alanla hem de kişinin uyması gereken ilkelerle ilgilidir. Kurallara uyulmadığı takdirde etik yaptırımlar söz konusudur. Bilimsel alışma yapan bilim insanı yaptığı çalışmayı sürekli yargılamalı ve bilim etiği ilkelerine riayet etmek zorunluluğunu kendinde bulmalıdır. Sonuç olarak bilimsel çalışmalarda bilim etiği kurallarına dikkat edilmesi hem etik hem de hukuki bir zorunluluk olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Çalışmanın bilim ve bilim etiği konusunda litaratre katkı yapacağı dşnlmştir.

KAYNAKÇA

1. Bülbül, Tuncer (2004) Bülbül, T. (2004), Bilimsel Yayınlar da Etik, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 15(15), 53-61. Pamukkale Üniversitesi Yayını, Denizli. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/pauefd/issue/11128/133081>, e.t. 10.03.2025).

2. abuk, Adem, İşgüden, Burcu (2006). Meslek Etiği Ve Meslek Etiğinin Meslek Yaşami Üzerindeki Etkileri, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(16), 59-86, Balıkesir Üniversitesi Yayını, Balıkesir.
3. Erdem Aydın (2007), Bilim, Araştırma ve Etik, Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi 2007; 64 (2): 47-53. Çşlt 64, sayı 7, ss. 47-53, Ankara. (https://jag.journalagent.com/turkhijyen/pdfs/THDBD_64_2_47_53.pdf, e.t. 10.03.2025).
4. Türk Dil Kurumu Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/>, e.t. 10.03.2025
5. Türkiye Bilimler Akademisi Bilim Etiği Komitesi (2002), Bilimsel Araştırmada Etik ve Sorunları, Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara.
6. Yıldırım, Cemal (2007), Bilim Felsefesi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
7. Yıldırım, Kazım (2011), Felsefe: Kavramlar-Tarihçe-Alanlar-Problemler, Yurt Renkleri Yayınevi, Ankara.

TÜRKİYE-KIRGIZISTAN İLİŞKİLERİNİN LIBERAL TEORİ ARACILIĞIYLA ANALİZİ ANALYSIS OF TURKEY-KYRGYZSTAN RELATIONS THROUGH LIBERAL THEORY

ÖZ

Türkiye ve Kırgızistan ilişkileri, uluslararası iş birliğini, ekonomik bağları ve değerleri vurgulayan liberal teori merceğinden akademik bir analiz için iyi bir örnek olarak karşımızda durmaktadır. İki ülke arasındaki tarihi ve kültürel bağlar, esas olarak ekonomik kalkınma ve bölgesel istikrara yönelik karşılıklı çıkarlar tarafından motive edilen işbirliği liberal teori varsayımlarını destekleyecek sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Öncelikle, Türkiye ve Kırgızistan arasındaki ekonomik bağlar, Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanmasından itibaren önemli ölçüde gelişmiştir. Türkiye, inşaat, telekomünikasyon ve tarım dahil olmak üzere çeşitli sektörlerde yatırım yaparak Kırgızistan'daki ekonomik kalkınma arayışında önemli bir ortak olmuştur. Karşılıklı iyi niyet iki tarafından da ekonomik çıkarlarına hizmet ederken, demokrasi ve kültürel bağlar gibi paylaşılan değerlerin teşviki, ikili ilişkilerin güçlendirilmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Türkiye, Türk milletleri arasında lider olarak konumlanan bir ülke olarak, dış politikasında demokratik ilkeleri savunmaktadır. Liberal teoriye göre, milletler demokratik idealleri paylaştıklarında, iş birliğine girme olasılıkları daha yüksektir. Hem Türkiye'nin hem Kırgızistan'ın kendi demokratik özlemleri ve yönetimlerinin evrimi de birbirine uyumlu olup, bu da iki ülke arasındaki iş birliğini geliştiren ortak değerler noktasında liberal teorinin varsayımları ile örtüşmektedir. Bu bağlamda, uluslararası örgütler de Türkiye-Kırgızistan ilişkilerinde merkezi bir rol oynamaktadır. İki ülke, başta Türk Devletleri Teşkilatı olmak üzere birlikte çeşitli bölgesel örgütlerin üyesidir. Bu kurumlar aracılığı ile iki ülkenin diyalogo çeşitlenip artmakta ve güvenlik iş birliği ve ekonomik girişimler dahil yeni ortaklık şekilleri ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak, liberal teori çerçevesinde Türkiye ve Kırgızistan arasındaki ilişkiler, iş birliği, ekonomik karşılıklı bağımlılık ve paylaşılan demokratik değerlerin dinamik bir etkileşimini ortaya koymaktadır. İkili etkileşimin hala gelişmeye devam ederek güçlenmesi de uluslararası örgütlerin rollerinin, modern diplomatik ilişkilerdeki içkin karmaşıklıklara küresel bir anlayış yoluyla katkı sağladığını savunan liberalizmin temel düşünceleri ile örtüşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Liberal teori, ekonomik liberalizm, sosyal liberalizm, yumuşak güç, uluslararası örgütler, demokrasi.

ABSTRACT

Relations between Türkiye and Kyrgyzstan present a deep case for analysis through the lens of liberal theory, which emphasizes cooperation, economic ties and values shared between nations. The historical and cultural links between these two countries have favored an environment conducive to collaborative engagement, mainly motivated by mutual interests in economic development and regional stability. First, the economic ties between Türkiye and Kyrgyzstan have evolved considerably, in particular since the early 1990s. Türkiye was a crucial partner in the quest for economic development in Kyrgyzstan, investing in various sectors, including construction, telecommunications and agriculture. This economic diplomacy reflects a broader trend in Türkiye's strategy towards the Turkish states, which compares Türkiye's commercial diplomacy with several Turkish nations. These economic interactions show how the emphasis on liberalism on economic interdependence can improve peace and stability between nations, which suggests that shared economic interests can serve as a basis for cooperation. In addition, the promotion of shared values such as democracy and cultural ties has played a decisive role in strengthening bilateral relations. Türkiye, as a country that positions itself as a leader among Turkish nations, advocates democratic principles in its foreign policy. This commitment is reciprocal by the own democratic aspirations of Kyrgyzstan and the evolution of governance, suggesting a convergence of values which improves mutual understanding and collaboration. When nations share democratic ideals, they are more likely to engage in cooperation, as emphasized by liberal theory. In this context, international organizations also play a central role in the training of Türkiye-Kyrgyzstan relations. The two countries are members of various regional organizations, including the Turkish Council and the organization of Turkish States. These institutions facilitate dialogue and promoted cooperative security and economy initiatives. The political economy of Central Asia, indicates that these organizations are crucial to promote regionalism and interregionalism, allowing Türkiye and Kyrgyzstan to work together to meet common challenges and promote their common objectives.

In conclusion, through the framework of liberal theory, relations between Türkiye and Kyrgyzstan reveal a dynamic interaction of cooperation, economic interdependence and shared democratic values. The roles of international organizations still improve this bilateral interaction, illustrating how liberalism provides a global understanding of the complexities inherent in modern diplomatic relations.

Anahtar Kelimeler: Liberal theory, economic liberalism, social liberalism, soft power, international organizations, democracy.

1. GİRİŞ

Liberal teori, uluslararası ilişkilerde öne çıkan bir düşünce akımı olarak, realizmin aksine devlet davranışının yalnızca güç dinamiklerinden değil, esas olarak karşılıklı çıkarlar ve karşılıklı bağımlılıktan etkilendiğini varsayar. Liberal teorik çerçeve, uluslararası ilişkilerin istikrarlı bir şekilde devam edebilmesi için, uluslararası iş birliğinin ve paylaşılan değerlerin ve uluslararası standartların önemini vurgulayarak, devletlerin ekonomik ve politik çıkarlarına uygun olarak yararlı ittifaklar kurabileceği fikrini ileri sürer; kurumların, paylaşılan değerlerin ve karşılıklı bağımlılığın barışı ve iş birliğini teşvik etmesinin önemini vurgular. Aydınlanma geleneğinden doğan ve 20. yüzyıl boyunca geliştirilen bu kuramsal çerçeve, modern uluslararası ilişkileri açıklamada giderek daha etkili hale gelmiştir.

Liberal teorinin temelleri arasında demokratik devletlerin çatışmaya daha az girme eğiliminde olduğu, ekonomik karşılıklı bağımlılığın ortak çıkarları teşvik ettiği ve uluslararası kuruluşların küresel meseleleri yönetmede hayati rol oynadığı inancı yer alır. Robert Keohane ve Joseph Nye gibi bilim insanları tarafından geliştirilen bu kuramsal çerçeve, belirli koşullar sağlandığında uluslararası iş birliğinin ihtimal olmaktan çıkarak, gerçek olacağını öne sürmektedir. Liberal perspektif özellikle üç temel unsura vurgu yapar: Ekonomik karşılıklı bağımlılık, demokratik barış ve uluslararası kurumsallaşma. Ekonomik karşılıklı bağımlılık teorisi, ticaret bağı ile bağlı olan ülkelerin barışı sürdürme konusunda güçlü gerekçelere sahip olduklarını, savaşın her iki tarafın çıkarlarına zarar vereceğini ve bağımlılığın barışı korumada hayati önemde olduğunu vurgular. (Keohane & Nye, 2012) Demokratik barış teorisi, paylaşılan değerler ve kurumsal kısıtlamalar nedeniyle demokrasilerin nadiren, hatta hiçbir zaman birbirleriyle savaşmadıklarını öne sürer. Uluslararası kurumsallaşmanın önemine dikkat çeken liberal düşünürler ise, ittifaklar yoluyla oluşturulan resmi kuruluşların, belirsizliği ve işlem maliyetlerini azalttığını, uluslararası iş birliğini kolaylaştırdığını ve bu durumun tüm tarafların menfaatine olduğunu, iş birliğini güçlendiren, karşılıklı bağımlılığı ve uluslararası ilişkileri olumlu açıdan geliştiren bir etki doğurduğunu savunurlar. Sosyal liberalizm ise toplumsal ve kültürel konulardaki işbirliği ve etkileşimin etkilerinin ikili ve çok taraflı ilişkilerdeki olumlu yönlerine; yumuşak güç, akıllı güç gibi nispeten yeni kavramlara odaklanır. (Longman, 2010)

Bu çalışmanın konusu olan Türkiye-Kırgızistan ilişkilerini anlamak için liberal çerçeve değerli bir perspektif sağlar, çünkü iki ülke ortak tarihi ve kültürel mirası paylaşmakta, aynı dilin lehçelerini konuşmaktadır. Ayrıca iki ülke de demokratik ilkeleri benimsemiş ve güçlü ekonomik ve diplomatik bağlar geliştirmişlerdir. Bu ilişki, ayrıca kültürel değişim, ekonomik iş birliği ve kurumsal bağlantıların önemi dahil liberal teorinin birçok yönünü bünyesinde taşımaktadır. Her iki ülke de çok kanallı anlaşmalar, eğitim ortaklıkları ve ticari düzenlemeler yoluyla ilişkilerini geliştirme konusunda kararlılık göstermiştir.

Liberal çerçeve, Türkiye'nin Doğu ile Batı arasındaki köprü rolü ve Kırgızistan'ın Orta Asya'daki yeni bir demokrasi olarak konumu göz önüne alındığında özellikle önemlidir. Liberal teorik perspektiften bakarak, Türkiye ve Kırgızistan'ın coğrafi uzaklığa ve farklı bölgesel ittifaklara rağmen yapıcı bir ortaklık inşa etmeyi nasıl başardıklarını daha iyi anlayabiliriz. İki ülke ilişkileri; paylaşılan kültürel değerlerin, ekonomik çıkarların ve kurumsal çerçevelerin anlamlı uluslararası iş birliğini nasıl teşvik ettiğini, tam olarak olmasa da liberal teorinin öngördüğü gibi göstermektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana ikili ilişkilerin gelişimi, liberal teorik ilkelerin özellikle devlet inşası ve bölgesel iş birliği bağlamında nasıl somut hale geldiğine dair ikna edici bir örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca Türkiye-Kırgızistan ilişkilerine liberal teorinin uygulanması, ortaklıklarının çok yönlü doğasını açıklamaya yardımcı olur. Zira Türk- Kırgız ilişkileri; geleneksel devlet-devlet diplomasisinin ötesinde, sivil toplum kuruluşları, eğitim kurumları, işletmeler ve kültürel gruplar arasındaki ilişkiler açısından da zengin bir etkileşim ağını kapsamaktadır. Bu karmaşık bağlantılar ağı, liberal teorinin çoklu etkileşim kanalları ve devlet dışı aktörlerin uluslararası ilişkilerdeki önemini vurgusuyla uyumludur. Bu ilişkinin başarısı, paylaşılan değerler ve karşılıklı çıkarlara dayalı iş birliğinin jeopolitik zorlukları ve güç politikası değerlendirmelerini aşabileceği yönündeki liberal teorinin iddiasını da doğrulamaktadır.

Bu konuya ilişkin olarak Türkiye ve Kırgızistan'ın, aynı Türk dil ailesinde yer alması ve İpek Yolu dönemine dayanan zengin bir tarihsel ve kültürel mirası paylaşmasının günümüzde ikili ilişkilerin temelini oluşturması da önemli bir noktadır. Zira Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından uzak coğrafyalarda bulunan ve özellikle o dönem için ekonomik açıdan da güçlü sayılamayacak iki Türk halkının böylesine kısa

bir sürede hem ilişkilerini geliştirebilmesinin hem de ekonomik açıdan ilişkilerinin ekonomik fayda vermesinin arkasında yatan temel neden ortak miraslarını yansıtan bu ortak kültür, dil ve zengin tarihtir.

Kırgızistan'ın 1991'de Sovyetler Birliği'nden ayrılıp bağımsızlığını kazanmasının ardından Türkiye, yeni egemen devleti tanıyan ilk ülke olmuştur. Yıllar içinde iki ülke arasındaki sağlam diplomatik ilişkiler gelişmeye devam etmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler kurulurken de devamında da Türkiye'nin daha istekli olan taraf olduğu dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Türkiye-Kırgızistan ilişkilerinin başlangıcı her iki devlet için de bir dönüm noktası olmuştur. Sovyetler Birliği dağılıncaya kadar aralarında hiçbir bağlantı olmayan bu akraba iki toplum, bu tarihten itibaren tekrar kucaklaşan kardeşler olarak yeni bir döneme başlamıştır. Bu dönemde karşılıklı iş birliği arzusunu taşıyan Türkiye ve Kırgızistan arasındaki ilişkiler, Türk Konseyi ve çeşitli ikili anlaşmalar gibi platformlar aracılığıyla da kurumsallaşmıştır.

Türkiye ile Kırgızistan ilişkilerinin liberal teori perspektifinden analizi; ileriye gören yöneticilerin, ekonomik iş birliğinin, demokratik değerlere bağlılığın ve bölgesel istikrar arayışının temel hareket noktaları olarak, iki ülke arasındaki bağları şekillendirmede nasıl rol oynadığını derinlemesine anlamamızda bize yararlı bir perspektif sunar. Bu makalede ticari ve ekonomik liberalizm, sosyal liberalizm, uluslararası kuruluşlar ve demokratikleşme çabaları çerçevesinde Türk- Kırgız ilişkileri ele alınıp, liberal teorinin açıklayabildiği noktalara değinilecektir.

Bu araştırma Türkiye-Kırgızistan ikili ilişkilerinin tarihsel gelişimini ve mevcut durumunu liberal teori bakış açısıyla analiz etmeyi, liberal teorinin iki ülke arasındaki ilişkilerin dinamiklerini nasıl açıkladığını değerlendirmeyi ve ilişkileri etkileyen temel faktörleri belirlemeyi; iki ülke arasındaki ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerin doğasını, bu teori açısından keşfetmeyi hedeflemektedir.

Bu makalede şu sorulara cevaplar aranacaktır:

-Liberal teori açısından Türkiye-Kırgızistan ilişkileri nasıl şekillenmiştir?

-Liberal ilkelerin iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğini teşvik etmedeki rolü nedir?

-Liberal teorinin sosyal boyutu açısından iki ülke arasındaki kültürel değişim, etkileşim ve diaspora ilişkileri nasıl açıklanabilir?

- Liberal teoride yer alan 'iki ülkenin paylaştığı demokratik değerler ve kurumsal iş birlikleri ilişkileri olumlu etkilemektedir' görüşü Türkiye-Kırgızistan ilişkilerinde de geçerli midir?

Uluslararası ilişkilerdeki liberal teori, devlet davranışının dinamiklerini ve çağdaş dünyadaki iş birliği potansiyelini anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Liberalizm ülkelerin ulusal çıkarlarını sağlamak için iş birliği içinde, karşılıklı bağımlılık, demokrasi ve uluslararası kurumlar aracılığıyla karşılıklı faydaya giden yollar bulabileceklerini varsayar. Bu teorik bakış açısı, Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ikili ilişkilerin anlamakta bize yardımcı olacak bir bakış açısı sağlamaktadır.

2. Ekonomik Liberalizm ve Liberal İlkeler Işığında Türkiye-Kırgızistan Ekonomik İşbirliği

Liberal teorinin merkezinde, ticari ve finansal bağlardan elde edilen karşılıklı faydaların devletler arasında daha fazla iş birliğine sebep olacağını öne süren ekonomik bağımlılık kavramı yer almaktadır. Türkiye-Kırgızistan ilişkileri bağlamında çeşitli girişimler bu bağımlılığı vurgulamaktadır. Türkiye, özellikle enerji, ulaştırma ve telekomünikasyon gibi sektörlerde Kırgızistan'da önemli bir yatırımcı olmuştur. Türk hükümetinin Kırgızistan'da faaliyet göstermek isteyen Türk şirketleri için elverişli bir iş ortamı yaratma çabaları, ekonomik bağların barışçıl ilişkiler üretebileceği liberal ilkesini göstermektedir. (Kubicek, 2023) Kırgızistan altyapısına yatırım yapan Türk şirketleri örneği, ekonomik iş birliğinin daha derin güven ve devletler arası uyumu geliştiren temel bir unsur olarak nasıl hizmet edebileceğini göstermektedir.

Ekonomik bağımlılık, jeopolitik belirsizliklerin olduğu bir bölgede derin bağların kurulması ve istikrarın teşvik edilmesinde kritik bir kanal işlevi görmektedir. Türkiye ve Kırgızistan arasındaki iç içe geçmiş bağlar, liberal teori aracılığıyla ikili ilişkilerini analiz etmek için uygun bir zemin görevi görmektedir. Ekonomik iş birliği, demokratik değerlere ortak bağlılık ve bölgesel istikrar için kolektif arayışlar, bu ulusların hızla gelişen ve değişen bir jeopolitik manzaradaki ortaklıklarında nasıl yol aldıklarını anlamakta kilit görevi görmektedir. Liberal yaklaşım, bu ülkelerin yalnızca aralarındaki ilişkilerin derin katmanlarını açıklığa kavuşturmakla ve iş birliği mekanizmalarını açıklamakla kalmamakta, aynı zamanda birbirlerine ve daha geniş bölgesel bağlamdaki bağımlılıklarını ortaya çıkaran temel ilkeleri de anlamamızı sağlamaktadır.

Türkiye ve Kırgızistan arasındaki iş anlaşmaları, ekonomik bağımlılığın barışı sağladığını ve iş birliğini kolaylaştırdığını varsayan liberal yaklaşımı destekleyen örneklerdir. 1992’de diplomatik ilişkilerin kurulmasından bu yana, her iki ülke de ekonomik etkileşimlerini güçlendirmeye çalışmıştır. Bu iş birliğini kolaylaştıran temel yapılardan biri, ticari engelleri ortadan kaldırmayı ve böylece mal ve hizmetlerin daha serbest akışını teşvik etmeyi amaçlayan ticaret anlaşmalarıdır.

Ayrıca, Türkiye ile Kırgızistan arasındaki yatırım akışları, liberal prensipleri yansıtan evrimsel bir ekonomik senaryoyu ortaya koymaktadır. Türkiye, inşaat, telekomünikasyon ve enerji gibi sektörlere fon yönlendirerek Kırgızistan’daki önde gelen yatırımcılardan biri olma çabasıdadır. Kırgızistan’daki Türk şirketlerinin önemli varlığı, liberal teorisyenlerin savunduğu karşılıklı bağımlılığı vurgulamaktadır. Türk şirketleri tarafından yapılan yatırımlar yalnızca Kırgızistan’ın ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmakla kalmamakta, aynı zamanda iş fırsatları yaratmakta, yerel kapasiteyi artırmakta ve altyapıyı iyileştirmektedir. Bu, yatırım ve ekonomik ilişkilerin barışı teşvik edebileceği, her iki taraf için de değerli olan ortak çıkarlar ve karşılıklı bağımlılıklar ağı kurabileceği liberal düşüncesini destekleyen bir durumdur.

Ticaret ve doğrudan yatırımın yanı sıra, Türkiye ve Kırgızistan bölgesel istikrarı iyileştirmeyi ve ekonomik büyümeyi teşvik etmeyi amaçlayan çeşitli ortak kalkınma projeleri de gerçekleştirmiştir. Tarım, eğitim ve altyapı geliştirme gibi alanlardaki çeşitli girişimler bu iş birliklerinin odak noktası olmuştur. Her iki ülke de ortak girişimler ve iş birliği projeleri ile ekonomik güçlerini artırarak bölgesel entegrasyonu da güçlendirmeye katkı sağlamaktadır. Örneğin ulaşım bağlantısını iyileştirmek için tasarlanan projeler yalnızca ekonomiye fayda sağlamakla kalmaz, aynı zamanda kültürel alışverişleri kolaylaştırır ve daha güçlü bir diplomatik ilişkiyi teşvik eder. Bu tür girişimler, ekonomik ve politik hedeflere ulaşmanın bir yolu olarak iş birliğini savunan piyasa odaklı liberal yaklaşımın varsayımları ile uyumlu sonuçlar vermektedir.

Son dönemde ortaya çıkan yatırım fırsatları, imzalanan önemli ikili ticaret anlaşmaları ve gerçekleşen ekonomik iş birliği, Türkiye-Kırgızistan ilişkilerinde kritik bir rol oynamaktadır. Türkiye, makine, kimyasal ve gıda maddeleri ihraç ederken Kırgızistan için önemli mineraller ve tekstil gibi önemli ürünlerde kendisini iyi bir ticaret ortağı olarak konumlandırmıştır. İki ülke arasındaki ticari ve ekonomik iş birliğinden elde edilen karşılıklı avantajlar liberal ideallerle uyumlu, ortak bir ekonomik kalkınma vizyonuyla ilişkilendirilebilir. İki ülke yetkililerinin ve ticaret sektörü temsilcilerinin gerçekleştirdikleri toplantılarda, Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ticaret potansiyelinin şimdikinden çok daha fazla olduğu dile getirilmektedir.

1990’da sıfır seviyesinde olan iktisadi ilişkilerin milyar doları aşmış bulunmaktadır. Özellikle son yıllarda bu rakamlarda ciddi artışlar gözlenmiştir. 2010 yılındaki 160 milyon dolar olan ticaret hacmi kabaca on yılda %300’lük bir artışla 2020 yılında 507 milyon dolara ulaşarak dikkat çekici bir artış göstermiştir. 9 Haziran 2021’de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Kırgızistanlı mevkidaşı Sadır Caparov ile gerçekleştirdiği görüşmede dile getirdiği 2025’e kadar ticaret hacminde 1 milyar dolar hedefinin 2 yıl geçmeden aşıldığı görülmektedir. 2021’de belirlenen bu hedef 2023 yılının Ocak-Kasım ayı verilerine göre 1,3 milyar dolara ulaşmış ve aynı yıl, iki ülke arasındaki ticaret hacmi de yüzde 45,6 artmıştır. 2023’te Türkiye’nin Kırgızistan’a yaptığı ihracat yüzde 36,6 artarak 1,1 milyar dolara, Kırgızistan’ın ihracatı da 2,1 kat artarak 233 milyon dolara çıkmıştır. İki ülkenin ticari ilişkilerinde, özellikle tekstil, gıda ve sanayi ürünleri önemli kalemleri oluşturmaktadır. Türkiye Kırgızistan’a en çok hazır giyim, ayakkabı ve sanayi ürünleri ihraç ederken Kırgızistan fasulye ve pirinç gibi tahıl ürünlerinin yanı sıra gıda maddeleri ve et ihracatı gerçekleştirmektedir. (TRT AVAZ)

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın 2024 yılı Kasım ayında gerçekleştirdiği Kırgızistan ziyareti kapsamında Türkiye ve Kırgızistan arasında 19 anlaşma imzalanmış, Kırgızistan’ın Türkiye’ye olan 59 milyar dolar borcu silinmiştir. Diğer gelişmeler liberalizm çerçevesinde açıklanabilecekken, liberalizmdeki karşılıklı menfaati koruma ilkesiyle uyuşmadığından buradaki durumu, uluslararası ilişkilerdeki inşacı teori ile açıklamak mümkün olabilir. Zira inşacı bakış açısı değerler, kimlik ve sosyal bağlar üzerinden uluslararası ilişkileri açıklar. Hali hazırda Türkiye Çin ve Rusya’dan sonra Kırgızistan’ın ithalat yaptığı ülkeler arasında üçüncü sırada yer almaktadır. Türkiye, Kırgızistan’a yatırım yapan ilk 5 ülke arasında bulunmaktadır. Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) verilerine göre, Türkiye’nin Kırgızistan’a ihracatı da Kasım 2024’te bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 27,9 artmıştır. Resmi rakamlar henüz açıklanmasa da iki ülke arasındaki ticaret hacminin 2024 yılında 2 milyar dolar civarında olması beklenmektedir.

Kasım 2024 itibarı ile Türkiye'nin Kırgızistan'a ihracatında sanayi ürünleri öne çıkarken, ülkeye en fazla dış satım yapan ilk 9 sektör sanayi grubu bünyesindeki sektörlerden oluşmuştur. Mücevher sektörü, 37,9 milyon dolarla Kırgızistan'a en fazla ihracat gerçekleştiren sektör olmuştur. Ülkeye, hazır giyim ve konfeksiyon 8,5 milyon dolarlık, kimyevi maddeler ve mamulleri 8,1 milyon dolarlık, otomotiv endüstrisi 7,2 milyon dolarlık, elektrik ve elektronik 5,3 milyon dolarlık, tekstil ve ham maddeleri 4,3 milyon dolarlık, makine ve aksamları 2,7 milyon dolarlık, halı 2,5 milyon dolarlık, iklimlendirme sanayii 2,2 milyon dolarlık dış satım yapmıştır.

TİM verilerine göre, Kırgızistan'a, Kasım döneminde sektörlerin gerçekleştirdiği ihracat miktarları ve geçen yılın aynı dönemine göre değişim oranları şöyledir:

SEKTÖR	2023 (BİN USD)	2024 (BİN USD)	DEĞİŞİM
Mücevher	4.723,77	37.851,64	%70,3
Hazır Giyim ve Konfeksiyon	14.182,28	8.509,03	-%40,0
Kimyevi Maddeler	4.474,05	8.053,63	%80,0
Otomotiv Endüstrisi	1.551,24	7.169,89	%362,2
Elektrik ve Elektronik	2.356,18	5.316,82	%125,7
Tekstil ve Hammaddeleri	5.024,09	4.261,16	-%15,2
Makine ve Aksamları	2.876,31	2.734,46	-%4,9
Halı	1.816,35	2.507,67	%38,1
İklimlendirme Sanayii	1.110,11	2.165,40	%95,1
Tahıl ve Hububat vb.	986,93	1.369,55	%38,8
Demir ve Diğer Metaller	1.141,94	1.319,16	%15,5
Deri ve Mamulleri	545,84	1.234,34	%126,1
Mobilya, Kağıt ve Orman Ü.	1.190,08	1.110,21	-%6,7
Kuru Meyve ve Mamulleri	890,97	1.095,23	%22,9
Çelik	448,44	1.047,23	%133,5
Madencilik Ürünleri	13,85	628,27	%4437,2
Çimento Cam Seramik vb.	258,33	484,25	%87,5
Yaş Meyve ve Sebze	353,37	334,80	-%5,3
Su Ürünleri ve Hay. Ür.	172,46	244,52	%41,8
Meyve Sebze Mamulleri	63,26	59,93	-%5,3
Zeytin ve Zeytinyağı	84,68	33,36	- %36

(Anadolu Ajansı web sitesi)

İlişkilerdeki bu muazzam gelişmenin sebeplerinden biri de Kırgızistan'ın pazar giriş uygulamalarıdır. Çünkü Kırgızistan Orta Asya bölgesindeki en serbest uygulamaları olan ülkelerden biri olarak kabul edilmektedir. Türk ihracatçılar, Kırgızistan'da önemli teknik engellerle karşılaşmadan faaliyet gösterme fırsatına sahiptir. (T.C. Ticaret Bakanlığı Kırgızistan Pazar Bilgileri Raporu) Bu durum, hem serbest ticaretin hem de uluslararası kuruluşların diplomasideki olumlu etkileri olarak liberal teorinin savlarını desteklemektedir.

3. Sosyal Liberalizm ve Liberal Teori Açısından Kültürel Etkileşim

Türkiye, yumuşak gücüyle uluslararası ilişkilerdeki konumunu güçlendirmektedir. Bu bağlamda, kültürel diplomasi araçları, eğitim ve medya, Türkiye'nin yumuşak güç stratejisinin temel unsurlarıdır. Kültürel diplomasi, Türkiye'nin tarihi ve kültür mirasını dünya ile paylaşarak, uluslararası ilişkilerini derinleştirmektedir. (Özrili, 2023).

Türkiye'nin yumuşak güç kurumları olarak oluşturduğu TİKA, Yunus Emre Enstitüsü, Maarif Vakfı, Manas Üniversitesi, YTB gibi kurumlar kültürel diplomasi ve eğitim ve eğitim değişimi programlarıyla ikili ilişkilere çok büyük bir katkı sağlamaktadır. Mesela ilk yurt dışı ofisini 1993 yılında Kırgızistan'da açan TİKA, 30 yılın sonunda 1000'i aşkın proje ile ülkenin mevcut altyapısını güçlendirmenin yanı sıra gerçekleştirdiği gazeteci, doktor, diplomat ve polis eğitimleriyle nitelikli insan kaynağının yetiştirilmesine destek olmaktadır. Bişkek'te inşa edilen 72 yataklı Kırgız-Türk Dostluk Devlet Hastanesi, 84 yıllık tarihi olan

Milli Kütüphane bünyesinde restorasyonu yapılan Cengiz Aytmatov Türkiye-Kırgızistan Kültür Merkezi, Kırgız Sinema Arşivlerinin Dijitalleşmesi Projesi, Celalabad Uluslararası Üniversitesi bünyesinde kurulan Türk Dünyası Kültür ve Eğitim Mutfağı Projesi, Oş Bölge Hastanesine Laparoskopi Cihazı Temini Projesi ile Batken Bölge Enfeksiyon Hastanesi Tadilatı Projesi son yıllardaki önemli TİKA projeleri arasında yer almaktadır. (<https://tika.gov.tr/>)

Türkiye'nin yumuşak güç stratejisinde mesela Erasmus + gibi programlar ülkeler arasında gençlerin etkileşim kurmasına fırsatları sunmaktadır. (Akgün et al., 2020; Akgün, Paltun, & Abanoz, 2020). Kırgız öğrencilerin Türk yüksek öğrenim kurumlarında burslu olarak okumaları yalnızca onlara kaliteli eğitim sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda kültürel birleşmeye de olanak tanımaktadır. Bu öğrencilerin Türk kültürünün, tarihinin ve sosyal yapılarının çeşitli yönlerini tanıyıp, dostluk duygusu ile Kırgızistan'a dönmeleri iş dünyasında, yönetimde ve sivil toplumda Türkiye ile iş birliği geliştirebilecek alt yapıya da katkı sağlamaktadır. Bu mezunların birçoğu, Türkiye'nin gayri resmi elçileri olarak hareket ederek ikili ilişkilerde olumlu pozisyonlar üstlenmektedirler.

Özetle Türkiye-Kırgızistan bağlamında, yumuşak güç unsurları, eğitim programları ve kültürel etkinlikler; insani bağları, ikili ilişkileri güçlendirme bağlamında bir platform görevi görerek, daha geniş siyasi ve ekonomik iş birliğine önemli ölçüde katkıda bulunan temel unsurlardır. İki ülkenin paylaştığı değerler, dostane iş birliği ilişkileri kurulmasına yardımcı olmanın yanında, bölgesel istikrara da katkı sağlamaktadır. Türkiye-Kırgızistan arasındaki eğitim faaliyetleri ve kültürel değişimler, uluslararası ilişkilerde karşılıklı bağımlılığın, iş birliğinin ve paylaşılan değerlerin teşvik edilmesinin önemini vurgulayan liberal teoriyi destekleyen sonuçlar doğurmuştur. (Zhaky Paliev, 2024)

Medya da Türkiye'nin tarihsel mirasını ve kültürel kimliğini dünya genelinde tanıtmada kritik bir araçtır. Türk medya kurumlarının ilgi çeken yapımları da uluslararası ilişkilerdeki rolünü ve Kırgızistan'la olan ilişkilerini daha ileri noktalara taşımıştır. TRT Avaz'ın kurulması gibi Türkiye'nin medya stratejileri, diğer ülkelerle ilişkilerde olumlu bir etki yaratmaktadır. (Kocabıyık, 2019). Bu durum, çeşitli alanlarda daha fazla iş birliğine zemin hazırlamaktadır (Şahin & Çifi, 2022). Türk medyası, yurt dışında Türkiye'nin iyi imajını pekiştiren içerikler sunarak, uluslararası ilişkilerdeki algıyı şekillendirmektedir. (Göksu, 2019) Bu algı Kırgızistan'da yaşayan Türklerin sık sık tanık olduğu bir durum ve sosyal gerçekliktir. Sonuç olarak, Türkiye'nin yumuşak gücü, kültürel diplomasi, eğitim ve medya aracılığı ile uluslararası ilişkilerini şekillendiren önemli bir faktördür ve gitgide etkisini artırmaktadır. (Karahana, 2022; Küçükıylmaz, 2022; Paçaoğlu, 2020; Güzel, 2016; Önal, 2019).

Kültürel alışverişler, Türkiye ve Kırgızistan halkları arasında iyi niyeti güçlendirme bakımından da temeldir. Her iki ulus tarafından düzenlenen festivaller, sanat sergileri ve kültürel programlar, vatandaşların gelenek ve göreneklerdeki benzerlikleri keşfetmelerine olanak tanımakta, böylece klişeleri kırmakta ve empatiyi teşvik etmektedir. Örneğin Kırgızistan'da düzenlenen Uluslararası Göçebe Oyunları gibi etkinlikler, Kırgızistan'ın 7. Kanalında yayınlanan "Türk Yemekleri" gibi programlar Kırgızlar ve Türkler de dahil olmak üzere Türk halkları arasındaki ortak kültürel mirasları vurgulamaktadır. Bu tür girişimler, iki ulus arasındaki diplomatik ve ekonomik bağları güçlendiren bir birlik ve kolektif kimlik duygusunu teşvik etmektedir. Eğitim ve kültür girişimleri aracılığıyla yaratılan sinerji, yalnızca ikili ilişkileri geliştirmekle kalmamakta, aynı zamanda işbirlikçi yapıların gelişebileceği istikrarlı bir bölgesel düzen kurulmasına da yardımcı olmaktadır. Bu girişimler Türkiye ve Kırgızistan'ın Türk Devletleri Teşkilatı dışındaki farklı uluslararası küresel ve bölgesel platformlarda da birleşik bir cephede yer almasını sağlamaktadır.

Kısacası, Türkiye ve Kırgızistan arasındaki eğitim ve kültür alışverişleri, ikili ilişkilerinin temel bir bileşenini temsil etmekte, karşılıklı anlayışı kolaylaştırmakta, ekonomik bağları güçlendirmekte ve bölgesel istikrarı teşvik etmektedir. Bu yumuşak güç araçları, yalnızca iki ulus arasındaki sosyal dokuyu iyileştirmekle kalmamakta, aynı zamanda uluslararası ilişkilerin dinamiklerinin oluşumunda iş birliğinin ve paylaşılan değerlerin önemini vurgulayan liberal teorinin ilkeleriyle de yakından uyumluluk göstermektedir. Bu alışverişler aracılığıyla Türkiye ve Kırgızistan, kalıcı ortaklıklar ve kolektif refahla karakterize olan bir geleceğin temellerini atmaktadır.

4. Liberal Teori Açısından Diaspora İlişkileri

Türkiye'deki Kırgız diasporası, 19. yüzyılda Rus İmparatorluğu'ndan kaçan Kırgız aydınları ve siyasi figürlerinin göçüne kadar uzanan çeşitli tarihi olaylara dayanmaktadır. 20. yüzyılda da siyasi istikrarsızlık ve ekonomik fırsatlar nedeniyle sonraki göç dalgaları gerçekleşmiştir. Türkiye'deki Kırgız diasporası, çeşitli eğitim geçmişleri, mesleki deneyimleri ve sosyoekonomik statüleri olan bireylerden oluşan bir çeşitlilik göstermektedir. Diasporanın önemli bir bölümü, Türk toplumuna çeşitli sektörlerde katkıda bulunan öğrenciler, profesyoneller ve girişimcilerden oluşurken bir kısmı da ev işleri hasta ve çocuk bakımında çalışan kaçak işçilerden oluşmaktadır. Türkiye'deki Kırgız diasporasının büyük bir bölümü Türk üniversitelerinde yüksek öğrenim görmüş, ülkenin entelektüel peyzajına katkıda bulunmuştur. Bu kişiler araştırma, öğretim ve bilgi yayılımı ile Kırgızistan ve Türkiye arasındaki akademik iş birliği ve entelektüel değişimi desteklemektedir. Kırgız diasporası üyeleri Türkiye'deki yaşama aktif olarak katılmakta ve anavatanlarıyla güçlü ulus ötesi bağları korumakta ve iki ülke arasındaki diplomatik ve ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadırlar.

5. Liberal Teori Açısından Paylaşılan Demokratik Değerler

Liberal çerçeve uluslararası ilişkilerin yapılandırılmasında demokratik değerlerin rolünü vurgular. Türk -Kırgız ilişkilerinde demokratik değerlerin etkileşimi, ikili ilişkilerin bir başka boyutudur. Türkiye son yıllarda dış politikasını iç değerleriyle uyumlu hale getirerek diğer ülkelerde de demokratik yönetişimin savunucusu olarak kendini konumlandırmıştır. Bu yaklaşım, bölgesel gerginlikleri hafifletebilecek ve güvenliğe katkıda bulunabilecek bir dengeleyici güç olarak demokrasinin liberal anlayışını vurgular. Bu, bağımsızlığından bu yana çalkantılı bir şekilde yönetim değişikliklerine şahit olan ve demokrasiden beklentileri yüksek olan Kırgızistan için özellikle önemlidir.

Türkiye'nin girişimleri, özellikle Kırgızistan'daki sivil toplum örgütlerini (STK'lar) ve toplum programlarını destekleme yaklaşımında özetlenebilir. Türkiye, bu girişimleri finanse ederek, sivil toplum aktörlerini güçlendirmeyi ve kapsayıcı siyasi sistemler için liberal teorinin savunuculuğuna uygun olarak tabanın yönetime katılımını teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Yerel örgütlerle ortaklıklar sayesinde Türkiye, Kırgız nüfusunun çıkarlarını ifade etmelerine ve siyasi süreçlere daha etkili bir şekilde katılmalarına olanak tanıyan, sivil katılımı teşvik eden platformları kolaylaştırmaktadır. Türkiye'nin Kırgızistan'daki demokratik reformları savunması yalnızca retorik bir pozisyon değil, aynı zamanda ikili ilişkisini sağlamlaştırmak için stratejik bir yaklaşımdır. Sivil topluma yapılan bu yatırım, Türkiye'nin Kırgızistan'da istikrarlı ve demokratik bir ortam yaratma niyetini vurgulamaktadır ve bu da daha geniş stratejik çıkarlarıyla örtüşmektedir.

Türkiye'nin Kırgızistan'daki demokratik yönetime verdiği destek övgüye değer olsa da, bu durumun sonuçları eleştirel bir incelemeyi hak etmektedir. Tarihsel olarak Türkiye, Orta Asya'daki gelişmekte olan demokrasiler, özellikle Kırgızistan gibi Türk devletleri açısından kendisini bir model olarak görmektedir. Ancak Türkiye'nin kendisini nasıl konumladığı kadar Kırgız tarafının da Türkiye'yi nasıl tanımladığını iyi analiz etmek önemlidir. Örneğin Türkiye'nin Kırgızistan'da aktif varlığı, yabancı müdahalesi gibi girişimleri algılayabilen yerel siyasi elitler tarafından şüpheyle karşılanabilir. Demokratik diyalogun teşviki, karşılıklı anlayışı ve iş birliğini güçlendirmeye, çatışma risklerini azaltmaya ve bölgesel istikrarı iyileştirmeye hizmet eder. Demokratik süreçlerin kimi zaman zorluklarla karşı karşıya kaldığı Kırgızistan bağlamında, Türkiye demokratik etiği geliştirmede destek mekanizması olarak düşünülebilir. Ancak Türkiye'nin desteğinin etkinliği, zaman zaman siyasi çalkantılar ve dalgalanan yönetim sistemleri ile türbülanslardan geçen Kırgızistan'daki siyasi duruma ve halkın tepkisine bağlı olarak değişebilir. İç işlere müdahale gibi algılanabilecek etkileşimler, Türkiye'nin bu ülkedeki girişimlerinin kabulünü ve sürdürülebilirliğini etkileyebilir. Demokratik değerler, demokrasiye giden yolda farklı yolları seçmiş olsalar da Türkiye-Kırgızistan ilişkilerin merkezinde yer almaya devam etmektedir. Bu değerlerin teşvik eden liberallik ilkesi, ikili ilişkilerinin bir başka yönünün temelini oluşturmaktadır.

6. Liberal Teori Açısından Kurumsal İşbirlikleri

Kırgızistan'ın 1991'de Sovyet Birliği'nden bağımsızlığını kazanmasının ardından, Türkiye diplomatik ilişkiler kuran ve ülkenin pazar ekonomisine geçişine destek veren ilk ülkelerden biri olmuştur. Tarihsel

bağlantı ve Türkiye'nin demokratikleşme ve ekonomik kalkınma deneyimi, gelecek on yıllarda gelişecek iş birliği için zemin oluşturmuştur. İş birliğinin ilk yılları, Türkiye'nin Kırgızistan'ın altyapısına ve eğitim kurumlarına önemli yatırımlarıyla belirginleşmiştir. Bişkek'te 1992'de açılan Türkiye Büyükelçiliği ve sonrasında açılan konsolosluk, daha yakın diplomatik ilişkileri ve iki ülke arasındaki seyahatleri kolaylaştırmıştır. Cumhurbaşkanı ve bakan düzeyindeki düzenli üst düzey ziyaretler, güçlü siyasi ilişkilerin sürdürülmesine ve ticaret, güvenlik iş birliği gibi pek çok alanda ikili anlaşmaların imzalanmasına yol açmıştır. Türkiye ve Kırgızistan arasındaki kültürel bağlar, sadece dilsel benzerliklerle sınırlı değildir, ortak gelenekler, folklor ve sanatsal ifadeler de içermektedir. Her iki ülke de Türk Kültür ve Sanat Teşkilatı (TÜRKSOY) bünyesinde aktif rol oynamaktadır.

Ekonomik iş birliği ve demokratik değerlerin yanı sıra, bölgesel istikrar kavramı Türkiye-Kırgızistan ilişkilerini şekillendiren liberalizmin bir diğer önemli yönüdür. Liberal teori, devletlerin yalnızca karşılıklı ekonomik avantajlar için değil, aynı zamanda kendi bölgelerindeki güvenliği ve istikrarı savunmak için de barışçıl ilişkiler aramaya motive olduklarını varsayar. Orta Asya'nın jeopolitik önemini kabul eden Türkiye, radikal hareketler ve ulus aşırı suçlar da dahil olmak üzere çeşitli diplomatik girişimler ve güvenlik önlemleriyle bölgedeki etkisini aktif olarak artırmaya çalışmaktadır. Mesela bölgesel tehditlere karşı her iki ulusun güvenliğini güçlendirmeyi amaçlayan ortak askeri tatbikatlar ve istihbarat değişimi gibi girişimlerde bu durum açıkça görülmektedir. Liberal bir bakış açısıyla, Türkiye ve Kırgızistan'ın büyüyen ekonomik bağları, rekabette iş birliğine öncelik veren daha geniş bir bölgesel düzen yaratmanın temel bir bileşeni olarak görülebilir.

Ayrıca, Türkiye ve Kırgızistan arasındaki iş birliği, özellikle Türk Devletleri Teşkilatı içindeki üyelikleriyle ve uluslararası anlaşmalarla desteklenmektedir. (<https://www.turkicstates.org>) Bu kurum, bölgesel diyalog ve iş birliği için yeni bir platform sağlayarak ekonomik iş birliği beklentilerini daha da artırmaktadır. Bu tür yapıların varlığı, uluslararası kurumların karşılıklı bağımlılığı yönetmeye ve çatışma potansiyelini azaltmaya yardımcı olabileceği liberal bakış açısıyla test edildiğinde, çok taraflı taahhütlerin de daha fazla istikrara ve paylaşılan demokratik değerlere bağlılığa katkıda bulunduğu görülmektedir.

Her iki ülke de enerjinin önemli bir birleştirici rol oynadığı Türk Konseyi ve Türk Devletleri Teşkilatı gibi bölgesel çerçevelerde yer alarak entegrasyona yönelik niyetlerini ispat etmektedir. Enerji projelerinde yer alan ve Türk-Kırgız ortaklığıyla kurulan şirketler hem Türkiye hem de Kırgızistan'da demokratikleşmeyi ve şeffaflığı teşvik eden ağların inşasını aktif olarak etkilemektedir. Türkiye ve Kırgızistan'ın, paylaşılan enerji kaynaklarına dayalı olarak kuracağı bir ilişki ile sadece ekonomik bağlar güçlenmekle kalmaz, aynı zamanda Türkiye ve Kırgızistan'ın Orta Asya'daki büyük güçlerin etkilerine karşı koyabilen ve istikrara katkı yapan ülkeler olmasını da sağlar. Bu rekabetçi çıkarları dengeleyen stratejik birliktelik, uluslararası ilişkilerde liberal teoriyi haklı çıkarmaktadır.

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), ortak kültürel, ekonomik ve politik hedefler aracılığıyla içinde Türkiye ve Kırgızistan'ın da yer aldığı üye ülkeler arasındaki iş birliğini teşvik etmede merkezi bir rol oynamaktadır. Liberal teori çerçevesine entegre edilen TDT, devletlerin ortak çıkar ve değerlere dayalı iş birliği sayesinde karşılıklı yarar ve istikrar elde edebilecekleri ilkesini temsil etmektedir (Aydın ve Liu, 2024). Bu hükümetler arası örgüt, ikili ve çok taraflı ilişkileri geliştirmek, ekonomik iş birliğini teşvik etmek ve Türk milletleri arasındaki siyasi diyalogu güçlendirmek için bir platform görevi görmektedir.

TDT misyonunun merkezinde coğrafi sınırları aşan kültürel ve dilsel bağlara olan bağlılık yer almaktadır. Teşkilat, üye devletler arasındaki ortak tarih, miras ve kimlik, iş birliği çabalarını iyileştirmede önemli olan bir topluluk duygusunu beslemektedir. Kültürel festivaller, eğitim değişimleri ve dil tanıtım programları gibi çeşitli girişimler sayesinde TDT, iş birliğinin paylaşılan kültürel değerlerde derin köklere sahip olduğu fikrini güçlendirmektedir. Bu girişimler, uzun vadeli diplomatik ilişkilerin sürdürülmesi için hayati önem taşıyan Türk halkları arası bağlantıları güçlendirmek ve karşılıklı anlayışı kolaylaştırmak için kullanılmaktadır.

Ekonomik alanda TDT, üye devletleri arasında ticaret ve yatırım fırsatlarını teşvik etme bakımından bir kanal görevi görmektedir. Ekonomik sinerjilerin potansiyelini fark eden Türkiye ve Kırgızistan, bu örgütün kolaylaştırdığı diyaloga aktif olarak katılmaktadır. TDT çerçevesindeki ekonomik iş birliği, ticari engellerin azaltılması, ortak girişimlerin başlatılması ve iş birliği altyapı projeleri ile öne çıkmaktadır.

Bölgesel istikrar, TDT tarafından kolaylaştırılan Türkiye-Kırgızistan ilişkilerinin bir diğer önemli yönüdür. Örgüt, bölgesel barışı ve kalkınmayı tehdit eden terörizm ve ulus ötesi suç gibi ortak güvenlik zorluklarını karşılamak için stratejik bir platform görevi görmektedir. TDT, ortak diyalogu ve girişimleri teşvik ederek üyeleri arasında iş birlikçi güvenlik mimarisini teşvik etmektedir. Kolektif güvenliğe yapılan vurgu, devletlerin özellikle paylaşılan zaaf lar bağ lamında rekabetten ziyade iş birliği yoluyla daha fazla güvenliğe ulaşabileceğini savunan liberal bakış açısıyla örtüşmektedir.

7. SONUÇ

Kırgızistan da dahil olmak üzere Orta Asya devletleri arasındaki politik ve ekonomik dinamikleri Rusya'nın bölgedeki tarihi varlığı uzun zamandır şekillendirmektedir. Soğuk Savaşın bitmesinin ardından bu etki azalsa da hala çok belirgin bir şekilde devam etmektedir. Kırgızistan da dahil tüm bölge ülkeleri Moskova'ya hala çeşitli derecelerde bağımlı haldedirler. Türkiye ve Kırgızistan'ın bu karmaşık yapı içinde aldığı yol, bu açıdan araştırılmaya değer bir konudur. Türkiye-Kırgızistan ilişkilerini iş birliğini ve demokratik değerlerin teşvikini vurgulayan liberal teorik çerçevede değerlendirmek farklı bir açıdan konuyu anlamamızı sağlayacaktır.

Liberal bakış açısından, bölgesel istikrar için kalıcı ikili bağlar elzemdir. Türkiye'nin Kırgızistan'a yönelik dış politikası, demokratik yönetimi teşvik ederken ekonomik iş birliğini teşvik etme çabalarıyla karakterize edilmiştir. İki ulus arasındaki ekonomik bağımlılık, Rusya'dan kaynaklanan olası istikrarsızlığın etkilerine karşı koymak için önemli bir unsur haline gelmektedir. Türkiye'nin özellikle enerji, altyapı ve ticaret gibi sektörlerdeki Kırgızistan'a yaptığı yatırımlar yalnızca ekonomik çıkarlarla motive edilmemektedir; Ayrıca, karşılıklı olarak faydalı ortaklıklar ağı oluşturarak bölgesel istikrarı iyileştiren stratejik bir ortaklığı da yansıtmaktadır. Türkiye'nin, Kırgızistan'ın ekonomisine sağladığı destek onun Rusya'ya ve Çin'e karşı olan bağımlılığını azaltırken dış politikasında daha özerk bir konuma gelmesini kolaylaştırmaktadır. (Erkmar, 2024) Kırgızistan'ın dış politika tercihleri büyük güçlerle, özellikle Rusya ile ilişkilerinin dayattığı zorunluluklar arasında bir denge politikası izleme ihtiyacını ortaya koymaktadır. Liberal çerçeve, böyle bir dengenin yalnızca ekonomik ve politik boyutları değil, aynı zamanda ulusal kimlik ve kültürel bağımlıkların da dikkate alınması gerektiğini vurgular. Türkiye ve Kırgızistan arasındaki etnik ve kültürel yakınlık, iki ulusun bölgesel iş birliğini teşvik ederken, dış baskılara karşı dirençli ve dayanıklı bir ortaklık inşa edebileceğini göstermiştir.

Sonuç olarak liberal teori perspektifinden bakıldığında Türkiye-Kırgızistan ilişkileri, karşılıklı çıkar ve iş birliğine dayalı başarılı bir örnek teşkil etmektedir. İkili ilişkiler, ekonomik karşılıklı bağımlılık, kurumsal iş birliği ve kültürel etkileşim gibi liberal teorinin temel varsayımlarını doğrular nitelikte gelişmiştir. Bu gelişim süreci, liberal teorinin öngördüğü şekilde devletlerarası ilişkilerde ekonomik ve sosyal bağların önemini açıkça ortaya koymaktadır. İki ülke arasındaki ticaret hacminin artması, bu karşılıklı bağımlılığın somut bir göstergesidir. Gelecek perspektifinden bakıldığında, iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da derinleşme potansiyeli bulunmaktadır. Özellikle yeşil enerji, sürdürülebilir kalkınma ve dijital dönüşüm alanlarındaki iş birliği fırsatları, liberal teorinin öngördüğü karşılıklı fayda prensibini güçlendirecek niteliktedir. Bununla birlikte, ilişkilerin geliştirilmesinde bazı zorluklar da bulunmaktadır. Bu zorlukların aşılması için, özel sektör katılımının artırılması, dijital altyapının güçlendirilmesi ve finansman mekanizmalarının çeşitlendirilmesi gibi stratejik adımlar atılması gerekmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye-Kırgızistan ilişkileri, liberal teorinin temel varsayımlarını önemli ölçüde doğrulayan başarılı bir örnek olmanın yanı sıra, bölgesel iş birliği için de model teşkil etmektedir. Ekonomik entegrasyondan kültürel değişime, teknolojik iş birliğinden kurumsal ortaklıklara uzanan geniş bir yelpazede gelişen bu ilişkiler, uluslararası sistemde barış ve refahın inşasında iş birliğinin rolünü göstermektedir. İki ülke arasındaki stratejik ortaklığın derinleştirilmesi ve çeşitlendirilmesi, sadece ikili ilişkiler açısından değil, bölgesel istikrar ve kalkınma açısından da hayati önem taşımaktadır. Bu başarılı model, diğer bölgesel ortaklıklar için de ilham verici bir örnek oluşturmaktadır. Geleceğe yönelik öneriler arasında, dijital dönüşüm programlarının hızlandırılması, ortak araştırma-geliştirme merkezlerinin sayısının artırılması ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yönelik iş birliğinin güçlendirilmesi yer almaktadır. Bu adımların atılması, liberal

teorinin öngördüğü karşılıklı bağımlılık ve iş birliği temelli uluslararası ilişkiler modelinin başarısını pekiştirecektir.

KAYNAKÇA

1. Akgün, A. C., Paltun, D., & Abanoz, M. (2020). Kamu Diplomasi Aracı Olarak Yurttaş Diplomasi: Türkiye'nin Uluslararası İlişkilerdeki Misyonuna Yönelik Erasmus+ Avrupa Gönüllük Programı Örneği. *Intermedia International E-journal*, 7(13), 338-357.
2. Argalı, M. (2023). The Place and Importance of Kyrgyzstan in Turkish Foreign Policy from a Constructivist Perspective. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 797-817.
3. Avşar, Z ve Küçükıymaz, M. M. (2022). Kültürel Diplomasi ve Sivil Toplum. İçinde: Avşar et al. (ed.), Türkiye'nin Yumuşak Güç Enstrümanı Olarak Kültürel Diplomasi ve İletişim, 67-96.
4. Aydın, M. E., & Liu, Y. Organization of Turkic States: Diverse Motivations For A Common Aim. *Siyasal: Journal of Political Sciences*, 33(1), 35-54.
5. Erdem, A. Y. (2023). Türkiye's Trade Diplomacy With Turkic States: Azerbaijan, Kazakhstan and Uzbekistan Compared. *Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi*.
6. Erkmara, S. (2024). Russia and Central Asia: A Role Theory Analysis. *Master Tezi, Uppsala Üniversitesi*.
7. Göksu, O. (2019). Türkiye'nin Ülke Markasının İnşası Sürecinde Kamu Diplomasisi Ekseninde Sorun Rolü. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 403-433.
8. Gündoğan Üzer, N. (2023). The Impact of Trade in Energy Goods on Trade in Non-Energy Goods Between Türkiye and the Russian Federation. *Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi*.
9. Güzel, S. Ç. (2016). Dış Yardımlarda Destekleyici Bir Unsur Olarak Kültürel Diplomasi Ve Yunus Emre Enstitüsü Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(2).
10. Karahan, M. (2022). Bir Yumuşak Güç Unsuru Olarak Maarif Vakfının Türkiye'nin Uluslararası İlişkilerindeki Rolü (Master Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
11. Keohane, R. O., & Nye, J. S. (2012). *Power and Interdependence*. 4th Edition. Longman.
12. Kocabıyık, H. (2019). Değişen Diplomasi Anlayışı, Kamu Diplomasisi ve Türkiye. *Avrasya Etüdüleri*, 55(1), 163-196.
13. Kubicek, P. (Ed.). (2023). *Theoretical Approaches to Turkish Foreign Policy*. Taylor & Francis.
14. Longman. Moravcsik, A. (2010). "Liberal Theories of International Relations: A Primer." Princeton University Press, 1-128.
15. Önal, B. (2019). Hindistan'ın Yumuşak Güç Politikaları ve Türkiye-Hindistan İlişkilerindeki Rolü. *Journal of International Social Research*, 12(63).
16. Özdemir, Ç. (2024). Rethinking Eurasian Geopolitics: Assessing Türkiye's Influence and the Organization of Turkic States' Impact. *Bilig*, (110), 79-106.
17. Özürlü, Y. (2023). Türk Dünyasında Müze Diplomasisi: Kültürel Mirasın İnşası ve Uluslararası İlişkilerdeki Rolü. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 23(2), 503-521.
18. Paçaoğlu, E. H. (2020). Balkanlar'da Türkiye ve Avrupa Birliği'nin Yumuşak Gücü. *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 35-69.
19. Şahin, M., & Çifçi, O. (2022). Amerikan Dış Politikaasında Yumuşak Güç Enstrümanları ve Kültürel Diplomasi. İçinde: Avşar et al. (ed.), Türkiye'nin Yumuşak Güç Enstrümanı Olarak Kültürel Diplomasi ve İletişim, 233-257.
20. Topuz, Z. Ç. (2023). An Analysis of Central Asian States' Political Affinity to Global Powers: Case of Kyrgyzstan, Tajikistan, and Turkmenistan. *Bilig*, (107), 1-32.
21. Ünver, D. (2023). The Analysis of the Organization of Turkic States From A Neofunctionalist Perspective. *Master Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi*.
22. Üzer, N. G. (2023). The Impact of Trade in Energy Goods on Trade in Non-Energy Goods Between Türkiye and the Russian Federation. *Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi*.

23. Yıldırım, S. (2023). Directions and Characteristics of Turkey's Regional Foreign Policy. Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясы №2 (102), 24-38.
24. Вестник КазНУ. Серия международные отношения и международное право, 102(2), 24-38.
25. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-devletleri-teskilati-dijital-forumu-kirgizistanda-basladi/3356555>
26. <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/turkiye-ile-kirgizistan-arasindaki-ticaret-hacmi-ilk-kez-1-milyar-dolari-gecti/6597e3afb8121324440701c0/#:~:text=2023%20y%C4%B1%C4%B1n%C4%B1n%20Ocak-Kas%C4%B1m%20ay%C4%B1,artarak%20233>
27. Anadolu Ajansı web sitesi. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyeden-kirgizistana-tum-zamanlarin-en-yuksekkasim-ayi-ihracati/3424975>
28. (Kırgızistan Pazar Bilgileri_2024.pdf sayfa 35)
https://ticaret.gov.tr/data/5ed8e9ce13b876d8ec73d59d/K%C4%B1zg%C4%B1zistan%20Pazar%20Bilgileri_2024.pdf
29. https://tika.gov.tr/detail-tika_kirgizistan_in_kalkinmasina_destek_olmaya_devam_ediyor/
30. [https://www.turkicstates.org/tr/turk-konseyi-hakkinda#:~:text=T%C3%BCrk%20Devletleri%20Te%C5%9Fkilat%C4%B1%20\(eski%20ad%C4%B1yla,%2C%20K%C4%B1rg%C4%B1zistan%20ve%20T%C3%BCrkiye%60dir](https://www.turkicstates.org/tr/turk-konseyi-hakkinda#:~:text=T%C3%BCrk%20Devletleri%20Te%C5%9Fkilat%C4%B1%20(eski%20ad%C4%B1yla,%2C%20K%C4%B1rg%C4%B1zistan%20ve%20T%C3%BCrkiye%60dir)
Tüm linklerin erişim tarihi 30.12.2024

“İNSANİ KÜLTÜR” KAVRAMI VE PEDAGOJİK ÖZÜ
THE CONCEPT OF “HUMANITARIAN CULTURE” AND ITS PEDAGOGICAL ESSENCE

ÖZ

Son yıllarda eğitim sisteminde giderek daha fazla önem kazanan insani kültürün pedagojik niteliği ele alınmaktadır. Hümanizm, hümaniter pedagoji, pedagojide insancılaştırma vb. Kültürel kavramlarla bağlantısı açıklanır. Yükseköğretim sisteminde öğrencilerde insani bir kültür oluşturulmasının önemi vurgulanmaktadır. Burada vurgulanan bir diğer konu ise yeni pedagojik düşüncedir. Bu sürecin karakteristik özelliği olan kültürel normlar ve değerler ile ortaya çıkan yeni gelenekler arasında insani kültürün özel, önemli bir yeri ve rolü vardır. Bu açıdan bakıldığında insan kültürünün pedagojik özü öncelikle insanlığın yarattığı ve kuşaktan kuşağa aktarılan maddi ve manevi değerlerin korunması ve geliştirilmesi olarak açıklanmaktadır. Bütün bunların kültürel gelenek haline gelebilmesi için eğitim sürecinde çağdaş gereksinimlere uygun eğitim çalışmalarının yürütülmesi gerekmektedir. Yükseköğretim sisteminde yapılan çalışmalardan bahsediyorsak konu daha karmaşık bir hal alıyor. Çünkü öğrencinin zaten sabit bir kimliği var. Kişiliği zaten kendine özgü bir dünya görüşü, yönelim, ahlaki değerler ve nitelikler geliştirmiştir. Çünkü bu sürecin içeriğine ve örgütlenme biçimlerine yeni bir yönden bakmak gerekiyor.

Anahtar Kelimeler: hümanizm, hümaniterleşme, kültür, hümaniter kültür, hümaniter pedagoji, yeni pedagojik düşünce, kişilik.

ABSTRACT

The article deals with the pedagogical essence of humanitarian culture, which has become increasingly relevant in the education system nowadays. Its connection with the concepts of humanism, humanitarian pedagogy, humanization in pedagogy, and culture is explained. The importance of forming a humanitarian culture in the process of professional training in the higher education system is emphasized. Another highlighted issue is new pedagogical thinking. Among the cultural norms and values that are characteristic of that process and the new traditions that have emerged, humanitarian culture also has a special, important place and role. From this perspective, humanitarian pedagogy serves as a guide for perceiving and developing material and moral values that are passed from generation to generation. In order to become cultural traditions, educational work should be carried out in the educational process in accordance with modern requirements. If we talk about the work carried out in the higher education system, then the issue becomes much more complicated. Because the student has already a stable personality. His personality has already formed its own unique worldview, orientation, moral values, and qualities. Therefore the content and forms of organization of that process should also be viewed in a new direction.

Keywords: humanism, humanitarianization, culture, humanitarian culture, humanitarian pedagogy, new pedagogical thinking, personality.

¹⁶¹ Doktora Öğrencisi; Lenkeran Devlet Üniversitesi; AZ4250, Azərbaycan Cumhuriyeti, Lenkeran şəhri, Hazi Aslanov Xiyabani, 50; ORCID: 0009 0002 2020 3000; nezrin.miriyeva.96@bk.ru

GİRİŞ

Son illər dünyada qloballaşma prosesləri genişləndikcə, ölkələrarası əlaqələr artdıqca bəşəri dəyərlərin də qarşılıqlı şəkildə inteqrasiyası artır. İnsan, onun inkişafı, təhsili, mədəniyyəti, rifahı ilə bağlı olan elmlərdə də əlaqələr getdikcə dərinləşir. Bu əlaqələrin əsas istiqamətlərindən biri də mədəniyyətlərin humanitarlaşması və ya humanitar mədəniyyətlə bağlıdır. Xüsusən ali təhsil sistemində bu məsələ mühüm aktualıq kəsb edir, çünki təhsilin bu pilləsi hər bir ölkənin dinamik inkişafında fəal iştirak edəcək kadrlar hazırlayır.

Müasir dövrün tələblərinə uyğun kadr hazırlığı ali təhsil sistemi üçün hazırda həlli çətin məsələyə çevrilib. Buna səbəb qloballaşan informasiya sistemi, mədəniyyətlərin çulğalaşması, ənənələrin dağılması, yaşlı nəsillə yeni nəsillə arasındakı dəyər, dünyagörüşü, mənəvi normalar və s. baxımından ciddi fərqlərin meydana gəlməsidir. Bu fərqləri biz ali təhsil sistemində professor-müəllim heyəti ilə tələbələr arasında da görə bilirik. Bütün bunlara baxmayaraq, dünyada gedən proseslər, dinlərarası, mədəniyyətlərarası, iqtisadi sistemlərarası, regionlararası və s. amillərlə bağlı olan qütbləşmə göstərir ki, hər bir cəmiyyət özünü maddi və mənəvi baxımdan yaşatmaq, özünün milli varlığını gələcəyə daşımaq üçün kadr hazırlığına çox ciddi yanaşmalıdır. Çünki bu, ölkənin siyasi strategiyasının mühüm tərkib hissəsidir.

Ölkənin davamlı inkişafında təhsilin rolu

Ç.İsmayılov, Ə.Abdullayev, G.Qurbanova və b. da ölkənin davamlı inkişafı naminə ali təhsil müəssisələrində müxtəlif ixtisaslar üzrə hazırlanan kadr potensialının təkmilləşdirilməsinin vacibliyini bununla əsaslandırırırlar: “Təhsilin inkişafı və onun keyfiyyətcə təkmilləşdirilməsi birbaşa olaraq, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına öz təsirini göstərir. Belə ki, yalnız keyfiyyətli təhsil səviyyəsi hər hansı bir ölkənin davamlı inkişafına əlverişli zəmin yaradır” [4, s. 9].

V.A.Slastenin, İ.F.İsayev və E.N.Şiyanov ölkənin davamlı inkişafı üçün kadr hazırlığında müstəsna rolu olan müasir təhsilin məqsədini şərh edərək şəxsiyyətin inkişafını önə çəkirlər. “Müasir təhsilin məqsədi şəxsiyyətdə ehtiyac duyulan xüsusiyyətləri inkişaf etdirməkdir. Müasir təhsilin məqsədi insanda ehtiyac duyduğu şəxsiyyət xüsusiyyətlərini inkişaf etdirməsinə, cəmiyyətin sosial baxımdan dəyərli hesab edilən sahələrinə daxil olmasına, özünün bilik və bacarıqlarına münasibətini müəyyənləşdirməsinə, emosional və zehni qabiliyyətlərin, dəyərli iradi və fiziki tərəflərin inkişafına nail olmaqdır” [10, s. 182].

Bundan başqa, V.A.Slastenin, İ.F.İsayev və E.N.Şiyanov bildirirlər ki, “özünün mədəni məzmunu baxımından təhsil mənəvi yük daşıyır. Məktəb şagirdin mürəkkəb dünyaya daxil olmasına kömək etmək üçün nəzərdə tutulub. Proqramlardakı qiymətləndirmə onları real səviyyəyə çatdırmaq, insanın subyektivliyini inkişaf etdirmək üçün strateji məqsəd daşıyır” [10, s. 180]. Bu müəlliflər təhsildə istifadə edilən humanitar mədəniyyət anlayışına isə tərbiyənin mühüm tərəfi kimi baxırlar.

Humanitar mədəniyyət və onun pedaqoji mahiyyəti

Bəs nədir “humanitar mədəniyyət” və onun pedaqoji mahiyyətində nələr durur?

Sualı cavablandırmaqdan ötrü əvvəlcə bu anlayışın özünün mənasını və mənşəyini aydınlaşdırmaq. “Humanitar” anlayışı (lat.himanites) -“bəşəriyyət” mənasını bildirir [12]. Yəni, bu anlayışla bağlı olan mövzularda söhbət insan həyatı ilə bağlı olan ümumbəşəri məsələlərdən gedir. “Humanitar” anlayışı çox zaman söz birləşməsi formasında işlədilir: “Humanitar təhsil, humanitar elmlər, humanitar pedaqogika, humanitar ixtisaslar, humanitar yardım, humanitar yük, humanitar dəhliz, humanitar hüquq və s.” [13].

Humanitar mədəniyyət termini ümumiyyətlə insanın mənəvi inkişafını, əxlaqi dəyərlərini, əqli və intellektual tərəqqisini nəzərdə tutur. Bu, insanın özünü tanıma və cəmiyyətlə əlaqələrini qurma yolu ilə həyata keçirilən bir prosesdir. Humanitar mədəniyyətin formalaşması, insanların təbiətə və öz daxili dünyalarına münasibətini, sosial münasibətlərini və ümumilikdə dünyagörüşünü əhatə edir.

Təhsil sistemində “humanizm” anlayışı çox aktualdır. Bu anlayış bizə daha çox “humanizm prinsipi” kimi tanışdır. “Humanizm” (lat. - humanitas -“insanlıq”, homo-“insan”) - insanın öz həyatının məzmununu və formasını müəyyən etmək hüququna və öhdəliyinə malik olduğunu iddia edən demokratik və etik həyat mövqeyidir” [13].

Bundan başqa, “mədəniyyət” anlayışına da baxmalıyıq. “Mədəniyyət” (cultura) sözü ilk dəfə Qədim Romada işlədilmişdir. Bu sözün ilk mənası torpaqşünaslıq və bitkiçilik məsələlərini özündə ehtiva etmişdir.

Sonralar bu söz mənaca dəyişərək insanın şəxsi ləyaqəti və mükəmməlləşməsi mənasında işlədilməyə başlamışdır”[6, s. 40].

Kulturologiya tədqiqatçısı F.T.Məmmədov isə mədəniyyətin izahını belə verir: “Mədəniyyət - ikinci, süni təbiətdir, insanın ağılı, hissləri və fiziki əməyi ilə yaradılan bütün pozitivlərdir. Bununla yanaşı o, tarixi yaradıcı prosesdir, xaos və cahillikdən - biliyə, nizama, inkişafa və rifaha doğru yoldur. Mədəniyyətin inkişafının əsasını təşkil edən başlıca motiv - insan həyatının qorunub saxlanması və yaxşılaşdırılması haqqında qayğıdır” [5, s. 31].

F.T. Məmmədov belə izah edir ki, elmi anlamda yanaşdıqda mədəniyyət geniş mənada - təbiətin, insanın özünün və cəmiyyətin dərk edilməsi, dəyişdirilməsi, əqli, mənəvi, maddi dəyər və normaların istehsalı, qorunması, istifadəsi və ötürülməsi texnologiyalarıdır. Kontekstual baxımdan mədəniyyət hər hansı hadisə, fəaliyyət sahəsinin keyfiyyət göstəricisidir. Məhdud mənada mədəniyyətə dil, ədəbiyyat, incəsənət, folklor, ənənələr, mədəni irs, etik normalar kimi baxılır.

Müasir dövrdə mədəniyyət və təhsil arasındakı əlaqə

Ə.Ə.Əlizadə və H.Ə.Əlizadə müasir dövrdə sürətlə dəyişən yeni pedaqoji tərəkürdən bəhs edərək ilk növbədə mədəniyyət və təhsil arasındakı əlaqənin humanistik məzmununa diqqət yetirməyin vacibliyini irəli sürürlər:

“1) yeni dövr mədəniyyəti sahə mədəniyyətidir: elmin özü də ayrı-ayrı sahələrə ayrılır, mədəniyyətin sahə quruluşu təlim prosesinin quruluşunda əks olunur;

2) müasir mədəniyyət integrativ mədəniyyətdir, integrativ fənlərin formalaşması artıq dövrün tələbi kimi səslənir;

3) yeni dövr mədəniyyəti dioloji mədəniyyətdir, insan bir şəxsiyyət kimi başqasından təcrid olunanda deyil, onların dünyasının sərhəddində özünüküləşir;

4) yeni dövr mədəniyyəti üçün insan vasitə deyil – məqsəddir, şəxsiyyətin formalaşması və inkişafı onun başlıca məqamıdır” [1, s. 7-9].

Humanitar mədəniyyətin pedaqoji əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o, şagirdləri yalnız akademik biliklərlə deyil, həm də həyatda düzgün qərarlar verə biləcək, mənəvi və sosial dəyərlərə sahib fərdlər kimi yetişdirir. Bu yanaşma həm də təhsil sistemində humanizm prinsiplərinin əsas yer tutmasına və şagirdlərin daha balanslı və inkişaf etmiş şəxsiyyətlər kimi formalaşmasına şərait yaradır.

Humanitar mədəniyyət anlayışı, cəmiyyətin inkişafında və təhsil sistemində əsaslı dəyişikliklərə ehtiyac olduğunu göstərir. Təhsilin yalnız intellektual deyil, həm də mənəvi və əxlaqi tərəflərini gücləndirilməsi, insanın ümumi inkişafını təmin edəcək və onu həm öz həyatında, həm də cəmiyyətdə daha məsuliyyətli bir fərd halına gətirəcəkdir.

Humanitar mədəniyyət və ali təhsil

Araşdırdığımız mövzuda əsas vurğu “humanitar mədəniyyət” üzərinə düşür. “Humanitar mədəniyyət” anlayışında bəşər insanının yaratdığı, nəsil-dən-nəslə ötürdüyü maddi-mənəvi dəyərlərin qorunması və inkişafı, həmçinin bu dəyərlərə sayğı və qayğı, onlara hörmət hissənin formalaşdırılması, məsuliyyət daşması kimi məsələlər nəzərdə tutulur. Əgər söhbət təhsil sistemində hansısa pillədə və ya istiqamətdə öyrədilən, mənimsədilən, qorunan, yaxud həyata keçirilən humanitar mədəniyyətdən gedirsə, bu halda məsələ mü-rəkkəbləşir. Ona görə ki, həmin prosesin məzmununa və təşkili formalarına bir neçə istiqamətdən baxmaq lazım gəlir. Çünki tələbə artıq sabitləşmiş şəxsiyyətə malikdir. Onun şəxsiyyətində artıq özünəməxsus dünyagörüşü, oriyentasiyası, mənəvi dəyərləri və keyfiyyətləri formalaşmış olur. Ona görə ki, həmin prosesin məzmununa və təşkili formalarına da yeni istiqamətdə baxılmalıdır.

Təhsil, tələbə şəxsiyyəti və humanist pedaqogikanın xüsusiyyətləri

“Humanitar mədəniyyət” anlayışının bağlı olduğu ən yaxın elm sahəsi - humanist pedaqogikadır. Humanist pedaqogikanın yaranması XX əsrin ortalarına təsadüf edir. A.Əhmədov humanist pedaqogikanı “təhsilalanların imkanlarına uyğun olaraq inkişaf edən, təhsil prosesində fəal, şüurlu, bərabərhüquqlu iştirakçı rolunu təsdiqləyən elmi nəzəriyyə sistemi” kimi səciyyələndirir. “Humanizm nöqtəyi-nəzərindən təhsilin ali

məqsədi ondan ibarətdir ki, hər bir şəxs fəaliyyətin, ünsiyyətin və biliyin səlahiyyətli subyektinə çevrilə bilsin. Humanist pedaqogika fərdin üzərində cəmlənmişdir” [3].

A.Əhmədov təhsil prosesinin humanistləşdirilməsi üçün müəllim və şagird arasında normal insani münasibətlərin qurulmasını, şagirdlərə təzyiq göstərməkdə imtina etməyi, şəxsiyyətyönümlü pedaqogikaya keçidi, şəxsi azıdlığını və fəallığını mühüm vəzifə kimi vurğulayır. Br sözlə, A.Əhmədovun qənaəti belədir ki, “humanist pedaqogika şagirdlər üçün məktəbdə rahatlıq və psixoloji təhlükəsizlik mühiti təmin edir” [3].

Deyənlər bunu göstərir ki, təhsilin humanistləşdirilməsi daha çox prinsip kimi qəbul olunur. Çünki, humanitarlaşdırma təhsillə bağlı olan bütün fəaliyyətlərlə birbaşa əlaqəlidir. “Təhsilin ümdə məqsədinin ağırlıq yükü “vətəndaş və şəxsiyyət yetişdirmək” vəzifəsinin üzərinə düşür. Bu isə təhsildə insan tərbiyəsi amilinin başlıca meyar olduğunu təkzibedilməz həqiqət kimi diqqətə çatdırır. Onun təşkilati-mənəvi-pedaqoji-psixoloji əsasını humanitarlaşdırma prinsipi təşkil edir” [3].

Deməli, humanizm nöqtəyi-nəzərindən təhsilin ali məqsədi ondan ibarətdir ki, hər bir şagird fəaliyyətin, ünsiyyətin və biliyin səlahiyyətli subyektinə, azad, müstəqil şəxsə çevrilə bilsin. Humanist pedaqogika fərdin üzərində cəmlənmişdir. Bunu nəzərə alaraq İ.Q.Dolinina və N.A.Polyakova humanist pedaqogikanı “təhsil prosesində tələbəni öz imkanlarına uyğun olaraq inkişaf etdirən, fəal, şüurlu, bərabərhüquqlu iştirakçı rolunu təsdiqləyən elmi nəzəriyyə sistemi” kimi şərh edirlər [9, s. 267].

Bu da aydın məsələdir ki, humanist pedaqogikanın əsasında humanist düşüncə durur. Müəllim pedaqoji prosesi idarə edən əsas şəxs olduğundan, onun hansı düşüncə daşması da mühümdür. Bunu əsas gətirərək F. Rüstəmov humanist pedaqoji düşüncənin məktəb həyatının daim yeniləşməsi üçün imkan yaratdığını göstərir: “Bunu müəllim kollektivlərinin yaradıcılıq fəaliyyətindəki çoxistiqamətli işlə əldə etmək mümkündür. Humanist - şəxsiyyətyönümlü sistem mövcud olan şəraitə uyğunlaşma prosesi deyildir. Bu sistem üzrə müəllim təhsil prosesində tədrisin keyfiyyətini təkmilləşdirir, uşağı həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına, dəyişikliklər, yeniliklər və axtarışlar etməsinə ruhlandırır. Belə bir istəyin mənbəyi yüksək mənəviyyətdir” [7].

Beləliklə, deyənlərə əsaslanaraq humanist pedaqogikanın səciyyəvi xüsusiyyətləri kimi aşağıdakıları qeyd edə bilərik:

- 1) əsas məqsədi şəxsiyyətin əqli, fiziki, intellektual, əxlaqi və digər sahələrinin inkişafına yönəltmək;
- 2) söyləri azad, müstəqil düşünən və fəaliyyət göstərən şəxsiyyətin formalaşmasına cəmləşdirmək;
- 3) şəxsiyyətə özünüinkişaf üçün əlverişli təhsil şəraiti yaratmaq.

Humanist pedaqogika elmi-pedaqoji sistem kimi

Sosial elmlərdə K.Rocers humanizmin ilk müəllimi hesab olunur. Çünki o, tələbələrə ilə səmimi və mehriban münasibət qurur, onların həyatı ilə yaşayırdı. Tələbələrini başa düşür, dəstək olurdu. Bu münasibətlər əsasında K.Rocers dünyada məşhur olan “humanistik psixologiya” mərkəzini yaratdı. XX əsrin 80-cı illərində bu fikirlərlə çıxış edən K.Rocers belə qənaətə gəlmişdir ki, özünüzün hazır təcrübənizi başqasına ötürməklə kimisə dəyişə bilməzsiniz. Bunun üçün ona yalnız əlverişli mühit yaratmalısınız. Belə mühiti yaradanlar özlərinin humanist olduqlarını təsdiqləmiş olurlar [17].

Ə.Ə. Əlizadə, H.Ə. Əlizadə bununla bağlı olaraq qeyd edirlər: humanistik psixologiyada empatiyaya xüsusi önəm verilir. Empatiya isə ünsiyyət və münasibətlərdə yaranır. “İnsanlar biri-birilərini düzgün anlamayanda onların arasında müxtəlif konfliktlər əmələ gəlir. İnsanlar biri-birini məhz ünsiyyət prosesində tanıyırlar. Bir-birinin qəlbinə yol tapır, bir-birilərinə isinişirlər. Münasibətlərin humanistləşdirilməsində etimad, inam ölçülərinin rolu böyükdür. Bu ölçülərin iki qütbü var. Müəllim şagirdin imkanlarına, qabiliyyətlərinə inanmalı, onların üzə çıxarılması üçün əlverişli şərait yaratmalıdır. Digər tərəfdən, şagirdlər müəllimə inanmalıdırlar” [2, s. 142-145].

Humanist pedaqogikanın müasir yaradıcılarından biri isə Ş. Amonaşvilidir. O, pedaqogikada humanizmin əsas göstəricisi kimi şagirdin gülüşünü göstərir. “Gülüş nədir? Gülüş ürəkdən keçən, daxili işiq və istilik saçan, üz ifadəsi kimi zahirdə özünü göstərən mənəvi qüvvədir. Gülüş bizim münasibətlərimizi, hisslərimizi, düşüncələrimizi açır, çatdırır, başqalarına göndərir. Əsl gülüş yalnız ürəkdən gəlidiyi üçün onun

ifadə etdiyi hər şey ünvanlandığı insanları dəstəkləməyə, həvəsləndirməyə, ilham verməyə və arxayın etməyə xidmət edir” [8, s. 169].

Müasir dövrdə humanizm prinsipinin qorunduğu məktəblərdə şagirdi təhsil prosesində müşayiət edən bir çox yeni vasitələr, təcrübələr yaranıb. Bunlar şagirdə öyrədildikdə onların müstəqilliyi də artır: istədiyini və öyrənəcəyini müəyyənləşdirməkdə iştirak edir; yaradıcı fəaliyyət üçün çıxış yolu tapır; öyrənməyin maraqlı olduğunu kəşf edir; məktəbə həvəslə gedir; müəllimləri sevir və onlara hörmət edir; bəzi mövzuları öyrənməyin çətin olduğunu, bunun üçün ciddi səy göstərməyin, başqalarından kömək istəməyin lazım gəldiyini bilir; çətin situasiyalarda özünü təmkinli aparır, problemin həllinə mərkəzləşir; özünü intizamlı aparır, zamana dəyər verir.

Belə aydın olur ki, humanist pedaqogika insanın tərbiyəsi, eləcə də təhsili prosesində ona fərd kimi yanaşmaya əsaslanan, özünü ifadə etmək və seçim azadlığı verən bir elmi-pedaqoji sistemdir. Bu sistem özünün metodologiyasına, məqsəd və vəzifələrinə, metod və vasitələrinə malikdir. Məhz belə sistemli yanaşma tələb etdiyinə görədir ki, hazırda təhsil sistemində “humanist pedaqogika manifesti” haqqındakı fikirlərə rast gəlirik. Manifestdə göstərilir: “Təhsil dünyası yalnız bizim yüksək və geniş pedaqoji şüurumuz, yaradıcılıq tərübəmiz vasitəsi ilə yeni nəsil üçün layiqli ola bilər. Ona görə, bizə müasir müəllimlər dahi mütəfəkkirlərdən qalan humanist pedaqogika ideyalarına riayət edilərək səmimi olmalıdırlar. Hər birinizə müraciət edirik: bizim təhsil düynamıza şəxsən sizin nur və idrakınız lazımdır. Yeni nəsəl xidmət işinizdə yüksək ilhamınızı və yaradıcılığınızı sərf etməyi arzu edirik” [15, s. 7-9].

Humanitar mədəniyyətin məzmunu və formalaşması

Nəhayət, humanitar mədəniyyət mövzusunə gələk. Əvvəlcə bu anlayışın mənbələrdə necə təsbit edildiyini nəzərdən keçirək. Mənbələrdə göstərilir ki, humanitar mədəniyyət, ilk növbədə insanın mənəvi aləminin zənginliyi, mədəniyyəti mənimsəyərək inkişaf etməsi, yalnız insana xas olan, onu digər canlılardan fərqləndirən spesifik xüsusiyyətləri ərz edərək, oyanışı və yüksəlişidir [16; 17].

B.N.Uluç məsələyə köklü şəkildə yanaşaraq humanitar mədəniyyətin bioloji sistemdən başladığını bildirir. Qeyd edir ki, insan bioloji və mədəni varlıqdır. Bu sahədə antropologiyanın araşdırılmasının lazım gəldiyini müdafiə edən sahə - psixoloji antropologiyadır. Psixoloji antropologiya əsasın mədəniyyəti və şəxsiyyəti öyrənir. Mədəniyyətin formalaşmasına şəxsiyyətin təsirini araşdırır. “İnsanın özünü ifadə etməsi bütünlüklə onun doğulduğu mədəniyyətdən asılı deyildir. İnsan özünü müəyyən edərək mədəniyyətlə öz fərdiyyəti arasında əlaqələr qurur. Eyni zamanda, fərqli mədəniyyət daşıyıcıları vasitəsi ilə özünü məlumatlandırır. Yəni, başqasını dərk edərək özünü də dərk edir. Fərdlərin şəxsiyyət xüsusiyyətləri həm genetik amillərdən, həm də mədəni şəraitdən təsirlənir” [14, s. 5].

İ.Q.Dolinina və N.A.Polyakova humanistik mədəniyyətdən bəhs edərək onun məzmununda şüur elementlərinin olmasını vacib hesab edirlər. “Humanistik mədəniyyət, humanistik tərbiyə şüur səviyyəsində, inanclarda, habelə fəaliyyətdə, davranış motivlərində, hərəkətlərin istiqamətlərində, oriyentasiyanın sabitlik və çeviklik dərəcəsinə təzahür edir. Beləliklə, biz fərdin humanist mədəniyyətini ayrılmaz fərdi xüsusiyyət kimi qəbul edirik. İnsanın humanist mədəniyyətinin səviyyəsi nə qədər yüksək olarsa, o, ümumbəşəri əxlaq prinsiplərini yerinə yetirməkdə bir o qədər fəallıq göstərir və yaradıcılıq nümayiş etdirir ki, bu da öz növbəsində insanlığın tərəqqisinə töhvə verir” [9, s. 268].

Bu baxımdan, M.S. Safina və A.A.Valev tələbələrdə humanitar mədəniyyətin formalaşdırılması istiqamətindəki tədqiqatda bir sıra vəzifələrin həllinə nail olublar: tələbələrin humanitar mədəniyyətinin mahiyyətini və əsas xüsusiyyətlərini ayırd etmək, mədəniyyətlərarası ünsiyyətin elmi təhlili əsasında onun fəlsəfi, psixoloji, pedaqoji və metodik-didaktik əsaslarını müəyyənləşdirmək, təhsilənlərin humanitar yardıma hazırlığının üsul və vasitələrini göstərmək və s. [11, s. 55].

NƏTİCƏ

Göründüyü kimi, təhsilənlərdə humanist mədəniyyətin inkişafı pedaqogikanın vacib məsələlərindən biridir. Mədəniyyətlərin bir sıra zərərli təsirlərə məruz qaldığı bir dövrdə bu məsələ daha çox aktualıq kəsb edir. Qeyd edilənləri nəzərə alaraq, biz problemi ali məktəb tələbələri səviyyəsində öyrənməyi, onlarda

humanitar mədəniyyətin formalaşdırılmasının metodiki istiqamətlərini müəyyənləşdirməyi və ümumiləşdirməyi məqsəduyğun hesab edirik.

ƏDƏBİYYAT

1. Əlizadə, Ə.Ə., Əlizadə H.Ə. Yeni pedaqoji təfəkkür: psixopedaqogikaya giriş. Bakı: ADPU-nun mətbəəsi, - 2008. - 479 s.
2. Əlizadə, Ə.Ə., Əlizadə H.Ə. Pedaqoji psixologiya. 2 hissədə. I hissə / Ə.Ə. Əlizadə, H.Ə. Əlizadə. - Bakı: ADPU-nun mətbəəsi, - 2010. - 320 s.
3. Əhmədov A. Təhsilin humanitarlaşdırılması, yaxud humanitar təhsil // Azərbaycan müəllimi, 26 may, 2023.
4. İsmayılov Ç. / Davamlı inkişaf naminə kadr potensialının təkmilləşdirilməsi: Azərbaycan modeli. Ç.İsmayılov, Ə.Abdullayev, G.Qurbanova və b. - Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu, 2018. – 252 s.
5. Məmmədov, F.T. Kulturologiya, mədəniyyət, sivilizasiya/ F.T.Məmmədov. - Bakı, “OL” MMC, - 2016. - 260 s.
6. Sadıqov H.Ş. Mədəniyyət: mahiyyəti və funksiyaları// H.Ş.Sadıqov, R.S.Məmmədov/ Sumqayıt Dövlət Universitetinin Elmi xəbərləri, Sosial və humanitar elmlər bölməsi, cild 13, № 2, 2017. – 40-45.
7. Rüstəmov F. Humanist pedaqogika, yoxsa pedaqogikada humanizm? // Azərbaycan müəllimi, 9 noyabr. - № 43, - 2017. - s. 13.
8. Амонашвили Ш. Основы гуманной педагогики. Книга 1. Улыбка моя, где ты?! Ш.Амонашвили. – М.: Свет, - 2016. – 260 с.
9. Долинина И.Г. Междисциплинарный дискурс понятий «культура», «гуманизм», «гуманистическая культура»// И.Г. Долинина, Н.А.Полякова / Пермская государственная академия искусства и культуры, Международный журнал экспериментального образования, № 11-2, 2015. с. 266-269.
10. Сластенин В.А. Педагогика Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов. - М.: Издательский центр Академия, - 2013. - 576 с.
11. Safina M.S. Study of Humanitarian High School Students' Readiness for Intercultural Communication Formation // M.S. Safina, A.A.Valeev / Review of European Studies 7(5), vol. 7, № 5, 2015. - p. 52-59.
12. <https://nedir.az/humanitar-sozunun-menasi#g>// Humanitar sözünün mənası.
13. https://www.google.com/search?sca_esv=6/ “Humanitar” sözünün mənşəyi
14. <https://www.chromextension://efaidn/2019//Humanist-pedaqogika-manifesti>
<https://desktop-qv73tgb/aaa%20esas%20//> B. N. Uluç. Kültür ve Kişilik.
15. [https://vaniorolap.narod.ru/seminar_th//Гуманистическая педагогика](https://vaniorolap.narod.ru/seminar_th//Гуманистическая-педагогика)
16. <https://www.google.com/search?q=%D0//> Гуманитарная культура
17. <http://velikayakultura.ru/teoriya-kultury/gumanitarnaya-kultura/> Гуманитарная культура – понятие, функции, история, 2017.
18. <https://www.wgu.edu/blog/what-humanistic-learning-theory-ed2007//> What Is humanistic Learning Theory in Education?

(36)

Özlem CEVHEROĞLU¹⁶²

ÖĞRETMENLERİN DUYGUSAL OKURYAZARLIK DÜZEYLERİ İLE NİTELİKLİ İLETİŞİM İLİŞKİSİNE KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

A CONCEPTUAL PERSPECTIVE ON THE RELATIONSHIP BETWEEN TEACHERS' EMOTIONAL LITERACY LEVELS AND QUALIFIED COMMUNICATION

ÖZ

Bu araştırma, öğretmenlerin duygusal okuryazarlık düzeyleri ile nitelikli iletişim becerileri arasındaki ilişkiyi kavramsal bir bakış açısıyla incelemektedir. Eğitim süreçlerinde, öğretmenlerin duygusal farkındalık, empati ve duygu düzenleme becerilerinin, etkili iletişim kurma ve öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına yanıt verme yeteneklerini artırdığı görülmektedir. Çalışma, duygusal okuryazarlığın tanımı ve boyutları ile nitelikli iletişim arasındaki ilişkiyi ele alırken, mevcut literatürden yararlanarak konuya bütüncül bir yaklaşım sunmayı amaçlamaktadır. Elde edilen bulgular, öğretmenlerin duygusal okuryazarlık düzeylerini artırmaya yönelik öneriler geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın sonuçları, eğitimde daha etkili iletişim stratejilerinin geliştirilmesine katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Duygusal okuryazarlık, nitelikli iletişim, iletişim stratejileri, öğretmenler.

ABSTRACT

This study examines the relationship between teachers' emotional literacy levels and qualified communication skills from a conceptual perspective. In educational processes, it is observed that teachers' emotional awareness, empathy and emotion regulation skills increase their ability to communicate effectively and respond to students' individual needs. While addressing the relationship between the definition and dimensions of emotional literacy and qualified communication, the study aims to provide a holistic approach to the subject by utilizing existing literature. The findings reveal that suggestions should be developed to increase teachers' emotional literacy levels. In this context, the results of the study aim to contribute to the development of more effective communication strategies in education.

Keywords: Emotional literacy, qualified communication, communication strategies, teachers.

---

¹⁶²Özlem Cevheroğlu, Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, e-posta: ozlem_akman2005@hotmail.com, ORCID No: 0009-0001--0626-9401

GİRİŞ

Eğitim sürecinde öğretmenlerin duygusal okuryazarlık becerileri, sınıf içi dinamiklerin yönetiminden öğrencilerle kurulan iletişim kalitesine kadar geniş bir yelpazede belirleyici bir role sahiptir. Bu beceriler, yalnızca öğretmenlerin mesleki yeterliliklerini artırmakla kalmaz, aynı zamanda öğrencilerin akademik başarılarının yanı sıra sosyal ve duygusal gelişimlerini de desteklemektedir (Aktepe & Gündüz, 2022; Kandemir & Dündar, 2013). Özellikle duygusal farkındalık, empati ve duygu düzenleme gibi alt boyutlar, öğretmenlerin eğitim ortamındaki karmaşık durumlara etkili bir şekilde yanıt vermelerine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, duygusal okuryazarlık, eğitim süreçlerinde hem bireysel hem de toplumsal bir değer olarak ön plana çıkmaktadır.

Duygusal okuryazarlık, yalnızca bireysel bir yetkinlik olarak değil, aynı zamanda sosyal bir beceri olarak da ele alınmalıdır. Eğitim ortamları, duygusal etkileşimlerin yoğun bir şekilde yaşandığı dinamik ortamlardır. Öğretmenlerin, kendi duygularını fark etme ve düzenleme yeteneklerinin yanı sıra öğrencilerinin duygusal ihtiyaçlarını anlamlandırabilmesi, sınıf yönetimi ve öğretim süreçlerinde daha olumlu bir atmosfer yaratmalarını sağlamaktadır (Alemdar, 2019). Bu durum, hem öğrencilerin bireysel potansiyellerini ortaya koymalarına hem de sınıf içi sosyal uyumun sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Araştırmalar, öğretmenlerin duygusal okuryazarlık becerilerinin sınıf içi çatışmaları önlemede, öğrenci motivasyonunu artırmada ve öğrencilerin öz güvenlerini geliştirmede kritik bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Cesur ve ark., 2018; Coşkun & Öksüz, 2018).

Eğitim bağlamında, duygusal okuryazarlığın önemi, öğretmenlerin mesleki rollerinin çok yönlülüğüyle daha da belirginleşmektedir. Öğretmenler, yalnızca bilgi aktaran bireyler değil, aynı zamanda öğrencilerin duygusal, sosyal ve ahlaki gelişimlerine rehberlik eden önemli figürlerdir. Bu nedenle, öğretmenlerin kendi duygusal farkındalıklarını artırarak empati becerilerini geliştirmeleri, öğrencilerle daha güçlü ve anlamlı bağlar kurmalarını sağlamaktadır (Alemdar & Anılan, 2022). Empati becerisi yüksek olan öğretmenlerin, öğrencilerin bireysel farklılıklarını daha iyi anlayarak onlara uygun öğrenme ortamları sağladığı bilinmektedir. Örneğin, bir öğrencinin yaşadığı stres veya kaygı durumunu fark eden ve bu duruma uygun bir pedagojik yaklaşım benimseyen bir öğretmen, o öğrencinin hem akademik hem de duygusal iyilik haline olumlu katkıda bulunmaktadır.

Duygusal okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesi, yalnızca bireysel düzeyde değil, aynı zamanda eğitim sisteminin geneli üzerinde de olumlu bir etkiye sahiptir. Öğretmenlerin duygusal okuryazarlık düzeylerinin yüksek olması, sınıf ikliminin daha pozitif bir yapıya kavuşmasını sağlamaktadır. Bu durum, öğrencilerin kendilerini ifade edebileceği, güvenli ve destekleyici bir öğrenme ortamı yaratılmasına katkıda bulunmaktadır (Beazidou ve ark., 2013). Ayrıca, duygusal okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesi, öğrencilerin kendi duygusal zekalarını artırmalarını ve sosyal ilişkilerinde daha uyumlu bireyler olmalarını desteklemektedir.

Bu araştırma, duygusal okuryazarlığın eğitim ortamlarındaki rolünü kavramsal bir çerçevede ele almayı hedeflemektedir. Çalışma, duygusal okuryazarlığın tanımı ve boyutları ile bu becerilerin öğretmenlerin nitelikli iletişim kurma yetenekleri üzerindeki etkilerini incelemektedir. Bu bağlamda, duygusal okuryazarlığın eğitsel uygulamaları ve bu uygulamaların eğitim süreçlerindeki yeri de detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Araştırma, mevcut literatüre katkı sağlamayı ve öğretmenlerin duygusal okuryazarlık becerilerini geliştirmeye yönelik öneriler sunmayı amaçlamaktadır.

1. DUYGUSAL OKURYAZARLIK: TANIM VE ÖNEMİ

Duygusal okuryazarlık, bireyin kendi duygularını tanıma, anlamlandırma, ifade etme ve başkalarının duygularını anlamlandırarak uygun tepkiler verme becerisi olarak tanımlanmaktadır (Kandemir & Dündar, 2013). Bu kavram, yalnızca bireyin kişisel gelişimini değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerdeki uyumu da etkileyen temel bir yetkinliktir. Eğitim bağlamında, duygusal okuryazarlık, öğretmenlerin pedagojik süreçlerde karşılaştıkları çok yönlü duygusal etkileşimleri yönetmelerine olanak tanıyan kritik bir beceri olarak öne çıkmaktadır. Öğretmenlerin, kendi duygusal süreçlerini fark edebilme ve öğrencilerinin duygusal durumlarını anlamlandırma yetkinliği, onların sınıf içi etkileşimlerinde daha etkili bir liderlik rolü üstlenmelerini sağlamaktadır (Alemdar, 2019).

Duygusal okuryazarlığın eğitimdeki önemi, öğretmenlerin duygusal farkındalık düzeyleriyle doğrudan ilişkilidir. Duygusal farkındalık, bireyin kendi duygularını tanımlayabilme ve bu duyguların davranışları üzerindeki etkisini anlayabilme kapasitesini ifade eder (Kliueva & Tsagari, 2018). Bu bağlamda, duygusal okuryazarlık becerileri, öğretmenlerin öğrencilerin duygusal ihtiyaçlarını daha iyi anlamalarına ve bu ihtiyaçlara uygun pedagojik stratejiler geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Örneğin, öğretmenlerin öğrencilerin kaygı, stres veya motivasyon eksikliği gibi duygusal durumlarını erken fark edebilmeleri, bu tür durumların öğrencilerin akademik başarılarını olumsuz yönde etkilemesini önlemede etkili bir araç olarak değerlendirilmektedir (Cesur ve ark., 2018). Ayrıca, duygusal okuryazarlık, öğretmenlerin empati geliştirme ve sosyal uyum becerilerine katkı sağlayarak daha etkili bir eğitim ortamı oluşturmaya olanak tanımaktadır. Empati, bireyin başkalarının duygularını anlama ve paylaşma becerisi olarak tanımlanmaktadır (Beazidou ve ark., 2013). Eğitim ortamlarında empati, öğretmenlerin öğrencilerin bireysel farklılıklarına daha duyarlı olmasını ve bu farklılıkları bir zenginlik olarak değerlendirmesini sağlamaktadır. Empati temelli bir yaklaşımla hareket eden öğretmenler, öğrencilerle kurdukları güven ilişkisini güçlendirmekte ve bu sayede olumlu bir sınıf iklimi yaratmaktadır (Coşkun & Öksüz, 2018). Bu bakımdan, duygusal okuryazarlığın eğitim süreçlerine entegre edilmesi, öğretmenlerin pedagojik yeterliliklerini artırmanın yanı sıra öğrencilerin duygusal ve akademik gelişimlerini desteklemekte kritik bir rol oynamaktadır.

2. DUYGUSAL OKURYAZARLIK VE ÖĞRETMENLİK

Öğretmenlik, doğası gereği duygusal olarak yoğun bir meslek olup, etkili öğretim ve öğrenci ilişkilerinin geliştirilmesinde duygusal okuryazarlık becerilerinin önemi büyüktür (Alemdar & Anılan, 2022). Öğretmenlerin duygusal okuryazarlık düzeyleri, onların sınıf içinde nitelikli bir iletişim ortamı oluşturabilmelerinde belirleyici bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Duygusal farkındalık, empati ve duygu düzenleme gibi alt boyutları içeren duygusal okuryazarlık, öğretmenlerin hem mesleki performanslarını artırmakta hem de öğrencilerin duygusal ve sosyal gelişimlerini desteklemektedir (Han ve ark., 2024).

Duygusal farkındalık, öğretmenlerin kendi duygusal durumlarını ve bu durumların davranışları üzerindeki etkisini anlamasını sağlayan temel bir beceridir (Kandemir & Dündar, 2013). Bu beceri, öğretmenlerin sınıf içinde duygusal dengesini korumasına ve zorlayıcı durumlarda daha yapıcı tepkiler vermesine olanak tanımaktadır. Örneğin, bir öğretmenin bir öğrenciyle yaşadığı çatışma durumunda, kendi duygularını fark etmesi ve bu duyguları düzenleyerek yapıcı bir çözüm sunması, sınıf içi atmosferin olumsuz etkilenmesini önlemektedir. Ayrıca, bu beceri, öğretmenlerin öğrencilerin duygusal ihtiyaçlarını daha iyi anlamalarına ve onlara uygun pedagojik destek sağlamalarına yardımcı olmaktadır (Cesur ve ark., 2018).

Empati becerisi, öğretmenlerin öğrencilerle kurduğu ilişkinin niteliğini doğrudan etkileyen bir diğer önemli faktördür. Empati, öğrencilerin duygu durumlarını anlama ve onlara uygun şekilde yanıt verme kapasitesini ifade etmektedir (Beazidou ve ark., 2013). Empati becerisi yüksek olan öğretmenler, öğrencilerle güçlü bir bağ kurar ve bu bağ sayesinde öğrencilerin kendilerini değerli hissetmelerine olanak tanımaktadır. Bu durum, öğrencilerin öğrenmeye karşı olumlu bir tutum geliştirmelerine ve akademik başarılarını artırmalarına katkı sağlamaktadır (Coşkun & Öksüz, 2018).

Duygusal okuryazarlık, öğretmenlerin mesleki dayanıklılığını artırarak stres yönetiminde de önemli bir rol oynamaktadır. Eğitim ortamlarında karşılaşılan zorluklar, öğretmenlerin duygusal dengeyi korumasını gerektirmektedir. Özellikle kriz durumlarında, duygusal farkındalık ve duygu düzenleme becerileri, öğretmenlerin sorunlara daha yapıcı ve çözüm odaklı bir yaklaşım sergilemesine olanak tanımaktadır (Yılmaz ve ark., 2024).

3. DUYGUSAL OKURYAZARLIĞIN BOYUTLARI

Duygusal okuryazarlık, bireyin kendi duygusal dünyasını anlamlandırması ve çevresindeki bireylerin duygusal durumlarına duyarlı bir şekilde yanıt vermesi için gerekli olan çok boyutlu bir beceridir. Bu beceri, duygusal farkındalık, duygu düzenleme ve empati geliştirme gibi temel alt boyutlardan oluşmaktadır (Aktepe & Gündüz, 2022; Kliueva & Tsagari, 2018). Bu boyutlar, özellikle öğretmenlik mesleğinde hem bireysel hem de mesleki başarıyı etkileyen kritik unsurlar arasında yer almaktadır. Duygusal okuryazarlığın boyutlarının

derinlemesine anlaşılması, öğretmenlerin pedagojik etkileşimlerini zenginleştirerek eğitim ortamlarını daha etkili hale getirmektedir.

Duygusal farkındalık, bireyin kendi duygularını tanımlayabilme, bu duyguların nedenlerini anlayabilme ve duyguların davranışları üzerindeki etkilerini değerlendirebilme yeteneğini ifade etmektedir (Kandemir & Dünder, 2013). Eğitim bağlamında, duygusal farkındalık, öğretmenlerin kendi duygusal durumlarını analiz ederek bu duyguların öğrencilerle etkileşimlerine olan etkisini anlamalarına olanak tanımaktadır. Örneğin, bir öğretmen sınıf içinde stresli bir durumla karşılaştığında, kendi duygusal tepkilerini fark ederek daha sağlıklı bir çözüm üretmektedir. Duygusal farkındalığı yüksek öğretmenler, öğrencilerle empati kurmakta ve onların duygusal ihtiyaçlarına duyarlı bir yaklaşım benimsemekte daha başarılıdır (Cesur ve ark., 2018).

Duygu düzenleme, bireyin duygularını kontrol edebilme, olumsuz duyguları yönetebilme ve bu duyguların olumsuz etkilerini azaltabilme becerisi olarak tanımlanmaktadır (Meekums, 2008).

Empati geliştirme, bireyin başkalarının duygularını anlama, paylaşma ve bu duygulara uygun tepkiler verme becerisini ifade etmektedir (Perry ve ark., 2008). Eğitimde empati, öğretmenlerin öğrencilerle kurduğu bağların derinliğini artıran önemli bir boyuttur. Empati becerisi yüksek olan öğretmenler, öğrencilerinin duygusal ihtiyaçlarını daha iyi anlayarak onların sosyal ve akademik gelişimlerini desteklemektedir. Örneğin, akademik başarısızlık nedeniyle kendini yetersiz hisseden bir öğrencinin duygusal durumunu anlayabilen ve bu duruma uygun bir destek sunabilen bir öğretmen, öğrencinin kendine güvenini yeniden kazanmasına yardımcı olmaktadır (Beazidou ve ark., 2013). Empati ayrıca, öğretmenlerin sınıfta kapsayıcı bir ortam yaratmasını ve öğrenciler arasındaki sosyal uyumu artırmasını sağlamaktadır (Alemdar & Anılan, 2022).

Duygusal okuryazarlığın bu boyutları, öğretmenlerin yalnızca bireysel yeterliliklerini değil, aynı zamanda sınıf içi dinamikleri yönetme becerilerini de geliştirmektedir. Duygusal farkındalık, duygu düzenleme ve empati geliştirme gibi unsurlar, öğretmenlerin daha etkili bir pedagojik yaklaşım benimsemelerine olanak tanıyarak öğrencilerin akademik ve duygusal gelişimlerini desteklemektedir.

4. DUYGUSAL OKURYAZARLIK VE NİTELİKLİ İLETİŞİM

Nitelikli iletişim, bireylerin duygu, düşünce ve bilgilerini etkili bir şekilde paylaşmalarını sağlayan çok boyutlu bir süreçtir. Eğitim ortamlarında, öğretmenlerin nitelikli iletişim becerileri, öğrencilerle kurulan ilişkinin kalitesini artırarak öğrenme süreçlerini daha etkili hale getirmektedir (Beazidou ve ark., 2013; Gören & Kahraman, 2023). Bu süreçte, duygusal okuryazarlık becerileri öğretmenlerin iletişimde karşılaştıkları zorlukları aşmalarını ve öğrencilerle daha güvene dayalı bir ilişki kurmalarını sağlamaktadır.

Duygusal farkındalık, nitelikli iletişimin temel taşlarından biridir. Öğretmenler, öğrencilerin duygusal durumlarını fark ederek, onların ihtiyaçlarına uygun bir şekilde yanıt vermektedir. Örneğin, sınıfta kendini dışlanmış hisseden bir öğrencinin duygusal durumunu anlayan bir öğretmen, bu öğrencinin sınıf ortamına yeniden entegre olmasını sağlayacak stratejiler geliştirmektedir (Cesur ve ark., 2018). Bunun yanı sıra, öğretmenlerin kendi duygusal tepkilerini kontrol edebilmesi, özellikle stresli durumlarda, daha yapıcı bir iletişim ortamı oluşturmaya olanak tanımaktadır (Perry ve ark., 2008).

Empati, nitelikli iletişim sürecinde öğretmenlerin karşı tarafa anlayış göstermesini ve onların duygusal ihtiyaçlarına uygun bir şekilde yanıt vermesini sağlayan bir diğer önemli unsurdur (Alemdar, 2019). Empati becerisi yüksek olan öğretmenler, öğrencilerle daha derin ve anlamlı bir bağ kurarak onların kendilerini ifade etme özgürlüğünü desteklemektedir. Bu durum, öğrencilerin öğrenme sürecine daha aktif bir şekilde katılmalarını ve sınıf içinde kendilerini güvende hissetmelerini sağlamaktadır (Beazidou ve ark., 2013).

Nitelikli iletişimde duygusal okuryazarlığın bir diğer kritik boyutu, duygu düzenleme becerileridir. Sınıf içinde oluşabilecek gerilimli durumlar, öğretmenlerin bu tür olayları sakin bir şekilde yönetmesini ve çözüm odaklı bir yaklaşım benimsemesini gerektirmektedir. Örneğin, bir tartışma esnasında öğrencilerin duygusal tepkilerini anlayarak uygun bir müdahalede bulunan bir öğretmen, sınıf içi dinamiklerin olumsuz etkilenmesini önlemektedir (Meekums, 2008).

5. DUYGUSAL OKURYAZARLIĞIN EĞİTSEL UYGULAMALARI

Eğitim süreçlerinde duygusal okuryazarlık, öğrencilerin ve öğretmenlerin duygusal, sosyal ve akademik gelişimini destekleyen temel bir beceri olarak görülmektedir. Bu becerinin geliştirilmesi, yalnızca bireysel düzeyde değil, aynı zamanda sınıf ve okul ortamında daha olumlu bir atmosfer yaratılmasına da katkı sağlamaktadır. Duygusal okuryazarlığın eğitsel uygulamaları, öğretmenlerin ve öğrencilerin duygusal farkındalık, duygu düzenleme ve empati becerilerini güçlendiren çok çeşitli pedagojik stratejileri içermektedir (Kandemir & Dündar, 2013).

Bu uygulamalar arasında ilk olarak görsel destekli materyaller öne çıkmaktadır. Görseller, özellikle çocukların ve gençlerin soyut duyguları daha somut bir şekilde anlamalarına yardımcı olmaktadır (Öztekin ve ark., 2024). Örneğin, duyguları ifade eden yüz ifadelerinin kullanıldığı görsel materyaller, öğrencilerin kendi duygusal durumlarını tanımlamalarını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca, bu tür materyaller, öğrencilerin başkalarının duygusal durumlarını anlama becerilerini geliştirmelerine de katkıda bulunmaktadır. Görsel materyallerin oyunlarla birleştirilmesi, öğrencilerin hem eğlenerek öğrenmelerini hem de duygusal farkındalıklarını artırmalarını sağlamaktadır. Örneğin, duygusal tepkileri temsil eden kart oyunları, öğrencilerin empati becerilerini geliştirmede etkili bir yöntem olarak kullanılmaktadır (Altunbaş & Özabacı, 2019).

Grup çalışmaları, duygusal okuryazarlığın eğitsel uygulamalarında bir diğer önemli strateji olarak karşımıza çıkmaktadır. Grup çalışmaları, öğrencilerin sosyal etkileşim becerilerini geliştirmek için ideal bir yöntemdir. Bu tür çalışmalar sırasında öğrenciler, birbirlerinin duygusal tepkilerini gözleme ve bunlara uygun şekilde yanıt verme fırsatı bulurlar. Örneğin, bir tartışma etkinliği sırasında, öğrenciler fikirlerini ifade ederken aynı zamanda birbirlerine empati göstermekte ve karşılıklı saygı geliştirmektedir (Perry ve ark., 2008). Grup çalışmaları, öğrenciler arasında iş birliğini teşvik ederek hem sosyal uyumu artırmakta hem de duygusal okuryazarlık becerilerini geliştirmektedir.

Oyun temelli etkinlikler, özellikle küçük yaş gruplarında duygusal okuryazarlık eğitimi için etkili bir araçtır. Oyunlar, öğrencilerin duygusal tepkilerini keşfetmelerine, paylaşımlarına ve düzenlemelerine olanak tanımaktadır. Örneğin, drama etkinlikleri, öğrencilerin belirli bir duyguyu deneyimlemelerini ve bu duyguyu ifade etmelerini sağlamaktadır. Bu tür etkinlikler, öğrencilerin empati becerilerini geliştirmede ve duygusal farkındalık kazanmalarında son derece etkili olmaktadır (Öztekin ve ark., 2024). Aynı zamanda, oyunlar sırasında duyguların tartışılması, öğrencilerin farklı duygusal deneyimlere dair anlayışlarını genişletmektedir.

Eğitimde duygusal zeka programlarının entegrasyonu, hem öğrenciler hem de öğretmenler için uzun vadeli faydalar sağlamaktadır. Bu programlar, duygusal okuryazarlık becerilerini geliştirmek için yapılandırılmış bir müfredat sağlamaktadır (Altunbaş & Özabacı, 2019). Örneğin, bir duygusal zeka programı kapsamında öğrenciler, farklı duyguları tanımayı, bu duyguları uygun bir şekilde ifade etmeyi ve başkalarının duygularını anlamayı öğrenmektedir. Bu tür programların, öğrencilerin akademik başarılarını artırmanın yanı sıra sosyal ilişkilerini güçlendirdiği ve öz güvenlerini geliştirdiği bilinmektedir (Coşkun & Öksüz, 2018).

Duygusal okuryazarlığın eğitsel uygulamaları, yalnızca bireysel düzeyde değil, aynı zamanda okul kültürünün genel yapısında da olumlu değişiklikler yaratmaktadır. Örneğin, duygusal okuryazarlık becerileri geliştirilmiş bir sınıf ortamı, öğrenciler arasında iş birliğini ve dayanışmayı teşvik etmektedir. Ayrıca, öğretmenlerin duygusal okuryazarlık becerilerinin güçlendirilmesi, onların mesleki tükenmişlik riskini azaltarak daha sürdürülebilir bir meslek yaşamına katkı sağlamaktadır (Meekums, 2008).

SONUÇ

Araştırmamız, öğretmenlerin duygusal okuryazarlık düzeylerinin nitelikli iletişim becerileri üzerindeki etkisini kavramsal bir çerçevede ele almış ve bu iki temel unsurun eğitim süreçlerine olan katkılarını değerlendirmiştir. Çalışmada, öğretmenlerin duygusal okuryazarlık becerilerinin yalnızca sınıf yönetimi ve öğrenci başarısına değil, aynı zamanda öğrencilerle kurulan duygusal bağların derinliğine de doğrudan katkıda bulunduğu görülmüştür. Elde edilen bulgular, duygusal farkındalık, empati geliştirme, duygu düzenleme gibi becerilerin nitelikli iletişim kurmada merkezi bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Öğretmenlerin, öğrencilerin bireysel farklılıklarını anlamaları, onlara karşı daha duyarlı bir yaklaşım sergilemeleri ve bu süreçte olumlu bir sınıf iklimi oluşturabilmeleri, duygusal okuryazarlık düzeylerinin yüksek olmasıyla yakından ilişkilidir.

Özellikle duygusal zeka unsurlarının öğretmen eğitim programlarına entegre edilmesi gerekliliği, çalışmanın temel önerilerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

Nitelikli iletişim ve duygusal okuryazarlık arasındaki ilişki, aynı zamanda eğitim politikalarının yeniden şekillendirilmesi ve öğretmenlerin mesleki gelişim süreçlerine yeni yaklaşımlar getirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Eğitim kurumlarının, öğretmenlerin duygusal okuryazarlık becerilerini artırmak için düzenli olarak eğitimler sunması ve bu becerilerin geliştirilmesini teşvik eden bir çalışma ortamı yaratması büyük önem taşımaktadır. Buna göre, bu araştırma, öğretmenlerin duygusal okuryazarlık düzeylerinin eğitim süreçlerini nasıl şekillendirdiğini ve bu süreçlerin öğrenciler üzerindeki etkisini kavramsal bir bakış açısıyla ele almıştır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, duygusal okuryazarlık ile nitelikli iletişim arasındaki ilişkinin deneysel yöntemlerle daha detaylı incelenmesi, öğretmen-öğrenci ilişkilerinin daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu çalışma, eğitimde duygusal boyutun önemi ve öğretmenlerin profesyonel gelişimi için bir rehber niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

1. Aktepe, V., & Gündüz, M. (2022). Duyuşsal eğitim sürecinde duygusal okuryazarlık becerileri ve eğitim uygulamaları. *Erciyes Akademi*, 36(2), 810-827. <https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1106916>
2. Alemdar, M. (2019). Sosyal Sermayenin Eğitim Öğretim Süreçlerine Yansımaları: Duygusal Okuryazarlık ve Duygusal Emek Bağlamı. (Doktora Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
3. Alemdar, M., & Anılan, H. (2022). Reflection of social capital in educational processes: Emotional literacy and emotional labor context. *Asia Pacific Education Review*, 23(1), 27-43.
4. Altunbaş, T., & Özabacı, N. (2019). Bir duygusal zeka programının ilköğretim öğrencilerinin duygusal zeka, atılgan, saldırgan ve çekingen davranışlarına etkisinin incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 9(54), 659-688.
5. Beazidou, E., Botsoglou, K., & Vlachou, M. (2013). Promoting emotional knowledge: Strategies that Greek preschool teachers employ during book reading. *Early Child Development and Care*, 183(5), 613-626.
6. Cesur, B., Pınar, Ş. E., Yurtsal, Z. B., Aksoy, Ö. D., Uçar, T., & Erkek, Z. Y. (2018). Ebelik öğrencilerinin duygusal okuryazarlık düzeyleri ve iletişim becerileri arasındaki ilişki. *Sakarya Tıp Dergisi*, 8(1), 108-116. <https://doi.org/10.31832/smj.382539>
7. Coşkun, K., & Öksüz, Y. (2018). Duygusal okuryazarlık eğitiminin ilköğretim öğrencilerinin duygusal zeka performansı üzerindeki etkisinin cinsiyete göre incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 1861-1874.
8. Gören, S., & Kahraman, N. (2023). Duygusal okuryazarlık becerilerinin ölçülmesinde görsel metin destekli yenilikçi madde formatı üzerine uygulamalı bir çalışma. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(2), 493-516. <https://doi.org/10.19171/uefad.1261716>
9. Kandemir, M., & Dünder, H. (2013). Duygusal okuryazarlık ve duygusal okuyazar öğrenme ortamları. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0(16), 83-90.
10. Kliueva, E., & Tsagari, D. (2018). Emotional literacy in EFL classes: The relationship between teachers' trait emotional intelligence level and the use of emotional literacy strategies. *System*, 78, 38-53.
11. Meekums, B. (2008). Developing emotional literacy through individual Dance Movement Therapy: A pilot study. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 13(2), 95-110.
12. Öztekin, G. G., Turp, H. H., & Ata, S. (2024). Çocukların duygularını duyalım: İlköğretim çocuklarının sosyo-duygusal gelişimlerine yönelik oyun temelli psikoeğitim programı. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26(1), 38-46. <https://doi.org/10.17556/erziefd.1378151>

13. Perry, L., Lennie, C., & Humphrey, N. (2008). Emotional literacy in the primary classroom: Teacher perceptions and practices. *Education 3-13*, 36(1), 27-37.
14. Yılmaz, A., Çinemre, E., Yılmaz, H., & Uzun, Z. (2024). Beden eğitimi dersi alan öğrencilerin duygusal okuryazarlık ve duygusal zekâ düzeylerinin incelenmesi. *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 2(1), 133-149. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12536012>

GENÇ ÖĞRETMENLERİN KARŞILAŞTIKLARI ZORLUKLARIN FARKLI DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ

THE ANALYSIS OF THE CHALLENGES FACED BY YOUNG TEACHERS BASED ON DIFFERENT VARIABLES

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, genç öğretmenlerin karşılaştıkları zorlukların hangi seviyede olduğunu belirlemek ve ayrıca bu zorlukların öğretmenlerin bazı özelliklerine göre farklılaşp farklılaşmadığını tespit etmektir. Araştırmanın evrenini 2023/2024 eğitim yılında ülkenin farklı bölgelerinde bulunan genel eğitim kurumlarında görev yapan yaklaşık 35 bin genç öğretmen oluşturuyor. Araştırmanın örneklemini ise bu evrenden rastgele yöntemle seçilen 878 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırma tarama modellerinden ilişkiyel tarama modeli kullanılarak yapılmıştır. Verilerin toplanması için Kozikoğlu ve Senemoğlu (2018) tarafından geliştirilen “Aday öğretmenlerin karşılaştıkları güçlükler ölçeği” ve öğretmenlerin sosyo-demografik özellikleri ile ilgili verilerse araştırmacı tarafından düzenlenmiş “Kişisel bilgi formu” vasıtasıyla elde edilmiştir.

Araştırmanın sonuçları, genç öğretmenlerin karşılaştıkları zorlukların “hiç” seviyesinde olduğunu, yalnızca “okulun fiziki altyapısı ve olanaklar” alt boyutunda “nadiren” zorluklarla karşılaştıklarını göstermektedir. Ayrıca cinsiyet değişkenine göre “sınıf yönetimi” alt boyutunda, yaş ve medeni durum değişkenlerine göre “fiziksel çevre ve toplum ile ilişkiler”, kıdem değişkenine göre “meslektaş ve yöneticilerle ilişkiler” ve “fiziksel çevre ve toplum ile ilişkiler” alt boyutlarında ve öğretmenlerin görev yaptıkları okulların buldukları yerleşim yerlerine göre ise tüm alt boyutlarda anlamlı derecede bir farklılık olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Genç öğretmenler, öğretmenlerin karşılaştıkları zorluklar, Mann-Whitney U testi, Kruskal-Wallis H testi.

JEL Codes: I2, I21, P46.

ABSTRACT

The aim of this research is to determine the level of difficulties encountered by young teachers and, additionally, to identify whether these difficulties vary according to some of their characteristics. The target population of the study consists of approximately 35,000 young teachers working in general education institutions across various regions of the country during the 2023/2024 academic year. The focus group of the study is formed by 878 teachers selected through a random sampling method from this population. The correlational survey model was used in the research. For data collection, the “Measurement Tool for Difficulties Encountered by Young Teachers” developed by Kozikoğlu and Senemoğlu (2018) and the “Survey Questionnaire Form” developed by the researcher were used.

The results of the research indicate that the difficulties encountered by young teachers are at the “none” level, with the exception of the sub-factor of the school’s infrastructure and facilities, where they encounter difficulties “rarely.” Additionally, significant differences were found in the classroom management sub-factor based on gender, in the environmental and community relationships sub-factor based on age and marital status, and in the sub-factors of relationships with colleagues and administrators, as well as environmental and community relationships, based on pedagogical experience. Furthermore, in terms of the socio-economic status of the institution’s location, significant differences were observed across all sub-factors.

Keywords: Young teachers, difficulties encountered by teachers, Mann-Whitney U test, Kruskal-Wallis H test.

JEL Code: I2, I21, P46.

¹⁶³ Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi; Ulvi.Ismayilov@edu.gov.az; ORCID: 0009-0005-0406-409X

¹⁶⁴ Bakı Mühəndislik Universiteti; agurbanova@beu.edu.az; ORCID: 0009-0002-7453-7102

GİRİŞ

Müəllimlik təlim-tədris prosesi üçün lazım olan mühiti tənzimləyən, şagirdlərlə effektiv ünsiyyət quran, onların duyğu və düşüncələrini anlayıb bu istiqamətdə şagirdlərinə davranış, bilik, bacarıq qazandıran peşə sahəsidir. Müəllimlər dünyanın hər bir bölgəsində, yaşadığı ölkənin sosial-iqtisadi inkişafından asılı olmayaraq, öz ölkələri üçün vacib vəzifələr daşıyırlar. Bu vəzifələr arasında cəmiyyətin və fərdlərin gələcəyini formalaşdırmaq, bilgi, bacarıq, davranış və cəmiyyət dəyərlərinin gələcək nəsillərə ötürülməsi, fərdlərin maraq, bacarıq və şəxsiyyətlərinin inkişafına kömək etmək, onların intellektual inkişafını təmin etmək, yeni nəsli qarşılaşacağı çətinliklərə hazırlamaq, şagirdin nəliyyətini artırmaq, öyrənmə prosesini təmin etmək kimi vəzifələr aiddir.

Digər sahələrdə olduğu kimi müəllimlər də peşə fəaliyyətləri boyu müxtəlif səbəblərdən bir çox problemlə qarşılaşa bilərlər. Xüsusilə yeni fəaliyyətə başlayan müəllimlər, təhsil aldıkları dövrdə daha çox nəzəri biliklər qazandıqları üçün, birdən real dünya problemləri ilə qarşılaşdıqda daha çox problem yaşamaqda və peşəyə uyğunlaşmaqda çətinlik çəkməkdədirlər. Belə ki, yeni fəaliyyətə başlayan müəllimlər aldıkları bilik və qazandıqları təcrübə ilə reallığın uyğun gəlmədiyinin şahidi olurlar. Müəllimlərin ilk peşə fəaliyyətləri dövründə qazandıqları təcrübə onların sonrakı fəaliyyətinə də təsir etməkdədir.

Yeni fəaliyyətə başlayan müəllimlərin yaşadıkları çətinliklərlə bağlı müxtəlif ölkələrdə aparılan tədqiqatlar (Cantu & Martinez, 2006; Boyraz, 2007; Fantilli & McDougall, 2009; Gömləksiz, Kan, Biçer, & Yetkiner, 2010; Honng, 2012; Dickson, Riddlebarger, Stringer, Tennant, & Kennetz, 2014; Confait, 2015; Boakye və Ampiah, 2017; Kozikoğlu & Senemoğlu, 2018; Ergünay & Adıgüzel, 2019) müəllimlərin peşənin ilk illərində qarşılaşdıqları problemlərin bənzər olduğunu göstərir. 2004-cü ildə ABŞ-da aparılan tədqiqatda müəllimlik fəaliyyətinə yeni başlayanların 1/3-nin ya başqa məktəbə yerini dəyişdiyi ya da müəllimlik peşəsindən ayrıldığı görünür (Smith və İngersoll, 2004).

İlk peşə fəaliyyətinə başlayan müəllimlərin qarşılaşdıqları çətinliklər sırasında daha çox şagirdlərlə ünsiyyət qurmaqda çətinlik, avtokritik, bürokratik və iyerarxik münasibətlər, inzibati işlərin çoxluğu, sinif intizamını qoruyub-saxlaya bilməmək, şagirdlərdə motivasiya yaratmaqda çətinlik, şagirdlər arasındakı fərqliliklər və şagirdlərin şəxsi problemləri ilə başa çıxma bilməmək, valideyn-şagird-müəllim münasibətlərindəki çatışmazlıqlar, məktəb mühitində qarşılaşılan gözlənilməz problemlərlə başa çıxmaqda çətinliklər və s. göstərilə bilər (Korkmaz, 1999; Smith & İngersoll, 2004; Zetlin, MacLeod, & Kimm, 2012; Lam, 2014; Gülay & Altun, 2017; Analı & Şahin, 2020; Çelik & Kahraman, 2020; Karbeyaz & Bayar, 2020; Catalcı & Özer, 2024)

Elmi ədəbiyyatı incələdiyimizdə yeni fəaliyyətə başlayan müəllimlərin qarşılaşdıqları problemlərin daha çox üç başlıq altında toplandığı görünür (Yanık, Bağdat, & Taştepe, 2016)

Bunlar:

- Tədris mühiti və müəllimin fərdi kompetensiyaları ilə bağlı olan problemlər;
- Rəhbərlik, həmkarlar və valideynlərlə ünsiyyətdə yaşanan problemlər;
- Məktəb sənədlərinin düzgün aparılması və vəzifələrin həyata keçirilməsi zamanı qarşılaşılan problemlərdir.

Daha öncə qeyd edildiyi kimi gənc müəllimlərin qarşılaşdıqları çətinliklər onların müəllim kimi sonrakı peşə fəaliyyətinə, eyni zamanda birbaşa və yaxud dolaylı olaraq təhsil prosesinə təsir göstərməkdədir. Tədris prosesinin əsas hərəkətverici qüvvəsinin müəllim olduğunu və müəllimlərin şagirdlər üzərindəki təsiri nəzərə alındığında, fəaliyyətə yeni başlayan müəllimlərin peşələri ilə bağlı ilk təəssüratlarını ortaya qoymaq, problemlərini müəyyən edib bu problemlərə həll yolları tapmaq, onların peşələrində uzun müddətdə daha səmərəli olmalarını təmin etmək üçün atılmalı addımları müəyyənləşdirmək vacibdir. Qarşılaşdıqları problemlərin həllini tapa bilməyən müəllimlər, təhsil sisteminin strukturu və fəaliyyətinə istənilən töhfəni kifayət qədər verə bilməyəcəklər.

Tədqiqatın məqsədi

Bu tədqiqatın məqsədi gənc müəllimlərin qarşılaşdıqları çətinliklərin hansı səviyyədə olduğunu müəyyən etmək, bundan əlavə bu çətinliklərin onların bəzi xüsusiyyətlərinə görə (Gender, ailə vəziyyəti, yaş,

təhsil pilləsi, pedaqoji staj, müəssisənin yerləşdiyi ərazinin statusu) fərqlənib fərqlənmədiyini müəyyən etməkdir.

Tədqiqatın önəmi

Müəllimlik zamanla və təcrübə ilə inkişaf etdirilən bir prosesdir. Bu mənada gənc müəllimlərin peşə fəaliyyətləri dövründə çətinliklə qarşılaşması təbii bir prosesdir. Qarşılaşılacaq problem və çətinliklərin daha effektiv həlli üçün müxtəlif proqramlar hazırlanmaqdadır. Bir çox ölkələrdə yeni işə başlayan müəllimlər üçün mentorluq proqramları həyata keçirilir. Bu mənada, gənc müəllimlərin qarşılaşdıqları çətinliklərin müəyyən edilməsi və bu istiqamətdə proqramların hazırlanması əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Elmi ədəbiyyatı incələdiyimizdə gənc müəllimlərin qarşılaşdıqları çətinliklərlə bağlı elmi tədqiqatların olmaması görünür. Həyata keçirəcəyimiz bu tədqiqatın müəllimlərin qarşılaşdığı çətinliklərin müəyyən edilməsində, eləcə də bu mövzularda tədqiqat aparacaq digər tədqiqatçılar üçün bir mənbə olacağına inanırıq.

Tədqiqat metodu

Tədqiqatda bu başlıq altında istifadə edilən tədqiqat modeli, tədqiqata qatılan gənc müəllimlərin özəllikləri, tədqiqatda istifadə edilən ölçmə meyarları, istifadə edilən proqram və analizlərdən bəhs edilmişdir.

Tədqiqat modeli

Bu tədqiqatda sorğu üsullarından əlaqəli sorğu modeli istifadə edilmişdir. Bu metod iki və daha artıq dəyişkən arasındakı dəyişikliyin varlığını və yaxud dərəcəsini müəyyən etməyi hədəfləyir. Bu metodda əsas məqsəd müəyyən xüsusiyyətlərə sahib olan bir qrup haqqında toplanan məlumatlar əsasında qurupun xüsusiyyətlərini müəyyən etməkdir.

Tədqiqatda gənc müəllimlərə münasibətdə onların qarşılaşdıqları çətinliklərin (tədrisin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi, sinfin idarə edilməsi, həmkar və rəhbərlərlə münasibətlər, ətraf mühit və cəmiyyətlə münasibətlər, məktəbin infrastrukturunu və imkanları) onların bəzi xüsusiyyətinə (gender, ailə vəziyyəti, yaş, pedaqoji staj, təhsil pilləsi və işlədikləri müəssisənin yerləşdiyi yerin statusu) görə fərqlənib fərqlənmədiyini incələnməmişdir.

Populyasiya və fokus qrupu

Tədqiqatın hədəf kütləsi 2022-2023-cü tədris ili üzrə respublikanın müxtəlif ümumi təhsil müəssisələrində fəaliyyət göstərən gənc müəllimlərdir. Gənc müəllimlərin yaşı 17-35 yaş aralığında dəyişməkdədir. Belə ki qeyd edilən yaş aralığında respublikanın ümumi təhsil müəssisələrində 35 minə yaxın müəllim fəaliyyət göstərir. Araştırmada təsadüfi nümunə seçmə metodundan istifadə edilmişdir. Təsadüfi seçmə populyasiyadakı hər bir elementin bərabər şans və seçilmə ehtimalına malik olduğu bir üsuldur. Bu üsulla tədqiqata 878 gənc müəllim qatılmışdır. Tədqiqata qatılan gənc müəllimlərin bəzi özəllikləri aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 1: Müəllimlərin Cinsiyət, Ailə Vəziyyəti, Yaş, Təhsil Pilləsi, İşlədikləri Müəssisənin Yerləşdiyi Ərazinin Statusu və Pedaqoji Stajları ilə Bağlı Sayları və Faizlə İfadəsi

Dəyişənlər	Qruplar	N	%
Gender	Qadın	779	88.7
	Kişi	99	11.3
Ailə vəziyyəti	Evli	631	71.9
	Subay	247	28.1
Yaş	16-20	7	0.8
	21-25	179	20.4
	26-30	345	39.3
	31-36	347	39.5
Təhsil pilləsi	Orta peşə-ixtisas təhsili	155	17.7

		Ali təhsil	723	82.3
İşlədiyi yerləşdiyi statusu	müəssisənin Kənd	493	56.2	
	ərazinin Qəsəbə	104	11.8	
	Şəhər	281	32	
	1 ilə qədər	123	14	
Pedaqoji staj	1-3 il	208	23.7	
	3-5 il	159	18.1	
	5-10 il	229	26.1	
	10 ildən çox	159	18.1	

Tədqiqata qatılmış 878 nəfər gənc müəllimin xüsusiyyətlərinə nəzər saldıığımızda, 11.3%-nin kişi, 88.7%-nin isə qadın olduğu görünür. Seçilmiş fokus qrupunun cinsiyyətə görə bölgüsü populyasiya ilə bənzərlik təşkil etməkdədir. Gənc müəllimlərin 82.3%-i ali təhsillidir. Tədqiqata qatılan müəllimlərin böyük hissəsini kənd məktəblərində işləyən (56.2%) müəllimlər təşkil edir. Müəllimlərin pedaqoji stajına nəzər saldıığımızda pedaqoji stajı 5-10 il arasında olan müəllimlərin sayca üstünlük (26.1%) təşkil etdiyini görürük.

Məlumat toplama vasitələri

Tədqiqatda gənc müəllimlərin qarşılaşdıqları çətinlikləri müəyyən etmək üçün “Müəllim Namizədlərin Qarşılaşdıqları Çətinliklər Ölçmə Vasitəsi” və müəllimlərin bəzi özəlliklərini müəyyən etmək üçün isə Anket Sorğu Forması istifadə edilmişdir.

Müəllim Namizədlərin Qarşılaşdıqları Çətinliklər Ölçmə Vasitəsi Kozikoğlu və Senemoğlu (2018) tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. Ölçmə vasitəsi 5-li Likert tipli olub 35 maddə və 5 alt faktordan ibarətdir. Ölçmə vasitəsinin alt faktorları “tədrisin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi”, “sinfin idarə edilməsi”, “həmkar və rəhbərlərlə münasibətlər”, “ətraf mühit və cəmiyyətlə münasibətlər”, “məktəbin infrastrukturu və imkanları”dır. Meyarın dərəcələndirilməsi “Heç” ilə Hər zaman” arasında dəyişir. Kozikoğlu və Senemoğlu ölçmə vasitəsinə hazırlayarkən onun quruluşunun uyğunluğunu test etmək üçün Açıqlayıcı Faktor Analizi (AFA) nəticələrindən istifadə etmişdirlər. Belə ki, toplam varyasiyanın 56.48%-ni açıqlayan və 35 maddədən ibarət 5 faktorlu quruluş əldə etmişdirlər.

Ölçmə vasitəsinin etibarlılığını test etmək üçün tədqiqatçılar Cronbach Alpha dəyərlərinə baxmışdılar. Belə ki, Cronbach Alpha əmsalı ölçmə vasitəsinin bütünü üçün 0.94, tədrisin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi alt faktoru üçün 0.91, sinfin idarə edilməsi üçün 0.81, həmkar və rəhbərlərlə münasibətlər üçün 0.87, ətraf mühit və cəmiyyətlə münasibətlər üçün 0.88 və məktəbin infrastrukturu və imkanları alt faktoru üçün isə 0.83 olaraq tapılmışdır. Bizim həyata keçirdiyimiz bu tədqiqatda da ölçmə vasitəsinin Cronbach Alpha əmsalına baxılmışdır. Belə ki, ölçmə vasitəsinin alt faktorları üçün Cronbach Alpha əmsalı sırası ilə 0.88, 0.80, 0.87, 0.82, 0.78 olaraq müəyyən edilmişdir. Cronbach Alpha əmsalı ölçmə vasitəsinin bütünü üçün isə 0.92 olaraq tapılmışdır.

Tədqiqatda gənc müəllimlərin özəlliklərini müəyyən etmək üçün anket sorğu formasından istifadə edilmişdir. Öncədən tədqiqatçı tərəfindən hazırlanan forma əsasında gənc müəllimlərin cinsiyyəti, yaşı, ailə vəziyyəti, təhsil pilləsi, pedaqoji stajı və işədikləri müəssisənin yerləşdiyi ərazinin statusu ilə bağlı məlumatlar əldə edilmişdir.

Məlumatların qiymətləndirilməsi və analizi

Tədqiqatın məqsədi gənc müəllimlərin peşə fəaliyyətlərinin ilk illərində qarşılaşdıqları çətinliklərin hansı dərəcədə olduğunu müəyyən etmək. Bundan əlavə gənc müəllimlərin qarşılaşdıqları çətinliklərin onların bəzi xüsusiyyətlərinə görə fərqlilik göstərərək göstərmədiyini araşdırmaqdır.

Tədqiqatda ilk öncə toplanan məlumatların normal paylanıb paylanmadığını müəyyən etmək üçün Normallıq Testi (Test of Normality) nəticələrindən istifadə edilmişdir. Testə aid məlumatlar aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 2: Gənc Müəllimlərin Qarşılaşdıqları Çətinliklər Ölçmə Vasitələrinin Aldıqları Balların Normallıq Testi Nəticələri

Faktorlar	N	p	Ortalama	SS	Medyan	Qiymətləndirmə
Tədrisin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi	878	0.000	1.41	0.55	1.21	Heç
Sinfin idarə edilməsi	878	0.000	1.76	1.01	1.33	Heç
Həmkar və rəhbərlərlə münasibətlər	878	0.000	1.43	0.67	1.10	Heç
Ətraf mühit və cəmiyyətlə münasibətlər	878	0.000	1.73	1.02	1.25	Heç
Məktəbin infrastrukturunu və imkanları	878	0.000	2.60	1.20	2.50	Nadirən

Cədvəl 2-dən görüldüyü kimi p dəyəri 0.05-dən kiçikdir ($p < 0.05$). Orta bal və median dəyərlərinin də bir birindən fərqləndiyi müəyyən edilmişdir. Normallıq testi nəticələri paylanmanın normal olmadığını göstərir. Bu halda qruplar arasında fərqliliyin olub olmadığını test etmək üçün parametrik olmayan testlərdən (Nonparametric Tests) ikili qruplarda Mann-Whitney U testi, ikidən artıq qruplarda isə Kruskal-Wallis H testi istifadə edilmişdir.

Gənc müəllimlərin qarşılaşdıqları çətinliklərin hansı səviyyədə olduğunu müəyyən etmək üçün həyata keçirilən təhlillər, tədrisin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi, sinfin idarə edilməsi, həmkar və rəhbərlərlə münasibətlər və ətraf mühit və cəmiyyətlə münasibətlər alt faktorlarında müəllimlərin heç çətinliklə qarşılaşmadığı, məktəbin infrastrukturunu və imkanları alt faktorunda isə nadir hallarda çətinliklə qarşılaşdıqlarını göstərir.

NƏTİCƏLƏR

Tədqiqatda bu başlıq altında gənc müəllimlərin qarşılaşdıqları çətinliklərin (tədrisin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi, sinfin idarə edilməsi, həmkar və rəhbərlərlə münasibətlər, ətraf mühit və cəmiyyətlə münasibətlər, məktəbin infrastrukturunu və imkanları) onların bəzi xüsusiyyətlərinə görə fərqlənib fərqlənmədiyini göstərən analizlərə yer verilmişdir. Qeyd edilən analizlər sırası ilə aşağıdakı cədvəllərdə göstərilmişdir.

Cədvəl 3: Gənc Müəllimlərin Qarşılaşdıqları Çətinliklərin Alt Faktorları Dəyərlərinin Müəllimlərin Cinsiyyətinə Göre Mann Whitney U-Testi Nəticələri

Gənc Müəllimlərin Qarşılaşdıqları Çətinliklərin Faktorları	Alt	Gender	n	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	U	p
Tədrisin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi	Qadın		779	444.4	346154.0	34777	0.106
	Kişi		99	401.3	39727.0		
Sinfin idarə edilməsi	Qadın		779	447.3	348404.5	32526.5	0.007
	Kişi		99	378.6	37476.5		
Həmkar və rəhbərlərlə münasibətlər	Qadın		779	440.6	343262.0	37669	0.695
	Kişi		99	430.5	42619.0		
Ətraf mühit və cəmiyyətlə münasibətlər	Qadın		779	442.2	344490.0	36441	0.345
	Kişi		99	418.1	41391.0		
	Qadın		779	441.4	343883.5	37047.5	0.523

Məktəbin infrastrukturunu imkanları	Kişi	99	424.2	41997.5
---	------	----	-------	---------

Cədvəl 3-də görüldüyü kimi, “Mann Whitney U” Testi nəticəsində, gənc müəllimlərin qarşılaşdıqları çətinliklərin alt faktorları olan tədrisin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi, həmkar və rəhbərlərlə münasibətlər, ətraf mühit və cəmiyyətlə münasibətlər və məktəbin infrastrukturunu və imkanları faktorları müəllimlərin cinsiyyət dəyişkeninə görə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlilik ($p>0.05$) göstərməməkdədir. Ancaq gənc müəllimlərin qarşılaşdıqları çətinliyin alt faktorunu olan sinfin idarə edilməsi faktorunun müəllimlərin cinsiyyətinə görə fərqlilik göstərdiyi ($U=32526.5$; $p<0.05$) müəyyən edilmişdir. Kişi müəllimlərlə müqayisədə qadın müəllimlərin çətinliklə qarşılaşdığı görünür.

Cədvəl 4: Gənc Müəllimlərin Qarşılaşdıqları Çətinliklərin Alt Faktorları Dəyərlərinin Müəllimlərin Yaşlarına Göre Kuruskal Wallis H Testi Nəticələri

Gənc Müəllimlərin Qarşılaşdıqları Çətinliklərin Faktorları	Alt	Yaş	n	Sıra ortalaması	X ²	p	Fərqlilik
Tədrisin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi	və	16-20	7	473.1	2.621	0.454	
		21-25	179	434.3			
		26-30	345	455.3			
		31-36	347	425.8			
Sinfin idarə edilməsi	və	16-20	7	526.1	3.161	0.367	
		21-25	179	460.6			
		26-30	345	438.9			
		31-36	347	427.5			
Həmkar və rəhbərlərlə münasibətlər	və	16-20	7	428.4	3.158	0.368	
		21-25	179	418.8			
		26-30	345	456.3			
		31-36	347	433.7			
Ətraf mühit və cəmiyyətlə münasibətlər	və	16-20	7	570.9	17.362	0.001	2 ilə 4 3 ilə 4
		21-25	179	464.6			
		26-30	345	464.1			
		31-36	347	399.5			
Məktəbin infrastrukturunu imkanları	və	16-20	7	332.4	5.496	0.139	
		21-25	179	433.7			
		26-30	345	461.5			
		31-36	347	422.8			

Cədvəl 4-dən görüldüyü kimi, gənc müəllimlərin yaşlarına görə onların qarşılaşdıqları çətinliklərin alt faktorları olan tədrisin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi, sinfin idarə edilməsi, həmkar və rəhbərlərlə münasibətlər və məktəbin infrastrukturunu və imkanları faktorlarının əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənmədiyini, ancaq ətraf mühit və cəmiyyətlə münasibətlər faktorunda qruplar arasında fərqliliyin ($X^2=17.362$; $p<0.05$) olduğu, yaşı 31-36 yaş arasında olan müəllimlərin digə qruplarla müqayisədə daha az çətinliklə qarşılaşdıqları görünür.

Cədvəl 5: Gənc Müəllimlərin Qarşılaşdıqları Çətinliklərin Alt Faktorları Dəyərlərinin Müəllimlərin Ailə Vəziyyətinə Göre Mann Whitney U-Testi Nəticələri

Gənc Müəllimlərin Qarşılaşdıqları Çətinliklərin Alt Faktorları	Ailə vəziyyəti	n	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	U	p
Tədrisin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi	Evli	631	432.1	272656.0	73260	0.161
	Subay	247	458.4	113225.0		
Sinfin idarə edilməsi	Evli	631	430.3	271494.5	72098.5	0.069
	Subay	247	463.1	114386.5		
Həmkar rəhbərlərlə münasibətlər	Evli	631	431.1	271999.0	72603	0.1
	Subay	247	461.1	113882.0		
Ətraf mühit cəmiyyətlə münasibətlər	Evli	631	428.0	270051.5	70655.5	0.023
	Subay	247	469.0	115829.5		
Məktəbin infrastrukturunu imkanları	Evli	631	441.0	278256.5	76996.5	0.782
	Subay	247	435.7	107624.5		

Cədvəl 5 incələndiyində, gənc müəllimlərin ailə vəziyyəti dəyişməsinə görə qarşılaşdıqları çətinliklərin alt faktorları olan tədrisin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi, sinfin idarə edilməsi, həmkar və rəhbərlərlə münasibətlər və məktəbin infrastrukturunu və imkanları faktorlarının fərqlilik göstərmədiyini, ancaq ətraf mühit və cəmiyyətlə münasibətlər alt faktorunda əhəmiyyətli dərəcədə fərqliliyin ($U=70655.5$; $p<0.05$) olduğu, subay müəllimlərin evli müəllimlərlə müqayisədə daha çox çətinliklə qarşılaşdıqları müəyyən edilmişdir.

Cədvəl 6: Gənc Müəllimlərin Qarşılaşdıqları Çətinliklərin Alt Faktorları Dəyərlərinin Müəllimlərin Pedaqoji Stajlarına Göre Kuruskal Wallis H Testi Nəticələri

Gənc Müəllimlərin Qarşılaşdıqları Çətinliklərin Alt Faktorları	Pedaqoji staj	n	Sıra ortalaması	X ²	p	Fərqlilik
Tədrisin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi	1 ilə qədər	123	402.4	4.247	.374	
	1-3 il	208	459.0			
	3-5 il	159	449.0			
	5-10 il	229	436.3			
	10 ildən çox	159	437.6			
Sinfin idarə edilməsi	1 ilə qədər	123	410.8	4.064	.397	
	1-3 il	208	460.3			
	3-5 il	159	439.5			
	5-10 il	229	446.0			
	10 ildən çox	159	425.0			
Həmkar rəhbərlərlə münasibətlər	1 ilə qədər	123	357.9	17.860	.001	1 ilə 2 1 ilə 3 1 ilə 4 1 ilə 5
	1-3 il	208	436.0			
	3-5 il	159	464.9			
	5-10 il	229	452.2			
	10 ildən çox	159	463.3			
	1 ilə qədər	123	429.6	14.677	.005	
	1-3 il	208	465.1			

Ətraf mühit və cəmiyyətlə münasibətlər	3-5 il	159	484.3	8.668	.070	2 ilə 5
	5-10 il	229	419.8			3 ilə 5
	10 ildən çox	159	397.1			
Məktəbin infrastrukturunu və imkanları	1 ilə qədər	123	388.3			
	1-3 il	208	441.6			
	3-5 il	159	457.9			
	5-10 il	229	463.6			
	10 ildən çox	159	423.0			

Cədvəl 6-da gənc müəllimlərin qarşılaşdıqları çətinliklərin onların pedaqoji stajına görə fərqlənib fərqlənmədiyinə dair analizlər verilmişdir. Göründüyü kimi tədrisin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi, sinfin idarə edilməsi və məktəbin infrastrukturunu və imkanları faktorlarında qruplar arasında əhəmiyyətli dərəcədə bir fərqliliyin olmadığı ($p > 0.05$), ancaq həmkar və rəhbərlərlə münasibətlər ($X^2 = 17.860$; $p < 0.05$) və ətraf mühit və cəmiyyətlə münasibətlər ($X^2 = 14.677$; $p < 0.05$) alt faktorlarında qruplar arasında əhəmiyyətli dərəcədə bir fərqliliyin olduğu müəyyən edilmişdir. Fərqliliyin hansı qruplar arasında olduğunu müəyyən etmək üçün həyata keçirilən Tamhane's T2 Testi nəticəsində həmkarlarla və rəhbərlərlə münasibətlər alt faktorunda pedaqoji stajı 1 ilə qədər olan müəllimlərin digər qruplarla müqayisədə daha az çətinliklə qarşılaşdığı müəyyən edilmişdir.

Ətraf mühit və cəmiyyətlə münasibətlər alt faktorunda isə 10 ildən artıq pedaqoji stajı olan müəllimlərin pedaqoji stajı 1-3 il və 3-5 il arasında olan müəllimlərlə müqayisədə daha az çətinlik yaşadıkları görünür.

Cədvəl 7: Gənc Müəllimlərin Qarşılaşdıqları Çətinliklərin Alt Faktorları Dəyərlərinin Müəllimlərin Təhsil Pİlləsinə Göre Mann Whitney U-Testi Nəticələri

Gənc Müəllimlərin Qarşılaşdıqları Çətinliklərin Alt Faktorları		Təhsil pilləsi	n	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	U	p
Tədrisin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi	və	Orta peşə-ixtisas təhsili	155	472.6	73254.0	50901.0	.069
		Ali təhsil	723	432.4	312627.0		
Sinfin idarə edilməsi	və	Orta peşə-ixtisas təhsili	155	451.1	69933.0	54222.0	.505
		Ali təhsil	723	437.0	315948.0		
Həmkar rəhbərlərlə münasibətlər	və	Orta peşə-ixtisas təhsili	155	462.9	71757.5	52397.5	.185
		Ali təhsil	723	434.4	314123.5		
Ətraf mühit və cəmiyyətlə münasibətlər	və	Orta peşə-ixtisas təhsili	155	458.3	71051.0	53104.0	.279
		Ali təhsil	723	435.4	314830.0		
Məktəbin infrastrukturunu və imkanları	və	Orta peşə-ixtisas təhsili	155	409.0	63399.5	51309.5	.098
		Ali təhsil	723	446.0	322481.5		

Gənc müəllimlərin qarşılaşdıqları çətinliklərin onların təhsil pilləsinə görə fərqlənib fərqlənmədiyini müəyyən etmək üçün həyata keçirilən Mann Whitney U-Testi nəticəsində, gənc müəllimlərin təhsil pilləsinə görə qarşılaşdıqları çətinliyin alt faktorları olan tədrisin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi, sinfin idarə edilməsi, həmkar və rəhbərlərlə münasibətlər, ətraf mühit və cəmiyyətlə münasibətlər və məktəbin

infrastrukturu və imkanları faktorlarının əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənmədiyini ($p < 0.05$) müəyyən edilmişdir. Yəni bütün alt faktorlarda orta peşə-ixtisas təhsilli müəllimlərlə ali təhsilli müəllimlərin eyni səviyyədə çətinliklərlə qarşılaşdıqları görünür.

Cədvəl 8: Gənc Müəllimlərin Qarşılaşdıqları Çətinliklərin Alt Faktorları Dəyərlərinin Müəllimlərin İşlədikləri Təhsil Müəssisəsinin Yerləşdiyi Ərazinin Statusuna Görə Kuruskal Wallis H Testi Nəticələri

Gənc Müəllimlərin Qarşılaşdıqları Çətinliklərin Alt Faktorları	Təhsil müəssisəsinin yerləşdiyi ərazinin statusu	n	Sıra ortalaması	X ²	p	Fərqlilik
Tədrisin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi	Kənd	493	439.5	11.744	.003	2 ilə 1
	Qəsəbə	104	511.2			2 ilə 3
	Şəhər	281	412.8			
Sinfin idarə edilməsi	Kənd	493	396.7	35.602	.000	1 ilə 2
	Qəsəbə	104	494.3			1 ilə 3
	Şəhər	281	494.2			
Həmkar və rəhbərlərlə münasibətlər	Kənd	493	428.9	6.432	.040	
	Qəsəbə	104	495.2			
	Şəhər	281	437.3			
Ətraf mühit və cəmiyyətlə münasibətlər	Kənd	493	481.1	59.526	.000	3 ilə 1
	Qəsəbə	104	487.6			3 ilə 2
	Şəhər	281	348.6			
Məktəbin infrastrukturunu və imkanları	Kənd	493	476.0	33.060	.000	3 ilə 1
	Qəsəbə	104	458.2			3 ilə 2
	Şəhər	281	368.4			

Gənc müəllimlərin qarşılaşdıqları çətinliyin onların işlədikləri təhsil müəssisəsinin yerləşdiyi ərazisinin statusuna görə fərqlənib fərqlənmədiyini müəyyən etmək üçün həyata keçirilən analizlərdə nəticəsində, tədrisin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi, sinfin idarə edilməsi, həmkar və rəhbərlərlə münasibətlər, ətraf mühit və cəmiyyətlə münasibətlər və məktəbin infrastrukturunu və imkanları faktorlarının əhəmiyyətli dərəcədə ($p < 0.05$) fərqləndiyi görünmüşdür. Fərqliliyin hansı qruplar arasında olduğunu müəyyən etmək üçün həyata keçirilən Tamhane's T2 Testi nəticəsində, tədrisin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi alt faktorunda qəsəbə məktəbində işləyən müəllimlərin kənd və şəhər məktəbində işləyən müəllimlərlə müqayisədə daha çox çətinliklə qarşılaşdığı görünür. Sinfin idarə edilməsi alt faktorunda kənd məktəbində işləyən müəllimlərin qəsəbə və şəhər məktəbində işləyən müəllimlərlə müqayisədə daha az çətinliklə qarşılaşdığı görünür. Yəni, ətraf mühit və cəmiyyətlə münasibətlər və məktəbin infrastrukturunu və imkanları alt faktorlarında şəhər məktəblərində işləyən müəllimlərin kənd və qəsəbə məktəblərində işləyən müəllimlərlə müqayisədə daha az çətinliklə qarşılaşdıqları müəyyən edilmişdir.

Müzakirə və Təkliflər

Tədqiqatın məqsədi gənc müəllimlərin peşə fəaliyyətlərini həyata keçirərkən qarşılaşdıqları çətinliklərin müəyyən edilməsi, bundan əlavə bu çətinliklərin bəzi amillərə görə fərqlilik göstərərək göstərmədiyini araşdırmaqdır.

Əldə edilən nəticələrdə gənc müəllimlərin peşə fəaliyyətləri dövründə çətinliklərlə qarşılaşmadıqları, çalışdıqları müəssisənin infrastruktur və imkanları baxımından “nadirən” çətinliklərlə qarşılaşdıqları

görlmüştür. Elmi ədəbiyyat incələndiyində əldə edilən nəticələrlə bənzər və fərqli nəticələrin olduğunu görürük.

Kozikoğlu və Senemoğlunun (2018) həyata keçirdiyi tədqiqatda gənc müəllimlərin peşəyə başladıkları ilk illərdə tədrisin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi, sinifin idarə edilməsi, ətraf mühit və cəmiyyətlə münasibətlər, həmkar və rəhbərlərlə münasibətlər və müəssisənin infrastrukturunu və imkanları ilə bağlı məsələlərdə çətinliklə qarşılaşdıklarını ifadə etmişdir. Öztürk (2016) kənd və qəsəbədə işləyən gənc müəllimlərlə bağlı həyata keçirdiyi çalışmada gənc müəllimlərin qarşılaşdıkları çətinliyin daha çox iş yükünün çoxluğu, sosial status və müəllimlik imici, rəhbərlərlə münasibətlər və sinifin idarə edilməsi ilə bağlı çətinliklər olduğunu qeyd edir. Bundan əlavə bazatəhsilinin yetərli olmadığını, müəllimlərin universitetdə aldıkları təhsil ilə müəllimlik fəaliyyəti dövründə onlardan gözlənilənə tamamilə fərqli olduğunu və bu halın müəllimlərin motivasiyasına ciddi təsir etdiyini qeyd edir. Bir digər tədqiqatda gənc müəllimlərin daha çox rəhbərləri ilə münasibətlərində çətinliklə qarşılaşdıkları və sinifin idarə edilməsində yetərsiz olduqları müəyyən edilmişdir (Zengin & Çoban, 2020).

Gənc müəllimlərin cinsiyyətinə görə qarşılaşdıkları çətinliklərin sinifin idarə edilməsi alt faktorunda fərqlilik göstərdiyi, digər alt faktorlarda mənalı bir fərqliliyin olmadığı görünür. Sinifin idarə edilməsi alt faktorunda qadın müəllimlərin kişi müəllimlərlə müqayisədə daha çox çətinliklə qarşılaşdıkları müəyyən edilmişdir. Erkoç (2010) 399 müəllimlə həyata keçirdiyi tədqiqatda cinsiyyət dəyişməsinə görə hər hansı bir fərqliliyin olmadığını, Kozikoğlu (2016) isə araştrmasında gənc müəllimlərin qarşılaşdıkları çətinliklərin cinsiyyət dəyişməsinə görə fərqlilik göstərdiyini, qadın müəllimlərin kişi müəllimlərlə müqayisədə peşənin ilk illərində daha çox çətinliklə qarşılaşdıklarını qeyd edir.

Yaş və ailə vəziyyəti dəyişmələrinə görə gənc müəllimlərin qarşılaşdıkları çətinliklərdən ətraf mühit və cəmiyyətlə münasibətlər alt faktorunda mənalı bir fərqliliyin olduğu görünürsə də, digər alt faktorlarda fərqliliyin olmadığı müəyyən edilmişdir. Yaşı 31-36 arasında olan gənc müəllimlər digər gənc müəllimlərlə müqayisədə daha az çətinliklə qarşılaşmışdır. Ailə vəziyyəti dəyişməsinə görə isə subay müəllimlər evli müəllimlərlə müqayisədə ətraf mühit və cəmiyyətlə münasibətlərdə çətinliklə qarşılaşmışdılar. Yaş fərqi görə digər həmkarlarından yaşca böyük olan müəllimlərin təcrübələrinin də çox olduğu bu səbəblə ətraf mühit və cəmiyyətlə münasibətlərdə daha az çətinlik yaşadıkları düşünülə bilər. Eləcə də, evli müəllimlərin digər şəxslərlə münasibətlərdə daha təcrübəli olduqları bu səbəblə subay müəllimlərlə müqayisədə daha az çətinliklə qarşılaşdıkları qeyd edilə bilər.

Gənc müəllimlərin məzun olduqları təhsil pilləsinə görə qarşılaşdıkları çətinliklərdə fərqliliyin olub olmadığını müəyyən etmək üçün həyata keçirilən analizlərdə, əhəmiyyətli dərəcədə bir fərqliliyin olduğu müəyyən edilməmişdir.

Müəllimlərin işlədikləri təhsil müəssisəsinin yerləşdiyi inzibati ərazi vahidinin statusuna görə qarşılaşdıkları çətinliklərin fərqlilik göstərərək göstərmədiyini müəyyən etmək üçün həyata keçirilən analizlər nəticəsində, tədrisin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi alt faktorunda qəsəbədə yerləşən təhsil müəssisələrində işləyən müəllimlərin kənd və şəhərdə yerləşən təhsil müəssisələrində işləyən müəllimlərlə müqayisədə daha çox çətinliklə qarşılaşdıkları görünür. Sinifin idarə edilməsi alt faktorunda isə kənd məktəblərində işləyən müəllimlər digər ərazi vahidlərində yerləşən məktəblərdə işləyən müəllim həmkarları ilə müqayisədə daha az çətinliklə qarşılaşdıklarını qeyd edir. Ətraf mühit və cəmiyyətlə münasibətlər və məktəbin infrastrukturunu və imkanları alt faktorlarında şəhərdə yerləşən ümumi təhsil müəssisələrində işləyən gənc müəllimlər qəsəbə və kəndlərdə yerləşən məktəblərdə işləyən həmkarları ilə müqayisədə daha az çətinliklə qarşılaşdıklarını ifadə etmişdirlər.

Təkliflər

Peşə fəaliyyətinə başlayan müəllimlərin qarşılaşdıkları çətinlikləri minimuma endirmək üçün onların təhsil aldıkları dövrdə pedaqoji təcrübəkeçmə prosesinə daha çox vaxt ayrılması, eyni zamanda pedaqoji təcrübənin keyfiyyətli həyata keçirilməsinə diqqətin artırılması önəmlidir. Pedaqoji təcrübəkeçmə prosesinin eyni məktəbdə deyil müxtəlif məktəblərdə keçirilməsi, müəllim namizədlərin gələcəkdə qarşılaşdıqları biləcək hər vəziyyətə hazır olmaları baxımından vacibdir.

Yeni fəaliyyətə başlayan müəllimlərin qarşılaşdıqları çətinliklərin minimuma endirilməsi üçün universitet-məktəb işbirliyi də önəmlidir. Pedaqoji təcrübənin həyata keçirilməsi, eyni zamanda məktəblərdə təlim-tədrislə bağlı müəllimlərin qarşılaşdıqları müxtəlif çətinliklərə həll yollarının tapılması, metodiki dəstəyin göstərilməsi baxımından ali təhsil müəssisələrinin təhsil fakültələrində müvafiq strukturun olması da əhəmiyyət daşıya bilər.

Fəaliyyətə yeni başlayan müəllimlərə adaptasiya proqramının həyata keçirilməsi, məktəbşünaslıqla bağlı müxtəlif mövzuların izzah edilməsi də önəm daşımaqdadır. Bundan əlavə yeni fəaliyyətə başlayan müəllimlərə çalışdıqları müəssisədə daha bilikli və təcrübəli müəllimlərdən mentorların təyin edilməsi də vacibdir.

Yeni fəaliyyətə başlayan müəllimlərə məktəb rəhbərliyi də ilk illərdə xüsusi diqqət yetirməli, həm tədris, həm də digər məsələlərlə bağlı qarşılaşılan çətinliklərin həllində lazımı dəstək göstərməlidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Analı, K. C., & Şahin, A. (2020). Kırsal bölgelerde mesleğe yeni başlayan öğretmenlerin mesleki sorunları. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 396-414.
2. Boakye, C., & Ampiah, J. G. (2017). Challenges and Solutions: The experiences of newly qualified science teachers. *SAGE Open*, 1-10.
3. Boyraz, A. (2007). İlköğretim okullarında görev yapan aday öğretmenlerin sınıfta karşılaştıkları disiplin sorunları (Kırıkkale ili örneği). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara.
4. Cantu, M. Y., & Martinez, N. H. (2006). Problems faced by novice teachers in private elementary schools: A comparative study between Spain and Mexico. *Revista Electrónica de Investigación Educativa*, 1-16.
5. Çatalcı, M., & Özer, M. (2024). Mesleğe yeni başlayan sınıf öğretmenlerinin yaşadığı problemlere ilişkin öğretmen görüşlerinin incelenmesi. *Premium e-Journal of Social Sciences*, 7-14.
6. Çelik, O. T., & Kahraman, Ü. (2020). Göreve yeni başlayan öğretmenlerin yaşadıkları güçlükler. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 179-205.
7. Confait, S. (2015). Beginning teachers' challenges in their pursuit of effective teaching practices. *Cogent Education*, 1-18.
8. Dickson, M., Riddlebarger, J., Stringer, P. M., Tennant, L., & Kennetz, K. (2014). Challenges faced by Emirati novice teachers. *Near and Middle Eastern Journal of Research in Education*, 1-10.
9. Ergünay, O., & Adıgüzel, O. (2019). The challenges of beginning teachers in their first year of teaching career and their. *Journal of Qualitative Research in Education*, 1080-1099
10. Erkoç, A. (2010). Aday öğretmenlerin göreve başladıklarında karşılaştıkları sorunlar. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi), Kahramanmaraş.
11. Fantilli, R., & McDougall, D. (2009). A study of novice teachers: Challenges and supports in the first years. *Teaching and Teacher Education*, 814-825.
12. Gömleksiz, M. N., Kan, A. Ü., Biçer, S., & Yetkiner, A. (2010). Mesleğe yeni başlayan sınıf öğretmenlerinin yaşadıkları zorluklarla öğretmen adaylarının yaşayabilecekleri zorluklara ilişkin algılarının karşılaştırılması. *E-Journal of New World Science Economy*, 12-23.
13. Gülay, A., & Altun, T. (2017). Göreve yeni başlayan öğretmenlerin yeterlik algılarının ve karşılaştıkları sorunların belirlenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 738-749.
14. Hong, J. (2012). Why do some beginning teachers leave the school, and others stay? Understanding teacher resilience through psychological lenses. *Teachers and Teaching*, 417-440.
15. Karbeyaz, A., & Bayar, A. (2020). Mesleğe yeni başlayan öğretmenlerin karşılaştıkları sorunlar ve çözüm yolları. *International Social Sciences Studies Journal*, 4240-4250.
16. Korkmaz, S. (1999). Göreve yeni başlayan öğretmenlerin mesleğe uyum sorunları. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmış yüksek lisans tezi), Kocaeli, 1-124.

17. Kozikoğlu, İ. (2016). Öğretimin ilk yılı: Mesleğin ilk yılındaki öğretmenlerin karşılaştıkları güçlükler, hizmet öncesi eğitim yeterlikleri ve mesleğe adanmışlıkları. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmış doktora tezi), Van
18. Kozikoğlu, İ., & Senemoğlu, N. (2018). Mesleğe yeni başlayan öğretmenlerin karşılaştıkları güçlükler: Nitel bir çözümleme. Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi, 341-371.
19. Lam, B.-h. (2014). Challenges beginning teachers face in Hong Kong. Schools, 156-169.
20. Öztürk, M. (2016). Köy ve kasabalarda görev yapan öğretmenlerin mesleğin ilk yılında yaşadıkları güçlükler. Elementary Education Online, 378-390.
21. Smith, T., & İngersoll, R. (2004). What are the effects of induction and mentoring on beginning teacher turnover? American Educational Research Journal, 681-714.
22. Yanık, H. B., Bağdat, O., & Taştepe, M. (2016). Görüvə yeni başlayan ortaokul matematik öğretmenlerinin karşılaştıkları zorluklar. Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute, 130-152.
23. Zengin, S., & Çoban, A. (2020). Sosyal bilgiler öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının uygulamalı eğitimde karşılaştıkları güçlükler. Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 146-164.
24. Zetlin, A., MacLeod, E., & Kimm, C. (2012). Beginning teacher challenges instructing students who are in foster care. Remedial and Special Education, 4-13

AZERBAYCAN ve TÜRKİYE TARİHİ ROMANLARINDA ŞAH İSMAİL KARAKTERİ THE CHARACTER OF SHAH ISMAIL IN HISTORICAL ROMANS OF AZERBAIJAN AND TURKEY ÖZ

Şah İsmail tarihin kaydettiği, “nev-i şahsına münhasır” ender şahsiyetlerden biridir. Çocukluk evresi bile normal bir çocuğun kaldırmakta güçlük çekeceği şartlar altında geçmiştir. Çocukluğunu yaşayamadan “hükümdar” olup devlet kurmuş; başkomutan olarak ordusuyla fetihler yapmış; bir yandan gönlündeki coşkuları şiire dökmüş; diğer yandan inanç önderi sıfatıyla davasına kendini adamış bir karakterdir. Hatayi hakkındaki rivayetlerin, mistik görüntülerle zengin olduğu söylenebilir. Elbette bir tarikat şeyhi ve Karl Marks’ın da dediği gibi “On dört yılda on dört ülke fetheden” bir doğu hükümdarı olması hasebiyle sıradan halk, rivayetlerle Şah’a olan sevgisini kutsallaştırmayı tercih etmiştir. Ayrıca Şah’ın kendisi de edebi faaliyetleri boyunca, efsane ve rivayetlere bigane kalmamış mesnevilerinde mucize, mistik, mitolojik gibi bir sıra kavramları kullanarak derin bir etki uyandırmaya çalışmıştır. Bu itibarladır ki, zamanımıza dek ulaşan sözlü halk edebiyatının menkıbe ve rivayetleri, onun hakkında yazılan eserlerin kurmacalarında ayrıntılı olarak yer almıştır.

Erdebil Tekkesi’nin şeyhi, Safevi Devleti’nin şahı, Deh-nâme, Nasihat-nâme ve Divan-ı Hatayî’nin şairi İsmail’in obrazı, Azerbaycan okurları Azize Caferzade’nin “Bakı-1501”, Elisa Nicat’ın “Kızılbaşlar”, Kamal Abdulla’nın “Eksik El Yazması”, Ferman Kerimzade’nin “Hüdaferin Köprüsü” ve “Çaldıran Döv(y)üşü” adlı romanlarında yakından tanıma fırsatı bulurken Türkiye’de ise, Tufan Gündüz’ün “Son Kızılbaş Şah İsmail”, Feridun Fazıl Tülbentçi’nin “Şah İsmail”, Mustafa Yuka’nın “Şah İsmail”, Kazım Tekiner’in “Şah İsmail”, İskender Pala’nın “Şah ve Sultan”, Kazım Tekiner’in “Şah İsmail” ve Reha Çamuroğlu’nun “İsmail” adlı romanlarında resmedilmeye çalışılmıştır. Sözlü gelenek içinde halk hikayeleri kahramanı Şah İsmail, modern Türk edebiyatında da roman kahramanı olarak kurgulanmıştır. Adı geçen romanlarla Şah İsmail karakteri, zengin tarihi olaylar, geçmişin tozlu sayfalarından çıkartılıp modern insanın akıl, ruh ve gönül dünyasına etkili ve kalıcı bir şekilde (biraz da yazarların kişisel inanç, kültür ve ideolojik beslenme kaynaklarına göre) işlenmek istenmiştir. Bu eserlerde İsmail’in hikayesi, tarihi bir kahramanın etrafında oluşan folklorik algının farklı ideolojik yorumlarıdır.

Anahtar Kelimeler: Şah İsmail Hatayi, Türkiye, Azerbaycan, Tarihi Romanlar.

ABSTRACT

Shah Ismail is one of the rare “one of a kind” personalities recorded in history. Even his childhood was spent under conditions that a normal child would find difficult to bear. He became a “ruler” and established a state before he could live his childhood; he made conquests with his army as the commander-in-chief; on the one hand, he poured the ecstasies of his heart into poetry; on the other hand, he was a character who devoted himself to his cause as a leader of faith. It can be said that the narratives about Hatayi are rich with mystical images. Of course, being a sheikh of a sect and an eastern ruler who, as Karl Marx said, “conquered fourteen countries in fourteen years”, the common people preferred to sanctify their love for the Shah through narratives. Moreover, the Shah himself, in the course of his literary activities, was not indifferent to legends and narratives, and tried to create a profound impact by using a number of concepts such as miracle, mysticism and mythology in his masnavi. In this respect, the legends and narratives of the oral folk literature that have survived to our time have been included in detail in the fictions of the works written about him.

The obraz of Ismail, the sheikh of Ardabil Tekke, the shah of the Safavid state, the poet of Deh-nâme, Nasihat-nâme and Divan-i-Khayati, Azerbaijani readers Aziza Jafarzade’s “Bakı-1501”, Elisa Nicat’s “Kızılbaşlar”, Kamal Abdulla’s “The Missing Manuscript”, Ferman Kerimzade’s “Hüdaferin Bridge” and “Çaldıran Döv(y)üşü”, while in Turkey, Tufan Gündüz’s “The Last Kızılbaş Şah İsmail”, Feridun Fazıl Tülbentçi’s “Şah İsmail”, Mustafa Yuka’s “Şah İsmail”, Kazım Tekiner’s “Şah İsmail”, İskender Pala’s “Şah ve Sultan”, Kazım Tekiner’s “Şah İsmail” and Reha Çamuroğlu’s “İsmail”. Shah Ismail, the hero of folk tales in the oral tradition, has been fictionalized as the hero of novels in modern Turkish literature. In the aforementioned novels, the character of Shah Ismail, rich historical events, were taken out of the dusty pages of the past and were intended to be effectively and permanently (partly according to the authors’ personal beliefs, culture and ideological sources of nourishment) to the world of the mind, soul and heart of modern man. In these works, Ismail’s story is a different ideological interpretation of the folkloric perception around a historical hero.

Keywords: Shah Ismail Hatayi, Turkey, Azerbaijan, Historical Novels.

Tarihi Romanda Tarihi Gerçeklik Tartışması

Tarihî roman, geçmişte yaşandığı kabul edilen olaylarla, yazarın kurgu dünyasının birleşimi sonucunda meydana gelir. Geçmişin, günümüze aktarımında tarihî romanların, toplumsal hafızaya katkısı inkar edilemez bir gerçektir.

Mehmet Kaplan romancının, tarihi tarihçiden daha iyi canlandıran kişi olduğunu ileri sürerek, “Kanaatime göre romancı, tarihi tarihçilerden daha iyi canlandırır. Zira tarihçi çok defa insanın gölgesini bile veremeyen vesikalara bağlı kaldığı hâlde, romancı hayal gücü ile tarihin eksik bıraktığını tamamlar.” der.(1)

Tarihi romanın, tarih bilimine katkısı inkar edilemez. Çünkü tarihin kuru veya durağan haliyle anlatılması etkili ve kalıcı değildir. Tarih ele alınırken tarihçi kendi milletinin geçmişini biraz da milli duygularla ele alır fakat o bir romancı olmadığı için bilimsel kalıpların dışına çıkamaz. Buna karşın tarihi gerçeklerin roman kurgusu içinde edebiyat araçları kullanılarak işlenmesi okuyucuya tarihi olayları daha iyi anlamak ve yorumlamak imkanı sağlar.

“Tarih sadece gerçek olanla sınırlı kaldığından ve gerçek olanı da belgelendirmek zorunda olduğundan, tarihçiyi bağlayan kurallar bir hayli fazladır. Buna karşılık romancının gerçek olanla sınırlı olmak gibi bir kaygısı yoktur. O, gerçek olayları da kullanabilir, olmayanları da. Romancının gözünde olaylar sadece birer roman malzemesidir. Onun için asıl olan romandır; malzeme ikinci planda kalır.”(2) Aslında tarihçi de bir nevi romancıdır. Çünkü her tarihî belgenin bir fiction yapısı vardır. Tarihçi elindeki belgelerle bu yapıyı beslemek durumundadır. Nesnel olma iddiasına karşın “tarih” de metinselliğinden dolayı bir yeniden üretim şeklidir. Bu da ister istemez tarihçiyi roman yazarına yaklaştırmaktadır.

Tarihi romanın, “roman mı yoksa tarih mi olduğu” hususu tartışma konusu edilebilirse de tarihî roman yaşandığı kabul edilen olaylarla, yazarın kurgu dünyasının birleşimi sonucunda meydana gelir. Kuşkusuz tarihi romanın, “roman” yönü baskındır. Kemal Tahir’in de izah ettiği üzere romancı bir tarihçi değildir, ancak romancı tarihi roman gibi iddialı alanda eser meydana getirecekse tarihe, sosyolojiye ve romanın yapı taşlarını oluşturacak sair alanlarda da yeterli düzeyde bilgi sahibi olmalıdır. Tarihi romanın sadece zengin bir hayal dünyasıyla meydana getirilmesi düşünülemez: “Ben romancı olduğum için, tarih, sosyoloji, felsefe, ekonomi konularıyla ancak romancı olarak, roman planlarımdaki yerleri açısından ilgilenmekteyim. Bu bilim dallarında araştırmalar yaparken bilimsel metodu kullandığım halde, araştırmalarımın sonucunu açıklamak için romanı kullanıyorum...” (4)

Türkeş, modern tarih yazımı ile kurgusalılık arasındaki ilişkiye dikkat çeker: “Son otuz kırk yıldan beri gittikçe artan sayıda tarihçi, tarihin bilimden ziyade edebiyata yakın olduğu kanısına varmıştır.” (5)

Azerbaycan Edebiyatında Tarihi Roman

1917 Bolşevik Devrimi’yle beraber Sovyet edebiyatının temelini, “Parti edebiyatı” oluşturmuştur. Devrimden kısa bir süre sonra Sovyet sistemine dahil olan Azerbaycan’da katı rejimin ideolojisi gereği edebiyat, özgür bir ortam bulamadığı için o dönemde yeterince gelişme gösterememiştir. Azerbaycan’da 20. Yüzyılın sonlarına doğru tarihî romana olan ilgi ve sevgi artmıştır. Bilhassa Sovyetler Birliği’nde baskıcı uygulamaların kısmen zayıfladığı 1980’li yıllarda bu eğilim güçlenerek devam etmiştir. 1980’li yıllarda yazılan romanlar, 1991 yılında gerçekleşecek Azerbaycan’ın bağımsızlığı öncesinde milli hafızanın tekrar canlanmasına ciddi katkı sağlamıştır. 1980’li yıllarda Azerbaycan tarihinin farklı dönemleri ele alınmakla birlikte daha çok Şah İsmail mevzusunun öne çıkarıldığı görülür. Kerimzade’nin Hudaferin Köprüsü ikilemesi, Elçin’in Mahmud ve Meryem, Ceferzade’nin Bakı 1501, Nicat’ın Gızılbaşlar adlı eserlerinde Şah İsmail baş karakter olarak yer alır. (6) Azerbaycan’ın bağımsızlığını elde etmesinin ardından “Bağımsızlık sonrası edebiyat dönemi” olarak adlandırılan yıllarda Azerbaycan edipleri milli ve tarihi konuları işlemeye daha fazla ağırlık vermişlerdir.

Türkiye Edebiyatında Tarihi Roman

Türkiye’de tarihî roman, Tanzimat döneminde romanın ortaya çıkmasıyla gelişim göstermiştir. Dönemin eserleri İslamcılık ve Osmanlıcılık etkisinde işlenmiştir. Bu nedenle Cumhuriyet’in ilk dönemlerine ait tarihî romanların Tanzimat döneminin tarihi romanlarıyla bağlı olduğunu söylemek mümkün değildir. Yeni bir devlet ve toplumsal yapının oluşum şartları, daha bu yapının hazırlanma günlerinden itibaren romanda da

akis bulur. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde tarihî roman türü, büyük gelişim göstermiştir. Bu dönem romancılarının bir kısmı eserlerinde Türk Tarih Tezi araştırmalarına da paralel olarak Orta Asya Türklerine, Anadolu Medeniyetlerine yer verirken, bir kısmı da Osmanlı Devleti'nin çeşitli dönem ve tarihî şahsiyetlerini eserlerine konu etmişlerdir.

1980'li yıllardan sonra Türk romanında görölen postmodernist süreç, tarihî romanlarda da kendini göstermiştir. Bu süreçte yazılan bazı tarihî romanlarda 'Yeni Tarihselci' yaklaşımın hâkim olduğu söylenebilir. Bu dönemin, özellikle postmodernist unsurların ağır bastığı romanları, tarihî roman tartışmalarını tekrar gündeme getirmiştir.

Azerbaycan Tarihi Romanlarında Şah İsmail Elisa (Ali İsa) Nicat'ın "Kızılbaşlar"ında İsmail

Roman Azerbaycan edebiyatında Şah Hatayi hakkında yazılmış ilk edebi eserdir. Eser 1959-1963 yılları arasında yazılmış fakat 1982 yılında yayınlanabilmiştir. Nicat'ı takdir etmek gerekir ki **o, eski Sovyet sisteminde yaşayan edebiyatçılar arasında Komünist Parti üyesi olmayan tek yazardır.**

Kızılbaş ya da Kızılbaşlar romanının ana kahramanı, Kızılbaş Türklerinin (ve dünya Türklerinin) en büyük kimliklerinden biri olan Şah İsmail Hatayi'dir. Olaylar büyük çoğunlukla onun çevresinde şekillenir ve İsmail ileri görüşlü, zeki bir karakter olarak işlenir. "İsmail karakteri", yaşına göre hem cesur, atılgan ve yerinde duramayan cengaver olarak; hem de büyük bir şair olarak resmedilmiştir.

Yazar, eserinde İsmail'in tarihi kimliğini ve karakterini büyük bir ustalıkla ele almıştır. Romanda İsmail'in başına gelen acıklı olaylar canlı bir şekilde resmedilir. Romanın diğer en önemli kahramanlarından İsmail'in muhafızı Hüseyin Bey lala, cesur bir adam olarak İsmail'i yetiştirir; İsmail 12-13 yaşında Şirvan'a yürür, bu arada şiirler yazar ve nihayet tahta çıkar.

Eserde Şah İsmail ve onun silah arkadaşlarının Safevi devletini kurma sürecinde verdiği ağır şartlar ve kahramanlıklarla dolu mücadelesi epik-lirik şekilde canlandırılır. Yine romanda İsmail'in, Osmanlı hükümdarı 1. Selim'le yaptığı savaş da esaslı ve heyecanlı bir şekilde konu edinilmiştir. İsmail'in cesareti üzerine söylenecek hiçbir söz yoktur. Genellikle hükümdarlar muharebelerde uzakta durup savaşı yönetmeyi tercih ederken Şah İsmail, savaş meydanlarında ileri atılarak askerlerine güç verir.

Romanda Şah İsmail hakkında halk arasında dolaşan ve günümüze dek ulaşan tüm rivayetler anlatılmış ve olaylar tüm teferruatıyla açıklanmıştır. Yazarın romanda İsmail'in tüm yönlerini başarılı bir şekilde işlediği söylenebilir.

Kamal Abdulla'nın "Yarımcıq əlyazma/ Eksik El Yazması"nda İsmail

Roman, Dede Korkut ile Şah İsmail Hatayi ve günümüz insanların birbirleriyle iletişim kurma girişimlerinin sanatsal bir ifadesidir. Eserde Şah İsmail karakterinin motifleri "Şah ve Şair" teması ile takdim edilir. Roman ironili bir şekilde yazılmıştır. Romanın üçüncü olay örgüsünde Şah İsmail Hatayi yer alır. Olaya göre Hüseyin Lala, İsmail'e benzer birini bulur ki onun adı Hızır'dır. Hızır genç, fakir bir şairdir. Romana göre Hızır'ın takma adı Hatayi'dir ve Şah İsmail hiçbir zaman şiir yazmamıştır. Görünüşe göre İsmail'in Hatayi mahlasıyla yazdığı şiirler aslında ona ait değildir; benzer biri yani Hızır tarafından yazılmıştır. Hüseyin Bey, iddiaya göre İsmail'in tabilerinin Şah'ın aynı anda farklı yerlerde olduğunu düşünmesini istediği için Hızır'ı getirmiştir. Romanda Çaldıran savaşı Osmanlı ve Kızılbaş düşmanları tarafından fazla abartılmış önemsiz bir savaştır. Hızır'la beraber savaşı izleyen İsmail bu savaş yüzünden kendini suçlu hisseder. İsmail kıyafetlerini Hızır'a verir savaş alanına girip hayatını feda etmek ister. Ayrılmadan önce son sözleri: "Bunu tekrar bilmeni istiyorum. Benim adım sadece Şah İsmail'di, özüm Şah İsmail değil."

Olay örgüsü ilginç bir şekilde biter. Çaldıran Savaşı'nda şehit düşen Hüseyin Lala, 10 yıl sonra saraya döner ve Hızır'ı tanır. Onun, Şah İsmail'in yerinde oturduğunu gören Lala buna dayanamaz ve onu öldürür. Romanda olay örgüsü, tarihi hakikatlerin dışına rahatça çıkmak suretiyle ironiyle ele alınmıştır.

Bilindiği üzere Şah İsmail, çocukluğundan beri Hatayi takma adıyla şiirler yazmış olup tarihi kaynaklarda bunun tersine bir kanıt yoktur. İsmail'in şiirlerini okursak, gerçekten kendisinin yazdığını görürüz. Yine romanda Şah İsmail'in saçları altın rengi/kızıl olarak resmedilir. Oysa genel olarak, onun görünüşü hakkında çok az şey bilinmektedir. Yine İsmail'in aynı zamanda birden fazla yerde olduğuna dair

güvenilir bir bilgi kaynağı bulunmamaktadır. Bu, Şah'ın Hızır adında bir benzerinin olmadığı anlamına gelir. Tarihi kaynaklara göre Çaldıran savaşında yaralanan İsmail, kendi askeri tarafından kaçırılmış olmasına karşın romanda ise savaş kaybedilince İsmail kaçırılır fakat yaralanmamıştır.

Kamal Abdulla'nın "Eksik El Yazması"nın kurmacasının tarihi hakikatlerle örtüşmesi tartışmalıdır. Eserde Şah İsmail karakteri, gerek Azerbaycan ve gerekse Türkiye'de İsmail hakkında kaleme alınmış diğer tarihi romanlara göre güçlü, çarpıcı, etkileyici ve çok yönlü değildir. Hafızalardaki İsmail, "Eksik El Yazması"nda ironik bir şekilde karşımıza çıkar.

Eserin eleştirisi, yazarın yetersizliğine yorumlanmamalıdır. Zira Kemal Abdulla'nın çalışmalarını anlamak, kapsamlı bir entelektüel okuryazarlık gerektirir. Abdulla, Azerbaycan edebiyatının Umberto Eco'su olarak bilinir.

Asif Hajili'ye göre, "Eksik El Yazması'nın önde gelen semantik hatlarından biri olan Şah İsmail ile ilgili masal, hiçbir şekilde geleneksel bir tesadüfi entrika değildir. Bu eserde yapısal-semiyotik ölçütlerle sunulan "yönetici-şair" çatışması gibi geniş bir geleneğe sahip olan ikili karşıtlık versiyonuna yaklaşırsak, eserde çok ilginç ve anlamlı bir yorumla karşılaşacağız; Şah İsmail'in Türk tarihinde, siyasetinde ve yaratıcılığındaki rolünde ortaya çıkan ikilik, romanda bilinçaltı mantıksal bir işleme; yapısalcılığın temellerinden biri olan arabuluculukla çözülmektedir." (7)

Kamal Abdulla'nın "Eksik El Yazması" romanı ironi ile yazılmış olduğu için eserde ironiden nasibini alan sadece Şah İsmail değildir; Kamal Abdulla destansı "Kitabi-Dada Gorgud"un metnini de manipüle ederek mitolojik kahramanları ironi ve alay konusu yapmıştır. Örneğin, efsanede Dede Korkut, bilge bir "yaşlı" arketipidir, hanın sadık bir hizmetkarıdır. Yazar, mitolojik dünya görüşünün temelini yok eder, destandaki olaylar alay ile yeniden işlenir. Örneğin, "Işığın" ("Kutsal") İlahi Vasfin başlangıcında taşa dönüşü.

Ferman Kerimzade'nin "Hüdaferin Köprüsü" ve "Çaldıran Döv(y)üşü"nde İsmail

"Hüdaferin Köprüsü", 15. asrın sonu, 16. asrın başında ortaya çıkan ibretli hadiseleri tasvir eder. Romanın başkışisi İsmail'in çocukluk ve gençlik yıllarının canlandırıldığı bu eserde, tarihi olayların ışığında onun hakimiyet mücadelesi anlatılır. İsmail'in çocukluğunun büyük bir kısmı esaret içinde ve saklanarak geçmiştir. Annesi ve iki ağabeyi ile birlikte kalede tutsak hayatı yaşar. Gitmediği, görmediği yerlerin annesinin anlatmasıyla hayalini kurar.

İsmail'in şiir yeteneğini keşfetmesinde Sakine halasının büyük rolü vardır. Sakine halasının çaldığı sazı dinlemek İsmail'e büyük bir haz verir. Kendisi de bir yandan saz çalmayı öğrenir.

Alfabeyi bir günde öğrenmesi üzerine Sakine, onu Dede Korkut hikayelerindeki kahramanlara benzetir; "Çok eski bir destan var. Orda derler ki, hanın bir oğlu olmuş. O kadar güzelmış ki ay onun yüzünden utanırdı. O bir kez süt emdi, kırk gün sonra ava gitti, ata binip ok attı... Büyüyüp yiğit, bahadır oldu."¹⁶⁶

Eserin başlarında İsmail henüz yedi yaşında bir çocukken romanın sonlarında Şeyh Haydar ile Alemşahbeyim'in en küçük oğlu bu çocuk on üç yaşını bitirmiş ve tahta çıkmıştır. Yaşına göre olgun tavırları ve dikkat çekici zekası onun en belirgin özelliklerinden birkaçıdır.

Yazarın diğer romanı Çaldıran Dövüşü'nde ise daha çok işlenen karakter, İsmail'in siyaset ve devlet adamı yönüdür. Feraset ve basiret sahibi bir hükümdar oluşu onun, romandaki karakterinin diğer tamamlayıcı yanındır. Onun, büyük Azerbaycan'a giden yolda bilge bir hükümdar sıfatıyla gayretleri bu romanda başarılı bir şekilde tasvir edilir. İsmail, kurucusu olduğu Azerbaycan'da bilim, kültür, sanat ve medeniyetin gelişmesi için çalışır. Eserde dönemin toplumsal hayatı da başarılı bir şekilde canlandırılmıştır. İsmail'in öncülüğünde Azerbaycan'ın kadim tarihi renkli bir şekilde sergilenir.

İsmail tahta oturduğunda henüz on üç yaşındadır; buruk bir sevinç yaşar. Tahta çıktığında bu ihtişamlı sahneyi ailesinden hiç kimsenin görememesi sevincini istediği gibi yaşamasına engel olur. İç dünyasında yaptığı gerçekçi muhakeme sonunda ailesini bir tarafa iter, devlet kuran önder ve sahipkırın sıfatıyla kendisini yeni bir sülalenin başlangıcı olarak kabul eder;

"Bu çınarı babam, qüdrətli Həsən padşah əkdirib. Bu ağ gövdəli ağac Ağqoyunlulardır...Bəli, sülalədir. Amma dövranını sürmüş sülalə. Onun başında bir neçə yarpaq qalib...Bəs mən kiməm? Bu çınarla

¹⁶⁶ Kerimzade, (Çev., Özkurt), s.169.

qohumluğum olsa da mən onun budaqlarında bitmədim. Çinar çinarla qohum olsa da amma hərəsi ayrı-ayrı bitir. Mən yeni bir sülalənin başlanğıcıyam. Hansıdır o sülalə? Şah İsmayıl sülaləsi? Yox.”¹⁶⁷

Tahta çıxmasıyla beraber şeyhliyi yanında şahlığın gücünə de kavuşan İsmail'in bu konumu onun inanç dünyasında herhangi bir dəyişiklik yapmadığı gibi rehavete kapılmasına da yol vermemiştir. Zira o nefsinin süfli arzularına kapıldığında yok olacağını farkındadır. Teyakkuzuna bundan sonra da devam etmesi gerektiği düşüncesindedir. Bu nedendir ki aynı babası gibi onun da haremi olmamış ve sevdiği Taclıbeyim ve Behruze adlı eşleriyle yaşamayı tercih etmiştir. Eşlerine olan kuvvetli sevgisini şiirlerin de bile dile getirmiştir.

Şah İsmail güçlü bir sanatçı ruha sahiptir. Bunda çocukluğundan itibaren kendisini erken olgunlaştıran yaşadıklarının da payı büyüktür. “Hatayi” mahlasıyla şiirler yazarak sahib-i kalem olduğunu da göstermiştir. Şiirlerini Türkçe yazar; devrin modasına uymaz, ayrıca dili halkın anlayabileceği şekilde olabildiğince sadedir.

İsmail sadece savaş meydanlarında değil cesaretini av sahnelerinde de gösterir. O başkasını yanına almadan kendi başına kaplan avına çıkar. Hüseyin Lala Bey, Dede Bey gibi İsmail'in yakın adamları av sahasının gerisinde bekler. Karşısına çıkan kaplanı kolaylıkla alt etmeyi başarır. Attığı bir ok ile kaplanı yüreğinden vurup yere sermiştir. (8)

Şah İsmail'de “namus/haya” kavramının da müstesna yeri vardır. Annesi Alemşahbeyim bu duygunun yüceliğini silinmez bir şekilde onun ruhuna daha küçüklüğünde yerleştirmiştir. Hüseyin Baykara'nın elçisinin getirdiği dans eden kızı görünce verdiği tepki, onun namus ve haya düşüncesinin bir yansımasıdır: “..Şah İsmayıl sarayında hələ belə açıq-saçıq rəqs olmamışdı, bəlkə də heç kim görməmişdi. Gənc hökmdar qəzəbləndi. Onun qaşları çatıldı. Ətrafındakılara baxdı. Dədə bəy də, Hüseyn bəy lələ də, Xan Məhəmməd Ustaclı da, sarayın digər əyanəşrəfi də utandıqlarından başlarını aşağı dikmişdilər.”¹⁶⁸

Yazarın, her iki eserinde de Şah İsmail karakterini, halk arasında sözlü edebiyat geleneğinden günümüze kadar ulaşmış menkıbevi tüm rivayetler doğrultusunda ayrıntılarıyla birlikte “pozitif” olarak işlediğini söylemek mümkündür.

Azize Caferzade'nin “Bakı-1501” romanında Şah İsmail

Bakı-1501'de, sadece İsmail'in yaşamı değil Azərbaycan tarihinde önemli bir yere sahip olan “Safeviler və Şah İsmail dönemi” de siyasi, sosial və inanç yönleri konu edilərək millî bilinçle ele alınmışdır. Romanda Şah İsmail, Azərbaycan dövlətinin kurucusu olmasının yanında onun kişiliğinin olumlu-olumsuz yanları bəşərli bir şəkildə rəsmedilmişdir.

İsmail'in sıkıntılı gəçən çocukluğu, ailə bireylerinin hazin ölümləri, şairliyi, ruhani lider olaraq mənəvi otoritesi, dini-dünyəvi inancını yaymadaki kararlılığı, kəndi coğrafiyası dışındakı Anadolu Türkmənlərini bilinçləndirmə və örgütləmə siyaseti, roman sənətinin kurgusal bütünlüğü içində yazarın zəngin anlatımı ilə tarixi gərəklərə yəkin bir şəkildə ele alınmışdır.

Bakı-1501'in başkahramanı “Şah İsmail”, olay örgüsünün çək yənlü karakteridir. Romanda Şah İsmail, yeri gəldiğində “Kırmızı taclu, boz atlu, ağır leşkerlü heybetli” ordusuyla Kür nehrini ordusunun önündə cesəret sèrgiləyərək gəçən gözü pek komutandır. Nitekim romanda bu sahne duyğuları çəşturucu bir şəkildə canlandırılır: “Ardımca! deyə gənc hökmdar çəmçısını qaldırdı və atını birinci olaraq lal axan çaya vurdu. Bayram bəy, Çayansultan, Qayıtmaz bəy, Xüləfa bəy, Lələ Hüseyn bəy, Div Sultan və başqa sərkerdələr gənc hökmdarın qətiyyət və cürətinə heyrət və iftixar edərək ardınca düşdülər. Onlar İsmayılın dalınca çayı keçdikcə gənc İsmayılın nə isə dediyini gördülər. Lələ Hüseyn bəy çayı keçə-keçə sükut işarəsi verdi və dinlədi. İsmayıl öz ordusunu ruhlandırmaq, ürəkləndirmək, yaxın adamlarını daha da cürətləndirmək üçün oxuyurdu;

Nə yerdə əksən bitərəm,
Xanada çağırсан yetərəm,

¹⁶⁷ Kərimzadə, Fərman, Çaldıran Döyüşü, Kitab Klubu(3-cü neşr), Bakı, 2015. S.7-8

¹⁶⁸ Kərimzadə, s.91.

Sufilər əlin tutaram,

Qazilər, deyın şah mənəm...

Qazilər, deyın, şah mənəm...” Ve ordu genç hükümdarın/başkomutanın ardınca çayı geçer...¹⁶⁹

Onun çocukluk hatıralarında yakınlarının katledilmesinden kaynaklı acı ve derin izler, bir anda bilinçaltındaki intikam duygularını depreştirebilmektedir. Nitekim eserde İsmail’in çocukluk döneminin bir çocuğun kaldırabilmesi mümkün olmayan kesintisiz, katmerli acılar içinde geçtiği ve bu süreçte ara sıra karşılaştığı/yaşadığı hoş ortamların ona nefes aldırıldığı şu cümlelerde resmedilir: “...Lahican bağları körpə İsmayılın çox xoşuna gəlmişdi. Burada bir qədər dinclik tapmışdı. Yeddi yaşlı uşaq olmasına baxmayaraq yaşlı insan ömrünün dözə biləcəyi bəlalara dözmüşdü. Odur ki, İsmayıl yaşlılarına nisbətən çox inkişaf etmişdi...”¹⁷⁰

Eserdeki İsmail’in saray yaşamındaki karakter örgüsüne de değinmek gerekir: Eğlenmeye, zevk ü sefaya düşkün biri olmakla beraber her zaman bu ortamlarda onun sanat yönü, şairliği daha baskındır. Şiir meclislerinde o bir hükümdar değil şairdir. Bu meclislerde hükümdarlıkla özdeşleşmiş “taht” bulunmazdı. Ayrıca sarayında sadece şairler değil, hattatlar, minyatürcüler/ressamlar ve diğer sanatkârlar da değerlidir.

Şah İsmail, Türk ve müslüman coğrafyasında Farsça ve Arapçanın yanında yetim kalmış Türkçeye adeta iade-i itibar yaparak Türkçe olarak Hatayî, Şah Hatayî, Miskin Hatayî ve Hasta Hatayî mahlaslarıyla şiirler yazmıştır. Bununla da yetinmeyip Türkçeyi devlet dili olarak resmileştirmiştir: “Bundan sonra Safevi hanedanının yazışmaları ana dilimizde olacak! Sarayda herkes bu dille konuşacak ve yazacak! Sadece peygamber salavatullahın koyduğu ibadetten başka, kesinlikle Arapça ve Farsça kelime konuşulmayacak.”¹⁷¹

Görüldüğü üzere İsmail, bir yanda halkı kılıçtan geçiren zorba bir hükümdar, öbür yanda sanata, sanatçıya önem veren idareci, sıradan bir insan gibi şiir meclislerinde diz kırıp şiirler okuyan şair olarak iç içe geçmiş zıtlıkları, farklılıkları özünde barındıran bir karakterdir.

Bütün bu zıtlıklar aleminde Şah İsmail’in ruh, kalp, akıl ve fikir dünyası fırtınalara maruz kalır. Bu nedenle zaman zaman özellikle mezhepsel faktörlerin etkisiyle zulme varan uygulamaları hakkında vicdanını muhasebeye çeker: “Nasıl, hangi hakla, yaratıcının adıyla onun yarattıklarını kırıyor ve kırmaya teşvik ediyorum? Dehşete düşünüyorum dede! Derdimi, kalbime çöken isyanı, içkiyle boğmaya çalışıyorum...”¹⁷²

Romanda İsmail’in bir inanç önderi olarak yerinin pek müsbet olduğu söylenemez. Mücadelesinde elbette çocukluğunda yaşadığı acı hatıralar ve bunun getirdiği intikam duyguları ve bitmek tükenmeyen hırsı etken olmakla beraber bu mücadelenin asıl ateşleyici gücü, mezhebini yayma düşüncesidir. Romanda Bakü’nün alınması ve ahalinin neredeyse tamamının kılıçtan geçirilmesi, Anadolu’daki Alevi Türkmenlerin bilinçlendirilmesi, Osmanlı hanedanıyla yapılan Çaldıran savaşı mezhepsel yayılmacı gerekçelere dayanmaktadır.

Bakı-1501’de Türklük bilinci, yurt sevgisi Türk tarihinin en önemli şahsiyetlerinden Şah İsmail’in kahramanlığında işlenmiştir. Romanın sonunda Şah İsmail’in dilinden dökülen, “Sizə üç əmanət qoyub ərən babalar: dilimiz, qeyrətımız, vətənimiz-can sizin can onlar əmanəti”¹⁷³ sözleri, Caferzade’nin mezar taşına da yazılmıştır: “Sizə vəsiyyətim: dilimizi, qeyrətimizi, Vətənimizi qoruyun.”

Türkiye Tarihi Romanlarında Şah İsmail

Reha Çamuroğlu’nun “İsmail”inde Şah İsmail Karakteri

Türkmen-Alevi bir gelenekten gelen yazarımızın eserinde olayların merkezinde şeyhlik, şahlık ve şairliği en çarpıcı şekilde kendinde toplamış olan Şah İsmail baş karakterdir.

İsmail karakteri genel itibarıyla “hayranlık uyandıran bir atmosfere sahip kişi”dir. Bu hayranlık, aslında bir din adamının taşıdığı ruhani vasıflardan ziyade onun kıvrak zekasına, kurnazlığına, ürkütücü hırsına, baskın karakterine ve gizemli siyasetine dairdir. Çevresindekiler bu farklılıkları onda beşeri sıfatlar

¹⁶⁹ CAFERZADE, Azize, Bakı-1501, Yazıcı Neşriyat, Bakü, 1981

¹⁷⁰ Caferzade, Bakı-1501

¹⁷¹ Caferzade, Bakı-1501

¹⁷² Caferzade, Bakı-1501

¹⁷³ Caferzade, Bakı-1501

olarak görmek istemez; İsmail'e ait negatif veya pozitif her özelliğın bir hikmeti vardır. Aslında romandaki "İsmail" karakterinin, tasavvufi anlamda manevi mertebelerde ilerleme gibi bir endişesi de yoktur. Zaten halk ona mehdi nazarıyla bakmaktadır; O imam Ali'nin yeryüzünde tekrar vücut bulmuş halidir; bilinen bilinmeyen, farkedilen, farkedilmeyen tüm üstün vasıflar onda temerküz etmiştir. İsmail her ne kadar halkın, kendisi hakkındaki bu inançlarına katılmak istemediğini çevresine söylese de duaların "Bismillah" yerine "BismiŞah" diye başlatılmasına da karşı çıkmaz. Kendisiyle alakalı her yüceltme İsmail'in hoşuna gider; bir şiirinin kendine okunması bile okuyana, onu zengin edebilecek hediyeler vermesine neden olur.

İsmail'in şeyhlikten şahlığa geçişi ve kazanma hırsının onu çöküşe götürmesi, romanın vermek istediğı tezlerin başında gelir. Romanda İsmail, din adamından ziyade siyaset adamıdır. Bu yüzden ki tarikatını devlete dönüştürme sürecinde türlü yollara başvurmaktan çekinmez. Ondaki bu korkunç kazanma hırsı, genişleyen Safevi ülkesinde dinen asla tasvip edilmeyecek bir takım uygulamalara ve zulümlere sebebiyet verecektir. Öyle ki İsmail'in büyük amcası Cafer'in yakın dostu ve hükümdarlığı sırasında da İsmail'in yanında yer alıp askeri ve siyasi konularda İsmail'in fikirlerini beyan eden Tekelü Haydar, yapılan zulümlerden rahatsız olur bunlara daha fazla şahit olmamak için İsmail'den icazet ister. Gönüllerde taht kurmuş heterodoks İslamın temessül etmiş hali olan Safevi dergahı, devlete dönüşünce özünden uzaklaşmıştır.

Eserde, başta zorluklarla geçen dönemde sempati duyabileceğimiz İsmail, güç kazandıkça aslında acımasız bir hükümdara dönüşür. Tebriz'i aldığıında yaptığı Sünni katliamı o boyutlara ulaşıyor ki, ona karşı çıkan sünni annesi Alemşah Begüm'ü bile öldürtür. Oysa İsmail henüz beş yaşında iken İstar hisarında ortalık hareketlenmeye başladıktan sonra şehri teftiş edermiş gibi gezinir ve ürkek bir kuş yavrusu gibi kimseye de zararı dokunmazdı: "İsmail'in kimseye bir zarar verdiği görülmemiştii, gürültücü değildi, aksine, çok sessiz, nadiren konuşan, konuştuğu zaman da alçak sesle konuşan bir çocuktü. Fakat bu çocuk, hepsine ne kadar küçük olduklarını hissettirirdi..."¹⁷⁴

İsmail iki hanımını da çok sever ancak mecazi aşkla hakiki aşk arasında sıkışmaktan; mecazi aşka takılıp kalmaktan endişe duyar ve buna kafa yorar: "(...) iki aşkı bir edememekten korkuyorum. Kadınlara bakıyorum, bazen gözlerim kamaşıyor. Acaba diyorum, bu aşk asıl aşkıma yardımcı mı olur? Geçici aşkın köprüsünden hakiki aşka daha mı rahat varırım? Sonra şu Kumlu mollaların söyledikleri geliyor aklıma, acaba diyorum, bu gözlerimi kamaştıran şeytan mıdır?"¹⁷⁵

Safevi ordusunun uğradığı bozgunla Taclı Hanım'ın Osmanlıya esir düşmesi İsmail'i derinden sarsar. İsmail'in gözünde herşey anlamını yitirir. Eski kuru cihan kavgalarının da ne kadar boş olduğunu farkedir. Taclı hanımın hasreti onun yaralı ve mahzun yüreğini günden güne yıpratır. Av dönüşü hastalanan İsmail, otağında Necm'e son şiirini fani dünyanın sırrına vakıf olarak seslendirir;

"Cihane ışık ile üryan gelenler

Gidende hem yine üryan değil mi?"¹⁷⁶

"İsmail romanında baş kişi Şah İsmail, dört katmanlı bir yapıya sahiptir. Her bir evrede, İsmail, o evrede sahip olduğu unvan ile birlikte anılır. Erdebil'den sürgün olduğu yıllarda çocuk olan İsmail, şehzadedir. İsmail, Erdebil'de şeyh, Tebriz'de şah ve Çaldıran mağlubiyetinden sonra Hatayî olur. İsmail karakteri, hem açıklama yöntemi kullanılarak hem de dramatik yönleme dayanılarak inşa edilmiş bir karakterdir. Kimi zaman ise bu karakter, başka bir gözlemcinin verdiği bilgiler ile eserde kendisine yer bulur. Bu gözlemci ekseriyetle Necm'dir. Yazar-anlatıcı tarafından da belirtildiğı üzere öngörülemez tavırları olan İsmail, bu anlamda çok boyutlu bir karakterdir." (9)

İskender Pala'nın "Şah ve Sultan"ında Şah İsmail Karakteri

Romanının konusu, Safevi şahı İsmail Şah ile Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim arasındaki mücadeledir. Biri sünni diğeri alevi/şii iki hükümdar arasındaki mezhep çatışması, bu çatışmanın doğurduğu sonuçlar ve her ikisinin hükmetmek uğruna her şeyi göze alan mücadeleleri anlatılır.

¹⁷⁴ ÇAMUROĞLU, (2014a), İsmail, s.75-76

¹⁷⁵ ÇAMUROĞLU, (2014a), İsmail, s.252

¹⁷⁶ ÇAMUROĞLU, (2014a), İsmail, s.358

Romanda İsmail, dünyevi liderliği ruhani liderliğe tercih eden, hırsıyla birçok zulüm yapan, Çaldıran'da hezimete uğrayıp kardeş kanı dökülmesine sebebiyet verdikten sonra geldiği yere/iç alemine geri dönmek zorunda kalan bir karakterdir. Eserde Selim'in hırsı tüm İslam ve Türk dünyasını birleştirmeye yönelik ulvi bir duygu olarak gösterilirken İsmail'in hırsı ise daha çok şahsi ihtiraslarını tatmine yönelik süflü duygular olarak işlenmiştir.

İsmail'in romanda kişiliğinin olumsuz yansıtılmasının gereği olarak en yakınındakilerden bile İsmail'in hışmına uğramamış kimse yoktur. O, köpeğine ayırdığı vakti, halka ayıracağı vakitten daha önemli gören bir hükümdardır. Ta Anadolu'dan kendisini ziyarete gelen bir halifesinin dilini kestirip köpeğinin önüne atacak kadar da dengesizdir ve kafasına eseni yapan bir kişiliktir. Bununla birlikte Şah İsmail, yüksek mistik gücü ve karizmatik kişiliğiyle müritlerini ve muhiplerini etkileyen bir karakterdir aynı zamanda.

Romanda Selim'in mahrem hayatı dile getirilmezken İsmail'in haremde olan biten zaman zaman işlenir. İsmail, Taçlı Hatun'un yatağına hep “şarap sarhoşu” olarak gelen bir karakterdir. Hatta Taçlı, İsmail'in bu şartlar altında kendisine dokunmasını istemediği için yanında kılıçla bile yatar. Buna karşın aynı Taçlı hatun Çaldıran Savaşı'nda esir edildikten sonra “sofra artığı” ya da “Şah köpeğinin salyası değmiş bir lokması” olarak görülmesine rağmen Selim'e âşık olmaktan kendini alamaz. Romanda Taçlı hatun, kendisine değer veren İsmail'e tiksinti; buna karşın kendisini sofraya artığı gören Selim'e ise hayranlık duyurularak adeta itibarsız bir “Şah İsmail portresi” karşımıza çıkartılır.

Yazar romanda, Şah İsmail'e iktidar hırsıyla yeğeni Kamber'i de köle ve hadım ettirmiştir. Kamber, romanın sonuna doğru İsmail'in öz amcası olduğunu bir rastlantı sonucu, okuduğu bir not aracılığı ile öğrenir ve der; “Sarayına vardığımda beni hadım ettirerek sonsuza kadar tahttan uzaklaştırmış olduğunu, rakip olmamı engellediğini öğrenmek istemiyordum.”¹⁷⁷

İsmail, iktidar uğruna öz yeğenin hayatını karartan bir amcadır. Oysa Kamber karakterinin tarihte olup olmadığı tartışmalıdır. Kamber'in yazarın kurmaca bir karakteri olma ihtimali yüksektir. İsmail'in, Tebriz'deki sarayında hadım ettirip haremde köle olarak istihdam ettiği bir yeğeni olduğu tarihi kaynaklarda kesin olarak belli değilken Osmanlı kaynaklarında (resmi kaynaklar da dahil olmak üzere), “nizam-ı alem için kardeş katli vaciptir” fetvası nedeniyle Selim'in Bursa'da beş yeğenini boğdurduğu kesindir. Hatta tüm Osmanlı tarihçilerine göre dünya saltanatında gözü olmayan, kendini ilme adanmış şehzade Korkut, abisi Selim'e biat etmişken romanda ise yazar, şehzade Korkut gibi bir insanı bile “asi” olarak göstermekten çekinmemiştir: “Dün asi Şehzade Korkut'un da öldürüldüğü haberi ulaştı Sultan'a.”¹⁷⁸

Dolayısıyla romanda İsmail'in gerçekte var olduğu tartışmalı yeğeni Kamber'e sırf saltanatını muhafaza egosuyla gayr-i insani muamelede bulunan dolayısıyla negatif bir kişilik olduğu ima edilirken Selim'in kardeş ve yeğenlerine yaptıkları ise devletin bekası şeklinde meşru bir kılıfa sokulmak istenmiştir.

Romanda İsmail'in özel yaşamı gibi kamusal yaşamı da sıkıntılıdır. Selim, Türk ve İslam coğrafyasının birliğini sağlamaya çalışan idealist bir idareci iken İsmail ise bu ulvi düşüncenin karşısında, kişisel hırsına yenik düşmüş bir hükümdardır. Bütün gayreti Müslüman ve Türk coğrafyasında fitne çıkartmaya matuftur. Bu nedenle “kardeşin kardeşe kırdırılmasından” da sorumludur. Nitekim Çaldıran yenilgisi sonrası yazar tarafından anlatılan İsmail'e, yakın koruması Hüseyin'e pişmanlık kabilinden “Türkü Türke kırdırma istemedim” şeklinde sözler söylettirilir.

Türkiye romanları arasında İsmail'i tarihi gerçeklerin dışına çıkmayı göze alarak ideolojik yaklaşımla itibarsızlaştırma gayretine giren tek roman “Şah ve Sultan”dır diyebiliriz. Yazarın amacı, Şah İsmail'i itibarsızlaştırmak, Sultan Selim'i yüceltmektir. Yazarı buna iten sebepler yazarın siyasal islamcı ve osmanlıcı ideolojiye sahip olmasıdır, diyebiliriz. Romanın, hegemonik muhafazakâr Sünnî söylemin etkisiyle yazıldığını söylemek mümkündür.

¹⁷⁷ Pala, İskender, Şah & Sultan, s.368

¹⁷⁸ Pala, İskender, Şah & Sultan, s.152

Tufan Gündüz'ün “Son Kızılbaş Şah İsmail”inde İsmail Karakteri

Türkiye'deki Şah İsmail ile Selim arasındaki mücadeleyi konu edinen eserlere göre Tufan Gündüz'ün eserinin farkı, bu çekişmede Şah İsmail boyutuna yoğunlaşmış olması ve bu tarihi portre çalışmasını bilimsel yöntemle gerçekleştirmesidir. Kitapta Şah İsmail ve Kızılbaş hareketi orijinal kaynakların ışığında ele alınmıştır.

Romanın başkışisi İsmail olup eserde onun kısacık bir ömre sığdırdığı bugünkü modern Azerbaycan'ın da kadim tarihini teşkil eden Safevi devletinin oluşum süreci coşkulu şekilde anlatılır. Bu süreçteki mücadelede İsmail'in şeyhlikten şahlığa evrilen çalkantılı, hızlı, heyecanlı ve tehlikelerle dolu yaşamı tarihi gerçeklere göre işlenmeye çalışılır. İsmail'in yaşamının en hazin yanı baş döndürücü zaferlerden sonra kendisinin ve onu mehdi gören kızılbaşlar ya da müridanının hiç beklemediği Çaldıran yenilgisidir. Bu yenilgi onun zihin ve ruh dünyasında adeta zirveden, zemine olanca hızıyla çakılmak gibi tahribat oluşturmuştur.

Romanda İsmail'in XVI. yüzyılın başlarında İran'da kurduğu devletin inşa sürecinde Kızılbaş Türkmenlerin şeyhlerini şah yapmak için giriştikleri mücadeleler de ele alınır. Kızılbaşlar kurtarıcı/mehdi olarak gördükleri İsmail'in emirlerine kayıtsız-şartsız itaat eder, Onun otoritesini kurmak için canlarını verirler. Fakat ne yazık ki Kızılbaş Türkmenler, kurucuları oldukları devletin aynı zamanda kurbanı da olur. Bunda en büyük etken İsmail'in Gilan'da iken Şiî ortamda büyümesi nedeniyle, hükümdarlığında Şiîliği resmî mezhep yapmış olmasıdır. Bu resmi inancın devlet bürokrasisine de yansması olmuş ve Şahın çevresi ona göre şekillenmeye başlamıştır. Buna karşın onun gönül dünyası ve maneviyatı Kızılbaşlığa bağlı kalmıştır. Bu yüzden Hataî mahlasıyla Türkçe söylediği şiirlerinde Kızılbaşlığın derin tesirleri görülür. Kısaca diyebiliriz ki şiirlerinde Kızılbaş olan İsmail, devlet işlerinde Şiidir.

Tufan Gündüz'ün, eserde İsmail'i ön plana çıkarmayı tercih ettiğini söylemiştik. Eserde Şah İsmail, orta boylu, güzel görümlü, sağlam vücutlu ve kuvvetli biridir. Diğer Kızılbaşlar gibi sakalını tıraş edip sadece bıyık bırakır. Avcılığa meraklı ve aynı zamanda iyi bir okçudur. Hazinesi her zaman boştur zira, dünya malına zerre kadar tamah etmez; ülkenin dört bir yanından gönderilen türlü türlü hediyeleri etrafındakilere dağıtır.

İsmail'in mührü "Z" şeklinde ve yarım ceviz büyüklüğünde olup, ortasına Şah İsmail'in, etrafına da Oniki İmam'ın adları kazanmıştı. Mührün bu özelliği onun devletinin resmi ideolojisini de göstermektedir.

Türkmen kızılbaşlar Şah İsmail'e aşırı bağlıdır. Bu bağlılık, sonraki şahlara hiçbir zaman gösterilmemiştir. Nitekim İsmail öldüğünde Taçlı Begüm henüz on bir yaşında olan büyük oğlu Tahmasb'ın elinden tutarak tahta oturtur. Asker ve sivil bürokratlarla eyaletlerdeki Kızılbaş reisler Tahmasb'a biat ederler ancak Şah İsmail'e kayıtsız şartsız itaat eden Kızılbaşlar, Tahmasb'a karşı aynı bağlılığı göstermezler.

Gündüz'ün eserinde İsmail'in hükümdar, şair, inanç önderi ve asker kişilikleri başarılı bir şekilde canlandırılmıştır.

Feridun Fazıl Tülbentçi'nin “Şah İsmail”inde İsmail Karakteri

Romanın adı ‘Şah İsmail’ olsa da yazarının da belirttiği gibi, sufilerin en az iki asırlık hikayesinin anlatıldığı bu tarihî romanda; Şah İsmail'in şeyhlikten şaha dönüşümü; bu uğurda Kızılbaş Türkmenlerle birlikte verdiği mücadeleler, Safevi Devleti'nin kuruluşu, Şii mezhebini resmi mezhep olarak ilan edişi, Yunus Emre'ye aşık bir şair oluşu işlenir. Yazar, anlattıklarını romancıdan ziyade tarihçi kimliğiyle dipnotları vasıtasıyla desteklemeye çalışır.

Eserin temel kahramanı Şah İsmail olmakla beraber yazarın üslubu gereği romanda diğer romanlarda olduğu gibi İsmail'in karakter tahlili belirgin bir şekilde yapılmaz. Yazar şahısları işlememiş, onları destan tipleri gibi düz bir şekilde anlatmıştır. Şahıslar, sadece olaylar dolayısıyla görünürler.

Romandaki vak'a zamanı, Şah İsmail'in cülus merasiminin yapıldığı 1502 yılında başlar. Şah İsmail o zaman on altı yaşındadır. Roman, 1511 yılında Şah İsmail yirmi beş yaşındayken sona erer. Bu sırada kuvvetli bir Safevi Devleti mevcuttur. Yazar, 1511 yılından sonraki hadiseleri de ‘Yavuz Sultan Selim Ağlıyor’ adlı romanında anlattığını bildirir.

Roman, Şah İsmail'in tahta çıkışı sebebiyle yapılan cülus merasimiyle başlar. Bu vesile ile Şah İsmail'den kısaca bahsedilir: “... Takımları altın ve incilerle süslü beyaz bir atın üzerinde on beş, on altı

yaşlarında güzel bir insan çıktı. Beyaz yüzünü süsleyen bıyıkları henüz terlemişti. Müzeyyen elbiseleri ile başına geçirdiği kavuk çok yaraşmıştı.”¹⁷⁹

Eserde Şah İsmail’in yeni bir devletin temellerini attığı belirtilerek, kısaca bilgi verilir: “On altıncı yüzyılın başlarında Akkoyonlu İmparatorluğu’nun enkazı üzerinde kudret ve kuvvetini dinî esaslardan alan yeni bir devlet tarih sahnesine çıkıyordu. Safeviler adını taşıyacak olan bu yeni devletin bânisi İsmail, şeyhlikten şahlığa yükselmek için hazırlanıyordu. ... Müstakbel hükümdar on altı yaşına henüz basmıştı. Bununla beraber birçok meziyetlere, maddî ve manevî bilgilere sahipti. Vakur ve gösterişli idi...”¹⁸⁰ Bu satırlarda İsmail’in şeyhliğinin, onun için bir basamak olduğu, sahip olduğunu düşündüğü özellikleri nedeniyle yüksek özgüveni ve bunun doğal sonucu olan heybetli duruşu resmedilmiştir.

Şah İsmail, saraydan çıkıp Uzun Hasan Camii’ne giderken, kalabalık arasında bulunan Zeynep adlı, elinde hançer bulunan bir kızın hücumuna uğrar. Fakat, zamanında yetişen saray muhafızları, kızın elinden hançeri alırlar ve onu yakalarlar. Halkın galeyana gelmesi üzerine, kızın hücumu sırasında temkinin hiç bozmayan ve elini kılıcına dahi götürmeye tenezzül etmeyen Şah İsmail müdahale eder. Şah İsmail, kızın öldürülmesi halinde suikastın sebebini ve müsebbiplerini öğrenemeyeceğini düşündüğü ve kızdan etkilendiği için dokunulmamasını, kızın nezarete alınıp sorgulanmasını emreder. Kız götürülürken, Şah İsmail, onun gözlerinin ne kadar güzel olduğunu düşünür.¹⁸¹ Burada İsmail’in soğukkanlılığını, olayların etkisiyle aniden tehevüre kapılmadığını, olayların sebep ve sonuçlarını bulmak isteyen bir kişiliğe sahip olduğunu görmekteyiz. Bu bir yönetici de olması gereken bir özelliktir. Ancak İsmail’in bir özelliği daha ortaya çıkmaktadır. İsmail, cesur, gözükara ve güzel kadınlardan etkilenmektedir. Onu hemen öldürtmemesinin nedenlerinden biri de budur. Romanda, Şah İsmail’in etkilendiği Zeynep’in yüzünün renginin mat, kirpiklerinin uzun, gözlerinin siyah ve büyük olduğu belirtilir. Zeynep, İsmail’in galibiyetiyle biten Nahçıvan savaşında ölen Emir Mehmet Rahim’in kızı olup babasının intikamını almak istemiş ancak amacına ulaşamamıştır.

Şah İsmail’in cülûs merasimi dolayısıyla Tebriz’de bulunan halifeler, sarayda yapılan divândan sonra Şah İsmail’in huzuruna kabul edilirler. Huzura Nur Halife’nin başta girdiği belirtilir. Şah İsmail’in halifeler için söylediği güzel sözlere, iltifatlara da Nur Ali, arkadaşları adına mukabele eder. Görüldüğü üzere İsmail’in, halifeleriyle diyalogu doğal ve samimidir.

Şah İsmail, ordusunun başında çıktığı seferlerde ardarda muhteşem zaferler elde eder. Ancak aldığı yerleri yakar ve yıkar. Mesela Dulkadir ülkesine girdiğinde Elbistan baştan başa tahrip edilir, birçok abideler yakılıp, yıkılır. Diğer Dulkadir şehir ve kasabaları da aynı akıbete uğrarlar... Burada İsmail, ele geçirdiği yerlerde masum insanlara dahi acımayan merhamet duymayan bir kişilik olarak ortaya çıkmaktadır.

“Tebriz’e zafer alayları ile dönen Şah İsmail, harem dairesine çekilir ve günlerce haremden çıkmayarak, zamanını genç ve güzel cariyeler arasında, saz ve şarap eğlencelerinde geçirir.”

Yukarıda Kerimzade’nin Çaldıran Dövüşü’nde geçen Hüseyin Baykara’nın elçisinin getirdiği dans eden açık saçık kızı görünce gazaplanan, kaşları çatılan İsmail’i Feridun Fazıl Tülbentçi’nin eserinde görmek mümkün değildir. Onun eğlenceye, kadına ve şaraba düşkün olduğu hususu yer yer romanda dile getirilir: “Şah İsmail, ilerleyen günlerde şaraba ve kadına fazlaca rağbet gösterir. Heşt Behişt Sarayı’nın harem dairesi, güzellikleri dillere destan olan Gürcü kızlarıyla dolar. Sarayında sazlı ve şaraplı harem eğlenceleri tertip ettirir.”¹⁸²

Şah İsmail’in hocasıyla konuşmalarından, onun hocasına ve ilim adamlarına karşı son derece saygılı, hürmetkâr olduğunu anlarız: “Şah İsmail nazik, terbiyeli ve sırasına göre gayet mütevazî bir çocuktur. Dedesi gibi o da ilim ve din adamlarına karşı fazla itibar ederdi. Kendisine senelerce hocalık ve hem de âdetâ babalık yapan Şemsettin Efendi’nin şahım, efendimiz diye hitap etmesinden rahatsız olurdu.”

¹⁷⁹ Tülbentçi, Feridun Fazıl, Şah İsmail, s.8

¹⁸⁰ Tülbentçi, Feridun Fazıl, Şah İsmail, s.275

¹⁸¹ Tülbentçi, Feridun Fazıl, Şah İsmail, s.10-11

¹⁸² Tülbentçi, Feridun Fazıl, Şah İsmail, s.305

Yine Şah İsmail'in hocasıyla konuşmalarından ve hocasının izlenimlerinden, Şah İsmail'in şiire karşı hassasiyeti olduğunu öğreniriz. “Hocası, Şah İsmail'e ilk defa Yunus Emre'nin bir şiirini okuduğu zaman onun ağladığını hatırlar.”¹⁸³

Zaferlerden sonra Şah İsmail artık mağrur, muzaffer bir hükümdar hüviyetini alır, istişare kültürü ortadan kalkar. Kadına ve şaraba fazlaca rağbet gösterir, haremını güzel cariyelerle doldurur. Eserde şair yönü de işlenen İsmail güzel nefesler yazar. Bilhassa hece vezni ile yazdığı nefesleri Safevi devletinin sınırlarını aşır Anadolu'daki alevilerin kalplerine nüfuz eder. Nefeslerini aynı zamanda kuvvetli bir propaganda aracı olarak da kullanır.¹⁸⁴

SONUÇ

Şah İsmail'le ilgili yazılan romanlara baktığımızda birbirine zıt İsmail karakterleri çıkmakla beraber genel olarak onun hayatı, tarihi gerçeklere sadık kalınarak ve hatta bazılarında biraz da menkıbevi şekilde efsaneleştirilerek anlatılmıştır. Sözkonusu eserlerde İsmail'in karakterine yönelik mübalağalı içerikler (Kamal Abdulla'nın Eksik El Yazması'ndaki İsmail karakterini hariç tutarsak) daha çok Azerbaycan romancılarının eserlerinde göze çarpmaktadır. Bunun haklı yanı da vardır; zira Şah İsmail bugünkü İran Azerbaycanı'nı da içine alacak şekilde tüm Azerbaycan'ın devletleşme sürecinin mimarıdır. Büyük Azerbaycan devletinin kurucusu Şah İsmail, Safevi bir Türk olarak, Azerbaycan dilinin devlet dili olmasında, tahsil ocaklarının çoğalmasında önemli rol oynamış; Türkçe yazdığı şiirlerle Azerbaycan edebiyatını zenginleştirmiştir. Ayrıca bir asra yakın komünist rejim, Azerbaycan'ın kadim ve köklü tarihini silmek, tarihi şahsiyetlerini de unutturmak istemiştir. Böyle bir ortamda milli bilincin oluşması için gençliğe rol model olacak tarihi şahsiyetlerin edebiyatın enstrümanlarıyla işlenmesi zaruret halini almıştır. Nitekim Azerbaycan edebiyatının önde gelen yazarlarından Azize Caferzade bir ropörtajında tarihi roman yazmasının nedenlerini şöyle izah eder:

“...Tarihi roman yazmamın sebebi başka şeydir. Ben uzun yıllar Akademide, Eski El yazmaları Enstitüsü'nde çalıştım. O zaman görüyordum ki, bizim Azeri tarihi halkımıza, milletimize ve çocuklarımıza iyi tanıtılmıyor. Ruslar, bizim tarihimizi, istedikleri gibi dönderiyor ve karıştırıyorlardı. Bize çarpıtarak anlatıyorlardı tarihimizi. Bunun yanında bir de tarih kitaplarını ilim gibi okuyorsun ve unutuyorsun neredeyse. Ama tarih eğer bedi yazıda, edebi yazıda yani romanda, hikayede yazılırsa o ruha, kalbe daha çok nakşoluyor; daha çok etkiliyor insanı. Ben de becerdiğim kadar gençliğimize hakiki, asıl, doğru tarihimizi romanlarımla işlemeye çalıştım...”⁽¹⁰⁾

Elisa (Ali İsa) Nicat'ın 2016'da 80. yaş döneminde yapılan ropörtajda, “Tarixi romanlara xüsusi marağ göstərməyiniz nə ilə bağlıdır?” sorusuna verdiğı cevap Caferzade'nin düşünceleriyle benzerlik taşır: “Tarixi janr hələ gəncliyimdə hədsiz patriotik hissələrlə dolu olduğuna görə məni cəzb etdi. Yazı prosesində hiss etdim ki, öz dissident ruhumu tarixi əsərlərdə asanlıqla ifadə edə bilərəm. Xüsusi ilə qədim Midiya dövründən bəhs edən bir çox hekayələrimdən imperiya zülmünü o ki var qamçılımışam.”⁽¹¹⁾

Türkiye'de yazılan romanlarda ise daha çok yazarların inanç dünyası İsmail karakterini belirleyici rol olmuştur. Ayrıca Türkiye'deki romanlarda Şah İsmail'in hayatı, Osmanlı padişahı 1. Selim'le mücadelesinden dolayı ele alınmıştır. Bu nedenledir ki İsmail'in rol model olarak gösterilmesi yada milli bilincin oluşturulması Türkiye romancılarının amacı olmamıştır diyebiliriz.

Bununla beraber kuşkusuz Erdebil Tekkesi silsilesinden gelen bir mürşid olarak Safeviyye olan tarikatının adıyla Safevi Devleti'ni kuran, dedesi Uzun Hasan'ın başladığı işi devam ettirip Kuzey- Güney bütün Azerbaycan topraklarını öz hâkimiyeti altında birleştiren, “Hatayi” mahlasıyla şiirler yazan Şah İsmail'in hırka (şeyhlik), kılıç (şahlık) ve kalemi (şairlik) sığırdığı kısa ancak içeriği alabildiğince derin ve zengin hayatı, Türk dünyasının edebiyatına esin kaynağı olmaya devam edecektir.

¹⁸³ Tülbentçi, Feridun Fazıl, Şah İsmail, s.18-19

¹⁸⁴ Tülbentçi, Feridun Fazıl, Şah İsmail, s.305-307

KAYNAKÇA

- 1-KAPLAN, Mehmet, “Tarihi Romanlarda Şahıslar Nasıl Konuşturulmalı”, Türk Edebiyatı, Temmuz 1997, Sayı 45, s.9
- 2-SAĞLIK Şaban, Popüler Roman-Estetik Roman. (1. Baskı). Akçağ Yayınları. Ankara 2010, s.36-37
- 3-KÖPRÜLÜ, Fuat (1950), Sanat ve Cemiyet, Hisar-I, Ekim, Sayı 6, s.11-12
- 4-TAHİR, Kemal, Notlar, Sanat Edebiyat c. I, İstanbul 1989, s.73
- 5-TÜRKEŞ, Ömer (2002). “Romana Yazılan Tarih”, Toplum ve Bilim, S. 91.
- 6-MORKOÇ, Ayvaz, “Azerbaycan’ın Ünlü Yazarı Ferman Kerimzade (1937-1989) Ve "Karlı Aşırım" Adlı Tarihi Romanı Hakkında Bazı Bilgiler”, Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi, yayım Tarihi 20.10.2020, s.2860-2869
- 7-<http://edebiyatqazeti.az/news/diger/4180-kamal-abdulla-ostmodernizmden-milli-ozunemexsusluga>, 07/08/2019
- 8-TOPAL, Merve, Yüksek Lisans Tezi, Ferman Kerimzade’nin “Hudaferin Köprüsü”, “Karlı Aşırım” Ve “Çaldıran Döyüşü” Romanları Üzerine İnceleme, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, 2019, s.193-219
- 9-AKDENİZ UYAR, Yasemin, Reha Çamuroğlu’nun İsmail Ve Son Yeniçeri Adlı Romanlarında Alevilik Ve Bektaşilik, SOBİDER-Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 11, Haziran 2017, s. 847-860
- 10- BELLİ, Şemsi, Röportaj, Semsibelli.com, 28/05/1992
- 11-Söz xəzinədarı Əlisə Nicat: Vəsait Əlisə Nicatın 80-illik yubileyi münasibəti ilə yazılmışdır/tərt.ed.A. Əliyeva; red. və burax. məsul Qəmbərova Ş.; F.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası.- Bakı, 2016.- s.16

İSTİHBARAT ALANINDA TEKNOLOJİNİN ÖNEMİ: YAPAY ZEKA VE SİBER GÜVENLİK İLİŞKİSİ

THE IMPORTANCE OF TECHNOLOGY IN THE FIELD OF INTELLIGENCE: THE RELATIONSHIP BETWEEN ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND CYBER SECURITY

ÖZ

Yapay zeka, teknolojinin gelişim göstermesi ile birlikte son yüzyılın en önemli konuları içinde yer almaktadır. Bilgi teknolojilerinin hızlı bir şekilde gelişim göstermesi uluslararası alanda ilişkilerin temellerini yeniden oluşturulmasına neden olmuştur. Yapay zeka alanında kullanılan teknolojiler iş hayatını etkilediği gibi devletlerin kurumlarını da derinden etkilemiştir. Yapay zeka teknolojisi insanların yaptığı işlerin makineler aracılığı ile yapılması amacı ile geliştirilmiş ve istihbarat alanında istihbarat toplama gibi işlemler de otomatik bir yapıya dönüşüm göstermektedir. Ancak bu durumun olumlu yanları olduğu gibi siber güvenlik açısından tehditleri de bünyesinde barındırmaktadır. Bu araştırma ile istihbarat alanında teknolojinin yeri, yapay zeka kullanımı ve yapay zekanın üzerindeki siber güvenlik ilişkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda yapay zeka ve istihbarat ile ilgili sistematik literatür taraması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstihbarat, Yapay Zeka, Siber Güvenlik.

JEL Kodu: Y90.

ABSTRACT

Artificial intelligence is one of the most important issues of the last century with the development of technology. The rapid development of information technologies has led to the reconstruction of the foundations of relations in the international arena. The technologies used in the field of artificial intelligence have deeply affected the institutions of states as well as business life. Artificial intelligence technology has been developed with the aim of doing the work done by humans through machines, and processes such as intelligence gathering in the field of intelligence are transforming into an automated structure. However, this situation has positive aspects as well as threats in terms of cyber security. With this research, it is aimed to determine the place of technology in the field of intelligence, the use of artificial intelligence and the relationship between artificial intelligence and cyber security. In this context, a systematic literature review on artificial intelligence and intelligence was conducted.

Keywords: Intelligence, Artificial Intelligence, Cyber Security.

JEL Code: Y90.

GİRİŞ

Yapay zeka (AI) teriminin anlamı kişiden kişiye farklılık gösterse de toplum üzerindeki etkisi son zamanlarda daha da belirgin hale gelmiştir. Teknoloji ilerledikçe ve daha otomatik hale geldikçe, günlük rutinlerimiz ve başkalarıyla olan etkileşimlerimiz de dahil olmak üzere toplumun çeşitli yönlerini etkileyen önemli bir dönüşüm başlatmıştır. Yapay zekanın oluşturabileceği potansiyelin anlaşılması ve yapay zeka teknolojisinin ilerlemesinin, gelecekte önemli bir noktaya gelmesi beklenmektedir. Yapay zeka teknolojisi son dönemlerde akademik araştırmalarda büyük ölçüde ilgi görmüştür.

Bilgisayar biliminin hızla değişen bir dalı olan yapay zeka, bilimin çeşitli alanlarında kullanılabilir. İnsan zekası, yapay zekanın gelişiminin temelini oluşturmaktadır. İnsan ve yapay zeka arasındaki benzerlikleri öne çıkararak yapay zekayı daha iyi anlamak mümkündür. Ayrıca zeka analizi de yapay zeka gibi ortak bir özelliği paylaşmakta ve olayları incelemek için insan zihniyle aynı yaklaşımı kullanmaktadır. Bu nedenle yapay zekanın zekayı analiz etmede ne kadar iyi çalıştığını söylemek doğru olacaktır.

Yapay zeka terimi, genellikle insan zekasıyla ilişkilendirilen görevleri yerine getirebilecek sistemler geliştirmek için dijital teknolojinin uygulanmasını tanımlamaktadır. Yapay zekanın gelişimi, makine öğrenmesinden büyük ölçüde etkilenmektedir. Makine öğrenimi, daha fazla deneyim kazandıkça bir görevdeki performanslarını arttıran dijital sistemler oluşturmayı içeren bir yapay zeka dalıdır. Yapay zeka ve makine öğreniminin son yıllardaki ilerlemesi, çok sayıda faydalı uygulamanın yaratılmasına yol açmıştır. Yapay zekanın konuşma tanıma, çeviri, spam filtreleme ve arama motorları gibi birçok popüler uygulamanın hayati bir parçası olması bunun bir örneğidir. Hem büyük ölçekli projelerde hem de daha küçük pilot çalışmalarda test edilen otonom araçlar, sağlık profesyonellerine yönelik dijital asistanlar ve yapay zeka teknolojisinin kullanımıyla afet yardım operasyonları hızlandırmaktadır. Gelecekte gelişmiş yapay zeka teknolojisi, devletlere ve şirketlere iş gücü ihtiyacını azaltma, bilimsel araştırmaları hızlandırma ve yönetim kalitesini artırma olanağı sağlayacaktır.

Yapay zeka ve makine öğrenimi teknolojileri hızla ivme kazanmıştır. Günümüzde yabancı dillerin çevrilmesi ve tıbbi görüntülerin analiz edilmesi gibi farklı alanlarda uygulanmaktadır. Yapay zeka teknolojilerinin zaman içinde farklı uygulamalarda da kullanılacağı öngörülebilir. Tarihte yaşanan olaylar yapay zekanın da kötüye kullanılabilirliğini göstermektedir.

Son zamanlarda ülkemizdeki akademik camiada istihbarat araştırmalarının önemini ortaya koymaya yönelik bir çaba sarf edilmektedir. İstihbarat analizinde kullanılan yöntemler teknolojik gelişmelere bağlı olarak farklılık göstermektedir. Sonuç olarak, yapay zekanın istihbarat analizi alanında uygulanmasına odaklanan araştırmalar önem taşımaktadır. Bu çalışmanın temel amacı ilgili alanyazında nitel bir araştırma yaparak, istihbarat alanında yeni vizyon ve misyonların geliştirilmesine katkıda bulunmaktır. Bu araştırmada teknoloji ve güvenlik arasındaki bağlantıyı inceleyerek, bu alana ilgi duyan okuyucular için yapay zekanın zeka alanına uygulanmasını sağlamaya çalışılmıştır. Araştırmanın öncelikli konusu yapay zeka ile zeka arasındaki bağlantı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ayrıca teknolojinin zeka analizinde uygulanmasını ve yapay zekanın ilerlemesiyle ilişkisini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Yapay zeka, siber güvenlik ve istihbarat güvenliği arasındaki ilişkinin belirlenmesi, sistematik literatür taraması yapılması hedeflenmiştir. Bu bakımdan yapay zeka teknolojileri ve güvenlik alanında yeni bir bakış açısı sunulacağı düşünülmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Yapay Zeka Kavramı

1956 yılında gerçekleştirilen Dortmund Konferansı'nda McCarthy vd. tarafından verilen öneri mektubunda yapay zeka kavramı literatüre girmiştir. Öneri McCarthy ve arkadaşları tarafından verilse de yapay zekanın mucidi olarak McCarthy kabul edilmektedir. McCarthy (2004) araştırmasında zeka kavramının insanlarda ve hayvanlarda değişiklik gösterebileceğini ve aynı zeka özelliklerini bir makinede görülebileceğini belirtmiştir. Kısaca insanların problem çözme becerileri, genelleme yapma, anlam oluşturma vb. bilişsel özelliklerinin makineler tarafından gösterilmesi yapay zeka olarak adlandırılmaktadır. Ancak yapay zeka kavramı farklı bilim dallarında ve otoritelerde kullandığı için çeşitli tanımlamaları bulunmaktadır.

Nabiyev (2012) araştırmasında yapay zeka teknolojisini “duygusal programlama” şeklinde belirtmektedir. Nilsson (1990) yapay zekayı, normal-doğal zekanın taklidi şeklinde; Axe, karmaşık ve anlık oluşan problemleri çözen teknoloji olarak belirtmektedir. Ancak bütün tanımlara bakıldığı zaman yapay zeka için insanların verdiği tepkileri taklit edebilen akıllı program teknolojileri olduğunu söylemek mümkündür (Arslan, 2017: 76).

Yapay zekanın tarihsel gelişim sürecini Doğan (2002) çalışmasında bilgisayarların çevirici programları ile eş zamanlı gittiğini söylemektedir. Ancak yapay zeka teknolojisini bilgisayar teknolojileri ile bağlantılı olduğunu söylemek doğru değildir. Çünkü yapay zeka teknolojileri tıp, endüstri, mühendislik, vd. alanlarda etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Bu nedenle ihtiyaca göre yapay zekanın programlanması ve kullanılması mümkündür.

Yapay zekanın gelişim süreci 1940’lı yıllara kadar uzandığı söylenebilmektedir. Yapay zeka teknolojilerinin gelişimi şu şekilde tablolaştırılmıştır:

Tablo 1. Yapay Zeka Teknolojilerinin Tarihsel Gelişimi

Tarih	Açıklama
1943	Pitts ve McCulloch araştırmasında “Beynin Boolean Devre Modeli” teorisi geliştirilmiştir.
1948	Shannon, bilgisayar programlaması ile basit satranç hamlelerinin uygulanabileceğini belirtmiştir.
1950	Turing, makalesinde makinelerin düşünceyi ile ilgili makale hazırlamıştır.
1956	McCarthy, Dortmund Konferansı’nda “Yapay Zeka” kavramını ilk kez kullanmıştır.
1964-1966	Weizenbaum, MIT laboratuvarında ELIZA programını geliştirmiştir.
1980’ler	Hopfield ve Rumelhart tarafından derin öğrenme teknolojisi yapay zeka üzerinde kullanılmaya başlanmıştır. Feigenbaum, “uzman sistemler” teknolojisini bulmuştur.
1997	IBM tarafından geliştirilen yapay zeka “Deep Blue” satranç uygulaması ile satranç şampiyonu Gary Kasparov turnuva gerçekteşirmiştir. Yapay zeka, Gasparov’a karşı galibiyet kazanmıştır.
2001	Dragon, “konuşma tanıma yazılımı” programını piyasaya sunmuştur. MIT laboratuvarında insan hareketleri ve mimiklerini taklit eden bebek geliştirilmiştir.
Günümüzde	Yapay zeka teknolojileri bankacılık, tıp, mühendislik, endüstri, sanat, vd. birçok alanda etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Teknolojinin hızlı bir şekilde gelişmesi ve küreselleşmesi ile birlikte insanlar akıllı cihazlarından yapay zeka teknolojilerini günlük hayatlarına entegre etmiştir.

Kaynak: Breazeal, 2004; Elmas, 2007; McCulloch ve Pitts, 1943; McCarthy, 2004

Tablo 1, yapay zeka teknolojilerinin tarihsel gelişimini özetlemektedir. 1943 yılında Pitts ve McCulloch'un beynin işleyişine dair geliştirdikleri Boolean devre modeli, yapay zekanın temellerinden biri olarak kabul edilmektedir. 1948'de Shannon, bilgisayarların satranç gibi stratejik oyunlarda hamle yapabileceğini öne sürmüştür. 1950 yılında Alan Turing, makinelerin düşünme kapasitesine sahip olup olmadığını sorgulayan önemli bir makale yayınlamış ve bu, yapay zeka tartışmalarının önemli bir parçası olmuştur.

1956 yılında McCarthy, Dortmund Konferansı'nda ilk kez "Yapay Zeka" terimini kullanarak, bu alanın akademik bir disiplin olarak şekillenmesine katkı sağlamıştır. 1964-1966 yılları arasında Weizenbaum, MIT'de ELIZA adlı bir program geliştirmiştir ki bu program, insanlarla etkileşim kurabilen ilk doğal dil işleme yazılımlarından biri olarak bilinir. 1980'lerde Hopfield ve Rumelhart, yapay zeka araştırmalarında derin öğrenme tekniklerini kullanmaya başlamış, bu da yapay zekanın daha karmaşık problemlere

uygulanabilirliğini artırmıştır. Aynı dönemde Feigenbaum, uzman sistemler teknolojisini tanıtarak, belirli bir alandaki uzman bilgilerini kullanarak kararlar alabilen sistemler geliştirmiştir.

1997 yılında IBM tarafından geliştirilen Deep Blue, dünya satranç Őampiyonu Garry Kasparov'u yenmiş, bu da yapay zekanın stratejik oyunlarda insanlara karşı üstünlük sağlayabileceğini göstermiştir. Aynı yıl, Dragon tarafından konuşma tanıma yazılımı piyasaya sürülmüştür. 2001 yılında MIT laboratuvarında, insan hareketlerini ve mimiklerini taklit edebilen bir robot bebek geliştirilmiştir. Bu gelişme, yapay zekanın robotik alandaki ilerlemesinin önemli bir örneğini teşkil etmektedir.

1.2. Siber Güvenlik Kavramı

Siber güvenlik; sistemleri, ağları, programları ve web sitelerini izinsiz girişlere, yetkisiz erişimlere ve elektronik saldırılara karşı koruyan bir kalkandır (Ramazan vd., 2021; Adamu ve Awan, 2019). Elektronik saldırılar, hassas verileri değiştirmek, silmek, gasp etmek, çalmak, manipüle etmek ve kamuya açık hale getirmek amacıyla sıklıkla yapılır. Siber güvenlik, sadece bilgi güvenliğini kapsamaktan daha fazlasını içerir; dahili veya harici ağlarda dolaşan, dahili veya harici sunucularda depolanan verileri ve bilgileri korur, ayrıca bilgisayar korsanlığı ve hırsızlığını önler. Günümüzde insanlar teknolojiye büyük ölçüde bağımlı hale geldiği için siber güvenliğin önemi artmaktadır. Bu yöntem tipik olarak, güvenli iletişimi sağlamak için çok sayıda koruma unsurunun uygulanmasını içerir ve yetkisiz kişilerin veri aktarımına ve erişimine engel olur. Siber saldırılara ve kötü amaçlı yazılımlara karşı güçlü bir savunma oluşturmak için kullanıcılar ve teknolojilerin işbirliği gereklidir; çünkü kullanıcılar, sistemlerini, programlarını ve verilerini korumaya öncelik verirler. Sonuç olarak, yalnızca bilgi ve gizliliği korumak amacıyla bir siber sistem kurmak yeterli değildir. Bu nedenle, verileri ve gizliliği korumak için kullanıcıların, teknolojilerin ve siber güvenlik çabalarının güçlendirilmesi büyük önem taşır.

Son yirmi yılda Facebook, Twitter, YouTube ve TikTok gibi yeni ve güçlü dijital platformların ortaya çıkmasıyla, birbirimizle iletişim kurma biçimlerimiz büyük ölçüde değişti. Sosyal medya, bu yeni ve güçlü dijital platformların yaygınlaşmasında ve giderek daha önemli hale gelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Sosyal medya, yalnızca resmi kaynaklardan bilgi aktarımını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda internet kullanıcılarının aktif bilgi üreticisi ve pasif alıcısı olarak bir kişi veya grup tarafından yapılan bilgileri aktarma yeteneğini de göstermiştir (Eghtesadi ve Florea, 2020). Sosyal ağ siteleri, dünya çapında çok sayıda kullanıcıya hitap eden ve benzer ilgi alanlarına sahip bireylerin birbirleriyle bağlantı kurmasını sağlayan platformlardır. Kullanıcılar, bu platformlarda çizim ve fotoğraf yükleme, video paylaşma, blog oluşturma, mesaj gönderme ve anlık sohbetlere katılma yeteneğine sahiptir. Ayrıca bu web siteleri, özellikle bireysel kişisel etkinliklerin tanıtımı açısından, geleneksel yöntemlerden farklılaşan yenilikçi etkileşimli araçlar sayesinde gelişmiştir.

1.3. İstihbarat ve Ulusal Güvenlik

Güvenlik, insanlığın hayatta kalması ve ilerlemesi için hayati önem taşıyan temel bir kavramdır. Güvenlikle ilgili modern araştırmalar, Kopenhag Okulu'ndan kaynaklanmaktadır. Kopenhag ekolü, güvenliğin sadece güç bağlamından çıkarıp göç, suç, bireysel güvenlik ve çevre güvenliği gibi konuları ele alarak güvenlik araştırmalarını genişletmiştir. Bu, güvenliğin sadece güç bağlamından çıkarıp izole edilemeyeceğini göstermiştir. Kopenhag Okulu'nun yeni yaklaşımı literatürde "genişletilmiş güvenlik" olarak adlandırılır. Beş farklı bileşen, genişletilmiş güvenliği oluşturur: siyasi, askeri, ekonomik, sosyal ve çevresel güvenlik (Sandıklı ve Emekli, 2012).

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından yaşanan hızlı küreselleşme, tehdit ve güvenlik algılarının değişmesine neden oldu ve bu da istihbarat servisleri için daha zorlu bir görev haline geldi. Teknolojik ilerlemeler, özellikle küreselleşme ve dünyadaki bilgilerin çoğunun insanların cebine girmesi, devlet dışı yapıların işlerini kolaylaştırırken, devletlerin çalışma sistemlerini zorlaştırmıştır. Bu nedenle, devletler, karşı karşıya kaldıkları asimetrik tehditlere karşı gelen geleneksel önlemleri geliştirmekte zorlanmıştır (Balkan, 2006).

Sonuç olarak, istihbarat, devletlerin özerkliği ve refahı gibi konuların göz önüne alındığı ulusal güvenlik politikalarının oluşturulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ulusal güvenlik politikalarını

oluşturan karar vericilerin en büyük müttefik i istihbarattır. İstihbarat, küresel krizler, düşman veya rakip ülkelerdeki gelişmeler, ulusötesi terör örgütleri gibi devletin bağımsızlığını, vatandaşların refahını ve güvenliğini tehdit eden çok yönlü tehditler ve bu gibi durumların geleceğe yönelik tahminleri analiz eder.

1.4. İstihbaratın Analiz Edilme Şekli

İstihbarat analizi, belirli konuların meydana gelme olasılığını inceler (Krizan, 1999). İstihbarat analizi, ekonomik, taktik, stratejik veya operasyonel olarak önemli durumlar ve yapılar hakkındaki bilgilerin incelenmesi ve bu bilgilerden mevcut durumu ve gelecekteki gelişmeleri yansıtan sonuçlar çıkarma sürecidir. Birçok yoruma açık karmaşık durumlarda kafa karışıklığını gidermek için istihbarat analizi kullanılır. Dr. Rob Johnston'a göre istihbarat analizi hem bireysel hem de toplu olarak verileri kullanarak hipotezleri geliştirme ve değerlendirme sürecidir (Johnston, 2005).

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, yapay zeka ve istihbarat alanındaki literatürü sistematik bir şekilde inceleyerek, bu konulardaki akademik çalışmaların yıllara, konulara, amaçlara, yöntemlere ve sonuçlara göre dağılımını analiz etmektir. Bu kapsamda, özellikle yapay zekanın askeri stratejilerdeki rolü, siber tehditlerle mücadeledeki önemi, dijitalleşme ve güvenlik süreçlerindeki etkisi gibi kritik alanlarda yapılan çalışmaların derinlemesine değerlendirilmesi hedeflenmiştir.

Araştırma, ayrıca yapay zeka ve istihbarat arasındaki ilişkinin, küresel güvenlik, uluslararası rekabet ve teknolojik yenilikler gibi geniş kapsamlı konular üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bulgular, alanın mevcut durumunu anlamak ve gelecekteki araştırma yönelimlerine ışık tutmak için önemlidir.

2.2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın sınırlılıkları birkaç temel başlık altında toplanabilir. Öncelikle araştırma mevcut literatürün yalnızca belirli bir kısmını ele almakta ve yapay zeka ile istihbarat konularındaki tüm çalışmaları kapsamamaktadır. Bu nedenle, bazı önemli çalışmaların dışında kalmış olma olasılığı bulunmaktadır. Ayrıca, incelenen makaleler belirli bir zaman aralığını kapsamakta olup, daha önceki ya da daha sonraki yıllarda yapılan çalışmaları içermemektedir. Bu durum, konu üzerindeki akademik ilginin tarihsel gelişimini tam olarak yansıtmayabilir.

Bunun yanı sıra, makalelerin belirli başlıklar altında gruplandırılması, her bir makalenin birden fazla konu başlığıyla ilgili olabileceği gerçeğini göz ardı edebilir. Bazı çalışmalar, birden fazla kategoride önemli bilgiler sunabilse de yalnızca bir kategoride sınıflandırılmış olabilir. Ayrıca, araştırma yalnızca belirli dillerdeki yayınları ele almış olabilir, bu da diğer dillerde yapılmış önemli çalışmaları dışarıda bırakma riskini taşır. Özellikle yapay zeka ve istihbarat gibi uluslararası öneme sahip konularda, bu durum dikkate alınmalıdır.

Araştırmanın nitel yöntemlere dayalı olarak yapılmış olması, bulguların subjektif yorumlara dayalı olma olasılığını artırmaktadır. Niceliksel verilere dayalı daha geniş çaplı çalışmalarla desteklenmediği için genelleme yapma konusunda sınırlamalar bulunmaktadır. Son olarak, makale seçiminde kullanılan kriterler, belirli bir araştırmacı grubunun ya da metodolojinin öne çıkmasına neden olabilir; bu da sonuçların belirli bir perspektifi yansıtmaya riskini taşımaktadır.

Bu sınırlılıklar, araştırmanın sonuçlarının değerlendirilmesinde dikkate alınmalı ve daha geniş kapsamlı, farklı yöntemlerle desteklenmiş çalışmalara ihtiyaç duyulabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın verileri 01.05.2024-01.07.2024 tarihleri arasında akademik veri tabanları aracılığı ile elde edilmiştir. Bu süre içinde yeni bir çalışmanın yayınlanma ihtimali dikkate alınarak, makalelerin kontrolü sağlanmıştır.

Araştırmaya dahil edilecek olan makalelerin “yapay zeka” ve “istihbarat” anahtar kelimelerini içermesine dikkat edilmiştir. Bu kapsamda yapılan ulusal literatürde 16 makale çalışmasına ulaşılmıştır. Makalelere yönelik verilerin oluşturulması için Excell programında makalelerin yayın yılı, konusu, amacı,

yöntemi, analizi, sonucu gibi başlıklar aracılığıyla form oluşturulmuştur. Makaleler M1, M2,...,M16 şeklinde kodlanarak, bilgileri form aracılığıyla elde edilmiştir.

2.4. Geçerlilik ve Güvenirlik

Geçerlilik ve Güvenirlik başlığı altında, araştırmanın bulgularının doğruluğunu ve güvenilirliğini sağlamak için izlenen yöntemler ve kullanılan araçlar açıklanmalıdır. Araştırmanın geçerliliği, çalışmanın amacına uygun olarak toplanan verilerin ve yapılan analizlerin sonuçları ne derece doğru ve isabetli yansıttığını belirler. Bu bağlamda, geçerliliği artırmak için kullanılan sistematik literatür analizi, ilgili tüm kaynakların dikkatlice taranmasını ve en güncel verilerin kullanılmasını sağlamıştır.

Güvenirlik ise, araştırmanın tekrarlandığında benzer sonuçlar verip vermeyeceği ile ilgilidir. Bu çalışmada, veri toplama sürecinde kullanılan yöntemlerin açıklığı ve şeffaflığı, güvenilirliği artıran önemli faktörlerdir. Araştırmada yer alan tüm kaynaklar açıkça belirtilmiş ve veri toplama ile analiz süreçleri detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Ayrıca, nitel analiz yöntemleri kullanılarak elde edilen bulguların tutarlılığı ve tekrarlanabilirliği üzerine odaklanılmıştır. Bu kapsamda, literatürdeki bulguların karşılaştırmalı analizi yapılmış ve tutarsızlıkların giderilmesi için gerekli önlemler alınmıştır.

Araştırmanın geçerlilik ve güvenilirlik düzeyini artırmak için kullanılan bu yöntemler, bulguların sağlam bir temele dayandığını ve elde edilen sonuçların güvenilir olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, sınırlılıklar bölümü de dikkate alındığında, bu araştırmanın sonuçlarının genel geçerliliğini değerlendirmek için daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulabileceği unutulmamalıdır.

3. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde sistematik literatür analizi doğrultusunda toplanan verilerden elde edilen bulgular ve yorumlaması yapılmıştır.

Tablo 2. Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı

Yayın Yılı	F	Yüzde (%)
2019	1	6.25%
2020	2	12.50%
2021	2	12.50%
2022	3	18.75%
2023	3	18.75%
2024	5	31.25%
Toplam	16	100 %

Tablo 2, yapay zeka ve istihbarat alanında yapılan makalelerin yayın yıllarına göre dağılımını ve bu dağılımın yüzdesel oranlarını göstermektedir. 2019 yılı, bu alanda yalnızca bir makale ile temsili düşük bir başlangıç yılı olarak karşımıza çıkmaktadır; bu yıl toplam makalelerin sadece %6,25'ini oluşturmaktadır. Ancak, 2020 ve 2021 yıllarına gelindiğinde, bu oran iki katına çıkarak %12,50'ye ulaşmıştır, bu da konunun akademik çevrelerde giderek artan bir ilgi gördüğünü işaret etmektedir.

2022 ve 2023 yıllarında, makale sayısında bir artış devam etmiş ve her iki yıl da toplam makalelerin %18,75'ini oluşturan üçer makale ile temsil edilmiştir. 2024 yılına gelindiğinde ise, önceki yıllara kıyasla kayda değer bir sıçrama görülmekte; bu yıl yayınlanan beş makale, toplamın %31,25'ini oluşturmaktadır. Bu artış, yapay zeka ve istihbarat konularında yapılan akademik çalışmaların giderek daha fazla önem kazandığını ve bu alanın hızla büyümekte olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. Makalelerin Konularına Göre Dağılımı

Konu	F	Yüzde (%)
İstihbarat	4	22,22%
Kuantum ve İstihbarat	1	5,56%

Sınır Güvenliği	1	5,56%
Siber Güvenlik	3	16,67%
Siber Savaş	4	22,22%
Siber Tehdit	1	5,56%
Uluslararası İlişkiler ve Güvenlik	4	22,22%
Toplam	16	100 %

Tablo 3, yapay zeka ve istihbarat alanında yapılan makalelerin konularına göre dağılımını ve bu dağılımın yüzdesele oranlarını göstermektedir. Görüldüğü üzere, "İstihbarat", "Siber Savaş" ve "Uluslararası İlişkiler ve Güvenlik" konuları eşit bir ağırlıkla en çok incelenen alanlar arasında yer almaktadır; her biri toplam makalelerin %22,22'sini oluşturmaktadır. Bu, bu üç konunun, yapay zeka ve istihbarat bağlamında en kritik ve popüler araştırma alanları olarak öne çıktığını göstermektedir.

"Siber Güvenlik" konusu da %16,67 ile önemli bir paya sahiptir, bu da modern dünyada dijital güvenliğin artan önemini yansıtmaktadır. "Kuantum ve İstihbarat", "Sınır Güvenliği" ve "Siber Tehdit" konuları ise her biri %5,56'lık oranla nispeten daha az ilgi gören ancak yine de dikkate değer araştırma alanları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 4. Makalelerin Amaçlarına Yönelik Bulgular

Kategori	Amaç	Makale Kodu
Sosyal Medya ve İstihbarat (1; 6,25%)	Sosyal medya hesapları ve ağlardan elde edilen istihbaratın avantajlarını ve dezavantajlarını tartışmak	M1
Siber İstihbarat ve Güvenlik (4; 25,00%)	Siber istihbaratın sınır güvenliği, terör, insan kaçakçılığı, uyuşturucu ticareti ve yasa dışı göç gibi sorunlardaki rolünü ele almak.	M2
	Yapay zekanın siber tehditlerin çeşitli aşamalarında nasıl kullanıldığını ve bu tehditlere karşı başarılı savunmaları örnelemek	M8
	Yapay zeka ve nesnelerin interneti ile ilgili siber güvenlik tezlerini incelemek	M12
	Savaşın ve istihbaratın dönüşümünü ve siber güvenliğin bu süreçteki yerini incelemek	M13
Yapay Zeka ve Güvenlik (5; 31,25%)	Yapay zeka kavramını tarihsel bir bakışla değerlendirip güvenlik ve istihbarat üzerindeki etkilerini incelemek	M3
	Dijital çağda istihbarat analizine odaklanmak	M4
	Yapay zeka ve dijital teknolojilerin istihbarat üzerindeki etkisini araştırmak	M5
Yapay Zeka ve Savaş (2; 12,50%)	Yapay zekanın istihbarat analizindeki kullanışlılığını değerlendirmek	M14
	Yapay zekanın ve teknolojik gelişmelerin istihbaratı nasıl etkilediğini ve gelecekte nasıl etkileyeceğini ele almak	M15
	Yapay zekanın savaşın doğasını mı yoksa karakterini mi değiştireceğini analiz etmek.	M9
	Yapay zeka destekli savaş stratejilerini belirlemek	M11
	Kuantum teknolojilerinin istihbarattaki yerini belirlemek	M6

Uluslararası Güvenlik ve Yapay Zeka (3; 18,75%)	Yapay zekanın uluslararası güvenlik ve önemini incelemek	M7
Yapay Zeka ve İstihbarat Analizi (1, 6,25%)	Devletlerin yapay zeka yönetiminin uluslararası güvenlik ve rekabet üzerindeki etkilerini analiz etmek	M16
	Yapay zekanın iç güvenlik yönetimindeki rolünü ve etkilerini değerlendirmek	M10

Yapay Zeka ve Güvenlik kategorisi, toplam makalelerin %31,25'ini oluşturarak en çok ilgi gören alan olarak öne çıkmaktadır. Bu kategori, güvenlik ve istihbarat üzerindeki yapay zeka etkilerinin geniş bir yelpazede incelendiğini göstermektedir. İkinci sırada yer alan Siber İstihbarat ve Güvenlik kategorisi, %25,00'lik bir oranla makalelerin dörtte birini kapsamaktadır. Bu durum, siber tehditler ve siber güvenlik konularının yapay zeka ile nasıl entegre edildiğine dair artan bir ilginin olduğunu ortaya koymaktadır.

Uluslararası Güvenlik ve Yapay Zeka kategorisi ise %18,75 oranıyla üçüncü sırada yer almakta, bu da yapay zekanın küresel güvenlik ve politika üzerindeki etkilerinin dikkate değer bir araştırma konusu olduğunu göstermektedir. Yapay de ve Savaş kategorisi, %12,50 ile daha az makale içerse de savaş stratejilerinde yapay zeka kullanımının önemini vurgulamaktadır. Sosyal Medya ve İstihbarat ile Yapay Zeka ve İstihbarat Analizi kategorileri ise her biri %6,25'lik oranla toplamda yalnızca birer makale barındırmaktadır; bu da bu alanlarda yapılan araştırmaların daha spesifik ve sınırlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 5. Makalelerin Yöntemlerine Yönelik Bulgular

Yöntem	F	Yüzde (%)
Nitel	16	100%
Toplam	16	100%
Veri Toplama		
Tarama	14	87.50%
Uzunlamasına Gözlem	1	6.25%
Form	1	6.25%
Toplam	16	100%

Tablo 5, makalelerde kullanılan yöntemlerin tamamen nitel yöntemlere dayandığını göstermektedir. Bu durum, yapılan araştırmaların büyük çoğunluğunun derinlemesine analizler ve yorumlara odaklandığını ortaya koymaktadır. Veri toplama yöntemlerine bakıldığında ise, %87,5 oranıyla tarama yönteminin en yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu da araştırmacıların literatür taramasına ağırlık verdiklerini ve mevcut bilgileri derleyerek yeni çıkarımlar yapmayı tercih ettiklerini göstermektedir. Uzunlamasına gözlem ve form kullanımı ise her biri %6,25 oranında kalmış, bu da daha az tercih edilen veri toplama yöntemleri olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, araştırmaların genel yapısı niteliksel analizlere dayanmakta ve veri toplama süreçlerinde tarama yöntemine büyük ölçüde güvenilmektedir.

Tablo 6. Makalelerin Sonuçlarına Yönelik Bulgular

Kategori	Sonuç	Makale Kodu
	Yapay zeka, askeri operasyonlarda stratejik karar alma süreçlerini optimize eder.	M7

Yapay Zeka ve Askeri Stratejiler (4;25%)	Yapay zeka stratejileri, güvenlikte önemli bir katalizör rolü üstlenmektedir. YZ teknolojilerinin orduya entegrasyonu, küresel güç dengelerini etkiler.	M11 M16
Siber Tehditler ve İstihbarat (3; 18,75%)	Clausewitz'in lemesi, sadece savaşın doğasını değil, savaş ile insan arasındaki ilişkiyi de açıklamaktadır. Siber tehditlerin evrimi karşısında, kurumlar etkin siber istihbarat kullanmalıdır Siber güvenlik ve nesnelere interneti konusunda daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır	M9 M8 M12
Yapay Zeka ve İstihbarat Süreçleri (2; 12.50%)	Güvenlik kapsamındaki genişleme, siber istihbaratın önemini artırmaktadır Yapay zeka, istihbaratın veri toplama, analiz ve üretim süreçlerinde kullanılabilir. Yapay zeka, istihbarat verilerinin kategorize edilmesinde etkilidir.	M3 M14
Sosyal Medya ve İstihbarat Geliştirme (1; 6.25%)	Artan siber savaşlarla birlikte sosyal medya istihbaratının geliştirilmesi ve milli istihbarat kültürünün oluşturulması gerekmektedir.	M1
Sınır Güvenliği ve Yapay Zeka (1; 6.25%)	Yapay zeka sistemlerinin sınır güvenliğinde etkin kullanımı için yasal altyapı ve eğitim şarttır.	M2
Yapay Zeka ve Dijitalleşme (1; 6.25%)	Dijitalleşme arttıkça algoritmalar, istihbarat analizinde önemli olmaya devam edecektir.	M4
Modern İstihbarat ve Teknoloji (1; 6.25%)	Modern istihbarat, teknoloji ve inovasyonla ulusal güvenliğin korunmasında kritik bir araçtır.	M5
Kuantum Teknolojileri ve Eğitim (1; 6.25%)	Kuantum teknolojileri, mühendislik dışı alanlarda da eğitimle desteklenmelidir.	M6
Yapay Zeka ile Gelecekteki Rekabet (1; 6.25%)	Yapay zeka, gelecekteki rekabetin merkezinde yer alacaktır	M15
Yapay Zeka ve İ Güvenlik (1; 6.25%)	Yapay zeka, i güvenlik süreçlerine entegre edilmelidir.	M10

Tablo 6, makalelerin sonuçlarına göre kategorize edilmiş ve bu kategorilerin frekans ve yüzdeleri belirlenmiştir. "Yapay Zeka ve Askeri Stratejiler" kategorisi, %25,00'lik oranla en fazla makaleyi içeren kategori olarak öne çıkmaktadır. Bu, yapay zekanın askeri stratejilerde ve operasyonlarda nasıl kritik bir rol oynadığına dair geniş bir ilginin olduğunu göstermektedir. Özellikle stratejik karar alma süreçlerinde yapay zekanın etkisi ve küresel g dengelerindeki rolü vurgulanmaktadır.

"Siber Tehditler ve İstihbarat" kategorisi %18,75 ile ikinci sırada yer almakta, bu da siber tehditlerin evrimi ve bu tehditlere karşı istihbarat kullanımı üzerine yapılan araştırmaların önemini ortaya koymaktadır.

Bu alandaki çalışmalar, siber tehditlerle mücadelede etkin stratejilerin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

"Yapay Zeka ve İstihbarat Süreçleri" kategorisi %12,50 oranla nc sırada yer almaktadır. Bu kategorideki çalışmalar, yapay zekanın istihbarat süreçlerinde veri toplama, analiz ve üretim gibi alanlarda nasıl kullanılabileceğini ele almaktadır.

Diğer kategoriler ise her biri %6,25 oranla makale sayısında daha düşük ancak yine de önem arz eden konulara değinmektedir. "Sosyal Medya ve İstihbarat Geliştirme", "Sınır Güvenliği ve Yapay Zeka", "Yapay Zeka ve Dijitalleşme", "Modern İstihbarat ve Teknoloji", "Kuantum Teknolojileri ve Eğitim", "Yapay Zeka ile Gelecekteki Rekabet" ve "Yapay Zeka ve İ Güvenlik" kategorileri, daha spesifik alanlarda derinlemesine incelemeler içermektedir.

Genel olarak, bu tablo, yapay zeka ve istihbarat konularında geniş bir yelpazede yapılan çalışmaların, özellikle askeri stratejiler ve siber tehditler alanında yoğunlaştığını göstermektedir. Diğer yandan, dijitalleşme, sosyal medya, sınır güvenliği ve küresel rekabet gibi alanlarda da önemli katkılar sunulmuştur.

SONUÇ

Bu araştırmada, yapay zeka ve istihbarat alanındaki literatürün sistematik bir incelemesi yapılmış ve bu konulara yönelik akademik ilginin yıllar içinde arttığı belirlenmiştir. Özellikle, yapay zekanın askeri stratejilerdeki kritik rolü, siber tehditlerle mücadeledeki önemi, dijitalleşme ve güvenlik süreçlerindeki etkisi gibi alanlar, en yoğun araştırma konuları olarak öne çıkmıştır. Yapay zeka ve istihbarat süreçleri, veri toplama, analiz ve üretim gibi alanlarda giderek daha yaygın bir şekilde kullanılmakta ve bu durum, teknolojinin güvenlik ve istihbarat alanında nasıl devrim niteliğinde değişiklikler getirdiğini göstermektedir.

Araştırmanın bulguları, yapay zeka ve istihbarat alanında yapılan çalışmaların önemli bir kısmının nitel yöntemlere dayandığını ve veri toplama sürecinde literatür taramasının en yaygın kullanılan yöntem olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, bu çalışmaların güvenlik ve istihbarat süreçlerinde yapay zekanın rolü üzerine yoğunlaştığı, bunun yanı sıra siber tehditler, sınır güvenliği, sosyal medya istihbaratı gibi konuların da dikkate değer bir şekilde ele alındığı grlmştir.

Sonuç olarak, bu araştırma, yapay zeka ve istihbarat alanındaki mevcut literatürün geniş bir yelpazede incelenmesi gerektiğini ve bu alandaki akademik çalışmaların hızla geliştiğini göstermektedir. Elde edilen bulgular, gelecekteki araştırmaların yönünü belirlemede önemli bir referans noktası oluşturmaktadır. Ancak, bu alandaki çalışmaların devam etmesi ve daha fazla veriyle desteklenmesi, özellikle yapay zeka ve istihbarat arasındaki ilişkinin daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Buna ek olarak mevcut literatürün büyük lde niteliksel yöntemlere dayandığı dikkate alındığında, niceliksel araştırmaların artırılması gerekmektedir. Bu durum, daha genel sonuçlar elde edilmesini ve bulguların geniş bir örneklem üzerinde test edilmesini sağlayacaktır. Yapay zeka ve istihbarat konusundaki akademik çalışmalara yönelik daha kapsamlı literatür taramaları yapılmalı ve farklı dillerdeki yayınları da kapsayan uluslararası düzeyde incelemeler gerçekleştirilmelidir. Bu sayede, alanın genel durumu hakkında daha bütüncül bir anlayış elde edilebilir. Disiplinler arası yaklaşımlar benimsenmeli ve farklı alanlardaki uzmanların bir araya gelerek ortak çalışmalar yapması teşvik edilmelidir. Özellikle mühendislik, uluslararası ilişkiler ve güvenlik çalışmaları gibi disiplinlerin bir araya getirilmesi, daha zengin ve derinlemesine analizler sunacaktır. Teorik çalışmaların yanı sıra, yapay zeka ve istihbaratın pratikteki uygulamalarını inceleyen araştırmaların artırılması önemlidir. Bu, gerçek dünyadaki zorlukların ve fırsatların daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacak ve uygulanabilir stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Yapay zeka ve istihbarat alanındaki gelişmelerin etik ve hukuki boyutları da göz ardı edilmemeli, bu konulara odaklanan daha fazla araştırma yapılmalıdır. Bireysel haklar, gizlilik ve veri güvenliği gibi kritik konuların daha detaylı bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Son olarak, yapay zeka ve istihbarat konularındaki uzun vadeli eğilimlerin sürekli olarak izlenmesi ve analiz edilmesi, gelecekteki araştırmaların odaklanacağı yeni konuların ve teknolojilerin belirlenmesine yardımcı olacaktır. Bu neriler, yapay zeka ve istihbarat alanındaki mevcut bilgi birikimini zenginleştirmek ve bu alandaki akademik çalışmaların kalitesini artırmak amacıyla sunulmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Adamu, U., & Awan, I. (2019, August 26-28). Ransomware prediction using supervised learning algorithms. In Proceedings of International Conference on Future Internet of Things and Cloud (pp. 1-6). Istanbul, Turkey. <https://doi.org/10.1109/FiCloud.2019.00016>
2. Arslan, K. (2017). Eğitimde yapay zeka ve uygulamaları. Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, 11(1), 71-88.
3. Balkan, C. (2006). Soğuk savaş sonrasında T¼rkiye'nin ulusal g¼venlik sorunları. İstanbul: Toplumsal D¼n¼ř¼m Yayınları.
4. Doğan, A. (2002). Yapay zeka. Ankara: Kariyer.
5. Eghtesadi, M., & Florea, A. (2020). Facebook, Instagram, Reddit and TikTok: A proposal for health authorities to integrate popular social media platforms in contingency planning amid a global pandemic outbreak. Canadian Journal of Public Health, 111, 389-391. <https://doi.org/10.17269/s41997-020-00343-0>
6. Elmas, Ç. (2007). Yapay zeka uygulamaları: (yapay sinir ağı, bulanık mantık, genetik algoritma). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
7. Johnston, R. (2005). Analytic culture in the U.S. intelligence community: An ethnographic study. Pittsburgh, PA: Government Printing Office.
8. Krizan, L. (1999). Intelligence essentials for everyone (Occasional Paper No. 6). Joint Military Intelligence College.
9. McCarthy, J. (2004). What is artificial intelligence? Stanford University. Retrieved from <http://wwwformal.stanford.edu/jmc/whatisai/>
10. McCulloch, W. S., & Pitts, W. (1943). A logical calculus of the ideas immanent in nervous activity. The Bulletin of Mathematical Biophysics, 5(4), 115-133.
11. Nabiyeu, V. V. (2012). Yapay zeka: insan-bilgisayar etkileşimi. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
12. Nilsson, N. (1990). The mathematical foundations of learning machines. San Mateo, CA: Morgan Kaufmann.
13. Ramadan, R. A., Aboshosha, B. W., Alshudukhi, J. S., Alzahrani, A. J., El-Sayed, A., & Dessouky, M. M. (2021). Cybersecurity and countermeasures at the time of pandemic. Journal of Advanced Transportation, 2021(6627264), 1-19.
14. Sandıklı, A., & Emeklier, B. (2012). G¼venlik yaklaşımlarında değişim ve d¼n¼ř¼m. In A. Sandıklı (Ed.), Teoriler ışıkında g¼venlik, savaş, barış ve çatışma c¼z¼mleri (pp. 3-71). İstanbul: Bilgesam Yayınları.

1980`li YILLARIN AZERBAIJAN EDEBİYYAT KUŞAĞININ BAĞIMSIZLIK YILLARINDA ŞİİRİ
1980`S AZERBAIJAN LITERY GENERATION POETRY THE OF INDEPENDENCE

ÖZ

Makalede 20. yüzyılın 80`li yıllarında edebiyat camiasına girən Azərbaycan şairlerinin bağımsızlıq yıllarındaki yaratıcılıqları ve ana teması anlatılmaktadır. Bu edebiyat kuşağının temsilçisi olan Abuzar Bağirovun ( Abuzar Turan) Moskova`daki bilim ve çeviri faaliyetlerinde adı geçmektedir. Moskova`da yaşayan ve Azerbaycan - Rusya bilim ve edebi ilişkilerde önemli rol oynayan Abuzar Turan`ın bu alanda büyük başarılar imza attığı gösteriliyor. Rus şairlerin şiirlerini Azerbaycan diline çeviren Abuzar Turan, bunları düzenli olarak Azerbaycan mediyasında yayımladı. Halen Moskva Devlet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü`nde profesör olan Abuzar Bağirov aynı zamanda Azerbaycan Yazarlar Birliği`nin Moskova şubesinin de başkanıdır. Ayrıca burada yaşayan Azerbaycanlı yazarların eserlerinin Rusça olarak yayınlanması ve Rus edebiyat ortamında yaygınlaşmasında da aktif rol almaktadır. Ayrıca yazar sanatsal yaratıcılığıyla da her zaman ilgi odağı olmuştur.

Daha sonra makalede şairin yaratıcılığında merkezi bir yer tutan “Zafer Şarkısı” uzun şiiri hakkında geniş bilgi verilmiş ve bu eser detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bağımsızlıq yıllarının ana konularından biri Birinci ve İkinci Karabağ savaşları ve bu savaşlar sırasında yaşanan olaylar olduğu belirtildi. Tüm yazarlar gibi Abuzar Turan da bu konuya değinerek oldukça okunaklı ve ilgi çekici bir uzunşiir yazıp edebiyatımıza kazandırmıştır. Yani eserde İkinci Karabağ Savaş`ını kazanan Azerbaycan ordusu, onun Başkomutanlığı, Büyük Zaferi geniş bir şekilde anlatılmaktadır ve yüceltilmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Başkomutan İlham Aliyev`in son derece sanatsal bir imajı yaratıldı. Sanat sözünün gücü ve kudreti ile savaşta Azerbaycan halkı, Türkiye ve cumhurbaşkanı, Pakistan ve lideri de övgüyle karşılandı. Şiirin “Kutsal Muzaffer Teslis” adlı kısmı bu dostluğa ve kardeşliğe ithaf edilmiştir. Gerçek hayattaki olayları yansıtan bu eser sanatsal açıdan daha zengin ve dolğundur.

Anahtar Kelimeler: Karabağ, savaş, Zafar, şarkı, ordu, Abuzar Turan, şiir.

ABSTRACT

The article describes the creativity of Azerbaijani poets who entered the literary scene in the 80s of the 20th century and their main theme in the years of independence. Abuzar Bagirov (Abuzar Turan), a representative of this literary generation, is mentioned in the scientific and translation activities in Moscow. Abuzar Turan, who lives in Moscow and plays an important role in the scientific and literary relations between Azerbaijan and Russia, has achieved great success in this field. Abuzar Turan translated poems of Russian poets into Azerbaijani language and regularly published them in Azerbaijani media. Abuzar Bagirov, currently a professor at the Moscow State Institute of International Relations, is also the chairman of the Moscow branch of the Azerbaijan Writers Union. He also takes an active part in the publication of the works of Azerbaijani writers living here in Russian and their dissemination in the Russian literary environment. In addition, the writer has always been the center of attention with his artistic creativity.

Then, the article provides detailed information about the long poem “Song of Victory”, which occupies a central place in the poet's creativity, and analyzes this work in detail. It was noted that one of the main topics of the years of independence was the First and Second Karabakh wars and the events that took place during these wars. Like all the authors, Abuzar Turan also touched upon this topic and wrote a very readable and interesting long poem and brought it to our literature. In other words, in the work, the Azerbaijani army that won the Second Karabakh War; its supreme command, the Great Victory are widely described and glorified. A highly artistic image of the President of the Republic of Azerbaijan and Commander-in-Chief Ilham Aliyev was created. The people of Azerbaijan, Turkey and its president, Pakistan and its leader were also praised for the power and might of the artistic word. The poem “Holy Triumphant Trinity” is dedicated to this friendship and brotherhood. This work, reflecting real life events, is richer and fuller from the artistic point of view.

Keywords: Karabakh, war, Zafar, song, army, Abuzar Turan, poem.

¹⁸⁶ Filologiya elmləri doktoru, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Bakı/Azərbaycan (baharmammedova288@gmail.com)

GİRİŞ

Məqalədə XX əsrin 80-ci illərində ədəbiyyat camiyəsinə gələn Azərbaycan şairlərinin Müstəqillik illərindəki yaradıcılığından, onların baş mövzusunda bəhs edilir. Bu ədəbi nəslin bir nümayəndəsi olan Abuzər Bağirovun (Abuzər Turan) Moskvadakı elmi, tərcümə fəaliyyətindən söz açılır. Göstərilir ki, Moskvada yaşayan Azərbaycan - Rusiya elmi-ədəbi əlaqələrində mühüm rol oynayan Abuzər Turan bu sahədə böyük uğur qazanmışdır. Rus şairlərinin şeirlərini dilimizə tərcümə edən Abuzər Turan onu Azərbaycan dövrü mətbuatında müntəzəm olaraq çap etdirmişdir. Hazırda Moskva Dövlət Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunun professoru olan Abuzər Bağirov, eyni zamanda, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Moskva bölməsinin rəhbəridir. Burada yaşayan Azərbaycan əsilli yazarların əsərlərinin rus dilində çap olunmasında və Rusiya ədəbi mühitində geniş yayılmasında da fəallıq göstərir. Həmçinin, yazar öz bədii yaradıcılığı ilə də daima diqqət mərkəzindədir.

Daha sonra məqalədə şairin yaradıcılığında əsas yer tutan “Zəfər nəğməsi” poeması haqqında geniş məlumat verilib və bu əsər ətraflı olaraq təhlilə cəlb edilib. Bildirilib ki, Müstəqillik illərinin başlıca mövzularından biri Birinci, İkinci Qarabağ müharibələri və onların gedişində baş verən hadisələrdir. Bütün yazarlar kimi Abuzər Turan da bu mövzuya müraciət edib və çox oxunaqlı, maraqlı bir poemanı yazıb, ədəbiyyatımıza gətirib. Demək, İkinci Qarabağ müharibəsində qalib gələn Azərbaycan ordusu, onun Baş Komandanı, Böyük Zəfər əsərdə geniş təsvir, tərənnüm olunur. Azərbaycan Respublikasının prezidenti, həmçinin, Ali Baş Komandanı İlham Əliyevin yüksək şəkildə bədii obrazı yaradılıb. Bədii sözün gücü, qüdrəti ilə müharibədə Azərbaycan xalqının, onun dövlətini yanında olan Türkiyə və onun başkanı, Pakistan və onun rəhbəri də tərənnüm olunub. Poemada “Müqəddəs qalib Üçlük” adlı hissə məhz bu dostluğa, qardaşlığa həsr edilib. Real həyat hadisələrini əks etdirən bu əsər bədii çəhətdən də çox zəngin və dolğundur.

Azərbaycan ədəbiyyatında XX əsrin 80-ci illərində ədəbi fəaliyyətə başlayan böyük bir ədəbi yazar nəslə vardır. Nurəngiz Gün, Əbülfət Mədətoğlu, Avdı Qoşqar, Əjdər ol və s. Bu nəsil 80-ci illərdə özündən əvvəlki 50-60-70-ci illərin məşhur şair-yazıçılarından bir növ kölgəsində qalmışdı. Çünki ən çox 50-60-cılar Azərbaycan ədəbiyyatında aparıcı xəttə çevrilmişdilər. Bütün mövzular üzrə yetərinə sanballı əsərlərin müəllifi idilər. Onların arasında Xalq şairlərindən Balaş Azəroğlu, Nəbi Xəzri, Cabir Novruz, Qabil, Mirvarid Dibazi, Xəlil Rza Ulutürk, Bəxtiyar Vahabzadə, Fikrət Qoca və onlarca bu tip şairlər öz zəngin poeziyası ilə ədəbiyyatın önündə gedirdilər. Lakin Müstəqillik illərində 80-ci illər ədəbi nəslə də yeni - vətənpərvərlik mövzusunda yazdıqları əsərlərlə boy verməyə başladılar. Onlar İstər Müstəqillik uğrunda gedən mübarizə illərində, yəni 1988-1991-ci illər, istər Müstəqil Azərbaycan dövləti qurulduqdan sonra, 1991-2025-ci illərdə, istərsə də Qarabağ müharibələri, Böyük Qələbə, Zəfər bayramları haqqında çox yüksək şəkildə poetik nümunələr yaratmışdılar. “Bu dövrdə qəhrəmanlıq salnaməsini yazmaq, ədəbiyyata gətirmək üçün bütün ədəbi nəslin nümayəndələri meydanda idilər” [1, s.12]. 80-cilər Azərbaycan ədəbiyyatında hələ də özlərinəməxsus önəmli yer tutmaqdadırlar. Onlardan biri də Abuzər Bağirovdur.

Şair, publisist, tərcüməçi, Filologiya elmləri doktoru, professor **Abuzər Bağirovun (Abuzər Turan)** yaradıcılıq üfiqləri daha geniş və zəngindir. O, 70-ci illərin sonunda ədəbiyyata gəlsə də 80-ci illərdən etibarən özünü bir şair, tərcüməçi, publisist kimi təsdiq etmişdir. 1981-ci ildən talehini Moskva şəhəri ilə bağlayan Abuzər Bağirov bu şəhərin ədəbi mihitinə qaynayb-qarışmış, həm şeirləri ilə, həm də məşhur rus şairlərinin əsərlərinin tərcüməsi ilə diqqəti cəlb etmişdir. Daha sonralar - XXI əsrin əvvəllərindən etibarən isə həm də ədəbiyyatşünas alim kimi tanınmışdır. Hazırda Moskva Dövlət Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunun professoru olan Abuzər Bağirov Azərbaycan - Rusiya elmi, bədii əlaqələrin genişlənməsində, möhkəmlənməsində fəal rol oynayır.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Müxbir üzvü Tehran Mustafayev (Əlişanoğlu) özünün “Azərbaycan ədəbiyyatının Moskva üföqləri” məqaləsində yazır: “Abuzər Musa oğlu Bağirov Moskva-Azərbaycan ədəbi mühitinin son sovet dönəmi və müstəqillik dövründə yetirdiyi qabaqcıl nümayəndələrindən biri və bu gün də ən fəal təmsilçisidir. Onun Moskva elmi-mədəni mühiti, xüsusən nəşriyyat aləmi ilə yaratdığı əlaqələr bu sahədə ardıcıl layihələri milli ədəbiyyatın çağdaş dünyada tanınması işinə böyük töhfələr verir” [4]. Daha sonra Tehran Əlişanoğlu Abuzər Bağirovun elmi fəaliyyətindən, elmi əsərlərindən, onun “Moskva – Azərbaycan ədəbi mühiti” monoqrafiyasından geniş bəhs edir.

Xalq şairi Sabir Rüstəm xanlı Abuzər Turanın Moskvadakı ədəbi-bədii fəaliyyətindən bəhs edərək yazır: “Mədəniyyət, ədəbiyyat siyasi sistemlərdən, dövlətlərin münasibətlərindən asılı olmayaraq bütün dövrlərdə xalqlar arasında ən etibarlı ünsiyyət körpülərindən, mənəvi infarmasiya daşıyıcılarından, insanlığın ruh və düşüncə rüzgarlarını qitədən-qitəyə əsdirən güclərdən biri olmuşdur” [8]. Xalq şairi daha sonra göstərir ki, bu gün Abuzər Bağirov Moskvada yaşayan tanınmış və ən çox səmərəli fəaliyyət göstərən ziyalılarımızdandır.

2018-ci ildən Abuzər Turan həm də Azərbaycan Yazışılar Birliyi Moskva bölməsinin rəhbəri kimi də fəaliyyət göstərir [3]. O, Moskvada yaşayan yazarların yaradıcılığına xüsusi önəm verərək onların rus dilində çapına, Rusiya ədəbi mühitində geniş yayılmasına qayğı ilə yanaşır.

Şairin akademik İsa Həbibbəyli ilə birgə hazırladığı “Azərbaycan Turanın incisidir” monoqrafiya-antologiyası da onun yaradıcılığında mühüm yer tutur. Bu kitab Azərbaycan folkloru və yazılı ədəbiyyatının poetik şedevrləri ilə ətraflı tanış olmağa imkan verir. Materialların uğurlu təqdimatı onun həqiqi mütəxəssislər tərəfindən həyata keçirilməsinin bariz nümunəsi və nəticəsidir [6].

MÜHARİBƏ VƏ ZƏFƏR DASTANI

Abuzər Turanın elmi yaradıcılığı və Moskvadakı ədəbi əlaqələri, tərcümələri ağır gəlsə də, şair öz dəsi-xəttinə də sadıq qalmış, diqqəti cəlb edən poetik nümunələr yarada bilmişdir. Onun şeir-poemaları Ədəbiyyat qəzetində, həmçinin Azərbaycanın digər dövrü mətbuatında vaxtaşırı çap olunmuşdur. Bu dövrün, yəni Müstəqillik illərinin Azərbaycan poeziyasında başlıca mövzulardan biri işğalçı erməni ordusuna qarşı aparılan Birinci Qarabağ (1988-1994-cü illər) və İkinci Qarabağ (2020-ci il) müharibələrinin təsvir, tərənnümüdür. Bu dövrdə - son otuz ildə Vətənpərvərlik duyğularını, döyüşən ordumuzu, Qarabağı, onun baş tacı olan Şuşanı, Böyük Zəfəri, Qələbəni tərənnüm edən yüzlərlə poema-şeyrlər yazılmışdır. Xüsusilə İkinci Qarabağ müharibəsi, onun qalib gəlməsi, Qarabağın zümrüd qaşı Şuşanın və Küllü Qarabağın (Böyük Qarabağın) azad edilməsi poeziyanın qızıl xəttinə çevrilmişdi. Xalq şairlərindən Nəriman Həsənzadənin “Zəfər yolu” [2, s. 230-235], Sabir Rüstəm xanlının “Qarabağa dönüş” [9], Ramiz Duyğunun “Zəfər yolu” və onlarca şairin şeir-poemaları bunu deməyə əsas verir. Bu əsərlər içərisində Abuzər Turanın “Zəfər nəğməsi” poeması mühüm yer tutmaqdadır. Əsər Qarabağ müharibəsində qalib gələn igid döyüşçülərimizin, yenilməz ordumuzun və Ali Baş Komandanın fəaliyyətinə, Böyük Qələbəsinə həsr olunub. “Zəfər nəğməsi”ni Dostluq dastanı, Dostluq nəğməsi də adlandırmaq olar. Çünki bu müharibədə Azərbaycan xalqının yanında olan Türkiyə və Pakistan xalqları, onların dövlət başçıları Böyük Zəfərin çalınmasında çox böyük maddi, mənəvi qüvvə, dəstək olmuşdular. Odur ki, bu əsər həm də hər üç xalqın dostluğundan, qardaşlığından da bəhs edir. Əsər dörd fəsildən ibarətdir.

Poemanın “Zəfərin özü səndə, Ali Baş Komandanım!” adlı birinci fəslə Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevə, onun haqlı döyüşdə müqəddəs qələbəsinə həsr olunub. Ali Baş Komandanın daxili-xarici siyasətindən, Vətən müharibəsinə necə hazırlaşmasından və onun düşmənin başında çatlayan “Dəmir yumruğu”nun qeyri-adi gücündən danışan şair Prezidentin çox səmimi, igid, yenilməz komandan olan orjinal bədii obrazını yaratmışdı:

Yumruğu dəmir olan, Qatilə verməz aman,
Mane olmaz çən-duman, Uca dağda qar-boran.
Ali Baş Komandanım!

... Xalqımın gözü səndə, Qorqudun izi səndə,
Əməlin düzü səndə, Zəfərin özü səndə,

Ali baş komandanım! [11]

44 günlük Qarabağ müharibəsindən bəhs edən bir çox əsərlərdə Ali Baş Komandana ittifaqlar olunmuşdur. Elə yuxarıda adını çəkdiyimiz Nəriman Həsənzadənin “Zəfər yolu”, Ramiz Duyğunun “Zəfər yolu”, Sabir Rüstəm xanlının “Qarabağa dönüş” və s. poemalarda, həmçinin Sabir Rüstəm xanlının “Qələbə tivindləri” şeirində belə ittihad və ya müraciətlər çoxdur:

Qovur öz yuvasına quduzlaşan itləri,

Ali Baş komandanın Qələbə tivindləri... [2]

Abuzər Turanın poemasındakı müraciət-ittihavlar isə öz orjinallığı, pafosu və sadəliyi, səmimiliyi ilə seçilir, fərqlənir.

“Sayın Cümhur Başqanı” adlı ikinci fəsil Türkiyə prezidenti cənab R.T. Ərdoğana, onun hər zaman xalqımızın, dövlətimizin, Ali Baş Komandanın yanında olmasına şair təşəkkürünün bariz nümunəsidir:

“Bir millət, iki dövlət”, Ulu Öndər, min rəhmət!
Əbədi, dərin hikmət, Bizə, Sizə vəsiyyət,
Sayın Cümhur Başqanı

Türkiyəm birdən birə, Yaratdı xoş mənzərə,
Döndü qalxan-sipərə, Zireh oldu bizlərə-
Sayın Cümhur Başqanı!!! [11]

Azərbaycan – Türkiyə birliyini “xoş mənzərə”, “qalxan-sipərə” bənzədən şair bu həmrəyliyi əbədi dostluq kimi real boyalarla çox səmimi, poetik ustalıqla tərünnüm edir.

“Əziz Vəziri-Əzəm” hissəsi isə Pakistan İslam Respublikasının Baş naziri İmran xan Əhmədə həsr olunan poetik incilərdir,- desək, səhv etmərik.

Oldunuz darda həyan, Dost bilib bizi sayan,
Halımıza çox yanan, kişi kimi bərk dayan-
Əziz Vəziri-Əzəm!!!

...Açıq dedin sözünü, Tutdun işin düzünü,
Göstərdin sərt üzünü, Tökdün düşmən gözünü –
Əziz Vəziri-Əzəm!!! [11]

2020-ci ilin sentyabrın sonunda başlayan Azərbaycan Vətən müharibəsinin ilk günlərindən Pakistan dövləti öz mövqeyini ortaya qoyaraq Azərbaycan xalqının yanında olduğunu bəyan etmişdir. Əlbəttə, bu, çox qürurverici bir münasibət idi və Azərbaycan şairinin diqqətindən kənar qala bilməzdi.

Poemanın “Müqəddəs qalib üçlük” hissəsi isə hər üç Respublikanın birgə mübarizəsindən, dostluğundan, qardaşlığından, sevinc və kədərindən bəhs edir.

... Pislikdə yox əliniz, Hədyan deməz diliniz,
Salehdi əməliniz, Haladı təməliniz-
Müqəddəs Qalib Üçlük!!! [11]

Akademik İsa Həbibbəyli poema haqqında yazır: “Abuzər Turanın “Zəfər nəğməsi” poeması janr baxımından ictimai-siyasi məzmunu malik lirik poemadır. “Zəfər nəğməsi” Böyük Qələbədən vəcdə gəlmiş Azərbaycan şairinin poetik monoloqudur. Bu poemada tarixi Zəfərdən doğan qeyri-adi sevinc, milli qürur, böyük iftixar hissi çox səmimi və ilhamlı misralara çevrilmişdir”. Sonra akademik İsa Həbibbəyli haqlı olaraq göstərir ki: “Abuzər Turanın “Zəfər Nəğməsi” poeması Azərbaycan Ədəbiyyatında Vətən müharibəsində qazanılmış tarixi Zəfərə həsr olunmuş poetik dastandır... Azərbaycanın Böyük Zəfərinin qalibiyyət nəğməsidir. Yeni zəfərlərə çağırışın poetik mesajıdır!!!”[5].

Abuzər Bağirovun “Zəfər nəğməsi” poeması həm öz yaradıcılığında, həm də ədəbiyyatımızın zəfər dastanları sırasında özünəməxsus xüsusi yer tutur. Vətənpərvərliyi, insanpərvərliyi, dosluğu, qardaşlığı, həmrəyliyi vəsv edən bu əsər, eyni zamanda, 80-ci illər ədəbi nəslinin də bir uğurudur, zəfəridir.

Abuzər Bağirov həyatın, dünyanın sərt həqiqətlərini, bütün ağrı-acılarını, gerçəkliyi, ziddiyətləri, təzadları misralara yükləyir və öz fəlsəfi düşüncələrini də bu misralarda sərgiləyə bilir. Poemanın hər bəndində bir böyük məna gizlənilir. Şair özü də bu həyatı hadisələri kənarından izləmir. Bütün ağrı-acıları

yaşayaraq oxucusuna ötürə bilir. O, dərin ağı, güclü intilekti ilə gerçəkliyin fəlsəfəsini açə bilir. Çünki şairin hadisə-predmetlərə nüfuzedicı müşahidə qabiliyyəti çox güclüdür.

Azərbaycanda 1991-ci ildən başlayan Müstəqillik illərinin ədəbiyyatı özündən əvvəlki illərin ədəbiyyatından köklü surətdə fərqlənir. Yazdığımız kimi, bu illərin başlıca mövzuları Müstəqilliyin qorunması, işğalçı erməni ordusuna qarşı başlanan Qarabağ müharibələri, bu müharibədə çalınan böyük Qələbə və Zəfər ədəbiyyatın əsas ana xəttini təşkil edirdi. Məhz bu xətti əks etdirən şeir-poemalar dövrün ədəbi güzgüsünə çevrilmişdi. Şairin xarakterindən, xasiyyətindən asılı olaraq zahirən nə qədər sakit pıçıldasa da, daxilində tufanlar qopur... sadəcə olanları təsvir edir...Qəzəbi, kini, düşmənin vəşiliyini, faşistliyini oxucunun öhdəsinə buraxır.

Qarabağ müharibəsi, şəhidlik, qaçqıncılıq və bütün ictimai-siyasi hadisələr Vətəninə sevən hər bir şairin dərd ağacına, baş mövzusunə çevrilib. Hadisələrə öz baxış bucağından yanaşan hər bir yazarın öz dəsti-xətti, öz səmimi yanaşması var.

Akademik Bəkir Nəbiyev II Dünya müharibəsi mövzusunun ədəbiyyatda işlənməsindən bəhs edərkən özünün “Kamalin təntənəsi” adlı əsərində yazırdı: “Böyük Vətən Müharibəsi və bədii ədəbiyyat problemi müasir dövrdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edən çox mühüm və aktual problemlərdən biridir...” Çünki... “ bu fəlakətlərin bir daha təkrar edilməməsi naminə yeni nəslin hərbi vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsi və bu mövzunun getdikcə daha vüsətli miqyasda, daha mükəmməl sənət əsərlərində işlənməsi dövrün zəruri tələbi idi” [7, s.13].

Bu mənada müharibədən bəhz edən bədii əsərləri mövzu baxımından iki qismə bölmək olar:

1. Müharibənin birbaşa özünü, yəni döyüş səhnələrini, əsgər-hərbiçilərin igidliyini, qəhrəmanlığını, vətənpərvərliyini, Komandirin - Sərkərdənin orduya düzgün istiqamət verməsini, Qələbənin, Zəfərin böyüklüyünü, şirinliyini yüksək pafosla tərənnüm edən əsərlər;

2. Müharibədən sonra onun vurduğu maddi, mənəvi ağrı-acıları əks etdirən əsərlər.

Abuzər Turanın “Zəfər nəğməsi” poeması birinci qisim mövzulara aiddir. Onun əsəri Böyük Zəfəri, Böyük Qələbəni, vətənpərvərliyi tərənnüm etməklə yanaşı, dostluğu, qardaşlığı da yüksək pafosla təsvir və tərənnüm edir. Şairin üç ölkənin dostluğunu əks etdirən misraları bunu deməyə imkan verir:

Pislikdə yox əlimiz, Hədyan deməz dilimiz,

Salehdi əməlimiz, Halaldı təməlimiz –

Müqəddəs Qalib Üçlük!

Hədəfimiz Turandı, Kitabımız “Quran”dı,

Üçlüyün dostluq andı, Bəşər oğlu İnsandı...

Müqəddəs Qalib Üçlük!!! [11]

Demək, müharibənin öz qanunları, diktələri var. Poeziyanın lirik qəhrəmanı bu ağır həyat tərzinə hazır olmalı və eyni zamanda, mübarizəsindən, qəhrəmalığından da geri çəkilməməlidir. Çünki söhbət Vətənin taleyindən, onun Birliyindən, Bütövlüyündən, Azadlığından gedir.

NƏTİCƏ

Beləliklə, Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının yaranmasında, formalaşmasında 80-ci illər ədəbi nəslinin də xüsusi və böyük əməyi vardır. Bu ədəbi nəslin yaradıcılığında baş mövzu, ana xətt Vətən, onun problemləri, Azadlığı, Bütövlüyü uğrunda gedən mübarizələrdir. Bu mübarizələrin təsvir, tərənnümü vətənpərvərlik duğularının böyüklüyündən, sonsuzluğundan xəbər verir. Xalq şairi Söhrab Tahir yazırdı: “Əgər sənətkar öz poetik duyğularında mənsub olduğu millətin, xalqın istək və arzularını, fikir və ideyalarını bütün incəlikləri ilə əks etdirməyi bacarırsa, demək o, xalqın ürəyinə yol tapan əsl sənətkardır” [10 s. 5]. Bu mənada Abuzər Turanın poeziyası Müstəqillik illəri Ədəbiyyatında önəmli yer tutmaqla yanaşı, xalqının da qəlbində məskən salmışdır. Onun istər bədii yaradıcılığı, istərsə də elmi, tərcüməçilik fəaliyyəti daim diqqət mərkəzindədir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bərdəli Bahar. Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyası. Monoqrafiya. Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2014, 128 s.
2. Bütün yollar Şuşaya aparır. Şeirlər, məqalələr. Bakı, “Nurlar” nəşriyyatı, 2021, 272 s.
3. Ədəbiyyat qəzeti. Bakı, 13 oktyabr, 2018, s. 3
4. Əlişanoğlu Tehran. Azərbaycan ədəbiyyatının Moskva üfüqləri. Bakı, Ədəbiyyat qəzeti, 7 iyul 2018
5. Həbibbəyli İsa. Böyük Zəfərin poetik dastanı. Bakı, Ədəbiyyat qəzeti, 24 aprel 2021
6. Həbibbəyli İsa, Bağirov Abuzər. Azərbaycan Turanın incisidir. Monoqrafiya-antologiya. Moskva. “Xudojestvennaya literatura”. 2020, 656 s.
7. Nəbiyev Bəkir. Seçilmiş əsərləri. II cild. Bakı, “Çinar-Çap” nəş., 2009, 558 s.
8. Rüstəmxanlı Sabir. Moskva mediasında xoş hadisə. <https://axar.az/news/planet/48317.html>
9. Rüstəmxanlı Sabir. Qarabağa dönüş. Poema. Ədəbiyyat qəzeti. Bakı, 2020, 24 dekabr, s. 2-8
10. Tahir Söhrab. Ön söz. Gülxani Pənah. Bura Vətəndir. Bakı, “Azər” nəşriyyatı, 2001, s. 3-4
11. Turan Abuzər. Zəfər nəğməsi. Poema. Ədəbiyyat qəzeti. 13 fevral 2021

2023-2024 GAZZE SAVAŞININ ORANTILILIK İLKESİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ EVALUATION OF THE 2023-2024 GAZA WAR WITHIN THE SCOPE OF THE PROPORTIONALITY PRINCIPLE

ÖZ

Uluslararası insancıl hukuk, silahlı çatışma koşullarında savaşan taraflara belirli etik ve hukuki kurallara uyma yükümlülüğü getirir. Bu çerçevede orantılılık ilkesi, askeri operasyonların sebep olacağı sivil zararlarla elde edilecek askeri avantajın belirli bir denge içinde tutulmasını öngörmektedir. Ancak 7 Ekim 2023'te Gazze Şeridi'nde başlayan ve 2024 yılına kadar devam eden çatışmalarda İsrail'in gerçekleştirdiği askeri operasyonlarda bu ilkenin ihlal edildiği iddiaları uluslararası kamuoyunda geniş tartışmalara yol açmıştır. Özellikle sivillere yönelik zararların kapsamı, sağlık tesislerine saldırılar ve temel altyapının tahrip edilmesi gibi unsurlar, orantılılık ilkesinin ciddi şekilde ihlal edildiği düşüncesini güçlendirmektedir. Bu çalışma, yoğun hava saldırıları, hastanelerin bombalanması, altyapının yok edilmesi ve tahliye emirlerinin yetersizliği gibi unsurları ayrıntılı şekilde ele alarak orantılılık ilkesi perspektifinden değerlendirir. Sonuçlar, söz konusu askeri operasyonların orantılılık ilkesine aykırı olduğunu ve uluslararası insancıl hukuk normlarına uygunluk iddialarını zayıflattığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Orantılılık, Gazze Savaşı, Uluslararası İnsani Hukuk, Sivil Koruma, Savaş Etiği.

ABSTRACT

International humanitarian law obliges warring parties to adhere to certain ethical and legal rules during armed conflicts. Within this framework, the principle of proportionality requires that the expected military advantage from an operation be balanced against the harm that might be inflicted on civilians. However, the military operations conducted by Israel in the Gaza Strip from October 7, 2023, through 2024 have sparked intense debate in the international arena, with allegations of significant violations of this principle. Notably, the scale of civilian harm, attacks on healthcare facilities, and the destruction of critical infrastructure have heightened concerns regarding breaches of the proportionality principle. This study examines these incidents in detail—focusing on intensive aerial bombardment, the targeting of hospitals, the destruction of infrastructure, and the inadequacy of evacuation orders—and evaluates them through the lens of the proportionality principle. The findings indicate that these military operations contravene the principle of proportionality and cast doubt on Israel's claims of compliance with international humanitarian law.

Keywords: Proportionality, Gaza War, International Humanitarian Law, Civilian Protection, War Ethics.

¹⁸⁷Anas Zeineddin, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Orcid No: 0009-0006-0017-4256

GİRİŞ

Uluslararası ilişkiler ve savaş hukuku bağlamında, silahlı çatışmaların düzenlenmesi ve savaşan tarafların yükümlülüklerinin belirlenmesi tarihsel süreç içerisinde oldukça önemli bir tartışma alanı haline gelmiştir (Schmitt, 2010: 796). Modern uluslararası insancıl hukukun (UİH) temelleri, 19. yüzyılın ortalarından itibaren geliştirilmiş, 1949 Cenevre Sözleşmeleri ve ek protokoller ise bu temelleri daha sağlam bir yapıya kavuşturmuştur (Cenevre Sözleşmeleri, 1977). Bu çerçevede, özellikle orantılılık ilkesi, silahlı çatışmalar sırasında askeri hedefler doğrultusunda girilen eylemlerin sebep olduğu sivil zararların, elde edilmek istenen askeri avantajla makul bir düzeyde tutulmasını öngören kritik bir hukuki ve etik prensip olarak öne çıkmaktadır (Dinstein, 2010: 45).

Orantılılık ilkesinin pratikte nasıl uygulanacağı, askeri gereklilik ve insani sorumluluk arasındaki dengenin nasıl sağlanacağı sorusu, çatışma hukuku literatüründe sürekli tartışma konusu olmuştur (Walzer, 2023: 2). Pek çok araştırımcı, bu ilkenin “muğlak” veya “yorumu açık” yönleri olduğunu kabul etmekle birlikte (McMahan, 2025: 3), temel amacın sivillerin korunması ve gereksiz acıların önlenmesi olduğunu vurgular. Bu kapsamda, orantılılık ilkesine ilişkin tartışmalar, genellikle üç temel kavram üzerine inşa edilir: ayırım (distinction), askeri gereklilik (military necessity) ve orantılılık (proportionality) (Dinstein, 2010: 52). Ayırım ilkesi, saldırıların yalnızca askeri hedeflere yönelik olması gerektiğini belirtirken; askeri gereklilik ilkesi, hedef alınan noktanın savaşı kazanma ya da çatışmada üstünlük sağlama açısından önemini vurgular. Orantılılık ise, bu iki ilke arasındaki dengenin nasıl sağlanabileceğine dair ek bir çerçeve sunar (Schmitt, 2010: 797).

2023-2024 Gazze Savaşı, orantılılık ilkesinin uygulanışı açısından uluslararası toplumun dikkatini çeken en güncel örneklerden biridir. İsrail ve Filistin arasındaki çatışmaların uzun bir geçmişi bulunmakla birlikte, 7 Ekim 2023'te başlayan süreçte Gazze Şeridi'ne yönelik kapsamlı hava saldırıları, altyapının tahrip edilmesi, hastanelerin bombalanması ve geniş çaplı sivil kayıplar, orantılılık ve ayırım ilkelerinin ihlal edildiği yönünde ciddi iddialara ve tartışmalara yol açmıştır (McMahan, 2025: 5). İsrail hükümeti, bu iddiaları reddederek operasyonlarının meşru müdafaa ve askeri gereklilik çerçevesinde yürütüldüğünü öne sürmekte; ancak uluslararası insan hakları örgütleri, BM organları ve çeşitli sivil toplum kuruluşları tarafından paylaşılan raporlar, sahadaki tahribatın ve sivil kayıpların büyüklüğüne işaret etmektedir (New York Times, 2025).

Söz konusu çatışmalarda, Gazze Şeridi'nin coğrafi ve demografik özellikleri, sivillerin zarar görmesi riskini ciddi biçimde artırmaktadır. Son derece yoğun nüfuslu olan bu bölgede, altyapı, hastane, okul ve benzeri temel tesisler, silahlı grupların mevcudiyetiyle iç içe geçmiş durumdadır (CNN, 2025). Bu durum, saldırıların “hedef-seçme” sürecini karmaşılaştırır da uluslararası insancıl hukuk, askeri güç kullanan tarafın sivilleri koruma sorumluluğunu ortadan kaldırmaz (Dinstein, 2010: 58). Tam aksine, orantılılık ilkesini hayata geçirmek için saldıran gücün mümkün olan tüm önlemleri alması ve beklenen sivil zararların beklenen somut askeri avantajla orantılı kalmasını sağlaması gerekir (Cenevre Sözleşmeleri, 1977).

İsrail, bu dönemde Hamas ve diğer silahlı grupların sivilleri “canlı kalkan” olarak kullandığını, askeri altyapılarını kalabalık bölgelerde sakladığını ve böylece saldırıların kaçınılmaz olarak sivil kayıplara yol açtığını iddia etmiştir (Walzer, 2023: 4). Ancak, uluslararası hukuk uzmanlarının büyük çoğunluğu, bu tür iddiaların sivillere yönelik sorumluluğu tamamen ortadan kaldırmayacağını belirtir (McMahan, 2025: 7). Başka bir anlatımla, saldırıya uğrayan taraf ya da savaşan bir grup, sivilleri savaş alanına yerleştirmiş olsa bile, karşı tarafın orantılılık ve ayırım ilkelerini ihlal etmesine onay veren bir hukuki çerçeve bulunmamaktadır (Schmitt, 2010: 798).

Bu bağlamda, 2023-2024 Gazze Savaşı özelinde ele alınan yoğun bombardımanlar, hastanelerin ve sağlık tesislerinin bombalanması, altyapının felce uğratılması, tahliye emirlerinin uygulanabilir olup olmadığı ve sivillerin canlı kalkan olarak kullanıldığı yönündeki karşılıklı suçlamalar, orantılılık ilkesinin pratikte nasıl yorumlanması gerektiğine dair derin bir tartışma ortaya koymaktadır. Burada, orantılılık ilkesini ihlal ettiği ileri sürülen eylemlerin hem hukuki hem de insani boyutları önem taşımaktadır.

Geniş perspektiften bakıldığında, İsrail'in uyguladığı abluka ve askeri operasyonların, Gazze halkının temel yaşam koşullarını ciddi şekilde etkilediği, barınma, gıda, sağlık hizmetleri gibi hayati ihtiyaçların karşılanmasını zorlaştırdığı ve bunun da silahlı çatışma hukuku ilkelerine aykırı bir “toplu cezalandırma” niteliği taşıyabileceği de ileri sürülmektedir (McMahan, 2025: 10). Öte yandan, Hamas'ın, füze saldırılarıyla

sivillere zarar verdiği ve rehine eylemleri gerçekleştirerek uluslararası hukuku ihlal ettiği de belirtilmektedir (Walzer, 2023: 6). Tüm bu karmaşık dinamikler, Gazze Savaşı boyunca yürütölen askeri operasyonlarda orantılılık ve ayırım ilkelerinin ihlal edilip edilmediğinin daha detaylı incelenmesini gerekli kılar.

Bu çalışmanın amacı, 2023-2024 Gazze Savaşı sürecinde İsrail'in gerçekleştirdiği askeri operasyonları, orantılılık ilkesi çerçevesinde kapsamlı biçimde değerlendirmektir. Çalışma, sivil alanlara yönelik yoğun saldırılar, hastane ve sağlık tesislerinin hedef alınması, altyapı yıkımı, tahliye emirlerinin uygulanabilirliği ve sivillerin canlı kalkan olarak kullanılmasına dair iddiaları ele alarak bu eylemlerin uluslararası insancıl hukuk bağlamındaki meşruiyetini irdelemeyi hedeflemektedir. Sonuç bölümünde ise, elde edilen bulgulara dayanarak orantılılık ilkesinin ihlali iddialarının hukuksal ve insani boyutları geniş bir tartişma çerçevesinde değerlendirilecektir.

Orantılılık İlkesi

Orantılılık ilkesi, uluslararası insancıl hukukun (UİH) temel prensiplerinden biri olarak, silahlı çatışmalar sırasında askeri gereklilik ve insani koruma arasındaki dengeyi kurmaya çalışır (Dinstein, 2010: 60). Ayırım ve gereklilik ilkeleri ile birlikte dūřınılduđunda, savaşan tarafların sadece askeri hedeflere saldırma ve sivil nüfusu koruma yükümlölükleri daha net hale gelir (Schmitt, 2010: 795-796). Bu ilke, bir saldırı sonucu beklenen sivil kayıpların, saldırının sağlayacağı somut ve doğrudan askeri avantaja kıyasla aşırı olmaması gerektiğini vurgular (Cenevre Sözleřmeleri, 1977).

Orantılılık ilkesinin somut uygulaması, her hedefin tek tek değerlendirilmesini, sivil kayıpların ve yapısal yıkımın minimize edilmesi için askeri taktiklerin yeniden gözden geçirilmesini ve sürekli surette insancıl yararların gözetilmesini gerektirir (Dinstein, 2010: 62). Uygulamada ise bu ilke, karmaşık yargı ve uzman değerlendirmelerine konu olmakta, “beklenen sivil zarar” ile “elde edilecek askeri kazanç” arasındaki dengenin her çatışma koşulunda yeniden yorumlanması gerekmektedir (Walzer, 2023: 3).

Bununla birlikte, orantılılık ilkesinin yoruma açık yönleri de bulunmaktadır. Walzer (2023: 4), orantılılık ilkesinin sıklıkla siyasi ve duygusal tartişmaların içinde istismar edildiğini, gerçekçi bir değerlendirme yapmanın zorlaştığını öne sürer. McMahan (2025: 9) ise, gerekçelendirilmiş bir askeri hedefle dahi olsa sivil can kayıplarının yüksek olmasının asla meşrulaştırılamayacağını, karşı tarafta sivillere yönelik tehditler olsa bile orantılılık ölçütlerinin uygulanmasının şart olduğunu belirtir. Bu çerçevede, orantılılık, sadece hukukî değil aynı zamanda ahlâkî bir gereklilik olarak da görülür (Dinstein, 2010: 64).

2023-2024 Gazze Savaşı

7 Ekim 2023'te başlayan ve 2024 yılının büyük bir kısmında da devam eden çatışmalar, Gazze şeridi'nde insani durumun ciddi ölçüde kötüleşmesine yol açmıştır (New York Times, 2025). İsrail'in yoğun hava bombardımanları, abluka koşullarını daha da sıkılaştırması ve kara operasyonlarıyla birlikte, Gazze'de binlerce sivilin hayatını kaybettiği veya yaralandığı rapor edilmektedir (CNN, 2025). Diğer yandan, İsrail yönetimi bu saldırıların Hamas'ın askeri altyapısını, füze rampalarını ve komuta merkezlerini hedef aldığını, “sivillerin canlı kalkan olarak kullanılmasından” dolayı sivil kayıpların kaçınılmaz hâle geldiğini savunmaktadır (Walzer, 2023: 5).

Uluslararası insancıl hukuka göre, tarafların sivil nüfusu çatışmalardan koruma yükümlölüğü bulunduğu halde Gazze'deki yoğun nüfuslanma ve kapalı coğrafi yapı, sivil-askeri ayırımı daha da karmaşık hâle getirmektedir (McMahan, 2025: 10). Savaşın farklı boyutları aşağıda ayrıntılı olarak ele alınmaktadır:

Yoğun Hava Saldırıları ve Sivil Alanların Vurulması

atışmanın ilk günlerinden itibaren İsrail Hava Kuvvetleri tarafından Gazze'nin farklı bölgelerine yoğun bombardımanlar yapılmıştır (Dinstein, 2010: 135). Bu bombardımanlar sırasında Cebaliye, şati gibi mülteci kampları ve yoğun nüfuslu semtler de hedef olmuş, hastaneler ve okullar gibi temel altyapı unsurlarında ağır hasar meydana gelmiştir (CNN, 2025). Sağlık Bakanlığı verilerine göre, bu saldırılar sonucunda binlerce sivilin öldüğu veya yaralandığı, ölümler arasında kadın ve çocukların önemli bir orana sahip olduğu ifade edilmektedir (McMahan, 2025: 12).

İsrail ise hedeflerin Hamas veya diğer silahlı grupların komutanlarını ve silah depolarını içerdiğini, bu yapıların sivil alanlara bilhassa konuşlandırıldığını savunarak operasyonları meşru müdafaa çerçevesinde

göstermektedir (Walzer, 2023: 8). Ancak uluslararası insan hakları kuruluşları, bu kadar yoğun ve geniş bir hava saldırısı kampanyasının askeri avantajla kıyaslandığında çok yüksek düzeyde sivil kayıplara yol açtığını, bu sebeple orantılılık ilkesinin ihlal edildiğini belirtmektedir (Dinstein, 2010: 136).

Hastaneler ve Sağlık Tesislerine Yönelik Saldırımlar

Uluslararası insancıl hukuk uyarınca hastaneler ve sağlık tesisleri özel korunmaya tabidir (Cenevre Sözleşmeleri, 1977). Ne var ki, 2023-2024 Gazze Savaşı'nda Kudüs Hastanesi (Al-Quds), Ahli Arap Hastanesi (el-Ma'madani) ve diğer sağlık komplekslerinin bombalanması veya çevresinde meydana gelen patlamalar bu korunma statüsünün ihlal edildiğine işaret etmektedir (McMahan, 2025: 14). Özellikle 17 Ekim 2023'te Ahli Arap Hastanesi çevresinde yaşanan büyük patlama, onlarca sivilin ölümüne yol açmış ve saldırıların sorumluluğuna dair karşılıklı suçlamalar ortaya çıkmıştır (CNN, 2025).

Hastanelerin askeri amaçlarla kullanılması, hastanenin koruma statüsünü ortadan kaldıracak şekilde önüne sürülse de, bu durumun somut kanıtlarla desteklenmesi zorunludur (Walzer, 2023: 9). İsrail ordusu, El-Şifa Hastanesi gibi bazı tesislerin Hamas tarafından yönetildiğini, buralarda silahların depolandığını iddia etmiş; ancak bağımsız gözlemler söz konusu iddiaları kanıtlayacak kesin bulgulara ulaşamamıştır (New York Times, 2025). Dolayısıyla hastanelerin hedef alınması, orantılılık ilkesinin ağır şekilde ihlal edildiği tezini güçlendirmektedir (Dinstein, 2010: 139).

Altyapının ve Temel Hizmetlerin Tahrip Edilmesi

Gazze'de çatışmalar devam ederken İsrail tarafından elektrik, su ve yakıt akışının kesilmesi, insani krizin derinleşmesinde kritik bir rol oynamıştır (McMahan, 2025: 16). Bu durum hastanelerin faaliyetlerini durma noktasına getirmiş, atık su arıtma sistemlerini devre dışı bırakmış ve insanların temel yaşam koşullarını ciddi ölçüde tehdit etmiştir (CNN, 2025). Uluslararası hukuk uzmanları, bu tür geniş kapsamlı abluka ve hizmet kesintilerinin, orantılılık ilkesiyle bağdaşmayacak ölçüde sivil nüfusu cezalandırdığını ve "toplula cezalandırma" niteliği taşıyabileceğini ileri sürmektedir (Walzer, 2023: 10).

Ek olarak, bombardımanlar sırasında yollar, köprüler ve geçiş noktaları da hedef alınmıştır. Özellikle ambulans ve insani yardım konvoylarının geçiş güzergâhlarını vurmak, sivillerin korunmasına yönelik uluslararası insancıl hukuk kurallarını açıkça ihlal etmekte ve orantılılık ilkesini zedelemektedir (Dinstein, 2010: 142).

Tahliye Emirleri ve Uyarıların Yetersizliği

İsrail ordusunun kuzey Gazze'de yaşayan sivil halka "güneye doğru göç etmeleri" yönünde yaptığı çağrılar, yerinde ve yeterli uyarılar olarak sunulsa da, fiiliyatta bu tahliyelerin ne ölçüde güvenli olduğu tartışmalıdır (Schmitt, 2010: 797). Yakıt ve ulaşım araçlarının yetersizliği, yolların bombardıman sonucu hasar görmesi, güney bölgelerde de bombalamaların devam etmesi gibi unsurlar, sivillerin güvenli ve düzenli tahliyesini büyük ölçüde engellemiştir (McMahan, 2025: 18).

Uluslararası insancıl hukukta, sivil nüfusu etkileyecek geniş çaplı askeri operasyonlar öncesinde "uyarı" yapma yükümlülüğü olsa da, bu yükümlülüğün yalnızca bir bildirim yapmakla sınırlı olmadığı, aynı zamanda bu uyarının gerçekçi şekilde uygulanabilir olmasını sağlayacak koşulların da sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır (Cenevre Sözleşmeleri, 1977). Bu nedenle, İsrail'in yaptığı tahliye çağrılarının, orantılılık ilkesinin ihlalini ortadan kaldırmaya yetmediği yönünde görüşler mevcuttur (Dinstein, 2010: 144).

Sivillerin Kalkan Olarak Kullanılması İddiaları

İsrail, Hamas'ın Gazze'deki yoğun nüfuslu bölgelerde askeri tesislerini gizleyerek sivilleri kalkan olarak kullandığını iddia etmektedir (Walzer, 2023: 11). Ne var ki, Gazze'nin kapalı coğrafyası ve yüksek nüfus yoğunluğu, sivil bölgelerle askeri noktaların tamamen ayrıştırılmasını zorlu hâle getirmektedir (McMahan, 2025: 19). Hamas'ın gerçek anlamda "canlı kalkan" uygulaması yaptığına dair kanıtların sınırlı veya tartışmalı olduğu durumlarda, İsrail'in geniş çaplı bombardımanını meşrulaştırmak için bu iddiayı kullanması da orantılılık ilkesiyle çelişmektedir (Dinstein, 2010: 146).

Öte yandan, bazı raporlarda İsrail ordusunun da Filistinli sivilleri canlı kalkan olarak kullandığına dair görsel veya tanık beyanları yer almaktadır (CNN, 2025). Filistinli sivillerin, tanklara kalkan edilmesi veya tehlikeli bölgelerde önden gönderilmesi gibi vakalar, insan hakları örgütlerinin ve Birleşmiş Milletler gözlemcilerinin raporlarında da yer almıştır (New York Times, 2025). Bu tip uygulamalar da, tıpkı sivillerin askerî hedefler arasında yerleştirilmesi gibi, uluslararası insancıl hukukun ihlaline yol açmaktadır (Cenevre Sözleşmeleri, 1977).

TARTIŞMA

Elde edilen veriler ve mevcut raporlar, Gazze Şeridi'ndeki operasyonlarda sivil kayıpların ve altyapı tahribatının son derece yüksek olduğunu, temel sağlık ve insani hizmetlerin büyük ölçüde sekteye uğradığını göstermektedir. Orantılılık ilkesi, askerî operasyonlardan kaynaklanan sivil zararların, beklenen askerî avantajla “aşırı” düzeyde olmamasını gerektirmektedir (Dinstein, 2010: 60). Ancak bu çatışmada, tam da bu “aşırılık” unsurunun gerçekleştiği iddiası giderek güçlenmektedir.

İlk olarak, yoğun hava bombardımanları sonucunda mülteci kamplarının ve kalabalık yerleşim alanlarının vurulması, binlerce sivilin yaşamını yitirmesine veya yaralanmasına neden olmuştur. İsrail'in bu eylemleri, Hamas'ın silahlı altyapısına büyük darbe vurmayı hedeflediğini belirtse de, orantılılık gereklilikleri çerçevesinde bu tür geniş kapsamlı saldırıların “ayırım” ilkesini de zedelediği öne sürülmektedir (Schmitt, 2010: 795). Özellikle çocuk ve kadın ölümlerinin yüksek oranda olması, saldırıların sivil nüfus üzerindeki etkisinin somut ve ağır boyutlarını açığa çıkarmaktadır (McMahan, 2025: 12). Saldırılarından sonra ortaya çıkan yıkımın boyutu, sadece Hamas savaşçılarını etkisiz hale getirmekle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda geniş sivil kitlenin temel haklarını ortadan kaldırdığını göstermektedir.

İkinci olarak, hastanelerin ve sağlık tesislerinin hedef alınması, uluslararası insancıl hukukun tartışmasız bir şekilde “özel korunma” statüsü tanıdığı alanlara yönelik saldırılar yapılmasını gündeme getirmektedir (Cenevre Sözleşmeleri, 1977). Özellikle Ahli Arap Hastanesi (el-Ma'madani) çevresinde meydana gelen patlama, ciddi bir insani krize yol açmış ve tıbbi hizmetlerin aksamasına neden olmuştur (CNN, 2025). Hastane gibi sivil tesislerin, hangi gerekçeyle olursa olsun, doğrudan hedef alınması veya bu tesislerin çevresinde yapılacak bir operasyonla orantısız sivil kayıpların meydana gelmesi, orantılılık ilkesine açık bir şekilde aykırıdır (Dinstein, 2010: 139).

Üçüncü olarak, altyapının ve temel hizmetlerin tahrip edilmesi, Gazze gibi zaten kırılgan bir bölgede insani koşulları daha da kötüleştirmiştir. Elektrik, su ve yakıt akışının durması, bütün hastanelerin ve kritik tesislerin işleyişini felce uğratmış; toplumun büyük kesimi, özellikle de savunmasız gruplar (çocuklar, yaşlılar, hastalar), acil yaşam ihtiyaçlarına ulaşamaz hale gelmiştir (McMahan, 2025: 16). Meşru askerî hedeflere ulaşma iddiasıyla yürütülen bu abluka ve yoğun bombardımanların, sivil nüfusun tamamı üzerinde orantısız bir etki yarattığı açıktır. Uluslararası insancıl hukuk, bu tür geniş kapsamlı sivil zarar doğuran eylemlerin, orantılılık ilkesini ihlal ettiğini öngörmektedir (Walzer, 2023: 10).

Dördüncü olarak, tahliye emirleri ve önceden uyarıların yetersizliği, sivil nüfusun korunmasında eksik kalındığına işaret etmektedir. İsrail'in kuzey Gazze'de yaşayan yaklaşık bir milyon siviline yönelik “güneye göç” çağrısı, teorik olarak sivilleri çatışma ortamından uzaklaştırmayı amaçlasa da, pratik gerçekler nedeniyle uygulanabilir olmamıştır. Bombardımanların geniş alanlara yayılması, nakliye ve lojistik destek eksikliği, kıt kaynaklar ve iç göç esnasında dahi hedef alınabilme tehlikesi, bu uyarıların gerçek manada bir koruma mekanizması olmadığını göstermektedir (Schmitt, 2010: 797). Dahası, uluslararası hukuka göre yapılan uyarıların yalnızca “bildirim” boyutuyla değil, uygulanabilir ve güvenli tahliye imkânlarını da kapsaması gerektiği açıktır (Dinstein, 2010: 144).

Beşinci olarak, “sivillerin kalkan olarak kullanılması” meselesi, çatışmanın en hararetli tartışma başlıklarından biridir. İsrail, Hamas'ın yoğun sivil yerleşim alanlarına kasıtlı şekilde konuşlandığını ileri sürerek sivil kayıplardan Hamas'ın sorumlu olduğunu belirtir (Walzer, 2023: 11). Buna karşılık, Hamas'ın bu stratejileri kullansa bile, bu durumun sivillere yönelik büyük çaplı zararları haklı çıkarmayacağına dair uluslararası hukuk uzmanlarının geniş bir görüş birliği vardır (McMahan, 2025: 19). Aynı şekilde, İsrail ordusunun da sivilleri canlı kalkan olarak kullandığı yönündeki iddiaların raporlarla desteklendiği

görülmektedir (CNN, 2025). Bu tür uygulamalar, hangi taraf tarafından yapılırsa yapılsın, orantılılık ve ayırım ilkelerini ihlal ettiği gibi ciddi sorumluluklar doğurur (Cenevre Sözleşmeleri, 1977).

Bütün bu açılardan incelendiğinde, 2023-2024 Gazze Savaşı'nda meydana gelen sivil kayıpların boyutu ve temel altyapının büyük ölçüde tahrip edilmesi, uluslararası insancıl hukukun orantılılık ilkesi bağlamında ağır ihlaller olduğunu işaret etmektedir. İsrail tarafından ileri sürülen “askeri gereklilik” savunması, böylesine yoğun bir yıkımın haklılığını açıklamakta yetersiz kalmakta; çünkü orantılılık ilkesi, askeri hedeflerin peşinde koşulurken sivillerin yaşam haklarının ve temel insani ihtiyaçlarının feda edilmemesini emretmektedir (Dinstein, 2010: 62-64). Üstelik, Hamas'ın sivilleri kalkan olarak kullanması veya askeri altyapısını sivil alanlarda konuşlandırması yönündeki iddialar dahi, saldıran tarafın orantılılık ilkesine uymamasına bir meşruluk kazandırmaz (Schmitt, 2010: 798).

Ayrıca, bu savaş sürecinde ortaya çıkan geniş çaptaki sivil kayıplar ve alt yapının sistematik biçimde hedef alınması, insancıl hukukun sadece teorik bir ilke değil, aynı zamanda sahada uygulanması gereken yaşamsal bir dizi kurala dayandığını göstermektedir. Dolayısıyla, bu çatışma örneği, orantılılık ilkesinin hayata geçirilmesindeki zorlukların altını çizmekle kalmamış, aynı zamanda uluslararası hukukun daha güçlü denetim ve yaptırım mekanizmalarına ihtiyaç duyduğuna da işaret etmiştir (McMahan, 2025: 20).

Gelecekte benzer çatışmaların önlenmesi veya en azından sivil kayıpların azaltılması için, başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslararası toplumun etkin bir çözüm arayışına girmesi gerektiği açıktır. Orantılılık ilkesi, sadece bir hukuki norm değil, savaşın ve çatışmanın yıkıcı etkilerini hafifletmeye yönelik temel bir etik çerçeve sunar (Walzer, 2023: 3). Ancak bu çerçevenin korunması ve geliştirilmesi, çatışma taraflarının iyi niyetli uygulamalarına, uluslararası kuruluşların etkin gözetimine ve hukukî yaptırımların kararlılıkla uygulanmasına bağlıdır.

SONUÇ

2023-2024 Gazze Savaşı, orantılılık ilkesinin silahlı çatışma hukuku kapsamında ne denli önemli bir ilke olduğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir. Bu savaş, modern savaşların hukuki, etik ve insani sınırlarının sorgulandığı bir vaka olarak tarih sahnesine geçmiştir. İsrail'in gerçekleştirdiği askeri operasyonların kapsamı, sivil nüfus üzerindeki etkileri ve altyapıya verilen zararlar, uluslararası hukukun temel normları çerçevesinde ciddi ihlalleri tartışma konusu yapmıştır.

İlk olarak, Gazze'deki sivil kayıpların boyutu, savaşın askeri hedeflerini aşan geniş bir insani trajediyi ortaya koymuştur. Yoğun hava bombardımanlarının mülteci kamplarını, yoğun nüfuslu mahalleleri ve sivil altyapıyı hedef alması, doğrudan veya dolaylı olarak binlerce masum insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Bu tür saldırılar, uluslararası insancıl hukukun temel ilkelerine açıkça meydan okumaktadır. Orantılılık ilkesi, yalnızca askeri kazanç uğruna sivil nüfusun yaşam hakkının feda edilmesini kabul etmez. Ancak bu savaşta görüldüğü üzere, askeri operasyonların sebep olduğu zararların büyüklüğü, orantılılık sınırlarının defalarca aşılmasına yol açmıştır.

Sağlık tesislerinin bombalanması ve temel altyapının tahrip edilmesi, savaşın insani boyutunu daha da derinleştirmiştir. Hastanelerin, sağlık komplekslerinin ve bu gibi hayati önem taşıyan yapıların hedef alınması, çatışma alanlarında koruma altında tutulması gereken değerlerin ihlal edildiğini göstermiştir. Gazze gibi yoğun nüfuslu bir bölgede altyapının yok edilmesi, yalnızca o anki zararı değil, savaş sonrası toparlanmayı da zorlaştırarak uzun vadeli bir insani krize yol açmaktadır. Elektrik, su, yakıt gibi temel ihtiyaçların kesilmesi, insani yardım çalışmalarını ve sivillerin günlük yaşamını ciddi biçimde felce uğratmıştır. Bu durum, savaşın sadece çatışma sürecinde değil, sonrasında da bölge halkı üzerinde büyük bir yıkım etkisi yarattığını ortaya koymaktadır.

Tahliye emirleri ve önceden uyarılar konusundaki yetersizlikler de savaşın insancıl boyutundaki sorunları gözler önüne sermektedir. Kuzey Gazze'nin büyük bir kısmını tahliye etmeye yönelik çağrılar, kağıt üzerinde hukuki bir gereklilik gibi sunulsa da, uygulamada gerçek bir koruma sağlayamamıştır. Bu süreçte siviller, bir yandan altyapı eksiklikleri nedeniyle güvenli bölgelere ulaşamazken, diğer yandan bu sözde güvenli bölgelerin de bombardıman altında olmasıyla hedef haline gelmiştir. Bu durum, uluslararası hukukun yalnızca teoride değil, sahada uygulanabilir ve pratik sonuçlar doğurması gerektiğini bir kez daha göstermiştir.

Sivillerin canlı kalkan olarak kullanılması iddiaları, bu savaşta hem İsrail hem de Hamas tarafından gündeme getirilmiş; ancak bu argüman, savaşın sivil nüfus üzerindeki yıkıcı etkilerini mazur göstermemektedir. Sivillerin çatışmaların içine çekilmesi veya askeri hedefler arasında kalması, saldıran tarafların insani sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. Bu bağlamda, iki tarafın da sivil nüfusun korunmasına yönelik yükümlülüklerini yeterince yerine getirmediği açıktır. Özellikle İsrail'in gerçekleştirdiği saldırılar sırasında sivil alanların hedef alınması ve bu süreçteki yüksek can kayıpları, askeri gereklilik kavramını sorgulatır hale gelmiştir.

KAYNAKÇA

1. Cenevre Sözleşmeleri'ne 12 Ağustos 1949 Tarihli Ek Protokol (Protokol I). (1977). Uluslararası Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Protokol. 1125 B.M.A.D. 3.
2. CNN. (2025, Ocak 28). İsrail ordusu Gazze'de Filistinlileri canlı kalkan olarak kullanıyor. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cnn-israil-ordusu-gazgede-filistinlileri-canli-kalkan-olarak-kullaniyor/3373510>
3. Dinstein, Y. (2010). *The Conduct of Hostilities Under the Law of International Armed Conflict* (2nd ed.). Cambridge University Press.
4. İsrail Basını. (2025, Ocak 20). İsrail askerleri Gazze'deki tünel ve binaları ararken sivilleri canlı kalkan olarak kullanıyor. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-basinina-gore-israil-askerleri-gazdedeki-tunel-ve-binalari-ararken-sivilleri-canli-kalkan-olarak-kullaniyor/3302954>
5. McMahan, J. (2025). *Proportionality and Necessity in Israel's Invasion of Gaza, 2023–2024. Analyse & Kritik*. Erişim Tarihi: 28 Ocak 2025, https://www.analyse-und-kritik.net/Dateien/6743303b7287c_mcmahan--israels-invasion-of-gaza-2023undacirc2024.pdf
6. New York Times. (2025, Ocak 26). İsrail ordusu Gazze'de alıkoyduğu Filistinli sivilleri canlı kalkan olarak kullanıyor. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/nyt-israil-ordusu-gazgede-alikoydugu-filistinli-sivilleri-canli-kalkan-olarak-kullaniyor/3361965>
7. Schmitt, M. N. (2010). Military necessity and humanity in international humanitarian law: Preserving the delicate balance. *Virginia Journal of International Law*, 50, 795-798.
8. TRT Haber. (2025, Ocak 18). İsrail askeri itiraf etti: Siviller canlı kalkan olarak kullanıldı. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/israil-askeri-itiraf-etti-siviller-canli-kalkan-olarak-kullanildi-884393.html>
9. Walzer, M. (2023, 1 Aralık). *Gaza and the asymmetry trap*. Quillette. Erişim Tarihi: 28 Ocak 2025, <https://quillette.com/2023/12/01/gaza-and-the-asymmetry-trap/>

TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF EĞİTİM MODELİ VE TÜRKÇE DERSİ TEMALARINDAKİ EĞİLİMLERİN İNCELENMESİ TURKEY CENTURY MAARIF EDUCATION MODEL AND EXAMINATION OF THEME TRENDS IN TURKISH COURSE

ÖZ

Bu araştırmada, Türkiye Yüzyılı Maarif Eğitim Modeli'nin (TYMM) temel ilkeleri ve bu modelin Türkçe dersi temalarına yansımaları ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Türkiye Yüzyılı Maarif Eğitim Modeli, eğitim sisteminde yalnızca akademik başarıyı hedefleyen bir yapıdan öteye geçerek, öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve sosyal becerilerini geliştirmeyi amaçlayan kapsayıcı bir yaklaşımı benimsemektedir. Araştırmada, TYMM'nin özellikle kapsayıcılık, eleştirel düşünme, yaratıcılık, dijital okuryazarlık ve değerler eğitimi gibi temel kavramlar doğrultusunda Türkçe dersi üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Türkçe dersi, bu modelin uygulama alanlarından biri olarak sadece dilsel becerilerin geliştirilmesine yönelik bir araç değil, aynı zamanda toplumsal değerlerin aktarımını ve kültürel bilinç kazandırmayı amaçlayan bir platform olarak ele alınmıştır. Araştırma kapsamında, TYMM'ye ilişkin mevcut literatür detaylı bir şekilde incelenmiş, ilgili araştırmaların bulgularıyla birlikte modelin felsefi, pedagojik ve uygulama boyutları değerlendirilmiştir. Literatür incelemesi, TYMM'nin program geliştirme süreçlerinde bireysel farklılıkları dikkate alan ve öğrenci merkezli bir anlayışı temel aldığını göstermektedir. Bu bağlamda, Türkçe dersine yönelik yapılan uygulamalarda, öğrencilerin eleştirel düşünme ve yaratıcı yazma becerilerini geliştiren etkinliklere öncelik verildiği, dijital teknolojilerin entegrasyonunun giderek daha fazla önem kazandığı tespit edilmiştir. Ayrıca, modelin, dil öğretimini evrensel değerler ve milli kimlik inşasıyla bütünleştiren bir bakış açısını benimsediği görülmüştür. Araştırmada elde edilen bulgular, TYMM'nin Türkçe dersini, sadece akademik bir öğrenme alanı olmaktan çıkarıp, 21. yüzyıl becerilerinin kazanılmasını destekleyen, kapsayıcı ve çok boyutlu bir ders haline dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar doğrultusunda, TYMM'nin, eğitim süreçlerini daha bütüncül bir anlayışla ele alarak öğrencilerin bireysel ve toplumsal gelişimlerine katkıda bulunacak şekilde tasarlandığı sonucuna varılmıştır. Türkçe dersine yönelik olarak önerilen bu yaklaşımın, öğrencilerin sadece dil becerilerini değil, aynı zamanda eleştirel düşünme ve yaratıcı problem çözme gibi becerilerini geliştirme potansiyeli taşıdığı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Yüzyılı, Maarif Eğitim Modeli, Türkçe Dersi, Kapsayıcılık.

ABSTRACT

In this study, the basic principles of the Turkish Century Education Model (TMM) and the reflections of this model on the themes of the Turkish lesson were examined in detail. The Turkish Century Maarif Education Model adopts an inclusive approach that aims to develop students' cognitive, affective and social skills by going beyond a structure that aims only academic achievement in the education system. In this study, the effects of TQM on the Turkish lesson were evaluated in line with the basic concepts such as inclusiveness, critical thinking, creativity, digital literacy and values education. Turkish lesson, as one of the application areas of this model, is considered not only as a tool for developing linguistic skills but also as a platform aiming to transfer social values and gain cultural awareness. Within the scope of the study, the existing literature on TCC was analysed in detail and the philosophical, pedagogical and practical dimensions of the model were evaluated together with the findings of the relevant studies. The literature review shows that TCC is based on a student-centred approach that takes individual differences into account in curriculum development processes. In this context, it has been determined that the activities that develop students' critical thinking and creative writing skills are prioritised and the integration of digital technologies has gained more and more importance. In addition, it has been observed that the model adopts a perspective that integrates language teaching with universal values and national identity construction. The findings of the study reveal that TCC transforms Turkish language teaching into an inclusive and multidimensional course that supports the acquisition of 21st century skills, rather than just an academic learning area. In line with these results, it is concluded that TCC is designed to contribute to the individual and social development of students by addressing educational processes with a more holistic understanding. It has been evaluated that this approach proposed for Turkish language course has the potential to develop not only students' language skills but also their skills such as critical thinking and creative problem solving.

Keywords: Turkey Century, Maarif Education Model, Turkish Course, Inclusiveness.

1. GİRİŞ

Son yıllarda hızla değişen küresel dinamikler, eğitim alanında da yeni yaklaşımların benimsenmesini gerekli kılmıştır. Bu bağlamda, Türkiye’de Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından hazırlanan ve 2024 yılı itibarıyla gündemde olan “Türkiye Yüzyılı Maarif Eğitim Modeli” (bundan sonra TYMM olarak anılacaktır), eğitim sisteminde kapsamlı bir dönüşümün habercisi olarak değerlendirilmektedir (Karataş, 2024). TYMM, özellikle Türkçe dersinin öğretim programlarında köklü değişiklikler yapmayı, bu dersi yalnızca dilsel becerilerin kazanıldığı bir alan olmaktan çıkarıp, 21. yüzyıl becerilerinin kazandırılmasında merkezi bir konuma taşımayı amaçlamaktadır (Yurdakal, 2024). Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye Yüzyılı Maarif Eğitim Modeli’nin Türkçe dersi temalarındaki eğilimlerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, TYMM’nin geliştirilme felsefesini, güncel literatürde vurgulanan paradigma değişimini ve Türkçe dersine yönelik tematik eğilimleri bütüncül bir bakış açısıyla ele almak hedeflenmiştir (Akpınar, B. ve ark., 2024; Arslankara ve Arslankara, 2024). Türkçe dersi, ulusal kimliği güçlendirmenin yanı sıra, eleştirel düşünme, yaratıcılık, dijital okuryazarlık ve kapsayıcı eğitim anlayışı gibi kavramlarla da yakından ilişkilidir (Can ve Keleş, 2024; Akpınar, E. & Yıldız, 2021).

Bu noktada araştırma problemini şöyle tanımlamak mümkündür: “Türkiye Yüzyılı Maarif Eğitim Modeli, Türkçe dersinde nasıl bir tematik dönüşüm öngörmektedir ve bu dönüşüm, öğrencilerin 21. yüzyıl becerilerine ilişkin gelişimlerini hangi boyutlarda etkilemektedir?”

Dolayısıyla çalışmanın temel araştırma sorusu şu şekilde belirlenmiştir:

- Türkiye Yüzyılı Maarif Eğitim Modeli, Türkçe dersi temalarında ne tür kavramsal ve içeriksel değişiklikler öngörmektedir?
- Bu değişiklikler, öğrencilerin dil becerileri, dijital okuryazarlık düzeyleri, eleştirel düşünme ve yaratıcılık gibi 21. yüzyıl becerileri üzerindeki etkiler bakımından nasıl değerlendirilebilir?

Elde edilen bulguların, eğitimin yeniden yapılandırılması sürecinde Türkçe dersi müfredatının güncellenmesi ve öğretmenlerin mesleki yeterliliklerinin geliştirilmesi gibi konulara yol gösterici olacağı düşünülmektedir (Uygun ve Akgül, 2024). Nitekim TYMM’nin mevcut sistemin eksiklerini giderecek şekilde yapılandırılması, yeni müfredat tasarımı, yöntem ve tekniklerin zenginleştirilmesiyle mümkündür. Ayrıca, teknolojinin eğitim süreçlerine entegrasyonu konusunda da önemli bir referans noktası olacağı öngörülmektedir (Banaz, 2024).

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Akpınar ve Yıldız (2021), eğitimde kapsayıcılık ve teknoloji entegrasyonunun öğrenci başarısı üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamıştır. Nitel bir desene sahip olan çalışma, sınıf içi gözlemler ve öğretmen-öğrenci görüşmelerine dayalı bir içerik analizi ile yürütülmüştür. Çalışmada, öğretim sürecine teknolojik araçların etkin şekilde entegre edilmesinin, öğrencilerin derse katılımını artırdığı ve başarılarını olumlu etkilediği sonucuna varılmıştır. Ayrıca kapsayıcı eğitim yaklaşımının, farklı öğrenme stillerine sahip öğrencileri destekleyerek öğrenme süreçlerini zenginleştirdiği belirtilmiştir. Bu sonuçlar, TYMM’nin de temel felsefeleri arasında yer alan kapsayıcılık ve dijital dönüşüm konularının önemini vurgulamaktadır.

Güven ve Aydın (2022), eleştirel düşünme becerileri ile öğrenci başarısı arasındaki ilişkiyi çözümlenmeye odaklanmıştır. Karma yöntem kullanılarak yürütülen bu çalışmada hem nicel veriler (ölçek uygulamaları) hem de nitel veriler (öğrenci mülakatları) toplanmıştır. Araştırmada, eleştirel düşünme becerileri gelişmiş öğrencilerin problem çözme ve akademik başarı bağlamında daha iyi performans sergiledikleri tespit edilmiştir. Bu bulgu, TYMM’nin özellikle vurguladığı eleştirel düşünme boyutuyla doğrudan ilişkilidir. Türkçe dersinde yer alan metin inceleme, tartışma ve yaratıcı yazma etkinliklerinin bu becerileri geliştirmede önemli olduğu vurgulanmıştır.

Bir başka çalışma, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli’nin program geliştirme ve felsefi yönlerini analiz etmeyi hedeflemiştir (Akpınar ve ark., 2024). Betimsel bir yöntem izlenmiş, mevcut dokümanların incelenmesi ile modelin felsefi temelleri ve uygulama çerçevesi ortaya konulmuştur. Araştırmada, TYMM’nin temel ilkelerinin eğitimde bütüncül bir dönüşümü hedeflediği ve bu bağlamda kültürel, teknolojik ve ahlaki boyutların program geliştirme süreçlerinde dikkate alındığı ifade edilmiştir. Türkçe dersinin, milli kimlik

inşasını destekleyici niteliği nedeniyle, modeldeki felsefi dönüşümün uygulanmasında stratejik bir ders olarak görüldüğü vurgulanmıştır.

Arslankara & Arslankara'nın (2024) çalışması, TYMM'nin felsefi temellerini ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik açılardan derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Yöntem olarak kuramsal bir çerçeve üzerinden doküman incelemesi yapılmış, kavramsal analiz tekniği kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, TYMM'nin yalnızca bilgi aktarmayı değil, aynı zamanda değerler eğitimi ve anlam arayışını da öncelediği belirtilmiştir. Bu modelde, öğrenci merkezli yaklaşımlar, bilişsel ve duyuşsal hedeflerle bütünleştirilmiştir. Türkçe dersinin bu kapsamda sadece dil eğitimi değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel değerleri de aktarma işlevine sahip olduğu vurgulanmıştır.

Banaz (2024), 2024 Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı'nı dijital okuryazarlık perspektifiyle değerlendirmiştir. Nitel içerik analizi yöntemiyle müfredat dokümanları incelenmiş, dijital becerilere ilişkin kazanım ve etkinlik örnekleri analiz edilmiştir. Sonuçlar, Türkçe dersinde dijital okuryazarlığın giderek daha fazla önem kazandığını ve TYMM kapsamında bu becerinin geliştirilmesine yönelik çeşitli etkinliklerin programa dâhil edildiğini göstermektedir. Etkinliklerin çeşitliliği ve öğrencilerin derse yüksek katılımı, teknolojik araç kullanımının başarılı bir şekilde planlanması durumunda olumlu sonuçlar yaratabileceğini ortaya koymuştur.

Başka bir araştırma, TYMM'de dil öğretimi yaklaşımlarında öne çıkan kavramları belirlemeyi hedeflemiştir (Can ve Keleş, 2024). Metin içerik analizi yöntemiyle, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'ne ilişkin yönergeler ve ders materyalleri detaylı bir biçimde ele alınmıştır. İnceleme sonucunda, iletişimsel yaklaşım, yaratıcı yazma, etkileşimli okuma ve kültür aktarımı gibi kavramların ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Türkçe dersinin, öğrencilerin kimlik gelişimi ve toplumsal katılım becerilerini artırıcı bir fonksiyon üstlendiği sonucuna varılmıştır.

Çelik (2023), Türkiye Maarif Vakfı'nın uluslararası eğitim pazarındaki konumunu ve esnekliğini incelemiştir. Bu çalışma, vakfın hibrit yapısının eğitim modellerine yansımalarını değerlendirmek için karşılaştırmalı bir analiz tekniği kullanmıştır. Araştırma, küresel ölçekte eğitim faaliyetleri yürüten Türkiye Maarif Vakfı'nın TYMM çerçevesindeki uygulamalarının rekabet gücünü artırabileceğini vurgulamaktadır. Özellikle çevrimiçi eğitim platformları üzerinden ders materyallerinin paylaşılmasının, Türkçe dersi bağlamında da farklı kültürlere ulaşma noktasında avantajlar sunduğu belirtilmektedir.

Karataş (2024), Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin eğitim sistemi içindeki önemini ve getirdiği yenilikleri kısa bir editoryal makale ile ele almıştır. Yöntem olarak, ilgili mevzuat ve politika belgelerinin kısa bir değerlendirmesi yapılmıştır. Makalede, TYMM'nin oldukça geniş kapsamlı bir reform niteliği taşıdığı, eğitim paradigmasının öğrenci merkezli bir yaklaşımla yeniden yapılandırılmasının hedeflendiği ifade edilmiştir. Ayrıca, bu modelin sürdürülmesinde paydaşların (öğretmenler, öğrenciler, veliler) katılımının hayati önem taşıdığı vurgulanmaktadır.

Kurul (2024), TYMM'ye ilişkin güç ilişkileri perspektifini ortaya koymaya çalışmış, eğitimi toplumsal bir iktidar alanı olarak değerlendirmiştir. Eleştirel kuram yaklaşımıyla hazırlanan çalışmada, modelin arka planındaki politik ve ideolojik unsurlar incelenmiştir. Modelin, belirli bir toplumsal düzen ve ideolojiyi pekiştirme potansiyeline sahip olduğu, bu süreçte eğitimin bir "kültürel hegemonya" aracı olarak işlev görebileceği sonucuna varılmıştır. Ancak, modelin demokratik katılımı yeniden yorumlanabileceği ve böylece daha kapsayıcı hale gelebileceği öngörüsü de paylaşılmıştır.

Turan ve Nazıroğlu (2024), TYMM'nin din öğretimi yaklaşımını, bireysel ve toplumsal ideolojik tasavvur açısından değerlendirmiştir. Nitel doküman analizi ve içerik çözümlemesi yöntemi kullanılarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi öğretim programı incelenmiştir. TYMM ile birlikte, din öğretimi müfredatında temel ahlaki değerlerin vurgusunun arttığı ve öğrencilerin farklı inançlara dair farkındalıklarının da genişletilmek istendiği tespit edilmiştir. Ayrıca, toplumun ortak değerlerini güçlendirme hedefinin, Türkçe gibi ortak dil kullanımına dayanan derslerle de ilişkilendirilmesi gerektiğine işaret edilmiştir.

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin TYMM hakkındaki görüşlerini ortaya koymayı hedefleyen bir çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği uygulanmıştır (Uygun ve Akgül, 2024). Veriler, yarı yapılandırılmış mülakatlar yoluyla toplanmış ve betimsel analizle işlenmiştir. TYMM'yi destekleyen öğretmenlerin, özellikle bütüncül eğitim anlayışı ve karakter gelişimi üzerindeki vurgusundan memnun

oldukları görülmüştür. Ancak, bazı öğretmenler uygulamada karşılaşılan bürokratik ve teknolojik altyapı sorunlarına dikkat çekmişlerdir. Türkçe dersinin bu modelde, sosyal bilgiler ve diğer branşlarla entegre bir şekilde öğretilmesinin önem taşıdığı sonucuna varılmıştır.

Yıldırım ve Çalışkan (2024), TYMM'yi 21. yüzyıl insan profili açısından değerlendirmiştir. Karma yöntemle yürütülen çalışmada, öğretmen, öğrenci ve yönetici görüşleri nicel ölçümler ve nitel görüşme verileri aracılığıyla derlenmiştir. TYMM'nin yenilikçi yönünün, öğrencilerde eleştirel ve yaratıcı düşünme becerileri oluşturma konusunda potansiyel barındırdığı vurgulanmıştır. Bununla birlikte, uygulanabilirliğin sağlanması için öğretmen eğitimi ve müfredat materyallerinin güncel, pratik ve çeşitli olması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürdeki bir başka araştırma, 2024 İlkokul Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın (1, 2, 3 ve 4. sınıflar) TYMM çerçevesinde nasıl şekillendiğini analiz etmeyi amaçlamıştır (Yurdakal, 2024). Betimsel yöntemle yürütülen çalışmada, programın içeriği, kazanımlar ve etkinlik örnekleri sistematik bir içerik analiziyle değerlendirilmiştir. Araştırma, erken yaşlardaki öğrencilerin temel dil becerilerinin yanında toplumsal değer ve erdemleri de içselleştirmelerini sağlayacak öğrenme materyallerinin geliştirildiğini ortaya koymuştur. Ayrıca oyun tabanlı, proje tabanlı ve etkileşimli etkinliklerin arttığı, bu sayede öğrencilerin dil becerilerinde daha kalıcı gelişim sağlandığı belirtilmiştir.

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

TYMM'nin Türkçe dersi temalarındaki eğilimlerini kapsamlı bir biçimde anlayabilmek için, bu modelin dayandığı temel kavramların derinlemesine incelenmesi gerekmektedir. Bu bölümde, modelin kuramsal dayanakları, Türkçe dersine özgü uygulamaları ve alanyazında öne çıkan kavramlar üzerinden ayrıntılı bir tartışma yapılacaktır.

3.1. Türkiye Yüzyılı Maarif Eğitim Modeli'nin Ortaya Çıkışı ve Temel Yaklaşımı

TYMM, Türkiye'deki eğitim reformlarının son halkalarından biri olarak görülebilir. Akpınar ve ark. (2024) tarafından yapılan değerlendirmelerde, bu modelin “bütüncül bakış” ve “değer temelli eğitim” anlayışını benimsediği belirtilmektedir. Model, sadece akademik bilgi aktarımını değil, öğrencinin ruhsal, sosyal ve kültürel yönlerini de geliştirmeyi amaçlar (Arslankara ve Arslankara, 2024). Bu bakış açısı, öğrenci merkezli eğitimin yanı sıra, yerel ve evrensel değerlere saygının da altını çizmektedir (Karataş, 2024).

3.2. Kapsayıcılık ve Değerler Eğitimi

Kapsayıcı eğitim, çeşitli bireysel farklılıklara sahip öğrencilerin eğitim süreçlerine aktif ve eşit katılımını hedeflemektedir (Akpınar, E. & Yıldız, 2021). TYMM, özellikle dezavantajlı grupların eğitimde eşit fırsatlar elde etmesi gerektiği fikrinden hareketle program geliştirmekte ve bu anlayışı Türkçe dersine de yansıtmaktadır. Eğitimle harmanlanan bu yaklaşım, dilsel becerilerin yanında karakter ve tutum gelişimini de desteklemektedir (Turan ve Nazıroğlu, 2024).

3.3. Eleştirel Düşünme ve Yaratıcılık

Eleştirel düşünme, öğrencilerin karşılaştıkları bilgiyi sorgulama, analiz etme ve mantıksal bir çerçevede değerlendirme sürecini ifade etmektedir (Güven ve Aydın, 2022). TYMM kapsamında, Türkçe dersinde metin incelemelerine, tartışma odaklı etkinliklere ve yaratıcı yazma çalışmalarına ağırlık verildiği gözlenmektedir (Can ve Keleş, 2024). Bu tür etkinlikler, öğrencilerin hem sözlü hem de yazılı anlatım becerilerini geliştirmenin yanı sıra özgün düşünce üretmelerine de imkân tanır.

3.4. Dijital Okuryazarlık ve Teknoloji Entegrasyonu

Teknoloji entegrasyonu, günümüz eğitim ortamlarında kaçınılmaz bir gereklilik haline gelmiştir (Banaz, 2024). TYMM, dijital kaynaklar ve araçlarla desteklenen bir öğrenme ekosistemi öngörmektedir. Bu durum, Türkçe dersinde de çevrimiçi metinler, dijital hikâye anlatıcılığı, çevrimiçi forumlar ve etkileşimli kitaplar gibi uygulamaları beraberinde getirmiştir (Akpınar, B. ve ark., 2024). Diğer yandan, teknolojinin

eğitim s¼reçlerine dahil edilmesiyle birlikte, öğrencilere “dijital okuryazarlık” becerisi kazandırmak da modelin ana hedeflerinden biridir (Kurul, 2024).

3.5. Program Geliştirme ve Felsefi Boyut

TYMM'nin program geliştirme süreçlerine yansıyan felsefi boyut, ontolojik ve epistemolojik çerçevenin yeniden tanımlanmasıdır (Arslankara ve Arslankara, 2024). Bu yaklaşım doğrultusunda, “öğrenme” yalnızca bilginin aktarımı olarak değil, aynı zamanda öğrencinin iç dünyasına hitap eden bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilmektedir. Türkçe dersi, bu perspektifte dilsel kimlik gelişimi, düşünsel esneklik ve kültürel zenginlik açısından stratejik bir konuma sahiptir (Yıldırım ve Çalışkan, 2024).

3.6. Toplumsal ve Küresel Bağlam

Türkçe dersiyle ilgili tematik eğilimler, sadece dilbilgisi öğretimi çerçevesinde kalmayıp, toplumsal ve küresel bağlamı da içine almaktadır (Çelik, 2023). TYMM, Türkiye'nin uluslararası rekabet gücünü artırmayı hedefleyen bir model olduğundan, öğrencilerin çok yönlü bireyler haline gelmesini amaçlamaktadır (Uygun ve Akg¼l, 2024). Bu çerçevede, kültürlerarası etkileşim, evrensel değerler ve sürdürülebilir kalkınma gibi temaların Türkçe dersine entegre edilmesi kritik önem taşır (Turan ve Nazıroğlu, 2024).

4. BULGULAR

Bu araştırmada, Türkiye Y¼zyılı Maarif Eğitim Modeli'nin Türkçe dersi temalarındaki eğilimleri incelenmiş ve modelin 21. yüzyıl eğitim hedefleriyle nasıl uyumlu olduğu değerlendirilmeye çalışılmıştır. Elde edilen veriler ve literat¼rdeki çalışmalar ışığında şu temel bulgular ortaya çıkmıştır:

Birinci bulgu, TYMM'nin kapsayıcılık ve değerler eğitimi temalarına yaptığı güçlü vurgu, Türkçe dersinde çok çeşitli ve zengin içerik kullanımını beraberinde getirmektedir. Metin türleri ve etkinlik tasarımları, sadece dilbilgisi yapılarını kavratmakla kalmayıp, kültürel ve insani değerlerin aktarılmasına da olanak tanımaktadır.

İkinci bulgu, eleştirel düşünme ve yaratıcılığın Türkçe dersi etkinlikleri içerisinde ön plana çıkarılmasıdır. Öğrencilerin, okuma ve yazma süreçlerinde sadece metnin içeriğini anlamaları değeril, aynı zamanda metinle etkileşime girerek eleştirel sorular geliştirmeleri ve özg¼n fikir üretmeleri hedeflenmektedir. Böylelikle dilsel beceriler, bilişsel ve duyuşsal kazanımlarla iç içe geçmektedir.

Üç¼nc¼ bulgu, dijital okuryazarlığın giderek artan önemidir. TYMM kapsamında, ortaokul ve lise düzeyindeki Türkçe ders müfredatlarında çevrimiçi platformların, mobil uygulamaların ve etkileşimli e-kitapların kullanımı teşvik edilmektedir. Bu yaklaşımın, uzaktan eğitim veya karma (hibrit) eğitim modelleriyle de uyumluluk sağladığı gözlenmektedir.

Dörd¼nc¼ bulgu, Türkçe dersinde program geliştirme sürecinin felsefi temelleriyle bağlantılı olarak, öğrenci merkezli ve değer temelli yaklaşımın somut olarak uygulamaya geçirildiğidir. Özellikle yeni ders kitaplarında ve öğretim materyallerinde, öğrencinin aktif katılımını destekleyen, deneyimsel öğrenme modellerini teşvik eden yapıların yer aldığı gör¼lmektedir.

Beşinci bulgu, TYMM'nin yerel (milli) ve evrensel değerleri harmanlaması sayesinde, Türkçe dersinin toplumsal bütünleşme ve kültürel aktarım işlevini güçlendirmesidir. Bu doğrultuda, Türkçe dersinin “dil öğretiminden” daha öteye giderek, değerler, tutumlar ve kültürel bilinç kazandırma sürecinde kilit bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma, Türkiye Y¼zyılı Maarif Eğitim Modeli'nin Türkçe dersi temalarındaki yansımalarını ve bu yansımaların öğrenci gelişimi üzerindeki muhtemel etkilerini incelemiştir. Bulgular göstermektedir ki TYMM, Türkçe dersini geleneksel yaklaşımlardan çıkarıp, değer temelli, kapsayıcı ve dijital okuryazarlığa ağırlık veren bir bütünsellik çerçevesine taşımaktadır. Öğrencilerin yalnızca dil becerilerini değeril, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve bilişsel yönlerini de desteklemeyi hedefleyen bu yaklaşım, 21. yüzyıl becerilerinin kazanılmasında önemli bir katkı sunmaktadır. Ancak, modelin uygulanmasında öğretmen

eğitimi, teknolojik altyapı, materyal geliştirme ve veli farkındalığı gibi konularda düzenli takip ve iyileştirme çalışmalarına ihtiyaç olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Öneriler:

- Öğretmenlere düzenli hizmet içi eğitim verilmelidir.
- Dijital platformlar yaygınlaştırılmalı ve öğrencilerin erişimi desteklenmelidir.
- Kitap, dergi ve çevrimiçi materyallerdeki içerikler güncellenmelidir.
- Değerlendirme ve ölçme teknikleri, yaratıcı ve eleştirel düşünme becerilerini ölçebilecek şekilde zenginleştirilmelidir.
- Velilerin ve diğer paydaşların katılımını artırmak için bilgilendirme toplantıları düzenlenmelidir.

KAYNAKÇA

1. Akpınar, B., Özer, B., Oral, B., & Köksalan, B. (2024). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin program geliştirme ve felsefi düzleminden analizi. *EKEV Akademi Dergisi*, 99, 59–73. <https://doi.org/10.17753/sosekev.1489135>
2. Akpınar, E., & Yıldız, H. (2021). Eğitimde Kapsayıcılık ve Teknoloji Entegrasyonu. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 45(2), 123–140.
3. Arslankara, V. B., & Arslankara, E. (2024). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin felsefi temelleri: Ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik bakış açılarından bir değerlendirme. *İstanbul Eğitim Dergisi*, 1(1), 121–145.
4. Banaz, E. (2024). 2024 Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın dijital okuryazarlık açısından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 279–290. <https://doi.org/10.48066/kusob.1483671>
5. Can, T., & Keleş, Ş. (2024). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nde dil öğretim yaklaşımlarında ön plana çıkan kavramlar üzerine bir inceleme. *Bezgek Yabancılara Türkçe Öğretimi Dergisi*, 3(4), 309–323.
6. Çelik, M. (2023). Hibrit yapısı sayesinde Türkiye Maarif Vakfı'nın küresel eğitim pazarındaki esnekliği ve avantajları. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 127–150. <https://doi.org/10.31679/adamakademi.1272091>
7. Güven, S., & Aydın, Z. (2022). Eleştirel Düşünme ve Öğrenci Başarısı. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 37(3), 89–102.
8. Karataş, İ. H. (2024). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli hakkında. *Alanyazın*, 5(1), 6–11.
9. Kurul, N. (2024). Güç ilişkileri bağlamında Maarif Modeli. *ODİTORYUM Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 71–82.
10. Turan, Ş., & Nazıroğlu, B. (2024). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin din öğretimi yaklaşımında birey ve toplumun ideolojik tahayyülü. *Rize İlahiyat Dergisi*, 27, 15–33. <https://doi.org/10.32950/rid.1507279>
11. Uygun, K., & Akgül, G. (2024). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'ne ilişkin görüşleri. *Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 81–102.
12. Yıldırım, Y., & Çalışkan, A. (2024). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin 21. yüzyıl insan profili açısından değerlendirilmesi. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 13(26), 204–220. <https://doi.org/10.55605/ejedus.1548121>
13. Yurdakal, İ. H. (2024). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli: 2024 İlkokul Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın (1, 2, 3 ve 4. sınıflar) incelenmesi. *Temel Eğitim*, 6(24), 76–88

Elif YILDIZ¹⁸⁹, Emine KILIÇ¹⁹⁰, Zilfi YAVUZ¹⁹¹, Dilek DOĞAN¹⁹²
HAREKET ETKİNLİKLERİNİN OKUL ÖNCESİ DÖNEMDEKİ ÇOCUKLARIN MOTOR
GELİŞİMİNE KATKISI: AİLE GÖRÜŞLERİ
CONTRIBUTION OF MOVEMENT ACTIVITIES TO THE MOTOR DEVELOPMENT OF
PRESCHOOL CHILDREN: FAMILY OPINIONS

ÖZ

Bu araştırma, okul öncesi dönemdeki çocukların motor gelişimine katkı sağlayabilecek hareket etkinliklerinin önemi ve ailelerin bu etkinliklere yönelik algılarını incelemeyi amaçlamaktadır. Adana ilindeki 33 ebeveynle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bulgular, hareket etkinliklerinin çocukların motor, zihinsel ve sosyal gelişimine katkı sağladığına dair güçlü bir inancın olduğunu göstermektedir. Ailelerin çocuklarının katıldığı en yaygın hareket etkinliklerinin park oyunları ve spor aktiviteleri olduğu belirlenmiştir. Hareket etkinliklerinin uzun vadeli etkileri üzerine yapılan değerlendirmelerde, çoğu katılımcının bu etkinliklerin çocukların sürekli gelişimine ve yaşam boyu alışkanlık oluşturmaya katkı sağladığına inandığı görülmüştür. Ayrıca, ailelerin hareket etkinliklerine yönelik olumlu görüşlere sahip olduğu ancak iyileştirme önerileri ve karşılaşılan zorluklar konusunda endişeleri olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Okul öncesi dönem, çocuk gelişimi, hareket etkinlikleri, aile algısı, motor.

ABSTRACT

This research aims to examine the importance of movement activities that can contribute to the motor development of preschool children and the perceptions of families about these activities. Semi-structured interviews were conducted with 33 parents in Adana. Findings show that there is a strong belief that movement activities contribute to children's motor, mental and social development. It was determined that the most common movement activities that children of families participate in are park games and sports activities. Evaluations on the long-term effects of movement activities showed that most participants believed that these activities contributed to the continuous development of children and the formation of lifelong habits. In addition, it was determined that families had positive opinions about movement activities, but they had concerns about improvement suggestions and difficulties encountered.

Keywords: Preschool period, child development, movement activities, family perception, motor.

¹⁸⁹Elif Yıldız, Halide Nusret Zorlutuna anaokulu, elifakdagyildiz@gmail.com, ORCID NO:0009-0002-2627-570X

¹⁹⁰Emine Kılıç, Halide Nusret Zorlutuna anaokulu, eminekiliccc@hotmail.com ORCID NO:0009-0000-9608-9123

¹⁹¹Zilfi Yavuz, Halide Nusret Zorlutuna anaokulu, zilfiyavuz@gmail.com, ORCID NO:0009-0009-4704-6827

¹⁹²Dilek Doğan, Halide Nusret Zorlutuna anaokulu, dlkdogan82@gmail.com, ORCID NO:0009-0002-2627-570X

GİRİŞ

Araştırmanın amacı, okul öncesi dönemdeki çocukların motor gelişimine katkı sağlayabilecek olan hareket etkinliklerinin önemini ve etkisini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda, ailelerin görüşlerine başvurularak, çocukların motor becerilerini destekleyen hareket etkinliklerinin nasıl değerlendirildiği ve ne tür etkilerinin olduğu incelenecektir.

Araştırmanın temel hedefleri şunlardır:

1. Okul öncesi dönemdeki çocukların motor gelişimini etkileyen faktörlerin belirlenmesi.
2. Ailelerin, çocuklarının motor gelişimine katkı sağlayabilecek hareket etkinliklerine yönelik görüşlerinin analiz edilmesi.
3. Ailelerin, çocuklarının katıldığı veya katılmadığı hareket etkinliklerinin motor beceriler üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi.
4. Ailelerin, okul öncesi dönemdeki çocukların motor becerilerinin gelişimine yönelik algılarının ve tutumlarının incelenmesi.

Bu hedefler doğrultusunda, araştırma sonuçlarına dayanarak, okul öncesi dönemdeki çocukların motor gelişimine katkı sağlayabilecek hareket etkinliklerinin önemi ve etkinliği hakkında daha derin bir anlayış elde edilmesi hedeflenmektedir. Bu bilgiler, ebeveynlere, öğretmenlere ve diğer ilgili paydaşlara, çocukların sağlıklı motor gelişimini desteklemek için etkili stratejiler geliştirme konusunda rehberlik edecektir. Bu bağlamda araştırmanın problem durumu şu şekildedir:

Ana Problem Sorusu: Okul öncesi dönemdeki çocukların motor gelişimine katkı sağlayabilecek hareket etkinliklerinin aileler tarafından nasıl algılandığı ve bu etkinliklerin çocukların motor becerileri üzerindeki etkisi nedir?

Alt Sorular:

1. Aileler, okul öncesi dönemdeki çocukların motor gelişimine ne kadar önem vermektedir?
2. Aileler, çocuklarının katıldığı hareket etkinliklerinin motor gelişimine olan etkisini nasıl değerlendiriyor?
3. Hangi tür hareket etkinlikleri, aileler tarafından çocukların motor gelişimine en çok katkı sağlıyor olarak algılanmaktadır?
4. Ailelerin, çocuklarının motor becerilerinin gelişimini desteklemek için kullandıkları yöntemler nelerdir?
5. Aileler, çocukların motor becerilerinin gelişiminde kendi rollerinin farkında mıdır?
6. Aileler, çocuklarının katıldığı hareket etkinliklerinin uzun vadeli motor gelişimine etkisini nasıl değerlendiriyor?

Bu alt sorular, araştırmanın ana problemi etrafında derinlemesine analiz yapmayı ve araştırmanın kapsamını belirlemeyi amaçlamaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Motor gelişimi açısından hareketli eğitimin önemi, çocukların fiziksel, zihinsel ve duygusal gelişimlerinde temel bir rol oynar. Arslan, Boz ve Costu (2020) tarafından yapılan bir araştırma, öğrencilerin destek ve hareket sistemini nasıl algıladığını ve ilişkilendirdiğini incelemiştir. Öğrencilerin bu konudaki bilişsel yapılarının belirlenmesi, hareketli eğitimin çocukların zihinlerinde ne şekilde işlendiğini anlamamızı sağlamaktadır. Ayrıca, Serin ve Okludil (2020) tarafından vurgulanan nörogelişimsel hareket eğitiminin önemi, çocukların duygusal ve sosyal becerilerini geliştirerek daha sağlıklı bir şekilde hareket etmelerini sağlamaktadır. Bu eğitim, çocukların duygularını ifade etme ve sosyal etkileşim becerilerini artırma konusunda önemli bir role sahiptir.

Erol ve Tasdere (2022) tarafından yapılan bir araştırma, okul öncesi öğretmenlerinin hareket eğitimi hakkındaki görüşlerini incelemiştir. Bu görüşler, hareketli eğitimin çocukların gelişimindeki önemini anlamamıza yardımcı olur. Uluay ve Aydın'ın (2018) çalışması, argümantasyon odaklı öğrenme sürecinin kuvvet ve hareket ünitesinin öğretilmesindeki etkisini araştırmıştır. Bu süreç, öğrencilerin konuyu daha derinlemesine anlamalarına ve akademik başarılarının artmasına katkı sağlamaktadır.

Uçar ve Sezek'in (2022) çalışması, Lego Robotik Uygulamalarının 6. sınıf öğrencilerinin bilimsel süreç becerilerine etkisini incelemiştir. Bu tür uygulamalar, öğrencilerin kavramları somut bir şekilde deneyimlemelerine ve öğrenmelerine yardımcı olur. Kızılcık ve Güneş'in (2011) geliştirdiği test, düzgün dairesel hareket konusundaki kavram yanlışlarını belirlemek için kullanılmıştır. Bu tür testler, öğrencilerin anlama düzeyini değerlendirerek öğretim stratejilerinin geliştirilmesine yardımcı olur.

Kaptan ve Bozkurt'un (2021) araştırması, fiziksel etkinlik uygulamalarının 2. sınıf öğrencilerinin hareket becerilerine etkisini incelemiştir. Bu tür uygulamalar, çocukların motor becerilerini geliştirme ve sağlıklı yaşam alışkanlıkları kazanma sürecine katkı sağlamaktadır. Kerkez'in (2012) çalışması, okul öncesi dönemdeki çocuklarda hareket ve fiziksel aktivitenin sağlıklı büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Bu tür araştırmalar, hareketli eğitimin çocukların genel sağlığı üzerindeki olumlu etkilerini vurgular. Son olarak, Yeltekin Atar ve Aykutlu'nun (2023) araştırması, lise öğrencilerinin kuvvet ve hareket konusuna yönelik grafik kullanma becerilerini incelemiştir. Bu tür beceriler, öğrencilerin fizik öğrenimindeki başarılarını etkiler.

Bu çalışmaların birleşimi, motor gelişimi açısından hareketli eğitimin önemini vurgular. Çocukların fiziksel, zihinsel ve duygusal gelişimlerini destekleyerek sağlıklı ve dengeli bir yaşam tarzının temellerini atmalarına yardımcı olur.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, tarama modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Tarama modeli, araştırmacının belirli bir konuda geniş bir perspektif kazanmasını sağlamaktadır ve katılımcıların görüşlerini derinlemesine inceleme olanağı sağlamaktadır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın katılımcıları, Adana ilindeki çeşitli okul öncesi eğitim kurumlarında çocukları olan 33 veliden oluşmaktadır. Bu katılımcılar, araştırmanın amacına uygun olarak seçilmişlerdir ve çeşitli demografik özelliklere sahip bir grup oluşturmuşlardır.

Veri Toplama Aracı

Veri toplama süreci, araştırmada kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu form, katılımcıların hareket etkinliklerine yönelik görüşlerini derinlemesine değerlendirmek için tasarlanmıştır ve araştırmanın amaçlarına uygun olarak geliştirilmiştir.

Veri Analiz Yöntemi

Toplanan veriler, tematik analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Bu yöntem, araştırmanın amaçlarına uygun olarak ortaya çıkan temaları tanımlamak ve analiz etmek için kullanılmıştır. Veri analiz sürecinde, katılımcıların görüşlerinden ortaya çıkan ana temalar belirlenmiş ve bu temaların üzerinde derinlemesine analizler yapılmıştır.

BULGULAR

Tablo 7: Hareket Etkinliklerinin Önemi ve Algılanması

Tema	Frekans	Yüzde
Motor Gelişime Katkı	24	72.7%
Zihinsel Gelişime Katkı	12	36.4%
Sosyal Gelişime Katkı	18	54.5%

Tablo 1’de, çocukların motor, zihinsel ve sosyal gelişimine katkı sağlayabilecek hareket etkinliklerinin önemi ve algılanmasıyla ilgili bulgular yer almaktadır. Bulgulara göre, katılımcıların çoğunluğu (%72.7) hareket etkinliklerinin çocukların motor gelişimine katkı sağladığına inanmaktadır. Bununla birlikte, zihinsel ve sosyal gelişime katkı sağlama algısı biraz daha düşüktür; zihinsel gelişime katkı sağladığını düşünenlerin oranı %36.4 iken sosyal gelişime katkı sağladığını düşünenlerin oranı %54.5'tir.

Tablo 8: Çocukların Katıldığı Hareket Etkinlikleri

Tema	Frekans	Yüzde
Park Oyunları	21	63.6%
Bahçe Oyunları	15	45.5%
Spor Aktiviteleri	18	54.5%

Tablo 2’de, çocukların katıldığı hareket etkinlikleri ve bu etkinliklerin sıklığına ilişkin bulgular yer almaktadır. En sık olarak park oyunlarına (%63.6) ve spor aktivitelerine (%54.5) katılım gözlemlenmiştir. Bahçe oyunlarına katılım ise %45.5 oranında belirtilmiştir. Bu bulgular, çocukların genellikle açık hava etkinliklerine katıldığını ve bu tür etkinliklerin sıklıkla tercih edildiğini göstermektedir.

Tablo 9: Hareket Etkinliklerinin Etkisi

Tema	Frekans	Yüzde
Motor Becerileri Gelişimi	27	81.8%
Koordinasyon Gelişimi	20	60.6%
Güç ve Dayanıklılık Gelişimi	16	48.5%

Tablo 3’te, çocukların katıldığı hareket etkinliklerinin motor becerileri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bulgulara göre, çocukların %81.8'i hareket etkinliklerinin motor becerilerinin gelişimine katkı sağladığını düşünmektedir. Koordinasyon gelişimi üzerindeki etkinin %60.6 ve güç/ dayanıklılık gelişimi üzerindeki etkinin %48.5 olduğu belirtilmiştir.

Tablo 10: Hareket Etkinliklerinin Seçimi ve Değerlendirilmesi

Tema	Frekans	Yüzde
Eğitici Oyunlar	20	60.6%
Doğa Aktiviteleri	15	45.5%
Ebeveyn Önerileri	19	57.6%

Tablo 4’te, ailelerin çocukları için hareket etkinliklerini nasıl seçtikleri ve değerlendirdikleri incelenmiştir. Bulgulara göre, ailelerin %60.6'sı eğitici oyunları, %45.5'i doğa aktivitelerini ve %57.6'sı

ebeveyn önerilerini dikkate aldıklarını belirtmişlerdir. Bu bulgular, ailelerin çocukları için etkinlik seçiminde çeşitli faktörleri göz önünde bulundurduğunu göstermektedir.

Tablo 11: Aile Katılımı ve Destek

Tema	Frekans	Yüzde
Katılım ve Teşvik	28	84.8%
Model Olma ve Rehberlik	22	66.7%
Organizasyon ve Destek	20	60.6%

Tablo 5'te, ailelerin çocukların hareket etkinliklerine katılımı ve bu etkinliklere sağladıkları destek incelenmiştir. Bulgulara göre, ailelerin %84.8'i katılım ve teşvik, %66.7'si model olma ve rehberlik, %60.6'sı ise organizasyon ve destek sağladıklarını belirtmişlerdir. Bu bulgular, ailelerin çocukların fiziksel aktivitelerine aktif olarak katıldığını ve bu konuda destekleyici bir rol üstlendiklerini göstermektedir.

Tablo 12: Çocuğun Gelişimine Yönelik Farkındalık

Tema	Frekans	Yüzde
Motor Gelişim Farkındalığı	25	75.8%
Gelişim Takibi	18	54.5%
Eğitim ve Bilgi Paylaşımı	21	63.6%

Tablo 6'da, ailelerin çocuklarının gelişimine yönelik farkındalığı ve bilgi düzeyini incelemektedir. Bulgulara göre, katılımcıların %75.8'i çocuklarının motor gelişimi konusunda farkındalık sahibi olduklarını belirtmiştir. Ayrıca, %54.5'i gelişim takibini, %63.6'sı ise eğitim ve bilgi paylaşımını önemstediklerini ifade etmişlerdir. Bu bulgular, ailelerin çocuklarının gelişimini takip etme ve bu konuda bilgi edinme konusunda bilinçli olduklarını göstermektedir.

Tablo 13: Hareket Etkinliklerinin Uzun Vadeli Etkisi

Tema	Frekans	Yüzde
Sürekli Gelişim ve İyileştirme	23	69.7%
Yaşam Boyu Alışkanlık Oluşturma	19	57.6%
Toplumsal Entegrasyon	16	48.5%

Tablo 7'de, hareket etkinliklerinin çocukların uzun vadeli gelişimine olan etkisini inceler. Bulgulara göre, katılımcıların %69.7'si hareket etkinliklerinin sürekli gelişim ve iyileştirme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu düşünmektedir. Ayrıca, %57.6'sı hareket etkinliklerinin çocuklarda yaşam boyu alışkanlık

oluşturma üzerinde etkili olduğunu ifade etmiştir. %48.5'i ise hareket etkinliklerinin toplumsal entegrasyonu artırdığına inanmaktadır. Bu bulgular, hareket etkinliklerinin çocukların uzun vadeli gelişimine olumlu yönde etki ettiğini göstermektedir.

Tablo 14: Hareket Etkinliklerinin Yerelleştirilmesi

Tema	Frekans	Yüzde
Evde Oyun ve Aktiviteler	22	66.7%
Okul ve Kreş Programları	18	54.5%
Toplum ve Mahalle Aktiviteleri	15	45.5%

Tablo 8'de, hareket etkinliklerinin çocukların günlük yaşamlarına nasıl entegre edildiğini inceler. Bulgulara göre, katılımcıların %66.7'si evde oyun ve aktivitelerin, %54.5'i okul ve kreş programlarının, %45.5'i ise toplum ve mahalle aktivitelerinin çocukların hareket etkinliklerine entegrasyonunda önemli bir rol oynadığını düşünmektedir. Bu bulgular, hareket etkinliklerinin çocukların yaşamında farklı ortamlarda ve farklı zamanlarda uygulanabilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 15: Hareket Etkinliklerine Yönelik Görüşler ve Öneriler

Tema	Frekans	Yüzde
Olumlu Görüşler ve Memnuniyet	26	78.8%
İyileştirme Önerileri	20	60.6%
Zorluklar ve Engeller	15	45.5%

Tablo 9'da, ailelerin hareket etkinliklerine ilişkin görüşlerini ve önerilerini incelemektedir. Bulgulara göre, katılımcıların %78.8'i hareket etkinliklerine yönelik olarak olumlu görüşlere ve memnuniyete sahiptir. Ayrıca, %60.6'sı hareket etkinliklerinin iyileştirilmesi için önerilerde bulunmuştur. %45.5'i ise hareket etkinliklerine ilişkin zorluklar ve engellerden bahsetmiştir. Bu bulgular, ailelerin hareket etkinliklerine genelde olumlu bir bakış açısına sahip olduklarını, ancak bazı iyileştirmeler ve zorluklar hakkında endişeleri olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Bu araştırma, okul öncesi dönemdeki çocukların motor gelişimine katkı sağlayabilecek hareket etkinliklerinin önemini ve ailelerin bu etkinliklere yönelik algılarını incelemiştir. Çalışmada kullanılan yöntemler arasında Adana ilindeki 33 ebeveynle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler yer almaktadır. Araştırmanın sonuçları, önemli bulgular sunmuş ve tartışmalı konuları ele almıştır.

Bulgular, hareket etkinliklerinin çocukların motor, zihinsel ve sosyal gelişimine katkı sağladığına dair güçlü bir inancın olduğunu göstermektedir. Özellikle, çoğu katılımcı hareket etkinliklerinin çocukların motor becerilerinin gelişimine büyük katkı sağladığına inanmaktadır. Bu bulgu, çocukların fiziksel aktivitelerin öneminin farkında olan ailelerin çocuklarının sağlıklı gelişimine odaklandığını göstermektedir.

Ailelerin çocuklarının katıldığı hareket etkinlikleri arasında park oyunları ve spor aktivitelerinin öne çıktığı görülmektedir. Ayrıca, evde oyun ve aktivitelerin de önemli bir rol oynadığı belirtilmiştir. Bu sonuçlar, çocukların çeşitli ortamlarda ve farklı zamanlarda fiziksel aktivitelerle etkileşimde bulunmasının önemini vurgulamaktadır.

Hareket etkinliklerinin uzun vadeli etkileri üzerine yapılan değerlendirmelerde, katılımcıların çoğunluğunun bu etkinliklerin çocukların sürekli gelişimine ve yaşam boyu alışkanlık oluşturmasına katkı sağladığına inandığı görülmektedir. Bu bulgu, çocukluk döneminde kazanılan sağlıklı alışkanlıkların ileriki yaşlarda devam edebileceğini ve toplumsal entegrasyonu artırabileceğini göstermektedir.

Ailelerin hareket etkinliklerine yönelik görüşleri ve önerileri incelendiğinde, genelde olumlu bir bakış açısı olduğu ancak iyileştirme önerileri ve karşılaşılan zorluklar konusunda endişelerin olduğu gözlemlenmektedir. Bu bulgular, hareket etkinliklerinin kalitesini artırmak için daha fazla çaba harcanması gerektiğini ve ailelerin bu konuda desteklenmesi gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, araştırma çocukların motor gelişimine katkı sağlayabilecek hareket etkinliklerinin önemini ve ailelerin bu etkinliklere yönelik algılarını incelemiştir. Bulgular, hareket etkinliklerinin çocukların sağlıklı gelişimine olan önemini vurgulamakta ve ailelerin bu konuda bilinçlenmesi ve desteklenmesi gerektiğini göstermektedir. Gelecekteki araştırmalar, farklı coğrafi bölgelerdeki ailelerin ve çocukların hareket etkinliklerine yönelik farklılıklarını daha detaylı olarak inceleyebilir ve daha kapsamlı sonuçlar elde edebilir.

KAYNAKÇA

1. Arslan, K., Boz, V., & Costu, B. (2020). Destek ve Hareket Sistemi Öğrencilerin Zihinlerinde Nasıl Algılanıyor ve İlişkilendiriliyor? Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 5(1), 50-67.
2. Erol, D., & Tasdere, A. (2022). Okulöncesi Öğretmenlerinin Hareket Eğitimi Hakkındaki Görüşleri. Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi, 5(Özel Sayı 1), 414-428. DOI: 10.38021/asbid.1205271
3. Kaptan, G., & Bozkurt, S. (2021). Fiziksel Etkinlik Uygulamalarının 2. Sınıf Öğrencilerinin Hareket Becerilerinin Kazanımına Etkisi. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 4(2), 86-102.
4. Kerkez, F. İ. (2012). Sağlıklı Büyüme İçin Okulöncesi Dönemdeki Çocuklarda Hareket ve Fiziksel Aktivite. Spor Bilimleri Dergisi, 23(1), 34-42.
5. Kızılcık, H. Ş., & Güneş, B. (2011). Düzgün Dairesel Hareket Konusunda Üç Aşamalı Kavram Yanılgısı Testi Geliştirilmesi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 41(41), 278-292.
6. Serin, E., & Okludil, K. (2020). Nörogelişimsel Hareket Eğitimi ve Spor. Dünya Sağlık ve Tabiat Bilimleri Dergisi, 3(1), 45-58.
7. Uçar, A., & Sezek, F. (2022). 6. Sınıf Kuvvet ve Hareket Ünitesinin Lego Robotik Uygulamaları İle Öğretiminin Öğrencilerin Bilimsel Süreç Becerilerine Etkisi. Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi, 8(3), 135-149. DOI: 10.47714/uebt.1183346
8. Uluay, G., & Aydın, A. (2018). Yedinci Sınıf Öğrencilerine Kuvvet ve Hareket Ünitesinin Öğretilmesinde Argümantasyon Odaklı Öğrenme Sürecinin Akademik Başarıya Etkisi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18(3), 1779-1799. DOI: 10.17240/aibuefd.2018.18.39790-471189
9. Yeltekin Atar, B. Ş., & Aykutlu, I. (2023). Lise Öğrencilerinin Kuvvet ve Hareket Konusuna Yönelik Grafik Kullanma Becerileri. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 43(1), 211-242.

GÖRÜNMEYEN SAVAŞ: İSTİHBARATIN TANIMI, TÜRLERİ, KARŞI KOYMA STRATEJİLERİ VE TÜRKİYE İÇİN SOMUT ÖNERİLER

THE INVISIBLE WAR: DEFINITION, TYPES, COUNTER-INTELLIGENCE STRATEGIES AND CONCRETE RECOMMENDATIONS FOR TURKEY

ÖZ

İstihbarat, devletlerin, kurumların ve bireylerin güvenliğini sağlamak, stratejik avantaj elde etmek ve tehditleri önceden tespit edebilmek amacıyla bilgi toplama, analiz etme ve yorumlama sürecidir. Günümüzde teknolojik gelişmelerle birlikte istihbarat faaliyetleri çok boyutlu hale gelmiş, geleneksel yöntemlerin yanı sıra siber ve psikolojik istihbarat gibi yeni alanlar da ortaya çıkmıştır. Bu makalede, istihbaratın tanımı, temel kavramları ve istihbarat türleri detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Ayrıca, istihbarata karşı koyma stratejileri ve bu alandaki başarılı örnekler incelenmektedir. Son olarak, Türkiye'nin jeopolitik konumu dikkate alınarak, ulusal güvenliği artırmaya yönelik somut öneriler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İstihbarat, istihbarat türleri, istihbarata karşı koyma, güvenlik, kontra-istihbarat, siber istihbarat, Türkiye güvenlik stratejileri.

ABSTRACT

Intelligence is the process of gathering, analyzing, and interpreting information to ensure the security of states, institutions, and individuals, gain strategic advantage, and anticipate threats. With technological advancements, intelligence activities have become multidimensional, incorporating not only traditional methods but also emerging areas such as cyber and psychological intelligence. This study provides a detailed examination of intelligence concepts and types, explores counterintelligence strategies, and analyzes successful case studies in the field. Lastly, considering Turkey's geopolitical position, concrete recommendations are presented to enhance national security.

Keywords: Intelligence, types of intelligence, counterintelligence, security, counter-espionage, cyber intelligence, Turkey security strategies.

---

¹⁹³ Uluslararası İstihbarat ve Güvenlik Araştırmacısı

1. GİRİŞ

İstihbarat, ulusların güvenliğini sağlamak, düşman unsurları tespit etmek ve stratejik karar alma süreçlerini desteklemek için kullanılan kritik bir araçtır. Küreselleşme, dijitalleşme ve siber tehditlerin artmasıyla birlikte, istihbarat faaliyetleri geleneksel casusluk anlayışının ötesine geçerek çok daha geniş bir çerçeveye yayılmıştır. Bu çalışmada, istihbaratın tanımı, temel bileşenleri, türleri ve istihbarata karşı koyma yöntemleri detaylı bir şekilde incelenecek, Türkiye'ye özgü güvenlik önerileri sunulacaktır.

2. İSTİHBARATIN TANIMI VE TEMEL KAVRAMLAR

İstihbarat, ham bilgiyi işlenmiş, analiz edilmiş ve anlamlandırılmış stratejik bir veriye dönüştürme sürecidir. Bu süreç; bilgi toplama, değerlendirme, doğrulama, analiz etme ve karar alıcılarla paylaşma aşamalarını içerir.

İstihbaratın temel işlevleri:

- **Ulusal güvenliği sağlamak**
- **Terör, suç örgütleri ve yabancı istihbarat faaliyetlerine karşı koymak**
- **Askeri, ekonomik ve diplomatik stratejilere yön vermek**
- **Kritik altyapıları korumak ve siber tehditleri önlemek**

3. İSTİHBARAT TÜRLERİ VE ÖRNEKLERİ

3.1. İnsan Kaynaklı İstihbarat (HUMINT)

HUMINT, bireylerden doğrudan bilgi toplama sürecidir. Diplomatik ilişkiler, sorgulamalar, ajan çalışmaları ve saha gözlemleri bu kapsama girer. Ajanlar, muhbirler veya casuslar aracılığıyla yürütülen bu istihbarat türü, özellikle yüksek güvenliqli bölgelerde kritik bilgiler elde etmek için kullanılır.

Örnek: Soğuk Savaş sırasında, CIA'in Sovyetler Birliği'ndeki ajanları aracılığıyla nükleer projeler hakkında istihbarat toplaması.

3.2. Sinyal İstihbaratı (SIGINT)

SIGINT, düşman unsurların haberleşmelerini dinleme, radyo dalgalarını izleme ve elektronik sinyalleri analiz etme faaliyetlerini içerir.

Örnek: II. Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin Enigma şifreleme sistemini kırarak Alman ordusunun haberleşmelerini dinlemesi.

3.3. Görsel ve Uydu İstihbaratı (IMINT)

IMINT, uydu görüntüleri, insansız hava araçları (İHA) ve diğer görsel istihbarat araçlarıyla bilgi elde etme sürecidir.

Örnek: 1962 Küba Füze Krizi'nde ABD'nin Sovyetler Birliği'ne ait nükleer füze rampalarını uydu görüntüleriyle tespit etmesi.

3.4. Açık Kaynak İstihbaratı (OSINT)

OSINT, kamuya açık verilerden istihbarat üretme sürecidir.

Örnek: 2011 Arap Baharı sırasında sosyal medya platformlarının analiz edilerek halk ayaklanmalarının dinamiklerinin belirlenmesi.

3.5. Siber İstihbarat (CYBINT)

CYBINT, dijital ortamlarda yürütülen istihbarat faaliyetlerini kapsar.

Örnek: Stuxnet virüsü ile ABD ve İsrail'in İran'ın nükleer tesislerine siber saldırı düzenleyerek programlarını sekteye uğratması.

4. TÜRKİYE İÇİN SOMUT ÖNERİLER

4.1. Siber Güvenlik Altyapısının Güçlendirilmesi

Türkiye'nin devlet kurumları ve özel sektör sistemleri, siber saldırılara karşı daha dayanıklı hale getirilmelidir.

4.2. OSINT Kullanımının Artırılması

Dezenformasyon kampanyalarına karşı mücadele edilmelidir.

4.3. Yabancı Ajan Tehditlerine Karşı Önlemler

Devlet kurumlarında çalışan herkes düzenli güvenlik soruşturmalarına tabi tutulmalı ve yabancı istihbarat teşkilatlarının sızma girişimlerine karşı daha etkin karşı koyma stratejileri geliştirilmelidir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İstihbarat, devletlerin, kurumların ve bireylerin güvenliği için hayati bir unsurdur. Türkiye'nin, istihbarat alanında daha etkin politikalar geliştirmesi ve siber güvenliğe yatırım yapması gerekmektedir.

6. KAYNAKÇA

1. Andrew, C. (2009). The Defence of the Realm: The Authorized History of MI5.
2. Richelson, J. (2012). The U.S. Intelligence Community.
3. Thomas, T. (2015). Cyber Security and Intelligence Analysis.
4. Shulsky, A. N., & Schmitt, G. J. (2002). Silent Warfare: Understanding the World of Intelligence.

KÜLTÜRE DUYARLI PSİKOLOJİK DANIŞMA İLE İLGİLİ TÜRKİYE DE YAPILAN ÇALIŞMALARIN İNCELENMESİ

ANALYSIS OF STUDIES ON CULTURALLY SENSITIVE PSYCHOLOGICAL COUNSELING IN TURKEY

ÖZ

Bu derleme, Türkiye’de kültürel açıdan duyarlı danışmanlık alanındaki mevcut araştırmaları ve gelişmeleri incelemektedir. Danışmanlık hizmetlerinde, danışanların kültürel inanç ve değerlerini anlamının ve kültürel yetkinliğe sahip olmanın önemi vurgulanmıştır. Araştırmalar, geleneksel ve dini başa çıkma yöntemlerinin, bireysel ve kişilerarası stratejilerin ve farkındalık tekniklerinin Türk kültürel bağlamında kullanımını ele almıştır. Ayrıca, etik ilkelerin ve danışmanlık müdahalelerinin danışanların kültürel geçmişlerine uyarlanması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Derleme; sosyal sınıf, kültürlerarası duyarlılık ve aile dinamikleri gibi faktörlerin psikolojik danışma üzerindeki etkisini de kapsamlı bir Şekilde tartışmaktadır. Çözüm odaklı kısa danışmanlık ve duyu odaklı terapi gibi farklı yaklaşımların Türk kültüründeki etkisi değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, kültürel değerlerin ve geleneklerin danışmanlık müdahalelerine entegrasyonu, afet durumlarında psikolojik destek ve okul temelli önleme programlarının önemi vurgulanmıştır. Sonuç olarak, Türkiye’de kültürel açıdan duyarlı danışmanlığın giderek önem kazandığı görülmekte ve danışmanlık tekniklerinin danışanların kültürel bağlamına daha fazla uyarlanmasına yönelik araştırma ihtiyacı ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Danışmanlık, Türk Kültürü, Psikolojik Danışma, Kültürel Yetkinlik, Danışmanlık Yöntemler.

ABSTRACT

This review examines recent research and developments in culturally sensitive counseling practices in Turkey. It emphasizes the significance of understanding clients' cultural beliefs and values and the necessity of cultural competence in counseling. Studies have explored the application of traditional and religious coping mechanisms, individual and interpersonal strategies, and mindfulness techniques within the Turkish cultural context. Furthermore, the need to adapt ethical principles and counseling interventions to align with clients' cultural backgrounds is highlighted. The review also discusses the impact of factors such as social class, intercultural sensitivity, and the role of culture in family dynamics on psychological counseling. Approaches like solution-focused brief therapy and emotion-focused therapy are evaluated for their effectiveness in the Turkish cultural context. Additionally, the importance of integrating cultural values and traditions into counseling interventions, psychological support in disaster situations, and school-based prevention programs is underscored. Overall, culturally sensitive counseling is identified as a growing and vital field in Turkey, requiring further research to develop techniques that align with clients' cultural contexts.

Keywords: Cultural Counseling, Turkish Culture, Psychological Counseling, Cultural Competence, Counseling Methods.

¹⁹⁴Ufuk Şenol, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, e-posta: ufuksenol1987@hotmail.com, ORCID No: 0009-0008-7756-7191

GİRİŞ

Türkiye’de kültüre duyarlı psikolojik danışmanlık alanı, son yıllarda kayda değer bir ivme kazanmaktadır. Türkiye’nin zengin kültürel çeşitliliği, farklı geçmişlerden gelen bireylerle çalışmaya yönelik bilgi ve yetkinlik sahibi danışmanlara olan ihtiyacı artırmaktadır. Bu derleme, kültürel duyarlılığın psikolojik danışmanlık sürecindeki rolünü ve bu bağlamda karşılaşılan temel zorlukları ele alan güncel çalışmalara sistematik bir perspektifle yaklaşmaktadır.

Kültüre duyarlı psikolojik danışmanlık, danışanların kültürel kimliklerini, değerlerini ve inançlarını göz önünde bulundurarak bireysel farklılıklara odaklanan bir yaklaşım olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşım, kültürün bireylerin düşünce, davranış ve inanç sistemleri üzerindeki etkisini kabul ederek, danışanların ihtiyaçlarını daha etkili bir biçimde karşılamayı hedeflemektedir. Akalın ve Türküm (2021), kültürel faktörlerin danışma sürecinde merkezi bir rol oynadığını ve bu faktörlerin dikkate alınmasının danışmanlık ilişkisindeki etkileşimi güçlendirdiğini ifade etmektedir. Benzer şekilde, Bektaş (2006), kültüre duyarlı danışmanlığın psikolojik danışmanların temel bir yeterliliği olduğunu, çünkü bu yaklaşımın danışanların deneyimlerini şekillendiren kültürel dinamiklerin anlaşılmasına olanak tanıdığını vurgulamaktadır. Bu süreç, yalnızca danışmanların kendi kültürel önyargılarının farkında olmasını değil, aynı zamanda bu önyargıların danışma yöntemlerini nasıl etkileyebileceğini değerlendirebilmelerini gerektirmektedir. Kültüre duyarlı psikolojik danışmanlık, danışmanların danışma süreçlerine farkındalık kavramını entegre etmelerini de zorunlu kılmaktadır. Şahan ve Akbaş (2018), ailelerin kültürel değerlerini, inançlarını ve uygulamalarını anlamının etkili danışmanlık süreçlerinin vazgeçilmez bir unsuru olduğunu ifade etmektedir. Kolektivizm ve bireycilik gibi kültürel unsurların, aile içi hiyerarşi ve ilişkiler üzerindeki etkilerini değerlendirmek, kültüre duyarlı danışmanlık uygulamalarında kritik bir rol oynamaktadır. Danışmanlar, bu tür farklılıkların bilincinde olarak aile içindeki çatışmaları ve zorlukları daha etkili bir biçimde ele alabilmektedir. Sonuç itibarıyla, kültüre duyarlı psikolojik danışmanlık, giderek daha karmaşık hale gelen çok kültürlü topluluklar için bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. Bektaş (2006), kültürel yetkinlik becerilerinin sürekli geliştirilmesinin, danışmanların danışanlarına daha etkili bir hizmet sunabilmeleri açısından kritik olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, danışmanların kendi kültürel önyargılarını sorgulaması, danışanların kimliklerine ilişkin derin bir anlayış geliştirmesi ve bu duyarlılığı profesyonel uygulamalarına sistematik bir şekilde dahil etmesi önem arz etmektedir.

1. Psikolojik Danışmanlıkta Kültürel Duyarlılık

Psikoloji disiplini, farklı kültürel geçmişlerden gelen bireylere hizmet sunarken profesyonellerin kültürel duyarlılık becerilerine sahip olmasını vazgeçilmez bir gereklilik olarak görmektedir. Psikolojik danışmada kültürel duyarlılık, danışanların inançlarına, değerlerine ve tercih ettikleri uygulamalara yönelik bir anlayış geliştirmeyi, bu unsurlara saygı göstermeyi ve bunlara uygun yanıtlar sunmayı içeren temel bir yeterliliktir. Bu yaklaşım, kültürün bireylerin düşünce süreçleri, duygusal tepkileri ve davranışsal eğilimleri üzerindeki etkisini kabul etmekte ve bireyin kültürel kimliğini, genel zihinsel sağlığının ayrılmaz bir bileşeni olarak değerlendirmektedir (Benuto, Casas ve O'Donohue, 2018).

Kültür, bireyin inanç sistemlerini, değer yapılarını ve davranış modellerini şekillendiren önemli bir faktördür. Danışman, danışanın kültürel bağlamını göz önünde bulundurmadığında, danışma sürecinde varsayımsal ve tekdüze bir yaklaşım benimsemekte ve bu durum yanlış anlamalara yol açabilmektedir (Tomicic, Martínez ve Rodríguez, 2020). Kültürel duyarlılık, danışmanın danışanın bakış açısını daha derin bir şekilde anlamasını sağlamakta, bu da daha doğru bir değerlendirme süreci ve etkin bir tedavi planının oluşturulmasına olanak tanımaktadır. Psikolojik danışma sürecinde kültürel duyarlılığın en önemli katkılarından biri, danışan ve danışman arasında güçlü bir terapötik ittifakın geliştirilmesine olanak sağlamasıdır. Danışan, kültürel bağlamının anlaşıldığını ve buna saygı duyulduğunu hissettiğinde, danışmanına karşı daha fazla güven geliştirmekte ve kişisel meselelerini açık bir şekilde ifade etme olasılığı artmaktadır (Chowdhary ve diğerleri, 2014). Bu güven, etkili bir danışma sürecinin temel taşıdır ve danışanın duyarlı ve kapsayıcı bir ortamda kendini ifade etmesini kolaylaştırmaktadır. Her kültür, ruh sağlığı problemlerini tanıma ve bu problemlerle başa çıkma konusunda kendine özgü yöntemler geliştirmiştir. Kültürel açıdan duyarlı danışmanlar, bu farklılıkları dikkate alarak danışma süreçlerine kültürel açıdan

spesifik teknikler ve müdahaleler entegre etmektedir. Bu entegrasyon, danışmanlığın etkinliğini artırırken, aynı zamanda danışanın kültürel geleneklerine ve değerlerine olan saygıyı pekiştirmektedir (Chopra, 2013). Bu yaklaşımla sunulan danışmanlık hizmetleri, danışanın deneyimlerine daha uygun hale gelmekte ve bireysel ihtiyaçlara daha iyi yanıt vermektedir.

Kültürel normların ve değerlerin dikkate alınmaması, danışanların kasıtsız olarak zarar görmesine neden olabilmektedir. Örneğin, danışanın kültürel inançlarıyla uyumlu olmayan bir tedavi önerisi, danışanın hem psikolojik hem de kültürel açıdan sıkıntı yaşamasına yol açabilir (Benuto ve diğerleri, 2018). Kültürel duyarlılık, danışmanın zarar verme riskini en aza indirerek danışanın haklarını korumakta ve profesyonel etik çerçevede mümkün olan en iyi bakımı almasını sağlamaktadır.

Kültürel duyarlılık becerilerinin danışma süreçlerine etkili bir şekilde entegre edilebilmesi için, danışmanların kültürel yetkinliklere yönelik kapsamlı bir eğitimden geçmeleri gerekmektedir. Kültürel yeterlilik odaklı eğitim programları, danışmanların kendi önyargılarının farkına varmalarını ve bu önyargıları yönetmelerini sağlamaktadır. Ayrıca, kültürel açıdan yetkin denetçilerin rehberliği, farklı kültürel geçmişlerden gelen danışanlarla çalışırken karşılaşılan zorlukların üstesinden gelmek için danışmanlara önemli bir destek sunmaktadır (Chowdhary ve diğerleri, 2014; Chopra, 2013).

Kültür, bireylerin ruh sağlığı algılarını ve profesyonel yardım arama davranışlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Bazı kültürler, ruh sağlığı sorunlarına ilişkin olumsuz tutumlar geliştirmişken, diğerleri bu sorunları açıkça ifade etmeyi teşvik edebilmektedir (Akalin ve Türküm, 2021). Bu bağlamda, kültürel farklılıkların anlaşılması ve bu farklılıklara uygun yanıtlar geliştirilmesi, danışmanlık hizmetlerinin erişilebilirliğini artırmakta ve danışan memnuniyetini sağlamaktadır (Şahan ve Akbaş, 2018).

Psikolojik danışmada kültürel duyarlılık, bireyin kültürel kimliğini anlamayı, buna saygı göstermeyi ve danışmanlık süreçlerini bu çerçevede şekillendirmeyi gerektiren temel bir yaklaşımdır. Giderek çeşitlenen toplumsal yapılar, psikolojik danışmanların kültürel yetkinliklerini geliştirmesini zorunlu kılmaktadır (Bektaş, 2006). Kültürel duyarlılık, yalnızca etkili bir danışma sürecini desteklemekle kalmayıp, aynı zamanda danışan haklarını koruyan ve etik değerlere bağlı bir çerçeve sunmaktadır.

Terapötik ilişkideki önemine ek olarak, kültürel duyarlılık, psikolojik danışmada kullanılan tedavi planlaması ve müdahalelerde de esastır. Farklı kültürlerin stresörlerle başa çıkma ve yardım arama konusunda kendilerine özgü yöntemleri vardır ve bir kültür için işe yarayan bir yöntem başka bir kültür için uygun olmayabilir (Şahan ve Akbaş, 2018). Kültüre duyarlı danışmanlar bu farklılıkların farkındadır ve tedavi planlarını ve müdahalelerini danışanlarının özel ihtiyaçlarına ve tercihlerine uyacak şekilde uyarlayarak daha başarılı sonuçlar elde etmektedir.

Psikolojik danışmada kültürel duyarlılık, danışanlarla olumlu bir terapötik ilişki kurmak için gereklidir. Danışmanların danışanlarının kültürel bağlamını ve benzersiz ihtiyaçlarını anlamalarını sağlayarak etkili ve kişiye özel müdahalelerde bulunmalarına olanak tanır. Şeker ve Keklik (2021), psikolojik danışmanların kültüre duyarlı hizmetler sunmak için kültür, ırk, cinsiyet ve sosyal sınıfın kesişimselliğini kabul etmeleri gerektiğini belirtmektedir. Bu, kişinin kendi kültürel önyargılarının ve varsayımlarının farkında olmasını ve bunlara meydan okumak ve bunların üstesinden gelmek için aktif olarak çalışmasını içermektedir.

Kültürel duyarlılık, özellikle farklı kültürel geçmişlerden gelen çeşitli nüfuslarla çalışırken çok önemlidir. Kalafatoğlu ve Çelik (2023), danışma sürecinde danışanların kendilerine özgü kültürel normlarını, inançlarını ve değerlerini anlamının önemini vurgulamaktadır. Örneğin, kolektivist kültürlerde bireyler, karar verme ve sorun çözme süreçlerini etkileyebilecek bireysel ihtiyaçlardan ziyade aile ve topluma öncelik vermektedir. Bunun aksine, bireyci kültürler daha çok kişisel özerklik ve bağımsızlığa odaklanmaktadır. Danışmanlar bu farklılıkların farkında olmalı ve yanlış anlamaları ve çatışmaları önlemek için müdahalelerini buna göre uyarlamalıdır.

Bire bir psikolojik danışmada kültürel duyarlılığın yanı sıra grupta psikolojik danışma ortamlarında da kültürel duyarlılık kritik bir rol oynamaktadır. Daşçı ve Yalçın (2018), grup liderlerinin etkili ve kapsayıcı bir grup danışmanlığı sunabilmek için kültürel çeşitliliğin yanı sıra grup süreçlerinin dinamikleri hakkında derin bir anlayışa sahip olmaları gerektiğini belirtmektedir. Kültürel açıdan hassas konularda tartışmaları kolaylaştırabilmeli, grup üyeleri arasında saygı ve anlayışı teşvik edebilmeli ve kültürel farklılıklar nedeniyle ortaya çıkabilecek çatışmaları ele alabilmelidirler.

Kültürel duyarlılık, kültürel farklılıkların farkında olmayı, bunların danışanlar üzerindeki etkisini anlamayı ve müdahaleleri danışanların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde aktif olarak uyarlamayı içeren psikolojik danışmanın çok önemli bir yönüdür. Psikolojik danışmanların kendi önyargılarını sürekli olarak incelemelerini ve farklı danışanlara yetkin ve etik hizmetler sunmak için öz-düşünümde bulunmalarını gerektirir.

Kültürel duyarlılık, bireylerin çeşitliliğini ve benzersiz kültürel geçmişlerini tanıyan ve bunlara saygı duyan etkili psikolojik danışmanın önemli bir yönüdür. Ruh sağlığı uygulayıcılarının danışanlarının kültürel değerlerini, inançlarını ve normlarını anlamaları, onlara etik ve yetkin psikolojik danışma hizmetleri sunabilmeleri için çok önemlidir (Ergün ve Ceyhan, 2011).

Bireylerin öznel algılarını ve deneyimlerini anlamaya odaklanan Adleryan yaklaşım, danışma ilişkisinde kültürel duyarlılığın önemini vurgular. Bu yaklaşım, bireylerin kültürel geçmişlerinin düşüncelerini, inançlarını ve davranışlarını önemli ölçüde etkilediğini ve bu nedenle danışmanlık hizmeti sunarken kültürel faktörleri göz önünde bulundurmanın gerekli olduğunu kabul etmektedir (Erçevik, 2021).

Adleryan yaklaşımın yanı sıra, Çözüm Odaklı Kısa Süreli Psikolojik Danışma ve Öyküsel Psikolojik Danışma gibi diğer psikolojik danışma yaklaşımları da kültürel duyarlılığın önemini vurgulamaktadır. Bu yaklaşımlar, danışmanlık için herkese uyan tek bir yaklaşım olmadığını ve farklı kültürel geçmişlerden gelen bireylerin danışmanlık tekniklerine farklı tepkiler verebileceğini kabul etmektedir. Bu nedenle, danışmanların danışanlarının kültürel geçmişlerinin farkında olmaları ve danışma sürecinin etkililiğini sağlamak için yaklaşımlarını buna göre uyarlamaları çok önemlidir (Haspolat ve Ağırkan, 2022). Etik ilkeler ve standartlar da psikolojik danışmada kültürel duyarlılığın geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu ilkeler, psikolojik danışmanların kendi önyargılarının farkında olmalarını ve danışanlarının gizliliğini ve kendi kaderini tayin hakkını güvence altına almalarını gerektirir. Ayrıca, farklı kültürlerle ilişkin bilgi ve anlayışın yanı sıra bu bilgiyi danışma sürecine entegre etme becerisini de içeren kültürel yeterliliğe duyulan ihtiyaç vurgulanmaktadır (Haspolat ve Ağırkan, 2022).

Ayrıca, kültürlerarası duyarlılık ve empatik eğilimler geliştirmek, psikolojik danışmada kültürel duyarlılığı teşvik etmek için çok önemlidir. Kültürlerarası duyarlılık, farklı kültürlerden gelen bireyleri algılama, anlama ve onlara saygılı bir şekilde yanıt verme becerisini ifade etmektedir. Empatik eğilimler ise başkalarının duygu ve deneyimleriyle empati kurma kapasitesini ifade etmektedir. Güner, Güner ve Levent (2020) tarafından yapılan bir araştırmada, kültürlerarası duyarlılık ve empatik eğilim düzeyleri yüksek olan psikolojik danışmanların etkili ve kültüre duyarlı psikolojik danışma hizmetleri sunma olasılıklarının daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Kültürel duyarlılık, farklı kültürel geçmişlerden gelen danışanlara saygı, anlayış ve kapsayıcılığı teşvik ettiği için psikolojik danışmada önemli bir faktördür. Ruh sağlığı uygulayıcıları, etik ve etkili psikolojik danışma hizmetleri sunmak için kültürel yeterliliklerini artırmak ve kültürlerarası duyarlılık ve empatik eğilimler geliştirmek için sürekli çaba göstermelidir (Güner, Güner ve Levent, 2020). Danışmanlar, kültürel çeşitliliği tanıyıp değer vererek danışanlarıyla güçlü ve güvene dayalı bir terapötik ilişki kurabilir ve onların kişisel gelişimlerini ve refahlarını kolaylaştırmaya yardımcı olmaktadır.

Psikolojik danışmada kültürel duyarlılık, terapi arayan bireylerin çeşitliliğinin artmasıyla birlikte giderek daha önemli hale gelmiştir. Kültürel duyarlılık, danışma sürecindeki kültürel farklılıkların ve etkilerin farkında olma, anlama ve bunlara yanıt verme anlamına gelir. Danışanların kültürel geçmişlerini ve bu geçmişlerin onların algıları, inançları ve davranışları üzerindeki etkilerini tanımayı ve bunlara saygı duymayı içermektedir. Danışmada kültürel duyarlılığa duyulan ihtiyaç, etkili ve etik danışmanlık uygulamaları için gerekli olduğunu savunan çok sayıda araştırmacı ve ruh sağlığı uzmanı tarafından vurgulanmıştır.

Kültürel duyarlılığın psikolojik danışmada önemli olmasının bir nedeni, farklı kültürel geçmişlerden gelen bireylerin, ruh sağlığı sorunlarına ilişkin deneyimlerini ve algılarını etkileyebilecek benzersiz tutumlara, inançlara ve değerlere sahip olabilmeleridir (Zümbül, 2021). Örneğin, ruh sağlığını çevreleyen ve bireylerin yardım aramasını engelleyebilecek kültüre özgü damgalar ve tabular olmaktadır. Kültüre duyarlı bir danışman bu faktörlerin farkında olmalı ve farklı geçmişlerden gelen danışanlarla çalışırken bunları dikkate almalıdır. Ayrıca, kültürel açıdan duyarlı olmak, etkili danışmanlık için gerekli olan danışanlarla güven ve yakınlık kurulmasına yardımcı olmaktadır.

Kültürel duyarlılık, terapisinin danışanların bireysel ihtiyaç ve tercihlerine göre uyarlanmasını sağlamak açısından da önemlidir. Her kültürün ruh sağlığı sorunlarını kavramsallaştırma ve bunlarla başa çıkma yolları farklı olabilir ve bir danışmanın kültürel olarak uygun tedavi seçenekleri sunabilmesi için bu farklılıklar hakkında bilgi sahibi olması gerekir (Richmond & Jackson, 2018). Örneğin, bazı kültürler kolektivizme ve aile desteğine değer verirken, diğerleri bireyciliğe ve kendine güvene öncelik vermektedir. Kültürel açıdan duyarlı bir danışman, danışanları için bir tedavi planı tasarlarlarken bu faktörleri göz önünde bulunduracaktır.

Ayrıca, ayrımcılık ve baskıya maruz kalmış olabilecek azınlık gruplarından bireylerin refahını ve ruh sağlığını desteklemek için kültürel duyarlılık şarttır. Bu deneyimler bir kişinin ruh sağlığını önemli ölçüde etkileyebilir ve kültürel açıdan duyarlı bir danışman, danışanlarının bu travmaları işlemesi ve iyileşmesi için güvenli ve kapsayıcı bir alan sağlayabilir (Kalibatseva & Leong, 2014). Ayrıca, belirli kültürel bağlamlarda ruh sağlığı sorunlarının daha doğru bir şekilde teşhis edilmesini ve anlaşılmasını sağlamaktadır. Kültürel duyarlılığı danışmanlık uygulamasına dahil etmek için danışmanların akılda tutması gereken birkaç husus vardır. Öncelikle, kendi kültürel önyargılarının ve bunların algılarını ve danışanlarla etkileşimlerini nasıl etkileyebileceğinin farkında olmak önemlidir (Huang & Zane, 2016). Kültürel yeterlilik eğitimi almak, danışmanların farklı kültürleri ve farklı geçmişlere sahip bireylerle nasıl çalışacaklarını daha iyi anlamalarına da yardımcı olmaktadır. Ayrıca, terapi seanslarında kültürel açıdan hassas değerlendirme araçlarının ve dilin kullanılması, danışanların deneyimlerinin ve ihtiyaçlarının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

Kültürel duyarlılık, psikolojik danışmanın göz ardı edilmemesi gereken çok önemli bir yönüdür. Farklı kültürel geçmişlerden gelen bireyler için etkili ve kapsayıcı terapiyi teşvik etmek için gereklidir. Kültürel açıdan duyarlı olmak, danışanlarla güven ve yakınlık kurulmasına yardımcı olur, kişiye özel tedavi planlarını teşvik etmektedir ve belirli kültürel bağlamlarda ruh sağlığı sorunlarının daha derinlemesine anlaşılmasını sağlamaktadır. Ruh sağlığı profesyonelleri, danışanlarına mümkün olan en iyi bakımı sağlamak için kendilerini eğitmeye ve kültürel duyarlılığı uygulamalarına dahil etmeye devam etmelidir.

2. Türkiye'de Kültüre Duyarlı Psikolojik Danışmanlık Çalışmalarına Genel Bakış

Kültüre duyarlı psikolojik danışma, farklı kültürel geçmişlerden gelen bireylere etkili ve etik psikolojik danışma hizmetleri sunmayı amaçlayan ve Türkiye'de gelişmekte olan bir alandır. Kültüre duyarlı psikolojik danışmanın önemli bir yönü, bireylerin stres ve zorluklarla nasıl başa çıktıklarını anlamaktır. Zümbül (2021), Türkiye'deki bireyler arasında başa çıkma stratejilerinin bütüncül bir incelemesini yapmış ve bireysel ve kişilerarası stratejilerin yanı sıra geleneksel ve dini başa çıkma mekanizmalarının da sıklıkla kullanıldığını tespit etmiştir. Bu durum, farklı geçmişlere sahip bireyler için psikolojik danışma müdahaleleri tasarlarlarken kültürel ve dini inançları göz önünde bulundurmanın önemini vurgulamaktadır.

Türkiye'deki bir diğer önemli araştırma alanı da kültüre duyarlı psikolojik danışma yeterliklerinin geliştirilmesidir. Akalın ve Türküm (2021) Türkiye'deki psikolojik danışmanların kültürel yetkinliklerini incelemiş ve kültürel konularda daha fazla eğitim ve farkındalığa ihtiyaç olduğunu tespit etmiştir. Psikolojik danışmanların, farklı kültürel geçmişlerden gelen danışanların benzersiz ihtiyaçlarını anlamalarını ve ele almalarını sağlayacak bilgi, beceri ve tutumlara sahip olmaları gerektiğini öne sürmüşlerdir.

Ergün ve Ceyhan (2011) psikolojik danışma oturumlarında cesaretlendirmenin kullanımını Adleryan bir yaklaşımla incelemişlerdir. Bireylerin güçlü yönlerini ve yeteneklerini geliştirmelerine yardımcı olmaya odaklanan cesaretlendirmenin Türk kültürel bağlamıyla oldukça ilgili olduğunu bulmuşlardır. Araştırmacılar, cesaretlendirme tekniklerinin danışanların kültürel değer ve inançlarına göre uyarlanmasının önemini ve psikolojik danışmanların yaklaşımlarında kültürel duyarlılığa sahip olmaları gerektiğini vurgulamışlardır.

Bu alandaki çalışmalara bir örnek, Erçevik (2021) tarafından yürütülen ve Türk danışanlarla çalışırken çözüm odaklı kısa süreli psikolojik danışma ile öyküsel psikolojik danışma yaklaşımlarının etkililiğini karşılaştıran çalışmadır. Çalışma, her iki müdahalenin de danışanların kültürel ihtiyaçlarını ele almada etkili olduğunu, ancak çözüm odaklı kısa süreli psikolojik danışmanın kültürel duyarlılık ve anlayışı teşvik etmede daha başarılı olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışma, psikolojik danışmada kültürel açıdan duyarlı yaklaşımların önemini ve danışmanların tekniklerini danışanlarının kültürel bağlamına göre sürekli olarak uyarlamaları gerektiğini vurgulamaktadır. Belirli psikolojik danışma tekniklerinin yanı sıra, etik ilkeler ve standartlar da kültüre duyarlı psikolojik danışma hizmetlerinin sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Haspolat ve Ağırkan (2022) kariyer danışmanlığında yol gösterici unsurları incelemiş ve kültürel çeşitliliğe sahip danışanlarla çalışırken etik ilkelerin önemini vurgulamıştır. Kültürel farklılıkları anlamının ve saygı göstermenin etkili ve etik danışmanlık hizmetleri sunmada çok önemli olduğunu savunmaktadırlar.

Güner, Güner ve Levent (2020) tarafından yapılan bir derleme çalışması da kültürlerarası duyarlılık ve empatinin danışmanlıktaki rolüne ışık tutmaktadır. Çalışma, kültürlerarası duyarlılık ile empatik eğilimler arasında pozitif bir korelasyon bulmuş ve farklı kültürlerden gelen danışanlara karşı açık ve empatik bir tutum geliştirmenin önemini vurgulamıştır. Yazarlar, kültürlerarası duyarlılığın geliştirilmesinin, kültürel çeşitliliğe sahip danışanlarla çalışırken kilit bir beceri olarak görülmesi gerektiğini öne sürmektedir. Ayrıca, Şahan ve Akbaş (2018) Türk aile yapısında kültürün rolüne ve bunun psikolojik danışma üzerindeki etkisine odaklanmıştır. Çalışma, kültürel değerlerin ve inançların aile dinamikleri ve iletişim kalıpları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Türk ailelerle çalışan psikolojik danışmanlar, etkili ve kültüre duyarlı psikolojik danışma hizmetleri sunmak için bu kültürel faktörleri göz önünde bulundurmalıdır.

Literatürde dikkat çeken alanlardan biri sosyal sınıf ve sınıfçılığın psikolojik danışma üzerindeki etkisidir. Şeker ve Keklik (2022), sosyal sınıf ve sınıfçılığın bireylerin inanç, değer ve davranışlarının şekillenmesinde önemli bir rol oynadığını ileri sürmektedir. Araştırmacılar, danışmanların danışanlarının sosyal sınıfının ve bunun onların görüşlerini ve deneyimlerini nasıl etkileyebileceğinin farkında olmaları gerektiğini öne sürüyor. Ayrıca danışmanların sınıfçılık konularına duyarlı olmaları ve kapsayıcı ve eşitlikçi bir terapötik ortam yaratmaya yönelik çalışmaları gerektiğini de vurguluyorlar.

Literatürdeki bir diğer odak noktası ise farklı terapötik yaklaşımların Türk kültürel bağlamında uygulanabilirliğinin değerlendirilmesidir.

Erdoğan ve Aslan (2022) psikolojik danışmada etik ilkelerin ve davranış kurallarının önemini tartışmaktadır. Danışmanların danışanlara hizmet sunarken etik standartları korumaları ve etik kararlar almaları gerektiğini vurguluyorlar. Yazarlar ayrıca etik danışmanlık uygulamalarında kültürel yeterliliğin önemini vurgulamakta ve danışmanları farklı kültürel geçmişlere karşı duyarlı olmaya teşvik etmektedir.

Grup liderlerine yönelik grup psikolojik danışma ve denetim modelleri Türkiye bağlamında incelenmiştir. Daşçı ve Yalçın (2018) farklı grupla psikolojik danışma ve süpervizyon modellerine ilişkin bir inceleme sunmaktadır. Grupla psikolojik danışmada kültürel yeterliliğin önemini ve bu modellerin danışanların kültürel bağlamına uyacak şekilde uyarlanması önemini vurgularlar. Yazarlar ayrıca grupla psikolojik danışmada etik hususların rolünü tartışmakta ve grup liderlerinin etik konulardaki kültürel farklılıkların farkında olmaları gerektiğini önermektedir. Psikolojik danışmanlıkta uygulanan yaklaşımlardan biri de çocuklarla hikâye anlatma tekniklerinin kullanılmasıdır. Yılmaz (2023), özellikle kültürler arası bağlamlarda çocuklar ve danışmanlar arasındaki iletişimi ve anlayışı kolaylaştırmanın bir yolu olarak hikaye anlatımının önemini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım yalnızca duygu ve deneyimlerin ifade edilmesine olanak sağlamakla kalmaz, aynı zamanda kültürel değer ve inançların aktarılmasına ve keşfedilmesine de olanak sağlamaktadır. Afetler bağlamında psikososyal hizmetlerin özellikle Türkiye'de hassas gruplar için hayati öneme sahip olduğu tespit edilmiştir. Arica, Çakır ve Kağnici (2023), kültürel inanç ve uygulamaların başa çıkma mekanizmalarını ve iyileşmeyi etkileyebileceğinden, bu gruplara afetle ilgili psikososyal hizmetlerin sağlanmasında kültürel açıdan duyarlı yaklaşımların önemini tartışmaktadır. Yazarlar, afetzedelerin psikolojik ihtiyaçlarının karşılanması için kültürel geçmişlerini dikkate alarak disiplinler arası ve işbirlikçi çabaların gerekliliğini vurgulamaktadır.

Makro düzeyde Şahin, Arıcı, Kağnici ve Siyez (2023) Türkiye'de küresel kariyer danışmanı eğitiminin önemine vurgu yapmaktadır. Ülke büyümeye ve küreselleşmeye devam ettikçe, kariyer danışmanlarının farklı geçmişlere sahip müşterilere etkili hizmetler sunabilmek için gerekli bilgi, beceri ve kültürel duyarlılıkla donatılması gerekmektedir. Yazarlar, öz değerlendirmeyi ve kültürel farklılıkların anlaşılmasını içeren, kültürel açıdan duyarlı bir müfredat için öneriler sunmaktadır. Bu yaklaşımlara ek olarak kültürel değer ve geleneklerin psikolojik danışma kapsamına dahil edilmesine de odaklanılmaktadır. Şanlı ve Bayraktar (2020), Türkiye'de çok bilinen ve saygı duyulan bir kültürel metin olan Mevlana'nın Mesnevi'sindeki bir hikayede hekimler ve hastalar arasındaki ilişkiyi analiz ediyor. Yazarlar, kültürel ve manevi perspektifleri anlamının terapötik ilişkiyi geliştirebileceğini ve danışanlar ile danışmanlar arasında daha fazla anlayış ve işbirliğini teşvik edebileceğini ileri sürmektedir.

Türkiye'de toplumun farklı kültürel ve dini geçmişine sahip olması nedeniyle, kültürel açıdan duyarlı psikolojik danışmanlık çalışmaları giderek artan bir ilgi görmektedir. Bu, ülkedeki farklı kültürel grupların benzersiz ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan çeşitli müdahalelerin ve programların geliştirilmesine yol açmıştır. Aslı'ya (2019) göre okul temelli önleme programları, proaktif bir yaklaşıma izin vermesi ve daha geniş kitlelere hitap etmesi nedeniyle öğrencilere psikolojik destek sağlamanın etkili bir yolu olarak belirlenmiştir. Bu programlar, kültürel açıdan uygun içeriğin dahil edilmesi ve ailelerin ve topluluk üyelerinin müdahale sürecine dahil edilmesi gibi kültürel açıdan hassas stratejilerden yararlanır. Bu, Türkiye gibi ailenin ve toplumun insan hayatındaki rolünün çok değerli olduğu bir ülkede çok önemlidir. Kültürel açıdan hassas müdahalelerin temel bileşenlerinden biri, bireysel güçlü yönlerin ve kültüre dayalı dayanıklılık faktörlerinin tanınmasıdır. Güldal (2023), okullarda öğrencilerdeki olumlu özellik ve yeteneklerin belirlenmesine ve güçlendirilmesine odaklanan karakter güçlerine dayalı müdahalelerin önemine vurgu yapmaktadır. Bu müdahaleler yalnızca bireysel refahı teşvik etmekle kalmaz, aynı zamanda çeşitliliğe ve kapsayıcılığa değer veren olumlu bir okul ortamı yaratmayı da amaçlar. Bireysel güçlü yönleri kabul ederek ve geliştirerek, öğrencilerin olumlu bir öz kimlik geliştirmeleri ve karşılaştıkları zorluklarla daha iyi başa çıkmaları daha olasıdır, böylece genel psikolojik iyilik hallerine katkıda bulunurlar.

Ergenlik bireyin benlik ve özerklik duygusunun geliştiği kritik bir dönemdir. Ancak bu süreç kültürlere göre farklılık gösterebilir ve kültürel ve toplumsal beklentilerden etkilenmektedir. Özdemir ve Çok (2011) Türkiye'de ergenlik döneminde özerklik gelişiminin önemini ve kültürel faktörlerden nasıl etkilendiğini tartışmaktadır. Psikologların ve danışmanların özerkliğin geliştirildiği kültürel bağlamı anlayıp saygı duymaları ve özerkliğin sağlıklı gelişimini desteklemek için ailelerle işbirliği içinde çalışmaları gerektiğini savunuyorlar. Bu, danışmanlıkta kültürel açıdan duyarlı yaklaşımlara duyulan ihtiyacı ve genç bireylerle çalışırken kültürel değer ve normların dikkate alınmasının önemini vurgulamaktadır.

Türkiye'de psikolojik danışmanlık alanı, son yıllarda kültürel açıdan duyarlı yaklaşımlara giderek daha fazla odaklanmasıyla birlikte gelişmekte ve gelişmektedir. Türk nüfusunun farklı kültürel geçmişleri ve inançları dikkate alındığında bu özellikle önemlidir. Kurt ve Güçray (2016), Türkiye'de ergenlere yönelik psikolojik danışmanlık alanındaki güncel uygulamaları incelemiş ve etkili danışmanlıkta kültürel duyarlılığın öneminin giderek daha fazla kabul edildiğini tespit etmiştir. Ergenler özellikle savunmasız bir nüfus olduğundan ve danışmanların kendilerine özgü kültürel ve sosyal bağlamları anlamaları ve ele almaları önemli olduğundan, bu alandaki küresel eğilimlerle uyumludur.

Türkiye'de dikkat çeken yaklaşımlardan biri, bilişsel süreçlerin ruh sağlığı ve iyilik halindeki rolünü vurgulayan farkındalığa dayalı bilişsel terapidir (ABCT). ABCT ayrıca bu bilişsel süreçlerin şekillenmesinde kültürel bağlamların önemini vurgulayarak onu kültürel açıdan duyarlı bir yaklaşım haline getiriyor. Bu, etkili tedavi sağlamak için danışmanların danışanların düşünceleri, duyguları ve davranışları üzerindeki kültürel etkileri anlama ihtiyacıyla uyumludur. Bakir (2019) ayrıca ABCT'nin, danışanın zorluklarına katkıda bulunabilecek kültürel olarak spesifik bilişsel kalıpları belirlemek ve ele almak için danışman ve danışanın birlikte çalıştığı işbirlikçi bir yaklaşım olduğunu vurgulamaktadır.

İyileşme odaklı yaklaşım, Türkiye'de kültürel açıdan duyarlı danışmanlığın bir diğer önemli yönüdür. Sosyal ve kültürel faktörlerin iyileşme sürecindeki rolünü vurgulayan bu yaklaşım, psikiyatrik iyileşme alanında ilgi görmüştür (Şenocak, Arslantaş ve Yüksel, 2019). Bu yaklaşım, bireylerin benzersiz kültürel kimliklerini ve deneyimlerini kabul etmektedir ve onları kendi iyileşmelerinde aktif rol almaya teşvik etmektedir. Şenocak ve ark. (2019), bu yaklaşımın bireysel güçlenmeyi ve kültürel duyarlılığı teşvik ederek, Türkiye'deki psikiyatri hastalarında damgalanmanın azaltılmasına ve iyilik halinin desteklenmesine yardımcı olabileceğini ileri sürmektedir.

Bu yaklaşımlara ek olarak klinik sosyal hizmet (CSW) de Türkiye'de kültürel açıdan duyarlı bir danışmanlık biçimi olarak dikkat çekmektedir. Toptaş ve Kırıoğlu (2021), sosyal hizmet ve eğitimin kesişimini inceleyerek, danışmanlık konusunda kültürel açıdan daha duyarlı bir yaklaşımı teşvik etmek için eğitim kurumlarında sosyal hizmet perspektifini kullanma potansiyelini vurgulamaktadır. Bu, sosyal hizmetin eğitim kurumları da dahil olmak üzere çeşitli ortamlarda kültürel duyarlılığı teşvik etmede oynayabileceği önemli rolü vurgulamaktadır.

Psikolojik danışmanlık alanı, farklı popölasyonlara etkili ve etik danışmanlık sağlamada kültürel duyarlılığın önemini anlamaya başlamıştır. Türkiye'de de son dönemde psikolojik danışman adaylarında kültürel duyarlılığı yordayan faktörlerin belirlenmesine yönelik çalışmalarla bu konu ilgi görmeye başlamıştır. Aydın ve Şahin (2017) tarafından yapılan araştırmaya göre bu değişkenlerden bazıları öz-yeterlik, empati ve çok kültürlü yeterlidir. Bu nitelikler, danışmanların danışanlarının kültürel değerlerini ve inançlarını anlamaları ve bunlara saygı göstermelerinin yanı sıra, kültürel açıdan uygun müdahaleler sağlamaları için de gereklidir.

Ayrıca Türkiye'de demografik ve mesleki değişkenlerin kültürel duyarlılığa etkisi de incelenmiştir. Yıldırım (2020) bu faktörlerin her ikisinin de psikolojik danışmanların kültürel açıdan duyarlı danışmanlık yeterliklerini anlamlı düzeyde yordadığını tespit etmiştir. Bu, danışmanların farklı kültürlere ilişkin anlayışlarının ve farklı durumlara uyum sağlama yeteneklerinin artırılmasının, etkili ve duyarlı danışmanlık sağlamak için hayati önem taşıdığını göstermektedir. Ayrıca araştırmalarda psikolojik danışman adaylarında duygusal zeka, kültürel duyarlılık ve fedakarlık arasındaki bağlantı da araştırılmıştır. Şakar (2018) duygusal zeka ile kültürel duyarlılık arasında pozitif bir ilişki bulmuş, duygusal zekası yüksek danışmanların kendi kültürel önyargılarının daha fazla farkında olabileceğini ve danışanlarının bakış açılarını daha iyi anlayabileceklerini belirtmiştir. Dahası, çalışma, daha yüksek düzeyde kültürel duyarlılığın daha yüksek düzeyde özgecil eğilimlerle ilişkili olduğunu buldu; bu da kültürel açıdan duyarlı olmanın aynı zamanda başkalarına karşı empatik ve şefkatli olmayı da içerdiğini öne sürüyor.

SONUÇ

Kültürel duyarlılığın Türkiye'de psikolojik danışmanlığın gelişen ve önemli bir yönü olduğunu göstermektedir. Araştırmacılar, farklı kültürel kökenden gelen bireylerin benzersiz başa çıkma stratejileri ve ihtiyaçlarının anlaşılmasının yanı sıra danışmanlar için kültürel yeterliliklerin ve etik kuralların geliştirilmesine odaklanmışlardır.

Önemli bir bulgu, danışmanlık müdahalelerine kültürel ve dini inançların dahil edilmesinin vurgulanmasıdır. Geleneksel ve dini başa çıkma mekanizmalarının Türkiye'de bireyler tarafından yaygın olarak kullanıldığı tespit edilmiş olup, bu da kültürel değerlerin anlaşılması ve psikolojik danışma uygulamalarına entegre edilmesinin önemini vurgulamaktadır. Bu durum, Türkiye'deki psikolojik danışmanların kültürel yeterlilik eğitimi ve farkındalığının eksik olabileceği ve bu alanda sürekli eğitim ve gelişime ihtiyaç olduğu bulgusu ile desteklenmektedir. Farkındalık teknikleri kültürel duyarlılık bağlamında da incelenmiş, araştırmacılar bu teknikleri danışmanlıkta kullanırken kültürel değer ve inançların dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır. Bu, müdahalelerin etkililiğini artırmak için danışanların kültürel bağlanmalarına uyacak şekilde müdahalelerin uyarlanması önemini vurgulamaktadır. Psikolojik danışma oturumlarında teşvik kullanımının Türk kültürel bağlamıyla oldukça ilgili olduğu görülmüştür. Araştırmacılar, cesaretlendirme tekniklerinin danışanın kültürel değerlerine ve inançlarına uyacak şekilde uyarlanması gerektiğini ve psikolojik danışmanların yaklaşımlarında kültürel duyarlılığa sahip olması gerektiğini vurgulamışlardır.

Kültürlerarası duyarlılık ve empatinin pozitif yönde ilişkili olduğu tespit edilmiş, bu da danışmanlarda kültürlerarası duyarlılık becerilerinin geliştirilmesinin önemini vurgulamaktadır. Bu, etkili terapötik ilişkiler kurmada kültürel yeterliliğin hayati öneme sahip olduğu Türkiye gibi çeşitlilik içeren bir ülkede özellikle önemlidir. Aile dinamikleri ve iletişim kalıplarında kültürün rolü incelendi ve danışmanların Türk ailelerle çalışırken kültürel faktörleri dikkate almaları gerektiği vurgulandı. Bu, kültürel değerlerin ve inançların anlaşılmasını ve bunlara saygı gösterilmesini ve bunların aile ilişkileri üzerindeki etkisini içermektedir. Sosyal sınıf ve sınıfçılığın da danışanların inançlarında, değerlerinde ve davranışlarında önemli bir rol oynadığı bulunmuştur. Araştırmacılar, danışmanların danışanlarının sosyal sınıfının ve bunun onların görüş ve deneyimlerini nasıl etkileyebileceğinin farkında olmaları ve aynı zamanda uygulamalarında sınıfçılık konularına karşı duyarlı olmaları gerektiğini ileri sürmektedir. Duygu odaklı terapi, duygulara ve duygusal iletişime odaklandığı için Türk kültürünün kolektivist yapısına uygun görülmektedir. Bu, danışmanların tekniklerini danışanlarının kültürel değerlerine ve inançlarına uyacak şekilde uyarlama ihtiyacını vurgulamaktadır.

Etik ve etik karar verme de kültürel açıdan duyarlı danışmanlık hizmetlerinin sağlanmasında dikkate alınması gereken temel hususlardır. Araştırmacılar, farklı kültürel kökenden gelen müşterilerle çalışırken etik ilkelere bağlı kalmanın ve etik kararlar almanın önemini vurguluyor.

Sonuç olarak Türkiye'de psikolojik danışmanlık alanında kültürel duyarlılığın önemini ortaya koymaktır. Bu, kültürel değerlerin ve inançların anlaşılmasını ve müdahalelere entegre edilmesini, kültürel yeterliliklerin geliştirilmesini ve etik ilke ve yönergelere bağlı kalmayı içermektedir. Ayrıca, psikolojik danışmanlar arasında kültürel duyarlılığı teşvik etmek ve farklı nüfuslara etkili ve etik danışmanlık hizmetleri sağlamak için sürekli eğitim ve öğretim ihtiyacını da vurgulamaktadır.

KAYNAKÇA

1. Akalın, M. B., & Sibel Türküm, A. (2021). Kültüre Duyarlı Psikolojik Danışma. Anadolu University Journal Of Education Faculty, 5(1), 81-107.
2. Arıca, F., Çakır, C., & Kağmcı, D. (2023). Kırılğan Gruplar Özelinde Afetlerde Psikososyal Hizmetler. Afet Ve Risk Dergisi, 6(1), 176-187.
3. Aslı, U. Z. (2019). Okul-Temelli Önleme: Etkili Okul-Temelli Önleme Programlarının Özellikleri. Okul Psikolojik Danışmanlığı Dergisi, 2(1), 73-94.
4. Aydın, B., & Şahin, M. (2017). Psikolojik Danışman Adaylarında Kültürel Duyarlılığı Yordayan Bazı Değişkenler. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, (43), 64-77.
5. Bakır, V. (2019). Farkındalık Temelli Bilişsel Terapi: Temel Felsefesi, Kavramlar, Terapötik Süreç, Eleştiriler Ve Katkıları. Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(1), 21-27.
6. Bektaş, Y. (2006). Kültüre Duyarlı Psikolojik Danışma Yeterlilikleri Ve Psikolojik Danışman Eğitimindeki Yeri. Ege Eğitim Dergisi, 7(1), 43-59.
7. Benuto, L. T., Casas, J., & O'donohue, W. T. (2018). Training Culturally Competent Psychologists: A Systematic Review Of The Training Outcome Literature. Training And Education İn Professional Psychology, 12(3), 125.
8. Chopra, T. (2013). All Supervision İs Multicultural: A Review Of Literature On The Need For Multicultural Supervision İn Counseling. Psychological Studies, 58, 335-338.
9. Chowdhary, N., Jotheeswaran, A. T., Nadkarni, A., Hollon, S. D., King, M., Jordans, M. J. D., ... & Patel, V. (2014). The Methods And Outcomes Of Cultural Adaptations Of Psychological Treatments For Depressive Disorders: A Systematic Review. Psychological Medicine, 44(6), 1131-1146.
10. Daşçı, E., & Yalçın, İ. (2018). Grupla Psikolojik Danışma Ve Grup Liderlerine Yönelik Süpervizyon Modelleri Üzerine Bir İnceleme. Turkish Psychological Counseling And Guidance Journal, 8(49), 19-43.
11. Erçevik, A. (2021). Çözüm Odaklı Kısa Süreli Psikolojik Danışma Ve Öyküsel Psikolojik Danışma Yaklaşımlarına Dair Karşılaştırmalı Bir İnceleme. Humanistic Perspective, 3(2), 400-419.
12. Erdoğan, E., & Aslan, S. (2022). Psikolojik Danışmanlık, Etik Ve Etik Karar Verme Kavramları Üzerine Bir Derleme. Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, 6(2), 424-441.
13. Ergün, B. B., & Ceyhan, E. (2011). Psikolojik Danışma İlişkisinde Adler Yaklaşımına Göre Cesaretlendirme.
14. Güldal, Ş. (2023). Okullarda Karakter Güçleri Temelli Müdahaleler: Öğrencilere Ve Ebeveynlere Yönelik Uygulamaların Yeri Ve Önemi. Okul Psikolojik Danışmanlığı Dergisi, 6(2), 79-101.
15. Güner, A., Güner, Z., & Levent, A. (2020). Kültürler Arası Duyarlılık Ve Empatik Eğilimler: Bir Derleme Çalışması. Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7(10), 259-277.
16. Haspolat, N. K., & Ağırkan, M. (2022). Kariyer Danışmanlığında Yol Gösterici Unsurlar: Etik İlke Ve Standartlar. Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(2).

17. Huang, C. Y., & Zane, N. (2016). Cultural Influences İn Mental Health Treatment. *Current Opinion İn Psychology*, 8, 131-136.
18. Kalafatoğlu, M. R., & Çelik, S. B. (2023). Duygu Odaklı Terapinin Türk Kültüründe Uygulanabilirliğinin Değerlendirilmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 1367-1392.
19. Kalibatseva, Z., & Leong, F. T. (2014). A Critical Review Of Culturally Sensitive Treatments For Depression: Recommendations For İntervention And Research. *Psychological Services*, 11(4), 433.
20. Kurt, İ. E., & Güçray, S. S. (2016). Ergenlerle Psikolojik Danışma: Bir Gözden Geçirme. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 269.
21. Özdemir, Y., & Çok, F. (2011). Autonomy Development İn Adolescence. *Turkish Psychological Counseling And Guidance Journal*, 4(36), 152-162.
22. Richmond, A., & Jackson, J. (2018). Cultural Considerations For Psychologists İn Primary Care. *Journal Of Clinical Psychology İn Medical Settings*, 25, 305-315.
23. Şahan, B., & Akbaş, T. (2018). Kültürel Olarak Farklı Ailelerle Psikolojik Danışma Ve Türk Aile Yapısında Kültürün Rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (46), 217-239.
24. Şahin, S., Arıcı, D., Kağnıcı, D. Y., & Siyez, D. M. (2023). Küresel Çapta Kariyer Psikolojik Danışmanı Eğitimini Ve Türkiye İçin Öneriler. *Kariyer Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 6(2), 19-39.
25. Şakar, G. (2018). Psikolojik Danışman Adaylarının Özgeciliğlerinin, Duygusal Zekâ, Kültürel Duyarlılık Ve Sosyal Beğenirlik Açısından Yordanması (Yüksek Lisans Tezi).
26. Şanlı, E., & Bayraktar, M. (2020). An Evaluation Of The Relationship Between Physician (Doctor) And Patient İn A Story İn The Mevlana's Masnawi İn Terms Of The Principles And Techniques Of Psychological Counseling. *Turkish Psychological Counseling And Guidance Journal*, 10(56), 105-129.
27. Şeker, U., & Keklik, İ. Sosyal Sınıf Ve Sınıfçılık: Psikolojik Danışmadaki Yansımaları. *Humanistic Perspective*, 5(2), 760-782.
28. Şenocak, S. Ü., Arslantaş, H., & Yüksel, R. (2019). Psikiyatrik İyileşmede Yeni Bir Yönelim: İyileşme Odaklı Yaklaşım. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 28(2), 83.
29. Tomicic, A., Martínez, C., & Rodríguez, J. (2020). Using The Generic Model Of Psychotherapy To Develop A Culturally-Sensitive Approach To Psychotherapy With Sexual And Gender Minority Patients. *Frontiers İn Psychology*, 11, 599319.
30. Toptaş, T., & Kırloğlu, H. İ. K. (2021). Klinik Sosyal Hizmet (Ksh) Ve Eğitimine İlişkin Bir Değerlendirme. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, (18), 179-193.
31. Yıldırım, O. (2020). Kültüre Duyarlı Psikolojik Danışma Yeterliklerinin Yordanmasında Kültürel Zekâ, Çok Kültürlü Psikolojik Danışma Eğitimini Ve Mesleki Deneyimin Rolü. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 41-52.
32. Yılmaz, K. Y. Çocuklarla Psikolojik Danışmada Hikaye Anlatım Tekniği. *Humanistic Perspective*, 5(2), 783-796.
33. Zümbül, S. (2021). Başa Çıkma: Bütüncül Bir Gözden Geçirme. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 109-143.

Muhammet BAL¹⁹⁵, Bekir GAZEZ¹⁹⁶, Emrah ALTUNTAŞ¹⁹⁷, Fethi ÖZDAYI¹⁹⁸, Tacettin APAYDIN¹⁹⁹
İLKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN DEVAMSIZLIK NEDENLERİ ÜZERİNE İDARECİ VE ÖĞRETMEN
GÖRÜŞLER
OPINIONS OF ADMINISTRATORS AND TEACHERS ON THE REASONS FOR ABSENTEEISM AMONG
PRIMARY SCHOOL STUDENTS

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, ilköğretim öğrencilerinin okula devamsızlık nedenlerine ilişkin yönetici ve öğretmen görüşlerini ortaya koymaktır. Öğrenciler, eğitim-öğretim yılı boyunca çeşitli mazeretlere bağlı olarak ya da herhangi bir gerekçe olmaksızın okula devam etmeyebilirler. Ancak devamsızlık süresi uzadıkça, öğrencilerin okul ortamına olan aidiyet duygusu zayıflamakta ve eğitimden yeterince yararlanmaları güçleşmektedir. Eğitime yeterli düzeyde katılım sağlayamayan bireyler ise kendi potansiyellerini tam anlamıyla geliştirme fırsatı bulamazlar. Bu bağlamda, öğrencilerin okula devamsızlık yapma nedenlerini belirlemek amacıyla Manisa ili Salihli ilçesinde görev yapan 35 öğretmenin görüşlerine başvurulmuştur. Verilerin toplanması sürecinde, araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, öğrencilerin okula devam etmemelerinin başlıca sebepleri arasında okula ilgi duymamaları, çalışma zorunluluğu, aile içi problemler, ekonomik yetersizlikler, sağlık sorunları, pandemi süreci, tedavi gereksinimleri, okulda dışlanma hissi, derslere karşı ilgisizlik, ailelerin çocuklarına yeterince ilgi göstermemesi, kültürel faktörler ve öğretmen ile yöneticilerin otoriter tutumları gibi unsurlar yer almaktadır. Ayrıca, öğrencilerin devamsızlık oranlarını azaltmaya yönelik öneriler de belirlenmiştir. Bu kapsamda, derslerin daha ilgi çekici hale getirilmesi, okul içinde sportif ve sosyal aktivitelerin artırılması, engelli bireyler için okulun daha erişilebilir hale getirilmesi ve ailelerle güçlü bir iletişim kurulması gibi önlemlerin, öğrencilerin okula devamlılığını artırabileceği ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Devamsızlık, ilköğretim öğrencileri, öğretmen görüşleri, okul aidiyeti.

ABSTRACT

This research The aim of this study is to analyse the reasons for school absenteeism of primary school students and teachers' views. Students, academic year during the whole period without any excuse or without any justification may not attend school. However, the longer the period of absence, the more likely it is that students the sense of belonging to the school environment weakens and education is not sufficiently utilised. it becomes difficult for them to benefit from it. Those who could not participate in the training at an adequate level individuals have the opportunity to fully develop their potential they cannot find it. In this context, the reasons for students' absenteeism from school to determine the behaviour of 35 teachers working in Salihli district of Manisa province opinions were consulted. During the data collection process, the researcher A semi-structured interview form prepared by the teacher was used. In the hand According to the findings, the main reasons for students not attending school are lack of interest in school, the obligation to work, problems within the family, economic inadequacies, health problems, pandemic process, treatment requirements, feeling of exclusion at school, lack of interest in studies, parents' cultural factors and the lack of interest of teachers and administrators factors such as authoritarian attitudes. In addition, students' Suggestions for reducing absenteeism rates were also determined. This one In this context, it is aimed to make the lessons more interesting, to organise sports and sports activities within the school. increasing social activities, making the school more accessible for disabled individuals making them accessible and establishing strong communication with families measures can increase the school attendance of students.

Keywords: Absenteeism, primary school students, teacher opinions, school belonging.

¹⁹⁵ Muhammet BAL, Sivrice İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, e-posta: muhammetbal2386@gmail.com, ORCID NO: 0009-0003-0033-8212.

¹⁹⁶ Bekir GAZEZ, Sivrice İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, e-posta: gazez19@hotmail.com, ORCID NO: 0009-0008-7851-3961.

¹⁹⁷ Emrah ALTUNTAŞ, Sivrice İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, e-posta: emralt_23@hotmail.com, ORCID NO: 0009-0008-2554-5687.

¹⁹⁸ Fethi ÖZDAYI, Sivrice İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, e-posta: fozdayi2323@gmail.com, ORCID NO: 0009-0005-5943-3550.

¹⁹⁹ Tacettin APAYDIN, Sivrice İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, e-posta: tacettinapaydin23@gmail.com, ORCID NO: 0009-0005-5245-1924.

GİRİŞ

Eğitim, bireyin bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimini destekleyen temel bir süreçtir. Eğitimin amaçlarına ulaşabilmesi için öğrencilerin düzenli olarak eğitim kurumlarına devam etmeleri gerekmektedir (Yıldırım, 2020: 45). Ancak, özellikle ilköğretim düzeyinde okula devamsızlık, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli sonuçlar doğuran bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğrencilerin eğitim sürecinden yeterince yararlanamaması, akademik başarılarını olumsuz etkilediği gibi, sosyal gelişimlerini de sekteye uğratabilmektedir (Güngör, 2018: 102). Devamsızlık oranlarının yüksek olması, okuldan kopuşun yanı sıra, öğrencilerin ilerleyen eğitim kademelerinde de benzer sorunlar yaşamasına neden olabilmektedir (Demir & Kaya, 2019: 78).

Okula devamsızlık, farklı bireysel, ailevi ve çevresel faktörlerden kaynaklanabilmektedir. Yapılan araştırmalarda, ekonomik yetersizlikler, aile içi sorunlar, sağlık problemleri, kültürel faktörler, öğrencinin akademik başarısızlık hissi ve okula karşı olumsuz tutum geliştirmesi gibi unsurların devamsızlık üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir (Aksoy, 2021: 64). Bunun yanı sıra, öğrencilerin eğitim ortamında kendilerini güvende ve motive hissetmemeleri, okulda maruz kaldıkları dışlanma ya da zorbalık gibi durumlar da devamsızlığı artıran faktörler arasında yer almaktadır (Çelik, 2022: 31). Ayrıca, öğretmenlerin ve yöneticilerin öğrencilere karşı sergiledikleri otoriter ya da ilgisiz tutumlar da öğrencilerin okula karşı olumsuz bir bakış açısı geliştirmelerine ve devamsızlık yapmalarına neden olabilmektedir (Kaya, 2020: 88).

Öğrencilerin devamsızlık yapmalarına neden olan faktörlerden biri de çalışmak zorunda kalmalarıdır. Özellikle sosyoekonomik durumu düşük ailelerde, çocukların eğitim hayatlarından erken koparak iş hayatına atılmaları gerekebilmektedir (Yılmaz, 2019: 55). Bu durum, eğitimin sürekliliğini olumsuz etkileyerek öğrencilerin akademik gelişimlerini engellemekte ve toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmektedir (Turan & Şahin, 2021: 74). Bununla birlikte, öğrencilerin sağlık problemleri ve uzun süreli tedavi gerektiren hastalıkları da devamsızlık oranlarını artıran bir diğer önemli faktördür (Öztürk, 2020: 92). Özellikle pandemi süreci, öğrencilerin eğitim süreçlerine katılımını olumsuz yönde etkilemiş, uzaktan eğitim sürecinde de devamlılık sorunlarının yaşanmasına neden olmuştur (Çelik, 2022: 31).

Devamsızlığın bireysel ve toplumsal sonuçları göz önünde bulundurulduğunda, bu sorunun çözümüne yönelik etkili politikaların geliştirilmesi büyük bir önem taşımaktadır. Öğrencilerin okula bağlılıklarını artırmak için, derslerin ilgi çekici hale getirilmesi, okul ortamında sosyal ve sportif aktivitelerin artırılması, öğretmenlerin öğrenci merkezli yaklaşımlar benimsemesi ve ailelerle güçlü bir iletişim kurulması gerekmektedir (Karahana, 2023: 110). Ayrıca, okulun fiziksel şartlarının iyileştirilmesi, engelli bireylerin eğitim sürecine daha etkin katılımlarının sağlanması da devamsızlığı azaltmaya yönelik stratejiler arasında yer almaktadır (Şahin & Korkmaz, 2020: 59).

Bu araştırma, ilköğretim öğrencilerinin okula devamsızlık nedenlerini belirlemek ve bu konuda idareci ve öğretmenlerin görüşlerini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında, Manisa ili Salihli ilçesinde görev yapan 35 öğretmenin görüşlerine başvurulmuş ve veriler, araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda, öğrencilerin devamsızlık nedenleri analiz edilerek, bu sorunun çözümüne yönelik öneriler sunulmuştur. Çalışmanın, eğitim politikalarının geliştirilmesine katkı sağlayacağı ve öğrencilerin okula devamlılıklarını artırmaya yönelik stratejilerin belirlenmesine ışık tutacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemi kullanılarak olgubilim (fenomenoloji) deseni çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Olgubilim yaklaşımları, bireylerin doğrudan deneyimlediği ancak tam anlamıyla kavrayamadığı olguları anlamaya yönelik bir araştırma zemini oluşturur (Yıldırım & Şimşek, 2008). Bu doğrultuda araştırma, ilköğretim öğrencilerinin devamsızlık nedenlerine ilişkin öğretmen ve yöneticilerin görüşlerini derinlemesine analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Manisa ili Salihli ilçesinde görev yapan toplam 35 öğretmen oluşturmaktadır. Bu öğretmenlerin 20'si kadın, 15'i ise erkektir. Veri toplama süreci 1-30 Nisan 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubunun belirlenmesinde, araştırmanın Manisa-Salihli ilçesinde görev yapması önemli bir etken olmuş, bu durum öğretmenlere kolay erişim sağlanarak veri toplama sürecini verimli hale getirmiştir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada, öğrencilerin okula devamsızlık nedenlerini ortaya koymaya yönelik olarak öğretmen ve yöneticilerin görüşleri alınmıştır. Bu amaç doğrultusunda, nitel araştırma yöntemine uygun olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Mevcut literatürde okula devamsızlık konusuyla ilgili ölçme araçları bulunsa da, özellikle pandemi sonrası dönemde devamsızlık nedenlerinde farklılıklar olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, araştırma kapsamına uygun özgün veriler elde edebilmek amacıyla araştırıcı tarafından sorular oluşturulmuş ve katılımcılardan bu sorulara yönelik detaylı yanıtlar alınmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla elde edilen veriler detaylı bir şekilde incelenmiştir. Katılımcılar tarafından verilen yanıtlar, öğrencilerin devamsızlık nedenlerini anlamaya yönelik olarak sistematik bir şekilde analiz edilmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler yazıya dökülerek, öğretmenlerin devamsızlık konusundaki düşünceleri belirli temalar çerçevesinde kategorize edilmiştir. Her katılımcı anonim olarak kodlanmış ve "K" harfi ile temsil edilmiştir. Bazı öğretmenlerin belirli sorulara yanıt vermemesi nedeniyle, yalnızca görüş bildiren katılımcıların ifadeleri analiz sürecine dahil edilmiştir. Bu araştırma, öğretmen ve yöneticilerin görüşlerini derinlemesine analiz ederek, ilköğretim düzeyinde devamsızlık sorununa ilişkin farklı bakış açılarını ortaya koymayı ve bu soruna yönelik çözüm önerileri geliştirmeyi amaçlamaktadır.

BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde veri toplama araçlarından elde edilen verilerle oluşturulan bulgulara yer verilmektedir.

Tablo 1: Öğrencilerin Devamsızlıklarına Yönelik Öğrencilerin Bireysel Nedenlerine İlişkin Bulgular

Temalar	Alt Temalar	Frekans
Hastalık	Sağlık Sorunları	5
Okulu Sevmeme	Öğrencilerin okulda mutsuz hissetmesi, akademik başarısızlık yaşaması, akran zorbalığına maruz kalması,	7
Ekonomik nedenler	Ailedeki maddi yetersizlikler nedeniyle öğrencinin çalışmak zorunda kalması, işsizlik nedeniyle yaşanan ekonomik kaygılar.	7
Ailenin ilgisizliği	Aile bireylerinin eğitimin önemini yeterince kavramaması, çocuğun okul sürecini takip etmemesi ve eğitimi önemsiz görmesi.	5
Derslere ilgisizlik	Öğrencinin derslere karşı motivasyonunun düşük olması, akademik başarısızlık yaşaması, ders çalışmaktan kaçınması ve ödev yapmaya isteksiz olması.	5

Öğretmenlere, öğrencilerin devamsızlık nedenlerine yönelik bireysel faktörler sorulduğunda, verilen yanıtlar çeşitli kategorilerde toplanmıştır. Öğrencilerin okula devam etmemesinin en önemli nedenleri arasında fiziksel ya da psikolojik sağlık sorunları, okula yönelik olumsuz duygular, ekonomik zorluklar,

ailelerin eğitime yeterince önem vermemesi ve derslere karşı ilgisizlik yer almaktadır. Öğretmenlerin görüşlerine göre, bazı öğrenciler sağlık problemleri veya tedavi süreçleri nedeniyle okula düzenli olarak devam edememektedir. Bunun yanı sıra, okul ortamında kendini mutlu hissetmeyen, akran zorbalığına maruz kalan, derslere ilgisiz olan ya da akademik başarısızlık yaşayan öğrenciler, okula karşı isteksizlik geliştirebilmektedir. Ekonomik zorluklar da devamsızlık üzerinde etkili bir faktör olup, bazı öğrencilerin çalışmak zorunda kalması ya da evde kardeş bakımını üstlenmesi gibi durumlar, okula devamlılıklarını olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca, ailelerin eğitime karşı ilgisiz ya da olumsuz bir tutum sergilemesi, öğrencilerin okula düzenli gitmelerini engelleyen etkenlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Öğrencilerin devamsızlık nedenleri incelendiğinde, bazı durumların zorunluluklardan, bazılarının ise kişisel tercihlerden kaynaklandığı görülmektedir. Özellikle sağlık, ekonomik ve ailevi sebepler nedeniyle okula gelemeyen öğrenciler için destek mekanizmalarının oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Öğrencilerin eğitime erişimini artırmak adına, bu engellerin ortadan kaldırılması ve onların okul ortamına uyum sağlamaları için gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir.

Tablo 2: Öğrencilerin Devamsızlıklarına Yönelik Öğretmenlerden Kaynaklı Nedenlere İlişkin Bulgular

Tema	Alt Tema	Frekans
Öğretmenler tarafından yeterli ilgi gösterilmemesi	Öğrencilerin yeterince değer görmemesi ve dışlanmış hissedilmesi.	12
Öğretmenin otoriter tavrı	Sert ve katı disiplin uygulamaları, öğrenciler üzerinde baskıcı tutumların sergilenmesi.	6
Öğretmenin ayrımcılık yapması	Öğrenciler arasında adaletsiz davranışlar sergilenmesi, bazı öğrencilerin diğerlerine göre farklı muamele görmesi.	3
Öğretmenlerin öğrenciler üzerinde küçük düşürücü davranışlarının olması	Öğrencilere hakaret edilmesi, onlara kızılması gibi olumsuz tutumlar.	5
Öğrencilerle iletişim kuramama	Öğretmenlerin öğrencilerle iletişim kurmakta zorlanması, öğrencileri görmezden gelme veya onlarla konuşmaktan kaçınma.	5

Bu bulgular, öğretmenlerin tutum ve davranışlarının öğrencilerin okul deneyimlerini ve akademik başarılarını doğrudan etkileyebileceğini göstermektedir. Öğretmenlerin öğrencilere yeterli ilgi göstermemesi, öğrencilerin dışlanmışlık ve hor görülme gibi olumsuz duygular yaşamasına neden olabilir. Bu durum, öğrencilerin okula karşı olumsuz tutumlar geliştirmelerine, devamsızlık yapmalarına ve akademik başarılarının düşmesine yol açabilir. Ayrıca, öğretmenin sert ve otoriter tutumu, öğrencilerde güvensizlik ve huzursuzluk yaratabilir. Otoriter disiplin uygulamaları, öğrencilerin okul ortamına olan bağlılıklarını zayıflatabilir. Öğrenciler, bu tür baskıcı ortamlarda kendilerini rahat hissetmeyebilirler. Ayrımcılık yapan öğretmenler ise, öğrenciler arasında adaletsizlik yaratır ve öğrencilerin kendilerini değerli hissetmemelerine yol açar. Bu tür tutumlar, öğrencilerin okulda aidiyet duygularını zedeler ve başarılarını olumsuz etkiler. Öğretmenlerin, öğrencilerle sağlıklı iletişim kurarak, bireysel ihtiyaçlarına saygı göstererek ve olumlu pekiştirme yöntemleri kullanarak daha etkili bir eğitim ortamı yaratmaları, öğrencilerin akademik motivasyonlarını artırabilir ve okula olan ilgilerini güçlendirebilir.

Tablo 3: Öğrencilerin Devamsızlıklarına Yönelik Okul ve Okul İdaresinden Kaynaklı Nedenlere İlişkin Bulgular

Temalar	Alt Temalar	Frekans
---------	-------------	---------

Tespit yetersizliği	Devamsızlıkların önemsenmemesi, bazı devamsızlıkların silinmesi.	8
Okul yönetiminin otoriter olması	Disiplin kurallarının katı olması, sert tutum, kötü yaklaşım, kılık kıyafet dayatması, öğrencileri korkutma.	9
Okulun cazibe merkezi olamaması	Spor merkezi, eğlence ortamı, oyun alanı, kütüphane, spor etkinlikleri olmaması.	7
İdarenin aileye geç bildirim yapması	Velilerin bilgilendirilmemesi, aileyle durumu paylaşmama, devam durum çizelgesini aileye yollamama.	4
İdarenin öğrenciyle iletişiminin azlığı	Öğrencilerin aşağılanması, öğrencilerle iletişim kurmama.	3

Bu bulgular, okul yönetimi ve okul ortamının öğrenci devamsızlıkları üzerindeki etkilerini göstermektedir. İlk olarak, tespit yetersizliği sorunu dikkat çekicidir; devamsızlıkların önemsenmemesi veya bazılarının silinmesi, öğrenci devamsızlıklarının ciddiyetle ele alınmamasına yol açar. Bu durum, öğrencilerin devamsızlıklarının ardındaki nedenlerin fark edilmemesine ve dolayısıyla bu sorunların çözülmemesine neden olabilir. Okul yönetiminin otoriter tutumları da öğrenciler üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir. Katı disiplin kuralları, sert tutumlar ve öğrencileri korkutan bir yaklaşım, okulda korku ve güvensizlik yaratabilir, bu da öğrencilerin okula olan ilgilerini azaltabilir ve devamsızlık oranlarını artırabilir. Ayrıca, okulun cazibe merkezi olamaması, öğrencilerin okuldan daha fazla uzaklaşmasına neden olabilir. Spor salonları, oyun alanları veya kütüphane gibi etkinlik alanlarının olmaması, öğrencilerin okulda daha fazla vakit geçirmek ve aktif olmak istememelerine yol açabilir. İdarenin aileye geç bildirim yapması ve öğrencilerle iletişim eksiklikleri, devamsızlıkların erken aşamalarda tespit edilmesini ve çözümlenmesini engeller. Velilerin bilgilendirilmemesi, okul ile aile arasında kopukluk yaratır, bu da öğrencinin okuluna olan bağlılığını zayıflatabilir. Son olarak, öğrencilerle iletişimdeki azlık, öğrencilerin kendilerini değersiz hissetmelerine yol açabilir ve okula karşı olumsuz bir tutum geliştirmelerine sebep olabilir. Bu durumların tümü, öğrencilerin okuldan uzaklaşmalarına ve devamsızlıklarının artmasına neden olabilir, bu yüzden okul yönetimlerinin ve öğretmenlerin daha dikkatli ve öğrencileri destekleyen bir yaklaşım benimsemeleri önemlidir.

Tablo 4: Öğrencilerin Devamsızlıklarına Yönelik Ailevi Kaynaklı Nedenlere İlişkin Bulgular

Temalar	Alt Temalar	Frekans
Kültür seviyesi	Eğitim yönünden yetersiz olma, okula göndermek istememe, eğitime önem verilmemesi, kız öğrencilerin okutulmak istenmemesi,	10
Ekonomik faktörler	Maddi imkânsızlıklar, işsizlik, öğrencinin çalışmak zorunda olması, babanın hasta olması.	8
Parçalanmış aileler	Ailelerin öğrencileri takip edememesi, ilgisiz aileler, boşanmış ebeveynler, anne-baba kaybı, ebeveynlerden cezaevinde olanların varlığı, ailenin sık sık ev değıştirmesi.	7
Aile içi şiddet	Çocuğun psikolojisinin bozuk olması, yalnız kalma isteği, dayak, geçimsizlik,	4
Çocuğa zaman ayıramama	İlgisizlik, çok çocuk olması.	5

Bu bulgular, öğrenci devamsızlıklarının ardında yatan ailevi ve ekonomik faktörlerin çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Kültür seviyesi, öğrencilerin eğitime gösterilen ilgi ve önemin düşük olduğunu ve bazı ailelerin kız çocuklarının eğitimini önemsiz gördüğünü göstermektedir. Bu, eğitim hakkının eşit bir şekilde verilmemesi ve toplumsal cinsiyet normlarının etkisiyle öğrencilerin okula devam etmeme oranlarının

artmasına neden olabilir. Ekonomik faktörler, maddi zorlukların, işsizliğin ve öğrencilerin çalışmak zorunda kalmasının, okula devamsızlığı artıran temel sebepler arasında olduğunu göstermektedir. Özellikle babaların hasta olması gibi ailevi sağlık sorunları, ekonomik durumun daha da kötüleşmesine ve dolayısıyla çocukların eğitime daha az yönlendirilmesine yol açmaktadır. Parçalanmış aileler, aile içindeki düzensizliklerin ve ebeveynlerin çocuklarına yeterli ilgi gösterememelerinin, öğrencilerin okula olan bağlılıklarını ve motivasyonlarını olumsuz yönde etkileyebileceğini ortaya koymaktadır. Boşanmış ebeveynler, cezaevinde olan aile üyeleri ve sık sık yer değiştiren aileler, öğrencilerin eğitim sürecinde istikrarsızlığa ve sık sık devamsızlık yapmalarına neden olabilir. Aile içi şiddet, öğrencilerin psikolojik sağlıklarını bozan, yalnızlık ve korku hislerini artıran, şiddete tanık olmanın çocukların eğitim hayatını olumsuz etkilemesine yol açan bir başka faktördür. Bu durum, öğrencilerin okuldan uzaklaşmalarına ve akademik başarılarının düşmesine sebep olabilir. Son olarak, çocuğa zaman ayıramama durumu, ailelerin çocuklarıyla yeterli ilgiyi göstermemesi, özellikle büyük ailelerde bu sorun daha belirgin hale gelmektedir. Bu da öğrencilerin okul başarısını olumsuz yönde etkileyebilir ve devamsızlık oranlarını artırabilir. Genel olarak, bu bulgular, ailevi sorunların ve ekonomik zorlukların öğrenci devamsızlığını artıran temel etmenler olduğunu ve bu sorunların çözülmesi için ailelere yönelik daha fazla destek verilmesi gerektiğini göstermektedir.

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın amacı, ilköğretim öğrencilerinin devamsızlık nedenlerini idareci ve öğretmen görüşlerine dayalı olarak incelemektir. Araştırma sonuçları, devamsızlıkların çok çeşitli bireysel, ailevi, öğretimsel ve okul yönetimi ile ilgili nedenlere dayandığını ortaya koymuştur. Öğrencilerin devamsızlıkları, hem akademik başarılarını olumsuz etkileyen hem de sosyal ve psikolojik gelişimlerini engelleyen bir durumdur. Sağlık sorunları, okulda mutsuz olma, ailevi problemler ve öğretmen-öğrenci ilişkilerindeki eksiklikler gibi faktörler, devamsızlığın başlıca sebepleri arasında yer almaktadır.

Öğrencilerin devamsızlıklarının bir kısmı sağlık sorunları ve psikolojik rahatsızlıklardan kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra, öğrencilerin okulu sevmedikleri, okulda başarısızlık yaşadıkları ve akran zorbalığına maruz kaldıkları da belirtilen diğer nedenler arasında yer almaktadır. Ayrıca, ekonomik zorluklar ve ailelerin eğitim konusunda ilgisiz olmaları, öğrencilerin devamsızlık yapmalarını artıran önemli faktörlerdir. Bu bağlamda, öğrencilerin okuldan uzaklaşmalarına yol açan pek çok faktörün, hem bireysel hem de toplumsal boyutları olduğu söylenebilir.

Öğretmenler ve okul yönetimi de devamsızlıkların önemli sebeplerindendir. Öğrencilerin, öğretmenlerin ilgisizliği, sert disiplin uygulamaları ve öğretmenlerle yeterli iletişim kuramama gibi durumlarla karşılaştığı gözlemlenmiştir. Öğretmenlerin öğrencileri motive etme konusunda eksik kalmaları ve dersleri eğlenceli hale getirmemeleri de devamsızlık oranlarını artırmaktadır. Okul yönetiminin katı tutumları ve öğrencilerle iletişim eksiklikleri, öğrenci-devamlılık ilişkisini olumsuz etkileyen diğer önemli faktörlerdir.

Ailevi faktörler de devamsızlık oranları üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Ailelerin eğitim seviyesi ve ekonomik durumları, öğrencilerin okulda kalmalarını etkileyen faktörlerden biridir. Ailelerin eğitime yeterli derecede önem vermemesi, çocukların okuldan uzaklaşmasına neden olmaktadır. Ayrıca, parçalanmış aile yapıları, boşanmış ebeveynler, anne-baba kaybı gibi durumlar, öğrencilerin psikolojik ve sosyal durumlarını olumsuz yönde etkileyebilir ve devamsızlığa neden olabilir.

Öneriler:

- Öğrencilerin sağlık sorunları ve psikolojik rahatsızlıklarına yönelik destekleyici önlemler alınmalıdır. Okulda psikolojik danışmanlık hizmetleri artırılmalı, öğrencilere gerekli sağlık hizmetleri sağlanmalıdır. Öğrencilerin okula gelmemelerinin nedenleri arasında yer alan psikolojik rahatsızlıkların, okulda daha fazla fark edilip desteklenmesi gerekmektedir.

- Öğretmenlerin öğrencilerle daha etkili bir iletişim kurabilmesi için eğitimler düzenlenmeli, öğrencilere daha fazla ilgi gösterilmeli ve derslerin daha eğlenceli hale getirilmesine yönelik yenilikçi yaklaşımlar benimsenmelidir. Öğretmenlerin disiplin uygulamalarında daha anlayışlı ve adil olmaları teşvik edilmelidir.

- Okul yönetiminin öğrenci-veli ilişkisini güçlendirecek adımlar atması önemlidir. Okul yönetimi, devamsızlık durumu hakkında aileleri zamanında bilgilendirmeli ve velilerin eğitim sürecine dahil olmaları için çeşitli etkinlikler düzenlemelidir. Ayrıca, okulda cazibe merkezi oluşturacak, öğrencilerin ilgi göstereceği sosyal etkinlikler ve spor aktiviteleri artırılmalıdır.

- Aileler, çocuklarının eğitimine daha fazla ilgi göstermeleri için bilgilendirilmelidir. Aile içindeki sorunlar, eğitim sürecini olumsuz etkileyebileceğinden, okulda aile içi eğitim programları düzenlenebilir. Parçalanmış aile yapılarının öğrenciler üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik destek programları oluşturulmalıdır.

Bu öneriler, öğrenci devamsızlıklarını azaltmak ve öğrencilerin eğitim hayatlarına daha fazla katılım sağlamalarını desteklemek adına önemli adımlar olacaktır. Hem bireysel hem de toplumsal düzeyde öğrencilerin eğitimlerine yönelik daha fazla ilgi ve desteğin sağlanması, devamsızlık oranlarını düşürmede etkili olacaktır.

KAYNAKÇA

1. Aksoy, Z. (2021). Eğitimde Fırsat Eşitliği ve Devamsızlık. Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
2. Çelik, T. (2022). "Pandemi Sürecinde Okul Devamsızlığı ve Uzaktan Eğitim", Eğitimde Güncel Yaklaşımlar Dergisi, 10(3), 28-40.
3. Demir, B. & Kaya, E. (2019). "İlköğretim Öğrencilerinde Devamsızlık Problemi ve Çözüm Önerileri", Eğitim Bilimleri Dergisi, 22(1), 75-90.
4. Güngör, M. (2018). Öğrenci Başarısında Devamsızlığın Rolü. Akademik Araştırmalar Dergisi, 15(2), 98-110.
5. Karahan, F. (2023). Okul Ortamı ve Öğrenci Motivasyonu. Eğitim Yayınları, İstanbul.
6. Kaya, H. (2020). Öğrenci Davranışları ve Okul Kültürü. MEB Yayınları, Ankara.
7. Şahin, A. & Korkmaz, B. (2020). Eğitimde Erişilebilirlik ve Katılım: Engelli Bireyler İçin Okul Politikaları. Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İzmir.
8. Turan, E. & Şahin, M. (2021). "Çalışan Çocuklar ve Eğitim: Devamsızlığın Sosyoekonomik Boyutları", Toplum ve Eğitim Araştırmaları Dergisi, 13(4), 70-85.
9. Yıldırım, A. (2020). Eğitimde Devamsızlık ve Nedenleri: İlköğretim Örneği. Eğitim Yayınları, İstanbul.
10. Yılmaz, S. (2019). "Ekonomik Faktörlerin Öğrenci Devamsızlığı Üzerindeki Etkisi", Eğitim Politikaları ve Araştırmaları Dergisi, 8(2), 50-65.

EVLİLİK ÖNCESİ DANIŞMANLIĞIN AİLE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ *EFFECTS OF PREMARITAL COUNSELING ON THE FAMILY*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı; evlilik öncesi danışmanlığın aile üzerindeki etkilerinin incelenmesidir. Evlilik öncesi danışmanlık, çiftlerin birbirleriyle açık ve dürüst bir şekilde konuşmalarını teşvik eden uygulamaları kapsamaktadır. Bu süreçte danışman, çiftlere etkili iletişim tekniklerini öğretmekte, duygu ve düşüncelerini karşı tarafa doğru şekilde iletme becerisi kazandırmaktadır. Evlilik öncesi danışmanlığı ile kazandırılan beceriler, çiftlere sorunları yapıcı bir şekilde çözmeyi, birbirlerinin görüşlerine saygı duymayı ve sağlıklı bir şekilde anlaşmazlıkları çözmeyi öğretmektedir ve farkındalık oluşturulmaktadır. Evlilik öncesi danışmanlık hizmeti alınması, evlilik öncesi süreçte çiftlerin birbirlerini iyi tanınması, evlilikle ilgili gerçekçi beklentiler oluşturabilmeleri, etkili iletişim kurma yollarını ve olası sorunlarla nasıl baş edeceklerini bilmeleri evliliğe “iyi bir başlangıç yapabilme” fırsatı verir, bu nedenle çok önemlidir. Evlilik öncesi yapılan görüşmeler, çiftlerin birbirlerinin ihtiyaçlarını ve duygusal beklentilerini anlamalarına yardımcı olduğundan, evlilik öncesi danışmanlık hizmetinin verilmesi sadece evliliği değil, aynı zamanda ailedeki bağları da güçlendirmektedir. Bu nedenle evlilik öncesi danışmanlık hizmeti alınması gereklidir ve zorunlu olmalıdır.

Anahtar kelimeler: Evlilik, çift danışmanlığı, evlilik öncesi danışmanlık, aile danışmanlığı.

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the effects of premarital counseling on the family. Premarital counseling includes practices that encourage couples to talk to each other openly and honestly. During this process, the counselor teaches couples effective communication techniques and provides the ability to convey their feelings and thoughts to the other party correctly. The skills gained through premarital counseling teach couples to solve problems constructively, respect each other's opinions and resolve disagreements in a healthy way, and awareness is created. Receiving premarital counseling provides couples with the opportunity to “make a good start” to marriage by getting to know each other well in the premarital process, being able to create realistic expectations about marriage, knowing effective communication methods and how to deal with potential problems, and therefore it is very important. Since premarital meetings help couples understand each other's needs and emotional expectations, providing premarital counseling strengthens not only the marriage but also the family ties. Therefore, premarital counseling is necessary and should be mandatory.

Keywords: Marriage, couple counseling, premarital counseling, family counseling.

GİRİŞ

Evlilik öncesi danışmanlık, çiftlerin evliliklerine sağlam bir temel atmalarına yardımcı olmak ve potansiyel zorlukları önceden ele almak amacıyla sağlanan profesyonel bir rehberlik hizmetidir (Çetintaş & Ekşi, 2020). Evlilik öncesinde yapılan danışmanlık, çiftlerin evliliklerinde karşılaşılabilecekleri sorunlarla başa çıkabilme yeteneklerini geliştirmelerine ve daha sağlıklı, mutlu bir ilişki kurmalarına olanak tanır (Grams vd., 2007).

Evlilik öncesi danışmanlık; çiftlerin iletişim becerilerinin geliştirilmesi, karşılıklı beklentilerin netleşmesi, çatışma çözme becerilerinin geliştirilmesi, evli bir birey olmaya ya da ebeveynliğe duygusal hazırlık, güven ve bağ kurma becerilerinin geliştirilmesi, evlilik ve aile hedeflerinin ortaklaşa belirlenmesi, ebeveynlik ve aile değerleri, evlilikle ilgili gerçekçi beklentiler, kişisel büyüme ve gelişim için çiftlerin cesaretlendirilmesi ve aynı zamanda evlilikten sonra psikolojik ve duygusal desteğin sürdürülebilmesi amacıyla yapılmaktadır (Knobloch-Fedders vd., 2007).

Çift terapisi ve evlilik danışmanlığı, öncelikli olarak ilişki odaklı sunulan sorunlarda (örn. ilişki sıkıntısı, iletişim zorlukları, ilişki geliştirme, sadakatsizlikle başa çıkma, taciz edici etkileşimler, güven ihlalleri, yaşam geçişleri, yakınlık, vb.), ilişki geliştirmede (örn. çocuk sahibi olmak veya evlilik gibi yaşam değişikliklerine hazırlanmak için) ve bir veya her iki partnerdeki ruh sağlığı zorluklarına odaklanmak için kullanılmaktadır (Friedlander vd., 2010). Belirli tanılar için ikili müdahalelerden elde edilen bulgular, her iki partner için de obsesif kompulsif bozukluk, travma sonrası stres bozukluğu ya da depresyon gibi ruh sağlığı sonuçlarında, ilişki memnuniyetinde ve işlevsellikte iyileşme olduğunu göstermektedir (Grams vd., 2007). Evlenmeden önceki dönemde görülen riskli durumların her birine bilişsel-davranışsal, bütünleştirici, duygu odaklı, sistem odaklı, psikodinamik çeşitli terapötik yöntemler ile yaklaşılabilir (Kaya, 2022).

Evlilik öncesi danışmanlık, çiftlerin birbirleriyle açık ve dürüst bir şekilde konuşmalarını teşvik eden uygulamaları kapsamaktadır. Bu süreçte danışman, çiftlere etkili iletişim tekniklerini öğretmekte, duygu ve düşüncelerini karşı tarafa doğru şekilde iletme becerisi kazandırmaktadır (Friedlander vd., 2010). İyi bir iletişimin, evlilikteki anlaşmazlıkların daha kolay çözümlenmesini sağladığı ve duygusal bağları güçlendirdiğine ilişkin pek çok araştırma bulunmaktadır (Akdemir vd., 2006; Çağan, 2011; Çetintaş & Ekşi, 2020; Nichols, 2013; Özabacı & Erkan, 2013).

Evlilik, iki bireyin farklı hayat tecrübeleri, değerleri ve beklentileriyle bir araya gelmesidir ve evlilik öncesi danışmanlık, çiftlerin birbirlerinden ne beklediklerini anlamalarına yardımcı olan bir hizmet olduğundan evliliğin temel amacının yerine getirilmesinde önemli bir profesyonel hizmet olarak değerlendirilmektedir (Merter, 2015). Evlilik sürecinde, finansal sorumluluklar, aile içindeki roller, kariyer hedefleri, çocuk sahibi olma gibi durumlar oluşupundan, evlilik öncesinde yapılan bir aile danışmanlığı bu önemli konularda netlik kazanılmasını desteklemektedir. Evlilik öncesinde bir yol gösterme niteliği taşıyan yönlendirmeler sayesinde evlilikteki olumsuz sürprizler en aza indirilir ve daha uyumlu bir ilişki kurulabilir (Kaya, 2022).

Evlilikte, zaman zaman anlaşmazlıklar ve çatışmalar olabilmektedir ve evlilik öncesi danışmanlık, çiftlere çatışma çözme stratejileri ve becerileri kazandıran profesyonel bir yardım hizmetidir. Evlilik öncesi danışmanlığı ile kazandırılan beceriler, çiftlere sorunları yapıcı bir şekilde çözmeyi, birbirlerinin görüşlerine saygı duymayı ve sağlıklı bir şekilde anlaşmazlıkları çözmeyi öğretmektedir ve farkındalık kazandırılmaktadır (Üstündağ, 2014). Evlilik öncesi danışmanlık, çiftlerin evliliklerine dair herhangi bir problem ortaya çıktığında profesyonel destek almayı daha doğal bir süreç haline getirir. Dolayısıyla evlilik sırasında ortaya çıkan sorunlarla başa çıkmak için danışmanlık hizmeti almak, ilişkinin daha sağlıklı bir şekilde sürmesini sağlar ve çiftler, bu profesyonel destekle daha güçlü bir şekilde ilişki kurabilir ve evliliklerini uzun vadede sürdürebilirler (Wagner, 2021).

Evlilik öncesi danışmanlık hizmeti alınması, evlilik öncesi süreçte çiftlerin birbirlerini iyi tanıması, evlilikle ilgili gerçekçi beklentiler oluşturabilmeleri, etkili iletişim kurma yollarını ve olası sorunlarla nasıl baş edeceklerini bilmeleri evliliğe “iyi bir başlangıç yapabilme” fırsatı verir, bu nedenle çok önemlidir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Raporu, 2014).

EVLİLİK ÖNCESİ DANIŞMANLIĞIN TARİHSEL SÜRECİ

Çift terapisinde evlilik öncesi danışmanlığın önemi son yıllarda daha fazla fark edilmiş olsa da bireysel psikoterapiden daha az ilgi görmüştür (Nichols, 2013). Çift danışmanlığı üzerine yapılan pek çok öncü çalışmada, Pinsof ve diğer araştırmacıların (1986) kavramsal yaklaşımları evlilik öncesi danışmanlık uygulamalarında bir başlangıç noktası olarak alınmıştır (Knobloch-Fedders vd., 2007; Symonds & Horvath, 2004; Thomas vd., 2005). Çift Aile üyelerinin yalnızca kişisel bir bağ kurma ve danışman ile tedavi hedefleri konusunda hemfikir olma ile yeterli olmadığı, aynı zamanda herkesin gözlemlediği ve ailedeki diğerlerinin terapi hakkında nasıl hissettiğinden ve çiftin bir bütün olarak nasıl tepki verdiğinden etkilendiği dikkate alındığından (Pinsof vd. 1986) evlilik öncesinden itibaren danışmanlığın önemi literatüre ilk girdiği andan itibaren özgün, karmaşık ve çok katmanlı bir yapı olarak tanımlanmıştır (Thomas vd., 2005).

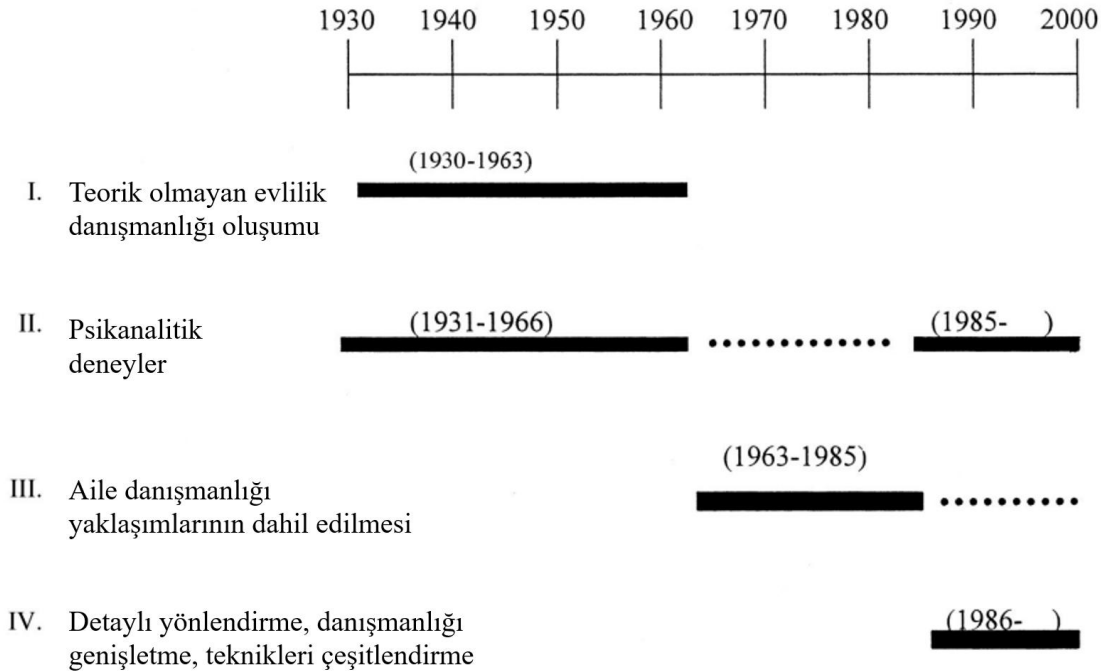
Evlilik öncesi danışmanlığının belirli bir mesleki faaliyet olarak 1929'da Amerika Birleşik Devletleri'nde, Dr. Abraham ve Hannah Stone tarafından New York City'de ilk evlilik danışmanlık merkezinin açılmasıyla başladığı belirtilmektedir (Scarborough Goodman, 1972). Yapılan bu ilk evlilik öncesi danışmanlık uygulamasını, evlenmek üzere olanlara ve halihazırda evli olanlara bilgi ve rehberlik sağlamak üzere tasarlanmış benzer merkezlerin kurulması izlemiştir. Bu ilk merkezler arasında, 1930'da Los Angeles'ta açılan Paul Popenoe'nin Amerikan Aile İlişkileri Enstitüsü ve 1932'de Bally Mudd'un yönetimi altında başlayan Philadelphia Evlilik Danışmanlığı yer almıştır (Pinsof vd. 1986).

Evlilik öncesi dönemde danışmanlık uygulamalarının ilk başladığı 1930'lu yıllarda olduğu gibi, şimdi de evlilik danışmanları tıp, psikiyatri, sosyal hizmet, psikoloji, sosyoloji, çocuk gelişimi ve hukuk alanlarından birinde veya daha fazlasında temel eğitim almış profesyonelleri içeren belirgin şekilde disiplinlerarası bir gruptur. Alanın heterojenliği, bir dizi temel soru üzerinde devam eden tartışmalara ve akışkanlığa yol açmaktadır (Grams vd., 2007).

Evlilik öncesi danışmanlığın bir meslek olarak büyümesine eşlik eden, bilimsel araştırma tekniğini kullanarak bazı temel soruları keşfetmeye yönelik girişimlerde bulunulan literatür günümüzde artmaktadır. Evlilik öncesi danışmanlığı terimi, Harper tarafından 1951 tarihli yazılan makalenin başlığında "Evlilik öncesi danışmanlık: Sanat mı yoksa bilim mi?" şeklinde ifade edilmesinin ardından sonraki çalışmalarda bu kavram sık kullanılmıştır (Scarborough Goodman, 1972).

Evlilik danışmanlığının tarihsel sürecinin dört aşamada gerçekleştiği belirtilmektedir (Gurman & Fraenkel, 2002):

- 1.Aşama- Teorik olmayan evlilik danışmanlığı oluşumu (1930-1963)
- 2.Aşama- Psikanalitik deneyler (1931-1966)
- 3.Aşama- Aile danışmanlığı yaklaşımlarının dahil edilmesi (1963-1985)
- 4.Aşama- Detaylı yönlendirme, danışmanlığı genişletme, teknikleri çeşitlendirme ve bütünleştirme (1986-günümüz) (Şekil 1).

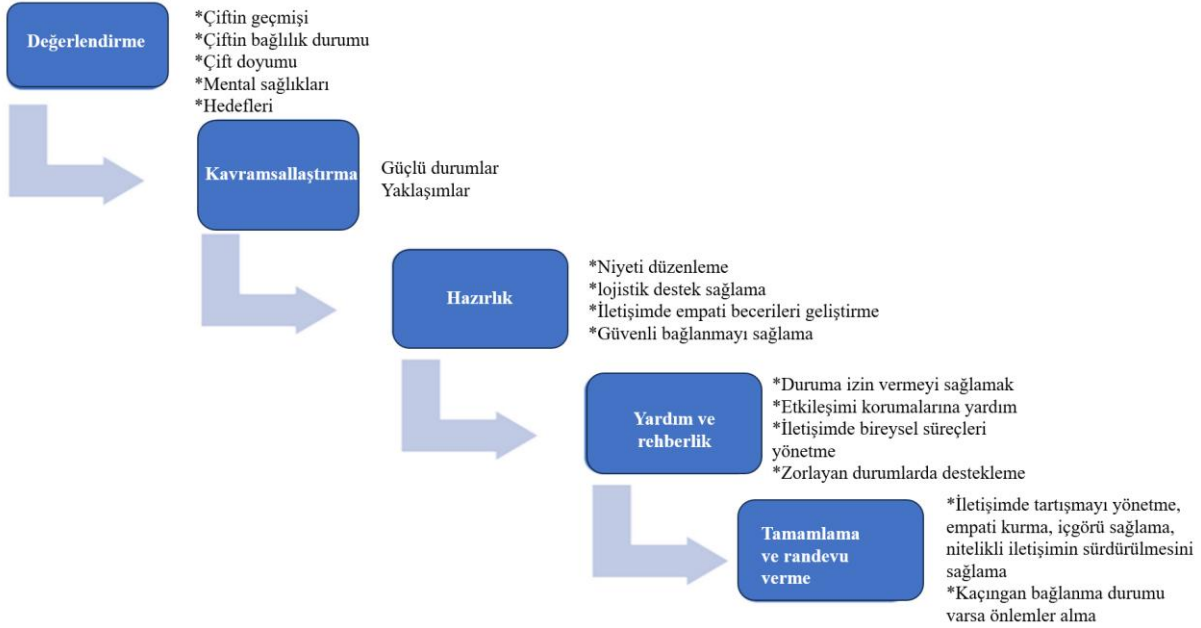
Şekil 1. Evlilik öncesi danışmanlığın tarihsel süreci (Gurman & Fraenkel, 2002)

Şekil 1’de belirtilen zaman çizelgesinde görsel olarak temsil edilen bu aşamalar aile danışmanlığının gelişiminde kavramsal olarak ayırt edilebilir zaman dönemlerine atıfta bulunmaktadır. Bu aşamalar, tam anlamıyla belirli yıllarda başlamamakta veya bitmemektedir. Bu zaman çizelgesindeki temsili süreler, çift danışmanlığı alanının evrimleşen kavramsal ve klinik eğilimlerini incelemek için bir organizasyonel sezgisel yöntem olarak değerlendirilmektedir (Gurman & Fraenkel, 2002).

Çift danışmanlığının mevcut tarihi aşaması, yalnızca klinik tedavi yaklaşımlarının giderek daha da iyileştirilmesiyle değil, aynı zamanda evlilik danışmanlığının kapsamının, ilişki çatışması ve sıkıntılarının tedavisinin ötesinde, bireysel psikiyatrik bozuklukların tedavisine genişletilmesiyle de karakterize edilmektedir (Knobloch-Fedders vd., 2007). Günümüzde çift danışmanlığının temel hedefleri doğrultusunda evlilik öncesi danışmanlık uygulamalarında “danışman-bireyin kendisi, danışman-diğer birey ve danışman-grup” şeklinde danışmanlık süreci uygulanmaktadır (Kaya, 2022). Dünya genelinde ülke yönetimlerinde aileleri güçlendirmek için önlemler alması yönünde büyüyen bir hareket bulunmaktadır. İngiltere’de Kasım 1998’de İçişleri Bakanlığı, aileleri desteklemeyi ve bunun için kaynak sağlamayı amaçlayan 'Aileleri Destekleme ve Evlilik Öncesi Rehberlik' raporunu yayınlamıştır. Kiliselerin, diğer inançların ve kayıt ofislerinin, evlenmeden önce bir çifte haklar ve sorumluluklar beyanı içeren bir evlilik öncesi paketi vermesi önerilmiştir. Ayrıca, teklife göre, çiftlerin düğünden en az on beş gün önce evlenme niyetlerini bildirmeleri zorunlu tutulmuş ve bu uygulama Avrupa’daki bazı ülkelere model alınmıştır ( ). İngiltere, Avustralya, Avusturya, Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri’nde evlilik öncesi dönemde yönlendirici ve olası sorunları önleyici çabalar, çiftlere istikrarlı bir evlilik için daha iyi bir temel sağlamak amacıyla, evliliğin başlangıcındaki geçiş noktasında müdahale etme girişimidir (Widenfelt vd., 1997).

EVLİLİK ÖNCESİ DANIŞMANLIK AŞAMALARI

Evlilik öncesi danışmanlık genellikle evlilik öncesi ilişkileri geliştirmek ve zenginleştirmek için tasarlanmış bir süreci ifade etmektedir ve amaçlanan sonuç, boşanmayı ve problemlerle ilerleyecek bir iletişimi önlemektir (Saemi vd., 2020). Bu süreç, çiftlerin birbirlerini daha iyi anlamalarına, olası sorunları önceden görmelerine ve ilişkilerini güçlendirmelerine olanak tanımaktadır. Evlilik öncesi danışmanlık, özellikle duygusal, iletişimsel ve pratik meselelerde farkındalık yaratmayı hedefleyen uygulamaları kapsamaktadır (Williamson, 2018). Evlilik öncesi danışmanlık sürecinin temel adımları Şekil 2’de özetlenmiştir.

Şekil 2. Evlilik öncesi danışmanlık süreci (Wagner, 2021)

Evlilik öncesi danışmanlık uygulamaları değerlendirme, kavramsallaştırma, hazırlık, yardım ve rehberlik, tamamlama ve takip aşamalarından oluşmaktadır. Değerlendirme aşamasında ilk tanışma gerçekleşmektedir ve çiftin geçmiş yaşamı, bağlılık düzeyleri, çift doyumu, mental sağlık durumları, çiftin evlilik sürecindeki beklentileri görüşülmektedir. Çiftler, danışmanla açık bir şekilde beklentilerini paylaşarak hangi konularda yardım almak istediklerini netleştirirler. Danışman, çiftin evlilik öncesi karşılaşılabileceği zorlukları anlamak için sorular sorarak genel bir değerlendirme yapar (Saemi vd., 2020). Kavramsallaştırma önemli bir aşamadır. Çiftlerin evlilikten ne beklediklerini ve hayatta hangi değerleri ön planda tuttıklarını anlamaları önemlidir. Bu süreç, çiftin hayat hedefleri, çocuk sahibi olma, kariyer, maddi planlar, aile ilişkileri gibi konularda ortak bir anlayış geliştirmelerine yardımcı olur. Hazırlık aşamasında güvenli bağlanma, iletişimde empati becerileri gibi konularda rehberlik uygulamaları yapılmaktadır. Danışmanlık sürecinde, çiftlerin birbirleriyle etkili bir şekilde nasıl iletişim kurabilecekleri üzerinde çalışılmaktadır. Bu uygulamalar aktif dinleme, duyguların doğru şekilde ifade edilmesi ve anlaşmazlıkların sağlıklı bir şekilde çözülmesi gibi becerileri içermektedir. Danışman, çiftlere tartışmalar sırasında sakin kalmalarını, birbirlerinin bakış açlarına saygı göstermelerini ve sorunları yapıcı bir şekilde ele almalarını öğretmek için kavramsal yaklaşım sunmaktadır (Nichols, 2013). Yardım ve rehberlik uygulamaları kapsamında iletişimde bireysel süreçleri yönetme konusunda destekleme alımları yapılmaktadır. Çiftler, kendi aile dinamiklerini ve bu dinamiklerin evliliklerini nasıl etkileyebileceğini keşfetmektedirler ve ayrıca arkadaşlar ve diğer sosyal çevrelerin evliliğe olan etkileri de ele alınarak evlilik öncesi dönemden itibaren farkındalık oluşturulmaktadır (Kızıl Aslan, 2023). Tamamlama ve takip aşamalarında ise iletişimde tartışmayı yönetme, empati kurma, içgörü sağlama, nitelikli iletişimin sürdürülmesini sağlama, kaçınan bağlanma durumu varsa önlemler alma gibi konularda destek verilmektedir (Farnam vd., 2011; Jayson, 2006).

EVLİLİK ÖNCESİ DANIŞMANLIĞIN İLKELERİ

Evlilik öncesi danışmanlık çiftlerin ilişkilerinin ilerlemesi için temel olmalı ve iletişim becerileri, tatmin edici ilişki, aktif dinleme, çatışma yönetimi becerileri, problem çözme becerileri, duyguların kontrolü, çiftlerin kendi benliklerinden, diğerlerinden ve evliliklerinden artan farkındalık ve anlayışları, aralarındaki bağları ve duygusal ilişkileri güçlendirme ve patoloji ve evlilik krizi hakkında anlayış ve bilgilerini içermelidir (Akdemir vd., 2006).

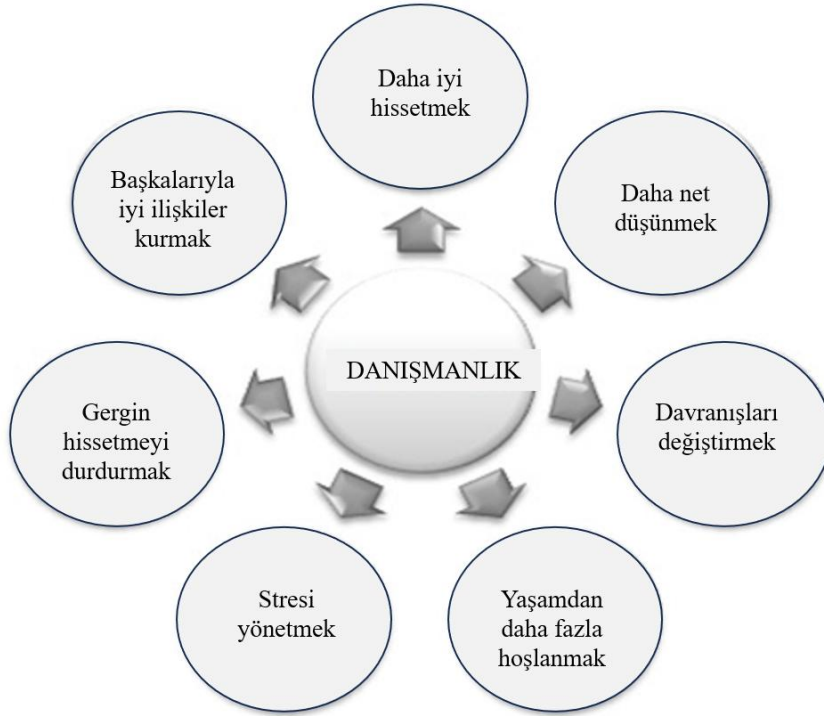
Çiftlerin danışmanlık gereksinimlerini belirlemeyi amaçlayan bazı çalışmaların ana konuları partnerle nasıl iletişim kurulacağı, cinsel ilişkiler, partner ve ailesi arasındaki çatışma çözümü, partnerin sorumluluğu,

rolü ve hakkı ve partnerin kişilik özellikleri hakkında eğitim gibi konuları kapsmalıdır (Gottman & Schwartz Gottman, 2017).

Çift ya da aile danışmanları da dahil olmak üzere psikolojik yardım hizmeti sunan mesleklerin tamamında mesleki derneklerce kabul edilmiş etik görevlerden biri mahremiyetin korunmasıdır. Gizlilik ilkesi mesleki etik bir kod olmakla beraber birçok ülkede yasal bir zorunluluktur (Gladding, 2012).

Çiftlerle yapılan evlilik öncesi danışmanlık sürecinin giriş aşamasında telefonla ön görüşme, seans için zaman belirleme ya da bilgilendirilmiş onam gibi konuları içermektedir. Evlilik öncesi danışmanlığın kapsamı Şekil 3’de özetlenmiştir.

Şekil 3. Evlilik öncesi danışmanlığın kapsamı (O’Leary vd., 2011)

Şekil 3’de belirtildiği gibi evlilik öncesi danışmanlık çiftlerin daha iyi hissetmeleri, daha net düşünmeleri, sorunlu davranışlarını düzeltmeleri, gergin hissetme durumunda farkındalık geliştirmeleri ve duyguların yönetimi, başkalarıyla da iyi sosyal ilişkiler kurma gibi ilkeler bulunmaktadır (Şekil 3).

GOTTMAN ÇİFT TERAPİSİNDE EVLİLİK ÖNCESİ DANIŞMANLIK

Gottman çift terapisi birçok çiftin video kayıtları, elektrokardiyografi (EKG) izlemeleri ve galvanik deri tepkisi ölçümleri aracılığıyla gözlemlenmesini, bu yolla mutlu ve mutsuz çiftlerin birbirinden ayrılmasını sağlayan ilkelerin belirlenmesini temel almaktadır. Bu ilkelerin dayandığı nokta ise “sağlıklı ilişki evidir” (Aydın & Balcıoğlu, 2021). Gottman yöntemi çift terapisinin hedefleri, çelişkili sözlü iletişimi etkisiz hale getirmek, yakınlığı, saygıyı ve sevgiyi artırmak, durgunluk hissi yaratan engelleri kaldırmak ve ilişki bağlamında yüksek bir empati ve anlayış duygusu yaratmaktır (Saemi vd., 2020). Gottman çift terapisi, hayranlık kültürünün oluşturulması, duygusal bağ kurma çabalarına yönelme, etkiyi kabul etme, çözülebilir çatışmaları çözme ve çözülemez çatışmalarla başa çıkma gibi konulara vurgu yaparak, ilişkileri güçlendirmeye yönelik araştırma temelli, yapılandırılmış bir yaklaşım sunmaktadır (Gottman & Schwartz Gottman, 2017). Bu kapsamda bu terapi yönteminin evlilik öncesi danışmanlıkta da uygulanabileceğine ve başarılı sonuçlar alındığına ilişkin araştırma sonuçları bulunmaktadır (Chen-Charpentier vd., 2021; Kaya, 2022; Saemi vd., 2020).

EVLİLİK ÖNCESİ DANIŞMANLIK İLE İLGİLİ YAPILAN ARAŞTIRMALAR

Evlilik öncesi dönemde danışmanlık ile ilişkili yapılan pek çok çalışma, evliliğın insanlara mutluluk ve refah getirdiğini, evlilik atışması ve tatminsizliğinin sadece çiftlerin psikososyal eylemlerini ve performanslarını etkilemekle kalmayıp aynı zamanda ailedeki çocukların ve gençlerin büyümesini ve gelişimini olumsuz etkilediğini vurgulamaktadır (Akdemir vd., 2006; etintaş & Ekşi, 2020; Jayson, 2006; Nichols, 2013; Pinsof & Catherall, 1986).

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından 2006 ve 2011 yıllarında yapılan ve 2014 yılında yayınlanan Türkiye Aile Yapısı Araştırmasında evli bireylere evliliğe ilişkin tutum, görüş ve ideallerine dair sorular sorulmuştur. Bu kapsamda 2006 yılında 12.208 hane ile görüşülmüş, bu hanelerde yaşayan toplam 48.235 ferдин demografik bilgisi toplanmış ve 18 yaş üstü 23.279 kişi ile yüz yüze görüşme yapılmıştır. Bu raporun sonuçlarına göre; çalışmaya katılanların en çok iki sosyal çevre aracılığıyla eşleriyle tanıştıkları anlaşılmaktadır (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2014).

Jayson (2006) tarafından yapılan 3344 çift üzerinde yapılan bir çalışmada, evlilik öncesi danışmanlık alan çiftlerin evlilik başarısızlığı olasılığının %31 daha az olduğu sonucuna varılmıştır.

Parish (1992) evlilik öncesi değerlendirme programı geliştirerek deneysel bir çalışma yapmıştır. Öncelikle birleştirilmiş çift iletişim programı ve evlilik öncesi değerlendirme programını karşılaştırarak incelemiştir ve bu programlarda deneme-kontrol grubu bulunmamasının etkililiği azaltacağını öngörerek deneysel bir çalışma planlamıştır. İletişim eğitimini evlilik öncesi uygulamalarıyla birleştirerek (1) flört geçmişi ve düğün planları; (2) beklentiler, roller, ihtiyaçlar, hedefler; (3) aile, finans, arkadaşlar, eğlence; (4) ebeveynlerin buluşması; (5) iletişim ve çatışma; (6) değerler ve cinsellik konularında, ikili uyum ve ilişkinin devamına bağlılık üzerine test sonrası ölçümlerde önemli bir gelişme sağlandığını saptamıştır.

Sherman (2013) alışmasında evlilik öncesi rehberlikte, aile kurmadan önce verilen eğitimde, evliliğın amaçları, erkek ve kadın psikolojisi, evlilik için doğru kriterler hakkında farkındalık, evliliğe girmek için gereken koşullar ve cinsel eğitim hakkında bir giriş içeren düzenli ve organize bir eğitim planlanması gerektiğini vurgulamaktadır.

Parhizgar vd diğer araştırmacılar (2017) İran'da evlilik öncesi eğitime katılımın zorunlu olduğunu ve kamu merkezlerinde gerçekleştiğini, çiftlerin evlenmek için bir lisansa sahip olmaları gerektiğini, bu lisansın eğitimi tamamladıktan sonra evlilik öncesi eğitim merkezleri tarafından verildiğini belirtmektedir. Evlilik öncesi verilen eğitimlerde çoğunlukla aile planlaması, kişisel hijyen ve üreme konularının bulunduğunu, bu nedenle, bu eğitimlerin içeriğinin, uzmanların gözetiminde çiftlerin eğitim ihtiyaçlarını değerlendirerek geliştirilmesinin önerildiğini vurgulamaktadır. Bu alışma evlilik öncesi danışmanlık merkezlerine katılan çiftlerin evlilik doğumuna ilişkin iletişim becerilerinin etkisini incelemek amacıyla yürütülmüştür. Alborz Tıp Bilimleri Üniversitesi'ne bağlı bir evlilik öncesi danışmanlık merkezine katılan 60 çift üzerinde yürütülmüştür. Basit örnekleme yöntemi kullanılmış ve örnekler blok randomizasyonu kullanılarak müdahale ve kontrol gruplarına ayrılmıştır. Müdahale grubu, rutin eğitimlere ek olarak iletişim becerileri ve cinsel ilişki konusunda eğitim almıştır. Enrich'in evlilik doğumu anketi, her iki gruptaki katılımcılar tarafından müdahaleden önce, sonra ve müdahaleden iki ay sonra tamamlanmıştır.

Mansourinia ve arkadaşları, yansıtıcı bir çalışmada evlilik öncesi eğitimlerin evlilik iletişiminin özellikleri, çatışma çözümü, finansal tatmin, boş zaman ve akrabalar ve arkadaşlarla ilişkiler, erkek ve kadınların karşılıklı rolleri ve dini yönlendirme üzerine evlilik öncesi danışmanlık konusunda çalışma yapmışlardır. Bu çalışmada danışmanlık seansları ve süreleri hakkında bilgi bulunmamaktadır ancak evlilik öncesi yapılan danışmanlığın evlilik tatmini üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermişlerdir.

Farnam ve arkadaşları (2011) tarafından yeni evli çiftlerin evlilik öncesi danışmanlığının evlilik doğumuna etkisi konulu bir çalışma 64 çift üzerinde yürütülmüştür. alışmalarında müdahale grubundaki örnekler, aile planlaması, kişisel hijyen, iletişim becerileri ve problem çözme becerisi dahil olmak üzere dört danışmanlık seansına katılmış ve sonuçlar danışmanlık uygulamalarının evlilik doğumu üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermiştir.

Williamson ve arkadaşları (2018) evlilik öncesi eğitim ve daha sonraki ilişki yardım arama konusunda yaptıkları araştırmada; düşük gelirli çiftlerin, daha yüksek gelirli akralarına göre daha fazla sıkıntı ve dağılma riski altında olmalarına rağmen, ilişki müdahalelerine katılma olasılıklarının özellikle düşük olduğunu

vurgulamaktadırlar. Düşük gelirli mahallelerde yaşayan etnik olarak çeşitli 431 yeni evli çiftten alınan beş dalga öz bildirim verisi kullanılarak yapılan analizler, evlilik öncesi danışmanlık alan eşlerin daha sonra evlilik öncesi danışmanlık almayanlara göre daha yüksek ilişki memnuniyeti ve daha düşük sorun şiddetiyle terapi aramayı düşündüklerini ortaya koymuştur. Ancak bu durum erkekler için geçerli değildir. Evlilik öncesi danışmanlık alan eşlerin, yeni evliler olarak, ilişkileri sorunlu olduğunda danışmanlık aramayı tercih edeceklerini söyleme olasılıkları daha yüksektir. Bir sorun olduğunda danışmanlık almayı düşünen eşlerin evlilik öncesi danışmanlık almışlarsa katılımı sürdürme olasılıkları daha yüksek bulunmuştur, ancak evlilik öncesi danışmanlık almamışlarsa terapi aramayı sürdürmeden düşünme olasılıkları daha yüksek bulunmuştur. Danışmanlık alan çiftler arasında, evlilik öncesi eğitim alanlar, evlilik öncesi eğitim almayanlara göre daha erken danışmanlığa başvurmuşlardır. Bu sonuçlar evlilik öncesi danışmanlık almanın çiftleri evlilikleri boyunca ilişkilerini sürdürmek için adımlar atmaya güçlendirerek daha sonraki yardım arama ile bağlantılı olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Evlilik öncesi danışmanlık, çiftlerin evlilik hayatına duygusal, zihinsel ve pratik olarak hazırlanmasına yardımcı olur. Evlilik, karmaşık ve sürekli değişen bir süreçtir, ancak evlilik öncesi danışmanlık, çiftlerin güçlü bir temel oluşturmalarını sağlar. Böylece, evlilikteki zorluklarla başa çıkmak daha kolay hale gelir ve çiftler, hayat boyu sürecek mutlu ve sağlıklı bir ilişki için gerekli araçları kazanmış olurlar (Çağan, 2011; Jayson, 2006).

Sadece Türkiye’de değil tüm dünya genelinde mevcut evlilik öncesi danışmanlığın temel bir reforma ihtiyacı olduğu düşünülmektedir. Evlilik öncesi danışmanlığın nikah ve evlenme süreçlerine dahil edilmesi gerekmektedir. Evlilik öncesi danışmanlık uygulamalarında çiftlerin ihtiyaçları dikkate alınarak, çiftlerin bilişsel, duygusal ve sosyal alanda güçlendirilmesi, farkındalık geliştirilmesi, aile danışmanlığı bilim alanının temel ilkelerinden biridir (Aydın & Balcıoğlu, 2021).

Evlilik öncesi danışmanlık, çiftlerin çocuk sahibi olma ve ebeveynlik konularında düşünmelerine olanak tanır. Ebeveynlik tarzı, çocuk eğitimi ve aile içindeki değerler hakkında yapılan tartışmalar, çocukların sağlıklı bir şekilde büyümesi için kritik öneme sahiptir. Ayrıca, çiftlerin aile içindeki rollerini belirlemeleri, evliliklerinde karşılaşabilecekleri zorluklarla başa çıkmalarını kolaylaştırır (Kaya, 2022). Danışmanlık, çiftlerin evliliklerinde yaşanabilecek zorlukları, sıkıntıları ve çatışmaları kabullenmelerine yardımcı olur, böylece sorunlar çıktığında daha olgun ve sağlıklı bir yaklaşım olası sorunları azaltır (Sherman, 2013). Çiftlerin birbirlerine olan güvenleri aile kurmanın temelidir. Evlilik öncesi yapılan görüşmeler, çiftlerin birbirlerinin ihtiyaçlarını ve duygusal beklentilerini anlamalarına yardımcı olduğundan, evlilik öncesi danışmanlık hizmetinin verilmesi sadece evliliği değil, aynı zamanda ailedeki bağları da güçlendirmektedir. Bu nedenle evlilik öncesi danışmanlık hizmeti alınması gereklidir ve zorunlu olmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2014). Türkiye aile yapısı araştırması tespit, öneriler. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, <https://www.aile.gov.tr/media/5002/evlilik-oencesi-e%C4%9Fitim-program%C4%B1.pdf>.
2. Akdemir, A., Karacaoğlan, A., & Karakaş, G. (2006). Çift terapisi. *Psychiatry in Türkiye*, 8(2), 122-128
3. Aydın, B.N., Balcıoğlu, İ. (2021). Aile ve çift terapileri. Öztürk E, editör. *Aile Psikopatolojisi*. 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2021. p.111-117.
4. Chen-Charpentier, B., Garza-Hume, C. E. & Jorge, M. d. C. (2021). A continuous model of marital relations with stochastic differential equations. *Mathematical and Computational Applications*, 26(3), 1–17. doi:10.3390/mca26010003
5. Çağan, K. (2011). Ailenin işlevleri, aile sosyolojisi içinde, Ed.: Kadir Canatan ve Ergün Yıldırım, İstanbul: Açılım Kitap.

6. Çetintaş, Ş., & Ekşi, H. (2020). Spiritually oriented couple, marriage and family therapies. *Spiritual Psychology and Counseling*, 5, 7–24. <https://dx.doi.org/10.37898/spc.2020.5.1.096>
7. Farnam, F., Pakgozar, M., Mir-mohammadali, M. (2011). Effect of pre-marriage counseling on marital satisfaction of Iranian newlywed couples: A randomized controlled trial. *Sexuality Culture*. 2011;15(2):141-52. <https://doi.org/10.1007/s12119-010-9086-6>
8. Friedlander, M. L., Bernardi, S., & Lee, H. (2010). Better versus worse family therapy sessions as reflected in clients' alliance-related behavior. *Journal of Counseling Psychology*, 57, 198 – 204
9. Grams, W. A., Carlson, T. S., & McGeorge, C. R. (2007). Integrating spirituality into family therapy training: An exploration of faculty members' beliefs. *Contemporary Family Therapy*, 29(3), 147-161.
10. Gottman, J. M. & Schwartz Gottman, J. (2017). The natural principles of love. *Journal of Family Theory & Review*, 9(1), 7–26. doi:10.1111/jftr.12182
11. Gurman, A.S. & Fraenkel, P. (2002). The history of couple therapy: a millennial review. *Family Process*, 41(2): 1999-293
12. Jayson, S. (2006). Premarital education could cut divorce rate, survey finds. *USA Today*.
13. Kaya, M. (2022). Aile ve çift danışmanlığı. Ankara: Nobel Yayınevi.
14. Kızıl Aslan, Z. (2023). Türkiye’de evlilik öncesi ilişki geliştirme programları ile ilgili tezlerin doküman analizi yöntemi ile incelenmesi. *Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*. 6(1): 57-74
15. Knobloch-Fedders, L. M., Pinsof, W. M., & Mann, B. J. (2007). Therapeutic alliance and treatment progress in couple psychotherapy. *Journal of Marital and Family Therapy*, 33, 245–257
16. Mansouri Nia, M.A., Etemadi, O., Fatehizade, M., Hassanpour, M. (2011). The survey of pre-marriage instruction effects on couple's satisfaction level in Isfahan. *J Soc Psychol*. 2011;6(19):65-78.
17. Merter, F. (2015). Toplumsal bir kurum olarak aile, Sosyoloji içinde, İstanbul, Lisans Yayıncılık.
18. Nichols, M. (2013). Aile terapisi: kavramlar ve yöntemler. (O. Gündüz, Çev.) İstanbul: Kaknüs Yayınlar.
19. O'Leary, K.D., Heyman, R.E. & Berghuis, D.J. (2011). The couples psychotherapy treatment planner, 2nd Edition. JNP PUBLISH.
20. Özabacı, N., & Erkan, Z. (2013). Aile danışmanlığı kuram ve uygulamalara genel bir bakış. Ankara: Pegem A Yayıncılık
21. Parhizgar, O., Esmaelzadeh-Saeieh, S., Akbari Kamrani, M., Rahimzadeh, M., Tehranizadeh, M. (2017). Effect of premarital counseling on marital satisfaction. *Shiraz E-Med J*.18(5):e13182. <https://doi.org/10.5812/semj.44693>.
22. Parish, W. E. (1992) A quasi-experimental evaluation of the premarital assessment program for premarital counselling. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 13: 33–36
23. Pinsof, W. B., & Catherall, D. (1986). The integrative psychotherapy alliance: Family, couple, and individual therapy scales. *Journal of Marital and Family Therapy*, 12, 137–151
24. Saemi, H., Besharat, M.A. & Farid, A.A. (2020). Comparison of the effectiveness of Gottman couple therapy and emotionally focused couples therapy on emotion regulation in couples. *Research in Clinical Psychology and Counseling*, 10(1), 87–104. doi:10.22067/tpccp.2020.39366
25. Scarborough Goodman, E. (1972). The history of marriage counseling research: a quantitative study. Doctoral Dissertations. University of New Hampshire. <https://scholars.unh.edu/dissertation> <https://scholars.unh.edu/dissertation/2374>
26. Sherman, R. (2013). Fredman N. Handbook of measurements for marriage and family therapy: Routledge

27. Symonds, B. D., & Horvath, A. O. (2004). Optimizing the alliance in couple therapy. *Family Process*, 43, 443– 455.
28. Thomas, S.E.G., Werner-Wilson, R.J., & Murphy, M.J. (2005). Influence of therapist and client behaviors on therapy alliance. *Contemporary Family Therapy: An International Journal*, 27, 19–35
29. Üstündağ, A. (2014). Yapısal aile danışmanlığı ve bir olgu örneği. *Sosyal Politikalar Çalışmaları Dergisi*. (33), 113-126
30. Wagner, A.C. (2021). Couple therapy with MDMA—Proposed pathways of action. *Frontiers in Psychology*. 12:733456. doi: 10.3389/fpsyg.2021.733456
31. Widenfelt, B., Markman, H.J., Guernsey, B., Behrens, B.C. & Hosman, C. (1997). Prevention of relationship problems. In Halford, W. K. and Markman, H. J. (eds) *Clinical Handbook of Marriage and Couples Interventions* (pp. 651–675). New York: Wiley
32. Williamson, H.C. (2018). Premarital education and later relationship help-seeking. *Journal of Family Psychology*. DOI: 10.1037/fam0000383 at from: <https://www.researchgate.net/publication/324549993>

**KİŞİSEL VE KURUMSAL BİLGİ GÜVENLİĞİNDE GÜNCEL TEKNOLOJİLER VE YAPAY
ZEKÂ DESTEKLİ ÇÖZÜMLER**
***CURRENT TECHNOLOGIES AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE SUPPORTED SOLUTIONS IN
PERSONAL AND CORPORATE INFORMATION SECURITY***

ÖZ

Bu çalışma, son iki yıl içinde kişisel ve kurumsal bilgi güvenliği alanında geliştirilen teknikler ve algoritmalar ile yapay zekâ destekli çözümleri incelemektedir. Dijitalleşmenin hız kazanmasıyla birlikte, bilgi güvenliği tehditleri daha karmaşık hale gelmiş ve geleneksel güvenlik yöntemleri bu tehditlere karşı yetersiz kalmıştır. Yapay zekâ destekli güvenlik sistemleri, anomali tespiti, tehdit istihbaratı ve otomatik saldırı önleme mekanizmalarıyla kritik bir rol üstlenirken, kuantum kriptografi ve sıfır güven mimarisi gibi yeni nesil güvenlik yaklaşımları, veri koruma süreçlerinde önemli gelişmeler sunmaktadır. Çalışmada, bilgi güvenliği alanındaki yenilikler kapsamlı bir şekilde ele alınarak, yapay zekânın siber tehditlerle mücadelede sunduğu avantajlar ve sınırlamalar tartışılmıştır. Literatür taraması yöntemi kullanılarak yapılan bu araştırma, modern bilgi güvenliği stratejilerine dair güncel bir değerlendirme sunmakta ve gelecekte bilgi güvenliği politikalarının nasıl şekilleneceğine dair öngörülerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi güvenliği, yapay zekâ, siber tehditler, kuantum şifreleme, sıfır güven mimarisi.

ABSTRACT

This study examines the techniques and algorithms developed in the field of personal and corporate information security over the past two years, along with artificial intelligence (AI)-supported solutions. With the rapid advancement of digitalization, cybersecurity threats have become increasingly complex, rendering traditional security methods insufficient against evolving risks. AI-powered security systems play a crucial role in detecting anomalies, providing threat intelligence, and implementing automated threat prevention mechanisms. Meanwhile, emerging security approaches such as quantum cryptography and zero-trust architecture have brought significant improvements in data protection processes. This study comprehensively evaluates innovations in information security, discussing the advantages and limitations of AI in combating cyber threats. Conducted through a literature review, this research provides an updated assessment of modern cybersecurity strategies and offers insights into the future of information security policies.

Keywords: Information security, artificial intelligence, cyber threats, quantum encryption, zero-trust architecture.

²⁰¹ Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi/Mühendislik Fakültesi/Siber Güvenlik Yüksek Lisans Programı Öğrencisi; <https://orcid.org/0009-0008-1002-6278>- ekuleci@gmail.com

GİRİŞ

Dijitalleşmenin hız kazanması, bireylerin ve kurumların bilgi güvenliği ihtiyacını daha kritik hale getirmiştir. Günümüzde, kişisel verilerin gizliliği ve kurumların siber saldırılara karşı korunması, teknolojik gelişmeler doğrultusunda sürekli olarak güncellenmesi gereken bir alan haline gelmiştir (Patel et al., 2024). Son yıllarda özellikle yapay zekâ (YZ) destekli güvenlik sistemleri, kuantum dayanıklı şifreleme, sıfır güven mimarisi ve blok zinciri teknolojileri gibi yenilikçi yaklaşımlar, siber tehditlerle mücadelede önemli bir yer edinmiştir (Sood, 2024). Bu gelişmeler, sadece geleneksel bilgi güvenliği önlemlerinin ötesine geçmekle kalmayıp, aynı zamanda proaktif bir güvenlik anlayışının benimsenmesini de sağlamıştır (Labu & Ahammed, 2024).

Siber saldırılar, özellikle pandemi sonrası uzaktan çalışma sistemlerinin yaygınlaşmasıyla daha sofistike hale gelmiş, bireysel kullanıcıları ve büyük ölçekli kurumları hedef alan saldırılar giderek artmıştır (Yanamala, 2024). Yapılan araştırmalara göre, 2023 yılı itibarıyla dünya genelinde siber saldırılara bağlı veri ihlalleri, 2019'a kıyasla %68 oranında artış göstermiştir (Abdelaziz, Rady & Hossam, 2023). Bu saldırılar, özellikle fidye yazılımları (ransomware), kimlik avı (phishing) saldırıları ve gelişmiş kalıcı tehditler (Advanced Persistent Threats – APT) gibi yöntemlerle gerçekleştirilmekte olup, geleneksel güvenlik sistemlerinin bu tehditleri tespit etme ve önleme konusunda yetersiz kaldığını göstermektedir (Tahmasebi, 2024). Bu noktada, yapay zekâ destekli çözümler ve yeni nesil güvenlik algoritmaları, tehdit tespitini ve müdahale sürecini daha etkin hale getirmek adına önemli bir rol üstlenmektedir (Raheman, 2022).

Bilgi güvenliğini sağlamaya yönelik yeni nesil yaklaşımlar arasında sıfır güven mimarisi (Zero Trust Architecture - ZTA), kuantum şifreleme teknikleri, blok zinciri tabanlı güvenlik çözümleri ve homomorfik şifreleme gibi yöntemler ön plana çıkmaktadır (Fernandez & Brazhuk, 2024). Özellikle ZTA, geleneksel güvenlik yaklaşımlarının aksine, hiçbir sisteme veya kullanıcıya varsayılan olarak güvenmemeyi esas alarak proaktif güvenlik önlemleri almayı öngörmektedir (Patel et al., 2024). Kuantum şifreleme ise, kuantum bilgisayarların gelişimiyle birlikte geleneksel şifreleme yöntemlerinin yetersiz hale gelmesi karşısında önemli bir alternatif olarak değerlendirilmektedir (Sood, 2024). Blok zinciri tabanlı güvenlik çözümleri, veri bütünlüğünü ve değişmezliğini garanti altına alarak merkezi güvenlik altyapılarının risklerini minimize etmektedir (Christidis & Devetsikiotis, 2016).

Öte yandan, yapay zekâ tabanlı çözümler, anomali tespiti, tehdit istihbaratı, çok faktörlü kimlik doğrulama (MFA) ve veri anonimleştirme gibi alanlarda bilgi güvenliğini daha güçlü hale getirmektedir (Vegesna & Adepu, 2024). Yapay zekâ destekli sistemler, büyük veri analizi yoluyla kullanıcı davranışlarını inceleyerek siber saldırıları henüz gerçekleşmeden tespit edebilmekte ve tehditleri önceden önleyebilmektedir (Hnamte et al., 2024). Aynı zamanda, makine öğrenimi (ML) algoritmaları, kötü amaçlı yazılım analizinde kullanılarak zararlı kodların ve saldırı vektörlerinin tespit edilmesini kolaylaştırmaktadır (Manoharan & Sarker, 2023).

Bu çalışmada, son iki yıl içerisinde bilgi güvenliği alanında ortaya çıkan yeni teknik ve algoritmaların yanı sıra, yapay zekânın kişisel ve kurumsal bilgi güvenliği üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Öncelikle bilgi güvenliğini tehdit eden unsurlar detaylandırılmış ardından yeni nesil güvenlik teknolojileri incelenmiştir. Son olarak yapay zekâ destekli çözümlerin avantajları ile sınırlılıkları tartışılmıştır. Çalışmanın amacı, günümüzde hızla değişen siber güvenlik ortamında bilgi güvenliğini sağlamaya yönelik yeni stratejileri değerlendirmek ve yapay zekânın bu alandaki rolünü bilimsel bir çerçevede ele almaktır. Bilgi güvenliği ihlalleri, kişisel verilerin kötüye kullanılması ve kurumların siber saldırılar sonucu büyük ekonomik kayıplar yaşaması gibi kritik sonuçlar doğurmaktadır (Patel et al., 2024). Bu bağlamda, yapay zekâ, kuantum şifreleme, sıfır güven mimarisi ve blockchain gibi yeni nesil güvenlik teknolojilerinin siber tehditleri önleme ve tespit etme süreçlerindeki rolü değerlendirilmektedir. Bu araştırma ayrıca, bilgi güvenliğinde geleneksel yöntemlerin yetersizliklerini tartışarak, yeni teknolojik çözümlerle siber tehditlere karşı nasıl daha etkili bir savunma sağlanabileceğini ortaya koymaktadır. Özellikle hassas verilerin korunması, fidye yazılımlarına karşı mücadele, kimlik doğrulama sistemlerinin güvenliği ve otomatik saldırı önleme sistemlerinin etkinliği gibi konular ele alınmaktadır. Araştırmanın önemi, bilgi güvenliği alanında en güncel yaklaşımların değerlendirilmesi ve gelecekteki güvenlik politikalarının şekillendirilmesine katkı sağlamasında yatmaktadır.

YÖNTEM

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemi kapsamında gerçekleştirilmiş olup literatür taraması temel alınarak yürütölmüştür. Nitel araştırma modeli, sosyal bilimler ve güvenlik politikaları alanında karmaşık konuların detaylı incelenmesi ve mevcut literatürdeki gelişmelerin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi açısından uygun bir yöntemdir (Creswell, 2013).

Literatür taraması (systematic literature review - SLR), bilimsel araştırmalarda belirli bir konudaki güncel çalışmaları derleyerek analiz etme sürecidir. Bu yöntemde, konuya ilişkin akademik makaleler, raporlar ve güvenilir kaynaklar incelenerek bilgi güvenliği alanındaki yeni teknikler ve uygulamalar değerlendirilmiştir (Boell & Cecez-Kecmanovic, 2015).

Bu çalışmada kullanılan literatür taraması yöntemi şu adımları içermektedir:

- Konu Belirleme: Bilgi güvenliği ve yapay zekâ destekli güvenlik özömleri üzerine odaklanılmıştır.
- Kaynak Seçimi: IEEE, ACM, ScienceDirect, Springer gibi bilimsel veri tabanlarından, son iki yıl içinde yayımlanmış güncel makaleler analiz edilmiştir.
- Veri Analizi: Güvenlik teknolojileri ve yapay zekâ destekli özömlerle ilgili yapılan çalışmalar karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.
- Sentezleme ve Sonuç ıkarma: Elde edilen veriler yorumlanarak bilgi güvenliği alanındaki gelişmelerin avantajları ve sınırlamaları belirlenmiştir.

Nitel araştırma modeli, karmaşık siber güvenlik tehditleri ve yapay zekâ özömlerinin derinlemesine anlaşılmasını sağlamak için bu çalışmada tercih edilmiştir (Flick, 2014). Bu bağlamda, sadece teknik gelişmeler değil, aynı zamanda bu teknolojilerin uygulanabilirliği, güvenlik politikalarına etkisi ve gelecekteki yönelimleri de ele alınmıştır. Bu yöntem, çalışmanın bilimsel güvenilirliğini artırarak, güvenlik politikaları açısından önemli çıkarımlar yapılmasını sağlamaktadır.

KİŞİSEL BİLGİ GÜVENLİğİNDE YAKIN DÖNEM GELİŞMELER

Dijitalleşmenin hız kazanmasıyla birlikte, kişisel verilerin korunması giderek daha önemli hale gelmiştir. Kişisel bilgilerin evrimii platformlarda işlenmesi ve saklanması, siber saldırıların hedefi haline gelmiş, bu durum bireylerin bilgi güvenliğini tehdit eden unsurları artırmıştır (Sağıb et al., 2022). Son iki yıl içinde kişisel bilgi güvenliğini sağlamak amacıyla geliştirilen yeni teknikler ve algoritmalar, geleneksel güvenlik yöntemlerinin ötesine geçerek yenilikçi özömler sunmaktadır. Bu bağlamda, yapay zekâ destekli veri güvenliği özömleri, kuantum şifreleme, sıfır güven mimarisi, homomorfik şifreleme, gelişmiş kimlik doğrulama yöntemleri ve dinamik güvenlik sistemleri gibi yeni nesil yaklaşımlar ön plana çıkmaktadır (Patel et al., 2024; Sood, 2024).

• Yapay Zekâ Destekli Veri Güvenliği özömleri

Yapay zekâ (YZ), kişisel bilgi güvenliği alanında önemli bir dönüşüm yaratmıştır. Geleneksel güvenlik özömlerinin aksine, YZ tabanlı sistemler sürekli öğrenme yeteneğine sahiptir ve anomali tespiti yaparak bilinmeyen tehditlere karşı daha etkin bir koruma sağlar (Labu & Ahammed, 2024). Büyük veri analitiği ve makine öğrenimi algoritmaları sayesinde, siber saldırılar erken aşamada tespit edilmekte ve tehdit istihbaratı oluşturulmaktadır (Vegesna & Adepı, 2024).

Özellikle anomali tespiti, otomatik saldırı algılama, biyometrik kimlik doğrulama ve veri anonimleştirme gibi süreçlerde YZ tabanlı özömler etkili olmuştur. Örneğin, finans sektöründe, kullanıcıların alişılmışın dışında para transferleri yapmaları durumunda sistem otomatik olarak uyarı vermekte ve şüpheli işlemleri tespit etmektedir (Abdelaziz, Rady & Hossam, 2023). Aynı şekilde, e-posta güvenliği alanında YZ tabanlı sistemler, phishing (oltalama) saldırılarını tespit edebilmekte ve kullanıcıları bu saldırılardan korumaktadır (Manoharan & Sarker, 2023).

YZ'nin sunduğu bir diğer kritik çözüm, doğal dil işleme (NLP) algoritmalarıyla sosyal mühendislik saldırılarını önleme yeteneğidir. Yapay zekâ, potansiyel kimlik avı girişimlerini analiz ederek zararlı e-postaları veya mesajları belirleyebilir ve kullanıcıları uyarabilir (Salahdine & Kaabouch, 2019). Ayrıca, YZ

destekli veri maskeleyme ve anonimleştirme teknikleri, kişisel verilerin kötüye kullanımını önlemek amacıyla kimliklerin tanımlanamaz hale getirilmesini sağlamaktadır (Patchipala, 2023).

- **Kuantum Şifreleme ve Kuantum Dayanıklı Algoritmalar**

Kuantum bilgisayarların gelişimi, geleneksel şifreleme sistemlerinin güvenliğini tehdit etmektedir. RSA ve ECC gibi yaygın kullanılan kriptografik yöntemler, kuantum bilgisayarların büyük ölçekli hesaplama gücü karşısında kırılma riski taşımaktadır (Nkulenu, 2024). Bu nedenle, kuantum dayanıklı (post-quantum) şifreleme algoritmaları geliştirilmiş ve kişisel veri güvenliği için önemli bir alternatif haline gelmiştir (Sood, 2024).

Özellikle Kuantum Anahtar Dağıtımı (Quantum Key Distribution - QKD) yöntemi, kuantum mekaniğinin temel prensiplerinden yararlanarak güvenli veri iletimi sağlamaktadır (Coles, Berta, Tomamichel & Wehner, 2017). QKD, üçüncü tarafların iletişimi dinlemesini imkânsız hale getirdiği için özellikle hassas verilerin korunması açısından büyük avantajlar sunmaktadır (Çelik, 2021). Buna ek olarak, lattice tabanlı şifreleme gibi post-kuantum kriptografi yaklaşımları, kuantum bilgisayar saldırılarına karşı dirençli yeni nesil güvenlik protokolleridir (Sood, 2024). Kişisel veri güvenliği açısından, kuantum kriptografisinin yaygınlaşması gelecekte veri koruma mekanizmalarının en önemli bileşenlerinden biri olacaktır (How & Cheah, 2023).

- **Sıfır Güven (Zero Trust) Mimarisinin Yaygınlaşması**

Sıfır güven mimarisi (ZTA), "hiç kimseye ve hiçbir şeye varsayılan olarak güvenme" prensibine dayalı bir güvenlik modelidir (Fernandez & Brazhuk, 2024). Geleneksel güvenlik yaklaşımlarında, iç ağlara erişimi olan kullanıcılara belirli düzeyde güven duyulurken, sıfır güven yaklaşımı her kullanıcıyı ve işlemi sürekli olarak doğrulamayı gerektirir (Patel et al., 2024).

Bu model, özellikle çok faktörlü kimlik doğrulama (MFA), mikro segmentasyon, erişim denetimi ve YZ tabanlı izleme sistemleri ile desteklenmektedir (Bulut, Aydın & Zaim, 2023). Sıfır güven yaklaşımı, kişisel bilgi güvenliğinde yaygın olarak kullanılan çevrimiçi kimlik doğrulama, banka hesaplarının korunması ve bulut tabanlı sistemlerde hassas verilerin korunması gibi alanlarda etkili çözümler sunmaktadır (Edo et al., 2022).

- **Homomorfik Şifreleme**

Homomorfik şifreleme, verilerin şifreli haldeyken işlem görmesine olanak tanıyan bir teknolojidir. Bu yöntem, özellikle bulut tabanlı sistemlerde, kullanıcıların hassas verilerini şifreli şekilde saklarken bu verilere erişim sağlamadan analiz yapılmasını mümkün kılar (Gentry, 2009).

Örneğin, sağlık sektöründe, homomorfik şifreleme ile hastaların tıbbi kayıtları anonimleştirilirken, aynı zamanda bu veriler üzerinde analiz yapılabilir (Majeed & Hwang, 2023). Benzer şekilde, finans sektöründe bankalar, müşterilerinin finansal bilgilerinin koruyarak risk analizleri gerçekleştirebilmektedir (Raheman, 2022).

- **Gelişmiş Kimlik Doğrulama Yöntemleri**

Kimlik doğrulama süreçlerinde geleneksel kullanıcı adı-şifre kombinasyonları yetersiz hale gelmiş, bu durum biyometrik kimlik doğrulama, davranışsal analiz ve çok faktörlü kimlik doğrulama (MFA) gibi yeni yöntemlerin geliştirilmesini gerektirmiştir (Chakraborty & Mondal, 2022).

Özellikle parmak izi, yüz tanıma, retina taraması ve ses tanıma gibi biyometrik yöntemler, kişisel bilgi güvenliğini artıran yenilikler arasındadır (Mondal & Chakraborty, 2022). Ayrıca, davranışsal analiz tabanlı doğrulama sistemleri, kullanıcının klavye kullanımı, fare hareketleri ve dokunmatik ekran etkileşimlerini analiz ederek kimlik doğrulama süreçlerini daha güvenli hale getirmektedir (Kindervag, 2010).

- **Siber Dayanıklılık (Cyber Resilience) Stratejileri**

Siber tehditlere karşı sadece korunma değil, aynı zamanda saldırı sonrası hızlı toparlanma da kişisel bilgi güvenliğinin önemli bir unsuru haline gelmiştir (AL-Hawamleh, 2024). Siber dayanıklılık stratejileri, yedekleme, felaket kurtarma planları ve tehdit istihbaratı sistemleri ile desteklenmektedir. Bu bölümde ele alınan gelişmeler, kişisel bilgi güvenliği alanında geleceğe yönelik yeni standartların oluşturulmasına katkı sağlamaktadır.

Kişisel Bilgi Güvenliğinde Yakın Dönem Gelişmeler

Dijitalleşmenin hız kazanmasıyla birlikte, kişisel verilerin korunması giderek daha önemli hale gelmiştir. Kişisel bilgilerin çevrimiçi platformlarda işlenmesi ve saklanması, siber saldırıların hedefi haline gelmiş, bu durum bireylerin bilgi güvenliğini tehdit eden unsurları artırmıştır (Saqib et al., 2022). Son iki yıl içinde kişisel bilgi güvenliğini sağlamak amacıyla geliştirilen yeni teknikler ve algoritmalar, geleneksel güvenlik yöntemlerinin ötesine geçerek yenilikçi çözümler sunmaktadır. Bu bağlamda, yapay zekâ destekli veri güvenliği çözümleri, kuantum şifreleme, sıfır güven mimarisi, homomorfik şifreleme, gelişmiş kimlik doğrulama yöntemleri ve dinamik güvenlik sistemleri gibi yeni nesil yaklaşımlar ön plana çıkmaktadır (Patel et al., 2024; Sood, 2024).

• Yapay Zekâ Destekli Veri Güvenliği Çözümleri

Yapay zekâ (YZ), kişisel bilgi güvenliği alanında önemli bir dönüşüm yaratmıştır. Geleneksel güvenlik çözümlerinin aksine, YZ tabanlı sistemler sürekli öğrenme yeteneğine sahiptir ve anomali tespiti yaparak bilinmeyen tehditlere karşı daha etkin bir koruma sağlar (Labu & Ahammed, 2024). Büyük veri analitiği ve makine öğrenimi algoritmaları sayesinde, siber saldırılar erken aşamada tespit edilmekte ve tehdit istihbaratı oluşturulmaktadır (Vegesna & Adepu, 2024).

Özellikle anomali tespiti, otomatik saldırı algılama, biyometrik kimlik doğrulama ve veri anonimleştirme gibi süreçlerde YZ tabanlı çözümler etkili olmuştur. Örneğin, finans sektöründe, kullanıcıların alışılmadık dışında para transferleri yapmaları durumunda sistem otomatik olarak uyarı vermekte ve şüpheli işlemleri tespit etmektedir (Abdelaziz, Rady & Hossam, 2023). Aynı şekilde, e-posta güvenliği alanında YZ tabanlı sistemler, phishing (oltalama) saldırılarını tespit edebilmekte ve kullanıcıları bu saldırılardan korumaktadır (Manoharan & Sarker, 2023).

YZ'nin sunduğu bir diğer kritik çözüm, doğal dil işleme (NLP) algoritmalarıyla sosyal mühendislik saldırılarını önleme yeteneğidir. Yapay zekâ, potansiyel kimlik avı girişimlerini analiz ederek zararlı e-postaları veya mesajları belirleyebilir ve kullanıcıları uyarabilir (Salahdine & Kaabouch, 2019). Ayrıca, YZ destekli veri maskeleyme ve anonimleştirme teknikleri, kişisel verilerin kötüye kullanımını önlemek amacıyla kimliklerin tanımlanamaz hale getirilmesini sağlamaktadır (Patchipala, 2023).

• Kuantum Şifreleme ve Kuantum Dayanımlı Algoritmalar

Kuantum bilgisayarların gelişimi, geleneksel şifreleme sistemlerinin güvenliğini tehdit etmektedir. RSA ve ECC gibi yaygın kullanılan kriptografik yöntemler, kuantum bilgisayarların büyük ölçekli hesaplama gücü karşısında kırılma riski taşımaktadır (Nkulenu, 2024). Bu nedenle, kuantum dayanımlı (post-quantum) şifreleme algoritmaları geliştirilmiş ve kişisel veri güvenliği için önemli bir alternatif haline gelmiştir (Sood, 2024).

Özellikle Kuantum Anahtar Dağıtımı (Quantum Key Distribution-QKD) yöntemi, kuantum mekaniğinin temel prensiplerinden yararlanarak güvenli veri iletimi sağlamaktadır (Coles, Berta, Tomamichel & Wehner, 2017).

• Sıfır Güven (Zero Trust) Mimarisinin Yaygınlaşması

Sıfır güven mimarisi (ZTA), "hiç kimseye ve hiçbir şeye varsayılan olarak güvenme" prensibine dayalı bir güvenlik modelidir (Fernandez & Brazhuk, 2024). Geleneksel güvenlik yaklaşımlarında, iç ağlara erişimi olan kullanıcılara belirli düzeyde güven duyulurken, sıfır güven yaklaşımı her kullanıcıyı ve işlemi sürekli olarak doğrulamayı gerektirir (Patel et al., 2024).

Bu model, özellikle çok faktörlü kimlik doğrulama (MFA), mikro segmentasyon, erişim denetimi ve YZ tabanlı izleme sistemleri ile desteklenmektedir (Bulut, Aydın & Zaim, 2023).

• Homomorfik Şifreleme

Homomorfik şifreleme, verilerin şifreli haldeyken işlem görmesine olanak tanıyan bir teknolojidir.

Yapay Zekâ Destekli Kurumsal Bilgi Güvenliği Çözümleri

Yapay zekâ (YZ) ve makine öğrenimi algoritmaları, kurumsal bilgi güvenliği alanında devrim niteliğinde çözümler sunmaktadır. Özellikle otomatik tehdit tespiti, anomali analizi, güvenlik olaylarının

korelasyonu ve siber tehdit istihbaratı gibi alanlarda YZ tabanlı sistemler yaygın olarak kullanılmaktadır (Labu & Ahammed, 2024).

YZ'nin kurumsal güvenlikteki en büyük avantajlarından biri, sürekli öğrenme yeteneğine sahip olmasıdır. Geleneksel güvenlik sistemleri belirli tehdit imzalarına dayanırken, yapay zekâ sistemleri anomali tespiti yaparak bilinmeyen tehditleri belirleyebilir (Vegesna & Adepu, 2024). Örneğin, büyük ölçekli kurumsal ağlarda, YZ destekli güvenlik sistemleri ağ trafiğini analiz ederek olağan dışı hareketleri tespit edebilir ve potansiyel saldırıları önceden engelleyebilir (Abdelaziz, Rady & Hossam, 2023).

Ayrıca, yapay zekâ kimlik doğrulama ve erişim kontrolü gibi alanlarda da etkili çözümler sunmaktadır. Çok faktörlü kimlik doğrulama (MFA) sistemleri, biyometrik verileri ve davranışsal analizleri kullanarak yetkisiz erişimi önlemekte, böylece kurumsal sistemlerin güvenliğini artırmaktadır (Mondal & Chakraborty, 2022).

YZ tabanlı otomatik olay müdahale sistemleri de kurumsal güvenlikte yaygın olarak kullanılmaktadır. Security Orchestration, Automation, and Response (SOAR) sistemleri, güvenlik olaylarını analiz ederek, belirli tehditlere otomatik olarak yanıt verebilir ve güvenlik ekiplerinin yükünü azaltır (Lee, Jang-Jaccard & Kwak, 2022).

- **Kuantum Şifreleme ve Kurumsal Güvenlik**

Kuantum bilgisayarların gelişmesi, mevcut şifreleme algoritmalarının güvenliğini tehdit etmektedir. Geleneksel RSA, ECC ve AES tabanlı sistemler, kuantum bilgisayarlar tarafından kolayca kırılabilir hale gelebilir (Sood, 2024). Bu durum, kurumsal güvenlik için kuantum dayanıklı kriptografik çözümler geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Özellikle Kuantum Anahtar Dağıtımı (QKD), kurumsal veri iletiminin kesintisiz ve güvenli bir şekilde gerçekleşmesini sağlamaktadır (Coles et al., 2017). Kuantum şifreleme teknikleri, finans, sağlık, devlet kurumları ve askeri altyapılar gibi yüksek güvenlik gerektiren alanlarda yaygın olarak kullanılmaktadır (How & Cheah, 2023).

NIST tarafından yürütülen Post-Quantum Cryptography (PQC) çalışmaları, lattice-based encryption gibi kuantum saldırılarına dayanıklı algoritmalar geliştirilmesini teşvik etmektedir (Sood, 2024). Büyük ölçekli şirketler ve devlet kurumları, bu yeni nesil şifreleme tekniklerini sistemlerine entegre ederek kurumsal veri güvenliğini artırmayı hedeflemektedir.

- **Sıfır Güven (Zero Trust) Mimarisi**

Sıfır güven mimarisi (ZTA), kurumsal güvenlikte en çok benimsenen stratejilerden biri haline gelmiştir. Geleneksel güvenlik anlayışında, bir kurumun iç ağına erişimi olan kullanıcılara ve sistemlere güven duyulurken, sıfır güven mimarisi her isteği doğrulamak ve hiçbir kaynağa varsayılan olarak güvenmemek üzerine kuruludur (Fernandez & Brazhuk, 2024).

Kurumsal düzeyde MFA, mikro segmentasyon, erişim kontrol politikaları ve sürekli doğrulama mekanizmaları gibi teknikler sıfır güven stratejisinin temel bileşenleridir (Patel et al., 2024). Özellikle uzaktan çalışma ve bulut tabanlı sistemlerin yaygınlaşmasıyla birlikte, sıfır güven mimarisi kurumsal güvenliğin temel unsurlarından biri haline gelmiştir (Bulut, Aydın & Zaim, 2023).

- **Blockchain Tabanlı Kurumsal Güvenlik Çözümleri**

Blockchain teknolojisi, kurumsal veri güvenliği açısından büyük bir potansiyel sunmaktadır. Blockchain'in dağıtık defter teknolojisi, verilerin değiştirilemez ve güvenilir bir şekilde saklanmasını sağlayarak kurumsal güvenliği artırmaktadır (Christidis & Devetsikiotis, 2016).

Özellikle kimlik yönetimi, erişim kontrolü ve veri bütünlüğü gibi alanlarda blockchain tabanlı sistemler yaygınlaşmaktadır (Zaabar et al., 2021). Kurumsal güvenlikte blockchain'in kullanım alanları arasında şunlar öne çıkmaktadır:

- Merkezi olmayan kimlik yönetimi: Blockchain tabanlı kimlik doğrulama sistemleri, kullanıcıların kimlik bilgilerinin güvenli bir şekilde saklanmasını sağlamaktadır.
- Tedarik zinciri güvenliği: Blockchain, tedarik zinciri süreçlerinin şeffaf bir şekilde takip edilmesini ve veri manipülasyonunun önlenmesini mümkün kılmaktadır.

○ Siber saldırılara karşı dayanıklılık: Blockchain tabanlı güvenlik çözümleri, merkezi veri tabanlarının aksine, dağıtık ve saldırıya dayanıklı sistemler oluşturulmasını sağlamaktadır (Zheng et al., 2017).

• Siber Dayanıklılık (Cyber Resilience) Stratejileri

Kurumsal bilgi güvenliğinde, yalnızca siber saldırılardan korunmak değil, aynı zamanda saldırılar sonrasında hızlı bir şekilde toparlanmak da önem taşımaktadır. Siber dayanıklılık stratejileri, kurumların felaket kurtarma planları, güvenli yedekleme çözümleri ve otomatik olay müdahale sistemleri ile kesintisiz çalışmasını hedeflemektedir (AL-Hawamleh, 2024). Özellikle finans ve sağlık sektörleri, siber dayanıklılık konusunda gelişmiş stratejiler uygulayarak olası saldırılara karşı hazırlıklı olmayı amaçlamaktadır (Tahmasebi, 2024).

YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ BİLGİ GÜVENLİĞİ: AVANTAJLAR, SINIRLILIKLAR VE GELECEK PERSPEKTİFLERİ

Yapay zekâ (YZ), bilgi güvenliği alanında devrim niteliğinde bir dönüşüm yaratmıştır. Geleneksel güvenlik yaklaşımlarına kıyasla daha hızlı tehdit tespiti, saldırı önleme mekanizmalarının otomasyonu ve gelişmiş güvenlik analitiği gibi avantajlar sunan YZ, siber tehditlere karşı proaktif bir savunma sağlayan en önemli teknolojilerden biri olarak değerlendirilmektedir (Labu & Ahammed, 2024). Ancak, YZ'nin bilgi güvenliği alanında yaygın kullanımı bazı teknik ve etik sınırlamaları da beraberinde getirmektedir (Tahmasebi, 2024). Bu bölümde, yapay zekâ destekli güvenlik çözümlerinin avantajları, karşılaşılan sınırlamalar ve gelecekte bu teknolojinin bilgi güvenliğinde nasıl bir rol oynayacağı ele alınmıştır.

Yapay Zekâ Destekli Güvenlik Sistemlerinin Avantajları

• Hızlı ve Otomatik Tehdit Tespiti: Yapay zekâ destekli güvenlik sistemleri, tehdit tespiti ve olay müdahale süreçlerini otomatikleştirerek siber saldırılara karşı daha hızlı yanıt verilmesini sağlamaktadır (Vegesna & Adepu, 2024). Geleneksel güvenlik çözümleri, genellikle belirli tehdit imzalarına dayanırken, YZ destekli sistemler anomali tespiti ve davranışsal analiz yöntemleriyle bilinmeyen tehditleri de algılayabilir (Abdelaziz, Rady & Hossam, 2023). Örneğin, IBM Watson for Cyber Security ve Darktrace gibi yapay zekâ destekli güvenlik çözümleri, geleneksel antivirüs yazılımlarının tespit edemediği tehditleri analiz ederek erken müdahale imkânı sunmaktadır (Raheman, 2022).

• Güvenlik Olaylarını Kategorize Etme ve Önceliklendirme: YZ sistemleri, güvenlik olaylarını sınıflandırarak ve önceliklendirerek güvenlik analistlerinin iş yükünü önemli ölçüde azaltmaktadır (Manoharan & Sarker, 2023). Geleneksel güvenlik sistemleri, birçok yanıltıcı alarm üreterek false positive (yanlış alarm) sorununa yol açarken, yapay zekâ tabanlı sistemler gerçek tehditleri tanıyıp filtreleyerek daha verimli bir güvenlik yönetimi sağlamaktadır (Mondal & Chakraborty, 2022).

• Kimlik Doğrulama ve Yetkilendirme: YZ, kimlik doğrulama süreçlerinde de önemli bir rol oynamaktadır. Biyometrik doğrulama, yüz tanıma, ses analizi ve davranışsal kimlik doğrulama gibi teknikler, YZ destekli sistemler tarafından sürekli olarak geliştirilmektedir (Saqib et al., 2022). Özellikle, çevrimiçi bankacılık, kurumsal erişim yönetimi ve hassas verilerin korunması gibi alanlarda çok faktörlü kimlik doğrulama (MFA) ile entegre edilen yapay zekâ tabanlı çözümler, güvenlik ihlallerini minimize etmektedir (Chakraborty & Mondal, 2022).

• Otonom Siber Güvenlik Sistemleri ve SOAR Teknolojileri: YZ tabanlı Security Orchestration, Automation, and Response (SOAR) çözümleri, siber tehditleri analiz edip otomatik müdahale süreçlerini başlatabilmektedir (Lee, Jang-Jaccard & Kwak, 2022). Örneğin, bir kimlik avı saldırısı tespit edildiğinde, SOAR sistemleri ilgili hesapları otomatik olarak devre dışı bırakabilir ve güvenlik ekiplerine gerçek zamanlı bildirim gönderebilir.

Yapay Zekâ Destekli Güvenlik Sistemlerinin Sınırlamaları

Her ne kadar yapay zekâ, bilgi güvenliği için güçlü bir araç olarak değerlendirilse de teknik sınırlamalar ve etik sorunlar nedeniyle bazı riskleri de beraberinde getirmektedir.

Yanıltıcı Alarmlar ve Model Yanlılığı: YZ destekli sistemler, yanlış pozitif (false positive) veya yanlış negatif (false negative) hata oranları nedeniyle zaman zaman hatalı kararlar verebilmektedir (Salahdine & Kaabouch, 2019). Eğer model yeterli veri ile eğitilmezse, bazı saldırıları yanlış yorumlayabilir veya zararsız

aktiviteleri tehdit olarak algılayabilir. Ayrıca, makine öğrenimi algoritmalarının yanlılığı, tehdit tespit süreçlerinde yanlış sonuçlara yol açabilir (Tahmasebi, 2024). Örneğin, belirli bir bölgede veya sektörde yoğunlaşan saldırı verileriyle eğitilen bir model, farklı coğrafyalarda veya sektörlerde gerçekleşen saldırıları göz ardı edebilir.

Yapay Zekâ Destekli Saldırıları (Adversarial Attacks): YZ'nin en büyük dezavantajlarından biri, adversarial attack olarak bilinen yapay zekâ destekli saldırılara karşı savunmasız olabilmesidir (Labu & Ahammed, 2024). Saldırganlar, YZ modellerini manipüle etmek için veri enjeksiyonları, örüntü değiştirme ve model zehirlenme (model poisoning) gibi yöntemler kullanarak güvenlik sistemlerini devre dışı bırakabilirler. Örneğin, kötü amaçlı yazılımlar, yapay zekâ tarafından tespit edilmemek için kodlarını sürekli olarak değiştirebilir veya masum görünen işlemlerle kendilerini gizleyebilir (Raheman, 2022).

Gizlilik Endişeleri ve Veri Güvenliği: YZ tabanlı güvenlik sistemleri, büyük miktarda kullanıcı verisini analiz ettiği için gizlilik endişelerine yol açmaktadır (Sood, 2024). Özellikle, biyometrik veri tabanları, yüz tanıma sistemleri ve kullanıcı davranışlarını analiz eden YZ algoritmaları, veri ihlallerine karşı ekstra güvenlik önlemlerine ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle, homomorfik şifreleme, kuantum kriptografi ve blok zinciri tabanlı güvenlik çözümleri, YZ sistemlerinin veri güvenliği açısından daha sağlam hale getirilmesi için entegre edilmektedir (Christidis & Devetsikiotis, 2016).

GELECEK PERSPEKTİFLERİ: YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ GÜVENLİK SİSTEMLERİ NEREYE GİDİYOR?

Önümüzdeki yıllarda, yapay zekâ destekli güvenlik sistemleri daha da gelişerek öngörülse tehdit istihbaratı, otonom siber savunma ve kuantum dayanıklı şifreleme gibi alanlarda daha etkin hale gelecektir (Patel et al., 2024). Yapay zekânın kendini geliştiren güvenlik sistemleri oluşturma kapasitesi, siber tehditlere karşı daha güçlü ve proaktif bir savunma mekanizması geliştirilmesine yardımcı olacaktır. Özellikle derin öğrenme tabanlı saldırı tespit sistemleri, nöromorfik bilişim ve federatif öğrenme gibi yeni teknolojiler, YZ destekli güvenlik çözümlerinin gelecekte daha etkin bir hale gelmesini sağlayacaktır (Sood, 2024).

SONUÇ, DEĞERLENDİRME VE TARTIŞMA

Bilgi güvenliği, dijitalleşmenin hızla ilerlediği çağımızda bireyler ve kurumlar için giderek daha kritik bir alan haline gelmiştir. Bu çalışmada, son iki yıl içerisinde kişisel ve kurumsal bilgi güvenliği alanında geliştirilen teknikler ve algoritmalar detaylandırılmış, ayrıca yapay zekâ destekli çözümlerin bilgi güvenliğine katkıları incelenmiştir. Çalışmanın bulgularına dayanarak, modern siber güvenlik tehditleriyle başa çıkmada yapay zekâ, kuantum şifreleme, sıfır güven mimarisi, homomorfik şifreleme ve blockchain tabanlı güvenlik çözümlerinin giderek daha fazla önem kazandığı sonucuna varılabilir.

Geleneksel güvenlik önlemlerinin yetersiz kaldığı durumlarda, yapay zekâ destekli güvenlik sistemleri anomali tespiti, tehdit istihbaratı ve otomatik saldırı önleme mekanizmalarıyla kritik bir rol üstlenmiştir. Özellikle sohbet botları, kimlik avı saldırıları ve fidye yazılımlarına karşı proaktif savunma mekanizmaları olarak YZ sistemlerinin büyük ölçüde başarı sağladığı görülmektedir (Vegesna & Adepu, 2024). Ancak, yapay zekâ tabanlı güvenlik çözümlerinin bazı sınırlamaları da bulunmaktadır. Yanıltıcı alarmlar, model yanlılığı ve yapay zekâ destekli saldırılar, bu sistemlerin güvenilirliğini azaltan faktörler arasında yer almaktadır (Tahmasebi, 2024).

Öte yandan, kuantum şifreleme ve post-kuantum kriptografi, özellikle hassas verilerin korunması açısından giderek daha önemli hale gelmektedir (Sood, 2024). Kuantum bilgisayarların ilerlemesiyle birlikte, geleneksel şifreleme yöntemlerinin geçerliliğini yitirme riski göz önüne alındığında, Kuantum Anahtar Dağıtımı (QKD) ve lattice tabanlı şifreleme gibi kuantum dayanıklı algoritmalar gelecekte daha yaygın olarak kullanılacaktır (Coles et al., 2017).

Sıfır güven mimarisi (Zero Trust Architecture-ZTA), geleneksel güvenlik yaklaşımlarının aksine, tüm erişim noktalarını sürekli olarak doğrulayan ve hiçbir sistem veya kullanıcıya varsayılan olarak güvenmeyen bir yapı sunmaktadır. Bu yaklaşım, uzaktan çalışma sistemlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte özellikle kurumsal bilgi güvenliğinde kritik hale gelmiştir (Fernandez & Brazhuk, 2024). ZTA'nın geniş çapta benimsenmesi, kurumların siber saldırılara karşı daha dayanıklı hale gelmesini sağlayacaktır.

Blockchain tabanlı güvenlik çözümleri ise, özellikle veri bütünlüğü, merkezi olmayan kimlik yönetimi ve güvenli veri paylaşımı alanlarında önemli bir yenilik sunmaktadır (Christidis & Devetsikiotis, 2016). Blockchain'in dağıtık defter yapısı sayesinde, merkezi veri tabanlarına yönelik saldırılar önlenir ve veri manipülasyonları engellenebilir.

Tartışma ve Öneriler

Bu çalışma, yapay zekâ ve yeni nesil güvenlik çözümlerinin siber tehditlere karşı sunduğu avantajları ve sınırlılıklarını ortaya koymuştur. Ancak, bilgi güvenliği alanındaki gelişmeler dinamik bir yapıya sahiptir ve teknolojik ilerlemeler doğrultusunda sürekli olarak güncellenmesi gerekmektedir.

- Yapay zekâ destekli güvenlik sistemlerinin daha güvenilir hale gelmesi için federatif öğrenme, nöromorfik bilişim ve derin öğrenme destekli tehdit tespiti gibi yenilikçi yaklaşımlar üzerinde daha fazla araştırma yapılmalıdır.

- Kuantum şifreleme sistemlerinin maliyetleri halen oldukça yüksektir ve bu teknolojilerin kurumsal sistemlere entegrasyonu henüz sınırlıdır. Bu nedenle, kuantum dayanıklı algoritmaların ticarileştirilmesi ve yaygınlaştırılması üzerine çalışmalar yürütülmelidir (Sood, 2024).

- Sıfır güven mimarisi (ZTA), büyük ölçekli şirketler tarafından hızla benimsenirken, orta ve küçük ölçekli işletmeler için henüz yaygın bir çözüm haline gelmemiştir. Bunun nedeni, ZTA'nın entegrasyonu için gereken teknik altyapı ve maliyetlerin yüksek olmasıdır. Bu mimarinin daha geniş çapta uygulanabilmesi için daha erişilebilir ve ölçeklenebilir çözümler geliştirilmelidir (Patel et al., 2024).

- Blockchain tabanlı güvenlik çözümleri, kurumsal uygulamalarda henüz tam anlamıyla standartlaşmamıştır. Regülasyonların ve uluslararası güvenlik politikalarının, bu teknolojinin güvenliğini ve yasal çerçevesini belirlemesi gerekmektedir (Zaabar et al., 2021).

Özetle bilgi güvenliği alanındaki en büyük zorluklardan biri, siber tehditlerin sürekli olarak evrim geçirmesi ve saldırganların yeni yöntemler geliştirmesidir. Bu nedenle, gelecekte daha öngörülebilir, dinamik ve kendini geliştiren güvenlik sistemleri oluşturulmalıdır. Yapay zekâ, kuantum kriptografi, blockchain ve sıfır güven mimarisi gibi teknolojilerin bir arada kullanılması, bireylerin ve kurumların siber tehditlere karşı daha güçlü bir savunma mekanizması oluşturmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Abdelaziz, F., Rady, I., & Hossam, M. (2023). Strategic real-time monitoring and detection of abnormal behaviors for advanced security, performance, and reliability in complex IT network infrastructures. *Advances in Intelligent Information Systems*, 8(2), 78–105.
2. Boell, S. K., & Cecez-Kecmanovic, D. (2015). On being 'systematic' in literature reviews in IS. *Journal of Information Technology*, 30(2), 161–173.
3. Bulut, A., Aydın, M. A., & Zaim, A. H. (2023). Sıfır güven ağ erişim mimarisinde kullanıcı güvenliğinin sağlanması.
4. Christidis, K., & Devetsikiotis, M. (2016). Blockchains and smart contracts for the Internet of Things. *IEEE Access*, 4, 2292–2303.
5. Coles, P. J., Berta, M., Tomamichel, M., & Wehner, S. (2017). Entropic uncertainty relations and their applications. *Reviews of Modern Physics*, 89(1), 015002.
6. Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (3rd ed.). SAGE Publications.
7. Fernandez, E. B., & Brazhuk, A. (2024). A critical analysis of Zero Trust Architecture (ZTA). *Computer Standards & Interfaces*, 89, 103832.
8. Flick, U. (2014). *An introduction to qualitative research* (5th ed.). SAGE Publications.
9. Hnamte, R. L., Choudhury, P., & Das, D. (2024). AI-based cybersecurity analytics: Emerging challenges and future prospects. *Journal of Cybersecurity Research*, 10(1), 56–72.

10. Labu, M. R., & Ahammed, M. F. (2024). Next-generation cyber threat detection and mitigation strategies: A focus on artificial intelligence and machine learning. *Journal of Computer Science and Technology Studies*, 6(1), 179–188.
11. Manoharan, A., & Sarker, M. (2023). Revolutionizing cybersecurity: Unleashing the power of artificial intelligence and machine learning for next-generation threat detection. *International Research Journal of Modern Engineering and Technology Science*. <https://doi.org/10.56726/IRJMETS32644>
12. Nkulenu, G. (2024). Quantum computing: The impending revolution in cryptographic security.
13. Patel, R., Müller, K., Kvirkvelia, G., Smith, J., & Wilson, E. (2024). Zero trust security architecture raises the future paradigm in information systems. *Informatica and Digital Insight Journal*, 1(1), 24–34.
14. Raheman, F. (2022). The future of cybersecurity in the age of quantum computers. *Future Internet*, 14(11), 335.
15. Salahdine, F., & Kaabouch, N. (2019). Social engineering attacks: A survey. *Future Internet*, 11(4), 89.
16. Saqib, R. M., Khan, A. S., Javed, Y., Ahmad, S., Nisar, K., Abbasi, I. A., & Julaihi, A. A. (2022). Analysis and intellectual structure of the multi-factor authentication in information security. *Intelligent Automation & Soft Computing*, 32(3).
17. Sood, N. (2024). Cryptography in the post-quantum computing era. SSRN. <https://ssrn.com/abstract=4705470>
18. Tahmasebi, M. (2024). Beyond defense: Proactive approaches to disaster recovery and threat intelligence in modern enterprises. *Journal of Information Security*, 15(2), 106–133.
19. Vegesna, V. V., & Adepu, A. (2024). Leveraging artificial intelligence for predictive cyber threat intelligence. *International Journal of Creative Research in Computer Technology and Design*, 6(6), 1–19.
20. Yanamala, A. K. Y. (2024). Emerging challenges in cloud computing security: A comprehensive review. *International Journal of Advanced Engineering Technologies and Innovations*, 1(4), 448–479.
21. Zaabar, B., Cheikhrouhou, O., Jamil, F., Ammi, M., & Abid, M. (2021). HealthBlock: A secure blockchain-based healthcare data management system. *Computer Networks*, 200, 108500.

(49)

Gürkan KARAÇAM

**STRATEJİ NEDİR? KAVRAMSAL ÇERÇEVE, TARİHSEL EVRİM VE TÜRKİYE İÇİN
STRATEJİK YOL HARİTASI
WHAT IS STRATEGY? CONCEPTUAL FRAMEWORK, HISTORICAL EVOLUTION AND
STRATEGIC ROADMAP FOR TURKEY**

ÖZ

Strateji, tarih boyunca savaşlardan ekonomiye, devlet yönetiminden işletmelere kadar birçok alanda kritik bir rol oynamıştır. Ancak stratejinin tanımı ve kapsamı, farklı disiplinlerde değişkenlik göstermiştir. Bu makale, stratejiyi askeri, ekonomik, yönetsel ve akademik perspektiflerden ele alarak kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Stratejik düşüncenin tarihsel gelişimi incelenmiş, modern dünyada stratejinin nasıl şekillendiği açıklanmış ve Türkiye için ekonomi, eğitim, askeri teknoloji ve sağlık sektörlerinde uygulanabilecek stratejik öneriler geliştirilmiştir. Son olarak, stratejinin bir sanat mı yoksa bir bilim mi olduğu tartışılarak geleceğe yönelik çıkarımlarda bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Strateji, stratejik yönetim, ulusal güvenlik, ekonomik kalkınma, eğitim stratejileri, askeri teknoloji, sağlık politikaları.

ABSTRACT

Throughout history, strategy has played a critical role in battlefields, economies, governance, and business sectors. However, its definition and scope have varied across different disciplines. This paper provides a comprehensive analysis of strategy from military, economic, managerial, and academic perspectives. It examines the historical evolution of strategic thinking, explains how strategy is shaped in the modern world, and presents strategic recommendations for Turkey in the fields of economy, education, military technology, and healthcare. Finally, it discusses whether strategy is an art or a science, offering insights for the future.

Keywords: Strategy, strategic management, national security, economic development, education strategies, military technology, healthcare policies.

1. GİRİŞ

Strateji kelimesi, Yunanca strategos (ordu komutanı) kökünden türemiş olup başlangıçta askeri bir kavram olarak kullanılmıştır. Ancak zamanla ekonomi, siyaset, yönetim ve teknoloji gibi birçok alanda stratejik düşüncenin önemi artmıştır.

Peki, strateji bir bilim midir, yoksa bir sanat mı? Bu makale, stratejinin farklı tanımlarını, tarihsel gelişimini ve günümüz dünyasındaki uygulamalarını detaylandırarak bu soruya yanıt aramaktadır. Ayrıca Türkiye için ekonomi, eğitim, askeri teknoloji ve sağlık sektörlerinde uygulanabilecek stratejik yol haritaları önerilmektedir.

2. STRATEJİNİN FARKLI TANIMLARI

2.1. Askeri Perspektiften Strateji

Carl von Clausewitz'e göre strateji, "savaşın amacını belirleyen ve bu amaca ulaşmak için en etkili araçları seçen sanattır" (Clausewitz, 1832). Sun Tzu ise stratejiyi, düşmanı alt etmek için zekâ, esneklik ve planlamayı temel alan bir disiplin olarak tanımlamıştır (Sun Tzu, M.Ö. 5. yy).

2.2. Ekonomik Perspektiften Strateji

Michael Porter stratejiyi, "rekabet avantajı yaratmak için farklılaşmayı ve uzun vadeli başarıyı sağlayan bir süreç" olarak ele alır (Porter, 1980). Ekonomik strateji, devletlerin ve şirketlerin sürdürülebilir büyüme ve rekabet gücü elde etmesini sağlar.

2.3. Yönetim Bilimi Perspektifinden Strateji

Peter Drucker, stratejiyi, "organizasyonların gelecekteki belirsizliklere karşı dayanıklılığını artıran sistematik karar alma süreci" olarak tanımlar (Drucker, 1993). Bu bağlamda strateji, şirketlerin ve devletlerin uzun vadeli hedeflere ulaşmasını sağlayan bir planlama sistemidir.

3. STRATEJİK DÜŞÜNCENİN EVRİMİ

Stratejik düşüncenin tarihsel gelişimi, dört temel dönemde ele alınabilir:

- **Antik Çağ:** Sun Tzu ve Thukydides gibi düşünürler savaş stratejileri üzerine teoriler geliştirmiştir.
- **Sanayi Devrimi:** Askeri stratejiler sanayi gücüyle birleşmiş, devletler ekonomik ve teknolojik rekabete yönelmiştir.
- **20. Yüzyıl:** Soğuk Savaş stratejileri, nükleer caydırıcılık ve psikolojik savaş gibi kavramları ön plana çıkarmıştır.
- **21. Yüzyıl:** Yapay zekâ, büyük veri ve siber güvenlik gibi unsurlar modern stratejik yönetimin merkezine yerleşmiştir.

4. MODERN DÜNYADA STRATEJİ

Bugün strateji yalnızca askeri ve ekonomik değil, aynı zamanda teknolojik ve sosyal boyutları da içermektedir.

- **Küresel Rekabet:** Uluslararası şirketler ve devletler, inovasyon ve dijital dönüşüm stratejilerine yönelmektedir.
- **Dijital Çağ:** Büyük veri analitiği, makine öğrenmesi ve otomasyon, stratejik karar alma süreçlerini kökten değiştirmektedir.

5. TÜRKİYE İÇİN STRATEJİK ÖNERİLER

5.1. Ekonomi: Dijital Dönüşüm ve Sanayi 5.0

- Yapay zekâ destekli üretim süreçlerinin teşvik edilmesi
- Stratejik sektörlerde devlet destekli inovasyon politikalarının uygulanması
- Türkiye merkezli markaların küresel pazarlara açılması

5.2. Eğitim: STEM ve Dijital Eğitim Reformları

- STEM (Fen, Teknoloji, Mühendislik, Matematik) eğitimine öncelik verilmesi
- Dijital eğitim platformlarının yaygınlaştırılması
- Uluslararası akademik iş birliklerinin artırılması

5.3. Askeri Teknoloji: Savunma Sanayii ve Yapay Zekâ

- Otonom savunma sistemlerinin geliştirilmesi
- Yapay zekâ destekli askeri stratejilerin benimsenmesi
- Siber güvenlik alanında yerli çözümlerin artırılması

5.4. Sağlık Sektörü: Biyoteknoloji ve Sağlık Turizmi

- Biyoteknoloji ve genetik araştırmalara devlet desteği sağlanması
- Sağlık turizminin küresel çapta teşvik edilmesi
- Dijital sağlık teknolojilerinin geliştirilmesi

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Strateji, bir planlama süreci olmanın ötesinde değişen koşullara uyum sağlama sanatıdır. Türkiye, küresel rekabette öne çıkmak için ekonomi, eğitim, askeri teknoloji ve sağlık sektörlerinde uzun vadeli stratejiler geliştirmelidir.

7. KAYNAKÇA

1. Clausewitz, C. v. (1832). On War.
2. Drucker, P. (1993). Management: Tasks, Responsibilities, Practices.
3. Porter, M. E. (1980). Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors.
4. Sun Tzu. (M.Ö. 5. yy). The Art of War.